

DER NACHLASS DES MUŞTAFÂ HAYRÎ EFENDÎ

Inaugural-Dissertation
in der Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften
der Otto-Friedrich-Universität Bamberg

vorgelegt von

Herrn Ali Suat Ürgüplü

aus

Istanbul, Türkei

Bamberg, den 4.10.2011

Editionsteil

Tag der mündlichen Prüfung: 16.02.2012

Dekan: Universitätsprofessor Dr. Lorenz Korn

Erstgutachter: Universitätsprofessor Dr. Klaus Kreiser

Zweitgutachter: Universitätsprofessor Dr. Maurus Reinkowski

DER NACHLASS DES

MUŞTAFĀ ḤAYRĪ EFENDĪ

für Aylin

INHALTSÜBERSICHT

INHALTSÜBERSICHT.....	i
INHALTSVERZEICHNIS.....	iii
DANKSAGUNG.....	xxxiii
ZUSAMMENFASSUNG.....	1
SUMMARY.....	5
VORWORT.....	9
EINLEITUNG.....	10
DER NACHLASS DES MUŞTAFĀ HAYRĪ EFENDĪ.....	11
DIE BEWERTUNG.....	82
TABELLARISCHER LEBENS LAUF DES MUŞTAFĀ HAYRĪ EFENDĪ.....	265
DER VERFASSER.....	269
GEDRUCKTE OSMANISCHE QUELLEN ZUM LEBEN UND WIRKEN DES MUŞTAFĀ HAYRĪ EFENDĪ.....	416
HAYRĪ EFENDĪ EVKĀF'TA NAŞIL ÇALIŞTI.....	441
LEBENS SKIZZEN DER IM TEXT ERWÄHNTEN PROMINENTEN PERSONEN.....	524
FORSCHUNGSSTAND.....	557

LITERATURVERZEICHNIS.....	688
DIE OSMANISCHE STAATSVERWALTUNG DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION.....	i
CHRONOLOGIE DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION.....	lvi
UMRECHNUNGSTABELLE DER GREGORIANISCHEN, HEGIRISCHEN UND RŪMĪ- MONATSANFÄNGE DER JAHRE 1909-22 NACH GREGORIANISCHEN MONATSANFÄNGEN.....	lxix
INHALT DES TEXTES.....	lxxiv
DER TEXT.....	1
PERSONENREGISTER.....	901
ORTSNAMENREGISTER.....	980

INHALTSVERZEICHNIS

INHALTSÜBERSICHT	i
INHALTSVERZEICHNIS	iii
DANKSAGUNG	xxxiii
ZUSAMMENFASSUNG	1
SUMMARY	5
VORWORT	9
EINLEITUNG	10
DER NACHLASS DES MUŞTAFĀ ḤAYRĪ EFENDĪ	11
1. Der Nachlass	11
1.1. Der Nachlass, sein Zustand und seine Geschichte	11
1.1.1. Der ganze Nachlass des Muştafā Ḥayrī Efendi.....	11
1.1.1.1. Die Tagebücher (Hefte I-XXV).....	11
1.1.1.1.1. Heft I.....	12
1.1.1.1.2. Heft II.....	12
1.1.1.1.3. Heft III.....	13
1.1.1.1.4. Heft IV.....	13
1.1.1.1.5. Heft V.....	14
1.1.1.1.6. Heft VI.....	14
1.1.1.1.7. Heft VII.....	15
1.1.1.1.8. Heft VIII.....	15

1.1.1.1.9. Heft IX.....	16
1.1.1.1.10. Heft X.....	16
1.1.1.1.11. Heft XI.....	17
1.1.1.1.12. Heft XII.....	17
1.1.1.1.13. Heft XIII.....	18
1.1.1.1.14. Heft XIV.....	18
1.1.1.1.15. Heft XV.....	19
1.1.1.1.16. Heft XVI.....	19
1.1.1.1.17. Heft XVII.....	20
1.1.1.1.18. Heft XVIII.....	20
1.1.1.1.19. Heft XIX.....	21
1.1.1.1.20. Heft XX.....	21
1.1.1.1.21. Heft XXI.....	22
1.1.1.1.22. Heft XXII.....	23
1.1.1.1.23. Heft XXIII.....	23
1.1.1.1.24. Heft XXIV.....	24
1.1.1.1.25. Heft XXV.....	24
1.1.1.2. Die Hefte XXVI-XXX.....	25
1.1.1.3. Die Hefte von Ahmed Nuri Ebussuudoğlu.....	26
1.1.1.4. Die einzelnen Dokumente.....	26
1.1.1.5. Der Verhörbericht der Fünften (Politischen) Abteilung der Osmanischen Polizei.....	27
1.1.2. Der in dem vorliegenden Werk behandelte Teil des Nachlasses.....	27
1.1.2.1. Die Tagebücher.....	27
1.1.2.2. Die Hefte von Ahmed Nuri Ebussuudoğlu.....	28
1.1.2.3. Die Hefte der Gedichte.....	28
1.1.2.4. Die einzelnen Dokumente.....	28
1.1.2.5. Der Verhörbericht.....	29
1.1.3. Die Geschichte des Nachlasses.....	29

1.1.3.1. Allgemeines.....	29
1.1.3.2. Fehlende Teile des Nachlasses.....	31
1.1.3.3. Daten mancher Einträge.....	32
1.1.4. Schlussfolgerungen.....	33
2. Die Bearbeitung.....	34
2.1. Der Subjekt und Umfang der Bearbeitung.....	34
2.2. Die technischen Besonderheiten und Probleme des Materials.....	35
2.2.1. Materielle Probleme: Beschädigungen und Verstümmelungen.....	36
2.2.2. Die Handschrift.....	36
2.2.3. Unaufgelöste Stellen.....	38
2.2.4. Sachliche Probleme: Daten und Stunden.....	39
2.2.5. Sprachliche Probleme: Grammatik, Stil und Rechtschreibung.....	39
2.2.5.1. Grammatik und Stilistik.....	40
2.2.5.2. Rechtschreibung.....	41
2.2.6. Chronologische Anordnung und Parallelsatz des Textes.....	41
2.3. Die Rechtschreibung der lateinischen Umschrift.....	43
2.3.1. Allgemeines.....	44
2.3.2. Die Wiedergabe der Satzzeichen und Absätze.....	45
2.3.3. Die Wiedergabe der Selbstzensurversuche.....	46
2.3.4. Andeutungen der Beschädigungen im Text und Material.....	47
2.3.5. Andeutungen der unbeschrifteten Seiten eines Hefts im Text.....	47
2.3.6. Die in der Edition verwendeten Sonderzeichen.....	47
2.4. Paginierung.....	48
2.5. Die Anmerkungen.....	49

2.5.1. Die in den Anmerkungen behandelten Themen.....	49
2.5.2. Probleme.....	50
2.6. Bearbeitung und Einverleibung der zusätzlichen primären Quellen.....	50
2.6.1. Überblick der bearbeiteten zusätzlichen primären Quellen.....	50
2.6.2. Einverleibung der bearbeiteten zusätzlichen primären Quellen.....	50
2.7. Bewertung des Forschungsstandes.....	51
2.8. Chronologie und Umrechnungstabelle.....	51
2.9. Lebensskizzen der im Text erwähnten prominenten Personen.....	51
2.10. Literaturverzeichnis.....	51
2.11. Register.....	52
2.11.1. Personenregister.....	52
2.11.2. Ortsnamenregister.....	53
2.12. Schlussfolgerungen.....	53
3. Schlussfolgerungen.....	54
ANMERKUNGEN.....	55
DIE BEWERTUNG.....	82
1. Einleitung.....	82
2. Die Gattung der Ego-Dokumente.....	82
2.1. Einleitung.....	82
2.2. Ego-Dokumente.....	82
2.2.1. Definition der Gattung „Ego-Dokumente“.....	82
2.2.2. Gliederung der Gattung.....	84
2.2.3. Beschreibung einzelner Arten der Gattung.....	85

2.2.3.1.	Intendierte bzw. freiwillig entstandene Dokumente.....	85
2.2.3.1.1.	Tagebücher.....	86
2.2.3.1.2.	Chroniken.....	87
2.2.3.1.3.	Lebensgeschichten: Autobiografien und Memoiren.....	88
2.2.3.1.4.	Reiseberichte.....	90
2.2.3.1.5.	Briefe.....	90
2.2.3.2.	Nicht-intendierte bzw. unfreiwillig entstandene Dokumente.....	91
2.2.3.2.1.	Amtliche Dokumente.....	91
2.2.3.2.2.	Halbamtliche Dokumente.....	92
2.2.3.2.3.	Dokumente zur Ausbildung.....	92
2.2.3.2.4.	Gerichtliche Dokumente.....	93
2.2.3.2.5.	Berufsbezogene Dokumente.....	93
2.2.3.2.6.	Gesundheitsbezogene Dokumente.....	94
2.2.3.2.7.	Finanzielle Dokumente.....	94
2.2.3.2.8.	Bittschriften.....	95
2.2.3.2.9.	Testamente.....	95
2.2.3.2.10.	Fahr- und Flugscheine.....	96
2.2.3.2.11.	Visitenkarten, Notizen und Ähnliches.	96
2.2.3.3.	Schlussfolgerungen.....	97
2.3.	Das Tagebuch.....	97
2.3.1.	Autobiografische Schriften und das Tagebuch: Unterschiede und Gemeinsamkeiten.....	97
2.3.2.	Arten des Tagebuchs.....	105
2.3.3.	Motive der Tagebuchführung.....	106
2.3.4.	Schlussfolgerungen.....	108
2.4.	Drei zeitgenössische Beispiele.....	109

2.4.1.	Das Tagebuch des Maḥmūd Şevket Paşa.....	109
2.4.2.	Das Tagebuch des Cāvid Bey.....	110
2.4.3.	Das Tagebuch des Kāzım Karabekir Paşa.....	111
2.4.4.	Schlussfolgerungen.....	113
2.5.	Schlussfolgerungen.....	113
3.	Die hauptsächlichen Aussagen des Textes.....	114
3.1.	Einleitung.....	114
3.2.	Allgemeines.....	114
3.3.	Außenpolitik.....	115
3.4.	Innenpolitik.....	116
3.4.1.	Der Palast.....	116
3.4.2.	Das Komitee für Einheit und Fortschritt.....	116
3.4.3.	Die Opposition.....	117
3.4.4.	Islamismus, Säkularismus, Turkismus und Minderheiten.....	117
3.5.	Schlussfolgerungen.....	119
4.	Die Bewertung des Textes und des Verfassers.....	120
4.1.	Die Bewertung des Textes.....	120
4.1.1.	Woher stammt der Wert des Textes?.....	120
4.1.1.1.	Die Identität des Verfassers.....	121
4.1.1.2.	Der Stil des Verfassers.....	121
4.1.1.3.	Tagebücher als geschichtliche Informationsquellen.....	122
4.1.1.4.	Der Umfang und Zustand des Textes.....	122
4.1.1.5.	Der Umfang und die Natur der Bearbeitung.....	122
4.1.1.6.	Die Anwesenheit unterstützender Dokumente.....	123

4.1.1.7.	Die Herkunft des Materials.....	123
4.1.1.8.	Die Abwesenheit anderer Primärquellen.....	124
4.1.1.9.	Der Text als sprachliche Quelle.....	124
4.1.2.	Der Umfang des Textes.....	124
4.1.2.1.	Die in dem Text behandelten Epochen und Themen.....	124
4.1.2.1.1.	Grundzüge der Geschichte der behandelten Epochen.....	125
4.1.2.1.2.	Periodisierung des Textes.....	128
4.1.3.	Die in dem Text behandelten und nicht behandelten Themen.....	133
4.1.3.1.	Ausführlich behandelte Themen.....	133
4.1.3.1.1.	Die Gegenrevolution vom 31. März.....	133
4.1.3.1.2.	Die Retteroffiziere.....	134
4.1.3.1.3.	Die Großmächte und ihre Osmanenpolitik.....	134
4.1.3.1.4.	Der Tripolitanische Krieg und der Balkankrieg.....	135
4.1.3.1.5.	Das Ringen zwischen dem Komitee für Einheit und Fortschritt und der Partei für Freiheit und Verständigung.....	135
4.1.3.1.6.	Der Bâb-ı ‘Âlî Putsch.....	136
4.1.3.1.7.	Die innere Struktur und Funktion des Komitees für Einheit und Fortschritt.....	136
4.1.3.1.8.	Muṣṭafâ Ḥayrî Efendi und die Turkisten.....	137
4.1.3.1.9.	Politische Persönlichkeiten.....	139
4.1.3.1.10.	Andere Persönlichkeiten.....	140
4.1.3.1.11.	Der Palast und die Politik.....	140
4.1.3.1.12.	Die Niederschrift des <i>Cihād-ı Ekber</i> Fetwas (des Aufrufs zum Heiligen Krieg).....	141
4.1.3.1.13.	Verhaftungen und Einkerkierungen.....	142
4.1.3.1.14.	Nichtpolitische Themen.....	142
4.1.3.2.	Skizzenhaft behandelte Themen.....	143

4.1.3.2.1. Leistung als Minister für Fromme Stiftungen und Scheichulislam.....	143
4.1.3.3. Kaum oder gar nicht behandelte Themen.....	143
4.1.3.3.1. Der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg.....	144
4.1.3.3.2. Die Vertreibung der Armenier.....	145
4.1.4. Die Behandlungsweise der Themen.....	146
4.1.4.1. Überlieferung der Gespräche in direkter Rede.....	146
4.1.4.2. Der befangene Standpunkt des Verfassers.....	147
4.1.4.3. Selbstzensurversuche.....	147
4.1.5. Die Bedeutung des Textes als politische Quelle und politisches Testament.....	148
4.2. Die Bewertung des Verfassers.....	148
4.2.1. Muṣṭafā Ḥayrī Efendi als Verfasser.....	148
4.2.1.1. Außenpolitik.....	149
4.2.1.2. Innenpolitik.....	149
4.2.1.2.1. Opposition gegen das Komitee für Einheit und Fortschritt.....	150
4.2.1.2.2. Opposition innerhalb des Komitees für Einheit und Fortschritt.....	150
4.2.1.3. Andere Themen.....	150
4.2.1.3.1. Gefangenschaft auf Malta.....	150
4.2.1.3.2. Beobachtungen auf Malta, in Italien und Anatolien.....	151

4.2.2. Muştafâ Hayrî Efendi als Politiker und Mensch nach den Angaben in dem Text.....	152
4.2.2.1. Politiker.....	152
4.2.2.2. Mensch.....	153
4.3. Schlussfolgerungen.....	154
5. Schlussfolgerungen.....	155
ANMERKUNGEN.....	157
TABELLARISCHER LEBENSLAUF DES MUŞTAFÂ HAYRÎ EFENDÎ.....	265
DER VERFASSER.....	269
1. Einleitung.....	269
2. Quellen.....	269
2.1. Quellen und ihre Bewertung.....	269
2.1.1. Handschriftliche Quellen.....	271
2.1.1.1. Die Tagebücher.....	271
2.1.1.2. Den Tagebüchern angeschlossene Dokumente.....	272
2.1.1.3. Das Heft <i>Hayrî Efendi Evkâf'ta Nasıl Çalıştı</i> von Ahmed Nuri Ebussuudoğlu.....	272
2.1.1.4. Die Stiftungsurkunde der Karamanoğlu-İbrâhîm_Bey-Moschee-Stiftung in Nevşehir ma' Ürgüb.....	272
2.1.2. Gedruckte osmanische Quellen.....	273

2.1.2.1.	Das Jahrbuch der Klasse der Gesetzkundigen (<i>‘İlmiyye Sālnāmesi</i>)	273
2.1.2.2.	Die Institutionelle Geschichte des Ministeriums für Fromme Stiftungen und Viten der Minister (<i>Evkāf Nezāreti ’nin Ta ’rīḥçe-i Teşkilāti ve Nużzārın Terācim-i Aḥvāli</i>) von İbnülemīn Maḥmūd Kemāl [İnal].....	273
2.1.2.3.	Der Verhörbericht der Fünften (Politischen) Abteilung der Osmanischen Polizei.....	274
2.1.3.	Gedruckte türkische und europäische Quellen.....	274
2.1.3.1.	Das Kapitel „Die Reorganisierung der türkischen Religions- Einrichtungen“ des Werkes <i>Die neue Türkei und ihre Führer</i> von Alfred Nossig.....	275
2.1.3.2.	Der Eintrag <u>Hayri Efendi (Ürgüblü)</u> von Mehmet İpşirli in <i>Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi</i>	275
2.1.3.3.	Der Eintrag <u>Mustafā Khayrī Efendi</u> von A.H. de Groot in <i>EP</i>	276
2.1.3.4.	Der Eintrag <u>Hayri Efendi, Mustafa</u> von Mehmet İpşirli in <i>DİB İslam Ansiklopedisi</i>	276
2.1.3.5.	Der Eintrag <u>Mustafa Hayri Efendi</u> in <i>Osmanlı Şeyhülislâmları</i> von Av. Dr. Abdülkadir Altunsu.....	277
2.1.3.6.	Der Eintrag <u>Mustafa Hayri Efendi (Ürgüplü)</u> im <i>Son Devir Osmanlı Uleması</i> von Sadık Albayrak.....	278
2.1.4.	Mündlich übertragene Informationen von der Familie Ürgüplü.....	278
2.2.	Probleme	280
2.3.	Schlussfolgerungen	280
3.	Lebensskizze	281
3.1.	Geschlecht	281
3.2.	Ausbildung	282
3.3.	Professionelle Laufbahn I: vor der Gegenrevolution vom 31. März	283

3.3.1. Professionelle Laufbahn.....	284
3.3.1.1. Beschäftigung an der <i>Medrese</i> als Lehrkraft und Mitglied der Gesetzkundigen (<i>'ulemā</i>).....	284
3.3.1.2. Professionelle Laufbahn als Jurist.....	285
3.3.2. Mitgliedschaft in der Freimaurerloge.....	285
3.3.3. Mitgliedschaft im Komitee für Einheit und Fortschritt.....	286
3.4. Professionelle Laufbahn II: von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Waffenstillstand von Mudros vom 30.10.1918.....	286
3.4.1. Professionelle Laufbahn.....	286
3.4.2. Tätigkeit und Position innerhalb der Gesellschaft für Einheit und Fortschritt.....	290
3.4.2.1. Innerhalb der Gesellschaft im Allgemeinen.....	290
3.4.2.2. Innerhalb des Zentralrats.....	290
3.4.3. Ministerium für Fromme Stiftungen (1910-6).....	291
3.4.3.1. Verdienste im Amt des Ministeriums für Fromme Stiftungen.....	291
3.4.3.1.1. Stiftungswesen.....	291
3.4.3.1.1.1. Bezüge der amtlichen Segenswünscher (<i>Du'āgūy Fodūlaları</i>).....	291
3.4.3.1.1.2. Das Amt des Gebetsvorsagers (<i>Du'āgūy Vežā'ifi</i>).....	292
3.4.3.1.1.3. Ordnung und Regelung der Behandlungen des Stiftungswesens.....	292
3.4.3.1.1.4. Zusatzzahlungen (<i>Zamā'im</i>).....	293
3.4.3.1.1.5. Die Schule der Frommen Stiftungen (<i>Evķāf Mektebi</i>).....	293
3.4.3.1.1.6. Inaktive Stiftungen (<i>Müstāgnī 'anhā Evķāf</i>).....	293

3.4.3.1.1.7.	Einstellung von Beamten (<i>Tevcîh-i Cihât</i>).....	293
3.4.3.1.1.8.	Direktion der Gelder der Frommen Stiftungen.....	294
3.4.3.1.1.9.	Die Druckerei der Islamischen Stiftungen (<i>Evkâf Maṭba‘ası</i>).....	294
3.4.3.1.1.10.	Die Zusammenstellung der „Institutionelle Geschichte des Ministeriums für Fromme Stiftungen und Viten der Minister“ (<i>Evkâf Nezâretinin Ta’rîḫçe-i Teşkilâtı ve Nuzzârin Terâcim-i Ahvâli</i>).....	294
3.4.3.1.1.11.	Die Zusammenstellung des „Jahrbuch der Klasse der Gesetzkundigen“ (<i>‘İlmiyye Sâlnâmesi</i>).....	294
3.4.3.1.2.	Wohlfahrtseinrichtungen.....	295
3.4.3.1.2.1.	Armenküchen (<i>‘İmâretler</i>).....	295
3.4.3.1.2.2.	Das Krankenhaus für Arme Muslime (<i>Ğurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi</i>).....	296
3.4.3.1.3.	Ausbildung und Wissenschaft.....	297
3.4.3.1.3.1.	Die Theologische Hochschule für Prediger (<i>Medresetülvâ ‘izîn</i>).....	297
3.4.3.1.3.2.	Die Theologische Hochschule für Richter (<i>Medresetülkuzât</i>).....	297
3.4.3.1.3.3.	Die Sultân ‘Abdülhamîd-i Evvel-Theologische Hochschule (<i>Sultân ‘Abdülhamîd-i Evvel Medresesi</i>).....	298
3.4.3.1.3.4.	Die Fethiyye-Theologische Hochschule (<i>Fethiyye Medresesi</i>).....	298
3.4.3.1.3.5.	Die Theologische Hochschule für Kalligraphen (<i>Medresetülḥattâtîn</i>).....	298
3.4.3.1.3.6.	Die Theologische Hochschule (<i>Medresetülirşād</i>).....	299
3.4.3.1.3.7.	Die Islamische Universität in Medina (<i>‘Âlî İslâm Dârülfünûnu</i>).....	299
3.4.3.1.3.8.	Die Şalâḥeddîn-i Eyyübî-Hochschule in Jerusalem (<i>Şalâḥeddîn-i Eyyübî Külliyyesi</i>).....	299

3.4.3.1.3.9.	Die Waisenschule (<i>Dārüṣṣafaka</i>).....	299
3.4.3.1.3.10.	Die Bostāncı-Grundschule (<i>Bostāncı Mekteb-i İbtidā'isi</i>).....	299
3.4.3.1.3.11.	Die Ayazma-Schule in Üsküdar (<i>Üsküdar'da Ayazma Mektebi</i>).....	300
3.4.3.1.3.12.	Die Göztepe-Grundschule (<i>Göztepe Mekteb-i İbtidā'isi</i>).....	300
3.4.3.1.3.13.	Das Pertevniyāl Vālide Sulṭān-Gymnasium (<i>Pertevniyāl Lisesi, Valde Mektebi</i>).....	300
3.4.3.1.3.14.	Studentenwohnheim – Das Fünfte Stiftungsbürohaus (<i>Ṭalebe Yurdu – Beşinci Vakıf Hān</i>).....	300
3.4.3.1.3.15.	Das Museum der Islamischen Stiftungen (<i>Evkāf-ı İslāmiyye Müzesi</i>).....	301
3.4.3.1.3.16.	Gestiftete Wissenschaftliche Einrichtungen.....	301
3.4.3.1.3.17.	Bibliotheken.....	302
3.4.3.1.4.	Kommerzielle Einrichtungen: Stiftungsbürohäuser.....	303
3.4.3.1.4.1.	Das Erste Stiftungsbürohaus (<i>Birinci Vakıf Hān</i>).....	304
3.4.3.1.4.2.	Das Zweite Stiftungsbürohaus (<i>İkinci Vakıf Hān</i>).....	304
3.4.3.1.4.3.	Das Dritte Stiftungsbürohaus (<i>Üçüncü Vakıf Hān</i>).....	304
3.4.3.1.4.4.	Das Vierte Stiftungsbürohaus (<i>Dördüncü Vakıf Hān</i>).....	304
3.4.3.1.5.	Reinreligiöse Einrichtungen.....	304
3.4.3.1.5.1.	Die Bostāncı-Moschee (<i>Bostāncı Cāmi'i</i>).....	304
3.4.3.1.5.2.	Die Makriköy [Bakırköy]-Moschee (<i>Makriköy Cāmi'i</i>).....	305
3.4.3.1.5.3.	Die Kamer Hatun-Moschee (<i>Kamer Hatun Cāmi'i</i>).....	305
3.4.3.1.5.4.	Die Bebek-Moschee (<i>Bebek Cāmi'i</i>).....	305
3.4.3.1.5.5.	Das Mausoleum von Mahmūd Şevket Paşa (<i>Maḥmūd Şevket Paşa Türbesi</i>).....	305

3.4.3.1.6.	Reparaturen und Restaurierungen.....	305
3.4.3.1.6.1.	Restaurierungen.....	306
3.4.3.1.7.	Technische Werke.....	306
3.4.3.1.7.1.	Die elektrische Beleuchtung der Fātiḥ-Moschee.....	306
3.4.3.1.7.2.	Die Elektrische Straßenbahn.....	306
3.4.3.1.7.3.	Die Hedschas-Eisenbahn.....	307
3.4.3.1.7.4.	Verwaltung der gestifteten Forste und Ölbaumhaine.....	307
3.4.3.1.7.5.	Restaurierungen der Wasserwerke.....	307
3.4.3.1.7.6.	Die Wasserquellen von ‘Alemdağı (Taşdelen und Defneli).....	307
3.4.3.1.7.7.	Wissenschaftlich-Technischer Ausschuss (<i>Hey’et-i Fenniyye</i>).....	308
3.4.4.	Das Scheichulislamats.....	308
3.4.4.1.	Das <i>Cihād--ı Ekber</i> -Fetwa (Der Aufruf zum Heiligen Krieg).....	308
3.4.4.2.	Andere Verdienste.....	309
3.4.4.2.1.	Sammlung der Fetwas anderer Sekten als die hanafitische, um den Bedarf der Moderne zu decken.....	309
3.4.4.2.2.	Familienrecht.....	310
3.4.5.	Das Amt des Justizministers im Kabinett von Ahmed ‘İzzet Paşa.....	311
3.5.	Verhaftung, Vernehmung und Verbannung nach Malta.....	311
3.5.1.	Die erste Vernehmung.....	311
3.5.2.	Verhaftung, Einkerkierung und die zweite Vernehmung.....	313
3.5.3.	Verbannung nach Malta.....	314
3.5.4.	Leben auf Malta.....	314

3.5.4.1.	Die Abwesenheit eines Haftbefehls oder einer Anklageschrift.....	315
3.5.4.2.	Lebensbedingungen auf Malta.....	315
3.5.4.3.	Das Gespräch mit Marschall Plumer.....	315
3.6.	Freilassung, Aufenthalt in Italien und Rückkehr in die Türkei.....	316
3.6.1.	Freilassung.....	316
3.6.2.	Aufenthalt in Italien, Begegnungen mit Personen.....	316
3.6.3.	Rückkehr in die Türkei über Rhodos.....	317
3.6.3.1.	Begegnungen auf Rhodos.....	318
3.6.4.	Reise nach und Aufenthalt in Ankara.....	318
3.6.4.1.	Gespräch mit Muştafâ Kemâl Paşa.....	318
3.6.5.	Abreise nach und Ableben in Ürgüb.....	319
3.7.	Schlussfolgerungen.....	321
4.	Schlussfolgerungen.....	321
ANMERKUNGEN.....		322
GEDRUCKTE OSMANISCHE QUELLEN ZUM LEBEN UND WIRKEN DES MUŞTAFÂ HAYRÎ EFENDÎ.....		416
ANMERKUNGEN.....		438
HAYRÎ EFENDÎ EVKÂF'TA NAŞIL ÇALIŞTI.....		441
LEBENS SKIZZEN DER IM TEXT ERWÄHNTEN PROMINENTEN PERSONEN.....		524

1. Einleitung	524
1.1. Auswahlkriterien	524
1.2. Anordnung der Lebensskizzen	524
1.3. Quellen	525
2. Die Lebensskizzen	526
2.1. Der osmanische Palast	526
2.1.1. Sultane.....	526
2.1.2. Prinzen und andere.....	528
2.1.3. Palastbürokratie.....	529
2.2. Großwesire	530
2.3. Andere Minister	534
2.4. Jungtürken	535
2.4.1. Das Komitee für Einheit und Fortschritt (<i>İttihād ve Terakķī Cem'iyeti</i>).....	535
2.5. Die Opposition	543
2.5.1. Die Partei für Freiheit und Verständigung (<i>Hürriyyet ve İ'tilāf Fırķası</i>).....	543
2.5.2. Die Osmanische Liberalenpartei (<i>'Osmānlı Ahrār Fırķası</i>).....	544
2.6. Minderheiten	544
2.7. Soldaten	546
2.8. Klasse der Gesetzkundigen	549
2.8.1. Scheichulislame.....	549
2.8.2. Andere.....	550
2.9. Presse	552

2.10.	Andere prominente Personen.....	555
FORSCHUNGSSTAND.....		557
1.	Einleitung.....	557
2.	Auswahl und Behandlung der besprochenen Werke.....	557
3.	Besprechungen.....	559
3.1.	Allgemeine Nachschlagewerke.....	559
3.1.1.	Çakıroğlu, Ekrem (Hrsg.). <i>Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi</i> . 2 Bände. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1999.....	559
3.1.2.	Danişmend, İsmail Hami. <i>İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi</i> . 4 Bände. Türkiye Yayınevi. İstanbul 1961.....	560
3.1.3.	Duman, Hasan. <i>Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)</i> . 3 Bände. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. Ankara 2000.....	561
3.1.4.	Erim, Nihat. <i>Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri. Cilt 1. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)</i> . Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1953....	562
3.1.5.	İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. <i>Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar</i> . 14 Bände 1377/1957. Maarif Vekaleti. Ankara 1946.....	562
3.1.6.	Kuneralp, Sinan. <i>Son Devir Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber</i> . (2. Aufl.) İSİS Press. İstanbul 2003.	563
3.1.7.	Mücellidoğlu, Ali Çankaya. <i>Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler. Mülkiye Şeref Kitabı : Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde</i> . 8 Bände. III. Cild. <i>1860 (1276 R.)-1908 (1324 R.) (Atik) Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyye-Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane Me'zunları</i> . Mars Matbaası. Ankara 1968-9.....	563
3.2.	Gesamtdarstellungen der Epoche.....	564
3.2.1.	Ahmad, Feroz. The Late Ottoman Empire. In: <i>The Great Powers and the End of the Ottoman Empire</i> . Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 5-30.....	564

3.2.2.	Bayur, Yusuf Hikmet. <i>Türk İnkılâbı Tarihi</i> . 10 Bände. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1963-7.....	565
3.2.3.	Belge, Murat (Hrsg.). <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . 6 Bände. İletişim Yayınları. İstanbul 1986.....	567
3.2.4.	Berkes, Niyazi. <i>The Development of Secularism in Turkey</i> . Hurst & Company. London 1998 (unveränderter Nachdruck der ersten Ausgabe (McGill University Press. Montreal 1964)). Mit einer Einführung von Feroz Ahmad.....	567
3.2.5.	Georgeon, F. <i>Abdulhamid II. Le Sultan-Calife</i> . Fayard. Paris 2003.	570
3.2.6.	Hanioğlu, Şükrü. The Second Constitutional Period, 1908-1918. In: <i>Cambridge History of Turkey</i> . Band 4. Cambridge University Press. Cambridge 2008. Seiten 62-111.....	571
3.2.7.	Kansu, Aykut <i>1908 Devrimi</i> . (4. Aufl.) İletişim Yayınları. İstanbul 2006 (Durchgesehene Übersetzung des <i>The Revolution of 1908 in Turkey</i> (E. J. Brill. Leiden 1997)).....	572
3.2.8.	Kreiser, Klaus; Neumann, Christoph. <i>Kleine Geschichte der Türkei</i> . Philipp Reclam jun. Stuttgart. 2003.....	572
3.2.9.	Macfie, A. L. <i>The End of the Ottoman Empire</i> . Turning Points Series. Hrsg. von Keith Robbins. Longman. Essex 1998.....	573
3.2.10.	Zürcher, Erik Jan <i>Turkey: A Modern History</i> . I.B. Tauris and Co Ltd. London 1997.....	575
3.3.	Der Staat.....	576
3.3.1.	Die Staatsidee.....	576
3.3.1.1.	Yayla, Yıldızhan. Osmanlı Devleti'de Meşrutiyet Kavramı. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 4, Seiten 948-52.....	576
3.3.2.	Das Gesetz.....	577
3.3.2.1.	Kili, Suna. <i>Türk Anayasaları</i> (2. Aufl.) Tekin Yayınevi. İstanbul 1982.....	577

3.3.2.2.	Onar, Sıddık Sami. İslâm Hukuku ve Mecelle. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 3, Seiten 580-7.....	577
3.3.2.3.	Rumpf, Christian. Reception and the Constitutional System. In: <i>The Great Ottoman-Turkish Civilisation</i> . Band. 3: <i>Philosophy, science and institutions</i> . Hrsg. von Hasan Celâl Güzel und Kemal Çiçek. Yeni Türkiye. Ankara 2000. Seiten 691-704.....	578
3.3.2.4.	Tanör, Bülent. <i>Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri</i> (18. Aufl. in YKY) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 2009.....	579
3.3.3.	Das Parlament und der Senat.....	580
3.3.3.1.	Demirci, H. Aliyar. <i>İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi, 1908-1912</i> . İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2006.....	580
3.3.3.2.	Gazel, Ahmet Ali. <i>Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim (1908-1920)</i> . Çizgi Kitabevi. İstanbul 2007.....	582
3.3.3.3.	Koçak, Cemil. Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 4, Seiten 961-73.....	583
3.4.	Die Innenpolitik.....	584
3.4.1.	Politische und Intellektuelle Strömungen.....	584
3.4.1.1.	Islamismus.....	584
3.4.1.1.1.	Kara, İsmail. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5, Seiten 1405-20.....	585
3.4.1.1.2.	Kara, İsmail. Turban and Fez: <i>Ulema as Opposition</i> . In: <i>Late Ottoman Society. The Intellectual Legacy</i> . Hrsg. von Elisabeth Özdalga. RoutledgeCurzon. London 2005 (SOAS/RoutledgeCurzon Studies in the Middle East, 3). Seiten 162-200.....	586

- 3.4.1.1.3. Khalid, Adeeb. Ottoman Islamism between the Ümmet and the Nation. In: *Archivum Ottomanicum*, 19 (2001). Seiten 197-211.....587
- 3.4.1.1.4. Khalid, Adeeb. Pan-Islamism in Practice: The Rhetoric of Muslim Unity and its Uses. In: *Late Ottoman Society. The Intellectual Legacy*. Hrsg. von Elisabeth Özdalga. RoutledgeCurzon. London 2005 (SOAS/RoutledgeCurzon Studies in the Middle East, 3). Seiten 201-24.....587
- 3.4.1.1.5. Mardin, Şerif. İslâmcılık. In: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5, Seiten 1400-4.....588
- 3.4.1.2.Osmanismus.....589
- 3.4.1.2.1. Hanioglu, Şükrü. Osmanlıcılık. In: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi*. Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5, Seiten 1389-93.....589
- 3.4.1.3.Nationalismus.....591
- 3.4.1.3.1. Davison, Roderic H. Nationalism as an Ottoman Problem and Ottoman Response. In: Haddad, W. W. and Ochsenwald, W. L. (Hrsg.). *Nationalism in a Non-national State: the Dissolution of the Ottoman Empire*. Columbus. Ohio State University Press. Columbus 1977. Seiten 25-56.....591
- 3.4.1.3.2. Haddad, William W. Nationalism in the Ottoman Empire. In: *Nationalism in a Non-national State: the Dissolution of the Ottoman Empire*. Hrsg. von William W. Haddad und W. L. Ochsenwald. Ohio State University Press. Columbus 1977. Seiten 3-24.....592
- 3.4.1.3.3. Hanioglu, Şükrü. Türkçülük. In: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi*. Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5, Seiten 1394-9.....593
- 3.4.1.3.4. Tunçay, Mete & Zürcher, E. J. (Hrsg.) *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923*. London: British Academic Press,

in association with the International Institute of Social History. Amsterdam 1994.....	595
3.4.1.4.Okzidentalismus.....	596
3.4.1.4.1. Hanioglu, Şükrü. Batıcılık. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5, Seiten 1382-8.....	597
3.4.1.5.Materialismus.....	598
3.4.1.5.1. Doğan, Atila. <i>Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm</i> . İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2006.....	598
3.4.1.5.2. Hanioglu, Şükrü. Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art. In: <i>Late Ottoman Society. The Intellectual Legacy</i> . Hrsg. von Elisabeth Özdalga. RoutledgeCurzon. London 2005 (SOAS/RoutledgeCurzon Studies in the Middle East, 3). Seiten 28-116.....	600
3.4.2. Politische Parteien.....	601
3.4.2.1.Gesamtdarstellungen.....	601
3.4.2.1.1. Kansu, Aykut. <i>Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913</i> . E. J. Brill. Leiden 2000 (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, 70).....	601
3.4.2.1.2. Tunaya, Tarık Zafer. <i>Türkiye'de Siyasal Partiler</i> . 3 Bände. İletişim Yayınları 470, İstanbul 1998 (Neudruck der zweiten, erweiterten Auflage von Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984-8).....	603
3.4.2.2.Die Jungtürken.....	604

3.4.2.2.1.	Ahmad, Feroz. <i>The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914</i> . Oxford University Press. London 1969.....	604
3.4.2.2.2.	Akşin, Sina. <i>Jön Türkler ve İttihat ve Terakki</i> . Remzi Kitabevi. İstanbul 1987.....	605
3.4.2.2.3.	Akşin, Sina. The Structure and Ideology of the Two Seminal Political Parties in Turkey. In: <i>Turkish Review of Middle East Studies</i> , 14 (2003). Seiten 5-25.....	605
3.4.2.2.4.	Bozarslan, Hamit. Révolution Française et Jeunes Turcs (1908-1914). In: <i>Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée</i> , 52-3 (1989). Seiten 160-72.....	607
3.4.2.2.5.	Hanioğlu, Şükrü. Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908. In: <i>Middle Eastern Studies</i> , 25 (1989). Seiten 186-97.....	609
3.4.2.2.6.	Hanioğlu, Şükrü. <i>The Young Turks in Opposition</i> . Oxford University Press. New York 1995.....	609
3.4.2.2.7.	Mardin, Şerif. <i>Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908</i> . Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara 1984.....	610
3.4.2.2.8.	Ramsaur, Ernest Edmondson Jr. <i>The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908</i> . Princeton University Press. Princeton 1957.....	611
3.4.2.2.9.	Toprak, Zafer. 70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi. In: <i>Tarih ve Toplum</i> 3.2.33.1986. Seiten 133-8, 34. Seiten 205-8, 35. Seiten 66-269, 36. Seiten 335-8.....	612
3.4.2.3.	Die Opposition.....	613
3.4.2.3.1.	Kayalı, Kurtuluş. Hürriyet ve İtilaf. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 5-6, Seiten 1436-44.	614
3.4.3.	Die Regierungen.....	615

3.4.3.1. Güneş, İhsan. II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları. In: <i>OTAM</i> 1, 1990. Ankara 1990. Seiten 171-269.....	615
3.4.4. Die Wahlen.....	616
3.4.4.1. Demir, Fevzi. <i>Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri: 1908-1914</i> . İmge Kitabevi. İstanbul 2007.....	616
3.4.4.2. Kayalı, Hasan. Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919. In: <i>International Journal of Middle East Studies</i> , 27 iii (1995). Seiten 265-86.....	618
3.4.5. Die Armee und die Politik.....	619
3.4.5.1. Alkan, Ahmet Turan. <i>İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset</i> . Cedit Neşriyat. Ankara 1992.....	619
3.4.5.2. Yakut, Kemal. The Exertions for the Depoliticisation of the Military in the Second Constitutionalist Era (1908-1912). In: <i>The Great Ottoman-Turkish Civilisation</i> . Bd. 1: <i>Politics</i> . Hrsg. von Hasan Celâl Güzel und Kemal Çiçek.: Yeni Türkiye. Ankara 2000. Seiten 691-704.....	621
3.4.6. Die Gesellschaft.....	621
3.4.6.1. Ahmad, Feroz. War and Society under the Young Turks, 1908-18. In: <i>The Modern Middle East: A Reader</i> . Hrsg. von A. Hourani, P. S. Khoury, & M. C. Wilson. Tauris. London 1993. Seiten 125-43.....	621
3.4.6.2. Karpat, Kemal H. Historical Continuity and Identity Change or How to be a Modern Muslim, Ottoman, and Turk. In: <i>Ottoman Past and Today's Turkey</i> . Hrsg. von Kemal H. Karpat. E. J. Brill. Leiden 2000. Seiten 1-28.....	623
3.4.6.3. Kieser, Hans-Lukas. <i>Der verpasste Friede: Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839-1938</i> . Chronos Verlag. Zürich 2000.....	623
3.4.7. Minderheiten.....	624

3.4.7.1.	Landau, Jacob M. An Arab Intellectual's 1908 Vision of the Future of the Ottoman Empire. In: <i>CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri</i> , 18-22 Eylül 2000, Çeşme. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 2004. Seiten 447-52.....	624
3.4.7.2.	McCarthy, Justin. <i>The Ottoman Peoples and the End of Empire</i> . Historical Endings Series. Arnold Publishers & Oxford University Press. London 2001.....	626
3.4.7.3.	Zeine, Zeine N. <i>Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism</i> . Khayat's. Beirut 1958.....	627
3.4.8.	Sonstiges.....	627
3.4.8.1.	Türkmen, Zekeriya. The Formation of Yıldız Document Investigation Commission, its Activities and the Investigation of the Yıldız Palace after the Incident of March 31. In: <i>The Great Ottoman-Turkish Civilisation</i> . Vol. 1: <i>Politics</i> . Hrsg. von Hasan Celâl Güzel und Kemal Çiçek. Yeni Türkiye. Ankara 2000. Seiten 682-90.....	627
3.5.	Die Außenpolitik.....	628
3.5.1.	Die Außenpolitik des Osmanischen Reiches.....	628
3.5.1.1.	Hale, William. <i>Turkish Foreign Policy, 1774-2000</i> . (2. Aufl.) Frank Cass Publishers. London 2002.....	628
3.5.1.2.	Tekeli, İlhan. İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika. In: <i>Toplum ve Bilim</i> 28.1985. Seiten 111-32.....	629
3.5.1.3.	Ünal, Hasan. Young Turk Assessments of International Politics, 1906-9. In: <i>Middle Eastern Studies</i> , 32 ii (1996). <i>Turkey: Identity, Democracy, Politics</i> . Hrsg. von S. Kedourie. Cass. London 1996. Seiten 30-44.....	630
3.5.2.	Die Großmächte und das Osmanische Reich.....	631

- 3.5.2.1. Ahmad, Feroz. Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914. In: *Middle Eastern Studies*, 2 (1966). Seiten 302-29.....631
- 3.5.2.2. Anderson, M. S. *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*. (5. Aufl.) The Macmillan Press Ltd. London 1974.....633
- 3.5.2.3. Bilgin, Mustafa Sitki. The Construction of the Baghdad Railway and its Impact on Anglo-Turkish Relations, 1902-1913. In: *OTAM*, 16. Ankara 2004. Seiten 109-29.....634
- 3.5.2.4. Bodger, Alan. Russia and the End of the Ottoman Empire. In: *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 76-109.....636
- 3.5.2.5. Bosworth, R. J. B. Italy and the End of the Ottoman Empire. In: *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 52-75.....637
- 3.5.2.6. Bridge, F. R. The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-18. In: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 31-51.....638
- 3.5.2.7. Childs, Timothy W. *Trablusgarp Savaşı. Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*. Übers. Deniz Berktaş. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 2008 (Türkische Übersetzung des *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912*. E. J. Brill. Leiden 1990).....639
- 3.5.2.8. Farah, Irmgard. German Press Politics and Propaganda Activities in the Ottoman Empire, 1908-1918. In: *Arab Historical Review for Ottoman Studies / Al-Majalla al-Tārikhiya al-'Arabiya li-l-Dirāsāt al-'Uthmāniya*, 1-2 (1990). Seiten 123-32.....641
- 3.5.2.9. Fulton, L. Bruce. France and the End of the Ottoman Empire. In: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 141-72.....642
- 3.5.2.10. Kent, Marian. Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-23. In: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 172-205.....643
- 3.5.2.11. Kent, Marian. (Hrsg.) *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. George Allen & Unwin. London 1984.....645

- 3.5.2.12. Kurtcephe, İsrâfil. Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912). In: *OTAM* 5. Ankara 1994. Seiten 35-238.....645
- 3.5.2.13. Laurens, H. La France et le Califat. (Summary: France and the Caliphate.) In: *Turcica*, 31 (1999) Seiten 149-83.....646
- 3.5.2.14. Lepsius, Johannes; Bartholdy, Albrecht Mendelssohn; Thimme, Friedrich (Hrsg.) *Die große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914*. 40 Bände. 2. Aufl. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W. 8 1927.....647
- 3.5.2.15. Macfie, A. *The Eastern Question : 1774-1923*. Longman. London 1996.....649
- 3.5.2.16. Mehmetefendioğlu, Ahmet. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi. In: *Tarih ve Toplum* 28.164.1997. Seiten 13-9.....649
- 3.5.2.17. Rooney, Chris B. The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-14. In: *Middle Eastern Studies* 34.1.1998. Seiten 1-29.....651
- 3.5.2.18. Trumpener, Ulrich. *Germany and the Ottoman Empire. 1914-1918*. Princeton University Press. Princeton 1968.651
- 3.5.2.19. Trumpener, Ulrich. Germany and the End of the Ottoman Empire. In: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Hrsg. von Marian Kent. George Allen & Unwin. London 1984. Seiten 111-40.....653
- 3.5.2.20. Tükin, Dr. Cemâl. *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü No. 314. İstanbul 1947.....654

3.6. Der Weltkrieg.....655

- 3.6.1. Casewit, S. Background to the Holy War of 1914: Towards an Understanding. In: *Islamic Quarterly*, 29 (1985) Seiten 220-33.....655
- 3.6.2. Jäschke, G. Zum Eintritt der Türkei in den Weltkrieg. In: *Die Welt des Islams* N. S.19 (1979) Seiten 223-5.....656
- 3.6.3. Karpat, Kemal H. The Entry of the Ottoman Empire into World War I. In: *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, 68 / 253 (2004) Seiten 687-733.....656

- 3.6.4. Kürkçüoğlu, Ömer. An Evaluation of the Ottoman Empire's Entry into the World War. In: *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38.1-4.1983.Seiten 237-44.....658
- 3.6.5. Lewis, Geoffrey The Ottoman Proclamation of Jihād in 1914. In: *Islamic Quarterly*, 19.3-4.1975.Seiten 157-63.....659
- 3.6.6. Lüdke, Tilman. *Jihad Made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*. Studien zur Zeitgeschichte des Nahen Ostens und Nordafrikas, Band 12. LIT Verlag. Münster 2005.....659
- 3.7. Malta.....660**
- 3.7.1. Şimşir, Bilâl. *Malta Sürgünleri*. (2. Aufl.) Bilgi Yayınevi. Nisan 1985.....660
- 3.8. Die religiösen Einrichtungen.....661**
- 3.8.1. Das Scheichuislamat, die Theologischen Hochschulen und die Klasse der Gesetzkundigen (‘ulemā).....661
- 3.8.1.1.Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması : (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*. 5 Bände. Bände 1-3 Medrese Yayınları. İstanbul 1980, Bände 4-5 Millî Gazete. İstanbul 1981.....662
- 3.8.1.2.Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ayyıldız Matbaası. Ankara 1972.....662
- 3.8.1.3.Bilici, Faruk. Les archives du Şeyh’ül-Islam en tant que source d’histoire de la fin de l’Empire Ottoman. In: *Histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)*. Actes du Congrès international tenu a Aix-en-Provence ... 1994. Sous la responsabilité de D. Panzac. Peeters. Paris 1995 (*Collection Turcica*, 8) Seiten 27-34.....662
- 3.8.1.4.Cebeci, İsmail. *Cerîde-i İlmiyye Fetvaları*. Klasik. İstanbul 2009.....664
- 3.8.1.5.Eraslan, Sadık. *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmiyye. Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 2009.....665

3.8.1.6.Hatemî, Prof. Dr. Hüseyin. 19. Yüzyılda Medreseler. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 2, Seiten 501-10.....	666
3.8.1.7.Kushner, D. The Place of the <i>Ulema</i> in the Ottoman Empire during the Age of Reform (1839-1918). <i>Turcica</i> , 19 (1987). Seiten 51-74.....	666
3.8.1.8.Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. <i>Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı</i> . Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1965.....	667
3.8.1.9.Yakut, Esra. <i>Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din</i> . Kitap Yayınevi. İstanbul 2005.....	667
3.8.2. Die Frommen Stiftungen.....	668
3.8.2.1.Barnes, John Robert. <i>An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire</i> . E. J. Brill. Leiden 1986.....	668
3.8.2.2.Dilâver, Hasan Hüseyin. <i>II. Meşrutiyet Dönemi Evkâf Nâzırı ve Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (1867-1922)</i> . Titel im Erscheinen.....	669
3.8.2.3.Hatemî, Prof. Dr. Hüseyin. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 6, Seiten 1658-78.....	670
3.8.2.4.Kahraman, Seyit Ali. <i>Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti</i> . Kitabevi. İstanbul 2006.....	671
3.8.2.5.Öztürk, Dr. Nazif. <i>Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi</i> . Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara 1995.....	672
3.9. Die Wirtschaft.....	673
3.9.1. Toprak, Zafer. II. Meşrutiyet Döneminde İktisadî Düşünce. In <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 3, Seiten 635-40.....	673
3.9.2. Toprak, Zafer. Millî İktisat. In: <i>Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi</i> . Hrsg. von Murat Belge. İletişim Yayınları. İstanbul 1986. Band 3, Seiten 740-7.....	674

3.9.3.	Toprak, Zafer. <i>İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye 'de Devletçilik</i> . Homer Kitabevi. İstanbul 2003.....	675
3.10.	Politische Personen.....	676
3.10.1.	Wasti, Syed Tanvir. Halil Mentеше – the Quadrumvir. In: <i>Middle Eastern Studies</i> , 32 iii (1996). Seiten 92-105.....	676
3.11.	Quellenforschung.....	677
3.11.1.	Karpat, Kemal H. The Memoirs of N. Batzaria: the Young Turks and Nationalism. In: <i>International Journal of Middle East Studies</i> , 6 (1975). Seiten 276-99.....	677
3.11.2.	Lewis, Bernard. First-Person Narrative in the Middle East. In: <i>Middle Eastern Lives</i> . Hrsg. von Martin Kramer. Syracuse University Press, Syracuse, New York 1991. Seiten 20-34.....	678
3.11.3.	Mentеше, Halil. <i>Halil Mentеше'nin Anıları</i> . (Hrsg. Arar, İsmail) Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul 1986.....	679
3.11.4.	Wasti, Syed Tanvir. The Last Chroniclers of the Mabeyn. In: <i>Middle Eastern Studies</i> , 32 ii (1996). <i>Turkey: Identity, Democracy, Politics</i> . Hrsg. von S. Kedourie. Cass. London 1996. Seiten 1-29.....	680
3.11.5.	Zürcher, Erik-Jan. Scholarship on the Ottoman Empire in World War I. In: <i>Middle East Studies Association Bulletin</i> , 39 ii (2005). Seiten 183-92.....	683
4.	Schlussfolgerungen.....	685
	LITERATURVERZEICHNIS.....	688
	DIE OSMANISCHE STAATSVERWALTUNG DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION.....	i
	CHRONOLOGIE DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION.....	lvi

UMRECHNUNGSTABELLE DER GREGORIANISCHEN, HEGIRISCHEN UND RŪMĪ- MONATSANFÄNGE DER JAHRE 1909-22 NACH GREGORIANISCHEN MONATSANFÄNGEN.....	lxix
INHALT DES TEXTES.....	lxxiv
DER TEXT.....	1
ANMERKUNGEN.....	814
PERSONENREGISTER.....	901
ORTSNAMENREGISTER.....	980

DIE OSMANISCHE STAATSV ERWALTUNG DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION

Schlüsseldaten der Epoche:

- 1908-9 Ausrufung der Konstitution (23.8.1908), Gegenrevolution vom 31. März (14.4.1909), Absetzung des Abdülhamid II. und Thronbesteigung des Mehmed V. Reşad (27.4.1909)
- 1911-3 Der Krieg mit Italien um Tripolis (29.9.1911-15.10.1912), der Erste Balkankrieg (17.10.1912-30.5.1913), der Bâb-ı ‘Âli Putsch (23.1.1913), Rückeroberung Edirnes und der Zweite Balkankrieg (21.7.-14.11.1913)
- 1914-8 Eintritt des Osmanischen Reiches in den Weltkrieg (2.11.1914), Kapitulation des Osmanischen Reiches mit dem Waffenstillstand von Mudros (30.10.1918)
- 1919-22 Landung des Muştafa Kemâl Paşa in Samsun (19.5.1919), Großer Sieg der Nationalisten über die Griechen (9.9.1922), Auflösung des Sultanats (1.11.1922)

Sultane mit Regierungszeiten: ‘Abdülhamid II. (31.8.1876-27.4.1909), Mehmed V. Reşad (27.4.1909-3.7.1918) Mehmed VI. Vahideddin (4.7.1918-1.11.1922).

Regierungen:

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909): Mehmed Sa‘id Paşa (22.7.-4.8.1908), Mehmed Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909), Hüseyin Hilmî Paşa (14.2.-13.4.1909), Ahmed Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909).

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bâb-ı ‘Âli-Putsch (14.4.1909-23.1.1913): Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.-28.12.1909), İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910-29.9.1911), Mehmed Sa‘id Paşa, (29.9.-30.12.1911), Mehmed Sa‘id Paşa (30.12.1911-16.7.1912), Gâzî Ahmed Muhtâr Paşa (22.7.-29.10.1912), Mehmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913).

Vom Bâb-ı ‘Âli-Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918): Mahmud Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913), Mehmed Sa‘id Halim Paşa (11.6.1913-3.2.1917), Mehmed Tal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918), Ahmed ‘İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918).

Vom Waffenstillstand von Mudros bis zur Auflösung des Sultanats (30.10.1918-1.11.1922): Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919), Ahmed Tevfik Paşa (13.1.-3.3.1919), Mehmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.1919), Mehmed Ferid Paşa (19.5.-20.7.1919), Mehmed Ferid Paşa

(21.7.-30.9./1.10.1919), Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920), Şālih Hūlūşī Paşa (8.3.-2.4.1920), Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.1920), Meḥmed Ferīd Paşa (31.7.-17.10.1920), Aḥmed Tevfīk Paşa (21.10.1920-1.11.1922).

I. ZENTRALVERWALTUNG

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909):

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmīl Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Justizminister	‘Abdurrahmān Nūreddīn Paşa (11.1895)	Ḥasan Fehmī Paşa (8.1908) – Refīk Bey (11.1908)	Muṣṭafā Nāzım Paşa (14.3.1909)	Ḥasan Fehmī Paşa (14.4.1909)
Marineminister	Ḥasan Rāmī Paşa (12.1907) – İbrāhīm Ḥalīl Paşa (28.7.1908)	‘Ārif Hikmet Paşa (5.8.1908)	Hüseyin Hüsni Paşa (11.2.1909) ‘Alī Rızā Paşa (17.2.1909)	Emīn Paşa (14.4.1909)
Innenminister	Meḥmed Fā’iḳ Memdūh Paşa (11.1895)	‘Ākif Paşa (2.8.1908) – Reşīd ‘Ākif Paşa (6.8.1908) – İbrāhīm Ḥaḳḳī Bey (25.8.1908) – Hüseyin Hilmī Paşa (11.1908)	Hüseyin Hilmī Paşa (11.1908)	‘Ādil Bey (4.1909)
Minister für Fromme Stiftungen	Ṭurḥān Hüsni Paşa (9.1904)	Meḥmed ‘Alī Paşa (3.8.1908) – Maḥmūd Ekrem Bey (7.8.1908) –	Ziyā Bey (17.2.1909) – Ḥalīl Ḥamdī Ḥamāda Paşa (25.3.1909)	Ḥalīl Ḥamdī Ḥamāda Paşa (25.3.1909)

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
		Meḥmed Şemseddīn Bey (27.9.1908)		
Kriegsminister	Meḥmed Rızā Paşa (9.1891) - ‘Ömer Rüşdī Paşa (22.7.1908)	Receb Paşa (7.8.1908) – ‘Alī Rızā Paşa (28.8.1908)	Ḥüseyin Nāzım Paşa (11.2.1909) – ‘Alī Rızā Paşa (16.2.1909)	Edhem Paşa (14.4.1909)
Außenminister	Aḥmed Tevfīk Paşa (11.1895)	Aḥmed Tevfīk Paşa (11.1895)	Meḥmed Rıf‘at Paşa (2.1909)	Meḥmed Rıf‘at Paşa (2.1909)
Bildungsminister	Muştafā Hāşim Paşa (7.1903) – Maḥmūd Ekrem Bey (28.7.1908) – İbrāhīm Ḥaḳḳī Bey (30.7.1908)	İbrāhīm Ḥaḳḳī Bey (30.7.1908) – ‘Abdurrahmān Şeref Bey (17.12.1908)	Yūsuf Ziyā Paşa (11.2.1919) – ‘Abdurrahmān Şeref Bey (16.2.1919)	‘Abdurrahmān Şeref Bey (16.2.1919)
Finanzminister	Meḥmed Ziyā Paşa (12.1905)	Meḥmed Rāġıb Bey (3.8.1908) – Meḥmed Ziyā Paşa (7.8.1908)	Meḥmed Rıf‘at Bey (18.2.1909)	‘Oşmān Nūrī Bey (14.4.1909)
Minister für Öffentliche Arbeiten	-	Naum Paşa (2.8.1908)	-	-
Minister für Förste und Bodenschätze (einverleibt ins Handelsministerium 1.1912)	Selīm Melḥame Paşa (2.1893)	Meḥmed Tevfīk Paşa (2.8.1908) – Mavrokordato Efendi (7.8.1908)	Mavrokordato Efendi (7.8.1908)	Mavrokordato Efendi (7.8.1908)
Post- und Telegrammminister (umgewandelt in		Meḥmed ‘Aṭā Bey (3.8.1908) – ‘Alī Ğālib Bey	‘Alī Ğālib Bey (6.8.1908) – Fu‘ād Bey	-

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Generaldirektorat 7.1909)		(6.8.1908)	((3.3.1909)	
Handels und Agrarminister	Muṣṭafā Zihnī Paşa (1.1899)	Meḥmed Ziyā Paşa (3.8.1908) – Gabriel Nora-dunkyan Efendi (7.8.1908)	Gabriel Nora-dunkyan Efendi (7.8.1908)	Gabriel Nora-dunkyan Efendi (7.8.1908)
Polizeipräsident (Marschall) (abgeschafft 8.1909)	Aḥmed Şefīk Paşa (11.1896) – Ḥamdī Bey (26.7.1908) – Ziver Bey (30.7.1908)	Refīk Bey (9.8.1908) – Ziver Bey (11.8.1908) – Sāmī Fārūkī Paşa (14.8.1908)		
Scheichulislam	Meḥmed Cemāleddīn Efendi (9.1891)	Meḥmed Cemāleddīn Efendi (9.1891)	Meḥmed Ziyā’eddīn Efendi (2.1909)	Meḥmed Ziyā’eddīn Efendi (2.1909)
Präsident des Staatsrates	Ḥasan Fehmī Paşa (10.1907)	Ṭurḥān Ḥüsni Paşa (2.8.1908) – Meḥmed Tefīk Paşa (7.8.1908) – Ḥasan Fehmī Paşa (30.11.1908)	Ḥasan Fehmī Paşa (30.11.1908)	Muṣṭafā Zihnī Paşa (14.4.1909) – Meḥmed Raif Paşa (16.4.1909)
Erster Kammerherr des Sultans	‘Alī Paşa (5.1891)	Meḥmed Nürī Paşa (8.1908)	Meḥmed Nürī Paşa (8.1908)	Lütfī Simāvī Bey (4.1909)
Erster Sekretär des Sultans	Taḥsīn Paşa (11.1894)	‘Alī Cevād Bey (8.1908)	‘Alī Cevād Bey (8.1908) – Ḥālid Ziyā Bey (4.1909)	Ḥālid Ziyā Bey (4.1909)

Großwesir	Mehmed Sa‘îd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmed Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfîk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Staatssekretär des Großwesirs	Mehmed ‘Alî Paşa (2.1906)	Ziyâ Bey (8.1908)	Ziyâ Bey (8.1908)	Ziyâ Bey (8.1908)
Generaldirektor der Geschützgießerei (abgeschafft 4.1909)	‘Alî Rızâ Paşa (7.1908)	‘Alî Rızâ Paşa (7.1908)	Necîb Paşa (17.2.1909) – Ḥürşîd Paşa (3.3.1909)	

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bâb-ı ‘Âlî-Putsch (14.4.1909-23.1.1913):

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrâhîm Ḥaḳḳî Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmed Sa‘îd Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Justizminister	Necmeddîn Mollâ Bey (14.5.1909)	Necmeddîn Mollâ Bey (14.5.1909)	Muştafâ Ḥayrî Bey (10.1911) – Memdûḥ Bey (1.1912)	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (7.1912) – ‘Abdülḥalîm Bey (9.1912)	‘Ârif Ḥikmet Paşa (10.1912)
Marineminister	‘Ârif Ḥikmet Paşa (5.5.1909)	İbrâhîm Ḥalîl Paşa (1.1910) – Şâlih Ḥulûşî Paşa (6.1910) – Maḥmûd Muḥtâr Paşa (14.11.1910)	Ḥürşîd Paşa (10.1911)	Maḥmûd Muḥtâr Paşa (7.1912)	Şâlih Ḥulûşî Paşa (10.1912)
Innenminister	Mehmed Ferîd Paşa (5.1909)	Mehmed Ṭal‘at Bey	Mehmed Celâl Bey	Mehmed Ferîd Paşa	Aḥmed Reşîd Bey

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrâhîm Ḥaqqî Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Meḥmed Sa‘îd Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.-29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
	– Meḥmed Ṭal‘at Bey (8.1909)	(8.1909) – Ḥalîl Bey (2.1911)	(10.1911) – ‘Âdil Bey (1.1912)	(22.7.1912) – Meḥmed Ziyâ Paşa (27.7.1912) – Meḥmed Şerîf Paşa (17.8.1912) – ‘Alî Dâniş Bey (22.8.1912)	(10.1912)
Minister für Fromme Stiftungen	Ḥalîl Ḥamdî Ḥamâda Paşa (25.3.1909)	‘Alî Ḥaydar Bey (1.1910) – Muştafâ Ḥayrî Efendi (12.1910)	Muştafâ Ḥayrî Efendi (12.1910)	Meḥmed Fevzî Paşa (7.1912)	Meḥmed Ziyâ Paşa (10.1912)
Kriegsminister	Şâlih Ḥulûşî Paşa (5.5.1909)	Maḥmûd Şevket Paşa (1.1910)	Maḥmûd Şevket Paşa (1.1910)	Nâzım Ḥüseyin Paşa (7.1912)	Nâzım Ḥüseyin Paşa (7.1912)
Außenminister	Meḥmed Rif‘at Paşa (2.1909)	Meḥmed Rif‘at Paşa (2.1909) – İbrâhîm Ḥaqqî Paşa (8.1911)	İbrâhîm Ḥaqqî Paşa (8.1911) – Muştafâ ‘Âşım Bey (10.1911)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.1912)	Gabriel Noradunkyan Efendi (7.1912)
Bildungsminister	Muştafâ Nâ‘il Bey (5.5.1909)	Emrullâh Efendi (12.1.1910) – İsmâ‘îl	İsmâ‘îl Ḥaqqî Bey (3.1911) – ‘Abdurraḥ-	Sa‘îd Bey (7.1912)	Meḥmed Şerîf Paşa (10.1912)

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrâhîm Ḥaḳḳî Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Meḥmed Sa‘îd Paşa, (29.9.-30.12.1911; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.-29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
		Ḥaḳḳî Bey (3.1911)	mân Şeref Bey (10.1911) – Emrullâh Efendi (1.1912)		
Finanzminister	Meḥmed Rif‘at Bey (1.5.1909) – Meḥmed Câvid Bey (1.7.1909)	Meḥmed Câvid Bey (1.7.1909)	Meḥmed Câvid Bey (1.7.1909) – Muştafâ Nâ‘il Bey (10.1911)	Meḥmed Ziyâ Paşa (22.7.1912) – ‘Abdurraḥmân Vefîḳ Bey (27.7.1912)	‘Abdurraḥmân Vefîḳ Bey (27.7.1912)
Minister für Öffentliche Arbeiten	-	-	Sinabyan Efendi (1.1912)	Sinabyan Efendi (1.1912)	Ziyâ Bey (11.1912)
Minister für Förste und Bodenschätze (einverleibt ins Handelsministerium 1.1912)	Aristidi Paşa (4.5.1909) – Mavrokordato Efendi (12.11.1909)	Mavrokordato Efendi (12.11.1909)	Sinabyan Efendi (4.10.1911)		
Post- und Telegrammminister (umgewandelt in Generaldirektorat 7.1909)	-	Stanbulyan Efendi (1.1910)	İbrâhîm Selîm Şûsa Efendi (10.1911) – Meḥmed Tal‘at Bey	Ḥüseyin Şabrî Bey (8.1912)	Musurus-Ghikis Bey (10.1912)

Großwesir	Ḥüseyn Ḥilmī Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrāhīm Ḥaḳḳī Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa‘īd Paşa, (29.9.- 30.12.1911; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kāmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
			(2.1912)		
Handels und Agrarminister	Gabriel Nora- dunkyan Efendi (7.8.1908)	Ḥallācyan Efendi (1.1910)	Ḥulūṣī Bey (10.1911) – Aristidi Paşa (1.1912)	Aristidi Paşa (1.1912)	Muṣṭafā Reṣīd Paşa (10.1912)
Polizeipräsident (Marschall) (abgeschafft 8.1909)					
Scheichulislam	?Meḥmed – Şāḥib Mollā Bey (5.1909)	Ḥüseyn Ḥüsni Efendi (1.1910) – Mūsā Kāzım Efendi (7.1911)	Mūsā Kāzım Efendi (7.1911) – ‘Abdurraḥ- mān Nesīb Efendi (12.1911)	Meḥmed Cemāleddīn Efendi (7.1912)	Meḥmed Cemāleddīn Efendi (7.1912)
Präsident des Staatsrates	Meḥmed Raif Paşa (16.4.1909)	Necmeddīn Mollā Bey (1.1910)	Muṣṭafā Ḥayrī Bey (10.1911) – Sa‘īd Ḥalīm Paşa (1.1912)	Meḥmed Kāmil Paşa (7.1912)	‘Ārif Ḥikmet Paşa (10.1912)
Erster Kammerherr des Sultans	Lütfi Simāvī Bey (4.1909)	Lütfi Simāvī Bey (4.1909)	Lütfi Simāvī Bey (4.1909) – Ḥālīd Ḥürşīd Bey (4.1912)	Meḥmed Tevfiḳ Bey (7.1912)	Meḥmed Tevfiḳ Bey (7.1912)
Erster Sekretär	Ḥālīd Ziyā Bey	Ḥālīd Ziyā	Ḥālīd Ziyā	‘Alī Fu’ād	‘Alī Fu’ād

Großwesir	Hüseyn Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa, (29.9.- 30.12.1911; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġazî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
des Sultans	(4.1909)	Bey (4.1909)	Bey (4.1909)	Bey (7.1912)	Bey (7.1912)
Staatssekretär des Großwesirs	Ziyâ Bey (8.1908) – 'Âdil Bey (10.1909)	'Âdil Bey (10.1909)	'Âdil Bey (10.1909)	'Âdil Bey (10.1909)	'Âdil Bey (10.1909)

Vom Bâb-ı 'Âlî Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918):

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.- 11.6.1913)	Meḥmed Sa'îd Hâlim Paşa (11.6.1913- 3.2.1917)	Meḥmed Ṭal'at Paşa (3.2.1917- 8.10.1918)	Aḥmed 'İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)
Justizminister	İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (1.1913)	İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (1.1913)	Ḥalîl Bey (2.1917)	Muştafâ Ḥayrî Bey (10.1918)
Marineminister	Maḥmūd Baḥrî Paşa (1.1913)	Maḥmūd Baḥrî Paşa (1.1913) – Aḥmed Cemâl Paşa (3.1914)	Aḥmed Cemâl Paşa (3.1914)	Hüseyn Ra'ûf Bey (10.1918)
Innenminister	'Âdil Bey (1.1913)	Meḥmed Ṭal'at Bey (6.1913)	Meḥmed Ṭal'at Bey (6.1913) – İsmâ'îl Cānbolat Bey (7.1918) – Meḥmed Ṭal'at Paşa (4.9.1918)	'Alî Fethî Bey (10.1918)
Minister für Fromme Stiftungen	Muştafâ Ḥayrî Efendi (1.1913)	Muştafâ Ḥayrî Efendi (1.1913)	Mūsâ Kâzım Efendi (2.1917)	'Abdurrahmân Şeref Bey

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
		– İbrāhīm Ḥayrullāh Efendi (5.1916)		(14.10.1918)
Kriegsminister	Maḥmūd Şevket Paşa (1.1913)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (6.1913) - Enver İsmā‘īl Paşa (1.1914)	Enver İsmā‘īl Paşa (1.1914)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.1918)
Außenminister	Sa‘īd Ḥalīm Paşa (1.1913)	Sa‘īd Ḥalīm Paşa (1.1913) – Ḥalīl Bey (10.1915)	Aḥmed Nesīmī Bey (2.1917)	Meḥmed Nābī Bey (10.1918)
Verpflegungsminister			Kemāl Bey (8.1918)	Celāl Muḥtār Bey (14.10.1918)
Bildungsminister	Şükrī Bey (1.1913)	Şükrī Bey (1.1913)	Şükrī Bey (1.1913) – ‘Alī Münīf Bey (12.1917) – Dr. Nāzım Bey (7.1918)	Sa‘īd Bey (14.10.1918)
Finanzminister	Meḥmed Rıf‘at Bey (1.1913)	Meḥmed Rıf‘at Bey (1.1913) – Meḥmed Cāvid Bey (3.1914) – Meḥmed Ṭal‘at Bey (11.1914)	Meḥmed Cāvid Bey (3.1917)	Meḥmed Cāvid Bey (3.1917)
Minister für Öffentliche Arbeiten	Basarya Efendi (1.1913)	‘Osmān Nizāmī Paşa (6.1913) – Aḥmed Cemāl Paşa (12.1913)	‘Alī Münīf Bey (2.1917)	Ziyā‘eddīn Paşa (14.10.1918)

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa'īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal'at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed 'İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
		– Maḥmūd Bahrī Paşa (3.1914) – 'Abbās Ḥalīm Paşa (11.1914)		
Post- und Telegramminister		Oskan Efendi (6.1913) – Şükrī Bey (11.1914)	Şükrī Bey (11.1914) – Hüseyin Hâşim Bey (9.1917)	'Abdurrahmān Şeref Bey (10.1918)
Handels- und Agrarminister	Meḥmed Celāl Bey (1.1913)	Süleymān El-Bustānī Efendi (6.1913) – Aḥmed Nesīmī Bey (11.1914)	Muştafā Şeref Bey (2.1917)	Ziyā'eddīn Paşa (14.10.1918)
Scheichulislam	Meḥmed Es'ad Efendi (1.1913)	Meḥmed Es'ad Efendi (1.1913) – Muştafā Ḥayrī Efendi (3.1914) – Mūsā Kāzım Efendi (5.1916)	Mūsā Kāzım Efendi (5.1916)	'Ömer Ḥulūşī Efendi (14.10.1918)
Präsident des Staatsrates	Sa'īd Ḥalīm Paşa (24.1.1913) – Meḥmed Sa'īd Paşa (26.1.1913)	Ḥalīl Bey (6.1913) – İbrāhīm Ḥayrullāh Bey (5.1914)	Ḥalīl Bey (2.1917)	Reşīd 'Ākif Paşa (14.10.1918)
Erster Kammerherr des Sultans	Meḥmed Tevfik Bey (7.1912)	Meḥmed Tevfik Bey (7.1912)	Meḥmed Tevfik Bey (7.1912) – Lütfi Simāvī	Lütfi Simāvī Bey (7.1918)

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
			Bey (7.1918)	
Erster Sekretär des Sultans	‘Alī Fu‘ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu‘ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu‘ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu‘ād Bey (7.1912)
Staatssekretär des Großwesirs	‘Ādil Bey (10.1909)	‘Ādil Bey (10.1909) – Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)

Vom Waffenstillstand von Mudros bis zur Auflösung des Sultanats (30.10.1918-1.11.1922):

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūşī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Justizminister	‘Alī Ḥaydar Efendi (11.1918) – ‘Ārif Ḥikmet Paşa (1.1919) – Cemīl Mollā Bey (2.1919)	İsmā‘īl Şıdkī Bey (3.1919) – Cemīl Mollā Bey (4.1919) – Vaşfī Efendi (6.1919) – Muştafā Nūrī Bey (7.1919)	Muştafā Nūrī Bey (7.1919) – Kāzım Bey (2.1920)	Meḥmed Celāleddīn Bey (3.1920)	‘Alī Rüşdī Efendi (4.1920)	‘Ārif Ḥikmet Paşa (10.1920) – Kāzım Bey (8.1921) – Muştafā Nūrī Bey (7.1922)
Marineminister	‘Alī Rızā Paşa	Meḥmed Şākir Paşa	Şālih Ḥulūşī Paşa	Meḥmed Es‘ad Paşa	Meḥmed Sa‘īd Paşa	Şālih Ḥulūşī

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Mehmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Mehmed Ferid Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
	(11.1918)	(3.1919) – Aḥmed ‘Avnī Paşa (4.1919) – Şālih Ḥulūṣī Paşa (7.1919)	(7.1919)	(3.1920)	(4.1920) – Aḥmed Ḥamdī Paşa (7.1920)	Paşa (10.1920) – Ziyā’eddīn Paşa (4.1921) – Şālih Ḥulūṣī Paşa (6.1921)
Innen- minister	Muştafā ‘Ārif Bey (11.1918) – Aḥmed ‘İzzet Paşa (1.1919) – Aḥmed Reşid Bey (2.1919)	Cemāl Bey (3.1919) – Mehmed ‘Alī Bey (4.1919) – ‘Alī Kemāl Bey (5.1919) – ‘Ādil Bey (7.1919)	Mehmed Şerif Paşa (10.1919) – Ebübekir Ḥāzım Bey (2.1920)	Ebübekir Ḥāzım Bey (2.1920)	Aḥmed Reşid Bey (4.1920) – Reşid Mümtāz Paşa (7.1920)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (10.1920) – Muştafā ‘Ārif Bey (4.1921) – ‘Alī Rızā Paşa (6.1921) – Şālih Ḥulūṣī Paşa (6.1922)
Minister für Fromme Stiftungen	Aḥmed ‘İzzet Bey (11 11.1918)	Vaşfi Bey (4.3. 1919) – Mehmed ‘Alī Bey (8.4.1919) –	Sa‘id Bey (2.10.1919) – Muḥammed Ḥamdī Bey	‘Ömer Ḥulūṣī Efendi (8.3.1920)	‘Osmān Rıf‘at Paşa (5.4.1920) – Ḥilmī Paşa	Mehmed Nūrī Efendi (10.1920) – Ḥüseyyin

Großwesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Ahmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
		Muḥammed Ḥamdī Bey (19..5.1919)	(21.10.1919)		(7.1920)	Kāzım Bey (6.1921) – Sa‘īd Bey (8.1921) Rāşid Bey (10.1922)
Kriegs- minister	‘Abdullāh Paşa (17.11.1918) – Cevād Paşa (19.12.1918) – ‘Ömer Yāver Paşa (13.1.1919) – ‘Alī Ferīd Paşa (24.2.1919)	Ahmed ‘Abūk Paşa (4.3.1919) – Meḥmed Şākir Paşa (2.4.1919) – Şevket Turgud Paşa (19.5.1919) – ‘Alī Ferīd Paşa (29.6.1919) – Muştafā Nāzım Paşa (11.7.1919) – Süleymān Şefik Paşa (13.8.1919)	Cemāl Paşa (10.1919) – Muştafā Fevzī Paşa (2.1920)	Muştafā Fevzī Paşa (2.1920)	Meḥmed Sa‘īd Paşa (6.4.1920) – Meḥmed Ferīd Paşa (20.4.1920) – Hüseyin Ḥüsni Paşa (8.1920)	Ziyā’eddin Paşa (21.10.1920)
Außen- minister	Muştafā Reşid Paşa (11.1918) –	Meḥmed Ferīd Paşa (3.1919)	Muştafā Reşid Paşa (10.1919) –	‘Abdullaṭif Şafā Bey (2.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (4.1920)	‘Abdullaṭif Şafā Bey (10.1920)

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferid Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
	Yūsuf Franko Paşa (2.1919)		‘Abdullaṭif Şafā Bey (2.1920)			– Aḥmed ‘İzzet Paşa (6.1921)
Verpflegungsminister	Muzaffer Bey (17.11.1918) – Rāşid Bey (30.11.1918) – ‘Abdurrahmān Vefik Bey (13.-20.1.1919)					
Bildungsminister	Rızā Tevfik Bey (11.11.1918) – Yūsuf Ziyā Paşa (19.1.1919)	‘Alī Kemāl Bey (4.3.1919) – Sa‘id Bey (19.5.1919)	Sa‘id Bey (19..5.1919)	‘Abdurrahmān Şeref Bey (8.3.1920)	Faḥreddīn Reşād Bey (5.4.1920) – Meḥmed Hādī Paşa (31.7.1920)	Muştafā Reşid Paşa (10.1920) – Rāşid Bey (1.1921) – Muştafā ‘Ārif Bey (6.1921) – ‘Abdullāh Lāmi‘ Bey (8.1921) – Sa‘id Bey (8.1921)
Finanz-	‘Abdurrah-	Meḥmed	Meḥmed	Fā’iḳ	Aḥmed	Rāşid Bey

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferid Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
minister	mān Vefik Bey (11.1918) – Meḥmed ‘Aṭā Bey (1.1919)	Tevfik Bey (3.1919)	Tevfik Bey (3.1919)	Nüzhet Bey (3.1920)	Reşād Bey (4.1920) – Meḥmed Nażif Bey (18.8.1920) – Hüseyin Şabrī Bey (19.9.1920)	(21.10.1920) – ‘Abdullāh Lāmi‘ Bey (1.1921) – Fā’ik Nüzhet Bey (8.1921) – Meḥmed Tevfik Bey (4.1922)
Minister für Öffentliche Arbeiten	Meḥmed Ziyā Paşa (11.11.1918) – Şevket Turgut Paşa (24.2.1919)	Aḥmed ‘Avnī Paşa (4.3.1919) – Şevket Turgut Paşa (2.4.1919) – Aḥmed Ferid Bey (21.5.1919) – ‘Abūḳ Aḥmed Paşa (21.7.1919)	‘Abūḳ Aḥmed Paşa (21.7.1919)	Meḥmed Tevfik Bey (08 3.1920)	Cemil Paşa (5.4.1920) – Zekī Paşa (7.1920)	‘Abdullāh Lāmi‘ Bey (10.1920) – ‘Alī Rızā Paşa (2.1921)
Post- und Telegrammminister	‘Abdurrah-mān Şeref Bey	Meḥmed ‘Alī Bey (4.3.1919)				

Großwesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūşī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Ahmed Tevfik Paşa (21.10.1920 -1.11.1922)
	(10.1918) – Yūsuf Franko Paşa (12.1918) – İbrāhīm Edhem Bey (24.2.1919)					
Handels- und Agrar- minister	Kostaki Vayanis Efendi (11.11.1918) – ‘Abdullāh Lāmi‘ Bey (24.2.1919)	İbrāhīm Edhem Bey (4 3.1919) – Tāhir Ḥayr- eddīn Paşa (11.8.1919) – Meḥmed Hādī Paşa (11.9.1919)	Meḥmed Hādī Paşa (11 9.1919) – ‘Abdurraḥ- mān Şeref Bey (8.2.1920)	Meḥmed Ziyā’eddīn Bey (8.3.1920)	Ḥüseyin Remzī Paşa (5.4.1920) – İbrāhīm Edhem Bey (28 6.1920) – Cemāl Bey (31.7.1920) – Meḥmed Hādī Paşa (12.9.1920)	Ḥüseyin Kāzım Bey (21.10.1920) – ‘Abdullaṭīf Şafā Bey (6.1921)
Scheich- ulislam	İbrāhīm Ḥaqqī Efendi (11.1918)	Muştafā Şabrī Efendi (3.1919)	İbrāhīm Ḥaqqī Efendi (10.1919)	İbrāhīm Ḥaqqī Efendi (10.1919)	‘Abdullāh Bey (4.1920) – Muştafā Şabrī Efendi (7.1920) – Meḥmed	Meḥmed Nūrī Efendi (9.1920)

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferid Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
					Nürī Efendi (9.1920)	
Präsident des Staates	Meḥmed Şerif Paşa (11.11.1918) - Cemil Mollā Efendi (24.2.1919)	Seyyid ‘Abdülkadir Efendi (4.3.1919) – Rızā Tevfik Bey (5.1919) – Meḥmed Şerif Ra’uf Paşa (8.1919)	‘Abdurrahmān Şeref Bey (10.1919)	Cemil Mollā Bey (11.3.1920)	Rāşid Bey (5.4.1920) – İbrāhīm Edhem Bey (2.5.1920) – Rızā Tevfik Bey (8.1920)	Muṣṭafā ‘Ārif Bey (10.1920) – Meḥmed Tevfik Bey (8.1921)
Erster Kammerherr des Sultans	Lütfi Simāvī Bey (7.1918)	Yāver ‘Ömer Paşa (3.1919)	Yāver ‘Ömer Paşa (3.1919)	Yāver ‘Ömer Paşa (3.1919)	Yāver ‘Ömer Paşa (3.1919)	Yāver ‘Ömer Paşa (3.1919)
Erster Sekretär des Sultans	‘Alī Fu’ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu’ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu’ād Bey (7.1912)	‘Alī Fu’ād Bey (7.1912)	Rıf’at Bey (4.1920)	Rıf’at Bey (4.1920)
Staatssekretär des Großwesirs	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Meḥmed Emīn Bey (8.1913)	Cemāl Bey (4.1920) – Nürī Bey (8.1920)	‘Alī Fu’ād Bey (10.1920)

II. MILITÄRVERWALTUNG

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909):

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Chef des Generalstabs		Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)
Kommandant der Leibwache des Sultans	Meḥmed Ra‘ūf Paşa (1.1882)	Maḥmūd Muḥtār Paşa (8.1908)	Maḥmūd Muḥtār Paşa (8.1908)	Yāver Paşa (14.4.1909) – Ḥüseyin Nāzım Paşa (4.1909)
Kommandant der Zweiten Armee	Nāşır Paşa (2.1907)	‘Alī Rızā Paşa (8.1908) – Ḥüseyin Nāzım Paşa (9.1908) – Şālih Ḥulūşī Paşa (1.1909)		
Kommandant der Dritten Armee	İbrāhīm Edhem Paşa (6.1908)	Maḥmūd Şevket Paşa (8.1908)	Maḥmūd Şevket Paşa (8.1908)	Maḥmūd Şevket Paşa (8.1908)
Kommandant der Vierten Armee	Meḥmed Zekī Paşa (6.1888)	‘Abdullāh Paşa (8.1908) – Süleymān Şevket Paşa (9.1908)	Süleymān Şevket Paşa (9.1908)	Süleymān Şevket Paşa (9.1908)
Kommandant der Fünften Armee	Muştafā Nūrī Paşa (3.1906)	Ḥüseyin Nāzım Paşa (8.1908) – ‘Osmān Fevzī Paşa (9.1908)	‘Osmān Fevzī Paşa (9.1908) – ‘Abdullāh Paşa (3.1909)	‘Abdullāh Paşa (3.1909)
Kommandant der Sechsten Armee	Süleymān Fevzī Paşa (10.1904)	‘Osmān Paşa (8.1908) – Meḥmed Fāzıl Paşa (9.1908)	Meḥmed Fāzıl Paşa (9.1908) – ‘Abdullāh Paşa (3.1909)	‘Abdullāh Paşa (3.1909)

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmīl Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefḫīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Kommandant der Siebten Armee	Aḥmed Fevzī Paşa (8.1905)	Ḥasan Taḥsīn Paşa (8.1908)	Ḥasan Taḥsīn Paşa (8.1908)	Ḥasan Taḥsīn Paşa (8.1908)

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bāb-ı ‘Ālī-Putsch (14.4.1909-23.1.1913):

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (5.1909)	İbrāhīm Ḥaḫḫī Paşa (1.1910)	Meḥmed Sa‘īd Paşa (9.1911)	Aḥmed Muḥtār Paşa (7.1912)	Meḥmed Kāmīl Paşa (10.1912)
Chef des Generalstabs	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (8.1908)
Kommandant der Leibwache des Sultans	Ḥüseyin Nāzım Paşa (4.1909)	Zekī Paşa (1.1910)			
Kommandant der Zweiten Armee					
Kommandant der Dritten Armee	Meḥmed Hādī Paşa (5.1909)				
Kommandant der Vierten Armee	Süleymān Şevket Paşa (9.1908)	Süleymān Şevket Paşa (9.1908) – ‘Osmān Paşa (5.1910)			

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.1909)	İbrâhîm Ḥaḫḫî Paşa (1.1910)	Meḥmed Sa‘îd Paşa (9.1911)	Aḫmed Muḫtâr Paşa (7.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (10.1912)
Kom- mandant der Fünften Armee	‘Abdullâh Paşa (3.1909)	Süleymân Fevzî Paşa (10.1910)			
Kom- mandant der Sechsten Armee	‘Abdullâh Paşa (3.1909) – Ḥüseyin Nâzım Paşa (12.1909)				
Kom- mandant der Siebten Armee	Ḥasan Taḫsîn Paşa (8.1908)	Ḥasan Taḫsîn Paşa (8.1908) – Meḥmed ‘Alî Paşa (4.1910)			

Vom Bâb-ı ‘Âlî-Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918):

Großwesir	Maḫmûd Şevket Paşa (23.1.- 11.6.1913)	Meḥmed Sa‘îd Ḥalîm Paşa (11.6.1913- 3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917- 8.10.1918)	Aḫmed ‘İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)
Chef des Generalstabs	Aḫmed ‘İzzet Paşa (8.1908)	Aḫmed ‘İzzet Paşa (8.1908) – Enver Paşa (1.1914) – Bronsart von Schellendorf (5.1914)	Bronsart von Schellendorf (5.1914) – H. von Seeckt (2.1918)	Enver Paşa (10.1918)

Vom Waffenstillstand von Mudros bis zur Auflösung des Sultanats (30.10.1918-1.11.1922):

Großwesir	Aḥmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919)	Meḥmed Ferid Paşa (3.3.-16.5.; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9. / 1.10.1919)	‘Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūşī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferid Paşa (5.4.- 31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Chef des Generalstabs	Cevād Şākir Paşa (11.1918) – Muştafā Fevzī Paşa (12.1918)	Muştafā Fevzī Paşa (12.1918) – Cevād Şākir Paşa (10.1919) – Meḥmed Hādī Paşa (8.1919) – Fu’ād Paşa (9.1919)	Cevād Şākir Paşa (10.1919) – Şevket Turgud Paşa (2.1920)	Şevket Turgud Paşa (2.1920)	Nażif Paşa (4.1920) – Meḥmed Hādī Paşa (2.-19.5.1920)	

ANMERKUNGEN:

Leibwache des Sultans: Erste Armee **Dritte Armee:** Armee von Rumelien **Vierte Armee:** Armee von Anatolien (umgezogen an die anatolische Fronte) **Fünfte Armee:** Armee von Arabien (umgezogen an die anatolische Fronte) **Sechste Armee:** Armee von Irak **Siebte Armee:** Armee von Yemen.

Armeekommandanten im Balkankrieg 10.1912-4.1913

Vizeoberbefehlshaber: Nāzım Paşa (10.1912) – Aḥmed ‘İzzet Paşa (1.1913) **Kommandant der östlichen Armee:** ‘Abdullāh Paşa (10.1912) **Kommandant der westlichen Armee:** ‘Alī Rızā Paşa (10.1912) **Kommandant der Armee von Vardar:** Zekī Paşa (10.1912).

Armeekommandanten im Weltkrieg 1914-1918

Vizeoberbefehlshaber: Enver Paşa (8.1914) – Aḥmed ‘İzzet Paşa (10.1918) **Kommandant der Ersten Armee:** Liman von Sanders Paşa (8.1914) – Colmar von der Goltz Paşa (3.1915) – Meḥmed Es‘ad Paşa (11.1915) **Kommandant der Zweiten Armee:** Aḥmed Cemāl Paşa (8.1914) – Vehīb Paşa (11.1914) – Aḥmed ‘İzzet Paşa (2.1915) – Muştafā Kemāl Paşa (12.1916) – Muştafā Fevzī Paşa (7.1917) – Nihād Paşa (10.1917) – Cemāl Paşa (5.1919) **Kommandant der Dritten Armee:** Ḥasan ‘İzzet Paşa (8.1914) – Enver Paşa (12.1914) – Ḥāfiż İsmā‘īl Ḥaḳḳī Paşa (1.1915) – Maḥmūd Kāmil Paşa (2.1915) – Vehīb Paşa (2.1916) – Ya‘ḳūb Şevḳī Paşa (3.1918) – Meḥmed Es‘ad Paşa (6.1918) **Kommandant der Vierten Armee:** Zekī Paşa (8.1914) – Aḥmed Cemāl Paşa (Büyük) (11.1914) – Cemāl Paşa (Mersinli) (1.1918) **Kommandant der Fünften Armee:** Liman von Sanders Paşa (3.1915) – Maḥmūd Kāmil Paşa (-) – Meḥmed Es‘ad Paşa (2.1918) **Kommandant der Sechsten Armee:** Colmar von der Goltz Paşa (12.1915) – Ḥalīl Paşa (3.1916) ‘Alī İḥsān Paşa (9.1918) **Kommandant der Siebten Armee:** Muştafā Kemāl Paşa (7.1917) – Muştafā Fevzī Paşa (10.1917) – Muştafā Kemāl Paşa (8.1918) **Kommandant der Achten Armee:** Kress von Kressenstein (9.1917) – Cevād Paşa (12.1917) – Nüreddīn Paşa (10.1918) **Kommandant der Neunten Armee:** Ya‘ḳūb Şevḳī Paşa (6.1918).

Kommandanten der Armeegruppen

Kommandant der Kaukasischen Islamischen Armee: Nürī Paşa **Kommandant der Gruppe der Kaukasischen Armeen:** Aḥmed ‘İzzet Paşa (3.-12.1917) **Kommandant der Gruppe der Östlichen Armeen:** Vehīb Paşa (6.1918) – Ḥalīl Paşa (7.1918) **Kommandant der Gruppe der Blitzarmeen:** Erich von Falkenhayn (7.1917) – Liman von Sanders Paşa (3.1918) – Muştafā Kemāl Paşa (10.1918).

III. PROVINZVERWALTUNG

GOUVERNEURE

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909):

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefvīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Adana	Süleymān Baḥrī Paşa (3.1898)	Meḥmed Cevād Bey (9.1908)	Meḥmed Cevād Bey (9.1908)	Meḥmed Cevād Bey (9.1908)
Ankara	Muştafā Nūrī Bey (10.1907)	Ebübekir Ḥāzım Bey (9.1908)	Meḥmed Tefvīk Bey (3.1909)	Meḥmed Tefvīk Bey (3.1909)
Aydın	İbrāhīm Fā’iḳ Bey (1.1907)	Meḥmed Şerīf Ra’ūf Paşa (8.1908)	‘Alī Ġālib Bey (2.1909) – Meḥmed Ferīd Paşa (3.1909)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.1909)
Baġdād	Necmeddīn Mollā Bey (5.1908)	Necmeddīn Mollā Bey (5.1908) – Meḥmed Fāzıl Paşa (10.1908)	Meḥmed Fāzıl Paşa (10.1908)	Meḥmed Fāzıl Paşa (10.1908)
Beyrūt	İbrāhīm Ḥalīl Paşa (9.1903)	İbrāhīm Ḥalīl Paşa (9.1903) – İbrāhīm Edhem Bey (12.1908)	İbrāhīm Edhem Bey (12.1908)	İbrāhīm Edhem Bey (12.1908)
Bitlis	Sālim Paşa (7.1907)	Aḥmed Reşīd Paşa (8.1908) – Meḥmed Ḥüsnī Bey (1.1909)	Meḥmed Ḥüsnī Bey (1.1909)	Meḥmed Ḥüsnī Bey (1.1909)
Cezāyir-i Baḥr-ı Sefīd	Ḥüseyin Nāzım Paşa (3.1906)	Ḥüseyin Nāzım Paşa (3.1906) – ‘Alī Ekrem Bey (9.1908)	‘Alī Ekrem Bey (9.1908)	‘Alī Ekrem Bey (9.1908)
Diyārbekir	Maḥmūd ‘Ārif Paşa (12.1907)	Süleymān Şevket Paşa (8.1908)	Süleymān Şevket Paşa (8.1908)	Süleymān Şevket Paşa (8.1908)
Edirne	‘Abdülvahhāb Paşa (10.1907)	Ṭāhir Paşa (8.1908)		

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Ḥaleb	Meḥmed Nāzım Paşa (8.1905)	Meḥmed Nāzım Paşa (8.1905) – Aḥmed Reşīd Bey (9.1908)	Aḥmed Reşīd Bey (9.1908)	Aḥmed Reşīd Bey (9.1908)
Ḥicāz	Aḥmed Rātib Paşa (6.1895)	Aḥmed Rātib Paşa (6.1895) – Kāzım Paşa (9.1908)	Kāzım Paşa (9.1908)	Kāzım Paşa (9.1908)
Ḥüdāvendigār	Meḥmed Tevfīk Bey (3.1906)	Meḥmed Tevfīk Bey (3.1906) – Muştafā ‘Azmi Bey (1.1909)	Muştafā ‘Azmi Bey (1.1909)	Muştafā ‘Azmi Bey (1.1909)
Gouverneure von İstanbul				
Oberbürgermeister von İstanbul	Reşīd Mümtāz Paşa (6.1906)	Meḥmed Şerif Ra‘ūf Paşa (8.1908) – Muştafā Ziver Bey (8.1908)	Muştafā Ziver Bey (8.1908 – Ebübekir Ḥāzım Bey (3.1909)	Ebübekir Ḥāzım Bey (3.1909)
Kastamonu	İsmā‘īl Fu‘ād Bey (3.1908)	‘Alī Rızā Bey (8.1908)	‘Ömer ‘Ālī Bey (2.1909)	‘Ömer ‘Ālī Bey (2.1909)
Konya	Meḥmed Cevād Bey (9.1907)	Meḥmed Cevād Bey (9.1907) – Meḥmed Nāzım Paşa (9.1908)	‘Ārifī Paşa (2.1909)	‘Ārifī Paşa (2.1909)
Kosova	Maḥmūd Şevket Paşa (4.1905)	Meḥmed Hādī Paşa (8.1908)		
Ma‘müretül‘aziz	Ḥālid Bey (10.1906)	Ḥālid Bey (10.1906) – ‘Alī Nuşret Paşa	Meḥmed ‘Alī ‘Aynī Bey (1.1909)	Meḥmed ‘Alī ‘Aynī Bey (1.1909)

Großwesir	Mehmed Sa'îd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmed Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmî Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmed Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
		(10.1908) – Mehmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1909)		
Manastır	Hıfzî Paşa (2.1907)	Hıfzî Paşa (2.1907) – Faḥrî Paşa (11.1908)	Faḥrî Paşa (11.1908)	Faḥrî Paşa (11.1908)
Müşul	Muştafâ Bey (9.1905)	Zekî Paşa (8.1908) – Ahmed Reşîd Paşa (1.1909)	Ahmed Reşîd Paşa (1.1909)	Ahmed Reşîd Paşa (1.1909)
Selânik	Mehmed Şerîf Ra'ûf Paşa (9.1904)	'Alî Dâniş Bey (8.1908)	'Alî Dâniş Bey (8.1908)	'Alî Dâniş Bey (8.1908)
Sivas	Reşîd 'Âkif Paşa (2.1902)	Ebübekir Hâzım Bey (8.1908) – Muştafâ Nürî Bey (9.1908) – Muştafâ Vefîk Bey (11.1908)	Muştafâ Vefîk Bey (11.1908)	Muştafâ Vefîk Bey (11.1908)
Sûriyye	İbrâhîm Şükrî Paşa (3.1906)	İbrâhîm Şükrî Paşa (3.1906) – Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Hüseyin Nâzım Paşa (12.1908)
İşkodra	Muştafâ Nürî Bey (6.1908)	Muştafâ Nürî Bey (6.1908) – Seyfeddîn Bey (9.1908) – Faḥrî Paşa (12.1908)	Faḥrî Paşa (12.1908)	Faḥrî Paşa (12.1908)
Trâblusğarb	Receb Paşa	Receb Paşa	Ahmed Fevzî	Ahmed Fevzî

Großwesir	Mehmed Sa‘îd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmed Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefvîk Paşa (13.4.-5.5.1909)
	(10.1904)	(10.1904) – Aḥmed Fevzî Paşa (12.1908)	Paşa (12.1908)	Paşa (12.1908)
Trabzon	Ferîd Paşa (7.1907)	‘Ârifî Paşa (8.1908)	Bekir Sâmi Bey (2.1909)	Bekir Sâmi Bey (2.1909)
Van	‘Alî Rızâ Bey (11.1907)	‘Alî Rızâ Bey (11.1907) – Mehmed Ferîd Paşa (10.1908)	Mehmed Ferîd Paşa (10.1908)	Mehmed Ferîd Paşa (10.1908)
Yanya	Ḥilmî Paşa (12.1907)	Ḥilmî Paşa (12.1907)	‘Alî Rızâ Bey (2.1909)	‘Alî Rızâ Bey (2.1909)
Yemen	Aḥmed Fevzî Paşa (8.1905)	Aḥmed Fevzî Paşa (8.1905) – Ḥasan Taḥsîn Paşa (10.1908)	Ḥasan Taḥsîn Paşa (10.1908)	Ḥasan Taḥsîn Paşa (10.1908)

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bâb-ı ‘Âlî-Putsch (14.4.1909-23.1.1913):

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrâhîm Ḥaḳḳî Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Mehmed Sa‘îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.-29.10.1912)	Mehmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Adana	Muṣṭafâ Zihni Paşa (5.1909) – Aḥmed Cemâl Bey (9.1909)	Aḥmed Cemâl Bey (9.1909) – Aḥmed Mu‘ammer Bey (6.1911)	Aḥmed Mu‘ammer Bey (6.1911) – Muṣṭafâ Nedîm Bey (1.1912)	Emîn Bey (8.1912)	Emîn Bey (8.1912)
Ankara	Mehmed	‘Alî Münîf	Mehmed	Mehmed	Mehmed

Großwesir	Hüseyn Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
	Tevfîk Bey (3.1909) – Meḥmed Ferîd Paşa (9.1909)	Bey (9.1910) – Meḥmed Reşîd Paşa (1.1912)	Reşîd Paşa (1.1912)	Reşîd Paşa (1.1912)	Reşîd Paşa (1.1912)
Aydın	Kâzım Paşa (5.1909) – Maḥmûd Muḥtâr Paşa (8.1909)	Maḥmûd Muḥtâr Paşa (8.1909) – Hüseyn Nâzım Paşa (10.1910)	Hüseyn Nâzım Paşa (10.1910) – Meḥmed Celâl Bey (12.1911)	Aḥmed Reşîd Bey (8.1912)	Kemâl Bey (10.1912)
Bağdād	Meḥmed Fâzıl Paşa (10.1908) – Hüseyn Nâzım Paşa (12.1909)	Hüseyn Nâzım Paşa (12.1909) – Aḥmed Cemâl Bey (6.1911)	Aḥmed Cemâl Bey (6.1911)	Aḥmed Cemâl Bey (6.1911) – Meḥmed Zekî Paşa (8.1912)	Meḥmed Zekî Paşa (8.1912)
Beyrût	İbrâhîm Edhem Bey (12.1908)	İbrâhîm Edhem Bey (12.1908) – Meḥmed Nüreddîn Bey (5.1910)	Ebübekir Ḥâzım Bey (9.1911)	İbrâhîm Edhem Bey (8.1912)	İbrâhîm Edhem Bey (8.1912)
Bitlis	Meḥmed Ḥüsni Bey (1.1909) – Sâlim Paşa (7.1909)	Ṭâhir Paşa (2.1910) – Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1911)	Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1911) – Aḥmed Nedîm Bey (1.1912)	'Alî Paşa (8.1912)	'Alî Paşa (8.1912)

Großwesir	Hüseyn Hilmî Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrâhîm Haqqî Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.-29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Cezâyir-i Baḥr-ı Sefîd	'Alî Ekrem Bey (9.1908)	'Alî Ekrem Bey (9.1908) – Meḥmed Reşîd Paşa (11.1910) – İbrâhîm Selîm Şûsa Bey (12.1910)	İbrâhîm Selîm Şûsa Bey (12.1910) – 'Alî Şubhî Bey (10.1911)	'Alî Şubhî Bey (10.1911) – 'Alî Ekrem Bey (7.1912)	
Diyârbekir	Süleymân Şevket Paşa (8.1908)	Süleymân Şevket Paşa (8.1908) – 'Alî Ġâlib Paşa (5.1910) – Hüseyn Celâl Bey (7.1911)	Hüseyn Celâl Bey (7.1911)	Hüseyn Celâl Bey (7.1911)	Hüseyn Celâl Bey (7.1911)
Edirne		Meḥmed Celâl Bey (3.1910) – Meḥmed Emîn Bey (7.1911)	Meḥmed Emîn Bey (7.1911)	Meḥmed Emîn Bey (7.1911) – Aḥmed Reşîd Paşa (8.1912)	Aḥmed Reşîd Paşa (8.1912)
Haleb	Aḥmed Reşîd Bey (9.1908) – Faḥrî Paşa (9.1909)	Faḥrî Paşa (9.1909) – Hüseyn Kâzım Bey (8.1910) – 'Alî Mazḥar Bey (7.1911)	'Alî Mazḥar Bey (7.1911) – 'Alî Ġâlib Bey (1.1912)	'Alî Ġâlib Bey (1.1912) – Muştafâ Vefîk Bey (8.1912)	Muştafâ Vefîk Bey (8.1912)

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
Hicâz	Meḥmed Emîn Bey (5.1909)	Meḥmed Emîn Bey (5.1909) – Ebübekir Hâzım Bey (2.1911)	Ebübekir Hâzım Bey (2.1911) – Ḥalîl Bey (11.1911) – Muḥtafâ Zihnî Paşa (1.1912)	Muḥtafâ Zihnî Paşa (1.1912) – Aḥmed Reşîd Paşa (9.1912)	Aḥmed Reşîd Paşa (9.1912)
Hüdâvendi- gâr	Muḥtafâ 'Azmî Bey (1.1909)	Muḥtafâ 'Azmî Bey (1.1909)	Muḥtafâ 'Azmî Bey (1.1909)	Muḥtafâ 'Azmî Bey (1.1909) – İbrâhîm Ḥalîl Paşa (9.1912)	İbrâhîm Ḥalîl Paşa (9.1912) – 'Alî Dâniş Bey (11.1912)
Gouvern- eure von İstanbul	Meḥmed Şerîf Paşa (8.1909)	Meḥmed Şerîf Paşa (8.1909)	Meḥmed Şerîf Paşa (8.1909) – Emîn Bey (10.1911) – İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (1.1912)	İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (1.1912)	Cemîl Paşa (10.1912)
Oberbürger- meister von İstanbul	Ebübekir Hâzım Bey (3.1909) – Ḥalîl Edhem Bey (8.1909)	Meḥmed Tevfîk Bey (1.1910) – 'Alî Şubhî Bey (6.1910) – Hüseyin Kâzım Bey (7.1911)	Tevfîk Bey (9.1911)	Tevfîk Bey (9.1911) – Cemîl Paşa (8.1912)	Cemîl Paşa (8.1912)
Kastamonu	'Ömer 'Âlî Bey (2.1909)	Meḥmed Ḥüsni Bey	'Alî Ġâlib Paşa (7.1911)	Emîn Bey (1.1912) –	Meḥmed Ġâlib Bey

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Haqqî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
	– Meḥmed Hüsni Bey (7.1909)	(7.1909) – Süleymân Nazîf Bey (11.1910) – 'Alî Ġâlib Paşa (7.1911)	– Emîn Bey (1.1912)	Meḥmed Ġâlib Bey (8.1912)	(8.1912)
Konya	'Ârifî Paşa (2.1909)	'Ârifî Paşa (2.1909)	'Ârifî Paşa (2.1909) – Aḥmed Mu'ammer Bey (1.1912) – Samîḥ Rıf'at Bey (6.1912)	Samîḥ Rıf'at Bey (6.1912) – 'Alî Rızâ Bey (8.1912)	Samîḥ Rıf'at Bey (6.1912) – 'Alî Rızâ Bey (8.1912)
Kosova	Hüseyin Hüsni Paşa (5.1909) – 'Alî Mażhar Bey (8.1909)	'Alî Mażhar Bey (8.1909) – Ḥalîl Bey (11.1910)	Ḥalîl Bey (11.1910) – Mażhar Bey (11.1911)	Mażhar Bey (11.1911) – 'Alî Ġâlib Paşa (8.1912)	
Ma'mûretül- 'azîz	Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1909)	Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1909) – Kâzım Bey (1.1911)	Kâzım Bey (1.1911) – 'Alî Nâzım Bey (2.1912)	'Alî Nâzım Bey (2.1912)	'Alî Nâzım Bey (2.1912)
Manastır	Faḥrî Paşa (11.1908) – Ḥalîl Bey (10.1909)	Ḥalîl Bey (10.1909) – Meḥmed Reşîd Paşa (11.1910)	Meḥmed Reşîd Paşa (11.1910)	Meḥmed Reşîd Paşa (11.1910) – 'Alî Münîf Bey (1.1912)	

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Ḥaqqî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġazî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
				– Behcet Yûsuf Bey (8.1912)	
Müşul	Aḥmed Reşîd Paşa (1.1909)	Aḥmed Reşîd Paşa (1.1909)	Aḥmed Reşîd Paşa (1.1909)	Aḥmed Reşîd Paşa (1.1909) – Meḥmed Fâzıl Paşa (8.1912)	Meḥmed Paşa (8.1912) – Muḥarrem Mümtâz Bey (12.1912)
Selânik	'Alî Dâniş Bey (8.1908) – İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (9.1909)	İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (9.1909)	İbrâhîm Ḥayrullâh Bey (9.1909) – Ḥüseyin Kâzım Bey (1.1912)	Ḥüseyin Kâzım Bey (1.1912) – 'Alî Ferîd Paşa (8.1912) – Meḥmed Nâzım Paşa (9.1912)	
Sivas	Muştafâ Vefîk Bey (11.1908)	Muştafâ Vefîk Bey (11.1908) – Meḥmed Nâzım Paşa (2.1910) – Kâmil Bey (4.1910) – 'Alâeddîn Bey (1.1911)	'Alâeddîn Bey (1.1911)	'Alâeddîn Bey (1.1911) – Kâmil Bey (8.1912)	Kâmil Bey (8.1912)
Sûriyye	Ḥüseyin Nâzım Paşa (12.1908)	Ḥüseyin Nâzım Paşa (12.1908) – 'Alî Ġâlib	'Alî Ġâlib Bey (12.1910) – Ḥasan Nâzım Bey	Ḥasan Nâzım Bey (1.1912)	Ḥasan Nâzım Bey (1.1912)

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġazî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
		Bey (12.1910)	(1.1912)		
İşkodra	Cemâl Bey (5.1909)	Cemâl Bey (5.1909) – Ḥasan Bedrî Paşa (9.1910) – Muḥtafâ Nedîm Bey (5.1911)	Muḥtafâ Nedîm Bey (5.1911) – Ḥayrî Paşa (1.1912) – Ḥasan Rızâ Paşa (3.1912)		
Trâblusġarb	Aḥmed Fevzî Paşa (12.1908) – Hüseyin Ḥüsni Paşa (8.1909)	Hüseyin Ḥüsni Paşa (8.1909) – İbrâhîm Edhem Paşa (7.1910)	İbrâhîm Edhem Paşa (7.1910) – Neş'et Bey (11.1911)		
Trabzon	Bekir Sâmi Bey (2.1909) – Muḥtafâ Bey (9.1909)	Muḥtafâ Bey (9.1909) – Süleymân Nazîf Bey (7.1911)	Süleymân Nazîf Bey (7.1911) – Bekir Sâmi Bey (1.1912)	Bekir Sâmi Bey (1.1912) – Meḥmed 'Alî Aynî Bey (8.1912)	Meḥmed 'Alî Aynî Bey (8.1912)
Van	Meḥmed Ferîd Paşa (10.1908) – Bekir Sâmi Bey (8.1909)	Bekir Sâmi Bey (8.1909) – 'Alî Nâzım Bey (3.1911)	'Alî Nâzım Bey (3.1911) – İsmâ'il Ḥakkî Bey (2.1912)	İsmâ'il Ḥakkî Bey (2.1912) – Aḥmed 'İzzet Bey (8.1912)	Aḥmed 'İzzet Bey (8.1912)
Yanya	'Alî Rızâ Bey (2.1909) – Ḥüsameddîn Bey (11.1909)	Ḥüsameddîn Bey (11.1909)	Ḥüsameddîn Bey (11.1909) – Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1912)	Meḥmed 'Alî 'Aynî Bey (1.1912) – Ḥasan Taḥsîn Paşa (8.1912)	

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakkî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Mehmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġâzî Aĥmed Muĥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Mehmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
Yemen	Ĥasan Taĥsîn Paşa (10.1908)	Kâmil Bey (1.1910) – Mehmed 'Alî Paşa (4.1910)	Mehmed 'Alî Paşa (4.1910) – Maĥmûd Nedîm Bey (11.1911)		

Vom Bâb-ı 'Âlî-Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918):

Großwesir	Maĥmûd Şevket Paşa (23.1.- 11.6.1913)	Mehmed Sa'îd Ĥalîm Paşa (11.6.1913- 3.2.1917)	Mehmed Ťal'at Paşa (3.2.1917- 8.10.1918)	Aĥmed 'İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)
Adana	Emîn Bey (8.1912)	Emîn Bey (8.1912) – 'Alî Seydî Bey (11.1913) – İsmâ'il Hakkî Bey (2.1914)	Aĥmed Midĥat Bey (2.1917) – Ĥasan Nâzım Bey (10.1917)	Ĥasan Nâzım Bey (10.1917)
Ankara	Mehmed Reşîd Paşa (1.1912)	ĤulûŐî Bey (6.1913) – 'Alî Maĥzar Bey (2.1914) – Muştafâ 'Âĥîf Bey (7.1915) – Süleymân Necmî Bey (10.1915)	Mehmed Reşîd Bey (2.1917) – Ĥasan Nâzım Bey (4.1917) – Cevdet Bey (10.1917) – Süleymân Kâni' Bey (1.1918) – 'Azmî Bey (8.1918)	'Azmî Bey (8.1918)
Aydın	Hüseyin Nâzım	Hüseyin Nâzım	Muştafâ Raĥmî	Ĥasan Taĥsîn

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal’at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
	Paşa (1.1913)	Paşa (1.1913) – Muştafâ Raḥmî Bey (10.1913)	Bey (10.1913)	Bey (10.1918)
Bağdād	Meḥmed Zekî Paşa (8.1912) – Ḥüseyn Celâl Bey (5.1913)	Ḥüseyn Celâl Bey (5.1913) – Cāvid Paşa (2.1914) – Süleymân Nażif Bey (12.1914) – Nüreddîn Bey (4.1915) – Ḥalil Paşa (1.1916)		
Beyrūt	Ebübekir Ḥāzım Bey (1.1913)	‘Alî Münif Bey (6.1913) – Bekir Sāmî Bey (9.1913) – Muştafâ ‘Azmî Bey (6.1915)	Muştafâ ‘Azmî Bey (6.1915) – İsmā‘il Ḥaḳḳî Bey (6.1918)	
Bitlis	‘Alî Paşa (8.1912)	‘Alî Paşa (8.1912) – ‘Abdülvahhâb Şubhî Bey (3.1914) – Memdüh Sermed Bey (9.1915) (russische Okkupation 3.1916) – Ḥaydar Ḥilmî Bey (1.1917)	Ḥaydar Ḥilmî Bey (1.1917) – Aḥmed Mażhar Müfid Bey (4.1918)	Aḥmed Mażhar Müfid Bey (4.1918)

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Diyārbekir	Hüseyin Celāl Bey (7.1911) – İsmā‘īl Ḥaḳḳī Bey (5.1913)	İsmā‘īl Ḥaḳḳī Bey (5.1913) – Hüseyin Celāl Bey (2.1914) – Meḥmed Reşīd Bey (8.1914) – Aḥmed Reşīd Paşa (3.1915) – Süleymān Necmī Bey (1.1917) – Bedrī Bey (1.1917)	Bedrī Bey (1.1917) – Şevket Bey (4.1918)	Şevket Bey (4.1918)
Edirne	Aḥmed Reşīd Paşa (8.1912)	Aḥmed Reşīd Paşa (8.1912) – (russische Okkupation 2.1916)	Aḥmed Münīr Bey (4.1918)	Aḥmed Münīr Bey (4.1918)
Haleb	‘Alī Münīf Bey (1.1913)	‘Alī Münīf Bey (1.1913) – Meḥmed Celāl Bey (7.1913) – Bekir Sāmī Bey (6.1915) – Muştafā ‘Abdül-ḥālīk Bey (10.1915)	Muştafā ‘Abdül-ḥālīk Bey (10.1915) – Tevfīk Bey (4.1917) – Muştafā ‘Ātīf Bey (6.1918) – Muştafā ‘Abdül-ḥālīk Bey (9.1918)	
Ḥicāz	Aḥmed Reşīd Paşa (9.1912) – Aḥmed Nedīm	Aḥmed Nedīm Bey (5.1913) – Vehīb Bey		

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
	Bey (5.1913)	(1.1914) – Ğālib Paşa (2.1915)		
Ḥüdāvendigār	‘Alī Dāniş Bey (11.1912) – Bekir Sāmī Bey (2.1913)	Bekir Sāmī Bey (2.1913) – ‘Abbās Ḥalīm Paşa (9.1913) – Meḥmed Ḥüsni Bey (11.1914) – ‘Alī ‘Oşmān Bey (3.1915) – Aḥmed Midḥat Bey (9.1915)	İsmā‘il Ḥaḳḳī Bey (2.1917)	İsmā‘il Ḥaḳḳī Bey (2.1917)
Gouverneure von İstanbul	Cemil Paşa (10.1912)	Cemil Paşa (10.1912) – ‘İşmet Bey (10.1914) – İsmā‘il Cānbolat Bey (12.1915)	İsmā‘il Cānbolat Bey (12.1915) – Süleymān Kānī Bey (8.1918)	Süleymān Kānī Bey (8.1918)
Oberbürgermeister von İstanbul	Cemil Paşa (8.1912)	Cemil Paşa (8.1912) – ‘İşmet Bey (11.1914) – İsmā‘il Cānbolat Bey (2.1916) – Bedrī Bey (5.1916)	Bedrī Bey (5.1916) – Sezā‘ī Bey (7.1917) – Süleymān Kānī Bey (8.1918)	Süleymān Kānī Bey (8.1918)
Kastamonu	Meḥmed Ğālib Bey (8.1912) – Meḥmed Reşīd Paşa (5.1913)	Meḥmed Reşīd Paşa (5.1913) – Muştafā ‘Āṭıf Bey (10.1915)	Muştafā ‘Āṭıf Bey (10.1915)	İbrāhīm Ḥaḳḳī Bey (10.1918)
Konya	Samih Rif‘at Bey	Samih Rif‘at Bey	Aḥmed	Aḥmed

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
	(6.1912) – ‘Alī Rızā Bey (8.1912)	(6.1912) – ‘Alī Rızā Bey (8.1912) – Muştafā ‘Azmi Bey (8.1914) – Aḥmed Mu‘ammer Bey (1.1917)	Mu‘ammer Bey (1.1917)	Mu‘ammer Bey (1.1917) – Cemāl Bey (11.1918)
Ma’mūretül-‘azīz	‘Alī Nāzım Bey (2.1912)	‘Alī Nāzım Bey (2.1912) – Sabit Bey (7.1914)	Şābit Bey (7.1914) – Ref‘et Bey (9.1917) – ‘Alī Seydī Bey (7.1918)	‘Alī Seydī Bey (7.1918) – ‘Alī Ğālib Bey (5.1919)
Müşul	Muḥarrem Mümtāz Bey (12.1912)	Muḥarrem Mümtāz Bey (12.1912) – Es‘ad Paşa (7.1913) – Süleymān Nażif Bey (9.1913) – Aḥmed Reşīd Paşa (12.1914) – Ḥaydar Ḥilmī Bey (2.1915)	Ḥaydar Ḥilmī Bey (2.1915) – Memdūḥ Sermed Bey (9.1917)	
Sivas	Kāmil Bey (8.1912) – Aḥmed Mu‘ammer Bey (2.1913)	Aḥmed Mu‘ammer Bey (2.1913) – Süleymān Necmī Bey (1.1917)	Süleymān Necmī Bey (1.1917) – Aḥmed Bey (3.1918)	Şābit Bey (10.1918)
Sūriyye	Meḥmed ‘Ārif	Meḥmed ‘Ārif	Ḥasan Taḥsīn	

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal’at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
	Bey (1.1913)	Bey (1.1913) – Ḥulūşī Bey (7.1914) – ‘Azmī Bey (10.1915) – Ḥasan Taḥsīn Bey (8.1916)	Bey (8.1916) – Bedrī Bey (7.1917) – Refet Bey (6.1918) – Ḥasan Taḥsīn Bey (9.1918)	
Trabzon	Meḥmed ‘Alī Aynī Bey (8.1912)	Samīḥ Rıf‘at Bey (6.1913) – Cemāl ‘Azmī Bey (8.1913) (russische Okkupation 4.1916)	Süleymān Necmī Bey (3.1918)	Süleymān Necmī Bey (3.1918)
Van	Aḥmed ‘İzzet Bey (8.1912) – Ḥasan Taḥsīn Bey (5.1913)	Ḥasan Taḥsīn Bey (5.1913) – Cevdet Bey (11.1914) (russische Okkupation 3.1915)	(russische Okkupation 3.1915) – Ḥaydar Ḥilmī Bey (3.1918)	Ḥaydar Ḥilmī Bey (3.1918)

Vom Waffenstillstand von Mudros bis zur Auflösung des Sultanats (30.10.1918-1.11.1922):

Großwesir	Ahmed Tevfīk Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālīḥ Ḥulūşī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḥmed Tevfīk Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
Adana	Ḥasan	Ḥasan Nāzım	Meḥmed	Meḥmed	Meḥmed	‘Abdurrah-

Groß- wesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 8- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.19 19)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
	Nāzım Bey (10.1917)	Bey (10.1917)	Celāl Bey (11.1919)	Celāl Bey (11.1919)	Celāl Bey (11.1919) – ‘Abdurraḥ- mān Efendi (8.1920)	mān Efendi (8.1920)
Ankara	‘Azmī Bey (8.1918)	‘Alī Muḥyieddīn Paşa (3.1919)	Meḥmed Ziyā Paşa (10.1919) (hat mit der Aufgabe nicht begonnen)			
Aydın	İbrāhīm Edhem Bey (11.1918) – Nūreddīn Paşa (12.1918)	Aḥmed ‘İzzet Bey (3.1919)	Aḥmed ‘İzzet Bey (3.1919) – Besīm Bey (1.1920)	Besīm Bey (1.1920) – Mācid Bey (9.1920)	Besīm Bey (1.1920) – Mācid Bey (9.1920)	Mācid Bey (9.1920)
Bitlis	Aḥmed Mażhar Müfid Bey (4.1918)	Aḥmed Mażhar Müfid Bey (4.1918) – Meḥmed Ziyā Paşa (5.1919)				

Groß- wesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 8- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.1919)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūşī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
Diyār- bekir	Şevket Bey (4.1918) – Muştafā Neyyir Bey (1.1919)	Muştafā Neyyir Bey (1.1919) – Fā'ik 'Ālī Bey (6.1919)	Fā'ik 'Ālī Bey (6.1919) – Ḥüseyin Mażhar Bey (1.1920)	Ḥüseyin Mażhar Bey (1.1920)	Ḥüseyin Mażhar Bey (1.1920)	Ḥüseyin Mażhar Bey (1.1920)
Edirne	Aḥmed Münir Bey (4.1918)	Aḥmed Münir Bey (4.1918) – Aḥmed Reşid Paşa (7.1919)	Aḥmed Reşid Paşa (7.1919)	Aḥmed Reşid Paşa (7.1919)	Aḥmed Reşid Paşa (7.1919)	Aḥmed Reşid Paşa (7.1919)
Ḥüdā- vendigār	İsmā'īl Ḥaḳḳī Bey (2.1917) – Ebübekir Ḥāzım Bey (12.1918)	İsmā'īl Ḥaḳḳī Bey (3.1919) – Muştafā 'Azmi Bey (7.1919) – Muştafā Paşa (9.1919)	Ebübekir Ḥāzım Bey (10.1919) – Aḥmed Keşfi Bey (2.1920)	Aḥmed Keşfi Bey (2.1920)	(4.–7.1920 Gouvern- eure des Nationalen Abge- ordneten- hauses) – Şādıḳ Vicdānī Bey (7.1920) – Ziver Bey (8.1920)	Ziver Bey (8.1920) – Meḥmed Emīn Bey (11.1920) – 'Alī Kemāl Bey (3.1921) – Nafiz Bey (8.1921) – 'Aziz Nürī Bey (4.1922)
Gouvern-	Süleymān	Yūsuf Ziyā	Cemil Paşa	'Abdullāh	'Abdullāh	Taḥsīn Bey

Groß- wesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 8- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.1919)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
eure von İstanbul	Kānī Bey (8.1918) – Yūsuf Ziyā Bey (12.1918)	Bey (12.1918) – Cemīl Paşa (5.1919)	(5.1919) – 'Abdullāh Lāmi' Bey (2.1920)	Lāmi' Bey (2.1920)	Lāmi' Bey (2.1920)	(10.1920)
Ober- bürger- meister von İstanbul	Süleymān Kānī Bey (8.1918) – Yūsuf Ziyā Bey (12.1918)	Yūsuf Ziyā Bey (12.1918) – Cemīl Paşa (5.1919)	Cemīl Paşa (5.1919)	Ḥayreddīn Bey (3.1920)	Sālim Paşa (4.1920)	Sālim Paşa (4.1920) – Yūsuf Razi Bey (12.1920) – Meḥmed 'Alī Bey (2.1921) – Meḥmed Celāl Bey (7.1921) – Meḥmed Ziyā'eddīn Bey (3.1922)
Kasta- monu	İbrāhīm Ḥaqqī Bey (10.1918)	İbrāhīm Ḥaqqī Bey (10.1918)	Aḥmed Cemāl Bey (10.1919)	Aḥmed Cemāl Bey (10.1919)	Aḥmed Cemāl Bey (10.1919)	Aḥmed Cemāl Bey (10.1919)
Konya	Rızā Paşa (3.1919) – Cemāl Bey (5.1919)	Cemāl Bey (5.1919)	'Alī Şubḥī Bey (10.1919)	'Alī Şubḥī Bey (10.1919)	'Alī Şubḥī Bey (10.1919)	'Alī Şubḥī Bey (10.1919)
Ma-	'Alī Seydī	Muḥarrem	Muḥarrem	Muḥarrem	Muḥarrem	Muḥarrem

Groß- wesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 8- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.19 19)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūşī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
‘mūretül- ‘azīz	Bey (7.1918) – ‘Alī Ğālib Bey (5.1919) – Muḥarrem Mümtāz Bey (9.1919)	Mümtāz Bey (9.1919)	Mümtāz Bey (9.1919)	Mümtāz Bey (9.1919)	Mümtāz Bey (9.1919)	Mümtāz Bey (9.1919)
Sivas	İsmā‘īl Kemāl Bey (11.1918)	İsmā‘īl Kemāl Bey (11.1918) – Meḥmed Reşīd Paşa (5.1919)	Meḥmed Reşīd Paşa (5.1919)	Meḥmed Reşīd Paşa (5.1919)	Meḥmed Reşīd Paşa (5.1919)	Meḥmed Reşīd Paşa (5.1919)
Trabzon	Süleymān Necmī Bey (3.1918)	Meḥmed Ğālib Bey (3.1919)	‘Alī Ḥaydar Bey (10.1919) – Ḥamīd Bey (1.1920)	Ḥamīd Bey (1.1920)	Ḥamdī Bey (4.1920)	Ḥamdī Bey (4.1920)
Van	Ḥaydar Ḥilmī Bey (3.1918)	Ḥaydar Ḥilmī Bey (3.1918) – Meḥmed Midḥat Bey				

Großwesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918-12.1.1919; 13.1.-3.3.1919)	Meḫmed Ferīd Paşa (3.3.-16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.-30.9./1.10.1919)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919-3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.-2.4.1920)	Meḫmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.-17.10.1920)	Aḫmed Tevfik Paşa (21.10.1920-1.11.1922)
		(5.1919)				

IV. AUTONOME PROVINZEN

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909):

Großwesir	Meḫmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḫmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḫmed Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Prinz von Bulgarien	Ferdinand de Saxe-Cobourg et Gotha (8.1887)			
Gouverneur vom Sandschak von Libanon	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)
Scherif von Mekka	‘Alī Paşa bin ‘Abdullāh Paşa (10.1905)	‘Alī Paşa bin ‘Abdullāh Paşa – Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)
Beg von der Insel Samos	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)
Gouverneur	Ferdinand de			

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefḫīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
von Ostrumelien	Saxe-Cobourg et Gotha (8.1887)			

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bāb-ı ‘Ālī-Putsch (14.4.1909-23.1.1913):

Großwesir	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrāhīm Ḥaḳḳī Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Meḥmed Sa‘īd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paşa (22.7.-29.10.1912)	Meḥmed Kāmil Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Gouverneur vom Sandschak von Libanon	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907)	Yūsuf Franko Paşa (7.1907) – Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912)
Scherif von Mekka	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908)
Beg von der Insel Samos	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907)	Andrea Kopasis Efendi (12.1907) – Ligor Vegleris Efendi (3.1912)		

Vom Bāb-ı ‘Ālī-Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918):

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal’at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
------------------	---	---	--	---

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Gouverneur vom Sandschak von Libanon	Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912)	Kuyumciyan Ohannes Paşa (12.1912) – ‘Alī Münif Bey (7.1915)	‘Alī Münif Bey (7.1915) – İsmā‘il Ḥakḳī Bey (4.1917)	
Scherif von Mekka	Ḥüseyin Paşa (10.1908)	Ḥüseyin Paşa (10.1908) – ‘Alī Ḥaydar Paşa (7.1916)		

V. VERTRETUNG IM AUSLAND

Von der Ausrufung der Konstitution bis zur Gegenrevolution vom 31. März (23.7.1908-14.4.1909):

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyin Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tefḫik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Athen	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)
Belgrad	İbrāhīm Fethī Paşa (11.1897)	İbrāhīm Fethī Paşa (11.1897) – Azaryan Efendi (9.1908)	Azaryan Efendi (9.1908)	Azaryan Efendi (9.1908)
Berlin	Aḥmed Tefḫik Paşa (11.1897)	Aḥmed Tefḫik Paşa (11.1897) – ‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)

Großwesir	Mehmed Sa‘id Paşa (22.7.-4.8.1908)	Mehmed Kâmil Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Hüseyin Hilmî Paşa (14.2.-13.4.1909)	Ahmed Tevfik Paşa (13.4.-5.5.1909)
Brüssel	‘Abdülhak Hâmid Bey (7.1908)	‘Abdülhak Hâmid Bey (7.1908)	‘Abdülhak Hâmid Bey (7.1908)	‘Abdülhak Hâmid Bey (7.1908)
Bukarest	Hüseyin Kâzım Bey (1.1896)	‘Abdullaṭîf Şafâ Bey (8.1908)	‘Abdullaṭîf Şafâ Bey (8.1908)	‘Abdullaṭîf Şafâ Bey (8.1908)
Çetine	Ahmed Fevzî Paşa (6.1891)	‘Abdûlbâkî Bey (8.1908)	‘Abdûlbâkî Bey (8.1908)	‘Abdûlbâkî Bey (8.1908)
Den Haag	Yûsuf Misak Efendi (2.1898)	Yûsuf Misak Efendi (2.1898)	Yûsuf Misak Efendi (2.1898)	Yûsuf Misak Efendi (2.1898)
London	Mehmed Rif‘at Paşa (3.1908)	Mehmed Rif‘at Paşa (3.1908)	Mehmed Rif‘at Paşa (3.1908)	Mehmed Rif‘at Paşa (3.1908)
Madrid	‘İzzet Fu‘âd Paşa (3.1900)	‘İzzet Fu‘âd Paşa (3.1900) – İhşân Bey (9.1908)	İhşân Bey (9.1908)	İhşân Bey (9.1908)
Außerordentliche Kommissare von Ägypten	Ahmed Muhtâr Paşa (1885)	Ahmed Muhtâr Paşa (1885)	Mehmed Şerîf Ra‘ûf Paşa (2.1909)	
Paris	Şâlih Münîr Paşa (1.1896)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)
Petersburg	Hüseyin Hüsni Paşa (8.1889)	Ṭurhân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurhân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurhân Hüsni Paşa (8.1908)
Rom	Muştafâ Reşid Paşa (2.1896)	Muştafâ Reşid Paşa (2.1896) – İbrâhîm Hakkî Bey (12.1908)	İbrâhîm Hakkî Bey (12.1908)	İbrâhîm Hakkî Bey (12.1908)
Sofia	Muştafâ ‘Âşım Bey (7.1908)	Muştafâ Şekîb Bey (8.1908)	Muştafâ Şekîb Bey (8.1908)	Muştafâ Şekîb Bey (8.1908)
Stockholm	Muştafâ ‘Âşım Bey (7.1908)	Muştafâ ‘Âşım Bey (7.1908)	Muştafâ ‘Âşım Bey (7.1908)	Muşta-fâ ‘Âşım Bey (7.1908)

Großwesir	Meḥmed Sa‘īd Paşa (22.7.-4.8.1908)	Meḥmed Kāmīl Paşa (5.8.1908-14.2.1909)	Ḥüseyn Ḥilmī Paşa (14.2.-13.4.1909)	Aḥmed Tevfīk Paşa (13.4.-5.5.1909)
Teheran	Meḥmed Şemseddīn Bey (9.1897)	Meḥmed Şemseddīn Bey (9.1897)	Meḥmed Şemseddīn Bey (9.1897)	Meḥmed Şemseddīn Bey (9.1897)
Wien	Maḥmūd Nedīm Paşa (2.1896)	Maḥmūd Nedīm Paşa (2.1896) – Muştafā Reşīd Paşa (9.1908)	Muştafā Reşīd Paşa (9.1908)	Muştafā Reşīd Paşa (9.1908)
Washington	Meḥmed ‘Alī Bey (9.1907)	Ḥüseyn Kāzım Bey (8.1908)	Ḥüseyn Kāzım Bey (8.1908)	Ḥüseyn Kāzım Bey (8.1908)

Von der Gegenrevolution vom 31. März bis zum Bāb-ı ‘Alī-Putsch (14.4.1909-23.1.1913):

Großwesir	Ḥüseyn Ḥilmī Paşa (5.5.-28.12.1909)	İbrāhīm Ḥaḳḳī Paşa (12.1.1910-29.9.1911)	Meḥmed Sa‘īd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911-16.7.1912)	Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paşa (22.7.-29.10.1912)	Meḥmed Kāmīl Paşa (29.10.1912-23.1.1913)
Athen	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)	Meḥmed Nābī Bey (4.1908)	Meḥmed Nābī Bey (4.1908) – Aḥmed Muḥtār Bey (10.1911)	Aḥmed Muḥtār Bey (10.1911)	Aḥmed Muḥtār Bey (10.1911)
Belgrad	Azaryan Efendi (9.1908) – ‘Alī Fu’ād Ḥikmet Bey (6.1909)	‘Alī Fu’ād Ḥikmet Bey (6.1909)	‘Alī Fu’ād Ḥikmet Bey (6.1909)	‘Alī Fu’ād Ḥikmet Bey (6.1909)	‘Alī Fu’ād Ḥikmet Bey (6.1909)
Berlin	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)	‘Osmān Nizāmī Paşa (9.1908)

Großwesir	Hüseyn Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakķî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meĥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ėâzî Aĥmed Muĥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meĥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
Brüssel	'Abdülĥak Ĥâmid Bey (7.1908)	'Abdülĥak Ĥâmid Bey (7.1908)	'Abdülĥak Ĥâmid Bey (7.1908)	'Abdülĥak Ĥâmid Bey (7.1908)	'Abdülĥak Ĥâmid Bey (7.1908) – Meĥmed Seyfeddîn Bey (12.1912)
Bukarest	'Abdullaĥîf Şafâ Bey (8.1908)	'Abdullaĥîf Şafâ Bey (8.1908)	'Abdullaĥîf Şafâ Bey (8.1908)	'Abdullaĥîf Şafâ Bey (8.1908)	'Abdullaĥîf Şafâ Bey (8.1908)
Çetine	'Abdülbâķî Bey (8.1908)	'Abdülbâķî Bey (8.1908) – Meĥmed Şadreddîn Bey (6.1910)	Meĥmed Şadreddîn Bey (6.1910) – Alfred Rüstem Bey (12.1911)	Faĥreddîn Reşâd Bey (8.1912)	
Den Haag	Yûsuf Misak Efendi (2.1898) – Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909)
London	Aĥmed Tevfîķ Paşa (5.1909)	Aĥmed Tevfîķ Paşa (5.1909)	Aĥmed Tevfîķ Paşa (5.1909)	Aĥmed Tevfîķ Paşa (5.1909)	Aĥmed Tevfîķ Paşa (5.1909)
Madrid	İĥsân Bey (9.1908) – Sezâ'î Bey (10.1909)	Sezâ'î Bey (10.1909)	Sezâ'î Bey (10.1909)	Sezâ'î Bey (10.1909)	Sezâ'î Bey (10.1909)
Außer-					

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakķî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meħmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġazî Aħmed Muħtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meħmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
ordentliche Kommissare von Ägypten					
Paris	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908)	Naum Paşa (8.1908) – Meħmed Rıf'at Paşa (10.1911)	Meħmed Rıf'at Paşa (10.1911)	Meħmed Rıf'at Paşa (10.1911)
Petersburg	Ṭurħân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurħân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurħân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurħân Hüsni Paşa (8.1908)	Ṭurħân Hüsni Paşa (8.1908)
Rom	İbrâhîm Hakķî Bey (12.1908)	İbrâhîm Hakķî Bey (12.1908) – Hüseyin Kâzım Bey (4.1910)	Hüseyin Kâzım Bey (4.1910)	Hüseyin Kâzım Bey (4.1910) – Meħmed Nâbî Bey (10.1912)	
Sofia	Muṣtafâ Şekîb Bey (8.1908) – Muṣtafâ 'Âşım Bey (6.1909)	Muṣtafâ 'Âşım Bey (6.1909)	Muṣtafâ 'Âşım Bey (6.1909) – Meħmed Nâbî Bey (10.1911)		
Stockholm	Muṣtafâ 'Âşım Bey (7.1908) – Muṣtafâ Şekîb Bey (6.1909)	Muṣtafâ Şekîb Bey (6.1909)	Muṣtafâ Şekîb Bey (6.1909)	Muṣtafâ Şekîb Bey (6.1909)	Muṣtafâ Şekîb Bey (6.1909)
Teheran	Meħmed Şemseddîn Bey (9.1897) – Hüseyin Hasîb Bey (6.1909)	Hüseyin Hasîb Bey (6.1909)	Hüseyin Hasîb Bey (6.1909) – Meħmed Emîn Bey (11.1911)	Meħmed Emîn Bey (11.1911)	Meħmed Emîn Bey (11.1911)
Wien	Muṣtafâ Reşid	Muṣtafâ Reşid	Muṣtafâ Reşid	A. Mavroyeni	Hüseyin

Großwesir	Hüseyin Hilmî Paşa (5.5.- 28.12.1909)	İbrâhîm Hakķî Paşa (12.1.1910- 29.9.1911)	Meḥmed Sa'îd Paşa (29.9.-30.12.; 30.12.1911- 16.7.1912)	Ġâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa (22.7.- 29.10.1912)	Meḥmed Kâmil Paşa (29.10.1912- 23.1.1913)
	Paşa (9.1908)	Paşa (9.1908)	Paşa (9.1908) – A. Mavroyeni Bey (11.1911)	Bey (11.1911)	Hilmî Paşa (10.1912)
Washington	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908)	Hüseyin Kâzım Bey (8.1908) – Yūsuf Ziyâ Paşa (6.1910)	Yūsuf Ziyâ Paşa (6.1910)	Yūsuf Ziyâ Paşa (6.1910)	Yūsuf Ziyâ Paşa (6.1910)

Vom Bâb-ı 'Âlî-Putsch bis zum Waffenstillstand von Mudros (23.1.1913-30.10.1918):

Großwesir	Maḥmûd Şevket Paşa (23.1.- 11.6.1913)	Meḥmed Sa'îd Ḥalîm Paşa (11.6.1913- 3.2.1917)	Meḥmed Ṭal'at Paşa (3.2.1917- 8.10.1918)	Aḥmed 'İzzet Paşa (14.10.- 8.11.1918)
Athen	Aḥmed Muḥtâr Bey (10.1911)	Aḥmed Muḥtâr Bey (10.1911)	(Beziehungen wegen Kriegs- zustandes abge- brochen 1917)	
Belgrad	'Alî Fu'ād Ḥikmet Bey (6.1909)	'Alî Fu'ād Ḥikmet Bey (6.1909) – Hüseyin Cevād Bey (6.1914)		
Bern		Fu'ād Selîm Bey (11.1915)	Fu'ād Selîm Bey (11.1915)	Fu'ād Selîm Bey (11.1915)
Berlin	Maḥmûd Muḥtâr Paşa (1.1913)	Maḥmûd Muḥtâr Paşa (1.1913)	Maḥmûd Muḥtâr Paşa (1.1913) –	

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘id Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
			İbrāhīm Ḥaḳḳī Paşa (7.1915) – Meḥmed Rıf‘at Paşa (8.1918)	
Brüssel	‘Abdülḥaḳ Ḥāmid Bey (7.1908)	‘Abdülḥaḳ Ḥāmid Bey (7.1908) – Nuşret Sa‘dullāh Bey (2.1914)		
Bukarest	‘Abdullaṭīf Şafā Bey (8.1908)	‘Abdullaṭīf Şafā Bey (8.1908) (Diplomatische Beziehungen abgebrochen 10.1916)		
Kiew			Aḥmed Muḥṭār Bey (9.1918)	
Kopenhagen			‘Alī Fu‘ād Ḥikmet Bey (12.1917)	
Den Haag	Aristarki Bey (11.1909)	Aristarki Bey (11.1909) – Nuşret Sa‘dullāh Bey (3.1915)		
London	Aḥmed Tevfīḳ Paşa (5.1909)	Aḥmed Tevfīḳ Paşa (5.1909)		
Madrid	Sezā’i Bey (10.1909)	Sezā’i Bey (10.1909)	Sezā’i Bey (10.1909)	Sezā’i Bey (10.1909)
Paris	Meḥmed Rıf‘at Paşa (10.1911)	Meḥmed Rıf‘at Paşa (10.1911)		

Großwesir	Maḥmūd Şevket Paşa (23.1.-11.6.1913)	Meḥmed Sa‘īd Ḥalīm Paşa (11.6.1913-3.2.1917)	Meḥmed Ṭal‘at Paşa (3.2.1917-8.10.1918)	Aḥmed ‘İzzet Paşa (14.10.-8.11.1918)
Petersburg	Ṭurḥān Ḥüsñī Paşa (8.1908)	Ṭurḥān Ḥüsñī Paşa (8.1908) – Faḥreddīn Reşād Bey (1.1914)	Ġālib Kemālī Bey (4.1918)	
Rom				
Sofia		Aḥmed Fethī Bey (9.1913)	‘Abdüllatīf Şafā Bey (12.1917)	
Stockholm	Muştafā Şekīb Bey (6.1909)	Muştafā Şekīb Bey (6.1909) – Ḥüseyn Cevād Bey (11.1915)	Ḥüseyn Cevād Bey (11.1915) – İsmā‘il Cānbolat Bey (5.1917) – Ḥüseyn Cevād Bey (12.1917)	Ḥüseyn Cevād Bey (12.1917)
Teheran	Meḥmed Emīn Bey (11.1911)	Meḥmed Şadred-dīn Bey (6.1913) – Muştafā ‘Āşım Bey (1.1914)		
Washington	Yūsuf Ziyā Paşa (6.1910) – Alfred Rüstem Bey (4.1914)			

Vom Waffenstillstand von Mudros bis zur Auflösung des Sultanats (30.10.1918-1.11.1922):

Groß- wesir	Ahmed Tevfik Paşa (11.11.1918- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferīd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.1919)	Alī Rızā Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şālih Ḥulūṣī Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferīd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfik Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
Belgrad						
Bern	Fu'ād Selīm Bey (11.1915)	Fu'ād Selīm Bey (11.1915) – 'Abdullāh Reşād Ḥāliş Bey (7.1919)	'Abdullāh Reşād Ḥāliş Bey (7.1919)	'Abdullāh Reşād Ḥāliş Bey (7.1919)	'Abdullāh Reşād Ḥāliş Bey (7.1919)	'Abdullāh Reşād Ḥāliş Bey (7.1919) – Ḥüseyin Cevād Bey (11.1920)
Berlin						
Brüssel						
Kiew						
Kopen- hagen						
Den Haag						
London						Muştafa Reşīd Paşa (12.1920)
Madrid	Sezā'ī Bey (10.1909)	Sezā'ī Bey (10.1909)	Sezā'ī Bey (10.1909)	Sezā'ī Bey (10.1909)	Sezā'ī Bey (10.1909)	Sezā'ī Bey (10.1909) – Rāğīb Raīf Bey (12.1921)
Paris						Meḥmed Nābī Bey (11.1920)
Rom						'Oşmān

Groß- wesir	Ahmed Tevfîk Paşa (11.11.1918- 12.1.1919; 13.1.- 3.3.1919)	Meḥmed Ferîd Paşa (3.3.- 16.5.1919; 19.5.-20.7.; 21.7.- 30.9./1.10.1919)	Alî Rızâ Paşa (2.10.1919- 3.3.1920)	Şâlih Ḥulûşî Paşa (8.3.- 2.4.1920)	Meḥmed Ferîd Paşa (5.4.-31.7.; 31.7.- 17.10.1920)	Aḥmed Tevfîk Paşa (21.10.1920- 1.11.1922)
						Nizâmî Paşa (12.1920)
Stock- holm	Ḥüseyin Cevâd Bey (12.1917)	Ḥüseyin Cevâd Bey (12.1917) (Botschaft geschlossen 8.1919)				‘Alî Şevkî Bey (11.1920) – Ġâlib Kemâlî Bey (6.1921)
Teheran						
Wash- ington						

CHRONOLOGIE DER EPOCHE DER ZWEITEN KONSTITUTION

Datum (AD)	Ereignis
23.7.1908	Deklaration der Zweiten Konstitution.
4.8.1908	Rücktritt des Großwesirs Sa‘īd Paşa.
5.8.1908	Drittes Großwesirat des Kāmil Paşa.
3.10.1908	Aufhebung der europäischen Kontrolle über die mazedonische Reformierung.
5.10.1908	Annexion von Bosnien und Herzegowina durch Österreich und Umwandlung des Fürstentums Bulgarien, das seine Unabhängigkeit erklärte, in ein Königreich.
6.10.1908	Deklaration Kretas, dass sie sich an Griechenland annektiert haben.
11.1908	Wahlen.
17.12.1908	Eröffnung und Tagung des Ersten Parlaments der Periode der Zweiten Konstitution.
14.2.1909	Rücktritt Kāmil Paşas und erstes Großwesirat des Hüseyin Hilmī Paşa.
5.4.1909	Gründung der Partei für Mohammedanische Einheit (<i>İttihād-ı Muḥammedī Firqası</i>).
6.4.1909	Ermordung des <i>Serbestī</i> -Hauptschriftleiters Hasan Fehmī in İstanbul.
13.4.1909	Gegenrevolution vom 31. März, Rücktritt Hüseyin Hilmī Paşas und Großwesirat des Aḥmed Tevfīk Paşa.
14.4.1909	Massenmord an Armeniern in Adana.
22.4.1909	Tagung des Abgeordnetenhauses und des Senats unter dem Titel “Allgemeine Nationalkammer” in San Stefano (<i>Ayastefanos</i>).
24.4.1909	Einmarsch der Aktionsarmee (<i>Hareket Ordusu</i>) in İstanbul.
27.4.1909	Entscheidung der Nationalkammer, den Sultan ‘Abdülhamīd II. abzusetzen und Mehmed V. (Reşād) den Thron besteigen zu lassen.
5.5.1909	Rücktritt Aḥmed Tevfīk Paşas und zweites Großwesirat des Hüseyin Hilmī Paşa.
28.12.1909	Rücktritt Hüseyin Hilmī Paşas.

Datum (AD)	Ereignis
12.1.1910	Großwesirat des İbrâhîm Hakkî Paşa.
19.1.1910	Der Brand des Palasts von Çirâgân.
1.4.1910	Der albanische Aufstand.
9.5.1910	Eid der Treue des kretischen Rats dem griechischen König.
9.6.1910	Ermordung des Hauptschriftleiters der Zeitung <i>Şadâ-yı Millet</i> Aḥmed Şamîm in İstanbul.
3.7.1910	Das "Kirchengesetz", das die balkanische Allianz verursachte.
30.8.1910	Streik der Arbeiter der Seidenindustrie in Bursa.
4.-5.1.1911	Der Brand von Bâb-ı 'Âlî.
1.1911	Aufstand in Yemen.
3.1911	Streik der Arbeiter der Tabakregie von Cibâlî.
3.1911	Aufstand der Malisoren (katholische Albaner) (dauerte bis 6.).
5.1911	Streik der Arbeiter der Tabakregie in İskeçe.
5.6.1911	Abreise Sultan Reşâds von İstanbul nach Rumeli.
11.6.1911	Ermordung des Journalisten Zekî Bey in İstanbul.
22.7.1911	Streik der Arbeiter der Eisenbahnfirma <i>İzmir-Kaşaba ve Temdîdi Demiryolu Şirketi</i> .
28.9.1911	Das italienische Ultimatum, das die Evakuierung von Tripolis und Benghazi (durch die Osmanen) forderte.
29.9.1911	Kriegserklärung Italiens an den Erhabenen Staat.
29.9.1911	Rücktritt İbrâhîm Hakkî Paşas und achtes Großwesirat des Senatsvorsitzenden Sa'îd Paşa am nächsten Tag.
5.11.1911	Italienische Deklaration der Annexion von Tripolis (Libyen).
21.11.1911	Gründung der Partei für Freiheit und Verständigung (<i>Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası</i>).
30.12.1911	Rücktritt und neuntes und letztes Großwesirat am nächsten Tag des Sa'îd Paşa.
18.1.1912	Erschließung des Abgeordnetenhauses und Absolvierung des Parlaments der ersten Wahlperiode.
2.-4.1912	„Wahlen mit Stock“ (<i>sopalı seçimler</i>).
25.3.1912	Gründung des "Türkischen Herds".
18.4.1912	Eröffnung des Parlaments der zweiten Periode.
23.4.1912	Italien fängt an, die Dodekanesen zu besetzen.

Datum (AD)	Ereignis
6.5.1912	Anfang des Großen Albanischen Aufstandes.
9.5.1912	Streik der Arbeiter der Tabakregie in Drama.
5-6.1912	Gründung der Gruppe der Retteroffiziere (<i>Halāṣkār Zābiṭān Grubu</i>).
16.7.1912	Absturz des Komitees für Einheit und Fortschritt vom Amt durch den Rücktritt Sa‘īd Paṣas.
22.7.1912	Großwesirat des Senatsvorsitzenden Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paṣa und Übernahme der Regierung der Opposition durch die Gründung des “Vater-und-Sohn-Kabinetts”.
5.8.1912	Absolvierung des Parlaments der zweiten Periode.
8.10.1912	Beginn des Balkankrieges.
15.10.1912	Aufhebung der politischen Beziehungen zu den Balkanstaaten durch den Erhabenen Staat.
15.10.1912	Signierung des Abkommens von Ouchy betreffs des osmanisch-italienischen Friedens.
17.10.1912	Kriegserklärung Bulgariens und Serbiens an den Erhabenen Staat.
29.10.1912	Rücktritt von Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paṣa und viertes und letztes Großwesirat von dem Staatsratspräsidenten Kāmil Paṣa.
1.11.1912	Beförderung von ‘Abdülḥamīd II. von İstanbul nach Saloniki.
23.1.1913	Der Bāb-ı ‘Ālī Putsch: Zwangsrücktritt Kāmil Paṣas und Großwesirat des Maḥmūd Şevket Paṣa.
30.5.1913	Signierung des Londoner Abkommens, das den ersten Balkankrieg endete.
11.6.1913	Ermordung des Maḥmūd Şevket Paṣa und Ernennung des Außenministers Sa‘īd Ḥalīm Paṣa zum Großwesir.
21.-22.7.1913	Rückeroberung Edirnes und der dazufolgende balkanische Frieden.
29.9.1913	Signierung des Istanbuler Abkommens, das den Krieg zwischen dem Erhabenen Staat und Bulgarien endete.
14.11.1913	Signierung des Athen-Abkommens, das den Krieg zwischen dem Erhabenen Staat und Griechenland endete.
14.12.1913	Ankunft der deutschen Militärmission in Istanbul.
3.1.1914	Kapitän Enver Bey wird Paṣa und Kriegsminister.

Datum (AD)	Ereignis
1914	Tod des Küçük Sa‘id Paşa.
2.1914	Streik der Arbeiter der Kohlenbergwerkfirma Ereğli in Zonguldak.
6.2.1914	Vertrag von San Stefano über die Östlichen Provinzen.
11.3.1914	Aufstand von Mollā Selīm in der Umgebung von Bitlis.
14.5.1914	Eröffnung des Parlaments der dritten Periode.
5.1914	Wahlen.
28.6.1914	Ermordung des österreichischen Erzfürsten Ferdinand in Sarajevo.
25.7.1914	Kriegserklärung Serbiens an Österreich.
28.7.1914	Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien.
29.7.1914	Mobilisierungserklärung Montenegros.
30.7.1914	Mobilisierungserklärung Russlands.
1.8.1914	Kriegserklärung Deutschlands an Russland.
2.8.1914	Unbefristete Stillegung des Parlaments.
2.8.1914	Allgemeine Mobilisierungserklärung.
2.8.1914	Signierung der deutsch-türkischen Allianz durch die Unionisten.
3.8.1914	Kriegserklärung Deutschlands an Frankreich.
4.8.1914	Okkupation des neutralen Belgiens durch die Deutschen.
5.8.1914	Kriegserklärung Englands an Deutschland.
6.8.1914	Kriegserklärung Österreichs an Russland.
11.8.1914	Kriegserklärung Frankreichs an Österreich.
10.-11.8.1914	Zulassung des Eintritts der deutschen Kriegsschiffe Goeben und Breslau durch die Dardanellen.
12.8.1914	Kriegserklärung Englands an Österreich.
23.8.1914	Kriegserklärung Japans an Deutschland.
30.8.1914	Armenischer Aufstand in Zeytūn (Mar‘aş).
8-9.9.1914	Aufhebung der Kapitulationen (gültig ab 1.10.).
3.-4.10.1914	Erdbeben in Burdur und Isparta.
29.10.1914	Bombardierung Sewastopols durch die Osmanen.
2.11.1914	Kriegserklärung Russlands an den erhabenen Staat.
5.11.1914	Kriegserklärung Englands und Frankreichs an den erhabenen Staat.

Datum (AD)	Ereignis
11.11.1914	Kriegserklärung des Erhabenen Staates an England, Frankreich und Russland (Tripelallianz).
14.11.1914	Aufruf zum Heiligen Krieg (<i>Cihād-ı Ekber</i>).
17.11.1914	Bombardierung Trabzons durch die russische Marine.
21.12.1914	Beginn der Offensive von Sarıkamış.
11.1.1915	Signierung des deutsch-osmanischen Allianzabkommens.
15.4.1915	Armenischer Aufstand in dem Gebiet von Van.
18.4.1915	Armenischer Aufstand in Bitlis.
19.4.1915	Armenischer Aufstand in Van.
24.4.1915	Verhaftung der armenischer Elite (über 200 Personen) in İstanbul.
25.4.1915	Feindliche Truppenlandung an den Dardanellen.
20.8.1915	Kriegserklärung Italiens an den erhabenen Staat.
21.8.1915	Das Osmanisch-Bulgarische Allianzabkommen.
14.10.1915	Eintritt Bulgariens in den Krieg zugunsten Deutschlands und Österreichs.
19.-20.12.1915	Rücktritt des Feindes von den Dardanellen.
9.1.1916	Ende der Schlacht von Çanakçal'e.
1.2.1916	Selbstmord des Kronprinzen Yūsuf 'İzzeddīn Efendi.
5.6.1916	Tod des Verteidigers von Edirne Şükrī Paşa.
1.6.1916	Anfang des hedschasischen Aufstandes.
30.8.1916	Kriegserklärung des Erhabenen Staates an Rumänien.
11.9.1916	Hinrichtung Ya'qūb Cemīls.
2.11.1916	Erklärung der Aufhebung der Pariser (1856) und Berliner (1878) Abkommen durch den Erhabenen Staat.
12.12.1916	Friedensvorschlag der Tripelallianz.
16.12.1916	Evakuierung von el-'Arīş an der sinaitischen Front.
19.12.1916	Entschluss auf die Gründung der Bank der Nationalen Prestige (<i>İ'tibār-ı Millī Bankası</i>).
3.2.1917	Rücktritt Sa'īd Ḥalīm Paşas und Großwesirat des Innenministers Ṭal'at Paşa.
21.2.1917	Aufhebung der dreizehntägigen Differenz des <i>rūmī</i> -Kalenders und Anpassung des Anfangs des Kalenders dem europäischen (gregorianischen) Kalender.

Datum (AD)	Ereignis
11.3.1917	Fall von Bagdad.
25.3.1917	Unterordnung der Scheriatogerichtshöfe dem Justizministerium.
23.4.1917	Einstellung der politischen Beziehungen zu den Vereinigten Staaten durch den Erhabenen Staat.
1.7.1917	Kriegserklärung Griechenlands an den erhabenen Staat.
7.11.1917	Inkrafttreten der Familienrechtenverordnung (<i>Hukûk-ı ‘Â’ile Kârârnamesi</i>).
9.12.1917	Fall von Jerusalem und Verlust von Palästina.
15.12.1917	Signierung des Waffenstillstandes von Brest-Litowsk mit Russland, der den Krieg mit Russland endete (das eigentliche Friedensabkommen wurde am 3.3.1918 signiert).
10.2.1918	Tod des ‘Abdülhamîd II.
3.-4.7.1918	Tod des Mehmed V. Reşâd und Thronbesteigung von Mehmed VI. Vahîdeddîn.
30.7.1918	Gründung des Verpflegungsministeriums.
31.8.1918	Die letzte osmanische Schwertprozession der osmanischen Geschichte.
1.10.1918	Fall von Damaskus.
8.10.1918	Rücktritt von Tal‘at Paşa und Absturz der Partei für Einheit und Fortschritt (<i>İttihād ve Terakki</i>).
10.10.1918	Einberufung von Ahmed Rızâ Bey zum Senatsvorsitz.
14.10.1918	Großwesirat des ehemaligen Kriegsministers Ahmed ‘İzzet Paşa.
27.10.1918	Fall von Haleb.
30.10.1918	Signierung des Waffenstillstands von Mudros.
1.-5.11.1918	Der letzte Kongress und Auflösung der Partei für Einheit und Fortschritt (<i>İttihād ve Terakki</i>) (beendet 5.11.1918).
2.-3.11.1918	Flucht von Enver, Cemâl ve Tal‘at Paşa ins Ausland.
8.11.1918	Rücktritt des Großwesirs Ahmed ‘İzzet Paşa.
9.11.1918	Gründung der Erneuerungspartei (<i>Teceddüd Fırkası</i>).
11.11.1918	Zweites Großwesirat des Ahmed Tevfik Paşa.
13.11.1918	Ankunft feindlicher Flotten an İstanbul und Beginn der Okkupation des Landes.
17.11.1918	Okkupation von Baku durch die Engländer.

Datum (AD)	Ereignis
23.11.1918	Einmarsch des Kommandanten der Okkupationskräften Oberst Franchet d'Esperey in Istanbul.
26.11.1918	Gründung der Izmirschen Gesellschaft für die Verteidigung der Rechte (<i>İzmir Müdāfa 'a-i Hukūk Cem 'iyyeti</i>).
27.11.1918	Einmarsch des Chefkommandanten der Mittelmeerarmee Oberst Milne in Istanbul.
29.11.1918	Gründung des Nationalen Kongresses.
1.12.1918	Gründung des Osmanischen Komitees von Thrakien-Paşaeli (<i>Trakya-Paşaeli Hey 'et-i 'Osmāniyyesi</i>).
4.12.1918	Gründung der Gesellschaft für die Verteidigung der nationalen Rechte in den Östlichen Provinzen (<i>Vilāyāt-ı Şarkıyye Müdāfa 'a-i Hukūk -ı Milliyye Cem 'iyyeti</i>).
17.12.1918	Gründung der Gesellschaft für die Erhöhung Kurdistans (<i>Kürdistān Te 'ālī Cem 'iyyeti</i>).
20.12.1918	Gründung der Gesellschaft der Kilikianer (<i>Kilikyalılar Cem 'iyyeti</i>).
21.12.1918	Absolvierung des Parlaments der dritten Wahlperiode.
30.12.1918	Erlangung der britischen Führung durch Sultān Mehmed VI. Vahīdeddīn.
12.1.1919	Rücktritt und drittes Großwesirat am nächsten Tag des Aḥmed Tevfik Paşa.
14.1.1919	Gründung der Gesellschaft für die Wilsonschen Prinzipien.
14.1.1919	Erneuerung der Tätigkeiten der Partei für Freiheit und Verständigung (<i>Hürriyyet ve İ'tilāf Fırkası</i>).
18.1.1919	Gründung des Nationalen Rates in Kars.
21.1.1919	Tod des Obersts Ġāzī Aḥmed Muḥtār Paşa.
25.1.1919	Gründung in Trabzon der Gesellschaft für die Bewahrung der Nationalen Rechte (<i>Muḥāfaza-i Hukūk -ı Milliyye Cem 'iyyeti</i>).
30.1.1919	Beginn der Verhaftungen der Unionisten.
8.2.1919	Zweiter Eintritt in Istanbul des Chefkommandanten der feindlichen Armee Oberst Franchet d'Esperey.
15.2.1919	Verletzung des Waffenstillstands.
19.2.1919	Gründung der Gesellschaft für die Erhöhung Islams (<i>Te 'ālī-i</i>

Datum (AD)	Ereignis
	<i>İslām Cem'iyeti</i>).
20.2.1919	Gründung der Sozialistischen Partei der Türkei.
1.3.1919	Fall von Azgur und Ahıska.
3.3.1919	Rücktritt des Großwesirs Aḥmed Tefvîk Paşa und das erste Großwesirat des Dāmād Ferîd Paşa.
10.3.1919	Verhaftung der Unionisten.
17.3.1919	Kongress der Izmirschen Gesellschaft für die Verteidigung der Rechte.
30.3.1919	Veröffentlichung des Projekts von Dāmād Ferîd Paşa, das den englischen Schutz verlangte.
10.4.1919	Hinrichtung des Landrats von Boğazlıyan und Vizegouverneurs von Yozgad Kemāl Bey.
19.4.1919	Okkupation von Kars durch die Armenier.
20.4.1919	Fall von Ardahan.
29.4.1919	Okkupation von Antalya durch die Italiener.
30.4.1919	Ernennung Muştafâ Kemāl Paşas zum Inspektor der 9. Armee.
2.5.1919	Die Erklärung des Hrisanthos, dass er die Gründung eines Pontusstaates will.
11.5.1919	Okkupation von Fethiyye durch die Griechen.
15.5.1919	Okkupation von Izmir.
16.5.1919	Rücktritt Dāmād Ferîd Paşas und Abreise Muştafâ Kemāl Paşas von Istanbul.
17.-18.5.1919	Protestdemonstrationen gegen die Okkupation von Izmir in Eskişehir und Kütahya (17.5.), İstanbul, Bursa, Erzurüm, Tire und Havza (18.5.).
19.5.1919	Zweites Großwesirat Dāmād Ferîd Paşas.
19.5.1919	Landung Muştafâ Kemāl Paşas an Samsun.
19.-23.5.1919	Demonstrationsversammlungen in İstanbul: Fâtih (19.5.), Üsküdar (20.5.), Kâdıköy (22.5.) und Sulţānahmed (23.5.) und Demonstrationsversammlung in Sivas (23.5.).
20.5.1919	Gründung der Gesellschaft der Britenfreundlichen (<i>İngiliz Muhibleri Cem'iyeti</i>).
22.5.1919	Kongress für die Bewahrung der Rechte in Trabzon (<i>Trabzon</i>

Datum (AD)	Ereignis
	<i>Muhāfaẓa-i Hukūḳ Kongresi</i>).
26.5.1919	Versammlung des Sultanatsrates in İstanbul.
28.5.1919	Deportierung der in <i>Bekirağa Bölüğü</i> eingekerkerten Unionisten nach Malta.
29.5.1919	Gründung der Nationalen Mission von Denizli (<i>Denizli Hey'et-i Milliyyesi</i>).
30.5.1919	Zweiter Sultānahmed-Protest in Istanbul.
5.6.1919	Gründung der Mugla'schen Gesellschaft für die Verteidigung des Vaterlandes (<i>Muğla Müdāfa 'a-i Vatan Cem 'iyyeti</i>).
9.6.1919	Demonstrationsversammlung in Havaş und Demonstrationen in Merzifon.
17.6.1919	Kongress der Abteilung von Erzurum der Gesellschaft für die Verteidigung der Rechte der Östlichen Provinzen (<i>Vilāyāt-ı Şarkıyye Müdāfa 'a-i Hukūḳ Cem 'iyyeti Erzurūm Şu 'besi</i>).
21.6.1919	Versammlung Muşafā Kemāls mit den Kommandanten in Amasya.
22.6.1919	Rundschreiben von Amasya.
5.7.1919	Todesurteil <i>in absentia</i> gegen die prominenten Unionisten.
8.7.1919	Abtretung vom Militärdienst Muşafā Kemāls in Erzurum.
20.-21.7.1919	Rücktritt und drittes Großwesirat Dāmād Ferīd Paşas.
21.9.1919	Evakuierung von Samsun und Merzifon durch die Engländer.
23.7.1919	Eröffnung des Kongresses von Erzurum.
26.7.1919	Eröffnung des Kongresses von Balıkesir (beendet am 31.7.).
31.7.1919	Oberst Milnes Besuch von Izmir zu Zwecken der Bestimmung der türkisch-griechischen Grenze.
7.8.1919	Ende des Kongresses von Erzurum.
7.8.1919	Kongress von Nāzilli.
16.8.1919	Eröffnung des Kongresses von Alaşehir.
4.9.1919	Eröffnung des Kongresses von Sivas.
7.9.1919	Gründung in Sivas der Gesellschaft für die Verteidigung der anatolischen und rumelischen Rechte (<i>Anadolu ve Rumeli Müdāfa 'a-i Hukūḳ Cem 'iyyeti</i>).
11.9.1919	Ende des Kongresses von Sivas und Wahl des neuen

Datum (AD)	Ereignis
	Repräsentantenhauses.
16.9.1919	Zweiter Kongress von Balıkesir.
19.9.1919	Zweiter Kongress von Nâzilli.
22.9.1919	Gründung der Sozialisten- und -arbeiterpartei der Türkei.
27.9.1919	Der Steppenaufstand.
30.9.-1.10.1919	Rücktritt Dāmād Ferīd Paşas.
2.10.1919	Großwesirat Ferīk ‘Alī Rızā Paşas.
10.10.1919	Sultānaḥmed-Demonstration in İstanbul.
15.10.1919	Die Patriarchen verlangen von den Siegern die komplette Besetzung der Türkei.
20.10.1919	Zweiter Steppenaufstand.
22.10.1919	Die Protokolle von Amasya.
25.10.1919	Beginn des ersten Anzavur-Aufstandes.
7.11.1919	Muṣṭafā Kemāl wird zum Abgeordneten zum Parlament von İstanbul gewählt.
19.11.1919	Der Dritte Kongress von Balıkesir (tätig bis 29.11.).
30.11.1919	Ende des Ersten Anzavur-Aufstandes.
27.12.1919	Ankunft Muṣṭafā Kemāls in Ankara.
12.1.1920	Eröffnung des Parlaments der vierten Periode.
9.2.1920	Bestätigung des Abgeordnetenstatuts Muṣṭafā Kemāls durch das Parlament.
16.2.1920	Beginn des Zweiten Anzavur-Aufstandes in Biga.
17.2.1920	Annahme des Nationalen Eides durch das Parlament.
3.3.1920	Rücktritt des Großwesirs ‘Alī Rızā Paşa.
8.3.1920	Großwesirat Şāliḥ Paşas.
16.3.1920	Okkupation von İstanbul.
18.3.1920	Letzte Tagung des osmanischen Abgeordnetenrats.
19.3.1920	Bekanntmachung Muṣṭafā Kemāls über die Wahl eines Parlaments mit außergewöhnlichen Kräften.
31.3.1920	Der Kongress von Lüleburgaz.
2.4.1920	Rücktritt des Großwesirs Şāliḥ Paşa.
5.4.1920	Viertes Großwesirat des Dāmād Ferīd Paşa.
10.4.1920	Fetwa des Scheichulislams Dürrizāde ‘Abdullāh Efendi zu den

Datum (AD)	Ereignis
	Personen, die sich an die Nationalen Kräfte (<i>Ḳuvā-yı Milliyye</i>) anschließen.
11.4.1920	Auflösung des Parlaments der vierten Periode.
13.4.1922	Der Aufstand von Düzce.
18.4.1922	Gründung der Polizeilichen Kräfte (<i>Ḳuvā-yı İnzibāṭiyye</i>).
19.4.1920	Der Aufstand von Beypāzārı.
23.4.1920	Eröffnung des Türkischen Parlaments in Ankara.
30.4.1920	Der Aufstand von Zağferānbolu.
3.5.1920	Gründung des Ersten Ministerrates.
8.5.1920	Anzavurs Offensive nach Adapāzārı und Geyve (unterdrückt 21.5.).
9.5.1920	Tagung des Großen Kongresses von Edirne (bis 13.5. tätig).
14.5.1920	Der Aufstand von Kemāḥ-Yeniḥān.
15.5.1920	Der Aufstand von Yozgad.
20.5.1920	Das Cemīl-Çeto-Ereignis.
25.5.1920	Der Aufstand von Zile.
23.6.1920	Der Aufstand von Boğazlıyan.
18.7.1920	Eid der Treue der Abgeordneten der Großen Nationalkammer zum Nationalen Eid (<i>mīṣāk-ı millī</i>).
22.7.1920	Sultanatsrat akzeptiert den Friedensvorschlag.
31.7.1920	Rücktritt und fünftes Großwesirat des Dāmād Ferīd Paşa.
10.8.1920	Signierung des Vertrags von Sèvres.
5.9.1920	Der Zweite Aufstand von Yozgad.
18.9.1920	Gründung der Unabhängigkeitstribunale.
3.10.1920	Der Delibaş-Aufstand in Konya.
17.10.1920	Rücktritt des Dāmād Ferīd Paşa.
18.10.1920	Gründung der Offiziellen Kommunistischen Partei der Türkei.
21.10.1920	Das vierte Großwesirat des Aḥmed Tefīk Paşa.
1.12.1920	Signierung des Abkommens von Gümrü (Gyumri).
7.12.1920	Gründung der Volkskommunistischen Partei der Türkei (<i>Türkiyā Halk İştirākiyyün Fırkası</i>).
7.12.1920	Beginn des Aufstandes von Çerkes Edhem.
10.1.1921	Erster Sieg der Nationalisten über die Griechen bei İnönü.

Datum (AD)	Ereignis
20.1.1921	Annahme des Gesetzes der Gründlichen Organisation (<i>Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu</i>).
22.1.1921	Unterdrückung des Aufstandes von Çerkes Edhem.
24.1.1921	Gründung des Zweiten Ministerrates unter dem Vorsitz von Fevzi Paşa.
1.2.1921	Der Islamkongress in Sivas.
21.2.1921	Einladung der Regierung von Ankara zur Konferenz von London.
27.2.1921	Eröffnung der Londoner Konferenz (aufgelöst 12.3.).
6.3.1921	Der Koçgiri-Aufstand.
16.3.1921	Das Moskauer-Abkommen zwischen Russland und der Türkei.
26.-31.3.1921	Zweiter Sieg der Nationalisten über die Griechen bei İnönü.
12.4.1921	Verordnung zum Tragen des Kalpaks anstatt des Fes.
10.5.1921	Gründung der Anatolisch-Rumelischen Gruppe für die Verteidigung der Rechte im Nationalen Parlament (<i>Anadolu ve Rumeli Müdâfa 'a-i Hukûk Cem 'iyyeti</i>).
13.5.1921	Bekanntmachung der Neutralität der Alliierten bei dem türkisch-griechischen Krieg.
19.5.1921	Gründung des Dritten Ministerrates unter dem Vorsitz von Fevzi Paşa.
15.7.1921	Tagung des Bildungskongresses in Ankara.
5.8.1921	Ernennung Muştafa Kemâls zum Generalkommando.
23.8.-13.9.1921	Sieg der Nationalisten über die Griechen am Sakarya
13.10.1921	Das Karser Abkommen.
20.10.1921	Das Ankara-Abkommen zwischen Frankreich und der Türkei.
2.1.1922	Freundschaftsabkommen mit der Ukraine.
26.3.1922	Friedensvorschlag der Alliierten an Ankara.
12.7.1922	Gründung des vierten Ministerrates unter dem Vorsitz von Ra'ûf Bey [Orbay].
26.8.1922	Beginn der Großen Offensive.
9.9.1922	Befreiung von Izmir.
24.9.1922	Das Çanakçal'e-Ereignis.
11.10.1922	Signierung des Waffenstillstands von Mudanya zwischen der Türkei, England, Frankreich und Italien.

Datum (AD)	Ereignis
1.11.1922	Auflösung des Sultanats.
17.11.1922	Abreise Meḥmeds VI. Vaḥīdeddīn an Bord eines britischen Kriegsschiffes.
18.11.1922	‘Abdūlmecīd wird zum Kalifen ernannt.
21.11.1922	Eröffnung der Konferenz von Lausanne.
6.12.1922	Bekanntmachung Muṣṭafā Kemāls, dass er die “Volkspartei” gründen wird.
19.1.1923	Pressekonferenz von Muṣṭafā Kemāl in İzmit.
4.2.1923	Unterbrechung der Konferenz von Lausanne.
17.2.1923	Eröffnung des Wirtschaftskongresses von İzmir (beendet 4.3.).
27.3.1923	Ermordung des Abgeordneten von Trabzon ‘Alī Şükrī Bey.
8.4.1923	Veröffentlichung der Neun Prinzipien.
16.4.1923	Auflösung des Ersten Nationalen Parlaments.
23.4.1923	Wiederversammlung der Konferenz von Lausanne.
24.7.1923	Signierung des Vertrags von Lausanne.
11.8.1923	Eröffnung des Nationalen Parlaments der Zweiten Wahlperiode.
14.8.1923	Gründung des fünften Ministerrates unter dem Vorsitz von ‘Alī Fethī Bey [Okyar].
23.8.1923	Ratifizierung des Vertrags von Lausanne durch das Parlament.
9.9.1923	Gründung der Volkspartei.
2.10.1923	Abschied der letzten Einheiten der alliierten Streitkräften von İstanbul.
6.10.1923	Befreiung von İstanbul.
13.10.1923	Ankara wird zur Hauptstadt.
26.10.1923	Abtretung ‘Alī Fethī Beys vom Vorsitz des Ministerrates.
29.10.1923	Ausrufung der Republik.

UMRECHNUNGSTABELLE
DER GREGORIANISCHEN, HEGIRISCHEN UND RŪMĪ- MONATE DER JAHRE
1909-22
NACH GREGORIANISCHEN MONATSANFÄNGEN

1909-13

Jahr	1909	1910	1911	1912	1913
AD	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
AH	8 ZĤ 1326	19 ZĤ 1327	29 ZĤ 1328	10 Mĥr 1330	22 Mĥr 1331
AJ	19 KE 1324	19 KE 1325	19 KE 1326	19 KE 1327	19 KE 1328
AD	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.
AH	9 Mĥr 1327	20 Mĥr 1328	1 Şfr 1329	12 Şfr 1330	24 Şfr 1331
AJ	19 KS 1324	19 KS 1325	19 KS 1326	19 KS 1327	19 KS 1328
AD	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.
AH	8 Şfr 1327	18 Şfr 1328	29 Şfr 1329	12 RE 1330	22 RE 1331
AJ	16 Şbt 1324	16 Şbt 1325	16 Şbt 1326	17 Şbt 1327	16 Şbt 1328
AD	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.
AH	10 RE 1327	20 RE 1328	1 RA 1329	13 RA 1330	23 RA 1331
AJ	19 Mrt 1325	19 Mrt 1326	19 Mrt 1327	19 Mrt 1328	19 Mrt 1329
AD	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.
AH	10 RA 1327	21 RA 1328	2 CE 1329	14 CE 1330	24 CE 1331
AJ	18 Nsn 1325	18 Nsn 1326	18 Nsn 1327	18 Nsn 1328	18 Nsn 1329
AD	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.
AH	12 CE 1327	22 CE 1328	3 CA 1329	15 CA 1330	25 CA 1331
AJ	19 Mys 1325	19 Mys 1326	19 Mys 1327	19 Mys 1328	19 Mys 1329
AD	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.
AH	12 CA 1327	23 CA 1328	4 Rcb 1329	16 Rcb 1330	26 Rcb 1331
AJ	18 Ĥzr 1325	18 Ĥzr 1326	18 Ĥzr 1327	18 Ĥzr 1328	18 Ĥzr 1329
AD	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.
AH	14 Rcb 1327	25 Rcb 1328	6 Şbn 1329	17 Şbn 1330	27 Şbn 1331
AJ	19 Tmz 1325	19 Tmz 1326	19 Tmz 1327	19 Tmz 1328	19 Tmz 1329
AD	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.

Jahr	1909	1910	1911	1912	1913
AH	15 Şbn 1327	27 Şbn 1328	7 Rmz 1329	18 Rmz 1330	29 Rmz 1331
AJ	19 Ağs 1325	19 Ağs 1326	19 Ağs 1327	19 Ağs 1328	19 Ağs 1329
AD	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.
AH	16 Rmz 1327	27 Rmz 1328	8 Şvl 1329	18 Şvl 1330	29 Şvl 1331
AJ	18 Eyl 1325	18 Eyl 1326	18 Eyl 1327	18 Eyl 1328	18 Eyl 1329
AD	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.
AH	17 Şvl 1327	28 Şvl 1328	9 ZK 1329	20 ZK 1330	1 ZH 1331
AJ	19 TE 1325	19 TE 1326	19 TE 1327	19 TE 1328	19 TE 1329
AD	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.
AH	17 ZK 1327	28 ZK 1328	9 ZH 1329	21 ZH 1330	2 Mhr 1332
AJ	18 TS 1325	18 TS 1326	18 TS 1327	18 TS 1328	18 TS 1329

1914-8

Jahr	1914	1915	1916	1917	1918
AD	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
AH	4 Şfr 1332	14 Şfr 1333	24 Şfr 1334	7 RE 1335	16 RE 1336
AJ	19 KE 1329	19 KE 1330	19 KE 1331	19 KE 1332	1 KS 1334
AD	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.
AH	5 RE 1332	16 RE 1333	26 RE 1334	8 RA 1335	18 RA 1336
AJ	19 KS 1329	19 KS 1330	19 KS 1331	19 KS 1332	1 Şbt 1334
AD	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.
AH	4 RA 1332	14 RA 1333	26 RA 1334	7 CE 1335	16 CE 1336
AJ	16 Şbt 1329	16 Şbt 1330	17 Şbt 1331	1 Mrt 1333	1 Mrt 1334
AD	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.
AH	5 CE 1332	16 CE 1333	27 CE 1334	9 CA 1335	18 CA 1336
AJ	19 Mrt 1330	19 Mrt 1331	19 Mrt 1332	1 Nsn 1333	1 Nsn 1334
AD	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.
AH	5 CA 1332	16 CA 1333	28 CA 1334	9 Rcb 1335	18 Rcb 1336
AJ	18 Nsn 1330	18 Nsn 1331	18 Nsn 1332	1 Mys 1333	1 Mys 1334
AD	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.
AH	7 Rcb 1332	18 Rcb 1333	29 Rcb 1334	11 Şbn 1335	20 Şbn 1336

Jahr	1914	1915	1916	1917	1918
AJ	19 Mys 1330	19 Mys 1331	19 Mys 1332	1 H̄zr 1333	1 H̄zr 1334
AD	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.
AH	7 Şbn 1332	18 Şbn 1333	30 Şbn 1334	11 Rm̄z 1335	21 Rm̄z 1336
AJ	18 H̄zr 1330	18 H̄zr 1331	18 H̄zr 1332	1 Tmz 1333	1 Tmz 1334
AD	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.
AH	8 Rm̄z 1332	19 Rm̄z 1333	1 Şvl 1334	12 Şvl 1335	22 Şvl 1336
AJ	19 Tmz 1330	19 Tmz 1331	19 Tmz 1332	1 Ağs 1333	1 Ağs 1334
AD	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.
AH	10 Şvl 1332	20 Şvl 1333	2 Z̄K̄ 1334	13 Z̄K̄ 1335	23 Z̄K̄ 1336
AJ	19 Ağs 1330	19 Ağs 1331	19 Ağs 1332	1 Eyl 1333	1 Eyl 1334
AD	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.
AH	10 Z̄K̄ 1332	20 Z̄K̄ 1333	2 Z̄H̄ 1334	13 Z̄H̄ 1335	23 Z̄H̄ 1336
AJ	18 Eyl 1330	18 Eyl 1331	18 Eyl 1332	1 TE 1333	1 TE 1334
AD	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.
AH	12 Z̄H̄ 1332	22 Z̄H̄ 1333	4 M̄hr 1335	14 M̄hr 1336	24 M̄hr 1337
AJ	18 Eyl 1330	19 TE 1331	19 TE 1332	1 T̄S̄ 1333	1 T̄S̄ 1334
AD	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.
AH	12 M̄hr 1333	22 M̄hr 1333	5 Şfr 1335	14 Şfr 1336	25 Şfr 1337
AJ	18 T̄S̄ 1330	18 T̄S̄ 1331	18 T̄S̄ 1332	1 KE 1333	1 KE 1334

1919-22

Jahr	1919	1920	1921	1922
AD	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
AH	27 RE 1337	8 RA 1338	18 RA 1339	29 RA 1340
AJ	1 K̄S̄ 1335	1 K̄S̄ 1336	1 K̄S̄ 1337	1 K̄S̄ 1338
AD	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.	1. Feb.
AH	28 RA 1337	9 CE 1338	20 CE 1339	1 CA 1340
AJ	1 Şbt̄ 1335	1 Şbt̄ 1336	1 Şbt̄ 1337	1 Şbt̄ 1338
AD	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.	1. Mär.
AH	27 CE 1337	9 CA 1338	18 CA 1339	29 CA 1340
AJ	1 Mrt 1335	1 Mrt 1336	1 Mrt 1337	1 Mrt 1338

Jahr	1919	1920	1921	1922
AD	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.	1. Apr.
AH	28 CA 1337	10 Rcb 1338	20 Rcb 1339	1 Şbn 1340
AJ	1 Nsn 1335	1 Nsn 1336	1 Nsn 1337	1 Nsn 1338
AD	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.	1. Mai.
AH	29 Rcb 1337	10 Şbn 1338	20 Şbn 1339	1 Rmz 1340
AJ	1 Mys 1335	1 Mys 1336	1 Mys 1337	1 Mys 1338
AD	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.	1. Jun.
AH	1 Rmz 1337	11 Rmz 1338	21 Rmz 1339	2 Şvl 1340
AJ	1 Hżr 1335	1 Hżr 1336	1 Hżr 1337	1 Hżr 1338
AD	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.	1. Jul.
AH	1 Şvl 1337	11 Şvl 1338	21 Şvl 1339	3 ZK 1340
AJ	1 Tmz 1335	1 Tmz 1336	1 Tmz 1337	1 Tmz 1338
AD	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.	1. Aug.
AH	3 ZK 1337	13 ZK 1338	24 ZK 1339	4 ZH 1340
AJ	1 Aġs 1335	1 Aġs 1336	1 Aġs 1337	1 Aġs 1338
AD	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.	1. Sep.
AH	4 ZH 1337	14 ZH 1338	25 ZH 1339	5 Mħr 1341
AJ	1 Eyl 1335	1 Eyl 1336	1 Eyl 1337	1 Eyl 1338
AD	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.	1. Okt.
AH	4 Mħr 1338	14 Mħr 1338	25 Mħr 1340	6 Şfr 1341
AJ	1 TE 1335	1 TE 1336	1 TE 1337	1 TE 1338
AD	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.	1. Nov.
AH	6 Şfr 1338	16 Şfr 1339	27 Şfr 1340	8 RE 1341
AJ	1 TS 1335	1 TS 1336	1 TS 1337	1 TS 1338
AD	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.	1. Dez.
AH	7 RE 1338	17 RE 1339	28 RE 1340	8 RA 1341
AJ	1 KE 1335	1 KE 1336	1 KE 1337	1 KE 1338

ABKÜRZUNGEN

Monate des hegirischen Kalenders (AH): Mħr: Muħarrem, Şfr: Şefer, RE: Rebī'ülevvel, RA: Rebī'ülāhir, CE: Cemāziyyülevvel, CA: Cemāziyyülāhir, Rcb: Receb, Şbn: Şa'bān, Rmz: Ramazān, Şvl: Şevvāl, ZK: Zilka'de, ZH: Zilħicce.

Monate des Rūmī-Kalenders (AJ): **Şbt:** Şubāt, **Mrt:** Mart, **Nsn:** Nīsān, **Mys:** Mayıs, **Ḥzr:** Ḥazīrān, **Tmz:** Temmūz, **Aġs:** Aġustos, **Eyl:** Eylūl, **TE:** Teşrīn-i Evvel, **TŞ:** Teşrīn-i Sānī, **KE:** Kānūn-i Evvel, **KS:** Kānūn-i Sānī.

INHALT DES TEXTES

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
Ḥüseyn Ḥilmî Paşa'nın devr-i şadâreti (14.2.-13.4.1909)					
12.4.1909	30 Mrt 1325	Mecelle mu'allimliğinden ist'ifâ ve sebebi	I	I-109	4
13.-27.4.1909	31 Mrt –14 Nsn 1325	'Askerî ihtilâl	I	I-109-24	4
27.4.1909	14 Nsn 1325	Sultân 'Abdülhamîd'in hal'i, Mehmed Reşad'ın cülûsu	I	I-124	9
İbrâhîm Haqqî Paşa'nın devr-i şadâreti (12.1.1910-29.9.1911)					
20.12.1910	7 KE 1326	Muştafa Ḥayrî Efendi'ye evkâf nezâreti teklîf ve tevcîhi	II	II-01-15	11
30.12.1910	17 KE 1326	Barbaros Ḥayreddîn Paşa Türbesi hakkında	II	II-31-2	18
1.1.1911	19 KE 1326	Maḥmûd Şevket Paşa ve Ṭal'at Bey ile memleketin hâline dâ'ir müzâkere ve varılan netîceler	II,III	II-33-8; III-01	19
2.1.1911	20-1 KE 1326	Beşiktaş Sarâyı Vükelâ Odası'ndaki toplantı	II, III	II-38-45; III-01-2	21
9.2.1911	27 KS 1326	Dâhiliyye Nâzırı Ṭal'at Bey'in isti'fâsı	III	III-21	24
13.-4.2.1911	31 KS -1 Şbt 1326	Muştafa Ḥayrî Efendi'nin dâhiliyye nezâretine taşavvur edildiği	III	III-23	25
16.-9.2.1911	3-5 Şbt 1326	Dâhiliyye nezâretine Ḥalîl Bey'in [Menteşe] taşvîb ve ta'yîni	III	III-24-5	25
6.-7.3.1911	21-2 Şbt 1326	İsmâ'îl Kemâl'e tokat mes'elesi	III	III-35-6	27
27.3.1911	14 Mrt 1327	Du'âgüy vezâ'ifinin imhâsı	III	III-46	28
30.3.1911	17 Mrt 1327	Malisorların Tuz kazâsı üzerine hücûmları ve Karadağ mes'elesi	III	III-47	29
31.3.1911	18 Mrt 1327	Yani'nin biraḥânesindeki	III	III-48	29

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		konuşma			
22.4.1911	9 Nsn 1327	Şâdık Bey'in İstanbul'dan gönderilmesi mes'elesi ve Muştafa Hayrî Efendi'nin isti'fâ kararı	III	III-59-60, 64	29
22.4.1911	9 Nsn 1327	Câvid Bey'in isti'fâ kararı	III	III-59	30
23.4.1911	10 Nsn 1237	Bâb-ı 'Âlî'deki müzâkerede Şâdık Bey, Fırka Hey'et-i İdâresi ve vükelânın meclise karşı alacağı tavır hakkında verilen kararlar	III	III-60	30
25.4.-1.5.1911	12-8 Nsn 1327	Muştafa Hayrî Efendi'nin isti'fâ kararı ve sonrası	III	III-61-5	31
27.6.-8.7.1911	14-25 Hızr 1327	Muştafa Hayrî Efendi'ye müte'addiden dâhiliyye nezâreti teklifi	III	III-93-100	33
2.7.1911	19 Hızr 1327	Hallâcyan'a teklif ve Hallâcyan'ın reddi	III	III-97	34
Meşmed Sa'îd Paşa'nın devr-i şadâreti (8.10.-30.12.1911)					
16.12.1911	3 KE 1327	Pâdişâh ve Muştafa Hayrî Efendi'nin muhtelif şahıslara dâ'ir muhâverâtı	IV	IV-07-11	36
23.12.1911	10 KE 1327	Ser'asker-i Sâbık Rızâ Efendi'nin oğlu Şükrî Paşa'nın Adana Vâlisi Cemâl'in rüşvet aldığına dâ'ir beyânı	IV	IV-01-4	37
16., 27.12.1911	3, 14 KE 1327	Çânûn-i Esâsî'nin 35. maddesinin ta'dîli mes'elesi	IV	IV-8, 12	36, 39
23.12.1911	10 KE 1327	İttihâd ve Teraqqî ve Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkalarının i'tilâfından bahis	IV	IV-05	38
27.12.1911	14 KE 1327	İki fırka arasındaki bürüdeti izâle		IV-12-3	39

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		teşebbüsü ve neticesi			
30.12.1911	17 KE 1327	Meclis'in küşadı ve isti'fâsı	IV	IV-14-7	39
Meĥmed Sa'îd Paşa'nın devr-i şadâreti (30.12.1911-16.7.1912)					
31.12.1911	18 KE 1327	Muĥâliflerin Sa'îd Paşa'nın kabine teşkîl etmesine mâni' olmak için ĥuzûr-ı ĥümâyûna hey'et göndermesi	IV	IV-18-9	40
31.12.1911	18 KE 1327	Sultân 'Abdülĥamîd'e jurnal verenlerin esâmisini ĥâvî defter	IV	IV-19-24	40
31.12.1911	18 KE 1327	İsmâ'il Ĥaĥķî Paşa, Gümülcineli İsmâ'il Bey ve Draĥ Meb'ûsu Es'ad Paşa ĥaĥķında mülâĥazât	IV	IV-19-24	40
31.12.1911	18 KE 1327	Maĥmûd Şevket Paşa ile kabinenin teşkîline dâ'ir mükâleme	IV	IV-24-5	42
1.1.1912	19 KE 1327	Kabine a'zâsını intiĥâb	IV	IV-26-8	42
1.-2.1.1912	19-20 KE 1327	Ermenilerin nezâreti reddi ve sebebi	IV	IV-27-31	43
3.1.1912	20 KE 1327	Hey'et-i Vükelâ'nın tertîbi	IV	IV-32-3	43
3.1.1912	20 KE 1327	Sa'îd Paşa tarafından Muştafa Ĥayrî Efendi'ye dâĥiliyye nezâreti teklîfi ve Muştafa Ĥayrî Efendi'nin reddi	IV	IV-33-5	44
5.1.1912	23 KE 1327	Muştafa Ĥayrî Efendi'ye iltifât-ı şehriyârî	IV	IV-35	45
5.1.1912	23 KE 1327	Şeyĥülislâm mes'elesi	IV	IV-48-56	45
6.1.1912	24 KE 1327	Ĥânûn-ı Esâsî'nin 25inci mâddesi ĥaĥķında müzâkere	IV	IV-36	48
6.1.1912	24 KE 1327	Ĥürriyyet ve İ'tilâf Fırķası'na beş mâddelik 'aĥd-ı i'tilâf teklîfi	IV	IV-36-9	48
7.1.1912	25 KE 1327	Merdita Ormanı'nın Re'is Râhib Doĥo'ya ihâlesi	IV	IV-40-1	49

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
10.1.1912	28 KE 1327	Eyyüb Şabrî ve Hâcî 'Âdil Beylerin Muştafa Hayrî Efendi'ye dâhiliyye nezâretini kabûl etmesini telkîni	IV	IV-42-45	49
13.1.1912	31 KE 1327	25inci mādde-i esâsiyyenin re'ye konması	IV	IV-57	51
13.1.1912	31 KE 1327	Hey'et-i Vükelâ'nın Sarây-ı Hümâyün'da Zât-ı Şâhâne ile Meclis'in feshini müzâkeresi	IV	IV-57-61	51
13.1.1912	31 KE 1327	Meclis-i Meb'ûsân'ın feshine dâ'ir Hatt-ı Hümâyün ve tarz-ı tahtîri	IV	IV-62-4	52
15.1.1912	2 KS 1327	A'yân Dâ'iresi'ndeki celse	IV	IV-64-5	53
15.1.1912	2 KS 1327	Maḥmūd Şevket Paşa ile 'Âşım Bey hakkında mülâhazât	IV	IV-65-8	53
15.1.1912	2 KS 1327	Muştafa Hayrî Efendi'nin isti'fâsı	IV	IV-69-72	54
17.1.1912	4 KS 1327	Meclis-i Meb'ûsân'ın feshinin A'yân'da kabûlü	IV	IV-73	55
18.1.1912	5 KS 1327	Fesih hakkında Hatt-ı Hümâyün'un gelmesi	IV	IV-73-4	55
18.1.1912	5 KS 1327	Vükelâ ve muḥâlifine dâ'ir müṭâla'ât	IV	IV-74-8	56
20.1.1912	7 KS 1327	Ser'asker-i Esbak Rızâ Paşa'nın oğlu Şükrî Bey ile Paşa'nın 'afvına dâ'ir görüşme ve Şükrî Bey'in ifşâ'aâtı	IV	IV-79-87	57
20.1.1912	7 KS 1327	Merkez-i 'Umûmî kararlarıyla Muştafa Hayrî Efendi'nin Evkâf Nezâreti'ne devâm etmesi	IV	IV-87	59
20.1.1912	7 KS 1327	Hâcî 'Âdil Bey'le sürtüşme	IV	IV-88-9	60
20.1.1912	7 KS 1327	Muştafa Hayrî Efendi'nin maḥşadı	IV	IV-89-90	60

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
21.1.1912	8 KŞ 1327	Nâzır İbrâhîm Şûsa Efendiyle görüşme	IV	IV-91-2	60
21.1.1912	8 KŞ 1327	Şeyhülislâm Nesîb Efendi'nin Muştafâ 'Âşım Efendi'nin ifâdâtını nakli	IV	IV-93-5	61
26.1.1912	13 KŞ 1327	Cum'a Selâmlığı'nda Muştafa Hayrî Efendi ile Pâdişâh arasında Meclis'in feshine dâ'ir geçen müzâkere	IV	IV-96-100	62
29.1.1912	16 KŞ 1327	Tanîn gazetesinde çıkan yazı	IV	IV-102-3	63
29.1.1912	16 KŞ 1327	Hâriciyye Nâzırını 'Âşım Bey ile sürtüşme	IV	IV-103-4	63
29.1.1912	16 KŞ 1327	Özelestiri	IV	IV-104-5	64
29.-31.1.1912	16-8 KŞ 1327	Nâfi'a Nâzırını Sinabyan Efendi ile Telgraf Nâzırını İbrâhîm Şûsa Efendi'nin kabineden ihrâcı mes'elesini	IV	IV-105-8	64
31.1.1912	18 KŞ 1327	Niğde Livâsı'nın Muştafa Hayrî Efendi'yi nâmzed göstermesi ve Muştafa Hayrî Efendi'nin bunu kabûlü	IV	IV-108-10	64
11.2.1912	29 KŞ 1327	Anadolu'da Kürdlerle Ermeniler arasındaki arâzî mes'elesine dâ'ir	IV	IV-112-6	66
16.2.1912	3 Şbt 1327	Kâmil Paşa'nın gazetelerde neşrolunan İttiḥâd ve Terakkî 'aleyhindeki mektûbu	IV	IV-117-22	67
16.2.1912	3 Şbt 1327	Kâmil Paşa'nın Trâblusgarb ḥaqqındaki fikri	IV	IV-119	67
16.2.1912	3 Şbt 1327	Kâmil Paşa ve Mısır Ḥidivi 'Abbâs Ḥilmî Paşa	IV	IV-119-22	68
25.2.1912	12 Şbt 1327	İngiltere Kıralı'na nişân verilmesi mes'elesini	IV	IV-122-32	68

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
27.2.1912	14 Şbt 1327	Başra Körfezi civârındaki ‘Arab kıt’alarına dâ’ir	IV	IV-133-9	71
27.2.1912	14 Şbt 1327	Sa’îd Paşa’nın vefâtı vukû’unda şadr-ı a’zâm mes’elesine dâ’ir	IV	IV-140-1	72
28.2.1912	15 Şbt 1327	Meclis-i Vükelâ’da Qânûn-ı Cezâ’nın 99. mâddesinin görüşülmesi	IV	IV-142-3	73
28.2.1912	15 Şbt 1327	Ereğli şirketine dâ’ir	IV	IV-143-5	73
1.3.1912	17 Şbt 1327	Zât-ı Şâhâne’nin vaqıf mes’eleleri	IV	IV-146-8	73
5.3.1912	21 Şbt 1327	İdâre-i ‘Örfiyye’nin ref’i mes’elesine	IV	IV-149	74
5.3.1912	21 Şbt 1327	Şadr-ı A’zâm ile Hâriciyye Nâzırı arasında Katolik ruhbânı mes’elesine dâ’ir	IV	IV-149-52	74
5.3.1912	21 Şbt 1327	Birinci Vaqıf Hânı harîki	IV	IV-152-3	75
17.3.1912	4 Mrt 1328	Rusya’nın ‘Osmanlı siyâseti ve Rusya Hâriciyye Nâzırı Sazanof’un Boğazlara dâ’ir teklîfi	IV	IV-154-62	76
18.3.1912	5 Mrt 1328	Fethiyye Medresesi’nin ta’mir ve yeniden küşâdı	IV	IV-163-4	78
22.3.1912	9 Mrt 1328	Beşiktaş’taki Selâmlık resmi ve meczûb vaq’ası	IV	IV-165-7	79
22.3.1912	9 Mrt 1328	Vahîdeddîn ve Mecîd Efendilerin Zât-ı Şâhâne’ye Kâmil Paşa hesabına baskı yapması	IV	IV-168-9	79
22.3.1912	9 Mrt 1328	Şeyhülislâmın Mısır kâdîlığı mes’elesine	IV	IV-169-70	79
24.3.1912	11 Mrt 1328	Muştafa Hayrî Efendi’nin Anadolu seyâhatinden vazgeçmesiyle riyâsete Maḥmûd Esad Efendi’nin tensîbi	IV	IV-172-9; 192-5	80, 85

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
24.3.1912	11 Mrt 1328	Ḥācī ‘Ādil hakkında	IV	IV-173-9	81
24.-7.3.1912	11-4 Mrt 1328	İntihāb işleri	IV	IV-179-85	82
28.3-7.4.1912	15-25 Mrt 1328	Emvāl-i Ġayrimenkūle Ḳānūnu’na dā’ir	IV	IV-186-92; 197-201	83, 86
12.4.1912	30 Mrt 1328	Hilāl-ı Aḥmer Cem‘iyyeti’nin ictimā’-i senevīsi	IV	IV-206	88
12.4.1912	30 Mrt 1328	Sultān Reşād’ın ismi ve maḥlaşına dā’ir	IV	IV-207-9	88
12.4.1912	30 Mrt 1328	Veli’ahd’ın şihḫati ve Vaḥīdeddīn Efendi’ye dā’ir	IV	IV-210-1	89
28.4.-1.5.1912	15-8 Nsn 1328	Rusya ve Boğazlar mes’alesi	IV	IV-212-8	89
3.5.1912	20 Nsn 1328	Zāt-ı Şāhāne’nin Meclis-i Meb’ūşān riyāsetine gelecek zāta dā’ir temennīsi	IV	IV-219-24	91
17.5.1912	4 Mys 1328	Şadr-ı A’zam Sa’īd Paşa’nın Vaḥīdeddīn Efendi ḫaḫkındaki sözleri ve Muştafa Ḥayrī Efendi’nin cevābı	IV	IV-228-33	93
17.5.1912	4 Mys 1328	Selānik Vālisi Ḥüseyn Kāzım Bey’in isti’fāsı	IV	IV-233-4; 243-5	94, 97
19.5.1912	6 Mys 1328	Meclis-i Vūkelā’nın Bāb-ı ‘Ālī’de Trāblusgarb Muḫārebesi’ne dā’ir müzākeratı	IV	IV-234-43	95
22.5.1912	9 Mys 1328	Māliyye Nāzırı Nā’il Bey’in isti’fāsı	IV	IV-246-50	98
23.5.1912	10 Mys 1328	Ḳānūn-i Esāsī’nin 7., 35. ve 37. māddelerinin müzākeresi	IV	IV-250-1	99
28.5.1912	15 Mys 1328	Zāt-ı Şāhāne ile Sa’īd Paşa’nın vefātı vukū’nda yerine geçecek yeni şadr-ı a’zama dā’ir mükāleme	IV	IV-254-60	100
28.5.1912	15 Mys 1328	Zāt-ı Şāhāne’nin bazı aḫvāl-ı	IV	IV-261-3	102

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		huşuşiyyesini nakli			
29.5.1912	16 Mys 1328	Hâriciyye Nâzırı 'Âşım Bey'in isti'fâsı	IV	IV-265-70	103
30.5.1912	17 Mys 1328	Muştafa Hayrî Efendi'nin bir Evkâf Bankası te'sisi fikri	IV	IV-271-3	105
30.5.1912	17 Mys 1328	Kabine içi siyâsete dâ'ir	IV	IV-272-5	106
30.5.1912	17 Mys 1328	Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa'nın hâfızasının kuvvetine dâ'ir	IV	IV-275-6	107
31.5.1912	18 Mys 1328	Muştafa Necîb hakkında	IV	IV-278-82	107
1.6.1912	19 Mys 1328	Muştafa Hayrî Efendi'nin nezâretten çekilme fikri	IV	IV-285	109
12.6.1912	30 Mys 1328	Câvid Beyle Muştafa Hayrî Efendi'nin bir bütçe kalemi hakkında anlaşmazlıkları	IV	IV-286-7	110
15.6.1912	2 Hızr 1328	Merkez-i 'Umûmî'nin Muştafa Hayrî Efendi'yi İttihâd ve Teraqqî Fırkası riyâsetine tensîbi	IV	IV-288	110
16.6.1912	3 Hızr 1328	Muştafa Hayrî Efendi'nin isti'fâsı mes'alesi	IV	IV-289-91	111
23.6.1912	10 Hızr 1328	Manastır Pirlepe ve Debre'de 'askerin müsellağan firârı ve Maḥmûd Şevket Paşa'nın isti'fâsı iktizâsı	IV	IV-294-300	113
1.-4.7.1912	18-21 Hızr 1328	Trablusgarb mes'alesi	VI	VI-01-3; 05-12	115
2.7.1912	19 Hızr 1328	İstimlâk Kânûnu'nun A'yân'da kabûlü	VI	VI-04	116
2.7.1912	19 Hızr 1328	Şadr-ı A'zam'ın Hâriciyye Nâzırı'ndan şikâyeti	VI	VI-04-5	116
3.7.1912	20 Hızr 1328	Trablusgarb mes'alesi ve Petersburg Sefîri Turḥân Paşa'nın Rusya Hâriciyye Nâzırı Sazanof	VI	VI-05-8	117

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	ile mülākātı			
4.7.1912	21 H̄zr 1328 Mensübīn-i ‘askeriyyenin siyāsāt ile iştiğālını māni‘ olan k̄anūn lāyihası	VI	VI-09	118
4.7.1912	21 H̄zr 1328 Trāblusğarb mes’elesine dā’ir müzākere ve Karasu Efendi hakkında	VI	VI-09-12	118
5.7.1912	22 H̄zr 1328 Göksu Kaşrı’nda öğle ta‘āmı	VI	VI-12-7	119
7.7.1912	24 H̄zr 1328 Tal‘at Beyle çeşitli mes’elelere dā’ir müdāvele-i efkār	VI	VI-18-26	119
7.7.1912	24 H̄zr 1328 İmām Yahyā ve Yemen mes’elesi	VI	VI-18, 23-4	121
9.7.1912	26 H̄zr 1328 Maḥmūd Şevket Paşa’nın ḥarbiyye nezāretinden isti‘fāsı ve yeni ḥarbiyye nāzırı arayışları	VI	VI-27-55	120
10.-13.7.1912	27-30 H̄zr 1328 Ḥarbiyye nezāretinin Nāzım Paşa’ya teklifi, Nāzım Paşa’nın nezāreti kabūl için dermeyān eylediği şartlar, refiklerin bunlara muqābil dermeyān eylediği şartlar	VI	VI-37-46	125
16.7.1912	3 Tmz 1328 Ḥarbiyye nezāretinin Maḥmūd Muḥtār Paşa’ya teklif edilmesi ve Paşa’nın şartları		VI-54-5	129
16.7.1912	3 Tmz 1328 Şadr-ı A‘zam Sa‘īd Paşa’nın isti‘fāsı	VI	VI-55-61	130
16.7.1912	3 Tmz 1328 Ḥāriciyye Nāzırı ‘Āşım Bey’in çevirdiği dölāblar	VI	VI-57-60	130
18.7.1912	5 Tmz 1328 Ḥalāşkār Zābiṭān Grubu’nun Kāmil Paşa’nın şadāretini taleb eder tehdīdvārī varakaları	VI	VI-62-6	131
19.7.1912	6 Tmz 1328 Tevfik Paşa’nın şadāreti kabūl için dermeyān ettiği şartlar	VI	VI-67-8	132

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
Ġāzī Aĥmed Muĥtār Paşa'nın devr-i şadāreti (22.7.-29.10.1912)					
21.7.1912	8 Tmz 1328	Şadārete Ġāzī Muĥtār Paşa'nın ta'yīni	VI	VI-70-1	133
21.7.1912	8 Tmz 1328	'Askere ĥiṭāben neşrolunan beyānnāme-i hūmāyūna dā'ir	VI	VI-71-4	134
21.7.1912	8 Tmz 1328	Cemāleddīn Efendi ĥaĥķında	VI	VI-74-7	134
22.7.1912	9 Tmz 1328	Teşķil-i vūkelā	VI	VI-77-80	135
23.7.1912	10 Tmz 1328	Ba'zı rüfeķā ile i'tidāl lüzūmunda muṭābakat	VI	VI-82-3	136
24.7.1912	11 Tmz 1328	Şadr-ı Esbak Ĥaĥķī Paşa'nın Meclis-i Meb'ūsān ĥaĥķındaki fikri	VI	VI-85	137
25.7.1912	12 Tmz 1328	Ṭal'at Bey'in de muĥāfaza-i i'tidāl lüzūmunu beyānı	VI	VI-85-6	138
25.-7.7.1912	12-4 Tmz 1328	Meclis'te Ĥalāşķār Zābiṭān'dan gelen tehdīdnāmenin okunması ve sonrası	VI	VI-86-8	138
28.7.1912	15 Tmz 1328	Ĥālid Ziyā, Serķarīn Lüṭfi Bey ve Seryāver Şāliĥ Paşa ile aĥvāl-ı dāĥiliyyeye dā'ir görüşme	VI	VI-90-2	139
28.7.1912	15 Tmz 1328	Şadr-ı Sābiķ Sa'īd Paşa ile ĥānesinde görüşme	VI	VI-94-5	140
29.7.1912	16 Tmz 1328	'Azl ve ta'ķibler	VI	VI-95-7	140
30.7.1912	17 Tmz 1328	Merkez-i 'Umūmī'de görüşme ve Sa'īd ve Maĥmūd Şevket Paşalara şadr-ı a'zamlık teklīfi	VI	VI-98-101	141
30.7.1912	17 Tmz 1328	Ĥüseyin Ĥilmī Paşa ĥaĥķında	VI	VI-102	142
1.8.1912	19 Tmz 1328	Meclis-i Meb'ūsān'daki müzākere ĥaĥķında	VI	VI-104	143
3.8.1912	21 Tmz 1328	Meclis'in feshi ve kabinenin şūret-i terkīb ve ĥarekātına dā'ir	VI	VI-105-8	143
3.8.1912	21 Tmz 1328	Şüreyyā Bey ile Ĥallācyan Efendi	VI	VI-108-10	144

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		arasında münāza‘a			
3.8.1912	21 Tmz 1328	Vükelânın mecliste yeni bir mes‘ele çıkarma teşebbüsü	VI	VI-111	144
3.8.1912	21 Tmz 1328	Pâdişâh‘ın kabineden infi‘âlini Maḥmūd Şevket Paşa‘ya beyânı	VI	VI-112-3	145
4.8.1912	22 Tmz 1328	Ḥürşid Paşa ile Muştafa Ḥayrî Efendi arasında Ḥalâşkâr Zâbiḫân grubuna dâ‘ir müzâkere-i mühimme	VI	VI-113-9	145
3.8.1912	21 Tmz 1328	Meclis‘i feshetmek isteyen vükelâya karşı tensîb edilen tarz-ı hareket	VI	VI-120-3	147
5.8.1912	23 Tmz 1328	Meclis‘in feshi (23 Temmûz 1328 Pâzâr ertesi)	VI	VI-123-5	148
5.8.1912	23 Tmz 1328	Fesih sonrası ne olacağına dâ‘ir müdâvele-i efkâr	VI	VI-125-30	149
6.8.1912	24 Tmz 1328	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa‘nın İttihâd ve Teraḳḳî hakkında sözleri	VI	VI-131-2	150
7.8.1912	25 Tmz 1328	Merkez-i ‘Umûmî ictimâ‘ında alınan kararlar	VI	VI-133-4	151
7.8.1912	25 Tmz 1328	Müteveffâ ‘Abdurrahmân Paşa hakkında	VI	VI-134-8	151
8.8.1912	26 Tmz 1328	‘Alî Bey‘in ḥânesinde Merkez-i ‘Umûmî a‘zâlarının müzâkeresi	VII	VII-01-5	153-4
8.-9.8.1912	26-7 Tmz 1328	Hareket-i arz	VII	VII-06	154
9.8.1912	27 Tmz 1328	Ḥüseyin Ḥilmî Paşa‘nın tebdil-i lisân etmesi	VII	VII-07-8	155
11.8.1912	29 Tmz 1328	Niyâzî Bey‘in âdamlarıyla dağa çıkması ve ‘askerin onlara iltihâkı	VII	VII-11-2	155
11.8.1912	29 Tmz 1328	Aḥmed Rızâ Bey‘in Maḥmūd Şevket Paşa‘nın sözlerini aktarması	VII	VII-13-5	156

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
12.8.1912	30 Tmz 1328	Doktor Rıf'at Efendi'nin Hüseyn Hilmî Paşa ile olan mülâkâtları	VII	VII-15-20	156
13.8.1912	31 Tmz 1328	Hâcî 'Âdil Beyle konuşma, i'tidâl tavsiyesi	VII	VII-22	158
16.8.1912	3 Aġs 1328	Maġmûd Şevket Paşa'nın Muştafa Hayrî Efendi'ye İttihâd ve Teraġķî, Zât-ı Şâhâne ve Sarây ahvâlinde bahşî	VII	VII-24-33	159
16.8.1912	3 Aġs 1328	Zât-ı Şâhâne'nin "bir üçüncü fırka daha olsa" sözü üzerine	VII	VII-32-3	160
16.8.1912	3 Aġs 1328	Maġmûd Şevket Paşa'nın yurt dışına seyâhat niyyeti	VII	VII-34-6	161
16.8.1912	3 Aġs 1328	Sa'id Paşa'nın İttihâd ve Teraġķî ġaġķındaki sözü	VII	VII-36-7	161
18.8.1912	5 Aġs 1328	Hürşid Paşa'nın İttihâd ve Teraġķî kabinesinin suġûtuna dâ'ir seksen şaġîfelik ġâtırâtı	VII	VII-38-9	162
18.8.1912	5 Aġs 1328	Da'vâ Vekîli Maġmûd Refîġ Bey'in Muştafa Hayrî Efendi'ye Sivas'dan meb'ûş olmak niyyetini açması	VII	VII-39-41	162
20.8.1912	7 Aġs 1328	Selânik'den 'avdet edenlerin oradaki müzâkerelerin ġulâşasını kulüpte beyân etmeleri	VII	VII-42-3	163
21.8.1912	8 Aġs 1328	Aġmed Rızâ Bey'in Kuruçemiş'deki ġânesindeki toplantıda cereyân eden müzâkere	VII	VII-44-8	164
21.8.1912	8 Aġs 1328	Sa'id ġalîm Paşa'nın Lozan'da İtalyanlarla görüşmesi neticesi	VII	VII-48	165
22.8.1912	9 Aġs 1328	Nür-ı 'Oşmâniyye Kulübü'nde Merkez-i 'Umûmî a'zâlıklarına dâ'ir görüşme	VII	VII-49-52	165

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
23.8.1912	10 Aġs 1328	Mu‘ammer Bey haġķında	VII	VII-53-5	166
23.8.1912	10 Aġs 1328	Ṭal‘at Bey ile Hüseyn Hilmî ve Ġāzî Muġtâr Paşalar ile görüşmeye dâ‘ir müzākere	VII	VII-55-8	167
23.8.1912	10 Aġs 1328	Hâriciyye Nâzır-ı Sâbıķı ‘Āşım Bey haġķında	VII	VII-58-9	168
24.8.1912	11 Aġs 1328	Maġmûd Muġtâr ve Ġāzî Muġtâr Paşaların cevâbı	VII	VII-59-60	168
24.8.1912	11 Aġs 1328	Merkez-i ‘Umûmî’de Halîl ve Ṭal‘at Beyler ile görüşme	VII	VII-59-62	169
25.8.1912	12 Aġs 1328	Ṭal‘at Bey’in Hüseyn Hilmî Paşa ile görüşmesi hikâyesi	VII	VII-62-5	169
25.8.1912	12 Aġs 1328	Kongreye iştirāk edecek olan a‘zânın tefrîķi	VII	VII-66-9	170
28.8.1912	15 Aġs 1328	‘Adliyye Nâzırın Halîm Bey ile gazeteler, câmi‘deki vâ‘azlar ve Koçana’daki işġâl haġķında görüşme	VII	VII-70-8	171
29.8.1912	16 Aġs 1328	Rıf‘at Beyle Hürriyyet ve İ‘tilâfçılar tarafından İttihâdcılara i‘tilâf teklîfi haġķında görüşme	VII	VII-78-91	173
29.8.1912	16 Aġs 1328	Cemîl Mollâ ve Hüseyn Hilmî Paşa’nın İttihâd ve Terakķî haġķındaki sözleri	VII	VII-83-91	174
30.8.1912	17 Aġs 1328	20 Aġ. 328’de in‘ikâd edecek İttihâd ve Terakķî Kongresi’nde Merkez-i ‘Umûmî a‘zâlarının şûret-i intihâbına dâ‘ir görüşme	VII	VII-91-4	176
31.8.1912	18 Aġs 1328	‘Abdurrahmân Efendi ile intihâb ve Meclis-i Meb‘ûsân’ın feshine ta‘alluķ eden tefsîrine dâ‘ir mübâheße	VII	VII-94-101	176

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
1.9.1912	19 Ağs 1328	Sa'îd Paşa'nın dâmâdının ba'zı zevât hakkındaki ifşâ'âtı ve Cem'iyet'in Paşa hakkındaki fikrini istifsârı	VII	VII-102-10	178
11.9.1912	29 Ağs 1328	29. Ağ. 328 Çehârşenbih günü hitâm bulan İttihâd ve Teraqqî Kongresi'nde alınan kararlar	VII	VII-110-3	180
29.9.1912	16 Eyl 1328	Ṭanîn Muḥarriri Câhid ile Müdür-i Mes'ûlü Câvid Beyleri habste ziyâret	VII	VII-115-6	181
29.9.1912	16 Eyl 1328	Esvâbcıbaşı Şâbit Bey'in Velî'ahd Yûsuf 'İzzeddîn ve Zât-ı Şâhâne hakkındaki sözleri	VII	VII-116-27	181
30.9.1912	17 Eyl 1328	Oğulların (Hakkî ile 'Alî Su'âd) Nişantaşı'ndaki İngiliz Mektebi'ne leylî olarak verilmesi	VII	VII-127	184
3.10.1912	20 Eyl 1328	Merkez-i 'Umûmî'de Sulṭānaḥmed Meydânı'nda 'ağdolunacak mitingün tertibatına dâ'ir görüşme	VII	VII-130	185
4.10.1912	21 Eyl 1328	Tütüncübaşı 'Alî Bey'in Sulṭân 'Abdülmecîd ile Sulṭân 'Abdülhamîd hakkında anlattığı hâtıralar	VII	VII-131-44	185
5.10.1912	22 Eyl 1328	Ṭal'at Bey'in Edirne'de evvelâ bedel verip sonra gönüllü yazılmak niyyeti ve Muştafa Ḥayrî Efendi'nin tepkisi	VII	VII-145-8	188
5.10.1912	22 Eyl 1328	Serduḥânî 'Alî Bey'in 'Alî Ḳabûlî Bey'in şehâdeti hakkındaki hikâye-i mühimesi	VII	VII-149-53	189
8.10.1912	25 Eyl 1328	Karadağ'ın Devlet-i 'Osḡmânî'ye	VII	VII-154	190

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		ḥarb i'lân etmesi			
27.10.1912	14 TE 1328	Maḥmūd Şevket Paşa'nın Balkan Ḥarbi'ne dâ'ir görüşleri	VII	VII-155-81	191
Kâmil Paşa'nın devr-i şadâreti (30.10.1912-23.1.1913)					
27.- 30.10.1912	14-7 TE 1328	Kâmil Paşa'nın şadr-ı a'zam olması	VII	VII-181-94	196
27.10.1912	14 TE 1328	Maḥmūd Şevket Paşa'nın Pâdişâh'a Kâmil Paşa'nın şadârete naşbolunması ḥaqqındaki fikrini beyânı	VII	VII-183-6	196
5.11.1912	23 TE 1328	Maḥmūd Şevket Paşa'nın Bulgarlarla ḥarbe dâ'ir sözleri	IX	IX-01-5	199
10.11.1912	28 TE 1328	Bağdâd Vâlî-i Esbakı Mecîd Efendi ile i'tilâf ve Kâmil Paşa ḥaqqında görüşme	IX	IX-05-10	200
11.11.1912	29 TE 1328	Ṭal'at Bey'in Kâmil Paşa ile olan mülâkâtı	IX	IX-10-7	201
11.11.1912	29 TE 1328	Merkez-i 'Umûmî a'zâlarının ḥükümeti kuşkulandırmamak yolunda verdiği karar	IX	IX-17-8	202
11.11.1912	29 TE 1328	Mūsâ Kâzım Efendi'nin Pâdişâhla görüşmesi	IX	IX-18-22	203
11.11.1912	29 TE 1328	Velî'ahdın vükelâ-yı ḥâzırının aḥvâline dâ'ir fikri	IX	IX-22-3	203
11.11.1912	29 TE 1328	Doktor Rıf'at Ḥüsâmeddîn Paşa'nın iṭâle-i lisânı	IX	IX-24-5	204
14.11.1912	1 TS 1328	Şadr-ı Sâbık Ğâzî Paşa'nın muḥârebe-i ḥâzıra me'mûriyyeti ḥaqqındaki sözleri	IX	IX-26-33	204
14.11.1912	1 TS 1328	Muştafa Ḥayrî Efendi'nin Cemâleddîn Efendi ve Kâmil Paşa ḥaqqında fikir yorması	IX	IX-33-6	205

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
14.11.1912	1 TS 1328 Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi hakkında	IX	IX-37-42	206
20.11.1912	7 TS 1328 Yeni hükümetin İttihâdcıları ta'kîbi	VIII	VIII-04	208
21.11.1912	8 TS 1328 Muşafa Hayrî Efendi'nin tevķif ve habsi	VIII	VIII-07-23	209
21.11.1912	8 TS 1328 Habsşhâne odası	VIII	VIII-23-5	211
21.11-8.12.1912	8-25 TS 1328 Habs hayâtı	VIII	VIII-26-109	211
30.11.1912	17 TS 1328 Mevķuf refiklerden ba'zıları	VIII	VIII-64-6	221
5.12.1912	22 TS 1328 Miralay Şadık Bey hakkında	VIII	VIII-87-94	226
6.12.1912	23 TS 1328 İki nâmüslu zât hakkında	VIII	VIII-101-4	230
8.12.1912	25 TS 1328 Hüseyin Kâmî hakkında	VIII	VIII-112-8	232
8.12.1912	25 TS 1328 Taħliyye	VIII	VIII-110-9	232
10.12.1912	27 TS 1328 Kuruçeşme'de Şeyhülislâm ile görüşme	VIII	VIII-122-30	235
10., 16.-17.12.1912	27 TS, 3-4 KE 1328 Muşafa Hayrî Efendi'ye Hukūk-ı İdâre mu'allimliđi teklifi	VIII	VIII-137-138	238
19.12.1912	6 KE 1328 İttihâdcılarla hükümet ve diğer fırkaların aralarını bulma teşebbüsleri	VIII	VIII-140-1	238
19.12.1912	6 KE 1328 Şeyhülislâm Efendi'nin Sa'id Efendi'ye Muşafa Hayrî Efendi hakkında fikrini beyanı ve Muşafa Hayrî Efendi'nin tepkisi	VIII	VIII-142	239
11.1.1913	29 KE 1328 Necmeddîn Bey, Muşafa Hayrî Efendi ve Boşo Efendi arasında geçen müzâkere-i mühimme	VIII	VIII-154-75	241
11.1.1913	29 KE 1328 Bilinmeyen bir âdamın gelip hükümete nasbolunanların isimlerini hâvî bir varaķa okuması ve sonrası	VIII	VIII-176-88	243

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
15.1.1913	2 KS 1328	Tevkîfâta devâm ve Ebûzziyâ Bey'in tevkiîfi	VIII	VIII-191-6	244
15.1.1913	2 KS 1328	Maḥmûd Şevket Paşa'nın hükûmete dâ'ir sözü	VIII	VIII-196-7	246
16.1.1913	3 KS 1328	Hükümetin tevkiîfatı ve ba'zı ricâle dâ'ir	V	V-01-7	245
17.1.1913	4 KS 1328	Eve 'avdet	V	V-11-2	248
23.1.1913	10 KS 1328	Hükümet 'aleyhine ğaleyân icrâ olunacağı haberi [Bâb-ı 'Âlî Baskını]	V	V-14-7	248
Maḥmûd Şevket Paşa'nın devr-i şadâreti (23.1.-11.6.1913)					
24.1.1913	11 KS 1328	Hükümetin tebeddülü ve Maḥmûd Şevket Paşa'nın teşkil ettiği yeni Hey'et-i Vükelâ	V	V-16-20	248
24.1.1913	11 KS 1328	Nümâyiş üzerine Muştafa Ḥayrî Efendi'nin isti'fâ kararı	V	V-21-3	249
5.2.1913	23 KS 1328	Muştafa Ḥayrî Efendi'nin isti'fâsını Maḥmûd Şevket Paşa'nın reddi	V	V-25-7	250
9.2.1913	27 KS 1328	Evkâf nezâretinden isti'fâsı üzerine Muştafa Ḥayrî Efendi'ye Vilâyet Komisyonu riyâseti teklîfi	V	V-28-32	251
9.2.1913	27 KS 1328	Muştafa Ḥayrî Efendi ile Prens Sa'îd Ḥalîm Paşa arasında nezâreti redde dâ'ir fikir te'âtîsi	V	V-32-9	251
9.2.1913	27 KS 1328	Şadr-ı Âzamla Bulgarlarla olan ḥarbe dâ'ir mülâkât	V	V-40-5	252
9.2.1913	27 KS 1328	Hakkî Paşa'nın 'adliyye nezâretine ta'yîni hakkında	V	V-47-50	253
9.2.1913	27 KS 1328	Hakkî Paşa'nın dermeyân ettiği teklîf	V	V-50-5	253

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
10.2.1913	28 KS 1328	Hakkî Paşa'nın Viyana'ya 'azîmeti	V	V-57-62	255
11.2.1913	29 KS 1328	Kâmil Paşa'ya dâ'ir muhtelif zevâtın ifşâatı	V	V-63-83	256
15.2.1913	2 Şbt 1328	Tatar İsmâ'il Efendi'nin Kâmil Paşa kabinesi tarafından İttihâdcıların tevķîfine dâ'ir ifşâatı	V	V-87-97	260
25.2.1913	12 Şbt 1328	Beşiktaş Sarayı'nda Vak'anüvis 'Abdurrahmân Şeref Efendiyle ahvâl-ı siyâsiyyeye dâ'ir görüşmede şulh ve kabinenin tebdil ve ta'dili lüzümuna dâ'ir muţâbakat	V	V-101-8	262
25.2.1913	12 Şbt 1328	Sultân Reşâd'ın Muştafa Hayrî Efendi'ye Velî'ahdların Kâmil Paşa'nın Şadr-ı A'zâm yapılması için ısrârından bahşetmesi	V	V-108-21	265
25.2.1913	12 Şbt 1328	Sultân Reşâd'ın ba'zı diğeri zevât hakkındaki teşbîtleri	V	V-119-34	265
25.2.1913	12 Şbt 1328	Sultân Reşâd ile Muştafa Hayrî Efendi arasında İttihâdcılara yapılan mu'âmeleye dâ'ir mükâleme	V	V-123-30	266
25.2.1913	12 Şbt 1328	Sultân Reşâd'ın Muştafa Hayrî Efendi'ye evķâf nezâretini teklîf ve ısrârı	V	V-131-4	266
25.2.1913	12 Şbt 1328	Sultân Reşâd ile şadârete uygun olacak şahıs hakkında mükâleme	V	V-135-7	267
25.2.1913	12 Şbt 1328	Tevfîk Bey ile nezâret teklîfine dâ'ir mükâleme	V	V-139-142	267
6.3.1913	21 Şbt 1328	Evķâf Sermi'mârî Kemâleddin,	V	V-147-62	268

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		mu'āvini Țal'at Bey ve Şhremīni Țabīb Cemīl Paşa hakkında mülāhazāt			
8.3.1913	23 Şbt 1328	Basarya Efendi'nin Bulgar Țarbi'ne dā'ir mülāhazātı	V	V-167-71	271
13.3.1913	28 Şbt 1328	Aksaraylı Kādī Ziyā Efendi'nin şefā'at talebi	V	V-173-5	271
13.-4.3.1913	28 Şbt 1328-1 Mrt 1329	Evkāf işleri	V	V-175-9	271
17., 20.3.1913	4, 7 Mrt 1329	Şādiyye Sultān'ın emlāk da'vāsı hakkında	V	V-180-3	272
20.3.1913	7 Mrt 1329	Evkāf ve Defter-i Hākānī Nezāretlerinin tevḥīdi lüzümü hakkında	V	V-184-95	273
24.3.1913	11 Mrt 1329	Hācī 'Ādil Bey'in Muştafa Hayrī Efendi'ye şehremānetini teklifi	V	V-196-207	275
1.4.1913	19 Mrt 1329	Vilāyāt-1 Şarkıyye mes'elesi hakkında	V	V-208-18	277
1.4.1913	19 Mrt 1329	Hakkī Paşa'nın Londra'dan gönderdiği mektüb	V	V-218-37	278
1.4.1913	19 Mrt 1329	Merkez-i 'Umūmī'de Țal'at Bey'in şulḥ şartlarına dā'ir ifşāatı ve müzākerede ḥāzır bulunanlar	V	V-221-31	279
1.4.1913	19 Mrt 1329	Muştafa Hayrī Efendi'nin Mollā Bey'e vaṭanın selāmeti için cem'iyetlerin lağvı lüzümünden bahşetmesi	V	V-231-7	281
6.-7., 10.4.1913	24-5, 28 Mrt 1329	Dāhiliyye Nezāreti'nde Vilāyāt-1 Şarkıyye mes'elesinin müzākeresi ve sonrası	V	V-238-67	282
14.-5.4.1913	1-2 Nsn 1329	Vilāyāt-1 Şarkıyye mes'elesi	X	X-01-7	286
16.4.1913	3 Nsn 1329	Medīne'de te'sisi mutaşavver	X	X-07-9	288

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	medreseye dā'ir			
16.4.1913	3 Nsn 1329 Dāhiliyye Nāzırı'na dā'ir	X	X-09-10	288
19.4.1913	6 Nsn 1329 Levāzım-ı 'Umūmiyye Re'isi Mirlivā İsmā'il Paşa ile Maḥmūd Şevket Paşa'n şadārette kalmasına dā'ir görüşme	X	X-11-2	289
19.4.1913	6 Nsn 1329 Çöpçatanlık	X	X-13-4	289
27.-8.4.1913	14-5 Nsn 1329 Muştafa Ḥayrī Efendi'nin evķāf nezāretine ta'yīni	X	X-17-25	290
27.-9.4.1913	14-6 Nsn 1329 Muḥtelif zevātla görüşmeler	X	X-19-24	292
30.4-14- 7.5.1913	17 Nsn-1-4 Üsküdar'dan 'Alemdağı'na şimendifer inşāsına dā'ir	X	X-26, 33, 39- 40, 46-8	293, 295
13.5.1913	30 Nsn 1329 Vilāyāt-ı Şarkıyye'nin şüret-i idāresine dā'ir	X	X-35-8	296
14.5.1913	1 Mys 1329 Üsküdar'dan 'Alemdağı'na tramvay imtiyāzı talebinde bulunan şirketin vekilinin edepsizliği ve te'dibi	X	X-39-41	297
14.5.1913	1 Mys 1329 Müfettiş-i 'umūmilere işlāḥāt ve āsāyiş ḥuşūşlarında me'mūrini murākebe ve teftiş şalāhiyyeti verilmesi	X	X-41-2	297
14.5.1913	1 Mys 1329 Amerika Sefiri'nin talebi üzerine Filipin Müslümānlarına meşīḥatten mektüb yazılması	X	X-42-4	298
17.5.1913	4 Mys 1329 Anadolu vilāyetlerine İngiltere'den müfettiş talebi ve Sir Edward Grey üzerindeki te'siri	X	X-45-6	298
17.5.1913	4 Mys 1329 Celāl Beyle tramvay mes'elesine dā'ir münāza'a	X	X-46-47	299
18., 21.5.1913	5, 8 Mys 1329 Fātiḥ Cāmi'-i Şerīfi'ni halı ile	X	X-48-9, 53	299

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	tefrîş			
21.5.1913	8 Mys 1329 Çalışkan ve hâylâz yeğenler	X	X-49-51	300
21.5.1913	8 Mys 1329 Hâlîl Bey'in Hâcî 'Âdil Bey'den şikâyeti	X	X-52-3	300
22.5.1913	9 Mys 1329 Zât-ı Şâhâne'nin Şâliha Sultân'a dâ'ir ricâsı	X	X-54	301
23.5.1913	10 Mys 1329 Beşiktaş Sarayı'nda Zât-ı Şâhâne ile görüşme	X	X-63-9	301
23.5.1913	10 Mys 1329 Müfettişler mes'elesine dâ'ir İngiltere'den cevâb	X	X-70-4	303
28.5.1913	15 Mys 1329 'Adliyye me'mûrlarının intiḫâbına dâ'ir lâyiha	X	X-75-6	304
28.5.1913	15 Mys 1329 Arnavudluk mes'elesine dâ'ir mecliste müzâkere	X	X-76-81	305
28.5.1913	15 Mys 1329 Şattül'arab'da seyrüsefâ'in ḫakkında	X	X-81-2	306
28.5.1913	15 Mys 1329 Londra Konferansı'nda Balkan mes'elesinin görüşülmesi ve mecliste müzâkeresi	X	X-82-91	307
29.5.1913	16 Mys 1329 Yûnân Hükümeti'nin ittifâk arayışları	X	X-92-5	308
10.6.1913	28 Mys 1329 Yûnân ve Bulgar hükümetlerinin ittifâk talepleri	X	X-98-102	309
10.6.1913	28 Mys 1329 Londra Konferansı'ndan gelen telgraf	X	X-103-4	312
11.6.1913	29 Mys 1329 Maḫmûd Şevket Paşa'nın vurulması	X	X-105-9	313
Sa'îd Ḥalîm Paşa'nın devri-i şadâreti (12.6.1913-3.2.1917)				
11.6.1913	29 Mys 1329 Şadâret mes'elesi	X, XI	X-109-13; XI-01	314
11.-2.6.1913	29-30 Mys 1329 Maḫmûd Şevket Paşa'nın cenâzesi	XI	XI-01-3	316

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
12.6.1913	30 Mys 1329	Ḳā'im-i Maḳām Sa'īd Paşa ile nezāretlere dā'ir mülākāt	XI	XI-03-6	316
13.6.1913	31 Mys 1329	Zāt-ı Şāhāne'nin su'ikaşđ, iki ādamın ta'yīni ve Kāmil Paşa haḳkındaki sözleri	XI	XI-07-9	317
13.-5.6.1913	31 Mys-2 Hżr 1329	Maḳmūd Şevket Paşa'nın ḳātillerinin derdest edilmesi	XI	XI-09-11	318
15.6.1913	2 Hżr 1329	İbrāhīm ve Ṭal'at Beylerle kabine müzākeresi	XI	XI-11-5	318
16.6.1913	3 Hżr 1329	İttihād ve Teraḳḳī dāḫilinde Ṭal'at Bey'in dāḫiliyye nezāretine muḫālefet	XI	XI-16-9	320
17.6.1913	4 Hżr 1329	Ṭal'at ve Diyārbekirli Ziya Bey'in Hācī 'Ādil Bey'in kabineden çıkmasına i'tirāzı ve sonrası	XI	XI-20-6	321
18.6.1913	5 Hżr 1329	Meclis'te müzākere	XI	XI-27-9	323
19.6.1913	6 Hżr 1329	Vilāyāt-ı Şarḳiyye mes'elesi	XI	XI-30-1	324
20.6.1913	7 Hżr 1329	Zāt-ı Şāhāne'nin tevḳifāta ve velī'ahdlara dā'ir sözleri	XI	XI-31-5	324
21.6.1913	8 Hżr 1329	Müfettiş-i 'umūmiler mes'elesi	XI	XI-36	325
22.6.1913	9 Hżr 1329	Yūnān Hükümeti'nin ittifāḳ talebi	XI	XI-37-8	326
23.6.1913	10 Hżr 1329	Maḳmūd Şevket Paşa'nın ḳātilleri ile Münire Sultān ve Dāmād Şālih Paşa'ya dā'ir	XI	XI-39-46	326
18.7.1913	5 Tmz 1329	Bulgaristan'a i'lān-ı ḫarb etmek fikri ve Edirne mes'elesi	XI	XI-47-59	328
19.7.1913	6 Tmz 1329	Midḫat Şükrī ve İstanbul Muḫāfızı Cemāl Bey ile ḫarb lüzūmundan bahiş ve Muştafa Ḥayrī Efendi'nin isti'fāsı mes'elesi	XI	XI-59-60; 67-8	331

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
19.7.1913	6 Tmz 1329	Şürre-i Hümayûn Alayı merâsimi	XI	XI-61-7	332
21.7.1913	8 Tmz 1329	Cemâ'at-ı Meclis'e dâ'ir müzâkerede bulunmak üzere teşkîl edilen komisyon	XI	XI-69-71	334
22.7.1913	9 Tmz 1329	Edirne ve Kırkkilisa'nın işğâli haberî	XI	XI-72-3	334
25.7.1913	12 Tmz 1329	Pâdişâh ve Velî'ahd Yûsuf 'İzzeddîn Efendi'nin Kâmil Paşa nezdinde Muştafa Hayrî Efendi için şefâ'at talebi	XI	XI-80-3	335
29.7.1913	16 Tmz 1329	Sûriyye'deki Bostân Çiftliği'nin Roçild'e firâğı mu'âmelesi	XI	XI-85	336
31.8.1913	16 Ağs 1329	Saraylarda iftârlar	XI	XI-86-8	337
31.8.1913	16 Ağs 1329	Şeyhülislâm-ı Sâbık Cemâleddîn Efendi hakkında	XI	XI-89-90	337
3.9.1913	21 Ağs 1329	'İyd-i fitr	XI	XI-99-102	340
4.9.1913	22 Ağs 1329	Bulgar muraḥḥaşlarıyla müzâkere edecek 'Osmanlı muraḥḥaşlarının ta'yîni	XI	XI-99-101	340
12.-4.9.1913	30 Ağs-1 Eyl 1329	Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye ve medreselerin kapanması mes'eleleri	XI	XI-103-13	341
13.9.1913	31 Ağs 1329	İrâdât-ı şâhâne	XI	XI-108-10	342
14.9.1913	1 Eyl 1329	Şadâret Dâ'iresi'nde Şadr-ı A'zam, Tal'at Bey ve Muştafa Hayrî Efendi arasında görüşme	XI	XI-111-3	343
3.10.1913	20 Eyl 1329	Cum'a Selâmlığı'nda Zât-ı Şâhâne'nin Vaḥîdeddîn Efendi'den bahşi	XII	XII-05-6	345
9.11.1913	27 TE 1329	Bayram Alayı	XII	XII-07-9	345
15.-16.3.1914	2-3 Mrt 1330	Meşîhat-ı Celîle'nin Muştafa Hayrî Efendi'ye tevdî'i	XII	XII-21-9	346

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
6.5.1914	23 Nsn 1330	Ṭal‘at Bey’in Bāb-ı ‘Ālī İnkılābı’nı vukū‘undan evvel sarāya haber vermesi	XII	XII-33-9	348
11.; 14.- 25.6.1914	29 Mys; 1-12 Ḥzr 1330	Velī‘ahd Yūsuf ‘İzzeddīn Efendi’nin vehmi ve Muştafa Ḥayrī Efendi ile olan görüşmesi	XII	XII-44-71	350
21.6.1914	8 Ḥzr 1330	Fātiḥ Cāmi‘i’nin elektrikle tenviri	XII	XII-57-60	353
20.-1.11.1914	7-8 TS 1330	Cihād Fetvāsı	XIII	XIII-01-24	357
23.11.1914	10 TS 1330	Zāt-ı Şāhāne ile Muştafa Ḥayrī Efendi arasında Sultān ‘Abdül‘aziz ve Velī‘ahd Yūsuf ‘İzzeddīn Efendi’ye dā’ir konuşma	XIII	XIII-23-5	361
26.11.1914	13 TS 1330	Zāt-Şāhāne’nin vaqfetmek istediği gizli bin lira	XIII	XIII-27-8	362
6.12.1914	23 TS 1330	Enver Paşa’nın Rus hudūduna gitmesi	XIII	XIII-28-29	363
4.3.1915	19 Şbt 1330	Nāzima Sultān’ın zevci Ḥālīd Bey’in a’yān olması talebi	XIII	XIII-29-30	363
31.3.-1.4.1915	18-9 Mrt 1331	İsm-i Şāhāne’ye (Ġāzī) ‘unvānının ‘ilāvesi	XIII	XIII-30, 38	363, 365
1.4.1915	19 Mrt 1331	Zāt-ı Şāhāne’nin Sultān ‘Abdülḥamīd’e dā’ir iki ḥāṭırası	XIII	XIII-31-7	364
29.4.1915	16 Nsn 1331	‘Adliyyede birlik vücūda getirme ğayretleri	XIII	XIII-39-46	365
29.4.1915	16 Nsn 1331	Diyārbekirli Ziyā ve Türkçülük	XIII	XIII-44-6	367
29.4.1915	16 Nsn 1331	Müteveffā şehzāde Şalāḥeddīn Efendi’nin II. Maḥmūd ḥaqqındaki sözleri	XIII	XIII-46-9	367
6.5.1915	23 Nsn 1331	Zāt-ı Şāhāne’nin peder-i merḥūmunun (Sultān Mecīd) türbesinin Sarkis Balyan’a naşıl	XIII	XIII-56-9	369

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
	inşâ ettirildiği				
6.5.1915	23 Nsn 1331 Dilârâ	XIII	XIII-59-61	370	
24.-6.6.1915	11-3 H̄zr 1331 Zât-ı Şâhâne'nin 'ameliyyâtı	XIII	XIII-62-6	371	
26.6.1915	13 H̄zr 1331 Ziyâ Bey ile Ma'ârif Nâzırı Şükri Bey'in Muştafa H̄yri Efendi 'aleyhindeki propagandalarından bahış	XIII	XIII-66	371	
3.5.1916	18 Nsn 1332 Muştafa H̄yri Efendi'nin isti'fâ kararı ve sebepleri	XV	XV-01-25	372	
3.5.1916	18 Nsn 1332 Muştafa H̄yri Efendi'nin İstanbul'da bir Meclis-i 'Umûmî-i İslâm teşkîl niyyeti	XV	XV-01-14	373	
3.5.1916	18 Nsn 1332 Tal'at Bey'in Cem'iyet'i idâre tarzı ve kuvveti	XV	XV-11-4	376	
3.5.1916	18 Nsn 1332 Ziyâ Bey ve Muştafa H̄yri Efendi'nin meşîhatteki icrâatine dâ'ir	XV	XV-01-25	372	
3.5.1916	18 Nsn 1332 Ziyâ Bey'in Türkçülük fikri ve te'sîrâtına dâ'ir	XV	XV-24-5	381	
13.5.1916	30 Nsn 1332 Ba'zı zevâtı ziyâret	XV	XV-30	381	
30.5.1916	17 Mys 1332 Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu'nda huzûra kabûl	XV	XV-30	381	
21.8.1916	8 Ağs 1332 Ya'kûb Cemîl vaq'ası	IX	IX-43-59	382	
30.8.1916	17 Ağs 1332 Tal'at Beyle görüşme ve ba'zı zevât hakkında mülâhaza	IX	IX-51-9	383	
31.1.1917	18 KŞ 1332 Şadr-ı A'zam Sa'id Hâlim Paşa'nın isti'fâsı	XIV	XIV-01-5	385	
Meşîhat Tal'at Paşa'nın devr-i şadâreti (3.2.1917-8.10.1918)					
31.1-1,	18-19, 22 KŞ	Muştafa H̄yri Efendi'yi yeniden	XIV	XIV-05-28	385-7
4.2.1917	1332	meşîhate getirme niyyetleri, medrese, evkâf mes'eleleri ve Ziyâ Bey hakkında Muştafa H̄yri			

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	Efendi'nin görüşleri			
9.5.1917	9 Mys 1333 Mekke Emiri Şerif Hüseyin hakkında	XV	XV-28-9	388
12.12.1917	12 KE 1333 Ma'arif Nâzırı Şükrî Bey'in Berlin'de Mösyö Karnak'a "dîn belâsı"ndan bahşetmesi	XV	XV-defter sonu	388
Ahmed 'İzzet Paşa'nın devri-i şadâreti (10.10.-8.11.1918)				
6.11.1918	6 TS 1334 Muşafa Hayrî Efendi'nin isti'fâsı	XV	XV-35-8	390
8.11.1918	8 TS 1334 'İzzet Paşa Kabinesi'nin isti'fâsı ve Tevfik Paşa Kabinesi'nin teşekkülü	XV	XV-38-57	390
Tevkîf, habs ve istintâk (10.3.-24.5.1919)				
10.-29.3.1919	10-29 Mrt 1335 Muşafa Hayrî Efendi'nin İstanbul'da tevkiî ve Bekirağa Bölüğü'ne nakli	XVI, XXII	XVI-01-27; XXII-01-42	394
10.3.1919	10 Mrt 1335 Tevkîf müzekkeresinin olmaması	XVI, XXII	XVI-02; XXII-03	395
12.-24.3.1919	12-24 Mrt 1335 İşçi 'Osman Efendi'nin hastalık, vefât ve defni	XVI, XXII	XVI-04-5; XXII-09, 11; XVI-13-5; XXII-25	398, 405
?3.1919	? Mrt 1335 Bekirağa Bölüğü'ndeki toplantı ve Muşafa Hayrî Efendi'nin muhakemeye dâ'ir mütâla'ası	XXII	XXII-45-50	412
12.-24.3.1919	12-24 Mrt 1335 İttihâdcıları tevkiî ve habs	XVI, XXII	XVI-05-7; XVI-33; XXII-31-71	399
12.3.1919	12 Mrt 1335 Dâmâd-ı Şehriyârî Hâmî Bey'in tevkiî mes'elesini izâhı	XVI, XXII	XVI-05-6; XXII-11-4	399
19.3.1919	19 Mrt 1335 Ba'zı mühim eşyanın Dersa'âdet Müdde'i-i 'Umûmîsi mu'âvinlerinden 'Âdil Bey'e	XVI, XXII	XVI-11-2; XXII-23-5	404

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		teslîmi			
5.5.1919	5 Mys 1335	Ba'zı taħliyyeler	XVI, XXII	XVI-29-31; XXII-51-2	415
10.5.1919	10 Mys 1335	'Abdurrahmân Şeref Efendi'nin Şeyhülislâm Şabrî Efendi ile görüşmesi	XXII	XXII-55-7	417
10.5.1919	10 Mys 1335	Divân-ı Harb Müdde'i-i 'Umûmîsi Ziyâ Bey hakkında	XXII	XXII-58-60	419
10.5.1919	10 Mys 1335	Muştafa Hayrî Efendi'yi taħliyye ettirmek üzere teşebbüsler ve Muştafa Hayrî Efendi'nin hukûkî durumu	XXII	XXII-61-3	421
12.5.1919	12 Mys 1335	Müdde'i-i 'umûmiliğe ta'yîn olunan Mu'ammer Bey hakkında	XXII	XXII-65-6	423
16.5.1919	16 Mys 1335	İzmir'in işgâli haberi	XVI, XXII	XVI-36; XXII-69	427
19.5.1919	19 Mys 1335	Muştafa Hayrî Efendi'nin ifâdesinin zabtına başlanması	XVI, XXII	XVI-37-8; XXII-69-70	427
22.5.1919	22 Mys 1335	Hükümet-i hâzıranın talebiyle mevķûfinin İngiliz ve Fransız 'askerlerinin muhâfazasına tevdi'i	XXII	XXII-72	429
23.5.1919	23 Mys 1335	Sulţānahmed Meydānı'nda İzmir için miting	XVI, XXII	XVI-43; XXII-73	430
24.5.1919	24 Mys 1335	Maħkeme ile sürtüşme	XVI, XXII	XVI-44; XXII-73-7	430
Malta (28.5.1919-18.11.1920)					
28.5.-2.6.1919	28 Mys -2 Hızr 1335	Malta'ya i'zām ve muvāşalat	XVI, XXII	XVI-46-54; XXII-77-87	433
3.5.; 2.-	3 Mys; 2-25	Habs hayātı ve mevķûfiyyet	XVI,	XVI-54-9,	440,
25.6.1919	Hızr 1335	üzerine mütāla'āt	XXII	71-2; XXII- 87-93	444

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
30.6.-1.7.1919	30 H̄zr-1 Tmz 1335	H̄staḥāne	XXI	XXI-01-2	447
28.7.1919	28 Tmz 1335	İstanbul'dan gelenlerin getirdikleri haberler	XXI	XXI-04-5	448
30.7.1919	30 Tmz 1335	İstanbul'dan mektūblar, Muṣṭafa Ḥayrī Efendi'nin resminin çekilmesi	XXI	XXI-05-6	448
8.8.1919	8 Ağs 1335	Ḳal'e ṭabībının mu'āyenesi ve sonrası	XXI	XXI-06	449
10.8.1919	10 Ağs 1335	Ḳıṭ'alar	XXI	XXI-07-8	449
25.8.1919	25 Ağs 1335	'Abdullāh Efendi'nin İstanbul'a dönüşü	XXI	XXI-08	450
28.8.1919	28 Ağs 1335	Rüfeḳānın tenezzühe gitmesi, Cāhid Bey'in rāḥatsızlığı	XXI	XXI-09	450
28.8.1919	28 Ağs 1335	Şulḥ müzākerelerine dā'ir haberler	XXI	XXI-10	450
8.9.1919	8 Eyl 1335	Maltalıların Türklerin gitmesi bayramı, Malta muḥāşarası ve Hammer Ta'rīḥi'ne bir taṣḥīḥ	XXI	XXI-10-2	451
9.9.1919	9 Eyl 1335	Muṣṭafa Ḥayrī Efendi'nin başka bir kışlaya naḳli mes'elesi	XXI	XXI-12-4	451
29.9.1919	29 Eyl 1335	Mondoros'daki rüfeḳānın Malta'ya getirildikleri haberi	XXI	XXI-14-6	452
4.10.1919	4 TE 1335	Müslümān mezarlığını ziyaret	XXI	XXI-16-8	452
15.10.1919	15 TE 1335	Mondoros'dan gelen zevātı ziyāret ṭalebinin reddi	XXI	XXI-19	453
22.10.1919	22 TE 1335	Çārşū izni ṭalebinin reddi	XXI	XXI-19	454
31.10.1919	31 TE 1335	Kış için Salvator Ḳal'esi'nden başka bir maḥalle naḳil ṭalebi	XXI	XXI-20	454
4.11.1919	4 T̄S 1335	H̄sta 'Āṭıf Bey'i ziyāret ṭalebi (cevāb yok)	XXI	XXI-20	454
22.11.-	22 T̄S-3 KE	Malta'da Kotonera	XVIII	XVIII-01-11	454

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
3.12.1919	1335			
6.12.1919	6 KE 1335	XVIII	XVIII-13-4	458
7.-8.-12.1919	7-8 KE 1335	XVIII	XVIII-14-6	459
14.12.1919	14 KE 1335	XVIII	XVIII-17-18	459
15.12.1919	15 KE 1335	XVIII	XVIII-18-20	460
1.1.1920	1 KS 1335	XVII,	XVII-01;	462
		XVIII	XVIII-23	
2.1.1920	2 KS 1335	XVII,	XVII-01;	462
	[1336?] İstanbul'a sevki	XVIII	XVIII-23	
6.1.1920	6 KS 1335	XVII,	XVII-03;	463
	[1336?]	XVIII	XVIII-24-5	
8.1.1920	8 KS 1335	XVII,	XVII-04;	463
	[1336?] ziyâret	XVIII	XVIII-25-7	
15.1.1920	15 KS 1336	XVIII	XVIII-28-9	464
	Vosoto kıaryesi, Maltız lisânı, mi'mârî, zâbitler			
19.1.1920	19 KS 1336	XVIII	XVIII-30-1	465
	Hindli Şeyh Maħmūd Haşan Şâhib Efendi			
23, 26.1.1920	23, 26 KS 1336	XVIII	XVIII-31-2	465
	Malta dâhilinde seyâhatler			
	1336			
26.1.1920	26 KS 1336	XVIII	XVIII-32-5	466
	Enver Paşa'dan babasına gelen mektüb			
27.-31.1, 3.,	27-31 KS, 3,	XIX	XIX-01-5,	466
9.-10.2.1920	9-10 Şbt 1336		07-8, 10-2	
31.1.1920	31 KS 1336	XIX	XIX-05-6	468
	Vefât eden bir Müslümân için dînî merâsim			
2.2.1920	2 Şbt 1336	XIX	XIX-06-7	468
	Diş çektilme ve Salima'ya seyâhat, Maltız lisânı üzerine			
3.2.1920	3 Şbt 1336	XIX	XIX-07-8	469
	Vâlî'nin görüşme talebine dâ'ir cevâbı			

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
6.2.1920	6 Şbt 1336	Odaların teftişi	XIX	XIX-08	470
6.2.1920	6 Şbt 1336	Harput Kâ'im-i Maâmî 'Âşım Bey'in memlekete i'ade olunacağı haberi	XIX	XIX-08-9	470
7.2.1920	7 Şbt 1336	Hindli Şeyh'in ziyâreti	XIX	XIX-09-10	470
9.2.1920	9 Şbt 1336	Vâlî'nin Muştafa Hayrî Efendi'nin görüşme talebine müsbet cevâbı üzerine yazılan mektûb	XIX	XIX-10-3	471
11.2.1920	11 Şbt 1336	Dişçide randevu	XIX	XIX-13	472
12.2.1920	12 Şbt 1336	Polverista	XVII, XIX	XVII-22, XIX-13-4	472
13.2.1920	13 Şbt 1336	Gelmeyen paketler	XIX	XIX-14-5	473
18.2.1920	18 Şbt 1336	Dişçide randevu	XIX	XIX-15	473
18., 25.2.1920	18, 25 Şbt 1336	Hindli Şeyh'in icâzetnâme vermesi ve Muştafa Hayrî Efendi'nin Şeyh'e bir Delâ'il-i Hayrât hediye etmesi	XIX	XIX-15, 18	474
27.2.1920	27 Şbt 1336	Polverista'daki eşyanın deftere teşbîti ve Kumandan İstron'un işten el çekeceği haberi	XIX	XIX-18	475
29.2.1920	29 Şbt 1336	Hindli Şeyh ile şeyhi İmdâdullâh Efendi'den bahis, Hindli Şeyh'in adresi	XIX	XIX-19, x	475
3.1.1920	*3 Mrt 1335 *[tarih hatalı]	Defter XIX'dan çıkan İngilizce mektûb müsveddesi (kump kumandanına hitâben)	XIX	XIX-x	476
1.3.1920	1 Mrt 1336	Dâmâd Ferîd Paşa'ya dâ'ir hâtîrât	XX	XX-01-6	477
1., 3.3.1920	1, 3 Mrt 1336	Otomobil ile gezinti	XVII, XX	XVII-32-3; XX-06-8	477, 483
2.3.1920	2 Mrt 1336	Kafkas Cebhesi kumandanlarından Mîralay	XVII, XX	XVII-32, XX-07	482

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	Mürsel Bey'in getirilmesi			
5.3.1920	5 Mrt 1336 Kotonera Hastahânesi ve diŒçi	XVII	XVII-08	483
6.3.1920	6 Mrt 1336 Gezintiler	XVII	XVII-	484
6.3.1920	6 Mrt 1336 Kamplar Kumandanı İstron ve Kaptan Kat	XX	XX-09	484
9.3.1920	9 Mrt 1336 Maltız Apa'yı ziyâret	XVII, XX	XVII-36, XX-10-1	484
12.3.1920	12 Mrt 1336 Hindli Œeyh'in yola çıkması ve Hindlilere yazılan mektûb	XVII, XX	XVII-37; XX-11-3	486
16.3.1920	16 Mrt 1336 MareŒal Plümer'in ziyâreti	XVII, XX	XVII-39, XX-14	487
16.3.1920	16 Mrt 1336 MareŒal Plümer'le yapılması istenen görüşmenin özü	XX	XX-14-8	488
22.3.1920	22 Mrt 1336 İstanbul'dan getirilen zevât	XVII	XVII-42; XX-19-20	491
25.3.1920	25 Mrt 1336 Gezinti	XVII	XVII-44	493
25.3.1920	25 Mrt 1336 Çürüksulu MaĒmûd PaŒa'nın BekiraĒa BölüĒü'ndekilerin sevĒine dâ'ir izâhâtı	XXIII	XXIII-01-3	493
27.3.1920	27 Mrt 1336 İstanbul'dan getirilen zevât	XVII, XXIII	XVII-45; XXIII-03	496
27.3.1920	27 Mrt 1336 Dâmâd Ferîd PaŒa ve Velî'ahd 'Abdûlmecîd Efendi'ye dâ'ir	XXIII	XXIII-04	496
29.3.1920	29 Mrt 1336 İstanbul'dan AĒmed Emîn ve Mu'ammer Beylerin getirilmesi	XVII, XXIII	XVII-46; XXIII-05	497
29.3.1920	29 Mrt 1336 TevĒîfâtın perde arkası ve vaĒandaki aĒvâl-ı siyâsiyyeye dâ'ir	XXIII	XXIII-06-7	497
31.3.1920	31 Mrt 1336 İstanbul'dan getirilenler, Vâlî ile görüşme talebi	XVII, XXIII	XVII-47; XXIII-07-8	500
4.4.1920	4 Nsn 1336 Œâlih PaŒa kabinesinin isti'fâsı ve Dâmâd Ferîd PaŒa kabinesinin	XVII	XVII-49	501

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		teşekkülü			
5.4.1920	5 Nsn 1336	Gezinti	XVII, XXIII	XVII-50; XXIII-08	501
5.4.1920	5 Nsn 1336	İngilizlerin maḥkūmları idāresi ḥaḫḫında	XXIII	XXIII-08-9	501
8.4.1920	8 Nsn 1336	İstanbul'a gitmek üzere Mercān'ın vapura gönderilmesi	XVII, XXIII	XVII-51; XXIII-09	503
9.4.1920	9 Nsn 1336	İstanbul'dan Āḫā Gündüz'ün getirilmesi	XVII, XXIII	XVII-52; XXIII-09	503
9.4.1920	9 Nsn 1336	Aşçının oğlu Kāmilyo'nun ḥidmete girmesi	XVII, XXIII	XVII-52; XXIII-09-10	503
10.-1.4.1920	10-1 Nsn 1336	Kaptan Kat'ın tavsiyesi üzerine Vālī'den serbestī talebi	XVII	XVII-53	503
12.4.1920	12 Nsn 1336	Meclis-i Meb'ūsān'ın Ferīd Paşa kabinesi tarafından feshi	XVII	XVII-53	504
16.4.1920	16 Nsn 1336	Müslüman mezarlığını ziyaret talebinin reddi	XVII	XVII-55	504
20.4.1920	20 Nsn 1336	Göz mu'āyenesi, göz ağrısı, gözlükçü	XVII	XVII-57	504
21.4.1920	21 Nsn 1336	İstanbul'dan daha üserā geleceği ḥaberi	XVII	XVII-58	504
22.4.1920	22 Nsn 1336	Şulḥa dā'ir	XVII	XVII-58	504
23.4.1920	23 Nsn 1336	Hindlilerin Muştafa Ḥayrī Efendi'nin tevḫīfinden dolayı İngiltere Kıralı'na mürāca'atı	XVII, XXIII	XVII-59; XXIII-10-1	505
24.4.1920	24 Nsn 1336	Kotonera Ḥastaḥānesi'nde Aḫmed Agayef Bey'i ziyaret	XVII	XVII-59	506
26., 30.4.1920	26, 30 Nsn 1336	Eve yazılan ve evden gelen mektūblar	XVII	XVII-60, 62	507
28.4.1920	28 Nsn 1336	Anadolu'da ḥükümet kurulduğu ḥaberi	XVII	XVII-61	507
29.4.1920	29 Nsn 1336	İstanbul'dan Seyyid Bey'in	XVII	XVII-62	507

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		gelmesi			
1.5.1920	1 Mys 1336	Ḳuvā-yı İnzibātiyye Ḳarārnameşi ve Topçu Rızā Paşa ile Şadr-ı Esbak İzzet Paşa'nın tevķifleri	XVII	XVII-63	508
2.5.1920	2 Mys 1336	Hindli Şeyḥ'den gelen mektüb	XVII	XVII-63	508
3.5.1920	3 Mys 1336	Karyola tebdili	XVII	XVII-64	508
4.5.1920	4 Mys 1336	Türk murahḥaşları ḥaḳḳında	XVII	XVII-64	508
5.5.1920	5 Mys 1336	İstanbul'un işğaline dā'ir	XVII	XVII-65	509
5.5.1920	5 Mys 1336	Sultān 'Abdülḥamīd'in Ḥalīm Paşa'ya pāra karşılığı ḥidiviyet teklifi ve sonrasının ḥikāyesi	XXIII	XXIII-13-4	509
7.5.1920	7 Mys 1336	Raḥmī Bey'e ve Cāhid Bey'den Cāvid Bey'e gelen mektūblar	XVII	XVII-66	511
9.5.1920	9 Mys 1336	Müslümānlara yapılan mu'āmele	XVII	XVII-67	511
11., 12.5.1920	11, 12 Mys 1336	Şiḥḥat mes'eleleri	XVII	XVII-68	511
12-13.5.1920	12-3 Mys 1336	Muştafā Kemāl Paşa'nın Anadolu'da 30 İngiliz tevķif ettiği ḥaberi ve bilāḥere tekzībi	XVII	XVII-68-9	512
14., 16.-7., 20., 24., 26., 28.-9.5.1920	14, 16-7, 20, 24, 26, 28-9 Mys 1336	Posta, gönderilen ve alınan mektūblar	XVII	XVII-69-77	512
22.5.1920	22 Mys 1336	Hindlilerin Londra'da Türklere destek mitingi	XVII	XVII-72-3	514
23.5.1920	23 Mys 1336	Muştafa Ḥayrī Efendi'nin ḥasta iken oruc tutma 'inādı	XVII	XVII-74	515
30.5.1920	30 Mys 1336	Hindistan hey'et-i ḥilāfetinin mektūbu	XVII	XVII-77	516
31.5.1920	31 Mys 1336	'Alī Kemāl'in yazıları	XVII	XVII-78	516
31.5.1920	31 Mys 1336	İstanbul'dan gelen zevāt	XVII, XXIII	XVII-78; XXIII-15	517
31.5.1920	31 Mys 1336	Bekirağa Bölüğü'ndekilerin	XXIII	XXIII-15-7	516

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	hükümetçe İngilizlere tesliminin perde arkası			
1.6.1920	1 Hızr 1336 Gelen pāra	XVII	XVII-79	519
2.6.1920	2 Hızr 1336 Malta'ya muvāşalatın sene-i devriyyesi, Hüseyn Cāhid Bey'e 'ā'ilesini getirme izni	XVII	XVII-79	519
4.6.1920	4 Hızr 1336 İrān Şāhi'nin bir Sulţān ile te'ehhül talebinin reddi	XVII	XVII-80	519
6.6.1920	6 Hızr 1336 Maltızlarla Yūnān Averof zırhlısı mürettebātı arasında münāza'a	XVII	XVII-81	520
8.6.1920	8 Hızr 1336 Kotonera Hastahānesi'nde	XVII	XVII-82	521
7., 9., 11.- 2.6.1920	7, 9, 11-2 Hızr 1336 İstanbul'a giden ve gidecek zevāt	XVII	XVII-82-4	521
12.6.1920	12 Hızr 1336 İrān'da bulunan Hind 'askerlerinin Bolşeviklere iltihākı	XVII	XVII-84	522
13.6.1920	13 Hızr 1336 Sābık İ'āşe Nāzırı Kemāl Bey ile Merkez-i 'Umūmī'nin hātālarından bahis	XVII	XVII-85	522
15.6.1920	15 Hızr 1336 Muştafa Hayrī Efendi'nin resminin çekilmesi	XVII	XVII-86	521
16.6.1920	16 Hızr 1336 Kumandan Kat'ın Binbaşılığa terfī'i	XVII	XVII-86	523
16.6.1920	16 Hızr 1336 Muştafā Kemāl Paşa ile Fransızlar arasında mütāreke	XVII	XVII-86	523
16.6.1920	16 Hızr 1336 Dışarıya çıkmasına izin verilen ve verilmeyen zevāt	XXIII	XXIII-19-29	523
19.6.1920	19 Hızr 1336 Bayramlaşma	XVII	XVII-87	529
19.6.1920	19 Hızr 1336 Malta'dan İstanbul'a bir alay 'askerin gitmesi	XVII	XVII-88	530
20.6.1920	20 Hızr 1336 'Alī Kemāl'in Peyām-ı Şabāh'da Muştafa Hayrī Efendi hakkında yazdıkları	XVII	XVII-88	530

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
21.6.1920	21 H̄zr 1336	Es‘ad Paşa Toptānī’nin bir Arnavud tarafından katli	XVII	XVII-89	530
22.6.1920	22 H̄zr 1336	İzmid’in İngilizlerce Kuvā-yı Milliyye’ye tahliyyesine karar verildiği haberi	XVII	XVII-89	530
23.6.1920	23 H̄zr 1336	İstanbul’a gitme izinlerinin İngilizlerce geri alınması	XVII	XVII-90	531
24.6.1920	24 H̄zr 1336	Ceziretü’l-‘Arab’daki İngiliz ‘askerleri	XVII	XVII-90	531
25.6.1920	25 H̄zr 1336	Avrupa devletlerinin Yūnān kuvvetlerine Kuvā-yı Milliyye üzerine hareket izni vermesi	XVII	XVII-91	531
25.6.1920	25 H̄zr 1336	İstanbul’da İngilizlerin hāli	XVII	XVII-91	531
27.6.1920	27 H̄zr 1336	İtalyan Politika mecmū‘asındaki maqālede Dāmād Ferīd Paşa için “uşak” ta‘bīri ve Zāt-ı Şāhāne’nin sözleri	XXIII	XXIII-30	532
29.6.1920	29 H̄zr 1336	Şeyhülislām-ı Esbak Mūsā Kāzım Efendi’nin vefātı haberi	XVII	XVII-93	533
1.7.1920	1 Tmz 1336	Bingāzī’de İtalyanların hāli	XVII	XVII-94	534
2.7.1920	2 Tmz 1336	Hey’et-i İdāre	XVII	XVII-94	534
2.7.1920	2 Tmz 1336	Mevkūfine isnād olunan fi‘iller	XXIII	XXIII-31	534
3.7.1920	3 Tmz 1336	Mareşal Plümer’in adaya ‘avdeti ve Anadolu’daki direniş hareketine dā’ir	XVII	XVII-95	535
4.7.1920	4 Tmz 1336	Salvator Kāl‘esi’nin divārları	XVII	XVII-96	535
5.7.1920	5 Tmz 1336	İbrāhīm Bey’in terbiyyesizliğı ve Muştafa H̄ayrī Efendi’nin tepkisi	XVII	XVII-97	536
5.7.1920	5 Tmz 1336	Binbaşı Mazlūm Bey’e revā görülen mu‘āmele ve dizanteri tehlikesi	XXIII	XXIII-32-3	536
6.7.1920	6 Tmz 1336	İstanbul’da tevkiāt haberi ve aşlı	XVII,	XVII-97;	536

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
			XXIII	XXIII-34-5	
6.7.1920	6 Tmz 1336	Malta'daki mevķūfların ķat'ı ma'āşı	XXIII	XXIII-33	537
7.7.1920	7 Tmz 1336	Vefātı işitilen Binbaşı Mazlūm Bey'in şıhhat ve 'āfiyyeti	XVII	XVII-98	539
7.7.1920	7 Tmz 1336	Ķuvā-yı Milliyye'nin Beykoz'u işgāli	XVII	XVII-98	539
9.7.1920	9 Tmz 1336	Ahᵽāl-ı şıhhiye	XVII	XVII-99	540
11.7.1920	11 Tmz 1336	'Abbās Paşa'nın Mışır hükümetine mürāca'at niyyeti	XVII	XVII-100	540
11.7.1920	11 Tmz 1336	Şerif Hüseyin'in oğlu ile Lord Kiçener'in 'Arab 'isyānının esāslarını nasıl kurduğuna dā'ir maķāle	XXIII	XXIII-36	540
11.7.1920	11 Tmz 1336	Malta'ya sevķolunanlar hakkında Mançester Gardiyan'da çıkan maķāle	XXIII	XXIII-37	541
12.7.1920	12 Tmz 1336	'Ā'ileye mektūblar	XVII	XVII-100	542
13.7.1920	13 Tmz 1336	İstanbul'dan gelen zevāt	XVII	XVII-101	542
14.7.1920	14 Tmz 1336	Bursa'nın Yūnānlılarca işgāli haberi	XVII	XVII-101	542
15.7.1920	15 Tmz 1336	Miralay Celāl Bey'e 'avdet izni haberi	XVII	XVII-102	542
16.7.1920	16 Tmz 1336	Dāmād Ferīd Paşa'nın Fransa'dan 'avdeti haberi	XVII	XVII-102	543
16.7.1920	16 Tmz 1336	Dışarıya çıkmak için rüşvet ve sonrası	XXIII	XXIII-38-9	542
17.7.1920	17 Tmz 1336	İstanbul'a bir sonraki Pāzār ertesini gideceklerin esāmisi	XVII, XXIII	XVII-103; XXIII-39-41	543
17.7.1920	17 Tmz 1336	Taymis'te çıkan bir maķāle ve Muştafa Ḥayrī Efendi'nin Emīr Hüseyin hakkında hātırātı	XXIII	XXIII-41-4	545

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
20.7.1920	20 Tmz 1336	Habîb Bey'in arkadaşlarıyla berâber İstanbul'a 'avdeti	XVII	XVII-102	548
20.7.1920	20 Tmz 1336	Ferîd Paşa kabinesinin isti'fâsı haberî	XVII	XVII-105	549
23.7.1920	23 Tmz 1336	Bolşevikler – Lehistân – İngiltere haberleri	XVII	XVII-106	549
24.7.1920	24 Tmz 1336	Cevâd Paşa'nın dâmâdı Basrî Bey'e evvelce verilen müsâ'adenin istirdâdı	XVII	XVII-106	549
27.7.1920	27 Tmz 1336	Ḥabîb Bey'in muvâşalat haberî	XVII	XVII-108	550
27.7.1920	27 Tmz 1336	1 Temmuz 1920 ta'rîhli Taymis gazetesinde İzmir ve Kuvâ-yı Milliyye'den bahîş	XXIII	XXIII-45	550
27.7.1920	27 Tmz 1336	Mançester Gardiyan'ın 20 Temmûz 1920 ta'rîhli 'Arablara dâ'ir makâlesi ve Muştafa Ḥayrî Efendi'nin mütâla'âtı	XXIII	XXIII-46-58	551
28.7.1920	28 Tmz 1336	Hindli Şeyḥ'in muvâşalat haberî	XVII	XVII-108	558
30.7.1920	30 Tmz 1336	Ḥaḳḳî'dan mektûb	XVII	XVII-109	559
1.-2.8.1920	1-2 Aġs 1336	'Â'ileye mektûblar	XVII	XVII-111	559
2.8.1920	2 Aġs 1336	Muştafa Ḥayrî Efendi'nin Polverista'da fotoġrafının çekilmesi	XVII	XVII-111	559
2.8.1920	2 Aġs 1336	Muştafa Kemâl Paşa'nın İstanbul ḥükümetiyle müzâkere talebi haberî	XVII	XVII-111	559
3.8.1920	3 Aġs 1336	Yûnân ve İtalyan ḥükümetlerinin aralarının adalar yüzünden açılması	XVII	XVII-112	560
6.8.1920	6 Aġs 1336	İstanbul'dan gelen zevât, İstanbul'a dönen zevâta yapılan mu'amele	XVII	XVII-113	560

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
7.8.1920	7 Aġs 1336	İstanbul gazetelerindeki haberler	XVII	XVII-114	560
8.8.1920	8 Aġs 1336	Malta'daki yortu	XVII	XVII-114	561
9.8.1920	9 Aġs 1336	Malta'daki bayramda Türklere yapılan hakâret	XVII	XVII-115	561
11.8.1920	11 Aġs 1336	Mektûb ve izinler	XVII	XVII-116	561
12.8.1920	12 Aġs 1336	Sevr Şulhü	XVII	XVII-116	561
13.8.1920	13 Aġs 1336	İstanbul'a gönderilecekler	XVII	XVII-117	561
16.8.1920	16 Aġs 1336	Fahrî Paşa'nın hastahâneye da'vet ve 'azîmeti	XVII	XVII-118-20	563
16.8.1920	16 Aġs 1336	Hilâl	XVII	XVII-118	563
17.8.1920	17 Aġs 1336	Muştafâ Kemâl Paşa'nın Bolşeviklerle ittifâkı haberi	XVII	XVII-119	563
24.8.1920	24 Aġs 1336	Ferîd Paşa kabinesinin Malta sürgünlerine karşı çevirdiği dölâblar	XVII	XVII-122	564
24.8.1920	24 Aġs 1336	Mısır'ın istiklâlini İngilizlerin taşdıķ ettiğine da'ir Royter ajansının telgrafı	XVII	XVII-122	564
25.8.1920	25 Aġs 1336	Mu'âyede, elli yaşından yukarı olanların Küçük Vardala'ya geçmesine izin	XVII	XVII-123	564
26.8.1920	26 Aġs 1336	Ba'zı esîrlerin memlekete i'âdesine müsâ'ade haberi	XVII	XVII-123	565
27.8.1920	27 Aġs 1336	Niġdeli Hâzım Bey'in i'dâma mahkûmiyyetine dâ'ir	XVII	XVII-124	565
29.8.1920	29 Aġs 1336	İstanbul'dan yeni gelen zevât	XVII	XVII-125	565
30.8.1920	30 Aġs 1336	Muhâcir Şükrî Bey hakkındaki kayd	XVII	XVII-125	566
31.8.1920	31 Aġs 1336	Malta Vâlisi'nin Londra Hâriciyye Nezâreti'ne yazdığı taħrîrât	XVII	XVII-126	566
2.9.1920	2 Eyl 1336	Muştafâ Kemâl Paşa'nın Türk,	XVII	XVII-127	567

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	Rus ve Alman ittifakına dâ'ir beyännâmesi			
3.9.1920	3 Eyl 1336 Dışarıya çıkan ve çıkamayan vükelâ	XVII	XVII-128	567
4.9.1920	4 Eyl 1336 Yeni Vardala'ya nakleden zevât	XVII	XVII-128	567
7.9.1920	7 Eyl 1336 Hüseyn Câhid'in 'â'ilesinin İstanbul'dan gelmesi	XVII	XVII-130	568
7.9.1920	7 Eyl 1336 Kumandan Kat ve diğer 'askerler	XVII	XVII-130	568
8.9.1920	8 Eyl 1336 Yakında İstanbul'a berây-ı muhâkeme gidileceği haberi	XVII	XVII-130	568
11.9.1920	11 Eyl 1336 Velî'ahdların 'ahd-ı saltanattan isti'fâ ettikleri haberi	XVII	XVII-132	568
12.9.1920	12 Eyl 1336 Amasya Mutaşarrıf-ı Esbakı'nın birâderinin Malta'ya getirilmesi	XVII	XVII-132	569
13.9.1920	13 Eyl 1336 İtalya'da 'amele arasında ihtilâl 'alâmetleri	XVII	XVII-133	569
14.9.1920	14 Eyl 1336 Kuvâ-yı Milliye'ye iltihâka teşebbüs eden Velî'ahd Mecîd Efendi'nin taht-ı muhâfazaya alındığı haberi	XVII	XVII-133	569
15.9.1920	15 Eyl 1336 Fransa ve İtalya'nın milliyetperverlere karşı siyâsetinin tebdîli	XVII	XVII-134	569
17.9.1920	17 Eyl 1336 İleri gazetesindeki bir haber	XVII	XVII-135	570
18.9.1920	18 Eyl 1336 Şiḥhat mes'eleleri	XVII	XVII-135	570
19.9.1920	19 Eyl 1336 Nakiller	XVII	XVII-136	570
20.9.1920	20 Eyl 1336 Gelen zevât	XVII	XVII-136	571
21.9.1920	21 Eyl 1336 İstanbul'un hâli	XVII	XVII-137	571
22.9.1920	22 Eyl 1336 Times gazetesinin haberleri	XVII	XVII-137	571
24.9.1920	24 Eyl 1336 Enver Paşa'dan pederine gelen mektüb	XVII	XVII-138	571
27.9.1920	27 Eyl 1336 İstanbul'dan gelen eşyâ	XVII	XVII-140	572

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ					
29.9.1920	29 Eyl 1336	Çürüksulu Maḥmūd Paşa'nın serbestî haberi	XVII	XVII-141	572	
29.9.1920	29 Eyl 1336	Diğer üserā	XVII	XVII-141	572	
30.9.1920	30 Eyl 1336	Ḥesāb, ba'zı zevātın firār teşebbüsü	XVII	XVII-141	572	
5.10.1920	5 TE 1336	Yeni gelen maḥkūmlar, yeni maḥkūm olanlar ve i'dām olunan Nuşret Bey	XVII	XVII-144	573	
8.10.1920	8 TE 1336	Enver Paşa'nın birāderi Kāmil'den pederine ikinci mektüb	XVII	XVII-145	574	
11.10.1920	11 TE 1336	İstanbul'dan kırk kişinin geleceği haberi	XVII	XVII-147	574	
14.10.1920	14 TE 1336	Şiḥḥat mes'eleleri	XVII	XVII-148	575	
15.10.1920	15 TE 1336	Cāvid Bey'den Cāhid Bey'e gelen mektübda Āzerbāycān Ḥükümeti elindeki İngiliz üserāsiyla Malta'dakilerin mübādelesinin taḳarrür ettiği haberi	XVII	XVII-149	575	
16.10.1920	16 TE 1336	Muştafa Ḥayrī Efendi'nin Kumandan Kat'a Raḥmī Beyle Valita'da oturmak için mürāca'atı	XVII	XVII-149	575	
18.10.1920	18 TE 1336	İmtarfa Ḥastahānesi'ne naḳil	XVII	XVII-150	575	
20.-	20-1 TE 1336	Ziyāretçilere müsā'ade edilmemesi	XVII	XVII-151-2	576	
21.10.1920	20.-	20-8 TE 1336	Ziyāretler	XVII	XVII-151-5	576
28.10.1920	26.,	26, 28 TE	Ferīd Paşa kabinesinin suḳūtu	XVII	XVII-155-6	578
28.10.1920		1336	Tevfīk Paşa'nın şadāreti haberi			
28.10.1920	28 TEE	1336	Mösyö Parnis	XVII	XVII-156	579
29.10.1920	29 TE	1336	İki dargın paşa	XVII	XVII-156	579

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
29.10.1920	29 TE 1336	Enver Paşa'dan pederine mektüb	XVII	XVII-156	579
31.10.1920	31 TE 1336	Yazılan mektüblar, oğul Hakkî'ya dâ'ir, Âgâh Bey'in 'alel'acele vapura gönderildiği haberi	XVII	XVII-157	580
2.11.1920	2 TS 1336	'Alî Kemâl'in Peyâm-ı Şabâh'da Muştafa Hayrî Efendi hakkında sözleri	XVII	XVII-158	581
5.11.1920	5 TS 1336	İmtarfa Hastahânesi	XVII	XVII-160	582
6.11.1920	6 TS 1336	Muştafa Hayrî Efendi'nin serbestî haberinin tebliği	XVII	XVII-160	583
8.-15.11.1920	8-15 TS 1336	Seyâhat hâzırlıkları	XVII	XVII-161-5	583
16.11.1920	16 TS 1336	Ĥesâblar	XVII	XVII-165	586
Malta'dan tahliyye, Roma (18.11.-23.12.1920)					
18.-	18-21 TS 1336	Malta'dan Siraküza'ya, oradan Roma'ya 'azîmet	XVII	XVII-166-x	587
21.11.1920					
21.11.1920	21 TS 1336	Roma'ya muvâşalat ve İstanbul'a tebliği	XVII	XVII-168	590
22.11.1920	22 TS 1336	Ziyâretçiler	XVII	XVII-168	591
23.11.1920	23 TS 1336	Emîr Faysal hükümetinde Ma'ârif Nâzırı olan Şâtı' Bey'in ziyâreti ve harbe dâ'ir bazı ifşâatı	XVII, XXIII	XVII-169; XXIII-57-8	591
26.11.1920	26 TS 1336	Şihhat mes'elesi	XVII	XVII-170	593
2.12.1920	2 KE 1336	'Atiyye Sultân'ın verdiği da'vet münâsebetiyle	XVII	XVII-173	595
? .12.1920	? KE 1336	Bir mektüb müsveddesi (Şadr-ı A'zam'a)	XXIII	XXIII-61-4	595
3.12.1920	3 KE 1336	Trâblusgarblı Hâlid Bey Ğurkânî, 'Atiyye Sultân, zevci Hâmid Bey ve Şehzâde Fu'âd Efendi hakkında	XVII	XVII-174	597
5.12.1920	5 KE 1336	Bolşevik Rus hükümeti ile i'tilâf haberi	XVII	XVII-175	598

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
6.-7.12.1920	6-7 KE 1336	Şiḥḥat mes'elesi	XVII	XVII-175-6	598
7.12.1920	7 KE 1336	İttihād-ı İslām üzerine	XXIII	XXIII-67-8	599
8.12.1920	8 KE 1336	Malta'dan ba'zı zevātın firār ettiḡi ḡaberi	XVII	XVII-176	600
9.12.1920	9 KE 1336	Sevr Mu'āhedenāmesi'ne dā'ir ḡaberler	XVII	XVII-177	600
9.12.1920	9 KE 1336	Turḡān Paşa'nın ziyāreti ve naḡlettikleri	XXIII	XXIII-68-70	600
11.-20.12.1920	11-20 KE 1336	Seyāḡat ḡazırlıkları	XVII	XVII-178-82	603
18.12.1920	18 KE 1336	Ḥāmī Bey'e Fu'ād Efendi Ḥazretlerini mu'āḡeze	XVII	XVII-181	605
20.12.1920	20 KE 1336	Papa'nın Muştafa Ḥayrī Efendi ile ḡörüşmek arzusu üzerine	XVII	XVII-182	605
22.12.1920	22 KE 1336	Fransa ḡükümetinin Ḳuvā-yı Milliyye ile i'tilāf ḡararı	XVII	XVII-183	606
22.12.1920	22 KE 1336	Ṭal'at Paşa'ya ḡaber ḡönderme	XVII	XVII-183	606
23.12.1920	23 KE 1336	Şehzāde 'Osmān Fu'ād Efendi ile ḡörüşme	XVII	XVII-184	606
23.12.1920	23 KE 1336	Roma'dan ayrılış	XVII	XVII-184	607
Vaḡana 'avdet (25.12.1920-11.1.1921)					
25.-8.12.1920	25-8 KE 1336	Brindisi'den Ayasaranda'ya varış	XVII	XVII-185-6	607
25.12.1920-2.1.1921	25 KE 1336-2 KŞ 1337	Korfu, Patras, Pire üzerinden İzmir'e, oradan Kuşadası'na, oradan da Rodos'a muvāşalat	XVII	XVII-186-8	608
		Ba'zı notlar	XVII	XVII-189	610
		Adres ve notlar		kapak	610
				içi	
1.1.1921	1 KŞ 1337	Kuşadası'na muvāşalat	XXIV	XXIV-01	611
2.1.1921	2 KŞ 1337	Rodos'a muvāşalat	XXIV	XXIV-02	611
3.-4.1.1921	3-4 KŞ 1337	Rodos Müslümānlarının ziyāretleri	XXIV	XXIV-03-4	612

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
6.-7.1.1921	6-7 KS 1337	Umür-ı Siyâsiyye Müdürî ve Vâlî ile görüşmeler	XXIV	XXIV-06-7	613
Vağanda (11.1.1921-8.8.1922)					
9.-11.1.1921	9-11 KS 1337	Rodos'tan Antalya'ya muvâşalat	XXIV	XXIV-09-11	615
12.1.1921	12 KS 1337	'Â'ile ve Muştafa Kemâl Paşa'ya mektûblar	XXIV	XXIV-12	616
14.1.1921	14 KS 1337	Halkın Muştafa Hayrî Efendi'yi istikbâli	XXIV	XXIV-14	618
15.1.1921	15 KS 1337	İtalyan Konsolosu'nun ziyâreti	XXIV	XXIV-15	618
16.1.1921	16 KS 1337	Muştafa Kemâl'in telgrafi	XXIV	XXIV-16	619
19.1.1921	19 KS 1337	'Â'ilenin kemâl-i şihhatte olduğu haberi	XXIV	XXIV-19	621
19.1.1921	19 KS 1337	Velî'ahd Mecîd Efendi Hazretlerine 'arîza	XXIV	XXIV-19	621
26.1.1921	26 KS 1337	Burdur cihetinde yola çıkış, yolda başa gelenler	XXIV	XXIV-26	624
28.1.1921	28 KS 1337	Burdur'da mahşûr kalma	XXIV	XXIV-28	625
30.1.1921	30 KS 1337	Kayşeri Ahz-ı 'Asker Re'îsi Emrullâh'tan telgraf	XXIV	XXIV-30	627
31.1.1921	31 KS 1337	Şihhat mes'elesi	XXIV	XXIV-31	627
31.1.1921	31 KS 1337	Ba'zı kıt'a ve beyitler, Volter'den bir vecîze	XXIV	XXIV-32	628
1.2.1921	1 Mrt 1337	Burdur'da Muştafa Hayrî Efendi'nin 'aleyhinde bulunan biri	XXIV	XXIV-33	629
2.2.1921	2 Şbt 1337	Burdur'un hâline dâ'ir	XXIV	XXIV-34	629
4.2.1921	4 Şbt 1337	Bir da'vânın halli mes'elesi	XXIV	XXIV-36	630
7.-9.2.1921	7-9 Şbt 1337	Burdur'dan Afyonkaraşârî'na muvâşalat	XXIV	XXIV-39-41	632
10.2.1921	10 Şbt 1337	Şihhat mes'elesi	XXIV	XXIV-42	633
11.2.1921	11 Şbt 1337	Muştafa Kemâl'in Muştafa Hayrî Efendi'yi Ankara'ya da'veti	XXIV	XXIV-43	634

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
14.2.1921	14 Şbt 1337	Ankara'ya muvâşalat	XXIV	XXIV-46	636
14.-5.2.1921	14-5 Şbt 1337	Ziyâretler	XXIV	XXIV-46-7	636
16.2.1921	16 Şbt 1337	'İzzet Paşa'nın Malta sürgününe dâ'ir sözleri	XXIV	XXIV-48	637
17.2.1921	17 Şbt 1337	Büyük Millet Meclisi'ne gidiş	XXIV	XXIV-49	637
18.2.1921	18 Şbt 1337	Alınan ve yazılan mektûblar	XXIV	XXIV-50	638
19.2.1921	19 Şbt 1337	Yola dâ'ir ma'lûmât	XXIV	XXIV-51	639
20., 23.2.1921	20, 23 Şbt 1337	Çeşitli hânelere müsâferet	XXIV	XXIV-52, 55	639
23.2.1921	23 Şbt 1337	Muştafâ Kemâl Paşa ile müzâkere	XXIV	XXIV-55	640
24.2.1921	24 Şbt 1337	Alınan ve yazılan mektûb ve telgraflar	XXIV	XXIV-56	641
25.2.1921	25 Şbt 1337	Hâlîde Edîb Hanımla görüşme	XXIV	XXIV-57	641
26.2.1921	26 Şbt 1337	Eyyüb Şabrî Bey ile görüşme	XXIV	XXIV-58	642
26.2.1921	26 Şbt 1337	Muştafâ Kemâl Paşa'yı ziyâret ve sefâretler	XXIV	XXIV-58	642
27.2.1921	27 Şbt 1337	Bekir Sâmi Bey'den gelen şifre	XXIV	XXIV-59	642
28.2.1921	28 Şbt 1337	Amerikan gazetelerinden birinin mülâkât talebi	XXIV	XXIV-60	643
28.2.1921	28 Şbt 1337	Evkâf'ın Muştafa Hıyri Efendi'ye tevdî'i mes'elesi	XXIV	XXIV-61	643
28.2.1921	28 Şbt 1337	'İzzet Paşa'nın Şûra-yı Saltanat'ta Sevr Mu'âhedenâmesi'nin kabûlüne dâ'ir ifşâatı	XXIV	XXIV-61	643
1.3.1921	1 Mrt 1337	Muştafâ Kemâl Paşa'nın Meclis'de nuṭuk irâdı	XXIV	XXIV-62	644
1.3.1921	1 Mrt 1337	'Adnân Bey'in riyâset nâmzedliğini geri alması	XXIV	XXIV-62	644
2.3.1921	2 Mrt 1337	'Adnân Bey'in riyâset-i şâniyyeye intiḥâbı	XXIV	XXIV-63	645
3.3.1921	3 Mrt 1337	Muştafâ Kemâl Paşa'nın Muştafa	XXIV	XXIV-64	645

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
	Hayrî Efendi'yi siyâsete da'veti			
3.3.1921	3 Mrt 1337 Gelen mektûbât	XXIV	XXIV-64	645
5.3.1921	5 Mrt 1337 Afgân'a hey'et gönderme mes'elesi	XXIV	XXIV-66	646
6.3.1921	6 Mrt 1337 Velî'ahd-ı Salţanat 'Abdülmeċid Efendi'ye yazılan 'arîza ve 'Abdülmeċid Efendi'nin cevâbı	XXIII, XXIV	XXIII-70-2; XXIV-67	648
6.3.1921	6 Mrt 1337 Muştafâ Kemâl Paşa'ya vedâ'	XXIV	XXIV-67	647
6.3.1921	6 Mrt 1337 'İzzet Paşa ile rüfeķâsının İstanbul'a gitmesi mes'elesi	XXIV	XXIV-67	647
7.3.1921	7 Mrt 1337 Ankara'dan hareket	XXIV	XXIV-68	650
7.3.1921	7 Mrt 1337 'İzzet ve Şâlih Paşaların İstanbul'a 'azîmetine dâ'ir	XXIV	XXIV-68	651
8.3.1921	8 Mrt 1337 Keskin'de konaklama	XXIV	XXIV-69	651
8.3.1921	8 Mrt 1337 Yahyâ Bey'in 'amûcazâdesi Hâcî Bey	XXIV	XXIV-69	651
9.3.1921	9 Mrt 1337 'Alî Su'âvî vaķ'asının hikâyesi	XXIV	XXIV-70	652
10.3.1921	10 Mrt 1337 Kırşehir'e muvâşalat, gelen giden mektûb, zevât	XXIV	XXIV-71	653
13.3.1921	13 Mrt 1337 Terme ılıcası	XXIV	XXIV-74	654
14.3.1921	14 Mrt 1337 Rumlardan hōşâmedi ve ziyaretler	XXIV	XXIV-75	655
15.3.1921	15 Mrt 1337 Gelen giden mektûb, zevât	XXIV	XXIV-76	655
17.3.1921	17 Mrt 1337 Gönderilen pâralar	XXIV	XXIV-78	656
19.3.1921	19 Mrt 1337 Tal'at Paşa'nın Berlin'de şehâdeti	XXIV	XXIV-81	657
21.3.1921	21 Mrt 1337 Kırşehri'nde 'Aşık Paşa-yı Velî'nin türbesi ve Ġarîbnâme adlı eseri	XXIII	XXIII-73-76	658
22.3.1921	22 Mrt 1337 Vedâ'lar	XXIV	XXIV-83	661
23.3.1921	23 Mrt 1337 Hâcîbektaş'ta	XXIII, XXIV	XXIII-76-7, XXIV-84	662
25.3.1921	25 Mrt 1337 Ürgüb'de Kuloĝlu Dîvânı	XXIII,	XXIII-77-9;	663

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ			
		XXIV	XXIV-86	
26.3.1921	26 Mrt 1337	XXIV	XXIV-87	666
	Gelen giden zevât, mektûblar ve naqiller			
27.3.1921	27 Mrt 1337	XXIV	XXIV-88	667
	1134 ta'rîhli bir fermân			
28.3.1921	28 Mrt 1337	XXIV	XXIV-89	667
	Gelen giden zevât ve mektûblar			
30.3.1921	30 Mrt 1337	XXIV	XXIV-91	668
	Velâdet-i Hümâyün			
31.3.1921	31 Mrt 1337	XXIV	XXIV-92	669
	Çavuşinlilerin Câmi'-i Şerîfi			
31.3.1921	31 Mrt 1337	XXIV	XXIV-93	669
	Ürgüb'de Temenni'de Arslan Ğâzî'deki türbenin inşâ ta'rîhine dâ'ir			
1.4.1921	1 Nsn 1337	XXIV	XXIV-94	669
	Gelen giden zevât			
3.4.1921	3 Nsn 1337	XXIV	XXIV-96	670
	Yünân ta'arruzunun kâmilen kırıldığı haberi			
3.4.1921	3 Nsn 1337	XXIV	XXIV-96	671
	Muştafâ Kemâl ve 'İşmet Paşalara mektûblar			
4.4.1921	4 Nsn 1337	XXIV	XXIV-97	671
	Ağaç dikimi			
7.4.1921	7 Nsn 1337	XXIV	XXIV-100	672
	Muştafâ Kemâl'in tebrîk mektûbuna cevâbı			
8.4.1921	8 Nsn 1337	XXIV	XXIV-101	673
	Ordumuzun Karaşişâr'a girdiği haberi			
11.4.1921	11 Nsn 1337	XXIV	XXIV-104	674
	'İşmet Paşa'nın tebrîk mektûbuna cevâbı			
11.-12.4.1921	11-2 Nsn 1337	XXIV	XXIV-104-5	674
	Gelen giden zevât ve mektûblar			
13.4.1921	13 Nsn 1337	XXIV	XXIV-106	675
	Havâ			
13.4.1921	13 Nsn 1337	XXIV	XXIV-106-7	675
	Âyetler			
14.4.1921	14 Nsn 1337	XXIV	XXIV-107	676
	'Uşşâk cebhesinde Yünân ordusunun mağlûbiyeti haberi			
16.4.1921	16 Nsn 1337	XXIV	XXIV-109	677
	Yünân ordusunun hezîmeti üzerine Muştâfâ Şabrî Efendi'nin intiḥâr teşebbüsü			
17.4.1921	17 Nsn 1337	XXIV	XXIV-110	677
	Malta'daki zevâtın İngiliz üserâyıla mübâdelesı mes'elesi			

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
19.4.1921	19 Nsn 1337	Bağçe işi ve meşārifi	XXIV	XXIV-112	679
21.4.1921	21 Nsn 1337	Belediyye intihābātı üzerine	XXIV	XXIV-114	680
21.4.1921	21 Nsn 1337	Ağaç dikimi	XXIV	XXIV-114	680
25.4.1921	25 Nsn 1337	Ṭal‘at Paşa’nın katli haberinin te’yīdi ve bir hātıra-i mühimme	XXIV	XXIV-118	681
26.4.1921	26 Nsn 1337	İstanbul gazetelerinin Anadolu’ya idhāliline izin	XXIV	XXIV-119	682
27.4.1921	27 Nsn 1337	‘Ā’ileye mektūblar	XXIV	XXIV-120	682
28.4.1921	28 Nsn 1337	Nevşehir’e ‘azīmet	XXIV	XXIV-121	682
30.4.1921	30 Nsn 1337	21 Zilhicce 1179 ta’rīhli bir fermān	XXIV	XXIV-123-4	683
30.4.1921	30 Nsn 1337	‘İdādī mektebini ziyāret	XXIV	XXIV-124	684
2.5.1921	2 Mys 1337	Ürgüb’e ‘avdet	XXIV	XXIV-126	685
3.-7.5.1921	3-7 Mys 1337	Gelen giden zevāt ve mektūblar	XXIV	XXIV-127- 132	685
9.5.1921	9 Mys 1337	Mübāya‘acı Yovakim hakkında	XXIV	XXIV-133	688
10.5.1921	10 Mys 1337	Şirket-i Hıyriyye senedātı	XXIV	XXIV-134	688
14.5.1921	14 Mys 1337	Derebāğ’ın hālī	XXIV	XXIV-138	690
15.-17.5.1921	15-7 Mys 1337	Gelen giden mektūblar	XXIV	XXIV-139- 141	690
17.5.1921	17 Mys 1337	Bir rüyā	XXIV	XXIV-141	691
19.5.1921	19 Mys 1337	Hey’et-i Vükelā’nın teşkīli haberi	XXIV	XXIV-143	692
20.5.1921	20 Mys 1337	Meyve muhāfazası	XXIV	XXIV-144	692
22.5.1921	22 Mys 1337	Gelen giden mektūblar	XXIV	XXIV-146	692
23.5.1921	23 Mys 1337	Beytler	XXIV	XXIV-147	693
26.5.1921	26 Mys 1337	Malta’dan tahliyye olunan zevātın Samsun’a geldiği haberi	XXIV	XXIV-150	695
31.5.1921	31 Mys 1337	Bir atasözü	XXIV	XXIV-156	696
2.6.1921	2 Hızr 1337	Muṣṭafā Kemāl Paşa’nın selām ve teblīği	XXIV	XXIV-158	697
5.6.1921	5 Hızr 1337	Mektüb ve tavsiyyeler	XXIV	XXIV-161	698
6.6.1921	6 Hızr 1337	İslām Kongresi mes’elesı	XXIV	XXIV-162	698

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
6.6.1921	6 Hızr 1337	Bir nikâh 'ağdi haberi	XXIV	XXIV-162	698
6.6.1921	6 Hızr 1337	Seyyidköylüleri ile haşımalarının beynlerinin tesviyyesi	XXIV	XXIV-162	698
8.6.1921	8 Hızr 1337	Bayram	XXIV	XXIV-164	699
10.6.1921	10 Hızr 1337	Oğullardan Su'ād ile Münib'in Yozgad'dan hareketi haberi	XXIV	XXIV-166	699
11.-2.6.1921	11-2 Hızr 1337	Gelen giden mektûblar	XXIV	XXIV-167-8	700
12.-3.6.1921	12-3 Hızr 1337	Terfi' ve ta'yinler	XXIV	XXIV-168-9	700
16.6.1921	16 Hızr 1337	Da'ūd Ağa'nın Muşafâ Efendi'nin (Paşa) ta'yini mes'alesi	XXIV	XXIV-172	701
16.6.1921	16 Hızr 1337	Âyet-i kerîme	XXIV	XXIV-172	701
18.6.1921	18 Hızr 1337	Su'ād ile Münib'in Ürgüb'e muvâşalatı	XXIV	XXIV-174	701
24.6.1921	24 Hızr 1337	Ba'zı zevâtın ahvâl-ı sîreti	XXIV	XXIV-180	704
30.6.1921	30 Hızr 1337	'Âkif'den kıt'a	XXIV	XXIV-187	706
1.-5.7.1921	1-5 Tmz 1337	Şihhat	XXIV	XXIV-188- 92	707
4.7.1921	4 Tmz 1337	Yevm-i cülûs	XXIV	XXIV-191	707
5.7.1921	5 Tmz 1337	4 Temmûz şenliğinin ilgâsı	XXIV	XXIV-192	708
6.7.1921	6 Tmz 1337	Gelen giden zevât, mektûb ve tavsiyyeler	XXIV	XXIV-193	708
8.7.1921	8 Tmz 1337	Yünân ta'arruzu	XXIV	XXIV-195	709
10.7.1921	10 Tmz 1337	Muşafâ Kemâl'e yazılan mektûb	XXIV	XXIV-197	710
11.7.1921	11 Tmz 1337	Muşafâ Hıyri Efendi'nin 'amûcasının vefâtına dâ'ir bir mektûb	XXIV	XXIV-198	710
9.-14.7.1921	9-14 Tmz 1337	Hesâblar	XXIV	XXIV-196, 201	711
12.-3.7.1921	12-3 Tmz 1337	Bağçe ve tarlayı ziyâret	XXIV	XXIV-199- 200	713
15.-6.7.1921	15-6 Tmz 1337	Gelen giden zevât, da'vet ve	XXIV	XXIV-202-3	713

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
	mektûblar				
25.7.1921	25 Tmz 1337	Bir rüyâ	XXIV	XXIV-212	714
31.7.1921	31 Tmz 1337	‘Alî Kemâl’in Peyâm-ı Şabâh’da Muştafa Hayrî Efendi haqqındaki bir yazısına dâ’ir	XXIV	XXIV-219	716
2.8.1921	2 Aġs 1337	Refîkanın Avanos’a gelişi	XXIV	XXIV-221	718
3.8.1921	3 Aġs 1337	İsmâ‘îl Haqqî Paşa’nın Yûnân hârbine dâ’ir anlattıkları	XXIV	XXIV-222	718
6.-7.8.1921	6-7 Aġs 1337	Muştafa Kemâl Paşa’ya başkumandanlık vazîfesinin tevdî‘i ve Paşa’nın nuṭṭu	XXIV	XXIV-225	719
11.8.1921	11 Aġs 1337	Rekizisyon emri	XXIV	XXIV-230	721
12.8.1921	12 Aġs 1337	Muştafa Kemâl ve Re’fet Paşaları tebrîk	XXIV	XXIV-231	721
13.8.1921	13 Aġs 1337	Türkiyâ-Rusya muhâdenet ‘ahdnâmesi	XXIV	XXIV-232	721
14.8.1921	14 Aġs 1337	Oġullarla aḳrabâ maḳâbirini ziyâret	XXIV	XXIV-233	722
17.8.1921	17 Aġs 1337	Afġân sefâreti mes’elesine dâ’ir	XXIV	XXIV-236	723
19.8.1921	19 Aġs 1337	Naḳl-i hâne	XXIV	XXIV-238	723
21.8.1921	21 Aġs 1337	Şiḫhat	XXIV	XXIV-240	724
22.8.1921	22 Aġs 1337	Evlâdların İstanbul’a ‘avdeti	XXIV	XXIV-241	724
23.8.1921	23 Aġs 1337	‘Ameliyyât	XXIV	XXIV-242	725
24.8.1921	24 Aġs 1337	Mübâya‘acı Yovakim’in getirdiġi pâra	XXIV	XXIV-243	725
25.8.1921	25 Aġs 1337	Bir izdivâc ve düġün	XXIV	XXIV-244	726
27.8.1921	27 Aġs 1337	Re’fet Paşa’nın teşekkür mektûbu	XXIV	XXIV-246	726
29.8.1921	29 Aġs 1337	Gelen mühim misâfirler ve Afġân sefâretine dâ’ir haberleri	XXIV	XXIV-248	727
30.-1.8.1921	30-1 Aġs 1337	Cebecizâdelerin evrâḳı	XXIV	XXIV-249- 251	728
1.9.1921	1 Eyl 1337	Âyet	XXIV	XXIV-252	729

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
2.-3.9.1921	2-3 Eyl 1337	Gelen giden mektûblar	XXIV	XXIV-253-4	730
3.9.1921	3 Eyl 1337	“İlk geliş”e gidiş	XXIV	XXIV-254	730
4.9.1921	4 Eyl 1337	Malta seyâhatini yazmak niyyeti	XXIV	XXIV-255	730
6.9.1921	6 Eyl 1337	Yûnânlıların hâlini mübeyyin ajans	XXIV	XXIV-257	731
13.9.1921	13 Eyl 1337	Sakarya Meydân Muḥârebese’nde ordumuzun zaferi	XXIV	XXIV-264	733
13.9.1921	13 Eyl 1337	Oğulların Samsun’dan Dersa’âdet’e hareketi haberi	XXIV	XXIV-264	733
14.9.1921	14 Eyl 1337	Muştafâ Kemâl ve ‘İşmet Paşalara yazılan tebrik mektûbları	XXIV	XXIV-265	733
15.-6.9.1921	15-6 Eyl 1337	Mimeson kıyâyesini ziyâret	XXIV	XXIV-266-7	734
17.-9.9.1921	17-9 Eyl 1337	Gelen giden mektûblar	XXIV	XXIV-268-	735
				70	
20.9.1921	20 Eyl 1337	Zâḥîre ḥâzırılanması	XXIV	XXIV-271	736
21.9.1921	21 Eyl 1337	Malta’dan taḥliyye olunan zevât	XXIV	XXIV-272	737
21.9.1921	21 Eyl 1337	Şam Müftîsi Meḥmed Ḥamza Efendi’nin bir beyti	XXIV	XXIV-272	737
22.9.1921	22 Eyl 1337	Şâbit Bey’in kurtulmasını tebrik	XXIV	XXIV-273	737
24.9.1921	24 Eyl 1337	Muştafâ Kemâl’in tebrike cevâbı	XXIV	XXIV-275	738
24.9.1921	24 Eyl 1337	Ṭal’at Paşa merḥûmun hanımına dâ’ir	XXIV	XXIV-275	739
25.9.1921	25 Eyl 1337	Ürgüb ‘Askerî Ḥastaḥânesi’ne mecrûḥîn gelmesi	XXIV	XXIV-276	739
25.9.1921	25 Eyl 1337	Ḥâkim-i münferid uşûlünün ta’mîm kılındığı haberi	XXIV	XXIV-276	739
27.9.1921	27 Eyl 1337	Akçaşar kıyâyesini ziyâret	XXIV	XXIV-278	740
29.9.1921	29 Eyl 1337	Damsa’yı ziyâret	XXIV	XXIV-280-1	740
2.10.1921	2 TE 1337	‘Askerî ḥastaḥâneyi ziyâret	XXIV	XXIV-284	742
4.10.1921	4 TE 1337	‘Alî Münîf Bey’den Malta’dan taḥlişlerini mübeyyin mektûb	XXIV	XXIV-286	743
6.10.1921	6 TE 1337	Naḳil ve ta’yinler	XXIV	XXIV-290	744

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
10.-3.10.1921	10-3 TE 1337	Ürgüb'den Kayseri'ye doğru hareket, Kayseri'ye muvâşalat	XXIV	XXIV-292-5	745
13.10.1921	13 TE 1337	Muştafa Hayrî Efendi'nin istikbâline dâ'ir su'âl	XXIV	XXIV-295	746
14.10.1921	14 TE 1337	Minnet	XXIV	XXIV-296	747
15.10.1921	15 TE 1337	Erciyas'a doğru yola çıkış, bir tepeyi ziyâret	XXIV	XXIV-297	747
17.10.1921	17 TE 1337	Huvend Câmi'-i Şerîfi ile Huvend Hatun Türbesi'ni ziyâret	XXIV	XXIV-299	748
20.10.1921	20 TE 1337	Malta'dan firâr edenlerin Roma'ya muvâşalatı	XXIV	XXIV-302	750
21.10.1921	21 TE 1337	Fransızlarla i'tilâfnâme imzâlanması	XXIV	XXIV-303	750
22.10.1921	22 TE 1337	Havâ	XXIV	XXIV-304	751
23.10.1921	23 TE 1337	Bâğlar arasında gezinti	XXIV	XXIV-305	751
25.10.1921	25 TE 1337	İntihâb mazbaçasının taşhîhi	XXIV	XXIV-307	751
25.10.1921	25 TE 1337	Bir beyt	XXIV	XXIV-308	752
26.10.1921	26 TE 1337	Fâtıma Hanım'ın silsilesi	XXIV	XXIV-309	752
27.-8.10.1921	27-8 TE 1337	Faḥreddîn ve 'Alî İhsân Paşaların tebriklere cevâbları	XXIV	XXIV-310-1	752
30.10.1921	30 TE 1337	Pâra işleri	XXIV	XXIV-313	754
30.10.1921	30 TE 1337	Yahûdiler hakkında nâzil olan ve diğerk ba'zı âyât	XXIV	XXIV-314-5	754
2.11.1921	2 TS 1337	'Abdullâh 'Azmî Bey'e mektûb	XXIV	XXIV-317	756
4.-6.11.1921	4-6 TS 1337	Mektûb, ta'yîn ve tavsiyeler	XXIV	XXIV-319-21	756
7.11.1921	7 TS 1337	Ürgüb ḥammâmının hâli	XXIV	XXIV-322	757
8.11.1921	8 TS 1337	Bağçe ve Arpacızâde'nin medresesini ziyâret	XXIV	XXIV-324	758
8.11.1921	8 TS 1337	Rüyâlar	XXIV	XXIV-324	758
10.11.1921	10 TS 1337	Ferîk Faḥrî Paşa'nın mektûbu	XXIV	XXIV-325	759
12.11.1921	12 TS 1337	Karaözü'ne doğru tenezzühe çıkış	XXIV	XXIV-327	760

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
13.-4.11.1921	13-4 TS 1337	Şihhat	XXIV	XXIV-328-9	760
15.11.1921	15 TS 1337	Malta yolcularının minnet ve şükran maqalesi	XXIV	XXIV-330	760
16.-7.11.1921	16-7 TS 1337	Yazılan ve alınan mektublar	XXIV	XXIV-331-2	761
18.11.1921	18 TS 1337	Đurub-ı emsal	XXIV	XXIV-333	762
19.11.1921	19 TS 1337	İstiklal Mahkemesi hey'etinin geleceği haberi	XXIV	XXIV-334	762
24.-5.11.1921	24-5 TS 1337	İstiklal Mahkemesi hey'eti Ürgüb'de	XXIV	XXIV-339-40	763
24.11.1921	24 TS 1337	Su'ad'dan mektublar	XXIV	XXIV-339	764
25.11.1921	25 TS 1337	Muštafa Kemal Paša'nın bir sözünün nakli	XXIV	XXIV-340	764
25.11.1921	25 TS 1337	Sinason'da tahkikat	XXIV	XXIV-340	764
26.11.1921	26 TS 1337	Göreme'yi ziyaret	XXIV	XXIV-341	764
26.11.1921	26 TS 1337	Rizo'nun hanesinden çıkan rakı ve mektublar	XXIV	XXIV-341	764
28.11.1921	28 TS 1337	Ankara'dan 'Osman Bey'in mektubu	XXIV	XXIV-343	765
30.11.1921	30 TS 1337	Mahkumiyetler	XXIV	XXIV-345	766
30.11.1921	30 TS 1337	Meclis-i A'yan'da Boğor Efendi'den bir kıssa	XXIV	XXIV-346	766
1.12.1921	1 KE 1337	Ka'im-i Maam Nedim hakkında	XXIV	XXIV-347	767
1.12.1921	1 KE 1337	Muštafa Hayri Efendi'nin telgraf tebrikine Ra'uf Bey'in cevabi	XXIV	XXIV-347	767
4.12.1921	4 KE 1337	Sarihān'ı ziyaret	XXIV	XXIV-350	768
5.12.1921	5 KE 1337	Burdur'a da'vet	XXIV	XXIV-351	768
6.12.1921	6 KE 1337	Gezinti	XXIV	XXIV-352	768
8.12.1921	8 KE 1337	Dāmad Ferid'in İngilizlerle mu'ahede-i hafiyyesi	XXIV	XXIV-354	769
9.12.1921	9 KE 1337	Bir evlilik	XXIV	XXIV-355	770
12.12.1921	12 KE 1337	Sa'id Halim Paša'nın Roma'da katli haberi	XXIV	XXIV-358	771

Datum	Thema	Heft	Heftseite	Seite	
AD	AJ				
13.-5.12.1921	13-5 KE 1337	Gelen giden mektûblar	XXIV	XXIV-359- 61	771
14.12.1921	14 KE 1337	Bir vefât ve defin	XXIV	XXIV-360	772
17.12.1921	17 KE 1337	Yûnus Nâdî ve Aḥmed Emîn Bey'e mektûblar	XXIV	XXIV-363	773
18.12.1921	18 KE 1337	Pâra işleri	XXIV	XXIV-364	773
19.12.1921	19 KE 1337	Hıristiyanlara karşı boykot	XXIV	XXIV-365	774
20.12.1921	20 KE 1337	Enver Paşa ve 'avanesinin Batım'dan Ankara'yı protestosu	XXIV	XXIV-366	775
28.12.1921	28 KE 1337	Sa'id Ḥalîm Paşa'nın cenâzesine dâ'ir	XXIV	XXIV-374	777
31.12.1921	31 KE 1337	Geçici körlük (notlar) Ḥesâblar	XXIV	XXIV-377	778
		(notlar) Ḥakkî ve Necmeddîn Mollâ ḥakkında	XXIV	XXIV-378- 83	778
		(notlar) Bir âyet	XXIV	XXIV-384	781
		(notlar) Adresler	XXIV	XXIV-385	781
		(notlar) Ḥastalıklar	XXIV	XXIV-x	781
		(notlar) Ḥastalıklar	XXV	XXV-01-4	782
8.1.1922	8 KŞ 1338	Kızılırmak üzerinde keşfiyyâta dâ'ir	XXV	XXV-04	783
9.1.1922	9 KŞ 1338	Tavşiyyeler	XXV	XXV-05	784
9.1.1922	9 KŞ 1338	Fethî Bey'den gelen mektûb	XXV	XXV-05	784
18.1.1922	18 KŞ 1338	Roma Mümessili Câmî' Bey'in geriye çağırılması	XXV	XXV-09	786
22.1.1922	22 KŞ 1338	Dâhiliyye Vekîli Fethî Bey'e mektûb ve Buḥârâ'ya gidecek hey'ete ta'yîn talebi	XXV	XXV-11	787
25.-6.1.1922	25-6 KŞ 1338	Hıristiyan çocuklarının İslâm nümüne mekteblerine teslîmi	XXV	XXV-13	788
27.1.1922	27 KŞ 1338	Ermenilerin katil teşebbüsü ihtimâli üzerine	XXV	XXV-14	788

Datum		Thema	Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
28.1.1922	28 KŞ 1338	Giden ve gelen müstantııklar	XXV	XXV-14	789
29.-31.1.1922	29-31 KŞ 1338	İstiklâl Mağkemesi hey'eti	XXV	XXV-15-6	789
1.2.1922	1 Şbt 1338	Sinason Hıristiyanlarının ziyâreti	XXV	XXV-19	790
4.2.1922	4 Şbt 1338	Muştafa Hıyırî Efendi'den Malta'da ma'rûz kaldığı mu'âmelenin iş'ârının talebi	XXV	XXV-20	791
5.2.1922	5 Şbt 1338	Uçhişâr kıyyesinin Nevşehir'e ilhâkı ve İsti'nâf Mağkemesi'nin Ürgüb'de teşkili mes'eleleri	XXV	XXV-21	791
6.-7.2.1922	6-7 Şbt 1338	Ürgüb Müftüsü ta'yini	XXV	XXV-21-2	791
10.2.1922	10 Şbt 1338	Sa'îd Hâlim Paşa'nın cenâzesinin defni	XXV	XXV-23	792
10.2.1922	10 Şbt 1338	Mektûblar	XXV	XXV-23	793
20.2.1922	20 Şbt 1338	Hâriciyye Vekîli Yûsuf Kemâl Bey'in Avrupa'ya 'azîmeti	XXV	XXV-28	795
21.-2.2.1922	21-2 Şbt 1338	Ürgüb'de Esbelli ve Sivritaş kayalarına gezinti	XXV	XXV-29	795
23.2.1922	23 Şbt 1338	Sinason Hıristiyanlarından ziyâret, Sinason-Ürgüb yolunun inşâsına başlanacağı haberi	XXV	XXV-30	795
24.-8.2.1922	24-8 Şbt 1338	Mektûb, ta'yin ve tavsiyeler	XXV	XXV-30-32	796
2.3.1922	2 Mrt 1338	Hakkî'dan mektûb	XXV	XXV-35	798
15.3.1922	15 Mrt 1338	'Osmânzâde Hâmdî Bey'e İttihâdcılar hakkındaki da'vâya dâ'ir mektûb cevâbı	XXV	XXV-42	801
20.3.1922	20 Mrt 1338	Muştafa Hıyırî Efendi'nin birâderzâdesi Rızâ Bey'in vefâtı	XXV	XXV-44	802
26.3.1922	26 Mrt 1338	Necmeddîn Mollâ ve 'Avnî'ye mektûblar	XXV	XXV-47	804
29.3.1922	29 Mrt 1338	'Âşım Fağırî'nin Rusya'ya tahşil için gönderilmesine delâlet etmesi için Ağaoğlu Ahmed'e	XXV	XXV-49	804

Datum	Thema		Heft	Heftseite	Seite
AD	AJ				
		mektüb			
31.3.1922	31 Mrt 1338	Maşraflar	XXV	XXV-51	804
1.-3., 11-	1-3, 11-30 Nsn	Ḥastalık	XXV	XXV-56-7	805
30.4.1922	1338				
24.4.1922	24 Nsn 1338	Bahā'eddīn Şākīr ile Cemāl 'Azmī'ye su'ikaşd	XXV	XXV-67	808
1.-18.5.1922	1-18 Mys 1338	Mektüblar	XXV	XXV-70-80	809
20.5.1922	20 Mys 1338	Münīr Bey'den gelen pāra		XXV-82	812

Defter I

- 1 Meyānkökü mes'elesi Ğālib Bey'den
- 2 Bulgar Dağı ma'den mes'elesi
- 3 ̐arsūs'ta Berdān Nehri'nin ~~tatahuru~~ Koyuncu Derbendi ki vaḳtiyle Mıŝırlı İbrāhīm Paŝa tarafından iŝkā-yı arāzī için cedvel açtırılmak üzere bir çok istihzāratta bulunulmuŝtur. Bu bābda merḥūm Sırrī Paŝa üç yüz altı ta'rīh-i rūmīde icrā ettirilen keŝfiyyāt-ı fenniyyeyi mutazammın ḥarīḫalar profiller lāyiḫalar nāfi'a nezāretinden arattırılarak olvaḳt gösterilen lüzūm ve tedābir dā'iresinde ḫūkūmet nāmına teŝebbūŝāt-ı nāfi'a
- 4 Vūkelā-yı sālifeye verilen teḳā'ūd ma'aŝları
- 5 Rumeli'de laĝvolunan me'mūrine verilen ma'aŝlar ḳānūna muḫālifdir. İstanbul'da ve sā'ir maḫallerde laĝvolunan me'mūrlara da böyle ise bakılacaktır. //I-i//
- 6 Teŝkīl-i Meḫākim Ḳānūnu'nun ıŝlāḫı
- 7 Teḳā'ūd Sandıĝı'nın ıŝlāḫı ve maḫlūbunun ḫazīneden istirdādı
- 8 Nefī Bey'in – 'Avrathıŝāri'nda bulunan eski taburunun İstanbul'a celbi bir de Selānik'te bulunan Onyedinci Niŝāncı Taburu'nun celbi bu taburun binbaşısı yaramaz imiş faḳaḫ Nefī Bey bu tabura binbaşı olursa iyi olur.
- 9 A'ŝardan alınmakta olan menāfi' ve meŝārif ḫiŝŝelerinin ilĝāŝı
- 10 Selānik'de her re's-i aĝnāmdan altı ĝurūŝ alınmaktadır diĝer vilāyetlerde dūrt buḅuk ĝurūŝ alınmaktadır.
- 11 Eḫibbā-yı 'askeriyyenin ref'-i rūtbesi //I-ii//

[sayfa koparılmış]

9 Zilḫicce (Cum'a) Kānūn-i Evvel 19

1 Janvier Vendredi/19 Dekembriou Paraskeni

Teŝkīlāt-ı 'adliyye icāb eden memālik

ŝām

Ḥaleb

Diyārbekir

Beyrūt

Baġdād

İzmir

Ḳudüs //I-01//

10 Zilhicce (Cum'a ertesı) Kānūn-i Evvel 20

2 Janvier Samedi/20 Dekembriou Sabbaton

~~İşci Mustafa'nın geldiği gün 12 Cemāziyyülevvel Sene 1327 veyā Fī 19 Mayıs Sene 1325 Saht~~

hıdmetçi Ni'met geldi

Cemāziyyülevvel Sene 327 3 Hāzīrān Sene 325 Cehārşenbih 4 Hāzīrān Sene 325 //I-02//

[sayfa I-3-12 koparılmış]

21 Zilhicce (Cehārşenbih) Kānūn-i Evvel 31

13 Janvier Mercredi/31 Dekembriou Tetarti

üstü çizilmiş satırlar:

~~xxx Münir Bey'den~~

~~3 İbrāhīm Efendi'den~~

~~2 --- //I-13//~~

22 Zilhicce (Pençşenbih) Kānūn-i Sānī 1

14 Janvier Jeudi/1 Ianouariou Pempti

(1) Fetvāhāne teşkilātının tedkiki

(2) Ḳāzī'askerler vezā'if ve teşkilātile bir sene zarfında rü'yet ettikleri da'vā miqdārı?

//I-14//

23 Zilhicce (Cum'a) Kānūn-i Sānī 2

15 Janvier Vendredi/2 Ianouariou Paraskeni

Rumeli Şadrı?

İstanbul Maḥkemesi'yle İstanbul'un İstanbul'da bulunan diğere maḥkemelerinden verilen hükümleri istināfen rü'yet edecektir.

Anadolu Üsküdar Maḥkemesi'nden verilecek hükümleri istināfen rü'yet edecektir. //I-15//

24 Zilhicce (Cum'a ertesi) Kānūn-i Sānī 3
16 Janvier Samedi/3 Ianouariou Sabbaton

Sulṭānḥammāmı'nda Penni* [*پنى] yazılmış Hānı'nda Kohenka* [*قوهنكا] yazılmış; *Kohenka* olacak] 'İmāret Bankası'nda //I-16//

25 Zilhicce (Pāzār) Kānūn-i Sānī 4
17 Janvier Dimanche/4 Ianouariou Kyriaki

Konya'da Karaman nüfus me'mūrluğundan müsta'fī' Ürgüblü (Meḥmed Saīm) //I-17// [sayfa I-18 boş]

27 Zilhicce (Salı) Kānūn-i Sānī 6
19 Janvier Mardi/6 Ianouariou Triti

(1) Cedīde Mutaşarrıfı Meḥmed Necīb Paşa Aḥmed Şerā'ī Paşa ile berāber zulmetmekte imiş. //I-19// [sayfa I-20-28 boş]

7 Muḥarrem (Cum'a) 16 Kānūn-i Sānī 16
29 Janvier Vendredi/16 Ianouariou Paraskeni

Bir mü'essese-i 'umūmiyye-i ḥayriyye vücūda getirilmesi? //I-29// [sayfa I-30-108 boş]

21 Rebī'ülevvel (Pāzār ertesi) Mart 30
12 Avril Lundi/30 Martiou Deutera

Bugün Mekteb-i Hukuk'a giderek Müdür Midhat Bey'e Mecelle mu'allimliğinden isti'fâ ettiğimi şüret-i kat'iyede söyledim. Bugüne kadar isti'fâ mı te'hîr ettiğimin sebebi – Mekteb-i Mülkiyye'de evvelce 'Alî Kemâl'in münâsebetsizliğine karşı ba'zı mu'allimlerin isti'fâsına nazîre ma'nâsı verilmemesinden 'ibâret olduğunu anlattım. Qabûl etmek istemedi ben ısrâr ettim. İsti'fâ mın sebebi maqtûl Hasan Fehmî'nin cenâze gününde Mekteb-i Hukuk'ta talebeye karşı Zohrab Efendi'nin teşvîkâmîz nuṭkunu menâfi'-i memlekete muğâyir gördüğüm için isti'fâ ettiğimi müdür de biliyor idi.¹ Müdülden ayrılıp Dâ'ire-i Meb'ûsân'a geldim. Bermu'tâd aḥşâm üzeri ḥâneme 'avdet ettim. //I-109//

22 Rebî'ülevvel (Salı) Mart 31

13 Avril Mardi/31 Martiou Triti

Bugün şabâḥleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gider iken iḥtilâl-i 'askeriyye vuḳû'âtını Direklerarası'nda ḥaber aldım. İttihâd ve Teraqqî Cem'iyeti'ne mensûb olanları katletmek üzere taḥarrî ettiklerini öğrendim. Bu şırada 'araba ile Doktor Nâzım ve Tal'at Beyleri geldi ayakta görüştüm. Fâtih'e gittiler. Tuğyân daḳıka daḳıka tezâyüd etmekte idi. O gün aḥşâma kadar Çorum Meb'ûsu Münîr Bey'in ḥânesinde kaldım. Geceyi evimde geçirdim. Gece ḥâneme qarîb bulunan Ḥarbiyye Nezâreti meydânından muttaşıl silâḥ endâht olunuyor idi. Soḳaktaki bekçiden biri sebebini sordu. O da "Edhem Paşa ḥarbiyye nâzırı olmuş dâ'ireye gelmiş 'asker de şenlik yapıyor." dedi. //I-110//

23 Rebî'ülevvel (Cehârşenbih) Nîsân 1

14 Avril Mercredi/1 Apriliou Tetarti

Bugün tuğyân yine devâm ediyor. Nesîb Efendi ḥaber göndermiş gittim. Oradan yine Münîr Bey'e gittim. O günü de aḥşâma kadar orada birkaç arkadaşı ile vuḳû'âtın peyderpey ḥaber almakla geçti. Aḥşâm üzeri eve geldim. Gece evimde kaldım. Rızâ Bey berâberdir.

Rızâ Bey birâderzâdemdir. Beni aramaya gelmiş. "Beşiktaş'a gidelim." diyor. Benim için orayı daha emîn buluyor. [bu paragraf sepya mürekkeple yazılmış] //I-111//

24 Rebī'ülevvel (Pençsenbih) Nīsān 2

15 Avril Jeudi/2 Apriliou Pempti

Bugün İttihād ve Teraqqī Fırkası'na mensüb olanları aramakta oldukları cihetle meclise gitmekliğime Münir Bey māni' oldu. Beşiktaş'a gittim orada kaldım. //I-112//

25 Rebī'ülevvel (Cum'a) Nīsān 3

16 Avril Vendredi/3 Apriliou Paraskeni

Bugün de Beşiktaş'da kaldım. Rüfekādan haber alamadım. Faqat gazetelerde Rumeli'nin şu hareket-i 'işyāniyyeyi protesto ettiklerine dā'ir Yanya'nın telgrafını gördüm. //I-113//

26 Rebī'ülevvel (Cum'a ertesi) Nīsān 4

17 Avril Jeudi/4 Apriliou Sabbaton

Bugün şabāh sā'at dörtte Meclis-i Meb'ūsān'a gittim. İttihād Fırkası'na mensüb olanlar me'yūs Ahrār ise memnün görünüyor idi. Ma'hāzā İttihād'a mensüb olanların ekserisi inkāra hāzır bulunmak gibi küçüklük gösteriyorlar idi. Hābīb'i gördüm rüfekānın selāmette olduğunu öğrendim. Faqat İttihād ve Teraqqī Fırkası Cem'iyeti 'aleyhine huşūmet hālā devām ediyor idi. Aḥşām eve geldim geceyi geçirdim. Mecliste re'isi intihāb ettik. İsmā'ıl Kemāl re'is olmamak için meb'ūsānda garīb bir ekseriyet gördüm memnün oldum. //I-114//

27 Rebī'ülevvel (Pāzār) Nīsān 5

18 Avril Dimanche/6 Apriliou Kyriaki

Şabāhleyin bermu'tād dört buçukta meclise gittim. Gümülcine Meb'ūsū 'Ārif'ten bir mektüb aldım. Beni da'vet ediyor. Gittim. Rüfekādan ba'zıları Hādımköyü'ndeki orduda bulunan refiklerin istediklerini söyledi. Meclise 'avdet ettim. Hābīb'i buldum. Anlattım. Sā'at sekiz buçukta birlikte çıktık. Tal'at ve Nāzım'ın bulunduğu hāneye gittik. Sā'at on bir rāddelerinde birlikte çıktık. Beş kişi İbrāhīm Paşa Hammāmı'nın

yanına kadar gittik. H̄abīb, Ṭal‘at, Nāzım orada bir ‘arabaya bindiler Samatya İstasyonu’na gittiler. Kolağası Münir Bey ile ben h̄anelerimize ‘avdet ettik. //I-115//

28 Rebī‘ülevvel (Pāzār ertesi) Nīsān 6

19 Avril Lundi/7 Apriliou Deutera

Bugün yine bermu‘tād meclise gittim. H̄abīb’i gördüm. Dün heyecān ile orduya gönderdiğimiz Ṭal‘at ve Nāzım Beylerin selāmetle H̄ādımköyü’ne vāşıl olduklarını yolda hiç bir x mazarrata dūçār olmadıklarını öğrendim memnūn oldum. //I-116//

29 Rebī‘ülevvel (Salı) Nīsān 7

20 Avril Mardi/7 Apriliou Triti

Meb‘ūs̄lar İstanbul’da kalmayı muvāfiķ görmüyorlar. Erbāb-ı irticā‘ ‘iṣyān eden ‘askeri meb‘ūs̄ların üzerine hücūma taḥrīk ve teşvīķ etmeleri ihtimāli gālib görünüyor. Bu mülāhazaya mebnī bugünden i‘tibāren Ayastefanos’a gitmeğe başladılar. //I-117//

1 Rebī‘ülāḥir (Cehārşenbih) Nīsān 8

21 Avril Mercredi/8 Apriliou Tetarti

Bugün ben de bir çok meb‘ūs̄lar ile Ayastefanos’a gittim. Sāḥilde bir İngiliz kulübü vardır. Orayı meb‘ūs̄n ve a’yāna taḥşīş ettiler. İngiliz bayrağını indirip derḥāl ‘Osmānlı bayrağını keşide eylediler. Kulübün şāḥibleri bunu bir eṣer-i nezāket olarak yaptılar. Ḥaylice a‘zā ictimā‘eyledi. ‘Ādetā ekseriyyet ḥāşıl olacak mertebede idi. A’yān Re’isi Sa‘īd Paşa daḥī gelmiş idi. Yalnız meb‘ūs̄n riyāsetine intihāb edilmiş olan Ḥaleb Meb‘ūs̄u Muştafā Efendi’nin gelmek istemediği söyleniyor idi. //I-118//

2 Rebī‘ülāḥir (Pençşenbih) Nīsān 9

22 Avril Jeudi/9 Apriliou Pempti

Bugün de Ayastefanos’da idim. 31 Mart Sene 325 günü Adana’da da bir kıtāl-ı ‘umūmī vuķū’a gelmiş idi. Bir çok Ermeniler katledilmiş.² Hükümet yok mevcūd hey’et-i hükümetin hiç bir tarafta nüfūz ve te’sīri yoktur. Meelis-i ‘Umūmī-i Millī eānibinden bir beyānnāme neşri şūret-i hafıyyede ictimā‘ ve müzākere eden Meelis-i

~~‘Umūmī-i Millī tarafından kararğır oldu.~~ Sa‘id Paşa’nın taht-ı riyāsetinde in‘ikād etmekte olan Meclis-i ‘Umūmī-i Millī’ye Hareket Ordusu Kumandanı Maḥmūd Şevket Paşa geldi. Ba‘zı beyānatta bulundu ve kendisinin ve gerek ‘askerinin buraya gelmelerinden maḥşad irticā‘ı esāsından maḥvedip meşrūtiyyeti idāme ve te‘yīd olduğunu ancak ḥal‘mes‘elesinin kaṭ‘iyyen mevzū‘-ı baḥş olamayacağını ayakta olarak söyledi. Bunun üzerine Sa‘id Paşa “Zāten ḥal‘ mes‘elesini aramızda mevzū‘-ı baḥş olmadı değil mi?” dedi. Hālbuki bir gün evvelki* [*كول ك* yazılmış] müzākeremizde mevzū‘-ı baḥş olmuş idi. Hattā ḥal‘ teklifini ḥāvī (60)’tan mütecāviz* [*60’ı mütecāviz yerine 60’tan mütecāviz şekli kullanılmış] meb‘ūs imzāsını ḥāvī bir takrīr bile yazılmış idi. //I-119//

3 Rebī‘ülāḥir (Cum‘a) Nīsān 10

23 Avril Vendredi/11 Apriliou Paraskeni

Bugün refiḳim Bolu Meb‘ūsu Ḥabīb Bey’le İstanbul’a gitmek üzere trene bindik. Sirkeci’ye gitmek mümkün değildir. ‘Āşī ‘askerler ḥālā ḥāl-i galeyāndadır. Samatya’ya çıktık. Bir ‘araba ile Ḥabīb Aksarāy’da indi ben Bozdoğan Kemerli civārındaki ḥāneme geldim. Trende iken Ḥabīb İstanbul üzerine yürümekte olan Hareket Ordusu efrādını gösterdi ve “Yarın İstanbul’a girecekler faḳaṭ maḥremdir.” dedi. Evde hemşiremi ve çocuklarımı gördüm. Beşiktaş’taki yeğenlerimi sordum. Üsküdar’a gitmişler. Evdekilere vedā‘ ettim. Bir ‘araba ile köprüye indim. Yolda ‘asākir-i ‘āşīye eṭrāfa pek ḥā’ināne bakıyorlar. Dükkānlar kapalı idi. Memlekette ihtilāl devām ediyor. Üsküdar’a Salacak’a Rızā’nın kayımvālidesinin ḥānesine geldim. Geceyi orada geçirdim çünkü kendi ḥānemde kalmak tehlikeli idi. //I-120//

4 Rebī‘ülāḥir (Cum‘a ertesi) Nīsān 11

24 Avril Samedi/11 Apriliou Sabbaton

Şabāḥleyin yatakta iken İstanbul üzerine şiddetli top ve tüfenk āteşi oluyor idi. Hareket Ordusu ‘āşī ‘askerleri vuruyor bunlar da muḳābele ediyorlar. Dehşetli bir muḥārebe. Nihāyet ‘asākir-i ḥārişe* [*‘āşīyye? حارصه veyā عاصيه olabilir] maḡlūb oldu. İstanbul ve Beyoḡlu cihetinden Üsküdar’a firār edenlerden ba‘zıları Salacak’a* [*صيلةجق yazılmış] çıktıklarını gördüm. Bir boş kayığa Topḥāne önünden binmiş Salacak* [*صيلةجق yazılmış] iskelesine çıkmış üç ‘askerin biri mecrūḥ idi. Çıktılar

firār eylediler. Ben artık orada kalmayı arzū etmedim. Ayastefanos'a gidip arkadaşlarımla birleşmek istedim. Ammā nasıl gideyim şimendifer yok vapur yok. Salacak'tan* [*صلحیق yazılmış] iki kayıkçısı olan bir kayığa bindim. Makriköyü'ne otuz gürüşa pāzār ettim. Yolda kayıklarıkçılar Hareket Ordusu'nu mu'āheze ediyorlar “Bunların içinde Rum Bulgar ‘askeri var imiş. Bu olur mu?” diyorlar imiş. Fenā. Dedim ki “Dā'imā İslām kırılmaz ya biraz da onlardan kırılınsın.” Bununla geçirdim. Nihāyet Makriköyü'ne geldik. Dedim ki “Size on gürüş daha versem beni Ayastefanos'a götürür müsünüz?” “Götürürüz.” dediler. Ayastefanos'a geldik. Nereye çıkacağımı sordular. Kulübün üzerinde temevvüc eden bayrağı gösterdim meb'ūs olduğumu anladılar. Tebdīl-i lisān ettiler “Amān Efendi bu hāllere bir netice veriniz.” dediler. “İnşā'allāh.” dedim pāralarını verdim. //I-121//

5 Rebī'ülāhir (Pāzār) Nīsān 12

25 Avril Dimanche/12 Apriliou Kyriake

İstanbul'daki harekāt-ı ‘askeriyyeden peyderpey haber alınıyor idi. Bugün Aḥmed Rızā Bey de muḥtefī olduğu maḥalden Ayastefanos'a geldi. Bizim Münīr İbrāhīm Bey de refākatinde idi. Meclise geldi meb'ūslar alkışlar arasında riyāset mevķi'ine çıkardılar. Meclis-i millī hālinde bulunan meclise Aḥmed Rızā Bey'in riyāset etmesini Sa'īd Paşa teklīf etti. Qabūl olunmadı. Sa'īd Paşa riyāsete başladı Rızā Bey de yanında bir şandālyeye oturdu. Meclis-i ‘Umūmī-i Millī tarafından Memālik-i ‘Osmāniyye'nin her tarafına bir beyānnāme neşri tensīb ve müttefikān qarār altına alındı. Tesvīde ‘Abdullāh Efendi Ebūzziyā Tevfīq Bey münāsib görüldü. Bir şey yazdılar. Edībāne ve şā'irāne bir şey idi. Beğenmediler yeniden yazılması qarārgīr oldu. Bu hey'ette bulunanlar (1) A'yāndan Niğdeli Ğālīb Bey (2) Niğde Meb'ūsū Ḥayrī (3) İstanbul Meb'ūsū Niğdeli Kozmīdi (4) İstanbul Meb'ūsū Zohrab Efendi (5) Gümülcine Meb'ūsū Meḥmed ‘Ārif Bey idiler. Yazılan beyānnāme ğāyet muḥtaşar ve pek müfid idi. Hey'et-i ‘Umūmiyye'de okundu. Derḥāl taşvīb olundu telgrafla yazıldı. Bugün ilk Darbhāne Müdüri Ḥaḳķī Bey'in hānesinde ḥal' mes'elesini müzākere ettik. Ḥazır olanlar Aḥmed Rızā Bey Emrullāh Efendi ve Ḥālid Ziyā Bey Ma'ārif Re'isi Sa'īd Bey ve ben idim. Müzākeremiz mühim ve ḥafī idi. Qarārımız Ğāzī Muḥtār Paşa ile Şāḥib Mollā'yı gönderip fetvā emīnini celbetmek ve öylece fetvāyı almak oldu. //I-122//

6 Rebī'ülâhîr (Pâzâr ertesi) Nîsân 13

26 Avril Lundi/13 Apriliou Deutera

Dünden beri İstanbul'dan alınan haberler hep muvaffakiyyete dâ'ir idi. Bugün meb'ûsân ve a'yânın İstanbul'a 'avdet etmelerine mâni' bulunmadığı Maḥmûd Şevket Paşa'nın telgrafında iş'âr olunuyor idi. İstanbul'a 'avdet ettik geceyi Bozdoğan Kemerî'ndeki hânemde geçirdim. //I-123//

7 Rebī'ülâhîr (Salı) Nîsân 14

27 Avril Mardi/14 Apriliou Triti

Bugün şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân ve A'yân müctemi'an meclis-i millî hâlinde Ayasofya'da 'Adliyye Dâ'iresi olan eski mahallinde toplandı. Fetvâ Emîni ile Şeyhülislâm geldi. Fetvâ Emîni Nûrî Efendi meşâhîr-i 'ulemâdandır. Bu zât herkesin nazar-ı hürmet ve diğkâtinini gelir iken celbetti. Şeyhülislâm Ziyâ'eddîn Efendi arkasından yürüyor idi. Ziyâ'eddîn Efendi'nin 'ilmi yoktur. Fetvâ yazıldı. Meclis-i 'Umûmî-i Millî'de 'alenen kırâ'at edildi. Antalya Meb'ûsu Küçük Ḥamdî Efendi Re'îs Sa'îd Paşa'nın sol tarafında ayakta kırâ'at eyledi. 'Aḳabinde re'ye mürâca'at olundu. Ḥal'i qarârgîr oldu. Bilittifâḳ ḥal' ciheti tercîḥ olduğu Re'îs tarafından beyân edildi ise de Kengürü Meb'ûsu Behcet Bey'in ferâğat teklîfi re'yinde bulunduğu ve bundan başka bir meb'ûsun daḥî bu re'yde olduğu söylendi. Demek ki qarâr ekseriyyettedir. Ba'delqarâr oradan yayan Bâb-ı Ser'askeriyye'ye geldik. Üst katta Pâdişâh-ı Cedîd'in vürüduna muntazır olduk. Yedi buçuk veyâ sekizde teşrîf buyurdular. Bî'at olundu resm-i bî'at hakkında teşrîfâtçılar temennâ etmek tarzını teklîf ettiler. Biz Konya meb'ûsları bilhâşşa Ebüzziyâ i'tirâz etti. Muşâfaḥa ile emr-i bî'at taḳarrür etti meb'ûslar öylece bî'at eylediler. Oradan çıkınca teceddüd-i saltanatı telgraf ile memleketlerimize teblîğ ve tensîr eyledik. //I-124// [sayfa I-125-380 boş]

15 Zîlhicce (Salı) Kânûn-i Evvel 15

28 Decembre Mercredi/15 Dekembriou Triti

İstînâf Ḥuḳûḳ Maḥkemelerinin ilgâsı – ve meḥâkim-i şer'iyede cereyân eden uşûle tâbi' tutulması.

Beşiktaş Dâ'ire-i Belediyyesi müstağdem Çavuş Ürgüblü Hâcî Muştafâ bin Kadri. //I-386//

16 Zîlhicce (Cehârşenbih) Kânûn-i Evvel 16
29 Decembre Mercredi/16 Dekembriou Tetarti

Mersin Cezâ Re'îsi Dervîş Efendi Karslı
Muğla mu'âvinliğinden taḥvîl-i me'mûriyyet eden Remzî Efendi

(Tevfik Bey) ḥuḳûktan me'zûn da'vâ vekîli – a'zâ mülâzımı //I-387//

17 Zîlhicce (Pençşenbih) Kânûn-i Sâni 17
30 Decembre Jeudi/17 Dekembriou Pempti

Siroz Ticâret Re'îsi Vaşfî Bey
Preşova Cezâ Re'îsi Meḥmed Necmî Efendi
(Karadeniz sevâhîlinden birine)
(Selîm Bâz) Efendi

Yûsuf Nûrî Bey
Ḥasan Zekî Üsküb İstînâf A'zâsı Mülâzımı //I-388//

18 Zîlhicce (Cum'a) Kânûn-i Sâni 18
31 Decembre Vendredi/18 Dekembriou Paraskeni

Ürgüblü 'Osmân Efendi Dârül'aceze Serḥademe Mu'âvini

Manastır İstînâf A'zâsından Andon Dimizof Efendi

Selânik Fevḳel'âde A'zâsından Lâbçift Efendi
Yanya İkinci Müstantıḳı 'Abdürrahîm Efendi

Erzurûm Ḥuḳûḳ Re'îsi İsmâ'îl Efendi //I-389//

NOTES

Kesriyye Mu‘āvini Taşköprülü Rıf‘at Efendi
 ‘Avrathışār Cezā Re’isi Āsitāneli Hālid Efendi
 Manastır ~~Bidāyet~~ İstīnāf Mülāzımı Murād “
 “Merkez Mu‘āvini ‘Āşım Efendi
 Karçova Mu‘āvini Fā’ik Kemāl “
 Manastır İstīnāf A‘zā Mülāzımı İsmā‘il Hakkī sāhile
 İstīnāf Mu‘āvin-i Sāmisi Vaşfi “
 Bidāyet a‘zāsından David “
 Isparta Cezā Re’isi Hāşim Efendi
 Üsküb ~~Bidāyet a‘zāsından~~ Midhat Bey
 Mūsul İstīnāf Başkātibi Şākir Efendi
 (Bağdād Mūsul Bitlis Diyarbekir – Harpūt vilāyetleri dāhiline //I-390//

[Sağ iç kapak]

Muştafā’nın geldiği gün
 Fī 14 Kānūn-i Evvel Sene 324
 hāneye naklettiğimiz gün
 13 Kānūn-i Evvel Sene 324
 Cum‘a ertesi
 Cum‘a günü kulübde

Defter II

1326 senesi Kānūn-i Evvelin 7 yedinci Salı günü sā‘at on bir rāddelerinde idi. Meclis-i Meb‘ūşān Dā’iresi’nde Dīvān Riyāset Odası’nda Çorum Meb‘ūsu Münir Bey Ankara Meb‘ūsu Hāce Muştafā Efendiyle oturuyordum. Māliyye Nāzırı Cāvid Bey Bāb-ı ‘Ālī’den bana telefon etti. Muḥābereye başladık.

Cāvid “Şimdi ‘araba ile Bāb-ı ‘Ālī’ye gel.”

Ben “Ne var?”

Câvid “Ṭal‘at Bey (Dāhiliyye Nāzırı) berāber~~dir~~ seninle biraz görüşmek isteriz.” //II-01//

Oradan Münir Beyle kalktık* [*قالدق yazılmış] bir ‘araba ile ben Bāb-ı ‘Ālī’ye geldim o da hānesine gitti. Bāb-ı ‘Ālī Şadr-ı A‘zam Odası’nın yanındaki odada Câvid’e muntazır oldum. Bir müddet intizārdan sonra geldi. İçeriye da‘vet etti. Nezdinde Dāhiliyye, ‘Adliyye, Hāriciyye Nāzırlarıyla Şadr-ı A‘zam Müsteşarı ‘Ādil Bey bulunan Şadr-ı A‘zam Hakkı Paşa’nın nezdine * Māliyye Nāzırı Câvid Beyle dāhil oldum. Selām ve redd-i selāmdan sonra Şadr-ı A‘zam bana hitāben ber vech-i //II-02// ātī ifādatta bulundu.

Şadr “Beyefendi sizin refākatinizi ricā ediyoruz. Haydar Beyefendi evkāf nezāretinden isti‘fā etti kabūl etmenizi ricā ederiz.”

Ben “Sizin gibi bir mu‘allimin (Mekteb-i Hukūk’da iken hukūk-ı idāre ta‘allüm etmiş idim) riyāsetinde bulunduğu kabineye dāhil olmak bence şereftir. Faķat evkāf gibi pek çok mesā‘iye muhtāc olan bir nezārette ta‘ķib edeceğim ahvāl ve meslek belki Zāt-ı ‘Ālīnizi müşkil mevķī’e sevķeder. Binā’en‘aleyh evvele mirde //II-03// ba‘zı huşuşāt hakkında nazār-ı devletinizi celbetmek isterim.”

Şadr “Ne gibi?”

Ben “Paşa Hāzretleri ‘aklı başında olan bir ādam nāmına nāzır dedirmek için nezāret kabūl etmez bitṭabi‘ ben de kabūl edecek olursam bir hıdmet-i müftehıre olarak kabūl edebilirim. Hālbuki evkāfta hıdmetin ne kadar müşkil olacağı ma‘lūmdur. Oradaki müşkilātı iķtihām etmek bir nāzırın tek başına yapacağı iş değıldir. Kendisine mu‘ın ve zāhır olacak muķtedir eller ister. //II-04// Şu hālde:

Evvelā me‘mūrīn-i mevcūde hāķlarında biraz şiddetli hāreket mecbūr olacağım zannedirim.

Sāniyyen evkāf-ı maħlūlenin istirdādı emrinde bitṭabi‘ ta‘ķibāt-ı mütemādiyyede bulunmak isterim.

Sālisen iṣlāh-ı medāris emr-i mühimmine ciddī bir şürette teşebbüs edeceğim.

İşte şu aḥvāl-ı şelāse de ta‘kıtb edeceğim meslek sizi müşkilāta dūḡar ederse. Hālbuki şu müşkil zamānda bir de benim tarafından //II-05// müşkilāt ihḡdāsını arzū etmem.”

Şadr “Me’mūrınin tebdıli ve iṣlāh-ı medāris mes’eleleri* [مسئله‌لرینی *mes’elelerini* yazılmış] pek muşıbdir. Ancak ‘aḡarāt-ı maḥlūlenin istirdādı hakkında Meclis-i Vūkelāca evvelce bir karar verilmiştir. Onu muḡāfaḡa etmek vehminde bu bābda pek şiddetli hareket etmemek lāzım gelir.”

Ben “‘aḡarātın istirdādı emrinde tamāmiyle şer‘ ve kānūna tevfiḡ hareket edeceğimden kimsenin şikāyete hıkkı yoktur. Şer‘in ve kānūnun hılāfında fevḡel‘āde bir şey yapmayacağımdan emın olunuz. //II-06// Meclis-i Vūkelā da böyle şeylerle meşḡul olmasın.”

Şadr “Faḡat binlerce hılkın elinde bulunan emlāki almak memleketin āsāyişine su’ite’şır edeceğinden her zamān kānūna tevfiḡ mu‘āmele olamaz. ‘Mūnḡhā-yı hıkkı vāşıl olmak da bir hıksızlıktır.’ derler.”

Ben “Şu hılde beni ‘afv buyurunuz zırā bu gibi aḡvāle karşı sūkūt eden bir evḡaf nāzırı enzār-ı ‘āmmıde sākıt olacaktır.” //II-07//

Bunun üzerine ‘Adliyye Nāzırı ile Dāḡiliyye Nāzırı mūbāḡeseye karıştılar. Nihāyet bu mes’eleyi dede şu şüretle i’tilāf hışıl oldu:

“‘Abdūlḡamıd bilā bedel ve bā cūz’i bedel ile bahṡettiḡi ‘aḡarātın bırinci k menḡzıların yedlerinde bulunanları hemān istirdāda teşebbüs doğrudur. İyālesi tedāvūl etmiş ise onların hakkında ayrıca mūzākereye muvāfaḡat ederiz.” dediler. Ben de buna muvāfaḡat //II-08// ettim. Sā‘at on ikiye gelmiş idi. Vedā‘ ederek çıktım.

8 Kānūn-ı Evvel Sene 326 Cehārşenbih

Şabāḡleyin sā‘at beşte Meb‘ūsān Dā‘iresi’ne gittim. Rūfeḡādan teşādūf ettiklerime mācerāyı anlattım. Meclisin icḡimā‘ından evvel firḡayı (İttihād ve Terākkı) topladılar.

Ben gittim. ~~Muhā~~ Şadr-ı A'zam ile olan muhāvereyi hikāye ederek fırka nizāmnāmesi aḥkāmına göre karar vermelerini teklif ederek çıktım. //II-09//

Dīvān-ı Riyāset Odası'nda bekliyor idim. Yarım sā'at kadar bir zamān geçmeden rüfekādan ba'zıları yanıma gelip beni tebrik ettiler ve yalnız Debre Meb'ūsu Başrī Beyle Gümüşhāne Meb'ūsu Lūtfī Paşa'dan mā'adā fırka a'zāsının teklif-i vāki'i taşvib ettiklerini söylediler.

Fırka re'is-i s̄anilerinden Sinob Meb'ūsu Ḥasan Fehmī Efendi telefon ile fırkanın kararını* [*قراری yazılmış] Şadr-ı A'zam Ḥaḳḳī Paşa'ya (o sırada Nişantaşı'nda konağında imiş) teblig //II-10// etmiş o da fırkaya teşekkür etmiş. Bunu Ḥasan Fehmī Efendi bana söyledi. O gün sā'at sekiz var idi Şadr-ı A'zam geldi nezāretimi 'arzylediğini söyledi. ~~Senra~~ Ḥarbiyye Nāzırı Maḥmūd Şevket Paşa ile Re'is Odası'nda görüşüm. Benim nezāretimden pek memnūn olduğunu kabinde birlikte hareket edeceğimizi Ṭal'at Bey de bizimle hareket ederse diğer vūkelāyı haylice sevḳ ve iş yapmağa muvaffak olacağımızı söyledi. //II-11// Ben de taşdik ettim.

9 Kānūn-i Evvel Sene 326 Pençsenbih

Şabāhleyin henüz yatakta idim. Hizmetçi kız bir zarf getirdi. Şadr-ı A'zam'dan idi. 8 Kānūn-i Evvel'de irādesinin çıktığı teblig olunuyor idi. Taḥrīrāt şūretini buraya 'aynen yazıyorum:

“Meclis-i Meb'ūsān Re'is-i S̄anisi Ḥayrī Beyefendi Ḥazretlerine evḳāf-ı hūmāyūn nezāret-i celīlesinin 'uhde-i vālālarına tevcihi huşūşuna bilisti'zān 8 Kānūn-i Evvel Sene 326 ta'rīhinde irāde-i //II-12// seniyye-i cenāb-ı ḥilāfetpenāhī şerefsudūr buyurularak mu'āmele-i lāzıme ifā kılındığı beyānıyla tezkere-i s̄enāverī terḳīm kılındı Efendim Fī 19 Zīlḥicce Sene 328 ve Fī 8 Kānūn-i Evvel Sene 326

Şadr-ı A'zam
İbrāhīm Ḥaḳḳī.”

Tezkereyi aldıktan bir asa sā'at sonra Şadr-ı A'zam Konağı'na gittim. Bir müddet mülākāttan ve oraya ~~ma~~ dan ~~Mābeyn~~ telefon ile Başmābeyinci Lūtfī Beyle muḥābere

ederek ettikten sonra bana dedi ki “Zāt-ı Şāhāne sizi sâ‘at yedi buçukta kabûl buyuracaktır. //II-13// Bir buçuk sâ‘at sonra sarāya gidiniz. Oradan Bâb-ı ‘Ālî’ye gelirsiniz.”

Sâ‘at yedi buçukta Başmâbeyinci Lütî Bey’in delâletiyle Meḥmed Hân-ı Hâmis Hâzretlerinin ḥuzûruna girdim. Ayakta kabûl buyurdu. ‘İlim ve iktidârımdan bahşederek pek çok iltifât etti. Bunun üzerine resm-i taḥ tahlîfim icrâ kılındı. Şöyle yemîn ettim. “Zāt-ı Hâzret-i Hîlâfetpenâhîlerine ve Kânûn-i Esâsî aḥkâmına ri‘âyet edeceğim ve hîlâfına necâbet edeceğim harekette bulunmayacağım Vallâhî ve Billâhî.” //II-14// Zāt-ı Şāhāne “Buyurunuz oturunuz.” dedi oturdu. Ben de muḳâbilinde bulunan bir şandâlyeye oturdum. Lütî Bey’e de emrietti o da oturdu. Mebâhiş evkâfın ıslâhından ḥidmetten idi.

Ben * ruḥşat alarak çıktım. Bâb-ı ‘Ālî’ye geldim. Bir müddet Dâhiliyye Nâzırı’nda odasında oturdum. Nâzır Tal‘at Beyle berâber Meclis-i Hâşşa-i Vükelâ Odası’na gittik. Henüz kimse gelmemiş //II-15// idi. Bir müddet tavaḳkuftan sonra Şadr-ı A‘zam ve onu müte‘âkıb diğerk vükelâ geldiler. Beni tebrîk ve tehniyye ettikten sonra müzâkere başladı. Sâ‘at dokuz var idi. O gün şâyân-ı ehemmiyyet bir müzâkere cereyân etmedi. Ma‘hâzâ müzâkereyi muntazam bulamadım. Gece sâ‘at birde müzâkereye ḥitâm verildi dağıldık.

10 Kânûn-i Evvel Sene 326 Cum‘a

Şabâhleyin kalktım Arnavudköyü’nde Siroz Meb‘ûsu Midḥat Bey’in //II-16// ḥânesine gittim. Orada Hüseyin Qadrî Bey, Yüzbaşı Râsim Efendi Rahmî Bey, Hâcî ‘Ādil Bey ḥâzır Eyyüb Şabrî Bey ḥâzır idiler. *** Cem‘iyyet’e müte‘allik pek çok aḥvâlden bahşolundu. Aḥşâm on ikiye kadar kaldım. Onlara vedâ‘ ederek ben ḥâneme geldim.

11 Kânûn-i Evvel Sene 326 Cum‘a ertesi

Şabâhleyin Çemberlitaş civârındaki Evkâf Nezâreti’ne gittim. Aḥt Sâ‘at on bire kadar oturdum. Tebrîkâtı //II-17// kabûl ettim. Ba‘zı işler de gördüm. Aḥşâm üzeri ‘avdette Şadr-ı A‘zam ile Bâb-ı ‘Ālî’de görüştüm. O gece sâ‘at altıya kadar Dâhiliyye

Nāzırı'nın hānesinde Eyyüb Şabrî, 'Âdil, ve Râsim ve Midhat Beyler ile kaldık. Sâ'at altıda ben 'avdet ettim.

12 Kânûn-i Evvel Sene 326 Pâzâr

Şabâhleyin dâ'ireye gittim. Sâ'at sekiz râddelerinde Şâm Meb'ûsu //II-18// Mehmed 'Aclânî Efendi'nin vefâtı haberini aldım. Hānesine gittim. Cenāzesinin Sultân Maḥmūd Türbesi'ne defnine ruḥşat-ı seniyye i'tāsı için ~~mābeyn~~ telefonla başmābeyinciye tavsîṭ ettim. İrāde çıktı merḥûm oraya defnolundu. Sâ'at on ikiye çāryek var idi. Maḥbereden ayrıldım. Doğru hāneme geldim. Yemekten sonra yalnız //II-19// odama çekilip Evḳāf bûdçesinin mü'tâlâ'a ve tedkîkine daldım. Bu sırada evḳāfın ne şüretle idāresi iktizāsı edeceğini bermu'tād düşünmeye başladım. Tek başıma bu müşevveş dâ'ireyi tanzîm edemeyeceğim ma'lûm olmakla bana mu'āvenet için muḳtedir ellerin celbinde te'eḥḥür cā'iz olmayacağına karar verdim. Beyoğlu Bidāyet Maḥkemesi Re'îs-i Evveli Evliyā Efendi'ye bir telgraf yazarak yarın hāneme gelmesini ricā ettim. Maḥşadım nezāret mu'āvinliğini //II-20// teklîften 'ibārettir. Bakalım ḳabûl edecek midir? İnşā'allāh ḳabûl eder.

12 Kânûn-i Evvel Sene 326 Pâzâr

Şabâhleyin Evliyā Efendi geldi teklîfimi ḳabûl etti. Dâ'ireye gittim meşgûl oldum. Şâyân-ı chemmiyyet bir şey olmadı.

13 Kânûn-i Evvel Sene 326 Pâzâr ertesi

Yine dâ'irede meşgûl oldum. Aḥşâm üzeri Dāḥiliyye Nāzırı Ṭal'at'ın Meclis-i Meb'ûsân'da Biga Meb'ûsu 'Ârif 'İşmet ile müzākere esnāsında ~~müzākere~~ münāza'a ettiklerini işittim. İsti'fā edeceği söylendi. //II-21// Sâ'at on birde Midhat, Raḥmî Ḥabîb Beyler geldiler. Ṭal'at'ı isti'fādan men'etmek üzere Bāb-ı 'Âlî'ye gitmek lâzım olduğunu söylediler. Ben de taşvîb ettim. Raḥmî ile Şadr-ı A'zam Dâ'iresi'ne gittim. Orada Ṭal'at Beyle Fırḳa Re'îsi Ḥalîl Bey'i buldum. Müzākere netîcesinde isti'fādan şarf-ı naẓar edildi. //II-22//

14 Kânûn-i Evvel Sene 326

Şabâhleyin Meb‘ûsân Dâ’iresi’ne uğradım. Fırka-i İttihâdiyye ictimâ‘ etmiş idi.

Dâ’ireden telefon ile Evkâf Müd Tahrîrât Müdîri Hakkî Bey’e bugün Bâb-ı ‘Âlî’de Meclis-i Vükelâ’ya gidəcəğimden Evkâf Dâ’iresi’ne gelemeyeceğimi bildirerek kendisini istedim. Geldi. Evkâf nezâreti mu‘âvinliğine Evliyâ Efendi’nin muhâsebeciliğine ‘Askerî Teķā‘üd Sandığı Muhâsebecisi //II-23// Fu‘âd Bey’in ve Nuķūd-ı Mevķûfe müdîriyyetine Polis Mektebi Çavânîn Mu‘allimi Emîn Efendi’nin ta’yînlere hakkında Şadr-ı A‘zam’a takrîr yazdırdım. Bir de Evkâf Kâdîsı Nûrî Efendi’nin tebdîliyle yerine muķtedir bir kâdî ta’yîni hakkında da Şeyhülislâm Efendi’ye bir takrîr yazdırdım. Bâb-ı ‘Âlî’ye geldim. Mecliste Şadr-ı A‘zam’a verdiğim takrîr o gün ‘arzolundu. Şeyhülislâm da infâzını* [*انفاذ yazılmış] va‘adetti. //II-24//

15 Kânûn-i Evvel Cehârşenbih

Şabâhleyin dâ’ireye gittim meşgûl oldum. Sâ‘at on râddelerinde ma‘rûzâtımın irâde-i seniyyeye iķtirân ettiğini Şadr-ı A‘zam Müsteşârı ‘Âdil Bey telefon ile haber verdi. On birde Dâhîliyye ve ‘Adliyye Nâzırları geldi. Gece bire kadar oturduk. //II-25//

16 Kânûn-i Evvel Sene 326 Saht-Pençşenbih

Şabâhleyin dâ’ireye gittim. Evliyâ Efendiyle Fu‘âd Bey ve Emîn Efendi işe mübâşeret ettiler. Aķşâm on ikide Dâ’ire-i ‘Adliyye’de Necmeddîn Bey’e mülâķî oldum. Oradan telefon ile Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendiyle görüştüm. Evkâf Kâdîsı Nûrî Efendi’nin tebdîli hakkındaki ‘arîzâmin tervîc olunarak yerine Tedķikât-ı Şer‘iyye a‘zâsından Dağîstânî ‘Ömer Efendi’nin ta’yîni hakkında irâde-i seniyye şâdir olduğunu //II-26// söyledi. Bundan sonra Evkâf Maħkemesi’nde derdest-i rü’yet olan de‘âvînin sür‘at-ı maţlûbe dâ’iresinde görüleceğine bir i‘timâd hâşıl oldu. Rabbim Ta‘âlâ ve Takaddus muvaffak buyursun Âmîn.

17 Kânûn-i Evvel Sene 326 Cum‘a

Cum‘a namāzı vaktine bir sâ‘at var idi. Beşiktaş Sarāyı’na gittim. Başmābeyinci Lütfi Beyle görüştüm. Mağşadım cāmi‘-i şerīfte icrāsı mu‘tād olan merāsımı //II-27// anlamak idi. Binek taşında evkāf nāzırıyla şehremīninin Zāt-ı Hılāfetpenāhī’yi istikbāl mu‘tād olduğunu anladım. Oradan doğru Beşiktaş’ta Sinān Paşa Cāmi‘-i Şerīfi’ne geldim. Hārbīyye Nāzırı Maḥmūd Şevket Paşa’yı buldum. Maḥfil-i hümāyūna çıktım. Zāt-ı Şāhāne’yi sonra mu‘tād üzere istikbāl ettim. Birlikte gine maḥfil-i hümāyūna çıktık. Orada Seryāver Hūrşīd Paşa benim //II-28// orada ḥāzır bulunduğumu söylemesiyle Pādişāh bana ḥitāben “Pek maḥzūz oldum.” diyerek iltifāt etti. Geçen cum‘a gelmediğimden dolayı müte’essir olduğunu evvelce Ebūzzīyā Tefīk Bey’den işitmiş idim. Cum‘a namāzını pādişāh maḥfilinin ittişālinde bulunan maḥfilde ~~ki~~ İkinci Mābeyinci Tefīk Bey ve Dārüssa‘āde A‘zāsı Faḥreddīn Ağa ile kıldım. Sonra mābeyincilerin odasına gittim. Orada Başkātib //II-29// Hālīd Zīyā Bey “Cum‘a selāmlik resminde iktisāsı mu‘tād olan yarım forma elbīseyi Nāzır Bey (benden kināye) yaptırmayacak mıdır?” diye Efendimiz su‘āl ediyor.” ✕ dedi.

Ben de cevāben “Emr-i şāhāneye imtişālen yaptıracāğım.” dedim.

Bu elbīse mes‘elesini ~~ilk sarāya~~ nāzır olduğum gün sarāya gittiğimde Başmābeyinci söylemiş idi. Leyt ve la‘l ile geçirmiş idim. //II-30// Pek ma‘nāsız bir ‘ādet olduğuna ḳāni‘ olduğum bu elbīse mes‘elesini bence soğuk bir şeydir. Faḳat ne çāre böyle ‘ādī bir mes‘ele için Pādişāh’ı darıltmak münāsib olamayacağından yaptırmalıdır. Bārī pāram olsa.

Cāmi‘den çıkınca Barbaros Ḥayreddīn Paşa Türbesi’ne gittim. //II-31// Şehremīni Şubḥī Bey berāberimde idi. Türbeyi ~~gezdin~~ ziyāret ettim. Beşiktaş Dā‘ire-i Vakfīyye Mūdīri’ne türbe-i şerīfenin ḥālī ile tefrīşini ve pūşīdelerinin tecdīdini ve ḳabrin ~~oda~~ üzerinde bulunan meşhūr Barbaros’un sancağını muḥāfaza için türbe içinde bir cāmekān yaptırılarak muḥāfaza edilmesini şūret-i ḳat‘iyyede* [*صورت قطعه] bildirdim. Oradan eve geldim. //II-32//

18 Kānūn-i Evvel Sene 326 Cum‘a ertesi

Nezāret Dā‘iresi’nde geçti. Şāyān-ı ehemmiyyet bir şey yoktur.

Defter II

19 Kânûn-i Evvel Sene 326 Pâzâr

Dâ'ire-i Meb'ûşân'a gittim. Maḥmûd Şevket Paşa'yı Vükelâ Odası'nda buldum. Tenhâ ve ḥafî bir müzâkereye başladık. Aḥvâl-ı memleket ḥaḳḳında düşünmek lâzım geldiğini ve her ḥâlde kuvvetli bir hükûmete milletin ihtiyâc-ı şedîdi bulunduğunu anlattım. "Hay Allâh râzî olsun. Benim öteden beri fikrim budur. Derdimi arkadaşlara //II-33// anlatamadım." dedi. "Ṭal'at Bey'in yanına gidelim onun da re'yini soralım. Faḳaṭ Raḥmî Bey'in de mütâla'asını anlasak fenâ olmaz." dedi. Bunun üzerine Raḥmî'yi çağirtmak üzere ḥademeyi çağıracağım eşnâsında Raḥmî yanımıza geldi. Midḥat Bey de berâber idi. Mes'eleyi 'arîz ve 'amîḳ konuştuk. Nihâyet sâ'at on bir râddelerinde Maḥmûd Şevket Paşa ile Bâb-ı 'Âlî'ye gittik. Ṭal'at Bey'in odasında evvelâ üçümüz //II-34// yarım sâ'at sonra 'Adliyye Nâzırı Necmeddîn ve Baḥriyye Nâzırı Maḥmûd Muḥtâr Beyler müzâkerâta başladık. Ḥulâşa-i müzâkere:

"Meclis-i Meb'ûşân'da bilḥâşşa muḥâlefetin hükûmete karşı aldıkları tavır ve ḥareket ve isnâd ve iftirâ hükûmeti fırkamızın da içinde bulunan münâfîḳîn takımının eser-i taḥrîki hem hükûmeti ve

Defter III

30 Zîlḥicce 1328 (Pâzâr) 19 Kânûn-i Evvel 1326/1 Janvier Dimanche

Meclis-i Meb'ûşân'da Maḥmûd Şevket Paşa ile görüştüm. Berâber Bâb-ı 'Âlî'ye gittik. Dâḥiliyye Nâzırı Ṭal'at Bey'in odasında Baḥriyye Nâzırı Maḥmûd Muḥtâr ve 'Adliyye Nâzırı Necmeddîn Beyler ile görüştük. Aḥvâl-ı ḥâzıranın devâm edemeyeceğine mebnî Şadr-ı A'zam ile görüşmeğe karar verdik.

hem de firqayı enzâr-ı ‘âmmede ıskâf etmektedir. Memleketin kavî bir hükûmete ihtiyâcı bedîhîdir. Şu hâlde bizim için iki şıktan birini ihtiyâr lâzımdır: //II-35//

(1) Memleketin selâmetini te’min etmek için her fedâkârlığı* [فدakarلغى yazılmış] ihtiyârdan çekinmeyecek bir kabine a‘zâsı olmak.

(2) İdâre-i maşlahata tâbi‘ bulunmak.”

“Hangi şıkkı ihtiyâr edeceğimizi evvelâ aramızda qarârlaştıralım.” diyerek ârâya mürâca‘at ettik. Evvelâ ben birinci şıkkı ihtiyâr edeceğimi söyledim. Benden sonra Tal‘at onu müte‘âkıb Maḥmūd Muḥtâr bu re’yimi taşvîb ettiler. Necmeddîn Bey “Düşüneceğim.” diyerek re’yini vermedi. //II-36// Maḥmūd Şevket Paşa zâten benim re’yimde olduğunu söylemiş idi.

Nihâyet Necmeddîn Bey de bize muvâfaqat etti. Şöylece qarâr verip dağıldık:

“Yarın Pâzâr ertesi muḥarremin ilk günüdür. Sarây-ı hümâyûna berâber tebrîke gideceğiz. Yemeğe de da‘vetliyiz. Yemekten sonra bir odada Şadr-ı A‘zam ile görüşelim. Fikrimizi kendisine

söyleriz. Qabül ederse bizim * [*burada herhalde *ile* eksik] hareket etmelidir. Etmez ise //II-37// isti'fâ ederiz.”

Bu karar verdik dağıldık.

20 Kânûn-i Evvel Sene 326 Pâzâr ertesi 1 Muharrem 1329 (Pâzâr ertesi) 20
Kânûn-i Evvel 1326/2 Janvier Lundi

Şabâh sâ'at altıda Beşiktaş Sarâyı'nda Vükelâ Odası'nda toplandık. ~~Sekiz râdde~~ Bilcümle vükelâ sarâyda toplandık. Yedi râddelerinde huzûr-ı hümâyûna Huzûr-ı hümâyûndan çıktıktan sonra qabül buyurulduk. A'yân Re'isi Sa'id Başmâbeyinci Odası'nda toplandık. Paşa ile Meb'ûşân Re'isi Aḥmed Rızâ Hey'et-i hükümetin kuvvetini irâ'eye Bey Hey'et-i Vükelâ ile berâber idi. Şadr-ittifâq-ı arâ ile karar verdik. //III-01//
1 A'zam hey'et nâmına //II-38// tebrîk etti ve güzel söyledi. Zât-ı Şâhâne de muqâbele ve beyân-ı maḥzûziyyet * buyurdu.

Huzûrdan çıktık yemek salonuna gittik. Ba'deṭṭa'âm Serqurenâ Odası'na toplandık. Müzâkerede mevcûd olanlar:

Şadr-ı A'zam Haqqî Paşa
Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi
Dâhiliyye Nâzırı Tal'at Bey
'Adliyye ” Necmeddîn Mollâ
Bey
Mâliyye ” Câvid Bey
Harbiyye ” Maḥmûd Şevket
Paşa //II-39//
Bahriyye Nâzırı Maḥmûd Muhtâr Bey
Nâfi'a ” Hallâcyan Efendi

Evkâf Nâzırı râkımülhurûf Niğdeli ~~Hay~~
Meb'ûsu Hayrî

Müzâkerâtımız sâ'at on bire kadar devâm etti. Müttefikân verilen karar ber vâech-i âtîdir:

“Memlekete hizmet etmek için her türlü fedâkârlığı ihtiyâr zarûrîdir. Binâ'en'alâhâzâ ledelhâce Meclis-i Meb'ûsân'ı sür'atle intihâb ettirmek üzere dağıtmak huşûşunda çekinmemeliyiz hattâ meskenet ile //II-40// hükümet olamayacağından hükümetin kuvvetini evvelâ Meclis-i Meb'ûsân'a hissettirmeliyiz. Ve birinci teşebbûsümüz Kânûn-i Esâsî'nin Hey'et-i Vükelâ ile meb'ûsân arasındaki ihtilâfı mübeyyin olan kırkıncı mâddesinin Midhat Paşa Kânûnu'nun ta'dîl olunan otuz beşinci mâdde-i aşliyyesine ifrâğ edilmesini teklîf etmeliyiz ki bu teklîfimiz selâmet-i memleket için lâzımdır ve her devlette böyledir.³ Meclis-i Meb'ûsân kabûl ederse peka'lâ olur. //II-41// Olvağt birlikte çalışabiliriz. Kabûl etmediği takdirde mevcûd mâdde-i kânûniyye-i esâsiyye dâ'iresinde meclis fesholunmalıdır. O zamân milletin menâfi'-i 'umûmiyyesini gözetecek zevâtın meb'ûs intihâb edilmelerine gayret etmeliyiz. Ve sür'atle intihâbın neticelenmesine çalışmalıyız. Mevcûd

meb‘ûşların kısm-ı a‘zamı harîş-i menfa‘at hattâ ahlâk-ı şahsiyyeleri bile bozuktur. Binâ‘en‘alâhâzâ meclisin dağıtılmasını gönlümüz istememekle beraber //II-42// - //II-43// memleketin selâmetini hatarnâk bir vâdiye sevğ eden hâl-i hâzıra bir nihâyet vermek için bundan başka çâre yoktur. Muğâliflerin nâmûsuna i‘timâd olursa idâreyi onlara teslîm etmek cümlemiz için câna minnettir. Hâlbuki muğâliflerin başında bulunan Gümülcine Meb‘ûşu İsmâ‘îl gâyet harîş ve ahlâksız bir âdamdır. Diğerleri ondan daha berbâddır.”

İşte karar böyledir. Nihâyet //II-44// o maddenin ta‘dîli için esbâb-ı mûcibesi lâyihasını Şadr-ı A‘zam der‘uhde etti. Memnûn ve münşeriğ olarak dağıldık.

21 Kânûn-i Evvel Sene 326 Salı

2 Muğarrem 1329 (Salı) 21 Kânûn-i Evvel 1326/3 Janvier Mardi

Bâb-ı ‘Âlî’de toplandık. ~~Bih~~ Evvelki ictimâ‘da bulunmayan vükelâ da bizim fikrimize iştirâk ettiler. Hele Ma‘ârif Nâzırı Emrullâh Efendi pek ziyâde taşvîb etti. //II-45//

Bugün Meclis-i Vükelâ Bâb-ı ‘Âlî’de ictimâ‘ etti. Dünkü müzâkeremizde hâzır bulunmayan vükelâdan Zirâ‘at Nâzırı Mavrokordato Efendiyle Ma‘ârif Nâzırı Emrullâh Efendi dünkü kararımızı taşvîb ettiler.

Defter III

3 Muğarrem 1329 (Cehârşenbih) 22 Kânûn-i Evvel 1326/4 Janvier Mercredi

Nezâret Dâ'iresi'nde idim. Aḥşâm üzeri sâ'at on ikide çıktım. Ṭal'at Bey'in ḥânesine gittim. Gece sâ'at altıya kadar orada kaldım. Hâcî 'Âdil, Eyyüb Şabrî, Râsim, Midḥat Beyler ✕ ile müzâkerede bulunduk. Önümüzde cum'a ertesi günü Selânik'e gideceklerinden bittabi'Cem'iyet'e dâ'ir müzâkere cereyân etti. //III-02//

4 Muḥarrem 1329 (Pençşenbih) 23 Kânûn-i Evvel 1326/5 Janvier Jeudi

Meclis-i Meb'ûşân'a gittim. Evkâf bûdçesinin bir miqdârını Muvâzene Encümeni'nde müzâkere ettik. Sonra Fırka-i İttihâdiyye toplandı oraya gittim. Mübâheşât-ı şedîdeden sonra (15) re'y muḥâlefete karşı (19) re'y ile Ṭal'at Bey'e ve 4 re'ye karşı 98 re'y ile Câvid Bey'e fırkamız i'timâd etti. Oradan Vûkelâ Odası'nda Şadr-ı A'zam Hâkkî Paşa'yı buldum. Memnûn idi. Beni 'arabasına alıp ḥâneme getirdi. Gece sâ'at bir buçuktur. //III-03// [sayfa III-04-19 boş]

9 Şefer 1329 (Cehârşenbih) 26 Kânûn-i Sâni 1326/8 Février Mercredi

Bugün şabâhtan aḥşâma kadar Evkâf Nezâreti'nde meşgûl oldum. Aḥşâm üzeri on bir râddelerinde Bâb-ı 'Âlî'den Dâḥiliyye Nâzırı Ṭal'at Bey telefon ile bana yarın şabâh sâ'at beşte Nişantaşı'nda Şadr-ı A'zam Konağı'nda bulunmamı söyledi. Mühim müzâkere olduğunu bildirdi. //III-20//

10 Şefer 1329 (Pençşenbih) 27 Kânûn-i Sâni 1326/9 Février Jeudi

Bugün şabâh sâ'at (ezânî) beşte Şadr-ı A'zam Hâkkî Paşa'nın ḥânesine gittim. Beni müte'âkib Hâriciyye Nâzırı Rıf'at Paşa geldi. Sonra Dâḥiliyye Nâzırı Ṭal'at, 'Adliyye Necmeddîn ve İttihâd Fırkası Re'îsi Ḥalîl Beyler geldi. Ṭal'at isti'fâya karar verdiğini söyledi. Ben şabredemedim. "Ṭal'at isti'fâ ettikten sonra kabine taşfiyye edilmelidir Ma'ârif ve Nâfi'a ve Orman Nâzırları çıkmalıdır hattâ Hâriciyye Nâzırı Paşa da isti'fâ etmelidir." dedim. Böyle olmazsa beni 'afvetmelerini ricâ ettim. Bir müddet beni iknâ'a çalıştılar. Kâni' olmuş gibi sükûta mecbûr oldum. Oradan ben Ḥalîl Beyle Ṭal'at da Şadr-ı A'zam ile bir 'arabaya binip Meb'ûşân Sarâyı'na geldik. Hey'et-i İdâre-i Fırka ile görüştükten sonra Ṭal'at çıkıp isti'fânâmesini Şadr-ı A'zam'a verdi.

//III-21//

12 Şefer 1329 (Cum'a ertesi) 29 Kânûn-i Şânî 1326/11 Février Samedi

Dâhiliyye nezâreti Hâlîl Bey'e teklîf olundu fakat mütereddid bulundu. Bugünden i'tibâren gazeteler yeni nâzırın ta'yinine kadar Tâl'at Bey'in esbâb-ı isti'fâsından ve yerine ta'yîn olunacak zâttan bâhîştir.

13 Şefer 1329 (Pâzâr) 30 Kânûn-i Şânî 1326/12 Février Dimanche

Dünkü gibi. //III-22//

14 Şefer 1329 (Pâzâr ertesi) 31 Kânûn-i Şânî 1326/13 Février Lundi

Gine öyle. İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti Merkez-i 'Umûmîsi Tâl'at'ın dâhiliyyeden çekildiği zamân benim – Niğde Meb'ûşu Hâyri – dâhiliyye nezâretine ta'yinimi taşavvur etmişler. Bu söz Cem'iyet murağhaşlarından olan Midhat, Doktor Nâzım, Niğdeli Şabrî Beyler tarafından bana mükerreren söylendi.

15 Şefer 1329 (Salı) 1 Şubât 1326/14 Février Mardi

Ahvâl dünkü gibi. Ben dâhiliyye nezâreti gibi bir bâr-ı şakîl altında ezilmeyi arzû etmem. Fakat menâfi'-i vaţaniyye nâmına icbâr* [*اجبار] yazılmış] edilir isem bi'ttabî' kabûl ederim. Bu fikirde bulunduğumu mûmâileyhime anlattım. //III-23//

16 Şefer 1329 (Cehârşenbih) 2 Şubât 1326/15 Février Mercredi

Ahvâl yine tereddüd içinde geçti.

17 Şefer 1329 (Pençşenbih) 3 Şubât 1326/16 Février Jeudi

Bugün fırka toplandı. Dâhiliyye nezâretini Hâlîl Bey'in kabûl etmesini muvâfık görmekle beraber diğerk nâzırlar hakkında da i'timâd re'yini topladılar. Nâfi'a Nâzırıyla Ma'ârif Nâzırı Hâllâcyan ve Emrullâh Efendiler mazhar-ı i'timâd olmadıklarından isti'fâ etmeleri tabî'î idi. Hâlîl Bey'in me'mûriyyeti bu gece 'arza

gitti. Mümāileyhi Bāb-ı ‘Ālī’de Şadr-ı A‘zam Odası’nda buldum. Birlikte Tokadlıyan’a gittik. Aḥşām yemeğini orada yedik. //III-24//

18 Şefer 1329 (Cum‘a) 4 Şubāt 1326/17 Février Vendredi

Ḥallācyan Efendi’nin isti‘fāsı bugün * şāyi‘ oldu.

19 Şefer 1329 (Cum‘a ertesi) 5 Şubāt 1326/18 Février Samedi

Ḥalīl Bey’in me‘mūriyyeti bugün ‘arzdan çıktı. Aḥşām-üzeri Bāb-ı ‘Ālī’ye gelerek işe başladı. //III-25//

20 Şefer 1329 (Pāzār) 6 Şubāt 1326/19 Février Dimanche

Bu şabāḥ bermu‘tād Mekteb-i Kuzāt’a gidip ders okuttuktan sonra Şeyhülislām Mūsā Kāzım Efendi’ye gittim. Sā‘at sekize qarīb bir zamānda evkāfa geldim. Aḥşāma kadar meşgūl oldum. Aḥşām üzeri sā‘at yarımında Bāb-ı ‘Ālī’ye geldim. Şadr-ı A‘zam ile ‘Adliyye ve Dāḥiliyye Nāzırlarını buldum. Dāḥiliyye Nāzır-ı Cedīdi ile odasına gittik. Bir müddet konuştuktan sonra birlikte ḥānelerimize ‘avdet eyledik. Salı günü Meclis-i Vūkelā’da ma‘ārif ve nāfi‘a nāzırlarını müzākere edeceğiz.

21 Şefer 1329 (Pāzār ertesi) 7 Şubāt 1326/20 Février Lundi

Bugün Evkāf bŷdçesi için Meclis-i A‘yān’a gittim. Encümen’in henüz mazbatayı yazamadığı anlaşıldı. Yarın yazıp taqđim edeceklerini ve pençsenbih günü müzākereye vaz‘edeceklerini va‘adetttiler. Oradan Meb‘ūsān’a geçtim. Du‘āgūy fođŷlularının imḥāsına dā’ir üç māddelelik ~~maa~~ kānūn ile ‘imāretlerin ibkāsına dā’ir olan kānūnları Evkāf ve ‘İlmiyye Encümenlerinde müzākere ettik. Qabŷl olundu. //III-26//

22 Şefer 1329 (Salı) 8 Şubāt 1326/21 Février Mardi

Bugün Meclis-i Vūkelā’da nāzırlar mevzŷ-ı baḥş oldu. Ma‘ārif nezāretine Babanzāde Ḥaqqī Bey’in intihābı tensīb edildi ise de qarārgŷr olamadı. Nāfi‘a ātiye ta‘lik kılındı.

Hāneme sā‘at ikide geldim. Eniştem Hüseyn Efendi’yi ziyāde rāhatsız buldum. Gece şabāha karşı sā‘at on ikide vefāt etti. Raḥmetullāhu ‘aleyhi.

23 Şefer 1329 (Cehārşenbih) 9 Şubāt 1326/22 Février Mercredi

Bugün sā‘at altıda eniştemin cenāzesini kaldırdım. Yaḥyā Efendi Türbesi civārına defnettik. Oradan sā‘at on rāddelerinde Meclis-i Meb‘ūsān’a gittim. Aḥşāma kadar kaldım. //III-27//

25 Şefer 1329 (Cum‘a) 11 Şubāt 1326/24 Février Vendredi

On yedi lira ücret-i şehriyye ile bir ‘araba tuttum çünkü mecbūr kaldım. Zīrā her gün şarfettiğim ‘araba ücreti pek ziyādeye bāliğ oluyor idi. //III-28// [sayfa III-29-34 boş]

5 Rebī‘ülevvel 1329 (Pāzār ertesi) 21 Şubāt 1326/6 Mars Lundi

Meclis-i Meb‘ūsān’da bütçe müzākereleri eşnāsında Zāt-ı Meb‘ūsī-i İsmā‘il Kemāl Bey hükümet-i icrā’iyye erkānına ta‘rīz ettiğinden bir gürültü çıkmış bu sırada Siroz Meb‘ūsü Derviş Bey İsmā‘il Kemāl’e tokat vurmuştur. Aḥşām üzeri Re‘īs-i Meclis Rızā Bey odasında muşālaḥa edilmiş ise de Arnavud meb‘ūslarından ba‘zıları İsmā‘il Kemāl’i tahrikten ḥālī kalmadıklarından bu mes’eleye bitmiş nazariyle bakılamaz. Şu vaḥ‘ayı bana telefonla meb‘ūsāndan İsmā‘il Cāhid Efendiyle diğer ba‘zı rüfeḳā * haber verdiler. Ben Nezāret Dā’iresi’nde idim. //III-35//

6 Rebī‘ülevvel 1329 (Salı) 22 Şubāt 1326/7 Mars Mardi

Şabāhleyin Meclis-i Meb‘ūsān’a uğradım. Ḥaṭṭ-ı sābıḳın kırā‘atını müte‘āḳib dünkü tokat mādresi tāzelendi. Az kaldı bir ‘arbede daha olacak idi. Nihāyet gürültü bastırıldı.

7 Rebī‘ülevvel 1329 (Cehārşenbih) 23 Şubāt 1326/8 Mars Mercredi

Şabâh dörtten aḥşâm on ikiye kadar dâ'ire-i nezârette meşgûl oldum. Aḥşâm üzeri 'Adliyye Nâzırı Necmeddîn Bey geldi. İki buçuk sâ'at kadar berâber görüştük. //III-36//

8 Rebî'ülevvel 1329 (Pençşenbih) 24 Şubâṭ 1326/9 Mars Jeudi

Bugün Meclis-i Meb'ûşân'a şabâhleyin gittim. İlk celsede du'âgüy foḍûlalarının imḥâsı ḥaḳkındaki beş māddeḥkeli kânûn lâyiḥâsı müzâkere ve müsta'celen ḳabûl edildi. Sonra nezârete geldim. Sâ'at dokuzda Bâb-ı 'Âlî'ye giderek Meclis-i Vükelâ'da bulundum.

9 Rebî'ülevvel 1329 (Cum'a) 25 Şubâṭ 1326/10 Mars Vendredi

Cum'a selâmlığı Dolmabâğçe'de Vâlide Câmi'i'nde oldu. Namâzı orada edâ ettim. Sonra Şeyḥülislâm Mûsâ Kâzım Efendiyle berâber Galata'ya kadar geldim. Oradan ayrıldım. Selânik Bankası'nda Sâlim'i gördüm. Doyçe Oryant Bank Müdiri'ne bankasında i'âde-i ziyâret ettim. Pera Palas'a gittim. Midḥatpaşazâde Ḥaydar Bey'e i'âde-i ziyâret ettim. Oradan Etfâl Ḥastahânesi'ni ziyâret* [*زرايت* yazılmış] ettim. Ḥâneme sâ'at on ikide 'avdet eyledim. //III-37// [sayfa III-38 boş]

12 Rebî'ülevvel 1329 (Pâzâr ertesi) 28 Şubâṭ 1326/13 Mars Lundi

Bu şabâh ezânî sâ'at beşte Hey'et-i Vükelâ meb'ûşân ve a'yân re'îsleri olduğu ḥâlde sarây-ı hümâyûnda toplandık. Ba'deṭṭa'âm ḥuzûra ḳabûl olunduk. Sonra tertîb olunan alay ile Çırâğân karşısındaki Mecîdiyye Câmi'i'ne gittik. Mevlidi ḳırâ'atten sonra yine alay ile 'avdet ettik. Alayda forma ile bulunduk. Benim formam olmadığından Ṭal'at Bey'in nezâret formasını lâbis oldum. //III-39// [sayfa III-40-45 boş]

26 Rebî'ülevvel 1329 (Pâzâr ertesi) 14 Mart 1327/27 Mars Lundi

Şabâhleyin Meclis-i Meb'ûşân'a gittim. Du'âgüy vezâ'ifinin imḥâsına dâ'ir olan kânûnun müzâkeresinde bulundum. Müsta'celiyyet ḳarârıyla ḳabûl olundu. Oradan dâ'ireye geldim sâ'at on ikiye kadar çalıştım. //III-46//

28 Rebî'ülevvel 1329 (Cehârşenbih) 16 Mart 1327/29 Mars Mercredi

Bugün Şadâret Bûdçesi'nin müzâkeresi mülâbesesiyle Meclis-i Meb'ûşân'da başta Dersim Meb'ûsu Lütfî Fikrî olduğu hâlde idâre-i 'örfiyyeden bahış açan muhâlifinin şedîd bir gürültü çıkardıklarını ve Lütfî'nin Re'îs-i Meclis Rızâ Bey'i tahtkîr eylediğini ahsâm üzeri Dâ'ire-i Evkâf'a gelen Bursa Meb'ûsu Tâhir Beyle Amasya Meb'ûsu 'Ârif Fâzıl Efendi söyledi. Mûte'essif oldum. Ertesi şabâh meclise gittim re'îsi gördüm. Ba'dezzuhr Bâb-ı 'Âlî'ye gittim.

29 Rebî'ülevvel 1329 (Pençşenbih) 17 Mart 1327/30 Mars Jeudi

Bugün ba'dezzuhr alafranga sâ'at ikide Hey'et-i Vûkelâ Bâb-ı 'Âlî'de ictimâ' etti. Malisorların⁴ Tuz kaçâsı üzerine hücumları hakkında heyecânları telgraflar ile Karadağ sefirimizden gelen ve Karadağ Hükümeti'nin şu hareket-i 'işyâniyyeye kaç'ıyyen mu'in ve müzâhir olmadığını te'mîn eden telgrafnâmeler üzerine müzâkere ettik. //III-47//

1 Rebî'ülâhîr 1329 (Cum'a) 18 Mart 1327/31 Mars Vendredi

Şabâhleyin bermu'tâd kalktım. Hemşehrîlerden ba'zı fuğarâ geldiler. Mümkün olduğu kadar onları tatyîb ettim. Namâz vakti Dolmabağçe* [طولمه باغچه yazılmış] Câmi'-i Şerîfi'ne gittim. Ba'deşşalât Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin 'arabasına (berâber) 'arabasıyla rihtıma kadar gittim. Romanya vapuruyla 'azîmet eden Hicâz Vâlîsi Hâzım Bey'i teşyî' eyledim. Oradan Beyoğlu'na çıktım. Tünel'de Yüzbaşı Kayşeriyyeli Ziyâ Bey ve Topçu Sâlim ve arkadaşları İbrâhîm Efendilere teşâdüf ettim. Birlikte Yani'nin birağânesine gittik. Ziyâ Bey'in arkadaşlardan ez en cümle Tal'at Bey'den mûte'essir olduğunu gördüm. Uzun uzadıya mübâheşede bulunduk. Netîce – efrâd-ı Cem'iyet arasında muhâlefet zühuru Cem'iyet'in ehemmiyyetini ıskâtan eylemekten başka bir netîce tevli'd etmez bu da muzırdır – bunda ittifâk ettik. Rabbim şu helâkı vifâka mübeddel eyle Âmîn. //III-48// [sayfa III-49-58 boş]

22 Rebî'ülâhîr 1329 (Cum'a) 8 Nîsân 1327/21 Avril Vendredi

Bugün şabâhleyin üçte Tal‘at, Raḥmî, Midḥat, ‘Âtîf, Hüseyin Kıadrî bize geldiler. Şâdıķ Bey teşvîķiyle fırķa arasında grup teşķil edenlerin hareketlerinin memlekete olacak su‘ite’sîri nazara alınarak karar-ı âti ittiḥâz edildi. (1) Ben ve Tal‘at derḥâl Şadr-ı A‘zam Ḥaķķî Paşa‘ya Tokadlıyan‘da mülâķî olduk. Maḥmûd Şevket Paşa nezdinde birlikte Şâdıķ Bey‘in başka bir maḥalle gönderilmesi emrinde teşebbüste bulunmak lüzûmu anlattık. Taşdıķ etti. Orada ḥâzır bulunan Şevket Paşa ile Dâḥiliyye Nâzırı Ḥalîl Bey yarın alafranga şabâḥ onda Şadr-ı A‘zam Konağı‘nda ictimâ‘a karar verdik.

23 Rebî‘ülâḥir 1329 (Cum‘a ertesini) 9 Nîsân 1327/22 Avrii Samedi

Şadr-ı A‘zam Konağı‘nda dördümüz ictimâ‘ ettik. Şâdıķ Bey‘in İstanbul‘dan başka bir maḥalle gönderilmesinde Şevket Paşa pek mütereddiddir. Bir sâ‘at sonra Tal‘at ile Câvid Bey geldiler. Câvid isti‘fâya karar verdiğini söyledi. Müzâkere devâm etti. Şevket Paşa yine kaṭ‘î cevâb vermedi. Biz de kararımızı bugünkü Fırķa müzâkeresinin neticesine ta‘lîķ ettik. Oradan sâ‘at altıda meclise geldik (Fındıklı Sarâyı‘na). Yeni grup hey‘eti yüze karîb idi. Fırķadan evvelce çıķmıř olan ba‘zı eşḥâşı da berâberlerine almış olduklarını bu sırada ḥayretle gördük. Salonda ictimâ‘ edildi. Neficede i‘tilâf ḥuşûle geldi. Ammâ bence pek za‘iftir. //III-59//

24 Rebî‘ülâḥir 1329 (Pâzâr) 10 Nîsân 1327/23 Avrii Dimanche

Dün gece Fındıklı Sarâyı‘ndan Beşiktaş‘ta benim evime geldik. Gece sâ‘at altı buçuğa kadar müzâkere ettik. Karar – vükelâdan olan rüfeķâ şabâḥleyin Bâb-ı ‘Âlî‘de toplanacak herḥâlde karar-ı sâbîķ icrâ olunacaktır. Şabâḥleyin Mekteb-i Kıuzât‘ta dersi verdim sonra Evķâf Nezâreti‘ne gittim. Sâ‘at sekizde Bâb-ı ‘Âlî‘de bilcümle vükelâ ictimâ‘ ettik. Verilen karar (1) Şâdıķ Bey İstanbul‘dan gidecek (2) Fırķa Hey‘et-i İdâresi‘ni tebdîl etmek isteyen grup hey‘etinin arzûsuna muḥâlefet olunacak (3) Vükelâ meclise karşı radikal bir vaz‘iyyet alacaktır. Bu gece yine bizde ictimâ‘ ettik. Bu noktaları müzâkere ve tedķîķ ettik. Ḥâzır bulunanlar – Tal‘at, Raḥmî, Midḥat, Câvid, Câhid, Ḥalîl, Seyyid, ‘Alî Cenânî, Münîr Çorum, Ğâlib Karesi, Ḥâcî ‘Âdil idiler.

25 Rebî‘ülâḥir 1329 (Pâzâr ertesini) 11 Nîsân 1327/24 Avrii Lundi

Gece Hâcî ‘Âdil ve Eyyüb Şabrî benim evde yattılar. Şabâha qarîb bir zamâna kadar konuştuk. Yarın in‘ikâd edecek Meclis-i Vükelâ’da görülecek vazîfe ve bilhâşşa Hârbiyye Nâzırı Maḥmûd Şevket Paşa’nın tavır ve hareketine göre hareket olunmasına karar verdik. //III-60//

26 Rebî‘ülâhîr 1329 (Salı) 12 Nîsân 1327/25 Avri1 Mardi

Bugün Meclis-i Vükelâ’da yine Maḥmûd Şevket Paşa pek mütereddîd görüldü. Müşârünileyhin bu hâli bilcümle vükelâyı şübheye düşürdü. Doğrusunu söylemek lâzım ise Hârbiyye Nâzırı’nın Şâdık Bey ile müşterek olduğuna ve ittifâk-ı hafîde dâhil bulunduğuna zan ve zehâb hâşıl oldu. Ben bundan daha ziyâde müte’essif oldum. Gerek kabinenin ve gerek Hârbiyye Nâzırı’nın karârsızlığı beni düşündürmeye başladı.

İsti‘fâya karar verdim. Hâcî ‘Âdil Bey de taşvîb etti.

27 Rebî‘ülâhîr 1329 (Cehârşenbih) 13 Nîsân 1327/26 Avri1 Mercredi

Şabâhleyin Meclis-i Meb‘ûsân’a gittim. Tal‘at Bey’i buldum. Karârımı söyledim. Düşündü nihâyet o da taşvîb etti. Midḥat Bey’i gördüm. Onun re’yini daḥî sordum. O da “Muvâfiqtir.” dedi. Derḥâl isti‘fânâmeyi yazdım. Tebyîzini Çorum Meb‘ûsu Münîr Bey’den ricâ ettim. Ben Hâriciyye Bûdçesi’ni dinlemek üzere Müzâkere Salonu’na girdim. Bûdçenin netîcesini bekledim. Netîce i‘timâd re’yi ile hitâma erdi. Ben de derḥâl Şadr-ı A‘zam’ı (Hâkḳî Paşa) Vükelâ Odası’na da‘vet ederek isti‘fânâmemi taḳdîm ettim. Qabûl etmedi. Ben de ısrâr ettim. ‘Adliyye Nâzırı Necmeddîn Bey’i çağirtti. O da bana vazgeçmekliğimi söyledi. Ben ısrâra devâm ettim. Odadan çıktım. Şadr isti‘fâmı almadı. ‘Adliyye Nâzırı koynuna koydu. Gece Aḥmed Rızâ Bey’in evinde toplandık. //III-61//

28 Rebî‘ülâhîr 1329 (Pençşenbih) 14 Nîsân 1327/27 Avri1 Jeudi

Dün gece Aḥmed Rızâ Bey’in hânesinde verdiğimiz karar ~~veehile~~ Maḥmûd Şevket Paşa Hey’et-i Vükelâ kararını infâzda* [انفاذه] tereddüd etmez ve kabine bir

✕ meslek-i kavīm ittiḥāz ederse isti'fāda ısrār etmemek idi – bugün yevm-i cülūs resm-i ḳabūlünde forma ile sarāyda bulunmak icāb ediyor idi. Gitmedim. Gece de kezālik forma ile Ḥāriciyye Nāzırı'nın ḥānesindeki ziyāfete de gitmedim ve ḥānemden çıkmadım. Gece sā'at birde Ḥarbiyye Nāzırı'nın Seryāveri Ḥüseyin Ḳadrī Bey Yüzbaşı İḥsān Beyle berāber geldiler. Ḥüseyin Ḳadrī Nāzır tarafından geldiğini ve isti'fāda ısrār etmemekliğimi ricā eylemekte olduğunu söyledi ve Şādık Bey'in 'adem-i i'zāmından dolayı isti'fā ettiğime müte'essif bulunduğunu bildirdi. Ben "Şādık Bey için isti'fā etmedim. Ḥükümetin mesleğinde 'azim ve metānet göremiyorum. Hey'et-i Vükelā ḳararı ḥilāfında Şādık Bey'in şimdiye kadar gönderilmeyerek cem'ıyyet-i ḥafıyye tertībātına devāma müsā'ade olunması da bence mūḥacib-i isti'fā olabilir. Faḳat bu benim için sebep-i münferid değildir. Esāsen o kadar ehemmiyeti de yoktur." //III-62//

29 Rebī'ülāḥir 1329 (Cum'a) 15 Nīsān 1327/28 Avril Vendredi

Bugün de isti'fāda ısrār ederek cum'a selāmlığına gitmedim.

30 Rebī'ülāḥir 1329 (Cum'a ertesi) 16 Nīsān 1327/29 Avril Samedi

Bugün doğru Meclis-i Meb'ūsān'a gittim. Meb'ūsān meyānında yerime oturdum. Rūfekādan bir çokları* [*چو جفلى* yazılmış] isti'fā ettiğime müte'essif görünüyorlardı. //III-63//

1 Cemāziyyülevvel 1329 (Pāzār) 17 Nīsān 1327/30 Avril Dimanche

Bugün Yıldız Sarāyı'nda Ḥalīfe tarafından keşide buyurulan ziyāfette bulundum. ~~Ve~~ ~~ma~~ Sofrada vükelā meyānında bir yer taḥşış olunmuş oraya oturdum. Şadr-ı A'zam tarafından Dāḥiliyye, Ḥāriciyye, Ma'ārif Nāzırlarının bulunduğu odaya da'vet edildim. Hep Maḥmūd Şevket'in müterreddid ḥālinden ve Şādık Bey'i göndermemesi kendisinin de bu ḥafı işlere müşāreketinde şübhe tevliḍ eylediğinden bahşolunuyor idi. Pādişāh* [*پاشاه* yazılmış] Ḥazretleri Başmābeyinci Lūtfi Bey'i Maḥmūd Şevket'e göndermiş Şādık Bey'i behemeḥāl çıkarmasını emretmiş. Bunun cevābını bekliyorlar idi. Ben cevāba intizār* [*انتظار* yazılmış] etmedim. Sā'at onda (alaturka) ḥāneme 'avdet ettim. Yemekten evvel Şadr-ı Esbaḳ A'yān Re'isi Sa'id Paşa

bana hitāben “İsti‘fānızın esbābını biṭṭabi‘ su‘āl etmem. Faḫaṭ sizce bir sebeb-i mübrem yok ise ısrār etmemenizi menāfi‘-i vaṭaniyye icābından görürüm.” dedi. Ben de her hareketimde menāfi‘-i vaṭaniyye icābına tābi‘ olduğum gibi bu huşuṣta da yine öyle hareket edeceğimi söyledim. //III-64//

2 Cemāziyyülevvel 1329 (Pāzār ertesi) 18 Nīsān 1327/1 Mai Lundi

Bugün yine Meclis-i Meb‘ūsān’a gittim. Şādık Bey’in gönderildiğine dā’ir haberler geldi. Aḫmed Rızā Bey isti‘fādan şarf-ı nażar etmekliğimi söyledi. Ṭal‘at Bey de hākezā. Sonra otuz kadar meb‘ūs Şadr-ı A‘zam Paşa’nın bulunduğu Vükelā Odası’na geldiler. Benim isti‘fāmın ‘adem-i ḫabūlüyle evḫāfa göndermemekliği ricā ettiler. Şadr-ı A‘zam cevāben “Ben zāten isti‘fāsını almadım. Ḥayrī benden ayrılmaz.” dedi. Bundan daha evvel ‘Adliyye Nāzırı isti‘fāmı yırttı. //III-65// [sayfa III-66-81 boş]

6 Cemāziyyülāḫır (Cum‘a ertesi) 21 Mayıs 1327/3 Juin Samedi

Bugün Meclis-i Meb‘ūsān’ın üçüncü sene-i ictimā‘iyyesinin son günü idi. Aḫşāma kadar devām ettiği hālde iş bitmedi. Nihāyet gece şabāḫa kadar devām etti. Bütçe Ḳānūnu’nun mevādd-ı selāşesinde a‘yān ile meb‘ūsān arasında ihtilāf devām etti. Nihāyet şabāḫ oldu meclis kapandı. //III-82//

8 Cemāziyyülāḫır (Pāzār ertesi) 23 Mayıs 1327/5 Juin Lundi

Bugün Pādişāhımız Beşiktaş Sarāy-ı Hümāyūnu’ndan Rumeli seyāḫatine ‘azīmet ettiler. //III-83// [sayfa III-84-92 boş]

29 Cemāziyyülāḫır (Pāzār ertesi) 13 Ḥazīrān 1327/26 Juin Lundi

Şaḫḫ

~~Bugün Ḥazret-i Pādişāh Rumeli’nden ‘avdet etti. Sarāyda Vükelā Odası’nda ictimā‘ etti. Malisorlar ḫakkında müzākere cereyān etti. Ḥānelerimize ‘avdet eder iken berāberimde bulunan Ḥalīl Bey “Dāḫiliyyeyi sana devredeceğim.” dedi. Ben de ‘adem-i ḫabūlümü söyledim.~~

Şahh //III-93//

1 Receb (Salı) 14 Hazîrân 1327/27 Juin Mardi

Bugün ba‘dezzuhr vasaî sâ‘at birde yine sarâyda toplandık. ~~Çandîl–Rumeli’nden~~ ‘avdet-i pâdişâhîyi sahh tebrîk için huzûra kabûl olunduk. Huzûrdan çıkınca* [جیقنجه*] حضور huzûr *çıkınca* yazılmış] Vükelâ Odası’nda geç vakte kadar müzâkere devâm etti. Oradan Bâb-ı ‘Âlî’ye ‘avdet eder iken Şadr-ı A‘zam beni ‘arabasına da‘vet etti. Halîl Bey’in nâfi‘aya benim dâhiliyyeye münâsib olduğumu faқаt Halîl Bey’in bu güne kadar hiç bir şey söylemediğini söyledi. Ben de kabûl etmeyeceğimi söyledim. //III-94//

4 Receb (Cum‘a) 17 Hazîrân 1327/30 Juin Vendredi

Bugün cum‘a selâmlığı Rumeli’nden ‘avdetten sonra birinci cum‘adır Beşiktaş Câmi‘i’nde icrâ kılındı. Ba‘deşşalât huzûra kabûl olundum. Rumeli’ni seyâhatinde ziyâret ettiği câmi‘lerin ta‘mîrinde görülen intizâmdan dolayı beyân-ı mağzûziyyet buyurdu. //III-95// [sayfa III-96 boş]

5 Receb (Cum‘a ertesi) 18 Hazîrân 1327/1 Juillet Samedi

Bugün vasaî sâ‘at birde yine sarâyda toplandık. Çandîl tebrîki icrâ olundu. Huzûrdan çıktıktan sonra Vükelâ Odası’nda toplandık. Bir müddet müzâkere cereyân etti. Müzâkeremiz Yanya Arnavudları hakkında idi. Bâb-ı ‘Âlî’ye ‘avdet eder iken Şadr-ı A‘zam ‘arabasına da‘vet etti. Yolda Halîl Bey teklîf etse nâfi‘aya beni de dâhiliyyeye ta‘yîn pek muvâfık olduğunu söyledi. Faқаt Halîl Bey’in böyle bir teklîfi vukû‘bulmadığını söyledi. Ben de kabûl edemeyeceğimi söyledim.

6 Receb (Pâzâr) 19 Hazîrân 1327/2 Juillet Dimanche

Bugün adaya gittim. Dün ‘arabada Şadr-ı A‘zam’ın emri üzerine Posta Nâzırı Hallâcyan’a kabûl ettirmek üzere Câvid Bey’e söyledim. Gece iknâ‘ edebilir ise yarın telefon ile bana haber vereceğini söyledi. Ertesi günü Câvid Cağaloğlu’ndaki

hânesinden Evkâf Nezâreti'ne bana telefon etti Hâllâcyan'ın 'adem-i kabûlünü bildirdi. //III-97//

7 Receb (Pâzâr ertesi) 20 Hâzîrân 1327/3 Juillet Lundi

~~Pâdişâh Hâzretleri bugün Rumeli seyâhatinden 'avdet etti. Ba'del'avde Beşiktaş Sarâyı'nda Vükelâ Odası'nda ictimâ' ettik. Karadağ mes'elesi hakkında biraz müdâvele-i efkârdan sonra 'avdet olundu. Hânelerimize 'avdet eder iken Dâhiliyye Nâzırı Halîl Beyle benim 'arabada berâber idik. İlk sözü "Dâhiliyyeyi sana devredeceğim." dedi. Ben de kabûl etmeyeceğimi söyledim.~~

Bugün Hâfîz Hâkkî Bey'de aḥşâm ziyâfette idik.

8 Receb (Salı) 21 Hâzîrân 1327/4 Juillet Mardi

Bugün Meclis-i Vükelâ Bâb-ı 'Âlî'de Şadr-ı A'zam nâfi'a nezâretini Hülûşî Bey'e teklîf etti kabûl eyledi. Benim vâsıtâmla posta nezâretini de Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından Kabril Efendi'ye teklîf etti. O kabûl etmedi. Hülûşî Bey'in irâdesi Erkân-ı Hârbîyye Re'îsi 'İzzet Paşa'nın a'yânlığıyla berâber çıktı. Meclis henüz dağılmamış idi. //III-98//

9 Receb (Cehârşenbih) 22 Hâzîrân 1327/5 Juillet Mercredi

~~Bugün Nâfi'a Nezâreti~~

10 Receb (Pençşenbih) 23 Hâzîrân 1327/6 Juillet Jeudi

Bugün yine Meclis-i Vükelâ Bâb-ı 'Âlî'de. Malisorlara dâ'ir müzâkere. Ehemmiyyetli bir şey söylenmedi. //III-99//

11 Receb (Cum'a) 24 Hâzîrân 1327/7 Juillet Jeudi

Bugün cum‘a selâmlığı Beylerbeyi’nde ba‘deşşalât Hünkâr ile Göksu Köşkü’ne gittik. Alafranga sâ‘at yedi buçukta Beşiktaş Sarâyı’na ‘avdet olundu. Ben, Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi Harbiyye Nâzırı Maḥmûd Şevket Paşa berâber idik.

12 Receb (Cum‘a ertesi) 25 Hazîrân 1327/8 Juillet Samedi

Bugün dâ‘irede Hâcî ‘Âdil Babanzâde İsmâ‘îl Hâkḳî, Raḥmî Beyler geldiler benim dâḥiliyyeyi* [داخلیه* dâḥiliyye yazılmış] ‘adem-i ḳabûlümünden dolayı serzenişte bulundular. //III-100// [sayfa III-101-192 boş]

Defter IV

Bu muḥtıra defterimde ta‘rîḥ sırasına ri‘âyet etmeyeceğim. Vaḳit buldukça bence en mühim veḳâyi‘i yazacağım. //IV-iç kapak//

3 Kânûn-i Evvel 1327 Cum‘a ertesi

2 Kânûn-i Evvel 327 Cum‘a günü Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî Seccâdecibaşı Emîn Beyle yarın alaturka sâ‘at dokuz buçukta Dolmabağçe* [طولمه باغچه*] Sarâyı’nda görüşmek arzûsunda bulunduğu emr ve irâdesini gönderdi. Mu‘ayyen sâ‘atte ḥuzûr-ı şâhâneye ḳabûl buyurdum. Bir sâ‘at devâm eden mülâḳâtın ḥulâşası: Şadr-ı Esbak Kâmil ve Hüseyn Hilmî Paşalar ile Hâkḳî Paşa ḥaḳlarındaki fikrimi ve Sa‘îd Paşa’ya dâ‘ir mülâḳazamı istifsârdan ‘ibârettir.

Sa‘îd Paşa’yı cümlesine tercîḥ ettim. //IV-07// Hâlâ da o i‘tikâddeyim.

Sonra Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi’nin masonlukla medḥûl bulunduğundan çekilmesi münâsib olacağı buyurdular. Ben de “Ḳânûn-i Esâsî’nin (35) mâddesinin ta‘dîlini Hey‘et-i Vükelâ kullarının teklîf ettiği ma‘lûm-ı şâhâneleridir. Şüret-i ta‘dîlin ḳabûl edileceğini ümmîd etmem. Şu hâlde kabine isti‘fâ edeceğinden Şeyhülislâm Efendi dâ‘îninizin yerine başka birini me‘mûr buyurursunuz.” dedim.

Cevâben “Peka‘lâ olur. Ben hepinizin //IV-08// maḳâmlarında kalmalarını arzû ederim yalnız Şeyhülislâm Efendi’nin kalmasını istemem.” buyurdu.

Ben de “Efendim cümlemiz Zât-ı Şāhānelerine ve Devlet-i ‘Aliyyelerine h̄idmet etmekle mükellef ve müfteh̄iriz. Hey’et-i Vükelā meyānında olsun meb’ūs olarak ve başka bir me’mūriyyetle h̄idmet ederiz. Bir kerre kabinenin tebeddülü h̄ālinde Efendimiz Sa’īd Paşa’yı teşkīl-i vükelāya me’mūr buyurursa diğ̄er vükelā bilāh̄ere ta’ayyün eder.”

Bundan sonra kendi şahş-ı hūmāyūnlarına ve ahvāl-ı huşūsiyyeye dā’ir ba’zı şeyler söylediler. //IV-09//

Bundan sonra müsā’ade buyurdular çıktım. Doğru Meclis-i Meb’ūsān Dā’iresi’ne geldim. Sa’īd Paşa’yı ve sā’ir vükelāyı orada buldum. Evvelce sarāya gider iken Şadr-ı A’zam’a teşādūf etmiş ve sarāya gitmekte olduğumu söylemiş idim. Müşārūnileyh nazarlarıyla beni isticvāb etmek istediğini anladım. “Bana teblīğ edecek bir haberiniz olmalıdır.” dedi. Bilcümle vükelā yanında tafşīlāt veremez idim. “Yarın şabāhleyin taşaddī’ edeceğim.” diyerek kaṭ’-ı kelām ettim. //IV-10//

Ertesi günü ya’nī 4 Kānūn-i Evvel 327 Pāzār günü şabāhleyin Nişāntaşı’ndaki h̄ānesinde Şadr-ı A’zamlā görüştüm. Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī ile cereyān eden mebāh̄işi tamāmen hikāye ettim. //IV-11//

10 Kānūn-i Evvel 1327 Cum’a ertesi

Bugün A’yān Dā’iresi’nde Bolu Meb’ūsū Hābīb Beyle Ser’asker-i Sābıḳ (Rızā) Efendi’nin - rütbesi ref’edilerek Midilli’ye nefyedilen - oğlu Şükrī Paşa’yı gördüm. Beni görmek arzusunda olduklarını ve Şükrī Paşa pederinin ‘afvına delālet etmecliğimi ricā etti. Ben de diğ̄erlerine ya’nī ‘Abdülhamīd-i Şānī’nin menfī bulunan vükelā-yı sā’iresine nisbetle pederinin cidden ehven olduğu i’tikādında bulunduğumdan ‘afvına çalışacağımı va’ad ettim. Hābīb Bey bana h̄iṭāben “Paşa sana gāyet mühim bir varaḳa gösterecektir. Sen de hayrette kalacaksın. Cem’iyyetimizden en ziyāde emīn olduğumuz arkadaşlardan ba’zıları Paşa’dan //IV-01// pāra almışlar. Elinde veşīḳa vardır. Bugün bir dānesini gösterecektir.” dedi.

Bunun üzerine Şükrî Paşa koynundan bir varağa çıkarıp bana gösterdi. Varağa (325) senesi temmüz ta'rîhli idi. (Muhterem Paşam) elķâbıyla başlıyor bir satır ile bir kaç kelimededen 'ibârettir. İmzâsı Adana Vâlisi Vekîli Cemâl – mündericâtı pek ziyâde hayretimi mücib oldu çünkü Cemâl Bey bunda Paşa tarafından gönderilen yüz lirayı aldığını yazıyor.

Amân yârabbi gözüme inanmayacağım geldi. Cemâl gibi Cem'iyet'in en emîn bildiği bir zât Şükrî Paşa'dan pâra alsın. Varağaya bir daha bakmayı cânım istemedi. "Bende kalsın." dedim ise de Şükrî //IV-02// Paşa râzî olmadı elimden aldı. Ben de yanından ayrıldım A'yân Salonu'na girdim. Ayrılırken bundan başka iki varağa daha olduğunu onlar daha ziyâde mücib-i hayretim olacağını söyledi. Zîrâ en ziyâde i'timâd ettiğim zevâtın vazîfelerini su'isti'mâl ettiklerini işbât edeceğini ve bunları bana söylemekten maķşadı benim nâmûsuma ve istikâmetime olan i'timâdından 'ibâret olup nazarımda kendisinin ötedenberi Cem'iyet nâmına nasıl dolandırılmakta olduğunu irâ'e ederek hâline ve pederinin hâline merhâmetimi ve ~~hm~~² celbedeceğini 'ilâve etti.

Bu işi tahķîk etmek ledelhâce bu âdamları Cem'iyet'ten taredtirmeğe muvaffak olamaz //03// isem ben Cem'iyet'ten kesf-i yed eder ve fi'ilen isti'fâ eylerim mülâhazaları zihnimi tırmaladı. İki sâ'at sonra Meb'ûsân Dâ'iresi'nde Hâbib Bey'i yalnız gördüm. Bu mülâhazamı ona da söyledim ve diğer varağaları da görmeyi ricâ ettim. O da kabûl etti. Cenâb-ı Hâķ cümlelerini işlâh buyursun.

Oradan doğru Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Meclis-i Vükelâ'ya dâhil oldum. Müzâkerede hemân hiç bir şey söylemedim. Hâlâ o varağa-i meş'ümenin me'âli beni düşündürüyor idi. Hîtâm-ı müzâkerâta qarîb bir zamânda Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa dilsizlerden biriyle * gönderdiği varağada //IV-04// Meclis dağıldıktan sonra benimle görüşmek arzusunda bulunduğunu yazıyor. Hîtâm-ı mecliste Paşa odasına gitti ben de onu ta'ķib ettim. Sonra Maħmûd Şevket Paşa'yı da çağırtdık. Üçümüz bizim Fırķa ile Hürriyyet ve İ'tilâf Fırķası'nın i'tilâfından bahiş ve müzâkere ettik. Paşa bu i'tilâfi muvâfık görmediğini söyledi. Biz de onun fikrini taşvîb ettik. Meclis dağılır ise bu i'tilâfin ma'nâsız olduğunu aramızda qarârlaştırdık. Oradan ayrılıp dağıldık. //IV-05// [sayfa IV-06 boş]

14 Kānūn-i Evvel 1327 Cehārsenbih

Dün gece Bāb-ı ‘Ālī’de Meclis-i Vükelā’da verilen karar x vechile bugün şabāhleyin vasaṭi sā‘at on buçukta Meclis-i Meb‘ūsān’da Hey’et-i Vükelā hazır idi. Kānūn-i Esāsī’nin (35) māddesinin⁵ ta’dili haqqındaki hükümetin teklifi encümen tarafından kabul edilmiş ve Hey’et-i ‘Umūmiyye’ye verilmiş olduğundan müzākere edilecek idi. Müzākereye ba‘dezzuhr ikiye kadar başlanamadı. Çünkü bizim fırka ile (İttiḥād ve Teraqqī) fırka-i muḥālife (Ḥürriyyet ve İ’tilāf) a‘zāsından olan delegeler müstaḳil meb‘ūsulardan mürekkeb beş mutavassıtlar ile berāber ictimā‘ ettiler. İki fırka arasındaki bürüdeti izāleye çalıştılar. Netice ma‘ette’essüf hiçten başka bir şey olmadı. //IV-12//

Bence böyle olacağı zāten ma‘lūm idi. Çünkü her iki taraf yekdigerini igfāl etmekte ve beynlerinde ‘adem-i i’timād dā’im ve müstemirr idi. “İ’tilāf edecekler.” diye gazetelerde ve efvāh-ı nāsda deverān eden şāyi‘alar ‘avāmḳarībāne sözler idi. Nihāyet meclis açıldı. Evvelā “Rūznāmede dāhil değildir.” diyerek mādde-i mebhūseyi müzākere etmek istemediler. Daha doğrusu “İ’tilāfa bir tarīḳ bulacağız.” diyerek müstaḳiller gine araya girdi nihāyet 17 Kānūn-i Evvel 327 Cum‘a ertesi’ne müzākerenin ta‘līḳine karar verdiler. //IV-13//

17 Kānūn-i Evvel 327 Cum‘a ertesi

Bugün meclisin mī‘ād-ı küşādından üç sā‘at sonra re’is tarafından meb‘ūsān ictimā‘a da‘vet olundu. İttiḥād ve Teraqqī Fırkası a‘zāsından (125) diğeri fırkalardan altı ki cem‘an 131 a‘zā salonda ictimā‘ etti. Ekseriyyet yok idi. Çünkü ekseriyyet olmak için (143) a‘zā lāzımdır. Meclis resmen küşād edilemedi faḳat Şadr-ı A‘zam mühim beyānāta bulundu. Ḥulāşası meydān-ı mübāheşeden kaçmaları doğru olmadığını gelip vükelānın teklifi yā kabul veyā esbāb-ı ma‘ḳüle ile reddetmeleri lāzım geleceğini pek muḳaṭṭa‘ ve müdellel bir şürette ifāde ve beyāndan ‘ibārettir. //IV-14//

Ḥürriyyet ve İ’tilāf Fırkası bu celsede cereyān eden aḥvāle vāḳıf olmak ve iktizā ederse her nevi‘ tecāvüzü yapmak üzere iki kişi göndermiş idi. Biri Gümülcineli İsmā‘il Bey diğeri de Rızā Nūr Bey Sinobīdir. Bu iki zātı intiḥāb etmelerinden dolayı

laţifegü Ma'ârif Nâzırı 'Abdurrahmân Efendi "Bu iki zâtı fırka intiĥâbda işâbet etmiştir. Nefir-i 'âm için en ehliyyetli bunlardır." dedi. Birinci celse kapandı.

Yarım sâ'at sonra ikinci celse açıldı. Bu celsede (116) meb'ûsun hâzır bulunduĝu anlaşıldı. Şadr-ı A'zam Sa'îd Paşa //IV-15// bunun üzerine de ba'zı sözler söyledi. Hülâşası "İki def'adır meb'ûsânın ictimâ'-i 'umûmiyyeye gelmemeleri ve koridorlarda gezinmeleri teklîfimizi reddetmektir. Şu hâlin red ma'nâsı ifâde edemeyeceğini müdâfa'aten dermeyân edecek olanlara her hâlde bu hâlin bir ihtilâf teşkil edeceğini beyân edebiliriz. Ve bunun üzerine Hey'et-i Vükelâ'nın isti'fânâmesini şimdi hâkpây-ı şâhâneye taqđim edeceğim. Meydânı erbâb-ı ihtirâma terk ediyoruz." me'âlinden 'ibârettir.

Bu sözleri müte'âkıb Harbiyye Nâzırı Maĥmûd Şevket Paşa ba'zı ifâdâtta bulundu. Biz de Meclis ya'nî İctimâ' Salonu'nu terkederek Vükelâ Odası'na //IV-16// gittik. Orada isti'fânâme tanzim ve bilcümle vükelâ cânibinden imzâ olundu. Maĥmûd Şevket Paşa vedâ'etiyle sarây-ı hümayûna taqđim kılındı. Biz de daĝıldık. //IV-17//

18 Kânûn-i Evvel 327 Pâzâr

Şabâhleyin vasaţi sâ'at onda Mekteb-i Kuzât'a gittim. (Taţbikât-ı Cezâ'iyye) dersini okuttum. Oradan Çorum Meb'ûsu Münir Bey'e uğradım. Birlikte Meclis-i Meb'ûsân'a geldim.

Muĥâlifler Sa'îd Paşa'nın kabine teşkil etmesine mümâna'at için dâ'irede alt katta bir salonda ictimâ' ederek müzâkerede devâm ediyorlar idi. Nihâyet on iki kişilik bir hey'etin ĥuzûr-ı hümayûna î'zâmına karar vermişler ve ba'dezzuhr sâ'at iki buçuk râddelerinde gitmişler idi. Gidenler meyânında İ'tilâf Fırkası'nın Re'îsi Amasya Meb'ûsu İsmâ'îl Hâkkî //IV-18// Paşa Gümülcine Meb'ûsu İsmâ'îl Bey Draç Meb'ûsu Es'ad Paşa olduklarını işittim.

(Mülâhaza)

Dünyâ pek ĝarîb ĥadisâta muşâdderdir ile doludur. Bu İsmâ'îl Hâkkî Paşa zâhirde pek nâmûslu ve muĥterem görülür. Ben de o i'tikâddeyim. Journallerin tedkîkine me'mûr

komisyon a'zāsından Kayseriyeli Mülāzım Şa'bān Efendi bundan bir sene kadar akdem bana zühür eden jurnallerin eşhābının esāmisi mübeyyin bir defter verdi. Hālā nezdimde maḥfūzdur.⁶ O zamān İsmā'īl Hāḫḫī Paşa'nın üç kıt'a jurnali zühür ettiğini ve bu jurnalleri //IV-19// kolağası rütbesini ḥā'iz bulunduğu zamān bir komisyona me'mūr bulunduğu sırada o komisyonda ~~cereyān~~ cereyān eden müzākerātı 'Abdülhamīd-i Şānī'ye ḥafīyyen yazmakta olduğunu söyledi. Ben pek ziyāde ḥayret ettim. 'Ādetā inanmak istemedim. Şa'bān Efendi cevāben "Evet ben de senin gibi inanmak istemedim. Köprü üzerinde kendisine teşādūf ettim. O komisyona me'mūr olup olmadığını sordum. "Evet öyle bir komisyona kolağası iken me'mūr olmuş idim. Niçin soruyorsun?" diye tereddüd ve şübhe 'alā'imini irā'e etti. "Başkalarından da taḫḫīk ettim. Muḥaḫḫaḫ bu ādam jurnalcidir. Şimdi de //IV-20// Mu'tedil Hürriyyetperverān Fırkası'nın re'īs-i şānīsidir (o vakit öyle idi)." dedi. Aşıl ġarībi bu Şa'bān Efendi İttihād ve Teraḫḫī Cem'iyeti'nin efrād-ı şādīqasından* [*صادق‌م‌ن صدیق‌م‌ن] olup Mu'tedil Hürriyyetpervāerān Fırkası'na ḥaşım iken Cem'iyet'ten çıktı ve jurnalcı dediği İsmā'īl Paşa'nın riyāset etmekte olduğu Hürriyyet ve İ'tilāf Fırkası'na dāhil olarak ~~o sözlerinden bir kaç mäh~~ bugün İttihād ve Teraḫḫī Cem'iyeti'nin en şiddetli bir ḥaşmı oldu.

Gümülcineli İsmā'īl Bey genç ve zekī bir zāttır. Faḫaḫ hırş-ı cāh aḫlāḫına su'ite'sīr icrā //IV-21// ediyor. Pek çok nāmūslu ve muḫterem zevāta tecāvüzü 'ādet edinmiştir. Bu da Meclis-i Meb'ūsān'ın birinci sene-i ictimā'iyyesinde İttihād ve Teraḫḫī Fırkası'nın en değerli müdāfi'ilerinden idi. Faḫaḫ fırḫa a'zāsından ba'zı zevātın nezāretlere ta'yīn olunmaları fırḫa a'zāsından ḥarīş-i iḫbāl olanları muğber etti. İsmā'īl Bey de o meyāndadır. 31 Mart Sene 1325 senesi ḥādīse-i irticā'iyyesinin izālesini müte'ākib Tevfīḫ Paşa tarafından teşkīl kılınan kabineye 'adliyye nāzırı olarak ben intihāb edilmiş idim. İsti'fā ettim. Bir kaç gün sonra bütün kabine suḫūḫ etti. Hüseyyin Hilmī Paşa tekrār kabine teşkīline me'mūr oldu faḫaḫ //IV-22// teşekkül edinceye kadar biḫḫabi' bir çok sözler deverān ediyor bu meyānda benim 'adliyye nezāretine ta'yīn olunacağımdan bahşolunuyor idi. İşte o sırada meclis Ayasofya civārındaki dā'ire-i maḫşūşada ~~iken~~ koridorda dolaşır iken bu İsmā'īl Bey yanıma geldi eğer ben 'adliyye nāzırı olursam kendisini müsteşārılığa ta'yīn etmekliğimi istedi ve "On beş gün kalayım istemez iseniz isti'fā ederim." dedi. * O vakte kadar bu kadar ḥarīş olduğunu bilmez idim. ~~Çünkü~~ Benim gibi mu'ārefesi teşādūf ettikçe merḫabādan 'ibāret olan bir ādamdan böyle //IV-23// bir ḫalebde bulunmasını ġarīb gördüm.

Olvağt arkadaşlarımızdan olup zekā ve ‘ilmini her vaqit taqdīr ettiğim × bugün muhālif fırkada bulunan ve İsmā‘īl Beyle berāber olan Antalya Meb‘ūsu Hāmdī Efendi’ye hikāye ettim. “İsmā‘īl böyle şeyleri yapar.” dedi.

Draç Meb‘ūsu Es‘ad Paşa pek ‘acīb bir ādamdır. Bir gün evvel bizim fırkadan idi. Bugün muhālifin ile ‘aleyhimizde ittifāk ederek sarāya kadar gitti. İşte insānların aḥvāl ve aḥlākı böyle dā‘imā tebeddül etmektedir (fei‘tabarū).

Bu günün aḥşāmı vasaṭi sā‘at altı rāddelerinde Sa‘īd Paşa’nın ḥānesinde Maḥmūd Şevket //IV-24// Paşa ile bulundum. Aramızda cereyān eden müzākere kabinenin teşkiline dā‘ir olup neticede teklīf ettiğimiz otuz beşinci mādde-i esāsiyyenin ḳabūl ettirilmesi ḥuşuşunda son dereceye kadar şebāt edilmesine ḳarār verdik. × Bugün ba‘dezzuhr sā‘at ikide şadāret tekrār Sa‘īd Paşa’ya tevcīh kılınmış idi. //IV-25//

19 Kānūn-i Evvel 1327 Pāzār ertesi

Bugün şabāḥleyin Meclis-i Meb‘ūsān’a gittim. Şāyān-ı ḳayd bir şey olmadı. Ba‘dezzuhr bir buçukta Bāb-ı ‘Ālī’ye gittim. Şadr-ı A‘zam ile görüştüm. Ḥaṭṭ-ı ḥümāyūn ḳırā‘at olundu. Sonra Maḥmūd Şevket Paşa ile beni Şadr-ı A‘zam ḥuşuşī odasına da‘vet etti. İbtidālarında Ḥāriciyye Nāzırın ‘Āşım Bey orada idi sonra gitti üçümüz kaldık. Kabine a‘zāsını intihāb ile iştiḡāl ettik. Zirā‘at ve ticāret nezāretine Sinabyan Efendi’nin yerine a‘yāndan Aristidi Paşa’yı tensīb ettiler çünki kabinede bir Rum a‘zā mevcūd deḡil idi. Ma‘ārif nezāretine de Ferseklib //IV-26// Meb‘ūsu Emrullāh Efendi’yi münāsib gördüler ve bu iki zāta teklīfi bana ḥavāle ettiler. Ben de oradan çıkınca her ikisine birer telgraf çektim. Yarın vasaṭi sā‘at onda Dā‘ire-i Meb‘ūsān’da görüşmekliğimizi ricā ettim. Yarın bakalım ḳabūl edecekler mi? Posta ve telgraf nezāretine Erzurūm Meb‘ūsu Karekin Pastırmacıyan Efendi’yi tensīb edip ona da teklīfi bana ḥavāle ettiler. Bu zātı bulabilmek için Ṭal‘at Bey’e gittim. Cāvid’in yanında olduğunu ondan öğrendim. Oradan Cāvid Bey’in ḥānesine gittik. Karekin Efendi’ye teklīf ettik. İ‘tizār etti ve “Bizim Taşnaksutyun* [طاشناسيون* yazılmış] Cem‘iyyeti’nin⁷ //IV-27// bu seneki kongresinde bizim nāzır olmamaklığımıza ḳarār verildi.” dedi. Babanzāde Ḥaḳḳī Bey orada ḥāzır idi. Birlikte çıktık. Ḥaḳḳī Beyle Şişli’deki ḥānesine ḳadar berāber geldik. Oradan Sa‘īd Paşa’nın ḥānesine uğradım Paşa’yı gördüm keyfiyyeti anlattım. Zohrab Efendi’ye posta

nezâretinin teklîfini ba‘zı esbâb mülâhazasıyla muvâfık gördü ve teklîfi yine bana havâle etti. Yarın bakalım Cenâb-ı Hâk ne gösterecektir? Allâhü ‘Azîmüşşân vaţanımız için hayırlar ihsân buyursun Âmîn. //IV-28//

20 Kânûn-i Evvel 327 Salı

Şabâhleyin sâ‘at onda Meclis-i Meb‘ûsân’a gittim. Bir müddet sonra Aristidi Paşa’nın A‘yân Dâ’iresi’ne geldiğini hademeden biri haber verdi. Gittim görüşüm Şadr-ı A‘zam’ın teklîfini tebliğ ettim. Qabûl etti. Telefonla Şadr-ı A‘zam’a (hânesinde idi) haber verdim. Sonra Meb‘ûsân Dâ’iresi’ne Emrullâh Efendi geldi. Ona da tebliğ etim. O da qabûl etti faqat fırkadan qarâr almak iktizâ edeceğinden derhâl keyfiyyet hâzır bulunan rüfeqâyâ bildirildi. Fırka müzâkereye başladı. Sonra Zohrab Efendi’yi çağırđım. Vükelâ Odası’nda ona da tebliğ ettim. Qabûl etti faqat mensüb //IV-29// olduğu Taşnaksutyun* [*طاشناسيون yazılmış] Fırkası tarafından qabûl edilmedikçe qat‘î cevâb veremeyeceğini söyledi ve arkadaşlarının fikirleri istizmâc etmek üzere gitti. Sonra Vartkes Efendiyle Karekin Efendi’yi gördüm Zohrab Efendi’ye teklîfi anlattım. Kendilerinin de muvâfaqatini* [*موافقتى muvâfaqati yazılmış] taleb ettim. Evvelâ memnûniyyet izhâr* [*اظها yazılmış] ettiler. Sonra idâre odasına beni çağırđılar. ~~sonra~~ Orada Zohrab Efendi hâzır olduğu hâlde “Telgraf nezâretini qabûl Ermenilerin kesr-i haysiyyetini mücibdir. Zirâ‘at nezâreti olursa qabûl eder vellâ edemeyiz. Ma‘hâzâ Ermenilerin darılmaya haqqı yoktur. Çünkü siz teklif //IV-30// ettiniz biz qabûl etmedik demektir.” dediler. Bu sırada fırka Emrullâh Efendi’ye muvâfık re’y verdiğini hattâ nezâret qabûl etmek için fırkadan re’y almak mecbûriyyetini muhtevî olan mâddenin ilgâsına qarâr verildiğini anladım. Sâ‘at alafranga dörde gelmiş idi. Şadr-ı A‘zam Konağı’na gittim. Hâriciyye ve Hârbiyye Nâzırlarını orada buldum. Hâriciyye Nâzırını münfa‘il gördüm. Şadr-ı A‘zam’ın benimle ve Hârbiyye Nâzırıyla istişâre edip kendilerini hâricde bıraktığından cânı sıkıldığını izhâr* [*اظها yazılmış] etmekten çekinmedi. Şabrettim ma‘hâzâ ~~sonra~~ pek müte’essir oldum. Şadr-ı A‘zam’ın benimle istişâresi //IV-31// şamîmî ‘addetmek lâzım gelen arkadaşların da nazâr-ı diqqatini celbetmekte olduğunu anlamış idim. Her hâlde benim için şâyân-ı diqqat bir hâl idi. Bihaqqın düşünüyorum. Hâriciyye Nâzırını gitti. Vükelâ şöyle ~~tanız~~ tertîb olundu:

Şadr-ı A‘zam

Sa‘îd Paşa

Şeyhülislâm	‘Abdurrahmân Nesîb Efendi
Hâriciyye	‘Âşım Bey
Harbiyye	Maḥmūd Şevket Paşa
Baḥriyye	Hürşîd Paşa
‘Adliyye	Memdūḥ Bey
Dâhiliyye	vekâleten Memdūḥ Bey
Mâliyye	Nâ’il Bey //IV-32//
Ma‘ârif	Emrullâh Efendi
Nâfi‘a	Sinabyan Efendi
Zirâ‘at ve Ticâret	Aristidi Paşa
Evkâf	Ḥayrî Bey
Telgraf	İbrâhîm Şûsa Efendi

Tezkeresi yazılıp Mâbeyn-i Hümâyûn’a gönderildi. Bu gece irâde-i seniyyesinin şudûru ricâ edildi çünkü yarın şabâhleyin Meclis-i Meb‘ûsân’da ictimâ‘ edeceğiz.

Gece sâ‘at vasaṭî (9)

Sa‘îd Paşa tarafından bana dâhiliyye nezâreti teklîf olundu. Qabûl etmedim. Rûfeqâdan ba‘zılarından (Ṭal‘at, ‘Âdil ve diğerk ba‘zı arkadaş) //IV-33// beni teşvîk ettiler. Cümlesini reddettim. Hâlbuki evvelce vukû‘u intihâb zamânında qabûl edeceğimi va‘ademiş idim. Şimdi reddetmekliğimin sebebi: Cem‘iyyet rûfeqâsı tarafından dâhiliyye nezâreti mütteḥiden bana münâsib görülmüş ben de “Benden başka qabûl edecek yoktur.” diyerek söz vermiş idim. Şimdi ise evvelâ Hâcî ‘Âdil Bey’in sâniyyen Ṭal‘at Bey’in sâlişen benim münâsib olacağını dermeyân ettiler. Sa‘îd Paşa’nın meyli ise Ṭal‘at Bey’de idi. Hâcî ‘Âdil Bey’i kaṭ‘iyyen istemediğini anlatıyor idi. Benim kabinede bulunmaklığım ve Şadr-ı A‘zam ile istişâre etmekliğim gerek //IV-34//arkadaşlarıma ve gerek Şadr-ı A‘zam’a karşı beni müşkil bir mevki‘de bulundurmakta idi. Bir de arkadaşlarımdan ba‘zılarında bilḥâşşa Hâcî ‘Âdil Bey’de biraz tereddüd görüyor ve kendisini Sa‘îd Paşa’nın reddine mebnîetmesi üzerine bir eşer-i infî‘âl ḥâşıl olduğunu hissediyor idim. Qabûl etmek bence münâsib değil idi.

Hey'et-i Vükelâ berây-ı teşekkür Dolmabâğçe Sarâyı'nda huzûra kabûl buyuruldu. Ba'zı vükelâyâ iltifât buyuruldu. Bana "Evkâfî ihyâ etti. Bunun da kıdrini takdîr etmezler ise neyi takdîr ederler?" diye çıkar iken iltifât etti. Ertesi cum'a günü câmi'de Esvâbcıbaşı Sâbit ve Seccâdeci Emîn Beylerin yanında "Hayrî Bey'in bir mişli daha yoktur." dedi tekrâr iltifât etti. //IV-35//

23 Kânûn-i Evvel 327 Cum'a

Bugün cum'a namâzını Dolmabağçe'deki Vâlide Câmî'i'nde edâ ettim. Hünkâr'ın büyük bir iltifât izhâr* [*اطها yazılmış] ettiğini yukarda hâmişte yazmış idim. Namâzdan sonra Şeyhülislâm-ı Sâbık Mûsâ Kâzım Efendi Hâzretlerinin Cerrâhpaşa'daki hânesine gittim. Efendiyi hânesinde Karesi Meb'ûsu Gâlib Efendiyle berâber buldum. Şu vechile muhâvereye başladık:

Ben "Efendim size dargınım hattâ gâvğâyâ geldim. Gâlib Efendi aramızda hakem olsun çünkü her ikimizin de emînidir." //IV-48//

Efendi "Peka'lâ söyle bakalım."

Ben "Eve Birkaç gün evvel Hâcî 'Âdil Bey'i gördüm. Bana muğber olduğunuzu söyledi. Sebebi gūyâ 'Abdurrahmân Nesîb Efendi'nin meşîhatini Pâdişâhımıza* [*پاشاهمه yazılmış] 'arz ve tavsiyye eden ve şu şüretle Zât-ı 'Âlînizi meşîhatten ıskâta sebep olan ben olduğuma zâhib oluyor imişsiniz. Hâlbuki Pâdihâ Zât-ı Şâhâne'ye Nesîb Efendi hakkında ben bir şey söylemedim."

Efendi "O hâlde su'itefehhüm zâ'il oldu. Ben sizin söylediğimize zâhib olmuş darılmış idim. Gerçi bu tebeddülde meşîhati kabûl etmemeğe karar vermiş idim. //IV-49// Fakat hiç olmaz ise benimle istişâre ederek yerime kimin münâsib olacağını birlikte müzâkere etmek şî'âr-ı refâkatten değil midir?"

Ben "Zât-ı 'Âlînizin tekrâr meşîhate gelmemesi pek münâsib olduğunda şübhe yoktur. İşte Gâlib Efendi söylesin fırkamızda bulunan a'zânın kısm-ı a'zamı Zât-ı Devletlerinizin 'aleyhindedir. Bu hâl ile gelmek bi'ttabî' doğru değildir. İstişâre bahşine gelince inşâf buyurunuz teklîf e-i müzâkere evvelâ sizin tarafınızdan olmak

lâzım gelmez mi? ‘Hayrî ben meşîhatten çekileceğim. Bu maķâm memleket için pek mühimdir. Yerime kimler hâtırâ gelir?’ demek size düşmez mi?’ dedim. //IV-50//

Efendi “Doğrusu ben sizin tarafınızdan böyle bir teklîfe muntazır oldum. Hiç haberim olmadan hârice çıkarılmaklığım ‘â’ilem efrâdı tarafından da ‘Efendi seni kolundan tutup attılar. Bu kadar hîdmetini nazara almadılar.’ demeleri cânımı sıktı. Münfa‘il olmuş idim. Şimdi bir şey kalmadı.” dedi.

Ġalib Efendi de bana haķ verir gibi göründü.

(‘İlâve)

Tebeddül-i vükelâdan iki hafta kadar evvel idi. Bir cum‘a cāmi‘-i şerîfte Mābeyn-i Hümāyûn Başkâtibi Hâlid Ziyâ Bey “Zât-ı Şāhāne Şeyhülislām Mūsā Kāzım Efendi’yi istemiyor ve pek sıkılıyor.” //IV-51// dedi. Ben de “(25) mādde-i kânūniyye vesilesiyle vükelānın isti‘fāsı muhaķķaktır. O vaķit Zât-ı Şāhāne başka bir zātı me‘mūr ederler.” dedim. Bir müddet sonra Seccādecibaşı Emîn Bey yanıma geldi. ~~Xxxx~~ “Yarın ezānî sâ‘at dokuz buçukta Dolmabağçe Sarāy-ı Hümāyūnu’na gelmenizi Efendimiz irāde buyuruyorlar.” dedi.

Ben de “Fermān Efendimizindir.” dedim.

Ertesi günü vaķt-ı mu‘ayyende sarāya gittim. Hattā gider iken Şadr-ı A‘zam’a vuķū‘bulan emir üzerine sarāya gitmekte olduğumu söyledim. Huzūr-ı şāhāneye yalnız olarak kabûl buyurdum. Kapılar kapandı bir sâ‘at //IV-52// kadar teşerrüf ettim. Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Paşa’dan ve Şadr-ı Esbaķ Kāmil ve Hüseyn Hilmî ve Haķķî Paşalardan baħiṣ açtı. Her biri haķķında fikrimi sordu. Hattā Şeyhülislām-ı Esbaķ Cemāleddîn Efendi ve Mıṣır Kādî-yı Sābıķı Yahyâ Reṣîd Efendi haķķlarında da mütāla‘amı emretti. Bir pâdişāha huṣūṣiyle milk-i haṣlet olmak üzere i‘tikād ettiğim Beṣinci Sultān Meḥmed Hān Hāzretlerine karşı ketm-i hissiyyātı muġāyir-i ahlāķ ve şadāķat görerek bu zevāt haķķında hissiyyāt-ı ḳalbiyyem neden ‘ibāret ise bilā pervā pek açık olarak söyledim ve bu kadar açık ma‘rüzātta bulunduğumdan dolayı //IV-53// ‘afv diledim.

Maḥzūz olduklarını beyān buyurdular ve “Şeyhülislām-ı ḥāzırın mason olduğunu söylüyorlar.” buyurdu.

“Aşlı yoktur zannederim Efendimiz. Faḫaṭ bu ḥuṣūṣ pek şāyi‘ oldu.” dedim.⁸

“Evet vuḫū‘undan şüyū‘u fenādır. Cümlelizden memnūnum faḫaṭ Şeyhülislām Efendi tebeddül-i vükelā vuḫū‘unda tekrār alınmaz ise pek iyi olur. Zāten a‘yāndandır deḡil mi?”

“Evet Efendimiz naşıl irāde buyurulur ise olvechile icrā olacaḡı ṭabī‘idir Efendimiz.”
//IV-54//

“Meşīḫate münāsib kim vardır?” buyurdu.

“Meb‘ūsān meyānında Kastamonu Meb‘ūsu Aḫmed Māhir Efendi fenā ādam deḡildir. Başka dā‘ileri de bulunur. İrāde Efendimizindir.” dedim. Lā ve na‘m ~~hem~~ hiç bir şey söylemediler.

Ruḫṣat-ı seniyye verildi ḥuzūrdan çıktım. Doğru Meclis-i Meb‘ūsān’a geldim. Şadr-ı A‘zam’a ~~birer birer mükālemeyi~~ biraz anlattım ertesi günü tafşilātını ḫikāye ettim. Sonra arkadaşlarımdan Ṭal‘at ve Ḥācī ‘Ādil Beylere ve Ankara Meb‘ūsu Ḥācī Muşṭafā Efendi’ye söyledim. Yalnız Şeyhülislām Efendi’ye söylemedim //IV-55// ve söyleyemez idim. Bundan sonra tebeddül vuḫū‘unda Nesīb Efendi’ye irāde geldiḡinde İkinci Mābeyinci Tevfīḫ Bey’in Şadr-ı A‘zam’a “Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī Şeyhülislām Efendi’yi tebdil buyurdular. Kastamonu Meb‘ūsu Aḫmed Māhir Efendi’ye de tevcīh-i şāhānelerini olduğunu ve müşārünileyhi de arzū eder ise de Nesīb Efendi’nin daha münāsib bulunduḡunu emir ve irāde buyurdular.” dediḡini Sa‘id Paşa Ḥazretleri bir gün sonra bana söyledi.

İşte şeyhülislām mes’alesi böyle oldu. //IV-56//

24 Kānūn-i Evvel 327 Cum‘a ertesi

Şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa keyifsiz olduğundan gelemedi. Kânûn-i Esâsî'nin (25) maddesinin⁹ ta'diline dâ'ir olan teklif müzâkere olunmağa başladı. Muhâlifler bermu'tâd esâs maddede hakkında söz söylemeyerek maddenin meclise şüret-i tevdî'ine ve sâ'ir eşkâle dâ'ir i'tirâzât dermeyânında devâm ettiler. Bugünün veķâyî-i mühimmesinin¹⁰ birisi de Şadr-ı Esbak Hüseyn Hilmî Paşa Fırka Re'isi Seyyid Beyle Edirne Meb'ûsu Tal'at Bey'i A'yân Dâ'iresi'ne da'vet ederek Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkasıyla //IV-36// 'aķd-ı i'tilâf teklifinde bulunmuş ve beş maddede hâvî bir varaķa ibrâz eylemiştir. Mezkûr maddeler:

- (1) (25)inci maddede kabûl olunmak.
- (2) Bu sene meclis feshedilmemek.
- (3) 'Adem-i fesħi te'mîn için mezkûr maddede bir fıķra 'ilâve etmek.
- (4) Su'âl ve istizâh ile hükümet işğâl edilmeyip Meclis-i Meb'ûsân levâyiħ-i mühimme-i kânûniyye ile meşğûl olmak veyâhûd üç mâh ta'til edilmek.
- (5) Tarafeyn gazetelerinin yekdîgeri 'aleyhine şiddetli tenķidattan tavaķķı eylemek. //IV-37//

Birinci maddede maķşadımız beşinci maddede diyecek yoktur. İkinci ve üçüncü maddeler ise kabûl olunamaz. Dördüncü maddenin kabûl ve reddinde yalnız bizim arkadaşlarım ihtilâf ettiler. Ahmed Rızâ Bey bu maddenin kabûlü de câ'iz olamayacağını çünkü haķķ-ı su'âl ve istizâhtan meb'ûsânın şarf-ı nazar etmesi meşrûtiyyete ve Kânûn-i Esâsî'ye muğâyir bulunduğunu beyân buyurdu pek doğrudur.

Hüseyn Hilmî Paşa muhâliflerimizin bu beş maddede üzerine i'tilâfa muvâfaķat etmek üzere olduğundan eğer İttihâd ve Terakķi //IV-38// Fırkası muvâfaķat etmez ise a'yânda 'aleyhimize idâre-i kelâm edeceği beyânıyla bizim refiķleri tehdid eylemiş onlar da münâsib cevâblar vermekte kuşûr etmemişler. //IV-39//

25 Kânûn-i Evvel 327 Pâzâr

Şabâhleyin Evķâf Nezâreti'ne gittim. Bir kaç sâ'at ilgâ-yı vezâ'if ile meşğûl oldum. Şadr-ı A'zam Konağı'ndan bir telgraf: “'Arıza-i vücûdiyyem ĥasebiyle bugün de çıkamayacağım.” Bugün vasa'tı sâ'at yarımında Bâb-ı 'Âlî'de Meclis-i Vükelâ

Hâriciyye Nâzırı ‘Âşım Bey’in taht-ı riyâsetinde ictimâ’ edeceklerinden gitmekliğimizi âmirdir. Vaqt-ı mu‘ayyende gittim. Ba‘zı mesâ’il müzâkere edildi. Ez en cümle Merdita Ormanı’nın¹⁰ meşhûr* [*مشهور yazılmış] Re’îs Râhib Doço’ya ihâle edilmesi //IV-40// qarârgîr olarak keyfiyyet Zirâ‘at Nezâreti’ne havâle olundu.

Ahşâm vasaî sâ‘at beş buçukta Şadr-ı A‘zam Konağı’na gittim. Sa‘îd Paşa’yı yatakta buldum. Zavâllı muhterem ihtiyâr râhatsızdır.

27 Kânûn-i Evvel 327 Salı

Bugün şabâhtan ahşâma kadar zamânımız Meclis-i Meb‘ûsân’da geçti. Ma’hûd (25) maddenin müzâkeresi devâm etti. Yarın da devâm edecektir. //IV-41//

28 Kânûn-i Evvel 1327 Cehârşenbih

Bu şabâh yeni kalkmış idim. Misâfir geldiğini söylediler. Çıktım. Qahramân-ı Hürriyyet Ohrili Eyyüb Şabrî Beyle Şadâret yâverânından Süleymân Bey imiş. Bir müddet görüştük. Ohri’den Manastır’dan gelecek intihâbâttan bahsettik. Eyyüb Şabrî Bey bana hitâben dâhiliyye nezâretini kabûl etmekliğimi söyledi. Zâten bu sözü diğer rüfekâ ile berâber bir kaç def‘a söylemiş ve tekrâr etmiş idi. Yapamayacağımı * söyledim. Bu Eyyüb Şabrî Bey cidden nâmûslu ve cesûr bir zâttır. Cem‘iyyet’e pek muhib ve merbûttur. Hâlen Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsındandır. //IV-42//

Bunlar gittikten sonra ben de Meclis-i Meb‘ûsân’a gittim. Müzâkere ahşâma kadar devâm etti. Ahşâm üzeri Merkez-i ‘Umûmî kâtib-i ‘umûmîsi bulunan Hâcî ‘Âdil Beyle Meclis-i Meb‘ûsân Re’îsi Ahmed Rızâ Bey’in odasında mahremâne görüştük. Esnâ-yı mükâlemede o da beni dâhiliyye nezâretini kabûle teşvîk ediyor idi.

Ben “Yapamam.”

Hâcî Bey “~~Evkâftaki mevki‘ini dâhiliyyede ümmîd edemiyorsun.~~ Enzâr-ı ‘âmmede düşmemek için kabûl etmiyorsun. Faqat bu doğru değildir. Sen nefsinin düşünmemelisin.”

Ben “Nefsimi düşünmem ve naşıl olsa evkâfta da bir gün enzârdan sukûṭ edeceğimi bilirim. Evkâfta düşmekten ise dâhiliyyede düşmek nefsim için elbette daha nâfi‘dir. Binâ‘en‘aleyh //IV-43// nefsimi düşünmediğimden emîn olmalısınız. Ancak önümüzde mühim bir intihâb vardır. Bunda muvaffak olamaz isem vicdânen pek mu‘azzeb olurum çünkü Cem‘iyyet için ‘adem-i muvaffakiyyet bir felâkettir. Yüzde yüz emniyyet-i kalbiyye hâşıl olmadıkça kabûlde ma‘zûrum.”

Hâcî Bey “Şu hâlde ben naşıl kabûl edeyim?”

Ben “Eğer bu emniyyet-i kalbiyye sizde de yok ise kabûl etmeyiniz.”

Hâcî Bey “Peki ammâ bu işi kabûl edebilecek rüfeḳâ meyânında üç kişi vardır. Onların bir sen biri Ṭal‘at Bey diğeri de benim. Bizden başka daha münâsib ve muvâfık bir zât var ise söyle gidelim elini öpelim kabûl ettirmeğe //IV-44// çalışalım.”

Ben “İşte bunun için Necmeddîn Mollâ Bey’in bu işe münâsib olduğunu evvelce size ve arkadaşlara söylemiş idim. Başka münâsibini göremiyorum.”

Bu sırada vasaṭî sâ‘at beşe gelmiş ve meclis dağılmış idi. Şâhibmollâzâde İsmâ‘îl Bey geldi. Onu müte‘âkıb Aḥmed Rızâ Bey teşrîf ettiler. Biṭṭabi‘ bahşimiz değışti. Ben oradan çıktım Vükelâ Odası’na girdim. Vükelâdan Hâriciyye Nâzırı ‘Âşım Bey Maḥmûd Şevket ve Hürşîd ve Aristidi Paşaları buldum. Biraz müzâkereden sonra çıktık. //IV-45// Koridorda ‘Âşım Bey bana taḳarrüb ederek “Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Paşa’nın hânesine gitmek istiyorum. Berâber gidelim.” dedi. Ben i‘tizâr ettim “Afvediniz hâneme gideyim.” dedim.

Evvelce beyân eylediğim vechile Şadr-ı A‘zam ile pek sık görüşmekliğim rüfeḳânın bilmem neden ise iğbirârını istilzâm ediyor idi. Hattâ ‘Âşım Bey de Şadr-ı A‘zam Konağı’nda bu iğbirârını izhâr eylemiş idi. O günden beri Şadr-ı A‘zam’a pek sık gitmiyorum idim. Mümkün olduğu kadar inzivâyı ihtiyâr münâsib olacağını taḳdîr ediyor idim. Dâ‘ire-i Meb‘ûsân’dan Aristidi Paşa ile //IV-46// ayrıldım. ‘Araba ile Beşiktaş’a kadar geldik. Aristidi Paşa vapur ile Arnavudköyü’ne hânesine gitti. Ben de evime geldim. //IV-47//

31 Kānūn-i Evvel 327 Cum'a ertesesi

Bugün Meclis-i Meb'ūsān'da aḥşāma kadar bulundum. İkinci celsede müzākerenin kifāyetine (141) re'y ile qarār verildi. Sonra (25) mādde-i esāsiyyenin qabūl ve 'adem-i qabūlü re'ye kondu. Encümenin teklifi vechile qabūlünü ḥükümet taleb etti. (125) re'y qabūl (101) re'y 'adem-i qabūl olarak ta'ayyün etti. Qabūl cihetinde şülūsān-ı ekseriyyet-i ārā lāzım idi. Ḥāşıl olamadı ve biṭṭabi' reddedilmiş oldu. Vaqit ezānī on iki olmuş idi. Hey'et-i Vükelā sarāy-ı hümāyūna gittik. Şadr-ı A'zam ile Şeyḥülislām'dan ve sarāyda rāḥatsız olarak 'avdet eden Ma'ārif Nāzırı'ndan mā'adā vükelā mevcūd //IV-57// mevcūd* [* mevcūd sayfa sonu ve bir sonraki sayfa başında mükerreren yazılmış] idi. Ḥuzūr-ı hümāyūna qabūl olunduk. Ḥāriciyye Nāzırı vükelā nāmına irāde-i kelām etti. Faqat iyi söyleyemedi. Cereyān-ı ḥālī bile muntażam ḥikāye edemedi.

Beşinci Sultān Meḥmed Ḥān Ḥazretleri Hey'et-i Vükelā'dan memnūniyyetini ve Meclis-i Meb'ūsān'ın ḥālinden müte'essif bulunduğunu izhār buyurdu. Nihāyet meclis ḥaqqında vükelānın re'yini sordu. Ḥāriciyye Nāzırı "Feshetmek icāb eder. Eğer re'y-i hümāyūnlarına muvāfık olursa meclis feshedilir." dedi.

"Ne şüretle fesholunacaktır?" buyurdu.

Ḥāriciyye Nāzırı da "Bir ḥaṭ ile a'yāna gönderilir." dedi.

Pādişāḥ "Acabā a'yān muvāfaqat eder mi?" //IV-58// buyurdu.

Ḥāriciyye Nāzırı "Eğer arzū-yı şāhāne fesih ṭarafında olduğu izhār buyurulursa a'yān da muvāfaqat eder." dedi.

Pādişāḥ "Ferīd Paşa (Dāmād) muvāfaqat etmez ḥālinden öyle anladım." buyurdu.

Bu sırada Maḥmūd Şevket Paşa ile Ḥürşīd Paşa söze karıştı. "Ekseriyyet lāzımdır. O da ḥāşıl olur." dediler.

Pādişāḥ da "Evet ekseriyyet kāfidir." buyurdu.

Sonra Nâ'il Bey'e tevcih-i hitâb ederek "Meb'ûsların muhâşşesâtı tamâmen verilecek midir?" buyurdu. //IV-59//

Nâ'il Bey "Usûlen verilmemek lâzım gelir" dedi.

Pâdişâh Hâzretleri "Verilmez ise gürültü olur. Verilse iyidir." buyurarak muhâşşesâtın i'fâsı re'yini izhâr buyurdular.

Nâ'il Bey de "Beynelvükelâ müzâkere ederiz." dediler.

Müsâ'ade buyurdular vükelâ çıkmâğa başladı. Nâ'il Bey'e iltifât etti. Ben çıkacağı sırada "Şadr-ı A'zam ile görüştün mü?" diyerek durdurdu. O sırada vükelâ çıkmış ben yalnız kalmış idim. "Bugün görüşemedim." dedim.

Pâdişâh "Bir kerre görüş. Bu işi //IV-60// sağlam yapınız." buyurdular.

Çıktım diğer vükelâyâ iltihâk ettim. Sonra sarâydan çıkar iken Başkâtib Hâlid Ziyâ Bey'e hikâyeye ettim ve nuḡ-ı hümayündaki "Bu işi sağlam yapınız." kelâmından ne anlamak lâzım geleceğini sordum.

Başkâtib "Sa'id Paşa'nın isti'fâ edeceğinden—korkuyor etmesini istemiyor. Zannedirim birinci derecede bu noktadır. Bir de a'yânın muhâlefetinden de biraz şübhe ediyor. Bu noktaların sağla sağlam yapılmasını istiyor." dedi.

Huzûra girmeden Başmâbeyinci Lütfî Bey'in //IV-61// odasında Maḥmûd Şevket Paşa'nın Şadr-ı A'zam'ın hânesinden alıp getirdiği hatt-ı hümayûnun şüretini okuduk. Me'âli

"Muhterem A'yân" hitâbıyla başlamış Meclis-i Meb'ûsân'ın feshine re'y-i muvâfakat vermelerini taleb ile neticelendirmiştir.

Bunu bilcümle Hey'et-i Vükelâ imzâ ettiler. Ben bunu muvâfık görmediğimi Nâ'il Beyle Nâfi'a Nâzırı Sinabyan Efendi'ye de söyledim. Onlar da "Hâkîkaten muvâfık

değildir. Bizim tarafımızdan imzâ edilmek iktizâ etmez. Bunu yalnız şadr-ı a‘zam imzâ etmek kifâyet eder. Lâkin Sa‘îd Paşa’nın vehm ve ihtiyâtı bize de imzâ ettiriyor.” //IV-62// dediler. Artık böyle dar ve tetik bir zamânda ihtilâf çıkarmak memleket için muzır olacağından imzâ ettik.

Ben hattın bu şüretle yazılmasını da ‘acîb gördüm. Maḥmūd Şevket Paşa “Fransa’da böyle imiş. Öjen Piyer’de şarâhaten mezkûrdur.” dedi ve Fransızca ‘ibâresini okudu. Fransızca bilen rüfekâ taşdıķ ettiler.

Ba‘delimzâ hatt-ı hümâyûnun yarın yazılması ve Seryâver ile A‘yân Re‘îsi’ne pâzâr ertesi günü gönderilmesini ve vasaṫî sâ‘at birde a‘yânın ictimâ‘a da‘veti //IV-63// zımında Başkitâbet’ten bir telgraf keşide edilmesini taşvîb ve tensîb ettiler.

Bu günün vaķ‘ası bu kadardır.

2 Kânûn-i Şânî Sene 327 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin A‘yân Dâ‘iresi’ne gittik. Hatt-ı hümâyûn geldi. Celsenin hafî veyâ ‘alenî olması hakkında müzâkere açıldı. Re‘îs-i A‘yân Ğâzî Muḥtâr Paşa muḥâlifâne ba‘zı sözler söyledi. Taķvîm-i Veķâyî’de meşûrdur. Nihâyet benim tarafımdan Kânûn-i Esâsî’nin (121) mâddesi¹¹ ihtâr olunması üzerine meclis a‘zâsı ğarbden taḥliyye olundu. Vûkelânın çıkıp çıkmamasında aramızda tereddüd ḥâşıl //IV-64// oldu. Dışarıya çıktık. Benim maķşadım müzâkerenin hafî veyâ ‘alenî olması kararlaşṫtıktan sonra içeriye girmek idi. Ya‘nî yalnız bu noktada vûkelânın çıkmasını şarâhat-ı kânûna muvâfiķ buluyor hem de muḥâlifinin “Vûkelâ a‘yân üzerinde te’sîr yapıyor.” i’tirâzâtına ‘aķlımca sed çekmek istiyor idim. Evvelâ buna × orada ḥâzır bulunan bilcümle vûkelâ muvâfaķat ettikleri ve hattâ dışarıya çıktıkları ḥâlde sonradan ba‘zıları nedâmet ettiler hattâ Ḥarbiyye Nâzırı Maḥmūd Şevket Paşa ile Ḥâriciyye Nâzırı ‘Âşım Bey biraz ileriye gittiler. Bana hücüma ve “Bu işleri sen yapıyorsun.” gibi bir takım sözlere başladılar. Maḥmūd Şevket Paşa zâhirde görüldüğü gibi cesûr değildir //IV-65// faķaṫ kalbi şâfidir. İktidârı mutavassıṫ olmakla berâber çalışkandır. Doğrusu bence kıymetli bir âdamdır. Ba‘zı zevâta karşı za‘afi ve bir çok aḥvâlde kuşuru vardır. Ammâ hey’et-i ‘umûmiyye-i aḥlâkiyyesi i’tibâriyle mu‘teberdir.

Hâriciyye Nâzırı ‘Âşım Bey gâyet harîş ve tafrâfurüş bir âdam olup mesâ’il-i siyâsiyyede esâslı bir şey yapmış olmamakla berâber Sa’îd Paşa’nın eșer-i rü’yet ve himmeti olan ba’zı şeyleri kâmilen kendisine mâleder ve dâ’imâ nefsinı medhmetekten çekinmez. Şadr-ı A’zam’ın ve diğeri rüfeķâdan nüfûzlu olanların ğıyâbında zimmeti irtikâb eder ba’zı sâdedil zevâtı iķnâ’ ederek kendisini medhettirir. //IV-66// Gözü şadr-ı a’zam olmakta velhâşıl karışık bir zâttır. Bu zâtı Sofya sefirliğı gibi küçük bir sefâretten hâriciyye vezâretine* [*وزاتنه yazılmış] kadar işâl eden Sa’îd Paşa iken iki mâh mürûr etmeden Sa’îd Paşa ‘aleyhine dölâb çevirmesi mâhiyyetini işbâta benim nazarımda kâfi idi. Bundan başka bugün şabâhleyin Hâcî ‘Âdil Beyle Şeyhülislâm-ı Cedîd Nesîb Efendi’nin istikbâline gitmiş idik. Vapur te’eĥhür etti. Biz de Evķâf Nezâreti’ne uğramak için Galata’dan İstanbul tarafına geçtik. ‘Araba içinde hattâ Bâb-ı ‘Âlî Yokuşu’nda bu ‘Âşım Bey’in bir kaç gün muķadde Mâliyye Nâzırı-Sâbıkı Câvid Bey’e //IV-67// “Memleketi kurtarmak ister iseniz beni şadr-ı a’zam yapınız.” dediğini hikâye etmiş idi. Bir de elyevm Paris Sefirimiz Rıf’at Paşa Hâriciyye Nezâreti’nde bu ‘Âşım Bey’den bahiş açılınca ‘Âşım Bey’in gâyet harîş-i iķbâl olduğunu Sofya’dan sefir-i kebîr olmak oradan hâriciyyeye geçmek sonra şadr-ı a’zam olmak gibi dâ’imâ hırş ve hüyâda bulunduğunu hikâye eylemiş olduğunu Tal’at Bey (Edirne Meb’ûsu) ile Menteşe Meb’ûsu Halîl Bey ayrı ayrı söylemişler idi.

Bu Tal’at Beyle Halîl Bey doğru sözlü ve pek nâmûslu âdamlar olup Rıf’at Paşa hâriciyye nâzırı iken bunlar da mütevâliyyen dâhiliyye nezâretinde bulundular. //IV-68// İşte bu hikâyeler de ‘Âşım Bey hakkında ‘adem-i i’timâdımı takviyye etmekte idi. Bugün Dâ’ire-i A’yân’da Maĥmûd Şevket Paşa ile bana hücum etmesi de zâten mes’elenin mühim olmasından ziyâde şahşî ve Sa’îd Paşa nezdindeki kıdrimi çekemediğinden ileri geldiğini hissediyor idim. Bu gibi muhtelif müţâlâ’ât beni pek ziyâde te’essür ve infî’âle dūĥâr etti. İsti’fâya karar verdim. Oradan Meb’ûsân Dâ’iresi’ne geçtim. Vükelâ Odası’nda Bolu Meb’ûsu Hâbîb Beyle Çorum Meb’ûsu Münîr Bey’i buldum. Her ikisi de refîkim ve maĥremimdir. Fikrimi açık-a söyledim ve yazdığım müsveddeyi imzâ tebyîz için Hâbîb’e verdim. Bunu her naşılca haber alan //IV-69// Nâfi’a Nâzırı Sinabyan Efendi geldi. Fikrimden vazgeçirmek istedi. Reddettim. Sonra Nâ’il Bey geldi. Ona da muvâfaķat cevâbı vermedim. ‘Adliyye Nâzırı Memdüh Bey geldi. Pek çok işrâr etti. Odadan çıkmaya beni mecbûr etti. Gerçi onu da gönderdimse de isti’fânemeyi tebyîz ettiremedim. Bunu müte’âķib Maĥmûd

Şevket Paşa geldi. Bir nevi ‘ tarziyye tarzında arkadaşların yanına gitmekliğimi teklif etti. ‘İzzet-i nefsimi şâhib olduğumu ona da söyledim.

En nihâyet Bahriyye Nâzırı Hürşid Paşa Meb‘ûsân Başkâtibi ‘Âşım Bey’in odasında beni buldu //IV-70// ve pek çok ısrâr etti ‘âdetâ sıkıldım ve bir taraftan da isti‘fâmın sa şâyi‘ olacağından korkmaya başladım. Bunda haklı idim çünkü Meclis-i Meb‘ûsân’ın feshine teşebbüs edilmiş, mes’ele a’yâna kadar hatt-ı hümâyûn ile gelmiş olduğu gün benim isti‘fâm su’itefsire uğrar idi. Ketm-i hissiyyâta mecbûr olduğumu kendi kendime taşdîk ettim. A’yân tarafına Hürşid Paşa’dan gelen (gittikten sonra yâverini göndermiş idi) haber üzerine geçtim. Faķat on daķıķa sonra gizlice meb‘ûsân tarafına ‘avdet ederek Münir Bey’e isti‘fânâmeyi tebyîz eylemesini //IV-71// söyleyerek yine A’yân Dâ’iresi’ne gittim. Yarım sâ‘at sonra yazılmış bitmiş idi. İmzâ ettim. Şadr-ı A‘zam’a gönderdim. Bugünkü mes’ele bu kadar.

3 Kânûn-i Şânî Sene 327 Salı

Şabâhleyin yine A’yân’a gittim. Vükelâyı orada buldum. Encümen-i Maḥşûş’a da‘vet ettiler. Birlikte gittim. Fesih hakkında Encümen kararını vermiş idi. A’yân Hey’et-i ‘Umûmiyyesi’nin kararı yarına kaldı. //IV-72//

4 Kânûn-i Şânî Sene 327 Cehârşenbih

Bugün vasaḫi sâ‘at yedi buçuĝa kadar A’yân’da hafiyyen müzâkere cereyân etti. Neticede ekseriyyet-i ‘azîme ile Meclis-i Meb‘ûsân’ın feshine karar verildi. Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî’ye keyfiyyetin ‘arzı yazısına kaldı.

5 Kânûn-i Şânî Sene 327 Pençşenbih

Şabâhleyin Meb‘ûsân’a gittim. Ne nezârete ve ne de Bâb-ı ‘Âlî’ye gitmek arzusunda değil idim. Bâb-ı ‘Âlî’den telefonla beni aradılar. Fesih mazbatasını imzâ ettim. Şeyhülislâm Nesib Efendiyle Meb‘ûsân Dâ’iresi’ne ‘avdet ettim. Fesih hakkındaki hatt-ı //IV-73// hatt-ı* [*hatt-ı sayfa sonu ve sonraki sayfanın başında mükerreren yazılmış] hümâyûn geldi. ‘Adliyye Nâzırı Memdûh Bey şadârete vekâleten kırâ’at

etti. Meclis dağıldı. Cenāb-ı Hâk millet ve memleket hakkında hayırlısını ihsân buyursun.

(Mütâla‘a)

Tevârih-i ‘Osmâniyyede pek çok emsâl ile müşbettir ki vükelâ arasındaki i‘timâdsızlık ve hased memleket için mûcib-i felâkettir. Hâriciyye Nâzırı’nın hasedi ve vükelâ-yı mevcûdeden ‘Adliyye Nâzırı Memdûh Ma‘ârif Nâzırı Emrullâh Efendiyle Şeyhülislâm Nesîb Efendi Mâliyye Nâzırı Nâ‘il Bey (bu zât Cem‘iyyet ‘aleyhine bulunur) Nâfi‘a ve Telgraf Nâzırlarından başka 4 diğ er vükelâ arasında ya‘nî münferiden yekdiğ erine karşı emn ve i‘timâdları //IV-74// yoktur. Bu zevâtın yekdiğ erine i‘timâdı bir derecede değ ildir. Meselâ benim ile ‘Adliyye ve Ma‘ârif Nâzırlarının ve Şeyhülislâm’ın yekdiğ erimize i‘timâdımız her türlü şâ‘ibeden berîdir. Az çok diğ erleriyle de şamîmiyyet mevcûddur. Fağ at öbür vükelây a karşı ~~onların arasında da~~ ve bu ta‘dâd olanların da ~~ile onların arasında da~~ şamîmiyyet bu görmüyor idim. Zâten onların arasında da şamîmiyyetten eș er yok idi. Şu hâl ile muğ adderât-ı memleketi der‘uhde etmek mes‘ûliyyetini bir türlü havşalam alamıyor isti‘fâyı mecbûrî görüyor idim.

Ağ med Rızâ Bey başta olduğı hâlde //IV-75// Tal‘at, Câvid, Hâcî ‘Âdil, Midhat, Eyyüb Şabrî, ve Ağ med Nesîmî Beyler bu ‘azmime kaç‘iyyen mâni‘ olmak istediler ısrâr eder isem kendilerinden kaç‘-ı münâsebet etmek lâzım geleceğini söylediler ve “Vağ anı ş u hâlde terketmek cinâyettir.” dediler. Fikr-i kâşirânemce bu mütâla‘alar doğ ru değ ildir. Bu hâl ile bizim umûr-ı hükûmette devâm etmeliğ imizi ben pek de muvâfiğ bulamıyorum. Gerç i muğ âlifine teslim-i hükûmet bir cinây et olduğı i‘tikâdında ş âbitim. Ha Ç ünk i aralarında ne iş eri âdam vardır ne de hûsn-i niyyet ş âhibi bir kimse bulunur. İhtimâl ki bu mütâla‘am da biraz fazladır. Fağ at onların arasında İsmâ‘îl Kemâlî Bey gibi ecnebî pârasıyla yaşayan ve Lûtf i Fikrî gibi hem ağ mağ ve hem de //IV-76// hırş -ı câh ile gözleri kararan kimseler var iken Şabrî ve Zeynel‘âbidîn Efendiler gibi müfsid ve ağ lâğ sız kimseler bulunur iken memleket için onlardan bir fâ‘ide taş avvur edemem. Evet muğ âlifin meyânında Antalya Meb‘ûş u Hâmdî Efendi Karesi Meb‘ûş u Vaş fi Efendi gibi âdamlar de vardır. Bunlardan vağ an zarar görmez i‘tikâdındayım. Fağ at bâlâda esâmîsi mezkûr olanlar ile Gümûlcineli İsmâ‘îl gibi bir çok ~~xxx~~ ervâğ -ı habîsesi bulunan bir fırğ ada bir kaç nâmûslu zevâtın

bulunması hükümeti te'min edemez. Bunda arkadaşlarım ile müttefikim. Faqat benim gibi ve diğer vükelâmdan ba'zılarının //IV-77// hasedlerini celbedecek olan arkadaşlarımın idâre-i umûra vaz'edinmelerini pek de muvâfık görmüyorum. Onun için isti'fâda muşırırm. Hâlâ da o fikirdeyim. Hattâ yarın cum'a selâmlığına gitmek niyyetinde* [*نیتہ yazılmış] olmadığımı bugün Hürşid Paşa'ya su'âli üzerine tekrâr söyledim.

(‘İlâve)

20 Kânûn-i Evvel Salı günü yazdığım hâtıraya müraca'at olunur ise benim isti'fâya haklı olduğum bir kat daha* [*فائدہا şeklinde berâber yazılmış] tezâhür eder. //IV-78//

6 Kânûn-i Şânî 327 Cum'a

Bugün râhatsızlığımı bahâne ederek cum'a selâmlığına gitmedim. Aşşâma kadar evden çıkmadım. Bakalım Cenâb-ı Hâk yarın neler gösterecektir?

7 Kânûn-i Şânî Sene 327 Cum'a ertesi

Bugün evden çıkmadım. Vasaî sâ'at üçte Bolu Meb'ûsu Hâbîb Bey yanında Ser'asker-i Esbak Rızâ Paşa'nın oğlu Şükrî Beyle berâber geldi. Bir müddet âfâkî sonra Rızâ Paşa'nın 'afvı hakkında görüşüldü. Bu zât pederinin 'afvı vesîlesiyle bir çok kimselerin cem'iyet-i mahreme nâmına kendilerinden //IV-79// pâra aldıklarını ve hattâ Bağdâd Vâlîsi Cemâl Bey'in Adana'ya 'azîmetten evvel yüz lira aldığını söylemiş ve veşîka da göstermiş idi. 10 Kânûn-i Evvel Sene 327 – muhtıraya bak –

Cemâl Bey'den başka zevâtın dahî bu huşuşta pâra aldıklarını ve ledelîcâb isimlerini söyleyeceğini va'ademiş idi. Bugün bunların isimlerini söylemesini ve veşîkalarını göstermesini talep ettim. Bir çok tereddüd gösterdi ve 'ilâveten dedi ki “Sonra bu âdamlar beni ezerler. Zâten gördüğümüz zarar kâfidir. Bir de bu yüzden mutazarrır olmayalım ricâ ederim.”

Hâbîb Beyle ben te'min ettik. Bundan kaç'iyen mutazarrır olmayacağını anlattık.

Bunun üzerine Şükrî Bey ber vech-i âtî //IV-80// ta'dâda başladı. Şükrî Bey'in sözlerini mümkün olduğu kadar 'aynen naklediyorum:

“31 Mart Sene 325 hâdiŕe-i ma'lûmesinden zannederim bir mâh muqaddem idi. Pederim olvaqt yalıda oturuyor idi. Kendisinin himâyesi ve Avrupa'yı ve serbest bir hâlde kalması için Raĥmî Bey'e mürâca'at ettik. Bunun için beş altı bin lira kadar bir hediye vermeğe râzî olduk. Boğaziçi'nde bir yalı almak ister idi. Veyâhûd Selânik cihetinde bir çiftlik almak arzusunda bulundu. Biz bunun ikisine de râzî olmuş idik. Hattâ ben Boğaziçi'nde bir kaç yalıya bile baktım. Faqat iş olmadı. Raĥmî Bey de bizden pâraları alamadı. Raĥmî Bey'in bende //IV-81// taĥrîrî bir veŕiqaŕası yoktur. Ancak nâmûsumla sizi te'mîn ederim vâki' olduğu gibi söylüyorum. Dediğim ta'rîĥte (31 Mart Sene 325 ta'rîĥinden taĥmînen bir mâh muqaddem) Raĥmî yalıya geldi. Pederim Paŕa ile görüŕtü. K  Oda içinde pederim ile Raĥmî Bey'den baŕka hiç bir kimse yoktu. Hattâ bizi bile bırakmadılar. Ne konuŕtuklarını bilmem. Raĥmî Bey'in geldiği günü ta'yîn edemiyorum. Gündüz idi.

Bundan baŕka – Üsküdar Mutaŕarrıfı Fâ'ik Bey de elli altmış lira kadar cüz'î bir ŕey aldı. Bu zâtın yedimde pârayı aldığına dâ'ir kartı vardır. Bir de Resneli Niyâzî Bey'in kardeŕi 'Oŕmân //IV-82// Fehmî Bey de iki yüz lira aldı. 'Alemdağı taraflarında bir ŕey yer aldılar. Bunun da iki yüz lirayı aldığına dâ'ir elimde tezkeresi vardır. Bunlardan baŕka Kırŕehir Meb'ûŕu Maĥmûd Mâhir Efendi Meclis-i Meb'ûŕân'da pederimi müdâfa'a ederek 'afvına delâlet edeceği va'adiyle Debre Meb'ûŕu merĥûm İsmâ'îl Paŕa vâŕıtaŕıyla üç yüz liramızı aldı. Hâlbuki hiç bir ŕey yapamadı. Bu zâtın elimde tezkeresi gibi bir veŕiqaŕa yoktur. Ancak bu zevâtın cümlesiyle münâsebâtımız bir takım vâŕıtaŕalar ile oluyor idi. İcâb ederse onlar ile işbât etmek mümkündür. Faqat dediğim gibi ben bunları meydâna çıkarmağı //IV-83// istemem ve işime gelmez. Ancak size kânâ'at gelsin ki içinizde böyle âdamlar vardır. Ben Cem'ıyyet'ten bir fenâlık görmedim. Ve ilelebed Cem'ıyyet'e ĥidmet etmek isterim. Huŕuŕıyla Ĥabîb Bey'den ĥasbî olarak d stluk görüyorum. Cem'ıyyet nâmına kiminle görüŕtüm ise Ĥabîb Bey'den baŕkasından ĥasbî mu'âvenet ve d stluk görmedim.”

(Mülâĥaza)

Şükrî Bey'in isimlerini söylediği zevât o kadar hayretimi celbetmedi ve kalben mûmâileyhin sözlerini reddedemiyor idim. Yalnız şüret-i ifâdesinden daha bir çok esrârı söylemek istemediğini anlıyor idim. //IV-84// Hattâ bu uğurda beş altı bin lira kadar pâra kaptırdıklarını söylemiş olmasına nazaran yâ Raḥmî'ye mezkûr meblağı verdikleri anlaşılır veyâhûd daha isimlerini söylemek istemediği zevâta pâra kaptırdıklarını anlamak iktizâ eder.

Cidden müte'essifim. İnqılâbı yapan ve meşrûtiyyet-i idâreyi memleketimizde te'sîs eden bir cem'iyetin a'zâsından olan ve vaḳtiyle Merkez-i 'Umûmî'de hizmetleri sebkededen Raḥmî, Cemâl, Fâ'îk gibi âadamların irtikâb ve irtişâları beni me'yûs etti. Ve bu me'yûsiyyet benim nezâretten bütün bütün çekilip artık Cem'iyet işiyle iştiğâl etmemekliğimi fikrini veriyor idi. Çünkü Şükrî Bey'in tarz-ı beyânı huşûşiyle //IV-85// isimleri ta'dâd olunan zevâtın aḥlâk ve aḥvâl-ı huşûsiyyesi söylenen sözlerin tamâmen olmasa bile kısmen vâқи'e mutâbık olduğuna bende kânâ'at hâşıl oluyor idi. Şimdi bu âadamlara karşı ne yapabilirim?

Aḥmed Rızâ Beyle Ṭal'at Bey'e işi anlatacağım. Evvelce muṭṭali' olduğum huşûşu söylemiş idim. Faḳat benim sözüm üzerine bunlar ne yapacaklar? Bence hiç bir şey yapamazlar zâten elde veşîka-i tahrîriyye de yoktur. Olanları da da ihtimâl ki Şükrî Bey inkâr eder. Çünkü "Meydâna çıkarmak işime gelmez." diyor. Korkuyor. Ammâ bu korkunun bir gün zâ'il //IV-86// olacağı hepsinin mâhiyyetinin meydâna çıkacağı şübhesizdir.

Cenâb-ı Haḳ memleket ve Cem'iyet haḳḳında hayırlısını iḥsân buyursun. Faḳat korkuyorum memleket ve Cem'iyet haḳḳında korkuyorum. Allâh encâmını hayreyleye. Şükrî Bey ile Ḥabîb Bey vasaṫı sâ'at dörtte gittiler.

(5) Sâ'at

Sâ'at beş buçukta Ṭal'at, Midḥat, Eyyüb Şabrî ve Ḥacî 'Âdil Beyler geldiler. Merkez-i 'Umûmî kararıyla bana evḳâf nezâretine devâm etmek lâzım geleceğini bildirdiler. Dâhiliyye Nâzır-ı Sâbıḳı Ḥalîl Bey de bu sırada geldi. Nihâyet evḳâfa devâma mecbûr olduğumu anladım. O gece Aḥmed Rızâ Bey'in ḥânesine da'vetli imişler gittiler.

Gece vasaḫī sā‘at onda ben de gittim. //IV-87// Orada Şāḫīb Mollā merḫūmun üç oğlunu Sa‘īd Ḥālīm Paşa’yı Seyyid ve Ḥālīl Beyleri buldum.

Kabinede kalmağa rāzī olunca intihābı düşünmek mecbūriyyeti ḥāşıl olmuş idi. Dāḫiliyye nāzırı olmak isteyen refikimiz Ḥācī ‘Ādil Bey’e ba‘zı su‘aller irād eyledim. Bu su‘aller cānını sıktı çünkü neticesi “Sen dāḫiliyye nāzırlığını idāre edemezsin.” demekten ‘ibāret idi. Ḥōş bu sözü de yüzüne karşı diğerklerinin ya‘nī Ṭal‘at, Aḫmed Rızā Beyler ile Sa‘īd Ḥālīm Paşa’nın yanında söyledim. Bu sözlerim gerçi lüzūmundan ziyāde şiddetli idi. Faḫaṫ ma‘zūr idim. Çünkü der‘uhde edeceği //IV-88// vazīfe memleket ve bilḫāşşa Cem‘iyyet için şu sırada mes‘ele-i ḫayātiyye idi. Benim * ise ötedenberi Ḥācī ‘Ādil Bey’e o kadar i‘timādım olmadığı Ṭal‘at Bey’e vaḫtiyle söylemiş idim. O sözümü Ḥācī ‘Ādil Bey’e de söylemeğe mecbūr idim. Bir de keyifsiz idim ɵ ‘aşabī bir ḫālde bulunuyor idim. Daha mülāyim bir ḫālde idāre-i kelām edemediğimi anlıyor idim.

Benim sözlerimden Ḥācī ‘Ādil ve Ṭal‘at Beylerin darıldıklarını anlıyor idim. Ben bundan bilḫāşşa Ṭal‘at’ın gücenmesinden müte‘essir olmakla berāber darılmalarını arzū ediyor idim. Maḫşadım uzaklaşmak //IV-89// nāmımı setretmek idi. Çünkü bence irtikāb ve irtişāları bence ḫaviyyen maẓnūn bulunan zevāt arasında çalışmak pek güç bir ḫāl olduğu gibi onları Cem‘iyyet’ten ṫard ve teb‘īd de pek müşkil belki de mūmteni‘idi. Bugün de bu şüretle mücādele ile geçti.

Fī 8 Kānūn-i Şānī Sene 1327 Pāzār

Şabāḫleyin bermu‘tād Mekteb-i Ḳuzāt’a gittim. Oradan şeyḫülislām-ı cedīdi ziyāret ettim. Ḥabīb Bey de orada idi. Birlikte çıktık postaḫāneye ḫadar geldik. Yolda bir ḫaylī ḫasb-i ḫāl ettik. İrtikāb //IV-90// mes‘eleleri bizi ürkütmede idi. Postaḫānede ben kaldım Nāzır İbrāḫīm Şūsa Efendiyle görüştüm. Kabinenin tebeddülünden ve taşfiyyesinden baḫiş açtı. Bir hafta evvel gibi mülākātımızda nāzırlığı beceremeyeceğini söylemiş “Bir müsteşārlık benim için daha a‘lā olur.” demiş idi. Ben de aramızdaki ḫuḫūḫ ve maḫremiyyete binā‘en isti‘fā eylesinin mūnāsib olacağını söyledim ve mūmāileyhin aḫaşş-ı emeli olduğunu anladığım Cebel-i Bistān mutaşarrıflığına kendisinin ta‘yinine bir māni‘ bulunmadığını daḫī söyledim. İsti‘fāya pek de muvāfiḫ görünmemekle berāber //IV-91// kabinenin bir kerre daha müsta‘fī

bulunduğu taqdırde kendisinin hâricde bırakılacağını kaç'iyen idrâk etmiş olmasına mebnî isti'fâyı münâsib gördü. Yarın şabâhleyin vasa'tı sâ'at 10-11 râddelerinde Şadr-ı A'zam'a gidip isti'fâsını vereceğini ve oradan benim hâneme geleceğini söyledi.

Ayrıldık. Ben Câvid Bey'in hânesine gittim. Öğle yemeğini orada yedim. Sonra Nür-i 'Osmâniyye Kulübü'nde ictimâ' edecek olan fırka a'zâsıyla görüşmek üzerine ka birlikte kulübe gittik. Midhat, Tal'at, Hâcî 'Âdil, Gümülcine Meb'ûsu 'Ârif berâber idi. Eyyüb Şabrî Bey de birlikte idi. //IV-92//

Fırka a'zâsının ekseri gelmiş idi. Ben râhatsız idim duramadım hâneme 'avdet ettim. Su yuttum gecelik entârisini giydim. Bermu'tâd ta'rîh mü'tâla'a ediyor idim. Şeyhülislâm Nesîb Efendi Hâzretlerinin geldiğini haber verdiler. Velî'ahdî ziyâret etmiş oradan bana uğramak istemiş. Yarım sâ'at kadar oturduk. Bittabî' hâl ve kıyâfetimden 'afvımı ricâ ettim.

Muşâhebe esnâsında bir söz şâyân-ı diğkhat olmakla buraya kaydî lâzımdır.

Şeyhülislâm "Benim bir hâcem vardır. Erzurumlu Mehmed Efendidir. Bu zât dün bana geldi. Garîb bir şey söyledi. Hem müte'essif //IV-93// hem de müteneffir oldum. Hâce Mehmed Efendi geçen gece İstanbul Meb'ûsu Nasühîzâde Muştafâ 'Âşım Efendiyle birlikte imişler. Yanlarında başka bir zât daha var imiş. Ahvâl-ı hâzıra-i 'âlemden bahsedilir iken Muştafâ 'Âşım Efendi 'Bu memleket İttihâdcıların elinde bulunmaktan ise Yünânîlerin eline geçmesini tercîh ederim.' demiş."

Şâyân-ı nefret bir sözdür. Hâce Mehmed Efendi yalan söylemez şâlih mütedeyyin bir zâttır. Şahîhan Hâce Mehmed Efendi yalan söylemez ben de bu zâtı tanırım. 'Alîm ve 'abîd bir zâttır. Muştafâ 'Âşım Efendi o menfûr sözleri söylemiştir. //IV-94// Bunu da ümmîd ederim. Çünkü ahlâkı pek za'if bir âdamdır.

(İntibâh)

Siyâsî haşımlarına galebe edemeyince memleketin yed-i ecânibe h geçmesine râzî olmak derecesine inmekten Allâhü 'Azîmüştân cümleyi muhâfaza buyursun Âmîn. //IV-95//

13 Kānūn-i Şānī 327 Cum‘a

Bugün cum‘a selāmlığına gitmek üzere evvelā Beşiktaş Sarāyı’na uğradım. Başmābeyinci Lütfi Bey’in odasına girdim. Maḥmūd Şevket Paşa orada idi. Benim görünmediğimden baḥişle serzenişte bulundu. Biraz görüştükten sonra Başkātib Hālid Ziyā Bey’in odasına gittim. Bir müddet görüştük. Oradan yemeğe da‘vet olunduk. Sarāy erkānı ve Maḥmūd Şevket Paşa ile ben ta‘ām ettik. Bundan sonra Dolmabağçe Cāmi‘-i Şerīfi’ne gittik. Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī teşrīf buyurdular. Cāmi‘ kapısında bermu‘tād istikbāl ettim. Keyifsizliğimden müte‘essif olduğumu //IV-96// bugün hātır sormak üzere bir me‘mūr göndermek istediğini ve ma‘hāzā burada gördüğünden memnūn olduğunu irāde ve iltifāt buyurdular. Maḥfil-i hümāyūndaki odaya dāḥil olduktan bir müddet sonra ḥuzūr-ı hümāyūna celb ve da‘vet olundum. İşāret-i pādişāhiye imtişālen mukābil-i şehriyārīde bulunan şandālyeye oturdum. Dāḥilī ve ḥāricī aḥvālden su‘āl buyurdular ve Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshinden memnūn olduklarını izhār ettiler ve meb‘ūsān meyānında bulunan ba‘zı zevātın kaşden ikā‘-yı şikāk ve ihtilāf etmekte olduklarından o gibilerin //IV-97// bir daha intiḥāb edilmemesi arzūsunu gösterdiler. Şu temenniyyāt-ı ḥükümdārīye müşāreket etmekle berāber “Efendimiz muḥāliflerin cümlesi vaṭan ḥā’ini deḡildir. Bunlar üç kısma taḡsīm olunabilir. Bir kısmı şekl-i muḥālefeti kendi kānā‘atlerine muvāfiḡ buluyor. Öyle muḥākeme ediyor. İkinci kısmı muḥākemededen maḥrūmdur ve faḡaṭ ~~hi~~ birinci kısma dāḥil olan zevāta i‘timādları var onlardan ayrılmazlar. Onların fikrine ḡē bilā muḥākeme mütāba‘at ederler. Bir de üçüncü kısım var ki onlar şırf kendi menfa‘at-ı şahsiyyelerini elde edebilmek maḡşadıyla ortalığı dā‘imā şikāk ve ḥilāf içinde bulundurmak isterler. //IV-98// Bu üçüncü kısım pek fenādır faḡaṭ lehulḡamd azdır. İnşā‘allāh işte bunlar tekrār intiḥāb olunmazlar meclis de kesb-i sūkūnet eder iş görür.” dedim.

Pādişāh Hāzretleri “Evet öyledir. Faḡaṭ meclis ~~hi~~ bu sene hiḡ iş görmedi. Memleketimiz ḥāricen bu kadar mesā’il ile meşḡul olduğu bir sırada dāḥilī gürültüyü teşdīd ettiler. Ben genç olsam bile meşrūḡiyet-i idārenin tebeddülünü istemem. Zāten ḥilḡatim ṭabī‘atım memleketimi dā‘imā mes‘ūd görmek isterim. Görmediniz mi ne söylüyorlar?” //IV-99//

Bundan sonra hemān huzūr-ı hümāyūnda bulunduğum tenhā bir zamānda su'āl buyurduğu gibi Sa'īd Paşa'yı, Kāmil Paşa'yı, Hakkī Paşa'yı sordu. Artık Kāmil Paşa hakkında hiç bir şey söylemeye lüzüm görmeyerek “Bilmiyorum Efendimiz görüştüğüm zāt değildir.” dedim. Diğer ikisi haklarında bildiğimi ‘arzettim. Sözlerim her ikisinin ‘aleyhinde değildi.

Namāz vaḳti taḳarrüb etmiş ve herkes namāza hāzırlanmış idi. Zāt-ı Şāhāne kıyām buyurdu “Namāz kılalım.” dedi. Odadan çıktık. Hālīfe maḥfil-i hümāyūna dāhil oldu ben de //IV-100// ittişālindeki maḥall-i maḥşūšta cum'a namāzını edā ettim.

Şalātı edādan sonra ‘avdet-i şāhānede şofada başkātib ve başmābeyinciye yanında beni işāret ederek “Evḳāf Nāzırı Balmumcu Çiftliği’ni hiç görmedi. Bir gün buradan birlikte götürelim.” kelimeleriyle tekrār iltifāt buyurdular. ‘Arz-ı teşekkür ettim. //IV-101//

16 Kānūn-i Şānī 327 Pāzār ertesi

Ahşām üzeri Dāhiliyye Nāzırı Hācī ‘Ādil Bey’in odasına gitmiş idim. ‘Ādil Bey’in Hāriciyye Nez Nāzırı’nın yanında Hāriciyye, ‘Adliyye Bahriyye Nāzırlarıyla beraber olduğunu öğrendim. Ben gitmedim bekledim. ‘Ādil Bey geldi. ‘Adliyye Nāzırı Memdūh Bey’in de ile Bahriyye Nāzırı Hürşid Paşa’nın dünkü Tanīn Gazetesi’nin başmaḳālesinde vūkelā-yı devlet hakkında müḳāla‘āt arasında ba‘zı nuḳḳatı kukla diye ta‘rīf etmiş olmasından münfa‘il olarak isti‘fāya kıyām ettiklerini ve şimdiye kadar bunlar ile uğraşarak isti‘fālarını //IV-102// geriye aldıklarını söyledi.

Bu sırada Edirne Meb‘ūsu Ṭal‘at Bey geldi. Görüşmekte iken Hāriciyye Nāzırı ‘Āşım Bey geldi. Bana tarziyye tarzında bir kaç söz söyledi. Ṭal‘at söze karışarak “Haydi öpüşünüz barışın.” dedi. Ben soğukkanlılığımı muḥāfazada devām ettim. Hāriciyye Nāzırı “Baksana öpmek istemiyor.” dedi. Sükūt ettim. Cidden bu ādama münkesir olmuş idim. Çünkü kalbini iyi göremiyor ve i‘timād edemiyor idim. //IV-103// Bu sırada Maḥmūd Şevket Paşa geldi. Beni kucakladı. Sakalından öptüm. Bu ādam şāf kalblidir. Kuşuru çoktur faḳat ḥāsenātı gālibdir. Nazarımda Hāriciyye Nāzırı gibi ḥāşūd ve fenā kalbli ādam değildi. Buna karşı te’essürüm zā’il oluyor idi.

Benim kuşurum da çoktur. Ez en cümle kindarım. Bir adama muğber olduktan sonra ona karşı dâ'imâ muğber kalmak isterim. Yüzünü şüretini görmek istemem. Maḥmūd Şevket böyle değildir. Allāh cümlemizi ıslāh //IV-104// etsin. Benim de fenâ tabî'atlarımı hüsn-i ahlâka tebdil eylesin.

Bundan sonra kabine mes'elesi mevzû'-ı bahş oldu. Bir gün evvel Hâriciyye Nâzırı'nın odasında Dâhiliyye, Hâriciyye, 'Adliyye, Bahriyye Nâzır Mâliyye Nâzırlarından mürekkeb Encümen-i Vükelâ'da Nâfi'a Nâzırı Sinabyan Efendi'nin kabineden ihrâcıyla yerine Câvid Bey'in Telgraf Nâzırı İbrâhîm Şûsa Efendi'nin ihrâcıyla da yerine Tal'at Bey'in alınmalarına karar vermişler. Bu kararı Şadr-ı A'zam'a söylemişler o da münâsib görmüş. Hattâ bu kararın her ikisine tebliğini bana havâle etmek istemiş. //IV-105// Hâcî 'Âdil benim söylemeyeceğimi beyân etmesi üzerine "Öyle ise Maḥmūd Şevket Paşa söylesin." demiş. Bu sözleri hikâye ettiler. Ben kat'iyen reddettim. Bunun üzerine Hâriciyye Nâzırı bu iki zâta Hey'et-i Vükelâ nâmına çekilmelerini tebliğ etmek vazîfesini der'uhde etti. //IV-106//

17 Kânûn-i Şânî 327 Salı

Aḥşâm üzeri Bâb-ı 'Âlî'de buldum. Meclis Odası'nda beş altı arkadaş toplanabildik. Hâriciyye Nâzırı Sinabyan Efendi'yle İbrâhîm Şûsa Efendi'nin ne söylediklerini sorduk. Her ikisi de a'yân olmadıkça isti'fâ etmeyeceklerini söylediklerini öğrendik. 'Acîb yüz, şüret bir adam isti'fâ etmem der şebât eder bunu anlarım fakat "Beni a'yân yapar iseniz emrinize itâ'atle isti'fâ ederim." sözü bence pek çirkindir. //IV-107//

18 Kânûn-i Şânî 327 Cehârşenbih

Bugün Meclis-i Vükelâ'da Sinabyan ve Şûsa Efendiler mevcûd idi. İsti'fâ niyyetinde olmadıkları hâllerinden anlaşılıyor idi.

Ben meclise sâ'at dörtte geldim. O vakte kadar Evkâf Nezâreti'nde meşgûl oldum. Nezârette iken Niğde'den şüreti âtîde muharrer telgrafi aldım ve cevâbını yazdım.

Telgraf

‘Aynen şöyledir: “Evkâf Nâzırı Hıyırî Beyefendi Hâzretlerine

Niğde’nin en güzide evlâdından vaţan-ı ‘Osmâniyânın //IV-108// yetiştirdiği a’zamdan bulunmakla ve rü’yet-i celîle-i âşafâneleri hamden sümme hamden Niğde ve mülhâkâtının bâ’iş-i şükrânı bir derecede olmasına binâ’en livâ nâmına nâmzedliğiniz vaz’edildiğinden livâmızın bu şereften mahrûm bulunmaması müsterhemdir.

Niğde 17 Kânûn-i Sâni Sene 327

Belediyye Re’isi	Metropolid Vekili	Naķibüleşraf	Müfti-i Belde
Râsih	Papa Apostol	Meħmed	Rızâ”

Cevâbım ‘aynen şöyledir:

“Niğde’de Müfti Rızâ ve Naķibüleşraf Meħmed ve Metropolid Vekili Papa Apostol ve Belediye Re’isi Râsih Efendiler Hâzerâtına:

Vaţan ve milletime ‘âcizâne hidemât-ı ciddiyye ifâsına vaķf-ı vücûd edenlerden olduğum ve lehulhamd velminne //IV-109// mesâ’î-i nâçizânemin muhterem vaţandaşlarımca mazhar-ı taķdir olmasını pek kıymetdâr bildiğim cihetle nâmzedliğimin vaz’ı huşuşundaki luţfunuza teşekkür eder ve her hâlükârda bizi tevfiķât-ı hamdâniyyesine nâ’il buyurmasını Cenâb-ı Hâķ’tan temennî eylerim.

18 Kânûn-i Sâni Sene 327

Evkâf Nâzırı
Hıyırî” //IV-110//

19 Kânûn-i Sâni 327 Pençşenbih

Sa Gündüz sâ’at vasaţi üçe kadar Evkâf Nezâreti’nde meşgûl oldum. Üçte Hicâz Şihhiyye Komisyonu’nun Dâhiliyye Nezâreti’nde ictimâ’ ettiği telefonla haber

verildi. Gittim. Beni müte‘âkıb Aḥmed Rızâ Beyefendi de geldi. Her ikimiz bâ irâde-i seniyye bu komisyonun a‘zâsıdınız. Müzâkere bir buçuk sâ‘at kadar devâm etti. Ba‘zı muḳarrerât ittiḥâz olundu. Oradan Aḥmed Rızâ Beyle berâber Beşiktaş’a geldim.

Yolda Raḥmî, Cemâl, Fâ‘ik Beylerin Ser‘asker-i Esbak Rızâ Efendi’den rüşvet aldıklarına //IV-111// dâ‘ir müdâvele-i efkâr edildi. Te‘essüfler beyân olundu. Raḥmî’nin bu intiḥâbda meb‘ûş olmaması münâsib olacağını her ikimiz taḫdîk ettik.

29 Kânûn-i Sâni 327 Pâzâr

Bugün Meclis-i Vükelâ’da Anadolu vilâyât-ı şarkıyyesinden ba‘zılarında Kürdler ile Ermeniler arasında münâza‘ün fihâ olan arâzî mes‘elesine müte‘allik Şürâ-yı Devlet’te on bir mâddeli bir kânûn lâyiḫası tanzîm edilmiş. Onunla bu lâyiḫayı kâfi görmeyerek Dâḫiliyye Nezâreti’nin tanzîm ettiği on dokuz mâddeli diğerk lâyiḫa mâdde be mâdde kırâ‘at edilmek şüretiyle //IV-112// tedkîk edilmeğe başlandı. Evvelce sükûnetle devâm ettim. Müzâkerâtı ihlâl etmek istemedim. Müzâkere ilerledi. Dâḫiliyye Nâzırı Hâcî ‘Âdil Bey müṭala‘amı söylemekliğimi teklîf etti.

Ben “Şimdi bu lâyiḫaları müzâkere etmekten maḫşadımız Meclis-i Meb‘ûşân’dan taḫdîk edilmezden muḫaddem taṭbîk ise bence mümkün değildir. Çünkü evvelâ ḫavânîn-i esâsiyyenin ḫaḫḫ-ı taḫarrufu te‘mîn eden ba‘zı aşilları ihlâl ediyor. Bu gibi ḫavânîni meclisten ḫabûl edilmeden muḫaddem taṭbîk etmek doğru olamaz. Sâniyyen taṭbîki taḫvîb ve ḫabûl etsek biz bu kânûnu mevḫi‘-i taṭbîke vaz‘edinceye kadar Meclis-i Meb‘ûşân ictimâ‘ edecektir ~~çünkü~~ zîrâ mebde‘-i ictimâ‘ nîsândır. Ona da şurada iki mâh kaldı. //IV-113// Bu müddet zârfında Kürdistân eyâlâtını* [*ایالاتنى yazılmış] teşkîl eyleyen bilâd-ı ba‘îdede taṭbîk olunabilir mi? Taṭbîke başlasak meclis ümniyye ṭaleb edecektir. Sâlisin bu kânûn ile arâzî mes‘elesini ḫalletmek mümkün değildir. Fikrimce arâzî mes‘elesinde devletçe fedâkârlık eylemek bir miḫdâr meblağ taḫşîş ederek ṭarafeyni ırzâ ve tesviyye-i maḫlaḫat lâzımdır. Bu idâreten olur.” dedim.

En evvel Hâriciyye Nâzırı ve bunu müte‘âkıb bilcümle vükelâ taḫvîb ettiler. Lâyiḫa müzâkeresini bıraktılar. Benim Anadolu Hey‘et-i İşlâḫiyyesi’ne gitmekliğimi muşırrâne teklîf ettiler. Cevâben olarak dedim ki “Anadolu //IV-114// vilâyâtının ḫâli

cümlemizin ma'lûmudur. Huşûşiyle bu arâzî mes'alesi devletçe pek mühimdir. Bu gibi mühim mesâ'ilde hizmet benim için de medâr-ı mefâhettir. Ancak muvaffâkiyyet ümmîdi olmaksızın teşebbüs edemem. Evvelâ ne yapacağımı ta'yîn etmeli ben de düşünmeliyim. Elimden gelecek, muhtedir olacağım şeyler ise ma'eliftihâr kabûl ederim.” dedim.

Mâliyye Nâzırı Nâ'il Bey “Senin riyâsetinde gidecek hey'etin emrine yüz bin lira vermeğe hâzırım.” dedi.

Ben de “Şu hâlde bırakınız bu işi intihâb edeceğim refîklerle beraber müzâkere eder sonra //IV-115// Meclis-i Vükelâ'ya ‘arzederim.” dedim. Meclise bu şüretle nihâyet verildi. //IV-116//

3 Şubât Sene 327 Cum'a

Bugün selâmlık resm-i 'âlisi Dolmabâğçe* [*طولمه باغچه* yazılmış] Câmi'-i Şerîfi'nde icrâ kılındı. Namâzdan evvel mahfilde Şeyhülislâm Nesîb Efendi Ha Harbiyye Nâzırı Maḥmûd Şevket ve Bahriyye Nâzırı Hürşîd Paşalar ile aramızda ber vech-i âtî müzâkere cereyân etti. Hürşîd Paşa bana hitâb ile “Bugünkü gazetelerde neşrolunan Kâmil Paşa'nın Zât-ı Şâhâne'ye yazdığı mektûbu gördünüz mü?”¹² //IV-117//

Ben “Okudum intihâba te'sîr maḥsâdıyla yazılmış gibi görüyorum. Çünkü mesâ'il-i mühimme-i siyâsiyyeyi muhtevî değıldir ve mücerred Cem'iyet 'aleyhine hücumdan 'ibâret gibidir.”

Hürşîd Paşa “Bu ihtiyâr çok harîş âdamdır. Hem de bu maḥâlesinde hâksızlık ediyor. Meşelâ diyor ki ‘Trâblusgarb'dan dolayı İtalya Hükümeti Devlet-i 'Aliyye'ye i'lân-ı harb etti. Bunun sebebi de İttihâd ve Terakḳî Cem'iyetidir.’ Allâh için söylemeli bu söz doğru mudur? İ'lân-ı harb için Cem'iyet'in ne hâḳḳı vardır?” //IV-118//

Şeyhülislâm Efendi “Ben Mısır'da iken Trâblusgarb hâḳḳındaki fikrini Kâmil Paşa'dan sordum. ‘Bingâzî'yi bize bırakmalı Trâblus'u İtalya'ya vermeli.’ dedi.”¹³

Harbiyye Nâzırı “Ben de bir şeye muṭṭalı‘ oldum. Hıdīv-i Mıṣır ‘Abbās Hılmī Paşa hakkında ‘Hilâfet-i ‘Arabiyye düşünür.’ derler. Ben bu fikre kaṭ‘iyyen ehemmiyyet vermez idim. ‘Hıdīv böyle budala âdam deĝildir.’ der idim. Faḳaṭ ~~af~~ Trâblusĝarb Muḫârebese mülâbesesiyle icrâ olunan muḫâbereden anlıyorum ki Hıdīv haḳıḳaten bu fikirdedir.” dedi. //IV-119//

Hünkâr teṣrîf etti. Namâzdan sonra Baṣkâtib Hâlid Ziyâ Bey Kâmil Paşa ‘arızasının ne şüretle ve ne vâṣıta ile Zât-ı Şâhâne’ye vâṣıl olduğunu bilip bilmediĝimi sordu. Ben de “Bilmiyorum.” dedim. Ber vech-i âtî îzâhât verdi.

Hâlid Ziyâ “Bundan iki mâh kadar muḳaddem Kâmil Paşa ‘arızasını Mıṣır’dan Velî‘ahd’a göndermiş. Velî‘ahd bunu hilâf-ı uṣûl görerek Zât-ı Şâhâne’ye taḳdîm etmemiş. Sonra El-Mü‘eyyed gazetesiyile Kâmil Paşa ba‘zı ifṣâatta bulunmakla berâber Şehzâde Vaḫîdeddîn Efendi’ye de bir şüretini //IV-120// göndermiş. Vaḫîdeddîn Efendi ḫuṣûr taleb etti. O şüreti taḳdîm eyledi. Faḳaṭ şürette mühür ve imzâ yok idi. Zât-ı Şâhâne’ye bir kaç gün sonra beni çaĝırdı. ~~Tenhâda~~ ‘Bu varaḳa ‘acabâ haḳıḳaten Kâmil Paşa’nın mıdır? Kendisinin imzâ ve mührü yoktur. * Bir mektûb yazsak da su’âl etsek naṣıl olur?’ buyurdu. Ben de ‘Usûle muvâfiḳ göremem Efendim.’ dedim. Vazgeçti. Aṣıl memhûr nüṣḫa Velî‘ahd nezdindedir faḳaṭ benim zannıma göre ledelḫâce //IV-121// inkâr etmek için o nüṣḫa da mûmzâ deĝildir.” dedi.

Ben “Zannetmem. Kâmil Paşa bu varaḳayı inkâr etmez ve inkâr etmesi için sebep de göremiyorum.” ~~dedim.~~

12 Şubât Sene 327 Pâzâr

Bugün Meclis-i Vükelâ’da İngiltere ~~ha~~ Kıralı’na Hânedân-ı Âl-i ‘Oṣmân Nişâniyla imtiyâ muraṣṣa ‘İmtiyâz Nişâni’nin i’tâsı mes’elesini tâzelendi. Zâten bu mes’ele bir mâhdanberi ara sıra Meclis-i Vükelâ’yı işĝâl etmekte ve Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Paşa’nın fikir ve müṭâla‘asına muḫâlif olarak Hâriciyye Nâzırı ‘Âṣım Bey tarafından //IV-122// ihdâṣ edilmiş olduğu cereyân eden müzâkere ve mübâheṣeden anlaşılmakta idi. Bugün mes’elenin netîcelenmesi iḳtizâ edeceğini Hâriciyye Nâzırı teklîf etti. Ben söze başladım. Çünkü şafaḫâtına vâḳıf idim.

“Efendim ben bu nişânın şu sırada verilmesine muhâlifim çünkü İtalya Hükümetiyle devâm eden muhârebe esnâsında ve bilhâssa İngiltere Hükümetiyle münâsebâtımızı takviyye ve hattâ hüsn-i tedvire delâlet edecek hiç bir şey yok iken ve hükümet-i müşârünileyhâdan ümmîd ettiğimiz mu‘âvenetin en cüz’î bir eser-i ma‘nevîsini görmeden Devletimiz en büyük iki nişânını birden i‘tâ muvâfık değildir. Daha geçende Pâdişâhımızın //IV-123// büyük mahdûmu Ziyâ’eddîn Efendi Hâzretleri Mısır’a kadar gitti. İngiltere Kırâlı’na Hind’e gider iken resm-i ta‘zîmi îfâ etti. Şimdi nişânın ne münâsebeti vardır ve bunu mücib ne olacaktır? Bu mes’ele Hakkî Paşa kabinesi zamânında Kırâlı yeni cülûs ettiği sırada bir ziyâfette Londra Sefîrimiz Tevfîk Paşa’nın ta‘lîk eylediği İmtiyâz Nişânı’na bakarak pek beğendiğini ve faqâat kendisinde olmadığını söylemiş bundan Kırâlı’nın nişân istediği anlaşılacak Bâb-ı ‘Âlî’ye yazılmış idi. Şimdiye kadar meskût kalmış verilmemiş olduğu hâlde Hâriciyye Nâzırı’nın kendiliğinden kabine erkânından //IV-124// kimseye sormaksızın hattâ Şadr-ı A‘zam’ın bile mütâla‘ası almaksızın Londra Sefîri’ne yazarak işi Kırâlı’ya kadar ifhâm eylemesi ve nişân vermek istediğimizi anlatması doğru değildir. Bendeniz bu hâle te’essüf ediyorum. Ma‘hâzâ şu muhâbere ile Kırâlı nişân verileceğine muhtâlî olduktan sonra te’hîri de bihtâbi‘ tecvîz olunamayacağından nişânı verelim. Faqâat bendeniz şöyle bir şerh mazbata müsveddesine şöyle bir şerh vereceğim. (Nişân i‘tâsına bu zamân muvâfık değildir. Ancak emr-i vâki‘ hâline getirilmiş olmasından dolayı i‘tâsı //IV-125// zarûrîdir.)” Bunun üzerine Hâriciyye Nâzırıyla aramızda ber vech-i âtî muhâvere açıldı.

Hâriciyye Nâzırı “O hâlde hâriciyye nâzırıyla Londra sefirini reddediyorsunuz. Ben de isti‘fâ ederim.”

Ben “İsti‘fâ kolaydır onu hepimiz yapabiliriz. Ben fikir ve mütâla‘amı kânâ‘atim dâ’iresinde söylerim. ~~Dün İtalya~~ Bu bâlâda ‘arzylediğim esbâbdan başka dün İtalya donanması Beyrût gibi bir şehrimizi topa tuttu. İngiltere Hükümeti hâlâ //IV-126// seyirci mevki‘inde bulunur iken nişân göndermek beyefendi millete ve ‘âleme pek garîb görünür. Bir de Kırâlı yalnız İmtiyâz Nişânı’na hâhişkâr olduğunu irâ’e etmiş iken siz neden a Hânedân-ı Âl-i ‘Osmân Nişânı’nı da ‘ilâve ettiniz?” dedim.

Rüfekâ söze karıştı. Müzâkere münkaftî‘ oldu. Teneffüs ediliyor idi. Bu sırada Hâriciyye Nâzırı Nâfi‘a Nâzırı Câvid Bey’e mürâca‘atla benim tarafımdan mazbata

müsveddese öyle bir şerh verilmemesini ricâ etmiş. //IV-127// Câvid Bey bana mürâca'atla mazbatayı bilâ şerh imzâ etmekliğimi ricâ etti. Sonra Bahriyye Nâzırı Hürşid Paşa da ~~ve Mâliyye~~ ve Mâliyye ve Ma'ârif Nâzırları Nâ'il Bey ve Emrullâh Efendi de kendilerinin de benim fikrimde olduklarını haqîqaten şu sırada İngiltere Kırâlı'na nişân göndermek kadar münâsebetsiz bir iş olamayacağını taşdik ettiklerini ve faqat "Emr-i vâkı' hâline gelmiştir. Muvâfaqatten başka çâre yoktur." diyerek beni iknâ'a çalıştılar. //IV-128//

~~Bunlara~~ Müşârunileyhime muṭṭali' olduğum bir haqîqati daha söylemeğe mecbûr oldum. Dedim ki "Hâriciyye Nâzırı şöhret almak sevdâsıyla bu işi şu sırada tâzeledi. Hattâ nişânı Londra'ya kendisi götürmek istedi. Bu mülâhâzasını burada kimseye söylemeden Tevfik Paşa'ya yazdı ondan da muvâfık cevâb aldı. Sonra Şadr-ı A'zam muhâlefet etti. Bilhâssa ~~kendisinin~~ Hâriciyye Nâzırı'nın Londra'ya gitmesine râzî olmadı. İşte mes'elenin esâsı menfa'at-ı devlet //IV-129// düşünülerek yapılmamıştır. Buna te'essûf edilmez mi? Hey'et-i hükümet bir şey yapacağı zamân evvelâ memleketin menfa'atını düşünmek icâb eder. Bu nişânın i'tâsında şimdi ne menfa'atımız vardır?" dedim. Müşârunileyhimden başka Câvid ve Ṭal'at Beyler de bu fikrimi de taşdik ettiler faqat "Vermekten başka çâre yoktur." dediler. Çâre olmadığını ben de biliyorum. Bunun üzerine tekrâr müzâkereye başladık. //IV-130// Şadr-ı A'zam demiş ki "Ben İngiltere Kırâlı'na nişân i'tâsına bir şart ile muvâfaqat ederim. O da Pâdişâhımıza Dizbağı Nişânı ~~etmek~~ etmelidir."

Hâriciyye Nâzırı İngiltere Kırâlı'nın Pâdişâhımıza Dizbağı Nişânı vereceğini söyledi. Bunun üzerine Şadr-ı A'zam'ın muvâfaqat ettiğini de diğerk vükelâdan ba'zıları ifâde eyledi. Ben de sükût ettim. Mazbata yapıldı. Tebyîz edilmiş imzâ ~~ettirmek~~ etmek üzere bana getirdiler. Şadr-ı A'zam imzâ etmedikçe imzâ etmeyeceğimi //IV-131// söyledim ve bu def'a da Câvid Bey'in ricâsını ma'ette'essûf icrâ edemedim. Ertesi günü ya'nî 13 Şubâṭ Sene 327 ~~Salı~~ Pâzâr ertesi günü Dâ'ire-i Evkâf'ta mazbatayı Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa'nın imzâsını gördükten sonra imzâ ettim. Şadr-ı A'zam hasta olduğundan bir mâhı mütecâviz Bâb-ı 'Âlî'ye gelemiyor. //IV-132//

Bugün şabâhleyin Nezâret-i Evkâf'ta Encümen-i Nezâret'i topladım. Evkâf Mektebi'ne dâ'ir tanzîm kılınmış olan ~~la~~ ta'limât lâyihasını okuduk. Taşhîhat-ı cüz'iyeye ile kabûl ettik. Vasaî birde Bâb-ı 'Âlî'de Meclis-i Vükelâ'da bulundum. Başra Körfezi'ne dâ'ir müzâkerât cereyân etti.

Kuveyt mes'alesi ki Devlet-i 'Osmaniyye ile İngiltere arasında pek eski bir mes'eledir (Mübâreküşşabâh) //IV-133// ikiyüzlü bir heriftir. Bizim tarafa yazdığı muharrerâtta Devlet-i 'Aliyye tâbi'iyetinde olduğunu ~~gibi~~ ve evlâdının 'Osmanlı 'askeri bulunmaları arzû ettiğini ve hattâ Tezkere-i 'Osmaniyye i'tâsını ister ve bir 'abd-ı aşdağ-ı hilâfetpenâhî bulunduğunu söyler. İngiliz Hükümeti'ne de 'aynı sözleri söyler. Hattâ daha ileriye giderek hükümet-i müşârünileyhâ ile mukâvele bile 'ağdeder. Bu mukâvelâta nazaran İngiltere Hükümet-i 'Osmaniyye'nin Kuveyt üzerinde nüfûzunu kabûl etmez. Kendi noktasından dâ'imâ işi tefsîr ve te'vîl ederek kuvvetine güvenerek haqq-ı hükümet-i 'Osmaniyye'yi //IV-134// inkâr eder. Mübâreküşşabâh'ın bu televvünü ve kendi menfa'at-ı şahsiyyesinden başka hiç bir şeyi düşünmemesi ve Devlet-i 'Osmaniyye'nin Birinci Rütbe-i Mecîdî Nişanı'nı hâmil ve Mîr-i Mîrân rütbesini hâ'iz bulunduğu hâlde İngiliz himâyesini de diğer taraftan kabûl eylemesi ve Kuveyt'in Hindistân'a nazaran pek mühim bir mevki'de bulunması hasebiyle İngiliz'in maṭmaḥ-ı nazarı olmuş ve mes'ele-i münâza'ün fihânın hudûsuna sebebiyyet hâşıl olmuştur.

Bahreyn Adası gerek mevki'an ve gerek inci şaydı i'tibâriyle menfa'aten mühimdir. //IV-135// Bu ada üzerinde İngiltere Hükümeti nüfûzunu daha ziyâde takviyye etmiş ve 'âdetâ benimseyerek adanın idâresini ele almış ve Bahreyn Şeyhi ('İsâ) İngiliz'in bir me'mûru meşâbesinde kalmıştır.

(Kâtar) Devletimizin bir kazâsı ötedenberi Sâlnâme-i 'Osmanî'de muḳayyed ve kâ'im-i maḳâmı bulunan Kâsım-ı Sâni'nin bin beş yüz gürüş ma'âşı ve nâ'ibüşşehrin taraf-ı hükümetten ta'yîn edilmiş olması ve diğer me'mûrlarının da ma'âşlarının bûdçemizde //IV-136// muḳayyed ve muharrer bulunması i'tibâriyle i'tirâza ~~diğer~~ değer bir yeri yok iken bunun haqqında nazâr-ı hırşını irâ'eden çekinmemiştir.

Başra Körfezi civârında bulunan bu kıt'aların Memâlik-i 'Osmaniyye'den olduklarında şübhe yoktur. Bunlardan vergi alınmaması ve nüfûz-ı Hükümet-i

‘Osmāniyye’nin fi’ilen bulunmaması hükümetin şâyân-ı te’essüf ihmāl ve tekāsülünden ve ricāl-ı hükümetin ‘adem-i kifāyetinden olup havālī-i mezkūrede bulunan ahālī-i Müslimenin İngiltere’ye terkini tecvīz edecek //IV-137// bir ‘Osmānlı vicdānı taşavvur edilmez. Ne çāre ki senelerce havālī-i mezkūrenin mühmel bırakılması ve İngiltere’nin o cihetlerdeki menfa’ati devlet-i müşārünileyhānın gözünü açmış ve bugün havālī-i mezkūreyi haşarnāk bir hāl ve mevķi’e ilkā eylemiştir. İşte bu üç mes’ele ile bunlara müteferri’ dīger mesā’ili müzākere etmek ve artık bu mesā’il-i mu’allakayı halletmek huşuşunda İngiltere Devleti’nin gösterdiği arzūya tıb’an Hükümet-i ‘Osmāniyye Londra Sefiri Tefīk Paşa’yı müzākereye me’mūr ediyor. //IV-138// İngiltere Hükümeti’nin bugünlerde şu mes’elelerin hāllini arzū etmesinin sebebi Bağdād Şimendüferi’nin inşāsına Devlet-i ‘Osmāniyye’nin bir germi vermesi ve bu huşuşta bir teşebbüs-i ciddī göstermesidir. Çünkü Bağdād Şimendüferi yapılırsa bitṭabi’ Başra’ya incek ve şimendüfer olduktan sonra nüfūz-ı hükümet o havālīde kesb-i kuvvet edecek bu da İngiliz menāfi’ine ṭabī’i muhālif bulunacaktır.

İşte bu müzākerātın esāsını bugün kararlaştırdık. Cenāb-ı Haḫ memleketimiz hakkında hayırlısını ihsān buyursun. //IV-139//

(Huşuşī Muşāhebe)

Ṭal’at ve Cāvid Beyler ile Meclis-i Vūkelā Odası’nda huşuşī muşāhebe etmekte iken Şadr-ı A’zam Sa’īd Paşa’nın şihhatine bahiṣ intikāl etti. Ṭal’at Bey “Şadr-ı A’zam’ın şihhati pek iyi değildir. ‘Ākil Muhtār Bey’i gördüm (doktor) ‘Şadr-ı A’zam’ın irtihāl etmek ihtimāli vardır.’ dedi. Zāten seksen yaşında bir ihtiyārdır. Mes’ele mühim ve bitṭabi’ mahremdir. Ne yapacağız? Bir kerre ictimā’ ederek bu mes’eleyi düşünmeliyiz.” dedi. //IV-140//

Altmış senedenberi hidmet-i devlette müstaḥdem ve bir çok mesā’il-i siyāsiyyesinin hāllini de müşāhede etmiş Sa’īd Paşa’nın irtihāli cidden zāyi’attandır.

Faḫaṭ çāresiz bir gün olacaktır. Müşārünileyhin yerini tutacak ricāl-ı siyāsi bizde yoktur. Meydānda Londra Sefiri Tefīk Paşa ile Hüseyin Hilmī Paşa’dan başka münāsibi yoktur. Allāh Sa’īd Paşa’ya aṭval-ı ‘ömr ihsān buyursun. //IV-141//

15 Şubât Sene 327 Cehârşenbih

Cehârşenbih günleri in'ikâd edecek Meclis-i Vükelâ'da müterâkim evrâkın çıkarılması karârlaştırılmış olduğundan bugün şabâhleyin vasaîi sâ'at onda meclis mün'aqid oldu. Öğleden evvel Emniyyet-i 'Umûmiyye Müdürü Şâkir Beyle İstanbul Polis Müdür-i 'Umûmîsi Edîb Bey tarafından tanzîm olunup Dâhiliyye Nezâreti'nden Meclis-i Vükelâ'ya tevdî' ve taqdim olunan bir lâyiha müzâkere edildi. Âsâyiş ve inzibât-ı memleketi taqviyye edecek mevâddı hâvîdir. Kânûn-iCezâ'nın (99) mâdde zeylinin //IV-142// ahkâmına tevfiķan mücâzâtı dâ'î muķarrerât-ı hükümeti muhtevîdir. Ba'zı mâddeler ta'dîl ve tayyolundu. Bir mâdde hakkında da mûmâileyhimâ Şâkir ve Edîb Beylerle müzâkere etmek ve münâsib bir uşûle rabteylemek üzere bana havâle ettiler. Yemek için Meclis-i Vükelâ bir sâ'at kadar ta'tîl etti. Mûmâileyhimâyı* [مومى اليهما* mûmâileyhimâ yazılmış] celbettim. Muķarrerâtı aramızda ta'yîn ettik. Meclis-i Vükelâ da ķabûl etti.

İkinci celse ibtidâsında bu karâr verildi. Sonra Ereğli şirketyle //IV-143// hükümet arasında senelerdenberi müteħaddîş ihtilâfâtın hâllini mübeyyin i'tilâfnâme Meclis-i Vükelâ cānibinden taşvîb edildi. Meclis-i Meb'ûşân'a taqdim etmek fikrindeyim. Faķať ekser-i rüfeķâ meclise göndermeden taťbîķ etmek fikrini dermeyān ve ısrār eylediler. Ben de muvāfaķat ettim. Gerçi senelerdenberi devām eden müşkilât ve ihtilâfâta nihâyet vermek elbette memleket için hayırlıdır. Huşûşiyile Nâ'il Bey'in rivâyetine //IV-144// nazaran bu gibi ihtilâfât halledilmeden mâliyyece istikrâz imkânı yoktur. Bugünün mühim mes'alesi budur. Vasaîi sâ'at altıda meclise nihâyet verildi. Aristidi Paşa ile hānelerimize 'avdet ettik. //IV-145//

17 Şubât Sene 327 Cum'a

Bugün cum'a selâmlığı Dolmabağçe Cāmi'i'nde icrâ kılındı. Zât-ı Şāhāne namāzdan evvel huzûruna beni ķabûl etti. Hāķān-ı Sābık 'Abdülhamîd Han'ın evlādının taşarruf ettikleri Galata'da Meħmed 'Alî Paşa Hānı'nın maħlûliyyetinden baħişle cānib-i evķāftan ikāme olunan da'vadan su'āl ettiler. Bitmediği ve İstînāf Maħķemesi'nde derdest-i rü'yet olduğunu söyledim.

“× Ben efendilere dedim ki ‘Şer‘-i şerīfe muğāyir hīç bir şey yapamam. Evkâfın hūkūḡunu muhāfaẓa etmek bana düşer. Ben de //IV-146// pārasını vermedikçe evkâftan bir şey alamam.” buyurdu.

Sonra “Namāzı müte‘ākib vaḡfiyyeyi tescil ettirelim.” dedi.

Edā-yı şalātu müte‘ākib Başkātib’in delāletiyle tekrār hūzūra girdim. Evkâf Maḡkemesi Kādīsı Ziyā Efendi ve Şeyhülislām Nesīb Efendi Hāzretleri de hāzır idiler. Vaḡfiyyeyi Ziyā Efendi okudu Pādişāh imzā etti. Ben de imzā ettim. Şeyhülislām ile Hālid Ziyā Bey (Bāşkātib) şāhid olarak //IV-147// imzā vaz‘ettiler. Ben mütevellī naşbolundum.

Pādişāh Hāzretleri beni bu aḡşām yemeḡe da‘vet etti. “Gece sarāyda Mevlid-i Nebī kırā’at edilecektir sen de bulun.” dedi. Gece Aḡşām yarımında sarāya gittim. Yemekten sonra hūzūr-ı hūmāyūnda kırā’at olunan Mevlid-i Nebī’de Menkıbe-i Nebvī’de bulundum. Sā‘at ezānī dört rāddelerinde hāneneme ‘avdet eyledim. //IV-148//

21 Şubāt Sene 327 Salı

Bugün şabāhleyin Şūrā-yı Devlet’e* [*شورایه دولته *şuraya devlete* yazılmış] gittim. Emrullāh Efendi Tal‘at Bey Sa‘īd Paşa ve benden mürekkeb bir komisyon ictimā‘ etti. İdāre-i ‘örfiyyenin ref‘i ve bir ‘afv i‘lānı ḡaḡḡında müzākere cereyān etti. ‘Afvın ‘umūmī veyā huşūşī olmasına dā’ir ḡaylī mübāheḡe* [*مباحثه yazılmış] icrā kılındı. Netīcede “‘Afv-ı ‘umūmī Meclis-i Meb‘ūsān’ın ḡarārına ta‘līḡan şimdilik te’ḡīr edilmelidir. Maḡkūmīn-i siyāsiyye ile idāreten teb‘īd olunanlardan bir kısmını ‘afv ile iktifā edelim. Meclisin küşādından bir hafta muḡaddem de idāre-i ‘örfiyyeyi ref‘edelim.” yolunda ḡarārgīr oldu. Sā‘at vasaḡī (12) daḡıldık. Emrullāh Efendiyle Ma‘ārif Nezāreti’ne gittik. Şadr-ı A‘zam ḡarafından bir gün evvel ḡarīb bir tezkere almış idik. Bunun üzerine şūret-i huşūşiyyede ictimā‘ ediyor idik. //IV-149//

Şadr-ı A‘zam tezkeresinde ḡulāşaten şöyle diyor: “(Leşki) piskoposluḡuna intiḡāb olunan bir rāhib taşdıḡ-i me’mūriyyeti için icāb eden ~~meḡa~~ berātın istiḡşālī için Avusturya Sefīri’nin mūrāca‘atı üzerine Hāriciyye Nāzırı ‘Aşım Bey bir tezkere yazıyor. ~~Ahi~~ “Sefīrin şu‘be-i ‘oşmāniyyeden olan Katolik ruhbānını da ḡimāyeye

şalâhiyyeti var mıdır? Bu hüşüştaki dosyayı ikinize gönderiyorum. Tedkîk ederek bir rapor yazınız bu hâl düvel-i meşrûtiyyette mer'î olan ahvâldendir. Vükelâ meyânından bir kaç zât tefrîk edilerek bir mes'ele-i mühimmenin tedkîki için raportör ta'yîn olunurlar.” dedikten sonra Kâmil Paşa'nın üç yüz sekizdeki şadâretinin Avusturya sefirlerinin Memâlik-i 'Osmâniyye'deki Katolik ruhbânının himâyesine dâ'ir olan bir tezkeresiyle //IV-150// o zamânki Meclis-i Vükelâ mazbatasına nazâr-ı diğkhatimizi celbediyor ve bunun 'uhûd-ı muğâvelâta tevfiқан tedkîk ve hallini 'ilâve ediyor idi.

Şadr-ı A'zam Hâriciyye Nâzırı'nı sevmez. Gerek Emrullâh Efendi'nin ve gerek benim de Hâriciyye Nâzırı'na muhabbetimiz yoktur. Bu işe bizim me'mûr edilmekliğimizin sebebi bizim iktidârımıza i'timâddan ziyâde aradaki şu münâfeseyle mebnî olsa gerektir. Kimbilir bundan mağşadı bizim Hâriciyye Nâzırı'nın hâtırına ri'âyet etmeyerek işi olduğu gibi te'vilsiz ve sert bir lisân ile yazacağımızı tahmîn ederek Hâriciyye Nâzırı'nı isti'fâya mecbûr etmektir. Yoksa mücerred bir hüşn-i niyyet eşeri olarak mı bize havâle ediyor? Her ne ise bu iki şık hakkında Emrullâh Efendiyle biraz düşündük. //IV-151// Hiç bir hiss-i hüşüşîye tâbi' olmayarak işi tedkîk ve 'arzetmeyi karârlaştırdık. Evrâkı birer birer kırâ'ate başladık. Sâ'at İki sâ'at devâm etti. Mes'elenin mâhiyyeti anlaşıldı. Bağıyye-i müzâkereyi yarım in'ikâd edecek Meclis-i Vükelâ'nın öğle yemeği ta'tîl ine ta'lîk ederek ayrıldık. Oradan evkâfa geldim.

Mi'mâr Kemâl'i çağırıttım. Sultânhammâmı'nda Vâni Medresesi yerine inşâ edilmekte olan Birinci Vakıf Hânı ve dün geceki harîkine dâ'ir tafşilât istedim. Harîkin kaçde maqrûn olması ihtimâli görülüyor idi. Müdde'î-i 'Umûmî'ye telefon ile haber verdim. Nazâr-ı diğkhatini celbettim. //IV-152// Mûte'ahhid Mûte'ahhid Marko'nun bugün bir istid'âsı olduğunu söyledi. Getirttim okudum. Hülâşası “Bu harîkten tevellüd eden zarar ve hasâr külliyyen bize 'â'iddir. Evvelce taqarrür eden şerâ'it ile yeniden inşâya hâzırım ancak müddet-i inşâat kâfi olmadığından temdîdini ricâ ederim.” Bu yoldadır. Bittabi' muvâfaqat ettim ve bu harîkten pek mûte'essir oldum. //IV-153//

Şabâhleyin Mekteb-i Kuzât'tan 'araba ile evkâfa gittim. Maḥkeme-i Temyiz a'zâsından Kayseriyeli Ḥamdî Efendi berâber idi. Eṣnâ-yı râhda Anadolu ıslâhatına gider isem berâber gitmekliğimizi teklif ettim. Esâsen reddetmemekle berâber müzâkere ve te'emmüle muhtâc idüğünü söyledi ve birlikte Evkâf Nezâreti'ne geldik. Orada da ḥaylî müzâkereden sonra bir iki gün düşünmek üzere ayrıldı.

Ben oradan vasaṭî sâ'at yarımında Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Meclis-i Vükelâ'da bulundum. Aḥşâm sâ'at yediye kadar devâm etti. Bugünün en mühim mes'elesi Petersburg Sefîri Ṭurḥân Paşa'dan //IV-154// gelen telgraf idi. Bunda Rusya Ḥâriciyye Nâzırı'nın Düvel-i Mu'azzama'ya mürâca'atla Ṭrâblusgarb Muḥârebese'ne bir netîce vermek üzere İtalya'nın fikr ve emelini istizmâc eylediği ve Devlet-i 'Osmâniyye de kendi ḥuḳûkunun muḥâfazasını Düvel-i Mu'azzama'ya terketmek lâzım geleceğini Ḥâriciyye Nâzırı'nın beyân ve ifâde eylediğini ḥikâye ettikten sonra Ṭurḥân Paşa'ın şu ḥâlin ve bu sözlerin bîtaraflık şî'ârına muvâfık olmadığı cevâbını verdiğini iş'âr ediyor.

Bundan başka Rusya cihetinde bulunan şebenderlerden ve Erzurûm Vâlî'sinden //IV-155// (Vâlî Emîn Bey) vârid olan şifreli telgrafnâmelerde Rusya Devleti'nin ḥudûd-ı 'Osmâniyyede tertîbât-ı 'askeriyede bulunduğu bildiriliyor idi.

Kaf Kafkasya'da istiḫzârât-ı 'askeriyede bulunduğu bundan bir hafta muḳaddem Ṭurḥân Paşa tarafından Rusya Ḥâriciyye Nâzırı Sazanof'a sorulmuş idi. Aldığı cevâb bunlar şırf tertîbât-ı 'adiyye-i 'askeriyeden 'ibâret olduğu ve Devlet-i 'Osmâniyye'ye karşı Rusya'nın hiç bir fikir ve emeli bulunmadığı kaç'î bir lisân ile ifâde kılınmış ve ~~bunu~~ iki def'a //IV-156// "Sizi nâmûsumla te'mîn ederim." diyerek bu ifâdesini te'yîd eylemiştir.

Sazanof'un nâmûsuyla te'mîn etmek istemesi pek garîbdir.

Bugün Ḥâriciyye Nâzırı'na gelen telgrafnâmelerde hep Rusya taḫşîdât-ı 'askeriyesini te'yîd ediyor idi.

Bir de Rusya Sefîri Çarıkof'un İstanbul'dan çekilmesi ve 'aynı ta'rîhte Roma sefirini de geriye alması pek ma'nîdâr gibi görülüyor. Bugünlerde Rusya'ın politikasında

mühim tebeddül olduğu zâhirdir. Ancak bunlar İtalya ~~ima~~ menâfi'ini te'mîn etmek için //IV-157// bir ittifâk-ı hafîyyeye mi müsteniddir ve* [*veya? mana olarak veyâ daha uygun] boğazların Rusya sefâ'inine küşâde bulunması için esâsına müstenid olarak bundan dört beş mâh muqaddem Çarıkof'un Bâb-1 'Âlî'ye i'tâ ettiği devlet bir i'tilâf ~~xxx~~ teklîfinin 'adem-i kabûlünden huşûle gelen igbirâr neticesi midir? Her hâlde Devlet-i 'Osmâniyye için muzır bir fikir ve taşavvur olduğu anlaşılıyor.

Bundan dört beş mâh muqaddem bir gece Bâb-1 'Âlî'de Şadr-ı A'zam Sa'îd Paşa ile olvaqt Ma'ârif Nâzırı 'Abdurrahmân Efendi ve Hâriciyye Nâzırı 'Âşım Bey ve ben //IV-158// bulunuyor idik. Şadr-ı A'zam Rusya Sefîri'nin verdiği varaşayı okudu. Bunda diyor ki "Devletimin haberi yoktur. Ben kendi mütâla'am olarak teklîf ediyorum. Eğer siz de kabûl eder iseniz Devletime yazayım. İki devlet arasında bir i'tilâf huşûle gelsin. Esâsı şudur. Bence muvâfiqtir. Karadeniz Boğazıyla Baħr-ı Sefîd Boğazı Rusya sefâ'in-i harbiyyesine açık tutulsun. Buna muqâbil Rusya Hükû Devleti de Devlet-i 'Osmâniyye'ye dâ'imâ döstluk göstere sin //IV-159// ve iki boğaz havâlisinde fi'ilen size mu'âvenet göstere sin ve ~~Balka~~ Balkan hükûmetlerine de icrâ-yı neşâyih eylesin."

Şu teklîf Sefîr'in kendiliğinden olamaz. Biṭṭabi' devletinden telakkî etmiş olduğunda şübhe yoktur. Binâ'en'alâhâzâ dördümüzü düşündürdü ve gâyet mahrem tutulması lâzım gelen varaşayı Şadr-ı A'zam ile Hâriciyye Nâzırı ~~imza~~ bir zarf içine koyarak üzerini temhîr ve imzâ ederek Şadr-ı A'zam Müsteşârı 'Âdil Bey'e berây-ı muhâfaza tevdi' ettiler. Hâlâ onun nezdindedir.

Bunun üzerinden iki hafta geçmiş idi. //IV-160// x Rusya Hâriciyye Nâzırı'ndan aldığı emir üzerine Sefîr teklîfi tekrâr eyledi. Artık buna karşı sükût kıabil olamaz idi. Beynelvükelâ te'emmül edildi. Mahremâne olarak İngiltere bundan haberdâr edilmekle berâber bundan ma'lûmâtı olup olmadığı Sefirimiz Tefîk Paşa vâsıtasıyla İngiltere Devleti'nden soruldu ve Rusya'ya tabî'î cevâb-ı muvâfiq verilemedi. İngiltere'den gelen cevâb ~~bundan~~ Rusya'nın bu teklîfinden kaç'ıyyen haberleri olmadığını ve böyle şeyin olamayacağını ifâde ediyor idi. Bundan sonra Rusya da bugüne kadar //IV-161// sükût eylemiştir.

Rusya'nın bizim hakkımızdaki fikir ve emeli ma'lumdur. Fırsat bulunca bizim zararımıza hareket edeceğine şübhe yoktur. Cenâb-ı Hâk memleketimizi muhâfaza buyursun. //IV-162//

5 Mart 1328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin sâ'at dokuzda Evkâf Nezâreti'ne gittim. On buçukta oradan sâbık Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin Aksarây'da Cerrâhpaşa'daki hânesine gittim. Müşârünileyhi biraz muztarib buldum sancısı olduğundan şikâyet ediyor idi. Geçen sene şeyhülislâm bulunduğu zamânda birlikte Cehârşenbih'de bulunan Fethiyye Medresesi'ne gitmiş ve medresenin hârâb bir hâlde bulunduğunu görmüş idik. Müşârünileyh bu medresede tahşîl etmiş ve bilâhère tadrîs eylemiş olması hasebiyle Medrese'nin //IV-163// müceddeden ta'mîr ve inşâsını arzû ediyor idi. Ben de bu arzûya muvâfaqat ettim. Sâbık İstanbul Meb'ûsu Muştafâ 'Âşım Efendi de yanımızda idi. Kararımı Evkâf Nezâreti İnşâât Müdür-i 'Umûmîsi Mi'mâr Kemâleddîn Bey'e tebliğ ettim. Mümkün olduğu kadar sür'atli projesi yapıldı. Mi'mâr 'Alâeddîn Bey'e ihâlesi icrâsı kılındı. Bugün de hitâm-ı inşâatı hasebiyle resm-i küşâdı yapıldı. Cidden bir tarz-ı bedî'de inşâ edilmiş muntazam bir medresedir. Hâzîrûn 'umûmen takdîr ettiler. Mi'mâr Kemâl'e teşekkürü vecâ'ibden 'addederim. //IV-164// Oradan nezârete 'avdet ettim vasaî altıya kadar iştiğâl eyledim.

9 Mart 1328 Cum'a

Selâmlık resmi Beşiktaş'ta Sinân Paşa Câmî'i'nde icrâ kılındı. Trâblusgarb ve Bingâzî şühedâsı için İttihâd ve Teraqqî Cem'iyeti Beşiktaş Kulübü tarafından bir mevlid-i şerîf kırâ'at olunacağından Pâdişâh Hazretlerine bir sepet şeker takdîm olunmuş Seccâdecibaşı Emîn Bey yanıma geldi. Zât-ı Şâhâne tarafından ne miqdâr pâra verilmek münâsib olacağını sordu. Ben de "Şeker götüren âdama bir lira veriniz kâfidir." dedim. İki lira vermişler. Cânım sıkıldı. Cem'iyet nâmına pâdişâha bir şey takdîm etmek Merkez-i 'Umûmî'nin hakkıdır. Kulüblerin //IV-165// kendi kendilerine hareket etmeleri devâmı maflûb olan intizâmı ihlâl edeceğinden başka bir nevi' dilencilik gibi bir şeydir. Kulüb Hey'et-i İdâresi'nden birini çağırttım. Hareketlerinin münâsib olmadığını anlattım. Enver Bey'in pederi Aşmed Bey'in yapmış olduğunu söylediler. O da i'tizâr etmiş. Bu kadarla bu mes'ele bitti.

Bundan sonra huṭbe kıra'atine başlanacağı sırada Debreli İbrāhīm nāmında bir meczūb minbere çıktı. Elinde bir kitāb olduğu hālde bir şeyler söylemek istedi. Cāmi'-i şerīfin serkayyımı ile başka bir sarıklı merķūmu indirdiler. Kānūn ve şerī'at diye ba'zı kelimeler söylüyor idi. Faḳaṭ tamāmiyle ne ben ve ne de yanımda oturan Şeyhülislām Nesīb Efendi Hāzretleri anlayamadık. Sonra merķūmun "Şerī'at ile 'amel olunmuyor. Kānūn ile 'amel olunuyor. Namāz cā'iz değildir." //IV-166// diye ba'zı münāsebetsiz söẖz söylemiş aldılar polis dā'iresine sevķettiler. Namāzdan sonra Hāzret-i Sultān benimle şeyhülislāma "Ben Mevlid-i Şerīf'te kalamayacağım. Bana vekāleten ikiniz kalınız. Mevlid-i şerīften sonra Balmumcu Çiftliği'ne geliniz." başmābeyinciye dönerek "Sen de kal berāber gelirsiniz." buyurdu. Teşrīf ettiler biz üçümüz mevlid-i şerīfi* [*مولدی شریفی] istimā' ettik. Hītāmında 'arabalar ile çiftliğe gittik çay içtik. Sonra Şeyhülislām Efendiyle berāber huzūra girdik. Huzūrda ikimizden başka kimse yok idi. Bir sā'atten ziyāde mülākāt devām etti. İtalya Muḫārebisi'nden ve Rusya'nın bugünlerde politikasından //IV-167// bahşedildi. Sonra Hürriyyet ve İ'tilāf Fırkası'nı zemmetti. "Bunlar iyi ādam değildir. İntihābda kazanamazlar." dedi ve Vaḫīdeddīn Efendi Hāzretleriyle Mecīd Efendi Hāzretlerinin Kāmil Paşa'yı şadārete me'mūr eylemesi için vuķū'bulan mürāca'atlarını anlattı ve Mecīd Efendi'nin "Siz bu devleti batırırsınız. Hāşşiyetinizi muḫāfaza etmelisiniz. Kāmil Paşa'yı şadr-ı a'zam yapmalısınız ve biraz şiddet göstermelisiniz." gibi sözlerinden müte'essir olduğunu sonra meb'ūsāndan İ'tilāfçılarının huzūra ḳabūlü için Vaḫīdeddīn Efendi mürāca'at etmiş olduğu ve 'adem-i ḳabūl cevābını almış bulunduğu hālde ertesi günü Esbak Şeyhülislām Hūsni Efendiyle refīklerinin sarāya geldiklerini ve faḳaṭ ḳabūl etmediğini //IV-168// ḫikāye buyurdu (Bunu zāten vuķū'u zamānında işitmiş idim.).

Tekrār kelāma ibtidār ile sonra Meclis-i Meb'ūsān a'zāsından sekiz on kişinin geldiğini ve bunları olvaḳt Hey'et-i Vūkelā müsta'fi bulunduğundan ḳabūl ettiğini ve huzūra girdikleri zamān başkātib ile başmābeyincinin ḳıkmalarını teklīf etmişler ise de reddeylediğini velḫāşıl 18 Kānūn-i Evvel 1327 Pāzār günü ḫātırasını ḫikāye buyurduktan sonra bu ādamlardan pek müteneffir olduğunu ḫāliyle irā'e ve ifhām buyu eylediler. Bundan sonra müsā'ade buyurdular köşkü gezdik baḡçeyi gördük. 'Arabalarımız ile 'avdet eyledik. Şeyhülislām Şadr-ı A'zam'ın konaḡına gitti. //IV-169// Maḳşadı Mışır ḳādīlığını ḫalletmek idi. Hīdīv-i Mışır Esbak 'Adliyye Nāzırı

Şükrî Efendiyle Trâblusşâmlı ‘Abdülhamîd Râfi‘î Efendi’den birinin intihâbını inhâ etmiş idi. Şükrî Efendi’ye teklîf edildiği hâlde reddeylemesine mebnî ‘Abdülhamîd Efendi’ye teklîf etme Efendi’nin ta’yîni taḥakkuk ediyor idi. Evvelce teklîf olunan Ahmed Mâhir x ve ‘Ömer Hülûşî Efendilerden hîç birini Hîdîv istemiyor.

Ben doğru köprüye gittim vapur ile Beykoz’a gittim. Med‘û bulunduğumuz Beykozlu Hâcî Muştafâ Bey’in hânesinde ta‘âm ettik. ‘Adliyye Nâzır-ı Esbakı Necmeddîn İstanbul Vâlîsi İbrâhîm Beyler ile Kırşehri Meb‘ûşları Maḥmûd Mâhir ve ‘Alî Rıżâ Efendiler ile Çorumlu Münîr Bey var idi ve yemekten //IV-170// sonra Hâcî Muştafâ Bey’i taḥlîf ederek Cem‘iyyet’e aldık. Gece kayıkla Paşabağçesi’ne İbrâhîm’in Bey’in hânesine İbrâhîm Beyle berâber gittim. Ben orada geceyi geçirdim. Diğer rüfekâ Beykoz’da kaldılar.

10 Mart 1328 Cum‘a ertesi

Şabâhleyin vasaṭî sekizde Paşabağçesi’nden vapura bindik. İbrâhîm Beyle evkâfa kadar geldik. Bir kaç sâ‘at görüştük. Aḥşâma kadar dâ’irede meşgûl oldum. Mühim bir hâdişe yoktur. Emrullâh Efendi Kırkkilisa’dan ‘avdet etmiş telefonla görüştüm. Benim ma‘ârif nezâreti vekâleti de biṭṭabi‘ bugün //IV-171// hitâm buldu.

11 Mart 1328 Pâzâr

Mekteb-i Kuzât’tan Hamdî Efendiyle berâber evkâfa kadar gittik. Anadolu seyâhâti hakkında müzâkeremiz açtık. Hamdî Efendi’nin benimle berâber gidip gitmeyeceğini sordum. Ber vech-i âtî cevâb ve müṭâla‘ada bulundu.

“Emîn ol ki sana karşı ḥissiyyâtım pek şamîmânedir. Seninle berâber Anadolu’ya gitmek hîç bir şey değildir. Başkasıyla gitmem.

Faḫaṭ müṭâla‘amı ‘arzedeyim.

Evvelâ Meclis-i Meb‘ûşân’ın küşâdından muḫaddem sen de gitme. Çünkü meclisten re’y-i muvâfiḳ //IV-172// almadan kabinenizin mevki‘ini anlamadan hareket

muvâfık-ı başiret değildir. Sāniyyen senin şimdiye kadar ihrāz eylediğin bir nîk-i tām vardır. Korkarım onu gâ'ib edersin. Pek ziyāde te'emmüle muhtācdır.” dedi.

Bu esās üzerine haylî müzākere ve mübāheſe cereyān eyledi. Meclisin küſādından mukaddem gitmemeye ben de karar verdim.

Zāten kabine erkānı arasında āheng yoktur. Hāriciyye Nāzırıyla benim aramda münāferet mevcūddur. Sa Dāhiliyye Nāzırı Hācī 'Ādil Bey'e de i'timādım yoktur. //IV-173// En ziyāde i'timād ettiğim Tal'at Beydir. O da o nāmūslu çocuk da gāyet ſāftır. Onu aldatmak kadar kolay bir ſey yoktur. Hācī 'Ādil Bey'e pek aldanmıştır. Bence Tal'at Bey acınacak bir hāldedir. Hācī 'Ādil'den bir gün büyük bir zarar göreceği i'tikādındayım.

Geçen hātırātı huſūſiyle kabine teşkili sırasında cereyān eden muhāvere ve mübāheſātı bir kerre tedkik edecek olsak Hācī 'Ādil Bey'in dāhiliyye nezāretine gelmesi için başlıca mülāhaza ve sebep ~~xxx~~ intihāb-ı meb'ūsānda hizmetinden istifāde //IV-174// idi. Hālbuki meclisin feshini müte'ākib Rumeli seyāhati bahānesiyle dāhiliyye umūrunu zavāllı Tal'at'ın başına attı bıraktı gitti. İhtimāl ki Meclis-i Meb'ūsān'ın küſādına kadar gelmeyecektir. İntihābda hizmet-i 'umūmiyye ſöyle dursun dolaştığı vilāyetlerde ~~hiç~~ bir meb'ūs intihābına bile yardımcı olmadı. Rumeli Hey'et-i İſlāhiyyesi 'unvānı altında dolaşan bir hey'etten memleket istifāde edemeyeceğine yakīn hāşıl ettim. Bu zāt nümāyiş ve ālāyişi seviyor. İş ādamı değildir. Faķat gāyet kurnazdır. Kendine gelecek mes'ūliyyetten tavaķķi ediyor. ſu sıralarda dāhiliyye nezāreti umūrunu idāre //IV-175// edecek olsa idi biṭṭabi' fırķanın lehinde hareket edecek ve bigāne kalamayacak idi. Bunu gözü kesmedi İstanbul'dan tebā'üdü yalnız 'unvān-ı nezāreti der'uhde ederek işi Tal'at'a gördürmenin yolunu buldu. Bir cihetten de fenā olmadı çünkü Tal'at kadar cesūr olamaz ve onun kadar yapamaz. Ben bunu Hācī 'Ādil Bey'in yüzüne de Aḫmed Rızā Bey'in hānesinde söylemiş idim. Rūfekā söyazlerimin ſihḫatini sonra anlayacaklardır. Ne çāre (ba'de ḫarābül Başra).

İnſā'allāh ben ḫisſiyyātımda yanılıyorum //IV-176// Hācī 'Ādil Bey muvaffak olsun memleket müstefid olsun benim onun ḫaķķında müṭāla'āt ve ḫisſiyyātım bütün yanlış çıksın. İşte ſöyle bir takım ḫisſiyyātın mağlūbu iken benim Anadolu Hey'et-i İſlāhiyyesi'nin riyāsetine gitmekliğim münāsib değildi. Bunu ben de düşünüyordum.

Façağ fikrimi kime söyleyeyim? Hâce Hamdî Efendi'nin mü'tala'atı huşuşiyle bundan bir kaç gün mu'addem Necmeddîn Mollâ Bey'in bana hitâben "Hayrî seni severim. Eğer Anadolu'ya mu'tlak gidecek isen Meclis-i //IV-177// Meb'ûşân'ın küşâdından mu'addem gitme. Lâkin bunu benim söylediğimi diğer rüfe'kâya söyleme. Sonra 'Necmeddîn sebep oldu.' derler." demiş idi. Bu mü'tala'ası beni haylî beni düşündürdü. Kararımı verdim. Meclis-i Vükelâ'da tahmînen vasa'tî sâ'at beşte fikrimi Tal'at Bey'e söyledim. Qabûl etmemek istedi sebebini sordu. "Hastayım kanlı bâşûrdan muztaribim." dedim. Haqîqaten öyledir. Bu sözüm de yalan değildir. Tal'at düşünmeye başladı. Sonra Câvid ve Nâ'il Beylere söyledim. Onlar da qabûl //IV-178// etmek istemediler. Bilâhère 'Adliyye Nâzırı Memdûh Bey'e söyledim. O bil'akis "Peka'lâdır gitme. Hâcî nümâyişi ve sever bir âdamdır Rumeli'den 'avdet edince Anadolu'ya gider." dedi.

Ahşâm oldu Tal'at Beyle berâber Dâhiliyye Nezâreti'ne gittik. Yemek yedikten sonra Câvid'in hânesinde Merkez-i 'Umûmî a'zâsıyla bilictimâ' vasa'tî on ikiye kadar intihâbât //IV-179// işleriyle iştiğâl ettik. Ben on ikide ayrıldım. Beşiktaş'a hâneme geldim. Bu ictimâ'da hâzır bulunanlar Tal'at, Eyyüb Şabrî, 'Ömer Nâcî, Aşmed Nesîmî, 'Abdullâh Şabrî, 'Alî Bey, Kemâl Bey idi.

Eyyüb Şabrî Bey'e Konya Vâlîsi Mu'ammer Bey'den bir mektûb gelmiş bunda meb'ûş intihâb edilmekliğimi münâsib gördüklerini yazıyor. Başka nâmzed bulamamışlar. Bilâhère rüfe'kâdan münâsibi intihâb ettirilmek üzere şimdilik benim nâmzedliğim Merkez-i 'Umûmîce qabûl edildi. //IV-180// Mu'ammer Bey bana 'aynı ta'rîh ile bir mektûb yazmış. Sonra Burdur'dan isti'fâ etmek şartıyla muvâfaqat cevâbı verdim. Çünkü Niğde'den intihâb edilir isem isti'fâ etmek istemem zîrâ maqâbir-i ecdâdım orada ~~mağar~~ maska't-ı re'sim Niğde dâhilinde Ürgübdür. //IV-181//

12 Mart 1328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin vapur ile köprüye oradan 'araba ile Şûrâ-yı Devlet Dâ'iresi'ne gittim. 'Adliyye ve Ma'ârif Nâzırları Şûrâ Re'isi'nin odasında ictimâ' etmişler bir sâ'at kadar 'afv-ı 'âlî haqqında müzâkere ettik. Nihâyet gerek Dîvân-ı Harb'den maşkûm ve gerek idâreten menfî bulunanlardan en şenî'olanlardan beş on on beş kadar eşhâş

istiṣnā ederek mütebâkîsini ‘afva karar verdik ayrıldık. Salı günü tekrâr ictimâ’ edeceğiz. //IV-182// Oradan Emrullâh Efendiyle berâber çıktık. O ma‘ârifî ben de evkâfa gittik. Aḥşâma kadar nezâret umûruyla iştiğâl ettim. Vasaṭî sâ‘at altı buçuğa yakın bir zamânda evime ‘avdet eyledim. //IV-183//

14 Mart 1328 Cehârşenbih

Mekteb-i Ḥarbiyye’den ~~bu~~ ^{bu} sene posta mülâzımlık rütbesiyle neş’et eden dört yüz talebenin şehâdetnâme i’tâsı resmine med‘û bulunduğumdan ezânî sâ‘at beşte Dâ’ire-i Evkâf’tan Nezâret-i Ma‘ârif’e uğrayarak Nâzır Emrullâh Efendiyle berâber bir ‘araba ile Beşiktaş’ta ḥâneme geldik. Elbîsemi değıştirdim biraz ta‘âm ettik yine berâber Mekteb-i Ḥarbiyye’ye gittik. Bizden sonra Şeyḥülislâm Efendi daha sonra diğeri vükelâ geldiler. ~~En~~ Nihâyet Zât-ı Ḥazret-i Pâdişâhî ve onu müte‘âkib Velî‘ahd-ı saltanat teşrîf ettiler. //IV-184// Sâ‘at onda merâsim bitti. Oradan hareket ettik. Emrullâh Efendi Ayastefanos’taki ḥânesine gitmek üzere Yenicâmi’ önünde (Emînönü) benden ayrıldı. Ben doğru Evkâf Nezâreti’ne gittim. Sâ‘at bir buçuğa kadar iştiğâl ettim. Oradan Çorum Meb‘ûsu Münîr Bey’in ḥânesine gittim. Aḥşâm yemeğini yedim. Oradan Merkez-i ‘Umûmî’nin ictimâ’gâhına gittim. Vasaṭî on ikiye kadar intihâb mu‘âmelâtıyla iştiğâl ettik. Aḥmed Rızâ Beyefendiyle ben ayrılıp ḥânelerimize ‘avdet ettik. //IV-185//

15 Mart 1328 Pençşenbih

Dün Ḥarbiyye ~~xx~~ Mektebi’nde vukû‘bulan mæcrâsim ḥasebiyle Meclis-i Vükelâ in‘ikâd edemedi. Bugün vasaṭî sâ‘at bir buçukta Bâb-ı ‘Âlî’de in‘ikâd etti. Emvâl-i Ğayrimenkûle Kânûnu’nu meclisin ictimâ’ından muḳaddem mevki’-i taṭbîke vaz‘etmek için ~~meclis~~ vükelâda bir arzû gördüm. Yalnız ben muḥâlif kaldım. Benim muḥâlefetim esâsa değıldir. Emvâl-i Ğayrimenkûle Kânûnu’nun memleketimizde lüzûmuna kâni‘im. İ’tirâzım iki noktaya münḥaşırdr. //IV-186//

- (1) Emvâl-i Ğayrimenkûle Kânûnu gibi ḥuḳûḳ-ı taşarrufiyye esâslarını tebdil eyleyen bir kânûnu Meclis-i Meb‘ûsân’ın ictimâ’ından muḳaddem mevki’-i taṭbîke vaz‘etmek Kânûn-i Esâsî’nin (36) mâddesine muḥâliftir.¹⁴

(2) Bu kânûn kabûl edilince bilicâreteyn taşarruf edilmekte olan ‘akârât-ı mevķûfenin hadd-i intikâli x emlâkin tevârüşü derecesinde tevsî‘ edilmiş olacağından ba‘demâ maħlûlât mu‘accesinden senevî müfid olduğu yüz bin lirâdan evķâf maħrûm kalacaktır.

Bu iki ħuşûšta ħaylî müzâkere cereyân //IV-187// etti. Birinci i‘tirâzıma Őu vechile cevâb ħâzırlamayı karârlaştırdılar. Mâliyye Nâzırı bir takrîr verir bunda der ki memleketimizin i‘tibâr ve emniyyet-i mâliyyesini muĥâfaza edebilmek bu kânûnun çıkarılmasına vâbestedir. Çıkmaz ise istikrâz etmek de mümkün değildir.

“Gerçi bu da bir sözdür.” dedim. Faķať Kânûn-i Esâsî’nin mezkûr mâddesinde (meclisin celb ve cem‘ine vakıt müsâ‘id olmadığı) kaydı nasıl te’vîl olunur 5 Nisân Sene 328 ta’rîhinde Meclis-i Meb‘ûsân’ın küşâdı muķarrerdir. Őunda yirmi gün kadar cüz’î bir müddet kalmış iken bu kânûnu nasıl çıkarabiliriz //IV-188// biliriz?” diye rüfeķâyı iknâ‘ etmeĝe çalıştım. Őeyĥülislâm Efendi Ĥazretleriyle ‘Adliyye ve Ma‘ârif Nâzırlarını tarafıma mütemâ‘il gördüm ise de ‘ilm-i ħuķûķ ile ‘alâķadâr olmayan diĝer refikler her ne olursa olsun bu kânûnun çıkarılması tarafını iltizâm ettiler.

İkinci i‘tirâzıma da “Gerçi maħlûl mu‘accesinden zararımız Evķâfın zararı vardır faķať icâre-i mü‘eccelenin tezyîdine dâ‘ir olan mâddeler de vardır. Bununla o zarar telâfi edilir.” //IV-189// diye cevâb vermek istediler. Ben de “O mâddeler bir tedķik-i Őahîthe müstenid değildir. Bundan başka esâsen icâre-i mü‘eccelenin Őimdiye kadar taĥşil edildiĝi yoktur. Nerede kaldı o icâre-i mü‘eccelenin zamâ‘imi taĥşil olunsun. Bir de evķâfın vesâ‘it-i taĥşiliyyesi yoktur. Vesâ‘it-i taĥşiliyyeyi te’mîn için de kânûn lâzımdır. O kânûnu ne zamân yapacaĝız evķâfın ‘aleyhine olan mâddeleri taťbîķ edeceĝiz lehine olan //IV-190// tezyîd-i icâre mâddeleri taťbîķsiz kalacaktır. Őimdi bu kânûnun sırası değildir.” dedim ve yalnız evķâfın bu mâddi zararını te’mîn etmek için mâliyye nezâreti iki yüz bin lira senede evķâfa vermek ve o tezyîd edilen bedelât-ı icâriyyeyi kendisini taĥşil eylemek lâzım gelir vellâ evķâf bütün bütün mutazarrır olur.” diye müťala‘amı dermeyân eyledim.

Nihâyet gelecek ictimâ‘ımızda bu işi müzâkere etmek üzere bu işin müzâkeresini //IV-191// te’ĥîr ettiler.

Bir müddet daha başka işlerin müzâkeresiyle meşğul olduk. Sâ‘at altı râddelerinde idi. Hâriciyye Nâzırı'nın Ayaspaşa'da oturduğu hânenin yanmakta olduğunu haber aldık. Hâriciyye Nâzırıyla Dâhiliyye Nâzırı Vekîli Tâl‘at harîke gittiler. Biz de dağıldık. Dağılmazdan evvel müzâkere ettiğimiz huşûşâtın en mühimmi benim Anadolu Hey‘et-i İşlâhiyyesi riyâsetiyle seyâhatime //IV-192// dâ‘ir olandır.

Tâl‘at Bey hey‘ete hitâben dedi ki “Hayrî Bey Anadolu seyâhatinden ‘afvını talep ediyor. Eğer cidden Hayrî Bey gitmeyecek ise başka birini bulmak lâzımdır.”

‘Umûmun nazarı bana tevcîh etti. Ben de ‘umûma hitâben “Evet râhatsızım ma‘zeret-i şihhiyyem bu seyâhate mâni‘dir. Hattâ bir mâh kadar me‘zûniyyet istirhâm edeceğim. ~~Belki~~ Tedâvîye muhtâcım belki ‘ameliyye-i cerrâhiyye icrâsına bile lüzûm görülecektir.” //IV-193//

Hey‘et-i Vükelâ’dan ba‘zıları ısrâr etmek istedi. Bihtâbi‘ cevâbları verildi ~~ve mahır~~ ve Defter-i Hâkânî Nâzırı Maḥmûd Es‘ad Efendi’nin me‘mûriyyetini münâsib gördüler ve müşârünileyhe Hey‘et-i Vükelâ nâmina ~~tebliği~~ teklifi Tâl‘at Bey’e havâle eylediler. //IV-194//

16 Mart 1328 Cum‘a

Bugün cum‘a selâmlığında bulundum. Namâzdan sonra Zât-ı Şâhâne ne vakit Anadolu’ya gideceğimi sordu. Ma‘zeretimi Şeyhülislâm Efendi söyledi ~~ve~~ ben de me‘mûriyyetimden (Hey‘et-i İşlâhiyye) riyâsetinden ‘afvımı ricâ ettim. “Doğrudur ma‘zûrsunuz gitmeyiniz.” dedikten sonra “Ameliyyâta lüzûm olursa bir kaç güne kadar Cemîl Paşa gelecektir ona yaptırırınız.” buyurdular ve iltifât ettiler. //IV-195//

Oradan ba‘delmüfâreke bir ‘araba ile Dâmâd Hâfîz Hâkkî Beyefendi’nin Ortaköy’de Taşmerdiven’de bulunan hânesine gittim.

Aḥmed Rızâ Bey

Tâl‘at Bey

Eyyüb Şabrî Bey

İsmâ'îl Canbolat Bey

İsmâ'îl Hakkî Bey (Baban)

Bu zevâtı buldum. İki sâ'at kadar görüştük. Oradan çıktık. Tal'at Bey Ahmed Rızâ Beyle İsmâ'îl Canbolat Babanzâde ile ben de Eyyüb Şabrî Bey ile 'arabalar ile hareket ettik. Ben hânemin önünde //IV-196// indim ayrıldım.

25 Mart Sene 328 Pâzâr

Bugün Meclis-i Vükelâ'da Emvâl-i Ğayrimenķüle Kânûnu müzâkere edildi. Bu kânûn lâyihasını Meclis-i Meb'ûsân'dan çıkaramayacaklarını anlayan vükelâ ba'zı mevâddının meclisin küşâdından muķaddem muvaķķaten ta'bbîķini arzû ettiler ve beni raportör ta'yîn ederek bugüne terk ve ta'lîķ eylemişler idi. On mâddelik bir kânûn yaptım. Bunlara üç esâsı vaz' //IV-197// te'mîn eyledim

- (1) eşhâş-ı ma'neviyyenin taşarruf-ı emlak hâķķının taşdıķı
- (2) arâzî-i emîriyye ve mevķûfe ve musaķķakât ve muşâĝgalât-ı mevķûfenin ba'delvelâ te'mîn-i dîn eylemesi
- (3) hadd-i iştiĝâlin tevsî'i.

Bunların te'mîn eden mevâddı taħrîr ve on mâdde olmak üzere tertîb ederek Mâliyye Nâzırı Nâ'îl Bey'e verdim. Huzûr-ı hümâyûnda okudu taşvîb ettiler hemân 'arzedilmesini münâsib gördüler.

Ben dedim ki "Meclis-i Meb'ûsân'ın küşâdından //IV-198// muķaddem bu kânûnu çıkarmak Kânûn-i Esâsî'ye muhâlifdir. Ğünkü (36) mâddenin vaz'ettiĝi aħkâm düşünülür ise kavânîn-i muvaķķatenin ne şüretle vaz'olunacaĝı müstebân olur (devleti bir hâl-i muhâtaradan ve emniyyet-i 'umûmiyyeyi halelden vikâye maķşadıyla vükelâ muvaķķaten ba'zı aħkâm-ı kânûniyye vaz'eder. Eĝer meclisin celb ve cem'ine vaķit müsâ'id deĝilse). Evvelâ böyle bir muhâtara yoktur şâniyyen 5 Nisân Sene 328'de meclis küşâd edilecektir."

Ṭal‘at Bey bana cevāben dedi ki //IV-199// “Māliyye Nāzırı “Bu sene istikrāz edebilmek için bu kânūnun çıkması lâzımdır.’ diyor. İstikrāzın ‘ağdedilememesi devleti muhātaraya ilkā eder.”

Dedim ki “Bunu teslim edemem. Teslim olunsa bile Kânūn-i Esāsī’de ikinci fıkra ‘meclisin celb ve cem‘ine vakit müsā‘id olmadığı hâlde’ diyor. Hâlbuki vakit müsā‘iddir.”

Bunun üzerine bir müddet münākkāşa cereyān etti. Dīger vükelā hemān kāmilen denilecek derecede bir ekseriyyetle Ṭal‘at Bey’e tarafdar idiler. Şadr-ı A‘zam da //IV-200// mütemādiyyen hānesinden haber gönderiyor bu kânūnun çıkmasını ta‘cıl ediyor idi. Nihāyet “Efendim meclisin ictimā‘ından muqaddem bu kânūnu çıkarmağa benim muvāfaqatim mümkün değildir. Ben isti‘fā eder çekilirim siz çıkarırsınız.” demeğe mecbūr oldum.

Biraz tavaḳkuftan sonra bu māddelelerin meclise müsta‘celiyyet kararıyla tevdī‘ine rāzī oldular.

Bundan mühim müzākere cereyān etmedi. Meclis dağıldı. //IV-201//

26 Mart 1328 Pāzār ertesi

Sā‘at vasaṭi beşte Midḥat Bey evkāfa geldi. Berāber Beyoğlu tarafına geçtik. Tokadlıyan’da yemek yedik. Birlikte Cāvid Bey’in hānesine ~~av~~ geldik. Merkez-i ‘Umūmī orada ictimā‘ etti. Nişfülleyden bir buçuk sā‘at sonraya kadar intihābāt işiyle ~~istimā‘~~ iştiğāl ettik. Midḥat Beyle oradan ayrıldık. Köprüye ~~4~~ kadar yayan geldik. Orada bir otomobil bulduk bindik. Ben Beşiktaş’ta indim. Vakit //IV-202// şabāha yaklaşmış idi. Yattım uyuyamadım. Şabāha karşı iki sā‘at kadar anca uyuyabildim.

27 Mart 1328 Salı şabāhı kalktım. Evkāf ketebesinden bir efendi geldi. Muḥāsebeci Fu‘ād Bey’in vefātı haberini verdi. Müte’essir ve müte’essif oldum. Derḥāl bir duş yaptım giyindim. Fu‘ād Bey’in hānesine gittim.

Kimseler yoktur. Dāmādını ta‘ziyye ettim. Oradan Evkâf Nezâreti’ne gittim. //IV-203// Nezâret erkân ve me’mûrînini cenâzeye gönderdim. Ben odamdan telefonla cenâzenin Beşiktaş’tan ezânî sâ‘at beşte hareket ettiğini haber aldım. Bir ‘araba ile Eyyüb’e gittim. Cenâze de gelmiş. Şalât-ı zühru orada ba‘deledâ zavallı refîkim Fu‘âd Bey’i defnettik. Mümâileyh bu salı gecesi ezânî sâ‘at zühûr dokuzda Beşiktaş’ta Hayreddîn’deki yalısında (üremiden) (böbrek hastalığıdır) vefât etmiştir. //IV-204// Tahmînen elli iki yaşlarında gâyet ‘afîf ve hâlûk bir zât idi. Mekteb-i Hukûk’tan tanırım. Huşûşî görüşü* [*كوريثو yazılmış] yirmi senelik arkadaşımıdır. Raḥmetullâhu ‘aleyhi ve raḥmeten vâsi‘eten. //IV-205//

30 Mart 1328 Cum‘a

Şabâhleyin vasaṭî sâ‘at dokuzda Dārülfünûn’a gittim. (Hilâl-ı Aḥmer) Cem‘iyyeti a‘zâ-yı mü‘essisesinin ictimâ‘-i senevîsine da‘vet edilmiş idim. Lâ aḳal yüz a‘zânın hâzır bulunması şart idi. Hâlbuki sâ‘at ona kadar beklediğimiz hâlde ancak kırk a‘zâ gelebildi. Nizâmnâme-i dâhilî mücebince on beş gün sonra ictimâ‘ etmek üzere dağıldık. Oradan Sinân Paşa Câmî‘i’nde Beşiktaş’ta selâmlık resm-i ‘âlîsine geldim. Ba‘deşşalât ‘avdet-i şâhânedi maḥfil-i hümâyûn kapısında ‘arabaya bineceği sırada //IV-206// Sultân Meḥmed-i Hâmis Hâzretleri ‘âcize tevcîh-i hitâb ederek şöyle iltifât etti “Anadolu seyâhatine gidemeyeceğinizi Şadr-ı A‘zam’a söyledim. Gitmeyiniz başkasını göndersinler. ‘Bu âdam burada bize lâzımdır.’ dedim. Şadr-ı A‘zam sizi görünce söyler.” buyurdu. Teşekkür ettim. ‘Arabaya bindi çiftliğe* [* çiftliği (akkuzatif) yerine çiftliğe (datif) hâli kullanılmış] teşrîf ettiler.

Bugün cum‘a namâzını kılar iken xxx ya‘nî huṭbe kırâ‘at edilir iken İkinci Mâbeyinci Tefîk Beyle aramızda şöyle bir muḥâvere cereyân etti.

Ben “Haṭîb Efendi Zât-ı Şâhâne’nin //IV-207// ismini Meḥmed Reşâd Hân tesmiyye etmesinin etmesinin ben muvâfiḳ bulmuyorum. Meclis-i ‘Umûmî-i Millî Cülûs Karanâmesi’nde “Meḥmed Hân-ı Hâmis” tesmiyye etmiş idi.”

Tefîk Bey “Evet öyledir fakat Zât-ı Şâhâne (Reşâd) maḥlaşının dâ‘imâ zikredilmesini arzû ediyor. ‘Bu benim ism-i ma‘rûfumdur.’ diyor hattâ sikkelerde tuḡranın yanında maḥkûk olan (Reşâd) kelimesi ba‘zan iyi ḥakkedilmemesine cânı

sıkılıyor. Bir iki def'a bendenize söyledi. Ben de 'Efendim //IV-208// sizin sikkeniz pek çok tedāvül eylediğinden aşınmış olacaktır.' dedim. Mümkün ise Mâliyye Nâzırı'na Zât-ı 'Âliniz ihtâr ediniz. Hülâşa Zât-ı Şâhâne ismiyle berâber Reşâd mahlasının zikredilmesini dâ'imâ arzû eder.'" dedi.

Bu huşûştaki müzâkere bu kadardır. Namâzdan sonra Zât-ı Şâhâne 'avdet ettikte Tevfîk tekrâr yanıma geldi "Seninle biraz görüşmek isterim. dedi. Hünkâr Odası'na çıktık. Kapıyı kapadı birer şandâlyeye oturduk. Ber vech-i âtî beyânâtta //IV-209// bulundu.

"Size gâyet mahrem bir şey söyleyeceğim. Rûfeğânızdan icâb edenlerin nazar-ı dikkatini celbedebilirsiniz faқаt benim nâmımı zikretmeyiniz – Velî'ahd'ın bugünlerde biraz 'aşâbîlik göstermeye başladığını işitiyorum. Kendi kendine başını alıp gidiyor yağmur altında şemsiyesiz geziyor. Velhâşıl 'illet-i dimâgiyyeye mübtelâ olduğu anlaşılıyor. Velî'ahd'dan sonra Vaḥîdeddîn Efendidir. Bu ise zannederim milletin başına belâ olur."

Bu sözleri te'essüf ve hayretle //IV-210// dinledim (Velî'ahdın şîḥhati bu şüretle muhtel olmuş ise cidden acırım hem Velî'ahd'ın şahşına ve hem de millete ve memlekete acırım. Zîrâ Velî'ahd Ḥazretlerinin ciddiyet ve metâneti bu memlekete ḥidmet eder ümmîdini bende ḥaşıl etmiştir. Cenâb-ı Ḥaḫ şifâ-yı 'âcil iḥsân buyursun.). Benim sükût ile ve yalnız te'essüfler beyân eylemekliğim üzerine Tevfîk Bey "Ben keyfiyeti bir daha taḫkîk ederim. Alacağım ma'lûmâtı sana bildiririm." dedi. Her ikimiz müte'essif olduğumuz ḥâlde ayrıldık. //IV-211//

15 Nîsân Sene 1328 Pâzâr

Bugün Meclis-i Vükelâ Bâb-ı 'Âlî'de vasaḫî sâ'at üçte in'ikâd etti. ~~Bu~~ Baḫr-ı Sefîd Boğazı'nın küşâdını Rusya Devleti bir nota ile taleb ediyor. Diyor ki "Gerek vaḫt-i ḥazarda ve gerek zamân-ı seferde ~~Ru~~ sefâ'in-i ticâriyyeye boğazların seddi 'uhûd-ı mevcûde aḫkâmına muğâyirdir." Bu fıkrayı tedkîk ettik bu sözün menşe'ini düşündük. Ayastefanos Mu'âhedenâmesi'nin zannederim (23) mâddesinde fıkra-i mezkûre me'âli mûndericidir¹⁵. Faқаt Berlin 'Ahdnâmesiyle Ayastefanos Mu'âhede'si'nin //IV-212// ḥükmü kalmamıştır. Gerçi Rusya Ḥükümeti (muğâyir-i

‘uhūd) demekle iktifā ediyor. Hangi ‘ahde muğāyir olduğunu taşrīh etmiyor. Ancak Ayastefanos Mu‘āhedesinden başka fıkra-i mezkûre hükmünü gösterir bir ‘ahd olmamasına nazaran maqşadı Ayastefanos olacaktır. Biz de bu fıkraya menşe’ ve maḥall-i istinād göstermeyerek “Memleketi ḥāl-i ḥaṭar ve tehlikeye ilkā edecek her nevi‘ tecāvüze karşı boğazları seddetmek Hükümet-i ‘Osmāniyye’nin ḥaḳkıdır.” dedikten sonra boğazın küşād ve ‘adem-i küşādı mevzū‘-ı mübāheṣe oldu. //IV-213// Dört buçuk sā‘at devām eden müzākereḗ neticesinde (1) Boğaz’ın bilmecebüriyye küşādına maḥal verecek mürāca‘āt ve tazyikāt-ı düveliyyeye meydān vermeyerek yalnız sefā’in-i ticāriyyenin geçebileceği kadar bir izin şimdiden açılması fikriyle- (2) Boğaz’ı açmayıp İtalya Devleti Düvel-i Mu‘āzzama’ya Boğaz’a tecāvüz etmeyeceğine te’mīnāt vermesi veyāḥūd bizce emniyyet-i kāmile ḥāşıl olması ḥālinde açarız cevābının i‘tāsıyla x şimdilik iktifā edilmesi fikri- re’ye konuldu. //IV-214// Birinci fikri yalnız ben ḳabül ettim. Benden başka rüfeḳānın fikirleri ikinci re’ye zāhib oldular. Ekşeriyyet o şüretle taḳarrür etti.

Esnā-yı mübāheṣede rüfeḳādan ba‘zıları ez en cümle Ḥāriciyye Nāzırı ‘Āşım ve Māliyye Nāzırı Nā’il Beylerin fikirleri de birinci re’y olduğu ḥâlde Şadr-ı A‘zam’ın meylini ḥissetmeleri üzerine tebdil-i fikr ettiler ve her ikisinin de bu ḥuşuşta re’y-i şābitleri olmadığı sözlerinden anlaşılıyor idi. Her ne ise bugün bu şüretle ḳarār verildi. //IV-215//

18 Nīsān Sene 1328 Cehārsenbih

Bugünkü Meclis-i Vükelā’da yine Boğaz mes’elesi mevzū‘-ı baḥş oldu. İngiltere’de sefirimiz Tevfik Paşa’dan gelen telgrafta gerçi Boğaz’ın seddinde ḥaḳkımız derkār ise de küşādı bizim için daha fā’ideli olacağı tavsiye olunuyor diğere devletlerin teklifi de buna yakındır. Rusya Hükümeti de evvelki teklifinden vazgeçmiyor.

Bunun üzerine cereyān eden müzākere neticesinde cereyān //IV-216// eden muḥāberāt netā’icine nazaran ‘adem-i küşādı bilāḥere mecbüriyyetle küşādını intāc edebileceğini ve bu da Londra Mu‘āhedenāmesiyle bize te’mīn edilmiş olan bir ḥaḳkı¹⁶ ihlāl demek olmasına mebnī şimdiden küşādı ya’nī bir tüccār sefā’ininin mürūruna müsā‘id bir iz açılması şüreti x taşvib olundu ki evvelki mecliste benim fikrim idi ve evvelce bu fikri

tervîc etmiş olsa idik bence daha münâsib olurdu. Çünkü böyle olacağı ma'lûm idi.
//IV-217//

Bu karar verildi meclis sâ'at yedi buçukta hitâm buldu. Şadr-ı A'zam ile huşûşî görüştüm. Emvâl-i Ğayrimenkûle Kânûnu'ndan ba'zı mevâddın tertîb ve tanzîmini ve esbâb-ı mûcibe lâyihasının ihzârını bana havâle etmişler idi. Onları hâzırlamış idim. Şadr-ı A'zam'a verdim. Gelecek mecliste mevzû'-ı bahş etmek üzere aldı. //IV-218//

20 Nîsân Sene 328 Cum'a

Bugün cum'a namâzından evvel Beşiktaş Sarây-ı Hümâyûnu'nda Başmâbeyinci Lütfî Bey'in odasında müşârünileyh ile yalnız olarak görüştüm. Âfâkî ba'zı muşâhebâtın sonra "Size teblîğ edecek ba'zı sözler vardır. İyi teşrîf ettiniz. Zât-ı Şâhâne geçen gün Meclis-i Meb'ûşân riyâsetine kimin intihâb edileceğinden bahş buyurdular ve nihâyet dediler ki 'Benim tarafımdan Hayrî Beyle Tal'at Bey'e söyle bu sene Meclis-i Meb'ûşân riyâsetine Saruhan Meb'ûşu Hüseyin Kâzım //IV-219// Bey'i münâsib görüyorum. O olmazsa Kastamonu Meb'ûşu Necmeddîn Bey münâsib olur. O da olmazsa Hâcî 'Âdil Bey de münâsibdir.' dedi. Ba'zı gazeteler Halîl Bey'den de bahşediyorlar Efendimiz onu münâsib görmüyorlar." dedikten sonra sözüne devâm ile "Ben Zât-ı Şâhâne'ye 'Efendim Tal'at Bey'i görmek bendeniz için müşkildir. Bâb-ı 'Âlî'ye gitsem irâde teblîğine gittim diyerek sermâye-i kıl ü kâl olur. Ammâ Hayrî Bey'i cum'a günleri görürüm. Ona emr-i şâhânenizi teblîğ ederim Hayrî Bey Tal'at Bey'e söyler. //IV-220// Hayrî Bey firkanın kodamanlarından.' dedim. Zât-ı Şâhâne de 'Evet firkanın koma kodamanlarından.' dedi ve sözü bitirdi."

Cevâben dedim ki "Şevketme'âb Efendimizin irâdeleri cümlemiz için mu'tâ'dır. Tal'at Bey'e de bittabî' yarın teblîğ ederim. Ancak Meclis-i Meb'ûşân re'îsini Hey'et-i Meb'ûşân intihâb eder. Hey'et-i 'umûmiyyenin intihâb edeceği re'îsi şimdiden ta'yîn mümkün değildir."

Serkarîn dedi ki "Doğrudur. Re'îs intihâbı meclise 'â'iddir. Ancak //IV-221// memleketin pâdişâhı olmak hasebiyle meclis re'îsini düşünüyor." dedi. "Hay hay." diyerek sözü kestik. Oradan Başkâtib Hâlid Ziyâ Bey'in odasına gittim. Yalnız buldum. Onunla mübâheşemiz Meclis-i Meb'ûşân re'îsinin intihâbına dâ'ir oldu. Halîl

Bey'in intihâbından bahşetti. Dedim ki "İyi ammâ Zât-ı Şâhâne Hâlîl Bey'i münâsib görmüyorlar imiş. Serkarın şimdi bana öyle bir irâde teblîğ etti."

Başkâtib "Hayır efendim Zât-ı Şâhâne'nin sözleri kaç'î bir mâhiyyette değildir. //IV-222// Mücerreddir. Bir mü'tâla'a beyânından 'ibârettir. Bir de Serkarın Hâlîl Bey'i sevmez. Aralarında şahşî bir 'adem-i muhabbet vardır. Onun da biraz te'sîri olmalıdır. Siz bildiğiniz gibi hareket ediniz. Hem de pâdişâhı o kadar her şeye karıştırmaya alıştırmak doğru değildir." dedi.

Bu sözü ma'kûl ve muşîb buldum. Hâkîkaten pâdişâhın Meclis-i Meb'ûsân'ın şîr umûr-ı dâhiliyyesine 'â'id olan bir intihâba kadar velev arzû beyânıyla olsun müdâhelesi doğru değildir. Serkarın şâf âdamdır fakat kuvve-i 'akliyye ve muhâkemesi //IV-223// başkâtibden çok geridir.

22 Ka Nîsân Sene 328 Pâzâr

Bugün vasaî sâ'at üçte Meclis-i Vükelâ Bâb-ı 'Âlî'de Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa'nın taht-ı riyâsetinde ictimâ' etti. Müzâkereye başlamadan bâlâdaki hâtıra-i müfidiyyeyi Tal'at Bey'e söyledim. "Meclis re'îsini intihâb meclise 'â'idir. Biz" diyerek sözü kesti. //IV-224//

4 Mayıs 328 Cum'a

Bugün şabâhleyin vasaî sâ'at sekiz treniyle Erenköyü'ndeki hânemden Haydarpaşa'ya oradan köprüye geldim. Galata'ya geçtim Tünel'den Beyoğlu'na çıktım. Altıncı dâ'ire-i belediyyeye dâhil oldum. Sâ'at tamâm on idi. Bu sâ'atte Hilâl-ı Ahmer Cem'iyeti'nin a'zâ-yı mü'essise ve 'âmilesi gazeteler ile ictimâ'a davet olunmuş idi. Ben de a'zâ-yı mü'essise meyânında icâbet ettim. Salonda otuz kadar a'zâ var idi. Hüseyin Hilmî Paşa (Şadr-ı Esbak) ile Sâbık Bahriyye Nâzırı Maḥmūd Muhtâr Paşa da //IV-225// geldiler. Hüseyin Hilmî Paşa'nın riyâsetinde müzâkere cereyâna başladı. Bugün son kongre idi. Evvelki ictimâ'daki cereyân etmiş olan müzâkerenin zabtı okundu ve kabûl edildi. Son kongre olmak hasebiyle a'zâ-yı mevcûdenin resimleri alındı. Cum'a namâzı vaḫti taḫarrüb etmiş idi. Oradan ayrıldım bir 'arabaya bindim Beyoğlu tarîhiyle Nişantaşı'nda 'Abdûlmecîd Hân merḫûmun

inşâ ettirdiği Teşvîkiyye Câmi‘-i Şerîfi’ne ~~geldim~~ vâsıl oldum. Bugün selâmlık resm-i ‘âlîsi orada idi. Evvelce dâhilini hiç görmediğim maḥfil-i hümâyûnu //IV-226// çok beğendim. Gerek takşimât ve gerek tefrişât muntazamdır.

‘Avdet-i şâhânedan sonra Şeyhülislâm Nesîb Efendiyle Şadr-ı E Sâbık Hakkî Paşa’nın ḥânesine o civârda bulunan ḥânesine uğradık bulamadık. Ne benim ve ne de Şeyhülislâm’ın yanında kart bulunamadı. O sırada Maḥmûd Şevket Paşa geldi. Onun kartı zâhrına biz de isimlerimizi yazıp bıraktık ve ayrıldık. Onlar gitti. Ben Nişantaşı’nda bir ḥâneye gittim iki sâ‘at kadar kaldım...

Oradan çıkınca Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Paşa’nın evine uğradım. Bir sâ‘at kadar konuştuk. //IV-227// Müzâkeremiz aḥvâl-ı siyâsiyyeye ve bilḥâşşa İtalya Muḥârebesi’ne ‘â’id idi ve ḥânedânın aḥvâli de mevzû‘-ı müzâkere oldu.

Paşa şöyle söyledi “Ḥânedân arasında Vaḥîdeddîn Efendi ğarîb meslekte bir zâttır. Bilmem sana söyledim mi geçen cum‘a ertesi ḥuzûra gittim. Zât-ı Şâhâne benimle Vaḥîdeddîn Efendi’yi görüştürmek arzû etmiş olduğunu söyledi ve başka bir söz söylemeden o sırada Vaḥîdeddîn Efendi dâhil-i ḥuzûr-ı hümâyûn oldu.

Vaḥîdeddîn Efendi’ye ḥiṭâben Zât-ı Şâhâne şöyle söze başladı ‘Paşa ile //IV-228// sizden bahşediyor idik. Diğer şehzâdegâna nisbetle sizin ma‘âşınıza biraz zâmedilmesini söyledim. Sizden başka bir de Cemîle Sultân da en sultânların en musinnidir. Onun da ma‘âşına biraz zâmedilmek lâzım geleceğini anlattım.’ buyurdular. Ḥâlbuki bana böyle şeylerden bahiş buyurmamış idi. Ne ise biṭṭabi‘ sükût ettim. Vaḥîdeddîn Efendi ḥiddetle kelâma ibtidâr ederek ‘Ḥayır Efendim milletin bu ḥâlinde ben fazla ma‘âş kabûl etmem. Benim bir ḥaḥḥ-ı şarîhim vardır onu isterim. O da velî‘ahd-ı şânîliktir. Ḳânûn-i Esâsî’nin te’mîn ettiği bu ḥaḥḥı kimse nez‘edemez ve bu ḥaḥḥım teslîm edilmedikçe merâsime de iştirâk etmeyeceğim.’ //IV-229// dedi. Faḥaṭ pek sert söylüyor idi.

Ben söz söylemek lüzûmunu ḥissettim. Şöyle cevâb verdim ‘Efendim Efendi Ḥazretlerinin sözleri bir maḥşada müstenid olmak iḳtizâ eder. Ḥânedân-ı Âl-i ‘Osmân’ın uşûl-i verâseti ma‘lûmdur. Ḳânûn-i Esâsî ile de mü’eyyedir. Usûl-i ma‘lûme-i verâsetin tağyîri ise mümkün değildir. ‘Abdül’azîz merḥûmun zamânında

bir kerre taşavvur edilmiş faқаt efkâr-ı ‘umūmiyye muvāfık bulunamamış sonra Hâkân-ı Sâbık ‘Abdülhamîd-i S̄ânî de maḥdūmları Burhāneddîn Efendi’ye terk-i saltanat etmek fikrini çıkarmış efkâr-ı ‘umūmiyye yine müsâ’id bulunamamıştır. Bizde ḥaqq-ı saltanat ekber evlâda //IV-230// ‘â’iddir fikri efkâr-ı millette yer tutmuştur. Bunu tebdîl kâbil değildir ve bu ḥaqqta ta‘arruz imkânı da yoktur. Şu hâlde Efendi Hâzretlerinin ne maḥşada müstenid olarak velî’ahd-ı s̄ânîlikten baḥiṣ buyurdıklarını anlayamadım. Bir de kendileri milletin hâlinden baḥiṣ buyuruyorlar. Hâkîkaten milletin şu hâlinde böyle mes’elelerden baḥiṣ câ’iz olmaz. Ba‘demâ irâde-i şâhânenize imtişâl ile merâsime iştirâk buyururlar. Zamm-ı ma‘âş mes’elesine gelince o ḥuşûş evvelâ Efendimiz ile Efendi Hâzretleri arasında ḥallolunur sonra Meclis-i Vükelâ’da müzâkere ederiz. Qarâr verilince Meclis-i Meb‘ûsân’a gider. Qabûl olunursa olur.’ dedim. Burada Vaḥîdeddîn Efendi ‘Qabûl etmem kaḥ’iyyen qabûl etmem.’ dedi. //IV-231//

Bunun üzerine ikisi berâber kalkıp gittiler beni bıraktılar. Gider iken Vaḥîdeddîn Efendi bana ‘Sizinle teşerrûf etmekten memnûn oldum.’ dedi. Faқаt ihtimâl bana kızmıştır.” dedikten sonra “Doğrusu hepsinin ḥab’ında istibdâda meyil vardır.” diyerek Sa‘îd Paşa söze nihâyet verdi.

Dedim ki “Paşa Hâzretleri şu hâlde Qânûn-i Esâsî ta’dîlinde neden o kadar ileri gittiniz yedinci māddeye¹⁷ ‘ilâvesini teklîf eylediğiniz* [*ايلديکز yazılmış] fıkrâ ki – ledelikzâ Meclis-i Meb‘ûsân’ın feshi – gibi muḥlaḥ ve vâsi‘bir ḥaqqı pâdişâha vermek doğru mudur? Şimdi bunun zamânı mıdır? Daha ne olacağımız ma‘lûm mudur? Ben bunları //IV-232// muvāfık göremiyorum. İdâre-i meşrûtiyyeyi tehlikeye uğratacağımızdan korkuyorum.” dedim. Şadr-ı A‘zam da “Peka‘lâ Meclis-i Meb‘ûsân o fıkrâyı ḥayyeylesin.” dedi.

Oradan çıktım Beyoğlu’na geldim Münîr Bey’i (Çorum Meb‘ûsu) buldum. Berâber Erenköyü’ne geldik. Münîr dedi ki “x Selânik Vâlîsi Kâzım Bey’in yaptığından ḥaberin var mı? Dâhiliyye Nâzırına telgrafla isti‘fâsını yazmış. Hâlîl Bey’in Meclis-i Meb‘ûsân riyâsetine intihâb edilmiş olmasından dolayı artık bu ḥükûmete ḥidmet edemeyeceğini yazıyor. Dün gece Ḥal‘at Beyle berâber idik. Hemşiresinin zifâfi //IV-233// gecesi idi. Pek müte’essir idi. Bu Kâzım’ın yaptığı dinâ’et değil midir?”

6 Mayıs 328 Pazar

Bugün Meclis-i Vükelâ Bâb-ı ‘Âlî’de

Müzâkerenin en mühim aksamı muhârebedir. İngiltere nezdindeki sefirimiz Tevfik Paşa’nın bir mektûbu hulâşasında – Sir Barkley nâmında İngiltere’de ma’rûf bir zât ‘Osmanlı ve İtalya Harbi’ne bir nihâyet vermek üzere bir proje veriyor. Projenin kabûlüne Bâb-ı ‘Âlî’nin muvâfaqati anlaşılır ise Roma kabinesini iknâ’a muvaffak olacağı ümmîdini gösteriyor. Projenin //IV-234// (1) Trâblus ve Bingâzî ‘Osmanlı hâkimiyet-i fi’iliyyesi altında kalacaktır. (2) Jandarma kuvveti iki hükümetin me’mûrlarına müfeyvez olacaktır. (3) Hükümet-i ‘Osmaniyye Trâblus ve Bingâzî’yi terkedecek olursa İtalya’nın hakı-ı rüchânı bulunacaktır.

Tevfik Paşa kendi mü’tala’ası olarak bunun menâfi’-i memlekete muvâfık olduğunu beyân ediyor. Arkadaşların ekserisi ve bilhâşşa Şadr-ı A’zam bu teklîflerden pek ziyâde ürküyorlar idi. Doğrusunu söylemek lâzımdır. Ben arkadaşlarımın gösterdiği bu telâşın sebeb-i hakîkisini hâlâ anlamıyorum. Güyâ üçüncü fıkranın ma’nâsı //IV-235// devlete vaşiiyetnâmesini yazdırmak demek imiş. Barkley şarlatan bir âdam imiş sözüne i’timâd olunmaz imiş. Peka’lâ bunlara bir şey demem faqat müzâkereye girmek ve mümkün olan ta’dilâta teşebbüs eylemek var iken ceffelkalem reddi ben muvâfık göremedim. Aristidi Paşa da (Zirâ’at ve Ticâret Nâzırı) benim fikrimde idi. Bunun üzerine müzâkere uzadı. Nihâyet Şadr-ı A’zam ber vech-i âtî hulâşa-i maşlahatı üçe taqsîm ederek re’ye koydu.

- (1) Evvelce verilen karar vechile muhârebede şebât ve devâm.
- (2) Bingâzî’nin tamâmen bizde kalması ve Trâblusgarb da yine bize tâbi’ bir hükümet-i islâmiyye te’essüs etmesi esâsı üzerine devletler tarafından bize bir teklîf ettirilmesi için * teşebbüs-i siyâsiyyede bulunmak.
- (3) Meclis-i Meb’ûsân’a gidip bir celse-i hafiyye talep etmek ve orada ahvâli bildirdikten sonra Meclis-i Millet’in fikrini anlamak.

Üçüncü fikir reddedildi. Meclise gitmeğe lüzüm görülmedi. Birinci ve ikinci ✕ fikirlerde ihtilâf hâşıl oldu. İkinci fikri kabûl edenler ben, Aristidi Paşa, Mâliyye Nâzırı Nâ’il Bey Şadr-ı A’zamdır.

Mütebâkî sekiz zât birinci fikirde ısrâr ettiler. Harbiyye Nâzırı yok idi. Ayağı incinmiş idi. //IV-236// Şadr-ı A'zam ekalliyyetin fikrini şöyle taşvîr etti: “Efendilerim ikinci fikir üzerine muşâlağa mümkün olacağı süferâdan ba'zılarının sözlerinden istidlâl edilebiliyor. Kaṭ'î değildir faṭaṭ bir ihtimâldir. Harbe devâm etmek bence doğru olmaz çünkü Rusya bir taraftan taḥşîdât-ı 'askeriyede devâm ediyor, Arnavudluk'ta 'işyân ve ihtilâl tevsî'-i dâ'ire edeceğinden korkulur, Yemen'deki kuvâ-yı 'askeriyemiz kumandanı oranın hâlinden de müştেকîdir, İtalya Cezâ'ir-i Baḥr-ı Sefîd adalarını mütemâdiyyen işgâl ediyor Mâliyye Nâzırı ancak beş günlük pâra kaldığını //IV-237// söylüyor. Bu hâller ile devâm devâm demek doğru değildir.” dedi. Faṭaṭ ekseriyyeti teşkîl eden sekiz zât ısrârlarında sebât ediyorlar idi. Bilhâşşa Hâriciyye Nâzırı mu'tâdı vechile soğuk sözler söyledi. Huşûşiyile “Benim kabineye girdiğim günden beri bir ḥaṭâ-yı siyâsî vuḳû'bulmadı. Eğer böyle teşebbüste bulunur isek büyük bir ḥaṭâ-yı siyâsîde bulunmuş oluruz.” dedi. Şadr bundan münfa'îl oldu. Hâriciyye Nâzırı'na cevâblarını verdikten ve “Bu sözü sizden değil hâriciden işitmek lâzım gelir.” dedikten sonra re'yi ḳabûl edilmediği taḳdîrde isti'fâ edeceğini söyledi. //IV-238// Bu söz ḥuẓzâra soğuk su banyosu gibi bir te'sîr ḥuşûle getirdi. Nihâyet “Bugün Harbiyye Nâzırı yoktur. Yarın Dâ'ire-i Harbiyye'de ictimâ' edelim orada ḳarârımızı veririz.” diyerek meclise ḥitâm verildi.

7 Mayıs 1328 Pâzâr ertesi

Dünkü ḳarâr vechile Meclis Dâ'ire-i Harbiyye'de ictimâ' etti. Maḥmûd Şevket Paşa Cum'a günü ata binmiş ḳazâ'en düşmüş ayağı incinmiş kanape üzerinde uzanmış olduğu hâlde çalışıyor idi. Meclis biri yirmi geçe açıldı. Dünkü müzâkere uzun uzadıya devâm ettikten //IV-239// sonra nihâyet benim ḫarafımdan bir teklîf vuḳû'buldu. O da şöyledir. Şadr'a ḥitâben “Efendim ben de sizin re'yinizdeyim ve rüfeḳânın lehde ve 'aleyhde söyledikleri esbâb ve edille ḳanâ'atimi tebdîl etmedi. Yalnız bir söz zihnimde bir tereddüd ḥuşûle getirdi. O sözü dün Bâb-ı 'Âlî'de Ṭal'at Bey bugün de burada Maḥmûd Şevket Paşa söyledi. O da şudur 'Dediğiniz gibi bir teşebbüs ma'ḳûl olsun faṭaṭ İtalya'nın Rodos'u işgâl etmesi üzerine bugün böyle bir teklîf bizim pek fenâ bir vaz'iyette bulunduğumuzu devletlere göstermek değil midir?' İşte bu söz biraz düşündürür. Esâsen fikrim deḡişmiyor faṭaṭ zamân teşebbüs ve icrâyı te'ḥîre lüzûm gösteriyor. Buḫrân-ı vükelâ ise bugünlerde pek fenâ te'sîr

huşule getirir. //IV-240// Bu huşuşu en iyi Aristidi Paşa taşvîr etti. Buhrân-ı vükelâ vuķū‘bulduğu gibi “Osmânlı vükelâsı arasında ihtilâf zühûr etti. Ba‘zıları harb ve ba‘zıları şulh tarafdâridirlar. Bunlar da hâllerinden emîn değildirler.’ fikirleri hâşıl olur. ~~Dâhîldekiler~~ Ahâlî me’yûs* [*مأیو yazılmış] ve düşman ~~ma~~ memnûn olur. Bunun ‘azîm mazarratı görülür. Binâ’en‘alâhâzâ böyle bir buhrân çıkarmaktan ise on on beş gün kadar taşvîr buyurduğunuz teşebbüs-i siyâsiyi te’hîr edelim.” dedim.

Ṭal‘at Bey de Şadr’ı memnûn ve müte’essir edecek sözler söyledi. Onun üzerine isti‘fâdan vazgeçti. Sonra umûr-ı mâliyyeden bahşedildi. //IV-241// Ahvâl-ı mâliyyemiz fenâdır. Hâriciyye nâfi‘a mâliyye nâzırlarından mürekkeb bir encümen teşkîli kabûl edildi. Bunlar pâra istikrâzına çâre bulacaklardır. Bugünün meclisi de bu şûretle hitâm buldu.

Şimdi hâtırına geldi bugün şabâhleyin vasaṭî onda ben, Ṭal‘at, Câvid Emrullâh ile Prens Sa‘îd Paşa Câvid’in evinde Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Midhat, ‘Abdullâh Şabri, Nesîmî, Ziyâ, ‘Alî, Kemâl Beyler ile ictimâ‘ ettik. Cümlesi muhârebenin her çi bād âbâd devâmı tarafdâridirlar. Ben yalnızım. Cümlesi birden bana hücum ediyor. Nihâyetle karar Sa‘îd Paşa’yı şadârette ikâ‘a çalışmak mümkün olmazsa bir kabine teşkîlini düşünmekten //IV-242// ‘ibârettir.

8 Mayıs 1328 Salı

Şabâhleyin dâ’ireye gider iken vapurda Dâhiliyye Mektûbcusu Şükrî Bey’e teşâdüf ettim. Selânik Vâlîsi Hüseyin Kâzım Bey’in isti‘fâsından bahşolundu. Dedim ki “Dün gece Meclis-i Meb‘ûşân Re’îsi Halîl Bey bize gelmiş idi. Bu isti‘fânın kendisine ta‘alluķu olduğunu işitmiş. Hüseyin Kâzım haķîķaten mecnûn mudur? Bu âdam Halîl Bey’den ne istiyor?” dedikten sonra meclis re’îsine dâ’ir Serkarîn bana teblîğ ettiği irâdeyi hikâye ettim ve “‘Acabâ Pâdişâh’a //IV-243// bu fikri veren Hüseyin Kâzım mıdır?” dedim.

Şükrî Bey “Hiç şübhe yok odur. Zâten Hüseyin Kâzım evvelce Selânik’e gider iken hużûra girmiş idi. Pâdişâha ‘Bu memlekete en ziyâde zarar eden Haķķî Paşa ile Halîl Beydir. Bunlardan hiç birinin maķâm-ı iktidâra getirilmesine Efendimiz mâni‘ olunuz’ dediğini diye o vaķit bana söylemiş idi. Ben de Ṭal‘at Bey’e söyledim.

Demek Tal'at Bey size söylememiş. Hattâ Pâdişâh Hüseyn Kâzım'a 'Âferîn sana şimdiye kadar bunların hakkında fikrini açıkça senin gibi* [*gibi metinde eksik] kimse bana söylemedi.' demiş olduğunu yine Hüseyn Kâzım hikâye etti." dedi. //IV-244// Pâdişâh Hâzretlerinin Hakkî Paşa ile Halîl Bey'den dâ'imâ eğer-i infî'âl izhâr etmesinin sebebi şimdi anlaşılıyor.

Köprüden ayrıldık Dâ'ire-i Evkâf'a geldim. Vasaî sâ'at üç buçukta Rusya Sefir-i Cedîdi Mösyö Kris i'ade-i ziyârete geldi. Baştercümânı berâber idi. Ben de ihtiyâten tercümânlık etmek üzere Arâzî-i Vakfîyye Müdiri Hilmî Bey'i buldurdum. Sefir yarım sâ'atten ziyâde oturdu. Evkâf-ı İslâmiyye'nin hakkında ba'zı ma'lûmât aldı. Benim ne vakitten beri nezârette bulunduğumu sordu. Evvelce 'adliyye me'mûriyyetlerinde bulunduğumu //IV-245// ve mükerreren 'adliyye nâzırı olduğumu da öğrendi. Bilâhère vedâ' ederek gitti.

Sonra Necmeddîn Mollâ'nın Mâliyye Nâzırı Nâ'il Bey'i gördüğünü ve bugün isti'fâsını yazıp Bâb-ı 'Âlî'ye göndermiş olduğunu kendisine hikâye eylediğini bana söyledi.

9 Mayıs Sene 1328 Cehârşenbih

Şabâhleyin doğru Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Vasaî sâ'at ikiye kadar Muvâzene ve Evkâf Encümeni'nde meşgûl oldum. Oradan Bâb-ı 'Âlî'ye geldim. Meclis-i Vükelâ'ya dâhil oldum. Nâ'il isti'fâsını vermiş kendisi yok idi. İsti'fânâmesi //IV-246// okundu. Müzâkere etmekte iken Nâ'il Bey geldi. İsti'fâdan rücû'ettiğine zâhib olduk. Fağat Şadr-ı A'zam'ın rücû' etmesi için vuķû'bulan teklîfi kabûl etmedi. Aḡşâm üzeri evvelce meclisten çıkıp gitti. Şadr-ı A'zam tekrâr müzâkereye vaz'etti. Nihâyet isti'fânın kabûlü zarûrî olduğunu cümlemiz teslîm ettik ve Câvid Bey'in şimdilik vekâleten mâliyye nezâretini dahî idâre etmesini karar münâsib gördük. Şadr da bu şüretle bu gece 'arzedilmesini Âmedci Cevdet Bey'e emretti. Nâ'il Bey mes'elesi de bitti.

(Mülâhaza)

Nâ'il Bey nâmûslu ve ağır başlı bir zâttır. //IV-247// Câhil değildir fakat iktidârı mutavassıttır. Biraz mu'âmelâtında bağıdır. En büyük kusuru bedbîn olmasıdır. Der'uhde ettiği umûrda dâ'imâ bedbîn olmak fenâ bir şeydir.

Sebeb-i isti'fâ olmak üzere tahîren gösterdiği şey devletin siyâset-i hâriciyyesinde eķalliyette kaldığından 'ibâret ise de doğrusu bu değildir. Kendisi dâ'imâ ötedenberi umûr-ı mâliyyede sıkılmakta idi. Muzâyâkadan bahşeder pek çok şikâyet eder idi. Bunun bu hâli Merkez-i 'Umûmî a'zâsının ye'sini mûcib olmuş bir gün ben yok iken Nâ'il Bey'in isti'fâya mecbûr edilmesine ve Câvid'in //IV-248// vekâleten geçmesine karar vermişler. Bu karardan sonra Tal'at Bey Meclis-i Vûkelâ'da pâra mes'elesine dâ'ir bahış açıldıkça Nâ'il Bey'e karşı sert söyler ve pâra bulmaya mecbûr olduğunu anlatır idi. Bundan bir kaç gün muķaddem Câvid'in hânesinde ictimâ' etmiş idik. Mâliyye nezâretini idâre edebileceğini ve pâra istikrâzına muķtedir olup olmadığına Câvid Bey'e Merkez-i 'Umûmî a'zâsından ba'zıları sordu. Zannederim soran Tal'at Bey idi. O da muķtedir olacağı cevâbını verdi. İş karârlaştı. Nihâyet maķşad bugün hâşıl oldu. Fakat bu bence iyi bir şey değildir. //IV-249// Evvelâ Câvid'in mâliyye nezâretine velev vekâleten geçmesi efkâr-ı 'umûmiyyede fenâ te'sîr eder. Sâniyyen Nâ'il Bey herkesçe nâmûslu tanınmış bir âdamdır. Bunun isti'fâsı da hõş görülmez. Her hâlde Merkez-i 'Umûmî'nin hareketi muvâfık değildi. Meclis bu gece sâ'at vasaîi sekize kadar devâm etti.

10 Mayıs Sene 1328 Pençşenbih

Bugün şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Evķâf Encümeni'nde geçen seneden verilmiş bir mâdde-i kânûniyyenin müzâkeresinde bulundum. //IV-250// Hayrât-ı şerîfenin tahtında veya fevķinde olan ve her naşılşa şunun bunun 'uhde-i taşarrufuna geçen mülklerin istimlâkine dâ'irdir. Müzâkere bitmedi.

Ķânûn-i Esâsî'nin (35) mâddesiyle yedinci ve 38inci mâddelerin¹⁸ ta'dilâtına dâ'ir olan mevâddı Tal'at Beyle Midhat ve Nesîmî Beyler ve Emrullâh Efendi aramızda müzâkere ettik. Emrullâh sersem Tal'at 'anûd diğer rüfeķâ bir buhrân çıkarmak için muhteriz. Allâh encâmını hayreylesin. //IV-251//

11 Mayıs Sene 1328 Cum'a

Bugün selâmlık resmine gitmedim. Münîr ve Mi'mâr Tâl'at ve Rıf'at Beyler ile Maltepe tarîkiyle Büyükkada'ya Necmeddîn Mollâ Bey'e gittik. Öğle ta'âmını orada ettik. Aḥşâm üzeri 'aynı tarîk ile 'avdet ettik. Böstâncı'da trenden indik 'Abdülhamîd-i Evvel nâmına inşâ edilen vakıf mektebini gezdim beğendim.

12 Mayıs Sene 1328 Cum'a ertesi

Bugün Erenköyü'nde kaldım.

13 Mayıs Sene 1328 Pâzâr

Bugün de Erenköyü'nden inmedim. Öğleden sonra //IV-252// Çorum Meb'ûsu Münîr Bey geldi. Beyoğlu Muḳâvelât Muḥarriri Rıf'at Bey de berâber idi. Birlikte Ḳâḍîköyü'ndeki (Fudbol) Kulübü'ne gittik. Aḥşâm üzeri 'avdet ettik. Münîr Bey Rıf'at Bey'in ḥânesinde kaldı.

14 Mayıs Sene 1328 Pâzâr ertesi

Bugün şabâḥleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Evḳâf Encümeni'ndeki mādde-i ḳânûniyyeyi (istimlâke dâ'irdir) müzâkeresine devâm ederek ḥitâm buldu. Ba'zı ta'dîl ile ḳabûl edildi. Oradan nezârete (evḳâfa) gittim. Aḥşâm vasaṫı altıya ḳadar meşgûl oldum. Erenköyü'ndeki //IV-253// ḥâneme geldim. Zât-ı Ḥazret-i Pâdişâhî tarafından Mâbeyn Müdür-i Şânisi Recâ'î Bey'in râḥatsızlığımdan dolayı istifsâr-ı ḥâṫıra geldiğini bıraktığı kart dö vizitten anladım.

15 Mayıs 1328 Salı

Bugün şabâḥ gazetelerinde Recâ'î Bey'in istifsâr-ı ḥâṫıra geldiği yazılmış idi. 'Arz-ı teşekkür için sarây-ı ḥümâyûna gitmek münâsib idi. Şabâḥleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Oradan vasaṫı sâ'at on bir var idi sarây-ı ḥümâyûna gittim. Başmâbeyinci Lütḫî Bey'e teşekkürâtımı 'arzylemesini ricâ ettim. Lütḫî Bey "Zannederim Efendimiz sizi görmek ister. //IV-254// Henüz çıkmadı. Biraz görüşelim şimdi ~~xxx~~ teşrîf buyururlar." dedi. Ḥaḳîḳaten bir müddet sonra Ḥarem-i Ḥümâyûn'dan mâbeyne teşrîf-i şâhâne

haberini geldi. Yemekten sonra beni kabül edeceği irâdesi de bana tebliğ olundu. Ta'âmı orada ettim. Bir müddet sonra sarâyın üst katında (Zulvecheyn) denilen salonun şimâl cihetindeki odada huzûra kabül olundum.

Başmâbeyinci benim dâhil-i huzûr olduğumu müte'âkıb çıktı. Esvâbcıbaşı //IV-255// Sâbit Bey Zât-ı Şâhâne'ye hitâben "Efendimiz işte en sevdiğiniz nâzırlardan biri geldi. İnşâ'allâh bir daha hasta olmaz." dedi. Zât-ı Şâhâne de "İnşâ'allâh." dedi. Bu Sâbit Bey saklaban bir âdamdır. Zât-ı Şâhâne'nin yanında bundan serbest âdamı yoktur. Sâbit Bey de çıktı. Bermu'tâd kapı kapandı (Huzûr-ı şâhâneye birisi kabül edildikte 'aleluşül kapılar kapanır mükâlemeyi kimse işitmez.). Bir sâ'atten ziyâde huzûrda kaldım. Evvelâ râhatsızlığımı sordu. Sâniyyen iki gün sonraki cum'a selâmlığını Üsküdar'da yapacağını ve oradan Vâlidebâğı'na gideceğini //IV-256// söyledi.

İtalya Muğârebisi'ne dâ'ir su'âller sordu. Şadr-ı A'zam Sa'îd Paşa ölür ise veyâhüd isti'fâda ısrâr eder ise kimin şadârete münâsib olduğunu sordu. Şadr-ı A'zam Paşa'nın inşâ'allâh daha çok yaşayacağını söyledim ve "Zât-ı Hâzret-i Hilâfetpenâhî'ye pek ziyâde hürmet ve 'ubûdiyyeti olduğundan irâde-i şâhânelerine dâ'imâ imtişâl eder isti'fâ etmez." dedim.

"Geçen gün Hâriciyye Nâzırı 'Âşım Bey Bey gelmiş idi. Şadr-ı A'zam'ın sa hasta ve pek za'îf olduğunu söyledi. Onun için sordum." dedikten sonra "Hüseyin Hilmî Paşa naşıldır?" buyurdu. "İyi âdamdır." dedim. //IV-257//

"Yâ Londra Sefirimiz Tevfik Paşa'ya ne dersin?" buyurdu.

"Tevfik Paşa pek 'afif bir zâttır. Müddet-i medîde hâriciyye nezâretinde bulunmuştur." dedim.

"Evet çok 'afiftir ve iyi bir âdamdır." buyurdu.

Sonra "Kâmil Paşa ile görüştün mü?" su'âline "Hayır şimdiye kadar hiç görüşmedim." cevâbını verince "Bir kerre görüşmenizi arzû eder idim. Hiç lakırdısı anlaşılmaz." buyurdu. "Evet Efendimiz öyle imiş sözleri anlaşılmaz imiş hattâ ba'zan

bir nâzır ile görüşür iken söylediği sözünü anlatmaz ve neticede o nâzırın yaptığı iyi çıkarsa ‘Ben söyledim yaptırdım //IV-258// eğer fenâ çıkarsa ‘Ben ‘Yapma.’ dedim dinlemedi.’ der imiş (Bunu huzûra çıkmadan yarım sâ‘at evvel İkinci Mâbeyinci Tevfîk Bey hikâye etmiş ve hattâ ‘ilâveten Kâmil Paşa hakkında “Kâmil Paşa Sa‘îd Paşa’nın bilcümle mesâvîsini câmi‘dir mehâsininden ve fazâ’ilinden hiç bir şeyi hâ‘iz değildir.” demiş idi.)” dedim.

(Bu kıavis içinde olan sözleri Pâdişâh’a* [*پادشاهه* yazılmış] söylemedim ve Tevfîk Bey’in ismini vermedim.)

Zât-ı Şâhâne “‘Acabâ maḥşûş mu sözlerini anlatmaz?’” dedikten sonra “Kâmil Paşa karışık âdamdır. Şadr-ı a‘zam olsa ortayı karıştırır. O olamaz.” buyurdu. //IV-259//

Sonra Nâ‘il Bey’in isti‘fâsından bahşetti. Nâ‘il Bey’in iyi bir âdam olduğunu ve isti‘fâsı şâyân-ı te‘essüf idüğünü söyledim ve pâra tedârîki huşûşunda sıkıldığından mecbûr-ı isti‘fâ olduğunu ‘ilâve ettim.

Zât-ı Şâhâne “Evet Nâ‘il Bey iyidir keşke kabineden çıkmasa idi. Bârî ma‘ârif nâzırı olsa idi.” buyurdu. Sonra Câvid Bey’i sordu “Zekîdir çalışır.” dedim.

Sarâyların ta‘mîratı bahşini açtı ve mâliyyeden verilen (45) bin liranın şarfında Hâzîne-i Hâşşa me‘mûrlarının da inzimâm-ı re‘yi olması münâsib //IV-260// olacağını irâde buyurdu. “Câvid Bey’e tebliğ edeyim.” dedim. “Memnûn olurum.” buyurdular.

Buraya kaydına lüzûm görmediğim ba‘zı şeylerden daha bahşettiler.

Meşelâ ‘Âlî Paşa şadr-ı a‘zam iken (‘Abdül‘azîz) ‘aşrında ma‘âş alamadıklarını Hâkân-ı Sâbık ile berâber ‘Âlî Paşa’ya bir tezkere yazdıklarını onun üzerine maḥlûblarını alabildiklerini ‘Âlî Paşa merhûmun bu iyiliğini* [*ایلیگی* yazılmış] unutmadığı gibi (yedi bin lira kadar maḥlûbunu tesviyye ettirmiş) vâlidemin kardeşi Hâcî Muştafâ Efendi merhûmdan da bir iyilik gördüğünü o da gine böyle bir muzâyâka eşnâsında Manukelduğuoğlu nâmında bir şarrâftan //IV-261// seksen lira kadar şehîr irâd verir bir ‘aḳâr yaptırdığını ve ne kadar gümüş ve altına dâ‘ir zîkıymet şeyleri var ise Hâcî Muştafâ Efendiyle kendi âdamlarından birisi vâsıtasıyla sattırıp

tesviyye-i dîn eylediğini ve o ‘akārın şimdiye kadar kaldığını ve cülūstan sonra çocuklarına verdiğini

‘Ālī Paşa’ya Hākān-ı Sābık ile müşterek yazdıkları mektüb x zīrine (‘Abdülhamīd) ve (Meḥmed Reşād) imzalarını vaz‘ettiklerini ve mektubu Zāt-ı Şāhānelerinin tesvīd buyurduğunu ve bu mektübun üzerine maṭlūblarını alınca Hākān-ı Sābık yanına gelerek “Kardeşim sen sebep oldun. Beni muzāyaḳadan kurtardın.” diyerek //IV-262// boynuna sarıldığını ve o sırada terzimize Murād Efendi’nin dört bin lira* [*لیر yazılmış] Kemāleddīn Efendi’nin üç bin lira ‘Abdülhamīd’in bin lira ve muḳtaşīd bulunduğundan kendisinin de yedi yüz lira borçları olduğunu ve terzimiz maḳkemeye mürāca‘atla cümlesinden da‘vā ettiğini ve bundan pek ziyāde sıkıldığını ~~eihtle~~ ve Hākān-ı Sābık’ın “Birāder bizim ḫālimiz ne olacak?” diye ḫasb-i ḫāl eder iken kendisi de “‘Ālī Paşa babamızın (‘Abdūlmecīd) e iyiliğini gördü elbette bizim böyle muzāyaḳada bulunduğumuzu tecvīz etmez.” diyerek mezkūr mektubu yazdıklarını ‘alettafşīl ḫikāye buyurdular.

(Cidden ‘ibret alınacak ḫāllerdir. Cenāb-ı Ḥaḳ muḫavvil-i aḫvāldir.) //IV-263//

Nihāyet sözü kesti ve çıkmaklığıma ruḫşat verdi. Ta‘zīmāt-ı maḫşūşayı ba‘deledā ḫuzūrdan çıktım.

Zulvecheyn Salonu’nun merdiven başındaki kapıya kadar Sābit Bey teşyī‘ etti. Merdivenlerden indim. Lütfi Bey’in odasına uğradım vedā‘ ettim. Sarāydan çıktım Meb‘ūsān Dā’iresi’ne gittim. Fırḳa müzākeresinde bulundum. Sonra Muvāzene-i Māliyye Encümeni’nde Evḳāf Būdçesi’nin müzākeresinde ḫāzır oldum. Müzākere ḫitām buldu. Encümen būdçeyi ḳabūl eyledi. Sā‘at vasaṭi aḫşām altı idi. //IV-264//

16 Mayıs 1328 Cehārşenbih

Bugün in ‘iḳād eden Meclis-i Vūkelā’da Ḥāriciyye Nāzırı ‘Āşım Bey söz alarak Şadr-ı A‘zam Sa‘īd Paşa’ya ḫitāben “Efendim bir tezkerenizi aldım. Bunda şiddetle ~~teveḫ~~ tevbiḫ ve taḫḳīr olunduğumu görüyorum. Yazdığım cevābı okuyacağım rüfeḳā-yı kirāmi ḫakem ittiḫāz edeceğim.” dedi.

İsti‘fānāmesini okudu. Kurnaz ihtiyār bu isti‘fānāmenin hîç de kendisini taḥkîr edecek cümlesi olmadığı ḥâlde gāyet muḥakḳirāne yazdığı tezkeresinde taḥkîr olmayıp belki bu isti‘fānāmede kendisi taḥkîr edilmiş olduğundan tutturarak //IV-265// bir çok serzenişler yaptı ve Ḥāriciyye Nāzırı’na yazdığı tezkere-i muḥakḳire me‘ālını tekrār etti. Nihāyet Maḥmūd Şevket Paşa’nın teklifi üzerine teneffüs ḳabûl edildi.

Teneffüs zamānında Ḥāriciyye Nāzırı’nı Ṭal‘at Beyle Maḥmūd Şevket Paşa Meclis Odası’nın ittisālindeki odaya aldılar. Ḥāriciyye Nāzırı’nın pek ziyāde şiddet göstererek isti‘fāsının ḳaṭ‘î olduğunu beyān etmesine muḳābil Şadr-ı A‘zam’ın da ḥiddet ve tahavvür ile muḳābele et eylemiş olmasına mebnî rüfekādan ekseri Nāzır’ın isti‘fāsına ḳaṭ‘î nazarıyla bakıyorlar idi. Nihāyet ‘Āşım Bey Şadr-ı A‘zam tezkeresini geriye almak şartıyla kendisi de isti‘fānāmesini geriye ~~alacağını~~ almaya rāzî oldu. Ḥālbuki ihtiyār Şadr-ı A‘zam tezkeresini geriye almağa //IV-266// ḳaṭ‘iyyen rāzî olmadı. “Dağ yürümez ise abdāl yürür.” meseli zāhir oldu. ‘Āşım Bey ona da rāzî olarak kemāl-i tevāzu‘ ile müzākere salonunun kapısından girdi. Şadr-ı A‘zam Paşa’nın yanına gelince Ṭal‘at Bey (Şadr’a) “Efendim oğlunuzu getirdim.” dedi. ‘Āşım Bey de Paşa’nın eline eğilerek “Teşekkür ederim ~~Efendim~~ Paşa Ḥazretleri.” dedi. Faḳaṭ bu teşekkürün neye olduğunu hîç birimiz anlayamadık. Żannederim yirmi dakıka kadar geçmiş idi. ‘Āşım Bey Şadr’a taḳarrüb ederek bir şeyler anlatmağa ve ‘ādetā aralarında bir sâ‘at evvel hîç bir şey sebḳetmemiş gibi konuşmağa başladı. Şadr da ‘aynı şüretle görüşüyor idi. Bu gibi ca‘lî ve muḥill-i aḥlāk görüşmelere alışamadığımızdan //IV-267// istiğrābımı mücib oluyor idi. Yalnız benim değıl ḳarşımdan Ṭal‘at Bey tebessüm ederek ‘Āşım Bey’i işāret ediyor idi hele Ma‘ārif Nāzırı Emrullāh Efendi ‘Āşım Bey’in ḥālinde görülen ānî ve serî‘ taḥavvülden mutahayyır olduğunu evzā‘a-yı maḥşûşasıyla anlatıyor idi. Şūrā-yı Devlet Re‘îsi Prens Sa‘îd Paşa ~~he~~ ise tebessümünü ketmedemiyor ara sıra bana bakıp nazarıyla Ḥāriciyye Nāzırıyla Şadr-ı A‘zam’ı irā‘e ediyor idi. Vasaṭî sâ‘at sekize gelmiş idi. Meclis dağıldı. ‘Adliyye Nāzırı Memdūḥ Bey ile berāber bir ‘arabaya bindik köprüye geldik. Yolda ‘Āşım Bey’in evvelce gāyet sert ve şedîd hareketiyle on dakıka sonra kuzu gibi mutî‘ ve munḳād olmasının ḥikmetini bir türlü anlayamadığını ve bugün Ḥāriciyye Nāzırı’nın ma‘nen ve aḥlāḳen sukūṭ ettiğini söyledi. //IV-268// Ḥaḳîḳaten Ḥāriciyye Nāzırı’nın ḥālî bugün görülecek aḥvālden idi. İsti‘fā ile Şadr’ı tehdîd ederim sandı belki tarziyye bile umdu. Umduğu boşa çıktı. Şadr-ı A‘zam’dan şiddetli muḳābele gördü ~~ta~~ hele kāfir Ṭal‘at’ın Şadr-ı A‘zam’ı darıltır ise sonra Reşîd Paşa

gibi (Viyana Sefiri) kendisine me'mûriyyet vermez yolundaki telkînâtı bu za'îf âdam üzerinde büyük te'sîr huşûle getirdi. Kemâl-ı zilletle geldi yerine oturdu.

(Mülâhaza)

'Âşım Bey henüz öbür odadan gelmemiş idi. Rüfeķâdan ekşeri de yanımızda yok idi. Şadr-ı A'zam beni yanına çağırdı. Dedi ki "Ben bu âdam ile //IV-269// yapamayacağım. Geldiği gündenbergi çektiğimi ben bilirim. Necmeddîn Bey bunu nereden başımıza belâ etti. Çâre yok bârî isti'fâ edeyim."

Dedim ki "Sizin isti'fâ etmeniz doğru değildir. 'Âşım Bey'i de 'afvediniz. Böyle bir sırada buhrân çıkmasın."

"Ammâ Beyefendi taħammül olunur şey değildir." dedi.

Şadr'ın sözlerinden Hâriciyye Nâzırı'nın isti'fâsını arzû etmediğini çünkü haķârete 'adem-i taħammül ile isti'fâ 'Âşım Bey'i büyüteceği cihetle isti'fâsını geriye alıp haķâret altında ezilmesini arzû ettiğini anlıyor idim ve bu fikrimi Emrullâh Efendi'ye söyledim. İhtimâl vermedi nihâyet yarım sâ'at sonra dediğim çıktı. O da ben de hayrette kaldık. //IV-270// Bugünün veķâyî'-i mühimmesi bundan 'ibârettir.

17 Mayıs Sene 1328 Pençşenbih

Şabâhleyin 'Adliyye Nâzırıyla berâber Dâhiliyye Nezâreti'ne uğradık. Hâcî 'Âdil Bey'i bulamadık. Bir kart bıraktık sonra ben ayrıldım. Şûrâ-yı Devlet Dâ'iresi'ne uğradım. Prens Sa'îd Paşa ile görüştüm. Evķâf Bankası'nın şûret-i teşkiline dâ'ir olan yetmiş mâddelik nizâmnâmenin sür'at-i müzâkeresini ricâ ettim. Söz verdiler.

(Mülâhaza)

Nezârete ta'yîn olduğum gündenbergi bir evķâf bankası te'sîsi düşünüyor ve ba'zı ehibbâ taraflarından bu huşûsta bir çok mü'tala'âta ma'rûz bulunuyor idim. Nihâyet bir lâyiha-i nizâmiyye tanzim ettirdim. //IV-271// Şûrâ-yı Devlet'e gönderdim. Şûrâ a'zâsından ba'zıları huşûsiyle Halebli Muştâfâ Efendi bunun ahķâm-ı şer'iyyeye

muḥālif olduğunu iddi‘ā eder nizāmnāmeyi müdāfa‘aya me‘mūr ettiğim Hukūḳ Müşāviri Mu‘āvini Senyeddīn Bey hangi mādeleri şer‘e muḥālif ise derḥāl çıkarılmasını ✕ teklif eder ise de ma‘ḳūl ve ✕ mantıḳī müṭāla‘asını dinlemezler. Bunun üzerine biz de fetvāya mürāca‘ata mecbūr olduk. Ma‘hāzā memnūn oldum. Fetvā Emīni Es‘ad Efendiyle ve Fetvāhāne’nin ecille-i erkānından İ‘lāmāt Müdiri Ḳayşeriyeli İsmā‘il Efendi ve Fetvā Emīni Mu‘āvini Hācī Bey ile görüştüm. Bu huşušta evvelce müdāvele-i efkārda bulunarak maḳşadımı bertafşil beyān ettim. Muvāfiḳ bulundular ve resmen iş‘ār ve irsāli tavşiyeye eylediler. Ertesi günü lāyiḫayı gönderdim ve Senyeddīn Bey’i ta‘ḳīb ve müzākereye me‘mūr ettim. Müddet-i ḳalīlede tedḳīḳ ve taşḳīḳ olundu. ‘Ālimlerden hīç bir vaḳit //IV-272// zarar gelmez. Fetvāhāne erkānı cidden milletin medār-ı iftiḫārıdır. Vāḳıfturlar. Şūrā a‘zāsı ise cāhildirler. Dā‘imā müşkilāt iḳā‘ ederler. İşte bahşolunan lāyiḫa ikinci olarak şūrāya gidiyor idi.

Şūrādan çıktım doğru Evḳāf Nezāreti’ne gittim. Aḫşāma ḳadar meşḡūl oldum. Bir çok meb‘ūsalar geldi görüştüm.

Bolu Meb‘ūsu Ḥabīb Bey geldi. Yalnız bir sözü bence şāyān-ı diḳḳattir. Şöyle ki: “Raḫmī’ye dedim ki ‘Raḫmī bārī sen de kabineye dāḫil ol.’. Raḫmī bana cevāben ‘Bizim arkadaşlar Ḥayrī’yi bile kabineden çıkarmak istiyorlar. Nerede kaldı benim Hey’et-i Vūkelā meyānına dāḫil olmaklığıma rāzī olsunlar.’ dedi.” Kabinede bulunan //IV-273// rüfeḳādan maḳşad Ṭal‘at ve Cāvid ve Hācī ‘Ādil Beydir. Cāvid ile Hācī ‘Ādil bence şāyān-ı i‘timād olmamakla berāber ehemmiyetleri de yoktur. Cem‘iyyet’in ḫaḳā’iḳ-ı umūruna vāḳıf olmayanlar Cāvid’e ve Hācī ‘Ādil’e ‘atf-ı ehemmiyet ederler. Faḳaṭ öyle değildir.

Ṭal‘at evet cidden mühim ve değerli olan bu zāt da nezārete geçtikten sonra yalnızlıḡ müṭāla‘ada bulunuyor ve Hācī ‘Ādil’e ve Cāvid’e aldanıyor. İ’tiḳādımca zararını görecektir. Elimden geldiği ḳadar iḳāza çalıştım imkān bulamadım. İmkān göremeyince isti‘fāya ḳarār verdim. Arkadaşlar ile müzākere ettim. Bālāda tafşil olduğu vechile bir dereceye ḳadar muvāfiḳ bulundular. Hele Ṭal‘at Bey rāzī oluyor idi. Çünki benim kabinede kalmaklığım kendilerinin rāḫatsız olmalarını biṭṭabi‘ intāc //IV-274// edeceğini ben söyledim o da anladı. Raḫmī’nin Ḥabīb’e söylediği sözler bu aḫvālın te’sīrinden tevellūd etmiş olsa gerektir.

Sonra Raḥmī geldi. Yalnız ikimiz bir iki sâ'at kadar konuştuk. Kabineden müşteki bilhâşşa Tal'at ve Cāvid'den şikāyet etti.

Dünkü Meclis-i Vükelā'da geçen gürültü eṣnāsında Şadr-ı A'zam beni yanına çağırıp Hāriciyye Nāzırı'ndan şikāyet eder iken bir söz söylemiş idi. Buraya kaydetmeyi münāsib gördüm. Şadr-ı A'zam'ın kuvve-i ḥāfızasının metānetine delildir.

Şadr "Efendim bu ādam pek gārib ādamdır. Hem de yalan söylüyor. İngiltere Kırālı'na nişān //IV-275// verilmesine sebep oldu. Hem de bizi iğfāl etmek istedi. O vakit dedi ki 'İngiltere Kırālı da Zāt-ı Şāhāne'ye Dizbağı Nişānı'nı verecektir.'. Hani Dizbağı Nişānı nerede kaldı? Şimdiye kadar bir eşer var mıdır?"

Hāriciyye Nāzırı'nın böyle söylediğini derḥātır edemedim. Bugün kaydettiğim ḥātırama mürāca'at ettim. Şadr'ın dediği gibi buldum.

18 Mayıs Sene 1328 Cum'a

Bugün Cum'a Selāmlığı Üsküdar'da Vālide Cāmi'i'nde (Yeni Cāmi'-i Şerif'te) icrā kılındı. Namāzdan evvel Sultān Aḥmed Hān bin Meḥmed Han'ın ḥatt-ı destiyle muḥarrer iki kıt'a //IV-276// muşḥaf-ı şerif var idi dır. Onları ziyāret ettim. Müzehhebdır şāyān-ı ziyārettir.

Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī ba'deşşalāt Vāhidelidebāğı'nı teşrif ettiler. Şeyḫülislām Nesīb Efendi Ḥazretleriyle Maḥmūd Şevket Paşa ve ben vasaṭi sâ'at bir vapuruna bindik. Ben Beşiktaş'ta çıktım onlar köprüye gittiler. Barbaros Ḥayreddin Türbesi'nde Ankara Meb'ûşu Ḥacī Muşṭafā Efendi'yi gördüm. Bir sâ'at kadar Türbedār Odası'nda konuştuk. Fırkanın idāresi biraz müşkil görülüyor çünkü fırkayı idāre edecek olan erkān-ı mühimme-i Cem'iyet arasında şamīmiyyet gittikçe zā'il olmaktadır. //IV-277// Vasaṭi üçte oradan kalktım yeğenim Rızā Bey'in ḥānesine gittim. Dört buçuğa kadar oturdum. Oradan birāderimin ḥafidi 'Avnī ile Ḥürriyyet-i Ebediyye Tepesi'ne gittim. Şühedāyı ba'dezziyāre vasaṭi altıya kadar orada kaldım. Altıda oradan 'araba ile ḥareket ettim. Beyoğlu'nda İttihād ve Teraḫḫi Kulübü'nün Re'isi 'Osḡmān Beyle (Muşṭafā Necīb)'i gördüm. Yanlarına gittik oturduk. Bir sâ'at kadar görüştük.

Muṣṭafā Necīb İttihād ve Terakkī Cem‘iyyeti Merkez-i ‘Umūmīsi’nin Sivas müfettişidir. Bugün İstanbul’a gelmiş henüz yol elbisesiyle bulunuyor. Bu Muṣṭafā Necīb kablelinkılāb hıdmet etti. İlk ḥamiyyet kurşununu atan bu zāttır. Selānik Merkez Kumandanı Qā’im-i Maḳām Nāzım Bey’i (inḳılābdan muḳaddem) //IV-278// Selānik’de ‘Abdülḥamīd-i Sānī’nin ḥafıyyelerinden idi müdhiş bir ādam idi. Bunun izāle-i vücūdu ḳarārlaştırılmış ve bu ḳarārın icrāsına bu Muṣṭafā Necīb ile İsmā‘il Canbolat me’mūr edilmiş idi. İsmā‘il Canbolat Nāzım Bey’i tanır olduğundan ertesi şabāhı İstanbul’a ḥareket edecek olan mūmāileyhin ḥānesine gider beyi görmek ister. Nāzım Bey yukarıdan iner aşağı odada ikisi* [*ایکی yazılmış] ayakta görüşmekte iken Muṣṭafā Necīb pencereden levorverini atar Nāzım’ı vurur faḳaṭ İsmā‘il Canbolat’ı da cerḥeder.¹⁹ Her ikisinin de cerīḥası kesb-i iltiyām etti. Hālā da ikisi de yaşıyor. İsmā‘il Canbolat elyevm İzmit meb‘ūşudur. Nāzım Bey de ḳahramān Enver Bey’in eniştisi olduğundan Bingāzī ḥavālisinde muḥārebede bulunuyor. Otuz Bir Mart’ta //IV-279// muḥārebeden evvel orada menfī bulunuyor idi. Muḥārebe ḥudūsu üzerine muḥārebeye iştirāk etmiş. Bu seneki cülūs-ı hūmāyūnda ‘afv-ı ‘ālīye mażhar olanlardandır.

İşte bu Muṣṭafā Necīb cesūr ve şādık bir arkadaştır. Amasyalıdır. Bundan iki sene muḳaddem yakın aḳrabāsından birini birāderim diye bana tavsiyye etmiş idi. Tavşiyyesinde arkadaşlar tarafından aranılmadığından müte’essir olduğunu imā eder bir şürette diyor idi ki “Ben kendim için hiç bir şey istemem. Yalnız birāderim İsmā‘il Ḥaḳḳī’ya ḥāline mūnāsib bir iş bulmanızı uḥuvvet nāmına ricā ederim.” Bu ḳahramān ādamın unutulması bir kerre cā’iz değil idi. Her ne ise bizim Ṭal‘at ḥe dāḥiliyye nāzırı ve Cāvid mālīyye nāzırı //IV-280// olmuşlar idi. O sırada doğrusu zevḳ ü sefaya kendilerini kaptırdılar ecānibin dilḳarīb mu‘āşeretlerine aldandılar ez şamīmī arkadaşlarından pek çoklarını unuttular idi. Muṣṭafā Necīb de o meyānda idi. Cāvid Bey’e mūrāca‘at ettim. O vaḳit yalnız Niğde meb‘ūşu idim. Arkadaşlık nāmına Muṣṭafā Necīb’in birāderi maḳāmında tuttuğu ādamın mesleği icābı olarak mālīyyede beş altı yüz gürüşluk bir işe ta’yin etmesini ricā ettim.

Bu ricāma muḳābil Cāvid Bey’den pek soğuk mu‘āmeleler gördüm. Evet Cāvid ma’ette’essüf nā’il olduğu iḳbālın neşesiyle pek mağrūr idi. Vūkelādan başkalarını velev eski arkadaşı olsun gözü görmez idi. Ben de şabredemedim mūnfa‘il oldum. İnfī‘ālimi de ketmetmedim. Her yere //IV-281// gördüğüm rüfeḳāya söyledim. Yahūdī ṭabī‘atlı olan Cāvid bilmem neden ise bir gün Meclis-i Meb‘ūşān’da yanıma geldi. Bu

ādama bir iş bulacağını va‘adetmekle berāber bana karşı olan mu‘āmesini taşhîh etti. Nihāyet o ādamı Mūsul vilāyeti dāhilinde Dohūk kazāsına māl müdürü yaptı. Zavāllı ādam benim evkāf nezāretine ta‘yīnime kadar orada kaldı. Sonra geldi. Yine beni buldu. Ben de memleketim olan Niğde evkāf me‘murluğuna ta‘yīn eyledim. Hālā oradadır. Muşafā Necīb Cāvid ile olan mācerādan haberdār değildir.

Sonra Muşafā Necīb’in de unutulması cā‘iz olmayacağını icāb eden rüfekāya söyledim nazar-ı diğkatlerini celbettim. //IV-282//

19 Mayıs Sene 1328 Cum‘a ertesi

Şabāhleyin aḥşāma kadar Dā‘ire-i Evkāf’da meşgūl oldum.

Evliyā Efendi’yi şabāhleyin Şūrā-yı Devlet’e gönderdim. Evkāf Bankası’nın müzākeresinde hāzır bulundurdum. Muḥāsebeci Ziyā Bey’i Matba‘a-i Āmire’ye gönderdim. Evkāf Būdçesi’ni taḥ‘ettirdim. Aḥşām üzeri cümlesini yanıma topladım. Būdçeyi müzākere ettim. Sā‘at yediye qarīb idi ayrıldık. Vapura geldim. Necmeddīn Mollā’ya teşādūf ettim. Hāriciyye Nāzırının isti‘fāsı mes‘elesini sordu hikāye ettim. “Kardeş a-budala //IV-283// o budala evvelce bana geldi. Şadr-ı A‘zam’ın yazdığı tezkereyi gördüm. Cidden taḥammül edilmez. Dedim ki ‘İsti‘fānı yazarsın Meclis-i Vūkelā’da gider okursun. Eğer Şadr-ı A‘zam tezkeresini geriye alır ve sana da tarziyye verir ise mevki‘inde kalırsın. Vellā terk-i mevki‘ eylemek zarūrīdir. ~~Bunun~~ Bu sözümün üzerine bir şey yazmış bana gösterdi. Ben de ba‘zı şiddetli noktaları taşhîh ve ta‘dīl eyledim. Hattā söyleyeceği sözleri ta‘rīf eyledim (dedi. Ve hikāye eylediği sözleri ḥaḳīqaten ‘Āşım Bey o gün Şadr-ı A‘zam’a söylemiş idi.) lākin budala sonunu getiremedi. Ḥaysiyyetiyle × çekilmek kendisi için bir fırsat idi.” diye mülāḥazasını beyān eyledi. //IV-284//

Sonra benim kabineden isti‘fā etmeliğimden bahiṣ açıldı. “Eğer sen çekilir isen Cem‘iyyet için iyi olmaz çünkü meşrūtiyyetten beri nezāretlerden* [*نظائرden] hiç birinde mād deten senin kadar ḥidmet eden olamadı. Çekildiğin gibi dedikodu olur.” dedi.

Ben de cevāben “Ben arkadaşlarımı darıltmak istemem. Kendilerine darılmadan benim çekilmekliğime muvāfaqat ediniz. Ben de şekl-i isti‘fāyı ta‘yīn eylemeyi size terkediyorum. Naşıl arzū eder iseniz isti‘fāmı öyle yazarım. Sizin hakkınızda dedikodu olduğunu istemem.” dedim. Bu sırada tren Erenköyü’ne //IV-285// geldi ben ayrıldım Necmeddīn adaya hānesine gitti.

30 Mayıs Sene 1328 Salı [*30 Mayıs 1328 çarşambaya tesadüf ediyor.]

Māliyyeden müdevver hayrāt-ı şerīfenin ta‘mīratına karşılık olarak māliyyeden elli bin lira bütçede taleb eylemiş idim. Māliyye Nāzırı Vekīlī Cāvid Bey muvāfaqat etmedi. Ben de “Yā hayrāt-ı şerīfeyi tekrār māliyyeye alınız veyāhūd ta‘mīrine karşılığı kabūl ediniz.” dedim. Tal‘at Bey (Posta Nāzırı) bana hak vermekle beraber Cāvid’e karşı ısrār edemiyor idi. Nihāyet bugün kaṭ‘ī cevāb istedim. Cāvid’in muvāfaqat etmediğini anladım. Meclis-i Meb‘ūsān’da Vūkelā Odası’nda Tal‘at Bey’e “O hālde ben yarın Meclis-i Vūkelā’ya gelmem. Yarın burada Evkāf Bütçesi’nin müzākeresinde de bulunmam. Öbür günü pençşenbih de köyden inmem. //IV-286// Cum‘a günü selāmlık resminde hāzır bulunacağım. Çünkü Zāt-ı Şāhāne keyifsiz zannıyla istifsār-ı hātıra birini gönderdir ise ‘ayıb olur. Nihāyet cum‘a ertesi gününe kadar Merkez-i ‘Umūmīce bir karar vermenizi beklerim. Herhālde artık nezāretten çekileceğim.” dedim. Tal‘at Bey bana “Bu aḥşām bu mes‘eleler hakkında Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsıyla müzākere edeceğiz.” dedi. Gerek Tal‘at Bey’in şūret-i ifādesinden ve gerek diğer arkadaşların benimle Cāvid arasında taḥaddüs eden hāle ehemmiyyet vermemelerinden huşūsiyle Cāvid’e Tal‘at Beyle Hācī ‘Ādil’in mütemā’il olmasından benim kabineden çıkmamı arzū etmekte olduklarını hissediyorum. //IV-287//

2 Hāzīrān Sene 328 Pāzār Cum‘a ertesi

Bugün Pādişāhımız Meḥmed Reşād Han’ın Yıldız Sarāyı’na nakleylemiş olmasından dolayı tebrīke gitmiş idik. ‘Umūm Hey’et-i Vūkelā sarāyda ta‘ām etti. Ben ‘Adliyye Nāzırı Memdūh Beyle oradan Meclis-i Meb‘ūsān’a geldim. Tal‘at Bey de geldi. Midḥat ve Nesīmī Beyler ile müşārünileyh birlikte bana Merkez-i ‘Umūmī’nin benim hakkımdaki kararını teblīg eylediler. Karar benim Mer İttihād ve Terakḳī Fırkası riyāsetine intihāb edilmekliğim şartıyla Hey’et-i Vūkelā meyānından isti‘fāmın tensībinden ‘ibārettir.

Bu kararını pek büyük bir mahzûziyyetle telâkkî ettim ve orada aramızda verilen karâra tevfiқан o sâ'atten i'tibâren hiç bir şey yok imiş gibi evkâf nezâreti mu'âmelâtiyla iştiğâle başladım. Hattâ Meclis-i Meb'ûsân hey'et-i 'umûmiyyesine dâhil olarak evkâf nâmına İstimlâk Qânûnu lâyihasının müzâkeresinde //IV-288// bulundum.

3 Hazîrân Sene 328 Pâzâr

Bugün vükelâda aḥşâm alafranga sekize kadar kaldıktan sonra Tal'at Bey'in da'veti üzerine Câvid Bey'in ḥânesine gittik. Yemeği orada yedim sonra diğerk rüfeqâ da geldiler. Hâzır olanlar vükelâdan Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Prens Sa'îd Paşa Ma'ârif Nâzırını Emrullâh Efendi Dâhiliyye Nâzırını Hâcî 'Âdil Bey Posta Nâzırını Tal'at Bey Nâfi'a Nâzırını Câvid Bey ve ben idim.

Merkez-i 'Umûmî a'zâsından Doktor Nâzım Bey Eyyüb Şabrî Bey Hüseyinzâde 'Alî Bey Diyârbekirli Ziyâ Bey Kolağası Râsim Bey Aḥmed Nesimî Bey Midḥat Bey Kemâl Bey hâzır idiler.

Müzâkere başladı. Benim kabineden çekilmekliğime i'tirâzâta başladılar. Mübâheşeye uzadı. Nihâyet Merkez-i 'Umûmî Hey'eti //IV-289// başka bir odaya gidip bizden gizli müzâkereye devâm etti ve sonra beni çağırtdılar. Esbâb-ı isti'fâmı bir daha tekrâr ettirdiler.

Benim ba'demâ kabinede kalmaklığım en şamîmî arkadaşlarım olan Tal'at ve Câvid ve 'Âdil Beyler ile bozuşmamı intâc edeceğını hele Câvid ile hiç geçinemeyeceğimi anlattım. Bana oradan ✕ öbür odaya gitmekliğimi ricâ ettiler. Ben de çıktım diğerklerinin yanına geldim. Yarım sâ'at sonra yine da'vet ettiler kararını teblîğ ettiler. "Ḥayrî Bey kardeşimiz vatanımızın böyle bir zamânında senin gibi kabine erkânı meyânında efkâr-ı 'umûmiyyeyi bir dereceye kadar kazanmış olan arkadaşımızın çekilmesi menâfi'-i 'umûmiyye nâmına kat'iyyen câ'iz değildir. Sen ḥaklısın fakat fedâkârlık edeceksin devâm edeceksin. Bizim mütteḥiden verdiğimiz karar budur." dediler. Bende daha ziyâde muqâvemet bırakmadılar. Nihâyet bilcümle ihvânın benden münfa'il olmalarına meydân //IV-290// vermek muvâfiq olamayacağından isti'fâdan şarf-ı nazar ettim. Kolağası Râsim 'umûm-ı rüfeqâ nâmına ellerimi öpmek

istedi muşāfaha ettik öpüşük. Oradan vükelādan olan rüfeķānın yanlarına gittik. Onlar da memnūn oldular. Cāvid de Evķāf Būdķesi'ne māliyyeden on bin liranın i'tāsına muvāfakat etti. Mes'ele bitti. Geceyi Cāvid'in hānesinde geçirdim.

(Mülāhaza)

Benim devāmımı arzū eden rüfeķānın kısm-ı a'zamı cidden hizmetimden ümmīdvār olmalarından ileri geliyor idi. Faķaķ bir kısmı Őu sırada kabineden çıkmak dīger arkadaşlar haķķında dedikoduyu mūcib olacağı endīşesiyle devāmımı arzū ediyor idi. Mes'elenin bu Őüretle bitmesi herhālde benim için iyi olacağını zannetmiyorum. Cenāb-ı Haķ hayırlısını ihsān buyursun Āmīn. //IV-291//

7 Hazīrān Sene 1328 Penķşenbih

Bugūn Evķāf Būdķesi'nin baķıyye-i mūzākerātı icrā ve ikmāl edildi. Meclis-i Meb'ūsān hey'et-i 'umūmiyyesinin haķķımında gösterdiđi eķer-i taķdır ve i'timād cidden benim için Őāyān-ı Őükrāndır. Cenāb-ı Haķ cümle ile berāber muvaffaķ etsin beni maħcūb etmesin.

8 Hazīrān Sene 1328 Cum'a

Bugūn cum'a selāmıđı Yıldız'daki Ĥamīd-i Őānī'nin zamānında inŐā kılınmıŐ olan Ĥamīdiyye Cāmi'i'nde icrā kılındı. Ba'deŐŐalāt Yıldız Sarāyı'na gittik. Vūkelā mūctemi'an ĥuzūr-ı Őāhāneye ķabūl buyuruldu. (Leyletürregā'ib) tebrīkini vūkelā nāmına Őadr-ı A'zam ifā etti. Zāt-ı Ĥazret-i PādiŐāhī beyān-ı maħzūziyyet buyurdu. Bu hey'et-i vūkelānın maķāmlarında pāyidār olarak memlekete ĥidmette devāmları temenniyyātını izhār buyurdu. Meclis-i Meb'ūsān Re'isi Ĥalīl Bey rāĥatsız imiŐ //IV-292// Dāĥiliyye Nāzırıyla Māliyye Nāzırı Vekīli ve Nāfı'a Nāzırı bulunamadılar. Tebrīkten sonra 'avdet ettim. AĥŐām hāneme geldim. Meb'ūsān Re'isi'nden bir telgraf - yarın Ķānūn-i Esāsī'nin mevādd-ı mu'addelesi mūzākere edileceđinden Őülūsān-ı ekŐeriyet ĥuŐūlüne medār olmak üzere behemeĥāl mecliste ĥāzır bulunmak lüzūmunu yazıyor. Biĥṭabi' yarın gideceđim.

9 Hazīrān Sene 1328 Penķşenbih Cum'a ertesini

Bugün şabâhleyin Mekteb-i Kuzât'a gittim. Tatbikât-ı Cezâ'iyeye dersinden efendilerin imtiḥânını icrâ ettim. İmtiḥân tahrîrî idi. İki su'âl irâd ettim (1) Bir cünḥa i'lâmı (2) İstînâf istid'âsı.

Oradan inşâ edilmekte olan mekteb-i kuzâta mekteb hey'et-i idâresiyle gittim. Oradan nezârete //IV-293// uğradım. Vasaṭî sâ'at bire qarîb bir zamânda Meclis-i Meb'ûşân'a gittim. Müzâkere başladı. Kânûn-i Esâsî'nin yedinci mâddesini ekseriyyet-i 'azîme encümenin ta'dîli vechile qabûl etti. Baḳiyye-i müzâkere pâzâr ertesi gününe ta'lîk edilerek celseye ḥitâm verildi. Bahriyye Nâzırı Hürşîd Paşa'nın istimbotuyla Ḥaydarpaşa'ya oradan trenle Göztepe'ye geldik. Hürşîd Paşa ḥânesine 'Adliyye Nâzırıyla ben Meclis-i Meb'ûşân Re'isi Ḥalîl Bey'in ḥânesine gittik. Ḥalîl Bey boğazından râḥatsızdır lehulḥamd taḥaffûf etmiş. Sonra ḥânelerimize gittik.

10 Ḥazîrân Sene 1328 Pâzâr

Bugün Meclis-i Vükelâ'da Ḥarbiyye Nâzırı Maḥmûd Şevket Paşa Manastır Kumandanı Fethî ve Selânik'te ordu müfettişi Zekî Paşalardan aldığı telgrafnâmelerden Zekî Paşa'nın telgrafını okudu. Me'âli Manastır //IV-294// Pirlepe ve Debre'de bulunan zâbiṭândan ikisi yüzbaşı olmak üzere on zâbiṭin ve yetmiş kadar efrâdın müsellahan firâr eylemiş olduklarını ve her ḥâlde bir fırça 'askerin serî'an gönderilmesi lüzûmunu iş'âr ediyor.

Ben dedim ki "Manastır'daki 'asker kâfî deḡil midir?" Maḥmûd Şevket Paşa "Kâfîdir fakâṭ oradaki 'askere i'timâd edemiyorlar."

Ben "Zekî Paşa'nın telgrafında 'adem-i i'timâdı gösterir bir şey yoktur."

Maḥmûd Şevket Paşa "Kumandan Fethî Paşa'nın telgrafında muşarreh'tir. Zekî Paşa da bir fırça 'askerin gönderilmesini taleb eylemesi kumandanın fikrine müşâreket eylediğini mü'eyyiddir. ~~Vela~~ Vâlî de Zekî Paşa ile hemfikirdir." dedi. Nihâyet "Ḳal'a-i Sultâniyye civârında bulunan altı fırçadan birinin Manastır'a //IV-295// gönderilmesi qarârgîr oldu. İşkodra dâḡilinde Malisorların 'asâkir üzerine bir kaç yerde hücum

ettikleri ve hattâ bu ‘âsî Malisorların on bin kadar oldukları Draç mutaşarrıfı cānibinden dünkü ta’rîhle yazılıyor.” dedi.

‘Askerin zābiṭānıyla silāhlarıyla firār eylemeleri ḥayra ‘alāmet değildir. Orduya sirāyet eder ise pek fenā olur. Bunların zāhirde ṭaleb ettikleri – kabinenin tebeddülü – Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshiyle yeniden intiḥāb olunması imiş. Bunların müşevvikleri hemān ma‘lūm gibidir. Mamāfih bir şey yapılamıyor. Ah bizim bu şāf Ṭal‘at ḥālā aḥvālın vehāmetini idrāk edemiyor. Ḥācī ‘Ādil’in dāḥiliyye nezāretini idāre ettiğine zāhib oluyor. Pençsenbih günü Telgraf Nezāreti’ne gittim. Yanında pek çok kimseler var idi. “Seninle biraz görüşmek isterim.” dedim. Yavaşça “Neye dā’ir?” dedi. “Kabineye dā’ir.” dedim. //IV-296// “Sonra ben sana gelirim.” dedi. “Ben meb‘ūsāna gideceğim.” dedim. “Ben de bir kaç sā‘at sonra gelirim orada görüşürüz.” dedi. Bugün dördüncü gündür ḥālā beni görüp sormadı. Ben de muvāfık bir zamān bulup ona söyleyemedim. Ḥōş söylesem de fā’idesi yoktur. Maḫşadım Ḥācī ‘Ādil Bey’in dāḥiliyye nezāretini idāre edemeyeceğini bir kerre daha iḥtār idi. Mādām bu güne kadar söyleyemedim bu telgraf üzerine bugünlerde tekrār etmek münāsib değildir. Cenāb-ı Ḥaḫ memleket ve millet ḫaḫkında ḫayırılısını iḫsān buyursun Āmīn.

Müşevviklerin esāmisi Meclis-i Vūkelā’da mevzū‘-ı baḫş oldu ve zābiṭānın naẓar-ı diḫḫatini celbedilmek iktifā edeceği Ḥācī ‘Ādil Bey’e gerek Şadr-ı A‘zam ve gerek diğeri rüfekādan diğeri iki zāt tarafından iḥtār olundu faḫaḫ ḥāl ve ṭavrı bu iḥtārı lāyık olduğı derece-i ehemmiyyette telāḫḫiye müsā‘id değildi. //IV-297//

16 Ḥazīrān Sene 328 Cum‘a ertesi

Şabāḫleyin Hey‘et-i A‘yān’a gittim. Ḥayrāt-ı şerīfenin fevḫinde, taḫtında, ḥāricinde bulunan ve her naşılsa eşḫāşın ‘uhdesine geçen maḫallerin istimlākine dā’ir olan iki māddelek ḫānūnun müzākeresinde bulundum. Bu celsede Ekrem Bey bilḫāşşa izhār-ı muḫālefet etti. İkinci Nihāyet birinci müzākere bitti. İkinci müzākeresi salı gününe ta‘līḫ edildi. Sonra Meclis-i Meb‘ūsān tarafına geçtim. Aḫmed Nesīmī Bey yanıma* [*نامه yazılmış] geldi. “Yarın aḫşām Cāvid Bey’in ḫānesinde yemekten sonra Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsıyla birlikte ictimā‘ edeceksiniz.” dedi. //IV-298//

17 Ḥazīrān Sene 1328 Pāzār

Meclis-i Vükelâ'da en mühim müzâkere Manastır Kumandanı Fethî Paşa ile Müfettiş Zekî Paşa'dan gelen telgraflar idi. Bu telgrafların me'âlleri firâr eden zâbiṭân ve efrâdın üzerine Manastır'daki 'askerin berây-ı ta'ḳîb gitmesine i'timâd edilemeyeceğini mübeyyin olması nazâr-ı diḳḳat câlib idi. Bu huşûştaki müzâkere cereyâna başladı. Kumandanın iş'ârı firârîlerin 'afvedilmesine dâ'irdir.

Müzâkere netîcesinde firârîlerin şiddetle ta'ḳîbine ve derdest edilenlerin Dîvân-ı Harb'e teslim edilmesine karar verildi. Yarın vasaṭi sâ'at beşte yine Bâb-ı 'Âlî'de meclis 'aḳdedilecek Trâblusgarb Kumandanı Neş'et ve Erkân-ı Harb Fethî Beylerden gelen telgrafnâmeler üzerine müzâkere icrâsına karar vererek dağıldık. //IV-299//

Gece Câvid Bey'in hânesinde vükelâdan Tal'at 'Âdil, Emrullâh, Câvid Beyler ile Prens Sa'id Paşa ve ben Merkez-i 'Umûmî a'zâsından Doktor Nâzım, Ziyâ, 'Alî, Kemâl, Ahmed Nesîmî Midhat, 'Abdullâh Şabrî Beyler hâzır idiler. En mühim müzâkere – Maḥmûd Şevket Paşa'nın ba'demâ nezâret-i harbiyyede beḳâsı mümkün olmayacağından ne yapılmak lâzım geleceği uzun uzadıya düşünöldü. Nihâyet gündüzden verilen karar üzerine Tal'at ile 'Âdil oradan Harbiyye Nezâreti'ne gittiler. Maḥmûd Şevket Paşa ile iki sâ'at kadar görüştükten sonra geldiler. Maḥmûd Şevket Paşa'nın isti'fâya karar verdiğini ve yerine de Edirne'de kumandan 'Abûk Ahmed Paşa'nın münâsib olduğu i'tikâdında bulunduğunu söylediler ve hâzır olan rüfeḳâ da tensîb eylediler. Ben muḥâlif kaldım çünkü 'Abûk Paşa'yı bilmiyorum. O geceyi Câvid'in hânesinde geçirdim. //IV-300//

Defter VI

18 Hâzîrân Sene 1328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin sâ'at vasaṭi sekiz kalktım. Dâ'ireye gittim. Beşe kadar iştiḡâl ettim. Beşte Meclis-i Vükelâ'ya gittim. Sâ'at sekize kadar devâm eden müzâkere netîcesinde ki gelen telgrafnâmelerin me'âlleri "Cebḫâne kalmadığından muḥârebeye devâm etmek müşkil olduğundan müzâkerât-ı siyâsiyye ile şeref-i millîye muvâfiḳ 'aḳd-ı şulḫ etmek fırsatını fevtetmeyiniz." diyorlar – şeref-i millîye muvâfiḳ şürette 'aḳdetmek nasıl mümkün olabileceğini kendilerinden bir kerre su'âl etmeğe karar verdik. Çünkü

İtalya'ya veyâ dıger bir hükümete müraca'at Trāblusğarb'ı teslīm etmek demek olacağını anlattık. //VI-01// Bir de bundan beş altı mäh muqaddem de 'aynı me'âlde telgraf gelmiş yine bizim tarafımızdan mücāhidīnin ḥamiyyeti taḥrīk edilerek şimdiye kadar devām edilmiş olmasına ve Sīd Sa'īd mevki'inde vuḳū'bulan muḥārebede iki yüz şehid ve iki yüz mecrūḥ vuḳū'bulduğunu ve İtalīler tarafında beş yüz maḳtūl olduğunu ve faḳaṭ cebḥāneleri kalmadığını ve mevki'-i mezkūru İtalyalılar işgāl eyledikleri yazılmasına mebnī "Bir kerre daha müṭāla'asınlarını soralım 'urūk-ı ḥamiyyetlerini bir kerre daha taḥrīk edelim." denildi. Faḳaṭ bir taraftan da Prens Sa'īd Paşa'nın bu cum'a günü Avrupa'ya gitmesine ḳarār verildi. Sa'īd Paşa evvelā tebdīl-i āb u havā için me'zūnen İsviçre taraflarına gidecek, orada İtalya nāmına şulḥ arzūsunu //VI-02// gösteren ādamların māhiyyetlerini anlayacak münāsib görürise fikirlerini öğrenecek şifre ile bize Paris'ten bildirecek sonra Londra'ya gidecek İngilizler ile münāsebātımızı taḳviyyeye ḡayret edecektir. * Zīrā Trāblusğarb Muḥārebesi'nin ḥalline ancak İngiltere'de çāre bulunabileceğine zāhib oluyoruz. //VI-03//

19 Ḥazīrān Sene 1328 Salı

A'yāna gittim. İstimlāke dā'ir ḳānūnun ikinci müzākeresi bitti. Yine hücumlar devām etti ise de ḳānūn 'aynen ḳabūl edildi. Bu ḳānūn ḥüsn-i taṭbīḳ edilir ise evḳāf çok müstefid olur. Oradan ba'dezzuhr Meclis-i Meb'ūsān tarafına geçtim. Muvāzene-i māliyye müzākeresine mübāşeret edilmiş Cāvid izāḥāt veriyor.

Vükelā Odası'na gittim. Şadr-ı A'zam ile tenhā görüştüm. Yine Ḥāriciyye Nāzırı 'Āşım Bey'den müştēkidir. "Deḡiştirelim." dedim. "Tevfīḳ Paşa'dan başka münāsibi yoktur (Londra Sefiri)." dedi. "Onu celbedelim." dedim. //VI-04// "Ḳabūl etmez. Evvelce teklīf ettik ḳabūl etmedi." dedi. Ben de "Tevfīḳ Paşa buraya celbedilse ciddī bir şürette teklīf ve ısrār olursa ḳabūl eder sanırım." dedim. "Bilmem." dedi ve Ḥāriciyye Nāzırı 'Āşım Bey'in dā'imā mütelevvin fikir ve taḫbī'atlı ādam olduğunu ve kendisini dā'imā müşkil mevki'de bulundurduğunu 'ilāve etti.

20 Ḥazīrān Sene 1328 Cehārşenbih

Bugün Meclis-i Vükelâ'da en mühim mes'ele Trâblusgarb mes'alesi oldu. Petersburg Sefiri Turhân Paşa'dan Hâriciyye Nezâreti'ne gelen telgrafnâmede Rusya Hâriciyye Nâzırı Sazanof'la mülâkâtını hikâye ediyor. //VI-05// Sazanof Turhân Paşa'ya diyor ki “Evet siz de şulh istiyorsunuz faķaķ beyân eylediğiniz şerâ'it ile ~~akhd~~ 'akd-ı şulh etmek kâbil değildir. Beş altı mâha kadar 'akd-ı şulha muvaffak olur iseniz herhâlde sizin için hayırlı olur. O zamân Avrupa adalar kâmilen size i'ade olunur ve Avrupa sizden yalnız adalar ahâlisine karşı rahm ve şefkat göstermenizi taleb ile iktifâ eder. Ammâ bu müddeti geçirir ve İtalya'nın adalarda uzun müddet kalmasına sebebiyet verirseniz sizin için daha müşkil olur. Ahvâl-ı mâliyyenizin pek fenâ olduğunu biliyorum, Yemen'in hâl-i sükûnunu hâlâ i'ade edemediniz, Arnavudluk iğtişâşı yine başgösterdi. Bu kadar ahvâl-ı müşkile içinde //VI-06// İtalya ile harbe devâm etmek menfa'atinize muvâfık değildir. Temmüz-ı efrencinin beşinde bizim çar ile Almanya imparatoru arasında Baħr-ı Baltık'ta vukû'bulacak mülâkâtta İtalya ile Devlet-i 'Osmâniyye muhârebesinden bahşolunacağını zannederim. Ancak bizim tarafımızdan bu huşûsta bir teklîf-i mu'ayyen muķarrer değildir. Almanya'nın fikrini bilmiyorum. Hükümdârların mülâkâtından sonra ben izin alıp Avrupa'ya gidecek idim. Faķaķ sizin Arnavudluk hâdişesi beni Petersburg'da kalmaya mecbûr ediyor.”

Sazanof'un sözlerinin hulâşası budur. Bunun üzerine Şadr-ı A'zam Sa'id Paşa “İngiltere Hükümeti'ne sefirimiz Tevfik Paşa vâsıtasıyla mürâca'at ederek desek ki 'İmparatorlar mülâkâtı ~~neea~~ netâ'icinden olarak bize bir tavassuť vukû'u ihtimâli vardır. Hâlbuki biz İngiltere'nin //VI-07// tavassuťunu terciħ ederiz.’ Bu sözümüzü İngiltere kabûl ederse fenâ olmaz. Etmezse bir şey gâ'ib etmiş olmayız.”

Hâriciyye Nâzırı ‘Aşım Bey “Selânik Meb'ûsu Karasu Efendi vâsıtasıyla İtalyalılar şûret-i huşûşiyede bize mürâca'atla şulh istiyorlar. Biz de Şûrâ-yı Devlet Re'isi Sa'id Paşa'yı Lozan'a gönderiyoruz ve İtalya Hükümeti de kimleri müzâkereye me'mûr edecek ise oraya göndermesini Karasu Efendi vâsıtasıyla kezâ şûret-i huşûşiyede bildirdik. Yarın telgrafla cevâb gelmesi me'mûldür. Eğer İtalya ile bu anlaşmak bence kavîdir ve muvâfıktır. Bu sırada İngiltere'ye mürâca'at menfa'atimize muvâfık değildir.” dedi.

Ve cereyân eden bir çok müzâkerât netîcesinde vürûdu me'mûl olan telgrafa ta'lîken yarın sâ'at beşe ta'lîk-i müzâkere edildi. //VI-08//

21 Hazîrân Sene 1328 Pençşenbih

Şabâhtan vasaî sâ'at beşe kadar Nezâret-i Evkâf'ta meşgûl oldum. Beşte Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Vükelâ toplandı en sonra Maḥmûd Şevket Paşa geldi. Çünkü mensûbîn-i 'askeriyyenin siyâsât ile iştiğâl etmelerini mâni' olan kânûn lâyihasının müdâfa'ası için A'yân'a gitmiş idi. Câvid Bey de meb'ûsânda bûdçenin müdâfa'ası ile meşgûl olduğundan o da bir sâ'at sonra geldi. Müzâkere daha şiddetli devâm etti. İttihâd-ı efkâr hâşıl olamadı. Ārâya mürâca'at edildi. Evvelâ benden başladı. Benim re'yim "Karasu Efendi'nin aḥvâl ve aḥlâkı bence şâyân-ı i'timâd değildir. Onun vâsıtasıyla cereyân eden hâle ciddî nazar ile bakamam. //VI-09// Rusya ve Almanya imparatorlarının mülâkâtı vesîlesiyle İngilizlere mülâkâttan evvel mürâca'at etmek ciddî bir teşebbüs-i siyâsîdir. Böyle ciddî bir teşebbüsü 'adem-i ciddîyyetine kâni' olduğum diğeri bir teşebbüs için fedâ veyâ te'hîr edilmesini muvâfık göremem."

Benim bu fikrime kâ'il olanlar esbâb-ı mûcibede fark olmakla berâber esâsta müttehid bulunanlar

- (1) Şadr-ı A'zam Sa'îd Paşa
- (2) Hâriyye Nâzırı Maḥmûd Şevket Paşa
- (3) Şeyhülislâm Nesîb Efendi
- (4) 'Adliyye Nâzırı Memdûh Bey
- (5) Dâhiliyye Nâzırı Hâcî 'Âdil Bey

Bu re'ye muhâlif olan ikinci re'y ise onların daḥî da esbâb-ı mûcibe muhtelif olmakla berâber esâsta müttehid idiler. //VI-10// İkinci re'y "Şimdiden İngiltere'ye mürâca'atla tavassuṭ talebi muvâfık değildir. Evvelâ Prens Sa'îd Paşa gitsin İtalyalılar ile görüşsün. Ciddî bir şey çıkmaz ise oradan zâten İngiltere'ye gitmesi taḥarrür etmiştir. Gider şüret-i ḥuşûsiyyede İngilizler ile görüşür# mümkün olursa tavassuṭlarını da istihşâl eder." Buraya kâ'il olanlar:

- (1) Hâriciyye Nâzırı 'Âşım Bey
- (2) Bahriyye Nâzırı Hürşîd Paşa
- (3) Mâliyye Nâzırı Vekîli ve Nâfi'a Nâzırı Câvid Bey

- (4) Posta ve Telgraf Nâzırı Tâl'at Bey.
- (5) Zirâ'at Nâzırı Aristidi Paşa
- (6) Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Prens Sa'id Paşa
- (7) Ma'ârif Nâzırı Emrullâh Efendi

Bizim taraf altı muhâlif taraf yedi re'ydir. //VI-11// “Eğalliyet ekseriyyete ilhâk etsin. Bu sırada kabine buhrânı câ'iz değildir.” dediler ve buna göre zabıt tutuldu.

22 Hazîrân Sene 328 Cum'a

Beylerbeyi Câmî'-i Şerîfi'nde cum'a namâzını ba'deledâ Söğüdü vapurunda ma'iyet-i şâhânedede Göksu Kaşr-ı Hümâyûnu'na gittik. Öğle ta'amını orada ettik. Sofrada hazır bulunanlar:

Şeyhülislâm Nesîb Efendi.

Maḥmûd Şevket Paşa

Bahriyye Nâzırı Hürşîd Paşa.

Ben – Evkâf Nâzırı.

İstanbul Vâlîsi İbrâhîm Bey //VI-12//

Şehremîni Tefîk Bey.

Serqarîn Lütfî Bey.

Başkâtib Hâlid Ziyâ Bey.

Seryâver Şâlih Paşa'dan 'ibârettir.

Bâlâsı tuğra-yı hümâyûn ile müveşşeh olan yemek listesinin zâhrını hazır bulunan zevâta imzâ ettirdim aldım.²⁰ Harbiyye Nâzırı sebebini sordu. Dedim ki “Hâtırınızda mıdır geçen sene bu zamân yine bu sofrada bulunduk. Hâlbuki vükelâdan yalnız seninle benden başkalarının tebeddül etmiş olduğunu görüyorum. Gelecek seneye kadar kim bilir kimler kalacaktır? Huşûşîyle bundan sonra bizim de pek çok devâm etmeyeceğimizi anlıyorum. Bu varağa bir hâtıra olur.” //VI-13// Maḥmûd Şevket Paşa “Haḫḫın var.” dedi. Haḫḫâten bundan sonra çok devâm edeceğimizi ümmîd etmem etmem. Ben de imzâ ettireyim.” diyerek o da ona bakarak sofrada bulunanların cümlesi birer varağa imzâ ettirerek aldılar. Yemekten kalktıktan sonra sarâyın üst katına çıktık. Bir güşede Harbiyye Nâzırıyla hasb-i hâle başladık. Üç seneden beri

haylî mühim meşâgile ma'rûz kaldığını söyledi. Ben de “Evet Hey’et-i Vükelâ’da seninle berâber başka eski kalmadı haylî mühim işler de geçirdik. Hıuşûşiyile İtalya Muḥârebesi pek mühimdir.” dedim. Hârbiyye Nâzırı’nın isti’fâ niyyetinde olup olmadığını anlamak istedim. //VI-14// İsti’fâ niyyetinde olduğunu tavriyla işâret ediyor fakat zamânını bildirmiyor ve hareketine kaḥ’iyyen delâlet eder eser de görmüyor idim. O sırada ḥuzûra da’vet olunduk. Şeyḥülislâm, Hârbiyye ve Bahriyye Nâzırlarıyla İstanbul Vâlisi Şehremîni ben ḥuzûr-ı hümâyûna müctemi’an kabûl buyurulduk. İltifât-ı şâhâne izhâr buyuruldu. Şâyân-ı kayd ehemmiyetli bir söz geçmedi. Oradan ‘avdete müsâ’ade buyuruldu. Bahriyye Nâzırı’nın istimbotla Boğaziçi’nde Yeniköy’de Şürâ-yı Devlet Re’îsi Sa’îd Paşa’nın yalısına gittik. Yalının bağçesinin tarz-ı tarzı ve taḥsîm ve tefrişini pek güzel gördüm. Yarım sâ’at kadar orada görüştük. ‘Avdet ettik. Maḥmûd Şevket //VI-15// Paşa Üsküdar’a çıktı ḥânesine gitti. Şeyḥülislâm Efendiyle ben i Sirkeci’ye çıktık. Efendi Makriköyü’ne akrabâsından birine müsâferete* [مسافرته yazılmış] gitti. Ben de Merkez-i ‘Umûmî’nin bulunduğu dâ’ireye gittim. Vükelâdan olup orada ḥâzır bulunmaları bir gün evveli tenbîh olunan Ṭal’at, Câvid, Hâcî ‘Âdil Beylerin ‘avdet ettmişler yalnız Merkez-i ‘Umûmî a’zâsı kalmıştır. Onlar ile biraz görüştüm. Maḥmûd Şevket Paşa hakkında ne karar verdiklerini sordum.

“Maḥmûd Şevket Paşa Ṭal’at Bey’e mensübîn-i ‘askeriyyenin e siyâsâtla iştiğâlini mâni’ olan ḳânûnu çıkarmayınca çekilmeyeceğini söylemiş. Biz de bu ḳânûn çıkıncaya kadar bekleyeceğiz. //VI-16// Olvaḳt isti’fâ ederse peka’lâ. Etmediği taḳdîrde fırḳamız tarafından istizâḥ tarîḳine mürâca’atla ışkât etmeye karar verdik ve bu karârda müttefikiz.” dediler. Ḥâzır bulunanlar Midḥat, Nâcî, Doktor Nâzım, ‘Abdullâh Şabrî, Aḥmed Nesîmî, Kemâl, Diyârbekirli Ziyâ, Ḥüseynzâde ‘Alî Bey idi.

Dağılmak üzere idik. Konya Vâlî-i Sâbıḳı Mu’ammer Bey’in Trâblusgarb’deki Fethî Bey’e vekâleten Merkez-i ‘Umûmî a’zâlığına alınmasına da karar verdiklerini söylediler. “Peka’lâ.” dedim. //VI-17//

24 Ḥazîrân Sene 328 Pâzâr

Şabâḥleyin Evḳâf Nezâreti’ne gittim. Vasaḫî on iki râddelerinde Ṭal’at Bey Yerebatan’daki ḥânesinden telefonla, “Meclis-i Meb’ûşân’a gidelim, Fırḳa

müzâkeresi vardır. İmâm Yahyâ ile i'tilâfnâme^{yî}* [* ايتلافناميى yazılmış] muşaddık mādde-i kânūniyye müzâkere edilecektir bulunalım.” dedi. “Dâhiliyye Nâzırı gitmeyecek midir?” dedim. Hasta olduğunu ve zâten bu işe dâ'ir ‘Âdil Bey’in bir şey bilmediğini söyledi. “Peki.” dedim. On daķıka sonra hareket ettim. Bâb-ı ‘Âlî'ye uğradım. Şadâret Müsteşârı ‘Âdil Bey’in odasında bulunan Țal‘at Bey’i aldım. Birlikte Meb‘ûsân Dâ’iresi’ne gittik. Ța‘âm etmemiş idik. Dâ’irenin lokantasına dâhil olarak karşılıklı oturduk. Hem yiyor hem de konuşuyor idik. Țal‘at ibtidâ dündenberi benim haberdâr olmadığım //VI-18// aḥvâle dâ'ir ma‘lûmâtı ber vech-i âtî ḥikâye etti.

“Evvelki gün Maḥmūd Muḥtâr Paşa bana geldi. Ḥarbiyye Nâzırı’nın idâresizliğinden ve ordunun intizâmı pek muḥtel olduğundan ve yakında Otuz Bir Mart gibi bir ḥâdisе karşısında bulunduğumuzdan bahşetti. Ve nihâyet Nâzım Paşa’yı ḥarbiyye nezâretine getirmekten başka çâre olmadığını söyledi. Dün gece de şadâret Aḥşâm üzeri de Şadr-ı A‘zam ile görüşüm. Ḥarbiyye Nâzırı’nın devâmı câ’iz olmadığını anlattım. Nâzım Paşa’dan bahşettim. Evvelâ Nâzım Paşa’nın nâbecâ aḥvâlinden bahşeyledi. Nihâyet muvâfaķat eyledi. Ben de onun üzerine bir otomobile binerek Büyükdere’ye gittim. Nâzım Paşa ile görüşüm. Ona da işi anlattım. Nâzım Paşa da evvelâ Şadr-ı A‘zam ile çalışmak müşkil olacağından bahşetti. O da nihâyet bugün gece Ḥâriciyye Nâzırı’nın //VI-19// ḥânesinde birleşip kaṭ‘î cevâbını vereceğini ve o vakte kaçard te’emmüle kendisine mühlet bırakılmasını söyledi. Ben de biṭṭabi‘ muvâfaķat ettim. Bu aḥşâm görüşeceğiz bakalım ne diyecektir.” dedikten sonra müṭâla‘amı sordu. Ben de “Merkez-i ‘Umūmî’nin ḥaberi var mıdır?” dedim. “Evet vardır faķaṭ hîç bir şeye karışmıyorlar tamâmiyle kabinde bulunan arkadaşlara bırakıyorlar.” dedi.

“Nâzım Paşa’nın ḥarbiyye nezâreti Cem‘iyyet için biraz ağırdır. Bence pek de münâsib değildir.” dedim.

Bu sırada Țal‘at efkâr-ı ‘umūmiyyenin kendisi ile Câvid’in ‘aleyhinde olduğunu ve benimle Ḥâcî ‘Âdil ‘aleyhinde olmadığını şu ḥâle nazaran benim ile Ḥâcî ‘Âdil’in ve bir de kıymetli bir ‘uzuv olmak i‘tibâriyle Câvid’in kabinde devâm //VI-20// etmesini ve faķaṭ kendisinin bilisti‘fâ çekilmesi münâsib olacağı müṭâla‘a olmak üzere beyân eyledi.

Dedim ki “Birâder efkâr-ı ‘umûmiyyenin senin ‘aleyhinde olmasının sebebi kabinede bulunmanızdan değildir. Telgraf nâzırı olarak kalsanız hiç kimse senin ‘aleyhinde bulunmaz. Ammâ bütün bir memleketi idâre etmek gibi her şeye karışır iseniz elbette ‘aleyhinizde bulunurlar. Senin her şeye müdâhale ederek gece gündüz çalışman ve vazîfe-i aşliyyenden hâric işlere karışman hamiyyetinden olduğuna hiç şübhe etmem. Lâkin mantıķı ve ma‘kûl değildir.” dedim. Sükût etti. Sözlerime devâm ederek “Peka‘lâ //VI-21// Hâriyye Nâzırı çekilecek yâ Dâhiliyye Nâzırı’nın mevķi‘i ne olacaktır? Kendi arzû ve icâdıyla Rumeli’ye gitti. Üç buçuk mâh devâm eden seyâhatinde devlete yedi yüz elli bin lira râddesinde maşraf ettirdi. ‘Avdet etmeden Arnavudluk ihtilâli zühûr etti. Beyânât-ı kaṭ‘iyyesine karşı hâli ve hareketi nasıl olacaktır? Bir de evvelce de söylediğim gibi Hâcî ‘Âdil Bey dâhiliyye nezâretini idâre edemez. Benim fikrimce efkâr-ı ‘umûmiyyede Cem‘iyyet’e mâledilen bizim gibi nâzırlar biḥaḳḳın idâre edeceği nezâretini der‘uhde etmelidir. Vellâ biḥaḳḳın idâre edemeyeceği işi der‘uhde etmemelidir. O maḳâma hâricden birinin getirilmesi //VI-22// daha muvâfiḳ olur. Şimdi Hâcî ‘Âdil ḥaḳḳındaki fikrimi açık söyleyeyim faḳaṭ ricâ ederim ğareze* [*عرضه yazılmış] ḥamletme. Evvelâ: Hâcî ‘Âdil kimseyi memnûn etmiyor. En şâdiḳ ve şamîmî meb‘ûş arkadaşlarımızı taḥḳîr ediyor. Kendisinden ‘adem-i memnûniyyet emâreleri başladı. Sâniyyen kâğıdıcıdır. Müfredât-ı umûr ile evrâḳ ile çok uğraşır, esâslı işleri düşünmez.” dedim.

“Evet bunlar doğrudur faḳaṭ yerine kim vardır başka âdamımız yoktur. Dâhiliyye ile bizim için mühimdir.” dedi. Oradan kalktık fırķaya gittik. İmâm Yaḥyâ ile ve Yemen Kumandanı ‘İzzet Paşa arasında //VI-23// ‘aḳdedilmiş ve Meclis-i Vükelâ’da tedḳîḳ ve ba‘zı cihetleri ta‘dîl edilen muḳâvele-i ḥafiyye ḥaḳḳında bir mâdde-i kânûniyye teklîf edilmiş idi. Muḳâveleyi ‘aynen meclise ḥükûmet veremedi. Taşdıḳ etti mes’ûliyyeti üzerine alarak tedḳîḳini emretti. Bir taraftan da bir mâdde-i kânûniyye ile Meclis-i Meb‘ûşân’dan da taşdıḳını taleb etti. Muḳâvelenin ḥafi olan aḳsâmı Dâhiliyye Encümeni a‘zâsına irâ’e olundu. Onlar kâni‘ oldular. Fırķaya ta‘dîl etmelerini teklîf eylediler. Birkaç sâ‘at kadar müzâkere cereyân eyledi. Nihâyet mâdde-i kânûniyyenin ḳabûlü fırķanın ekseriyyetiyle ḳabûl edildi. //VI-24// Oradan birlikte Bâb-ı ‘Âli’ye Meclis-i Vükelâ’ya geldik. Müzâkere arasında Şadr-ı A‘zam kabinenin muntazam iş göremediğinden bahşetti. Bilḥâşşa ḥarbiyye ve dâhiliyye nezâretine ait mu‘âmelâtın ḥüsn-i idâre edilemediğinden izhâr-ı şikâyet eyledi. O sırada Hâriyye Nâzırı dışarıya çıkmış Dâhiliyye Nâzırı da hiç gelmemiş idi. Şadr-ı

A‘zam’ın sözleri doğru idi. Fakat şikâyet eylemesi haksızdır. Müzâkere bitti herkes gitmeye başladı. O sırada Tal‘at Bey’in yanına gittim. Şadr-ı A‘zam’ın dâhiliyyeden bihakkin şikâyeti //VI-25// hakkında nazar-ı diğkhatini celbettim. Ve “Mâdâm harbiyye nâzırı değışecektir, bundan bilistifâde dâhiliyye ve hâriciyye hattâ ‘adliyye bile değışmelidir.” dedim. Tal‘at muvâfağat etmedi ve Dâhiliyye Nâzırı’nın idâre-i umûr edemediğine kendisinde tamâmiyle kânâ‘at hâşıl olamadığını söyledi. Sonra Şadr-ı A‘zam ile hafiyyen müzâkereye başladı. Ben de çıktım. Müzâkereleri Harbiyye Nâzırı’na ‘â’iddir. //VI-26//

26 Hazîrân Sene 1328 Salı

Dâ’ire-i Meb‘ûşân’da idim. Fırka Re’isi Seyyid Dâhiliyye Nâzırı Hâcî ‘Âdil Karesi Meb‘ûsu Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı Hüseyin Qadrî Beyler Merkez-i ‘Umûmî’nin ve Fırka Hey’et-i İdâresi’nin temşiliyle Harbiyye Nâzırı Mağmûd Şevket Paşa’ya – isti‘fâ etmediğı tağdîrde istizâh ile ıskâğ edileceğinden zâten isti‘fâya karar vermiş olmasına binâ’en bir ân ağdem isti‘fâ etmesini – teklif etmişler. Müşârünileyh evvelce bu tekliften münfa’il olarak “Bana şu sırada böyle bir teklifin vuğû‘unu taşavvur etmez idim. Te’essûf ederim. Bu ‘âdetâ beni kovmaktır. //VI-27// Hem de bu iş yalnız Hâcî ‘Âdil Beyle olmaz.” der.

Müşârünileyh Hâcî ‘Âdil Bey’in orada bulunmasını kabine nâmına zannederek son fıkrayı söylemiş olmalıdır.

Seyyid Bey cevâben “Hayır Paşa Hazretleri siz esâsen isti‘fâya karar vermişsiniz. Mecliste size karşı bir istizâh vuğû‘uyla ıskâğ olmaktan ise kararınızı bir ân ağdem mevki’-i tağbîke vaz‘etmenizi münâsib görüyoruz. Onu ‘arzediyoruz.” demiş nihâyet isti‘fâya Harbiyye Nâzırı //VI-28// muvâfağat ederek bugün isti‘fâsını vereceğini söylemiş olduğı ve bu mübâheşeye mübâheşenin Meclis-i Meb‘ûşân’daki şimâl tarafında bulunan Vûkelâ Odası’nda vuğû‘bulduğunu Fırka Re’isi İzmir Meb‘ûsu Seyyid Bey Dîvân-ı Riyâset Odası’nın kapısında ayakta bana anlattı. Harbiyye Nâzırı hâlâ Vûkelâ Odası’nda idi. Ben gitmedim böyle bir sırada görüşmeğı muvâfığ bulamadım. Ne diyeceğim soğuk şeyler. A‘yân tarafına gittim. Bûdçeye ta‘ğib ettim. Encümene ikmâl ettirdim. //VI-29// Oradan Meb‘ûşân Qavânîn-i Mâliyye Encümeni’ne geldim. Bir mâdde-i kânûniyyenin müzâkeresinde bulundum. Sonra

Muvāzene Encümeni'nde idim. Tal'at Bey geldi. Bana "Haydi Bâb-ı 'Âlî'ye gidiyoruz. Maḥmūd Şevket Paşa isti'fâ etti." dedi. Birlikte rih̄tumdaki Bahriyye Nâzırı'nın istimbotuna bindik. Bizden başka Bahriyye Nâzırı Hürşid Paşa Hâriciyye Nâzırı 'Aşım Dâhiliyye Nâzırı Hâcî 'Âdil ve Mâliyye Nâzırı Vekîli Nâfi'a Nâzırı Câvid Beyler var idi. Bâb-ı 'Âlî'ye geldik. Sirkeci'de Tal'at ile ben bir 'arabaya onlar da otomobile bindiler Bâb-ı 'Âlî'ye geldik. Şadr-ı A'zam nezdinde Bâb-ı 'Âlî Câddesi'ne nâzır odada ictimâ' ederek mes'ele-i isti'fânın //VI-30// müzâkeresine başladık. Şadr-ı A'zam hiç e_şer-i hayret ve tereddüd göstermedi. Güyâ çoktan beri intizâr etmekte olduğu bir haberi işitiyor gibi gâyet lâkayd bir şürette dinledikten sonra kimin halef olabileceğini sordu. Câvid Bey 'Alî Paşa Dâmâdı Nâzım Paşa'nın münâsib idüğünü ifade etti. Tal'at Bey de onu ta_şdîk etti. Hürşid Paşa da muvâfiğ buldu. Ben "Bilmiyorum tanıdığım âdam değildir." dedim. Hâriciyye Nâzırı da "Nâzım Paşa muvâfiğtir." dedi. Hâcî 'Âdil Bey i'tirâz etti. Münâsib olmadığını, çünkü muhâlifinin medâr-ı istinâdı //VI-31// olduğunu anlattı. Bir karar verilemedi. O sıra idi ki sâ'at vasa'î altıya gelmiş idi. Maḥmūd Şevket Paşa içeriye girdi. Bizi müctemi' bir hâlde görünce biraz irkindi. Şadr-ı A'zam'a doğru yürüdü ta_şkarrüb ederek elindeki büyük bir zarfı ba'detta_şdîm şu sözleri söyledi: "Efendim isti'fâmı kendim getirdim. Ba'zıları yazarlar gönderirler. Fa_şat benim Paşa Hâzretlerine hürmet ve 'ubûdiyyetim vardır. Biz_zât ta_şdîm etmeyi münâsib gördüm. Şadr-ı A'zam "Kemâl-i hürmetle alıyorum buyurun efendim." diyerek yer gösterdi. //VI-32// Cümlemiz oturduk. Maḥmūd Şevket Paşa "Ben çok oturmayacağım* [* اوطومايه جغم yazılmış] müsâ'adenizle gideceğim." dedi. Tal'at Bey "Hayır bil'akis oturmalısınız. Halefinizi birlikte düşünelim." dedi. Maḥmūd Şevket Tal'at'a yavaşça "Müzâkerede ben de mi bulunayım?" dedi gülümsedi. Tal'at da gülerek "Tabî'idir." dedi. Müzâkere başladı. Fa_şat Hâriciyye Nâzırı'nın halefini bulmak üzere ba_şış açılmadı "Evvelâ Maḥmūd Şevket Paşa'nın bu a_şşâm isti'fâsını 'arzedelim bir vekîl ta'yîn edelim." diye karar verildi. Vekîl kim olacağı düşünöldü. Hâriciden ~~ümerâ-yı~~ erkân-ı 'askeriyyeden birinin vekâleti uşûl-ı meşrûtiyyette cârî olmadığını gerçi Hüseyin Hilmî Paşa'nın //VI-33// zamân-ı şadâretinde Necmeddîn Mollâ~~nn~~ Bağdâd'dan gelinceye kadar 'adliyye nezâreti vekâletine Defter-i Hâkânî Nâzırı Maḥmūd Es'ad Efendi hâriciden alınmış ve Erkân-ı Hâriciyye Re'îsi İzzet Paşa da bir aralık hâriciyye nâzırı vekîli olmuş ise de "Bunlar doğru değildir. O vakit meşrûtiyyet-i idâre henüz te'essüs etmiş düşünölmeden yapılmış şeylerdir." denerek herhâlde kabine erkânı meyânından birinin vekâleti ta_şvîb ve nihâyet Bahriyye Nâzırı Hürşid

Paşa tensîb kılındı. Şadr-ı A'zam müsteşârını çağırıldı. 'Arz tezkeresini yazmasını emretti. Hafıyyen bir şeyler de //VI-34// söyledi. Müsteşâr tezkereyi yazdı getirdi. Şadr-ı A'zam 'alenen okudu. Me'âli hülâşası – Maḥmūd Şevket Paşa'nın isti'fâsının kabûlü Hürşîd Paşa'nın vekâleten ta'yîni ve Maḥmūd Şevket Paşa'nın ḥidemât-ı vâkı'asına mebnî a'yân a'zâlığına ta'yîni – ḥuşûşlarını muḥtevidir. Bitṭabi' cümlemiz tarafından taşvîb ve taḥsîn olundu. Tezkerenin Mâbeyn-i Hümâyûn'a kimin vâsıtasıyla gönderilmesi münâsib olacağını Şadr-ı A'zam su'âl etmekle berâber Hürşîd Paşa'ya "Siz götürseniz olmaz mı?" dedi. Hürşîd Paşa "Münâsib değildir." dedi. Maḥmūd Şevket Paşa "İster iseniz ben //VI-35// götüreyim." dedi. Ve o şüret tensîb olundu. Yarınki Meclis-i Vükelâ'da ḥarbiyye nâzır-ı cedîdi taşavvur edilmek üzere Şadr-ı A'zam'a vedâ' ve Maḥmūd Şevket Paşa ile muşâfaha ederek vasaṭi sâ'at sekiz buçukta ayrıldık. Sirkeci'deki istimbotla Hürşîd Paşa ile ben Ḥaydarpaşa'ya çıktık. Ṭal'at ile Câvid adaya gittiler. //VI-36//

27 Hazîrân Sene 1328 Cehârşenbih

Bugün şabâhleyin vasaṭi onda Evkâf Nezâreti'ne gittim. Sâ'at on ikide Şadr-ı A'zam Konağı'ndan bir telgraf aldım. Hülâşa-i me'âli – Dünkü kararımız vechile bugün Meclis-i Vükelâ sâ'at üçte ictimâ' edecek ise de zât .. 'ının* [*metinde buraya iki nokta konmuş ve boş bırakılmış] ikide ba'zı rüfeḳâ ile berâber bulunmaları ricâ olunur. Onlara da ma'lûmât verildi. Tâam ikide Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Beni müte'âkıb Hürşîd Paşa sonra Ṭal'at sonra Ḥâcî 'Âdil ve sonra Ḥâriciyye Nâzırını geldiler. Encümen-i vükelânın bunlardan 'ibâret olduğu anlaşıldı. //VI-37// Nâzım Paşa'nın ḥarbiyye nezâreti mevzû'u müzâkere oldu. Ḥâcî 'Âdil'den başka i'tirâz eden bulunmadı. Şadr-ı A'zam'ın şu sözleri üzerine karar verildi. "Nâzım Paşa erkân-ı 'askeriyye arasında bir mevki' şâhibidir. Ona teklîf edilmeden başka birine teklîf muvâfık değildir. İhtimâl ki kabûl etmez fakat herḥâlde bir kerre teklîf olunmalıdır." dedi ve Nâzım Paşa kabûl etmediği taḳdîrde İzmir'de bulunan Kumandan 'Abdullâh Paşa'ya teklîf olunması qarârgîr oldu. Nâzım Paşa'ya Şadr-ı A'zam tarafından //VI-38// bir telgraf yazıldı. Telgrafi Şadr-ı A'zam söyledi Ḥâriciyye Nâzırını yazdı. Me'âli

"Şûrâ-yı 'Askerî a'zâsından Birinci Ferîk Nâzım Paşa Ḥazretlerine,

Bugün ba‘zı mesā’il-i mühimmenin müzākeresi zımnında hemān Bāb-ı ‘Ālī’ye hareket buyurulması teblīg olunur.

Şadr-ı A‘zam

Sa‘id”

Bu gibi ahvâlde Şadr-ı A‘zam şimdiye kadar yazdığı telgrafnāmelerde ricā ve temennī gibi elfāz-ı ta‘zīme isti‘māl etmekte iken Nāzım Paşa’ya emir şeklinde telgraf //VI-39// yazmasının hikmetine emānim ki orada mevcūd olan rüfeķādan hıçbiri dikkat etmedi. Benim fikrime göre Şadr’ın bundan maķşadı – Nāzım Paşa aģleb-i ihtimāle göre kabūl etmeyecektir. O hālde elfāz-ı ta‘zīmeyi muħtevī bir telgraf kendisine ~~ya~~ yalvarılmış ma‘nāsını ifāde eder. Bunun Nāzım Paşa’nın elinde bulunmasını Şadr-ı A‘zam arzū etmez. Şübhe yok ki Şadr böyle düşünüyor idi. Oradan Meclis-i Vükelā Odası’na geçtik. Diğer rüfeķā ile berāber mesā’il-i //VI-40// rüzmerrenin müzākeresiyle meşgūl olduk. Sā‘at yedi buçukta dağıldık.

28 Hāzīrān 1328 Pençşenbih

Bugün Nāzım Paşa Şadr-ı A‘zam’ın da‘veti üzerine Bāb-ı ‘Ālī’ye gelerek yarın cum‘adan sonra Hāriciyye Nāzırı’nın hānesinde Hūrşid Paşa ile görüşmeyi ondan sonra cevāb vereceğini ifāde eylemiştir.

29 Hāzīrān Sene 1328 Cum‘a

Selāmlık Yıldız’da vāķi‘ Hāmīdiyye Cāmi‘i’nde oldu. Namāzdan sonra vükelā müctemi‘an //VI-41// hūzūra kabūl buyurulduk. Oradan ayrıldık.

30 Hāzīrān Sene 28 Cum‘a ertesi

Vasaṫi sā‘at üçte Bāb-ı ‘Ālī’de Meclis-i Vükelā in‘ikād etti. Nāzım Paşa’nın müṫalā‘asını Hūrşid Paşa ile ‘Āşım ve Ṭal‘at Beyler ber vech-i āṫi ifāde ettiler.

“Dün Hâriciyye Nâzırı'nın konağında Nâzım Paşa ile ictimâ' ettik. Nâzım Paşa ahvâl hakkında ma'lûmât aldıktan ve Arnavudluk hakkında muhâbere evrâkını tedkîk eyledikten sonra dedi ki 'Harbiyye nezâretini kabûl ederim ancak şartım vardır. Onlar da

- (1) //42// İdâre-i 'örfiyyenin ilgâsı
- (2) İdâreten nefyedilmiş olanların muhâkemelerinin icrâsı ve 'afv-ı 'umûmî i'lânı
- (3) Arnavudların siyâset-i 'umûmiyyeye muhâlif olmayan teklîflerinin kabûlü ve şiddet gösterilmeyip onlar hakkında isti'mâle tarîkinin tercîhi
- (4) Başkumandanlık vekâletiyle harbiyye nezâretinin tevhîdi.”

Bu dört şartı dermeyân ve bir varakaya yazıp imzâ ederek vermiş. Müşârünileyhim refîklerimiz bunları Hey'et-i Vükelâ'ya 'arzeyeceklerini söylemekle beraber //VI-43// onlar da Nâzım Paşa'ya ba'zı şerâ'iti dermeyân eylemişler. Onlar da şudur:

- (1) Ordunun gençleştirilmesi
- (2) 'Adem-i merkeziyyet-i siyâsiyye fikrine muhâlefet
- (3) Arnavudluk cihetindeki firârî zâbiţân haklarında mücâzât-ı kânûniyyenin tatbîki
- (4) Mensûbîn-i 'askeriyyenin siyâsetle iştigâllerini mâni' olacak kânûnun //VI-44// hîn-i tatbîkinde evvelce iştigâl etmiş olan zâbiţâna teşmîl edilmemesi

Nâzım Paşa bu dört şartı kabûl etmiş ve kendi teklîfini imzâ ederek verdiği gibi bizim arkadaşlar da teklîflerini imzâ ettirerek almıştır. Maḥfî varakanın bir şüreti Sa'îd Paşa nezdindedir.

Bunun üzerine müzâkere uzadı. Nihâyet Kânûn-i Esâsî mücebince başkumandan Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhîdir. Nâzım Paşa'nın istediği vekâlet şimdiye kadar mü'esses değildir. Huşûsiyle harbiyye nezâretinden //VI-45// sukût etse bile başkumandanlığı pâdişâhın şahşında muhâfaza etmek arzûsunu açık söylememiş ise de imâ ettiğini 'Âşım Bey'in söylemesi üzerine – Paşa'nın 'adem-i kabûlüne ve diğer bir nâzır tahrîsine karar verildi.

İzmir Kumandanı 'Abdullâh Paşa'ya teklîf edilmesi taḥarrür etti. Dâhiliyye Nâzırı 'Âdil Bey odasına gidip telgrafla muhâbere etti. İki sâ'at sonra gelip 'Abdullâh

Paşa'nın da kabûl etmediğini ve 'adem-i kabûlü sebebi muvaffakiyyet ümmîdi olmadığını beyân eylediler. //VI-46// Yarınki pâzâr günü ictimâ'a karar vererek o gece de ayrıldık.

1 Temmuz Sene 328 Pâzâr

Bugün yine Bâb-ı 'Âlî'de bilictimâ' harbiyye nâzırı olacak zât hakkında müzâkere etmekte idik. Hâriciyye Nâzırı kabinenin isti'fâ etmekten başka çâresi kalmadığını çünkü ahvâlin pek vahîm olduğunu söyledi. Hürşîd Paşa da bu fikirde bulunduğunu ifade etti. Müzâkere pek perîşân bir hâl aldı. Hemân kabine isti'fâ etmek şıkkını tervîc eder gibi //VI-47/ oldu. Nihâyet dendi ki "Şadâret Bûdçesi'nin geçen günkü müzâkeresinde Şadr-ı A'zam Paşa'nın huzûruna ve a siyâset-i 'umûmiyye hakkında izâhât vermesine Meclis-i Meb'ûsân karar vermiş idi. Yarın ~~müetema~~ müctemi'an gideriz. İzâhât-ı lâzımeyi Şadr-ı A'zam Paşa i'tâ eder. Millet ve memleket bu hey'etin şimdiye kadar ef'âl ve harekâtına vâkıf olur. Ondan sonra isti'fâ ederiz ve orada kararımızı veririz." Bu karardan sonra dağıldık. Sâ'at gece sekiz buçuk idi. //VI-48//

2 Temmuz 1329 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin vasaî on buçukta Bağçekapısı'nda Hamîdiyye 'İmâreti'nin yerinde inşası muqarrer olan Dördüncü Vakıf Hân'ın vaz'-ı esâsı resminde buldum. Oradan Hâcî Evliyâ Efendiyle beraber Evkâf Nezâreti'ne gittim. İki sâ'at kadar kabineye dâ'ir müdâvele-i efkâr edildi. Ahvâl-ı câriyyeden ba'zılarını hikâye ettim.

Hâcî Evliyâ Efendiyle ben bir 'araba içinde Bâb-ı 'Âlî Yokuşu'ndan çıkar iken //VI-49// Telgraf Nâzırı Tal'at Bey yaya olarak iniyor idi. Derhâl bize takarrüb etti. Harbiyye nezâretini Maḥmûd Muhtâr Paşa'nın kabûl etmekte olduğunu söyledi. İşte bu söz üzerine Hâcî Evliyâ Efendi benim hakkımda mü'tala'asını şöyle dermeyân eyledi.

"Kabine sukûtu hâlinde senin çekilmekliğini şahşın için arzû ederim. Faqat arkadaşlarımız muvâfaqat etmeyeceklerdir. Sen de kalmaya mecbûr olacaksın. O hâlde evkâfta kalmaya çalış. Olmaz ise 'adliyyeden başka nezâret kabûl etme. Fikrim //VI-50// budur." dedi.

Evliyâ Efendi beni cidden sever pek şâdık bir arkadaşım olduğu için mü'tâla'âtını ehemmiyetle dinledim. Ben de dedim ki "Kabinede kalmak emelim değildir. Hele sukû't ettikten sonra bir daha girmek hiç hõşuma da gitmez. Fa'at doğrusu su benim mevki'im başkadır. Cem'iyet Merkez-i 'Umûmîsi'ne ve kabinede bulunan rüfekâyâ karşı merbûtiyyetim vardır. Onların darılması muvâfık değildir. Cümlesinin arzûsuna ve kararına muhâlefet ahlâk ve insâniyyete //VI-51// muğâyirdir. Cümlesi tarafından öyle bir ibrâm ve ısrâr vukû'bulursa ve 'adliyyeye gitmek mecbûriyyeti hâşıl olursa yâ seni veyâhûd Çorum Meb'ûsu Münîr Bey'i evkâf nezâretine sevkedeceğim. Hanginiz evkâf nâzırı olur iseniz dîgerinizi de 'adliyye müsteşârı yapmak isterim." dedim. Ve fa'at kat'î bir karar vermeden bu huşûsta bir müddet müzâkere ettik. Oradan birlikte Meclis-i Meb'ûsân'a gittik. Sâ'at iki râddelerinde Şadr-ı A'zam berâber olarak Hey'et-i 'Umûmiyye salonuna girdik. Şadr-ı A'zam //VI-52// siyâset-i 'umûmiyye hakkında vâkıfâne izâhât verdiler çıktılar.

Bunu müte'âkib Hâriciyye Nâzırı hiçbirimizin haberi olmadan yazıp hâzırladığı nu'ku çıktı kürsîde okudu. Bu hâli rüfekâca bi'ttabî' hõş görülmedi.

Sonra Vükelâ Odası'nda tekrâr toplandık. Şadr-ı A'zam Maḥmûd Muḥtâr Paşa'nın ḥarbiyye nezâretini kabûl etmekte olduğundan bahîşle mü'tâla'alarımızı sordu fa'at iş yarına kaldı. ~~Dağıldık.~~ Meclis-i Meb'ûsân dört re'ye karşı ~~194 re'y ile kabineye beyân-ı i'timâd etti biz de dağıldık.~~ //VI-53//

3 Temmûz Sene 28 Salı

Bâb-ı 'Âlî'de Meclis-i Vükelâ sâ'at üçte in'ikâd etti. Şadr-ı A'zam Sa'îd Paşa ḥarbiyye nezâretine Maḥmûd Muḥtâr Paşa tensîb edilmiş idi kendisine teklîf eyledi. "Bazı şerâ'it dermeyân ediyor." diyerek şerâ'iti ta'dâd eyledi. Sekiz şart kadar var idi.

Nâzım Paşa'nın şartları arasından yalnız kumandanlık ile ḥarbiyye nezâretinin tevḥîdi şartından mâ'adâsı olduktan başka daha bir çok şeyler istiyor. Rumeli'ye kendisi gitmek ve a'yân re'isi bulunan //VI-54// pederinin de mendûb-ı pâdişâhî olarak i'zâm olunmasını ve şûret-i 'umûmiyyede ıslâhat ve terakkiyyâttan bâḥiş şeyler idi. Şurûtun 'adem-i kabûlünden ziyâde böyle şart dermeyân edilmesi herkesi düşündürmeğe

başladı. Nihāyet Maḥmūd Muḥtār'ın da münāsib olamayacağı qarārgīr oldu. Faqat qarār vermezden evvel Ḥūrşīd Paşa koynundan isti'fāsını çıkarıp verdi ve qaṭ'ī olduğunu söyledi. Bunun üzerine müzākere başka bir şekle girdi. Nihāyet Şadr-ı A'zam'ın isti'fāsi taqarrür eyledi. //VI-55//

Şekl-i isti'fā düşünöldü. Bu geceden isti'fānāmenin sarāya taqđimine qarār verildi. Bu sırada ki sā'at (8) idi vükelā da müfāreket ettiler. Şadr-ı A'zam nezdinde Ṭal'at, Ḥācī 'Ādil ve ben kaldım. Şadr-ı A'zam isti'fāyı taqrīr Ḥācī 'Ādil de taḥrīr etti. Ḥulāşası:

Devlet-i 'Aliyye'nin esbāb-ı ḥayātı lehulḥamd mevcūd olup ba'zılarının ī'zām ettikleri gibi vehāmet-i ḥāl olmadığını ancak ordunun intizām-ı ḥaḳīḳisini te'mīn edecek ḥarbiyye nāzırı bulamadığını bahriyye nāzırı da isti'fā etmiş māliyye nezāreti ise zāten münḥal bulunmuş olduğundan //VI-56// her vaḳit ḥuşūşiyile ḥarb zamānında böyle üç mühim nezāretin temādī-i inḫilālī muvāfiḳ-ı maşlahat bulunmadığından 'afvını ricā etmektedir.

Sā'at ona gelmiş idi. Üçümüz vedā' ederek Şadr-ı A'zam'dan ayrıldık. Otomobil ile Edirnekapısı'nda bulunan Ḥācī 'Ādil Bey'in ḥānesine gittik. Yemek yedik. Sā'at on ikide Merkez-i 'Umūmī'ye geldik. Bir sā'at müzākere oradan otomobil ile Nişāntaşına Ḥālīd Ziyā Bey'in ḥānesine gittik. Başmābeyinci Lütḫi Bey de orada idi. Tefḫ Paşa'nın (Londra Sefiri) şadāreti tensīb olundu. Yarın Ḥāriciyye Nāzırı'nın //VI-57// celbiyle Londra'ya bir telgraf yazılması ḥuşūşunun ḥākpāy-ı şāhāneye 'arzını müşārünileyhimā der'uhde ettiler. Nişḫülleyden sonra sā'at üç olmuş idi oradan ayrıldık. Ben Beşiktaş'ta kayınvālidemin ḥānesine gittim. Ṭal'at ile 'Ādil İstanbul'a gittiler. Geceyi orada geçirdim. Şabāḫleyin 4 Temmüz Sene 328 Cehārşenbih evḳāfa gittim. Mu'āvine mektūbcuya muḥāsebeciye anlattım. Sā'at üç buçukta Meclis-i Vükelā'ya gittim. Evrāḳ-ı vāridenin rü'yet ve temşiyiyetile* *[üstüne kurşunkalemle tekrar yazılmış] vaḳit geçirdik. Sā'at yediyi kırk beş gece köprüden ḥareket eden vapur ile //VI-58// Erenköyü'ndeki ḥāneme geldim. Yolda teşādūf ettiğim zevāt Selānik Meb'ūsū Raḫmī Bey Meclis-i Meb'ūsān Re'isi Ḥālīl Bey 'Adliyye Nāzırı Memdūḫ Bey idiler. Muşāḫebemiz biṭṭabi' kabinenin isti'fā ve ne şüretle teşekkül edeceğine dā'ir idi. Bugün A'yān Re'isi ile berāber Ḥālīl Bey sarāya celbedildiğini ve ḥuzūr-ı şāhāneye ḳabül edilerek Tefḫ Paşa'nın Fırḳa-i İttihādiyye cānibinden mazḫar-ı i'timād olup olamayacağı istimzāc kılındığı ve her iki

tarafından Tevfik Paşa'nın muhterem ve şâyân-ı i'timâd bir zât olduğunun taşdik kılındığını //VI-59// ve nihâyet Hâriciyye Nâzırı celbedilerek Tevfik Paşa'ya bir şifreli telgraf yazdırıldığını ve telgraf istizmâc tārîkiyle olmayıp kaç'î bir irâde-i seniyyenin teblîğinden 'ibâret bulunduğunu çünkü Hâriciyye Nâzırı 'Aşım Bey vahtıyla ile Tevfik Paşa'dan istizmâc etmiş o da muvâfaqat eylemiş olduğundan şadârete ta'yîn buyurulduğu kendisine telgrafla teblîğ kılındığını Halil Bey hikâye eyledi.

'Aşım'ın 'allâflığına bakınız. Sa'îd Paşa mevki'-i iktidârda iken Tevfik Paşa'dan şadâreti kabûl edip etmeyeceğini istizmâc ediyor ve bunu gizli tutuyor. //VI-60// Şâyân-ı kayd olan ahvâlden biri de isti'fâ üzerine şadârete teblîğ olunan irâde-i seniyyedir. Hülâşası: Gerek Sa'îd Paşa'nın ve gerek vükelânın ibrâz eyledikleri hîdemâti taqdîr etmekle berâber dermeyân olunan esbâba nazaran isti'fânın kabûl olunduğunu ve hey'et-i cedîde-i vükelâ teşekkül edinceye kadar cümlemizin vekâlete devâm etmeliğimizi âmiridir. //VI-61//

5 Temmûz 1328 Pençsenbih

Şabahleyin Evkâf Nezâreti'ne gittim. ✕ Mu'âmelât-ı vâki'eyi rü'yet ile meşgûl oldum. 1328 Senesi Evkâf Bûdçesi'ni a'yândan getirttim. Mektûbcu Cemil Bey ile Şadâret Müsteşârı 'Âdil Bey'e gönderdim. Bugün 'arzedilmesini ricâ ettim.

Ba'dezzuhr sâ'at beş var idi. Bâb-ı 'Âlî'den telefon ile haber-i ahîre kadar mevki'imden ayrılmamaklığımı Şadr-ı A'zam nâmına söylediler. Sâ'at yediye takarrüb etmiş idi. Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Hâriciyye, Dâhiliyye Posta Nâzırları Şadr-ı A'zam'ın nezdinde idiler. //VI-62// Müzâkere ettikleri huşûş – bugün iki zâbiñ Mirlivâ Zekî Paşa'ya iki varağa vermişler o da Süvârî Re'îsi Nazîf Paşa'ya Nazîf Paşa da Hâriciyye Nâzırı Vekîli Hürşîd Paşa'ya vermiş. Hürşîd, Bâb-ı 'Âlî'ye gelip varakayı göstermiş ve 'aynı varağanın bir nüshası da Şürâ-yı 'Askerî Re'îsi Nâzım Paşa'ya verilmiş olduğunu hikâye eylemiş. Me'âl-i varağa hülâşaten - Kâmil Paşa'nın şadâraeti talebinden 'ibâret olup zîri (Halâşkâr Zâbiñân Grubu) mührüyle memhûrdur ve altında elyazısıyla (İstanbul Şu'besi) yazılıdır. Biz bunun müzâkeresiyle meşgûl iken Hürşîd Paşa //VI-63// otomobil ile h geçti. Onu müte'âkıb dîger bir otomobil ile de Nâzım Paşa Erkân-ı Hâriciyye Re'îsi Vekîli Hâdî Paşa ve Birinci Kolordu

Kumandanı Vekîli ‘Osmân Paşa geçtiler. Mezkûr varakaları Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî’ye takdîm etmek üzere sarâyâ gittikleri anlaşıldı. Bu hüşûştâ şimdiye kadar ittihâz olunan tedbîri Şadr-ı A‘zam’dan sordum. Hâlâ hiç bir tedbîr ittihâz edemediklerini Hürşîd Paşa’nın pek mütereddîd bulunduğunu söyledi.

Varakayı veren zâbihtlerin tevkiif edilmediklerini ledessu’âl anladım. Dedim ki “Bu hüşûştâ tereddüd ve cebânetin fâ’idesi yoktur. Bil’akis memleket için vahîm netîceler tevellüd edebilir. Bendenizin fikrimce Hâf Hârbîyye Nâzırı bir taraftan ‘asker //VI-64// üzerinde kemâl-i şiddetle mevcûdiyyetini göstermeli diğerk taraftan da Dâhîliyye Nâzırı Beyefendi polis ve jandarma ile memleketin âsâyişini tehdîd edenler hâklarında ahkâm-ı kânûniyyenin şiddetini irâ’e eylemelidir.” dedim. Fağat ne Dâhîliyye ve ne de Hârbîyye Nâzırı’nın bu vazîfeyi ifâyâ lâzım olan cür’et ve cesâreti irâ’eye muğtedir olmadıkları anlaşıldı. “O hâlde” dedim “yarın bugün tevkiif edemediğiniz iki zâbiht yirmi mişli olarak gelirler ve cümlemizi kolumuzdan tutup dışarıya atarlar.” Bu sözüm Şadr-ı A‘zam Vekîli Sa’îd Paşa’nın pek ziyâde nazâr-ı diğkhatini celbetti. Tal’at Bey de benim fikrimde bulunduğunu //VI-65// söyledi. Fağat aşıl vazîfeyi der’uhde eden Hârbîyye ve Dâhîliyye Nâzırlarında bu fikir ve cür’et yok idi.

Sarâydan ‘avdet eden Hürşîd Paşa da ve ahîren gelen ‘Adliyye Nâzırı Memdûh Bey de berâber olarak Nışfûlleylden sonra sâ’at üç buçuğâ (vasatî) kadar müzâkereye devâm ettik. Yarın ‘askere hitâben bir beyännâme-i hümâyûnun neşr ve ta’mîmini taşvîb ederek müsveddesi Sa’îd Paşa’nın takrîriyle kâleme alındı. İmzâ ettik sarâyâ gönderdik. Şabâh olmak üzere idi Bâb-ı ‘Âlî’den çıktık. Ben geceyi yine Beşiktaş’ta geçirdim. //VI-66//

6 Temmûz Sene 328 Cum’a

Şabâhleyin Yıldız’a gittim. Başkâtib Hâlid Ziyâ Bey’in odasında oturdum. Gece gönderdiğimiz beyännâmeyi başka şekilde yeniden yazmışlar. Hâriciyye Nâzırı İkinci Mâbeyinci Tevfîk Bey’in odasında imiş. Ha dün gecenin veğâyî’i arasında şâyân-ı kayd olanlardan biri de Tevfîk Paşa’dan Mâbeyn-i Hümâyûn’a gelen telgraf idi. Bu telgrafta şadâreti kabûl etmek bir takım şerâ’iğ dermeyân eylemiştir ki şunlardır:

- (1) Meclis-i Meb'ûşân'ın feshi
- (2) Hey'et-i Vükelâ'nın hafî ve celî hiç bir kuvvetin te'sîrine tâbi' olmayarak //VI-67// teşkîli
- (3) Cem'iyetlerin ilğâsı
- (4) 'Afv-ı 'umûmî i'lânı idâre-i 'örfiyyenin lağvı

gibi bir takım şerâ'ittir. "Peka'lâ." dendi. "Gelsin mes'ûliyyeti der'uhde etsin yapabiliyor ise yapsın." Tevfik Paşa'ya hemân gelmesi için bir telgraf yazılm yazdırılması için Hâriciyye Nâzırı'nın yarın sarâyâ gitmesi tensîb edilmiş idi. İşte Hâriciyye Nâzırı'nın bugün şabâhleyin sarâyda bulunmasının sebebi budur ve o telgraf da yazılmıştır.

Selâmlık Yıldız'daki Hâmîdiyye Câmî'i'nde icrâ edilmiş edilecek idi. Câmî'-i şerîfe gittim. Namâzdan sonra Zât-ı Şâhâne gider iken //VI-68// bana taqarrüb ederek dün gece İtalyanların Çanakçal'e Boğazı'na hücum ettiklerinden müte'essir olduğunu söyledi. Ben de "Hücum ettiler ise iki torpido gaybettiler mekhûran ric'at eylediler şu hâlde hücum etmeleri bizim için fenâ olmadı." dedim.

"İnşâ'allâh." diyerek 'arabasına bindi teşrif etti.

7 Temmüz Sene 328 Cum'a ertesi

Râhatsız idim bütün günü hânemde geçirdim.//VI-69//

8 Temmüz Sene 328 Pâzâr

Şabâhleyin Dâ'ire-i Evkâf'a gittim. Vasaî iki buçukta Bâb-ı 'Âlî'de Meclis-i Vükelâ'nın in'ikâdı Şadr-ı A'zam Vekîli Sa'id Paşa tarafından telgrafla bildirildi. Vaqt-ı mezkûr Bâb-ı 'Âlî'ye gittim. Evrâk-ı mevcûdenin rü'yetiyle meşgûl olduk. Hâriciyye Nâzırı 'Aşım Bey Tevfik Paşa'nın şadâreti kabûl etmediğini ve kendisi huzûra da'vet olunarak re'yi sorulmuş ve kendisi de Gâzî Muhtâr Paşa'nın şadâreti münâsib olduğunu 'arzeylemiş Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî de tensîb ederek Muhtâr Paşa'nın sarâyâ da'vet olunduğunu söyledi. //VI-70//

Bir müddet sā‘at sonra sonra Muhtār Paşa’nın şadāreti kabūl ettiği ve Cemāleddīn Efendi’nin de meşīhate naşbolunduğu yine Hāriciyye Nāzırı tarafından bildirildi. Bizim de işlerimiz bitmiş idi. Son olmak üzere bir zabıt tanzīm ve imzā ederek Bāb-ı ‘Ālī’de bırakmaya karar verdik. İmzā olunan zabıtın hūlāşası – Evvelki cum‘a günü ‘askere hitāben neşrolunan beyānnāme-i hūmāyūn Bāb-ı ‘Ālī’den taqđīm olunan beyānnāmeden başkadır. Hālbuki uşūl-i meşrūtiyyette hey’et-i mes’ūlenin taqđīm ettiği evrāk tebdil olunamaz – me‘ālini müş‘ir olup nevi‘ sarāyı mu‘āheze //VI-71// idi. Çünkü beyānnāme-i hūmāyūnda (tamāmiyle müstaķil birre’y ve tecrübekārolanlardan ve hīç bir tarafın te’sīrine tābi‘ bulunmayanlardan kabine teşkil edeceğim) yolundaki kelimeleri hey’eti müte’essir etti ve isti‘fāyı müte‘ākib gelen irāde-i seniyye-i hazret-i pādīşāhī de (hey’et-i müsta‘fiyyenin memleketin en müşkil zamānında idāreyi der‘uhde ederek izhār-ı hamiyyet eylediğini ve bundan sonra da vezā’if-i mevdū‘aya devāmlarını arzū eder ise de beyān olunan esbāb kabūl-i isti‘fāya mecbūr kıldığı tarzında yazılmış olmasına nazaran bu iki irāde-i seniyye arasında da bir nevi‘ muhālefet görüldüğü mevzū‘ları müzākere olundu faķať ‘arz-ı ‘atebe-i ‘ulyā //VI-72// kılınması ve ikinci şıķkın da yazılması edebe muvāfiķ görülmeyerek ve bu ikine yalnız ~~xxx~~ mullaħūşan bir zabıt tutulup Bāb-ı ‘Ālī’de bırakıldı. Maķşad hey’et-i müsta‘fiyyenin mezkūr beyānnāmenin mes’ūliyyetini der‘uhde etmediğini hāleflerimize anlatmaktır. Eğer zamān müsā‘id olaydı terk-i vekālet edecek idik. Bu zabıt Tal‘at Bey’in teklīfi üzerine tutuldu ve bugün imzā ettiler. Orada hāzır bulunan Nesīb Efendi Memdūh Bey Aristidi Paşa ‘Ādil Bey ve ben idim. Diğer refīķlerim gitmişler idi. Müzākere esnāsında dā‘imā dışarıya çıkıp telefon ile Mābeyn ile muhābere eden ‘Āşım Bey de //VI-73// geldi o da imzā etti. Vasaťi sā‘at yedi buçuk olmuş idi. Memdūh Beyle Haydarpaşa vapuruna geldik. Şimendüferde Ġāzī Muhtār Paşa ile Meclis-i Meb‘ūsān Re’isi Hālil Bey’e teşādūf ettik. Muhtār Paşa’yı tebrik ettim. “Teşekkūr ederim faķať daha taķarrūr etmedi. (Ettarīķ şümmerrefīķ)* [*sayfanın sonuna daha sonra siyah mürekkeple eklenmiş not: Paşa’nın ‘aynen sözünü naklettiğim için taşhīh etmedim]²¹ derler yarın öğleden sonra bakalım teşkil edebilmek baħtiyārlığına* [*بختيارلغه yazılmış] nā’il olursak a‘lā.” dediler. Muvaffāqiyyetleri temenniyyātını tekrār eyledik.

Sonra Hālil Bey Ġāzī Paşa Fenāryolu’na çıktıktan sonra – bugün sarāya da‘vet olunduğunu orada Cemāleddīn Efendi’yi gördüğünü gerek Baķātib’e ve gerek Lūtfī Bey’e //VI-74// böyle mülevves ādamı meşīhate naşıl tevcīh eylediklerini sorduğunda

Efendimiz istediğini cevâbını aldığı sonra huzûra dâhil olduğunda Ğâzî Muhtâr Paşa'nın şadârete tensibi emr-i vâkı' hâline gelmiş olduğunu anladığını ve fikir ve mü'tala'ası istifsâr buyurulmakla Ğâzî Paşa intihâb buyurulmuş şu hâlde mü'tala'aya maħal kalmadığını ancak ~~Ha~~ Cemâleddîn Efendi'nin mâzîsi pek temiz olmadığını lisân-ı münâsible 'arzemiş ve ~~Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî~~ de o sırada hazır bulunan Başmâbeyinci Lütfî Bey "Efendim Cemâleddîn Efendi'nin gâyet habîs ve edesiz bir oğlu vardır onun için." demesi üzerine Halîl Bey "Ben oğlundan bahşetmiyorum. Kendisinden bahşediyorum." dediğini ve Başmâbeyinci'nin Cemâleddîn Efendi'ye //VI-75// müteveccih olduğunu anladığını bunun üzerine Zât-ı Şâhâne "Cemâleddîn Efendi râbıtalı bir âdam imiş." buyurmasıyla Halîl Bey de "Evet Efendim – dili ve 'aklı râbıtalıdır." diyerek ahlâksızlığına işâret eylediğini nihâyet Zât-ı Şâhâne "Ğâzî Paşa da onu istiyor." diyerek silsile-i kelâma nihâyet vermiş olduğunu huzûrdan çıktuktan sonra Ğâzî Paşa'ya "Cânım Efendim Cemâleddîn Efendi gibi 'Abdülhamîd devrinin yağmâkerlerinden bulunan mülevves bir âdamı refâkatinize almakla niçin mevki'nizi tezelzüle uğraşıyorsunuz biz sizin devâmlı bir kabine teşkiline ~~etmenize~~ muvaffakiyyetinizi temennî eyleriz." demiş ise de o da "Ammâ zekî âdamdır." //VI-76// diyerek işi kesmiş olduğunu hikâye etti ve kabineye dâhil olacak zevâta telgraf keşide edilerek yarın sarâyda 'vet edildikleri onlar da "Bu günlük Kâmil Paşa hâriciyye Ferîd Paşa dâhiliyye Hüseyin Hilmî Paşa 'adliyye Ziyâ Paşa mâliyye Nâzım Paşa harbiyye Ğâzî Paşa'nın oğlu Muhtâr Paşa bahriyyeye münâsib görüldü. Diğerlerine henüz kimse tensib edilmedi." dedi.

Tren Göztepe'ye geldi Halîl Beyle Memdüh Bey indiler ben Erenköyü'ne hâneme geldim. //VI-77//

9 Temmûz Sene 328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Meb'ûsân Dâ'iresi'ne gittim. Şadr-ı A'zam ile vükelâ-yı müsta'fiyyeden Tal'at, Memdüh, 'Âdil, Emrullâh, 'Aşım Beyler ile Hürşîd ve Aristidi Paşalar geldiler. A

Şadr-ı A'zam "Bugün sarâydan bir telgraf aldım. Cümledenize tebliğ ettim. Teşkil-i vükelâyâ me'mûr buyurulan Muhtâr Paşa sarâyda rüfekâsıyla müzâkereye devâm ediyor. Hey'et teşekkül edinceye kadar bizim de vekâlette devâmımız emrolunuyor.

Telgrafımı aldınız mı?” dedi. Rüfeķā kāmilen aldıklarını söylediler. Ben “Almadım çünkü dā’ireye uğramadım.” dedim. //VI-78//

Bugün meb‘ūsānda ictimā‘mızın sebebi Hey’et-i Vükelā’dan i‘timād aldıktan sonra a isti‘fānın ve bir de Hürşid Paşa ile Nāzım Paşa ve rüfeķāsının cem‘iyyet-i hafıyye tarafından gönderilen varaķayı sarāya götürmeleri esbābının izāhını meb‘ūsān talep etmiş ve bugüne ta‘līķ kılınmış idi. Bunun için toplanmış idik. Faķať bu sıralarda – sā‘at vasaťi (4) – Ğāzī Paşa’nın teşķil-i vükelāya muvaffaķ olarak huzūr-ı hümāyūna Hey’et-i Vükelā’nın kabūl olunduđu haberi sarāydan alındı. Artık hey’et-i cedīde ta‘ayyün edip Bāb-ı ‘Ālī’ye gitmek üzere iken bizim hey’et-i müsta‘fiyyenin meb‘ūsān muvācehesinde izāhāt verilmesi ma’nāsız olacađı qarārgīr olarak //VI-79// re’is-i meclise anlatıldı. O da kabūl ederek hey’et-i ‘umūmiyyeyi toplayıp keyfiyyeti ‘alenen söyledi. Hey’et de izāhāt i‘tāsına lüzüm kalmadığını taşdıķ etti. Evķāf nezāretine benim yerime Mehmed Paşa’nın ta’yin olunduđu söylendi.

Mehmed Paşa Şām-ı Şerīf eşrāfından ‘Azemzādedir. İttiḥād ve Teraķķī nāmına nāmzedliđini vaz‘ etmiş Şām’dan bu sene meb‘ūs intihāb edilmiştir. Zekī ve terbiyyeli bir zāttır. Cenāb-ı Haķ’tan muvaffaķiyyetini temennī eylerim. Kāmil Paşa hāriciyye nezāretini kabūl etmemiş Şūrā-yı Devlet re’isi olmuş Noradunkyan* [*نورادوكيان yazılmış] Efendi hāriciyyeye me’mūr edilmiştir. //VI-80//

10 Temmūz Sene 1328 Salı

Şabāhleyin Meb‘ūsān Re’isi Ḥalīl Bey’den bir mektūb aldım. “Bugün berāy-ı tebrīk-i ‘iyd-i millī sarāya gitmek lāzım mıdır? Yā bize gel yā ben size geleyim biraz görüşelim.” diyor. Ādamı Hüseyn Ađa ile berāber ben gittim Göztepe’deki hānesinde bir sā‘at kadar konuştuk. Müzākeremizin hūlāşası – şimdi bizim için vazīfe-i vaťaniyye Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshine sebebiyyet vermemektir. Rüfeķādan ba‘zıları ‘aşabīdirler. Onlara i‘tidāl tavşıyye edelim. Bir taraftan da vükelādan ba‘zılarına ve billḥāşşa Hüseyn Ḥilmī Paşa ile Ğāzī Paşa’ya Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshine teşebbüs etmemeleri huşuşunda Ḥalīl Bey tarafından münāsib mevķi‘e düştükte ihtārāt //VI-81// icrā edilmesi aramızda qarārgīr oldu. Ben hāneme ‘avdet ettim Ḥalīl Bey de sarāya gitti.

Evde Münir Beyle (Çorum) Beyoğlu Muḳāvelāt Muḳarriri Rıf'at Bey'i buldum. Birlikte yemek yedik adaya gittik. Maltepe'de Hācī 'Ādil de berāber vapura bindi. Sā'at dört buçuk idi. Hālil Bey de vapura geldi. Huzūra ḳabūl buyurulmuş meb'ūsānın feshine Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī'nin muvāfaḳatı olmadığını ve a'yān riyāsetine Sa'īd Paşa'nın ta'yini için yarın Gāzī Paşa'ya irāde-i seniyye teblīg buyurulacağını anlattı. Büyükada'ya a çıktık. Necmeddīn Mollā Bey'i orada bulduk. 'Arabalar ile Dil'e gittik. Bir ḳahvede ağaç altında oturduk. Müzākeremiz Hey'et-i Cedīde-i Vükelā'ya //VI-82// karşı meb'ūsānca alınması lāzım gelen ḳālin müzākere ve mülāḳazası idi. Ha Ben, Necmeddīn Bey, "Dā'imā i'tidāli muḳāfaza etmeliyiz. İ'timādımızı beyān ederek vükelā ile aramızda ihtilāf zuhūruna meydān vermeden meclisi ta'tīl edip gitmeliyiz. Teşrīn-i sānī de geldikten sonra māhiyyet-i mes'ele kendiliğinden ta'ayyün eder." mülāḳazasında bulunduk. Hācī 'Ādil Bey bu fikri taşvīb etmiyor idi. Tamāmen fikrini izhār etmemekle berāber kabineye hücūm etmek re'yinde olduğunu işrāb ediyor idi.

Münir ve Hālil Beyler de bizim fikrimizde bulundular. Hācī 'Ādil Bey oradan on dakıka mesāfede bulunan kayın birāderi Mardinī 'Ārif Bey'in ḳānesine //VI-83// gitti biz de Necmeddīn Bey'in ḳoḫrasına binerek açıldık faḳat rūzgār muḳālif idi. Erenköy sāhiline ḳadar gelmek tehlikeli görüldü tekrār adaya döndük. Kulūbe çıktık yemek yedik. Ben Hālil Beyle Necmeddīn Bey'in ḳānesinde yattık. Münir Rıf'at ile kulūbde kaldılar.

11 Temmūz Sene 1328 Cehārsenbih

Şabāhleyin Maltepe vapuruyla geçtik. Ben Erenköyü'nde trenden indim ḳāneme geldim. Sā'at üç buçuḳa ḳadar istirāḳat ettim. Oradan Esbaḳ Nāfi'a Nāzırı Hūlūşī Bey'in ḳoşḳüne gittim. Kerīmesinin nikāḳında bulundum. //VI-84// Mühendis Hāydar Bey nāmında bir genç ile kerīmesinin 'aḳdi icrā kılındı. 'Aḳde ḳāzır bulunanlar meyānında Şadr-ı Esbaḳ Hāḳḳī Paşa mevcūd idi. Paşa ile bir sā'at ḳadar konuşuk. Kabineden meb'ūsāndan baḳsettik. Meb'ūsānın fesiḳten kurtarılması menāfi'-i vaḳaniyye icābından olduğunu ve bunun için de i'tidāl lāzım idüğünü söyledi. Paşa Yakacık'a ḳānesine gitti ben de ḳāneme geldim.

12 Temmūz Sene 1328 Pençsenbih

Dođru meb'ūsāna gittim. Tal'at Beyle görüřtüm. Evvelce řiddet taraıdārı olduđu ĥalde ta'dil-i fikr //VI-85// ederek gerek kabineden ve gerek Cem'iyet-i İ'tilāfiyye'den tecāvüze dūćār olmadıkća muĥāfaza-i i'tidāl etmek lüzümünü söyledi ve Merkez-i 'Umūmī a'zāsının fikirleri de* [فكرلرنیده* *fikirlerini de* yazılmış] bu olduđunu 'ilāve etti.

Sonra celse açıldı. Re'is Ĥalil Bey'e (Ĥalāřkār Zābiĥān Grubu) mührüyle gelen tehdīdnāmeyi okudular. Bir tūfān-ı heyecān koptu. Ĥarbiyye Nāzırı Nāzım Pařa'yı da'vet ettiler geldi. Ĥükümetin de bundan müte'essif olduğunu bildirdi ve taĥķikāta devām etmekte olduklarını anlattı. Bu müzākerenin tafřilātı ve varaĥanın şüreti Taĥvīm-i Vekāyi'de olduğundan orada müĥāla'a edilmelidir. //VI-86//

13 Temmüz Sene 1328 Cum'a

Bugün Erenköyü'nde kaldım. Ba'zı zevāt ziyārete geldiler. řāyān-ı kayd ve taĥrīr bir şey yoktur.

14 Temmüz Sene 1328 Cum'a ertesi

řabāĥleyin vasaĥı dokuz bućuk treni ile meb'ūsāna gittim. Ĥükümet fazla iĥtiyāt göstermiř ~~yigi~~ yirmi ćadar ćānūnu berāy-ı muĥāfaza göndermiřtir. 'Umūmī celse açıldı řadāret 'Adliyye Būdćelerinin müzākeresi ĥitām buldu. Ĥabūl edildi. Ĥalil Bey'e tehdīdnāme gönderen (Ĥalāřkār Zābiĥān Grubu) tehdīdnāmedeki //VI-87// müddetin inćızāsına mebnī bugün bir fecī'anın zühürünü ba'zı zevāt intizār ediyor idi. Lehulĥamd bir řey ćıkmadı. "Ĥafıyyen vućū'bulan iĥbāra nazaran yarınki pāzār günü bir fecī'a ićā'ı iĥtimāli vardır." diye Tal'at Bey bana söyledi. Ĥuvve-i ma'neviyyesini kırmamak için ben refićlerime söylemedim. Ĥattā Münir Bey'i bile (ćorum) ĥaberdār etmedim. İnřā'allāĥ yarın yine meb'ūsāna gideceđim. //VI-88//

15 Temmüz Sene 1328 Pāzār

Bugün řabāĥleyin on birde Evćāf Nezāreti'ne gittim. Maćsadım ĥalefim Meĥmed Pařa'yı tebrik etmek idi. Bulamadım. Meclis-i Vūkelā'ya gitmiř. Dā'ire-i Nezāret'te

bulunan erkân ve me'mûrîn ve kalemleri ziyâret ✕ ettim. Oradan Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Fırka Hey'et-i İdâresi ictimâ' etmiş ve bu hey'et idâreye mu'âvenet etmek ve ba'zı mesâ'il-i mühimmeyi ve bilhâşşa hükûmete karşı fırkanın ittihâz edeceği tarz-ı siyâseti ta'yîn etmek üzere on kişilik bir hey'et-i müşâvir de mesleğ fırka tarafından intihâb edilmiş idi. Ben de bu hey'ette dâhilim. Bugün //VI-89// vasaîi ikide ictimâ' ettik. Üç buçuğa kadar devâm ettim. Telefon ile Hâlid Ziyâ Bey'i buldum. Yıldız'da görüşmek istedim. Muntazır olduğunu söyledi. Bir 'arabaya bindim gittim. Müşârünileyhi sarâyın üst katında Serkarîn Lütfî Bey'in odasında Seryâver Şâlih Paşa ile berâber buldum. Dördümüz bir sâ'at kadar konuştuk. Biṭṭabi' müzâkeremiz kabinenin ve ahvâl-ı dâhiliyyenin almakta olduğu hâle mütedâ'ir idi. A'yân riyâsetine Sa'id Paşa'nın ta'yîn olunup olunmadığını sordum. Hâlid Ziyâ Bey "Ferîd Paşa (Şadr-ı Esbak) ta'yîn olundu //VI-90// ve ma'ette'essüf bugün irâde çıktı." dedi.

Ben "Sa'id Paşa mevcûd iken başkasının ta'yînini muvâfiḳ zannetmiyorum idim çünkü 'ilim ve iktidâr ve irâde i'tibâriyle Sa'id Paşa'ya mu'âdil a'yânda re'îs olacak âdam yoktur. Bundan başka Sa'id Paşa Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'nin emr ve işâretine muti'an en 'abrânlı zamânda a'yân riyâsetini terkederek şadârete gelmiştir." dedim.

"Evet." dediler. Lütfî Bey "Bence Sa'id Paşa a'yân riyâsetine ta'yîn etmemek nânkörlüktür." diye 'ilâve etti.

Hâlid Ziyâ Bey dedi ki "Efendimiz Sa'id Paşa'yı cidden arzû etti. Şadr-ı A'zam Gâzî Paşa da 'Sa'id Paşa'dan münâsibi yoktur.' //VI-91// dedi. Sonra Hey'et-i Vükelâ arasında müzâkere edilmiş. Sa'id Paşa'nın olmamasında ısrâr ettiler ve nezd-i şâhânedede istihâmı ol mertebeye vardırıdılar ki Sa'id Paşa'yı Efendimiz a'yân riyâsetine naşb etse idî eder ise Hey'et-i Vükelâ'nın isti'fâsını imâ ettiler. Efendimiz de bundan çekindi. Şarf-ı nazar etti. Ancak Dâmâd Ferîd Paşa'nın olmamasını şart koydu. Bu şüretle mes'ele bitmiştir."

Mevzû'-ı müzâkereyi deḡiştirdik. Benim huzûr-ı hümâyûna girmekliğim için bir buçuk sâ'at kadar intizâr etmek iktizâ ediyor idi. Çünkü Zât-ı Şâhâne Harem-i Hümâyûn'u teşrîf //VI-92// buyurmuşlar ezânî ✕ sâ'at on bir buçukta çıkacaklar imiş. Bir buçuk sâ'at beklemeye vaktim yok idî. Vedâ' ettim ayrıldım. Başka bir gün huzûr-ı hümâyûna girmek için behemeḡâl gelmekliğim iktizâ ettiğini üçü mütteḡiden

söylediler ve ekīden beyān ettiler arzū-yı şāhānenin öyle olduğunu bildirdiler. Hālid Zīyā Bey aşağıya indi benimle berāber odasına girdik. Ayakta biraz görüştük. Müşārünileyh sarāydaki entrikalardan korkuyor idi. “Burada kimler var bilmezsiniz.” diyor idi. Hālid Zīyā Bey’in odasının karşısında bulunan İkinci Mābeyinci Tefvīk Bey’in odasına da uğradım. Müşārünileyh de arkadaştır. Sarāya gelmiş iken //VI-93// odasına uğramamak münāsib değildi. Tefvīk Bey pek memnūn göründü. Dā’imā sarāya gelmekliğimi ve odasının her vakit kendi ta’bīrince teşrīf edilmesini ricā etti ve Zāt-ı Şāhāne memnūn olacağını söyledi.

Sarāydan çıktım Nişāntaşı’na Şadr-ı e Sābık Sa’īd Paşa’nın hānesine gittim. Müşārünileyh ile bir sâ’atten ziyāde görüştüm. Sarāydaki ahvāli hikāye ettim. O da bana mesmū’atından bahşetti. Bilhāssa kendisinin a’yān riyāsetine Hüseyn Hilmī Paşa’nın māni’ olduğunu söyledi. Ve Hilmī Paşa “O benim beni a’yān re’īsi yapmadı //VI-94// ben de onun riyāsetine māni’ olacağım.” dediğini işittiğini söyledi. Kāmil Paşa’nın pek fenā ādam olduğundan şadārete gelmesi memleket için hayırlı olmayacağını ifāde eyledi ve Meclis-i Meb’ūsān’ı fesihten kurtarmak her hālde lāzım idüğünü meclis ‘uşātın talebi üzerine fesholunur ise meşrūtiyyet-i idārenin tehlikede kalacağını ‘ilāve eyledi. Sā’at vasaṭi yediyi geçmiş idi. Oradan Erenköyü’ne gelmek müşkil idi. Beşiktaş’a gittim. Kayınvālidemde kaldım.

Fī 16 Temmūz Sene 1328 Pāzār ertesi

Şabāhleyin Meclis-i Meb’ūsān’a gittim. Vükelā mābeyinde imiş. Şurre-i Hümāyūn Alayı mülābesesiyle //VI-95// oradan telefon ile Meclis Re’īsi Hālīl Bey’e bugün sarāyda bulduklarından gelemeyeceklerini ve faḫaṭ yarın herhālde programlarını okumak için meclise geleceklerini bildirdiler. O gece Merkez-i ‘Umūmī’de ba’zı rüfeḫānın ictimā’ etmesi icāb ettiğinden benim de gelmekliğimi Tal’at Bey haber verdi. Bu geceyi de nişfülleyden üç sâ’at sonraya kadar orada geçirdim. Sonra Bolu Meb’ūsu Hābīb Beyle Çorum Meb’ūsu Münīr Bey’in Yerebatan’daki hānesine gittik orada kaldık. Şabāhleyin dokuz buçukta Tal’at Bey’e gittim. Raḫmī Bey gece orada kalmış idi. İstanbul Vālīsi İbrāhīm Bey de şabāhleyin gelmiş birarada bulundum. //VI-96// Hey’et-i Vükelā’nın Cem’iyyet’e ve Meclis-i Meb’ūsān’a karşı ittihāz ettiği meş meslekten bahşolundu. Polis Müdüri Edīb Bey’in bigayrihāḫḫin ‘azledilmesinden İbrāhīm Bey Şadr-ı A’zam’a şikāyet ettiğini ve bunun üzerine Emniyyet-i

‘Umūmiyye müdürriyyetine ta’yîn edildiğini söyledi. Țal‘at Bey geldi. Berāber çıktık. Nāfi‘a Nezāreti’nin önünde bir ‘arabaya bindik. Yolda Țal‘at Bey’e karşı muhālifinin tertīb etmiş oldukları su’iğeşdden bahşettik. Hükümetin emriyle zābıta me’murlarının Țal‘at’ı, Cāvid’i Raḥmī’yi ta’kīb etmekte olduklarını Țal‘at söyledi. Doğru Nişantaşı’nda Şadr-ı Sābık Sa‘īd Paşa’nın ḥānesine geldik. Mülākātımız yarım sā‘at kadar devām etti maḥrem idi. //VI-97//

Esbāb-ı Mülākāt fī 17 Temmūz Sene 1328 Salı

Dün gece Merkez-i ‘Umūmī’de ictimā‘ eden rüfekā “Hükümet-i ḥāzıranın mesleği bize karşı şübhesiz meslek-i ḥuşūmettir. Eğer cümlesi bītaraf ve nāmūslu zevāt olsalar idi kaydımızda değil idi. Faķat Nāzım ve Kāmil Paşalar ile Cemāleddin Mollā ve ‘Abdurrahmān Efendiler gibi ādamlara tevdī’-i hükümet ederek Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshine muvāfaķat vaṭana karşı ḥidmet değildir. Şāyed hükümet isti‘fā ederse yerine sābık kabinede dāḥil bulunmuş olan arkadaşlarımızdan ḥiç biri dāḥil olmamak üzere bir İttihād ve Teraķķī kabinesi teşkil etmek bizim vazīfemizdir.” dediler ve bunda ittifāķ eylediler. “Şu ḥālde //VI-98// bu kabineyi kim teşkil edecektir? Sa‘īd Paşa’dan başka kimse yoktur. O ḳabūl etmez ise Maḥmūd Şevket Paşa şadr-ı a‘zam olmalıdır.” dediler ve Sa‘īd Paşa’nın nezdinde teşebbüsātta bulunmak üzere Țal‘at ile beni me’mūr ettiler. Maḥmūd Şevket Paşa’ya da Ḥüseyin Ḳadrī Bey’i gönderdiler (Karesi Meb‘ūsı). Paşa ile sebep-i mülākātımız budur. Țal‘at bir takım muḳaddemāttan şarf-ı nazar ederek Paşa’ya “Efendim bu kabinenin devāmını zannetmiyoruz. Suḳūṭ eder ise yerine bir kabine teşkil etmek vazīfesiyle kendimizi mükellef ‘adediyoruz. Çünkü ekseriyyet bizdedir. Hükümet teşkili ekseriyyet fırķasına ‘ā’iddir. //VI-99// Böyle bir mecbūriyyet ḥāşıl olursa şadāreti ḳabūl buyurup buyurmayacağınızı açık olarak söylemenizi ricā ederiz.” dedi.

Şadr-ı Esbak düşündü “Evet.” dedi. “Hükümeti sizin teşkil etmeniz lāzımdır. Faķat şadr-ı a‘zam ben değil Maḥmūd Şevket Paşa olmalıdır. Onu ben iķnā‘ ederim.”

Țal‘at “Onu da düşündük. Ḥiç kimse ḳabūl etmez Pādişāh Ḥazretleri de bize emir ve ısrār buyurursa ḳabūl eder misiniz?”

Sa'îd Paşa “Hiç kimse kabûl etmez Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî de bana emir ve ısrâr eder ise hâzırım.” dedi. //VI-100//

İkimiz birden müşârünileyhe teşekkür ettik. Bizim kabineye dâhil olmayacağımızı söylemedik. Meclisi fesihden kurtarmak lâzım olduğunu tekrâr tekrâr bize ihtâr eyledi. Oradan vedâ' ederek çıktık. Meclis-i Meb'ûşân'a geldik. Dün gece müzâkerede bulunan rüfeğâdan Rahmî ve Hâbîb Beyler sordular “Kabûl ediyor.” e dedim. Memnûn oldular Maḥmûd Şevket Paşa'nın da kabûl etmekte olduğunu söylediler.

Hey'et-i Vükelâ Dâ'ire-i Meb'ûşân'a geldiler. Programlarını kırâ'at eylediler. İ'timâd re'yi toplandı 113 re'yle i'timâd. //VI-101// Bu hey'et-i vükelânın muvaffakiyetlerini ümmîd edemiyorum. Esbâbı eşnâ-yı müzâkerede görülüyor ki bîtaraf kalmıyorlar bir haftadan beri icrâât-ı hükûmette gârezkârlık görülüyor. Hüseyin Hilmî Paşa uğursuz bir âdamdır. Zamânında Adana Kıtâli ve Otuz Bir Mart Hâdisesi zühûr etti. Kendisini beğenir hõdbîn bir zâttır. Meslek-i hükûmete nazaran muvaffakiyet me'mûl değildir. Bir de salı günü dâ'irelerinde işe başladılar ve bu salı günü de mecliste program kırâ'at ettiler. Aldıkları i'timâdın 'adedi de (13)dür. Gerçi bunlar şâyân-ı vüşûk ve ehemmiyet değilse de meb'ûşânın muvaffakiyetine te'sîri //VI-102// inkâr olunmamalıdır.

İki günden beri hâneme gelemiyordum. Bugün aḥşâm gece sekizi eḥi iki gece vapuruyla Ḥaydarpaşa'ya oradan trenle Erenköyü'ne hâneme geldim. Yorgun idim yattım.

18 Temmûz Sene 328 Cehârşenbih

Bugün evde kaldım. Meclis-i Meb'ûşân'a gitmedim. Aḥşâm üzeri Burdur Meb'ûşu kayınbirâderim Ğâlib Bey'den bir telgraf aldım. Hülâşası “Bugün vükelâ Meclis-i Meb'ûşân'a geldiler. //VI-103// Kânûn-i Esâsî'nin yedinci maddesinin ta'dilini teklîf eylediler. Müzâkerenin baḳiyyesi yarına kaldı.”

19 Temmûz Sene 1328 Pençşenbih

Şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Vükelâ da geldiler müzâkere devâm etti. Bugünkü müzâkere zabıtlarının Takvîm-i Veķâyî'de okunmasını bilhâşşa tavsiyye ederim. Pek mühimdir.²² Vükelânın mâhiyyet-i 'ilmiyye ve ahlâkiyyeleri hakkında insân fikir hâşıl eder. Netîce-i müzâkerede mādde-i ma'hûde encümene havâle edildi.
//VI-104//

20 Temmûz Sene 1328 Cum'a

Bugün evde kaldım. Pek çok ehibbâ ve hemşehriler ziyârete geldiler. Ez en cümle Maḥkeme-i Temyîz-i Hukûk Re'îsi üstâdım Ḥaydar Efendi a'zâdan Kayşeriyeli Ḥamdî Efendi 'Adliyye Nâzır-ı Sâbıkı Memdûḥ Bey Nâfî'a Nâzır-ı Esbakı Ḥulûşî Bey Niğde Meb'ûsu Muḥyieddîn Efendi Konya meb'ûslarından Yalvaçlı 'Ömer Efendi Kütahya Meb'ûsu 'Abdullâh 'Azmî Efendi ve daha bir çok zevât geldiler.

21 Temmûz Sene 1328 Cum'a ertesi

Şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Meclisin feshi //VI-105// ve kabinenin şüret-i terkîb ve harekâtı hakkında * rüfeķadan ba'zıları ez en cümle Münîr Bey Ḥacî Muştafâ Efendi daha bir çok zevât müṭâla'amı sordular.

Dedim ki "Meclisin feshine muvâfakati ben ḥamiyyet-i vaṭaniyyeme muvâfık göremem. Çünkü evvelâ 'işyân üzerine meclisi feshetmek meşrûtiyyeti tehlikeye vaz'etmektir. Zirâ ḥayşiyet-i milliyye muḥtel olur. Bundan sonra gelecek meclis-i meb'ûsânların mevķi'leri dâ'imâ mütezvil bulunur. Sâniyyen kabineyi terkîb eden eşhâşa ḳalben i'timâd ederek bırakıp gidemem ve bugünkü gazetelerde görüldüğü vechile Arnavud erbâb-ı kıyâmının aşıl meṭâlibi meclisi feshettikten sonra başlayacağında şübhe yoktur ve o meṭâlibin birincisi muḥtâriyyet-i idâredir. Meclis fesholunur ise bu hey'et //VI-106// muḥtâriyyet i'ṭâsında za'af göstererek verirler ve bir muvaḳḳat mādde-i ḳânüniyye ile icrâ ve taṭbîķ ederler. Gelecek meclis-i meb'ûsânı emr-i vâķi' karşısında bulundururlar. Bu benim müṭâla'amdır. İnşâ'allâh böyle olmaz faķaṭ korkarım böyle yapacaklar. Ḥulâşaten benim fikrim şifat-ı meb'ûsiyyeti tamâmiyle ifâ etmektir. Her türlü müṭâla'ât-ı zâ'ideden tecerrüd etmektir. Vicdânen i'timâd icâb ediyor ise etmeli vicdânın telķînâtı 'adem-i i'timâd ise 'Kabine teşekkül edemez.' diyerek tereddüd göstermemelidir. Evvelsi gün fırķa

harbiyye nâzırından istîzâhâ karar verdi. Bugün istîzâh taqrîrini hemân vermelidir. Kabineye meclisi feshçe meydân bırakmamalı evvelâ //VI-107// harbiyye nâzırından başlayarak ıskât etmelidir.”

İstîzâh taqrîri verildi kırâ’at edildiği esnâda Berât Meb’ûsu Süreyyâ Bey i’tirâz etti ve ekseriyyet fırkasına karşı tecâvüzât-ı lisâniyyede bulundu. “Bu ‘ayıbdır.” dedi. Hâllâcyan Efendi Süreyyâ Bey’e sözünü geri aldirmek istedi. “Almam.” dedi. “Hem ‘ayıb ediyorsunuz siz bu memleketi böyle batırdınız cânîsiniz.” dedi. Hâllâcyan da “Siz edebsizsiniz jurnalcisiniz.” diye taḥkîr etti. Gürültü koptu. Re’îs nizâmnâme-i dâhilî aḥkâmını taḥbîke teşebbüs etti. Evvelâ Süreyyâ Beyle Hâllâcyan Efendi’ye kendilerini //VI-108// müdâfa’a etmek üzere söz verdi. Hâllâcyan Efendi söz aldı. Kürsiye çıktı. Süreyyâ Bey’in mensüb olduğu fırka hey’et-i ‘umûmiyyesini taḥkîr ederek evvelâ kendisine tecâvüz etmiş olduğundan ḥaḳḳında nizâmnâme aḥkâmını taḥbîk etmesini re’îs-i meclisten üç def’a taleb eylediği ḥâlde etmek etmediğinden mecbûren muḳâbele ettiğini müdâfa’aten beyân etti.

Süreyyâ Bey söz almadı çıktı gitti. Re’îs evvelâ Süreyyâ Bey ḥaḳḳında taḥbîh cezâsına karar verip vermediğini meclisin re’yine ta’lîk eyledi. Meclis ekseriyyet-i ‘azîme ile taḥbîh cezâsına karar verdi.

Sâniyyen Hâllâcyan Efendi’nin îzâhâtı tebriyyeasi için kâfî olup olmadığını re’ye koydu. Ekseriyyet kâfî görerek onun //VI-109// ḥaḳḳında tertîb-i cezâyâ lüzûm görmedi.

Ben Hâllâcyan Efendi’nin de taḥbîh edilmesi re’yinde bulundum ve o şüretle re’y verdim. Faḳat eḳalliyyet-i ârâda kaldık. Bu iş bitti. Aşıl istîzâh taqrîri re’ye kondu. Ekseriyyet-i ‘azîme ile ḳabûl edildi. Re’îs tarafından harbiyye nâzırına derḥâl tezkere yazıldı ve Telgraf Bûdçesiyle ‘İlmiyye Bûdçesi’nin müzâkeresine başlandı. Telgraf bitti ‘İlmiyye Hey’et-i ‘Umûmiyyesi bitmiş idi. Nâzım Paşa’nın cevâbı geldi. Diyor ki “Bugün Meclis-i Vûkelâ’dayım meşḡulüm önümüzdeki pençşenbih gününe ta’lîkîni taleb ederim.” Meclis müzâkere açtı “Pençşenbihe ta’lîkîne lüzûm ve ihtiyâc yoktur pâzâr ertesi kâfidir.” dedi. //VI-110// Ol şüretle ḳarârgîr oldu. Yine ‘İlmiyye Bûdçesi’nin müzâkeresine başlandı. Sâ’at beşi geçiyor idi. a Vûkelâ meclisin istîzâh ḳarârından ḥaberdâr olmuş ve istîzâhâ meydân vermeden fesh-i esbâbına tevessül

etmek üzere meclise geleceklerini re'ise telefon ile haber vermek istemişler. Re'is meşğul olduğundan terk-i vazîfe etmedi. Arkadaşlar “Vükelâ gelmeden meclisi ta'til etmek muvâfıktır çünkü yarın pāzârdır. Pāzâr ertesi istizâh günüdür. Bugün vükelânın buraya gelip yeni* [*يُنَى yazılmış] bir mes'ele çıkarmalarına mâni' olmalıyız.” dediler ve öyle yapıldı. Bakalım yarın veyâ öbürgün ne yapacaklar? Bugün meclisin mevki'i biraz daha kavîdir. Cenâb-ı Hâk memleket için //VI-111// hayırlısı ihsân buyursun.

Dâ'ireden çıkmak* [*چيَقْمَاق yazılmış] üzere iken Tal'at Bey ile görüşüm. Bana mahrem olarak dedi ki “Maḥmūd Şevket Paşa Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'ye gitmiş. Huzûra kabûl buyurulmuş. Zât-ı Şâhâne kabineden infî'âlini ketmetmemiş. Buyurmuş ki ‘Başmâbeyinci ile Başkâtib'i yanımdan aldılar. Hâlbuki ben o âdamlardan memnûn idim. Bana dediler ki ‘Zâbiṭân bunları katledeceklerdir. Hayâtlarını kurtarmak ister iseniz ḥidmetinizden bunları ‘afvediniz.’ Ben de muvâfaḫat ettim. Faḫaṭ bu gibi ḫâller münâsib deĝildir.’

Şevket Paşa Sa'îd Paşa'nın tekrâr şadârete getirilmesini tavşiyeye eder. Zât-ı Şâhâne “Sa'îd Paşa iyi ammâ en müşkil bir zamânda beni bırakır gider.” //VI-112// der sükût eder.”

Sonra onlardan ayrıldım Erenköyü'ne geldim.

22 Temmûz Sene 1328 Pāzâr

Şabâḫleyin dünkü ḫarârımız vechile Göztepe'de ‘Adliyye Nâzır-ı Sâbıḫı Memdûḫ Bey'in ḫânesine gittim. Bahriyye Nâzır-ı Sâbıḫı Hürşid Paşa da oraya gelecek idi. Bir çâryek sonra (vasaṭi dokuz buçukta) geldi. Yanında bahriyye nezâreti muḫâsebeciliĝinden Nâzır-ı Lâḫaḫ Maḥmūd Muḫtâr Paşa'nın icbârıyla isti'fâ ettiĝini söyleyen Refîḫ Bey nâmında biri de var idi. Müzâkeremiz on bire kadar devâm etti. Sâbıḫ ve lâḫaḫ kabinenin ḫaṭiyyâtına mütedâ'ir idi. Hürşid Paşa ile benim aramda cereyân eden müzâkere-i mühimmeyi //VI-113// buraya ḫaydetmek pek lâzımdır. İleride tenvîr-i ḫaḫîḫate medâr olacaktır. ḫarfiiyyen yazmaĝa ve ḫiç bir ḫisse tâbi' olmayarak ḫaḫîḫati aḫlâfa bildirmeye ḫalıştıĝıma Cenâb-ı Hâk şâhidimdir.

(Mükâleme-i Mühimme)

Ben “Paşa siz harbiyye nâzırı vekîli iken Hâlâşkâr Zâbiţân Grubu’nun varaķa-i ma’lumesini i’fâ eden iki zâbiţ kimdir biliyor musunuz?”

Hürşid Paşa “O zâbiţleri ben bilmiyorum faķaţ Erkân-ı Harbiyye Livâsı Zekî Paşa ile Nazîf Paşa bilirler. Zâten varaķayı bana bu iki paşa getirdi. Kendilerinden sordum. Zekî Paşa ‘Zâbiţler ma’lumdur. İki de yüzbaşısıdır kendilerini tanırım.’ demiş idi. Bunlara dedim ki ‘Siz bu gruba mensûb olanlara söyleyiniz bu hâl ve hareketten vazgeçsinler //VI-114// dağılsınlar. İçlerinde benim bildiğim ümerâdan kimseler var ise üç kişi intihâb edip bana göndersinler maķşadlarını söylesinler’ dedim. İki gün sonra Zekî Paşa ile Nazîf Paşa tekrâr geldiler. O vaķıt o iki zâbiţin biri yüzbaşısı dđgeri mülâzım idüğünü Zekî Paşa söyledi. Ben Zekî Paşa’ya dedim ki ‘Sen evvelce bana ‘İki de yüzbaşısıdır.’ demiştin şimdi bu ihtilâf nedendir?’

Bu sözüme kaţı cevâb veremedi. O iki zâbiţin isimlerini ve künyelerini istedim. Zekî Paşa dedi ki ‘Senin emrinle ben bunlar ile görüştüm artık onların isimlerini veremem.’

Cevâben dedim ki ‘O hâlde benim nazarımda varaķa-yı ma’lûmeyi tertîb edenler ile berâbersiniz. Ben seninle Nazîf Paşa’yı //VI-115// bu huşuşta mes’ûl tutarım.’

Zekî Paşa ‘Eğer o iki zâbiţin isimlerini söylemeğe beni icbâr eder iseniz söylerim sonra intihâr ederim.’ dedi. Ben de ‘İntihâra falân karışmam size varaķayı verenleri siz söylemedikçe ben ikinizi tanırım başkalarını bilmem.’ dedim.”

Ben “Paşa Hâzretleri Nâzım Paşa ile Hâdî Paşa ve ‘Osman Paşa varaķayı alıp mâbeyne götürdüler. ‘Acabâ bunlar da o gruba dâhil midirler?’”

Hürşid Paşa “Varaķayı ben aldıktan sonra Nâzım, Hâdî, ‘Osman, ve Erkân-ı Harbiyye Re’is-i Sânisî Maħmûd Paşa’yı topladım. Ne tedbîr //VI-116// ittihâz edilmek lâzım geleceğini sordum. Cümlesi ordunun kâmilten bozulduğundan bunları terbiyye etmek için elde kuvvet bulunmadığından uzun uzun bahşettiler. Ben de olvaķt kâni’ oldum. Faķaţ şimdi anlıyorum ki ordunun mecmû’u değil hattâ şûlsü bile o gruba dâhil değildir. Bunların bizzât gruba dâhil olduklarını kestiremem. Nâzım Paşa ile Hâdî Paşa’nın dâhil olacağını ümmîd etmem. ‘Osman Paşa kıymetsiz bir âdamdır. Meħâfil-

i ‘askeriyede ehemmiyeti yoktur. Cāhildir. Onu bilmem. Ancak Nazîf Paşa ile Zekî Paşa’nın grup nāmına hareket ettiklerini görüyor idim. Benim nazarımda o ikisi müthemdir. Mābeyne giden Paşalara Çürüksulu Maḥmūd Paşa iltihāk etmedi. Onlardan ayrı bir meslek göstermesi //VI-117// Maḥmūd Paşa’nın gruba mütemā’il olmadığını gösteriyor idi.”

Ben “Paşa sen Meclis-i Vükelā’nın kararıyla mābeyne gittin. O varakayı taḫdīm ettin. Ḥālbuki Nāzım ve Hādī ve ‘Osmān Paşalar vükelānın kararına muḫālif olarak gittiler.”

Ḥürşid Paşa “Evet ben vükelānın tensibiyle gittim. Onların gitmemesi lāzım geleceği kendilerine Şadr-ı A‘zam tarafından teblig kılındığı ḫālde dinlemediler gittiler.”

Ben “Ḥuzūr-ı ḥümāyūnda naşıl idāre-i kelām eylediler?”

Ḥürşid Paşa “Bana ordunun ḫālini naşıl karanlık gösterdiler ise pādişāha da öyle yaptılar. A‘yāndan ve ricāl-ı meşhūreden mürekkeḫ bir encümende //VI-118// müzākere edilmek müşāvere olunmak lāzım geleceğini Pādişāhımıza söylediler.”

Ben “Paşa bunları kaydettin mi sonra lāzım olur.”

Ḥürşid Paşa “Kaydettim.” dedi. Cebinden bir küçük defter çıkardı. On şāḫīfesi kadar yazılmıştır. Bu ḫuşūşa mütedā’ir olanları okudu. Okur iken Göztepe İstasyonu’nda idik. İkimiz de ayakta idik. Okuduğu saḫıf saḫırlar muḫtaşar idi ve hem de kendi müḫāla‘āt ve ḫissiyyātını yazmamıştır.

Bu sırada on biri iki geçe treni geldi. Berāber bindik. Ḥürşid Paşa refiḫi Refiḫ Beyle berāber Maltepe taraflarına adaya gittiler. Ben Erenköyü’ne indim. //VI-119// Ḥāneme geldim. Yemek yedim. Bu saḫırları yazdım. Şimdi sā‘at vasaḫi ba‘dezzuhr ikidir.

Bugün sā‘at üç buçukta Kozyatağı’nda yeḡenim Rızā Bey’in köşküne gittim. Aḫşām üzeri Rızā Bey geldi. “Bugün (pāzār) a‘yān ictimā‘ etmiş hem de şüret-i ḫafiyyede ictimā‘ etmiş vükelā da orada imiş.” dedi. Ben otuz beşinci mādde-i ḫānūniyyenin çıkarılması için gittiler zanneyledim. Aḫşām yemeğini orada Isparta Mutaşarrıfı

Behcet Beyle hemşirezâdesi Erzincan Meb'ûsu Sağıroğlu Hâlet Bey ve yeğenim Rızâ birlikte gece ezânî sâ'at üçe kadar oturduk. Üçte eve geldim. Hâlîl Bey'den //VI-120// bir âdam geldi. Seyyid Beyle Kütahya Meb'ûsu 'Abdullâh 'Azmî Efendi'nin Göztepe'de Hâlîl Bey'in hânesinde olduklarından oraya gelmekliğimi arzû ediyorlar imiş. Derhâl gittim. Vasaî sâ'at bire kadar oturduk. Bugün a'yân'da vükelâ ictimâ' ederek meclis-i meb'ûsân-ı hâzırın meclis-i sâbıkın müddetini ikmâl için olup olmadığını şüretinin tefsîrini taleb etmişler. A'yân da muvâfık tefsîr etmiş. Velhâşıl Kânûn-i Esâsî ayaklar altına alınmış. Evvelâ tefsîr bir mādde-i kânûniyyenin tefsîri şüretiyle taleb olunur. Hâlbuki tefsîri taleb edilebilecek mādde-i kânûniyye henüz a'yândan çıkmamıştır ki //VI-121// tefsîri taleb olunabilsin. Cümlemizin fikri hükûmetin meşrûtiyyete kaṭ'î bir darbesidir. "Ne yapmak lâzım gelir?" diye düşündük. Aramızda tensîb ettiğimiz hareket şudur: "Meclisi kapatmak ve feshetmek için yarın vükelânın kırâ'at edecekleri irâde-i seniyyeye karşı "Semî'an ve ṭâ'a." demek şıfat-ı vekâlete münâfidir. Kânûn-i Esâsî'ye muğâyereti tafşîlen ve 'alenen x söylenmelidir. Sonra Meclis-i Vükelâ'nın ifâdâtını istimâ' etmemelidir. Şâyed a'zâdan birine söz vermezler ise re'îs ayağa x kalkar şu hâlin meşrûtiyyete ve Kânûn-i Esâsî'ye muhâlif olduğunu teşrîh //VI-122// eyler ve böyle bir hâlin kürsî-i millette söylenir iken kendisinin riyâsette kalamayacağını ve meclis arzû eder ise başka bir ree'îs intiḥâb etmeleri lâzım geleceğini anlatır çıkar gider. A'zâ-yı meclis de re'îse ittibâ' eder. Sonra vükelâ istediğini yapsın faḫaṭ ḫaysiyyet-i milliyye kurtarılmış olur." dendi.

23 Temmüz Sene 1328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Meclis-i Meb'ûsân'a gittim. Vükelâ henüz gelmemişler Câvid Bey'i kürsî-i şabâḫa ḫitâbette buldum. Ğâyet mü'essir söylüyor vükelânın hâleti ve hareketi ve bir haftadanberi meşrûtiyyete indirmekte //VI-123// olduğu darbeleri ta'dâd ediyor idi. Nihâyette vükelâya 'adem-i i'timâd beyân edilmesini ve meclisin de ta'ṭîl e yine meclisin karar vermesini teklîf etti. Kürsîden indi. Bir iki muhâlife karşı meclis ekseriyyet-i 'azîme ile bu teklîfi kabûl etti. Vükelânın sukûṭuna karar verdi ve re'îs tarafından da'vet olununcaya kadar meclisin ta'ṭîl ine karar verdi. Dışarıya çıktık. Re'îs'in odasına gitmiş idim. Şadr-ı A'zam'dan o sırada bir telgraf gelmiş diyor ki "Meclisin feshine irâde-i seniyye şâdir oldu. Sâbık meb'ûslar sâ'at birde toplansın."

Biz dağıldık. Sonra Ğāzī Paşa gelmiş ✕ //VI-124// yedi kişiye karşı irāde-i seniyyeyi okumuş.

Ben Necmeddīn Bey Mūnīr Bey Sason Efendi Dā'ire-i Meb'ūsān'dan çıkıp Beyoğlu'na gittik. Öğle ta'āmını Kroker Oteli'nin ittişālindeki kulübde ettik. Zohrab Efendi Ankara Meb'ūsū Hālīl Hālīd Bey Şūrā-yı Devlet a'zāsından Şubhī Paşa da Sāmī Bey a'yāndan Bōstānī ve Dilberzāde Efendiler orada idiler. Görüştük. 'Adem-i i'timād ve fesih hakkında müdāvele-i efkār olundu. Netīcenin ne olacağını herkes birbirinden su'āl ediyor. Oradan Necmeddīn Mollā'nın yazıhānesine gittik. Vasaṭī dört buçuğa kadar orada kaldık. Maḥmūd Māhir Efendi Kırşehir Meb'ūsū 'Alī Rızā Bey Mūnīr Bey Sason Efendi //VI-125// Saruhan Meb'ūsū Muştafā Efendi hāzır idiler. Hep bahiṣ 'aynı bahiṣ idi. Hükümetin bugünden i'tibāren idāre-i 'örfiyye i'lān edeceğini orada işittik. Rivāyet Nāzım Paşa'nın ādamlarından bir erkān-ı ḥarbiyye kā'im-i maḳāmı tarafından. Oradan Ḥaydarpaşa vapuruna geldik. Ḥaydarpaşa'ya muvāşalatta Necmeddīn Bey'in ḳoṭrasını hāzır bulduk. Ben Mūnīr Bey Necmeddīn Bey Sason Efendi ḳoṭraya bindik. Beni Bōstāncı'ya bıraktılar onlar adaya gittiler. Gece Göztepe'ye Hālīl Bey'e gittim. Dedi ki "Sizden sonra sarāya gittim. Baṣmābeyinci ile Zāt-ı Şāhāne'ye ḥaber gönderdim meclisin ḳarārını 'arzedeceğimi söyledim. Baṣmābeyinci gitti geldi. Dedi ki 'Efendimiz şimdi Hırḳa-i Şerīfe //VI-126// ziyāretine gidecektir. Mühim bir şey var ise bendenize söylemenizi irāde buyurdu.' ve her hālde görüşmek arzū eder isem iki gün sonra gelmekliḡimi söylediğini söyledi.

Ben de meclisin ma'lūm olan ḳarārını tebliḡ edip meclise 'avdet ettim ve telgrafla tebliḡāt-ı şifāhiyyemi te'yīd ve tekrār eyledim. Yazdırdıḡım telgrafnāmeyi keşīde etmemiş telgrafçı getirdi bana dedi ki "A'yān Re'isi Ferīd Paşa 'Meclis-i Meb'ūsān feshedilmiş olduğundan Meb'ūsān Dā'iresi'nin muḥāfazası a'yān kestörlerine 'ā'iddir ve meb'ūsāndan hiç birinin telgraflarını ḳabūl etmemenizi hem A'yān Re'isi ve hem de ḳuvve-i icrā'iyye nāmına size tebliḡ ediyorum." dedi. Bu telgrafı keşīdede mütereddiddim." demesi üzerine ben de 'Pārasını versem //VI-127// geḳer misin?' diye sordum. O da 'Geḳerim.' dedi. Pārasını verdim. Çekip çekmediklerini bilmiyorum." Hālīl Bey'in sözleri nihāyet buldu.

Sonra – netice ne olacağına dâ'ir aramızda bir sâ'at kadar müdâvele-i efkâr edildi. Ben mü'tala'amı şu şüretle yürüttüm. “Mes'ele iki noktadan nazâr-ı diğğate alınmak ve ona göre bir karar vermek iktizâ eder. (1) Bugün bizim mecliste verdiğimiz karârda şebât edip hükümeti ğayrimeşrû' ve sâkıt ve meclisi bâkî 'addetmek – bunda ısrâr ve şebât zannederim memlekette kan dökülmesini istilzâm eder. Ba'zı mağallerde intihâba başlanır ba'zılarında intihâbâta muhâlefet edilir. 'Azîm karışıklıkları mücib olur. (2) Hükümetin fesih kararını kabûl etmek hemân intihâbâta //VI-128// başlamak fırkamızın ekşeriyetini te'mîne geldiği kadar çalışmak eğer buna muvaffak olur isek teşrîn-i şânide meclisin ilk küşâdında Hey'et-i Vükelâ'yı ~~ıska~~ ıskât ederek Qânûn-i Esâsî'ye vurduğu şu darbeden dolayı onları Dîvân-ı 'Âlî'ye göndermek ve vükelânın elinde bâzîce olarak Qânûn-i Esâsî'ye hürmet edemeyen a'yânı dahî intihâb ile ta'yîn olunmak uşûlünün Qânûn-i Esâsî'ye vaz'ı çâresine çalışmak işte bu şüretlerde ahlâfa 'ibret göstermektir. Bu ikinci nokta bence daha muvâfiğdir. Çünkü birinci noktada ısrâr bizim fırkamızı halk nazârında ıskât eder. İkinci nokta muvâfiğ-ı kânûn ve hukûk olmakla berâber hem memlekete ve hem de bizim fırkamızın //VI-129// menâfi'ine muvâfiğdir. Hülâşa benim fikrim bizim tarafımızdan şiddet irâ'e edilmemesidir. Dâ'imâ i'tidâl dâ'imâ sükûn lâzımdır.” dedim. Halîl Bey mü'tala'atımı taşvîb etti. “Yarın sâ'at vasatî dokuz ~~nuçuk~~ buçuk treniyle İstanbul'a gidelim Merkez-i 'Umûmî'ye uğrayalım. Onlar ile de görüşelim.” dedi ve öyle karar verdik ayrıldık. Ayrılacağımız sırada Merkez-i 'Umûmî'nin Selânik'e nakledeceğini Halîl Bey söyledi. Ben de “Evet öyle imiş bugün Meclis-i Meb'ûşân'da Merkez-i 'Umûmî a'zâsından bir arkadaş bana da söyledi.” dedim.

24 Temmûz Sene 1328 Salı

Şabâhleyin kalktım. Halîl Beyle Merkez-i 'Umûmî'ye gitmeyi muvâfiğ görmedim. Çünkü Halîl Bey'den gazeteler çok bahşediyor. Meb'ûşân re'îsidir. Merkez-i 'Umûmî'ye //VI-130// gitmesi dedikoduyu tezyîd eder. Şarf-ı nazâr ettim. Bugün İstanbul'a inmemeye karar verdim. Halîl Bey'e haber gönderdim. Henüz uyanmamış. Halîl Beyle dün gece vukû'bulan mükâlememizde şâyân-ı kayd bir şey unuttum. Buraya kaydetmek lâzımdır.

Dün gece aışâm üzeri A'yân Başkâtibi İsmâ'il Müştâk Bey Halîl Bey'in hânesine gelerek Hüseyin Hilmî Paşa ile A'yân Dâ'iresi'nde görüşüğünü ve Paşa kendisine

“Ben hiç bir vakit İttihād ve Teraqqī’nin ‘aleyhinde olamam – İttihād ve Teraqqī’nin bu memlekete lüzümuna kânâ’atim vardır. Ba’zı zevâtın beni İttihād ve Teraqqī ‘aleyhinde zannetmeleri hañadır. //VI-131// İntihābatta İttihād ve Teraqqī’nin kazanmasını temennî ederim. Vâlileri ve mutaşarrıfları hükümet tebdil etmeyecektir. Ederse mâni’ olurum. Hattâ arzû ederler ise dâhiliyye nezâretine de geçerim. Arkadaşlarınıza söyleyiniz gelsinler görüşelim. Kendilerine her türlü te’mînâtı verebilirim.” dediğini hikâyeye eylemiştir.

“Paşanın bundan maşşadı ne olabilir?” diye te’âfî-i efkâr ettik. Şimdiye kadar defâ’atle tecrübe edilmiş ahlâk ve ahvâl-ı ma’lûmesiyle cümlelerin nazârında ta’ayyün etmiş olmasına nazaran bu sözleri kendisine bir su’iğâşd olmasından korkarak söylemiş olacağında ikimizin fikri ittihād etti. //VI-132//

Fî 25 Temmûz Sene 1328 Cehârşenbih

Bugün şabâhleyin Halil Beyle berâber İstanbul’a gittik. Merkez-i ‘Umûmî’nin bulunduğu hânede iki sâ’at kadar kaldık. Hâcî ‘Âdil Bey Eyyüb Şabrî Bey Bahâ’eddîn Şâkir Bey ve meb’ûşândan birkaç zât var idi. Tal’at ve Midhat ve Cavid ve Canbolat Beyler dün Selânik’e gitmişler. Onlardan Cem’iyyet’in vaziiyetine dâ’ir şarîh bir haber alınmadan burada bizim hiç bir şeye karar vermememiz münâsib olmayacağını düşündük. Bununla berâber kabinenin tavır ve hareketine ve bize karşı mütecâvizâne ve mütereddidâne hâline nazaran ve bizim Meclis-i Meb’ûşân’da hükümetin sukûtuna ve meclisin ta’fil ine dâ’ir kararımız üzerine Zât-ı Şâhâne’nin bu karardan müte’essif olduğunu ve meşrûtiyyete ve kânûna muhâlif gördüğünü hañt-ı hümâyûn ile dünkü gün gazetelerle neşrettirilmesi gibi esbâb-ı muhtelifeye //VI-133// göre keyfiyeti ‘arîz ve ‘amîk düşünmek lâzım geleceğinden bu bâbda re’ylerinden istifâde olunabilecek rüfeñânın yarına da’vet olunmasına karar verildi.

(‘Abdurrahmân Paşa’nın) vefâtı haberini gördüm. Müşârünileyh başvekâlette bulunmuş son me’mûriyyeti ‘adliyye nezâreti idi. On seneden ziyâde bir müddet zarfında devâm eden nezâreti ondan evvelki nâzırların cümlesinin nezâretine müreccahtır. Gâyet ‘afif müstakîm mütedeyyin bir zâttır. Meşrûtiyyeti müte’âkib ihtiyâr-ı tekâ’üd eylemiştir. Eyyâm-ı nezâretinde ‘Abdülhamîd-i Sâni nezdinde şâhib-i nüfûz olduğu gibi sarây hâricinde de pek muhterem tanınmış hele ‘adliyye rü’esâ-yı

erkânı hakkında büyük bir nüfuz kazanmış idi. Velhâşıl vakûr //VI-134// ve ma'iyetine tehdîdini îkâ'a muhtedir bir vezîr idi. 'İlmi yoktur ma'lûmâtı ve vuķûfu mutavassıf bir zâttır. Kendisinden muqaddem 'adliyye nezâretinde mükerreren bulunmuş olan Cevdet Paşa'nın yanında bir şâkird bile olamaz iken idâresi Cevdet Paşa'nın idâresinden kıyâs olmayacak derecede fâ'ıktır (rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'eten). Müşârünileyhin zamânında Mekteb-i Hukûk'a girdim ve onun zamânında mektebden çıktım. Üç yüz on üç dört sene-i mâliyyesi ağustos ayında idi bir gün 'Adliyye Nezâreti'nde refîkçilerim ile beraber müşârünileyhin da'veti üzerine odasına girdim. Encümen Hey'eti mevcûd idi. Qabûl ettiği biz mekteb me'zûnları tahmînen on beş kadar var idik. Cümlemizin isimlerini memleketlerini mektebden derece-i me'zûniyyetlerini sordu. Sonra "Çıkınız dışarıda bekleyiniz." dedi. Bir müddet sonra beni çağırıldı. Mar'aş sancağı müdde'î-i //VI-135// 'umûmî mu'âvinliğini teklîf etti. Ben tereddüd ettim. Cevâb veremedim. Paşa şüret-i tereddüdünden mü'tâla'amı keşfetti. "Evet." dedi "Mar'aş pek mühimdir. Faqat senin nâsiyye-i hâlin hiss-i ahlâkı ve şehâdetnâmenin derecesi de ğayretini irâ'e ediyor. Biz münâsib gördük. Ne dersin?" dedi. Ben de "Beş dakîka müsâ'ade buyurunuz istişâre edeyim." dedim. Müsâ'ade etti dışarıya çıktım. O zamânlarda Ermeni mes'ele-i ma'lûmesi mevcûd ve Mar'aş ise Zeytûn kazâsını da muhtevî olarak bu sebeble pek mühim idi. İlk me'mûriyyetimde muvaffaq olup olamayacağımdan mütereddid bulundum. Muqadder imiş. Rûfekânın teşvîkiyle tekrâr içeriye girdim ma'etteşekkür qabûl ettiğimi söyledim. Müşârünileyh "Haydi Allâh muvaffaq etsin." dedi çıktım. İşte 'Abdurrahmân Paşa ile münâsebetim buradan başladı. Mar'aş'a gittim (314)'den üç yüz yirmi dört senesine kadar i'lân-ı meşrûtiyyet senesidir ~~o zamâna kadar~~ //VI-136// İstanbul'a gelmediğim için müşârünileyhi ~~gör~~ bir daha görmedim. Niğde meb'ûsu olarak İstanbul'a geldiğimde Paşa'yı pek ğarîb buldum. Evvelki haşmet ve dârâ yok leyl ve nehâr yalısına müdâvim olan ricâl ve kibârdan eşer görölmez olmuş çok müte'essif oldum. O kadar luşfunu görenlerden bir kaç kişi istişnâ edilirse hemân kimse semtine uğramıyor. Münâsebet geldikçe ziyâretini terketmedim. Meşelâ Meclis-i Meb'ûsân re'îs-i şânîsi intihâb edildiğim sırada gittim. Evķâf nâzırı oldum gittim. Meflûc olmuş idi tekrâr gittim. Son ziyâretim de bu sene içindedir yatakta buldum. Bana hişâben söyledikleri sözleri 'aynen naklediyorum.

"Benim şu hâlimde beni bırakmadın Allâh senden râzî olsun. Umûrunda muvaffaq buyursun. Senden maħcûbum vaķtiyle seni taķdîr edemedim." Derhâl cevâb verdim

“Efendim mensûb olduğum meslek-i ‘adliye //VI-137// sizin kadar hiç bir nâzır hizmet edemedi. Memleket nâmına müteşekkirim. Bir de bendeniz de luḫfunuzu gördüm. Kimsesiz olduğum hâlde doğrudan doğruya sizin luḫfunuzla teraḫḫî ettim. Arkadaşlarımdan geriye kalmadım. Cenâb-ı Haḫ ‘âfiyyet iḫsân buyursun.” dedim.

Mübârek iḫtiyâr bana çok du‘âlar etti. Onun du‘âlarından bende bir ḫazẓ-ı derûnî ḫâşıl oluyor idi. Vedâ‘ ettim çıktım.

Dün gece vefât etmiş. Bugün öğle namâzından sonra Fâtih Câmî‘-i Şerîfi’nin ḫazîresine defnedildi. Cenâzesinde ḫâzır bulunamadığımdan cidden müte’essif bulunarak ‘arz+ta telgrafla maḫdûmu ‘Ârif ḫikmet Paşa’ya ta’ziyyet eyledim. Cenâb-ı Haḫ ḡarîk-i raḫmet buyursun Âmîn. //VI-138//

Defter VII

26 Temmûz 1328 Pençşenbih

Dünkü ḫarârımız üzerine bugün Münîr Beyle berâber İstanbul’a gittik. Merkez-i ‘Umûmî’ye henüz kimseler gelmemiş ḫüseynbeyzâde ‘Alî Bey’in ḫânesinde ictimâ‘ edeceğimizden oraya gitmek üzere çıktık. Kapıda bir sivil me’mûr Merkez-i ‘Umûmî’ye girip çıkanların isimlerini yazıyor idi. ḡaba Ġâlibâ ḫerîf bizi teşḫîş edemedi. Devriyye vazîfesini icrâ etmekte olan polis o âdamın yanına koştı geldi. Elindeki kâğıd ve ḫalemi alıp bir şeyler yazdı. Biz ehemmiyyet vermedik. O sırada ‘araba ile Eyyûb Şabrî Bey geldi. //VII-01// Birlikte ‘Alî Bey’in ḫânesine gittik. Bir müddet intizâr ettikten sonra Seyyid Bey ḫalîl Bey İstanbul Muraḫḫaşı Nâzım Bey Babanzâde ḫaḫḫî Bey geldiler. ḫâcî ‘Âdil Bey, Aḫmed Nesîmî Bey geldiler. ḫâzır olanlar ile müzâkereye başladık. Eyyûb Şabrî Bey söz alarak “Dün Selânikli Doktor Rıf‘at Efendi geldi. ḫüseyn ḫilmî Paşa ile görüşmüş. Bizimle (Cem‘iyyet) ḫükûmetin uyuşmak arzusunda olduğunu söyledi. Ben de ‘Bugün gel.’ dedim. Sâ‘at dörtte gelecektir. Bu ḫuşûşa dâ’ir biraz müzâkere edelim.” dedi. Henüz sâ‘at üç olmuş idi kapı vuruldu Doktor Rıf‘at Efendi geldi. Biḫḫabi‘ enzâr-ı ḫâzîrûn Doktor’a müteveccih oldu. Dinlemek //VII-02// arzûsunu gören Doktor söze başladı. Dedi ki “ḫüseyn ḫilmî Paşa ile bu gece de görüştüm. Diyor ki ‘Ben hiç bir vakit Cem‘iyyet’in ‘aleyhinde bulunamam. ḫattâ Meclis-i Vûkelâ’da hey‘et

muvâcehesinde ‘Cem‘iyyet’in mahvını arzū eden var ise Allāh ahreylesin.’ dedim. Cümlesi ‘Āmīn.’ dediler. Arzū ederim ki ‘umūmī bir muşāfaa olsa da kabine tebeddül etse dāhiliyye ve bahriyye nezāretlerine Cem‘iyyet’e mensūb iki zāt girse. Gerek Arnavudlar ile meelā asan Beyle ve Kāmil Paa ile Cem‘iyyet’in arası bulunsa. Bunun için yarın (bugün) sarāya gideceğim bu fikrimi Zāt-ı Şāhāne’ye ‘arzedeceğim.’ dedi ve bugün şimdi sarāya gitti. Ben sizin //VII-03// tarafınızı iltizām ederim.” diyerek sözüne nihāyet verdi.

Bunun üzerine mevcūd olan ihvān bilmüzākere hükümetle böyle bir uyuşma memleket için nāfi‘ olduğunu abūl ettik. Faa burada bu işe a‘iyyen arār vermek mümkün olamayacağından Selānik’te bulunan Merkez-i ‘Umūmī’ye iş‘ār veyā rüfeādan birinin gitmesi lāzım geleceğini bittensīb “Mādām üseyin ilmī Paa bugün uzūr-ı hümāyūna abūl buyurulmuştur uzūrdaki ma‘rūzātı üzerine ne telaı edeceđi irāde-i seniyye üzerine bir kerre daha Doktor’un Paa ile görüşmesi itizā eder.” denildi. Oradan müfāreket ettik. Faa daha ayrılmaksızın //VII-04// orada iken aldığımız haberler tekmil kulūblerimizden uşūşuyla Nūr-ı ‘Osmāniyye Kulūbū’nün ‘asker tarafından abluka edilerek āricden dāhile kimsenin bırakılmadığı bize bildiriliyor idi. attā Meclis-i Meb‘ūsān Re’isi alīl Bey’i Merkez-i ‘Umūmī’nin bulunduđu āneye girmekten men‘etmişler. Fıra Re’isi Seyyid Bey’in de mezkūr āneye girmesine māni‘ olmuşlar.

‘Alī Bey’in ānesinden çıktık. Sā‘at dört buuk idi. alīl Beyle açık bir faytona bindik. Köprüye geldik. aydarpaa vapuru henüz gelmemiş Galata tarafına geçtik. //VII-05// Cino’da bir āryek sā‘at adar oturduk. Rüfeādan bir oklarına teşādūf ettik. Oradan vapur ile aydarpaa’dan şimendüfer ile alīl Bey Göztepe’ye ben de Erenköyü’ne geldim.

Gece yatmış idim. Şiddetli bir areket-i arz üzerine uyandım.

27 Temmūz Sene 328 Cum‘a

Şabāhleyin ba‘zı zevāt geldi. Geceki areket-i arzın İstanbul’da pek şedīd olduğundan bahşolundu. Misāfirinin //VII-06// ekşeri gittiler. ‘Arif Beyle (kayınbirāderim) Tevfī Efendi yemekte kaldılar. Öğleden sonra gittiler. Ben de onlardan sonra Göztepe’ye

Halil Bey'e gittim. Eyyüb Şabrî Bey tarafından Ca'fer Efendi gelmiş Hüseyin Hilmî Paşa'nın tebdil-i lisân ederek kabinenin tebeddülüne râzî olduğunu söylemiş. Bittabî' cânımız sıkıldı. Esbâbını düşündük. Selânik Kumandanı Seyyid Paşa'dan hükümete gelip bugünkü gazeteler ile neşrolunan telgrafnâmeden cür'et almadıkları anlaşıldı. Çünkü telgrafta 'askerin //VII-07// hükümetin emrine munķâd olduğu yazılıyor.

Halil Beyle düşündük. "Ne yapalım?" dedik. Nihâyet yarın sâ'at on birde Halil Bey'in hânesinde ictimâ'a karar verdik. Eyyüb Şabrî ve Seyyid ve Babanzâde İsmâ'îl Hakkî ve Ahmed Nesîmî ve Hâcî 'Âdil Beylerin dahî gelmeleri için âdam gönderdik.

28 Temmüz Sene 328 Cum'a ertesi

Şabâhleyin sâ'at on birde Göztepe'ye gittim. Sonra Babanzâde ve Seyyid Bey ve 'Alî Cenânî Bey geldiler. Başka arkadaşlar //VII-08// gelmediler. Haylî konuştuk fakat Selânik'ten haber alamadığımızdan hiç bir şeye karar vermeden dağıldık. Ben Seyyid Beyle berâber 'Alî Cenânî Bey de olduğu hâlde trenle Haydarpaşa'ya indik. 'Alî Cenânî iki gün sonra (salı) vapur ile Haleb'e gideceğinden bize vedâ' edip ayrıldı. Seyyid Beyle ben a'yândan Niğdeli Gâlib Beyefendi'nin Altünzâde'de bulunan köşküne gittik. On günden beri hasta bulunan müşârünileyhi ziyâret ettik. 'Avdette Seyyid Bey İstanbul'a gitti. Ben de trenle Göztepe'ye geldim. 'Adliyye Nâzır-ı Sâbıkı Memdüh Bey'in //VII-09// hânesine gittim. Ma'zûliyyet ma'âşî için bugün istid'â ettiğini söyledi. Mütâla'amı sordu. Mâdâm istid'â verilmiştir mütâla'anın fâ'idesi olmayacağından bir şey söylemedim. "Be'is yoktur." diyerek beyhûde müşârünileyhi merâķ ettirmemek için tesliyye ettim. Oradan hâneme geldim.

29 Temmüz Sene 328 Pâzâr

Şabâhleyin Kozyatağı'na birâderzâdem Rızâ'nın köşküne gittim. Öğle ta'âmını //VII-10// orada ettim. Sâ'at vasa'ti dörtte 'avdet eyledim. Halil Bey geldi. Manşürizâde Saruhan Meb'ûsu Sa'id Bey geldiler.

Halil Bey Niyâzî Bey'in dört bin kişi ile dağa çıktığını ve beş altı tabur 'askerin de onlara iltihâķ etmiş bulunduğunu işittiğini söyledi ve Selânikli Rıf'at Efendi'den bir telgraf aldığı beyân ve benim de alıp almadığımı sordu. "Almadım." dedim. O

sırada telgrafçı geldi. Bir telgraf verdi açtım. Selânikli Doktor Rıf'at //VII-11// imzalıdır. Yarın vasaî sâ'at onda Binbirdirek'te Nâzım Bey'in hânesinde görüşmekliğimizi talep ediyor. Mes'ele ma'lûmdur. Yine Hüseyin Hilmî Paşa barışmak mes'elesini mevzû'-ı bahş etmek olacaktır. Çünkü bugünkü haberler onlara müsâ'id değildir. Yarın sâ'at dokuz treniyle Halil Beyle beraber gideceğiz. Cenâb-ı Hağ hayırlar ihsân buyursun Âmîn.

Bu satırları yazdıktan sonra yatak odama //VII-12// çekilmiş idim. Henüz uyumadım dışarıda bir gürültü işittim. Kalktım baktım. Ahmed Rızâ Bey ile hemşirezâdesi Dâmâd-ı Şehriyârî Hâmî Bey gelmişler. Hemân aşağıya indim. İki sâ'at kadar görüştük. Hüseyin Hilmî Paşa'nın muşâlağa teklifine dâ'ir olan sözleri ve arada cereyân eden ahvâli hikâye ettim. Ahmed Rızâ Bey Paşa'ya i'timâd olmadığını ve uyuşmak mes'elesini taşvib eylemediğini bu hey'et-i vükelâya bizden kimse dâhil olmayıp bir müddet bunları kendi hâllerine bırakır isek tamâmiyle sukût edeceklerinden bilâhère //VII-13// halk Genç Türkleri arayacaklarını her hâlde bizim i'tidâl ile hareket ve talep-i hükümetten mücânebet etmemiz daha muvâfık bulunduğunu dermeyân eyledi.

Ve 'ilâveten dedi ki "A'yânın son celse-i hafiyyesinde cereyân eden müzâkere esnâsında Maḥmūd Şevket Paşa vükelâya hitâb ederek 'Size hâlişâne tavsiyye ederim Cem'iyet'e karşı haşmâne hareket etmeyiniz. Çünkü bu hâl memlekette te'mîn-i sükûnet etmez. Bil'akis tevlid-i şûriş eder. Hattâ beni dinler iseniz İttihâd ve Teraḫḫî Cem'iyeti'nden //VII-14// kabineye bir kaç zât alınız.' dedi. Müşir Fu'âd Paşa ile Dâmâd Ferîd Paşa buna i'tirâz eylediler. Hattâ Dâmâd Ferîd Paşa 'Maḥmūd Şevket Paşa sevdiğim bir zâttır. Böyle bir söz söylediğine müte'essifim.' dedi." Ahmed Rızâ Bey'in sözleri bitti.

30 Temmûz Sene 328 Pâzâr ertesi

Dokuz treniyle İstanbul'a gittim. Trende vapurda arkadaşım Nâfi'a Nâzırı Esbakı* [Nâfi'a Nâzırı Esbakı yazılmış] Hülûşî Bey idi. Halil Bey'i göremedim. //VII-15// Köprüde Halil Beyle birleştik. Mu'ayyen olan sâ'atte Nâzım'ın Binbirdirek'teki hânesine muvâşalat eyledik. Doktor Rıf'at Efendi'yi orada bulduk. Ahmed Nesîmî Bey de mevcûd idi. Sonra Seyyid Bey Babanzâde Haḫḫî Bey geldiler. Doktor Rıf'at

Efendi Hüseyn Hilmî Paşa ile olan mülâkâtını ber vech-i âti hikâye etti “Paşa dâ’imâ kuvvete bakıyor. Selânik’ten gelen sa telgrafnâmelerde Cem’iyyet’in za’afına delâlet eder bir şey görür ise muşâlahaya tenezzül etmiyor. ‘Aksini görünce derhâl arıyor. Dün de böyle yaptı. Gittim görüştüm. Muşâlahâ sözünü //VII-16// tekrâr etti ve bir kaç isim yazdırarak ‘Git rüfeķânıza söyle bu âdamlar ile bir i’tilâf ‘aķdedebilirler ise ben de mevcûd kabineyi derhâl ıskâţ ederim. Kendim bir kabine teşkîl ederim.’ dedi.” İsimleri Paşa’nın taħrîri üzerine ‘aynen yazıyorum

Şâdık Bey

Gümûlcineli (İsmâ’îl olacak)

Lütfî Fikrî

Şabrî Efendi (Tokadlı)

Dâmâd Şâlih Paşa (Tâhir Hâyreddîn’in kardeşi)

Sîret Bey

Konyalı Zeynel’âbidîn

Şüreyyâ Bey (Arnavud Ferîd Paşa’nın kardeşi) //VII-17//

Müfid Bey (Ergüri meb’ûsu)

Ahmed Cevdet Bey (İkdâmcı)

Şefîk Elmü’eyyed (Şâmlı)

Biz cevâben dedik ki “Peka’lâ i’tilâfa hâzırız. Faķaţ bu âdamlara bizim tarafımızdan mürâca‘at hem kendilerinin daha ziyâde şımarmasını mücib olur bu sebeble maķşûd olan i’tilâf huşûle gelmez. Bu ciheti de Paşa der‘uhde etmelidir. Onlara da bir vâsıta-i münâsibe ile mürâca‘at etmelidir.”

Bu müţâla‘amıza Doktor Rıf‘at Efendi müşâreket etti. Hemân şimdi gidip ‘Adliyye Dâ’iresi’nde Hüseyn Hilmî Paşa ile görüreceğini sonra kulübe //VII-18// gelip orada nefıceyi bize tebliğ edeceğini beyân ederek gitti. Ben de rüfeķâya vedâ‘ ettim Beşiktaş’a gittim.

Sâ‘at dörde ķarîb idi. A’yân Dâ’iresi’ne geldim. Ahmed Rızâ Beyefendiyle görüştüm. Doktor Rıf‘at Efendiyle olan mükâlemeyi hikâye ettim ve bu hükümet ile i’tilâf mutaşavver olmadığını müţâla‘a-i maķşûşam olmak üzere ‘ilâve ettim. O da “Evet ben de o fikirdeyim hattâ i’tilâfi muvâfık bile görmem hiç karışmamalıdır.” dedi.

Dā'ire-i A'yān'dan birlikte Galata'ya kadar geldik. Müşārünileyh Kuruçeşme'ye gitmek //VII-19// üzere köprüye gitti ben de Pençşenbihpāzārı'nda Necmeddīn Bey'in yazıhānesine gittim. Bugün gelmemiş oradan Galata'ya indim. Cino'nun kırbunda Doktor Rıf'at Efendi'ye teşādūf ettim. Hüseyn Hilmī Paşa ile Dā'ire-i 'Adliyye'de görüştüğünü ve i'tilāfı ve esāmisi muharrer zevāt ile anlaşmak huşūşunu da kendisi der'uhde eylediğini ve 'ilāveten "Bu işi de ben yapacağım İttihādcılar görsünler faķaķ evvelce yaptıkları gibi bir gün beni gine yere vururlar." dediğini hikāye etti //VII-20//.

Erenköyü'ne geldim. Bir telgraf buldum. Hābīb Bey'den. Görüşmek için zamān ve mekān ta'yini taleb ediyor. Derhāl cevāb yazdım. Yarın evde bulunduğumu yemeğe beklediğimi yazdım.

31 Temmūz Sene 328 Salı

Bugün şabāhleyin Konya Meb'ūsu Mehmed Emīn Efendiyle Koçhişār Müftisi 'Alī Rızā Efendi geldiler. Çorum Meb'ūsu Münir Bey de geldi. Öğle yemeğini birlikte yedik. Hācī 'Ādil Bey Göztepe'ye Hālil Bey'in //VII-21// köşküne gelmiş bana haber gönderdiler gittim. Yarım sā'at kadar görüştüm. Hācī 'Ādil Bey'in Selānik'e gittiğini işitmiş idim. "Hayır İstanbul'dan bir yere gitmedim." dedi. "Yarın Edirne'ye gidiyorum oradan Selānik'e gideceğim bir diyeceğiniz var mıdır?"

Ben "Cümlesine selām ederim. Benim fikrim i'tidāli elden bırakmamaktır. Şiddet izhār olunur ise efkār-ı 'umūmiyyeden bütün bütün suķūť ederiz. Hālbuki i'tidāl ile dā'imā kazanırız." dedim. //VII-22//

Sā'at dört olmuş idi. Hācī 'Ādil Beyle berāber yaya olarak Erenköyü'ne geldik. O istasyona gitti. İstanbul'a gidecektir. Ben de evime geldim. Münir Bey bekliyor idi. Bir müddet sonra Hābīb Bey geldi. Telgrafımı pek geç almış olduğundan gelememiş. Üçümüz üç sā'at kadar görüştük. Sā'at yedi treniyle onlar da gittiler.

1 Ağustos Sene 328 1 Ramazān Sene 330

Bugün ramazân-ı şerîfin birinci günüdür. Hiç bir yere çıkmadım aḥşâma kadar //VII-23// evde oturdum. Cenâb-ı Haḡ Müslümânlar haḡḡında ḡayırlı ve câlib-i feyz ve ḡufrân buyursun Âmîn.

3 Ağustos 328 Cum‘a

Şabâhleyin Menteşe Meb‘ûsu Ḥalîl Beyle berâber Nişântaşı‘nda Sa‘îd Paşa‘nın ḡânesine gittik. Paşa Büyükdere‘deki ḡânesine gitmiş henüz ‘avdet etmemiştir. Kart bıraktık oradan İstanbul‘a geçtik. Sonra köprüden Üsküdar vapuruyla Üsküdar‘a gittik. Maḡmûd Şevket Paşa‘yı evinde bulduk. Sâ‘at //VII-24// dörtten beş buçuḡa kadar orada kaldık. Maḡmûd Şevket Paşa bizden (İttiḡâd ve Teraḡḡî) pek müte‘essir göründü. Bana ḡiḡâben “Sizin ipiniz ile kuyuya inilmez. İnsân rüfeḡâsına karşı dâ‘imâ şamîmiyyetini muḡâfaza etmelidir. Ḥâlbuki benim haḡḡımda böyle olmadı. Daha ben nâzır iken Ṭal‘at Bey Nâzım Paşa‘nın ḡânesine kadar gitmiş ḡarbiyye nezâretini teklîf eylemiştir. Ben zâten isti‘fâya karar vermiş idim. Faḡaḡ Câvid ve Ṭal‘at Beylerin de ‘aynı zamânda isti‘fâları lâzım olduğunu söylemiş idim. Zîrâ efkâr-ı ‘umûmiyye onları da istemiyor idi. //VII-25// Bir de Merkez-i ‘Umûmî‘de ve Fırḡa Hey‘et-i İdâresi‘nde benim haḡḡımda müzâkereler cereyân etmiş. Ba‘zıları tekmîl ḡabâḡati benim üzerime yükleyerek* [*توكلت مرك* yazılmış] beni mecliste ıskâḡ eylemeyi teklîf eylemişler. Diğer ba‘zı zevât muvâfiḡ görmemiş. Bunlar revâ mıdır?” dedi.

Ben “Paşa Ḥazretleri bunlar mübâlaḡalıdır. Vâḡı‘a Cem‘iyyet‘in mesleḡi şaḡış gözetmez. Bir zâtın maḡâmında muḡâfazası ḡâbil olmadığı gibi onu fedâ ederler – sizinki de* [*سزك كیده* yazılmış] böyle oldu. Faḡaḡ tekmîl ḡabâḡatleri sana taḡmîl ederek ıskâḡ sözü aḡlâḡa muḡâyirdir. Bu alçaklıktır. Bunu arkadaşlar ḡabûl etmezler. //VII-26// Buna inanmayınız.” dedim.

Paşa “Bana söyleyen sizin içinizdendir.” demesiyle bunun Ḥüseyin Ḥadrî Bey olduğu zannı gerek bende ve gerek Ḥalîl Bey‘de ḡâşıl olmakla “Evet o zât da nâmûsludur. Faḡaḡ yanlış telaḡḡî etmek ihtimâli vardır. Her ḡâlde doḡru deḡildir.” dedim. Ḥalîl Bey de bu fikrimi te‘yîd eyledi.

Sonra Paşa‘dan sarâyın aḡvâline dâ‘ir ma‘lûmâtını sordum. “Çoktanberi gitmiyorum cum‘a selâmlıḡıyla muḡayyed olmamaklıḡım için senin yanında Baḡkâtib Ḥâlid Ziyâ

Bey bana //VII-27// irāde-i seniyye tebliğ etmiş idi. Elbette senin de o arada naazar-ı diğkhatini celbeylemiştir. Sonra Hürşid Paşa bana bir tezkere yazarak selāmlığa gitmekte benim için maḥzūr olduğunu çünkü ba‘zı zābiḥānın benim ‘aleyhimde bir cereyān ḥuṣūlüne çalıştıklarından nefsime su’ikaşd ihtimālinden bahşetmiştir. Ben de Hürşid Paşa’ya cevāb yazdım (Yazıḥānesinden aldığı müsveddeyi okudu. Hülāşası bu gibi cereyānlara dā’ir işitilen sözlere ehemmiyyet verilmesi münāsib olmadığı ve ḥarbiyye ve bahriyye nezāretleri vekāletini idāre eden //VII-28// zātın metāneti muḥāfaẓa etmesi iktizā edeceği ve bu hafta selāmlık resminde ḥāzır bulunmaması su’ikaşddan korktuğundan değil belki bu ḥālin Zāt-ı Şāhāne’ye ismā’edilmesi ihtimāliline binā’en kendince münāsib görmediğinden münba’iş idüğü * muḥarrerdir.). Sonra ḥuzūra gittiğimde selāmlık ile muḥayyed olmamaklığım ḥuṣūşuna dā’ir irāde tebellüg ettiğimi söyledim. Hürşid Paşa da ** ma’ḥūd tezkeresinden müte’essir olduğumu **arzetmiş. Zāt-ı Şāhāne buyurdu ki //VII-29// ‘Hürşid Paşa’ya ben söyledim. Çünkü senin selāmlıkta bulunan zevātın alt tarafında durmanı arzū etmem. Onun için gelmeni arzū etmedim. Ne-vaḳit Ben yāver ile seni icāb ettikçe da’vet ederim.’ Zāt-ı Şāhāne’nin bu sözlerinden sarāya gitmemi arzū etmediğini anladım. Ben de müstağnī bir ādamım da’vet olunmadıkça gitmem.”

Ben “Ramazān tebrīkine gitmedin mi?”

Paşa “Ḥayır gitmedim mādām arzū olunmuyor niçin gideyim?” //VII-30//

Ben “‘Başkātib ile başmābeyinciye Ḥalāşkār Zābiḥān Grubu su’ikaşd edecekler.’ diye Zāt-ı Şāhāne’yi iğfāl ederek müşārünileyhimānın ‘azline muvaffaḳ olan vūkelā elbette senin de sarāydan uzak bulunmanın çāresini düşünmüşlerdir.” dedim.

“Evet.” dedi “Ḥālid Ziyā ve Lütfī Beyleriḥ ‘azlolunduktan sonra ḥuzūra girmiş idim. Zāt-ı Şāhāne aḥvāl-ı cāriyyeden memleketin buḥrānından bahşettikten //VII-31// sonra dedi ki ‘Cülūsumdan evvel maḥbūs bir ḥālide bulunuyor idim. O ḥālimde Ḳur’ān okur, namāz kılar, velḥāşıl bir zevḳ-i ‘ibādet hisseder idim. Kendimde rāḫat duyar idim. Taḫt tahta cülūsumdan beri ḥuzūrum rāḫatım yoktur.’

Zāt-ı Şāhāne bu sözlerinden sonra fırkaların yekdiğeri ‘aleyhinde bulunmalarından müte’essir olduğunu söyledi ve ‘Üçüncü bir fırka daha olsa.’ dedi.”

Maḥmūd Şevket Paşa Pādişāhımızın bu son sözünü söyler iken “Üçüncü fırka sözü //VII-32// Pādişāh’ın kendi fikri değildir. Hey’et-i ḥāzıra-i vükelā evvelce böyle bir şey düşünmüşler hattā Şabāḥ gazetesinin başmaḳālesinde bu ḥuşūşa dā’ir uzun bir baḥiṣ var idi.²³ Sonra bu baḥṣin ta’ḳīb ettikleri bītarafılık mesleğine muvāfiḳ olmayacağını anladılar ta’dīl-i fikr ettiler. Bugünkü Şabāḥ gazetesi daḥī başmaḳālede i’tizār ediyor idi. Hey’et-i Vükelā’dan ba’zıları zannederim Zāt-ı Şāhāne’ye bu fikri verdiler.” dedi. //VII-33//

Paşanın nasıl vakit geçirmekte olduğunu sordum.

“Okuyorum faḳaḫ doğrusu cānım sıkılıyor. Ben nezāretten çekildikten sonra biraz istirāhat ederim zann ediyor idim. Ḥālbuki işe alışan işsizlikten sıkılıyor.”

Ḥalīl Bey Paşa’ya “Biraz seyāḫat etseniz iyi olur.” dedi.

Paşa “Çok arzū ediyorum Japonya’ya bir seyāḫat etmek isterim. //VII-34// Lākin bu sıralarda gidemem İstanbul’un aḥlāḳı bozuktur. ‘Kaçtı.’ derler. Bin türlü ercūfe ihdās ederler. Mūnāsib bir zamānda gitmek isterim. Sibiryā ṭarīkinden gideceğim. On iki günde Japonya’ya vāşıl olurum. ‘Avdette iki ṭarīḳ var. (1) Amerika ṭarīḳiyle gelmek (2) Hindistān ṭarīḳiyle ‘avdet eylemektir. Ben Hindistān ṭarīḳini tercīḫ ediyorum. Bu seyāḫat biraz maşraflıdır. Yalnız ‘azīmet ve ‘avdet //VII-35// nevli yüz elli lira ediyor. Meşārif-i sā’ire ile yedi yüz lira lāzımdır. Vāḳı’a ben mūtenekkiren gideceğim oradan infikākıma bir hafta kalarak hüviyyetimi bildireceğim. Çünkü ‘umūmun giremeyeceği maḫallere hüviyyetimi bildirdikten sonra dāḫil olabilirim.” Maḥmūd Şevket Paşa’nın sözleri burada bitti.

Biraz da Sa’īd Paşa’dan (Şadr-ı eSābıḳ) baḥsettik. Maḥmūd Şevket Paşa Ḥalīl Bey’e ḫiṭāben dedi ki “Sa’īd Paşa ile //VII-36// isti’fādan sonra görüştüm. Sizin için ‘Ruvayal ādamlardır faḳaḫ işābet edemiyorlar.’ dedi.” Gerçi bu sözü Ḥalīl Bey’e ḫiṭāb ettiyse de Sa’īd Paşa’nın maḳşadı bütūn İttiḫād ve Teraḳḳī Cem’iyyeti’ni erkān-ı mutahayyızası olduğu anlaşılıyor idi.

Altıyı on dokuz geçe Hıydarpaşa'dan hareket edecek trene yetişmek üzere Paşa'ya vedâ' edip ayrıldık. //VII-37// Bir 'araba ile Hıydarpaşa'ya geldik. Oradan tren ile evlerimize 'avdet eyledik.

4 Ağustos Sene 328 Cum'a ertesi

Bugün ahşâma kadar evimde (Erenköyü'nde) oturdum.

5 Ağustos Sene 328 Pâzâr

Ba'dezzuhr vasaîi sâ'at üç râddelerinde Sâbık Bahriyye Nâzırı Hürşîd Paşa geldi. Şabâhtan şimdiye kadar hânesinde yazı yazmakla //VII-38// meşgûl bulunduğunu ve bizim kabinenin sukûtuna kadar olan hâtîrâtını yazmış ve bugün bitirerek bir zarf içine koyup kaldırdığını ve seksen şahîfe kadar olduğunu söyledi. Sâ'at beşe kadar bizde kaldık. Sonra birlikte Erenköyü İstasyonu'na gittik. ð Orada Da'vâ Vekîli Maḥmûd Refîk Bey'e teşâdüf ettik. Refîk Bey benimle görüşmek üzere adadan geldiğini söyledi ve "Beş dakîka konuşmak benim için kâfidir." dedi. İstasyonda Hürşîd Paşa bizden ayrıldı. Refîk Bey "Pederim merḥûm Sivas dâhîlinde (hâtîrimda kalan //VII-39// doğru ise) Gürün kazâsındandır. Bu intihâbda Sivas'tan meb'ûş olmak isterim. Senin mü'tâla'anı almağa geldim." dedi.

Ben de "Peka'lâ olur." diye cevâb verdim.

Refîk "Hangi fırka nâmına nâmzedliğimi vaz'etmek münâsib olur?"

Ben "İttiḥâd ve Teraḳḳî."

Refîk "Buradan tavşiyeye lâzım mıdır?"

Ben "Şimdiden tavşiyeye lâzım değildir. Evvelâ siz Sivas'a gidiniz. Orada muḥîti tedkîk ediniz. Orada İttiḥâd ve Teraḳḳî kulüblerine //VII-40// tavşiyeye lüzûm ve ihtiyâc görülür ise bana yazınız. Merkez-i 'Umûmî'den tavşiyeye alınız."

Refik Bey teşekkür ederek on güne kadar Sivas'a gideceğini bilbeyân ayrıldı. O sırada gelen trene bindi gitti. Ben de bir 'araba ile Kozyatağı'na gittim. İftarı Rızâ Bey'in evinde ettim. Gece yeğenim 'Avnî ile sâ'at onda 'avdet eyledim. Çorum Meb'ûşu Münir Bey gelmiş iki buçuk sâ'at kadar görüştük. Sâ'at bir buçuk treniyle (ramazâna mahşûş) İstanbul'a gitti. //VII-41//

7 Ağustos Sene 328 Salı

İstanbul'a indim. Nûr-ı 'Osmâniyye'deki kulübe gittim. Fırka tarafından intihâb olunup Selânik'e Merkez-i 'Umûmî ile bilictimâ' fırkanın vaz'iyet-i münkalibesi hakkında bir karar vermek üzere gönderilen beş meb'ûş arkadaşlar ki Ankara Meb'ûşu Halil Hâlid Trabzon Meb'ûşu 'Alî 'Osmân Aydın Meb'ûşu Yunus Nâdi Bursa Meb'ûşu Rızâ Beyler ile İçel Meb'ûşu Emîn Efendidir Selânik'ten 'avdet etmişler. Oradaki müzâkerelerinin hulâşasını mevcûd olan a'zâya tebliğ edecekler idi. Etiler.

(1) Meb'ûşân intihâbâtına iştirâk edip etmeyeceğimize kongrece karar verilmek lâzımdır. 20 Ağustos Sene 328 20 Ramazân Sene 330 ta'rîhinde kongrenin //VII-42// İstanbul'da in'ikâdına karar verildi. Bu huşûşa o zamân karar verilecektir.

(2) Selânik'te bulunan arkadaşların kânâ'atine göre Cem'iyet'in mevki'i emîndir. Hattâ bu günlerde bile hükûmeti eline almak kudretini hâ'izdir. Façat memlekette sükûn ve sükûneti ihlâl etmeyecektir.

Bu sözler a'zâ üzerinde hüsn-i te'sîr huşûle getiriyor idi.

Oradan Beşiktaş'a gittim. İftarı Gâlib Bey'in hânesinde ettim. Gece Kuruçeşme'ye Ahmed Rızâ Beyefendi'nin hânesine gittim. Vasaî on iki râddelerinde Beşiktaş'a 'avdet eyledim. //VII-43//

8 Ağustos Sene 328 Cehârşenbih

Şabâhleyin Çorum Meb'ûşu Münir Bey'in hânesine gittim (İstanbul'da Yerebatan'dadır). Oradan birlikte Topkapı hâricinde bulunan Şeyhülislâm-ı Esbak

Mūsā Kāzım Efendi'nin köşküne gittik. İki buçuk sā'at kadar görüştük. Oradan Mūsā Kāzım Efendi birlikte Aḥmed Rızā Beyefendi'nin Kuruçeşme'deki ḥānesine gitmek üzere kalktık. Münir Bey Bāyezīd'de bizden ayrıldı. Biz Rızā Bey'e iftāra med'ū idik. O gece mevcūd olanlar

Prens Sa'īd Ḥalīm Paşa

Prens Mehmed 'Alī Paşa (Mışırılımuştāfāfāzılpaşazāde)

Sezā'ī Bey (Sāmīpaşazāde) //VII-44//

Mūsā Kāzım Efendi

Aḥmed Māhir Efendi Kastamonu Meb'ūşu

Müfid Bey İzmit Meb'ūşu

İbrāhīm Bey İstanbul Vālisi Şāhibmollāzāde

Benimle ḥāne şāhibinden 'ibāret idi.

Müzākeremizin ḥulāşası – hey'et-i ḥāzıra-ı ḥükümetin ta'ķīb-i meslek-i idāre bilittifāk taķbīḥ olundu. Hey'et arasında iḥtilāf-ı efkār bulunduḡu her gün bir şüretle müşāhede olunuyor bugün de 'Adliyye Nāzırını Ḥüseyyin Ḥilmī Paşa isti'fā etmiştir. Yerine Sezā'ī Bey'in birāderi a'yāndan Ḥalīm Bey'e teklīf edilmiş ise de ḳabūl etmemiştir. Maḥmūd Es'ad Bey'e (Defter-i Ḥāḳānī Nāzırını) teklīf edilecek imiş. Ḥalīm Bey'e de //VII-45// telgraf posta nezāreti muşırrāne teklīf olunmuş kē bunları Sezā'ī Bey birāderi Ḥalīm Bey'den münāḳḳalan beyān etti. Şübhesiz mevşūktur. Şu ḥālleri memleket nāmına muvāfiḳ göremedik. Beyrūt Vālī-i Esbakı meşāhīr-i mürtekebīnden * Ergirili Ḥalīl Paşa'ya da dāḥiliyye nezāreti teklīf edilmiş olduḡu yine Sezā'ī Bey söyledi. Pek biçimsiz şeylerdir. Her ne ise vükelā arasında Kāmil Paşa ile Ḥüseyyin Ḥilmī Paşa'nın iki zıd ḳuvvet oldukları anlaşılıyor idi Kāmil Paşa'nın ḡalebesi Ḥilmī Paşa'nın isti'fāıyla tezāhūr etti demektir. Bundan sonra Cem'ıyyet'e karşı bunların ittiḥāz edeceḡi ḥareket şiddet olacaḡı ve bigayriḥaḳḳin Cem'ıyyet erkānından ba'zılarını tevķīfe bile cesāret //VII-46// gösterecekleri anlaşılıyor. "O ḥālde Cem'ıyyet naşıl bir ḥaḫḫ-ı ḥareket ta'ķīb edecektir?" diye aramızda mühim bir müzākere geçti. Hey'et-i ḥāzıra-i ḥükümetin böyle bir cūr'et göstermesi müsteb'ad görülmekle berāber şāyed gösterir ise ne'üzübillāh o vaḳit memlekette iḥtilāl zuhūru iḥtimālī vardır. Onun mes'ūliyyeti de elbette müsebbibi olan ḥükümete 'ā'id olacaktır.

Ahmed Rızâ Bey'e A'yân'daki İttihād ve Terakkî Fırkası'nın re'isi olması i'tibâriyle Merkez-i 'Umûmî'den gelen varaçada 20 Ağustos Sene 328 ta'rîhinde İstanbul'da in'ikâd edecek kongreye Cem'iyet Nizâmname-i Dâhiliyyesi'ne tevfiқан a'yândaki fırka a'zâsının onda biri derecesine a'zâ intihâbı tavsiye olunurdu. Bu varaça da kırâ'at olundu. //VII-47// Meclis-i Meb'ûsân'ın feshi huşûşunda a'yânın ğayriķânûnî olan tefsîrine fırka a'zâsının bir çoğu iştirāk eylemiştir. Şu hâlde onları nasıl fırka a'zâsından 'addedebiliriz? Sa'id Hâlim Paşa buna 'ilâve ederek "Ben fırka tarafından münteħab olarak kongreye gitmem. Çünkü nazarımda fırka kalmamıştır. Bence fırka yalnızca o kararâ muhâlif olan beş altı kişiden 'ibârettir." Bu işe bir karar veremedik. Sâ'at vasa'î on ikide 'avdet ettik.

'Avdetten evvel Sa'id Hâlim Paşa ile bir ğuşede mahremâne Avrupa'da İtalya murahhâşlarıyla ne yaptığını konuştuk. Paşa "Bilirsiniz ki beni şulh için göndermediniz. İtalya tarafından vukû'bulacak tekâlîf ve metâlibi dinlemek için gönderdiniz. Lozan'da mülâķî olduğum İtaliler ile görüştüğümden memnûnum. Mu'tedil âdamlardır. Trâblusğarb'de bir kaç limân ile iķtişâdî ba'zı menâfi' verilir ise şulha yanaşacakları* [*یناشاقلری yazılmış] anlaşılıyor." //VII-48//

9 Ağustos Sene 328 Pençşenbih

Şabâhleyin Beşiktaş'tan Galata'ya geldim. Necmeddîn Bey'i yazıhânesinde bulamadım. Oradan vapura Hâyardarpaşa'ya gider iken Kütahya Meb'ûsu 'Abdullâh 'Azmî Efendi'ye köprüde teşâdüf ettim. 'Abdullâh Efendi "Daha erkenden köye gitmek neye iyi ben kulûbe gidiyorum 'Tal'at Bey gelmiş.' diyorlar. Haydi berâber gidelim. Aħşâm üzeri birlikte 'avdet ederiz." dedi. Muvâfaķat ettim. Berâber Nûr-ı 'Osmâniyye Kulübü'ne gittik. Tal'at Bey'in Selânik'ten henüz 'avdet etmediğini anladık. Arkadaşlardan ba'zılarını orada hâzır bulduk. //VII-49// Selânik'ten 'avdet eden Trabzon Meb'ûsu 'Alî 'Osmân Bey benimle biraz şüret-i huşûşiyede görüşmek istedi. Bir odada ben, o bir de Merkez-i 'Umûmî a'zâsından Kemâl üçümüz görüşmeĝe başladık.

'Alî 'Osmân Bey "Selânik'te iken bilcümle rüfeķâ ile görüştük. Arkadaşlar arasında tezâhür etmiş ve şahışları üzerine bir çok i'tirâzlar celbeylemiş olanlar ba'demâ Cem'iyet işleriyle iştigâl etmeseler bunlar bir tarafa çekilseler bu sene Merkez-i

‘Umūmī a‘zālīgına celb-i ihtirāş etmemiş olanlardan meşelâ Sa‘îd Hālîm Paşa gibi zevâtın bulunan arkadaşlarımızı intihâb etsek daha muvâfık değil midir?’ dedi.

Dedim ki “Evet bu da fikirdir //VII-50// faķat hem menfa‘at ve hem de mazarratı vardır. Menfa‘ati ba‘zı rüfeķanın hem şaşıları kurtulur ve hem de efķar-ı ‘umūmiyye bir müddet memnūn edilmiş olur. Mazarratı ise bunların içinde öyle arkadaşlarımız vardır ki yerlerine başkalarını ikāme pek müşkildir. Meşelâ Tal‘at Bey’in bu cem‘iyyete hıdmeti ve gece gündüz ğayret-i fedākārlığı cümlemizin ma‘lūmudur. Tal‘at’ın yerine konacak kimseyi ben zihnimde bulamıyorum. Daha böyle arkadaşlarımız vardır. İşte bunlar çekilirse korkarım Cem‘iyyet’in işlerine hıalel tārī olur. Herhâlde bu işi* [*ایکی iki yazılmış, mana bakımından işi olmalı] //VII-51// ‘arız ve ‘amık düşünmek ve kongrede buna bir karar vermek iktizā eder. Şimdiden bir şey diyemeyiz.” dedim. Onlar da “Muvâfıktır.” dediler.

Oradan Münîr Beyle Erenköyü’ne geldim. Ananyas Efendi’ye Haydarpaşa’da teşādūf ettik. O da berāber geldi. Üçümüz birlikte bizim evde yemek yedik. Gece Babanzāde Hıķķî Bey geldi – Ananyas Efendi ‘avdet etmiş idi. Sonra Mu‘ammer Bey geldi. Sāhūra kadar oturduk. Vasa‘î bir buçukta Münîr Beyle Hıķķî Bey gittiler. Mu‘ammer Bey bizde kaldı. //VII-52//

10 Ağustos Sene 328 Cum‘a

Şabāhleyin kalktık Mu‘ammer Bey ile Cem‘iyyet işlerine dā’ir bir sā‘at kadar görüştük. Müşārūnileyh Mekteb-i Mülkiyye’den me’zūndur. Kā’im-i maķāmlıkta bulundu. ✕ Kayşeriyye mutaşarrıfı olmuş idi. Hālîl Bey’in ma‘iyyet-i seniyye-i şāhānede Rumeli’ye seyāhati esnāsında bir buçuk māh kadar devām eden benim dāhiliyye nezāreti vekāletimde Adana vāliliğine ‘arzettim. Sonra Hācî ‘Ādil Bey’in dāhiliyye nezāretinde Konya vāliliğine ta’yİNİni ricā ettim. Mu‘ammer Bey’i inķılābdan evvel Selānik’te ‘Adliyye Müfettişi Niğdeli Ğālîb Bey’in hānesinde bir gece görmüş idim. Vodina kā’im-i maķāmlığında bulunmuş ve rü’yet ve iktidārını herkese göstermiş idi. //VII-53// O zamān Cem‘iyyet’e dāhil olmuş ve dā’imā fikr-i hūriyyet perverde eden gençlerindenden bulunmuştur. Arkadaşlardan dāhiliyye nāzırı olanların nezdinde Mu‘ammer Bey’in ve vaţana genç ve nāfi‘ bir me’mūr yetişmesine çalıştım. Mutaşarrıf ta’yİN ettirdim. Nihāyet gitti. Takririmle vālî yaptım. Bundan

memnûn ve müftehirim. Çünkü müşârünileyhin ahlâk ve iktidârından emînim. Konya vâlisi iken Dâhiliyye Nâzırı Hâcî ‘Âdil Bey’e vuqû‘bulan iş‘ârâtının ‘adem-i tervîcinden dolayı isti‘fâ etmiştir. Konya’dan geldi. Merkez-i ‘Umûmî a‘zâlığına Trâblusgarb Erkân-ı Hârbiyye Re’îsi Fethî Bey’e vekâleten devâm ediyor. Müşârünileyh tab‘an müteharrik ve cevval bir âdamdır. //VII-54// Oturduğu yerde hizmet ve meşgûliyyeti sevmez. Dâ’imâ dolaşmak ister. Merkez-i ‘Umûmî Hey’eti’nin muvâfaqatini istihsâl etmiş Anadolu’ya gidiyor intihâb zamânında çalışmak istiyor. Yarınki cum‘a ertesi günü Karadeniz tarîkiyle Samsun’a ve oradan Amasya Tokad cihetlerine gidecektir. Cenâb-ı Haq selâmet ihşân buyursun. Mu‘ammer Bey kablezzuhr on bir buçukta gitti. Öğleden sonra Halîl Bey geldi. Aḥşâma kadar oturduk. Aḥşâm üzeri hânesine gitti. Ben yeğenim Rızâ ile iftâr ettim. Yemekten sonra Halîl Bey’in âdamı geldi. Tal‘at orada olduğundan //VII-55// beni istediklerini söyledi. Gittim. Tal‘at ve Seyyid ve Halîl Bey’den başka kimse yoktur. Bir sâ‘at kadar görüştük.

Tal‘at “Selânik’te bulunan arkadaşlar selâm ettiler. Cem‘iyyet’in vaz‘ ve mevki‘i iyidir. Hükûmete müşkilât ikâ‘ını bir vechile tevîz etmiyoruz. Kemâl-i i‘tidâl ve sükûn ile işimize devâm edeceğiz. Bu gece buradan Hüseyin Hilmî Paşa’ya gideceğim. Onunla görüşeceğim. Merkez-i ‘Umûmî’nin tahmîl eylediği bir vazîfe ile mükellefim. Onu ifâ edeceğim.”

Ben “Bu gece Hüseyin Hilmî Paşa nezdinde //VII-56// bir şeye muvaffaq olacağımızı ümmîd etmem. Yarın kabinenin isti‘fâ edeceği söyleniyor. Bana kalır ise buradan Maḥmûd Muḥtâr Paşa’ya gidiniz. Onunla görüşünüz. Pederini isti‘fâdan men‘etsin zîrâ o isti‘fâ ederse Kâmil Paşa hey‘et-i vükelâya me‘mûr olur zannederim. Hüseyin Hilmî bu vazîfeyi bugünlerde der‘uhde edemez. Her hâlde Gâzî Muḥtâr Paşa’yı tutmalıdır. Buna da ancak oğlu muvaffaq olabilir. O isti‘fâsını yarın verir ise emir müşkil olur. Bu geceden Hüseyin Hilmî Paşa’ya //VII-57// gitmekte fâ‘ide yoktur.” dedim.

Tal‘at Bey “Eğer bu ciheti muvâfiq görüyor iseniz bu gece Maḥmûd Muḥtâr Paşa’ya gideyim.” dedi. Bilmüzâkere nihâyet evvelemerde Maḥmûd Muḥtâr Paşa’ya gitmeleri qarârgîr oldu. Seyyid Beyle berâber vedâ‘ edip gittiler. “Yarın sâ‘at ikide kulûbde görüşelim.” dediler.

Halil Beyle ben Göztepe’de Haleb Meb’ûsu Hâmid Bey’in hânesine gittik. Bir sâ’at kadar oturduk. Oradan ‘Adliyye Nâzır-ı Esbakı Memdûh Bey’in hânesine gittik. Biraz da orada kaldık. Oradan hânelerimize ‘avdet edeceğimiz sırada Memdûh Bey Hâriciyye Nâzır-ı Sâbıkı ‘Âşım Bey’den bahsederek bir gün Sa’îd Paşa’nın hânesinden birlikte çıktıklarını yolda ‘Âşım Bey’in Memdûh Bey’e “Benimle berâber çalışır mısın?” //VII-58// diye sorduğunda Memdûh Bey “İşte berâber çalışıyoruz.” dedikte ‘Âşım Bey “Hayır öyle değil ben bir kabine teşkil eder isem ‘avdet-eyledik gelir misin?” dediğini Memdûh Bey Halil Bey’in yanında hikâye eyledi.

11 Ağustos Sene 328 Cum’a ertesi

Vasatî sâ’at (11)’i 42 dakîka geçe treniyle İstanbul’a gittim. Halil Bey Göztepe İstasyonu’nda iltihâk etti. Kulübe gittik. Tal’at Bey geldi. Maḥmūd Muḥtâr Paşa ile görüşüğünü söyledi. Hülâşası – ne kendisinin ve ne de pederi Ğâzî Aḥmed Muḥtâr Paşa’nın isti’fâ niyyetinde olmadıklarını hattâ Hey’et-i Vükelâ a’zâsı kâmilen isti’fâ etseler bile ikisinin //VII-59// isti’fâ etmeyeceklerini Maḥmūd Muḥtâr Paşa’nın kendisine ekiden beyân eylediklerini söyledi.

Ben “Maḥmūd Muḥtâr Paşa’nın Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa hakkında fikrini öğrenebildin mi?”

Tal’at Bey “Kâmil Paşa’nın saçma bir âdam olduğunu şöhreti kâzib fikri mechül söz söyleyemez bir âdam olduğunu ve faḫaḫ her naşılta İngilizlerin teveccühünü kazanmış olduğundan kabinede bulunmasını arzû ettiklerini söyledi.”

Halil Bey “Mâdâm Merkez-i ‘Umûmî burada yoktur Hey’et-i Vükelâ ile temâsı te’mîn etmek //VII-60// ve Merkez-i ‘Umûmî’ye ta’alluk eden vezâ’ifi ihmâl etmemek üzere burada birkaç kişiden mürekkeb bir encümen teşkil etsek fenâ olmaz – bu encümene en emîn arkadaşları almak lâzım gelir.” dedi. Bu da ittifâk-ı ârâ ile kabûl olunarak

Tal’at Bey

Halil Bey

Nesimî Bey

Kemâl Bey

İsmâ'îl Canbolat Bey ile benden mürekkeb olması ~~Hayrî karar~~laştırıldı. Yarın //VII-61// sâ'at birde Merkez-i 'Umûmî Dâ'iresi'nde ictimâ'a karar vererek dağıldık.

12 Ağustos Sene 328 Pâzâr

Sâ'at vasaî birde Merkez-i 'Umûmî Dâ'iresi'nde ictimâ' ettik.

Ṭal'at Bey "Hüseyn Hilmî Paşa ile dün gece görüştüm. İsti'fâsından pek müte'essiftir. 'Bu memleket edebsizdir.' diyor. Ben de 'Paşam ṭabî'î edebsizler vardır. Memleket edebsizlere bırakılmaz. //VII-62// Çalışalım.' dedim ve şadâreti der'uhde edip etmeyeceğini anlamak istedim. O tarafâ yanaşmıyor. Muḥâlif gazetelerin hücumundan müte'essir olmuş korkmuş. Kabineye girdiğinden pişmân 'Ben ḥayât-ı siyâsiyyeme nihâyet verdim.' diyor. Kâmil Paşa ḥaḳḳındaki fikrini sormadum. 'Çok 'âdî âdamdır. Aḥkâm-ı ḳavânine hiç vuḳûfu yoktur. Efkâr-ı siyâsiyyesinden de bir şey anlaşılmaz. Câhil bir âdamdır.' dedikten sonra kendisini medḥe başladı. //VII-63// 'Ecnebîler kabinede benim nâfiz olduğumu yazıyorlar idi.' dedikten sonra eliyle yakasını tutup 'tu tu' diyerek 'Ḥaḳîqaten öyle idi ben 'Bir şey böyle olacaktır.' dedikten sonra hiç biri 'Ḥayır.' diyemez idi. Kâmil Paşa'ya da söz söyletmedim.' dedi."

Efendiler eliyle niçin yakasını tutup "Tu tu" dediğini sordular.

Ṭal'at Bey "Bilmem kimbilir kendisine gurûr gelmemek için midir yoksa nazâr değmesin diye midir?" //VII-64//

Ben "Muḳadderât-i milleti der'uhde eden tecrübekâr zevâta bakınız. En 'aḳıllısı bu zâttır." dedim. Rüfeḳâ kâmilen Paşa'nın sözlerinden mutahayyır ve temeddühünden müte'essif oldular.

Bu sözlerden sonra vükelâ ile naşıl temâs edebileceğimizi düşündük. 'Adliyye Nâzırı Ḥalîm Beyle Ma'ârif Nâzırı Sa'îd Beyle görüşmeyi bana tevdî' ettiler. Ğâzî Muḥtâr

ile de mümkün olur ise görüşeceğim fakat onu der'uhde etmedim Tal'at der'uhde etti.
//VII-65//

İkinci ictimâ'ı cehârşenbih gününe ta'lik ederek Nür-ı 'Osmâniyye Kulübü'ne gittik. Meb'ûslardan altmış kadar zevât toplanmış kongreye iştirâk edecek a'zâyı tefrîk için müzâkere açıldı. Tal'at Bey'in teklîfi üzerine beni riyâsete intihâb ettiler. Müzâkerede Karesi Meb'ûsu Ğâlib Efendi ve Çorum Meb'ûsu 'Alî 'Osmân Bey* [*?Trabzon Meb'ûsu 'Alî 'Osmân Bey] Debre Meb'ûsu Şevket Bey bilcümle meb'ûsânın (fırka a'zâsının) kongreye iştirâk etmesini teklîf eylediler. Buna karşı Tal'at Bey ve Canbolat Bey bu kongre büyük kongre olup Merkez-i 'Umûmî'nin 'umûmî kongresi olduğundan fırka //VII-66// a'zâsının onda birini intihâb etmek nizâmnamemiz ahkâmından bulunduğunu dermeyân eylediler. Re'ye koydum. Ğâlib Efendi'nin teklîfini beş altı a'zâdan ziyâde kabûl eden ~~olmadı~~ olmadı. Eķalliyette kaldı. Bunun için fırka a'zâsı mertebesi iki yüz elli i'tibâriyle yirmi beş kişinin bittefrîk intihâbına karar verildi. Netice-i intihâbda ekseriyyet-i izâfiyye ile tefrîk olunanlar meyânında

Ğallâcyan Efendi	İstanbul
Ğayrî Bey	Niğde //VII-67/
Münîr Bey	Çorum
Ğakķî Bey	Babanzâde
'Alî 'Osmân Bey	Trabzon
Necmî Bey	Samsun
Ğacî 'Âdil Bey	Gümülcine
Canbolat Bey	İzmit
Seyyid Bey	İzmir
Ğalîl Bey	Menteşe
Ğabîb Bey	Bolu
Ğüseyn Ğadrî Bey	Karesi

Bu zâtlar var idi. Sâ'at beşi kırk beş geçe köprüden hareket eden vapura yetiştim * evime geldim. Ba'detta'am //VII-68// Evķâf Nâzır-ı Esbakı merhûm Ğâlib Paşa'nın dâmâdı Fevzî Bey'e gittim. MaĞdümü Fâķir Beyle berâber imişler. Bir sâ'at kadar onlar ile oturdum. Fâķir Bey 'AbdülĞamîd-i Şânî'nin kerîmesi (Şâdiyye) Sulţân Ğazretlerinin zevcidir.

13 Ağustos Sene 328 Pâzâr ertesi

Bugün Erenköyü'nde evimde kaldım. İkinci namâzına istasyonda Zihni Paşa Câmi'i'ne gittim. Bir hâfîz namâzdan sonra pek güzel Kur'an okudu dinledim. Sûre-i Yûsuf'u tilâvet eyledi. //VII-69// 'Adliyye Müsteşâr-ı Esbakı şudûrdan Şükrî Efendi Hâce orada idi. A İstifsâr-ı hâtır şüretiyle âşinâlık ettik.

15 Ağustos Sene 328 Cehârşenbih

'Adliyye Nâzırı Hâlîm Bey'i 'Adliyye Nezâreti'nde ziyâret ettim. Hey'et-i Vükelâ meyânında Harbiyye Nâzırı Nâzım Paşa ile Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi'nin kendi fikrine mütemâ'il olup Cem'iyet 'aleyhinde olmadıklarını ancak her ikisinin hayâtlarına su'îkaşd olunacağından pek ziyâde korktuklarını ve bu korku //VII-70// sebebiyle her iki tarafta bir su'itefehüm mevcûd idüğünü söyledi ve dedi ki "Râmiz Mollâ'nın oğlu Hâşim gibi ba'zı çocuklar ötede beride 'Asacağız keseceğiz.' gibi sözler söylemekte hattâ 'O kerata a'yânı sallandıracağız.' diyerek herkese bir havf ve tereddüd ilkhâ eylemektedirler. Bunları Cem'iyet men'etmelidir.

Gazeteleri de biraz i'tidâle da'vet eylemelidir. Hey'et-i Vükelâ meyânında benim fikri i'tidâlime mütemâ'il olanlar Şadr-ı A'zam Gâzî Paşa ile oğlu Muhtâr Paşa da vardır. Kâmil Paşa'ya karışmam. Onu İzmir'den tanırım. //VII-71// 'Acâ'ib bir âdamdır. İktidârı mutavassıt olduğu hâlde her naşılta memlekette bir mevki' tutmuş. Kadınlara varıncaya kadar 'Kâmil Paşa' diyorlar. Bunu böyle bırakmalı kendi düşünceye kadar devâm etsin."

Ben "Hâşim gibi çocukların sözlerinin bittabi' ehemmiyeti olamaz. Ancak Hey'et-i Vükelâ meyânında Cem'iyet 'aleyhinde bulduklarını zıkr ve ta'dâd buyurduğunuz zevât şahihân Cem'iyet 'aleyhine değiller ise kabâhatleri yalnız Cem'iyet'e intisâblarından 'ibâret olan vâlileri mutaşarrıfları niçin tebdil //VII-72// ediyorlar? Kânünen müstelzim-i mes'ûliyyet-i ahvâli görülenleri tebdil ve hattâ tecziye etmelerine kimsenin söz söylemeye hakkı yoktur. Fağat yalnız İttihâdcı diyerek tebdil doğru değildir. Bu huşušta hükümetten i'tidâl isteriz. Bilhâşşa Zât-ı 'Âlînizin 'adâletperverâne mu'âvenetini ricâ eyleyiz.

Nâzım Paşa ile Cemâleddîn Efendi nefislerine su'îkaşd olunacağından korkmasınlar. Cem'iyet bunu kaç'iyen kabûl etmez. Kimsenin nefesine su'îkaşdi olmadığı gibi ihtilâl çıkarmak fikrinde de değildir. Bunlar hem memleketin //VII-73// hem de Cem'iyet'in menâfi'ine muzırdır. Cem'iyet böyle şeylerden bir şey kazanamayacağını taqdîr eder. Bu huşušta müşârünileyhimâya te'mînât vermenizi ricâ ederim. Yalnız Cem'iyet efrâdı üzerinde tazyîki teşdîd ede ede bir vaç'a ihdâsına sebep olmasınlar. Gazetelere gelince bizim taraf gazetelerinin ve yegâne Tanîn'in i'tidâlini taşdîk edersiniz sanırım. Biz de cümlemiz bu i'tidâli muhâfaza fikrinde şâbitiz. Çünkü menfa'atimize de muvâfık olan i'tidâldir. Hattâ bu i'tidâl sebebiyle Tanîn'in satışı bu günlerde üç bin fazla nüsha fazla oluyor. //VII-74// Ancak diğer taraf gazetelerinin hücumunu hükümetin görmesi iktizâ eder.”

Halîm Bey “Alemdâr paçavradır o gazete değildir.”

Ben “Evet ‘Alemdâr öyledir fakat İkdâm da öyledir. Bundan başka câmi'lerde va'az ve naşihat nâmına Cem'iyet erkânına edilen şütümeti hükümet niçin görmüyor?”

Halîm Bey “Bunun aşlı yoktur.’ diyorlar.”

Ben “Naşıl yoktur hattâ geçende Nevşehirli //VII-75// Hayrî nâmında bir âdam benim ‘aleyhimde ismimi zikrederek tefevvuhatta bulundu. Başka bir gün az kaldı bir zâbiği dövecekler idi. Câmi'lerde ‘arbede zühuru bile muhtemeldir.”

Halîm Bey “Evet Cem'iyet'e karşı huşümet edenler vardır. Bugün Hırka-i Şerîf ziyâretinde vükelâdan biri Koçana'da iki yüzü mütecâviz nefsi telef eden bombayı iş'âl eden Cem'iyet olduğunu söyledi. Kendisine ~~dedim ki~~ ‘Allâh razâsı için bunu //VII-76// başka yerde söyleme. Bu dediğiniz hakikat olsa bile menâfi'-i memleket nâmına bunu söylemek câ'iz değildir. Maznûnlardan birkaç kişi tevkiif edilmiş i'tirâf ediyorlar. Bulgaristân bomba gönderdiklerini a söylüyor. Bu fâci'ayı tertîb ve icrâ edenlerin Bulgar olduklarını bugün efkâr-ı ‘umûmiyyede yer tuttuğu hâlde Cem'iyet'e ‘atfetmek kaç'iyen memleket menfa'atine muzırdır.’ dedim. O da kabûl eder gibi göründü.”

Ben bu zātın kim olduğunu sordum. //VII-77// Biraz tereddüden sonra Dāhiliyye Nāzırı Dāniş Bey olduğunu söyledi.

Bundan sonra vedā' ettim.

16 Ağustos Sene 328 Pençsenbih

Necmeddīn Beyefendi'nin Galata'daki yazıhānesine gittim. Beyoğlu Muķāvelāt Muķarriri Rıf'at Bey'i orada buldum. "İki gün muķaddem yolda teşādūfümüzde Hürriyyet ve İ'tilāfcılar tarafından İttiḥādcılara //VII-78// bir i'tilāf teklifinden bahşediyor idiniz. Bunun māhiyyetini anlamak üzere geldim." dedim.

Rıf'at Bey "Geçenlerde İ'tilāfcılardan Siret Beyle (yeni Matbū'āt Müdiri) Kemāl Midḥat Bey – Midḥat Paşa ḥafidi bana geldiler. Hürriyyet ve İ'tilāf Fırķası a'zāsı arasında ihtilāf-ı efkār olduğunu anladım. Mīralay Şādık Bey Prens Şabāḥaddīn'i açıkta bırakmak istiyor çünkü Prens'in yanında nüfūzunun zāyi'olacağından //VII-79// olacağından* [*olacağından* sayfa sonu-sayfa başı olduğundan iki kere yazılmış] korkuyor. Ḥālbuki bu dediğim zātlar ile Māhir Sa'īd Bey Lūtfi Fikrī Bey de Şabāḥaddīn ṭarafdārıdırlar. Bunlar o fırķa arasında bir grup ḥālinde bulunuyorlar ve diyorlar ki 'Bizim aramızda İsmā'il Gümūlcineli gibi gibi ādamlar vardır. Bu gibilerin meb'ūs olmasını biz de istemeyiz. Faķaṭ İttiḥādcılar arasında da Cāhid ve Cāvid Beyler gibi müfritler vardır. Onlar da bunları iḥrāc etsinler. Aramızda bir i'tilāf yapalım. Kimlerin meb'ūs olacaklarını ḳarārlaştıralım.' diyorlar. Ben de kendilerine 'Bu sözü yalnız //VII-80// Ḥayrī Bey'e söylerim.' dedim. İşte sana söylüyorum."

Ben "Bunların teklifinin ciddiyet ve şamīmiyyetinden evvelā emīn oluyor musun? Bir de bu teklif şahşī bir teklif midir yoksa Hürriyyet ve İ'tilāf Cem'iyyeti nāmına mıdır?"

Rıf'at Bey "Ben şamīmiyyetlerinde pek şübhe etmiyorum. Teklifleri Hürriyyet ve İ'tilāf Cem'iyyeti'nde bunların yaptıkları grup nāmınadır."

Ben "Bunların sözlerini o kadar ciddī //VII-81// göremiyorum. Mücerred kendilerinin meb'ūsluklarını te'mīn etmek için şahşī bir teşebbüstür. Ma'hāzā aralarında mādām

tefrika huşûle gelmiştir bundan istifade etmek lâzımdır. Arkadaşlara söylerim. Alacağım cevâbı sana yazar ertesi günü tebliğ eyleyim.”

Rıf'at Bey “Bunların arasında tefrika vardır. Şâdık Bey'in mîralay rütbesinin i'âdesiyle tekrâr orduya gitmesini bunlardan ba'zıları teklif ediyorlar imiş. Mağşad Şâdık Bey'i içlerinden atmaktır.” //VII-82//

Ben “Bunlar fenâ değildir. Fağat ben senden daha mühim bir hizmet isterim. Harbiyye Nâzırı Nâzım Paşa senin döstündür. Gidip kendisini görmelisin. Hayâtına su'ikaşd edileceğinden şübhe ediyormuş imiş. 'İzzet-i nefsine dokunmadan bunu taşhîh etmelisin ve demelisin ki 'Paşa Hazretleri bu fikri size Halâşkâr Zâbiţân Grubu veriyor. Onların mağşadları Cem'ıyyet'e karşı sizi i'zâb ederek tahrik ve teşviktir. Bunlara ~~inma~~ inanmayın çünkü böyle bir su'ikaşd Cem'ıyyet'in menfa'atine muğâyirdir. Ancak onların //VII-83// sözüne inanıp da Cem'ıyyet'i taziyik ederek ihtilâle mecbûr etmeyiniz.’ de ve Cem'ıyyet nâmına kendisine te'mînât ver.”

Rıf'at Bey “Şimdi gider görürüm.” dedi kalktı gitti.

Necmeddîn Mollâ Bey “Dün gece 'Üryanîzâde Cemîl Mollâ'da iftârda idim. Mollâyı Hürriyyet ve İ'tilâfcılar içlerine almak istemişler. Re'isleri Müşîr Fu'âd Paşa ile Kayseriyye Meb'ûsu Gâlib Bey'i ve Kayserili Mülâzım Şa'bân Efendi'yi Mollâ'ya göndermişler //VII-84// ve birlikte çalışmayı teklif eylemişler. Mollâ reddetmiş ve İttihâd ve Terakki programını İ'tilâf programına tercih eylediğini söylemiş. Şa'bân Efendi – Mollâ'ya hitâben 'Te'essüf ederim Beyefendi İttihâdcılardan hakâret gördün seni nefyettiler bu kadar mutazarrır olduğun hâlde hâlâ onların lehinde bulunuyorsun.’ demiş. Cemîl Mollâ buna hitâben 'Hayır İttihâdcıların lehinde bulunmuyorum. Ben onların yüzünü //VII-85// bile görmedim ve onların tecrübesizliği ve gençliği hasebiyle memlekete zarar irâsettiklerini de taşdik ederim. Ancak onların programı benim fikrime muvâfıktır.’ demiş kalkıp yürüyüvermiştir.” O sırada gelen Çorum Meb'ûsu Münîr Bey de Necmeddîn Bey'in bu sözlerini te'yîd etti ve kimden işittiğini Necmeddîn Bey'in su'âline rağmen söylemedi. Bu sözler cereyân eder iken Hâcî Evliyâ Efendi de hazır idi.

Cemil Mollâ'nın sözlerinden bir şey hâtırıma geldiği için burada bir istitrâd yapmağa mecbûr oldum.

Geçende Halim Beyefendiyle mülâkâtımızda demişti ki “Hüseyn Hilmî Paşa her iki tarafa da yaranmadı. Hâlbuki haksızlıktır. Ben Hüseyn Hilmî Paşa'yı pek iyi tanırım. Cem'iyet'in 'aleyhinde değildir. Hattâ bu kabinenin teşekkülünden evvel bile dâ'imâ bana derdi ki 'İttiḥâd ve Teraḳḳî Cem'iyeti gençleri tecrübesizlikleri hasebiyle bu memlekete zarar irâs ettiler. Bunların ḥüsn-i niyyetinde şübhem yoktur. //VII-87// Kendilerine isnâd olunan irtikâb ve su'isti'mâlden de münezzehdirler* [منزه در در لر* yazılmış]. Bunların cümlesi yalandır. Yalnız bunlar genç ve tecrübesiz âdamlardır. Her şeye karışır. Re'yelerinde 'inâd ve ısrâr ederler. Bu sebeble memlekete zarar ettiler.' der idi. Bu def'a da kendi isti'fâ edince Gâzî Muhtâr Paşa 'adliyye nezâretine kimin münâsib olacağını sormuş. O da 'Benim için Halim Bey pek münâsibdir.' demiş. Bana teklif edilince kabûl etmedim. //VII-88// İsrâr ettiler sonra Hüseyn Hilmî Paşa'yı gördüm. Bana dedi ki 'Allâh rızâsı için kabûl et. Çünkü ben hükûmeti bîtarafılığı zâyi' edecek gibi görüyorum. Sen içinde bulun i'tidâle ve bîtarafılığa sevkedersin.' Bu fikrinde çok ısrâr etti. Ben de kabûl ettim.”

'İlâveten “Hüseyn Hilmî Paşa Sa'îd Paşa'yı hiç sevmediği hâlde Sa'îd Paşa mevki'-i iktidârda iken //VII-89// bir gün bana 'Sen İttiḥâd'a mensûbsun bunlardan icâb edenleri gör söyle Sa'îd Paşa üzerinde te'sîr icrâ etmesinler onu serbest bıraksınlar.' demiş idi. Hülâşa Hüseyn Hilmî Paşa'dan şübheniz doğru değildir.” dedi.

Hilmî Paşa ile Cemil Mollâ'nın Cem'iyet erkânı ha olan Tal'at ve Câvid Beyler hakkında ve Merkez-i 'Umûmî Hey'eti hakkında fikirleri tevâfuḳ ediyor demektir. Gerek Hilmî Paşa'nın ve gerek Cemil Mollâ'nın //VII-90// sözlerinde isim taşriḥ olunmuyor ise de sözlerinden maḳşadları anlaşılıyor idi.

17 Ağustos Sene 328 Cum'a

Bugün vasaḫî iki treniyle Halil Beyle beraber Merkez-i 'Umûmî'ye gittik. İki sâ'at kadar müzâkereden sonra İstanbul Vâlisi İbrâhîm Bey'e Paşabağçesi'ne iftâra gittik. Orada hâzır bulunanlar //VII-91// Ahmed Rızâ Bey, Prens Sa'îd Halim Paşa, Prens

Meḥmed ‘Alī Paşa, Ṭal‘at Bey, Ḥalīl Bey, Ḥacī ‘Ādil Bey, İsmā‘il Canbolat Bey, İbrāhīm Bey birāderleri ‘Osmān ve İsmā‘il Beyler idi.

Müzā Ṭa‘āmdan sonra müzākeremiz 20 Ağustos Sene 328’de in‘ikād edecek İttihād ve Teraḳḳī kongresinde Merkez-i ‘Umūmī a‘zālarının şüret-i intiḥābına dā’ir müdāvele-i efkār olundu. Bunların şāyān-ı emin ve i‘timād ve herkesin mażhar-ı teveccühü olmuş zevāttan olmaları qarārgīr oldu. Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsının beş veyā yedi olması ve bir de otuz a‘zādan mürekkeḳ hey’et-i istiḫāresi bulunması te‘emmül edildi ve a‘yān a‘zāsından Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshine re’y //VII-92// vermiş olan fırḳa a‘zāları istiḫnā edilerek diğeri Fırḳa Re’īsi Aḥmed Rızā Bey tarafından pāzār ertesi günü ictimā’a da‘vet olunup içlerinden iki zātı Cem‘iyyet’in nizāmnāme-i dāhilisi mücebince intiḥāb ettirilmesi tensīb kılındı. Yalnız ben feshē re’y vermiş olan fırḳa a‘zāsının (ki altı zāttır) istiḫnā edilmelerine muḥālefet ettim. Çünkü bunların ḥaḳḳında fırḳaca bir qarār verilir fırḳadan iḥrāc edilmedikçe fırḳa a‘zāsından ‘addedilmeleri lāzım geleceği cihetle bunların istiḫnā edilmeleri nizāmnāmeye muvāfiḳ olmayacağı re’yinde bulundum. Faḳat ekseriyyet-i a‘zā-yı mezkūrenin re’yleri Ḳānūn-i Esāsī’ye muğāyir ve bu da Cem‘iyyet’in doğrudan //VII-93// doğruya ‘aleyhinde olması ḥasebiyle onların kendiliğinden fırḳadan çıkmış ‘addolunacakları mülāḥaza ederek olvehile qarār verildi.

Vasaṫī on ikiye kadar kaldık. On ikide vapura bindik. Aḥmed Rızā Bey* [*كك yazılmış] Vaniköyü’ne çıktı. Ben Ḥalīl Bey Canbolat Bey Üsküdar’a çıktık ‘araba ile a Ḥaydarpaşa’ya geldik. İki treniyle ḥānelerimize ‘avdet eyledik.

18 Ağustos Sene 328 Cum‘a ertesi

Vasaṫī on ikide Ḥalīl Bey bize geldi. Berāber trenle Kartal’a gittik. Oradan //VII-94// Yakacık’a gittik. Ḥaḳḳī Paşa’yı bulamadığımızdan doğru ‘Abdurrahmān Efendi’ye (sābıḳ Ma‘ārif Nāzırı) gittik. Müşārünileyh ile üç sā‘at kadar görüştük. Mübāḥeşemiz* [*مناحشهمز yazılmış] intiḥāba dā’ir ve a‘yāndaki Meclis-i Meb‘ūsān’ın feshine ta‘alluḳ eden tefsīrine mütedā’ir idi. ‘Abdurrahmān Efendi ḥiç bir fırḳaya mensūb değildir ve kendi rivāyetine nazaran İttihād ve Teraḳḳī Fırḳası’na mütemā’ildir. Çünkü yine kendi ta‘bīri vechile “Ḥürriyyet ve İ’tilāf fırḳası kadro ḥāriclerinden* [*جارجرندن yazılmış] toplanmış bir (nefir-i ‘āmdır) onlara ḳaṫ‘iyyen

temāyül etmem.” dedi ve intihābı İttihād ve Terakķī //VII-95// Fırķası’nın kazanmasını arzū ettiğini söyledi ve ‘ilāveten “İstanbul nāmzedlerini halkça tanınmış zevāttan intihāb ediniz ben de kendi maħallemde Topħāne’de Cihāngir’de gider çalışırım sizin lehinizde ğayret ederim.” dedi.

Sonra a’yāndaki tefsire naķl-i kelām eyledi a’yānın tefsirinin ħulāşası “Evvelki meclis-i meb’ūsān ile Hey’et-i Vūkelā arasında (25) mādde-i ķānūniyye ħaķķında iħtilāf-ı efķār var idi. Meclis feshedildi yeni meclis geldi. Yeni meclisin vazīfesi eski meclis ile Hey’et-i Vūkelā //VII-96// arasındaki iħtilāfı ħalletmek ve o ħuşušta bir vazīfe-i ħūkmıyyeti* [*وظيفة حكيمتى yazılmış] ifā eylemekten ‘ibārettir. O vazīfeyi ifā ettiği gibi bu meclis de dađılmak ve yeniden meclis meb’ūsānın intihābı lāzımgelir.” ħulāşası budur.

‘Abdurrahmān Efendi dedi ki “Peki ammā yeni meclis-i meb’ūsān (25) mādde ħaķķında verdiği re’y kaťıyyet kesbetmemiştir. Henūz a’yāndan çıkmamıştır. Bunu Hey’et-i A’yān’da dermeyān ettiler. Vūkelā tarafından cevāb verildi. Dendi ki ‘Mādām meb’ūsān re’yini vermiştir vazīfesi bitmiştir a’yāndan māddenin çıkmaması vūkelāya ta’alluķ etmez iki //VII-97// meclis arasında bir mu’āmeledir. Vūkelāya karşı meclisin vazīfesi bitmiştir.’ dediler. Faķať bence bu cevāb şevāb deđildir* [*صوابكدر yazılmış] za’iftir. Velħāşıl tefsirimiz bir tefsir olmakla berāber şāyān-ı kaĖul bir tefsir deđildir. Hey’et-i Vūkelā evvelā Encümen Odası’nda bizi topladı. Ecnebī tecāvüzünden ve kendilerinin bu meclis-i meb’ūsān ile ifā-yı vazīfe edemeyeceklerinden ist ve meclisin feshine rāzī olmaz isek đ o aħşām isti’fā edeceklerinden baħişle bizi tehdid ettiler ve aħvāli pek fenā gösterdiler. Baška çāre bulamadık //VII-98// nihāyet muvāfaķat ettik. Ve encümende önyak olan Basarya Efendidir.” ‘Abdurrahmān Efendi’nin sözleri bitti.

Ben dedim ki “A’yānın vereceđi muķarrerāttan (1) te’sir-at-i siyāsiyyeye tābi‘ olanları vardır. Meşelā bugün Trāblusġarb Muħārebesi bitse muşālaħa ‘aķdolunsa ve şulħ memleketin devletin menāfi’ine muġāyir olsa bile menāfi’-i ‘umūmiyye-i memleket gözættilerek olbābdaki mu’āhedenāmeyi a’yān taşdıķ eder çünki siyāset-i ‘umūmiyyenin te’sirine tābi‘ olur. Faķať (2) şırf Ķānūn-i Esāsī’nin //VII-99// tefsiri gibi şıfat-ı ħākimıyyete ta’alluķ eden karārlarında hıç bir te’sir-i siyāsīnin taħtında bulunamazlar. Ve bir mülāħaza-i siyāsiyye ile Ķānūn-i Esāsī yanlış tefsir

edilmemelidir. A'yân bilerek Kānūn-i Esāsī'yi yanlış tefsir etti ve gūyā meclis feshedilmez ise menāfi'-i memleket muhtel olur zannını kendisine sebep-i ma'zeret tuttu. Hālbuki Kānūn-i Esāsī'nin yanlış tefsirinde hīç bir ma'zeret kabūl edilemez. Başka bir sebep bulmalı meşelā Meclis-i Meb'ūsān'ın kabūl ettiği (25) māddeyi²⁴ derhāl a'yân taşdik ederek Hey'et-i Vūkelā'nın eline bir silāh verebilir idi. Onunla ertesi //VII-100// günü Meclis-i Meb'ūsān'ı feshedebilir idi. Vūkelā ile Meclis-i Meb'ūsān arasında ihtilāf pek kolay ihdās olunur idi.

Sā'at dörde geldi. Oradan Halil Beyle hareket ettik. Kartal'a geldik. Tren ile Erenköyü'ne geldik. Hānelerimize 'avdet eyledik. Aḥşām oldu. Evkāf Müsteşarı Ḥaḫkī Muḥāsebeci Ziyā Emlāk-ı Vaḫfiyye Mūdiri Nūrī Mi'mār Kemāleddīn Beyler iftāra gelmişler idi görüştük. İki sā'at kadar konuştuk. Gece 'avdet ettiler. //VII-101//

19 Ağustos Sene 328 Pāzār

Vasaḫī sā'at bir rāddelerinde Şadr-ı Sābık Sa'īd Paşa'nın dāmādı Nūrī Bey Erenköyü'ndeki ḫāneme geldi. Sa'īd Paşa tarafından geldiğini ḫātırımı su'āl eylediğini ihtiyār ve rāhatsız olmasa kendisi gelmek istediğini teblīg etti. Görüşmek arzusunda bulunduğundan ne zamān ister isem Büyükdere'sindeki köşküden Nişāntaşı'ndaki konağına görüşmek üzere geleceğini söyledi. Ben de "Paşa'nın //VII-102// rāhatsız olmasını arzū etmem ben kendilerini Büyükdere'de gelir ziyāret ederim." dedim. ~~Ayrıldık~~

(İbret)

Nūrī Bey Ferīd Paşa'nın (Şadr-ı Esbaḫ) mesāvī-i aḫlākından bahşetti ve İ'tilāfcıların bugünkü ittiḫādlarına pek mutahayyır olduğunu bilbeyān iki mişāl söyledi. (1) "Geçen gün Kemāleddīn Efendi merḫūmun kerimesi Mūnīre Sulṫān'ın zevci Dāmād Şāliḫ Paşa'ya Reji İdāresi'nin önünde teşādūf ettim. Şāliḫ Paşa'ya dedim ki "Abdülḫamīd zamānında ben senin evine gelmiş idim. O vaḫit bana sen değil mi idin 'Ferīd Paşa beni jurnal //VII-103// jurnal etti. 'Reşād Efendi Ḥāzretlerine intisābı var.' diye Ḥūnkār'a yazdı. Benim ḫānemin taraşşud altına alınmasına sebep oldu.'

Şâlih Paşa ‘Evet öyle oldu.’ dedi. Sonra ‘Bu da bir şey değildir. Daha mühimmi vardır. Senin hemşirene bir şefkat nişanı verilmiş idi. Ferîd Paşa sarāya ‘Bu kadın orospudur bu kadına nişan vermek muhadderāt-ı islāmiyyeyi rencide eder.’ diye yazmadı mı? Ta’rîhte Bâb-ı ‘Âlî’den sarāya yazılmış belki böyle bir tezkereye teşâdüf edilmez. İşte Ferîd Paşa sizi ve bütün //VII-104// ‘â’ilenizi taḥkîr eylemiş olduğu hâlde bilmem ki bununla nasıl görüşüyor ve birlikte İttihād ve Teraḳḳî Cem‘iyyeti’nin ‘aleyhine çalışıyorsunuz?’ Nürî Bey bu sözleri Şâlih Paşa’nın yüzüne karşı söylediğini yemîn ederek bana söyledi.

Misāl (2) “Kâmil Paşa’nın oğluna da teşâdüf ettim (hangi maḥdümü olduğunu beyân ve ismini zikretmedi ben de sormadım). Dedim ki ‘Kayınpederim Sa‘îd Paşa ile pederiniz Kâmil Paşa arasında ihtilâf-ı ictihād vardır. Yekdigeri ‘aleyhine yazı yazarlar efkâr-ı siyâsiyyeleri muḥâlifdir. Buna bir şey denmez. Faḳat //VII-105// Ferîd Paşa’nın size yaptığı fenâlıklardan yalnız birini söyleyeyim. Pederinizin nefyine Meclis-i Vükelâ’da mazbataya yapılmış idi. O mazbatayı bugün dünyânın menfûru olan olvaḳt dâhiliyye nâzırı bulunan Memdüḥ Efendi ‘Ben böyle mazbatayı imzâ etmem.’ dediği hâlde Ferîd Paşa imzâ etmedi mi? Şimdi bununla nasıl oluyor da pederiniz de siz de görüşüyorsunuz?’

... -* [*metinde bu kısım üç nokta hâlinde bırakılmış] dedi ki ‘Evet Ferîd Paşa ḥaḳîqaten fenâ âdamdır. Alçaktır. Faḳat sonradan //VII-106// pederime geldi deḫâlet etti.’”

Nürî Bey Sa‘îd Paşa ḥaḳḳında Cem‘iyyet’in fikrini anlamak istiyor idi. Su‘âl etti “İsti‘fâ mes‘elesinde Sa‘îd Paşa’nın bir kuşuru oldu mu? Ricâ ederim bana emniyyetiniz var zannediyorum söyleyiniz?”

Ben “Ḥayır Sa‘îd Paşa’nın isti‘fâda hîç kuşuru yoktur hattâ isti‘fâ mevzû‘-ı baḫş olunca ‘Bundan iki ay muḳaddem olsa idi isti‘fâyı tercîḥ ederdim //VII-107// faḳat bugün isti‘fâ niyyetinde deḫilim.’ dedi. Ben orada idim. Arkadaşların ekseri de var idi.” dedim.

“O hâlde ötede beride Paşa’nın ‘aleyhine söz söyleniyor. Ezcümle Şeyḫ Muḫsin Fânî imzâsıyla Selânik Vâlî-i Sâbıḳı Kâzım Bey’in Ṭanîn’de yazdığı maḳâle ne idi?” dedi.

Ben de “Kâzım Bey’in maqâlesine ehemmiyet verilmez. Cem’iyyetçe mevki’i yoktur. Ve onun maqâlesini Cem’iyyet’in fikri olarak telaqqî etmemelidir. Gerçi ba’zı zevâtın //VII-108// isti’fâ mes’elesinde Sa’îd Paşa’yı mu’âhze etmek istediklerini biliyorum. Fakat doğru değildir. Sa’îd Paşa’nın bu huşûsta kuşuru yoktur. Zâten kabine devâm edecek hâlde değildi. Meselâ isti’fâdan iki mâh evvel Hâriciyye Nâzırı ‘Âşım Bey Londra Sefiri Tefîk Paşa ile hafiyyen muhâbere ediyor şadâret teklîf ediyor. Onu Sofya sefirliğinden hâriciyye nezâretine irtikâ ettiren Sa’îd Paşa da yerinde oturuyor. Şimdi siz söyleyiniz böyle kabine devâm edebilir mi idi? //VII-109// Bundan başka da kabinenin devâmına mâni’ esbâb-ı ‘adîde var idi. Bence bu isti’fâ zarûrî idi.” dedim.

Nürî Bey İttihâd ve Teraqqî erkânı arasında yalnız Câvid Beyle benim hükümet adamı olabileceğimizi söyledi ve Sa’îd Paşa’nın benim hakkımda “Hayrî Bey hepsinden ziyâde anlar fakat sükûtî âdamdır söylemez.” dediğini hikâye eyledi.

Sâ’at ikiye gelmiş idi. Vedâ’ ederek gitti. //VII-110//

29 Ağustos Sene 328 Cehârşenbih

İttihâd ve Teraqqî Cem’iyyeti xx (328) senesi kongresi bugün hitâm buldu. İki mühim karar verdi (1) Meb’ûsân intihâbâtına müşâreket edilmesixne (2) Merkez-i ‘Umûmî a’zâsının yirmi bire iblâğına karar verilmiştir. Son ictimâ’ı olan bugün Merkez-i ‘Umûmî a’zâsı yeniden intihâb olundu. Ben de intihâb olunan a’zâ meyânındayım.

Kâtib-i ‘Umûmî Sa’îd Halîm Paşa //VII-111//

1 A’zâ	Şerîf Ca’fer Paşa
2 “	Hayrî
3 “	Tal’at Bey
4 “	Câvid Bey
5 “	Câhid Bey
6 “	Eyyüb Şabrî Bey
7 “	Doktor Nâzım Bey

- 8 “ ‘Abdullāh Şabrī Bey
 9 “ Hācī ‘Ādil Bey
 10 “ Hallācyan Efendi
 11 “ Hüseyn Kāzım Bey
 12 “ Emrullāh Efendi
 13 “ ‘Alī Münīf Bey //VII-112//
 14 A‘zā Diyārbekirli Ziyā Bey
 15 “ Babanzāde Hāḫḫī Bey
 16 “ Şeyhülislām-ı Esbak Mūsā Kāzım Efendi
 17 “ Midḫat Şükrī Bey
 18 “ Aḫmed Nesīmī Bey
 19 “
 20 “ //113// [boş sayfa] //VII-114//

16 Eylül Sene 328 Pāzār

Mekteb-i Kuzāt’ın dersleri dün başladı. Bugün şabāḫleyin birinci derse ki üçüncü sınıfa üç seneden beri taḫrīr etmediğim (Taḫbīkāt-ı Cezā’iyye) dersine başladım. Vasaḫī sā‘at on birde Merkez-i ‘Umūmī’ye uğradım. Oradan Çorumlu Münīr Beyle Ḥabşhāne-i ‘Umūmī’ye - ḫükümet-i ḫāzıra ‘aleyhinde neşriyyātından dolayı Tanīn Muḫarriri Cāhid Bey’in bir māh ve Mūdīr-i Mes’ūlü Māliyye Nāzır-ı Sābıḫı //VII-115// Cāvid Bey’in yirmi gün ḫabslerine Dīvān-ı Ḥarbce ḫarār verilmiş ve ḫabşhāne-i ‘umūmīye konulmuş idi - onların ikinci def‘a olarak ziyāretlerine gittim (Birinci ziyāretim Ramazān Bayramı’nın ikinci günündedir). Oradan çıktım vasaḫī sā‘at üç buçukta köprüden ḫareket eyleyen Ḥaydarpaşa vapuruna geldim. İskelede Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī’nin Eşvābcıbaşısı Sābit Bey’i gördüm. Sābit çok zekī ve Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī’nin pek manzūr //VII-116// ve mu‘temedi olmak üzere tanınmaktadır. Hele esrār-ı ḫuşūşiyeye-i şāhāneye vāḫıf olduğunu sarāya girip çıkanlar teslim ederler. Binā‘en‘alāhāzā sarāyın aḫvāl-ı ḫuşūşiyesine dā’ir olan sözleri ehemmiyyetten ‘ārī olamaz.

Sābit Bey bana taḫarrüb ile görüşmeğe başladık. Nereye gittiğini ve bugün nasıl olup da müsā‘ade-i seniyyeye nā’il olabildiğini sordum. Zevcesinin adada oturduğunu ve bugün müsā‘ade-i pādişāhī ile adaya gitmekte olup Maltepe ḫarīḫini //VII-117// iḫtiyār

eylediğini beyân etti. Haydarpaşa'ya kadar vapurda ve Erenköyü'ne kadar şimendüferde ikimiz huşûşî olarak görüştük. Muşâhebemiz Hânedân-ı Zîşân'ın ahvâl-ı huşûşiyelerine müte'allik olup bilhâşşa mümâileyhin iki hikâyesi ~~ben~~ mücib-i istiğrâbım olmakla kaydını fâ'ideden hâlî göremedim.

(1)

Sâbit Bey'in sözlerini mümkün olduğu kadar 'aynen yazıyorum.

“Velî'ahd Yûsuf Efendi geçenlerde Avrupa'ya gider iken sarâya vedâ'ya geldi. O sırada Efendimiz ma'rûzâtının tedkîkiyle meşgûl idi //VII-118// Çit Köşkü'nde istirahat etmelerini fermân buyurdu. Velî'ahd mezkûr köşkten bana haber gönderdi. 'Bir sâ'ate kadar vapur hareket edecektir Sâbit'e söyleyiniz 'arzetsin.' demiş. Ben de derhâl huzûra girdim 'arzettim. Efendimiz de 'Hemân buyursun' dedi. Velî'ahd'in vürûdünden evvel Efendimize 'Velî'ahd hastadır biraz iltifât buyursanız iyi olur Efendimiz.' dedim. 'Peka'lâ olur.' buyurdu. Bu sırada Velî'ahd geldi. Biz bermu'tâd kapıları kapadık dışarıya çıktık. İki kişi yalnız kaldılar. //VII-119// Bir müddet mülâkâttan sonra Velî'ahd çıktı. Façat rengi bozulmuş müte'essir idi. Hayret ettim. Mâbeyn erkân-ı me'mûrîni kendisini teşyî ediyor idi. Onların arasından beni yanına çağırıldı. Dedi ki – başkaları işitmeyecek derecede yavaş sesle – 'Gâlibâ ben hastayım. Ben deli olmalıyım ki Zât-ı Şâhâne beni kucaklamadı. Ben bir iki def'a kendisine yaklaştım* [*ياشلام yazılmış] kucaklaşmak istedim. Zât-ı Şâhâne geriye çekildi. Demek ki ben deliyim. Boğazına sarılırım diye korktu.'

Buna cevâben derhâl dedim ki 'Hayır Efendim //VII-120// Efendimiz sizi fevkel'âde sever müfâreketten pek müte'essirdir. Kucaklasa idi ihtimâl ağlayacak idi. Olvağt siz de ağlayacak müte'essir olacaktınız. Mağşad-ı şâhâne sizi müte'essir etmemek içindir.' dedim.

Velî'ahd biraz münbasiş oldu. Ben de ayrıldım huzûr-ı şâhâneye girdim. Mâ vaça'ayı hikâye eyledim ve 'ilâveten 'Efendimiz mâşâallâh siz güçlü kuvvetli arslan ~~miş~~ gibisiniz. Velî'ahd yanınızda şu kadarıcık – onu aşağı tutarak Velî'ahd'in kısa boyunu gösterir tavır ile – bir âdamdır. Sıkı //VII-121// verseniz suyunu çıkarırsınız. Korkacak ne vardır? Bu âdamı beyhûde müte'essir ettiniz.' dedim.

Zāt-ı Şāhāne kendisini medhîmden hazzetti. ‘Hakkın var Sābit şimdi vapura git. Kendisini müte’essir etmemek için kucaklamadığımı söyle gönlünü al.’ buyurdu. Derhâl bir ‘araba ile rîhtıma gittim vapura girdim. Velî’ahd’ın eṭrâfında vükelâyı gördüm. Kamara kapısından bir iki def’a görüşündüm. Sonra yanına taḳarrüb ederek kulağına Zāt-ı Şāhāne’nin sözlerini teblîğ ettim. //VII-122//

Velî’ahd ‘Çok memnûn oldum. Ta’zîmât ve ‘arz-ı ihtirâm eylerim.’ dedi. Ben de sarāya ‘avdet ederek Zāt-ı Şāhāne’ye ‘arz-ı keyfiyyet eyledim.’

Sābit Bey’in silsile-i kelâmı burada bitince ben merāk ettim. “~~Bu kadar~~ Kucaklamadığından Velî’ahd’ın bu kadar merāk etmesinin sebebini anlayamadım.” dedim. Sābit Bey “Çünkü Velî’ahd geçen sene Avrupa’ya gider iken Zāt-ı Şāhāne kendisini kucaklamış idi. Onlar i’tiyādın en ufak bir cüz’üne bile diḳḳat ederler.” //VII-123// dedi.

(2)

Söz şehzādelerin ahvâl-ı huşûsiyyesine intikâl etti. Ziyâ’eddîn Efendi Hâzretlerinin dört haremî olup ikisi muṭlaḳa ve ikisi taḥt-ı nikâhında bulunduğu ve muṭlaḳa olanların da birlikte ve bir dâ’irede beytütet eylediklerini çünkü muṭlaḳa olanlardan çocukları olduğunu söyledi.

Ben hayret ettim. “Zâten bunlar cāriyyedir. Sonradan nikâh edilmiş olsalar bile efendilerine karşı hürmetleri bâkîdir. Ṭalâḳ ne demektir? Bunların arasında //VII-124// ben ṭalâḳ taşavvur etmez idim. Karıların Hânedân-ı Āl-i ‘Oşmân üzerinde de mi te’sîrleri vardır?” dedim.

Sābit Bey “Karıların hânedân üzerlerinde te’sîrleri bizimkinden çok ziyâdedir. Bunu işbât için size bugün vukû’bulan bir vaḳ’ayı hikâye edeyim.” diyerek ‘aynen şu sözleri söylemeğe başladı “Refîkam râhatsız olduğundan adada oturuyor ben de ara sıra müsâ’ade-i şāhāneyi istiḥşâl ettikçe gidiyorum. Bu gün de müsâ’ade buyuruldu. Demince ya’nî iki sâ’at //VII-125// evvel huzûrda idim.

Zāt-ı Şāhāne ‘Sābit sen adaya git ben de üçüncü kadın ile arka kapıdan Çâdır Köşkü’ne gideceğim.’ buyurdular. Bir müddet sonra bu kararından vazgeçti ve buyurdu ki ‘Vazgeçtim – * birinci ve ikinci kadınlar sonra arkadan bana yuha çağırırlar.’” Sābit’in sözleri bitti.

Ha (Mülâhaza)

Meḥmed-i Hāmis Hāzretleri gibi cidden ḥalīm bir Pādişāha karşı ne idükleri ~~bihi~~ belirsiz bir kaç cāriyyenin ḥürmet ve ta‘zīmdeki kuşurlarından //VII-126// müte’essir olmuş idim. Bu satırları buraya yazmağa lüzüm görmez idim.

Şimendüfer Erenköyü’ne geldi. Ben vedā’ ederek ayrıldım. Sābit Maltepe’ye gitti. Oradan adaya gidecektir.

17 Eylül Sene 328 Pāzār ertesi

Oğullarımdan Aḥmed Hāḫḫī ile ‘Alī Su‘ād’ın ~~Beyoğ~~ Nişantaşı’ndaki İngiliz mektebine leylī olarak verildiği.

Bugün şabāḫleyin vasaṭī on birde //VII-127// yeğenim Rızā ile berāber Nişantaşı’ndaki İngiliz mektebine gittik. Müdür ile görüştük. Hāḫḫī ile Su‘ād’ı orada bıraktık. Aḫşāma kadar orada kalacaklar. Bu geceyi Beşiktaş’taki büyükvālidelerinin (liümm) ḥānesinde * geçirecekler. Yatak takımlarını yarın göndereceğim ve yarından i‘tibāren mektebde yatacaklardır. Mekteb müdürüyle böyle karar verdik. Müdüre ve çocuklarıma vedā’ edip ayrıldık.

Aḫşām üzeri ben de kayınvālidemin ḥānesine gittim. Çocuklar da gelmişler idi. Geceyi berāber geçirdik. //VII-128//

18 Eylül Sene 328 Salı

Şabāḫleyin Hāḫḫī ile Su‘ād’ı * mezkūr mektebe gönderdim. Ben de mektebde kendilerine lāzım olan şeyleri biliḫzār mektebe gönderdim. Bāğa ‘avdet eyledim.

19 Eylöl Sene 328 Cehârşenbih

Bugün hânemden çıkmadım. Bir kaç gündenberi çocukların mekteb mes'elesinden yorgun idim. İstirâhat eyledim. //VII-129//

20 Eylöl Sene 328 Pençşenbih

Bugün ictimâ'-i 'umümî günü olmak hasebiyle Merkez-i 'Umümî'ye gittim.

Yarın Sulţānahmed Meydānı'nda 'ağdolunacak miting hey'etinin ta'yīniyle tertībātı qarārgīr oldu.

Benimle Cāvid Bey'in de İntihāb Komisyonu'na dāhil olmamıza Merkez-i 'Umümî qarār verdi. Tal'at, Hüseyin Kāzım* [*طاظم yazılmış; ya da ك kötü yazılmış], Doktor Nāzım Beyler ile Hāllācyan Efendi'den mürekkeb olan mezkūr komisyona bizim de devāmımız taqarrür etti. //VII-130//

21 Eylöl Sene 328 Cum'a

Şabāhleyin a'yāndan Niğdeli Gālib Beyefendiyle 'Abdülhamīd-i Sānī'nin Tütüncübaşısı 'Alī Bey geldiler. Öğle ta'āmını berāber yedik. Öğleden sonra Pendik'e kadar şimendüfer ile bir tenezzüh yaptık. Trenle Erenköyü'ne geldik. Onlar Haydarpaşa'ya gittiler ben ayrıldım.

Bu 'Alī Bey kendi rivāyetine göre yetmiş üç yetmiş dört yaşlarındadır. Vücūdu zinde uzun boylu matrūş bir ādamdır. Görenler elli beş nihāyet altmış yaşında //VII-131// zannederler. Faqat haqīqatte seksen yaşında olmalıdır. Çünkü 'Abdūlmecīd merhūmun Selānik'e seyāhatinde ma'iyetinde bulundurduğu velī'ahdı 'Abdül'azīz ve kendi oğulları Murād Efendi ve 'Abdülhamīd Efendi ve Reşād Efen Efendi'den her birinin hademesi biţtabi' berāber gitmişler. Bu 'Alī Efendi de olvaqitte efendisi 'Abdülhamīd ma'iyetinde bulunmuş. Elli beş sene ~~elzi~~ müddetle hidmetinde bulunduğunu söylüyor. Şu hāle nazaran feraḥ feraḥ seksen yaşında olmak icāb eder.

Her ne ise şadede gelelim. ‘Alī Bey’den Hākān-ı Sābık’a ‘ā’id ba‘zı //VII-132// hātırāt sordum. Hātırına gelenlerden ba‘zılarını hikāyet etti. Ber vech-i ātī naklolunur.

(1)

“‘Abdūlmecīd merhūm ‘işrete pek münhemik idi. Ve ekseri Hācī Hüseyin Bāgī’yla Küçükçiftlik’e gider aḥşāmları o iki yerin birinde içer idi.

Bir gün kendi maḥdūmlarına teşādūf etmiş. Sigara içerler iken görmüş. Demiş ki ‘Yā siz tütün içiyor musunuz? Benim tütünümden size ayda beşer oḳḳa //VII-133// tütün ta’yin eyledim.’ dedikten sonra ‘‘İşret etmeyiniz ‘işret fenā bir şeydir. Ben hazım için aḥşāmları bir iki ḳadeḥ içerim siz de içer iseniz o ḳadar içiniz ondan ziyāde içmeyiniz.’ demiş. Şehzādeler bunu müsā‘ade ma’nāsına ḥamlederek efendilerin dā’iresinde hep birden ‘işret takımlarının tedārikinde bir fa’āliyyet başladı. Bizim efendinin de (‘Abdūlḥamīd-i Sānī) ‘işret takımlarını benimle arkadaşlarımdan (Rıf‘at Efendi - kim olduğunu sormadım) //VII-134// Beyoḡlu’na giderek tedārik ettik. Ve Balāt’ta bir Yahūdī gāyet güzel rāḳī çeker imiş onu da bulduk. Ḥaşırlılar ile rāḳıları da getirdik. Bundan biz ḥademeler daha ziyāde memnūn idik. Çünkü a’lā ~~xxx~~ rāḳī içecek idik. Bir gün Yıldız’da efendiler toplandı. Murād Efendi bizim efendiye hīç sevmez idi. O gün çok içerdi. Gece ‘avdet eder iken Ketenci Ḥammāmı’nın civārında bizim efendi ‘arabandan düştü faḳaḥ bir şey olmadı. Ertesi günü bizi çağırdı. ‘‘İşret //VII-135// takımını kırınız bir daha içmeyeceğim.’ dedi. Ḥaḳīḳaten ondan sonra pek az içerdi. Ba‘zı aḥşāmları hazım için (rom) bir iki ḳadeḥ (rom) içerdi.

(2)

‘Abdūlḥamīd efendiliḡi zamānından beri Yıldız’ı pek sever pederi ‘Abdūlmecīd’in zamān-ı saltanatında Yıldız Ḳaşı’na sık sık gider idi. Orada tavuk güvercin, diḡer ḥayvānātı toplattı. Onlar ile eğlenir idi. Pederine efendinin derslerine çalışmadıḡını kuşlarla eğlendiḡini söylerler. Sultān ~~xxx~~ Mecīd kızar //VII-136// ‘Ḥamīd bir daha Yıldız’a gitmesin.’ diye irāde eder. Bekçibaşı’ya irāde teblīḡ olunur. Ḥālbuki efendiye ḥaber verilmez. Bir gün bermu’tād Yıldız’a gittik. Kapıyı kapalı bulduk. Açtıramadık ‘Yasaktır.’ dediler. Oradan geriye döndük. Efendi bundan pek münfa‘il oldu. ‘Bir

daha gelmem burada ne kadar hayvânât var ise size verdim.’ dedi. Bize de hepsini aramızda taḳsîm ettik.

(3)

Sultân Mecîd Selânik’e gittiği vaḳit bizim efendi de berâber idi. Aynaroz’a dâhil olduk. Orada efendiler alay elbîsesi giydiler. Olvaḳt ūehzâdelerin feslerine //VII-137// sorguḳ takılır idi. Bizim efendinin sorgucunu İstanbul’da unutmuşuz. Cümlemizi bir telâştır aldı. Efendiler de bizim efendiyi eğlenceye başladı. Hele Murâd Efendi pek çok eğlendi. ‘Şimdi babamız tekdîr edecektir.’ dediler.

O zamânlar vâliler de sorguḳ takarlar idi. Aḳiren baūmâbeyinci olan o zamân ‘Abdülḫamîd’in lalası ‘Oūmân Bey’i geceleyin Selânik’e gönderdik gitti. Oradan vâlînin sorgucunu getirdi. Alay eşvâbını ikmâl ettik. Oradan Selânik’e gittik. Reūâd Efendi (elyevm Pâdiūâh-ı ‘Âlicenâb) niūânını //VII-138// düşürmüş. ‘Abdülmecîd Ḥazretleri ‘Bir niūânını bile muḫâfazaya muḳtedir deęil misin?’ diye tekdîr eyledi.

(4)

‘Abdülḫamîd kadınları sever idi faḳaḳ pederi gibi maęlûb deęil idi. Pederi ‘Abdülmecîd merḫûm bir gün Yıldız Ḳaūrı’na gitmiş idi. ūehzâde Süleymân Efendi merḫûmun vâlidesi kendisini ḳabûl etmemiş oradan ‘avdete mecbûr kalmış idi. ūehzâde Süleymân Efendi merḫûmun vâlidesinin //VII-139// ismi Serferâz Kadındır. Ğâyet güzel idi. Ḥattâ Sultân Mecîd merḫûmun onun ḫaḳḳında ūi’irleri bile vardır.

(5)

‘Abdülḫamîd ūehzâdelięinde bir gün Yıldız’da geziyor idi. Kayıkla ḫavuz içinde eğlenir iken kayık devrildi suya düūtü. Ḥavuz derin idi. Yûsuf Bey nâmında bir arkadaşımız var idi. Ğâyet iyi ūıfatlı ve merd bir âdam idi. ~~XXX~~ ‘Oūmân Bey ile arası pek fenâ idi. Yûsuf Bey derḫâl suya atladı. Efendiyi kurtardı. Cûlûsundan sonra bir gün ben ma’iyyetinde //VII-140// olduęum ḫâlde o ḫavuzun civârında gezer iken bana dedi ki ‘Ben ūu ḫavuz’a düūmüş idim Yûsuf Bey kurtardı.’ Ḥâlbuki cûlûsundan sonra Yûsuf Bey’i nefyetmiş idi. Pâdiūâh’ın bu sözünden Yûsuf Bey’i ‘afvedeceęini

hissettim. Faķaķ bir Şey syleyemedim. Bunu BaŐmābeyinci ‘OŐmān Bey duymuŐ. Bir kaķ gün sonra PādiŐāh’a der ki ‘Efendim bir r’yā gördüm. Derin bir kuyunun dibinden bir ses işittim. ‘Kimdir?’ diye sordum. ‘Benim efendisine hıyānet eden Ysuf Bey.’ diye cevāb aldım.’ ‘OŐmān Bey’in bu* [* بـ *bir* yazılmış] r’yāsı yalandır //VII-141// faķaķ yalan bir r’yā ile bĉārenin ‘afvına māni’ oldu. ‘OŐmān Bey cidden fenā ve ĉingene bir ādam idi.

(6)

‘Abdlĥamīd son zamānlarında işten bıktı. ‘Ādetā umr-ı salĥanatı bütün bütün ‘İzzet Hl’ya teslim etti. Bir de ba’zı ādamlardan korkar idi. Hattā bir gün ben kapının önünde idim. İĉerdeki odada ‘Abdlĥamīd ile ĥurenādan Rāĝib Bey var idi. Kulaĝımla işittim. Rāĝib Bey PādiŐāh’a diyor idi ki ‘Ben istikbālimi te’min edemez isem //VII-142// sonra benim ĥālim ne olacaktır? Ben nāmsumu senin uĝrunda fedā ettim.’ diyor idi. Hem de bu sözleri sert bir ĉehre ile söylüyor idi. Buna muķābil PādiŐāh ĥafif bir ses ile ‘Cānım ne oluyorsun istikbālin niĉin te’min edilmesin Şabrediniz.’ diyor idi. Ĥayrette kaldım. Rāĝib Bey ĥuzrdan ĉıktıktan sonra niĉin böyle yaptıĝını sordum ‘Sen bilmezsin ona öyle yapmayınca olmaz.’ dedi.

Bir de Lütfi Aĝa’dan korkar idi. Onu da //VII-143// darılır ise ortalıĝı ‘iŐyāna kaldırmaĝa muķtedir zanneyler idi. Onun iĉin her sözünü dinler ve istediĝini yapar idi.”

22 Eyll Sene 328 Cum’a ertesini

Őabāĥleyin Necmeddīn Bey’in yazıĥānesine uĝradım. Yarım sā’at ķadar oturdum. Ayrıılır iken Necmeddīn bana dedi ki “Bugün Ťal’at’ı görür isen aĥŐām üzeri vaķti olursa beni burada görsün.” //VII-144// Ben “Peki.” dedim. Oradan Merkez-i ‘Ummī’ye gittim. Arkadaşları buldum. Sā’at dörde ķadar müzākere ettik. Dörtte Ťal’at Bey’e söyledim. O da “Haydi berāber gidelim.” dedi. Birlikte ĉıktık. Necmeddīn Bey’e yazıĥānesine geldik. Bir sā’at ķadar oturduk. Yolda Ťal’at Beyle  ~~koruŐu~~ konuşur iken yarın Edirne’ye gideceĝinden baĥŐeder iken oraya vardıĝında evvelā bedel vereceĝini sonra gönüllü yazılacaĝını söyledi. //VII-145//

Ben “Senin bu hareketin Merkez-i ‘Umūmī’nin kararına muhāliftir çünkü bedel vermeğe karar verdi.”

Ṭal‘at “Hayır muhālif değildir çünkü bedel vermeğe karar verdi ben de bedel vereceğim sonra gönüllü olarak nefer yazılacağım.”

Ben “Öyle değildir Merkez-i ‘Umūmī’nin kararı senin burada memlekete hizmetin daha nāfi‘olduğundan buradan ayrılmamak üzere bedel vermek içindir.” dedim ve ‘ilāve olarak “Mādām sen Merkez-i ‘Umūmī’nin kararına muhālefet edeceksin ben bugünden Merkez-i ‘Umūmī’ye haber veririm.” //VII-146// dedim.

Ṭal‘at telāş etti. “Cānım siz Merkez-i ‘Umūmī’de ne zamān karar verir ve telgrafla çağırır iseniz gelirim. Ben karara muhālefet eder miyim? Laṭife olarak söylüyorum.” dedi. Bu sözler ile Galata Köprüsü’nü geçmiş idik. Tramvay Merkezi’nin arkasında Beyoğlu’na gider × cādde üzerinde bir geçit içinde bir bıçakçı dükkânına gittik. Oradan kasa kasaturaya benzer bir bıçak almak istedi. Bir buçuk lira istediler bahālî olduğundan alamadı. Oradan çıktık Necmeddīn Bey’in yazıhānesine //VII-147// geldik. Bir müddet sonra Hācī Evliyā Efendi de geldi. Sonra dördümüz berāber çıktık. Köprüye kadar geldik. Ṭal‘at yarın Edirne’ye gideceğinden köprü başında yekdigerimizi öperek ayrıldık. Necmeddīn Beyle Ṭal‘at İstanbul tarafına doğru gittiler. Necmeddīn Paşabağçesi’ne gidecek idi Ṭal‘at Bey de hānesine. Ben ile Evliyā Hāydarpaşa iskelesine geldim. On dakīka kadar Evliyā ile konuştum. O da Eyyüb’e gitti. Ben de Erenköyü’ndeki hāneme geldim. //VII-148//

Sābık Serduhānī ‘Alī Bey’in hikāyelerinden bir hikāye-i mühimmesini daha buraya nakli münāsib gördüm.

(7)

“Otuz Bir Mart hādisesinde Bahriyyeli ‘Alī Qabūlī Bey’in Yıldız Sarāyı önünde vaq‘a-i şehādeti ma‘lūmdur. O gün Kāmil Paşa’nın oğlu Sa‘īd ~~orada~~ sarāyda idi. ‘Alī Qabūlī Bey’i getirdikleri zamān Sa‘īd’e dedim ki ‘Sen bahriyyelisin hem de Pādişāh’ın nezdinde maqbūlsün. Sözün geçer ×× şu adamı kurtar.’

Sa'îd bana 'Senin ne vazîfen bırak //VII-149// ne yaparlar ise yapınlar. Bunun gibi daha bahriyyede bir kaç hıznîr vardır. Onları da gebertmelidirler.' dedi.

Pâdişâh ile 'askerin ne konuştuklarını bilmiyorum. Façağ 'Abdülhamîd 'Alî Kabûlî'nin karakola götürülmesini söyledi. Odasına çekildi. Onu müte'âkîb vağ'a-yı fecî'a-i katl vukû'buldu. Ben şaşırđım. Orada yüksek sesle 'Yazık bu günü de mi gördük bir pâdişâhın sarâyı önünde âdam öldürüyorlar.' dedim. Yanıma derhâl Burhâneddîn Efendi gelerek //VII-150// 'Sus şimdi içerde işitecektir.' diye pederini işâret etti.

Ben de 'Bu işi yapan yılan Sa'îddir. Hep onun başı altındandır.' dedim.

Burhâneddîn Efendi 'Cânım sus işitirler ise sonra hakkında fenâ olur.' diyerek beni susturdu. Burhân Efendi fenâ çocuk değildir. Lâkin Kâmil Paşa'nın oğlu Sa'îd 'âdetâ bir yilandır.'" //VII-151//

(Mütâla'a)

'Alî Bey'in hissiyyâtına nazaran 'Alî Kabûlî Bey'in şehâdetinde Hâkân-ı Sâbık'ın su'îkaşdı yoktur. Ve merhûmun şehâdetine sebep 'Alî Bey'in i'tikâdına göre Kâmil Paşa'nın mahdûmu Sa'îd Beydir. Ve o gün de sarâyda olduğunu söylüyor. Gerçi 'Alî Bey'in fikir ve mütâla'ası istib'âd edilmez ise de Hâkân-ı Sâbık'a elli beş sene hîdmet etmiş bir çok nân ve ni'metini yemiş bir âdam olmasına nazaran sözlerinde mümkün olduğu kadar efendisini müdâfa'a //VII-152// ettiği görülüyor idi. El'uhdetü 'alerrâvî.
25

25 Eylül Sene 328 ve 26 Şevvâl Sene 330 Salı

Bugün şabâhleyin İstanbul'a indim. Pençşenbihpâzârı'nda Necmeddîn Bey'in yazıhânesine gittim. Öğle yemeğini birlikte Beyoğlu'ndaki kulübde yedik. Oradan vasaî sâ'at birde Merkez-i 'Umûmî'ye gittim. Müzâkere başlamış idi. Tahmînen vasaî sâ'at üç //VII-153// var idi. Tanîn gazetesinin bir ilâvesi neşrolundu. Bundan Karadağ Hükûmeti'nin Devlet-i 'Osmanîyye'ye i'lân-ı harb eylediği anlaşıldı. Cenâb-

1 Hâk vaṭanımızı tehlikeden maḥfûz ve Millet-i ‘Osmâniyye’yi manşûr ve muzaffer buyursun Âmîn. //VII-154//

14 Teşrîn-i Evvel Sene 328 Pâzâr

Bugün şabâhleyin Üsküdar’a gittim. Maḥmûd Şevket Paşa’yı ḥânesinde buldum. Ben kapıdan girer iken Şerîf Ca’fer Paşa Ḥazretlerine teşâdüf ettim. Merkez-i ‘Umûmî’ye gideceğini söyledi. “Ben de gideceğim faķaṭ Paşa ile görüşeyim.” dedim. Şerîf Ḥazretleri gitti. Ben de yukarıya //VII-155// çıktım. Sâbık Lazistân Meb’ûsu Ziyâ Mollâ ile Maḥmûd Şevket Paşa’dan başka kimse yok idi.

Paşa muḥârebeden pek muzṭarib olduğunu çünkü erzâķ ve mühimmât her şey mevcûd olduğu ḥâlde her tarafta maḡlûb hem de muḥârebesiz maḡlûbiyyet ne felâket olduğunu yana yakıla anlattı. Sırbaların Priştine’yi işgâl //VII-156// ve İslâmları katli-‘âm eylediklerini ve Üsküb’ü işgâl etmek üzere bulduklarını ve Şark Ordusu’nda Maḥmûd Muḥtâr Paşa’nın ḥaṭasıyla ordumuzun bozulduğunu ve Kırkkilisa’yı Bulgarların işgâl eylemiş olduğunu hele Yûnânîlerin Alasonya ve Serfiçe’yi işgâl eylemeleri ‘akıllara ḥayret verdiğini pek müte’essir olarak anlattı. Paşa’nın müte’essir * olmaḡa ḥaķķı vardır. Vaṭan ve millet kaydı zâten insânı müte’essir eder. Fazla olarak şu muḥârebenin //VII-157// planını ve mühimmâtını ihzâr etmiş olan bir ḥarbiyye nâzırı olmak ḥasebiyle böyle pek beyhûde yere bir maḡlûbiyyet görmesinden elbette müte’essir olur.

Ma’ḥâzâ bununla her türlü ümmîdin maḥvolmadığını Cenâb-ı Ḥaķķın ‘avn ve nuşretiyle inşâ’allâh galebe bizde olacağına birlikte du’â ettikten sonra öğle ta’âmının ḥâzır olduğu ḥaber verildi. Birlikte ta’âm ettik. Yemekten sonra Ziyâ Mollâ gitti. Ben Paşa ile kaldım.

“Dünkü Cum’a ertesi 13 Teşrîn-i Evvel Sene 328 Beşiktaş //VII-158// Sarây-ı Hümayûnu’nda a’yân ve ‘ulemâdan ba’zılarıyla vûkelânın birlikte bir meclis ‘aķdeylediklerini gazetelerde gördüm. Siz de orada ḥâzır imişsiniz. Müzâkereniz neye dâ’ir idi?” dedim.

Paşa “Vallāhī birāder insān ~~o~~ meelde o mecliste bulunmakla hayret eder. Ne söyledikleri ve ne konuştukları * ‘acīb bir şekildedir. Gūyā aḥvāl-ı ḥāzıra-i ḥarbiyye ve siyāsiyyeye dā’ir görüşülüp karar verilecek idi. Şadr-ı A‘zam bütün bütün //VII-159// ‘ateh getirmiş bir kocakarı olmuş. Diğer vükelā ona tābi‘ olmuşlar. Kāmil Paşa’yı hīç anlamadım çünkü beş altı sâ‘at zarfında ağzından bir kelimeyi işitemedim muttaşıl sükūt. Aḥvāl-i ḥarbiyyeden bahsettiler. Bu mağlūbiyyetlerin esbābını taḥarrī ve ta’yīn etmek için çalıştılar. Nihāyet beş sebep buldular.

1. Efrād-ı ‘askeriyyenin vaḳtiyle ta‘līm görmedikleri.
2. Zābiṭānın vaḳtiyle siyāsiyyātla //VII-160// meşgūl bulunmaları.
3. Zābiṭānın kāfī miḳdārda olmaması.
4. Erzāk ve mühimmātın ve efrādın vaḳtiyle sevḳ edilememesi.
5. Kumandanların ~~a~~ cehli (bilhassa ‘Abdullāh Paşa ile Ğarb Ordusu Kumandanı a’yāndan Ḥarbiyye Nāzır-ı Esbakı ‘Alī Rızā Paşa’nın) isimleri taṣrīḥ edilerek bunların ‘adem-i kifāyesi sebepleri beyān edildi ve bunları //VII-161// kāmilen bizim üzerimize ‘atf ve taḥmīl etmek istiyorlar.

Bunların hepsine cevāb vermek pek kolaydır. Zāten evvelce defā‘atle de söylemiş idim. Faḳaṭ dūnkü gün münākāsaḳaṣa etmeyi münāsib görmedim. Çünkü şu sırada münākāsa Bizansları taḳlīd gibi bir şey olacak idi. Ta’rīḥten utandım sustum. Şimdi size söyleyeyim.

- I. Birinci fıkra doğru değildir. ‘Asker ta‘līm görmüştür. Ḥattā o derece ta‘līm gösterilmiştir ki herkes ‘askerin //VII-162// bu kadar çalıştırılmasını çok görüyorlar idi.
- II. fıkra doğrudur. Zābiṭān istiḥşāl-ı meşrūṭiyyet için siyāsiyyātla iştiğāl ettiler. Sonra biz bunu men‘etmek istedik. Faḳaṭ birden bire men‘ kolay değildi. Ma‘lūm olan lāyiḥa-i ḳānūniyyeyi Meclis-i ‘Umūmī’ye tevdi‘ eyledik.

III. fıkrâ da doğrudur. Zâbiṭân ordumuza kâfi değildir. Bu ‘adem-i //VII-163// kifâyeyi Meclis-i Meb‘ûṣân kürsisinde kaç söyledim. Faḳaṭ zâbiṭ mantâr gibi yerden bitmez mektebden yetişir ammâ onlar diyor ki ‘Eski zâbiṭleri kâmilen teḳâ‘üd ettiniz. Onları muḥâfaẓa etmemeli* [*ايتمهملی *etmemeli* yazılmış; daha sonra ikinci *mîm*’in üzeri karartılmış; mana bakımından *etmeli* olması gerek] idiniz.’ Hâlbuki onların da miḳdârı kâfi olmamakla berâber bugün hîç biri işe yarayacak âdam değildirler. Ma‘hâzâ mevcûd olan ḳavânîn-i ‘askeriyye mücebince onlar teḳâ‘üd olmakla ‘askerden çıkmadılar ihtiyâṭ zâbiṭidirler. //VII-164// İsterler ise celb ve istiḥdâm edebiliriz.

IV. sebebin bize ta‘alluḳunu anlayamadım. Hey’et-i ḥükümet aḥvâli keşfeder sevkîyyâtı ona göre yapar. Niçin yapmamışlar bilemedim. Bunu da söylemekten maḳṣadları bize tahmîl ise pek ğarîbdir.

V. fıkrâ ise bütün bütün ḥayretimi mücibdir. Câhil kumandanları ta‘yîn eden kendileri değil midir?

Her ne ise nihâyet bana Ğarb Ordusu //VII-165// kumandanlığı teklîf ettiler. ‘Alî Rızâ Paşa’yı ‘azletmek istediler.

Dedim ki ‘Bu devlet 93 Muḥârebesi’nde eṣnâ-yı ḥarbde kumandan ‘azletmenin ne büyük ḥaṭâ olduğunu tecrübe etmiştir. Daha bu tecrübeden tavaḳḳî buyurunuz.²⁶

Benim bu sözüm üzerine Hüseyin Ḥilmî Paşa ‘Öyle ise senin ḥamiyyetin vardır ‘Alî Rızâ Paşa’nın ma‘iyyetinde Erkân-ı Ḥarbiyye riyâsetini ḳabûl et.’ dedi.

Cevâben ‘Ben müddet-i medîdeden beri //VII-166// icrâ ile meşgûlüm. Erkân-ı Ḥarbiyye vezâ’ifini bugün ifâya muḳtedir değilim. Benim ifâya muḳtedir olamayacağım bir işi bana ḥavâle ediyorsunuz.’ dedim.

‘Öyle ise ‘Alî Rızâ Paşa’nın mevḳi’ini ḳabûl eyle.’ diye çok ıṣrâr ettiler. Dedim ki ‘Hani* [*خانى *haninin* sonundaki ى harfi çok kötü yapılmış] bugün ḳabûl etsem iki günde anca Selânik’e varırım. Oradaki tertîbâtı anlamak için de birkaç gün lâzımdır.

Hâlbuki ~~vaktin~~ //VII-167// hâl ve zamânın bu dört günü zıyâ'a müsâ'adesi yoktur. Hem de kumandan değiştirmek büyük hata'dır. Ben bunu kabûl etmem.'

Bir de kendilerine dedim ki 'Geçenlerde beni Meclis-i Vükelâ'ya da'vet etmiş idiniz. Erkân-ı Harbiyye Re'îsi de orada idi. Erkân-ı Harbiyye Re'îsi Bulgaristân'a karşı tecâvüz edemeyeceğimizi söyledi. Ben de bunu taşdîk ettim ve size dedim ki 'Bizim planımız (harbiyye nâzırı iken //VII-168// tertîb ettiğimiz) Bulga Karadağ ve Yünân Hükümetlerine karşı müdâfa'a hâlinde bulunmak ve Sırb'a karşı da öyle hareket etmek ve ufak ufak birer Plevne mevki'i vücûda getirerek onları durdurmak Bulgar'a karşı üç yüz bin kadar 'asker tahşid edince Bulgar'a tecâvüz etmek onu ezdikten sonra diğerlerinin icâbına bakmak olduğunu söyledim. Hâlbuki siz dört devlet hudûdunda bulunan ordularımıza //VII-169// tecâvüz emrini vermişsiniz. Böyle her taraftan tecâvüz emrini vermek hatâsını niçin yaptınız?' dedim. Kimseden kaç'î ve şâfi bir cevâb alamadım. Fağat merâkta kaldım. Bunun sebebini öğrenmek istedim. Ma'ârif Nâzırı Sa'id Bey'den sordum. O dedi ki 'Evet öyle idi. Fağat sonra erkân cihet-i 'askeriyye bize dediler ki 'Tahtîmimizin fevkinde sevkiyyâtımız oldu. Tecâvüz edecek bir hâldeyiz.' dediler. //VII-170// Bizim de pâramız yoktur. Mes'eleyi bir ân akdem bitirmeyi menâfi'-i memlekete muvâfiğ görerek tecâvüz edilmesini tensîb ettik.'

Sonra Hâriciyye Nâzırı Noradunkyan Efendi 'Ah bir iki yerde olsun bir muzafferiyet gösterebilsek bize müzâharat edecek devletler derhâl işe karışacaklar mes'ele bizim lehimize halledilmecektir.' diyor idi. Bundan ve Sa'id Bey'in //VII-171// sözlerinden anladım ki Hey'et-i Vükelâ müdâhele-i ecnebiyyeyi da'vet ederek muhârebeyi durdurmak şüretini düşünmüşler. Süferâdan biri de 'Bir iki muzafferiyet gösterir iseniz müdâhele olunabilir.' demiş. Hey'et-i Vükelâ da tecâvüz etmekle muzafferiyet olur zannıyla bu emri vermişler ne kadar büyük hata etmişler.

İşte birâder o meclis-i 'âlîde görüştüğümüz şeyler hep böyle 'der ki dedim ki'den* [*ديمكينه yazılmış] //VII-172// 'ibârettir. Şaşırılmışlar (93) senesinde olduğu gibi bir hey'et-i 'âlîyye toplamak istemişler toplamışlar. Herkes üzerinden mes'ûliyyeti atmak istiyor."

Maḥmūd Şevket Paşa sözleri bu dereceye getirince ben dedim ki “Bunlar ile üzerlerinden mes’ûliyyeti atamazlar. Kendi hatâlarını sâbık kabineye yükletemezler. Paşam bence bunların ehemmiyeti yoktur. Yalnız bir şey beni düşündürüyor. O da //VII-173// Allâh muhâfaza buyursun ‘Osmanlı Ordusu mağlûb olursa bunlar kendilerini kurtarmak için bir ihtilâl-ı dâhilî çıkarmazlar mı? Zâten güyâ kendi hayatlarına Cem’iyyet tarafından su’ikaşd olunur vâhimesi ekşerinin ve bilhâşşa Cemâleddîn Efendiyle Nâzım Paşa’nın zihnini işgâl eylediğini çoktan beri işitiyorum. Bu vâhime bir taraftan ahâlînin kendilerinden hesâb sormaları vâhimesi de diğer taraftan bu zevâtı korkutur ise memlekette bir ihtilâl yaparak kendilerine //VII-174// haşım ‘addettikleri kimseleri mahvetmek şu şüretle mevki’lerini te’min etmek ihtimâli yok mudur? Vâkı’a Hey’et-i Vükelâ’dan cümlesi hakkında böyle ~~xxx~~ ithâmâtta bulunamam ve bulunmak günâhtır – ammâ içlerinde böyleleri de vardır – bu da bîtaraf olan zevât için gayri kâbil-i inkârdır.

Hayâtın o kadar ehemmiyeti yoktur. Emîn olunuz ki Paşam beni öldürürler diye korkmuyorum. Kendime ehemmiyet vermek //VII-175// istemem. Belki ben bir güşede kalırım. Hiç kimsenin ta’arruzuna uğramam. Uğrasam da Hüdâ ‘Alîm ehemmiyeti yoktur. Ancak memlekette böyle bir hâlin vukû’undan korkuyorum. Nefsim için değil yine memleket için korkuyorum.”

“Evet.” dedi “Olabilir dünyâda herşey olmuş. Faķať memleket de batar. Faķať Hey’et-i Vükelâ’da bu işi yapacak âdam göremiyorum. //VII-176// Hepsi korkaktırlar. Yalnız Maḥmūd Muhtâr’dan emniyyet câ’iz değildir. Şimdiki orduda vukû’a gelen hatâsını mu’tâdı vechile başkalarına tahmîl etmek için eğer elinde kuvvet bulunur ise her şeyi yapmaktan çekinmez. Hattâ bu âdam bir vakit diktatör olmak hevesine bile düştü. Kabineye Haķķî Paşa zamânında bahriyye nâzırı olarak girmiş idi. Benim tabî’atımı bilirsiniz. Arkadaşlarım ile hõş //VII-177// geçinmek isterim. Bununla hüsni mu’âmele eder idim. Benim hüsni mu’âmelemden cür’et alarak bir gün bana ‘İşler iyi gitmiyor. Sen şadr-ı a’zam ol Nâzım Paşa’yı da harbiyye nâzırı yapalım. Ben de bahriyye nâzırı kalayım. İşleri elimize alalım düzeltelim.’ dedi.

Ben Ona cevâben ‘Ben ‘askerim şadr-ı a’zam olamam ve olmak istemem.’ dedim. ‘Öyle ise sen harbiyye nâzırı kal Nâzım Paşa’yı bahriyye nâzırı yapalım ben de //VII-178// başka bir nezâret alırım bizim pederi şadr-ı a’zam yapalım.’ dedi. Maķşadını

anladım. Dedim ki ‘Birâder senin maqşadın diktatör olmaktır. Faqat bunun imkânı yoktur. Zîrâ gözü açılmış hürriyyet nedir görmüş olan memleketimizde diktatörlüğün beğası olamaz. Nihâyet üç ay devâm edebilir. Sonra hepimiz mahvolduğumuz gibi memleket de mahvolur.’ dedim. İşte Maḥmūd //VII-179// fikri budur. Bu âdamdan her şey umulur. Bir de geçenlerde bana bir söz söyledi. Nazar-ı diḳḳatimi celbeyledi. Dedi ki ‘Siz Taşfiyye-i Rûteb-i ‘Askeriyye Ḳânûnu’nu benim için yaptınız. Ammâ benim elimdeki fermânları muḥâfaza ediyorum. Bir gün meydâna çıkacağım. Nişânlarımı dikeceğim. ‘İşte birinci ferîkim.’ diyeceğim.’ dedi.

Cevâben ‘Taşfiyye ḳânûnunu ben yapmadım. Yapmışlar. Ma‘hâzâ ben de rûtbemi zâyî‘ edenlerdenim.’ dedim. //VII-180// Sözüünü benden çevirerek ‘Benim için yaptılar faqat göreceksin.’ dedi. Doğrusu bu sözleri benim ~~diḳḳatimi~~ diḳḳatimi celbetti.”

Paşa’nın sözleri bitti. Benim de sözüm kalmadı. Vedâ‘ ederek ayrıldım. Üsküdar iskelesinde vapura bindim. Köprüye çıktım. Oradan bir ‘araba ile Merkez-i ‘Umûmî’ye vâşıl oldum. Arkadaşlar ayakta bana hiṭâben “Ḥaberin var mı //VII-181// Kâmil Paşa şadr-ı a‘zam oldu.” dediler. “Ḥaberim yoktur.” dedim. “Acabâ mevşûḳ mudur?” diye sordum. “Mevşûḳtur şimdi Dâmâd Erkân-ı Ḥarb Ḥâfîz Ḥaḳḳî Bey ḥuzûr-ı hümâyûna dâhil olmuş Zât-ı Ḥazret-i Pâdişâhî kendisi bizzât söylemiş. Ve ḥattâ ‘ilâveten ‘İttiḥâd ve Teraḳḳî ‘aleyhine ḥuşûmet etmemesi için Kâmil Paşa’ya yemîn dedirdim* [*ديردم yazılmış; ya ايتديردم ettirdim ya ديديردم dedirdim olacak] ondan sonra şadârete naşbettim.’ buyurmuş.” dediler. “O ḥâlde mevşûḳtur.” dedim. //VII-182// Şadâret alayının vukû‘una muntazır olduk. Aḥşâma kadar hiç bir şey zühûr etmedi.

İki sâ‘at evvel Maḥmūd Şevket Paşa ile vukû‘bulan mülâḳâtta Paşa geçende ḥuzûr-ı hümâyûna ḳabûl buyurulduğuna Kâmil Paşa’yı şadârete naşbeylemesi için dâ‘imâ kendisine Vaḥîdeddîn Efendiyle Dâmâd Ferîd Paşa’nın ve bir de a‘yândan Seyyid ‘Abdülḳâdir Efendi’nin tavşiiyye etmekte olduklarını Zât-ı Şâhâne’nin //VII-183// ḥikâye buyurduğunu ve bu ḥuşûştâ re’yini sorunca “‘Efendimiz ‘Abdülḳâdir Efendi umûr-ı devletten bîḥaber hiç bir şeyden anlamaz bir âdamdır böyle şeye karışması doğru olmaz.’ dedim. Zât-ı Ḥazret-i Pâdişâhî ‘Ġâzî Muḥtâr Paşa’nın ‘âciz ve umûr-ı idâreye ğayri muḳtedir olduğundan Kâmil Paşa’yı ta‘yîn etmek lâzım olduğunu söylüyorlar.’ buyurdu. Ben de cevâben ‘Efendimiz Meclis-i Meb‘ûşân küşâd

edilinceye kadar //VII-184// vükelâyı tebdîl doğru değildir. Sonra mes'ûliyyeti kâmilen Efendimiz der'uhde buyurmuş olursunuz.' dedim. 'Bir de Kâmil Paşa'nın hiss-i intikâmından korkarım. Memlekete zarar olur.' diye 'ilâve eyledim. Zât-ı Şâhâne 'Evet doğrudur yapmam.' buyurdu."

Arkadaşlar Kâmil Paşa'nın şadâreti haberini verince Maḥmūd Şevket Paşa'nın şu hikâyesini de derḥâtır ettim. //VII-185// Kâmil Paşa'nın Zât-ı Şâhâne'ye olan te'mînâtı kâfi görülmüş demek olacaktır diye düşündüm. Faḫaḫ aḫşâm oldu hîç bir haber ve eḫer görölmedi işitilmedi.

15 Teşrîn-i Evvel Sene 328 Pâzâr ertesi

Şabâḫleyin Mekteb-i Kuzât'a gittim. Dersten sonra Merkez-i 'Umûmî'ye vardım. Şadâret alayından ḫâlâ haber yoktur. Aḫşâm yaklaştı ḫâlâ bir haber yoktur. //VII-186// Esbâb-ı te'eḫḫürü anlamak istedik. O sırada vürüd eden ba'zı rüfeḫâ Kâmil Paşa'nın kabûl etmediğini ḫattâ "İki mâh sonra bile kabûl edeceğim şübhelidir." dediğini söylediler. Faḫaḫ Zât-ı Şâhâne Ḥâfîz Ḥaḫḫî Bey'e Paşa'yı taḫlîf ederek ta'yîn ettiğini söylemiş. Ḥâfîz Ḥaḫḫî Bey yalan söylemez şu ḫâlde Kâmil Paşa'nın dünkü gün şadârete ta'yîni muḫaḫḫaktır. Esbâb-ı te'eḫḫürü başka olmalıdır. //VII-187// diye istiknâhta bulunduk. O arada birisi gelerek (ḫâtırımında kaldığına göre İstanbul Hey'et-i Merkeziyyesi a'zâsından ~~Kâmil Bey~~ Kemâl Bey) Ğâzî Muḫtâr Paşa'nın mühr-i hümâyûnu vermediğini 'Bu 'âdetâ 'azildir. 'Azil ise meşrûtiyyete muḫâlifdir. Ben isti'fâ etmem.' dediğini haber verdi. Ğâzî Paşa'nın şafveti ve besâḫet-i 'aḫlı buna müsâ'id olduğundan en muvâfiḫ sebep bu olmalıdır veyâḫûd Zât-ı Şâhâne sonradan //VII-188// fikrederek Ğâzî Paşa'yı ibḫâ buyurmuştur. Aḫşâm sâ'at vasaḫî dört buçukta Merkez-i 'Umûmî'den ayrıldım. Kalamış vapuruyla Erenköyü'ndeki ḫâneme geldim. Vapurda Şürâ-yı Devlet Tanzimât Re'îsi Sa'id Bey ve a'zâsından Kemâleddîn Bey ve Ebûzziyâ Tefvîḫ Bey ile berâber konuşarak geldik. Kemâleddîn Bey Dâmâd Şerîf Paşa'nın Ḥâḫân-ı Sâbîḫ 'Abdülḫamîd-i Şânî'yi getirmek üzere Selânik'e ḫükûmet //VII-189// tarafından gittiğini söyledi.

16 Teşrîn-i Evvel Sene 328 Salı

Bugün öğle ~~zamānına~~ vaktine kadar evden çıkmadım. Şabāhleyin Dā'ire-i Meşīhat Me'mūrīn Kālemi Müdiri Sābık Bahrī Efendi geldi. Denizli Meb'ūs-ı Sābıkı Ğanī Bey de geldi. Birlikte muşāhebet ettik. Ğanī Bey gitti. Bahrī Efendiyle birlikte ta'am ettik. Sonra Kütahya //VII-190// Meb'ūs-ı Sābıkı 'Abdullāh 'Azmī Efendi'ye gittik. Oradan Ğanī Bey'in hānesine gittik. Bir sâ'at kadar oturduk. Sonra dördümüz berāber gezdik. Havā aldık. 'Abdullāh 'Azmī Efendi isticār etmek istediği bir hāneye baktı. Muşāhebemiz 'alelekser muhārebeye* [محرابه* muhārebe yazılmış] dā'ir idi. Cümlemiz Millet-i 'Osmāniyye'nin i'tilāsına ve 'asākirimizin manşūr ve muzaffer olmasına du'ālar ediyor idik. //VII-191// Su'ādiyye Cāmi'-i Şerīfi'nin yanında Bahrī Efendi ayrıldı Kozyatağı'ndaki hānesine gitti. Sonra Ğanī Bey de evinin civārında ayrıldı. 'Abdullāh Efendiyle ben istasyona kadar geldim. İstasyonda Sābık Bursa Meb'ūsu Rızā Bey'i gördük. Onunla berāber oturup konuştuk. Sâ'at vasaṭi beş olmuş idi. Hānelerimize 'avdet eyledik. //VII-192//

17 Teşrīn-i Evvel Sene 328 Cehārşenbih

Bugün şabāhleyin neşrolunan gazetelerde şadāretin Kāmil Paşa'ya tevdi' buyurulduğu ve vükelānın kısmen tebeddül eylediği i'lān olunuyor. Geçen pāzār günkü hātırta taḥakkuk etti. Faḫaṭ bunun düne kadar te'eḫhūr etmesinin esbābını hālā anlayamadım. Vükelānın tamāmen teşekkülünden sonra anlayacağımı ümmīd eylerim. Vükelānın bu şüretle tebeddül ve teşekkülünden memnūn ve muṭma'in oldum. Denizli Meb'ūsu Ğanī Bey geldi. O da benim gibi hey'et-i cedīdeden //VII-193// muṭma'in görünüyor ve "Bunlardan memlekete bir zarar gelmez." diyor idi. Gerçi içlerinde müfrit ve muzır ādamlar vardır. Faḫaṭ ekserisi mu'tedil ve ḫayırḫāhtırlar. Ma'hāzā kabine tamāmiyle ve ḫaṭ'iyyen teşekkül etmiş 'addedilemez. Yarına kadar beklemek lāzımdır. Cenāb-ı Ḥaḫ vaṭan ve millet ḫaḫḫında ḫayırlar iḫsān buyursun Āmīn. //VII-194//

[sayfa VII-195-196 boş]

Defter IX

Bugünden i'tibāren hātırātımı muntazaman yazmağa ḫarār verdim.

23 Teşrīn-i Evvel Sene 1328 Salı

Dün Merkez-i ‘Umūmī’de verilen karar vechile şabâhleyin Erenköyü’nden şimendüferle Haydarpaşa’ya ve oradan ‘araba ile Üsküdar’da Maḥmūd Şevket Paşa’nın ḥānesine gittim. Paşa’yı yalnız buldum. Odanın ortasında bulunan māşa üzerine Rumeli ḥarītasını sermiş ve yazıḥānesinin önünde oturmuş yazmakla meşḡül idi. Beni görünce “Eyvāḥ bittik.” dedi. Maḫşadı evvelsi gün şāyi‘ olan Şark Ordusu’nun Lüleburgaz cihetlerinde Bulgar Ordusu’na maḡlūb olmasına işāret idi. Paşa biṭṭabi‘ bilcümle Müslümānlar gibi //IX-01// pek müte’essir idi. Esbāb-ı inhizāma dā’ir ma’lūmātı olup olmadığını sordum. “Ma’lūmāt-ı şāḥiḥe alamadım.” dedi. “Çatalca’da ordumuzun muḫāvemət ~~xxx~~ etmek imkānı var mıdır?” diye su’āl ettim. “Birāderim Ḥālīd Çongra Muḫārebese’nde mecrūḥ olmuş dün geldi. Onun rivāyetine nazaran ‘askerin kuvve-i ma’neviyyesi kırılmıştır. Öyle ise muḫāvemət olunamaz. Faḫaṭ benim fikir ve i’tikādıma göre eḡer ‘askerin kuvve-i ma’neviyyesi bozulmamış ise Çatalca mevḫi’i Baḫr-ı Sefīd ile Siyāḥ arasında kırk kilometroluk maḫaldir. İki taraftan denizden //IX-02// vapurlarımızdaki toplarımız sekiz kilometroluk maḫalleri āteş altına alabilir. Çatalca’da mühim bir kuvvet teşkil edilirseḡ muḫāvemət mümkündür ve bence me’mūldür.” dedi.

“Kumandaıyı size tevdi‘ etseler ḫabūl eder misiniz?” dedim.

“Vallāḫi birāder insān böyle bir zamānda ḫidmet etmek ister faḫaṭ ‘Ben yaparım.’ diyerek meydāna çıkmak doğru olmaz. Aḫvāl-i ‘askeriyyeyi tedḫiḫ edemedim. ‘Askerin kuvve-i ma’neviyyesi yerinde ise ḫabūl ederim.” //IX-03//

Bundan sonra Paşa ‘askerin levāzım ve mühimmāt-ı ḫarbiyyesinde noḫşān olmadığını ve zamānında dercedilmiş ve ihzārı te’mīn kılınmış olan zehā’ir ve mühimmāt-ı ḫarbiyyeye dā’ir tafşilāt i’tāası etti. Sā’at vasaṭi on bir buçuḡa geliyor idi. Vedā’ ederek ayrıldım. Doğru Merkez-i ‘Umūmī’ye geldim. Ṭal’at Bey (Edirne) ordudan gelmiş. Bu şabāḫ trenden çıkmış merkezde bulunuyor idi. Ḥarbe dā’ir ma’lūmāt aldık. Bunun da verdiği ma’lūmāta nazaran esbāb-ı maḡlūbiyyetin başlıcası //IX-04// sevḫiyyātındaki yolsuzluk ve ordudaki idāresizliktir. Maḫmūd Şevket Paşa da Vize ve Lüleburgaz Muḫārebese’ndeki maḡlūbiyyetine seferberlik ḫālinde sevḫiyyātındaki idāresizlik olduğunu söylüyor idi.

28 Teşrîn-i Evvel Sene 328 Pâzâr

Erenköyü’ndeki hânemdeyim. Şabâhleyin Bağdâd Vâlî-i Esbakı Mecîd Efendi geldi. Bu zât bundan bir hafta muqaddem yine gelmiş İstanbul’a indiğim cihetle beni bulamamış //IX-05// bugün ikinci def’a olarak gelmiştir. İlk def’a görüştüğüm bir zâttır. Mebâdî-i mükâlemede efendi “Size karşı hürmetim vardır görüşmek arzû ettim. Evvelce (ben nezârette iken demektir) gelemedim çünkü bir şey talebine ‘atfedilmek ihtimâli var idi. Evvelce birâderiniz Hâkkî Bey merhûm ile bir kardeş gibi idik. Olvağt sen çocuk idin. Bir de senin evkâf-ı islâmiyyeye olan hîdemâtın hasebiyle seni görmek ve teşekkür etmek ister idim.” dedi.

Ben de “Teşekkür ederim teşrîf buyurdunuz.” dedim. Bir sâ’at kadar oturdular. //IX-06// “Bugünkü İkdâm gazetesini okudunuz mu? Şâdık Bey’in bir beyânnâmesi vardır. Hürriyyet ve İ’tilâf mü’essesât-ı siyâsiyyesinin seddedildiğini i’lân ediyorlar. ‘Acabâ bundan maqşad nedir?’” dedi.

Ben “Birkaç günden beri İstanbul’a gitmediğimden kimseyi görmedim. İşin aşlını tamâmiyle bilmiyorum. Fağat bizim İttihâdcılar aradaki fırça hissini kaldırılsın ve memleketin şu hâl-i hâtarında tevhîd-i mesâ’î edilmesini Hürriyyet ve İ’tilâf’a teklîf ettiler zannediyorum. İ’tilâfcılar ise //IX-07// İttihâdcılar ile birleşmekten ise dağılmayı daha muvâfık bulmasalarak böyle bir beyânnâme neşretmeleri muhtemeldir.” dedim.

Mecîd Efendi “Hükümetin İttihâdcılara ‘İşte Hürriyyet ve İ’tilâf dağıldı siz de dağılınz.’ demesi muhtemel değil midir?” dedi.

Ben “Zannetmiyorum çünkü cem’iyyetlerin dağılmaları kânûn ile olabilir. Elyevm cem’iyyetler kânûnu mevcûd iken öyle teklîf nasıl olabilir?” deyince Efendi “Muvâkkat bir kânûn yapmak müşkil değildir.” //IX-08// dedi. Ben de “Olabilir.” dedim.

Sözü Kâmil Paşa’ya intikâl ettirerek dedi ki “Ben Kâmil Paşa’yı otuz sene muqaddeminden beri tanırım. Bu zât İ’tilâfcıların dediği kadar muqtedir değildir.

Façağ bütün bütün boş ādam de değildir. Ancak pek ziyāde ğarezkārdir. Maęlūb-ı hırş ve ğarez olur diye korkarım.”

Ben “Öyle diyorlar. Ğarez fenā şeydir. Hıuşııyla seksen yaşını tecāvüz etmiş olan o gibi zevāta görölmesi pek çirkīn oluyor. Bilhāşşa böyle bir zamānımızda ne oluyoruz* [*اولیوروز yazılmış?】 //IX-09// Mecīd Efendi* [*مجیدی Mecīdī yazılmış; افندی Mecīd Efendi olacak] ba‘delvedā‘‘avdet etti.

29 Teşrīn-i Evvel Sene 328 Pāzār ertesi

Bu şabāh erken (vasatī yedi buçuk treniyle) İstanbul’a indim. Evvelā Beşiktaş’a gittim. Şirket-i baqqāliyyeye olan tekmīl borcumu verdim. Ba‘zı erzāk aldım. Onun da pārasını verdim. Oradan İstanbul’a Nūr-ı ‘Osmāniyye Cāddesi’nde ‘Ātıf Bey merhūmun hānesi karşısında bulunan Merkez-i ‘Umūmī ittiḥāz olunan hāneye gittim. //IX-10// Ṭal‘at Bey’i gördüm. Dedim ki “Evvelki gün neşrolunan gazeteler seninle Hācī ‘Ādil Bey’in Şadr-ı A‘zam Kāmīl Paşa ile görüştüğünüzü* [*کوروشدیگری yazılmış] yazıyor ne konuştunuz?”

Ṭal‘at Bey “Gece Bāb-ı ‘Ālī’de mülākāt ettik. Cem‘iyyet’in ḥükümete dā‘imā müzāhir olacağını ve façağ ordunun ḥāli pek de iyi olmadığını kumandanlar değiştirilmemişlerdikçe ḥarbin neticesinden ḥavfetmek lāzım geleceğini ve Nāzım Paşa’nın yerine Tatar ‘Osmān ve Maḥmūd Şevket Paşalardan birinin ta‘yini ḥālinde //IX-11// ‘askerin kuvve-i ma‘neviyyesinin tezāyüd edeceğini söyledik.

Kāmīl Paşa cevāben Tatar ‘Osmān Paşa’yı tanımadığını Maḥmūd Şevket Paşa ise Bāb-ı ‘Ālī’ye da‘vet olunduğunda bile fikrini beyān etmemekte olduğundan onun intihābının muvāfiq olmadığını söyledi. Ve ‘ilāveten ‘Şu sırada Nāzım Paşa’nın tebdīli de münāsib olmaz.’ dedi. Façağ bununla berāber Nāzım Paşa’yı pek de iltizām etmediği tarz-ı ifādesinden anlaşılıyor idi.

Sonra Avrupa kabineleriyle cereyān etmekte olan muḥāberāt ḥaqqındaki müṭāla‘asını sorduk. //IX-12// Buna da Kāmīl Paşa şöyle cevāb verdi.

‘Muḥārebe devām ediyor. Düvel-i Mu‘azzama’nın tavassuṭ etmelerini ṭaleb ettik. Henüz cevāb alamadık. Muḥārebeden muḳaddem bize teblīg ettikleri şey ḥarbi biz kazansak da ġā’ib etsek de istatükonun muḥāfaẓa edileceğinden ‘ibāret bulunduğu ḥâlde muḥārebenin bizim ‘aleyhimize netīcelenmek üzere olduğunu gördükleri gibi sözü değıştirdiler. Şimdi istatükonun muḥāfazası mümkün olamayacağını söylüyorlar. Böyle sözünde durmamak Düvel-i Mu‘azzama’ya yakışır mı? Bilcümle //IX-13// Düvel-i Mu‘azzama süferāsına dedim ki ‘Rusya Ordusu’nu İstanbul’a sokmayan ve Meḥmed ‘Alī Ordusu’nu Kütahya’dan çeviren Avrupa hey’et-i düveliyyesi Bulgar’a söz anlatmaktan ‘āciz midir? Buradan hīç birinizi bırakmam Pādişāh burada Velī’ahd burada ben de burada kalacağım siz de berāber kalırsınız × birlikte ölürüz. Sağ kalır isek birlikte kalırız.’ dedim.

Bu sözleri söyledikten sonra Kāmil Paşa sözü meşrūtiyyete nakletti ve ‘Meşrūtiyyet //IX-14// kimin için olacaktır?’ dedi.

Bundan sonra ben (Ṭal‘at Bey) dedim ki ‘Biz yalnız ḥükümet ile değıl Ḥürriyyet ve İ’tilāf Fırkasıyla da bir i’tilāf ḥuşūle getirmek için şarf-ı mesā’i ediyoruz.’

Kāmil Paşa bu sözüme cevāben ‘Onlar zāten yarın dağılıyor.’ dedi. Ertesi şabāḥ neşrolunan gazetelerde Şādık Bey’in ma‘lūm olan beyānnāmesi görüldü. Kāmil Paşa’nın bir sözü de Cem‘iyyet’ten //IX-15// üç kişinin ḥidmet ettiği bunlar da Mīralay Şādık Beyle Eyyüb Şabrī Bey ve bir de benim (Ṭal‘at Bey Edirne) olduğumu söyledi ve ‘Sonraları fenā oldu.’ dedi ve ‘ilāve ederek ‘Meşrūtiyyeti müte‘ākib altı ay çok iyi geçti. Ondan sonra berbād oldu.’ diyerek kendi şadāretten suḳūṭ ettikten sonra işlerin bozulduğuna işāret etmek istedi ve Cem‘iyyet’in × memleketi idāre //IX-16// edemediğini beyān eyledi.”

Ṭal‘at Bey’in sözlerinin ḥulāşası budur.

Diğer Merkez-i ‘Umūmī a’zāsından olanların ba’zıları daha geldiler. Ayakta olduğumuz ḥâlde şu kararını verdik.

“Ḥükümet-i ḥāzıra bizden emīn olamıyor. Biz kendilerine müzāhir olacağımızı ne kadar te’mīn etmiş isek de fā’idesi görülmüyor. Ḥükümet ‘aleyhinde bir ḥareket ise

bizce //IX-17// menâfi‘-i memlekete muvâfık bulunmuyor. Şu hâlde bu günlerde muntażaman ictimâ‘ ederek hey‘et-i hâzıra-i hükümeti kuşkulandırmanın ma‘nâsı yoktur. Belki muzır olur ba‘demâ haftada bir def‘ada görüşelim. Netâ‘ic-i ahvâlin ~~mihl~~ millet ve memleket hakkında hayırlı olmasına du‘âlar edelim.”

(vasatî sâ‘at 3)

Bu karârdan sonra dağıldık. Münferiden görüşüyor idik. //IX-18// Mûsâ Kâzım Efendi‘den iki üç gün akdem huzûra şüret-i kabûlünü sordum. Mûsâ Kâzım Efendi “Pençşenbih günü Hâcî ‘Âdil Beyle berâber huzûra kabûl buyurulduk. Manastırlı İsmâ‘îl Hâkkî Efendi Hâce‘yi de (a‘yândan) huzûrda bulduk. Oturmamızı müte‘âkıb İsmâ‘îl Efendi bize hitâben “Şimdi Efendimizden bir irâde istihsâl ettim. Maḥmûd Şevket Paşa‘yı teftiş //IX-19// vazîfesiyle orduya gönderecekler.” dedi. Biz de Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî‘ye* [*پاشاهی به] yazılmış] ‘Pek işâbet buyurulmuştur Efendimiz.’ dedik. Zât-ı Şâhâne ‘Bakarız.’ dedi.

Ordunun kuvve-i ma‘neviyyesini düzeltmek için Maḥmûd Şevket Paşa‘yı göndermek lâzım olduğunu ve memleketin fenâ bir idâreye tâbi‘ olarak gitmekte idüğünü ‘arîz //IX-20// ve tavîl ‘arzettik. Faķaķ aldığımız cevâbların hulâsa-i mefâdı Hey‘et-i Vükelâ‘nın karârı ne merkezde olursa ondan başka bir şey yapamayacağını iş‘ârdan ‘ibâret idi. Müfâreķetimize müsâ‘ade buyurulduğu zamân ma‘rûzâtımızı başmâbeyinciye söylemekliğimizi emir buyurdu ve ‘Bugün Bâb-ı ‘Âlî‘ye gidecektir Şadr-ı A‘zam‘a tebliğ eylesin.’ diye ‘ilâve //IX-21// eyledi. Biz de başmâbeyinciye görüp söyledik.” Şeyhülislâm-ı Esbak a‘yândan ve Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Mûsâ Kâzım Efendi‘nin sözleri bundan ‘ibârettir.

Velî‘ahd Hâzretlerinin de hey‘et-i vükelâ-yı hâzıranın ahvâlinde ve orduya gidip gördüğu hâllerden müte‘essif olduğunu ve faķaķ ne Zât-ı Şâhâne nezdindeki teşebbüsünden bir fâ‘ide hâşıl olmadığı gibi haş hükümet-i hâzıraya da //IX-22// lâf anlatmak kâbil olmadığını – rüfekâdan birini çağırıp (telgrafla) söylemiş ve bu hey‘et-i vükelânın tebeddülü menâfi‘-i memleket nâmına elzem bulunduğunu ifâde buyurmuştur.

Façağ Merkez-i ‘Umūmī hey’et-i hükümet ‘aleyhinde tezāhüratta bulunmaktan memleket için daha vahīm netīceler hūşūle gelmesine k̄ānī‘ olduğundan bugünkü kararını vererek dağılmıştır. //IX-23// Erenköyü’ndeki hāneme gelmek üzere köprüden sā‘at vasaṭi dördü yirmi yedi geçe vapuruna bindim. Trende Teşrīfāt-ı ‘Askeriyye Nāzırı olan Ferīğ ‘Alī Refīğ Paşa’ya teşādūf ettim. Şūrā-yı Devlet a‘zāsından Kemāleddīn Beyle Doktor Rıf‘at ~~Hām~~ Hūsāmeddīn Paşa da yanımızda ağız-ı mevki‘ettiler. Rıf‘at Hūsāmeddīn Paşa ile mu‘ārefem yoktur. //IX-24// Mūmāileyh İttihād ve Terağğī Aleyhinde ağızına gelen itāle-i lisānı icrā ediyor idi. Pek çok fenā sözler söyledi. Çok müte’essif oldum. Ma‘hāzā hiç bir şey söylemedim. Göztepe’de çıktı. Taşfiyye-i Rütēb Kānūnu mücebince rütbesi tenzīl edilmiş. Meger meşrūṭiyyet-i idāreden o da dilgīr olanlardan imiş. Cenāb-ı Hağ bu memlekete acısın. //IX-25//

1 Teşrīn-i Sānī Sene 328 Pençsenbih

Bugün ba‘dezzuhr Göztepe’ye ‘Adliyye Nāzır-ı Sābıķı Memdūh Beyefendi’ye gittim. Havā pek güzel idi. Biraz dışarıya çıkıp gezinmeğe karar verdik. Dışarıya çıkınca birlikte “Haydi Şadr-ı Sābıķ Ġāzī Paşa’ya gidelim.” dedik. Fenāryolu’ndaki köşküne gittik. Müşārūnileyh gecelik entārisiyle çıktı. Vasaṭi sā‘at dört buçuğa kadar tahmīnen bir buçuk sā‘at konuştuk. //IX-26// Muhārebe-i hāzıradan bahış açıldı. Mağlūbiyyet-i vāķı‘aya çok te’essüfler ettik. Esbāb-ı mağlūbiyyet hağķında Paşa’nın fikrini sordum.

Şöylece idāre-i kelāma başladı “‘Askerin açlığı birinci sebebdır. Çorlu’da erzāk dolu idi. ‘Askere tevzī‘edemediler. Çünkü bu da kumanda kadar mühim bir iştir. Bu iş vāķıf kimse yok idi. //IX-27// Nāzım Paşa da ‘āciz ādamdır. Ma‘hāzā ondan başka da başkumandan olacak kimse yoktur. Mağmūd Şevket Paşa da bu işi yapamaz. Yalnız oğlum Mağmūd Başkumandan olabilirdi. Façağ ben şadr-ı a‘zam iken ~~onun~~ onu da başkumandan ta’yīn edemez idim. Çünkü orduya pek de emīn değil idim.

Üç ay müddet-i me’mūriyyetimde çok zahmet ~~çektim~~ çektim. //IX-28// ‘Aleyhimde ne kadar ~~xx~~ entrikalar çevrildi bilmezsiniz. Ben kabineye Kāmil Paşa ile Nāzım Paşa’yı alışımları sevdiğimden ve tağdīr eylediğimden değildir. Façağ hāricde kalırlar ise dedikodu devām edeceğinden ağızlarını kapamak için aldım. Yalnız Şeyhūlislām Cemāleddīn Efendi’yi almakta aldandım. Onun zekāsından istifāde ederim bana mu‘īn olur sandım. Umduğum gibi //IX-29// çıkmadı. Hūşūşiyle oğlu Muhtār buraya

geldikten sonra bütün bütün entrikaya sarāya gidip benim ‘aleyhimde dōlāb çevirmeye başladı. Hüseyn Hilmī Paşa ~~xxx~~ ikiyüzlü bir ādamdır. Kabinede iken Kāmil Paşa ile Cemāleddīn Efendi dā’imā beni İttihād ve Terakķī Cem‘iyyeti a‘zāsını habs ve tevkīf etmeğe teşvīķ ederler idi. Ben de onlara cevāben ‘Tevķīfi mūcib bir şeylerini bulunuz derhāl tevkīf ettireyim. Ammā bir şey //IX-30// yok iken tevkīf eder isem sonra benim başıma kalır.’ deyince sūkūt ederler idi. Faķaķ bunların fikirleri dā’imā bu idi ve hemān her ~~meelde~~ mecliste beni Cem‘iyyet ‘aleyhine tahrīk ederler idi.” dedi.

Maħmūd Şevket Paşa’yı da ordunun idāre ve intizāmında kuşūru olduğundan mu’āheze etti. “Nāzım Paşa da ādam deĝildir. Hele kolordu ve ~~firka kumandanlarının~~ //IX-31// ve ordu kumandanlarının içinde kimseler yoktur.” diye ‘ilāve eyledi.

Hattā kumandanların ta’yīn-i esāmīsi üzerine Nāzım Paşa’ya dedim ki “Bu kumandanları beĝenemiyorum. Huşūşiyile Yāver Paşa gibi ādam kumandan olamaz.” dedim. Nāzım Paşa bana cevāben “Ben bir şey yapmadım. Bunları Maħmūd Şevket Paşa zamānında ĝurre tertībiyle ta’yīn etmişler. Yalnız Maħmūd Şevket’in yerine //IX-32// benim isminin yazılmasından başka bir şey yapmadım. ‘Ayniyle onların yaptığını taṭbīķ ediyorum.” dedi. Ğāzī Paşa’nın sözleri bitti. Mūsā‘ade alarak çıktık. ‘Avdet eder iken “Arasına gelmenizi ricā ederim. Bir yere gitmiyorum. Gelir iseniz görüşürüz.” dedi. Biz de “Hay hay geliriz.” diyerek ayrıldık.

Ğāzī Paşa’nın ifādātını zihnimde //IX-33// tedķīķ ederek yürüdüm. Cemāleddīn Efendiyle Kāmil Paşa’nın Cem‘iyyet ‘aleyhine bu kadar ĝayz ve huşūmet izhār eylemelerine mutahayyır oldum. Bunların maķşadlarını doĝrusu tamāmiyle anlayamıyorum. ‘Acabā Bulgar ve müttefikleriyle ‘akd-ı şulh edecekler ~~de~~ ve memlekete muzır bir muķāvele yapacaklar da kendilerine haşım zannettikleri Cem‘iyyet’i ortadan kaldırmak maķşadı mı vardır? Veyāhūd da Hāķān-ı Sābık’ı i‘ādeten cūlūs ettirmek fikrinde midirler? //IX-34// Doĝrusu mutahayyırım çünkü bu kadar ĝayz ve huşūmete sebep bulamıyorum. Zīrā zīra* [*iki kere yazılmış] ben de Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından bulunmaklığım hasebiyle biliyorum ki Cem‘iyyet’in kabine ‘aleyhine hiç bir huşūmeti yoktur. Memlekette ednā bir tezāhürün muzır olduğuna kāni‘dir. ~~Ma‘azallāh Ta‘āla ‘askerī bir hāle teşebbūs edecek olsalar ben~~

~~derhâl men'ederim. Edemez isem isti'fâ eder ve isti'fâmı matbû'ât ile i'lân ederim.~~
//IX-35//

Cemâleddîn Efendi'nin fenâ bir âdam olduğunu herkes söylüyor. Kâmil Paşa'nın da pek ziyâde ğarîzezkâr olduğundan bahsolunuyor. 'Acabâ bu iki zât memleketin başına büyük bir felâket mi getirecekler? Cenâb-ı Hâk – pek büyük bir buhrân geçirmekte olan – millet ve memleketimize merhâmet etsin. Eğer bu iki âdam hakkında bâlâdaki sözler şahîh ise felâket ve izmihlâl-i memleket yaklaşıyor demektir. Rabbim muhâfaza buyursun Âmîn. //IX-36//

(Mülâhaza)

~~şu mülâhazayı~~

Ben tevķîfhânen çıktıktan sonra Ğâzî Muhtâr Paşa kabinesinde 'adliyye nezâretinde bulunmuş olan Sâmişazâde a'yândan Hâlîm Beyle görüşmüş idim.

Olvağt kabine a'zâsının hemân küllen kâmilen Cem'iyet a'zâsı 'aleyhinde olduklarını görmesiyle "Efendim bunların arasında iyi âdamlar //IX-37// vardır. Hattâ benim yakından tanıdığım kimseler bile vardır. Bunlardan memlekete zarar gelmez. Buyurduklarınızı doğrusu ben mübâlağalı görüyorum. Ez en cümle Sâbık Evķâf Nâzırı Hâyri Bey'i pek iyi bilirim." demiş.

O ânda Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi "Hâlîm Bey sen pek şâf âdamsın. İttiâdcılar içinde aşıl muharrik ve müşeddid Hâyridir." demiş olduğunu Hâlîm Bey bana hikâye etti. //IX-38// Ben mevķûf iken Maħkeme-i Temyiz Re'is-i Evveli Hâydar Efendi bir kaç günde bir tevķîfhâneye gelir bizi tatyîb buyurur idi. Ve Kâmil Paşa ile Cemâleddîn Efendi'ye de giderek tevķîfimizin muvâfık ve münâsib olmadığını bundan vazgeçmelerini taħliyye edilmekliğimizi söyler ve ricâ eder imiş.

Ba'dettaħliyye evvelce Merkez-i 'Umûmî'de verilen bir kararâ istinâden ve hem de tevķîfhâne de kalan yetmiş kadar rüfeķâyı taħliyye ettirebilmek ümmîdiyle Cemâleddîn Efendi'ye //IX-39// gitmiş idim. Benim bu ziyâretimi teşekkür tarzında telaķķi ederek Cemâleddîn Efendi beni ğabsden taħliyye ettiren kendisi olduğunu

i'lân ve işâ'aya başladı. Ben de bu huşûşu biraz taḥkîk etmek istedim. Gerçi ben yalnız taḥliyye olunmadım. Tevḳîfim gibi taḥliyyem de on sekiz rüfekâ ile icrâ olunmasına nazaran cümlemiz hakkında seyyân mu'âmele olunuyor idi. Ma'hâzâ Cemâleddîn Efendi'nin sözünü anlamak istedim. Binâ'en'alâhâzâ bâlâda //IX-40// beyân olunduğu vechile Ḥalîm Beyle görüştüm. Müşârünileyh ~~Ḥalîm~~ Ḥalîm Bey'den bu cevâbı aldığım gibi aḥîren Kâmil Paşa kabinesinde 'adliyye nâzırı olan 'Abdurrahmânpaşazâde 'Ârif Ḥikmet Paşa da bizim Evliyâ Efendi'ye – Ḥayrî Bey mevḳûf iken taḥliyyesi için Meclis-i Vükelâ'da söz açtığımda Şeyḫülislâm Cemâleddîn Efendi'nin dâ'imâ sükût ettiğini ve Ḥayrî Bey lehinde bir kelime bile söylemediğini – beyân eylemiştir. 'Ârif Ḥikmet Paşa da Evliyâ Efendi de //IX-41// pek nâmûslu âdamlardır yalan söylemezler ve 'Ârif Ḥikmet Paşa'nın benim taḥliyyem ile Dâḥiliyye Nâzır-ı Esbakı Celâl Bey'in taḥliyyesine çok çalıştığına ve ḥattâ Dâḥiliyye Nâzırı Reşîd Beyle mücâdele bile ettiğine ḳâni' im. //IX-42//

[sayfa IX-43-52 boş]

Defter VIII

Ḥâtırât

4 ve 5 ve 6 Teşrîn-i Sâni Sene 1328 Pâzâr ve Pâzâr ertesi ve Salı günleri Beşiktaş'ta kayınvâlidemin ḥânesinde kaldım. Salı günü öğle vaḳti ('Arefe) Erenköyü'ndeki ḥâneme 'avdet ettim. Meclis-i Meb'ûsân Re'is-i Sâbıkı Menteşe Meb'ûsu Ḥalîl Bey'i 'â'ilesiyle berâber bizde buldum. Bir gün evvel ya'nî 5 Teşrîn-i Sâni Sene 328 Pâzâr ertesi günü bize gelmişler. Ben evde olmadığım için Ḥalîl Bey 'â'ilesini bizde bırakıp kendisi //VIII-01// geceyi Erenköyü istasyonunun Böstâncı cihetinde bulunan ve Denizli Meb'ûsu Fraşerli Ğanî Bey'in ḥânesinde geçirmiş. Ben eve geldim. Ḥalîl Bey yok idi. On daḳıka sonra ben de çıktım Ḥalîl Bey'i görmeğe gittim. Kütahya Meb'ûsu 'Abdullâh 'Azmî Efendi'nin köşküne uğradım. Ḥalîl Bey'i orada buldum. Üçümüz aḥşâma ḳadar orada oturduk. Aḥşâm üzeri bize 'avdet etmek üzere kalktık* [*قالدق* yazılmış]. 'Abdullâh 'Azmî Efendi bırakmadı. Yemeğe alıkoydu. Yemekten sonra vedâ' ederek bizim eve //VIII-02// geldik. Geceyi bizde geçirdik.

7 Teşrîn-i Sâni Sene 1328 Cehârşenbih

Bugün ‘iyd-i edhâdır. Şabâhleyin kalktım. Erenköyü istasyonundaki Zihnî Paşa Câmî’-i Şerîfi’ne gittim. Şalât-ı ‘iydi ba‘deledâ eve geldim. Hâlîl Bey evdedir.

Biraz sonra tebrîk-i ‘iydüşşerîf için gelen züvvârı kabûl ettik. Aşşâma kadar bir yere çıkmadık. //VIII-03// Bugün gelen züvvârdan ba‘zı zevât hükümet-i hâzıra tarafından İttihâd ve Teraqqî Cem‘iyyeti’ne mensûb olanların tevķîfi hakkında gösterdikleri mu‘ameleyi tenķîd ettiler. Gece Hâlîl Bey kayınbirâderim Ğâlib Bey, ben üçümüz birlikte hasb-i hâl ettik. Hükümetin Cem‘iyyet-i İttihâdi’ye karşı almakta olduğu vaz‘-ı Ğarîbi teşdîd eder ise bizi de bilhâşşa Hâlîl Bey ile beni de tevķîf etmeleri muhtemel olduğunu söyleştik. Façať × ortada sebep-i tevķîf olarak hîç bir şey olmadığından cesâret //VIII-04// edemezler ümmîdiyle geceyi geçirdik.

8 Teşrîn-i Sâni Sene 1328 Pençsenbih

Bugün vaqt-i zühra kadar tebrîke gelen zevâtı kabûl ettim. Dersa‘âdet İstînâf-ı Hukûk Re’îsi Hâcî Evliyâyı Efendi’yi öğle ta‘âmına bıraktım. Birlikte yemek yedik. O gittikten sonra Hâlîl Beyle bizim Ğâlib bir de ben üçümüz Böstâncı’ya gittik. Büyük kayınbirâderim ‘Ârif Bey’i ziyâret ettik. Böstâncı //VIII-05// ile ‘Ârif Bey’in köşkeşkünün arasında hať boyunda Hâkân-ı Sâbık ‘Abdülhamîd-i Sâni’nin maħdumu Burhâneddîn Efendi Hâzretlerine teşâdüf ettik. Hâlîl Bey’i evvelden tanır imiş. İltifât buyurdu hâl ve hâtır sordu yaya olarak Böstâncı İskelesi’ne doğru gitti. Biz de yolumuza devâm ederek ‘Ârif Bey’in köşküne gittik. × Şehzâde’nin o civârda bulunan Refîk Bey’in köşkünden gelmesi muhtemel olduğunu aramızda taħmîn //VIII-06// eyledik. Refîk Bey elyevm Defter-i Hâkânî Nezâreti mu‘âvinidir ve a’yândan merhûm Müşîr Edhem Paşa dâmâdıdır.

Ârif Bey’de bir sâ‘at kadar kaldık. Oradan yine Böstâncı’ya ‘avdet ettik. İstasyonda sivil zâbıta me’mûrlarından bir zât Hâlîl Bey’e taķarrüb ederek ~~bir zât~~ bir şeyler söyledi ayrıldı. Sonra Hâlîl Bey trende bana taķarrüb //VIII-07// ile istasyonda görüştüğü zâtın zâbıta me’mûrlarından olup söylediği sözler “Sizi ta‘ķîb ediyorlar şimdi burada bir sivil me’mûru vardır.” diye ihťâr-ı hayırhâhânedan ‘ibâret bulunduğunu anlattı. Her ikimiz de şu ‘acîb hâllerden te‘emmül ve mülâhaza ile Erenköyü’ne geldik. Doğru bizim eve vâşıl olduk. Aşşâm olmuş ortalık kararmış idi.

Yemek hâzırlanmasını söyledik. Biz de konuşuyor //VIII-o8// idik. O sırada hizmetçi ‘Ârif geldi bana “İki kişi geldi seni görmek istiyor ve kim olduklarını söylemiyorlar.” dedi. Kaynım Ğalib Bey’e “Sen bak ~~kim iseler~~ kimler ise anla.” dedim. Gitti geldi. “Söylemiyorlar ve muṭlak seni görmek istiyorlar. ‘Huṣūṣī bir şey ‘arzedeceğiz.’ diyorlar.” dedi. Polis me’murları olup beni tevķife geldiklerini ben de Ḥalil Bey de anladık. “Peka‘lā buraya //VIII-09// çağırınız.” dedik. İki daķıka sonra iki kişi geldiler. Biri esmer çil yüzlü za‘if biraz kısa boylu diğeri şişmanca beyāz tenli māvī gözlü orta boylu idi. Esmer çehreli olan bana karşı bir temennādan sonra “Kızıltoprak Merkezi’ne kadar gideceğiz.” dedi.

Ben “Kimi istiyorsunuz?”

O “Evķāf Nāzır-ı Sābıkı Ḥayrī Bey’i.”

Ben “Tevķif için veṣīkanız var mı?” //VIII-10//

O “Evet.” deyip koynundan bir kart çıkardı. Kendisinin* [*کندوسنک yazılmış] hüviyyet varakası idi. Baktım okudum. Dedim ki “Bu senin polis me’muru olduğuna delālet eder faķaṭ benim tevķifim için bir veṣīka olamaz. Tevķifim için bir müzekkere var ise onu göster.” dedim.

Bu sözüme cevāben “Efendim aldığım emir kaṭ’idir. Seni Kızıltoprak Merkezi’ne kadar götürüleceğiz. //VIII-11// Bu huṣūṣta her türlü tedābir-i lāzime ittihāz edilmiştir.” dedi. Ḷānūn ve uṣūlden bahṣetmenin fā’idesi olmayacağını ve her çi bād ābād beni tevķif edeceklerini anladım. O siyāh çehreli ādama ḥiṭāben * [*خطا yazılmış] “Peka‘lā berāber gideceğiz. Biraz bağçede oturunuz. Yemek yiyeceğim sonra gidelim.” dedim.

O “Pek aceledir te’eḥḥūr olamaz.” dedi.

Bu sırada Ḥalil Bey onlara ḥiṭāben “Yāhū ‘ayıbdır nāzırlık etmiş bir ādam size ‘Birlikte giderim.’ //VIII-12// diyor. Çıkınız biraz bekleyiniz.” dedi. Ben de “‘Arabanız var mı?” dedim. Onlar “Ḥayır.” dediler. “Öyle ise bekleyiniz ‘araba da getirteyim.” dedim. Bunun üzerine çıktılar. Ben Ḥalil Bey Ğalib Bey üçümüz kaldık. Bilā sebep ḥürriyyet-i şahṣiyyeme vuķū’bulan şu ta’arruz ve tecāvüzden müte’essir

olarak “Allāhü ‘Azīmüŝŝān her ŝeye kādirdir.” diyerek artık yemeğe de iŝtihā kalmadığından ve o sırada ‘araba gelmiş bulunduğundan harem cihetine //VIII-13// gidip zevceme vedā‘ ettim oğullarımı okşadım. Kapıya çıktım Hālil Beyle Ğālīb Bey’e vedā‘ ederek ‘arabaya bindim. Me’mūrlardan siyāh çehrelisi yanıma dīgeri de karşıma bindiler. ‘Araba hareket etti. Bağdād Cāddesi’ni ta’kīb ederek Kızıltoprak’a doğru gidiyor idik. Siyāh çehreli me’mūrun ismini sordum benim su’ālime cevāb olarak isminin Rāşid olup Gelibolulu olduğunu ve dört senelik polis idüğünü söyledi. Dīgeri de “İstanbuluyum.” //VIII-14// dedi. Onun ismini unuttum. Kızıltoprak hizāsına gelmiştik. Onlar yekdīgeriyle hafī bir kaç kelime te’āfī ettiler. Sonra bana “İster iseniz Üsküdar’a veyāhūd Kāđıköyü Merkezi’ne gidelim. Zāten karşıya geçilecektir.” dediler.

Ben “Naşıl ister iseniz öyle olsun.” dedim. ‘Araba Kāđıköy Polis Merkezi’ne bizi isāl eyledi. ‘Arabacıya ücretini ben verdim. Dīgerleri //VIII-15// “Biz vereceğiz.” diye teklīf bile etmediler. Üçümüz karakolhāneye girdik. Üst kata çıktık. Bir odada üç kiŝi oturuyor gūşede genç bir kadın da bir koltuğa yaslanmış uyuyor idi. Ben girince iki kiŝi çıktılar. Merkez me’mūru odada kaldı. Me’mūrun Kāmil Bey olduğunu gördüm. Bu Kāmil Bey Trābluŝŝām müdde’i-i ‘umūmī mu’āvini iken İstanbul’a gelmiş bundan tahmīnen iki sene muğaddem benim delāletimle //VIII-16// merkez me’mūru olarak İstanbul’da kalmış idi. Bana karşı hasbelinsāniyye bir hürmeti olduğundan te’essüflerini beyān ve tesliyye etti. Sonra ben ded o esmer çehreli Rāşid isminde olduğunu söyleyen me’mūr içeriye girdi. “Üsküdar Polis Müdīriyle telefon ile konuştum (beni irā’e ile) ‘Beyefendiyi Dīvān-ı Harb-ı ‘Örfi’den istiyorlar oraya götürünüz.’ diyor.” dedi ve Kāđıköyü’nden köprüye son vapur hāzır olduğundan gitmekliğimizi iħtār eyledi.

Ben (Kāmil Bey’e) “Yanımda iki me’mūrun bulundurulması //VIII-17// ve enzār-ı diħkatin celbedilmesi lüzümsuzdur. Beni cümleliz firāra teşvīk etseniz kabūl etmem çünkü kaçmak* [*قاجماق yazılmış] xxx iħtimālī benim için mümkün değildir. Yanımda sizce mümkün ise yalnızca bir me’mūr bulunsun.” dedim.

Kāmil Bey “Peka’lā hay hay olur.” dedi. Me’mūr Rāşid Efendi de “Evet olur sizinle yalnız benim refīkim gelecektir.” dedi. Oradan iskeleye doğru yürüdük. O siyāh çehreli zāt bir tarafımda dīgeri de dīger tarafımda oldukları hālde siyāh çehreli

sırıtarak “Efendim zābīta me’mūrlarının başına çok şeyler geliyor. Geçen gün merkez //VIII-18// me’mūrlarından Samuel Efendi tevķīf edilmiş idi kaçırdılar.” dedi.

Ben “Ne demek istiyorsunuz maķşadınız nedir?” dedim.

O “Ėayır maķşadım yoktur. Öyle oldu.” dedi.

İskeleyle gelmiş idik. Orada siyāh çehreli ġā’ib oldu başka bir me’mūr peydā oldu. Yine iki me’mūr yanımdan ayrılmıyor idiler. Vapura bindik köprüye geldik. Baġçekapısı’nda bir ‘arabaya* [*اربیه* yazılmış] binecek iken bir ihtiyār ādam yanıma geldi. “Efendim bu ‘arabalar dārülharbden gelen mecrūhīni* [*مخرجینی* yazılmış] naķil içindir müsā’ade ediniz.” dedi. //VIII-19// Yanımdaki me’mūrlardan biri “Ėayır Ėayır biz me’mūruz.” demek istediler. Ben “Olamaz mecrūhīn* [*مخرجین* yazılmış] ‘arabasına binemem yayan giderim yolda boş bir ‘arabaya teşādūf edersem binerim.” dedim yürüdüm. Onlar da beni ta’ķīb ettiler. Ėarb Nezāreti’nin Mercān cihetindeki kapısının önüne vāşil olduk. Oradaki nevbetçilere me’mūrlar işāret verdiler. İçeriye girdik. Doğru Merkez Kumandanlığı Dā’iresi’ne gittik. Odada merkez kumandan mu’āvini olduğunu sonradan anladığım bir kolaġası ile bir yüzbaşı bir de sivil me’mūr //VIII-20// var idi. Beni getiren polislere merkez kumandan mu’āvini “Beyefendi yalnız mıdır?” dedi. “Evet.” dediler. Oraya teslim olunduġuma dā’ir bir ‘ilmūhaber yazdılar. Yüzbaşı Efendi imzā etti. Me’mūrlar gitti. Ben Ėālā ayakta tutuluyordum. On dakīka kadar ayakta tutuldum. O sırada kumandan mu’āvini yanındaki sivil “Yarın İstanbul’da herkes neler olduğunu anlayacaklar.” dedi. Bu sözden maķşadının o gece İttihādcılar Ėaķķında ‘umūmī bir tevķīfe teşebbūş edilmiş olduğunu //VIII-21// ertesi gün anladım.

Yüzbaşı efendi yerinden kalkarak yerini bana irā’e ederek “Oturunuz.” dedi. Kendisi dışarıya çıktı. Ben de oturdum. İki dakīka sonra geldi. Bana “Buyurunuz.” dedi kalktım. Odadan çıkınca bir onbaşıya teslim etti. (Çorumlu Nūrī Onbaşı olduğunu sonradan anladım). Onunla berāber yürüdüm. Bir odaya dāhil oldum. Evvelā üzerimi aradı. Bittābi’ hiç bir şey bulamadı. Bulduġu şeyler pāra ve ceb cūzdānları idi. Onları da //VIII-22// almadı çıktı gitti.

Tahmīnen dört zirā ‘arzında beş zirā’ tülünde koridora açılır bir penceresi var idi. Girince fenā bir koku hissettim. Pencereyi açmağa lüzüm gördüm. İki karyola var idi. Pencere önündeki karyolada bir ādam yatıyor idi. Onun karyolasına bastım pencereyi açtım ve o ādamı İttihādcılardan zannıyla uyandırdım kim olduğunu sordum.

“Almanım.” dedi. Bir çāryek sā‘at kadar //VIII-23// İdāre-i ‘Örfiyye Qarārname’si’nin ta‘yīn ettiği zamāndan beri geç kalmış olmasına mebnī tevķīf edilmiş iki geceden beri mevķūf imiş. Tekrār yattı uyudu. Bunu müte‘ākıb Nūrī Onbaşı tekrār geldi “Üzerinizi bir daha arayacağım.” dedi. “Peka‘lā arayınız.” dedim. Bir daha faķať evvelkinden daha diķķatli aradı. Nazarı celbedecek bir şey olmadığı için tabī‘ī bir şey bulamayarak gitti. Ben de boş karyolaya oturdum. Karyola üzerinde kılıfsız bir ot minderden başka bir şey yok idi. Fırķa ihtirāşından //VIII-24// başka sebebi olmayan şu tevķīf mu‘āmelesini düşünmekte iken kapı açıldı bir yāver girdi. İsmimle bana hitāb ederek hāl ve hātırımı sordu ve benim vicdān ve nāmūsuma i‘timādları olduğunu ancak içimize çok fenā ādamların karıştığını ez en cümle Mülāzım Sālīm nāmında bir ādama tevķīfhānenin teslim edilerek bir çok kimselere işkence edilmiş hattā odanın ortasını göstererek şuraya ādamı yatırıp yüz değnek vurmuş olduğunu hikāye etti. //VIII-25//

Ben de “Evet arkadaşlarımızdan ba‘zılarının yaptıklarını çekiyoruz.” dedim.

O sırada evvelce söylediğimiz yüzbaşı efendi geldi (Bu efendi hābsĥāne idāresine me‘mūr Yüzbaşı İbrāhīm Efendi olduğunu ertesi gün anladık.). Dedim ki “Yıkanacak* [*یتانهجق yazılmış] bir şey yok mudur?

İbrāhīm Efendi – ellerini oğuşturarak “Yoktur ister iseniz bir beylik getireyim.” dedi.

Ben “Ĥarbiyye Nāzırı Vekīli Aĥmed Fevzī //VIII-26// Paşay’ı görmek isterim. Bir kart yazmış olsam verir misiniz?” dedim.

İbrāhīm Efendi “Hay hay.” dedi. ~~Çsd~~ Cüzdānımdan bir kart alıp kurşun qalemiyle mülākāt talebinde bulunduğumu yazdım ve pederi merĥūm Ürgüblü ‘Ārif Paşa ile mu‘ārefem olduğunu imā için (pederiniz merĥūmun hākine hürmeten beş daķıķa görüşmekliğime müsā‘ade buyurmanızı ricā ederim) kelimelerini yazdım.

Ürgüblü ‘Ârif Paşa İsta ‘Abdülhamîd-i S̄nî zamânında İstanbul merkez kumandanı idi. Hemşehrîlik //VIII-27// hasebiyle birâderim Hâkkî Bey merhûm ile pek ziyâde hûkûku var idi. Senede bir def’a haremî ve çocuklarını alır Erenköyü’nde Kozyatağı’ndaki birâderin köşküne gelir bir kaç günler kalır idi. Aḥmed Fevzî Paşa bunları pek iyi bildiği için bu sebeble belki görüşme ümmîdi hâşıl olmuş idi. Görüşmedi. Gerçi benim Hâkkî Bey’in birâderi olduğumu bilmez ve kendisiyle hiç görüşmedim. Faḫaṭ Niğdeli olduğuma ve nâzır-ı sâbıḳ bulunduğuma nazaran hîç olmazsa mülâkât talebimi reddetmemekmesini şî‘âr-ı insâniyyet //VIII-28// olmak üzere telâḳḳî etmiş idim. Maḳşadım şu tevḳîfin mâhiyyetini anlamak ve mümkün olursa kendisinin şefâ‘at ve delâletiyle ne vaḳit taleb vukû‘bulur ise gelmek üzere taḫliyyemi ricâdan ‘ibâret idi. Görüşmek mümkün olmadı.

Zâbitler gitti. Bir müddet oturduktan sonra ot minder üzerine uzandım. Düşünüyor idim. Üç mâh muḳaddem nâzır iken bugün ḫaberdâr edilmediğim ve tevḳîf müzekkeresini görmediğim ve beni tevḳîf edenler bile sebep-i tevḳîf ḫaḳḳında ‘adem-i vukûf ve ma‘lûmât //VIII-29// ettikleri ḫâlde böyle cânîler gibi gece yarısı ḫânemden alınıp tevḳîf edilmekliğim ḫaḳḳında düşünmek ve memleketin şu ḡayırḳânûnî ḫâle ma‘rûz bulunduğuna müte’essif olmak benim için pek ḫabî‘î idi. Bir İki üç sâ‘at kadar vaḳit geçti. Ben uyur gibi bir vaz‘ ve ḫâlde uzanmış idim. Odamın kapısı önünde bir gürültü oldu. Taş üzerinde ḫayvân yürür gibi şadâlar işittim. Bir insân ağlıyor istimdâd ediyor gibi sesler duydum. Ğâlibâ birini ḫarbediyorlar idi. //VIII-30//

Bir müddet sonra ses ve şadâ kesildi. Bir efendi daha getirdiler. Ben yerimden kımıldamadım. Onun da üzerini aradılar. Altına bir ḫaşîr koltuk şandâlyesi getirdiler. O gece yatağı o şandâlyedir. Me’mûrlar çıktıktan sonra başımı kaldırdım. “Fu’âd Bey sen yine geldin.” dedim. Zavâllı âdam beni görünce mutahayyır olarak “Ne bileyim beni de getirdiler.” dedi. Posta ve Telgraf Nezâreti Telgraf Umûru Müdürî Fu’âd Beydir. Pek nâmûslu ve vaḫanperver //VIII-31// bir zâttır. İttihâdcıdır. Faḫaṭ İttihâdcı olması bir kerre intisâbından ‘ibâret olup ne Merkez-i ‘Umûmî’ye ve ne de bir kulûbe devâm etmemiştir. Bîçâreye acıdım. Faḫaṭ pek nazarda yolsuzluḡu irâ‘e edecek aḫvâlden bulunması hasebiyle bir cihetten de memnûn oldum. Şabâḫa kadar ḫasb-i ḫâl ettik. O gece yarım sâ‘atten ziyâde uyuyamadık.²⁷

(9 Teşrîn-i Sâni 328 Cum'a)

Şabâhleyin pencerenin önünde idim. Necmeddîn Bey'i getirdiler. Arkasından //VIII-32// Aydın Vâlî-i Sâbıkı Celâl Bey geldi. Façağ onlar beni göremediler başka odalara götürdüler. Bir müddet sonra kayınbirâderim Gâlib Bey bana yatak getirdi. O gün aḥşâma kadar öyle kaldık. Aḥşâm üzeri yanımızdaki Almanın taḥliyyesine karar verildiğini Yüzbaşı İbrâhîm Efendi söyledi. Façağ Dîvân-ı Harb Hey'eti'nin meşâğiline mebnî âdamı taḥliyye etmediler. Ondan sonra üç gün daha mevķûf kalmıştır. Bizim odanın karşısındaki odaları taḥliyye ettiler. Buralara da bizim gibi misâfirler //VIII-33// geleceği anlaşılıyor idi. Gece o odalarda gürültü işitildi. O gece de şabâhı bulduk.

10 Teşrîn-i Sâni Sene 328 Cum'a ertesi

Şabâhleyin karşı odaların birinde Selânik Vâlî-i Sâbıkı Hüseyin Kâzım Bey Nâfi'a Nâzır-ı Esbakı Hallâcyan Efendi Tıp Fakültesi Müdürü meşâhîr-i eṭibbâdan 'Adnân Bey Telgraf Nezâreti Me'mûrîn Kâlemi Müdürü Rızâ Efendi tevķîf edildiklerini gördük. Vakt-i müsâ'id buldukça yekdigerimizin //VIII-34// yanına gidip gelerek ḥasb-i ḥâl edebildik. Bir müddet sonra kaynım Mühendis Gâlib Bey geldi. Yanında refîki 'Âkif Bey var idi. Bana yemek getirmişler bıraktılar. Onlar dışarıda ben oda içerisinde bir iki kelime te'âfî ettik gittiler. Sonra Sâbık Emniyyet-i 'Umûmiyye Müdürü Yozgad Meb'ûsu refîkim Şâkir Bey geldi. Beni oda içinde gördü. Benimle görüşmek arzûsunda olduğunu söyledi. Ben i yine içeriden "Dîvân-ı Harb Re'isi 'Ârif Paşa'yı bilir isen git //VIII-35// yanına müsâ'ade alabilir isen görüşebiliriz." dedim. Şâkir Bey Dîvân-ı Harb Odası'na gitti. Bir müddet sonra çıktı. Arkasından bir zâbit yetişerek* [*يئيشمرق yazılmış] Çorumlu Nûrî Onbaşı'ya Şâkir Bey'i göstererek "Bu efendiyi İbrâhîm Efendi'ye götür." dedi. Bu ḥâlden şübhe ettim. Şâkir'i de tevķîf edeceklerine zâhib oldum. Yüzbaşı İbrâhîm Efendiyle berâber Şâkir Bey 'avdet ettiler yine Dîvân-ı Harb Odası'nın önüne geldiler. Şâkir Bey dışarıda kaldı. İbrâhîm Efendi odaya //VIII-36// girdi. Ben pencereden Şâkir Bey Beye "Birâder ben aḥvâli beğenmiyorum haydi git." dedim. O da sözümü dinledi vedâ' edip gitmek üzere iken İbrâhîm Efendi çıktı. "Şâkir Bey" diye arkasından çağırdı. Alıp Dîvân-ı Harb Odası'na götürdü. Ben oradan Hüseyin Kâzım Bey'in odasına gittim. Fu'âd Bey'e Şâkir Bey'e diḳkat etmesini tenbîh eyledim. Bir müddet sonra Fu'âd Bey de Hüseyin

//VIII-37// Kâzım Bey'in odasına geldi. “Şâkir Bey'i Yüzbaşı İbrâhîm Efendi aldı götürdü.” dedi. Artık onun da tevķîf edildiğine hükmeyledik. Aḥşâm ezâni olmuş idi. Yüzbaşı İbrâhîm Efendi yanında iki nefer ile yanıma geldi “Ḥayrî Bey buyurunuz başka odaya gideceğiz.” dedi.

Ben “Fu'âd Bey de berâber mi?” dedim.

İbrâhîm Efendi “Ḥayır yalnız siz emir böyledir.” dedi. ‘Askere yatağımı kaldırmalarını emretti. ‘Askerler derḥâl yatağımı aldılar. Ben de onları ta'ķîb //VIII-38// eyledim. Gittiğim oda koridorun müntehâsında câmekân ile bölünmüş bir maḥaldir. Zemîni taş dîvârlarının sıvaları dökülmüş kafesi çıkmış bir maḥaldir. Eşyâ-yı ‘askeriyye deposu olarak kullanılmakta iken benim için taḥliyye olunmuş. Beni buraya yalnız ḥabsettiler. Kapının önüne bir süngü leyli nefer ile bir de palaskalı nevbetçi koydular. Bunlara beni kaçırmamak ve kimse ile görüştürmemek için sıkı emir ve tenbîh verdiler. Kapıyı üzerime kapadılar. Yalnız kaldım. //VIII-39// Kapıdaki nefer vâsıtasıyla Yüzbaşı İbrâhîm Efendi'yi çağırtdım. Dîvân-ı Ḥarb re'îsiyle görüşmek arzû ettiğimi söyledim. Yüzbaşı gitti. İki sâ'at sonra Dîvân-ı Ḥarb Re'îsi ‘Ârif Paşa ile a'zâdan bir mîralay geldiler. Re'îs bana ḥitâben “Beni istemişsiniz.” dedi.

Ben tevķîfimin esbâbını sordum. “Bilemiyorum.” dedi. “Münferid bir ḥâle konulmağım neden neş'et ediyor?” dedim. “Sizin ḥaḳḳınızda bir muḥâbere var imiş onun netîcesine ḳadar kimse ile //VIII-40// görüştürülmemenizi Polis Dâ'iresi yazıyor.” dedi.

Ben “Keyifsiz olduğumdan te'mînât vereyim. Ne vakit taleb olunur isem geleyim. Beni taḥliyye ediniz ister iseniz ḥânemin önüne nevbetçi koyunuz.” dedim.

“Bu ciheti yarın rüfekâ ile müzâkere edelim.” dedi.

[^{II} notu konularak ekleme yapılmış] ^{II}Ârif Paşa bana “Bugün bir Şâkir Beyle görüşmüşsünüz bu kimdir?” dedi. Ben de “Eski emniyyet-i ‘umûmiyye müdürü mekteb refîkim ḡâyet nâmûslu ve değerli bir zâttır.” dedim. Paşa “Bir de Burdur meb'ûsuyla görüşmüşsünüz.” dedi. Ben ona “O da kayınbirâderimdir. Bana yemek getirdi.”

dedim. “~~Öla~~ Olur ya insān akrabāsıyla elbette görüşür.” dedi. Çıkıp^{II} Çıkıp gittiler. O geceyi yalnız olarak geçirdim. Uyuyamadım. Şabāha kadar oda içinde dolaşım. Cenāb-ı Hākka //VIII-41// münācāt ederek şabāhı buldum.

11 Teşrīn-i Şānī Sene 328 Pāzār

Bugün de hīç kimse ile görüştürmediler. Kapıdaki nevbetçiler o kadar şiddetli emirler almış olmalı ki gardiyanları bile içeriye ba‘zan bırakmıyorlar idi. Beni görmeye gelen kaynım Ğālib Bey’i bugün tevķif ettiklerini bir gardiyanından vāsıtasıyla öğrendim.

12 Teşrīn-i Şānī Sene 328 Pāzār ertesi

Haftada iki gün mevķūfların misāfir kabūl etmelerine müsā‘ade edilmiş olmasına mebnī bugün benim kapının önünde bir galebeklik var idi. //VIII-42//

Kapıyı açtım. Meclis-i Meb‘ūsān Kātibi ‘Āşım Bey’i gördüm (bu da mevķūf idi). Ğalebeliğin sebebini sordum. “Bugün yevm-i ziyārettir.” dedi. Mevķūflardan Süleymān Nazīf Bey’i Dāhiliyye Nāzır-ı Esbakı Hācī ‘Ādil Bey’i de gördüm. Cümlesi gelen zevātla ayakta görüşüyorlar idi. Beni odadan dışarıya çıkarmadıkları için biṭṭabi‘ hīç kimse ile görüşemedim. Hattā maḥbesimin penceresinden Harbiyye Neżāreti meydānına bakar iken Maḥkeme-i Temyīz Re’isi üstād-ı muḥterem Ḥaydar Efendi Ḥazretleriyle refīķ-i şefīķim Hācī Evliyā Efendi’yi gördüm //VIII-43// ammā müşārünileyhimā beni görmediler ve göremediler. Maḥbūs olduğum dā’ireye bir kaç def‘a girdiler çıktılar. Beni görmek için mürāca‘at etmekte olduklarını anlıyor idim. Faķaṭ iḥtilāttan memnū‘iyyet şiddetle devām ediyor ne ben maḥbūs bulunduğum odadan çıkıyor ve ne de kimse odama geliyor idi. Bu hāl ya‘nī hīç kimse ile iḥtilāṭ edememek tām geceli gündüzlü beş gün devām etti. Salı gününe kadar hīç ses çıkarmadım. O gün Yüzbaşı İbrāhīm Efendi’yi da‘vet ettim geldi. Dedim ki “Dīvān-ı Harb Re’isi Paşa’ya //VIII-44// tarafımdan söyleyiniz çocuklarımı gör olsun görmeye müsā‘ade ederler ise teşekkür ederim.” Bundan maḥşadım iḥtilāttan memnū‘iyyetin derecesini anlamak idi. İbrāhīm Efendi bilāhere geldi. Hīç kimse ile iḥtilāṭa müsā‘ade edilmediğini tebliğ eyledi.

13 Salı ve 14 Cehârşenbih

günleri ‘aynı hâl ile geçti. Mecîbüssä’ilin olan Mevlâ-yı Mütte‘âl’e yüzümü tutup du‘âlar ettim. Günde on bin esmâ-yı hüsna tilâvet ve (hüvelceyyib ellezî ilh) //VIII-45// ~~onlar beni görmediler fakat benim için geldiklerinde şübhem yok idi. Maḥbûs bulunduğum dâ’ireye girdiler. Yanıma gelmediler daha doğrusu bırakmadılar. İhtilâttan memnû‘iyyet şiddetle devâm ediyor.~~ beytini kıra‘at eyler idim. En ziyâde korktuğum şey iftirâ* [*رتفا yazılmış] ederler hâneme ne‘üzübillâh Ta‘âla mücib-i cezâ bir şey vaz‘ederek bana isnâd ederler zan ve vâhimesiyle her sâ‘at isti‘âze eder Allâh ve resûlünden meded niyâz ve tazarru‘eyler idim. //VIII-46// Cehârşenbih günü aḥşâmdan sonra Dîvân-ı Ḥarb Re‘îsi ‘Ârif Paşa odama geldi. Bu kerre yalnız idi. Ḥattâ odamın kapısını kapadılar. ~~Kimiz~~ Onunla benden başka kimse yok idi. Yine ayakta görüştük. Zâten oturacak bir şey de yok idi. İlk sözü “Yarımdan i‘tibâren çocuklarınızı görebilirsiniz.” dedikten sonra beni te‘mîn etmek maḥşadıyla olmalıdır ‘ilâveten “~~Benim~~ Ben Kuşçubaşı merhûmun çok luḫfunu gördüm sizin de merhûm ile münâsebetinizi bilirim. Bundan //VIII-47// başka kayınbirâderiniz ‘Ârif Beyefendiyle ḥuḳûḳum vardır.” dedi.

Ben teşekkür ettim. Bu sırada ḥabshâne idâresine me‘mûr zâbiḫândan Mülâzım Bahâ‘eddîn Bey geldi. Onun yanında “Beyefendi yarın çocuklarıyla görüşecektir. Başka zevât da gelirse görüşebilir. Ancak her kimle görüşür ise yanında biriniz bulunur ne konuşur ise Dîvân-ı Ḥarb’e bildirirsiniz. Kâğıd falân te‘âḫi ederse alır bermu‘tâd Dîvân-ı Ḥarb’e getirirsiniz.” diye emir verdi. //VIII-48// Sonra bana dönerek “Görüyorsunuz ya bu a sözleri sizin yanınızda söylüyorum.” dedikten sonra “Ḥareminiz gelir ise vâḳı‘a yanında başka bir erkek bulunması ‘ayıbdır fakat ne yapalım ḥareminle de konuşur iken yanınızda bir me‘mûr bulunacaktır.” diye ‘ilâve eyledi.

Ben diğerk mevḳûflar ile görüşmek hiç olmaz ise yirmi dört sâ‘atte bir sâ‘at kadar olsun mevḳûf bulunan rüfeḳâyı görmek câ‘iz olup //VIII-49// olmadığını sordum. “Şimdilik câ‘iz değildir bir kaç* [*muhtemelen gün eksik] daha şabrediniz.” dedi çıktı gitti.

O gece bir telgraf yazdım. “Cum‘a günü çocuklarımı gönderiniz.” dedim.

15 Teşrîn-i S̄nî 328 Pençşenbih

Şabâhleyin oğullarım Hakkî ile Su'ād geldiler. Benim telgrafımı almadıklarını kendiliklerinden geldiklerini söylediler. Çocuklar beni o hâlde görünce ağlamaya başladılar. Ben de //VIII-50// ben de müte'essir oldum çok ağladım. Hakkî on Su'ād da dokuz yaşlarındadır.

☞ Çocuklar gittiler. Ondan sonra yeğenim 'Avnî ile Meḥmed Ağa geldiler. 'Avnî de ağladı beni de müte'essir etti. Meḥmed Ağa dün gece yeğenim Rızā Bey'in de tevķif edildiğini haber verdi. Bundan daha ziyāde müte'essir oldum. Rızā'dan ne istediklerini sordum. Lāḥavle ~~hā~~ okuyarak Cenāb-ı Hakkā ḥavāle ettim. //VIII-51// Kendimden ziyāde Rızā'ya acıdım. Ğāyet şāf ve temiz kalbli bir çocuktur. Yārabbî bundan ne istiyorlar? Haydi ben nāzır oldum İttihād ve Terakkî fırçasında bir söz şāhibi buldum Merkez-i 'Umūmî'de mükerreren a'zālîk ettim. Tekrār mevķi'-i iktidāra getirmemek emeliyle benim hakkımda şu mu'āmele-i zālīmāne revā görölüyor faķať Rızā ne yaptı benim birāderzādem olmaktan başka ne ḳabāḫati vardır? Onlar da gittiler. //VIII-52// Kayınbirāderim Ğālib Bey geldi. Benim kaynım olmak ḫasebiyle geçen pāzār günü tevķif edildiğini ve bir gece mevķūf kalıp ertesi günü taḫliyye olunduğunu söyledi ve benim böyle iḫtilāttan memnū' olmaklığıma A'yān Re'îsi Ferīd Paşa sebep olmakta idüğünü ḫāricde işittiğini söyledi.

Ferīd Paşa'nın benim hakkımda si'āyetine sebep olacak hīç bir şey yoktur. Yalnız Şadr-ı Esbaḳ Cevād Paşa merḫūmdan //VIII-53// maḫlūl olup 'Abdülḫamīd-i S̄nî cānibinden bilā bedel kendisine verilen Nişāntaş'ında yirmi bin lira değerinde bir konağı evķāf nāzırını iken da'vā ikāme ederek istirdād ettirmiş idim. Faķať bu mu'āmele yalnız Ferīd Paşa hakkında deĝildir. Ḥānedān-ı salṫanattan ba'zı zevāt 'aleyhinde de ve bir çok ricāl ve zevāt hakkında da istirdād da'vāları ikāme ettirmiş idim. Şöyle bir mu'āmele-i resmiyyeden münfa'il olarak 'ādetā maḫvıma ḳadar gidecek derecede eṣer-i ĝarez //VIII-54// ve ḫuṣūmet gösterecek ḳadar dinā'et izḫār edeceğini Ferīd Paşa'dan ümmīd etmem.

Bu şabâh gelenlerden biri de üstâd-ı muhterem ‘Alî Haydar Efendi Hâzretleridir. Odama girince derhâl ellerini öptüm. Müşârünileyh pek müte’essir olarak ağladı. Ben de zâten çocuklarımdan müte’essir idim ağladım.

Üç gündenberi Hâcî Evliyâ Efendiyle beni görmeye geldikleri hâlde muvaffak //VIII-55// olamadıklarını ve benim için Şadr-ı A’zam’ı ve Şeyhülislâm’ı ve ‘Adliyye Nâzırı’nı gördüğünü ve bunların tahtıyyeme delâletlerini ricâ eylediğini söyledi. Bihtâbi‘ bu muhterem zâta şamîmî teşekkürler ettim ve “Şeyhülislâm arzû eder ise beni tahtıyye ettirebilir onunla bir kerre daha görüşünüz şu hâl benim evkâf-ı islâmiyyeye olan hizmetimin mükâfâtı mıdır?” dedim.

“Peka’lâ yarın gider yine görürüm.” dedi ve cebini işaretle “Senin için pâra getirdim ister isen //VIII-56// al ister isen hânene göndereyim.” dedi. ‘Azîm teşekkürler ettim. Müşârünileyhin o sırada bana vermek istediği meblağ yüz lira olduğunu sonra tahtıyye edildikten sonra anladım. Gerek esnâ-yı tevkiîfimde ve gerek sonra Haydar Efendi Hâzretlerinin haqqımdaki lutfunu büyüklüğünü unutmam. Benden sonra akrabâ ve evlâdım dahî müşârünileyhe ve evlâdına karşı medyûn-ı şükran olmalıdırlar. //VIII-57// Muhterem hâcem gitti Hâcî Evliyâ Efendi’yi gönderdi. ✖✖

Bu nâmûslu zât da şu şüretle beni tesliyyeye başladı.

“Adliyye Nâzırı ‘Ârif Hikmet Paşa bilhâşşa selâm etti. Meclis-i Vükelâ’da ‘Ben Hayrî Bey’e kefilim.’ demiş. Tahtıyyenize çok ikdâm eylemiş. ‘İnşâ’allâh birkaç güne kadar çıkar.’ diyorlar. Yâ Yarın cum‘adır. Kendisini göreceğim gine söylerim.” dedi ve ‘ilâveten “İmâm-ı A’zam Hâzretlerini²⁸ bile hâbse koydular idi merâk etmeyiniz.” diyerek tesellî etmek istedi. //VIII-58//

Evliyâ Efendi gittikten sonra Esbak Konya Vâlisi Mu‘ammer Beyle Şâkir Bey geldiler. Onlar ile biraz görüşüldü gittiler. Gelen zevâtın cümlesiyle görüşür iken yanımızda behemehâl bir me’mûr bulunuyor idi. Bunlardan başka bugün kimse ~~gelmedi~~ gelmedi.

Bugün şabâhleyin muhterem mu'allim Haydar Efendi yine geldi. Ber vech-i âti söze başladı. //VIII-59//

“Bugün şabâh namâzını edâdan sonra Şeyhülislâm'a gittim. Dünkü konuştuğumuzu ve senin sözlerini söyledim. Cevâben 'Bu sözler beni dilhûn etti. Bugün Meclis-i Vükelâ vasaî sâ'at beşte Bâb-ı 'Âlî'de in'ikâd edecektir. Orada mevzû'—u bahş ederim. İnşâ'allâh yirmi dört sâ'ate kadar taḥliyye ettiririm.' dedi.”

Bitṭabi' memnûn oldum. Haydar Efendi de pek münşerih idi. “İnşâ'allâh bu gece olmaz ise yarın taḥliyye olunursunuz.” diye beni bir kat daha tesliyye eyledi ve o sırada yanımızda mükâlememizi ~~dinleme~~ dinlemekte olan zâbiṭ oda kapısına gidip //VIII-60// bir şeyler söylemekte iken Haydar Efendi bana yavaş sesle “Bu işleri yapan Reşid Bey imiş. En büyük mel'anet onun tarafından olduğunu söylüyorlar.” dedi.

Muhterem hâcem vedâ' etmek üzere kalktı. Elini öptüm. O da ağlayarak boynuma sarıldı çıktı gitti. Bir gün aḳdem ya'nî dünkü pençşenbih günü Haydar Efendi'nin geldiğinde söylediğim sözler:

Haydar Efendi Şeyhülislâm'ı gördüğünden //VIII-61// ve benim ḥaḳkımda delâletini taleb eylemiş ise de kendisinin ḥaberi olmadığını ve ḡayrette kuşûr etmeyeceğini ḥikâye buyurmuş idi. Ben de o günü iḥtilâta mazhar olmuş ve şabâhleyin çocuklarımı ilk def'a olarak görüp ağlamış idim. Pek müte'essir bir hâlde idim. Za'af-ı ḡalibim ḡalebe etti. Efendi'nin bu sözleri üzerine “Şeyhülislâm Efendi cidden arzû etse benim taḥliyyeme muvaffaḳ olur. Arzû etmiyorlar demektir. Benim nezârette iken evḳâf-ı islâmiyyeye ettiğimi //VIII-62// ḥidemâtin mükâfâtını veriyorlar.” dedim ve tekrâr görmesini ricâ etmiş idim. Bugünkü mülâkât bunun üzerine vukû'bulmuştur.

Bugün mevḳûf bulunan rüfekâyı havâ almak üzere baḡçeye çıkardılar. Beni bundan da maḥrûm ettiler. İkinci vaḳitleri Yüzbaşı İbrâhîm Efendi geldi. Bana “Beyefendi sizi bu taş odadan kurtarayım haydi diğerk odaya gideceksiniz.” dedi. Fâzıl-ı meşhûr Aydınlı* [*اندینلی yazılmış] ‘Abdullâh Efendi'nin //VIII-63// refikleriyle mevḳûf aḡbulunduğu odayı taḥliyye ettiler. Beni oraya nakḡleylediler. Yine yalnız ve münferid ve mevḳûfından ḥiç kimse ile görüştürmüyorlar.

17 Teşrîn-i S̄nî Sene 328 Cum'a ertesi

Bugün aḥşâma kadar yalnız ihtilâttan memnû'iyetim tamâm bir hafta oldu. Gerçi ta'rîḥ-i 'umûmî okudum ve Ziyâ Paşa merhûmun Ḥarâbât'ını okudum ise da insân yine sıkılıyor. Bir refîk arzû ediyor. Ḥuşûşiyle mülâkâtlarından cidden müstefîd olacak rüfekâ-yı mevķûfe ile görüşmeyi pek istiyor idim. Mevķûf bulunan refîkler //VIII-64// arasında öyle arkadaşlar pek çok idi.

Emrullâh Efendi	(esbak ma'ârif nâzırı)
Ḥacî 'Âdil Bey	(" dâḥiliyye nâzırı)
'Abdullâh Efendi	(sâbık Aydın meb'ûsu)
Ḥüseyn Kâzım Bey	Selânik vâlî-i sâbıkı
Hallâcyan Efendi	Esbak nâfi'a nâzırı
Doktor 'Adnân Bey	Ṭıb Fakültesi müdürü
Süleymân Nazîf Bey	meşâhîr-i muḥarririnden
Doktor 'Abdullâh Cevdet Bey	" "
Şalâh Bey	Ḳalem gazetesi şâhibi
Şevķî Bey	Dârülfünûn idâre me'mûru
Ḥüseyn Su'âd Bey	Meclis-i Şiḥḥiyye a'zâsından
Karasu Efendi	Selânik meb'ûsu //VIII-65//

Bunlardan başka daha pek çok zevât ve münevver fikirli gençler var idi.

Bolu Meb'ûsu bizim Ḥabîb Bey ile Levâzım Re'îs-i Sâbıkı Mîrlivâ İsmâ'îl Paşa ve Aydın *** Vâlî-i Sâbıkı Esbak Dâḥiliyye Nâzırı Celâl Bey ve Lazistân Meb'ûsu Ziyâ Mollâ Bey de bir odada mevķûf idiler. Bunlar böyle üçer beşer * birer odaya konulmuş ve ba'zı evķâtta bir odada ictimâ' etmelerine bile müsâ'ade edilmiş olduğu ḥâlde benim ḥaḳķımda bîrahmâne bir şiddet gösterilerek hîç biriyle mülâkâtıma müsâ'ade edilmiyor idi. //VIII-66// Bugün cânım pek ziyâde sıkıldı. Dîvân-ı Ḥarb Re'îsi 'Ârif Paşa'ya bir kart yazdım. Yüzbaşı İbrâhîm Efendi'yi çağirttim kartı verdi. Bunda mümkün olursa ihtilâtıma müsâ'adeyi taleb eylemiş idim. Aḥşâma kadar bir şey zuhûr etmedi. Aḥşâm üzeri İbrâhîm Efendi geldi.

“Ḥayrī Bey sen pek yalnız kaldın. Sana bir arkadaş verelim mi?” dedi.

Bu riyākār ādamın şu sözlerine ~~ka~~ bakılırsa gūyā ben yalnız kalmayı istedim zannolunur. Sözlerinin ciddī olup olmadığını anlamak için //VIII-67// “Kimi getirmek istersiniz?” dedim.

“Meşelā Sābık Levāzım Re’isi İsmā’ıl Paşa.” dedi.

Bu İsmā’ıl Paşa iyi bir ādamdır. Zekīdir faķať bīçārenin iki ayağını muḥārebede ğā’ib etmiş muḥtāc-ı mu’āvenettir. Yanında mevķūf bulunanlardan bilḥāşşa Ḥabīb Bey Paşa’yı sever ve ona ḥıdmet eder. O zavāllının rāḥatını bozacak hem de beni onun rāḥatsızlığını gördükçe mu’azzeb edecek. Dedim ki “Peka’lā olur. Faķať İsmā’ıl Paşa bir ‘askerdir. O olacağına meşelā o odadan Celāl Bey olsa olmaz mı?” //VIII-68// “Bakayım.” dedi. “Sorarım müsā’ade olunursa olur.” dedi. Gece ezānī üç olmuş idi bir eşer zūhūr etmedi. Ben de ümmīdi kať’ettim ta’rīḥ okuyor idim üç buçukta kapı açıldı. İbrāhīm Efendi yanında * sarıklı bir efendiye “Buyurunuz Ḥayrī Bey’in yanına.” dedi. Efendiyi odaya soktu. Kapıyı çekip gitti. Bu efendi Karesi meb’ūslarından Ğālib Efendi idi. Bu āndaki memnūniyyetimi ta’rīf edemem. ‘Ādetā mevķūf olduğumu //VIII-69// unuttum. “Vay Ğālib Efendi seni de mi getirdiler?” dedim. Güflereyek “Evet getirdiler.” dedi. Ḥōşāmedīden ve bir ḥaylī mülātefedenden sonra dışarıda bulunan rüfekādan ma’lūmāt aldım. ‘Āfiyyette olduklarını öğrendim.

Ğālib Efendi’ye dedim ki “Birāder tevķīfāt mes’elesinde yaptıkları iyi bir iş var ise o da seni benim yanıma getirmeleridir. Zīrā yalnızlıktan bitmiş idim.”

Yastığımın birini ve yorganımın üstüne örttüğüm velenseyi Ğālib Efendi’ye verdim //VIII-70// ve benim tecrübemden bilistifāde yarın yatağını getirmeleri için o geceden bir de telgraf yazdırdım. * Muşḥaf-ı Şerīfi de berāber getirmelerini telgrafa ‘ilāve etti.

Ğālib Efendi pek nāmūslu, mütedeyyin ḥōşsohbet ve arkadaşına merḥamet ve şefā’ati çok ḥabşḥānede bulunmaz bir yār-ı ğārdır.

O geceyi geçirdik. //VIII-71//

18 Teşrîn-i Şânî Sene 328 Pâzâr

Bugün Dîvân-ı Hârb Re'îsi 'Ârif Paşa'nın değiştini işittim. Bir müddet sonra odama iki paşa geldi. Biri bana "Sizinle evvelce görüşmüş idik 'acabâ hâtırınızda mıdır?" dedi. Diğkatle yüzüne baktım. "Evet tanıdım Şâm'da görüşmüş idik." dedim.

Bağdâd'da menfî iken vefât eden Müşîr Süleymân Paşa'nın dâmâdıdır. Şâm'da menfî idi. Mîralay idi şimdi livâ olmuş. * Dîvân-ı Hârb re'îsi ta'yîn edilmiş olduğunu söyledi. //VIII-72//

Diğeri Mîrlivâ Nazîf Paşa'dır. Bu da muğtedir ve zekî bir zâttır. Muvakkâten merkez kumandanlığına ta'yîn edildiğini beyân etti. Bu Nazîf Paşa i'lân-ı meşrûtiyyetten muğaddem Paris'te iken Aĥmed Rızâ Bey vâsıtasıyla Cem'iiyet'e dâhil olmuş idi. Bu sene Temmûz dokuzda bizim İttiĥâd ve Terakķî kabinesi isti'fâsı ettikten sonra mûmâileyh de isti'fânâmesi (İttiĥâd ve Terakķî) Cem'iiyeti'nden) Aĥmed Rızâ Bey'e göndermiş ve isti'fânâmesinde 'asker olduğu cihetle Cem'iiyet'ten isti'fâ eylediğini beyân etmesine bir şey ~~denmaz~~ denmez ise de //VIII-73// 'ilâveten "Zâten benim fikrime muĥâlif idi." diye yazması naẓar-ı diğkati celbeylemiş idi. Bunu bana o vakıt Aĥmed Rızâ Beyefendi söyledi ve isti'fânâmeyi Merkez-i 'Umûmî'ye tevdi' eylediğini ĥikâye eyledi. Ma'hâzâ bu âdam terbiyyeli ve nâmûslu bir âdamdır.

Bir şeye ihtiyâcım olup olmadığını sordular. Mevķûf bulunan refiklerimle ĥiç olmaz ise yirmi dört sâ'atte bir sâ'at görüşmeğe müsâ'ade edilmesini ricâ ettim. İsmâ'îl Paşa Nazîf Paşa'ya bakarak "Bunda //VIII-74// bir şey yoktur." dedi. O da Evet görüşebilir." dedi. Yüzbaşı İbrâhîm Efendi de orada idi. Bunu işitti. Çıkarlar iken Nazîf Paşa İbrâhîm Efendi'ye "Burada mevķûf bulunan beyler memleketimizin en mûnevver zevâtıdır. Bunlara ĥüsn-i mu'âmele ediniz." dedikten sonra beni irâ'e ederek "Beyefendi bugün burada bulunur faķať yarın burada değildir (yine nâzır olabileceğimi işâret ederek) ona göre mu'âmele ediniz sonra mes'ûl olursunuz." dedi. //VIII-75// Onlar gittikten sonra ĥammâma gitmek istedim. Müsâ'ade olundu. Biťtâbi' askerlerin muĥâfazası altında Hârbiiye Neẓâreti'nin ĥavlûsunda Bâyezîd'den Süleymâniyye'ye giden câdde cihetinde bulunan ĥammâma gittim. Mevķûf dört kiři idik. Dârülfünûn İdâre Me'mûru Şevķî Bey, Maťbû'ât-ı Hâriciyye Kâlemi ketebesinden Cemâl Bey, Mekteb-i Tıbbiiye talebesinden İbrâhîm Vaşfî Efendi bir de

Arnavud Kāmil Efendi (Polis * merkez me'mūrlarından) benimle beş olduk. Hammāmdan 'avdet ettim. Odada oğullarım Hakkī, Su'ād //VIII-76// küçük Münib gelmişler beni bekliyorlar. Onlar ile görüşüm. Bir müddet sonra gittiler. Paşaların müsā'adesi üzerine Hācī 'Ādil Bey o aḥşām yemeğe da'vet etmiş idi. Ben de cāna minnet bilmiş idim. Aḥşām oldu gitmek istedim. Yüzbaşı İbrāhīm Efendi'yi çağırtdım. "Hācī 'Ādil Bey'in yanına gideceğim." dedim. "Olmaz." dedi. "Dīvān-ı Harb Re'isi Paşa senin yanında müsā'ade etmedi mi?" dedim. "Evet etmiş idi fakat sonra //VIII-77// Dīvān-ı Harb Hey'eti müsā'ade etmedi." dedi. Bugün de gidemedim.

19 Teşrīn-i Sānī Sene 328 Pāzār ertesi

Şabāhleyin Hācī 'Ādil Bey kollarını sıvamış ābdest almağa çıkmış benim odamın önüne geldi. Kapının hāricinde olduğu hālde hāl ve hātır sordu. Konuşuyorxxx idik. Nevbetçi neferri hiddetle kapıyı kapattı. 'Ādil Bey dışarıda kaldı. Fakat müte'essir oldu. "Niçin kapatıyorsun bu ādamı ben yiyecek miyim?" dedi. //VIII-78// Nefer de "Emir böyledir." diye sustu. 'Ādil Bey bu mu'āmeleden münfa'il olarak odasına gitmiş derhāl Dīvān-ı Harb re'isine bir tezkere yazarak Evkāf Nāzırı Hāyri Bey'e müsteşnā mu'āmele edilmekte olduğundan ve hālbuki dün ihtilāta müsā'ade edilmiş olduğu hālde bugün yine ihtilāttan men'in devām eylemekte bulunduğundan bahişle şikāyet etmesi üzerine Dīvān-ı Harb Re'isi İsmā'il Paşa derhāl Mülāzım Bahā Bey'i çağırıp odaların kapılarından nevbetçi neferādātını //VIII-79// kaldırmasını ve cümlemizin görüşmekliğine müsā'ade olunmasını emr ve ihtār etmiş. Benim bunlardan haberim yok idi. Bir de odamın kapısı açıldı Hācī 'Ādil Bey yanıma geliyor ben hayret ettim. Nasıl müsā'ade olunduğunu sordum. Kolumdan tuttu "Kalk bizim odaya gideceğiz." dedi. Cereyān eden mu'āmeleyi anlattı. O gün 'ādetā tahliyye olmuş gibi olduk. Ne kadar mevķūf arkadaş var ise cümlesiyle görüşüm. Yemeği Emrullāh //VIII-80// Efendi ve Hācī 'Ādil Bey'in odasında yedik. Gece büyük koğuşa gittik. Orada kırk kişiye yakın mevķūf var idi. Cümlesi İttiḥādcı olmak üzere tevķif olunmuşlar idi. Koğuşa girer iken ben ilk def'a yanlarına gittiğim cihetle koğuşta bulunan rüfekā alkışladılar. 'Abdullāh Efendi'nin yatağı üzerinde oturduk. Bir sāt kadar konuştuk. Oradan keyifsiz olması ḥasebiyle odasından çıkamayan Selānik Vālisi Hüseyin Kāzım Bey'in odasına gittik. Orada da biraz //VIII-81// oturduk. Oradan Hābīb Bey'in odasına gittim. Sonra odalarımıza 'avdet eyledik.

20 Teşrîn-i Sānī Sene 328 Salı

Bugün şâyân-ı kayd ve nazār bir şey vukū‘bulmadı.

21 Teşrîn-i Sānī Sene 328 Cehârşenbih

Rüfeķādan Hüseyin Kāzım Bey Celāl Bey Hāllācyan Efendi Selānik Telgraf Bařmüdüri-i Sābıķı Hācī Hāmdī Bey Nāfı‘a Kālem-i Maḥşūş Müdüri Mu‘āvini Şalāheddīn Bey’in keyifsiz oldukları Hey’et-i Tıbbiyye-i ‘Askeriyye tarafından bā rapor //VIII-82// beyān edilmesine mebnī bu~~x~~gün aḥşām vasaḫī sā‘at beş buçuk rāddelerinde taḫliyye olundular. ‘Adliyye Neżāreti cānibinden dīvān-ı harb nezdine bir müdde‘ī-i ‘umūmī ta‘yīn kılınmış ve işe mübāşeretle evrāķ-ı mevcūdeyi tedķik eylemekte bulunmuş olduğunu inzibāḫ me‘mūrlarından Mülāzım Bahā Bey ḫaber verdi. İsmi sorudum. “Bilemiyorum uzunca boylu sakallı Kürde benzer bir zāttır.” dedi. Şu ta‘rīfe nazāran Dersa‘ādet İstīnāf Müdde‘ī-i ‘Umūmīsi Şadreddīn Bey olduğunu istidlāl ettim memnūn oldum. Memnūniyyetimin birinci sebebi cihet-i ‘adliyyenin işe vaz‘-ı yed ederek uşūl ve kavānīne pek de o kadar //VIII-83// ri‘āyetkar olmadıklarını ve aldıkları emir üzerine karar i‘ḫāsına ba‘zı zevātin müsā‘id bulunduğu tecrübe ile anladığım cihet-i ‘askeriyenin münferid bırakılmamasıdır. Naşıl ki Sābıķ Dīvān-ı Harb Re‘isi Mīrlivā ‘Ārif Paşa’nın taḫt-ı riyāsetinde bulunan hey’et iki re‘y-i muḫālife karşı ekşeriyetle cümlemizin (yani orada mevķūf bulunan seksen kişiye yakın zevāt ile firār veyā iḫtifā eyleyen yüz elli mütecāviz zevātin) bilā su‘āl ve lā cevāb nefyine karar vermiştir faķaḫ Hey’et-i Vūkelā’da bulunan ba‘zı zevātin şiddetli i‘tirāzātı bu kararın infāzına māni‘ olmuştur.

‘Adliyye Nāzırı ‘Ārif Hıķmet Paşa ile Hāriciyye Nāzırı Noradunkyan Efendi’nin mu‘teriz bulduklarını işittik. //VIII-84// Hattā Hāriciyye Nāzırı’nın “Böyle bilā muḫākeme bu kadar zevātin idāreten nefyini taşvīb eden hey’et-i vūkelā arasında durmaklığım benim ḫayāt-ı siyāsiyyemi maḫveder isti‘fā ederim.” dediğini maḫbeste iken duyduk. El‘uhdetü ‘alerrāvī.

Cihet-i ‘adliyyenin vaz‘-ı yed etmesinden ḫuşūle gelen memnūniyyetimin ikinci sebebi de Şadreddīn Bey’in me‘mūr edilmesidir. Mümāileyh nāmūslu ve vazīfesinin ehlidir.

Maḥbes refîkim Ğālib Efendiyle bu gece Hüseyn Kāzım Bey ile rüfeķasının çıktıkları odaya naklettik. Taḥliyyeye kadar o odada kaldık. //VIII-85//

22 Teşrîn-i Sānī Sene 328 Pençşenbih

Bugün ziyāret günü olmak ḥasebiyle ḥāricde bulunan arkadaşlardan birçokları geldi. Hācī Evliyā Efendi cālib-i diķkat bir söz söyledi. Şöyle ki “Meclis-i Vükelā’da ‘Adliyye Nāzırı ‘Ārif Hıket Paşa ‘Ben Ḥayrī Beyle Celāl Bey’e kefilim.’ demiş. Dāḥiliyye Nāzırı Reşid Bey ‘Celāl Bey için bir şey demem o abdalın biridir faķat Ḥayrī Bey’i yakından tanıyor musun? Ona kefil olmasanız iyi yaparsınız.’ demesiyle ‘Ārif Hıket Paşa ‘Ḥayrī Bey’i yakından tanımam. Faķat siz de Bağdād’ı görmediğiniz* [*كورمدكز yazılmış] ḥāldde mevcūdiyyetine ķā’il olduğunuz gibi //VIII-86// ben de Ḥayrī Bey’in memleketine muḥib iyi bir ādam olduğuna ķāni‘im.’ demiştir.” Hācī Evliyā Efendi bunu ‘Ārif Hıket Paşa’dan ḥikāye eyledi.

(Mülāḥazam)

Reşid Bey’in benim ‘aleyhimde bu kadar şiddet göstermesinin sebebi zannederim Şādık Bey’den olacaktır.

Bu Şādık Bey ben evķāf nāzırı olarak Ḥaķķī Paşa kabinesinde iken Maḥmūd Şevket Paşa tarafından Selānik’e me’mūr edilmiş idi. Bir ‘asker olduğu ḥāldde ḥarbiyye nāzırının emrini ifādan imtinā’etti. Ḥarbiyye Nāzırı Maḥmūd Şevket Paşa da //VIII-87// bilmem neden ise olvaķt eşer-i za‘af gösterdi. Ben ise o günlerde kabinenin ba‘zı aḥvālinden memnūn değil idim. İsti‘fā etmek arzusunda idim. Bu da bir sebep oldu. İsti‘fāmı taķdīm ettim. Bunun üzerine ve Zāt-ı Şāhāne tarafından Başmābeyinci Lūtfi Bey’in Maḥmūd Şevket Paşa nezdine ī‘zāmına binā’en Maḥmūd Şevket Paşa Şādık Bey ḥaķķındaki kararını infāz etti. İşte cercyān eden şu ḥāle nazaran benim isti‘fām mücerred Şādık Bey’in Selānik’e ī‘zāmından münba‘is gibi görüldü. Ḥālbuki öyle değildi. Vāķı‘a ḥarbiyye nāzırının bir mīralay ḥaķķındaki kararını infāz edememesi ḥuşūşiyle bu ‘adem-i infāzın Şādık Beyle aralarında ḥafī bir münāsebet bulunduğunun ḥāricde a deverān eylemesi benim için isti‘fāya //VIII-88// bir sebep-i müstaķil olabilir idi. Ma‘hāzā sebep-i müstaķil değildir. Mufaşşal ḥātırātımda²⁹ baḥş ve tafşil

edeceğim vechile isti'fāya bir çok sebebler var idi. Ben yalnız bir def'a değil bana tevdi' olunan 'adliyye ve evkāf nezāretlerinden beş def'a isti'fā ettim. Faakat ma'ette'essüf hiç biri kabül edilmedi. Sa'id Paşa'nın isti'fāsına kadar devāma mecbür kaldım.³⁰

Miralay Şâdık Bey bu sebeble benden münfa'il olmuş hattâ Levâzım Re'is-i Sâbıkı Mirlivâ İsmâ'il Paşa'ya "Hayrî Bey Meclis-i Vükelâ'da benim 'aleyhimde bulunarak i'dāmına bir mazbağa yaptırmış faakat Zât-ı Şāhāne 'afvetmiştir." dediğini İsmâ'il Paşa bana habshānede hikāye etti ve benim haqqımda //VIII-89// diğer mevķūflardan müsteşnā olarak bu kadar şiddet gösterilmesinin sebebi Şâdık Bey olduğunu İsmâ'il Paşa – Hâbîb Bey de hâzır olduğu hâlde bana söyledi.

Fesübhānallāh – Şâdık Bey'in söylediği sözlerin betāleti pek zāhir ve āşikār olduğu hâlde naşıl bu sözleri benim haqqımda şarfeylediğine mutahayyırım. Evvelā – Ben Şâdık Bey'i vācibülizāle bir ādam olmak üzere telakķi etmem. Gerçi onun da bir çok kuşūrları vardır. Huşūşiyle İttiḥād'dan ayrıldıktan sonra memlekete bir çok zararları dokundu faakat bunu vaḥana ḥidmet ediyorum zannıyla yaptı. Benim nazarımda Şâdık Bey yine nāmūslu bir ādamdır. Böyle olmasa bile bir ādamın i'dāmına mazbaḡaya vaz'-ı //VIII-90// imzā etmek ḡatırına bile gelmez.

Şāniyyen – Meclis-i Vükelā bir maḡkeme değildir ki bir ādamın i'dāmına ḡükmedebilsin. Şimdiye kadar ta'rīḡte bunun emşāli yoktur gibidir. Huşūşiyle zamān-ı meşrūtiyyette böyle bir mazbaḡanın yapılmak ihtimāli yoktur. Bilḡāşşa 'āciz gibi 'ilm-i ḡuķūķa müntesib olup bir çok maḡkemelerin riyāsetinde ve müdde'ī-i 'umūmilik ḡidmetinde bulunmuş olan bir ādamın öyle mazbaḡayı imzā etmesi şöyle dursun teklif bile etmeyeceği bedīhīdir. Ve Şâdık Bey'in sözleri aşıl ve esāstan 'ārīdir. Meclis-i Vükelā'da ne öyle mazbaḡa yapıldı ne de teklif vuķū'buldu. Şâdık Bey'in Selānik'e me'mūren ī'zāmından başka mecliste //VIII-91// hiç bir söz bile cereyān etmedi. Buna Maḡmūd Şevket Paşa ile o vaķit Hey'et-i Vükelā'ya dāḡil bulunan Haqqī Paşa – Paris Sefiri Rıf'at Paşa olvaķt (ḡāriciyye Nāzırı) Mavrokordato Efendi Māliyye Nāzırı Nā'il Bey ve daha sār zevāt-ı fiḡām şāhiddir.

İsmâ'il Paşa yalan söyleyen āamlardan olmadığına nazaran Şâdık Bey'in İsmâ'il Paşa'ya o sözleri söylemiş olduğuna kāni'im. Şu hâlde yā Şâdık Bey – böyle bir şeyin

olmadığına ve zāten esāsen olamayacağına kâni' iken böyle şırf kizb ve iftirāyı kendi tertīb ve icād ederek benim 'aleyhimde propaganda yapmak //VIII-92// için söylemiştir. Yāhūd kendisi 'asker olmak hasebiyle 'ilm-i hūkūkun kavā'idine ğayrivākıf ve bir ādamın i'dāmına hūkūm ve karar vermek şalāhiyyetinin hangi mecālise 'ā'id olduğunu idrākten 'āciz bulunduğundan benim 'aleyhimde bulunan ve Şādık Bey'e sözünü dinletebilen edāninin mūmāileyhi iknā' eylemiş olması vārid-i hātırdir. Şādık Bey nāmūssuz ve alçak bir ādam olmamasına göre iġfāl edilmiş olduğuna kâni'im kânā'at etmek lāzım gelir. Allāhü 'Azīmüşşān cümleyi ifk ve iftirādan muhāfaza buyursun.

Dāhiliyye Nāzırı Reşid Beyle mu'ārefem yoktur ve 'Adliyye Nāzırı'na benim 'aleyhimde bulunmasına doğrudan doğruya //VIII-93// bir sebep-i zāhiri de mevcūd değildir. Şādık Beyle Reşid Bey arasında gizli münāsebāt bulunduğu mesmū'dur. Mülāzım a Şa'bān Efendi ki Şādık Bey'in birinci ādamıdır bu da bizim mevķūf bulunduğumuz dā'ireye gelerek Reşid Bey'in bu tevķifāt mes'elesinden haberi olmadığını ve böyle hilāf-ı kânūn mu'āmelātın 'aleyhinde bulunduğunu söylemekte ve bilā lüzūm Reşid Bey'i dā'imā müdāfa'a etmekte olmasına bakılır ise Şādık Beyle Reşid Bey arasında vücūdu mervī bulunan münāsebāta inanacağım gelir. //VIII-94//

23 Teşrīn-i Sānī Sene 328 Cum'a

Bugün aḡşām ezānī sā'at yarımā kadar şāyān-ı nażar bir hādişe vukū'bulmadı* [*sadır sonuna geldiğinden وقوعبول مدى şeklinde ayrı yazılmış]. Aḡşām olmuş gazlar yanmış ben de karyolamın üzerine oturmuş oda refiklerim (Ġālib Efendi) Karesi 'Adnān Bey (doktor) Hikmet Bey Mekteb-i Hūkūklı Şerīf Bey (mülāzım) ile konuşuyor idim. Bir 'asker geldi. Beni Dīvān-ı Hārb-ı 'Örfī Re'isi İsmā'īl Paşa'nın istediğini söyledi. //VIII-95// Böyle bir da'vete muntazır olmadıgımdan ayaklarımı çıkarıp istirāhat etmek üzere idim. Da'veti alınca arkadaşlar hayırlı bir haber olmak ihtimāline mebnī ta'cīl ettiler. Nihāyet Dīvān-ı Hārb Odası'na gittim. İsmā'īl Paşa (şalāt-ı maġrebi) bir gūşede edā etmekle meşġūl idi. Oda ortasında ayakta ~~da~~ başka bir zāt duruyor bana muntazır görünüyordu. Bu zāt Selānik 'Adliyye Müdiri İsmā'īl Efendi idi. Görünce ta'accüb ettim çünkü //VIII-96// Dīvān-ı Hārb Müdde'ī-i 'Umūmisi olan zātın Şadreddīn Bey olduğunu taşavvur etmiş idim.

İsmâ‘îl Efendi ellerimi sıktı bir mâşa başına oturduk. Beni tatmîn edecek ba‘zı sözler söyledi. Şu hâllerden müte’essif olduğunu gösterdi.

Bu sırada Re‘îs İsmâ‘îl Paşa namâzını itmâm etti. Yanımıza geldi oturdu. İsmâ‘îl Paşa – bana hitâb – “Beyefendi bu işlerden çok müte’essifim //VIII-97// emîn olunuz ki hakkınızda hiç bir şey yoktur. İşte büyük bir edepsizlik yapılmış daha doğrusu iki pîç bu işlere karışmıştır.” dedi.

Ben “Bunlar yalnız öyle iki çocuğun yapacağı işler değildir. Hey’et-i Vükelâ’dan ba‘zılarının eser-i tertîbi olmasa gerektir. Ezcümle Dâhiliyye Nâzırı’nın haberi olmadan bizleri tevķîf edemezler.” dedim.

Paşa “Evet o da mel‘ûn bir âdama benziyor.” //VIII-98// dedikten sonra “Arkadaşlarınızdan ba‘zıları (mevķûfinden) beni çok tazyîk ediyorlar. Hâlbuki ben onlar kadar onların tahliyyesini isterim. Lâkin ne yapalım kolay değildir. Ma‘hâzâ onlar da ma‘zûrdur. Faķat seninle Hâcî ‘Âdil Bey’in metânetini tebrîk ederim. Hiç bir vakit mürâca‘at etmediniz. Zâten meslek-i siyâsiye dâhil olanlar böyle olmalıdır. İnsânın başına her şey gelir (Müdde‘î-i ‘Umûmî İsmâ‘îl Efendi’yi işâret ederek). Böyle nâmûslu ve muķtedir arkadaşları Cenâb-ı Hâķ benim hulûş-ı niyyetime veriyor. Evrâķı tedķîķ buyurdu. Verdiği te’mînâta nazaran inşâ’allâh yarın sizi tahliyye edeceģiz.” dedi.

Ben “Yalnız beni mi? Arkadaşlarım da berâber mi?” //VIII-99//

Paşa – İsmâ‘îl Efendi ikisi birden “Hayır hepinizi tahliyye edeceģiz.” dediler.

Ben “Teşekkür ederim. Bizim hulûş-ı niyyetimize de sizin gibi iki nâmûslu zâtı Cenâb-ı Hâķ gönderdi. Faķat Paşa Hâzretleri sizi isti‘fâya mecbûr ederler diye korkarım.”

Paşa “Ben kaç‘iyyen isti‘fâ etmem.”

Ben “Azlederler.”

Paşa “Ona karışmam. Faqat (Harbiyye Nâzırı) Nâzım Paşa beni ‘azletmez. Hem de Beyefendi siz de Nâzım Paşa’ya i’timâd ediniz. O zât nâmûslu bir zâttır ve bu işleri kat’iyyen tecvîz etmez.”

Ben “Nâzım Paşa’nın merd ve nâmûslu bir zât //VIII-100// olduğunu işitirim ve i’timâdsızlığımız da yoktur.” dedim. Her ikisinin ellerini sıktım odama ‘avdet ettim. Mülâkât yarım sâ’at kadar devâm ettiği herkesin nażar-ı diğkâtinini celbetti. Bilhâşşa mevķûf bulunan rüfeķâ bana muntazır idiler.

İki nâmûslu zât

(1) Dîvân-ı Harb-ı Örfî Re’îsi İsmâ’îl Kâmî Paşa (1293) Rusya Muğharebesi’nde kumandan olan ve ondan muğaddem ‘Abdül’azîz Hân-ı Merhûm’un hâl’inde Mekteb-i Harbiyye nâzırı bulunan Süleymân Paşa’nın dâmâdıdır. Süleymân Paşa’ya olan //VIII-101// karâbet-i şîhriyyesi* [*صهیریهسی yazılmış] sebebiyle İsmâ’îl Bey taşraya nefyedilmiş idi. 1318-1319 seneleri zarfında Sûriyye Merkez Müdde’î-i ‘Umûmîsi bulunduğum zamân Miralay İsmâ’îl Bey’i Şâm’da görmüş bir iki def’a da görüşmüş konuşmuş idim. Herkes ‘indinde muhterem ve nâmûslu telağķî edilmiş bir zât idi. Sonraları nereye gittiklerini bilmiyorum ve ondan sonra da görüşemedim. Şimdi livâ olmuş Dîvân-ı Harb’e re’îs ta’yîn edilmiştir. Elhağ bu riyyâsetinde de cidden necîb ve nâmûslu bir âdam olduğunu ‘umûm nażarında işbât etti. Yalnız pek ziyâde şâftır. İktidârı mutavassıttır. Hîssiyyât-ı kalbiyyesini ketmedemez. Herşeyi açık söyleyiverir. Nitekim yukarda mülâkât //VIII-102// eşnâsında “Bunlar iki pîçin işidir.” demesi gibi. Ben bu sözlerinden Paşa’nın devâm edemeyeceğini anladım ve ‘azlederler diye korktuğumdan* [*قوردیغمدن yazılmış] kendisine “Seni isti’fâya mecbûr eder veyâ ‘azlederler.” demiş idim.

(2) İsmâ’îl Efendi. Bu zât aşlen Tatardır. Mekteb-i Hukûk’tan me’zûndur. (1314) sene-i rûmiyyesinde Mar’aş müdde’î-i ‘umûmî mu’âvini bulunduğum zamân İsmâ’îl Efendi cezâ re’îsi idi. Beş altı mâh kadar arkadaşlık ettik. Vazîfesinin bihağķın ehlidir ve çok nâmûslu âdamdır. //VIII-103// Mar’aş’ta arkadaşça geçindiğimiz gibi müfâreketten sonra da yekdiğirimizi unutmadık. Hasbelkader ben meşrûtiyyette meb’ûş oldum. ‘Adliyye tensîkine intihâb olundum. O zamân İsmâ’îl Efendi Erzurûm bidâyet hukûk re’îsi idi. Benim şehâdet ve delâletimle

Diyârbekir ‘adliyye müdürlüğüne tensîkte ta’yîn olundu. Geçen sene de ‘Adliyye Nâzırı Memdûh Bey’e vuķû‘bulan şehâdet-i ‘adîdeme binâ’en Selânik ‘adliyye müdürlüğüne ta’yîn kılınmış idi. Selânik’in Yûnânîler cânibinden istîlâ edilmesi üzerine İstanbul’a gelmiş ve ‘adliyye nezâreti tarafından dîvân-ı harb’e me’mûr edilmiştir. Cenâb-ı Hâk ikisini de muvaffak buyursun Âmîn. //VIII-104//

Maħbesim olan odaya gelince arkadaşlar başıma toplandı. Haber sordular. Biṭṭabi‘ ketmedemedim. Mâ vaķa‘ayı tamâmiyle söyledim. Faķaṭ maħrem tutmalarını ve ħâricine ifşâ etmemelerini iḥṭâr eyledim.

24 Teşrîn-i Şânî Sene 328 Cum‘a ertesi

Bu şabâh kalktığımızda Dîvân-ı Harb re’îsinin tebeddül ettiğini Kazak Süleymân Paşa’nın Dîvân-ı Harb re’îsi olduğunu işittik. Bilcümle mevķûfların çehrelerinde //VIII-105// ümmîdsizlik ve ye’s eşeri görülüyor idi. Bir ‘asker geldi benimle görüşmek üzere gelmiş bir efendinin zâbiṭ odasında bana muntazır bulunduğunu söyledi. Gittim bizim ħâce Ḥaydar Efendi Ḥazretleri imiş. Ellerini öptüm. O da benim gibi Dîvân-ı Harb re’îsinin tebeddülünden müte’essif görünüyor idi.

Ben dedim ki “Efendim artık ben ümmîdimi kestim. Yirmi yirmi beş gün içinde ħükümet Dîvân-ı Harb re’îsini dört def‘a değiştirdi. Bu biṭṭabi‘ ‘alâmet-i ħayr değildir. Demek ki bizi maħkûm etmek için vesâ’il aranıyor.” //VIII-106//

Ḥâce Efendi beni tesliyye etti. “Ümmîdi kaṭ‘etmeyiniz.” dedi. Bununla berâber bu tebeddülü kendisi de ħoş görmüyor idi.

Vedâ‘ etti tekrâr ellerini öptüm gittiler. Ben de Ḥâcî ‘Âdil Beyle Emrullâh Efendi’nin odasına geldim. Ḥasb-i ħâl etmeğe başladık. Dün İsmâ‘îl Paşa ile İsmâ‘îl Efendi’nin tebşîrâtına rağmen taħliyye edilmedik. Bugün de aḥşâm oldu.

Bu gece Ḥabîb Bey dedi ki “Dîvân-ı Harb re’îsinin tebeddülünden ben bizim ‘adem-i taħliyyemizi anlamıyorum. Bizi taħliyye edecekler //VIII-107// çünkü hiç bir şey yoktur. Ancak Nâzım Paşa Çatalca’dan geldi. Esbâb-ı tevķîfîn olmadığını anladı. Bigayriħaķķin tevķîf edilmiş olan bu kadar zevâtın taħliyyesi elbette bir şereftir. Bunu

İsmâ‘îl Kāmî Paşa’ya vermek istemedi değiştirdi. Süleymân Paşa müteķâ‘id bir zâttır. İsmâ‘îl Paşa gibi orduda müstaħdem değildir. Nâzım Paşa Süleymân Paşa’yı istirkâb eylemez. Faķat Erkân-ı Harbiyye livâlarından olup bugün orduda bilfi‘il müstaħdem bulunan İsmâ‘îl Paşa’yı istirkâb eder ve bu şerefi ona vermez. Bir de İsmâ‘îl Paşa’nın Dīvân-ı //VIII-108// Harb’den bütün bütün çıkarılmayıp a‘zâlıkta bırakılması daħî benim fikrimi mü’eyyiddir. Çünkü İsmâ‘îl Paşa ile berâber Dīvân-ı Harb a‘zâlarından ba‘zı nâmüslü zevâtın bizi maħkûm edemeyecekleri güneş gibi herkesin nazarında ta‘ayyün etti. Nâzım Paşa bizim maħkûmiyyetimiz tarafında olsa idi a‘zâlıkta bırakmaz idi.”

Ĥabîb Bey’in bu mütâla‘âtı haķîķaten nażar-ı i‘tibâre alınacak mütâla‘alardan idi. Muşîb gördük. “İnşâ‘allâh öyle olur.” diyerek ayrıldık. //VIII-109//

25 Teşrîn-i Sâni Sene 1328 Pâzâr

Bugün öğle vaķtı idi. Ĥaķlarında hić evrâķ olmayan on yedi kişinin taħliyye olunacaklarını ve benim de ve kendisinin de taħliyye olunacaklar meyânında bulunduğunu Manol Karasu Efendi bana söyledi. Ĥaķîķaten öyle oldu. Aĥşâm üzeri Dīvân-ı Harb Odası’na çağırdılar. İsimlerimizi okudular. “Kefâletle taħliyyenize karâr verdik.” dediler. ‘Umûm nâmına ben “Bu kefâletten maķşadları kefâlet-i şahşıyye midir yoksa bir imzâ ile te‘mînât //VIII-110// alıp bırakmak mıdır?” dedim.

Dīvân-ı Harb Re‘îsi Süleymân Paşa “Artık onu biz bilmeyiz ĥükümet-i ‘askeriyyenin bileceği şeydir. Biz sizi Kolordu Kumandanlığı’na göndereceğiz onlar naşıl isterler ise kefil olurlar.” dedi. Oradan cümlemiz çıktık. ‘Arabalar ile İrân Sefârethânesi’nin karşısında bulunan Kolordu Dâ‘iresi’ne geldik. İstanbul Muĥâfızı Memdûĥ Paşa’nın odasında çâryek sâ‘at kadar kaldık. //VIII-111// Lazistân Meb‘ûs-ı Sâbıķı Çürüksulu Aĥmed Paşa hepimize kefil oldu. Yalnız iki kişiyi istişnâ etti. Onlar da İ‘tilâfci Ĥüseyin Kāmî ile Reşîd nâmında iki kişidir. Aĥmed Paşa’ya “Bunları istişnâ etmeseniz daha iyi olmaz mı?” dedim.

Aĥmed Paşa “Ĥayır ben Ĥüseyin Kāmî’ye kefil olmam. Aĥlâķsızın biridir.” dedi. Ben de sustum. Bu Ĥüseyin Kāmî’yi şahşen evvelce hić görmemiştim. Ĥabşhânedede gördüm ve onun bizimle berâber ne için ĥabsedildiđini ĥâlâ öğrenemedim.

Habşhâneye geldiği gün benim odamın karşısında //VIII-112// bir odaya hâbsetmişler. O odaya tıkar iken Muḥâfaẓa Me'mûru Yüzbaşı İbrâhîm Efendi'ye bu Hüseyn Kâmî'nin "Ben Rusya teba'asındanım beni hâbsettiğinden dolayı sonra sen mes'ûl olursun." dediğini İbrâhîm Efendi de "Vallâhî birâder ben karışmam ben bana verilen emre bakarım." diye cevâb vermiş olduğunu Hüseyn Kâmî'nin yanından çıkıp benim odama geldi hikâye eyledi. hikâye ettiği zamân Kuşçubaşızâde Binbaşı Hilmî Beyle //VIII-113// Harbiyye nezâreti ketebesinden Ürgüblü Tevfik Bey benim odamda hâzır idiler. Benimle görüşmeye gelmişler idiler.

(İbret alacak hâl)

İşte Hüseyn Kâmî denilen zât icâbında Moskof olduğunu iddi'â ettiği gibi işine muvâfık zamânlarda da 'Osmânlı oğlu 'Osmânlı gibi hareket eder bir şahıştır. Hâl böyle iken muḥârebeden muḥaddem Sultânmevdânı'nda bir günde iki miting 'aḳdedildi. Şabâhleyin x 'aḳdolunan miting Hürriyyet ve İ'tilâf //VIII-114// Fırkası'nın mitingi idi. Ondan sonra İttihâd ve Teraḳḳî Fırkası'nın mitingi 'aḳdolunmuş idi. Olvaḳt İttihâd ve Teraḳḳî Merkez-i 'Umûmîsi tarafından verilen karar üzerine Kâtib-i 'Umûmî Sa'îd Paşa Hâzretleri cânibinden Hürriyyet ve İ'tilâf Merkez-i 'Umûmîsi'ne miting gününden bir gün aḳdem bir tezkere yazıldı. Muḥârebe için yapılacak bu mitingler vaḫan mes'elesi demek olduğundan ayrı ayrı hareket etmeyip birlikte yapılmasını iş'âr eylediler. İ'tilâf Fırkası'nın Re'îs-i Şânîsi //VIII-115// Şâdık Bey'den gelen cevâbda İttihâd ve Teraḳḳî de arzû eder ise kendi mitinglerine gelebileceklerini iş'âr ederek muta'azzımâne bir cevâb vererek fırkalarının ismine muḫâlif olarak tarîḳ-i i'tilâfa yanaşmamış idi. Aşıl 'ibret alınacak cihet Şâdık Bey'in daha evvel birlikte çalıştığı vaḫanın özbeöz evlâdı olan İttihâdcılar ile tevḫîd-i mesâ'î etmek istemediği hâlde bu Hüseyn Kâmî'yi kendi mitinglerinin hey'et-i idâresi meyânına idḫâl ederek tâ sarây-ı hümâyûna kadar gönderdiler ve Dolmabağçe Sarây-ı Hümâyûnu'nun //VIII-116// mermer merdiveni üzerinde huẓûr-ı şâhânedede bir manzûme kırâ'at ettirdiler ve Moskofluk iddi'âsında bulunan bir şahşa lisân-ı 'Osmânîden "Oğlum." hiḫâbıyla mazhar-ı iltifât-ı 'Osmânî olmasına sebep oldular. İşte Şâdık Bey'in bilmeyerek yaptığı şeylerden biri de budur.

Her ne ise Aḥmed Paşa'nın bize kefâleti mu'âmesi bitti. Olvaḳt yanımda bulunan Ḥabîb Bey bana dedi ki "Ḥüseyin Kâmî ile refîkine ben kefil olmak istiyorum ne dersin?" //VIII-117//

Ben "Peka'lâ 'uluvv-i cenâb göstermiş olursun." dedim.

Ḥabîb Bey kıyâm ederek Memdûḥ Paşa'nın yanına gitti. Paşa sağır olduğundan kâtibine "Şimdi ben kefilimi verdim serbestim demektir. Ben de bu beylere (Ḥüseyin Kâmî ve refîki Reşîd) kefil olsam ḳabûl eder misiniz?" dedi.

Ḥüseyin Kâmî "Ḥabîb'e teşekkür ederiz bizim kefilimiz vardır." dedi. //VIII-118//

İdâreden çıktık. Kapı önünde birâderzâdem Rızâ ve ḥarbiyye nezâreti ketebesinden olup o sırada gelmiş olan Tevfik Bey ve bizim Mehmed Ağa ile berâber bir 'arabaya bindik. Beş Beşiktaş'a ḳadar geldik. Evvelâ Rızâ Bey'in evine uğradım. Biraz oturduk. Oradan kayınvâlidenin ḥânesine gittim. Gece orada kaldım. //VIII-119//

26 Teşrîn-i Şânî Sene 328 Pâzâr ertesi

Şabâḥleyin Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından Ünyeli 'Abdullâh Efendi geldi. Berâber çıktık. Bir 'araba ile 'Adliyye Nezâreti'ne gittik. Doğru Maḥkeme-i Temyîz-i Ḥuḳûḳ Dâ'iresi'ne giderek üstâd-ı muḥterem Ḥaydar Efendi Ḥazretlerinin ellerini öpüp vecîbe-i şükr ve meḥmedeti îfâ ettim. Nâzır 'Ârif Ḥikmet Paşa o gün dâ'ireye gelmemiş idi. Ertesi günü Şeyḫülislâm Cemâleddîn Efendiyle 'Ârif //VIII-120// Ḥikmet Paşa'ya Ḥaydar Efendiyle birlikte gitmeye ḳarâr verdik. Oradan ayrıldım. Manastır Vâlî-i e Sâbıḳı 'Alî Münîf Bey'in ḥânesine gittim. Yemeği orada yedim. Oradan birlikte Yenicâmi' Köprüsü'ne geldik. Köprübaşında Vâlîde Ḳırâ'athânesi'nde bulunan Münîr Bey'e Münîf Bey ḥaber verdi. O da geldi. Onu müte'âḳib Şâkir Bey Mu'ammer Bey ve daha ba'zı rüfeḳâ beni görmeğe geldiler. Bir fesci* [*فسخی yazılmış] dükkânında ayakta görüştük. Münîr Bey Münîf Bey ben üçümüz ayrıldık. //VIII-121// Galata cihetine geçtik. 'Ömer 'Âbid Ḥânî'nda Ḳuddüsî Bey'in odasına gittik. Aḥşâma ḳadar oturduk. Aḥşâm üzeri ben yine Beşiktaş'a gittim orada kaldım.

27 Teşrîn-i Sānī Sene 328 Salı

Bu şabâh yeğenim Rızâ'nın hânesinde bulunduğum sırada Haydar Efendi 'araba ile geldi. Berâber Kuruçeşme'de Şeyhülislâm'ın yalısına gittik. İlk girdiğim hânedir. Ğâyet muntazam //VIII-122// bir konaktır. Şeyhülislâm ile görüştüm. Bu mülâkâttan gerek benim ve gerek Haydar Bey'in maşşadıxmız artık bu intikâm hissine bir nihâyet vererek firağ-ı muhtelifenin arasını bulmak ve vatanın şu tehlikeli devresinde müttehidâne çalışmak fikrini Şeyhülislâm vâsıtasıyla Kâmil Paşa'ya kabul ettirebilmek ümmîdi idi. Bu ümmîdin beyhüde olduğunu orada iken anladım. Çünkü //VIII-123// efendi üzerine hiç bir şey mâletmiyor dâ'imâ kendisini senâ ve müdâfa'a ediyor "Hâkân-ı Sâbık zamânında yirmi iki sene devâm eden müddet-i iqbâlimde dâ'imâ Hâkân-ı Sâbık'a kemâl-i şiddetle mukâvemet ettim." diyor idi. Sözlerinin arasında nazâr-ı diğkhatimi bir sözü celbetti. Ber vech-i âti 'aynen nakledeyim.

"Bir gün Meclis-i Vükelâ'da Hey'et-i Vükelâ huzûrunda 'alenen mülkün ıslâhından bahşettim ve pek şedîd sözler söyledim. //VIII-124// Hâzır bulunan vükelâdan dört zât ki Zekî Paşa, Hâşim Paşa Memdüh Paşa (birinin ismini efendi söyledi fağat ben unuttum) bu dört zât derhâl jurnal etmişler. Jurnal değil ya* [*دکلیا yazılmış] vazîfelerini yapmışlar. Şimdi ona 'jurnal' diyorlar da ben de onun için 'jurnal' dedim.

Zât-ı Şâhâne zevât-ı erba'anın kâğıdlarını alınca hiddet etmiş. *** O haftanın cum'asında câmi'ye gittim. Teşrîf //VIII-125// buyurdular. Her vakit hâl hâtır su'âl eder idi. O gün yüzüme bakmayarak yürüdü odaya gireceği zamân döndü bana baktı. Hâkân hiddet ettiği zamânlar bir iki dağıkça kadar dudaklarını yekdigerine vurmadiğça söz söyleyemez idi. 'Aynı vaz'iyetle bana bakarak dudaklarını tağrîk etmekte idi. Ben de mütebessimâne kendisine bakıyor idim. Bir kaç dağıkça bu hâli devâm etti. Fağat hiç bir şey söyleyemedim odaya girdi. Zâr doğruların yardımcısı Allâhtır. //VIII-126// Bir şey söyleyemedi. Sonra bir kaç def'a beni nefyettirmek istedi. Kudüs-i Şerîf'e şeyhülharemlîk ihdâsıyla ve meşîhat ma'âşına mu'âdil bir ma'âş ile göndermek istedi. Orada ecânibi elde ederim korkusuyla vazgeçti."

İşte sözlerinin ekşeri böyle idi. Nihâyet vedâ' etmek üzere iken ayakta bana dedi ki "Mekteb-i Kuzât'ın Hukûk-ı İdâre mu'allimliğini sana tevcih ettik."

Ben “Teşekkür ederim fakat benim Hukuk-ı //VIII-127// İdare’de ihtisâşım yoktur. ‘Afv buyurunuz.”

Şeyh “Yâ öyle mi?”

Haydar Efendi “Efendim inanmayınız. Okuturlar. Hattâ iyi fıkıh bilir.” dedi.

Ben “Cidden ‘arzediyorum talebeyi müstefid edemem. ‘Afvınızı ricâ ederim.” dedim.

Şeyh Haydar Efendi’ye “Öyle ise siz görüşünüz.” dedi.

Çıktık. //VIII-128//

Yolda üstâdım Haydar Efendi’ye “Ben Şeyhülislâm Efendi’yi [*افندی yazılmış] daha zekî zanneder idim.” dedim.

Biraz sonra Haydar Efendi bana dedi ki “Ben her vakit Şeyhülislâm’a gelirim dâ’imâ oturduğumuz odaya kimse gelmez idi. Bugün mülâkâtımızın ibtidâsından nihâyetine kadar yanımızda yeğeni Sa’id ‘acabâ niçin oturdu?” Ben “Muhtâr Bey’in tavşiyeye ve ihtârıyla oturdu zannederim çünkü aşağıda Muhtâr Bey’in yanında İkdâm muharriri ‘Alî Kemâl //VIII-129// Bey’in olduğunu bizim evvelce oturduğumuz odaya gelip şeyhülislâmın büyük oğlundan ‘Alî Kemâl nâmına İkdâm gazetesi isteyen bir gencin sözlerinden anlamış idik. Benim pederiyle ne konuştuğumu anlamak için Muhtâr Bey Sa’id Bey’i me’mûr eylemiştir.” dedim.

Haydar Bey bundan hem müte‘accib ve hem de müteneffir olarak “Demek ki baba ile oğul arasında da emniyet yoktur.” dedi. //VIII-130//

Oradan ‘Adliyye Nâzırı ‘Ârif Hikmet Paşa’ya gittik. Biraz râhatsız imiş. Paşayı necib ve halûk bir zât buldum. Pederi merhûm ‘Abdurrahmân Paşa gibi pek hayırhâh gördüm.

Orada Evliyâ Efendi’yi bulduk. Sonra üçümüz birlikte ‘avdet eyledik. Ben Beşiktaş’ta ‘arabadan indim. Onlar İstanbul’a gittiler.

Öğleden sonra Pençşenbihpâzârı'na Necmeddîn Mollâ Bey'in yazıhânesine gittim. Faķat //VIII-131// Mollâ ile görüştüm. Aĥşâm üzeri oğlum Ĥaĥķî ile beraber Ĥaydarpaŗa vapuruna bindik. Aŗađı kamaraya inmek üzere idim. Arkamdan biri kolumu tuttu. Döndüm baktım Ĥaleb Vâlî-i Esbaķı Küçük Mazhar Beydir. Bana – ĥitâb ederek “Ĥuşûrumu ‘afvediniz ĥabâĥat bendedir.” dedi. Bir buçuk seneden beri bana darılmıŗ selâm bile vermez idi. Sebebi de evķâf nezâretine me’mûr buyurulduğum zamân Muĥâsebeci ‘Abdülmecîd Şâbit Efendi’yi ‘azlediŗimdir* [*ايديشمدم yazılmıŗ]. //VIII-132// Her ne sebebe mebnî ise bugün tarzıyye verdi. Ben tarzıyye de beklemez* [*باكلهماز yazılmıŗ] idim. Barıŗtık. Birlikte kamaraya indik. Arkamızdan Esbaķ Baĥriyye Nâzırı Ĥürşîd Paŗa da geldi. Üçümüz Ĥaydarpaŗa’ya ĥadar konuŗtuk. Trenle Erenköyü’nde ĥâneme geldim. //VIII-133//

30 Teŗrîn-i Şânî Sene 328 Cum’a

Bugün öğle yemeğine Beyrût Vâlî-i Sâbıķı Niğdeli Ĥâzım Bey’e da’vetli idim. Gittim. A’yândan Niğdeli Ėâlîb Bey Ĥâzım Bey’in dâmâdı ‘Abdullâĥ Şabrî Bey beraber yemek yedik. Birkaç sâ’at konuŗtuk. Oradan Ėâlîb Beyle Erenköy İstasyonu’na geldik. İstasyonda Şerîf Ca’fer Paŗa’ya teŗâdüf ettim. Beni görmeye gelmiŗ. İstasyonda oturduk çâryek sâ’at ĥadar konuŗtuk. //VIII-134// Tren geldi. Paŗa ile Ėâlîb Bey gittiler. Evime geliyor idim. Kırkkilisa Mutaŗarrıfı Sâbıķ ‘Azmî Bey’e teŗâdüf ettim. Eniŗtesi Ebûzzıyyâ Tevfıķ Bey’e gidiyor imiŗ. Ben de görmek ister idim. Berâber gittik. Yarım sâ’at ĥadar onunla da görüştüm. Ĥâneme geldim. O gün bir çok züvvâr gelmiŗ kart bırakmıŗlar. //VIII-135//

31 Teŗrîn-i Şânî Sene 328 Cum’a ertesî

Evde idim.

1 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pâzâr

Bugün yine ba’zı arkadaŗlar geldiler. Münîr Beyle ‘Alî Münîf Bey de beraber geldiler. Aĥşâm üzeri gittiler. Pençşenbih günü Münîr Bey’e geleceğimi söyledim. //VIII-136//

2 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pâzâr ertesi

Biraz râhatsız idim. Mekteb-i Kuzât'a dersime gidemedim.

3 Kânûn-i Evvel Sene 328 Salı

Mekteb-i Kuzât Kâtibi Hamdî Efendi geldi. Müdür ve mu'avinin selâmını tebliğ etti. İstifsâr-ı hâtırda bulundu ve Hukûk-ı İdâre mu'allimliğine ta'yîn edildiğimden kabûlünü rüfekâ nâmına ricâ eyledi. //VIII-137// İdâreyi okutamayacağımı söyledim. Nihâyet "Şâkir Beyle görüşeyim." dedim. O gün Şâkir Bey'e bir telgraf yazdım. Ertesi gününe da'vet ettim.

4 Kânûn-i Evvel Sene 328 Cehârşenbih

Şâkir Bey geldi. Öğle ta'amını berâber yedik. O Kânûn-ı Cezâ dersini bana terkederek Hukûk-ı İdâre'yi alacağını söyledi. Böyle aramızda qarârgîr oldu. //VIII-138//

5 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pençşenbih

Öğleden sonra İstanbul'a indim. Necmeddîn Bey'in odasına gittim. Münîr Bey de geldi. Aşşâm üzeri Münîr Bey ile berâber İstanbul tarafına geçtik. 'Alî Münîf Bey'in hânesine gittik. Kıddûsî Bey de orada idi birlikte yemek yedik. Benim oraya geleceğimi işitmiş "Tal'at Bey gece oraya gelecektir." dedi. Yemekten sonra Tal'at Bey geldi. Vasaî sâ'at ona kadar konuştuk. //VIII-139//

6 Kânûn-i Evvel Sene 328 Cum'a

Şabâhleyin Münîr Bey'in hânesinden kalktık. Berâber Haydar Efendi'nin hânesine gittik. Meşîhat Müsteşârı Sa'îd Beyefendi'nin hânesinde bulunduğunu söylediler. Sa'îd Efendi'ye gittik. Haydar Efendi orada idi. Bir müddet konuştuk. İttihâdcılar ile hükûmetin ve diğer fırkaların beyinlerini te'lîf etmek için bîtaraf zevât ile tevhîd-i mesâ'î buyurmasını Hâce Efendi'den ricâ etmiş ve her hâlde Esbağ //VIII-140// Ma'ârif Nâzırı 'Abdurrahmân Şeref Efendiyle görüşmesini söylemiş idim.

Hâce Efendi “‘Abdurrahmân Efendiyle görüştüm. Onun fikri ‘Evvelâ Kânûn-i Esâsî’de ta’dilât-i mühimme icrâ etmek ve ez cümle parlamantarizm uşûlünü ref’etmek lâzımdır.’ diyor.” dedi. Velhâşıl onunla görüşmekten de bir fâ’ide hâşıl olmadığını Kâmil Paşa’nın ‘inâdı muķâbilinde hîç bir teşebbüsün müfîd olmayacağını artık anladım. //VIII-141//

Haydar Efendi başka bir yere med’û imiş gitti. Biz kaldık. Şâkir Bey de geldi. Sa’îd Efendi de berâber yemek yedik. Şeyhülislâm Efendi benim için Sa’îd Efendi’ye “‘Hayrî Beyle görüştüm. Ben onu kaba saba bir köylü zannediyordum. Meger öyle değilmiş. Zekî ve terbiyyeli bir zât imiş.” demiş.

Fesühânallâh. Taşralılar hakkında İstanbulluların taķdîrine bakınız. //VIII-142// Oradan müfareket ettik. Galata’ya kadar Münîr Beyle berâber geldik. O Galata’da kaldı. Ben Beşiktaş’a geldim. Oğlum Su’âd mektebden geldi. Aḡşâmdan sonra vasaḡi yedi treniyle Erenköyü’ne geldik.

9 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pâzâr ertesi

Bu şabâh Mekteb-i Kuzât’a gittim. Derse mübâşeret eyledim. //VIII-143//

10 Kânûn-i Evvel Sene 328 Salı

Bugün Midḡat Bey Siroz geldi. Öğle ḡa’amını berâber ettik. Ba’dezzuhr iki treniyle İstanbul’a gidecek idi. Berâber Fenâryolu’na kadar refâķat ettim. O gitti Fenâryolu’nda ben Aydın Vâlî-i Esbakı Celâl Bey’e uğradım. Adada imiş görüşemedim. Soradan ‘avdet ettim. Erenköyü’nde Hülûşî Beyle görüştüm. Oradan ‘Abdullâh ‘Azmî Efendi’ye gittim. //VIII-144// Ğanî Bey de orada idi. İki sâ’at kadar kaldım. Eve ‘avdet ettim. Bir nevbet geldi. Yemek yiyemedim yattım. Bugünden i’tibâren esîr-i firâş oldum.

26 Kânûn-i Evvel Sene 328 Cehârşenbih

Bugüne kadar yatakta yatmak üzere hasta kaldım. Hastalığım eşnâda pek çok zeavât istifsâr-ı hâtıra* [*استفساره خاطره yazılmış] geldiler. //VIII-145//

Bugün şabâhleyin Hâcî ‘Âdil Bey’in adamı Nesîm geldi. Celâl Bey’in bir mektûbunu getirdi. Bunda Tal‘at ve ‘Âdil Beyler Fenâryolu’nda Celâl Bey’in hânesinde olduklarından benim de gelmekliğimi iş‘âr ediyor. Zâten yarın çıkmak arzûsunda idim. “Bugün çıkarım.” diyerek gittim. Fenâryolu’na gittim. Müşârünileyhim ile görüştüm. Oradan birlikte on treniyle İstanbul’a gittik. Bâyezîd’de ‘Abdül’azîz Çavuş’un //VIII-146// hânesine gittik. Enver Beyle Hâfîz Hakkî Bey de geldiler. Midhat Bey de sonradan geldi. Enver Beyle Binğâzî’den ‘avdet edeli görüşmemiş idim. Bugün ilk def‘a görüştüm. Lehulhamd ‘âfiyyettedir. Oradan ben Beşiktaş’a gittim. Geceyi Rızâ’nın hânesinde geçirdim. //VIII-147//

27 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pençsenbih

Bu şabâh Beşiktaş’tan vapur ile Yeniköy’e gittim. Sa‘îd Halîm Paşa ile görüştüm. Öğle ta‘âmını orada ettim. Tal‘at, Hâcî ‘Âdil Midhat, Ziyâ Beyler de orada idiler. Ba‘dezzuhr iki buçuk vapuruyla köprüye çıktım. Necmeddîn Mollâ Bey’e gittim. Aşşâma kadar birlikte oturduk. //VIII-148// Aşşâmdan sonra vasaî beş buçukta birlikte Beyoğlu tarîkiyle Beşiktaş’a kadar geldik. Ben Beşiktaş’ta yeğenimin hânesine gittim. O da Arnavudköyü’ne hânesine gitti. //VIII-149//

28 Kânûn-i Evvel Sene 328 Cum‘a

Şabâhleyin Beşiktaş’tan Galata’ya gittim. Selânik Bankası’nda yüz otuz lira pâram vardır. Bundan altmış lirasını aldım çünkü çocukların mekteb takşîti zamâni hülûl etti. Yirmi altı lira onlar için lâzım benim de eşnâfa borcum ₺ vardır. Hânenin idâresi için de //VIII-150// ihtiyâc vardır.

Oradan vapur ile yine Beşiktaş’a çıktım. Bir ‘araba ile ‘Adliyye Nâzırı ‘Ârif Hikmet Paşa’nın Kuruçeşme’deki hânesine gittim. Bire sâ‘at kadar //VIII-151// görüştüm. Beşiktaş’a ‘avdet ettim. Ketenci Hammâmı’nın yanında bulunan Enver Bey’in hânesine uğradım. Maşadım Enver’i ziyâret idi. Evinde bulamadım. Yeğenim

Rızā'nın hānesine geldim. Orada ta'ām ettim. Aḥşāma kadar //VIII-152// bekledim. Çocuklar mektebden geldiler. Berāber Erenköyü'ne geldik.

29 Kānūn-i Evvel Sene 328 Cum'a ertesi

Bugün şāyān-ı kayd bir şey yoktur. Ba'deżzuhr ikiye kadar evde okudum. Öğleden sonra //VIII-153// 'Abdullāh 'Azmī Efendi'ye gittim. Aḥşāma kadar birlikte bulunduk.

Evvelisi gün ya'nī 27 Kānūn-i Evvel Sene 328 Pençşenbih günü Necmeddīn Beyle mülākāt esnāsında bir hikāye-i mühimme istimā' etmiş idim. Onu buraya kayd ve nazār-ı ahlāfa vaz'etmeyi fā'ideden ḥālī //VIII-154// değildir.

Şöyle ki :

Necmeddīn Mollā Beyle Beyoğlu'nda Tokadlıyan'ın pastacı dükkānında bulunduğumuz sırada Serfiçe'nin sâbık meb'ûsu Boşo Efendi geldi. Aramızda şöyle bir muḥāvere geçti.

Boşo Efendi "O sâbık //VIII-155// nâzırlar burada ne yapıyorlar?"

Necmeddīn "Şekerleme alıyoruz* [*اليوروز yazılmış]."

Boşo "Ġālībā işleri tatlıya bağlamak istiyorsunuz?"

Boşo - bana ḥiṭāb "Sen ne yapıyorsun?" dedikten ve ḥāl ve ḥātır su'ālinden sonra "Gördün müünüz mü bizi //VIII-156// zōr ile Yūnān yapıyorsunuz. El ele verip çalışamadık."

Ben "Evet öyle faḫaṭ ne yapalım elinizi vermediniz."

Boşo "Biz mi vermedik yoksa siz mi?"

Ben "Siz vermediniz."

Boşo “Doğrusunu söylemek //VIII-157// lâzım ise hepimizin kabâhati vardır. Hiç birimiz diğere kabâhatleri külliyyen tahmîl edemeyiz. Cümlemizin kabâhat ve kuşûrları oldu.”

Ben “Evet doğrudur ‘aleddrecât hepimizin kabâhati vardır.”

Boşo “Evet ‘aleddrecât.” //VIII-158//

Necmeddîn Bey bu sırada bana hitâben “Boşo nâmûslu âdamdır. Hele geçenlerde vağan nâmına bir teşebbüsü oldu ki şimdi yolda sana hikâye ederim.” dedi.

Ben “Evet Boşo’yu bilirim. Merd ve nâmûsludur.” //VIII-159// dedim.

Boşo’ya vedâ’ edip biz otomobile ~~hık~~ bindik. Necmeddîn Bey Boşo’nun teşebbüsünü hikâyeye başladı.

“Muḥârebenin i’lânından muḳaddem Düvel-i Erba’a’nın Rumeli’ye dâ’ir vuḳû‘bulan meṭâlibi üzerine Boşo Ḥürriyyet //VIII-160// ve İ’tilâf Cem’iyyeti’ne mürâca‘at etmiş. ~~Doktor Rızâ~~ Muḥârebenin bu memleket ḥaḳḳında bir felâket-i ‘uzmâ teşkil edeceğini anlatmış muḥârebenin ‘adem-i vuḳû‘una çâre bulunmasını esbâbına tevessülü tavsiye etmiş onlar da Boşo’ya ḥaḳ vermişler. Doktor Rızâ Tevfîḳ //VIII-161// Beyle bir zâtı Kâmil Paşa’ya göndermişler. Muḥârebe olmaması için teşebbüs etmişler. Sonra Boşo’ya gelip ‘Biz ḥaber anlatamadık ister isen sen de git görüş.’ demişler. //VIII-162// Boşo Kâmil Paşa’ya bizzât gitmiş. Olvaḳt Ğâzî Muḥtâr Paşa kabinesinde Şurâ-yı Devlet re’isi bulunan Kâmil Paşa Boşo ḳabûl etmiş. Boşo Kâmil Paşa’ya demiş ki ‘Düvel-i Erba’a’nın teklîflerini evvelce Rum meb’ûsları //VIII-163// Devlet-i ‘Osmâniyye’ye teklîf etmişler idi. Bunların cümlesi reddolunacak şeyler değildir. İçinde şâyân-ı ḳabûl olanlar vardır. Olmayanlarını reddedebilirsiniz. Binâ’en‘alâḥzâ bunun için muḥârebe doğru değildir.’ //VIII-164// Kâmil Paşa ‘Meṭâlibin ḥiç biri şâyân-ı red a değildir. Cümlesi ḳabûl olunabilir. Faḳaṭ zamânı geçti.’ demiş. Boşo ‘Paşa Ḥazretleri zamân geçmedi. Muḥârebe Devlet-i ‘Osmâniyye’nin ğalebesiyle nefîcelense devlete //VIII-165// bir karış yer vermezler. Bu ḥâlde de devlet yüz bin ḳadar Müslümân zâyi’ etmekle mutazarrır olur. Eğer mağlûb olur ise felâket-i

‘uzmâdır. Bunu böyle taqdîr etmeli muhârebeden herhâlde ictinâb olunmalıdır. Bâlâda ‘arzylediğim gibi //VIII-166// Düvel-i Erba‘a’nın teklîfi evvelce Rum meb‘ûsları yapmış idi. İster iseniz ben yarın Şişli cihetinde Rumlardan mürekkebe büyük bir miting ‘ağdettireyim. Bu mitingde ‘Bizim bu hükümetten şikâyetimiz yoktur //VIII-167// sizin tekliflerinizi zâten biz evvelce teklif etmiş bu hükümet de nazâr-ı i‘tibâre almıştır. Münâsib olanları mevki‘-i tatbîke koyayacaktır. Biz hîç bir devlet-i ecnebiyyenin müzâharatını istemeyiz.’ //VIII-168// diyerek Devlet-i ‘Osmaniyye’ye merbûtiyyet ve müzâharatı gösterelim.’ demiş. Kâmil Paşa bu sözlere karşı da yine ‘Vaqit geçti.’ demekten başka bir söz söylememiştir. Boşo da çıkıp gitmiştir. //VIII-169//

Hattâ geçen gün bir maħalde muhârebeden bahşolunuyor idi. ‘Dârülfünun nümâyişinin muhârebeye sebep olduğunu hükümet söylüyor.’ dediler. Boşo da şiddetle reddederek bu mülâkâtı //VIII-170// anlattı.”

Necmeddîn Bey’in sözleri hitâm buldu. Otomobil de Beşiktaş’a gelmiş idi.

Necmeddîn Bey Boşo Efendi’nin Kâmil Paşa ile olan //VIII-171// mülâkâtına pek ehemmiyet veriyor bunu bir vaq‘a-i ta’rîhiyye ‘add ve telaqqî ediyor idi.

Bence de mühimdir. Ancak bunun derece-i şihhatini tedkîk etmek lâzımdır. //VIII-172// Gerçi Boşo yalan söyler takımdan değildir. Ancak bu gibi mülâkât-ı mühimmede tarafeynin telâkkiye yekdigere muhâlif olabilir. Bunu tedkîk etmeli haqqîti öğrendikten sonra //VIII-173// ehemmiyeti taqdîr olunabilir. Feylesof Doktor Rızâ Tefîk Beyle refîki kim ise feylesoftan öğrenip sormak ve bu noktadan taqqîk etmek mümkündür. //VIII-174// Faqaţ muhâlefet-i meslekiye hasebiyle benim için taqqîk mümkün değildir. Zâten taqqîk etmek de istemem. Bin türlü ma‘nâ verirler. //VIII-175//

Bugünün veqâyi‘inden ya‘nî 29 Kânûn-i Evvel Sene 328 Cum‘a ertesi günü ahsâmdan sonra (Pâzâr gecesi) Manastır nâfi‘a müdürlüğünden mütekkâ‘id ‘Azîz Bey maħdûmuyla berâber gelmiş idi. //VIII-176// Gece oturur iken bilmediğim bir âdam geldi. Elinde bir varağa var idi. Varağada şadârete Hüseyn Hilmî, harbiyye nezâretine Maħmûd Şevket, hâriciyye nezâretine Haqqî Paşaların naşb //VIII-177//

olunduğunu işâret ediyor idi. Bu haberin mevşûkiyyetini iddi'â ve ısrâr etmekte idi. Tanımadığım bir âdam olduğundan bunun bir eșer-i tertîb olarak bana gönderildiğine ve benim ağzımdan ba'zı sözler //VIII-178// almak için bir hile olduğuna evvelemirde zâhib oldum.

Façať 'Azîz Bey ile maħdûmunun bu âdamı Rûşen Aĝa diyerek tanınmaları ve komşu olduğunu söylemeleri bir dereceye //VIII-179// kadar te'mîn etti ise de ben tamâmiyle emniyyet edemedim. Çünkü elyevm ħarbiyye nâzırı bulunan Nâzım Paşa'nın bile arkasına iki ħafıyyenin me'mûr olduğunu tevâtüren ħalk söylüyorlar //VIII-180// ve bir çok kimselerin ta'ķîb edildiklerini işitiyoruz. Őu ħâlde naşıl emniyyet olunabilir?

Bundan başka kabinenin suķûtunu da muĥtemel göremedim. Ĥuşûşiyile böyle şekilde teşekkül //VIII-181// etmesine ihtimâl tașavvur edemedim "Aşlı olmamalıdır." dedim. 'Azîz Bey'in maħdûmu telgrafĥâneye kadar gitti. İstanbul'dan sordu. Vâķı'a bu gece ħalk arasında Kâmil Paşa kabinesinin suķûtu //VIII-182// tevâtür derecesinde şâyi' olduğunu ve façať telgrafĥânede resmen bir ħaber bulunmadığını öğrendi. Doğrusu budur yine bir şâyi'adan 'ibâret olmalıdır.

Cenâb-ı Ĥaķ memleket ve millet //VIII-183// için ĥayırlar iĥsân buyursun Âmîn.

Ĥükümet bu şâyi'aların menşeyini Cem'iyet zannediyor façať doğru değildir. //VIII-184// Cem'iyet tâ bidâyet-i ħarbde ĥattâ daha evvel ĥükümetin suķûtuna kať'iyen mu'in ve mütemâ'il olmayacakmaya karar vermiş idi. O kararında şâbittir. Façať anlatmak ihtimâli yoktur. //VIII-185//

31 Kânûn-i Evvel Sene 328 Pâzâr ertesi

Bugün şabâĥ neşrolunan cerâ'idde Kâmil Paşa kabinesinin mevķi'-i iķtidârda bulunduĝu ve dün aĥşâmki* [*اخشام كه yazılmış] şâyi'anın aşlı olmadığı anlaşıldı ve bu şâyi'a sebebiyle ĥükümetin Cem'iyet-i İttihâdiyye 'aleyhine pek büyük bir ĝarez ve ĝazab perverde etmekte olduĝu daĥî //VIII-186// istifhâm edilmiş idi. Yine düşünmeĝe başladım. Ĥükümetin tekrâr tevķîfâta devâm edeceğine ve te'mîn-i mevķi' için her türlü mezâlim irtikâb eyleyeceğine ĥükmettim. Öğleden sonra 'Abdullâĥ 'Azmî Efendi'nin ĥânesine gittim. Onunla da istișâre ettim. O da benim

fikrimi taşdıķ eyledi. //VIII-187// Aşşāma kadar orada kaldım. Faķaķ gece hāneden polisler vāsıtasıyla geķen def‘a gibi kaldırılmak ihtimāline mebnī hāneme ‘avdet etmemeyi kararlaştırdık. O geceyi ‘Abdullāh Efendi’nin hānesinde geķirdim. //VIII-188//

31 Kānūn-i Sānī Sene 328 Pāzār-ertesī Salı

İstanbul’a bir ādam gönderdim. Münīr Bey’i da‘vet ettim. Geldi. Hükümetin yeniden tevķīfāta başlayıp başlayamayacağı haķķında müdāvele-i efkār ve mütāla‘āt ettik. Netīcede her türlü mezālimi irtikāba müsā‘id görünen hükümet-i //VIII-189// hāzıraya i‘timād cā‘iz olmadığından benim bir kaç gün hānemdeki bulunmamaklıķım tensīb edildi. Münīr Beyle oradan bir ‘araba ile Üsküdar’a gittik. Ehibbāmdan ‘Abdullāh Efendi’nin hānesinde kaldım. Gece onunla da müzākere ettik. Hiç kimsenin hükümete i‘timād edemediği anlaşıyor idi. //VIII-190//

2 Kānūn-i Sānī Sene 328 Salı-Cehārşenbih

Bu şabāh ‘Abdullāh Efendi me’mūriyyetine Münīr Bey de İstanbul’a gittiler. Ben yalnız orada kaldım. Dīvāniyye Mutaşarrıf-ı Sābıķı Midħat Bey’e (bugün emniyyet-i ‘umūmiyye müdüridir) haber gönderdim geldi. Ona da keyfiyyeti hikāye ettim. //VIII-191// Evet Kāmil Paşa Hükümeti her türlü mezālimi yapmak isti‘dādında idi. Midħat Bey bir dereceye kadar işi anlayabilmek için Üsküdar Polis Dā’iresi’ne gitti ve iki sā‘at sonra ‘avdet eyledi. Dedi ki “Sizin tevķīfinize dā’ir henüz Üsküdar Polis Dā’iresi’ne bir emir tebliğ olunmamıştır. Ancak Ebūzziyā Bey’in tevķīfine //VIII-192// Polis Müdiriyyet-i ‘Umūmīsi’nden emir verilmiştir. Bu emir Üsküdar Polis Müdirliđi vāsıtasıyla icrā olunuyor. Evvelce Ebūzziyā hasta olduğundan Dīvān-ı Hārb’e kadar gidemeyeceđinden bahşetmiş onun bu sözünü Erenköy polis me’mūrları Üsküdar’a Üsküdar müdiri de müdir-i ‘umūmīye telefon ile bildirmiş müdir-i ‘umūmī //VIII-193// de hiç bir ‘özür kabūl edemeyeceđinden cebren kaldırılmasına emir vermiş bu sā‘atte hānesinden aldılar. Şimdi ‘araba ile Erenköy ile Kāđıköyü arasında bulunuyor. Bunu telefon ile Üsküdar Müdiriyyeti’ne Erenköy Dā’ire-i Zabtıyyeisi tebliğ ve beyān ediyor. Bundan başka Yūnus Nādī Bey’i de arıyorlar. //VIII-194// ~~Bunun~~ Bu tevķīfin Taşvīr-i Efkar gazetesinin neşriyyātından ve hükümeti tenķid eylemesinden dolayı olmak ihtimāli vāridir. Bununla berāber hükümetin şu cūr‘et-i

ķānūnşikēstānesinin dā'iresini tevsī' eylemek ihtimāli de mevcūddur.” Benim de ~~ih̄tisa~~ ihtiyātķar bulunmaklıķımı tavşiyye etti. Aħşām üzeri ‘Abdullāh Efendi ve Mūnīr Bey geldiler. Hükümetin //VIII-195// Bāb-ı ‘Ālī’de pek ziyāde ihtiyātķar bulunduķunu ve sokaklarda muħāfaẓa devriyyelerinin sık sık görüldüķünü ve her hālde hükümette yeni bir hāl eşeri müşāhede edilmekte olduķunu söylediler. O gece de ‘Abdullāh Efendi’de kaldık.

Gece ‘Abdullāh Efendi komşusu Maħmūd Şevket Paşa’ya (elyevm şadr-ı a’zamdır) //VIII-196// gitti. Benim hānesinde misāfir bulunduķumu söylemiş. Paşa “Evet bu hükümet her şeyi yapar. Yeniden tevķifāt icrā etmekten çekinmez.” demiş ve benim rāhatsız olduķuma pek müte’essif olarak ‘Abdullāh Efendiyle selām göndermiştir. //VIII-197//

[Defter VIII’nin içinde bulunan telgrafın arka yüzüne kurşunkalemle yazılmış olan metin:

Birinci gece bir Alman var sonra Fu’ād Bey ikinci gece 9/10 Almanın taħliyyesi teblīğ olundu. Üçüncü aħşām münferid bir odaya nakledildim sebebi yoktur. Dört gün ih̄tilātтан men‘ 15 Teşrīn-i Şānī Sene 328 Pençşenbih çocuklarımı görmeķe ve ba’zı zevātı ķabüle müsā’ade olundu. Faķať yine münferidim ve ih̄tilāt etmiyorum.

Bugün 16 Teşrīn-i Şānī Sene 328 Cum’a Haydar Efendi tekrār geldi. O gittikten sonra ‘Abdullāh Efendi ile rüfekāsının ...* [*bu kısım okunamamıştır] çağırılan odaya yine münferid olarak nakledildim. Bu gece de 17/18 Teşrīn-i Şānī Karesi Meb’ūsu Ğālib Efendi’yi yine yanıma getirdiler. Tevķif ettiler. 25 Teşrīn-i Şānī Sene 328 Pāzār on yedi kişi taħliyye olunduk.]

Defter V

Unut ve yaşı* [*اونوت و ياشا okuma kesin değil] //V-kapak sayfası

3 Kānūn-i Şānī Sene 328 ~~Cehārşenbih~~ Pençşenbih

Bu şabâh Üsküdar İskelesi'nden ben Beşiktaş vapuruna Münîr ile Midhat İstanbul'a râkib olduk. Ben Beşiktaş'a çıktım yeğenim Rızâ Bey'in hânesine gittim. Aḥşâma kadar orada kaldım. Aḥşâmdan yemekten //V-01// sonra Nişantaşı'na eḥibbâdan birinin hânesine gittim. Gerek hâne şâhibinden ve gerek oraya gelen Münîr Bey'den bugünlerde hükümetin tekrâr tevķîfâta mücâseret edemeyeceği çünkü evvelce icrâ eyledikleri tevķîfâtı hîç bir sebep-i kânûniye istinâd ettiremedikleri ve müddet-i medîde tevķîften sonra //V-02// tevķîf ettikleri zevâtı istievâb bile edemeyerek taḥliyye ettikleri cihetle enzâr-ı 'umûmiyyede hükümet fırka ḥissiyile hareket ederek nüfûzunu gâ'ib eylediği binâ'en'alehâzâ bir daha tevķîfâta mücâseret kendileri için bütün bütün ḥaḩâ olduğu müḩâla'asını //V-03// dermeyân ve bu müḩâla'ayı ḥâricde bulunan pek çok zevâtta istimâ' eylediklerini daḩî 'ilâveten ityân eylediler. Şu ḩâlde benim o gece orada kalmaklığıma sebep kalmadığından onlara vedâ' ederek Beşiktaş'a yeğenimin hânesine geldim geceyi orada geçirdim. //V-04// Faḩaḩ arkadaşlarımla bâlâdaki müḩâla'âtı beni bir vechile tatmîn edemiyor idi. Reşîd Bey gibi Kudûs-i Şerîf mutaşarrıflığında irtikâbiyle kesb-i şöhret etmiş İttihâd ve Teraḩķî Hükümeti zamânında me'mûriyyetinden 'azledilmiş ḩuşûşiyile 'Abdülḩamîd-i Şânî'ye senelerce //V-05// ḩidmet ederek vâlîlik mertebesine kadar çıkmış iken meşrûtiyyeti müte'âḩib suḩûḩ eden bir kimsenin dâḩiliyye nezâretinde ve Cem'iiyyet-i İttihâdiyye'den ḩḩâ intikâm alacağını ḩâḩân-ı Sâbık'a va'ad eyleyen Kâmil Paşa gibi bir zâtın şadârette bulunmaları ve diğere zevâtın da ba'zılarının meşrûtiyyet-i idâreden //V-06// ḩalben memnûn olmadıkları cümlece âşikâr ve ba'zılarının da ('Adliyye Nâzırı 'Ârif ḩikmet Paşa gibi) müḩâla'ât-ı muḩikḩe ve 'âdilânelerini diğerelerine ismâ' edememeleri tafşîlâtıyla benim mazbûḩum ve ma'lûmum olduğundan hükümetten emîn olmamakta ḩaḩlıyım. //V-07//

4 Kânûn-i Şânî Sene 328 Cum'a

Şabâḩleyin kalktım. Bir 'araba ile Nişantaşı'na çıktım. Dâmâd Şâliḩ Paşa'nın ((ḩürriyyet ve İ'tilâf) fırkasının mü'essislerindendir) hânesi önünde Dâḩiliyye Nâzırı Reşîd Bey'e teşadûf ettim. Ben 'arabada idim o yayan gidiyor idi. //V-08// Beni gördü ve ḩâ'inâne bir şürette bana baktı. Ben de ona baktım. Yekdiğेरimize selâm vermeden geçtik. O zannederim Şâliḩ Paşa'nın hânesine gidiyor idi. Ben dün hânesinde bulunduğum arkadaşın hânesine gittim. Bir sâ'at kadar orada kaldım. //V-09// Oradan çocuklarım ḩaḩķî ve Su'âd'ın leylî olarak taḩşîl etmekte oldukları İngiliz Mektebi'ne

gittim. Çocukların ikinci taḫsīflerinin zamānı gelmiş idi. Onu ۛ müdür-i mektebe verdim (yirmi yedi ‘Osmānlı lirayla üç gürüş). Oradan tekrār arkadaşın hānesine ‘avdet ettim. Öğle ḫa‘āminı orada //V-10// ettik. Öğleden sonra onlar Galata’ya işlerine ben de yine Beşiktaş’a ‘avdet ettim. O geceyi de kayınbirāderim Rā’if’in hānesinde geçirdim.

5 Kānūn-i Şānī 328 Cum’a ertesesi

Bugünle berāber tamām altı gündenberi evimde yatmadım. Aḫrabā ve eḫibbā hānelerinde //V-11// insān ne ḫadar istirāhat etse kendi hānesi ve yatağı gibi olmuyor. Ḥuşūşiyle benim gibi kırk yaşını tecāvüz etmiş olanlar için pek müşkil oluyor. “Artık ne olursa olsun.” diyerek bugün öğleden sonra Galata’ya gittim. Necmeddīn Mollā Bey’in yazıhānesine uğradım. Aḫşām üzeri //V-12// Erenköyü’ndeki hāneme ‘avdet ettim.

10 Kānūn-i Şānī 328 Pençşenbih

Bu şabāḫ vasaḫı yedi buçuk treniyle İstanbul’a indim. Doğru Mekteb-i Ḳuzāt’a gittim. Birinci sınıfa Kānūn-iCezā dersini taḫrīr ~~ettim~~ eyledim. Dersten çıkınca Şākir Bey “Bize gidelim.” dedi. Berāber gittik. //V-13// Öğle yemeğini orada birlikte yedik. Oradan ‘Alī Münīf Bey’e gittik. Münīr Bey de orada idi. Bir müddet sonra Şākir Bey hānesine ‘avdet etti. Ben ‘Alī Münīf, Münīr köprüye indik. İttiḫādcılar tarafından hükümet-i ḫāzıra ‘aleyhine Bāb-ı ‘Ālī’de bir nümāyiş icrā olunacağını işittim. Pek müte’essif oldum. Gerçi hükümet-i ḫāzıra ya’nī hey’et-i vūkelā-yı ḫāzıra //V-14// ya’nī bir gün bile maḫāmlarında tutulacak ādamlar değildir. Ḥiss-i ḡarezḫāriye* [*عرضکارییه yazılmış] maḡlūb olmuş memlekette emniyyet-i cānın münselib olmasına sebebiyyet vermiş bir hükümettir. Faḫaḫ memleketin böyle buḫrānlı zamānında bizim İttiḫādcılar tarafından böyle bir ḫareket-i nümāyişḫārāne icrāsı i’tiḫādımca menāfi’-i memlekete //V-15// muvāfiḫ değildir. Evvelce ḫaberdār olsa idim elimden gelen bütün ḫuvvetle mānī’ olmaḡa ḫalışır idim. Bunu taşvīb eden arkadaşlar bence ḫaḫā etmişlerdir.

Oradan ben ۛۛۛ yine bir arkadaş hānesine gittik. Vaḫ’anın netīcesine muntazır olduk. Gece bir ‘ilāve ḫıktı hükümetin //V-16// tebeddül ettiğini Maḫmūd Şevket Paşa’nın

hey'et-i cedîde-i vükelâyı ~~xxx~~ teşkîle me'mûr olduğunu anladık. Ma'hâzâ tamâmiyle i'timâd edemedik. O geceyi bir iki sâ'at kadar uyku ile şabâh ettik.

11 Kânûn-i Şânî Sene 328 Cum'a

Şabâhleyin gazeteler geldi. Dün Bâb-ı 'Âlî'de bir galeyân-ı //V-17// millînin sevkiyle icrâ olunan nümâyiş üzerine Kâmil Paşa'nın isti'fâ ederek Maḥmûd Şevket Paşa'nın şadr-ı a'zam olduğu ve hey'et-i cedîdeyi teşkîl eylediği anlaşıldı. Evkâf nezâreti de bu hey'et meyânında bana tevcîh olunduğunu gazetelerde gördüm. Hey'et-i vükelâ şöyle tertîb olunmuştur: //V-18//

Şadr-ı a'zam	Maḥmûd
ve ḥarbiyye nâzırı	Maḥmûd Şevket Paşa
Şûrâ-yı Devlet re'isi	Sa'id Ḥalîm Paşa
Dâḥiliyye nâzırı	Ḥâcî 'Âdil Bey
'Adliyye "	İbrâhîm Bey
Ḥâriciyye nâzır vekîli	Muḥtâr Bey
Baḥriyye	Maḥmûd Paşa
Zirâ'at ve ticâret	Celâl Bey
Ma'ârif	Şükrî Bey //V-19//
Nâfi'a	Yesârî Efendi
Telgraf	Oskan Efendi
Mâliyye	Rıf'at Bey
Evkâf	Ben

Esâsen nümâyiş hiç ḥoşuma gitmemiş idi. Ḥuşûsiyle Ḥarbiyye Nâzırı Nâzım Paşa ile pek ḥamiyyetli olmak üzere tanıdığım //V-20// Amasyalı Muştafâ Necîb Bey'in ve Şadâret Yâveri Nâfiz Bey'in ve daha bir âdamın maḥtûlen vefât etmelerinden Allâhü 'Azîmüştân'a ma'lûmdur ki çok müte'essir oldum. Böyle bir ḥâl üzerine nezâret kabûlü mümkün olmadığı gibi bâlâda esâmîsi görülen zevât ile de tevḥîd-i mesâ'î edemez idim. Derḥâl orada bir isti'fânâme yazdım. //V-21// Cebime koydum Beşiktaş'a geldim. Yeğenim Rızâ'nın ḥânesinden gece beni aradıklarını söylediler. Telgrafhânenen sordurdum telgraf kopyasını getirttim.

Şadâret Yâveri Süleymân Bey tarafından Şadr-ı A'zam'ın emriyle keşide olunuyor ve dün gece (cum'a gecesi) Bâb-ı 'Âlî'ye hemân 'azîmetim taleb ediliyor. //V-22// Derhâl bir 'arîza yazdım. - 10 Kânûn-i Şânî Sene 328 ta'rîhli telgrafnâmeyi bugün aldığımı ve münharifülmizâc bulunduğumdan gelemediğimi bilbeyân 'arz "Eğer da'vet-i vâkı'a bugünkü gazetelerde görüldüğü vechile bir nezâret tevcîhi maqşadına mebnî ise ma'zûr bulunduğumdan 'afvımı ricâ ederim." diye yazıp yeğenim 'Avnî ile Bâb-ı 'Âlî'ye gönderdim. //V-23// O geceyi de Beşiktaş'ta geçirdim.

12 Kânûn-i Şânî Sene 328 Cum'a ertesi

Bugün Erenköyü'ndeki hâneme 'avdet eyledim. //V-24//

23 Kânûn-i Şânî Sene 328 Cehârşenbih

Dün gece Tal'at Bey'den bir telgraf aldım. Bugün kendisiyle görüşmek üzere hânesine da'vet ediyor. Şabâhleyin gittim hânesinde bulamadım. Merkez-i 'Umûmî'ye uğradım bir müddet sonra //V-25// geldiler. Evkâf nezâreti mes'elesini aramızda mevzû'-ı bahş ettik. Ben 'adem-i kabûlde ısrâr ettim ve "Bu huşûştaki kararım ka'îdir." dedim.

Rüfeķâ "O hâlde bir isti'fânâme yazıp gönderiniz." dediler.

Ben "Evvelce yazdım gönderdim." dedim.

Rüfeķâ "Onu Maḥmûd Şevket Paşa //V-26// isti'fânâme olarak kabûl etmiyor." dediler. Ben de "Peka'lâ." dedim. İkinci bir isti'fâ yazıp tekrâr 'afvımı ricâ ettim. * Tal'at Bey'e vererek bunun kabûlüne delâlet etmesini ricâ eyledim. O da va'ad eyledi. //V-27//

27 Kânûn-i Şânî Sene 328 Pâzâr

Dâhiliyye Nâzırı 'Âdil Bey'den aldığım bir da'vet telgrafı üzerine bugün Dâhiliyye Nezâreti'ne gittim.

‘Âdil Bey “Evkâf nezâretini ‘adem-i kabûldeki mü’tâla‘âtın ne ise ona i’tirâz etmek istemem. //V-28 Façat senin böyle boş kalmanı muvâfık göremem. Yâ bir vâlîlik al git memlekete hîdmet et veyâhûd da Vilâyât Kânûnu’nu tedkîk ediyoruz* [*ایدیوروز yazılmış] bir kaç güne kadar hitâm bulacaktır o kânûnun ta’bîkine nezâret ve ihtiyâcât-ı ma’halliyyeyi* [*محلّیّتی yazılmış] tedkîk etmek üzere ~~bir~~ beş komisyon teşkîl edeceğiz. Bir kaç vilâyet bir komisyon //V-29// nezâretine verilecektir. O komisyonlardan birinin riyâsetini kabûl et.”

Ben “Şimdilik benim için vâlîliği mevzû’-ı bahş etmek doğru değildir. Komisyon riyâsetini reddetmem. Ancak o hûşûştaki vazîfe ve şalâhiyyetimi mübeyyin ta‘lîmâtı göreyim. Eğer îfâya muhtedir olduğumu görür isem ma‘elmemnûniyye kabûl //V-30// ederim.”

‘Âdil Bey “Henüz ta‘lîmât mevcûd değildir. Sonra yapacağız ve hîn-i tanzîmde bulunursunuz.” dedikten sonra mezkûr komisyonlar riyâsetlerine taşavvur eylediği zevâtın isimlerini okudu.

1 Hakkî Paşa	şadr-ı esbak
2 Hayrî	evkâf nâzır-ı sâbıkı //V-31//
3 Necmeddîn Mollâ Bey	adliyye nâzır-ı esbakı
4 Aristidi Paşa	zirâ‘at nâzır-ı esbakı
5 Hâzım Bey Beyr	Beyrût vâlîsi

Ben dedim ki × “Esâmî sonra ta‘yîn olunmalıdır. Evvelâ ta‘lîmât vücûda gelmelidir.”

Oradan vedâ‘ ederek Hâriciyye Nâzırı Prens Sa‘îd Hâlim Paşa’nın nezdine gittim. Yalnız idi. //V-32// Mülâkâtımızın hûlâşası ber vech-i âtîdir.

Prens “Evkâf nezâretini kabûl etmediniz. Doğru yapmadınız. Fedâkârlık icâb eder idi.”

Ben “Evet ba‘zı zevâtın nezâret kabûl etmeleri fedâkârlık olmak üzere kabûl ederim. Zât-ı ‘Âlînin de Şûrâ-yı Devlet Re’îsi Şadr-ı Esbak Sa‘îd Paşa ve Mâliyye Nâzırı Rıf‘at Bey //V-33// ve Maḥmûd Şevket Paşa hîdmet kabûl etmekle böyle zamânda

fedākârlık ettiniz. Bunu böyle telâkķi ederim. Faķaķ dġer zevâtın nezâret ķabŭl etmelerini fedākârlık olmak üzere ķabŭl edemem. Ben de bir nezâret ķabŭl etse idim fedākârlık olmaz idi.

Zât-ı ‘Ālġniz ōtedenberi fikrimi bilirsiniz. Ben de dâġil olduġum ġâlde Cem’iyyet-i İttihâdiyye nâmına //V-34// ta’ayyŭn etmiš arkadašlardan kimsenin kabineye dâġil olmaması fikrindeyim. Eġer bu ġŭkŭmet iġtilâl ve ġaleyân ūzerine mevķi’-i iķtġdâra geliyor ise bence iki šekil ile gelmelidir. Birincisi šırf erbâb-ı inķılâbdan tešekkŭl etmelidir. Mešelâ Ţal’at Bey šadr-ı a’zam olur. Câvid Câhid Babanzâde Ĥâcġ ‘Ādil //V-35// Enver, Cemâl Beyler ve bunlara benzer inķılâbcılardan tešķil olunur. Muvaffaķ olurlar ise millet kendilerine ‘arz-ı šŭkrân eder. Nâmlarına heykel rezkine kesb-i istiġķâķ ederler. Ammâ muvaffaķ olamadıkları memleketi bir felâkete sevķeyledikleri taķdġrde artık ġaķķ-ı ġayâtları da kalmayacaġından cŭmlresinin intiġâr eylemeleri iķtizâ eder. //V-36// İšte böyle tešekkŭl edecek kabineye dâġil olan arkadašların ġareketini fedākârlık ‘addederim ve ‘Cidden fedākârlıktır.’ derim. Faķaķ Sa’ġd Paša’nın Maġmŭd ševket Paša’nın Rıf’at Bey’in ve Zât-ı ‘Ālġnizin gŭlgesine sıġınarak nâzır olmak benim gibi Ĥâcġ ‘Ādil Bey gibi šŭkrġ ve Celâl Beyler gibi zevât iķin fedākârlık deġildir ve olamaz. //V-37// Mâdâm birinci šekilde kabine tešķiline cesâret edilemedi - ikinci šekil - bizden ġiķ kimse kabineye girmemeliydi. Maġmŭd ševket Paša’nın riyâsetinde Sa’ġd Paša Tefvġķ Paša Ĥaķķġ Paša gibi ricâl-ı mešġureyi alarak zevât-ı mu’tedileden ve memlekette tanınmıš ķehrelerden bir kabine //V-38// olabilir ve ġalkta da daha ziyâde i’timâd ve emniyyet ġušŭle gelirdi.” dedim.

Prens – sŭzmlerimi reddetmedi “Evet ōtedenberi sizin fikriniz bŭyledir.” dedi.

Bundan sonra aġvâl-i ġarbiyyeye ve mesâ’il-i ġâriciyyeye dâ’ir bir mŭddet daha gŭrŭštŭk. Prens pek nġkbġn idi. Ben de “Pašam //V-39// ōtedenberi dâ’imâ nġkbġnsiniz Allâġ bilcŭmle umŭrunuzda muvaffaķ buyursun.” dedim vedâ’ ettim.

šadr-ı A’zamlâ Mŭlâķât

Ĥâriciyye Nezâreti’nden šadâret Dâ’iresi’ne geldim. Maġmŭd ševket Paša yemek yiyor idi. Ĥaber verdiler. Ő ķabŭl buyurdu. //V-40// Yalnġz idi “Buyurun.” dedi. “Ben

yemek yerim hem de konuşuruz.” Karşısında bir şandâlyeye oturdum. Evvelâ hâl ve hâtır su’âlinden sonra Paşa “Bizim refâkatimizi kabûl etmediniz.” dedi.

Ben “Paşam bilirsiniz ki Zât-ı ‘Âlînize hürmet-i maḥşûşam vardır. Ma’iyyetinizde çalışmak benim için cidden mücib-i şereftir. //V-41// Faḫaḫ ben muḫârebe taraftârı değilim. Böyle harb kabinesine naşıl dâhil olabilirdim?”

Paşa “Ben de muḫârebe fikrinde değilim. Beni de emr-i vâkı‘ karşısında bulundurdular.” dedikten sonra bizim üç yüz topa muḫâbil Bulgar Ordusu’nun bin topu olduğu ve efrâdın ‘aded ve techîzât-ı sâ’irenin miḫdârında da //V-42// dūşmanın bize fâ’iḫ bulunduğunu ve şü hâlde muḫârebenin muvâfiḫ olmadığını söyledikten sonra “Erkân-ı Harbiyye Hey’eti muḫârebenin ‘aleyhinde Bařkumandan muḫârebenin ‘aleyhinde ben de muḫârebenin ‘aleyhindeyim. Hâlbuki ba’zı gençlerin fikriyle muḫârebe oluyor. Bence cinnettir.” dedi. Paşa’nın bu sözleri //V-43// beni daha ziyâde me’yûs eyledi. Dedim ki “Şü hâlde - beni ma’zûr görmelisiniz.”

Maḫmûd Şevket Paşa “Düvel-i Mu’azzama’ya verdiğimiz cevâbî notayı gördüğünüz* [*كوردیکز yazılmış] şekilde yazmak için çok müşkilâta uğradım. Genç arkadaşlarımız ḫaḫ’iyyen muḫâlefet etmek istediler. Nihâyet isti’fâ edeceğimi söyledim. O şüretle //V-44// muvâfaḫat ettirebildim. Çok müşkilât görüyorum. Bir mes’ele-i siyâsiyyede ben ḫâriciyye nâzırıyla muvâfaḫat ediyoruz diğer taraftan ma’ârif nâzırı veyâ evḫâf nâzırı i’tirâz ediyorlar (Evḫâf Nâzırı’ndan maḫşadı zannederim İbrâhîm Beydir). Bilmem ki bu hâl ile naşıl olacaktır?” diyerek kabine erkânından ba’zılarından müştakî olduğunu anlattı. //V-45// Paşa ta’âmı bitirdi ayağa kalktı ben de kalktım müsâ’adesini ricâ ettim elini öptüm tekrâr ‘afvetmesini kabineye dâhil olmadığımdan münkesir olmamasını ricâ ettim. Ve du’â-yı muvaffaḫiyyetlerini tekrâr ederek ayrılır iken “İnşâ’allâh yine birleşiriz.” dedi. Ben de çıktım. //V-46// Çıkmaздan muḫaddem “İbrâhîm Bey’in ‘asâleten evḫâf nezâretine ta’yîniyle ḫaḫḫî Paşa’nın ‘adliyye nezâretine celbi muvâfiḫ olur zannederim.” dedim.

Şevket Paşa “ḫaḫḫî Paşa kabûl etmiyor.” dedi.

Ben “ḫaḫḫî Paşa kabûl ediyor ancak ba’zı şerâ’iḫ dermeyân ediyor.” dedim. //V-47//

Maḥmūd Şevket Paşa “Şerā’iţten benim ḥaberim yoktur. Bir gün ‘Ādil Bey ‘Ḥaḳḳī Paşa’nın muḥtirasıdır.’ diyerek bir varaḳa okudu. Mündericātından hīçbiri reddedilmez idi. Başka şerā’iţinden ḥaberim yoktur. Ancak Ḥaḳḳī Paşa ḳabūl etmiyor.” dedi.

Şadr-ı A‘zam’ın sözlerinden anladım ki aralarında vesāţet edenlerden Ḥaḳḳī Paşa’nın müţāla‘ātını //V-48// Şadr-ı A‘zam’a başka şekilde anlatmışlar. İhtimāl ki Ḥaḳḳī Paşa’nın kabineye dāḥil olması ba‘zı zevātın fikir ve müţāla‘asına muvāfiḳ gelmemiştir. Çünkü Ḥaḳḳī Paşa’nın şerā’iţinden biri de kabineyi terkīb eden zevātın ba‘zılarının meşelā Celāl ve Şükrī Beylerin çıkarılmasını Tevfiḳ ve Ḥüseyin Ḥilmī Paşaların da kabineye idḥālini teklif ediyor idi. //V-49// Bunlardan Şadr-ı A‘zam’ın ḥaberi olmadığını gördüm. Demek ki ba‘zı zevātın fikrine muvāfiḳ olmamış meskūt ‘anh kalmış ve Şadr-ı A‘zam’a Ḥaḳḳī Paşa ‘alelţlāḳ reddediyor gibi göstermişler.

Ḥaḳḳī Paşa ile evvelce ben de görüşmüş idim. Dermeyān ettiḡi tekālif ḥulāşası -

(1) Sābıḳ kabinenin İttihādcıları tevḳif ettiḡi gibi bu kabinenin de tevḳifāta nihāyet vermesi (bu oldu). //V-50// Ḥükümet-i ḥāzıra vaḳ‘ayı müte‘āḳib tevḳif ettiḡi ba‘zı zevātı da taḥliyye ederek eşer-i i‘tidāl gösterdi. Binā’en‘aleyh Paşa’nın bu şarḫı olmuş demektir.

(2) Bir ‘afv-ı ‘umūmī i‘lān olunarak herkese te‘mīnāt vermelidir. Ḥaḳḳī Paşa’nın bu teklifi de ḥükümetçe ḳabūl edilmek üzere olduğunu aḡiren ḥaber aldım. //V-51//

(3) Şu sırada pek ağır bulunan mesā’il-i ḥükümeti yalnız Ḥaḳḳī Paşa taḥammül edemez. Tevfiḳ Paşa Ḥüseyin Ḥilmī Paşa gibi şadr-ı a‘zamlardan ba‘zı zevātı getirmeli birer nezāret vermelidir. Ben de lâ ‘aletta‘yīn bir nezāret alırım.

Şadr-ı A‘zam’ın bu tekliften hīç ḥaberi olmadığını söyledi. Demek ki Ḥācī ‘Ādil Bey Ḥaḳḳī Paşa’nın //V-52// muḥtirasını tamāmiyle Şadr-ı A‘zam’a okumamış.

Ḥaḳḳī Paşa muḥtirasını ‘Ādil Bey’e Ṭal‘at Bey’in vermiş olduğunda şübhe yoktur. ‘Acabā ‘Ādil Bey muḥtirası niçin tamāmen okumadı? Bunda iki sebep taşavvur ederim.

(1) ‘Âdil Bey muhtırayı Şadr-ı A‘zam’ın ifâdesine nazaran Meclis-i Vükelâ’da okumuş hâlbuki vükelâdan ba‘zılarının //V-53// şahıslarına i‘tirâzı tazammun eden muhtıranın tamâmen kırâ’atini muvâfık görmemiş olmasıdır.

(2) Sebeb

Kabineye hâricden celb ve da‘vet edilmelerini tensîb ve tavsiyye eylediği zevâta ‘Âdil Bey’in de muhâlif bulunmasıdır.

(Mülâhaza)

Fıkr-i ‘âcizânemce muhtıranın tamâmen kırâ’ati lâzım idi. Hakkî Paşa’nın //V-54// teklîfini ve şerâ’iğini her türlü te’vîlâtan âzâde olarak Şadr-ı A‘zam’a söylemeli idiler. Memleketi cidden seven iki şadr-ı a‘zam arasında beyân-ı mütâla‘âta ve ketm-i hakîkate kimsenin hakkı yoktur. //V-55//

28 Kânûn-i Şânî Sene 328 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Mekteb-i Kuzât’a derse gittim. Oradan çıktıktan sonra İstanbul’da bulunan ba‘zı ehibbâ ile görüştüğümde sonra Beyoğlu tarafına geçtim. Galata’da Necmeddîn Bey’e teşâdüf ettim. “İstanbul’a //V-56// gidiyorum. Yazıhâneye gider iseniz Hakkî Paşa oradadır. Yarın gidiyor. Görüşür iseniz fenâ olmaz vedxâ‘ edersiniz.” dedi. Ben de doğru Bank-ı ‘Osmânî civârında bulunan yazıhânelere gittim. Necmeddîn ‘adliyye nezâretinden infişâl ettikten sonra Maḥmūd Mâhir //V-57// Efendiyle bu idâreḥâneyi te’sîs etmişler idi. ~~Sonra~~ Bir müddet sonra Maḥmūd Mâhir Efendiyle Necmeddîn Bey bozuştular. Nihâyet yekdîgerinden ayrıldılar. Aralarındaki sebeb-i iğbirâr Mâhir Efendi’nin ikinci def’a te’ehhülünden ya’nî şahşî bir şeyden ‘ibâret olmasına mebnî Necmeddîn Bey bu ḥuşûsta haklı değildir. //V-58//

İşte bu yazıhânedeki birkaç mâh yalnız olarak da‘vâ vekâleti etmekte bulunan Necmeddîn Bey’e Hakkî Paşa da refâkat etti. Şimdi berâber vekâlet ediyorlar. Hakkî Paşa’yı idâreide yalnız buldum. Yarım sâ‘at kadar görüştük. Çorum Meb‘ûsu da //V-59// Münîr Bey benimle berâber idi.

Haqqî Paşa “Yarın gidiyorum.” dedi.

Ben “Allâh muvaffak buyursun.” dedim.

Haqqî Paşa “Viyana’ya kadar bilet aldım. Sonra orada düşünürüz.” dedi.

Münir Bey hazır olduğundan der’uhde ettiği vazîfeye dâ’ir bir şey //V-60// söylemedi. Ben de tabî’i sormadım. Yalnız dünkü gün Şadr-ı A’zam Maḥmūd Şevket Paşa ile mülâkât ettiğim esnâda Haqqî Paşa’nın Londra’ya gideceğini söylemiş idi.

Nihâyet Paşa’ya vedâ’ ettim. “Yarın vapura gelemez isem* [ایسه* yazılmış] ‘afv buyudiniz.” dedim. //V-61//

Haqqî Paşa “Hayır gelmeyiniz. Zâten gürültüsüz gitmek isterim.” dedi. Ayrıldık. Erenköyü’ndeki hâneme ‘avdet ettim. //V-62//

29 Kânûn-i Şânî Sene 328 Salı

Bugün öğleye kadar evden çıkmadım. Ba’dezzuhr Esbak ‘Adliyye Nâzırı Memdûh Bey geldi. Havâ pek güzel idi. ‘Âdetâ nîsân günlerinden birini temsil ediyor idi. Birlikte çıktık. Göztepe’ye kadar gittik. Orada Bağdâd Vâlî-i Esbakı Mecîd Efendi’nin hânesine //V-63// gittik. Efendiyi orada bulduk. İki sâ’at kadar görüştük. Sâbık kabinenin ahvâlinden bahiş açıldı. Kâmil Paşa’nın müddet-i şadâretinde garezkârâne mu’âmelâtını müttehiden tenkîd ettiler.

Mecîd Efendi “Bilmem size Ḥalîl Bey söyledi mi? Ben bîtaraf bir âdam olduğumdan Kâmil Paşa ile İttihâd ve Terakki //V-64// Cem’iyyeti’nin arasını bulmak ve bir i’tilâf huşûle getirmek için ba’zı teşebbüslerde bulundum. Evvelâ bizzât Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi’ye gittim fikrimi söyledim.

Şeyhülislâm Efendi bana ‘Bu fikrini mahrem tut bana söylemiş olma fakat biraz daha ileri götür sonra görüşelim.’ dedi. //V-65// Başka bir vâsıta ile - Kâmil Paşa’nın

mu‘temedi olan bir zāt ile - Kāmil Paşa’ya mürāca‘at ettim. Ondan aldığım haber de Kāmil Paşa ‘Ben meslek şāhibiyim. İttihādcılar ile i’tilāf edemem.’ demiştir.”

Mecīd Efendi’nin bu sözünü başka bir hātıra te’yīd ediyor idi. O da - Esbak Haleb Vālisi //V-66// Ğālib Bey i‘lān-ı meşrūtiyyet-i idāreyi mūte‘ākib ‘Abdülhamīd-i Sānī’ye ķurenā ta’yīn kılınmış idi. Kāmil Paşa’nın sa o zamānki şadāreti eşnāsında bir gün Paşa hākān-ı müşārünileyhe “Efendimizin İttihād ve Teraķķī Cem‘iyyeti’nden intikāmını alacağım.” demiş olduğunu Serķarīn Nūrī Paşa ile Başķatib Cevād Bey’e isnād ederek //V-67// rivāyet etmiş idi. Ğālib Bey’in bu rivāyetini ben hikāye ettim. Memdūh Bey “Evet Ğālib Bey bana da söyledi.” dedi.

Ğālib Bey yalan söyler bir ādama benzemez ve řu sözünde irtikāb-ı kizb etmesine bir sebep de göremedik. Her üçümüz Kāmil Paşa’nın Hākān-ı Sābık’a böyle bir söz söylemiş //V-68// ve hāķīkten İttihād ve Teraķķī Cem‘iyyeti’nden intikām almak için fırsat gözetmekte bulunmuş olduğuna ve bizim hāķķımızdaki tevķīfāt da bu fikr-i intikāmcüyānesinden münba‘is bulunduğuna hükmettik. Bundan başka bir hātıra daha vardır. 10 Kānūn-i Sānī Sene 328 Penķsenbih günü Bāb-ı ‘Ālī’de icrā kılınan nümāyiş eşnāsında Kāmil Paşa ile //V-69// İttihād ve Teraķķī Cem‘iyyeti muraħħaşlarından ‘Ömer Nācī Bey arasında cereyān ettiğini aħiren mevşūken haber aldım. Buraya kaydī fā’ideden hālī değildir.

‘Ömer Nācī Paşa’nın yanına dāhīl olmazdan evvel nümāyişçilerden bir mülāzım muħāfaza vazīfesini ifā etmekte imiş. Paşa bu mülāzıma “Oğlum sizin re’isiniz kimdir?” diye sormuş. //V-70// Mülāzım da “‘Afvedersiniz Paşa biz eşkiyā değiliz ki re’isimiz olsun. Huşūşıyla ben ‘askerim kumandanım vardır.’ demesi üzerine Kāmil Paşa tebdīl-i lisān ederek “Evet kumandanınızı soracaktım.” dedikten sonra limānda bulunan ecnebī sefā’in-i hārbiiyesinden İstanbul’a ‘asker çıkarılıp //V-71// çıkarılmadığını sormuş. Buna da yine o mülāzım “Paşa Hāzretleri pek yanılıyorsunuz. Sefā’in-i ecnebiyyeden ecnebī ‘askeri iħrāc edilmesine hīç bir sebep yoktur. İstanbul’un āsāyişi de hāleldār olmamıştır. Ğaleyān-ı milliyi mūcib olan mes’ele bitti. Herkes işiyle gücüyle meşğüldür. Ecnebī ‘askerinden ümmīde düşmeyiniz.” //V-72// diye cevāb vermiştir.

Bundan sonra ‘Ömer Nâcî, Paşa’nın odasına girmiş Kâmil Paşa ve Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı ~~Muzus~~ Muzurus Bey’i birlikte görmüş. Nâcî isminin ‘Ömer Nâcî olduğunu söylemesi üzerine her üçü birden ayağa kalkmışlar. //V-73// ‘Ömer Nâcî Kâmil Paşa’ya hitâben “Paşa Hâzretleri bu memlekette tecrübedâr ve müte’emmil bir zât olmak üzere tanınmış olduğun hâlde seninle bir i’tilâf hâşıl etmek için İttihâd ve Teraqqî Cem‘iyyeti’nin bu kadar teşebbüslerini reddederek o kuvv kuvveti memleketin menfa‘atine isti‘mâl etmedin bil‘akis daha ziyâde şiddetle Cem‘iyyet ‘aleyhine //V-74// hareket etmenize sebep ne idi?”

Kâmil Paşa “Cem‘iyyet’in o gibi teşebbüslerinden benim haberim yoktur.” demiş.

(Mecîd Efendi’nin bâlâdaki hikâyesine nazaran Kâmil Paşa’nın bu husûşta ‘adem-i ma‘lûmât beyân etmesi doğru değildir.)

‘Ömer Nâcî sözüne devâm ederek “Paşa Cem‘iyyet’e karşı ettiklerinizi //V-75// ta‘dâd etmek istemem müsâ‘adenizle yalnız bir şey soracağım. Memleketinizin en nâmûslu ve münevver fikirli zevâtını hâbsettirdin. Bununla da kânâ‘at etmeyerek İttihâd ve Teraqqî Cem‘iyyeti’nin Ordu-yı ‘Osmanî’yi muhârebe etmemek üzere iğfâle teşebbüs ettiğini Bulgarlar ile tevhid-i mesâ‘î eylediğini i‘lân eyledin. Bu iftirâyı nasıl yaptın? Senin gibi doksan yaşında bulunan bir zâtın //V-76// kalbi böyle hiç bir ‘Osmanlı’nın irtikâb etmeyeceği en şenî‘ bir iftirâyı isnâd ve ihdâş eder iken havf-ı ilâhîden nasıl oldu da titremedi?”

Kâmil Paşa yemîn ederek “Benim o beyännâmeden kaç‘iyyen haberim yoktur.” demiştir.

‘Ömer Nâcî Kâmil Paşa’ya bâlâda sözleri söyler iken Şeyhülislâm Efendi //V-77// bir taraftan ‘Ömer Nâcî’ye bakar eliyle de Kâmil Paşa’yı işâret eder ve hâl ve tavriyla “Ne yapayım bu dediklerin haklıdır. Ben bu âdama söz anlatamadım.” mefhûmunu imâ ve ifâde eder imiş. Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi ‘Ömer Nâcî’ye “Çocuklarımız merak ederler. Bârî hânelerimize birer âdam gönderilse de tesliyye edilseler.” demesi üzerine //V-78// Nâcî “Efendi evvelce harbiyye nezâretinde tevkiif ettirdiğiniz o zevâtın ‘â’ilelerini çocuklarını niçin düşünmediniz? O nâmûslu âdamlar

günlerce maḥbūs yatar iken ‘acabā çocukları ne ḥāldeler idi?’ demiş. Efendi de susmuş.

Muzurus Bey Nācī’ye “Beyefendi Edirne’yi cümlesiyi verse ben verebilir miyim? Çünkü //V-79// Edirne’de beş yüz bin Rum vardır.” demiş velḥāşıl o gün vükelânın ḥāli her biri kendi şahışlarını müdāfa’a ve tebriyyeye münḥaşır bulunmuştur. Kāmil Paşa’nın “Beyānnāmeden ḥaberim yoktur.” demesine de inanmam. Çünkü pāyitaḥtta yüzü mütecāviz zevāt ḥabsedilmiş içlerinde müte’addid ne nezāretlerde ve vāliliklerde bulunmuş zevāt mevcūd ve a’zam-ı //V-80// cerā’im bunlara isnād olunuyor. Şadr-ı a’zamın bundan ḥaberi olmamak mümkün değildir.

Dāḥiliyye Nāzır-ı Sābıkı Reşid Bey de taḥliyye olunduktan bir kaç gün sonra Avrupa’ya gitmek için Necmeddīn Bey’e mürāca’at etmiş. Necmeddīn Bey Reşid Bey’in ḥanesine giderek //V-81// görüşmüş ve kendisini te’mīn ve tesliyye ettiği gibi Avrupa’ya ve her ne ḫarafa ister ise gitmekte serbest bulunduğunu söylemiş. O sırada Reşid Bey de bizim ḥaḫkımızda yapılan zūlm-i tevḫīften ḥaberi olmadığını söylemiştir. Fesübḥānallāh! Hey’et-i Vükelā’dan kimi gördüm ise inkār etti. Benim görmediğim zevāt da başkalarına //V-82// ‘adem-i ma’lūmāt beyān eylediler. Ğarīb şey. //V-83//

2930 Kānūn-i Sānī Sene 328 Salı Cehārşenbih

Erenköyü’nde ḥānemde kaldım.

31 Kānūn-i Sānī Sene 328 Pençşenbih

Şabāḥleyin Mekteb-i Ḳuzāt’a gittim. Dersten sonra ‘Adliyye Nāzır-ı İbrāḥīm Beyle ‘Adliyye Nezāreti’nde görüştüm. Oradan evḳāfa gittim. Ḥācī Evliyāy Efendi’yi ziyāret ettim. //V-84// ‘Avdette Ma’ārif Nāzır-ı Şükrī Bey’i de maḫāmında gördüm. Şāyān-ı ḫayd bir şey yoktur. Bu geceyi Beşiktaş’ta yeğenimin ḥanesinde geçirdim.

1 Şubāt Sene 328 Cum’a

Bugün aḥşāma kadar yeğenimin evinde kaldım. Aḥşām üzeri oğullarım Hakkî ve Su‘ād mektebden geldiler. //V-85// Onları aldım bizim Zülfî Hanım da berâber olduğu hâlde Erenköyü’ne geldik. Birâderim Hakkî Bey merhûmun emekdârlarından olup merhûm birâderimin çocuklarına pek şâdık ve zâten muhterem bir kadın olan Zülfî tebdîl-i havâ için bir iki hafta bizde kalacaktır. //V-86//

2 Şubât Sene 328 Cum‘a ertesi

Bu aḥşāma kadar evden çıkmadım. Geceyi de hânemde geçirdim. Kablezzuhr Selânik ‘adliyye müdiriyyetinde iken Yûnân Hükümeti’nin isti‘lâsı üzerine İstanbul’a gelen ve biz mevķûf bulunduğumuz zamân Dîvân-ı Harb-ı Örfî müdde‘î-i ‘umûmîsi ta’yîn kılınmış olan Tatar İsmâ‘îl Efendi geldi. Kâmil Paşa kabinesi tarafından //V-87// bizim tevķîfimize dâ‘ir şâyân-ı diķķat ba‘zı huşûşât beyân eyledi. Hülâşaten kaydedeyim:

İsmâ‘îl Efendi dedi ki “Zekî Bey merhûmun muhâkemesinde vekîl olan Da‘vâ Vekîli Necâtî Efendi sizin tevķîfinizden evvel Kâmil Paşa’ya bir mektûb yazmış. Mektûb imzâsızdır. Bunda Kâmil Paşa’ya pek çok tecävüzâtta bulunmuş. Kendisinin alçak ve hâ’in-i vaṭan olduğunu ve hayât-ı siyâsiyyesini tenķîd ederek isti‘fâsını verip çekilmediği taķdîrde kânûnî //V-88// bir cem‘iyyet iken bir şekl-i hafî almağa mecbûr olan Cem‘iyyet tarafından i‘dâmına hükmolunduğunu yazmış.

Kâmil Paşa bundan pek ziyâde mütehevvir olarak polise havâle etmiş. Tahķîkât netîcesinde Necâtî Efendi elde edilmiş. Mektûbun Necâtî Efendi’nin hatṭına müşâbeheti ve postaya tevdi‘ eden şahşın Necâtî olduğunu posta me’mûrlarından ba‘zılarının teşhîşi ve mektûbun verildiği şu‘benin Necâtî’nin //V-89// ikâmetgâhı civârında bulunması gibi ahvâle nazaran Necâtî derdest ve tevķîf edilmiş faķaṭ sonra ne mülâhazaya mebnî ise tahliyye edilmiştir. Taṭbîķ-i haṭ usûlüne mürâca‘at olunmuş gūyâ Necâtî’nin yazısı değilmiş. Hâlbuki ben gördüm ve kim de görse Necâtî’nin hatṭıyla mektûbun yazısı bir âdamın olduğuna bilâ tereddüd hükmeder ve ben bu hükümümde hâlâ bilâ şübhe muşırırm. Her ne ise Necâtî’yi bırakmışlar ve o mektûbu İttihâd ve Terakķî //V-90// Cem‘iyyeti’nin şahş-ı ma‘nevîsine ‘atfederek işte sizin tevķîfinize bunu esâs ittiḥâz eylemişler. Bu mektûbda hîç kimsenin isminden bahş olmadığı gibi senin (Evķâf Nâzırı Hayrî isminden) dahî bahş yoktur. Yalnız bu

mektûbda değil hîç bir varakada senin isminden bahış olmamıştır. Hattâ seninle berâber tahliyye olunan on sekiz zât hakkında hîç bir varaka mevcûd değildir. //V-91// Zann-ı gâlibe göre bu mektûb bilhâssa taşnî'ettirilmiş Cem'iyet erkânınının ~~has~~ habs ve tazyîk edilmesine esâs olarak taşavvur ve tertîb kılınmıştır.

Sonra- Merkez Kumandanlığı'ndan Dîvân-ı Hârb-ı Örfî'ye mürâca'atla “Memleketin âsâyişini ihlâl etmek isti'dādında bulunan ba'zı zevâtı tevķîf etmek isteriz ne dersiniz?” diye su'âl etmişler. Dîvân-ı Hârb Hey'eti de “Bilmüzâkere //V-92// tevķîf ediniz.” diye karar vermiş. Bunda da ne merkez kumandanının mürâca'atında ve ne de Dîvân-ı Hârb'in kararında hîç bir kimsenin ismi taşrîh edilmemiş ve âsâyiş ne şüretle ihlâl etmek isti'dādı olduğu da beyân olunmamıştır.

İşte bu karar üzerine sizi toplamışlar taht-ı tevķîfe almışlardır. İşte tevķîf olunan İttihâdcılar //V-93// hakkındaki delil budur. Şimdi şu sebebler ile o beyännâme-i ma'hûdu düşününüz.”

İsmâ'îl Efendi 'ilâveten dedi ki “Daha garîb bir şeye teşâdüf ettim. O da - bir gün Mâliyye Nâzırı 'Abdurrahmân Efendi'nin kayınbirâderi Tevķîk Bey beni gördü ve dedi ki 'İsmâ'îl Canbolat'ın ne zamân i'dâmına hükümü istiḥşâl //V-94// eder isen ~~senin için~~ seni 'Adliyye Nâzırı 'Ârif Hikmet Paşa başmüdde'î-i 'umûmî başmu'âvinliğine Ca'fer İlhamî Bey'in yerine ta'yîn edecektir. Bunu ~~taa~~ ta'cîl ettir.’ dedi. 'Adliyye Nâzırı'nın bunu böyle va'ad edip etmediğini bilemem faķaḫ herḫâlde benim hemşehrîm Mâliyye Nâzırı 'Abdurrahmân Efendi nazarımdan sukût etti. Çünkü kânûnî //V-95// bir mu'âmelede me'mûriyyet va'adiyle bir âdamın i'dâmına teşvîk vicdân-ı selîme muvâfîk bir ḫâl değildir. O ândan i'tibâren nazarımda 'Abdurrahmân Efendi pek 'âdî bir dereceye indi.” dedi.

Ben İsmâ'îl Efendi'ye dedim ki “Gerek Kâmil Paşa ve gerek Reşîd Bey ve diğer vükelâ bizim tevķîf mes'elesinden haberleri olmadığını söylüyorlar imiş.”

İsmâ'îl Efendi “Yalan söylüyorlar. //V-96// Kâmil Paşa'nın Reşîd Bey'in ve bizim hemşehrî 'Abdurrahmân Efendi'nin tevķîfât mes'elesinden tamâmiyle haberdâr olduklarını bilirim faķaḫ bu üç zâtta başka vükelânın haberleri olup olmadığını bilmem.” dedi.

Vasaṭī sā‘at üç buçuk treniyle İsmā‘īl Efendi İstanbul’a gitti. //V-97//

8 Şubāt Sene 328 Cum‘a

Bugün haylī bir çok rüfeķā teşrīf ettiler. Levāzım Re‘īsi İsmā‘īl Hakkī Paşa Habīb Bey Bolu Haleb Vālisi ‘Alī Münīf Bey a‘yāndan Niğdeli Ğālib Bey Çorum Meb‘ūşu Münir Bey daha bir ba‘zı zevāt. //V-98//

9 Pāzār Şubāt Sene 328 Cum‘a ertesi

Evde kaldım. Şāyān bir şey yoktur.

10 Şubāt Sene 328 Pāzār

Yine evdeyim. Bugün çok kar yağdı. //V-99//

11 Şubāt 328 Pāzār ertesi

Şabāhleyin Mekteb-i Kuzāt’ta iki sā‘at dersle meşgūl oldum. Oradan Şeyhülislām Es‘ad Efendi Hāzretlerini maķāmında ziyāaret ettim. Aḥşām Beşiktaş’a gittim. Geceyi orada geçirdim. //V-100//

12 Şubāt Sene 328 Salı

Ba‘dezzuhr ikide Beşiktaş’tan ayrıldım. Cihāngīr’de Vaķ’anūvis a‘yāndan ‘Abdurrahmān Şeref Efendi’yi ziyāret maķşadım idi. Dolmabağçe Cāmi‘-i Şerīfi’nin önünde müşārünileyhe teşādūf ettim. Derḥāl ‘arabdan indim görüştüm. //V-101//

‘Abdurrahmān Efendi cidden şāyān-ı ḥürmet bir zāttır. Ben kendisini severim. O da dā‘imā bana müteveccih bulunur.

Efendi bana dedi ki “‘Azīzim çoktan beri seni göremedim. Haydi sarāy-ı hümāyūna gidelim biraz görüşelim.” //V-102//

Ben “Çok iyi olur ammâ benim için huzûr-ı şâhâneye çıkmak mecbûriyyeti hâşıl olmasa .”

Efendi “Hayır olmaz. Orada tenhâ odaların birinde oturur görüşürüz.”

Ben “Peka‘lâ.” dedim. Birlikte Beşiktaş Sarây-ı Hümâyûnu’na //V-103// dâhil olduk. Bağçeyi geçtik. Büyük merdivenlerden çıkar iken bizi gören hademe merdiven başındaki büyük camlı kapıyı açtılar paltolarımızı şemsiyelerimizi aldılar. Sağ tarafta denize nâzır büyük bir salonda oturduk. İki daķıka mürûr etmedi //V-104// İkinci Mâbeyinci Tefkîk Bey geldi “Başmâbeyinci ve Başkâtib Beyler bendenizin odamdadırlar teşrîf buyurur iseniz teşekkür ederiz.” dedi.

Bizim burada bulunduğumuz nasıl haberdâr olduklarını ‘Abdurrahmân Bey Efendi sordu. Tefkîk Bey de //V-105// “Haberdâr olmamız tabî‘î değil midir?” dedi.

Burada bir kahve içinceye kadar müsâ‘ade buyurmalarını ricâ ettik. Tefkîk Bey gitti. ‘Abdurrahmân Efendiyle ikimiz kaldık. Sözlerimiz ahvâl-ı hâzıra-i siyâsiyyeye müte‘allık idi. //V-106//

Neticede müttefik kaldık. Şulh olmak biz ‘Osmanlı kavmine nâfi‘ ve devâm-ı harbe müreccahtır. Ve hâl-i hâzır kabinesinin tebdil ve ta‘dili menâfi‘-i ‘umûmiyye-i memleket icâbındandır. Müttefik kaldığımız bu iki nokta hakkında Maḥmûd Şevket Paşa Hâzretlerinin nazâr-ı diĳkatini celbetmeyi ‘Abdurrahmân //V-107// Efendi der‘uhde etti ve yarın gidip Paşa’yı göreceğini söyledi. Ben de Cem‘iyyet erkânından ba‘zı zevâtın bu huşûslara nazâr-ı diĳkatlerini celbetmeyi va‘adettim ve yarından sonra pençsenbih günü gidip icâbedenleri göreceğimi söyledim. Oradan İkinci Mâbeyinci Tefkîk Bey’in odasına gittik. Başkâtib //V-108// ‘Alî Fu‘âd Bey’i dâhiliyye müsteşârlığından beri tanırım. Başmâbeyinci Hâlid Hürşid Bey’i bilmez idim onunla da görüştük. Yarım sâ‘at kadar bir arada görüştük devâm etti. Yukarıdan biri geldi - benim huzûr-ı hümâyûna da‘vet ed buyurulduğum irâdesini Başkâtib ile İkinci Mâbeyinci’ye //V-109// tebliğ etti. İkinci Mâbeyinci derhâl kıyâm ederek irâde-i şâhâneyi bana tebliğ etti. İkimiz birlikte odadan çıktık.

Tevfîk Bey'e "Ben bugün huzûr-ı hümâyûna kabûl buyurulacağımı hâtırına getirmedi. Zâten sarây-ı hümâyûna geleceğimi de taşavvur etmemiş idim. Onun için elbîsime //V-110// dikkat ve i'tinâ etmedim. Huzûr-ı 'âlîye muhâlif-i hürmet bir kıyâfette olmayayım." dedim.

Tevfîk Bey "Hayır bil'akis kıyâfetiniz ve elbîseniz muntazamdır." dedi.

Orta merdivenleri çıkmış idi. (Zulvecheyn) ta'bîr olunan salona girilecek //V-111// kapının önünde sağında mâbeyin hademesinden bir sivil solunda da formalı hademe efrâdından biri bermu'tâd silâhsız olarak bizi selâmladılar. (Zulvecheyn) Salonu'nu geçtik. Karşıda deniz üzerinde bulunan odada Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'yi ayakta gördüm. Önümde Mâbeyinci Tevfîk Bey //V-112// odanın kapısı içinde yerden bir temennâ etti sola çekildi. Ayakta bir vaz'-ı ihtirâm ile durdu.

Ben evvelâ oda kapısında 'aynı vaz'-ı ihtirâmkarâneyi tekrâr ettikten sonra nezd-i şâhâneye bir arşın mesâfe kalıncaya kadar taqarrüb ettim. ~~Tekrâr~~ Şûret-i ihtirâmı yerden //V-113// temennâ ederek tekrâr eyledikten sonra Zât-ı Şâhâne muvâcehe-i hümâyûnlarındaki şûret-i maşşûsada konulmuş bir koltuk şandâlyesine oturmamı emretti ve kendileri oturdular. Emre imtişâlen oturdum. Tevfîk Bey'e döndü "Tevfîk sen de otur." dedi. Mümâileyh de benim yanıma oturdu. //V-114// Bir sâ'atten ziyâde huzûr-ı hümâyûnda kaldım.

Benim tevķîfîmiden sâbık kabinenin ğarezkârâne mu'âmelâtından müte'essif olduğunu söyledi ve Kâmil Paşa ile Dâhiliyye Nâzır-ı EŞâbıkı Reşîd Bey hakkında fikrimi sordu. Ber vech-i âtî ma'rûzâtta bulundum.

"Evvelce evķâfta de Efendimiz //V-115// Kâmil Paşa hakkında fikrimi lutfen su'âl buyurmuş idiniz. Paşa ile şimdiye kadar görüşemediğimden şahîh ve sâbit bir mü'tâlâ'a 'arzedememiş idim. Şadâret-i aĥîresinde Paşa kendi haķlarında kulunuza bir fikir ilkâ ettiler. O da eğer Kâmil Paşa ğarez-i nefsanîsine maĥlûb olmasa memlekete hîdmet edebilir idi. Faķaķ ğarezkârdır. Reşîd Bey de //V-116// ğarezkârlıkta Kâmil Paşa ile hemhâldir. Bilmem hâtır-ı şâhânelerinde midir? Geçen siz yine kulunuzdan Kâmil Paşa hakkında su'âl buyurmuş idiniz. Kulunuz "Bilemiyorum." dedim. Efendimiz buyurmuş idiniz ki 'Ben Kâmil Paşa'yı şadârete getirmem çünkü onun

şadâretinde memlekette ihtilâl olur.’” //V-117// Burada hemân sözümü kesti ve buyurdu ki “Evet öyle dedim. İşte ihtilâl de oldu. Ben Kâmil Paşa’yı şadr-ı a‘zam yapmak istemedim. Vaḥideddîn Efendiyle Mecîd Efendi buraya geldiler ve pek çok ısrâr ettiler. Bana dediler ki ‘Kâmil Paşa’yı şadr-ı a‘zam yap //V-118// yapınız memleketi kurtarınız. Memleket mahvoluyor (ḥâtime-i mülûk) ~~valmak mı~~ olmak mı istiyorsunuz?’ dediler. Velî‘ahd Yûsuf Efendi’yi de kandırmışlar. Vâkı‘a o onlar kadar ısrâr etmedi. Lâkin iki efendi pek çok ısrâr ettiler ve ‘Kâmil Paşa şadr-ı a‘zam olursa İngiltere Paşa’nın parmağıyla hareket //V-119// eder.’ dediler. Her taraftan Kâmil Paşa’yı istiyorlar ~~he~~ ḥânedân-ı salṭanat da böyle ısrâr edince mecbûr oldum şadr-ı a‘zam yaptım. Sonra sarâyda burada bir meclis-i ‘umûmî yaptılar. Efendileri da‘vet ettim. Kendilerine ‘Siz vâris-i salṭanatsınız gidiniz meclisi dinleyiniz.’ dedim. //V-120// Dinlediler. Bundan sonra cesâretlerinin biraz kırıldığını gördüm.”

Efendimiz bu sözleri söyledikten sonra Ġâzî Muḥtâr Paşa’nın ‘âciz ve iktidârsız olduğunu beyân buyurduktan sonra “Kâmil Paşa ġarezkâr olmasa ḥidmet edebilir idi.” - buyurdu //V-121// ve devâm ederek: “Kâmil Paşa Tevfik Bey’in ikinci mâbeyincilikten çıkarılmasını bana teklîf etti. Ben de ‘Evvelce selefiniz Muḥtâr Paşa Ḥâlid Ziyâ ve Lûtî Beyleri qarîban birer me’mûriyyete ta’yîn etmek üzere çıkardı ve onları birer me’mûriyyete koyacağını kaṭ‘iyyen bana va‘ad ettiği ḥâlde yapmadı //V-122// sözünde ḥilâf çıktı. Artık Tevfik Bey’e bir me’mûriyyet verilmedikçe müsâ‘ade etmem.’ dedim. Kâmil Paşa da ‘Peki.’ dedi. Şûrâ-yı Devlet’e ta’yîn ettiler ve Reşîd Bey’i de ikinci mâbeyinci olmak üzere gönderdiler. O da ġarîb bir âdamdır. Püskülü önünde sarây ‘âdâtına ġayrivâkıf bir kimsedir. Bir gün merḥûm Nâzım Paşa gelmiş //V-123// idi. Merḥûm merdâne ṭavırlı bir âdam idi. Fenâ âdam değil idi. Reşîd Bey’i burada ikinci mâbeyinci görünce bana dedi ki ‘Efendim bu âdamı nasıl kabûl edersiniz bu berbâd bir âdamdır.’ dedi. Ben de ‘Sen bunları ḥükûmete söyle. Bunu bana Bâb-ı ‘Âlî gönderdi ben istemedim.’ dedim. Ġâlibâ Nâzım Paşa da diġerlerine merâm anlatamadı.” //V-124// buyurdu.

Ben “Ma‘iyyet-i şâhânede müstaḥdem zevâta Hey‘et-i Vûkelâ tarafından müdâḥele edilmesi edebe münâfidir.” dedim.

“Evet öyledir.”

Benim ile berāber arkadaşlarımla tevķif edildiğinde bilhāssa benim taş bir odaya konulup //V-125// tazyik edildiğime te'essuf ettiğini ve “Veşika var.” a diye kendisine söylemeleriyle Zāt-ı Şāhāne “Peka'lā mādām bana su'ikaşd edecekler imiş buna dā'ir olan veşika ne ise getiriniz bir kerre göreyim.” dedim. ‘Peki getirelim //V-126// Efendim.’ dediler hālā getirecekler.” buyurdu.

Benim de şabrım tükendi. Yine kendimi zabt ederek dedim ki “Efendimiz - kulunuz bu huşuştan bahş ederek Efendimizi taşaddi' etmek istemez idim. Mādām Efendimiz bahiş buyurdunuz ‘arzedeyim. Bizi en ağır cerā'im //V-127// ile ithām eden sâbık kabine ellerinde veşika bulunduğunu her fıkrası i'dāmı müstelzim olan bir beyānnāme ile i'lān ettiler. Halk nazarında kulunuzu ve arkadaşlarını ışkāt ve tezlile çalıştılar. Bununla da kânā'at etmeyerek hāk pây-ı şāhāneye veşika olduğunux ‘arzeylediler. Elleri //V-128// kendi ifādeleri vechile veşika olup da ‘arz ve irā'e etmemişler ise töhmette ve i hıyānette bizimle müsterektirler demektir. Çünkü müddet-i medide tevķif ederek hiç bir kelime bile bizden su'al etmeden tahliyye ettiler. Elleri veşika var iken bizi tahliyye etmek hıyānettir. //V-129// Veşika yok ise (hākıkkatte yoktur) ‘Veşika vardır.’ diye bize iftirā ve huşūr-ı hālifede irtikāb-ı kizb eden vükelā da ya hā'in ve cānīdir.” dedim.

Zāt-ı Şāhāne “Pek doğru söylüyorsun yalan söylediler. Veşika olsa hiç göstermezler mi idi? Yalandır ğarezdir.” //V-130// Zāt-ı Şāhāne kelāmı evkāf nezāretine intikāl ettirdi. Nezāreti der'uhde etmekliğini teklif etti.

Ben ‘afv buyurmasını sāye-i şāhānelerinde biraz istirāhatıma müsā'ade etmelerini ricā ettim.

Zāt-ı Şāhāne Tevfik Bey'e //V-131// hitāben “İbrāhīm Bey de iyi ādamdır faķat iki nezāreti idāre edemez. Hem de evkāf nezāretini (beni irā'e ile) bundan iyi yapacak yoktur. Benim huşuşi işlerim de vardır. Onları (bana hitābla) senden başka yapamaz. Ben fikrimi sana kolay anlatırım.” buyurdu. //V-132//

Ben – iltifāt-ı şāhāneye ‘arz-ı teşekkür etmekle berāber yine teveccühāt-ı celile-i hilāfetpenāhilerini izā'e etmemek üzere ‘afvımı ricāyı tekrār eyledim.

Zāt-ı Şāhāne “Marta kadar kalsın ondan sonra havālar ısınır gidip gelmek //V-133// kolaylaşır. Maḥmūd Şevket Paşa’ya söylerim. ‘Olvaḳt ḳabūl edecek.’ derim.” buyurdu. Maḳām-ı salṭanat ve ḫilāfete karşı bundan ziyāde ısrārı edebe muvāfiḳ bulamadım. “Olvaḳt te’emmūl buyurursunuz Efendimiz.” diyebildim. //V-134//

“Bizde şadr-ı a’zamlık edecek kimler vardır?” diye bir su’āle ma’rūz bulundurdu. “Mevcūd şadr-ı a’zamlık etmiş zevāttan Maḥmūd Şevket Paşa Londra Sefiri Tevfik Paşa Ḥüseyin Ḥilmī Paşa Ḥaḳḳī Paşa Sa’id Paşa vardır.” dedim.

“Sa’id Paşa ihtiyār ve za’iftir.” //V-135// dedikten sonra “Kāmil Paşa gibi ğarezzkār değildir faḳat bir zamānda terkediverir.” dedi.

Maḥmūd Şevket Paşa’nın ḫarbiyye nezāretiyle şadāreti cem’etmesini muvāfiḳ görmediğini işrāb eyledi ve “İkisini birden idāre müşkil olur.” dedi.

Ben “Vāḳı’a müşkildir //V-136// faḳat böyle ḫarb zamānında ikisinin bir zāt ‘uhdesinde bulunması te’mīn ve teshīl-i maşlahata daha muvāfiḳ olur. Ba’delmuşālaḫa inşā’allāh Efendimiz ḫall buyurursunuz.” dedim.

Söz bitmiş idi.

Faḳat Pādişāh’ın yanından müsā’ade istiḫsāliyle çıkmak de’b-i salṭanata muvāfiḳ değildir. //V-137// ‘Ādet Pādişāh kendisi ayağa kalkar. Bu ḫareketle ḫuzūrda bulunan zāta ‘avdetine müsā’ade buyurduğunu gösterir. Biṭṭabi‘ ben de bunu bekledim. Nihāyet ḳıyām buyurdular. Derḫāl eṣer-i hümāyūna imtişāl ettim. Evvelā Zāt-ı Pādişāhī’ye //V-138// taḳarrüb ederek bir temennādan sonra kapıya kadar muvācehe-i hümāyūnda arka arka yürüdüm. Kapıdan çıkacağım zamān da kezālik resm-i ta’zīmi ba’delifā ḫuzūrdan çıktım.

Tevfik Bey beni ta’ḳīb ediyor idi. Dışarıda sordu. //V-139// “Evḳāf nezāretini ‘adem-i ḳabūlde başka bir ma’zeretiniz yok ise işrār etmeyiniz ḳabūl ediniz.” dedi. Tevfik Bey’in odasına dāḫil olduk.

Ben dedim ki “Nezāreti kabūl edemediğimin aşıl sebebi Hey’et-i Vükelâ’nın şüret-i teşekkülüne ~~mutazır~~ mu’terizim. Hâcî ‘Âdil Bey //V-140// Celâl Bey Şükrî Bey kardeşimiz gibi sevdiğimiz arkadaşlarımızdır. Façat bugün efkâr-ı ‘umümiyye bunları vükelâ sırasında görmek istemiyor. Efkâr-ı ‘umümiyyeye karşı bu derece ısrâr ve şebâtı bendeniz doğru görmüyorum. Arkadaşlarımla bu huşûsta iftirâk ediyorum. Binâ’en‘alâhâzâ kabineye giremem.” //V-141// dedim.

Tevfîk Bey “Evet hakkınız vardır. Bunu Zât-ı Şâhâne’ye söylemediğiniz* [*سويلمديكز] yazılmış] iyi oldu. İhtimâl diğerlerine söyler.” dedi.

‘Abdurrahmân Efendi’nin başkâtibin odasında bulunduğumu ve beni istediği haberini bir hizmetçi getirdi. Tevfîk Beyle berâber başkâtibin odasına gittik. Orada //V-142// yarım sâ’atten ziyâde kaldım. Çay içildi. Başmâbeyinci oraya geldi. Artık ahşâm olmuş idi. Vedâ’ ettim çıktım. ‘Abdurrahmân Efendi sarâyın merdiven kapısına kadar beni teşyî’ etti. Mağşadımız konuşmak idi. Orada ayrıldık. Efendi tekrâr içeriye gitti. Ben bağçeye //V-143// çıktım. Oradan Vâlide Câmi’-i Şerîfi cihetine Sâ’at Kulesi tarafına açılan kapıdan çıktım. Son tren (vasatî dağîka 4 ve sâ’at 7) köprüden vapura binerek Haydarpaşa’dan tren ile Erenköyü’ne hâneme geldim. //V-144//

21 Şubât Sene 328 Pençsenbih

Şabâhleyin bermu’tâd Mekteb-i Kuzât’a gittim. Mu’allimîn ile dersten muqaddem mükâlememiz ahvâl-ı hâzıra ve bilhâşşa ahvâl-ı dâhiliyyeye dâ’ir idi. Halkın hükümetten ‘adem-i memnûniyyeti celb-i nazâr edecek derecede idi. //V-145// Dersten sonra Mağkeme-i Temyîz a’zâsından ‘Abdullâh Efendi geldi. Berâber mektebden çıktık. Süleymâniyye civârında bir ‘arşa iştirâ etmiş “Oraya gidelim.” dedi birlikte gittik. Üç bin arşına qarîb bir ‘arşadır. //V-146// Hem de çok ucuz almış. Mecmû’unu üç yüz liraya almıştır. Bu ‘arşa üzerine bir hâne inşâ ettirmek istediğinden benim bildiğim mi’mârlardan birine bir resim yaptırmaklığımı teklîf eyledi. Ma’elmemnûniyye kabûl eyledim. Çünkü Evkâf Sermi’mârı Kemâleddîn //V-147// ve mu’âvini Tal’at Beylere güveniyorum. Bu iki zât şan’atlarında cidden mâhir ve memleketimizde bulunan erbâb-ı fennin haqîkaten medâr-ı iftihâridir. Mi’mâr Kemâleddîn Almanya’da dokuz sene kadar kalmış fenn-i mi’mârîyi pek güzel taşşil etmiştir. Bundan başka metânet-i ahlâka mâlik //V-148// sözünü saklamaz nâzırına

karşı ba'zı me'mūrın gibi tabaşbuş eylemez etmez fikrini açık söyler muvâfık görmediği mü'tala'alara i'tirâz eyler.

Müddet-i medîdece Almanya'da bulunması Türklük ve İslâmlık hissiyyâtına te'sîr edememiş mesleği dâ'imâ Türk mi'mârisini ihyâ //V-149// ve idâme etmektir. Evkâf Nezâretiyle Şhremâneti arasında mebânî-i islâmiyyenin tevsî'-i tarîk vesilesiyle hedmi huşûşunda zühûr etmekte* [*burada herhalde *olan* eksik] ihtilâfâtta mebânî-i islâmiyyenin muhâfazasında şâyân-ı taqdîr sebât ve metânet ibrâzından ~~hıkma~~ çekinmez bu sebeble şehremînleriyle arası pek hōş gitmez. Bilhâşşa elyevm şehremîni //V-150// bulunan Tabîb Cemîl Paşa ile geçinmek istemez. Bu Cemîl Paşa memleketimizde vücûduyla iftihâr olunacak bir operatördür. Fenn-i cerrâhîdeki mahâretinden memleket hakîkaten müstefîd olmuştur. Şu şan'at-ı mübecellesini muhâfaza ile iktifâ etse idi fikrimce memlekete daha nâfi' hidemâtta bulunmuş olur idi. //V-151// Cemîl Paşa iyi bir şehremîni değildir ve olamaz. 'İlm-i hûkûka ve ahkâm-ı kânûniyyeye pek bî bigânedir. Refâkatinde ahkâm-ı kânûniyyeye vâkıf ve umûr-ı idâre-i belediyyenin icâbatını 'ârif kimseler de yoktur. Bundan başka Cemîl Paşa ma'iiyet me'mûrlarını teşkîl ve tertîbde de işâbet edemiyor //V-152// işi ehline tevdî' edemiyor. Bu noktadan Cemîl Paşa muvaffak olamaz ve me'mûriyyeti de zannederim pek çok devâm etmez. Cemîl Paşa da Mi'mâr Kemâl gibi Avrupa'da tahşîl görmüştür. Façat paşa Türklüğünü ve İslâmlığını tezelzüle uğratmıştır. Bir mişâl köprü başındaki Yeni Câmi'-i Şerîf'in //V-153// köprü tarafında bulunan muslukları kaldırmak ister imiş. Bunun sebebi de orada âbdest alan Müslümânların hâl-i vuzû'daki hâllerini pek çirkîn gördüğünden bunu enzâr-ı ecnebiyyeden saklamak lüzûmunu hisseder imiş. Hattâ hiç olmaz ise muslukları bir tahtaperde ile setretmeyi //V-154// Mi'mâr Kemâl'e teklîf eylemiştir. Bundan başka Yeni Câmi' Maḥfil-i Hümâyûnu'nun altındaki kemeri hedmedip yolu tevsî' etmek emeline düşmüştür. Daha buna benzer, bir çok fikir ve teklîfi 'acîb ve garîb mü'tala'alari olduğunu işittim. Mi'mâr Kemâleddîn bunları //V-155// ❌ reddeylemiş “Bunlar Türk ve İslâm mi'mârisinin birer bedî'asıdır.” demiştir. İşte bu sebebden aralarında ihtilâf eksik değildir. Sâbık Kâmil Paşa kabinesinde şeyhülislâm bulunan Cemâleddîn Efendi Cemîl Paşa'nın kayınpederidir. Kayınpederine istinâd ederek //V-156// Evkâf Nezâreti Hey'et-i Fenniyyesi'ni ḥaylî tazyîk eylediği mervîdir. Hattâ bir gün Cemîl Paşa Evkâf Nezâreti Hey'et-i Fenniyyesi'nin âşâr ve mebânî-yi ḥayriyyenin emri muhâfazasındaki ta'aşşubuna cânı sıkılarak “Beni kızdırmayınız* [فیزدار میگز*]

yazılmış] fetvâsını alır cümlesini yıkarım.” dediğini rivâyet ederler. //V-157// Mi‘mâr Tâl‘at Bey‘de* [*ءك بء yazılmış] Kemâl Bey‘deki cesâret ve metânet yoktur. Şan‘atında Fenn-i mi‘mârîde üstâddır. Mi‘mâr Kemâl‘den sonra Hey‘et-i Fenniyye riyâsetine ehil ve nâmzeddir. Fağat vazîfe-i riyâseti Kemâl Bey kadar îfâ edemez. İdâre-i fenniyyede Mi‘mâr Kemâl‘den aşağı kalmaz. Fağat Mi‘mâr Kemâl‘deki cesâret-i //V-158// medeniyye ma‘ette‘essüf Tâl‘at‘ta yoktur. Bununla berâber Tâl‘at Bey pek hâlûk mütevâzî‘ kıymetli bir fen âdamıdır. İşte bu iki zâta güvenerek ‘Abdullâh Efendi‘ye söz verdim.

Süleymâniyye‘den ‘Abdullâh Efendiyle berâber Dizdâriyye‘deki Münîr Bey‘in hânmesine geldik. //V-159// Bir müddet sonra ‘Abdullâh Efendi Mağkeme-i Temyîz‘e gitti. Sonra Münîr Beyle ben çıktım. Ben Merkez-i ‘Umûmî‘ye gittim. Aşşâma kadar orada kaldım.

Vasafî sâ‘at altıyı //V-160// on dakîka geçerek hareket eden Haydarpaşa vapuruyla hâneme ‘avdet eyledim. Vapurda Mi‘mâr Tâl‘at Bey‘e teşâdüf ettim. ‘Abdullâh Efendi‘nin arzûsunu îfâ etmelerini kendisinden ve Mi‘mâr Kemâl ~~xxx~~ Bey‘den ricâ //V-161// ettim. Ma‘elmemnûniyye îfâ edeceklerini va‘ad eyledi. //V-162//

22 Şubât Sene 1328 Cum‘a

Bugünü Erenköyü‘ndeki hânemde geçirdim. A‘yândan Gâlib Bey ve daha bir çok zevât ile müşerref oldum. //V-163//

23 Şubât Sene 1328 Cum‘a ertesi

Şabâh Emniyyet-i ‘Umûmiyye Müdiri Yozgadlı Şâkir Bey‘den aldığım telgraf üzerine görüşmek üzere yazıhânesine gittim.

Mümâileyh Konya İstinâf Müdde‘î-i ‘Umûmî-i Sâbıkı ‘Âşım ve //V-164// Isparta Meb‘ûs-ı Sâbıkı Hağğî ve İsmâ‘îl Münîr Bey nâmında bir zât ile ‘ağd-ı i şirket ederek icrâ-yı vekâlete başlamışlar idi. Yazıhâneleri İstanbul cihetinde köprü başında Rîhtım Hânı‘ndadır. Vasafî sâ‘at birde (ba‘dezzuhr) mülâkî oldum. //V-165// Elllerinde ba‘zı mühim işler olduğundan bahişle birlikte vekâlet etmek üzere benim de müşâreket

etmekliğimi teklif eylediler. Henüz vekâlete karar vermediğimden beni ‘afvetmelerini ancak icâb ettikçe kendilerine //V-166// hasbî ve fahrî olarak mu‘âvenette kuşur etmeyeceğimi söyledim. Kabul ettiler ve ba‘zı mesâ’il hakkında müzâkere ettik.

İki buçukta oradan çıkım. Nâfi‘a Nezâreti’nde Nâzır Basarya Efendiyle görüşüm. //V-167// Muşâlahadan su‘âl ettim.

Bulgarların tazmînât-ı harbiyye talebinde ısrâr etmekte olduklarını ve muşâlahâ ‘ağdinde de müşkilâta müşâdif olduklarını söyledi. Sonra Babanzâde’nin (İsmâ‘il Hakkî Bey) harbe devâm etmek husûşundaki maqâlâtını //V-168// (Tanîn gazetesinde münteşir) mevzû‘-ı bahş ederek Hakkî Bey’in fikir ve mütâla‘asını tenkîd ve mu‘âheze etti ve ‘ilâveten dedi ki “En ziyâde emniyetimizi* [*امیتمزی yazılmış] hâ‘iz olan Başkumandan ‘İzzet Paşa da dâhil olduğu hâlde ricâl-ı ‘askeriyemiz //V-169// erkân-ı harblerimiz harbe devâm etmek muvâfık-ı menâfi‘-i memleket olmadığı ifade etmekte iken ihtisâsı olmayan zevâtın husûşât-ı harbiyyede i‘mâl-ı fikre çalışmaları doğru değildir. Husûşiyle hakîkat-ı hâli bizden öğrense bizimle konuşsa //V-170// elbette daha iyi yapar olur.” dedi.

Bunda Basarya Efendi’yi haklı görmekteyim.

Oradan (İbn-i Cebbâre) Hânı’nda Da‘vâ Vekîli Maħmūd Mâhir Efendi’ye uğradım. //V-171// Aħşâm hâneme ‘avdet eyledim. //V-172//

28 Şubât 1328 Pençşenbih

Şabâhleyin bermu‘tâd Mekteb-i Kuzât’a gitmek üzere evden çıktım. İstasyona gider iken Aksaraylı Kâdî Ziyâ Efendi’ye teşâdüf ettim. Berâber trene bindik. Mektebe kadar //V-173// yolda Ziyâ Efendi Dârülfünûn hidâye mu‘allimliğini hey‘et-i mu‘allimîn kendisine münâsib görerek mazbaçasını Ma‘ârif Nezâreti’ne takdîm ettiklerinden Nâzır Şükrî Bey’in nezdinde şefâ‘atte bulunmaklığımı teklif etti. Ben de //V-174// kabul ettim.

Mektebden çıktıktan sonra Şükrî Luv Bey’i gördüm. Ziyâ Efendi’nin mu‘all mu‘allimliğe ta‘yînini va‘ad etti. Bundan başka Ürgüb Rüşdiyye Mektebi’nin ikmâl-ı

inşâatı için yüz lira i'tâsını ricâ //V-175// ettim. Onu da kabûl etti. ~~Bugün~~ Sinob Meb'ûsu Hüseyn Fehmî Efendi'nin* [*حسين فهمى yazılmış, *Hasan Fehmî* olacak] Tulca müfettişliğine ta'yîni için Meşîhat Müsteşarı Sa'îd Efendiyle de görüştüm. //V-176//

1 Mart 1329 Cum'a

Şabâhleyin bir zât geldi. A'yândan Vaq'anüvis 'Abdurrahmân Efendi Hâzretlerinin bir mektûbunu getirdi. Topĥâne'de İlyâs Çelebi Câmî'-i Şerîfi'nin 'imâretine meşrûṭ ṡ hânenin ta'mîri için //V-177// delâletimi taleb ediyor idi. O sırada Evkâf Müsteşarı Hâkkî Bey Muĥâsebeci Ziyâ Bey Mektûbcu Cemîl Bey geldiler. O zâta "Oturunuz." dedim ve beylere 'Abdurrahmân ~~Bey~~ Efendi Hâzretlerinin talebini anlattım. Tesrî'ini ricâ ettim onlar da söz verdiler. //V-178// 'Abdurrahmân Efendi Hâzretleri cidden muĥterem bir zâttır.

Bunlar gittikten sonra daha bir çok zevât geldiler. //V-179//

4 Mart Sene 1329 Pâzâr ertesi

'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey'i Dâ'ire-i 'Adliyye'de Midĥat Şükrî Beyle ziyâret ettik. Maĥsad-ı ziyâret Şâdiyye Sulţân'ın oturduğu (Nişântaş'taki) ĥânesini Ĥayreddînpaşazâdeler da'vâ ediyorlar imiş. İbrâhîm Bey'in pederi Şâhib Mollâ Beyefendi ~~bu~~ onlara vaĥtiyle vaşî ta'yîn olunmuş bu işe dâ'ir merĥûmun //V-180// evrâkı meyânında bir kayd olup olmadığını sormak idi - Şâdiyye Sulţân Midĥat'ın birâderzâdesi Fâĥir Bey'in zevcesidir.

Bu işin bana ta'akkulu ta'alluku yoktur. Midĥat Bey'in ĥâtırı için gittim. İbrâhîm Bey bana "Evkâf nezâretini kabûl etmedin bârî Defter-i Hâĥânî nezâretini kabûl et zîrâ Defterĥâne //V-181// mu'âmelâtı pek müşevveştir. Senden başka münâsibi yoktur." dedi.

Ben "Olabilir faĥat benim bu ĥuşûşta müţâla'ât-ı maĥşûşam vardır siz evvelce rûfeĥânız ile görüşünüz eğer onlar da ~~bu~~ sed sizin fikrinizde iseler benim müţâla'âtımı

dinleyiniz kabûl //V-182// eder iseniz peka'lâ kabûl ederim. Muvâfık görmez iseniz başka münâsibi bulunur.” dedim. İbrâhîm Bey de “Peka'lâ.” dedi. //V-183//

7 Mart 1329 Pençşenbih

Bugün öğleden sonra Necmeddîn Bey'in yazıhânesine gittim. İbrâhîm Bey ile mülâkâtımı tafşîlen söyledim ve benim mü'tâla'ât-ı maḥşûşamın neden 'ibâret olacağını ber vech-i âtî izâh ederek fikrini sordum. //V-184//

(Mü'tâla'ât-ı maḥşûşam)

Ötedenberi memleketimizde hûkûḳ-ı taḥarrufiyye bir intizâm altına alınmadı. Bunun muhtelif sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri Evḳâf ve Defterhâne* [*خانی yazılmış] me'mûrlarının mürtekib ve 'âciz olmalarıdır. Evḳâf ahîren nezâret-i 'âcizide bir dereceye kadar ıslâh edildi. Tahşîl-i 'âlî görmüş ahlâkı düzgün //V-185// me'mûrlar alındı. Mürtekibler def'edildi. Faḳat Defterhâne me'mûrları es eski hâllerinde devâm ediyorlar. Bu dâ'ire me'mûrlarının ciddî bir murâkabe altına alınmaları ve işe yaramayan câhillerin ve mürtekib ve bilcümle mürtekiblerin oradan teb'îdleri lâzımdır. Bunu Maḥmûd Es'ad Efendi yapamaz. Bundan başka ikinci bir sebep de - iki hafta muḳaddem neşrolunan Emvâl-i Ğayrimenḳüle //V-186// Ḳânûnu'nun tatbîkinde bidâyet-i emirde velev cüz'î bir 'adem-i muvaffâkıyyet gösterilmesi hûkûḳ-ı taḥarrufiyyenin te'mîn-i intizâmı huşûşunda ecânibin memleketimiz haḳḳında su'inâzarını celbeder. Emvâl-i Ğayrimenḳüle Ḳânûnu'nun neşri üzerine teşekkül edecek bir çok emlâk bankalarının dâ'irece müşkilâta uğramaları ve ba'demâ emlâk ve arâzî firâğ ve teferru' etmek arzusunda bulunanların günlerce Evḳâf ve Defter-i Hâḳânî nezâretleri //V-187// arasında sürünmeleri hîç de câ'iz olamaz. İşte bu gibi mevâni' ve müşkilâtı izâle etmek için Evḳâf ve Defter-i Hâḳânî nezâretlerini tevḥîd etmelidir. Ve hîç bir me'mûrun hâḫırına değıl menâfi'-i 'umûmiyye-i memlekete ḫaşr-ı emel ve efkâr edecek bir nâzıra tevdi' olunmalıdır.

Evḳâf-ı İslâmiyye'nin ve hûkûḳ-ı taḥarrufiyye-i milliyyenin siyâset-i 'umûmiyye-i devlete ta'alluḳu ikinci derecede bulunduğundan gerek evḳâf //V-188// ve gerek defter-i hâḳânî nezâretlerinde teşebbüs edilecek işlerin 'aḳîm kalmaması için kabinelerin tebeddülü te'sîrinden âzâde kalmaları zımnında - Emlâk-ı 'Umûmiyye ve

Evkâf Nezâreti - ‘unvânını alması münâsib olan bu nezâretin Hey’et-i Vükelâ meyânından ihrâcı lâzımdır. Bir de bu iki şu‘be-i mühimmede muvaffak olmak fikrimce iki nezâretin tevhiidine mütevaqqıf //V-189// bulunduğundan yalnız evkâfı veyâ yalnız defter-i hâkânîyi der‘uhde edecek zevâtın Emvâl-i Ğayrimenkûle Kânûnu’nun ta‘tibinde muvaffak olamayacağı i’tikâdayım.

Ĥattâ bu iki nezâretin tevhiidinden başka şehremânetinin de bunlara şiddet-i ta‘alluk ve irtibatı bulunduğundan şehremâemîni olacak zevâtın evkâf ve defter-i hâkânî nazırı olacak //V-190// zât ile tevhiid-i mesâ‘î eylesini zarûrî görürüm.

İşte şu mü‘tâla‘âta mebnî Evkâf ile Defter-i Hâkânî Nezâretleri tevhiid olunur ise müsta‘inen billâh Ta‘âla bu ‘âciz der‘uhde ederim ve elimden geldiği kadar ıslâh-ı umûra çalışırım. Θ Şehremânetine de Esbak Nâfi‘a Nâzırı Hülûşî Bey gibi bir zât ta‘yîn olunur ise birkaç sene zârfında İstanbul şehrinin de //V-191// büyük bir şekli-i ‘ümrânide görüneceğini ümmîd ederim. Hele bu a ‘âciz üç sene sonra Evkâf Bûdçesi’nin iki milyon liraya (şimdi dokuz yüz bin lirâdır) iblâğına muvaffak olacağına Cenâb-ı Hâk’tan ümmîd eylerim.

Bu mü‘tâla‘âtımı Necmeddîn Bey ~~da~~ dinledi ve tamâmiyle taşvîb eyledi. Ben dedim ki “Şu mü‘tâla‘ât-ı //V-192// ma‘rûzâmı henüz vükelâdan kimseye söylemedim. Eğer sizce muvâfık ise ~~da~~ bana böyle bir teklîf vuķû‘bulur ise söyleyeyim dedim. Necmeddîn Bey “Pek muvâfıktır.” dedi. //V-193//

8 Mart Sene 329 Cum‘a

Çorum Meb‘ûsu Münîr Bey Erenköyü’ne geldi gece bizde kaldı. Bâlâdaki mü‘tâla‘ât-ı maşşûsamı ve cereyân eden hâli ona da hikâye ettim. ~~Bunlar~~ Münîr Bey’in de mü‘tâla‘asını sordum. O da benim fikrimi taşvîb eyledi. Benim Necmeddîn Mollâ Bey ile Münîr Bey’in işâbet-i fikir ve mü‘tâla‘alarına i’timâdım //V-194// vardır. Bana karşı fikir ve hislerini saklamayıp açık söylerler. Binâ’en‘aleyh bu mü‘tâla‘aları üzerine ben de karar verdim. Eğer bana nezâret teklîf olunur ise bu şekilde kabûl edeceğim. //V-195//

11 Mart Sene 1329 Pâzâr ertesi

Bugün Mekteb-i Kuzât'tan çıktım. Hasan Fehmî Efendi'nin bu sene şürre emânetine ta'yîni için 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey'e (Evkâf Nâzırı Vekîli) gittim. Dâ'ire-i 'Adliyye'de görüştüm.

Hasan Fehmî Efendi'nin şürre emânetine ta'yînine muvâfaqat etti. Yalnız Dâhiliyye Nâzırı Hâcî 'Âdil Bey ile de görüşmekliğimi //V-196// söyledi. Müfâreket eder iken sordum "Defter-i hâkânî nezâretini qabûl edecek misin?" dedi. Ben de bâlâdaki mü'tâla'âtımı hûlâşa vechile söyledim. "Faqat Evkâf Nezâreti'ni Hey'et-i Vûkelâ'dan Meclis-i Meb'ûsân qarârı olmayınca ayırabilir miyiz?" dedi.

Ben "Bunun meb'ûsâna ta'alluğu yoktur. //V-197// Hey'et-i Vûkelâ'yı terkîb ~~ide~~ eden nezâretlerin ne miqdârı ve 'adedini ve ne de isimleri Qânûn-i Esâsî'de mezkûr değildir. Meclis-i Vûkelâ bir mazbağa yapar 'arzeder. İrâde-i seniyye ta'alluq eder ise olur. Bu vecheye de ta'alluğu yoktur." dedim. A "Arkadaşlar ile görüşeyim." dedi. //V-198// Oradan Dâhiliyye Nezâreti'ne geldim. Nâzır 'Âdil Bey'e Hasan Fehmî Efendi'nin şürre emânetine mâni' olmamasını ricâ ettim. Evvelâ biraz tereddüd etti. "O me'mûriyyeti doldurmaz." dedi. Sonra "İbrâhîm Bey'e söylerim." diye va'ad etti. Bilâhère bana taqarrüb ile dedi ki //V-199// "Sana bir şey soracağım faqat darılmaz mısın?"

Ben "Hayır darılmam. Niçin te'mînât istiyorsun?"

'Âdil Bey "Dün gece bizim Ebûl'ulâ bana dedi ki 'Eğer Hayrî Bey'e şehremâneti teklîf olunur ise qabûl eder imiş Hâcî Evliyâ'dan böyle anladım.' dedi. Bunun aşlı olup olmadığını soracağım." //V-200//

Ben "'Şehremânetini qabûl ederim'. demedim. Birkaç arkadaş bir gün görüşmekte iken bana 'Şehremânetini sen qabûl etmelisin.' dediler. Ben de sükût ettim reddetmedim çünkü şalâhiyyetdâr bir maqâmdan teklîf edilmiyor idi. Redde maḥal göremedim."

'Âdil "Teklîf ediyorum. Qabûl et beni Cemîl Paşa'dan kurtar." //V-201//

Ben “Kabül edemem ve ben şehremānetini yapamam.” dedim.

Ve e ‘Ādil “Öyle ise taşraya hāzırlan.” dedi.

Ben “İbrāhīm Bey ile görüştünüz mü defter-i hākānī hakkında bir şey söyledi mi?” dedim. “Hayır görüşmedim.” dedi. Ben de tafşilāt vermedim.

Façağ gerek İbrāhīm Bey’in //V-202// ve gerek Hācī ‘Ādil Bey’in defter-i hākānī ve evkāf mes’elelerine ve bilhāşşa emvāl-i gayrimenkūlenin taşarrufu işlerine o kadar ‘akıllarının ermediğini hāl ve kavllerinden anlıyor idim.

O sırada Dāmād-ı Şehriyārī Hāfız Hākķi Beyefendi geldi. Bana dedi ki “Niçin evkāf nezāretini kabül etmedin? Ben hiç bir şey bilmiyorum hālbuki öğrenmek //V-203// isterim.”

Ben “Bu uzun mes’eledir sonra görüşürüz.” dedim.

“Yarın Tal’at Bey’e gelir misin?” dedi. “Gelemem.” dedim. Belki cehārşenbih veyā pençşenbih günü Ortaköy’deki sarāyına gelebileceğimi söyledim.

“Peka’lā ben her gün sā’at vasaṭi bire kadar orada bulunurum.” dedi. //V-204//

Hācī ‘Ādil Bey’in “Darılmaz mısınız?” istifhāmından maqşadı gūyā ben Hey’et-i Vūkelā’dan olan evkāf nezāretini kabül etmeyince dāhiliyye nezāretine merbūṭ olan şehremānetini teklif etmek benim ‘izzet-i nefsim ve kibir ve gurūruma dokunur vāhimesidi’rsi olmađduğunu anladım.

Arkadaşım beni hālā anlamadığımı görüyor idim. Ve kendilerinde //V-205// böyle bir fikrin vücūdundan müte’essir oluyor idim. Çünkü memleketine hidmet etmek isteyen bir ādam bu gibi teşrifāta bakar mı? Maqşad vaṭana hidmet olunca böyle ‘ādī fikir ve zehāblar insānın kalbine gelir mi? Ben ledelhāce şehremāneti değil daha küçük bir me’mūriyyeti kabülde tereddüd etmem. Elverir ki muvaffak olacağıma ve memleketime nāfi’ hidmet ifā eyleyeceğime emīn ve muṭma’in olayım. //V-206//

Hulâşa ‘Âdil Bey’in su’âlinde esâsen darılacak hîç bir şey yok idi. Beyân ettiğim şu mü’tala’a ise cidden bayağı ve küçük bir düşünmedir. //V-207//

19 Mart 329 ~~Pâzâr~~ ertes-i Salı

Dünden aldığım bir telgraf üzerine bugün ba‘dezzuhr sâ‘at birde Dâhiliyye Nezâreti’ne gittim. Nâzır ‘Âdil Bey odasında idi nezdinde Maḥkeme-i Temyîz a‘zâsından Kabril Efendi Da‘vâ Vekîli Muştafâ Fevzî Efendi’yi buldum. Bir müddet sonra Telgraf //V-208// ve Posta Nâzırını Oskan Efendi de geldi. Zevât-ı mevcûde bir komisyon hey’eti teşkîl ediyor idi. Beni de komisyona da‘vet ettikleri anlaşıldı. Maḥşad vilâyât-ı şarkıyyede Müslümânlar ile Ermeniler arasında mûcib-i münâza‘a ve ihtilâf olan arâzî mes’elesinin şüret-i ḥallini müzâkere imiş. //V-209//

Sa‘îd Paşa kabinesinde evkâf nâzırını bulunduğum zamân vilâyât-ı şarkıyye (Erzurüm, Van, Bitlis, Diyârbekir, Ma‘mûretül‘azîz, Sivas) de münâzi‘ün fihâ olan arâzî mes’elesini ḥalletmek ve vilâyât-ı merķûmenin aḥvâl-ı ‘umûmiyyesini teftîş ve işlâḥ eylemek üzere Hey’et-i Vûkelâ beni me’mûr etmek istediler ben de //V-210// ḥidmet edebilirim ümmîd ve mülâḥazasıyla muvâfaḳat ettim ve ḥattâ ~~yanına~~ refâḳatime alacağım zevâtı söyledim (Kabril Efendiyle Muştafâ Fevzî Efendi idi). Faḳat bu işin başa çıkarılamayacağını anladım. Çünki merkezde bırakacağım rüfeķâ meyânında bulunan ba‘zı zæevâtın muvaffaḳiyyetimizi ‘aḳîm bırakacaklarını ḥissettim. //V-211// Rü’yet ve ḥulûş-i niyyetlerinden emîn bulunduğum ba‘zı zevât ile görüştüm (Maḥkeme-i Temyîz a‘zâsından Ḳayşeriyeli Ḥamdî Efendi de bu zevât meyânındadır). Benim gitmekliğimi muvâfiḳ ve münâsib bulmadılar. Ben de vazgeçtim. Hey’et-i Vûkelâ’nın devâmından emîn değıl idim. Ba‘zı zevât ile aramızda imtizâc yok idi.

İşte şu mu‘âmele-i sâbıķa bu ḥuşûş //V-212// için Kabril ve Fevzî Efendilerin Dâhiliyye Nâzırını tarafından da‘vetini mûcib olmuş ve Kabril Efendi tarafından vukû‘bulan ihtâr üzerine beni de telgrafla bugünkü ictimâ‘a da‘vet eylemiştir.

Cereyân eden müzâkerâtın netîcesinde vilâyât-ı sitte-i mezkûreye ikişer vilâyete birer hey’et olmak üzere üç hey’et gönderilmesi ve her hey’etin //V-213// üçer zâtın mürekkeb bulunması taḳarrür etti. Bu hey’etlerin vezâ‘ifini mübeyyin ta‘lîmâtın

dāhiliyye nāzırı tarafından kaleme alınması ve hey'etlerin mahallerinde teşkil edecekleri meḥākim-i şulḥiyyenin uşul-i muḥākemesini de Muştafā Fevzī Efendi'nin tesvīd eylemesi münāsib görüldü. Muştafā Fevzī Efendi gelecek pāzār gününe getirebileceğini söyledi. Dāhiliyye Nāzırı da //V-214// hey'etin vezā'ifini mübeyyin olacak ta'limāt esāsını birlikte düşünmek üzere benim pençşenbih günü yine Dāhiliyye Nezāreti'ne gelmekliğimi ~~rieā~~ arzū etti.

Encümen dağıldı. Ben Oskan Efendi 'Ādil Bey kaldık. 'Ādil Bey "Sūriyye Beyrūt Ḥaleb ve Adana vilāyetlerini tefṭişe gider misin?" dedi. Ben de "Naşıl tefṭiş?" //V-215// dedim. 'Ādil Bey "Vilāyāt Qānūnu'nu çıkardık. Bunun şüret-i taṭbīkiyyesini tefṭiş edersin. Vālilerin fevkinde bir me'mūriyyettir." dedi.

Ben "Vilāyet Qānūnu'nda vālilere verilen şalāhiyyet ile bu tefṭiş kābil-i tevfiḳ değildir."

'Ādil Bey "Qābil-i tevfiḳtir. Çünkü vālının merkezden istizān //V-216// edeceği şeyler de vardır. İşte müfettiş bu işleri der'uhde edecektir." dedi.

Ben "Bir kerre henüz irāde-i seniyyesi istiḥşāl edilmiş olan Vilāyet Qānūnu'nu okuyayım." dedim. Bir nüşhasını* [*نسخه سی بر yazılmış] verdi. Onlar Meclis-i Vükelā'ya gittiler ben de vedā' ederek ayrıldım. //V-217// Oskan Efendi'yi iş adamı olmak üzere gördüm.

Vapur zamānına vāḳit var idi. O zamāna kadar Necmeddīn Mollā Bey'in idārehānesine geldim. Mollā birçok eşḥāb-ı de'āvī ile meşgūl idi. Bana bir mektūb verdi "Bunu oku." dedi kendisi diğerk odaya gitti. //V-218//

Mektūb Şadr-ı Esbak Ḥaḳḳī Paşa tarafından Necmeddīn Mollā'ya yazılmıştır. Londra'dan geliyor idi.

Ḥulāşası - Şadr-ı A'zam Maḥmūd Şevket Paşa'nın ta'ḳīb ettiği tarz-ı siyāsetin menāfi'-i memlekete müfid neticeler vereceğinden ve bu zamānda Maḥmūd Şevket Paşa'dan başka münāsib //V-219// şadr-ı a'zam bulunamayacağından artık bunun işine İttihād ve Teraki Cem'iyyeti'nin müdāhele etmemesini ve eski çocukluklara

nihâyet verilmesini temennî ediyor ve aksi hâlde memleketin ne‘üzübillâh münkariiz olacağı ‘ilâve olunuyor idi.

Pek muvâfık ve doğru idi. Aḥşâm yedi vapurunda birleşmek //V-220// üzere Necmeddîn Bey’e vedâ’ ettim.

Köprüden Ḥaydarpaşa’ya hareket eden yedi vapurunda birleştik. Mezkûr mektûb üzerine bair gûşede mübâheşeye başladık.

Evvelâ dün (18 Mart Sene 329 Pâzâr ertesi) Merkez-i ‘Umûmî’de cereyân eden müzâkereyi hûlâşaten anlattım. Şöyle ki //V-221//

Düvel-i Mu‘azzama süferâsı tarafından tavassuṭî notanın dünkü pâzâr ertesi günü verileceğini Dâhiliyye Nâzırı ‘Âdil ve ‘Adliyye Nâzırı İbrâhîm Beyler şabâhleyin Ṭal‘at Bey’in ḥânesine giderek haber vermişler ve ne yolda cevâb vermek lâzım geleceğini Merkez-i ‘Umûmî’den sormuşlar. Ṭal‘at Bey Merkez-i ‘Umûmî’ye geldi bunu teblîğ etti ve süferânın teklîf ettiği şerâ’iṭi de söyledi. //V-222// Fazla olarak Şadr-ı A‘zam’ın evvelce söylemiş olduğu bir sözü bende ‘ilâve etti ki o da şudur: “Almanya Sefîri geldi. ‘Süferâ tarafından Bâb-ı ‘Âlî’ye teklîf olunacak şerâ’iṭ-i şulḥiyyeyi kabûl ediniz ve mücib-i müzâkere olacak bir kayd ve şartı cevâbî notanıza dercetmeyiniz. Zîrâ Rusya ve Fransa Ḥükümetleri ednâ bir vesîleden tavassuṭu red ma’nâsını //V-223// çıkarmak ve muḥârebeyi idâme ettirmek arzûsundadırlar.’ dedi.

Almanya Sefîri’nin bu sözünü te’yîd eden delâ’ilden birisi geçenlerde Rusya Ḥâriciyye Nâzırı Sazanof Sefîrimiz Ṭurḥân Paşa’yı nezdine celbederek ‘Midye ve Ma‘âriṭ ḥudûdunu kabûl ediniz ve kabûl ettiğinizi de devletlere Devlet-i ‘Aliyye teblîğ eylesin. Bu sizin için //V-224// çok fâ’ideli ve ḥayırlıdır.’ demiş. Bana da bugün Rusya Sefîri geldi. ‘Siz Düvel-i Mu‘azzama’yı bırakınız. Doğrudan doğruya düvel-i müttefiḳe-i muḥâribe ile muḥâbere ediniz. Ben de aranızda mutavassıṭ olayım.’ dedi.

Bunlardan başka birkaç gün muḳaddem Avusturya Sefârethânesi’nde //V-225// süferâ ictimâ’ etmiş idi. Orada Rusya Sefîriyle Almanya Sefîri arasında ‘âdetâ münâkaşa-i lisâniyye vuḳû’a gelmiş ve nihâyet İngiltere Sefîri’nin “Devletim Boğazları Türklerin elinde görmek istiyor ve bu ḥuşuştaki ‘azmi de kaṭ’idir.’ demiştir. İşte bu ḥâller Rusya

ile ona tâbi‘ bulunan Fransa’nın //V-226// bizi mahvetmek derecesinde gösterdikleri huşumete rağmen muhârebenin devâmı bizim için fâ’ideli değildir muzırdır.”

(Şadr-ı A‘zam Paşa’nın kelâmî te’eyyüdü)

Bunu da hikâye ettikten sonra mevcûd olan rüfeķâ söze başladı. Sözlerde intizâm yok idi. Her biri bir şey söylüyor. Gayrimes’ül olan bu zevât harbin devâmını //V-227// istilzâm edecek müṭâla‘atta bulunuyorlar idi.

Babanzâde İsmâ‘îl Hakkî Bey bile bu kadar felâketlere düçâr olan vatanın izmihlâle takarrübünü müciḃ olabilecek şu muhârebe beliiyyesini devâm ettirecek fikirler dev beyân ediyor ve Cem‘iyyet nâmına Şadr-ı A‘zam’ın tavassuṭu ba‘zı kuyûd ve şurûṭ ile kabûl etmesi için teşvîķ olunmasını muşırnan taleb //V-228// eyliyor idi.

Şabredemedim. Bizim gibi ğayrimes’ül olan zevâtın hükûmete müdâhele etmeleri kaṭ‘iyyen ğayricâ’iz olduğundan eğer Şadr-ı A‘zam’a öyle bir ihtârda bulunulasacak olur ise Merkez-i ‘Umûmî a‘zâlığında isti‘fâ edeceğimi söyledim. Vükelâyı serbest bırakmak lâz lüzûmunda ısrâr eyledim. //V-229// Babanzâde ile aramızda sertçe sözler deverân etti. Ṭal‘at Bey mu‘tâd-ı kadîmi vechile arayı bozmamak için kâh beni kâh onu susturur kendisi cevâb verir idi. Nihâyet iş hükûmetin re’yine bırakıldı. Bu ictimâ‘da hâzır bulunanlar

Babanzâde İsmâ‘îl Hakkî Bey

Ṭal‘at Bey //V-230//

Midhat Bey

Mûsâ Kâzım Efendi

Şerîf Ca‘fer Paşa

Eyyûb Şabrî Bey

Kara Kemâl Bey

Diyârbekirli Ziyâ Bey

idiler.

Doğrusu müte'essif oldum. Mahāmm-ı umūr-ı devleti müzākere etmekte olan şu zevāt ile müzākereye sebebiyyet //V-231// veren nāzırları düşündüm. Bu memleketin istikbālinde pek korkutacak~~kuca~~kuç hufreler olduğundan mütevaḥḥiş bulundum.

Bunun yegāne çāresi kabinenin hiçbir taraflar te'sīrine tābi' olmayacak zevāttan teşekkül etmesine ve bizim İttihād ve Teraḳḳī Cem'iyeti daḥī dāḥil olduğu hālde bilcümle cem'iyetlerin //V-232// laḡvı vücübuna ḳāni' oldum. Meclis-i 'Umūmī'de teşekkül edecek fırak-ı siyāsiyyeden mā'adā cem'iyet-i siyāsiyye teşkilinin memnū'iyetine dā'ir bir mādde-i ḳānūniyye yapılmalıdır ve beş sene müddetle cem'iyetler men'olunmalıdır fikrindeyim. Bu yapılmaz ise vaṭanın bir tehlikeye uğrayacağından biḥaḳḳın korkulmalıdır. //V-233// Bizim Cem'iyet arkadaşları arasında mevḳi' ve maḳām muḥāfaẓa etmek arzūsunda bulunanlar ma'lūm oluyor. Bunların ḥüsn-i niyyetlerinde ~~de~~ şimdiye kadar şübhe etmiyorum idim. Faḳaṭ bugünlerde hāl ve ḳāllerinden doğrusu şübheliyim.

Mütāla'ātımı dinleyen Mollā Bey //V-234// beni taṣdīḳ ediyor idi. Ṭal'at Bey'in Ḥācī 'Ādil ile Cāvid ve Cāhid'in taḥt-ı te'sīrinde bulunduğu ~~ve bilh~~ve bilh Cāvid ile Cāhid'in bu milletin başına birer belā oldukları ḳānā'ati her ikimizde de ḥāşıl oldu. Rabbim bu memleketi muḥāfaẓa buyursun Āmīn. //V-235//

Mollā Bey "Sen gittikten sonra bizim yazıḥāneye Ṭal'at ile Ḥalīl Bey geldiler. Ḥaḳḳī Paşa'nın mektübunu onlara da gösterdim." dedi.

Ben "Ḥaḳḳī Paşa şulḥten de baḥşediyor idi. Cevābī notaya 'acabā naşıl cevāb vermişler?" dedim.

Mollā "Bilā ḳayd ü şart ḳabūl //V-236// eylemişler." dedi. //V-237//

21 Mart Sene 329 Pençşenbih

Bugün yine dāḥiliyyeye gittim. Vilāyāt-ı şarḳiyye ḥaḳḳında ~~ve~~ye gidecek komisyonları terkīb edecek hey'etleri müzākere ettik. Ḥuḳūḳ Müşāviri Mümtāz Bey de ḥāzır idi. //V-238//

24 Mart Sene 329 Pazar

Bugün ba‘dezzuhr sā‘at birde Dāhiliyye Nezāreti’ne gittim. Gabril ve Muşafā Efendiler ile Telgraf Nāzırı Oskan Efendi berāber idiler. Viyalāyāt-ı şarkıyyeye gidecek hey’etlerin teşkil edecekleri meḥākim-i şulhiyyenin uşul-i muḥākemesini Muşafā Efendi //V-239// tesvīd etmiş idi. Okudu. Pek cüz’i noḡtaları taşḫih edildi. Hey’et-i ‘umūmiyyesi i‘tibāriyle doğru güzel tanzīm edilmiştir.

Sonra bu hey’etleri terkīb edecek zevāt te’emmül edilmeğe başlandı. Kabril Efendi her ḫālde bu hey’etlerin başında bu ‘abd-ı ‘ācizin bulunmasını teklīf etti. Muşafā Fevzī Efendi de bu fikre //V-240// iştirāk etti. Oskan Efendi “Pek münāsib olur ve hem de hey’etin ḫāric ve dāḫilde büyük te’sīri görölür.” dedi. Dāhiliyye Nāzırı ‘Ādil Bey de eđer muvāfaḡat eder isem ta‘līmātı taşḫih edeceğini söyledi. Ben i‘tizār ettim. Faḡat oradaki zevāt ḫamiyyet nāmına //V-241// ḡabūlümü teklīfte ısrār eylediler. Reddetmekte ısrārı muvāfiḡ göremedim. Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi evḡāf nezāretini reddettim. Şehrem Bursa vāliliđini reddettim. Şehremāneti teklīf olundu reddeyledim. Ṭal‘at Bey “Sūriyye’ye git.” dedi ‘Ādil Bey de “Müfettiş olarak //V-242// Sūriyye Beyrūt Ḥaleb ve Adana vilāyetlerine git.” diye Ṭal‘at Bey’in teklīfini te’yīd eyledi. Ta‘allül eyledim ḡabūl etmedim. Bunu da reddetmek artık ḫiçbir ḫidmet ḡabūl etmemek ḫuşuşunda münāsib göremedim. İkincisi vilāyāt-ı şarkıyyede arāzī mes’elesi memleketimizin ḫayātī //V-243// mesā’ili meyānına dāḫil oldu. Bu mes’elenin bir ān evvel ḫalli vecā’ib-i vaṡaniyye icābındandır. Binā’en‘aleyh bu vazīfe-i vaṡaniyyeyi reddetmek muvāfiḡ olmaz idi. Üçüncü sebep İttihād ve Teraḡḡı Cem‘iyyeti erkānından ‘addolunan birkaç zātın fikrine ve mesleğine muḡālefet etmekteyim. Ez en cümle Ḥācī ‘Ādil Bey’in dāḫiliyye nezāretine //V-244// şiddetle muḡālifim. Ṭal‘at Bey’in pek muşırrāne ta‘ḡīb etmekte olduğu mesleği de tenḡid ediyorum.

Cāvid, Cāhid, Babanzāde İsmā‘il Ḥaḡḡı Beyler~~in~~ Beylerin ise ḫüsn-i niyyetlerinde şübhe ve tereddüdüm olmasa bile her ḫālde onların da ṡavır ve ḫareketlerini ve mu‘tādāne devām etmekte oldukları mesleklerini memleketimin menfa‘atine muvāfiḡ bulamıyorum. //V-245// Merkez-i ‘Umūmī’nin diğer a‘zāsı cidden ḫamiyyetli ve ḫüsn-i niyyetlerinde şübhe edilemeyen erbāb-ı ḫamiyyettendirler. Faḡat bunların da diğerlerinin yanında te’sīri kalmıyor. Dođrusu vücūd ve ‘ademi hele bugünlerde

müsāvī mertebesine indi. Yalnız benim muhālefetim ve yevm-i ma‘iyyetlerinde Merkez-i ‘Umūmī’ye ‘adem-i ‘azīmetinden ne çıkar? //V-246// Zevāt-ı ma‘lūmeye benim şu muhālefetim nazār-ı diġkatlerini celbetmeġe bařladığıını hissediyorum. Benim bir ān aġdem İstanbul’dan ayrılmaklığıımı* [*اشیرلمقلغمی yazılmış; ilk ى silik] yakında kendi zan ve zehābları vechile haġġ-ı sūkūt olarak bir me’mūriyyet te benim ġabūl etmeklığıını arzū ettiklerini ne ġadar ketm-i hissiyyāt etseler bile //V-247// görüyorum. Yalnız ben deġil daha bir ġok rüfeġā bunu söylüyorlar. Binā’en‘alāhāzā fā’idesiz mücādeleden ġekilmek ve vaġan için bu zevātın hāzırlamakta ġaġalarıyla görölmesini zan ve taġmīn etmekte olduġum tehlikeyi yakından görmemek ve Cenāb-ı Haġ muġadder etmiş ise vaġanın bir gūşesinde ve en büyük //V-248// dūřmanın serġaddinde bir ġidmet-i nāġizāneye muvaffaġ olabilmek ümmīd ve ümniyyesiyle ġabūlde muzġtar kaldım. Derġāl beni tebrīk ettiler. Bu mülāġazātımdan biġġabi‘ ġıġbiri ġaberdār deġil idi. Oskan Efendi “ġabūlünüz cidden fedākārlıktır.” dedi.

Benimle gidecek zevātın isimlerini //V-249// müzākere ettik. Ber vech-i ātī zevāt tefrīġ olundu:

Maġkeme-i Temyīz a‘zāsından Kabril Efendi
 " -i İstīnāf " Artin Musdabcıyan Efendi
 řūrā-yı Evġāf Re’isi Hācī Evliyā Efendi
 řūrā-yı Devlet Bařkātibi Ziyā Bey
 ġorum Meb‘ūsu Münīr Bey
 Selānik ‘Adliyye Mūdīr-i Sābıķı Tatar İsmā’īl Efendi

İstediyim bir zātı kātib almaklığııma da //V-250// muvāfaġat ettiler. İctimā’a nihāyet verildi.

Ben Muřġafā Fevzī Efendiyle Evġāf Nezāreti’ne gittim. Hācī Evliyā Efendi’ye söyledim “Seninle berāber oldukġa ma‘etteřekkūr giderim.” Luġf-ı rüfeġā-yı nevāzīde bulundular. Evġāf Mektūbġubī Mu‘āvini Nāfiz Bey’i ġaġırttım geldi. Kitābet vazīfesini teklīf ettim. Bu mūmāileyh de //V-251// bana i’timādı ve teveccūhünü izġār eder kelimāt ile ġabūl edeceğini söyledi. Hācī Evliyā Efendiyle dā’ireden ġıktık Birinci Vaġıf Hān ġurbunda řūrā-yı Devlet Bařkātibi Ziyā Bey’e teřādūf ettik. Hācī Evliyā Efendiyle yekdīgerine prezante ettim.

Ziyâ Bey'e de işi anlattım. Ba'zı ahvâl-ı huşûşiyyesinden bahsettikten sonra benimle olduktan sonra //V-252// gideceğini söyledi. Refiğlerimin böyle hakkımda eşer-i i'timâd göstermeleri beni hem memnûn ediyor ve hem de düşündürüyor idi. Mevlâ-yı Mütte'âl maḥcûb etmesin ve vilâyât-ı mezkûreye şu şüretle 'azîmetim menâfi'-i vaṭaniyyeye muvâfiğ değilse gitmeyi Allâh bana nasîb etmesin. //V-253//

25 Mart Sene 329 Pâzâr ertesi

Mekteb-i Kuzât'tan çıktıktan sonra vasaṭı on iki idi Münîr Bey'in hânesine gittim. Hiç bir şeyden haberdâr olmayan mûmâileyhe işi anlattım "Peka'lâ Allâh ~~in~~ muvaffağ etsin gideriz." dedi. Tatar İsmâ'îl Efendi komşusudur ahşâm görüşmesini //V-254// söyledim.

Ben oradan Dâhiliyye Nâzırı 'Âdil Bey'e geldim. Dedim ki "Birâder ben söz verdim gideceğim. Faḳaṭ ba'zı müṭâla'ât-ı maḥşûşamı diğğatle dinlemenizi* [*دیکلمزی yazılmış] ricâ ederim. Birincisi arâzî mes'elesinin tahtında bir takım maḳâşid-ı siyâsiyye vardır. Şu sırada oraya bir hey'etin 'azîmeti bu maḳşadı taḫrîk eder. İhtimâl bir ihtilâl //V-255// zühûruna sebep olur. Onun için muşâlahadan sonra gitmek münâsib değil midir?"

'Âdil Bey "Ḥayır muşâlahadan evvel hemân gitmek lâzımdır. Yine korkmağâ* [*قورمغه yazılmış] başladın. Cânım neden ḫayâtından bu kadar korkuyorsun? Seni öldürürler ise mükemmel bir cenâze alayı tertîb eyleriz." dedi. Bu müṭâla'amı ehemmiyyeti nisbetinde //V-256// tağdîr edemediğini alay etmesinden anladım. Müṭâla'âtıma devâm ettim. Hey'et meyânında bir Kürd yoktur. Isparta Mutaşarrıfı Behcet Bey'in daḫî 'ilâvesini teklîf eyledim ḳabûl etti.

'Adliyye Nezâreti'nden muvaḳğaten ḳânûnunu 'arzedilmek üzere bulunan Şulḫ Meḫâkimi Kânûn Lâyiḫasıyla //V-257// hey'etin ve benim vazîfe ve şalâhiyyetimize dâ'ir olan lâyiḫaları aldım. Oradan Şadâret Dâ'iresi'ne uğradım. Şadr-ı A'zam Maḫmûd Şevket Paşa'ya mes'eleyi ḫulâşaten anlattım. Benim vilâyât-ı şarkıyyeye 'azîmetimi tensîb etti faḳaṭ ba'dessulḫ gitmek lâzım geldiğini söyledi. //V-258//

Ben “Bu ciheti ‘Âdil Bey’e söyledim faķaķ kabûl etmiyor.” dedim.

Paŗa “Onlar anlamaz ve anlatamazsınız. Faķaķ ben anlatırım. İhtilâl ihtimâline dâ’ir olan müţâla’anız doğrudur. Her hâlde şulh olmalıdır. Şulhun mün’aķid olacağında ümmîdim vardır.” dedi. //V-259// O sıra Avusturya Sefiri’nin geldiği haber verildi. Ben çok kalmadım kalktım.

Paŗa “Niçin ara sıra gelmiyorsun? Gel görüşelim.” dedi.

Ben “Meşğûlsünüz taŗaddî etmek istemem.” dedim. “Hayır geliniz ricâ ederim görüşelim.” dedi. Çıktım. //V-260// Münîr Bey Teneffüs Odası’nda beni bekliyor imiş. Birlikte köprüye geldik. Münîr Bey’e Dâhiliyye Nezâreti’nden aldığım levâiyî-i ķânûniyyeyi verdim. Bu gece Tatar İsmâ’îl Efendiyle görüşmesini ve yarın şabâhleyin Evliyâ Efendiyle de müzâkere ettikten sonra //V-261// Erenköyü’ne gelmesini ricâ ettim. Kabûl etti. Vasaţî altıyı on daķıķa geķe Haydarpaŗa vapuruyla Erenköyü’ne geldim. //V-262//

28 Mart 1329 Pençşenbih

Mekteb-i Kuzât’tan Münîr Bey’in hânesine gittim. Evliyâ Efendiyle İsmâ’îl Efendi Münîr Bey bilmüzâkere verdiğimiz ķarâr şudur:

Evvelâ hey’ete verilecek ta’lîmâtı taŗhîh eylediğimiz vechile Bâb-ı ‘Âlî’ye taķdîm eyle edelim. Bu kâfidir faķaķ şulh maħkemelerinin uşul-i muħâkemesine dâ’ir //V-263// yeniden ķaleme alınan ķânûn lâyihasını ‘adliyye nezâretinin ‘arzetmek istediği Meħâkim-i Şulhiyye Kânûn Lâyihasıyla birlikte taķdîm tedķik etmeliyiz. ‘Umûmî lâyihada şer’iyyete muħâlîf bir şey var ise ta’dîl ve taŗhîh ederiz. Onu taţbîķ eyleyiz. Yoksa bir taraftan şüret-i ‘umûmiyyede taţbîķ olunmak üzere ‘Adliyye Nezâreti’nden şulh hâkimlerine dâ’ir olan ķânûn taţbîķ olunsun //V-264// diğer taraftan vilâyât-ı şarkıyyedeki arâzî mesâ’ili haķķında diğer ķânûn ve baŗka şekilde (üç kişiden mürekkeb) şulh maħkemeleri teşķil edilsin bu Kânûn-i Esâsî’ye muħâlîftir. Bundan baŗka bir memlekette baŗka baŗka iki nevi’ şulh hâkimleri teşķil etmek doğru değildir. Bu huşuşu anlatmalıdır.

İşte bugünkü müzâkerede verdiğimiz bu kararı Evliyâ Efendiyle ben //V-265// evvelâ Dâhiliyye Nâzırına* [*ناظريله *Nâzırıyla* yazılmış; doğrusu *Nâzırına* olacak] anlattım. Oradan Şadâret Dâ'iresi'ne gittik. 'Adliyye Nâzır İbrâhîm Bey de oraya geldi. Ona da anlattık. Qabûl ettiler. Biz de vedâ' edip çıktık.

Bu lâyiğaları Evliyâ Efendi'ye verdim. "Yarın cum'adır bunları bir kerre sen kendin tedkîk et. Öbür gün cum'a ertesi Münîr Bey × İsmâ'îl Efendi //V-266// ile berâber tedkîk edersiniz. Cum'a ertesi bitmez ise pâzâr günü de ictimâ' ediniz. Ben pâzâr ertesi günü Münîr Bey'in hânesine gelirim. Birlikte tedkîkâtınızın hulâşasını görürüm." dedim. Evliyâ'dan ayrılıp hâneme 'avdet ettim. //V-267// [sayfa V-268-277 boş]

Defter X

1 Nîsân 1329 Pâzâr ertesi

Bugün de 'alesşabâh bermu'tâd Mekteb-i Quzât'ta Taṭbîkât-ı Cezâ'iyeye dersini üçüncü sınıfta Kânûn-i Cezâ dersini birinci sınıfta taḫrîr ettikten sonra vasaṭî sâ'at birde Münîr Bey'in hânesine gittim. Evliyâ ve İsmâ'îl Efendiler ile Münîr Bey birlikte şulḥ hâkimlerine dâ'ir olan kânûn lâyiğalarının tedkîkine dâ'ir amûtâla'âtını dinledim.

Hulâşa: "İki şulḥ kânûnuna ihtiyâc yoktur. 'Umûmî şulḥ lâyiğasına iki mâdde 'ilâvesiyle maḫşad ḥâşıl olur. Bunun biri şulḥ maḫkemelerine de arâzî da'vâlarını altı vilâyette (Van, Bitlis, Erzurûm, Sivas, Ma'mûretül'azîz, Diyârbekir) //X-01// rü'yet etmek şalâhiyyetini vermelidir." Buna benzer ba'zı şeyler idi. Muvâfiḫ görüldü. Oradan Bâb-ı 'Âlî'ye gelip lâyiğaları Dâhiliyye Nâzırına verdim ve kararımızı tafşîlen anlattım o da memnûn oldu. Artık benim işim bitti demektir. Bâb-ı 'Âlî'nin kararına intizârdan başka bir vazîfem yoktur. Ayrıldım. Aḫşâm üzeri Necmeddîn Mollâ'nın odasına geldim. Raḫmî Bey orada idi. Benim vilâyât-ı şarḫiyyeye me'mûriyyetimi taṣvîb etmiyor bu ḥâl beni enzâr-ı 'umûmiyyeden ıṣḫâṭ eder diyor idi. Necmeddîn Bey de 'azîmetimi muvâfiḫ bulmuyor ve "Her ḥâlde gidecek olur isen bile buna bir şekli-kânûnî vermek lâzımdır. Bârî Defter-i Hâḫânî ile //X-02// Evḫâf Nezâretlerini tevḫîd edip Emlâk-ı 'Umûmiyye ve Evḫâf Nezâreti'ni ihdâş etsinler Hey'et-i Vükelâ meyânından çıkarıp seni nâzır ta'yîn ederler ve şu ḥâlde arâzî mes'elesi doğrudan

doğruya senin vazîfen dâhiline girer. O vakit kendi işini hâl ve tesviyelerine şarf-ı mesâ'î edersin.” Bu mü'tâla'ayı muvâfık gördük (Raḥmî Bey gitmiş idi). Bunu Ṭal'at Bey'e söylemek üzere bir telgraf yazdı. //X-03//

2 Nisân Sene 1329 Salı

Geceyi Beşiktaş'ta geçirdim. Şabâhleyin Nişantaşı'na İngiliz Mektebi'ne gittim. Oğullarım Ḥaḳḳî ile Su'ād'ın son taḳşîṭleri olan yirmi yedi lirayı müdür-i mektebe teslîm ettim. Oradan Şadr-ı Esbak (Şûrâ-yı Devlet) re'îsi bulunan Sa'îd Paşa'nın hânesine gittim. Paşa ile yarım sâ'at kadar görüştüm. Paşa'nın ilk sözü “Beyefendi dürendişlik ettiniz nezâret kabûl etmediniz. Ḥaḳḳınız var imiş.”

Ben “Efendim sizin mevķi'niz bendenizin mevķi'i gibi değildir. Zâten bendeniz iḳtidârım //X-04// kāfî değildir. Sâniyyen böyle buhrân zamânında nezâret der'uhde etmeğle ḳudretim kāfî kifâyet etmez. Faḳaṭ Zât-ı Sâminiz gibi zevâtın böyle fevķel'âde aḥvâlde kabûl-i ḥidmetten istinkâf etmeleri muvâfık değildir.” dedim.

Söz bizim vilâyât-ı şarḳiyye mes'elesine intikâl etti. Paşa'ya dedim ki “Teklîf olunan ḥidmeti kabûlden imtinâ' ediyorum ma'nâsı verilmesin. Ancak Kürdistân'da bulunan ahâlî-i islâmiyye oraya arâzî mes'elesi için komisyon gitmesini istemezler. Ermeniler ise komisyonun ne kadar büyük bir hey'etten terekkübü mümkün ise öyle isterler. Bu iki taleb-i muḥâlifin ortasını bulup işi ḥalletmek //X-05// muvâfık olur diye mü'tâla'a ediyorum. Meşelâ mes'ele vâlilere ḥavâle olursa ve her vâlinin mesâ refâkatine iki müşâvir verse benim yapacağım vazîfeyi bunlar yapar. Mes'ele ne kadar uzasa be'îş görülmez. Faḳaṭ bendenizin riyâsetimde gidecek hey'et senelerce Kürdistân'da kalamaz.

Bir bu bir de gidilecek olursa herḥâlde şulḥten sonra gidilmek münâsib olur zannındayım. Ma'hâzâ bu fikrimde muşîr değilim mü'tâla'a olarak ‘arz ediyorum.” dedim.

Paşa “Yakında şulḥ olur zannederim. Şu ḥâlde ikinci mü'tâla'anız kendiliğinden ḥâşıl olacaktır. Birinci mü'tâla'anızı da tamâmiyle telakķî ettim. Ḥişşeme işâbet eden vazîfeyi //X-06// îfâya çalışırım.” dedi.

Ahşâm Erenköyü'nde hâneme geldim. Tal'at Bey'in imzâsıyla bir telgraf buldum. Yarın Merkez-i 'Umûmî'ye gelmemi da'vet ediyor. Evkâf Nâzırı Vekîli de yarın sâ'at birde evkâfa gelmemi talep eylemiş idi. //X-07//

3 Nîsân Sene 1329 Cehârşenbih

Sâ'at vasaî on biri kırk geçe treniyle Erenköyü'nden hareket ettim. Birde Evkâf Nezâreti'ne vardım. 'Abdül'azîz Çavuş (Mısır 'ulemâ ve üdebâsından gâyet zekî bir zâttır) İbrâhîm Bey'in nezdinde idi. Mu'ahharan Tal'at ve Midhat Beyler de geldiler. Medîne-i Münevvere'de* [*منوره yazılmış] te'sîsini taşavvur eylediğimiz medrese hakkında tanzîm olunan lâyiha-yı nizâmiyyeyi tedkîk ve taşhîh ile kabûl ettik. Bu nizâmnâme mücebince evkâf nâzırının taht-ı riyâsetinde İstanbul'da bir hey'et-i merkeziyye bulunacaktır. A'zâsı irâde-i seniyye ile manşûb ve hey'etin şülûsân-i ârâsı olmadıkça 'azledilmez on kişiden //X-08// mürekkeb olacaktır. Maqşad hükümet tebeddül ettikçe hey'et tebdil edilmesin. A'zâlîğa tensîb olunan zevât

- (1) Şerîf 'Alî Haydar Bey
- (2) Sâbık Evkâf Nâzırı Hayrî (bu 'âciz)
- (3) 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey
- (4) Esbak Dâhiliyye Nâzırı Tal'at Bey
- (5) Hâriciyye Nâzırı Sa'id Halîm Paşa* [*yanlışlıkla 4 olarak numaralanmış]
- (6) Esbak Nâfi'a Nâzırı Hülûşî Bey* [*yanlışlıkla 5 olarak numaralanmış]
- (7) Hâcî Evliyâ Efendi* [*yanlışlıkla 6 olarak numaralanmış]

Diğer dört kişi esâmîsi hâtırımda kalmadı. Tal'at Bey ve Midhat Bey ile oradan Merkez-i 'Umûmî'ye gittik. Câhid ve Babanzâde İsmâ'il Hakkî ~~H~~ Beyler Mûsâ Kâzım Efendi orada //X-09// idiler. Diğer a'zâ da var idi. Benim vilâyât-ı şarkıyyeye 'azîmetim hakkında mü'tala'amı sordular. Keyfiyyeti tafşîlâtıyla anlattım. Dâhiliyye Nâzırı'nın Bursa vâlîliğini şehremânetini vilâyâta müfettişliği ve nihâyet komisyon riyâsetini nasıl teklîf eylediğini söyledim. Kemâl-ı hayretle dinlediler. Bunlardan hiçbirinin haberi olmadığını söylediler. Söz hükûmete intikâl etti. Nâzırların ve bilhâşşa Dâhiliyye Nâzırı'nın 'adem-i kifâyetine dâ'ir sözler söylendi. Tal'at Bey'den

mā'adā a'zānın cümlesi müttefik gibi görülüyor Tal'at Bey de Hācī 'Ādil Bey'i eskisi gibi müdāfa'a etmiyor idi. //X-10//

6 Nīsān Sene 329 Cum'a ertesi

Dün Hābīb Beyle verdiğimiz karar üzerine şabāhleyin erken ilk trenle (4 ½) İstanbul'a indim. Levāzım-ı 'Umūmiyye Re'isi Mīrlivā İsmā'il Paşa'nın hānesine gittim. Hābīb de orada idi. Bir sâ'at kadar konuştuk. Hülāşası: Maḥmūd Şevket Paşa'nın maḥām-ı şadārette kalması menāfi'-i vaṭaniyye icābındandır. Ondan başka şadāreti iḥrāz edecek bugün münāsibi yoktur. Şu hālde müşārünileyhin devām-ı me'mūriyyeti için cümlemiz şarf-ı mesā'ī etmeliyiz. İşte bu kabilden olaral evveleminde hey'et-i hāzıra-i vükelāyı muvāfık görür ve onlar ile ḥidmet //X-11// muvaffak olacağını kendisi mü'tekid bulunuyor ise peka'lā. Hiç birini tebdile kimse lüzüm göremez ve görmemelidir. Şāyed bunlardan muvāfık bulmadığı var ise onları da tebdil eylemelidir. Velhāşıl Maḥmūd Şevket Paşa'nın her ḥuşūsta tamāmiyle müstaḳil ve serbest olduğu kendisine ifhām olunmalı bunun ḥilāfını imā ve işaretle te'min-i mevki' ve menfa'at etmek isteyenlerin entrikalarına meydān vermemelidir.

Bu böylece müttefikan münāsib görüldü.

~~Sāniyyen~~ Oradan ben Hābīb Beyle berāber çıktım Dizdāriyye'ye kadar geldim. Hābīb ayrıldı gitti. Ben de Selānik 'Adliyye Mūdīr-i Sābıķı Tatar İsmā'il Efendi'nin hānesine gittim. Bir sâ'at kadar kaldım. Bu zāt me'mūr-in-i 'adliyyenin müstaḳim ve muḳtedirlerindendir. //X-12// On dört sene muḳaddem (1 Teşrīn-i Evvel Sene 1314 ta'rīhinde) Mar'aş müdde'ī-i 'umūmī mu'āvinliğine besmelekeş ibtidār olduğum zamān mūmāileyh de orada cezā re'isi idi. Altı māh kadar refākat etmiş idik. Oradan Zirā'at Nezāreti'ne uğradım Celāl Bey'i gördüm. Bilāhere vasaṭi bir buçukta Merkez-i 'Umūmī'ye gittim. Bugünkü müzākere Memālik-i 'Oşmāniyye'nin idāresinde ecnebī müteḥaşşıslarından istifāde etmek lāzım geleceğine mütedā'ir idi ki ×× Bāb-ı 'Ālī de böyle taşavvur ediyor imiş. Vasaṭi sâ'at beşi yirmi geçerek köprüden hareket eden Ḥaydarpaşa vapuruna bindim. Göztepe'de indim. Memdūḥ Beyefendi'ye uğradım. Hāḳān-ı sābıķın ḳurenāsından Fā'ıķ Bey'in kerimesiyle yeğenim Reşid'in //X-13// nāmzed edilmesine dā'ir evvelce beynimizde sebķeden müzākere Fā'ıķ Bey'e Memdūḥ Bey tarafından söylenmiş ve cevāb-ı muvāfaḳat alınmış idi. Ben de

Beşiktaş'a gittim. Reşid'in peder ve vâlidesine söyledim. Onlar da muvâfaqat eylediler. Reşid'in resmini bugün Memdüh Bey'e verdim. Cenâb-ı Haq hayırlısını ihsân buyursun Âmin. //X-14//

14 Nisân 1329 Pazar

Bugün Yevm-i Cülûs-ı Pâdişâhî olduğundan ba'de zühür Erenköyü'nden hareket eden iki treniyle İstanbul'a indim. Trende Gâzî Muhtâr Paşa ile görüşüm. Köprüden bir 'araba ile Beşiktaş Sarây-ı Hümâyûnu'na gittim. Teşrifâtçıların delâletiyle Vükelâ Odası'na dâhil oldum. İmzâya maşûş olan defteri getirdiler. Evvelâ Muhtâr Paşa imzâ etti sonra ben imzâ eyledim. A'yândan Şâlih Paşa gelmiş idi. O da imzâ eyledi. Başmâbeyinci Hâlid Hürşid Bey'in delâletiyle Gâzî Muhtâr Paşa huzûra da'vet olundu. Ben de İkinci Mâbeyinci Tefîk Bey'in odasına gittim. Şerîf 'Alî Haydar Beyefendi Hâzretleriyle Esbak Dâhiliyye Nâzırı Tal'at Bey orada idiler. Kahve içtikten sonra Tal'at Bey bana "Gidelim mi?" //X-15// dedi. "Gidelim." dedim. Birlikte odadan çıktık. Oda kapısında Tal'at Bey "Ben biraz Başkâtib'e uğrayacağım." dedi "O hâlde ben gideyim." dedim. "Hayır birlikte gidelim zâten ben de çok kalmam. Edirne Mevlevî şeyhine ihsân-ı şâhâne olmuş teşekkür edeceğim. Sonra birlikte gideriz." dedi. Berâber Başkâtib Fu'ad Bey'in odasına gittik. Dâmâd-ı Şehriyârî Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından Hâfiz Haqqî Bey de oda kapısında bize teşadüf etti. Birlikte girdik. Az bir müddet sonra bir âdam geldi. Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'nin beni istediğini söyledi. Odada bulunanlara vedâ' ederek çıktım. Dışarıda başmâbeyinci bana dedi ki "Şerîf 'Alî Haydar Beyle sizi berâber Efendimiz kabul buyuracaklar." Haydar Beyefendi de o sırada geldi. Birlikte huzûr-ı hümâyûna gittik. Haydar Beyefendi önde dâhil-i huzûr-ı hümâyûn oldu ben de onu ta'kîb eyledim. //X-16//

Zât-ı Şâhâne bu 'âcize pek ziyâde iltifât buyurdular.

Şerîf Haydar Bey'e hitâb ederek "Hayrî Bey gibi evkâf nâzırı gelmedi. Çok hizmet etti. Yine nâzır olmasını pek ziyâde arzû ediyorum." buyurdu. Şerîf Haydar Bey de "Efendimiz irâde buyurursunuz Hayrî Bey bendeniz de bi'ttabi' kabul ederler." dedi.

Zāt-ı Hâzret-i Pâdişâhî “Öyledir faķaķ ben meşrûtiyyete ri‘âyetkârım. Şadr-ı A‘zam Paşa‘ya sen söyle. Vâkı‘a Şadr-ı A‘zam Paşa da Hâyri Bey‘i arzû eder. Hattâ ‘adem-i ķabûlünden sıkıldı ve bana birkaç def‘a söyledi. Lâkin meşrûtiyyet icâbı bir kerre kendisine söyleyiniz ve ‘Hâyri Bey ķabûl ediyor.’ deyiniz.” buyurdu. Şerif Hâydar Bey ayaĝa kalktı bir temennâdan sonra “İrâde-i seniyyeyi şimdi Şadr-ı A‘zam Paşa‘ya teblîĝ ederim.” dedi. //X-17//

Ben bu hâllerden mebhût ve mutahayyır olarak bir şey söyleyemedim ve Zāt-ı Şâhâne‘nin benim evķâf nâzırı olmaklıĝım huşuşunda gösterdiği arzû ve ısrâr o derecede idi ki reddetmek hilâf-ı edeb ve terbiyye olacak idi ve bu teklif ve emri şâhâne ikinci def‘a olarak vukû‘buluyor idi. Birinci def‘a naşıl emrolunduĝunu ve ne yolda i‘tizâr eylediĝimi bundan evvelki defter-i hâtırâtımda muharrerdir.

Hulâşa irâde-i pâdişâhiye muhâlefet edemedim. Arzûmun hilâfına olarak muvâfakate mecbûr kaldım.

Nihâyet Zāt-ı Şâhâne kıyâm buyurdular biz de vedâ‘a hâzırlandık. Şerif Hâydar Beyefendi vedâ‘ etti. Onu müte‘âķib ben vedâ‘ etmekte iken Zāt-ı Şâhâne saĝ elini omuzuma vaz‘etti “Beni çok memnûn ettin Allâh senden râzî olsun.” buyurdu. Te‘mîn-i muvaffakiyyetime ‘â‘id daha bir takım kelimât-ı talîfiyye-i du‘âiyyeyi istimâ‘ ederek kapıdan çıktım. //X-18//

Şerif Hâydar Bey gülerek “Bugün Cenâb-ı Haķ gönlümün arzûsunu verdi.” dedi. Ben de “Hâyırdır inşâ‘allâh Zāt-ı Şâhâne ile sen yaptın.” dedim. Merdivenlerden indik. Başmâbeyincinin odasına girdik. Vaķ‘anüvis ‘Abdurrahmân Efendi Hâzretleri orada idi. Beş altı dakika sonra Şerif Hâydar Bey vedâ‘ ederek gitti – ben de keyfiyeti olduĝu gibi ‘Abdurrahmân Efendi‘ye hikâye eyledim – tebrîk etti ve ķabûl ettiĝimden dolayı iyi hareket eylediĝimi söyledi.

Benden sonra huzûr-ı hümayûna Tal‘at ve Haķķi Beyler girmişler idi. Onlar da çıktılar. Mâ vaķ‘aa-i hâli onlara da hikâye eyledim. Tal‘at Bey “Ehluhu maħalluhu.” dedi faķaķ “Anadolu-i Şarkî‘ye gitmeĝe mâni‘ deĝildir deĝil mi?” diye ‘ilâve eyledi. Sarây kapısında Tal‘at Bey İstanbul‘a ben de //X-19// Hâfîz Haķķi Bey ile Beşiktaş‘a gittim. Beni yeĝenim Rızâ‘nın hânesine bıraktı. Haķķi Bey ‘arabasıyla Ortaköy‘deki

sarāyına gitti. Ben Rızā'nın hānesinde bir sā'at kadar kaldım. Oradan Erenköyü'ne hāneme gelmek üzere çıktım. Köprüye geldim. Köprüde Saruhan Meb'ûş-ı Sābıkı Muşafā Fevzī Efendi'ye teşādūf ettim. Şamīmī bir arkadaştır. Ayakta biraz ḥasb-i ḥāl ettim. Doğrusu sarāya gittiğime nedāmet ediyor idim. Mümāileyh beni tesliyye ve teşvīk eyledi ve “İnşā'allāh ḥayırdır.” dedi.

Vapura bindim hāneme geldim.

Gece Nāfi'a Nāzır-ı Sābıkı Hūlūşī Bey'e gittim. Evvelsi günü Dāhiliyye Nāzır tarafından kendisine Bağdad vāliliği teklif edilmiş idi. 'Adem-i ḳabūl cevābını verdiği anlattı. Ben de bugünkü ḥālī anlattım. O da memnūn oldu. İşte Hūlūşī Bey'e gitmek üzere evden çıkacağım vaḳit bir telgraf //X-20// aldım. Şadāret Müsteşārı 'Ādil Bey'den idi. Yarın ba'deẓẓuhr sā'at ikide Dā'ire-i Şadāret'te Şadr-ı A'zam Paşa ile görüşmek ḫaleb olunuyor idi. Telgrafi da Hūlūşī Bey'e gösterdim. //X-21//

15 Nīsān Salı-Pāzār ertesi

Şabāhleyin Mekteb-i Ḳuzāt'a gittim. Birinci dersim Taḫbīkāt-ı Cezā'iyye idi. İkmāl ettim.

İkinci dersi Ḳānūn-i Cezā'ī'yi okuttum. Oradan Merkez-i 'Umūmī'ye uğradım. Şeyḫülislām-ı Esbaḳ Mūsā Kāzım Efendiyle Şerīf Ca'fer Paşa orada idiler. Şerīf Ca'fer Paşa'ya birāderi Şerīf 'Alī Ḥaydar Bey mes'eleyi ḫikāye etmiş o da arkadaşlara söylemiş cümlesi ḫüsn-i ḳabūl ettiler.

Sā'at ikide Dā'ire-i Şadāret'e gittim. Maḫmūd Şevket Paşa “Dün Şerīf 'Alī Ḥaydar Bey bir şey tenşīr eyledi.” dedi.

Ben de keyfiyyeti ḫikāye eyledim.

Paşa “Çok memnūn oldum. İnşā'allāh memleketi kurtarmağa birlikte şarf-ı mesā'ī ederiz.” dedi. //X-22//

Ben “Zāt-ı Sāmīnizden bir şey ricā edeceğim. O da şāyed şulhten sonra rüfeķā ile geçinemez ve devām-ı me’mūriyyetim bence mümkün olamaz ve hāl ve mevķi‘ de kabine hey’etinin taşhīh ve ta’dīline müsā’id bulunmaz ise evķāf nezāretini Hey’et-i Vūkelā meyānından ihrāc buyurunuz evķāf-ı islāmīyyeye haşr-ı mesā’i edeyim.”

Paşa “Evķāf nezāreti mühimdir. Hey’et-i Vūkelā’dan bir post gā’ib etmek doğru değildir. Eğer arkadaşlar ile geçinemez iseniz birlikte icābına bakarız.”

Bundan ziyādeye baħış müteħammil deęil idi. Vedā‘ ettim. Paşa da lutfen bana ķabūlümden dolayı teşekkür etmek şūretiyle ibrāz-ı nezāket buyurdu. //X-23//

Oradan Maħmūd Māhir Efendi’nin yazıhānesine geldim. Çorum Meb’ūşu Münir Bey’i buldum. Birlikte Galata tarafına geçtik. Necmeddīn Mollā Bey’in yazıhānesine gittik. Münir Bey benim nezāretimden memnūn olmadı. “Şu sırada olmasa daha iyi olur idi.” dedi. Necmeddīn Bey de “Olmasa daha iyi idi faķaķ Zāt-ı Şāhāne’nin şu şūretle ısrārına muķābele edilemez. Ķabūlde işābet ettin.” dedi. Aħşām üzeri ayrıldık. //X-24//

16 Nīsān Sene 329 Salı

Bugün Erenköyü’nde hānemde kaldım. ‘Abdullāh ‘Azmī Efendiyle Ğanī Bey ile görüştüm. Öğleden sonra ‘Abdullāh Efendiyle Göztepe’ye Memdūh Beyefendi’ye gittik. Aħşāma ķadar Memdūh Bey’de kaldık. Aħşām sā‘at vasaķi yedi olmuş idi. Hāneme geldim. Şadāret’ten bir tezkere gelmiş – 15 Nīsān Sene 329 ta’rīhinde şādır olan irāde-i seniyye mücebince evķāf nezāretinin ‘uhdeme tevcīh buyurulduğu teblīę olunuyor. //X-25//

17 Nīsān 1329 Cehārşenbih

Şabāhleyin vasaķi sekiz treniyle Erenköyü’nden İstanbul’a indim. Hārbiyye Nezāreti’ne gittim. Geceyi orada geçiren Maħmūd Şevket Paşa ile görüştüm. Beni tebrīk etti. İzhār-ı memnūniyyet ederek birlikte memleketin menāfi’ine hīdmet edebilmek temenniyyātını izhār eyledi. Sonra evķāftan baħşedildi. “Üsküdar’dan ‘Alemdağı’na bir şimendifer inşāsına evķāf nezāretince teşebbūş edilse.” dedi.

Ben “Zāten bu işi evvelce (evvelki nezāretimde) taşavvur ettim) Nāfi‘a Nāzırı Cāvid Beyle görüştüm. Faķať onda fikr-i mu‘āvenet göremedim. Eđer mu‘āvenet va‘ad buyurursanız* [*بيورورسكز yazılmış] hemān teşebbüs ederim.” dedim.

Şadr-ı A‘zam “Hay hay teşebbüs ediniz.”

Ben “Bugün Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī‘yi ziyāret münāsib midir?”

Şadr-ı A‘zam “Pek münāsibdir. Her hālde bugün sarāya gidiniz.” //X-26//

Oradan Çenberlitaş civārında bulunan Evķāf Nezāreti Dā‘iresi‘ne gittim. Bu dā‘ire bundan tahmīnen otuz sene muķaddem ‘adliyye ve hāriciyye nezāretlerinde bulunmuş olan ‘Āşım Paşa‘nın konağı idi. Birinci nezāretimde yedi bin iki yüz liraya veresinden evķāf nezāreti nāmına satın almış idim. İşābet olmuştur çünkü beş bin arşın bir ‘arşa üzerinde binā edilmiş cesīmce bir hānedir. Arşını iki lira etse on bin lira eder. Bir de evķāf kirādan kurtulmuştur. Her ay yirmi beş lira bedel-i icāre vermekte idi.

Dā‘irede nezāret erkānının tebrīkātını ķabūl ettim. Oradan vasaťi sā‘at bir buçukta Beşiktaş Sarāy-ı Hümāyūnu‘na gittim. Huzūr-ı şāhāneye ķabūl buyuruldum. //X-27// İrāde-i şāhānelerine imtişālen nezāreti ķabūl ettiğimden dolayı beyān-ı maħzūziyyet buyuruldu. Sarāydan Bāb-ı ‘Ālī‘ye geldim. Vūkelā da geldiler. Beni tebrīk eylediler. //X-28//

18 Nīsān Sene 1329 Pençşenbih

Bugün şabāhleyin dā‘ireye gittim. Sā‘at üçe ķadar meşgūl oldum. Ondan sonra Bāb-ı ‘Ālī‘de Meclis-i Vūkelā‘da hāzır bulundum. Müzākere bir nizāmnāme lāyiķasına aitti. Her gün Meclis-i Vūkelā‘nın in‘iķād etmesinden bir takım mesā‘il-i mühimme-i dāhiliyye ve hāriciyye ile iştiğāl ediyorlar zanneylemekte idim. Hālbuki nizāmnāme lāyiķalarıyla iştiğāl ediyorlar imiş. Müte‘essif oldum. //X-29//

19 Nīsān 329 Cum‘a

Bugün nezâretimin ilk cum‘ası idi. Dolmabağçe Câmi‘-i Şerîfi’nde icrâ kılınan selâmlık resm-i ‘âlisinde bulundum. Oradan yeğenimin Rızâ Bey’in hânesine gittim. Oradan sâ‘at beş râddelerinde Galata’da Filip’in kahvesinde Mülâzım Münîr Bey’i buldum. Onunla berâber Haydarpaşa vapuruna bindik. Tren ile Kartal’a kadar gittik. Vasaî sâ‘at yedide ‘avdet eyledik. Geceyi Münîr Bey bizde geçirdi. //X-30//

21 Nîsân Sene 329 Pâzâr

Bugün Velî‘ahd Yûsuf Efendi Hâzretlerini ziyâret ettim. Bir sâ‘at kadar görüştüm. Bizim ma‘hûd tevķîf mes‘elesinden bahşetti ve nasıl olduğunu söyledi. Anlattım. Mûte‘essif oldu.

Oradan Şehzâde ‘Ömer Hilmî Efendi’nin dâ‘irelerine gittim ziyâret ettim. Bu şehzâde Pâdişâh-ı Zamân Sultân Mehmed Hân-ı Hâmîs Hâzretlerinin en küçük evlâdıdır. Yirmi beş yaşındadır. Müşârünileyhi ziyâretimin sebebi cum‘a günü maħfil-i hümâyûnda lalasını göndermiş ‘âcizlerinin hâtırını su‘âl ettirip me‘mûriyyetimi tebrîk ettirmiş idi. //X-31// Oradan Evķâf Nezâreti’ne gittim. Geç vakte kadar meşgûl oldum. //X-32//

25 Nîsân Sene 329 Pençşenbih

Bugün evķâf nezâretine Üskûdar’dan Çamlıca’daki Kısıklı’ya oradan ‘Alemdağı’na kadar elektrikli bir tramvay hâttı inşâ ve işletilmesi için vuķû‘bulan talebim üzerine Meclis-i Vûkelâ’da bilmüzâkere ruħşat verildi ‘arza gönderildi. //X-33//

26 Nîsân Sene 1329 Cum‘a

Bugün Dolmabağçe Câmi‘-i Şerîfi’nde cum‘a namâzını edâ ettim. Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî teşrîf buyurdu. Merdivenleri çıkar iken iltifât etti. Ba‘demâ nezâretten bırakmayacağını söyledi. Şâbit Bey “Efendim bırakmamalısınız.” dedi. Zât-ı Şâhâne de “Bırakmam.” dedi. Ve Kâmil Paşa kabinesinin beni tevķîf etmesinden dolayı tekrâr tekrâr izhâr-ı te‘essûf eyledi. ‘İlâveten “Beni dinlemediler. Eğer beni dinleseler idi bu felâketler olmaz idi.” dedi.

28 Nisân Sene 329 Pâzâr

Medîne-i Münevvere’de inşâ olunacak medrese-i külliyyenin komisyonu ilk def’a olarak bugün evkâfta ictimâ’ etti. Program için bir encümen tefrîk olundu. On beş gün sonra ta’lîk edildi. Hâriciyye Nâzırı Sa’îd Hâlim Paşa ile ben Şûrâ-yı Devlet Re’îsi Sa’îd Paşa’yı yoklamaya gittik. Keyifsizdir. //X-34//

29 30 Nisân Sene 329 Pâzâr-ertesî Salı

Bugün vasaîi sâ’at dördte in’ikâd eden Meclis-i Vükelâ’da en mühim müzâkere Anadolu vilâyetlerinden havâlî-i şarkıyyede bulunanların şüret-i idâresi müzâkere edildi. Bunları x ya iki mıntıqaya taqsîm ederek her birine birer müfettiş-i ‘umûmî ta’yîni evvelce taşavvur olundu. Müfettiş-i ‘umûmîlerin şahısları tezekkür edildiği sırada Dâhiliyye Nâzırı ‘Âdil Bey benim için “Hayrî Bey bana söz vermiş idi. Müfettiş-i ‘umûmîliği kabûl eylemiş idi.” dedi. Ben de “Evet evvelce söz verdim fakat olvaqt bana tevdî’ olunacak vazîfe hem muvaqqat ve hem de mu’ayyen bir şey için (arâzî) idi. Şimdi işin mâhiyyeti değişiyor. Evvelâ vazîfe muvaqqat //X-35// değil dâ’imîdir. Sâniyyen der’uhde edilecek umûr da mu’ayyen değildir ‘umûmîdir. Bundan başka da müfettiş-i ‘umûmîlik vazîfe-i mühimmesine ben kâfî değilim. Avrupa’da ve dâhil-i memlekette ma’rûf zevâtan intiḥâb olunmalıdır.” dedim.

Ekseriyyet beni taḥdîk ettiler. Şadr-ı A’zam “Kimler vardır? Bana iki müfettiş bul.” dedi. Hüseyin Hilmî Paşa Haḫḫî Paşa’yı ve üçüncü olarak Necmeddîn Mollâ Bey’i söyledim ve fakat bunların kabûl edeceğinden emîn olmadığımı da ‘ilâve ettim ve “Mevcûd vâlîler arasından alınmak lâzım gelir ise Hüdâvendigâr Vâlî-i Esbakı Hüsni Beyle Beyrût Vâlîsi Hâzım Bey vardır.” dedim. “Ma’hâzâ bu iki zâttan daha münâsibini bulamadığımdan isimlerini zikrediyorum //X-36// yoksa müfettiş-i ‘umûmîlik evşâfını tamâmen câmi’ değillerdir.” dedim.

Vükelânın her birinde âdam bulmak ḫuşuşunda âsâr-ı hayret görünmeğe başladı. Nihâyet “Müfettiş-i ‘umûmîleri İngiltere’den celbedelim.” denildi ve ittifâḫ-ı ârâ ile Erzurûm ve Sivas ve Trabzon vilâyetlerine bir müfettiş ve Diyârbekir Ma’mûretül’azîz ve Van ve Bitlis vilâyetlerine de diğeri bir müfettiş celbine ve her

mıntıkaya bir ‘adliyye bir nâfi‘a bir zirâ‘at bir orman müfettişi ta‘yîn edilmesine karar verildi ve müfettiş-i ‘umûmînin vazîfe ve şalâhiyyetini gösterir esâs mâddelerin ta‘yîni teklîf olundu. Hâcî ‘Âdil Bey bir şeyler yazdı okudu i‘tirâz edildi. Ben ba‘zı müţâla‘ât-ı ‘umûmiyyede bulundum. Şadr-ı A‘zam //X-37// bana hitâben “Sen yaz.” dedi – ben kâlemi aldım yazmağa başladım. Faķaķ sâ‘at sekize gelmiş olduğundan Şadr-ı A‘zam “Bugün vaķit geķti müzâkeremiz kâfidir bugün bu kadar yeter.” – bana hitâben – “Yarın bir şey yaz görelim.” dedi. Meclis dağıldı sekizi on beş geķe vapuruyla köprüden hareket ettik. //X-38//

1 Mayıs Sene 329 Cehârşenbih

Bugün Dâ‘ire-i Evķâf‘ta sâ‘at üçe kadar meşğûl oldum. Sâ‘at bir buçukta Üsküdar‘dan ‘Alemdağı‘na tramvay imtiyâzı* [*امتتازی yazılmış] talebinde bulunan şirketin vekîli geldi. Benim evķâf nâmına olan aķalebimden vazgeçmekliğimi ricâ etti. “Evķâfin menfa‘atini te‘mîn için bugünlerde bir muķâvele yapalım.” dedi.

Ben yüz vermedim. Bunun üzerine herîf beni tehdîde kıyâm etti ve xx “Mösyö Pişon‘a yazmadım.” dedi. Pişon Fransa Hâriciyye Nâzırı‘dır. Bununla bir mes‘ele-i siyâsiyye ihdâş ve devlete müşkilât ikâ‘ //X-39// edeceğine imâ eyledi. Ben de anlamamazlığa geldim. Kendisine yol verdim. Faķaķ zihnimi herîfin hâli işğale başladı. Çünkü Fransızlar edepsizdir devletin şu hâlde bin* [*بك pek yazılmış ancak bin okunması daha uygun görünüyor] türlü müşkilât ikâ‘ ederler. Huşuşıyla mâliyye kongresi Paris‘te ‘aķdolunuyor. Bizim murahhaşlar içinde Câvid Bey gibi menâfi‘-i mühimme-i islâmiyyeyi nażar-ı ehemmiyyete almayan zevât bu huşuşu i‘zâm ederler diye düşündüm. Evvelâ Mi‘mâr Kemâl ile Mühendis Ziyâ‘yı celbettim. Bu işte muvaffakiyyet sür‘atle olabileceğini ve bir aya kadar projeleri ikmâl edebileceklerini beni müşkilâttan tahliş edebileceğini söyledim. Bir ayda ikmâli va‘ad ettiler. Ve Emlâk-ı Vakfiyye Müdürü Nûrî Bey‘i de Üsküdar‘a gönderdim. İskele civârında //X-40// istimlâk edilecek mahallerin kıymetlerini ta‘yîne gönderdim. Bâb-ı ‘Âli‘ye gitmek üzere dâ‘ireden çıktım. Yolda Merkez-i ‘Umûmî‘ye uğradım. Tal‘at Bey‘i gördüm. Fransızların vekîli olan şahşın sözlerini hikâye ettim ve bunu muşâlaħa neticesine kadar idâre eylemesini Tal‘at Bey‘den ricâ eyledim. O da Düyûn-ı ‘Umûmiyye‘deki Mösyö Piyar vâsıtasıyla idâre edebileceğini va‘ad etti. Oradan Bâb-ı ‘Âli‘ye geldim.

Meclis-i Vükelâ'da dün bana tevdî' olunan varağayı Şadr-ı A'zam'a verdim. Okudular taşvîb eylediler.

Esâsı şöyledir.

Müfettiş-i 'umûmîler – umûr-ı nâfi'a ve ma'ârif ve zirâ'at //X-41// ve 'ümrânî ve iktisâdî memleketin muhtâc olduğu ıslâhat husûşunda ve âsâyişin vâlî ve kumandanlar ile bilme muhâbere te'mîn ve muhâfazasında tedâbîr ittihâzında ve bilcümle me'mûrîn haklarında murâkabe ve teftîş şalâhiyyetini hâ'iz olacaktır.

Çabûl edildi ve Londra Sefiri Tevfîk Paşa'ya telgrafla ~~sad~~ yazıldı.

Bundan sonra Nevâhî Çânûnu'nun müzâkeresine başlandı. (42) mâdde kadar okundu ve çabûl edildi.

Bundan sonra Amerika Sefiri'nin taleb ve iltimâsı üzerine Filipin ahâlî-i islâmiyyesine taraf-ı meşîhatpenâhîden bir mektûb yazılıp gönderilmesi çarârgîr oldu. Mektûbda //X-42// Müslümânlar cânib-i eşref-i hilâfetpenâhîden naşîhat olunuyor dîn-i İslâm'da münehhâ olan şeylerden mücânebet olunması ve hüsn-i ahlâka temâ temessük tavsiyye olunuyor idi. "Mektûb o kadar güzel yazılmamıştır." dedim. Şadr-ı A'zam "Sen yaz." dedi. Ben "Ben yazamam façat Meşîhat Müsteşârî Sa'îd Efendi daha iyi yazar." dedim.

"Peka'lâ o yazsın." dedi. Şeyhülislâm Efendi'ye tevdî' ettiler. Amerikalıların böyle bir iltimâsta bulunmaları çarîb görüldü. İstizâha cevâben Şadr-ı A'zam "Amerikalıların Filipin Vâlî-i Sâbıkı şimdi buradadır //X-43// bana geldi Hâriciyye Nâzırı görmüş bu mektûbu o taleb etti ben de 'Peka'lâ.' dedim. Bunun üzerine Sefir teşekkür geldi bana teşekkür etti." dedi. //X-44//

4 Mayıs Sene 329 Cum'a ertesi

Bugün sâ'at üçe kadar dâ'irede çalıştım. Üçte Hâriciyye Nezâreti'ne gittim Sa'îd Hâlîm Paşa ile görüştüm. Birlikte Meclis-i Vükelâ'ya gittik. Anadolu vilâyetlerinden ba'zılarına İngiltere'den taleb ettiğimiz müfettişler mes'elesinin İngiltere'de pek

ziyāde hüsn-i te'shîr hâşıl ettiğini ve Hâriciyye Nâzırı Sir Edward Grey* [*ادوار غرهى] ile müsteşârı berâber bulunduğu sırada Bâb-ı 'Âlî'nin telgrafi müfâdını tebliğ eylediğinde Sir Edward Grey bunu Devlet-i 'Osmâniyye'nin cidden ıslâhatı taşmîm eylediğine delil 'addedeceğini söylediğini ve bu bâbda İngiliz me'mûrlarını yakında tefrîk ve tebliğ edeceklerini //X-45// 'ilâveten* [*علاوة] beyân eylediğini Tefrîk Paşa telgrafında beyân ve ifâde ediyor.

Zirâ'at Nâzırı Celâl Bey bana dedi ki "Bugün Fransa Sefîri gelip Şadr-ı A'zam'a 'Alemdağı tramvayından dolayı protesto edecektir."

Ben – pek ziyāde münfa'il oldum. Dedim ki "Te'essüf ederim. Bu hâllere sebebiyyet veren Hey'et-i Nâfi'a me'mûrlarıdır (müşârünileyh nâfi'a nâzırı vekîlidir). Bilmem neden ise bu tramvayı evkâfın yapmasına bir türlü râzî olmuyorlar." dedim.

Celâl Bey ile aramızda biraz sertçe sözler deverân eyledi.

Celâl abdal ve evvelce bir şey hakkında kim ne der ise //X-46// ona inanır hulâşa şâf ve muhâkemesiz bir âdamdır. Doğrusu nâzır olamaz. //X-47//

5 Mayıs Sene 329 Pâzâr

Fâtih Câmî'-i Şerîfi'ni Hâlî ile Tefrîş

Birinci nezâretim zamânında Fâtih Câmî'-i Şerîfi'nin yekpâre bir hâlî ile tefrîşini taşavvur etmiş idim. Mağsadım hem sirkatten viķāye ve hem de Fâtih gibi meķarr-ı 'ulemâ bulunan bir câmî'in şüret-i nefisede tefrîşi idi. Hereke Fabrikası Müdîri Hâcî 'Âkif Bey ile görüştüm. Yekpâre olmaz ise de yekpâre gibi bir tarz-ı dilnişinde i'mâlini der'uhde eyledi. Şimdiye kadar ikmâl edilememiş bu kerre ikmâl edilmiş olduğundan bugünden i'tibâren tefrîşe mübâşeret olunmuştur. //X-48// Pençşenbih gününe kadar tefrîşi ikmâl olunacaktır. Ya'nî ancak beş günde tefrîş edilebilecektir.

8 Mayıs Sene 329 Pençşenbih

Bugün Dâ'ire-i Neẓâret'te sâ'at vasaḫi beşe kadar çalıştım. Zuhurdan muḫaddem yeğenim Vaşşâf geldi. Ma'ârif Neẓâreti tarafından 'ulûm-ı riyâziyye taḫşîli zımnında İsviçre'de Cenevre'ye gönderiliyor idi. Bugün sâ'at ikide vapur hareket ediyor imiş vedâ'a geldi. Naşîhat ettim. Sebât ve sa'y etmesini söyledim. Du'âlar eyledim. Taḫşiline devâm ve iḫdâm edeceğine söz verdi. Cenâb-ı Haḫ muvaffaḫ buyursun. //X-49// Vaşşâf'ın berây-ı taḫşîl Avrupa'ya 'azîmeti bu def'a ikincidir. Birincisi Ṭal'at Bey dâhiliyye nâzırı iken Hâhâmḫâne tarafından Paris'e üç efendi gönderilmiş idi. Vaşşâf da onlar ile berâber gitti. Faḫaḫ sebât edemedi 'avdet etti. Gerçi yalnız Vaşşâf 'avdet etmedi diğer iki arkadaşı da birlikte geldiler. Faḫaḫ sonra nedâmet ettiler. Bu def'a ma'ârif neẓâretinden şehri iki yüz Frank ma'âş ile gidiyor. İnşâ'allâh sebât eder. Bir de Vaşşâf biraz ḫây lâz. Gerçi zekîdir faḫaḫ çalışmaz. Birâderi Reşîd gibi değildir. Reşîd Mekteb-i Ḥuḫûḫ'u ikmâl etti. Bundan dört sene muḫaddem 'adliyye neẓâretinden Paris'e gönderildi. Bu sene de //X-50// Paris Ḥuḫûḫ Mektebi'ni ikmâl etmek üzeredir. Sinn i'tibâriyle Vaşşâf'tan iki yaş büyüktür. Hâlbuki ḫayât-ı taḫşîliyyede çok ileridir. Reşîd ağırbaşlı müteḫammil çok çalışır ciddî bir gençtir. Vassaf bil'akis ḫoppa ḫây lâz bir çocuktur. İşte bu ḫâli beni düşündürüyor. Taḫşile devâm edemeyerek 'avdet edeceğinden korkuyorum. İnşâ'allâh kendisinin bana olan va'adı vechile (beni maḫcûb etmez) “Amûca seni maḫcûb etmeyeceğim.” dedi. Vaşşâf ile konuşur iken 'Avnî de berâber idi. Birlikte gittiler. Haḫ selâmet ve muvaffaḫiyyet versin. //X-51//

Sâ'at ba'de zühr dörde gelmiş idi. Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi Esbaḫ Dâhiliyye Nâzırı Ḥalîl Bey geldi. Bir sâ'at kadar konuştuk. Dâhiliyye Nâzırı Ḥacî 'Âdil Bey'den şikâyet eyledi. “Evvelki gün Ṭal'at Bey ile berâber Ḥacî 'Âdil'e gittik. İzmir Vâlîsi'nden pek çok şikâyet olduğunu söyledik. İhtiyârlığından ve 'âdetâ ma'lûl bulunduğundan memleketi idâreye edemeyeceğini* [ایده جكنى* edeceğini yazılmış] anlattık. Ne söylese beğenirsin 'Nâzım Paşa ideal bir vâlîdir 'azledemem.’ dedi. Nâzım Paşa'nın idâredeki za'afını ve memlekette idâresizliğini teslim ediyor faḫaḫ 'Nâzım Paşa'nın řaḫşına ḫürmet ederim 'azledemem.’ diyor. //X-52// Ğarîb değil mi bir řaḫş için bir memleketi bir vilâyeti taḫrîb edecektir.”

Ḥalîl Bey gittikten sonra Ḥacî Evliyâ Efendiyle berâber Fâtih Câmî'-i şerîfi'ne gittik. Hereke fabrikasının i'mâl eylediği* [ایلدی* yazılmış] ḫâlî tefrîş edilmiş idi. Onu

gördük. Hâli pek güzeldir ancak tefrîş güzel değildir. Yarın Hâcî ‘Âkif Bey’e söylerim. //X-53//

9 Mayıs Sene 329 Cum‘a* [9 Mayıs 1329 pençşenbihye teşâdüf ediyor]

Selâmlık resm-i ‘âlîsi Dolmabâğçe Câmi‘-i Şerîfi’nde oldu. Namâzdan muqaddem Zât-ı Şâhâne merdivenleri çıkar iken Sâbit Bey’in yanında bana hitâb ederek “Şâliha Sulţân’a dedim ki ‘Ben Hâyri Bey’e söyledim seni Fındıklı’daki sarâydan çıkarmayacaklar. Ancak siz de sarâyın evkâfın mâlı olduğunu i’tirâf ediniz. Bir kerre evkâfın mâlı olsun sana icâr edecekler. Bedel-i icâreyi ben verdim. Sen de otursun.” Bu emr-i şâhâneye teşekkür ettim. ~~Sarâyın evkâfa tesliminden sonra~~ //X-54//

[Bunu takib eden dört varak (yani sekiz sayfa, sayfalar X-55-62) makasla kesilmiş. Hepsinin yazılı olduğu kalan koçanlarından bellidir.]

10 Mayıs Sene 1329 Cum‘a ertesi* [10 Mayıs 1329 cumaya tesadüf ediyor]

Hedâyâ-yı* Pâdişâhî [*bu kelime sarîh okunamamıştır]

Bugün vasaṭî (ḳablezzuhr) sâ‘at sekiz treniyle Erenköyü’nden İstanbul’a indim. Evḳâf Nezâreti’ne gittim. On ikiye kadar dâ’irede çalıştım. Telefon ile Başmâbeyinci Hâlid Ziyâ-Bey Hürşid Bey “Bugün işiniz yok ise bugün işiniz var ise yarın sarây-ı hümâyûna gelmeniz İrade-i Seniyye-i Hâzret-i Pâdişâhî iktizâsındandır.” dedi.

Ba‘dezzuhr sâ‘at birde hareket ettim. //X-63// Sâ‘at ikide sarâyda bulundum. Başmâbeyinci Bey’in odasında yarım sâ‘atten ziyâde oturdum. Vürûdumu ‘arzettiler. Sâ‘at üçe geliyor idi. Huzûr-ı hümâyûna çağrıldım.

Beşiktaş Sarâyı’nın üst katında Zülvecheyn Salonu’nun deniz cebhesinde bulunan Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî’nin odasına girecek kapı küçük şöfanın salona açılan kapıdan girer iken Sereşvâbî Sâbit Bey elinde birkaç baston bulunduğu hâlde – bana – bir adânesine işâretle “Efendimiz bu bastonu Zât-ı ‘Âlînize ayırdılar.” dedi. Ben de “Teşekkür ederim.” dedim. //X-64// Bu sözü müte‘âkıb ufak şöfayı geçtim. Zât-ı

Şāhāne'nin dā'imā oturduğu oda kapısına vāşıl olmuş idim. Efendimiz ayakta muntazır bulunuyor idi. Oda kapısının iç yüzünde ~~yerden bir temennā~~ vazīfe-i ihtirāmı ifā ettim. Yürüdüm bir arşın mesāfe kalıncaya kadar muḳābele-i şāhāneye vāşıl oldum. İkinci bir temennā ~~ettim~~ ve ta'zīmden sonra (temennālara muḳābele etmek mu'tād-ı hümāyūn değildir) "Size zaḥmet ettim." buyurdu. "Estağfirullāh fermān buyurdunuz Efendimiz." dedim. Yer gösterdi faḳaḫ kendisi oturmadı. //X-65// Bitṭabi' ayakta irāde-i şāhāneye muntazır kaldım. Buyurdular ki "Enderūn'da Süleymān Efendi nāmında bir zāt vardır. Gāyet şāliḫ bir ādamdır. Yalan söylemez ve ötedenberi mücerrebimdir. Dün gece Hırḳa-i Şerīf Dā'iresi'nde Ḳur'ān tilāvet etmiş sonra uyumuş. Rū'yāsında Peyğamberimiz Şallallāhu 'Aleyhi ve Sellem'i görmüş. 'Reşād'a söyle ravzada elektrik yanmıyor yaptırın.' demiş."

Bu sözleri Zāt-ı Şāhāne 'aynen söyledi ve bu sözler bitince oturdu. Bana "Otur." emrini verdi. Muvācehe-i hümāyūnda oturdum – ayakta durmasının sebebini şimdi anladım. Faḫr-ı 'Ālem Efendimiz Ḥazretlerine //X-66// ta'zīm ve ihtirām maḳşad-ı hümāyūnuna müsteniddir. Oturduktan sonra devām buyurarak "Eğer evḳāf yapamaz ise biz yaptıralım." buyurdu ve benden cevāba muntazır oldu. "Ravza-i muṭṭaharanın elektrik ile tenvīrine evvelce teşebbüs edilmiş idi. İşin ne derecede bulunduğunu bilemiyorum. Taḫḳīḫ eder Efendimize 'arzeylerim. Ancak meşārif-i tenvīriyyeye evḳāfin müsā'adesi vardır. Irāde-i şāhāneleri mücebince hemān tenvīrine teşebbüs ederim." dedim. Beyān-ı maḫzūziyyet buyurdu ve 'ilāveten "Eğer elektrik mühendisi bulamaz iseniz bizim sarāyda Mühendis Sa'īd Bey vardır. Onu gönderebilirsiniz." dedi. "Eğer başka mühendis bulunamaz //X-67// ise Efendimizden istirḫām ederim." dedim. Muşālahadan su'āl buyurdu "Olacaktır Efendimiz." dedim. "Ancak zamānı şūret-i ḳaṭ'iyyede ta'yīn olunamaz." dedim. Yıldız Ḳaşr-ı Hümāyūnu'na gitmek arzūsunda bulunduğunu ve faḳaḫ muşālahadan evvel gitmek istemediğini söyledi. Ben de "Efendimizin Yıldız'a gitmesinde ne be'is vardır? Arzū buyurulduğu zamān teşrīf buyurulur." dedim.

"Bugün Meclis-i Vūkelā var mı?"

"Evet Efendimiz vardır."

“Öyle ise geç kalmayınız.” dedi. Ruḥṣata müsā‘adeye eđ delālet eder (ayağa kıyām buyurdu) kalktım. //X-68// Sābit Bey vāsıtasıyla iḥsān buyurulan bastondan dolayı ‘arz-ı şükrān ettim.

“Size lāyık değildir. Baston alıyor idim bir dāne de size tefrīk eyledim.” diye luṭfen iltifāt-ı şāhānede bulundular.

Vedā‘ ederek çıktım. Bařmābeyinci‘nin odasına girdim. İkinci Mābeyinci ve Ḥazīne-i Ḥāřa Müdiri orada idiler. Bařmābeyinci ayağa kalktı. Elinde kāđıda sarılmış bir bastonu uzatıp “Size ‘ā’iddir.” dedi. Teşekkür ederek aldım.

Ḳabzası altın ve sarı boynuzdan ma‘mül sekiz lira kıymetinde zārīf bir bastondur. //X-69//

Oradan Bāb-ı ‘Ālī’ye geldim. Meclis-i Vūkelā’da bulundum.

Şadr-ı A‘zam Londra Sefiri Tevfīk Pařa’dan gelen telgrafnāmeyi okudu – İngiltere’den celbini evvelce taşavvur ettiğ edip yazdığımız müfettişler mes’elesine cevāb idi. Ḥulāřası İngiltere Ḥāriciyye Nāzırı Sir Edward Grey diyor ki “Bu kadar çok İngiliz me‘muru celbeder iseniz diğer devletlerin mu‘ārazasına hedef olursunuz. Bāb-ı ‘Ālī’nin diğer devletlere karşı dūĉār-ı müřkilāt olmasını biz de istemeyiz. Şimdilik vilāyāt-ı //X-70// şarkıyyeye maḥşuř olarak dāḥiliyye nezāretine merbūť bir müfettiş-i ‘umūmī isteyiniz kāfidir.” diyor.

4 Mayıs Sene 329 ta’rīhli muḥtırada beyān olunan ḥāle külliyyen mübāyin bulunan bu telgrafnāme meya me’āli cümlemizin ḥayretini mūcib oldu. Aşıl ‘acībi Sefir Tevfīk Pařa o telgrafnāmede Bāb-ı ‘Ālī’nin teşebbüşünü ve o teklifini lüzümünden fazla alkışladığı ḥāle bugünkü telgrafnāmesinde Sir Edward Grey’in müťāla‘asını pek ciddī bir şürette tervīc ediyor ve kendi müťāla‘asının da böyle olduğunu söylüyor idi. Bu yetmiş beşlik sefirin yekdiğerine münāķız efkār-ı řaḥşıyyesini çok gördük bu birinci değildir. Ma‘ette’essüf memlekette //X-71// bu gibiler büyük bir kıymeti ḥā’iz oluyorlar. Nefsülemrde x memleketime acıyarak i’tirāf ederim ki kıymetleri bu kadar.* [*yoktur# olabilir] Bu x ricāl-ı devlet yokluğu millet ve memleket için felākettir. Ḥāricide bulunanlar umūr-ı ḥükümeti ve ricāl-ı devleti tenķiddeden ḥālī

~~kalmazlar. Vaktiyle biz de öyle idik. Fakat bugün i'tiraf ederim ki bu memleketi bihakkın idare edecek ricâlimiz yoktur. Cenâb-ı Hak mülk ve milleti muhâfaza buyursun vatanın tehlikeye ma'rûz kalmasından korkuyor.~~

Sir Edward Grey'in xx İngiltere'den me'mûrlar gönderilmesinde ~~hususla~~ ki fikrinin tebeddülüne sebep ne olduğu düşünöldü. //X-72// Telgraf Nâzırı Oskan Efendi "Yine Rusyadır." dedi – pek doğru söyledi. Edward Grey evvelce Bâb-ı 'Âlî'nin teklifini pek ziyâde hüsni-telâkkî ederek İngiltere'nin bu husûşta her türlü mu'âvenetini derîğ etmeyeceğini va'adettiği hâlde birdenbire tebeddül-i lisân eylemesinin elbette bir sebep-i siyâsîsi vardır.

Tevfik Paşa bu sebep-i siyâsîyi dahî keşfe zihnini yormağa lüzüm görmüyor ve şifresinde bu cihete dâ'ir bir kelime bile söylemiyor ve Edward Grey'in ikinci fikrini dahî evvelki fikri gibi pek tabî'î görerek evvelki fikri nasıl kabûl ederek //X-73// Bâb-ı 'Âlî'ye şifre ile tebliğ etmiş ise bu fikrini dahî 'aynı şüretle kabûl ve taşvîb ederek yine şifre ile Bâb-ı 'Âlî'ye yazıyor.

~~Zâten süferâmızın hemân cümlesi böyledir. Ne yapalım ricâlimizin iktidâr ve ehliyyeti bu kadar*=[*yoktu# olabilir]~~

Meclis-i Vükelâ bunu kâfi görmedi. İngiltere muvâfaqat etmez ise İsviçre'den iki müfettiş-i 'umûmî celb ve da'vet edeceğimizi Edward Grey'e tebliğ etmek üzere yine Tevfik Paşa'ya yazmağa karar verdi.

Sonra altı 'adliyye müfettişi ve altı nâfi'a ve altı da zirâ'at müfettişi bulmalarını 'Adliyye ve Nâfi'a ve Ziarâ'at Nâzırı'na Şadr-ı A'zam söyledi. //X-74//

15 Mayıs Sene 329 Cehârşenbih

Bugün şabahleyin Evkâf Nezâreti'nde bulunduğum sırada 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Beyefendi geldi. 'Adliyye me'mûrlarının intihâbına dâ'ir bir lâyiha-i nizâmiyyeyi evvelce (benim nezârete ta'yînimden muqaddem) Bâb-ı 'Âlî'ye taqdim eylediğinden ve fakat bir kerre de benimle tedkîk etmek arzusunda bulunduğunu bilbeyân hâşıl olan muvâfaqat üzerine birlikte bir miqdâr okuduk. Baqiyyesini cum'a ertesi gününe

ta'lik ettik. Mefrūṣāt Müdüri 'Ākif Bey o sırada gelmiş idi. Birlikte Fātih Cāmi'-i Şerifi'ne giderek Hereke Fabrikası'nın i'māl eylediği hālîyı gözden geçirdik. Beğendik. Oradan 'avdette //X-75// Topkapı Sarāy-ı Hümāyūnu'na gittim. Mecīdiyye Kaşrı'nda misāfir bulunan Konya Mevlevī Dergāhı Pōstnişini Veled Çelebi Efendi'yi ziyāret ettim. Öğle ta'āmını Hāzīne Kethüdası Refik Bey'in teklif ve da'veti üzerine Çelebi Efendiyle birlikte ettik. Oradan Dā'ire-i Evķāf'a 'avdet eyledim. Sā'at vasaṫi dörde kadar meşgūl olduktan sonra Bāb-ı 'Ālî'ye gittim. Meclis-i Vūkelā'ya dāhil oldum. Vürūdumdan muḫaddem vūkelā ictimā' etmiş Arnavudluk mes'elesini müzākere ediyorlar imiş. Şadr-ı A'zam "Bakalım Hāyri Bey'in fikri nedir?" dedikten sonra mes'eleyi şu vechile hūlāşa etti. "Şimdi Roma Sefirimiz Nābī Bey'den bir telgraf //X-76// aldık. Diyor ki 'Benim aldığım ma'lūmāta nazaran Düvel-i Mu'ażzama Arnavudluğu* [*ارناولغى yazılmış] Hükümet-i 'Osmāniyye'ye tābi' ve muhtār bir şekl-i idāreye vaz'edecekler. Fikrimce Arnavudluğun Hükümet-i 'Osmāniyye'ye merbūtiyyetini muḫāfaza doğru değildir. Eğer Bāb-ı 'Ālî de benim fikrimi taşdik eder ise şimdiden Düvel-i Mu'ażzama kabinelerine Arnavudluk ile 'alākamızın münkaṫi' olduğu tebliğ edilmelidir.'

İşte Roma Sefiri'nin telgrafnāmesinin hūlāşası budur." Bana hitāb ile "Siz ne fikirdesiniz?" dedi.

Ben "Ben Nābī Bey'in fikrinde değilim. Vākı'a Arnavudluğun hükümetimize merbūtiyyeti bizim için 'asker ve akçe i'tibāriyle külfeti istilzām //X-77// edecek ise bu merbūtiyyet arzū edilmez. Faṫat bir rābıta-i ma'neviyyeden 'ibāret kalacak ve kendilerini yine kendi 'asker ve pāralarıyla idāre edecekler ise maḫām-ı hilāfete bir rābıta-i ma'neviyyelerinin muḫāfazasını muvāfik görürüm. Zīrā Arnavudlar faḫir ādamlardır ve ekseriyyeti Müslümāndır. Ticāretleri Memālik-i 'Osmāniyye'nin Türk sākin olan yerlerindedir ve bilhāşşa merkez-i hilāfettedir. Bunlar bizden tamāmiyle infikāk ettikten sonra dahī aḫsām-ı mütebākiyye-i memālike gelecekler ve bugün teba'a-i 'Osmāniyye'den bulunan bir çok Müslümān ecnebī teba'ası gibi mu'āmeleye mażhar olacaklar. Bu hāl doğru değildir. Gerçi merbūtiyyeti muḫāfaza etmekte maḫzūr bulunduğu müsellemdir. //X-78// Her hālde Arnavudluk bizim için bir gā'ile olabilir. Bilāhère Avusturya ve İtalya tarafından ~~xxx~~ taḫsīm olunması veyā diğeri bir taraftan tecāvüze ma'rūz bulunması hālinde geriden seyirci gibi durmak mümkün olamaz. Olsa da bizim için yeni bir dāğ-ı derūn olur. Şimdiden bize fā'idesi olmayan

bu kıt'a ile 'alâkâmızı külliyyen kaç'etmek mebâdî-i nazarda daha hayırlı gibi görünüyor ise de bu kadar Müslümânı ve maqâm-ı hilâfete şâdık bir çok insânları terketmek ve bunlara karşı dâhil-i Memâlik-i 'Osmaniyye'de ecnebî teba'ası gibi mu'âmele eylemek bendenizce muvâfık değildir. Şimdi sükût edelim bize //X-79// Arnavudluk hakkında vuqû'bulacak teklif üzerine düşünelim. Râbıtanın derece ve şeklini vâzıh bir şürette ta'yîn edelim. Düvel-i Mu'azzama'dan icâbına göre söz isteyelim. Memleketimizin diğer aqsâmını ihlâl ve ifsâd edecek bir hâl ile kabûl etmeyelim." dedim.

Mütâla'amı müttefikân kabûl buyurdular.

Bugün mevcûd olan vükelâ

Şadr-ı A'zam	Maḥmûd Şevket Paşa
Şeyḫülislâm	Es'ad Efendi
Hâriciyye	Sa'id Paşa
Dâhiliyye	'Âdil Bey
'Adliyye	İbrâhîm Bey
Mâliyye	Rıf'at Bey
Zirâ'at ve Ticâret	Celâl Bey //X-80//
Telgraf ve Telefon	Oskan Efendi
Ma'ârif	Şükrî Bey
Evkâf	Ben.

Şûrâ-yı Devlet Re'isi Sa'id Paşa râhatsız bulunduğundan ve Bahriyye Nâzırı Maḥmûd Paşa da orduda kıt'a-i 'askeriyesinde bulunduğundan hazır değiller idi.

Bundan sonra Londra'da bulunan Şadr-ı Esbak Ḥaqqî Paşa ile İngiliz me'mûr-ı siyâsileri arasında (Şattül'arab)'da seyr-i sefâ'in hakkında ḥâşıl olan muvâfaqati muhtevî mukâvelenâmeyi lâyihasını ve beyännâmeyi okuduk kabûl ettik. //X-81// Bu ḥuşûşa müte'allik evrâk ve levâyiḥ Türkçe ve Fransızca olarak evrâk-ı ḥuşûşiyem arasında maḥfûz bulunduğundan tafşîle lüzûm göremem ve Hey'et-i Vükelâ bunu kabûle mecbûrdur. Memleketin menfa'ati bu mecbûriyyeti bize taḥmîl etmektedir.

Vasaṭī sā‘at sekiz olmuş idi. Bermu‘tād ta‘ṭīl -i müzākere edildi.

Ta‘ṭīl-i müzākereden muḳaddem Londra Konferansı’nda birinci murahḫaşımız olan ‘Osmān Nizāmī Paşa’dan vārid olan bir telgrafnāme kırā‘at olundu. Me‘ālī “Bugün Sir Edward Grey ile görüşüm. Süferā konferansının ḳarārlaştırıldığı //X-82// °

~~16 Mayıs Sene 1329 Pençşenbih~~

~~Bugün de sabāhın vasaṭī dokuz buçuğundan ba‘de zühr dörde kadar dā‘ire-i evkāfta kaldım. Sonra Meclis-i Vükelā’ya gittim.~~

° metnin birinci māddesinin ta‘dīlātına müte‘allik olan fıkralardan Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī’nin ‘unvānına dā‘ir olan fıkranın ta‘dīlini ḳabūl ediyorlar – metinde ‘unvān (Sultān-ı Türk) diye yazılmıştır – ta‘dīli = ×× bundan evvelki mu‘āhedātta mezkūr olan elḳāb ve ‘unvān idi. Diğer fıkraların ta‘dīline dā‘ir bir teklīf dermeyān //X-83// edilmemesini ḳünkü o hālide Yūnānistān’ın da üçüncü ve beşinci māddelelerin ta‘dīlinde (adalar ve tazmīnāt-ı ḫarbiyye mes‘eleleri) ısrār edeceğini Edward Grey tavsiyye eylemiştir. Telgrafnāmede Edward Grey’in diğer murahḫaşlarını (müttefikīn murahḫaşları) celbederek süferā konferansının × ḳarārlaştırıldığı metni yā ‘aynen imzā etmek veyāḫūd imzā etmeyenlerin Londra’yı terkeylemek şıḳlarından birini ihtiyār iḳtizā edeceğini bir lisān-ı şedīd ile söylemesi üzerine Bulgar murahḫaşı hemān imzāya ḫāzır bulunduğunu söylemiş Yūnān ve Sırb murahḫaşları da devletlerinden ta‘līmāt //X-84// ṭaleb eylemişler. Cum‘a günü ictimā‘ aḡleb-i ihtimāldir.” diye muḫarrerdir.

Bunun üzerine müzākere uzadı. Hāriciyye Nāzırı Sa‘īd Ḫalīm Paşa “Balkan ḫükümetleri arasında ihtilāf teşeddüd ediyor. Muḫārebe ihtimāli vardır. Düvel-i müttefikā murahḫaşları kāmilen imzā etmezler ise bizim murahḫaşlarımız da imzā etmemelidirler. Bu ihtilāftan istifāde edelim.” dedi.

Şadr-ı A‘zam ile diğer vükelā “Ḫayır imzā etmemek doğru değildir ve Hāriciyye Nāzırı’nın beyāni vechile ihtilāfāttan istifādeye yalnız Bulgar ile imzā etmek māni‘ değildir. //X-85// Ḫünkü muḳaddemāt-ı şulhiyye metni yalnız Bulgarlara müte‘allik değildir. Dört devlete karşıdır. Bu metni yalnız Bulgar murahḫaşıyla imzā ‘aḳd-ı

şulhü icâb etmez ve aralarında zühür edecek ihtilâfattan istifademize de mâni' olamaz.” dendi ve bu şüret kabûl edildi. “(Metni) imzâ etmek için ‘Osmân Nizâmî Paşa’ya me’zûniyyet vermek lâzımdır.” diye bir müţâla’a meydâna kondu. Buna i’tirâz ettim. Dedim ki “Hâcet yoktur. Zîrâ ‘Osmân Nizâmî Paşa telgrafnâmesinin son fıkrasında diyor ki ‘Süferâ konferansının metnini zâten Devlet-i ‘Osmâniyye kabûl ettiğinden eğer pençşenbih gününe (yarına) //X-86// kadar aksi ta’lîmât almaz isem metni imzâ edeceğiz.’ diyor. Şu hâle göre bizim bir şey yazmağa ihtiyâc yoktur.”

Bunun üzerine Hâriciyye Nâzırı dedi ki “Fağat ben ‘Osmân Nizâmî Paşa’nın telgrafına cevâb yazdım ve ‘Ta’lîmât almayınca imzâ etmeyiniz.’ dedim.” Hâriciyye Nâzırı’nın bu sözü meclisi biraz mutahayyır etti. Çünkü murahhâşlara böyle bir emir i’tâsına münferiden Hâriciyye Nâzırı’nı pek de şalâhiyyetdâr göremedi. Cümleten dedik ki “O hâlde mes’ele değışti. Eğer Hâriciyye Nâzırı’nın telgrafi keşide edilmemiş ise geriye alalım. Keşide edilmiş ise imzâya me’zûn olduklarına dâ’ir emir verelim.” //X-87// Bu fikir kabûl edildi ve Şadr-ı A’zam tarafından yazıl bizzât kaleme alınan telgrafnâme hâriciyyeden şifre edilerek keşide olundu. Yazılan telgrafın hûlâşası “Düvel-i Müttefîka murahhâşlarının ba’zıları tarafından muşâlahanâme metninin imzâ edilmemesi ötedenberi ~~üzûx~~ arzû olunan şulha münâfi bulunduğundan şâyân-ı te’essüf olmakla aberâber zâten kabûl etmiş olduğumuz metni imzâ ediniz.” Bunu müte’âkıb Paris Sefîri Rıf’at Paşa’dan bir telgraf geldi. Diyor ki “Alınan mevşûk haberlere nazaran Yûnân ile Sırb ‘ağd-ı i’tilâf ederek Bulgarlara ibrâz-ı huşûmet ediyorlar. Aralarındaki ihtilâf her gün teşeddüd ediyor. Londra’daki konferansta //X-88// Yûnân ile Sırb murahhâşları muşâlağa metnini imzâ etmek istemedikleri hâlde Bulgar murahhâşları imzâya âmâde bulunuyor. (Metni) Bulgar murahhâşlarıyla hemân imzâ ederek aralarındaki ihtilâfâtı teşdide sebebiyyet vermek şüretiyle istifâde edemez miyiz?” diyor ve bizim Hâriciyye Nâzırı’nın tām fikr-ı ma’kûsunu iltizâm ediyor.

Düvel-i Müttefîka arasında ihtilâf-ı şedîd mevcûddur. Bulgaristân Hükümeti tarafından muşâlağa ‘ağdinden sonra bize ittifâk teklif olunduğu ve bunu burada bulunan düvel süferâsından biri yaptığını //X-89// Şadr-ı A’zam bugün mecliste söyledi. “Bu teklif biţtabi’ resmîdir.” dedi. “Diğfer taraftan Yûnânistân ve Sırbistân’ın da Hükümet-i ‘Osmâniyye ile ittifâka râğıb buldukları ba’zı huşûşî zevât taraflarından beyân ve teklif olundu ve bu teklif Bulgar teklifi gibi muşâlağa

‘ağdinden sonra olmak kaydıyla muḳayyed değildir. ‘Şimdi ittifāḳ edelim.’ de demiyorlar. ‘İttifāḳ edelim.’ diyorlar. Ancak bunun ne derecede ciddî olduğu kestirilemez. Bunların cümlesiyle ✕✕ ‘ağd-ı muşālaḩa etmeyi biz Düvel-i Mu‘azzama’ya terkettik. Doğrudan doğruya bunlar ile müzākereyi ḳabûl etmedik. Şu hâlde //X-90// bunlardan biriyle ittifāḳ müzākeresine teşebbüs eylemek bilāhere neticelenemediği taḳdîrde bizim için pek muzırr olur çünki Düvel-i Mu‘azzama derḩâl bizi terkederler. Benim fikrimce herḩâlde bu ittifāḳlar muşālaḩadan sonra mevzû‘ubahs olabilir.” dedi. Şadr-ı A‘zam’ın bu sözüne vükelâdan kimse i‘tirâz etmedi. //X-91//

16 Mayıs Sene 1329 Pençşenbih

Bugün Dâ‘ire-i Evḳâf’ta bulunduğum sırada evvelce ‘adliyye müfettiş mu‘âvinlerinden olup elyevm da‘vâ vekîli bulunan Dimistokli Efendi geldi. Bir kart ile ḩâricden bir mes‘ele-i mühimme için görüşmek arzusunda bulunduğunu bana bildirdi. ḳabûl ettim. Yalnız ikimiz olduğumuz hâlde dedi ki “Atina’da bulunan (Honeos) Efendi’den mektûb aldım. Yünân* [*يوان yazılmış] ḩükümeti ile ḩükümetimizin ittifāḳ eylemesi pek ziyâde muvâfıqtır.”

Ben “Evet muvâfıḳ olabilir faḳat bu teklîfin ciddiyetini evvelemerde anlamak lâzımdır.” //X-92//

Dimistokli “Buradan Atina’ya bir âdam gönderilse.”

Ben “Olamaz çünki teklîfin ciddiyeti anlaşılmadan buradan âdam göndermek doğru olmaz.”

“Ĝayriresmî bir âdam gitse. Meşelâ benim hiç bir şıfatım yoktur giderim. Maşraf da istemem.”

“Maşraf bir şey değildir. Faḳat bunlar öyle kolaylıkla yapılacak şeylerden değildir. Bir kerre ~~kendi kendime~~ düşüneyim sonra seni çağırırım.” dedim. Maşradım rüfekâ ile görüşmektir. //X-93//

Dimistokli vedā‘ ederek gitti. Yūnān Hükümeti’nin hāli cidden bizim ile ittifāka müsā‘id görölüyor. (Honeos) Efendi aşlı Konya vilāyeti dāhilinde bulunan Burdurludur. Ben Manastır merkez müdde‘ī-i ‘umūmīsi iken o da Yūnān Konsoloshānesi’nin tercümānı idi. Sonra Selānik’e Yūnān tercümānı oldu. Ben de Selānik cezā re’īsi idim. Meşrūtiyyet qabūl ve i‘lān olundu şapka yerine başına bir fes geçirdi cem‘iyyetine temelluqa başladı ve Metropolitdhāne ile de uyuştu. Selānik’ten meb‘ūs intihāb olundu. Bu ādam Yūnān Hükümeti’nin bir ādamıdır ve aşlı Burdurlu olduđu hāde ‘Osmānlıların cidden dūşmanıdır. //X-94// Elyevm Atina’da bulunmasına ve ahvāl-ı sābıqa ve lāhıkasına nazaran bu ādamın Dimistokli’ye yazdığı mektūb ‘alel‘āde kendi tarafından yazılmış bir mektūb değıldir. Yūnān Hükümeti’nin fikri olduğunda şübhe yoktur. Her hāde nazār-ı diqqate alınacak ve rüfeqā ile müzākere edilecek bir māddedir. //X-95//

17 Mayıs Sene 329 Cum‘a

Bugün cum‘a selāmlığına gitmedim. Geçen hafta cāmi‘-i şerīfte Başkātib ‘Alī Fu‘ād Bey’e “Gelecek cum‘a gelemiz isem ma‘zūr olduğumu Efendimize ‘arzediniz.” dedim. Fu‘ād Bey de “Gelemediğiniz* [*كلمديكز yazılmış] taqdīrde ‘arzedirim.” dedi.

Sebebi: Tal‘at Bey bundan on gün muqaddem bana “Bizi da‘vet et.” dedi ben de “Peka‘lā.” dedim. “Rüfeqādan kimler münāsib ise isimlerini gönder.” dedim. Göndermiş. Cümlesi geldi. Yalnız Prens Sa‘īd Halīm Paşa haftada bir gün hānesine gitmekte ve bugün de hānesine //X-96// gideceğinden i‘tizār etti gelememi. Gelenler ve öğle ta‘āmında bulunanlar:

‘Adliyye Nāzırı	İbrāhīm Bey
Dāhiliyye “	‘Ādil “
Zirā‘at ve Ticāret “	Celāl “
Ma‘ārif “	Şükri “
İstanbul Muḥāfızı	Cemāl “
Tal‘at Bey	Kātib-i ‘Umūmī
Eyyūb Şabrī Bey	Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından
Midḥat Şükri “	“ “ “
Ziyā Bey	“ “ “

Babanzāde Hakkī Bey “ “ “
 Kemāl “ .
 Hālīl Bey Meclis-i Meb‘ūsān Re’is-i Sābıkı

Ḳablezzuhr vasaṭī sā‘at on bir treniyle Erenköyü’ne geldiler. Ba‘dezzuhr sā‘at beşi on beş geçe treniyle gittiler. //X-97//

28 Mayıs Sene 329 Salı

Bugün vasaṭī ḳablezzuhr sā‘at on birde Yıldız Sarāy-ı Hümāyūnu’nda Hey’et-i Vükelā müctemi‘an naḳl-ı hümāyūnu bermu‘tād tebrīk ettik. Ba‘deṭṭa‘ām sarāyda Vükelā Odası’nda ictimā‘ ettik. Şadr-ı A‘zam “Yünān Hükümeti tarafından ~~muşā~~ bizimle ittifāk ‘aḳdedilmesi teklifinde bulunduğu bilbeyān Bulgar* [*بالغار yazılmış] Hükümeti’nin de bizimle ittifāka ṭālib ve faḳaṭ Yünān Hükümeti gibi resmī bir mürāca‘atı yoktur.” dedi ve müṭāla‘alarımızı sordu.

Evvelā ben “Geçenlerde bir mecliste ‘arzeylediğim vechile Memālik-i ‘Osmāniyye’de bir çok ~~xx~~ Rum teba‘~~anın~~-yı ‘Osmāniyye’nin bulunması //X-98// ve ticāretimizin ‘umūmiyyetle Rumların elinde olması ḥasebiyle ve bizim için deniz ḳuvveti daha nāfi‘ bulunmakla Yünān* [*يويان yazılmış] Hükümeti ile ittifāk müṭāla‘asındayım.” dedim.

Şadr-ı A‘zam da “Ben evvelce Bulgar Hükümetiyle ittifāk müṭāla‘asındayım idim. Faḳaṭ sonra düşündüm ve memleketimizin bir ricāl-ı siyāsiyyesiyle görüştüm. Ḥattā Şūrā-yı Devlet Re’isi Sa‘īd Paşa’nın da re’yini aldım. Onlar da Yünān* [*يويان yazılmış] ile ittifākı tercīḥ ediyorlar. Ben de şimdi bu fikirdeyim.” dedi.

Evvelce Bulgar ile ittifāk etmek re’yinde bulunanlar şimdi tebdīl-i fikir etmelerine sebep olarak dediler ki “Bugün bize vāḳi‘ olan //X-99// teklīf-i resmī Yünān* [*يويان yazılmış] tarafından. Şu ḥālde yekḳigerine tercīḥ edecek iki teklīf yok demektir.” dediler ve cümlesi Yünān* [*يويان yazılmış] ile ittifākı taşvīb eylediler. ~~xx~~ Bunun üzerine Maḥmūd Şevket Paşa bizim tarafımızdan verilecek cevābı yazmış okudu.

Hulāşası

- (1) Devlet-i ‘Osmāniyye de Rumeli hüdūdunda Bulgarlara karşı (Yūnān’ın* [*يويانك* yazılmış] teklifi vechile) yüz yirmi bin kişilik bir kuvve-i ‘askeriyye bulunduracak ve bir hareket-i ‘askeriyye iktizā ederse kendi hesabına harekette serbest olacaktır.
- (2) Yūnān*—[*يويان* yazılmış] Hükümeti a—de Cezā’ir-i Bahr-ı Sefid’den //X-100// Midilli, Sakız, Rodos Sömbeki ve—bu adalarını ve Anadolu sevāhiline qarīb bulunan diğerk küçük adaları kemākān Devlet-i ‘Osmāniyye’de kalacaktır.
- (3) Yūnān* [*يويان* yazılmış] Hükümeti tazmīnāt-ı harbiyye taleb etmeyecektir.

Birinci ve ikinci fıkralar bilā münākaşa denecek derecede kısa bir müzākereden sonra kabül olundu. Üçüncü fıkraya Māliyye Nāzırı i’tirāz etti. Rıf’at Bey dedi ki “Tazmīnāt-ı harbiyye mes’alesi zāten taħakkuk etmemiştir. Şu hālde teklif ve tezkir lüzümsuzdur.” Ben Oskan Efendi //X-101// Çürüksulu Maħmūd Paşa Hāriciyye Nāzırı Prens Sa’id Halim Paşa “Tazmīnāt-ı harbiyye mes’alesi kerrāren mevzū’-ı baħş edilmiş bir mes’eledir. ‘Yūnān* [*يويان* yazılmış] Hükümeti bu meṭālibeden ferāğat edecektir.’ demekte bir maħzūr yoktur fā’ide vardır.” dedik.

Re’ye kondu. Bizim dört re’yimize diğerk rüfeķānın re’yleri ğalebe etti. Ekseriyyete tābi’ olduk.

Şūrā-yı Devlet re’isinden başka bilcümle vükelā mevcūd idi. Maħmūd Şevket Paşa’nın müṭāla’ası tazmīnāt-ı harbiyye mes’alesiyle ittifāķı ‘aķim bırakmamak idi. //X-102//

Bu bitti.

‘Osmān Nizāmī Paşa’dan Londra Konferansı’nda bulunan birinci muraħhaşımızdan gelen bir telgrafı okudu. Hülāşası: “Düvel-i müttefike muraħhaşıyla müzākereimizde müşkilāta dūçār olunuyoruz. Tekālifimizden ba’zılarını onlardan ba’zıları kabül ediyorlar diğerklerini kabül edenlere rağmen reddediyorlar. Bunların cümlesiyle müzākerede devāmda fā’ide yoktur. Münferiden bunlar ile müzākere menāfi’imize

daha muvâfık mü'tâla'a ediyorum. İngiltere Hâriciyye Nâzırı Edward Grey de bu mü'tâla'amı taşvîb eyledi.”

‘Osmân Nizâmî Paşa’nın telgrafında Bâb-1 //X-103// ‘Âlî’den me’zûniyyet talebi yok idi. Ma’hâzâ bir cevâb yazılması tensîb olundu.

“Bizim tarafımızdan konferansın feshini istilzâm eder bir sebebe meydân verilmeyerek dağılırlar ise be’iş yoktur. Mütâ Ancak siz sebep vermeyiniz.” diye yazılmasına karar verildi. Sâ’at vasaî iki buçuğa gelmiş idi. Dâ’irelerimize ‘avdet eyledik. //X-104//

29 Mayıs Sene 329 Cehârşenbih

Dâ’ire-i Evkâf’ta idim. Vasaî sâ’at yarım var idi. Hademedden Ürgüblü Halîl İbrâhîm geldi “Bâyezîd Meydânı’nda Maḥmûd Şevket Paşa’yı vurdular.” dedi. Derḥâl telefon* [*تلفونه telefona yazılmış] ile polis müdür-i ‘umûmîsini aradım bulamadım. Telgraf Nâzırı’nı bulamadım. Telefon telleri karışmış idi. ‘Umûmî bir ihtilâl zanneyledim. Levâzım Müdürî Emîn Bey’e Bâb-1 ‘Âlî’ye ve İttihâd ve Teraḳḳî Merkez-i ‘Umûmîsi’ne bir âdam gönderip taḥḳîk etmesini söyledim. Gönderdiği âdam geldi. “Oralarda bir şey yoktur.” dedi. //X-105// Derḥâl bir ‘araba istedim. Bindim Hâriciyye Nezâreti’ne gittim. Refîkim Evliyâ Efendi berâber gelmeyi teklîf eyledi. Evvelâ muvâfaḳat ettim. ~~Geldim~~ Sonra düşündüm. Bana da bir su’iḳâşd vâḳî’ olur ise Evliyâ Efendi’ye yazık değil midir mülâḥazasıyla onun dâ’irede kalmasını tenbîh ettim. Levâzım Müdürî Emîn Bey bu sırada refâḳatimde bulunmasını teklîf eyledi. Bu mülâḥazaya mebnî onu da dâ’irede alıkoydum. Hademedden yalnız birini aldım. Hâriciyye Nezâreti’ne gittim. Hâriciyye Nâzırı’nın odasının önünde yâverlerini gördüm Paşa’yı sordum. Aldığım cevâb “Bitti.” kelime-i mü’essifesi oldu. //X-106// Büyük salondan geçtim. Hâriciyye Nâzırı’nın yatak odasına girdim. Bir kişilik ufak bir karyola sâde bir yatak* [*بتان yazılmış] içinde elbîsesiyle uzatılmış ve raḥmet-i ḥaḳḳa iltihâḳ eylemiş. Başî açık idi. Sağ şakağından giren kurşun sol şakağından çıkmış sol tarafında beyin dışarıya fırlamış sağ gözünün etrâfi dâ’irenmedâr mor idi. Çehre bembeyâz bir hâlde. Na’sın yanında ayakta durdum. Âyetülkürsî, Fâtiḥa, ve İhlâş-ı Şerîf okudum. Rûḥuna ihdâ eyledim. Diğer odaya geçtim. Vükelâdan //X-107// henüz

kimse gelmemiş idi. Yâverlerden Ziyâ Bey'e "Şimdi telefon ile bilcümle vükelâyı buraya da'vet et." dedim.

Ziyâ Bey gitti. Bir kaç daķıka sonra geldi. "Çatalca Karârgâhı'nda bulunan Başkumandan 'İzzet Paşa telefon ile diyor ki 'Nâzır beylere söyleyiniz ordudan emîn olsunlar emirlerine âmâdeyim şimdi İstanbul'a isterler ise hareket edebilirim.' diyor." dedi.

Bu sırada 'Adliyye Nâzırını İbrâhîm Bey geldi. Onu müte'âķib dîger nâzırlar da geldiler. Ben arkadaşlara "Şimdi bir mazbaṭa ile vaķ'ayı ḥâkpây-ı şâhâneye 'arz //X-108// etmekliğimiz lâzımdır." dedim. Müttefikân kabûl ettiler. Ma'ârif Nâzırını Şükrî Bey mazbaṭayı tesvîd ve sonra da tebyîz eyledi. İmzâda ḥâzır bulunanlar

Şeyḥülislâm	Es'ad Efendi
Ḥâriciyye Nâzırını	Sa'id Ḥalîm Paşa
Mâliyye "	Rıf'at Bey
Zirâ'at "	Celâl "
'Adliyye "	İbrâhîm "
Ma'ârif "	Şükrî "
Telgraf "	Oskan Efendi
Evķâf "	bu 'abd-ı 'âcizdir
Baḥriyye "	Maḥmûd Paşa

Şeyḥ Sadâret için aramızda bir müzâkere ettik. "Bu sırada Sa'id Ḥalîm Paşa münâsibdir." //X-109// diye İbrâhîm Bey ilk teklîfi yaptı. Çürüksulu Maḥmûd Paşa kabûl etti. Ben de "Evet içimizden olacak ise Sa'id Paşa ile Mâliyye Nâzırını Rıf'at Bey'den başka bu vazîfeyi der'uhde edecek kimse yoktur." dedim. Rıf'at Bey "Ben yapamam." dedi. Sa'id Ḥalîm Paşa sükût etti ve kabûle muvâfaķat gösterdi. Mazbaṭayı Şeyḥülislâm ile 'Adliyye Nâzırını'na tevdî' ettik sarâya gönderdik. Sâ'at vasaṭî iki buçuğa gelmiş idi. Hareket etmek üzere dâ'ireden çıktılar. Kapıda iken Dâḥiliyye Nâzırını geldi. Ona da //X-110// imzâ ettirmek üzere geriye döndüler. İmzâ maḥallinde "Bulunmadı." kelimesi silindi o da imzâ etti. Karârımız da söylendi. Müşârünileyhimâ tekrâr gittiler biz de dâ'irelerimize 'avdet ettik. Sâ'at dörde gelmiş idi. Telefon ile Bâb-ı 'Âlî'ye da'vet olundum. Derḥâl gittim. Bir müddet sonra ḥaṭṭ-ı

hümâyûn Başkâtib ‘Alî Fu’âd Bey tarafından getirildi. Şadâret kâ’im-i maqâmlığına Sa’îd Hâlîm Paşa me’mûr edilmiş vükelâ-yı hâzıra ile bilittifâk şarf-ı mesâ’î edilmesi tavsiyye kılınmıştır.

Qırâ’at-ı hâttan sonra bunun sebebini İbrâhîm Bey’den sordum. Dedi ki //X-111// “Zât-ı Şâhâne Viyana Sefîri Hilmî Paşa’yı şadârete getirmek istiyor. Onun için Sa’îd Paşa’yı kâ’im-i maqâm naşbetti.” Vükelâ oturdu kısa bir müzâkereden sonra “Sa’îd Hâlîm Paşa’nın sarâyâ bermu’tâd gitmesi lâzımdır gitsin teşekkür etsin ve memleketin bu sırada kâ’im-i maqâmlık ve vekâlet ile idâre edilemeyeceğini ‘arzylesin.” denildi. Bunu ilk teklîf eden Dâhiliyye Nâzırı Hâcî ‘Âdil Beydir. Bu teklîf kabûl olundu. Sa’îd Paşa gitti. Bir müddet sonra ‘avdet eyledi. “Efendimiz Hüseyin Hilmî Paşa’yı istiyorlar.” dedi. Rûfeqâdan ekserisi bunu münâsib görmüyorlar idi. “Bence Hilmî Paşa’nın olmasında bir be’îs yoktur. Ancak memlekette bir hükûmet teşekkül etsin. Ta’cîl edelim Hilmî Paşa’ya serî’an gelmesi teblîğ kılınsın.” dedim. Bu yolda müzâkere eder iken İkinci Mâbeyinci Tevfîk Bey’in vürûdu haber verildi. Kâ’im-i Maqâm Paşa meclisten çıktı. //X-112//

Mâba’dı bu deftere benzeyen defterdedir. //X-113//

Defter XI

29 Mayıs Sene 329 Cehârşenbih günü hâtırasının zeylidir

Bir müddet sonra Kâ’im-i Maqâm Paşa ‘avdet etti. “İkinci Mâbeyinci Tevfîk Bey gelmiş. Efendimiz buyurmuşlar ki ‘Ben kendilerini ‘asâleten şadr-ı a’zam ta’yîn etmek isterdim faqâh Maḥmûd Şevket Paşa’ya hürmeten bugün yapmadım. Yarın hâtt-ı hümâyûnu ayrıca göndereceğim.’ İşte ikinci * mâbeyincinin teblîğ ettiği irâde-i seniyye budur. Ne dersiniz?” dedi.

Bilcümle vükelâ taşvîb eylediler.

Bunun üzerine Şadr-ı Şehîd Maḥmûd Şevket Paşa’nın cenâze merâsimi müzâkere olundu. “Hürriyyet-i Ebediyye Tepesi’ne defnolunmayı merḥûm arzû eder idi.” diye Çürüksulu* [*چوروكلى Çürüklü yazılmış] Maḥmûd Paşa //XI-01// vaşiyetten bahşetti.

Mezkûr tepeye defnolunmasına ve merâsim-i ihtirâmiyye icrâsına müttefîkan karar verildi. Bu sırada Ma'ârif Nâzırı Şükrî Bey bana takarrüb ederek "Merkez-i 'Umûmî'den haber geldi ahşâm Câvid Bey'in hânesinde toplanacaklar sen de gel." dedi. Ben "Gelemem râhatsızım." dedim. Şükrî Bey "Fağat bu gece hânelerimizde bulunmamayı tavsiye ediyorlar. Vükelânın hânelerine münferiden hücum ve cümlesini katlederek yarın hükûmete vaz'-ı yed etmek muhâlifinin bla bla planları icâbından olduğunu haber almışlar." dedi. Ben de "Peka'lâ gitmem fağat Câvid'in hânesine de gelemem." dedim. Bu geceyi Çorum Meb'ûsu Münîr Bey'in Dizdâriyye'deki hânesinde geçirdim. //XI-02//

30 Mayıs Sene 329 Pençşenbih

Bugün şabâhleyin vasaî yedi buçukta Mekteb-i Kuzât'a gittim. Tatbîkât-ı Cezâ'iyeye dersinden efendilerin a tahrîrî imtihânlarını icrâ ettikten sonra yeni mektebi gezdim. Oradan Dâ'ire-i Evkâf'a gittim. Vasaî sâ'at on buçukta cenâze için Harbiyye Nezâreti'ne gittim. Vükelâ gelmişler idi. Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'nin mahdümları Ziyâ'eddîn ve 'Ömer Hilmî Efendiler Hazretâtı nâm-ı hümâyûna teşrîf buyurdular. Tamâm on birde hareket olundu. Kâblelhareke tezkere-i meyyit edilir iken çok müte'essir oldum ağladım. Cenâze namâzı Ayasofya'da kılındı. Sirkeci'ye kadar teşyî' ettik. Yolda Kâ'im-i Maqâm Paşa bana "Biraz //XI-03// seni görmek isterim. Sirkeci'den Bâb-ı 'Âlî'ye geliniz. Sonra Hürriyyet Tepesi'ne gideriz." dedi. "Peka'lâ." dedim.

Sirkeci'den bir müddet-i ârâmdan sonra Şadr-ı A'zam Paşa ile otomobile binerek Bâb-ı 'Âlî'ye geldik. Tenhâ bir odada kabineden bahiş açtı. Dedi ki "Bizim arkadaşlar a dün gece ictimâ' ettiler. Bir karar vermişler. Tal'at Bey'in dâhiliyye nâzırı, Cemâl Bey'in bahriyye nâzırı, Fethî Bey'in de nâfi'a nâzırı olmalarına karar vermişler. Diğer nezâretlere ehemmiyyet vermiyorlar ne dersiniz* [*ندرسکز yazılmış?]" dedi.

Ben de "Muvâfîk görmüyorum. Fethî Bey pek kıymetli bir zâttır. Nâfi'a nezâretinde muvaffâk olması me'mûldür. Cemâl Bey de zekîdir fa'âldir. Fağat bunların nezâretlere geçmesi korkarım orduda fenâ bir te'sîr huşûle getirir. Tal'at Bey'e gelince bence Tal'at Bey dâhiliyyede //XI-04// ~~tecrübe [edilmiş] ol[duğundan] bir~~ ~~kerre daha nezârete geçmesi~~ efkâr-ı 'umûmiyyece şimdilik hüsn-i telakkî edilmez.

Bundan başka mesâ'il-i hâriciyyede 'aksi te'sîr huşûle gelir bir ihtilâl-i kabine olmak üzere telaqqî olur diye korkarım."

Bu mü'tâla'âtımı Sa'îd Paşa taşvîb eyledi. "Façağ ne yapalım kimleri getirelim?" dedi. Dedim ki "Mes'ele pek mühimdir. Memleket tehlikeli devrede bulunuyor. Siz yalnız başına bu kadar haşarlı zamânda ne yaparsınız? Herhâlde tecrübekâr zevâtan ba'zılarını da'vet etmelidir. Hüseyin Hilmî Paşa'yı Tevfik Paşa'yı Haqqî Paşa'yı mü'tâla'alarını sormadan irâde-i seniyye ile da'vet ediniz. Buraya geldiklerinde sarâya toplayınız. Cümlesini kabineye almağa çalışınız. İster iseniz 'İçinizden birisinin kabine teşkîl ediniz.' dersiniz. Diğer nezâretlere münâsibleri celbolunur. Memlekette huşûr ve sükûn //XI-05// hâşıl olur. Avrupa mehâfil-i siyâsiyyesinde de emniyyetle telaqqî edilir." dedim. Qabûl etti. Bu zevâta telgraf keşide edeceğini söyledi. Oradan otomobile birlikte bindik. Hürriyyet Tepesi'ne meşhede gittik. Bilcümle süferâ ve ataşemiliterler ve baştercümânlar gelmişler orada hâzır idiler. Sefâ'in-i ecnebiyyeden dahî 'asâkir-i ecnebiyye çıkarılmış meşhedde fevkel'âde bir ihtifâl icrâ olundu. Oradan 'avdette Bâb-ı 'Âlî'de Şadâret Haqq-ı Hümâyûnu'nda vükelâ hâzır bulunacak idi. Ben müsâ'ade istedim. Sa'îd Hâlim Paşa müsâ'ade etti. 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Beyle bir 'araba ile köprüye kadar geldim. Ben vedâ' edip hâneme geldim. //XI-06//

31 Mayıs Sene 329 Cum'a

Selâmlık resmi Yıldız'da Hamîdiyye Câmî'i'nde oldu. Namâzdan sonra Zât-ı Şâhâne mahfil-i hümâyûnda Şehremîni Doktor Cemîl Paşa ile beni birlikte * huşûra qabûl buyurdu.

İlk sözü "Maħmûd Şevket Paşa'ya çok müte'essir oldum. Allâh rahmet eylesin. Su'ikaşd fâ'illerini öldürünüz. Mürettibleri de öldürünüz. Façağ bigünâh olanlara dokunmasınlar." dedi. "Evet Efendimiz zulüm hiç bir dînde câ'iz değildir." dedim.

Bu huşûştâ Şadr-ı A'zam'ın nazâr-ı diqqatini celbetmekliğimi emrettikten sonra Cemîl Paşa'ya hitâb ederek "O kadar ricâ ettim. İki âdam vardır 'Şunları Şûrâ-yı //XI-07// Devlet a'zâlığı gibi birer me'mûriyyete ta'yîn ediniz.' dedim. * Dinlemediler. Bunların biri Şabâhaddîn diğeri de Dâmâd Şâlih Paşadır. Şâlih Paşa kumârbâz pâra

için dünyâda her şeyi irtikâb eder bir âdamdır.” dedi. Cemîl Paşa da bunların fenâ âdam olduklarını taşdik eder gibi göründü.

Sonra Zât-ı Şâhâne Kâmil Paşa’ya nakl-i kelâm ederek “Bu ihtiyârın vücûdu ‘âdetâ bir ihtirâştan ‘ibârettir. Ben kendisine de söyledim ‘Paşa bundan sonra sana yakışmaz ğarezkârlık fenâdır ihtiyârsın a Cenâb-ı Haĳtan ĳavfetmelidir.’ dedim lâkin fâ’idesi yoktur.” Cemîl Paşa bu sözlere karşı sükût etti bir ĳareket-i taşdik göstermedi.

Zât-ı Şâhâne sözüne devâm etti. “Şâlih Paşa //XI-08// Münîre Sultân’ın kocasıdır. O vakit Münîre Sultân Kâmil Paşa’nın elini öpmüş Şâlih Paşa’nın birâderini bir me’mûriyyete koymak için ricâ etmiş o da bir me’mûriyyete ta’yîn etmiş idi.” dedi tebessüm etti. “İşte bunlar böyle.” dedi. Gerek Kâmil Paşa ve gerek Şâlih Paşa ĳaĳlarında Cemîl Paşa’nın yanında Zât-ı Şâhâne’nin bu kadar şarîĳ ve açık ithâmâtını doğrusu ĳayretle dinledim. Vâĳı’a Kâmil Paşa’yı bu ĳabil mu’âĳezât-ı şâhâne ile tenkîd eder idi. Lâkin Kâmil Paşa ĳarafdârı olanlar yanında söylemez zanneyler idim. ‘Avdet-i şâhânedan sonra köprüye ĳadar Polis Müdüri ‘Azmi Beyle geldim. Su’iĳaşd fâ’illerine dâ’ir sordum. “Dün x Gelenbevî İ’dâdisi Mubşırı ‘Abdullâĳ xxx Efendi’nin ĳânesinde iki bomba ile //XI-09// bir kaç revolver* [*لورور levorver yazılmış; eski ‘levorver/levolver’ telaffuzunu aksettiriyor] zühûr eyledi.” dedi ve bir çok veşâ’iĳ de mevcûd olduğunu ĳaber verdi. İki buĳuk vapuruyla ĳâneme ‘avdet eyledim.

2 ĳazîrân Sene 329 Pâzâr

Şabâĳleyin Dâ’ire-i Evĳâf’a gittim. Cum’a günü ba’dezzuhr sâ’at iki buĳukta Beyoĳlu’nda Maĳmûd Şevket Paşa’nın ĳâtillerinden üç kişinin muĳtefi olduğu ĳâne zâbıta ĳarafından abluka edilerek ‘âdetâ bir müşâdeme nefîcesinde üç şerîr derdest ve tevĳîf edilmiş idi. Faĳat bu sırada Muĳâfîz Yâveri Amasyalı Yüzbaşı ĳilmî Bey îfâ-yı vazîfe esnâsında şehîd düşmüş idi. Cenâzesi bugün öğle vaĳti //XI-10// ĳeĳiyor idi. Dâ’ireden çıktım Ayasofya’ya ĳadar teşyî’ ettim. Oradan İbrâĳim Bey ile berâber ‘Adliyye Nezâreti’ne gittik. Bizi müte’âĳib ĳal’at Bey de geldi. Üĳümüzden başkası yoktur. “ĳâcî ‘Âdil Bey’i Şûrâ-yı Devlet’e ĳal’at Bey’i de dâĳiliyye nezâretine münâsibdir.” demişlerdir. Ben ĳâcî ‘Âdil Beyle bir kabinde bulunamayacağımı söyledim. ĳal’at “Cânım söyleme Allâĳı seversen biz beş kişi de birbirimizle ĳeĳinemeyecek miyiz?” dedi.

Ben “Bu huşušta fikrim kaç’ıdır. Beni ‘afvediniz. Hâcî ‘Âdil Bey kalsın.” dedim. Tal’at Bey taşdıķ etmeyerek gitti. Ben fikrimi İbrâhîm Bey’e tekrâr eyledim. “Git Şadr-ı A’zam’ı //XI-11// gör.” dedi. Ben “Göremem ne zamân su’âl ederse o vakıt söylerim.” dedim. Ben de vedâ‘ ederek Evķâf’a geldim. Aḥşâm üzeri sâ‘at vasaṫı beş var idi. Şadr-ı A’zam Sa’îd Hâlim Paşa telefon ile beni Bâb-ı ‘Âlî’ye da‘vet etti. Gittim İbrâhîm Bey’i orada buldum.

Şadr-ı A’zam – bana ḥiṫâb “İbrâhîm Bey senin Hâcî ‘Âdil Beyle hey’ete iştirâk etmeyeceğini söylüyor.”

Ben “Evet bendenizi ‘afv buyurunuz ḥâricden yine ḥidmet ve elimden geldiği kadar mu‘âvenet ederim.”

Şadr “Öyle şey olmaz. Senin kabineden müfâreketin hey’ete za‘af verir. Zât-ı Şâhâne //XI-12// bile ‘Ḥayrî Bey’i kabineye alacaksın ya.’ diye söyledi ve almamı taleb eyledi.”

Ben “Gerek Zât-ı Şâhâne’nin ve gerek Zât-ı Sâmînin tevcîh ve iltifâtlarına teşekkürler ederim. Faķaṫ ~~bendenizde bir fikir huşûle gelmiştir ki o da Hâcî ‘Âdil Beyle Câvid Bey’den bu memlekete büyük bir felâket geleceğinden korkuyorum bendenizi ‘afv buyurmanızı ricâ ‘afv buyurmanızı ricâ ederim.”~~

Şadr “Senin ‘adem-i iştirâkin kâbil değildir. Hâcî ‘Âdil Bey’i almayınız.” dedi ve İbrâhîm Bey’e “Sen söyle.” dedi. O da “Tal’at Bey’e söyleyelim o söyler.” dedi.

Şadr “Bana o ḥâlde şûrâya birini //XI-13// bul.” dedi.

Ben “Şadr-ı Esbak Ḥaķķî Paşa pek münâsibdir. Ḥattâ İbrâhîm Beyefendi ‘adliyyeden şûrâya geçer ise Ḥaķķî Paşa ‘adliyye nezâretine münâsib olur.”

Şadr bunu taşvîb etti faķaṫ İbrâhîm Bey râzî olmadı. İbrâhîm Bey’e dedim ki “Birâder şûrâda daha ziyâde ḥidmet edersin.” Faķaṫ İbrâhîm Bey ‘adliyyede ısrâr eyledi. Şadr da Ḥaķķî Paşa’yı şûrâya taşvîb ederek ḥâriciyyeden Şevķî Bey nâmında bir kâtib

celbederek Londra’da bulunan müşārünileyhe bir telgraf yazılmasını emretti. Bundan sonra Hakkî Paşa //XI-14// kabûl etmediği taqdîrde şûrânın ‘Abdurrahmânpaşazâde ‘Ârif Hikmet Paşa’ya teklîfini Şadr a beyân etti. İbrâhîm Beyle ben de taşvîb ettik.

Bu iş de bitti. Ben vedâ’ ile hâneme ‘avdet eyledim. //XI-15//

3 Hazîrân Sene 329 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Evkâf Nezâreti’nde idim. İbrâhîm Bey geldi. “Şimdi de Tâl’at Bey’e i’tirâz ediyorlar. Dün Kâl’a-i Sultâniyye Meb’ûsu ‘Âtıf ile Mülâzım Ya’kûb Cemâl Şadr-ı A’zam’a gitmişler. ‘Tâl’at Bey’i Cem’iyyet’in başından almayınız bizi ondan başka idâre edecek yoktur.’ demişler. Bir xx müşkilât daha çıktı.” dedi.

Ben telefon ile Midhat Şükrî Bey’i buldum. Tâl’at Bey için müzâkere ettiklerini söyledi ve sâ’at bir buçukta benim de Câvid Bey’in //XI-16// hânesine gelmemi taleb etti. “Gelirim.” dedim. İbrâhîm Bey gitti. Ben de Tâl’at Bey tarafından telefon ile tekrâr vukû’bulan taleb üzerine gittim. Fethî Halîl, Eyyüb Şabrî, Midhat, Tâl’at Hakkî Beyler ile Şerîf Ca’fer Paşa’yı orada buldum. Muḥâfîz Cemâl Bey de geldi.

Tâl’at Bey “Arkadaşlardan ba’zı gençler benim dâhiliyye nezâretini der’uhde etmeliğime muḥâliftiler. Fırka arasında böyle ihtilâf ile nezâret kabûl edemem.” dedi. Bir müddet müdâvele-i efkârdan sonra – ki Cemâl Bey’in de dâhiliyye nezâretini tervîc edenler //XI-17// edenler var idi – ben zâten Tâl’at Bey’in nezârete* [*نظارته *nezâretine* yazılmış; ya *nezârete* olacak ya da kelime eksik] gelmesini arzû etmediğim hâlde Cemâl Bey’in gelmesini hiç tecvîz edemiyorum. Bu hâli görünce ve Şadr-ı A’zam’ın Tâl’at Beyle Cemâl Bey’den başkasının dâhiliyye nezâretine gelmesine muvâfaqat edemeyeceğini işitmekle Tâl’at Bey’in nezâretini ehven görerek o ciheti tervîce mecbûr oldum.

Nihâyet mu’arız olan rüfekâyı teskîn etmek üzere Fethî ve Cemâl Beyleri gönderdik. Ben dâ’ireye ‘avdet ettim. Bir müddet sonra Tâl’at Bey Bâb-ı ‘Âlî’den Midhat Bey de Câvid’in hânesinden telefon ile rüfekâ arasında //XI-18// Tâl’at Bey için muvâfaqat ḥâşıl olduğunu söyledi. Tâl’at Bey Bâb-ı ‘Âlî’ye gelmemi bildirdi gittim. Şadr ben

İbrâhîm Bey Țal‘at Bey bir müddet müzâkere ettik. Hâcî ‘Âdil Bey’e kabineye iştirâk etmemeyi tefhîmi Țal‘at Bey der‘uhde etti. //XI-19//

4 Hâzîrân Sene 329 Salı

Dâ‘ire-i Evkâf’ta idim. Țal‘at Bey ile Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Diyârbekirli Ziyâ Bey geldiler. “Hâcî ‘Âdil Bey kabineden çıkar ise yıldırımla vurulmuş gibi olacaktır. Şûrâ-yı Devlet’e geçer ise ne olur?” dediler ve benim muhâlefet etmemekliğimi taleb eylediler.

Dedim ki “Merkez-i ‘Umûmî arkadaşlardan birini bir nezârete ba‘zan sevkediyor bunu da o nezâreti o arkadaşın mükemmelen îfâ edeceği ümmîd ve kânâ‘atiyle yapıyor. Sonra o nezâreti idâre edemediği tezâhür eden zâtın başka bir nezârete //XI-20// sevki idâre ümmîdinden ziyâde mücerred o zâtı bir nezâret ile kayırmak için olacak demektir. Bu hâl Merkez-i ‘Umûmî’ye münâsib midir? Biz memleketin hâl-i buhrânını izâleyi mi düşüneceğiz yoksa Hâcî ‘Âdil Bey’in bir nezârete geçmesini ve kendisini ta‘yîb etmeyi mi te‘emmül edeceğiz?”

~~Zâten Hâcî ‘Âdil Bey’in değersizliğini takdir eden~~ bu iki zât da bu sözümlü kabûl ettiler. Kendisine bütün bütün Hey‘et-i Vûkelâ meyânından çekilmesi münâsib olduğunu teblîge gittiler.

Telefon ile vuķū‘bulan da‘vet üzerine ba‘dezzuhr sâ‘at üçte Bâb-ı ‘Âlî’ye Dâ‘ire-i //XI-21// Şadâret’e gittim. Țal‘at ve İbrâhîm Beyler Şadr-ı Cedîd’in nezdindeler imiş. Ben de dâhil oldum. Şadr-ı A‘zam vûkelâ-yı cedîdenin esâmîsini muhtevî listeyi okumaya başladı. Bana dönerek “Yine Hâcî ‘Âdil Bey mes‘elesî.” dedi. Ben bir şey anlamadım. Bu kadar ısrârın ma‘nâsı ne olacağını düşünmekte idim. ‘Adliyye Nâzırın İbrâhîm Bey “Benim fikrimce Hâcî ‘Âdil Bey Şûrâ-yı Devlet’te muvaffâk olur.” dedi. Bundan müte‘essif oldum. Çünkü İbrâhîm Bey bana Hâcî ‘Âdil Bey’in kabineye girmediğinden çok memnûn olduğunu * zîrâ pek mağrûr bir zât olup hattâ Şadr-ı A‘zam ile bile geçinmez ve sadar-ı âzam olmayı kurmuş //XI-22// idüğünü mükerreren söylemiş idi. Şimdi Țal‘at Bey’in yanında tebdîl-i lisân etmesi İbrâhîm Bey gibi nâmûslu bir zâta yakışmaz idi. Ne ise ben müte‘essif oldum. Bununla berâber ‘afvımı diledim – Hâkkî Paşa şûrâyı kabûl etmediğinden bu münâkaşa

teceddüd etmiş idi. Nihâyet Hâlîl Bey'i Şūrâ-yı Devlet riyâsetine yazdılar. ~~Bu sırada~~ Yazdılar değil yazmışlar listeyi o şüretle tanzîm etmişler Hâcî 'Âdil Bey'in ismini ~~çık~~ çıkarıp Hâlîl Bey'in ismini tahtîr eylemişler de yine benimle müzâkere ediyorlar. Zannedirim maqşad Hâcî 'Âdil Bey'i zâhirde //XI-23// memnûn etmesinden 'ibârettir.

Bu sırada Hâcî 'Âdil Bey'in geldiği* [*كادىكنى *geldiğini* yazılmış; cümle evvelâ **geldiğini haber verdiler* şeklinde tasarlanmış olabilir] haber verildi. Biz 'âdetâ kaçmağa mecbûr kaldık. Zîrâ bu zâtın bu sâ'atte Şadâret'e gelmesine lüzûm ve münâsebet yok idi. Bir de bizimle nasıl ve ne müzâkere edecektir? Tal'at ile ben dâ'ireden çıktım.

Yolda Tal'at dedi ki "Hâcî 'Âdil Bey'e Hey'et-i Vükelâ'ya girmesi münâsib olmayacağını ben şabâhleyin anlatmış idim. Şimdi Şadâret'e gelmesi ma'nâsızdır. Bu zât niye bu kadar harîştir?"

Ben de Hâcî 'Âdil'in bu kadar ısrârını mu'âheze ettim. Dâ'ireye gittim. //XI-24//

Ahşâm yedi vapuruna gelmiş idim. Raḥmî Bey geldi. "Haberin var mı Hâcî 'Âdil Bey bugün şimdi bir sâ'at evvel Sa'îd Hâlîm Paşa'ya gitmiş kendisinin kabineden çıkması münâsib olmayacağını ve çıkar ise işlerin bozulacağını söylemiş. Daha bir çok şeyler ifâde etmiş. Sa'îd Hâlîm Paşa'yı 'âdetâ yumuşatmış – faqat teşâdüfî olarak bizim Midḥat Şükrî Bey Şadr-ı A'zam'ın yanına ondan sonra girmiş. Şadr-ı A'zam Hâcî 'Âdil'in mürâca'atını hikâye eylemiş. Midḥat ta 'Amân Paşa sakın işi bozmayınız Hâcî 'Âdil Bey'i ne Cem'iyet'te ve ne de hâricde bir ferd bile istemez.' demiş. //XI-25// Paşa da 'Öyle ise 'Bismillâh.' diyelim.' diyerek Hâcî 'Âdil müfridini bırakmış." Raḥmî Bey bu sözleri söyledikten sonra ~~Hâcî 'Âdil'in bu kadar 'âdilîk ve bayağılık edeceğini evvelden tahmîn edememiş olduğuna müte'essif olduğunu 'ilâve etti. ...~~ [*bu kısım okunamamıştır] bir âdam kendisinin muṭlakâ Hey'et-i Vükelâ'ya girmesi için gidip Şadr-ı A'zam'a ısrâr değil söylemez bile. Te'essüf olunur. ~~...*~~ [*bu kısım okunamamıştır] ~~olunmuş. Onlar Cem'iyet'i berbâd etti. //XI-26//~~

Şabâhleyin Harbiyye Nezâreti civârında müceddeden inşâ olunan Medresetülkuzât'ın resm-i küşâdı icrâ olundu icrâ olundu* [*icrâ olundu iki kere yazılmış]. Şeyhülislâm Es'ad Efendi bizzât bulundu.

Oradan dâ'ireye 'avdet ✕ ettim. Sâ'at ikide sarây-ı hümâyûna da'vet olunduk. Mî'âdında Ma'ârif Nâzırı Şükrî Beyle gittim. Hey'et-i Vükelâ müctemi'an huzûr-ı şâhâneye kabûl buyuruldu. Harbiyye Nâzırı 'İzzet Paşa Çatalca'da imiş gelemedi. Oradan Bâb-ı 'Âlî'ye geldik. Meclis-i Vükelâ in'ikâd eyledi. //XI-27// Bugünkü müzâkeremiz

(1) Pâra bulmak mes'ele-i mühimmesi oldu. Mâliyye Nâzırı'nı dinledik. Yarın 'Osmanlı Bankası'na gitmesi münâsib görüldü. Reji işinin de düşünülmesi için Tal'at ve Halîl Beyler ile Oskan Efendi'den mürekkebe bir encümen yapılmasına karar verildi.

(2) Meclis-i Vükelâ müzâkerâtının tanzîmi için de bir encümen 'ağdine karar verildi. Halîl Bey Şükrî Bey ve benden mürekkebe olacaktır. Nezâretlerden her nevi' evrâkın meclise gelmemesi esbâbı mülâhaza edilecek ve icâb eder ise olbâbdaki //XI-28// nizâmnâme ta'dil olunacaktır.

(3) Meclis-i Vükelâ günleri pâzâr salı pençsenbih olacaktır.

Sâ'at yedi vapuruyla hâneme 'avdet ediyordum. Şükrî Bey vapurda berâber idi. Hâcî 'Âdil Bey'in ta'dil-i te'essürü için İbrâhîm Bey'in delâletiyle bir nişân inhâ olduğunu söyledi.

~~Şükrî Bey de Hâcî 'Âdil'in bu kadar harîş olduğuna hayret eyledi. Cenâb-ı Hak'a hamd ve senâ olsun bu adam hakkında yanılmadığımı bundan bir buçuk sene evvelki de* [*bu kelime okunamamıştır] yazılan hatıralarım isbât eder. //XI-29//~~

6 Hazîrân Sene 329 Pençsenbih

Bugün ba'dezzuhr sâ'at ikide Bâb-ı 'Âlî'de 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm ve Ma'ârif Nâzırı Şükrî Beyler ile ben ictimâ' ettik. Evrâk-ı müterâkimeyi tedkîk ettik. Kırk beş kadar

evrâkın tedkîkîni sâ‘at beşe kadar ikmâl eyledik. Dörtte vükelâ ictimâ‘ etti. Bugünkü mecliste Harbiyye Nâzırı ‘İzzet Paşa ilk def‘a olarak bulundu.

Vilâyât-ı şarkıyye için taşavvur olunan projelerin tedkîki için Dâhiliyye Nâzırı Tal‘at ve Ma‘ârif Nâzırı Şükrî Beyler ile Şürâ-yı Devlet Re‘îsi Halîl Beyden ve benden mürekkeb bir encümen-i vükelâ teşkilâ ve cum‘a ertesi günü Şürâ-yı Devlet //XI-30// Dâ‘iresi’nde ictimâ‘ ederek müfettiş-i ‘umûmîlik mes‘elesinin müzâkere edilmesine karar verildi.

7 Hazîrân Sene 329 Cum‘a

Selâmlık resm-i ‘âlîsi Yıldız’da Hamîdiyye Câmî‘i’nde icrâ olundu. Namâzdan sonra huzûr-ı hümayûna kabûl olundum.

Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî ayakta olduğu hâlde elinde bir varakayı bu ‘âcize uzatıp verdi. Bunda Anbar Me‘mûru Rıf‘at Efendi yazılıdır. Buyurdu ki “Bu âdam bizim eski bendegândan Yektâ* [*يکتا yazılmış] Bey’in akrabâsındandır. Ma‘âşî kifâyet etmiyor imiş. Birkaç gürüş zam ediniz.” //XI-31// Bundan sonra “Tevkîfât mes‘elesini nasıl oluyor? Birçok mahalle imâmlarını tevkiif ediyorlar.” buyurdu.

“Biraz çok oluyor.” dedim.

“Hay Allâh râzî olsun pek çok oluyor. Hep yekdîgere muqâbele-i bilmiş oluyor. İttihâdcılar Nâzım Paşa’yı öldürdü diye bunlar da Maḥmûd Şevket Paşa’yı öldürdüler. Ammâ memleket gâ‘ib ediyor. Bunu bir def‘a aranızda vükelâda müzâkere ediniz.” buyurdu.

“Efendim tertîbât-ı* [*تربيات yazılmış] ihtilâliyye vâsi‘ miqyâsta görüşülüyor. Memlekette bir şûriş //XI-32// vukû‘una meydân vermemek için ihtiyâţ olunuyor. Bu sırada ba‘zılarının mağdûr olması da muhtemeldir.” dedim.

“Evet hattâ hal‘ mes‘elesini bile mevzû‘-ı bahş olmuş.” dedi ve ‘ilâveten “İhtimâl ki bana da su‘ikaşd ederler.” buyurdu.

“Hayır Efendim Efendimize kimse tarafından su’iğeşd olunamaz. Bu bābdaki söylenecek sözlere inanmayınız. Efendimize karşı hiç bir ferd su’iğeşd ve hıyānet etmeyi hātırına getirmez.” [sayfanın buradan aşağısı makasla kesilmiş] //XI-33// dedim.

Zāt-ı Şāhāne “Vaḥīdeddīn Efendi ikincilik ister onun için İttihādcılara muğberdir. Mecīd Efendi de öbür tarafa meyyāldir. Geçenlerde bana ma’nīdār bir söz söyledi. Dokuz yüz lira borcu var imiş. ‘Aleyhinde maḥkemeye mūrāca‘at olunuyor imiş. Ma‘āşımı taleb eyledi. Ben de dedim ki ‘Ḥazīne-i Ḥāşşa Nāzırı’na söyleyeyim sana dokuz yüz lira versin sonra ma‘āşınız çıkınca verirsiniz.’ Cevāben ‘Hayır borç istemem Maḥmūd Şevket Paşa’ya //XI-34// söyleyiniz ma‘āşımı versin.’ dedi. Ben de ‘Borç olmasın ben vereyim.’ dedim. ‘Hayır qabūl etmem bir takımları gibi hem senin pāranı alsın ve hem de sana hıyānet etsinler. Ben bunu qabūl etmem.’ dedi. Tuḥaf söz değil mi?”

Kelām-ı şāhāne bitti. Ḥuzūrdan çıktım. Ḥarbiyye ve Bahriyye Nāzırlarını benden sonra müctemi‘an qabūl buyurdu. //XI-35//

8 Ḥazīrān Sene 329 Cum‘a ertesi

Şabāhleyin Şūrā-yı Devlet’te Dāhiliyye Nāzırı Ṭal‘at ve Ma‘ārif Nāzırı Şükrī ve Şūrā Re’isi Ḥalīl Beyler ile evvelce Meclis-i Vükelā’da verilen qarār mücebince ictimā‘ ederek müfettiş-i ‘umūmīler mes’elesini müzākere ettik. Evvelce verilen qarār vechile bunların ecnebī ve bilḥāşşa İngiltere’den celbi taşvīb olundu. Yarınki* [*يارينکه] yazılmış] Meclis-i Vükelā’ya ‘arzı qarārgīr oldu.

Sonra Meclis-i Vükelā müzākērātının tanzīmine dā’ir bahış cereyān eyledi. “Olbābdaki nizāmnāmenin taṭbīki kāfidir.” denildi. //XI-36//

9 Ḥazīrān Sene 329 Pāzār

Bugün vasaṭi ikiye kadar Dā’ire-i Evḳāf’ta meşgūl oldum. İkide Bāb-ı ‘Ālī’ye gittim. İbrāhīm Bey Şükrī Bey ile iki sā‘at kadar evrāk-ı müterākimenin tedḳīkiyle iştiğāl

ettik. Kırk kadar evrâkın mu‘âmelesini ikmâl ettik. Sonra vükelâ geldi. Müzâkere başladı.

En mühim bahşimiz – Yünân Hükümeti devletimiz ile ittifâk etmek istiyor. Atina’da esir bulunan Kumandan Es‘ad Paşa ile birâderi Binbaşı Vehîb Bey’i ve bunların yanında //XI-37// Yünân* [*یونان yazılmış] me’mürinin Dersa‘âdet’e gelmekte olduklarını ve ittifâknâmenin müsveddesini bunların hâmil bulduklarını ve yarın İstanbul’a vâsıl olacaklarını Şadr-ı A‘zam söyledi. Yünân* [*یونان yazılmış] ile ittifâkın memleketimizin menâfi‘ine muvâfık olmak şartıyla münâsib olduğuna dâ’ir bilcümle a‘zânın arzuları izhâr edildi. //XI-38//

10 Hazîrân Sene 329 Pâzâr ertesi

Sâ‘at dörde kadar Dâ’ire-i Evkâf’ta meşgûl oldum. Dörtte Necmeddîn Mollâ Bey geldi. Onu müte‘âkib Antalya Meb‘ûs-ı Sâbıkı Hamdî Efendi geldi. On beş daķıka kadar oturdular. O sırada Mâbeyn-i Hümâyün’dan telefon ettiler. Başmâbeyinci Hâlid Hürşîd Bey “Şimdi mâbeyne gelmeniz irâde-i seniyye iktizâsındandır.” dedi. Necmeddîn Bey “Dâmâd Şâlih Paşa için olacaktır.” dedi. Ben de “Öyle zannederim.” dedim. Faķat cânım sıkıldı çünkü müşkil bir şeydir. //XI-39// İkinci bir telefon daha Bâb-ı ‘Âlî’den Dâhiliyye Nâzırı Tal‘at Bey bana diyor ki “Beni de mâbeyne istediler buraya gel otomobil ile gidelim.” Ben ‘araba ısmarlamıştım hâdemeye “Araba beni Bâb-ı ‘Âlî’ye kadar götürsün.” dedim. Bâb-ı ‘Âlî’de Tal‘at Bey’e mülâkî olarak birlikte Yıldız’a gittik. Yolda Tal‘at Bey beni merhamet eder de i‘dâm kararları bozulur korkusuyla “Maħmûd Şevket Paşa’nın vurulduktan sonra cesedini görmüş idin değil mi?”

“Evet üç daķıka baktım.”

“O hâlde merħumu gözünün önüne getir //XI-40// sonra kâtilere merhamet et.” dedi.

Dedim ki “Ben bir âdamın i‘dâmına esbâb-ı kânüniyyeye muvâfık olduğu ve delâ’il-i kaviiyyeye müstenid bulunduğu hâlde hükmederim ve evvelce cezâ re’îsi bulunduğum zamânda hüküm de ettim. Ancak delâ’il-i kânüniyye yok ise bir âdamın değil i‘dâmını en hafif bir cezâ ile maħkûmiyyetini tecvîz etmem. Bu maħkûmların evrâķını

görmedim. Esbāb-ı k̄anūniyyenin derece-i kuvvetini bilmiyorum. Onun için kaṭ'ī müṭāla'a ve re'y beyān edemem.”

“Ben biliyorum cümlesinin haḳḳında esbāb ve delā'il-i ḳaviyye vardır.” dedi.

Mābeyn-i Hümāyūn'a vāşıl olduk. İbrāhīm Bey //XI-41// Başmābeyinci Hālid Hürşid Bey'in odasında idi. Birlikte üçümüz huzūr-ı hümāyūna girdik. Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī Münire Sulṭān'ın zevci Şālih Paşa için her gün mürāca'at etmekte olduğundan ve bir sefārete gideceğinden ve intihār edeceğinden bahşetmekte olduğundan Şālih Paşa ile maḳkūmlardan Kā'im-i Maḳām Fu'ād Bey'in cezālarını mü'ebbed küreğē taḫvīli münāsib olup olamayacağı haḳḳında müṭāla'a sordu. Ṭal'at Bey “Efendimiz diğeri* [*ديكرلرينى *digerlerini* yazılmış] i'dām edildiği hālide Şālih Paşa'nın 'afvı halka su'ite'sir eder.” dedi.

İbrāhīm Bey de buna ḳarīb sözler //XI-42// söyledi. Bana sordu.

“Efendim aşıl aranılacak nokta delā'il-i k̄anūniyyenin vücūdudur. Eğer delā'il-i kāfiyye mevcūd ise tereddüd buyurulmamalıdır. Vellā zulüm hiç bir dīnde tecvīz olunmamıştır.” dedim.

Daha bu bābda bir miḳdār baḫiṣ cereyān eyledi. Nihāyet olbābdaki ḳarārnāmeyi imzā buyurdu. Ve evrāḳı 'Adliyye Nāzırı İbrāhīm Bey'e teslim buyurdu. Ve Münire Sulṭān'ın sefārete firārına meydān verilmemesi münāsib olacağını beyān buyurduktan sonra “Üç ay sonra Münire Sulṭān'a bir koca bulmalıdır. Nāmūslu //XI-43// ve iyi bir ādam olsun. Şālih Paşa edebsiz kumarıcı dolandırıcı bir ādamdır. Zavāllı kızın mālını yedi bitirdi.” buyurdu. 'Avdetimize ruḫşat-ı şāhāne gösterilmekle huzūrdan çıktık. Bāb-ı 'Ālī'ye geldik. Şadr-ı A'zam yanında Hālil Beyle Çürüksulu Maḫmūd Paşa da var idi. Bu mes'ele haḳḳında te'āfī-i efkār olundu. İbrāhīm Bey ile ben onları orada bırakıp hānelerimize 'avdet eyledik.

Mābeyn Başkātibi Fu'ād Bey huzūrdan “Hey'et-i Vūkelā mazbaṭası yoktur.” dedi. Ṭal'at Bey “Dīvān-ı Hārb'den verilen muḳarrerāt Meclis-i Vūkelā'ya gelmez. Hārbiiyye nāzırı //XI-44// ile şadr-ı a'zam ḳarārnāmeyi imzā eder mazbaṭaya lüzūm yoktur.” dedi.

Ḥaḳīqaten öyledir. Bir maḥkemenin ḳarārını Meclis-i Vükelâ tedḳīḳ etmek ḥaḳḳına mâlik deĝildir. Vebâli hey'et-i ḥâkimeyedir.

Eĝer bugün sarāya da'vet olunmasa idim yarın ḥükm-i i'dâmın icrâsından olacağından bugün ḥaberdâr olamaz idim. Yarın Maḥmûd Şevket Paşa'nın şehîd düştüğü maḥalde on iki kişi şalben i'dâm olunacağını Ṭal'at Bey söyledi.

Âh zavâllı memleket. Bîçâre vaṭan. Her ṭarafın düşman-ı ḥâricî ile muḥâṭ olduğun böyle bir zamânda evlâdların yekdigerini ifnâ ediyorlar. //XI-45//

Bugün aḥşâm üzeri ḥâneme geldiğim sırada bir polis komiserinin ifâdesi řaḥîḥ çıkar ise yarın ya'nî ḥîn-i i'dâmda maḥkûmların vef refîḳleri bir iḥtilâl edecekler ve bizi ya'nî İttihâdcıları ḳatlı-i 'âm eyleyecekler imiş. İḥtimâl olur. Daha bir çok kanlar dökülür memleket vaṭan maḥv ve berbâd olur. Cenâb-ı Ḥaḳ vaṭanımıza ve Müslümânlara merḥamet buyursun řu fecâyi' ile muḥâşemelere nihâyet bulsun. Ba'demâ ḥużûr ve sükûn-ı 'umûmî ile Rabbim Ta'âlâ ve Taḳaddus Ḥazretleri milleti ḥalâş etsin. Allâhî bizim gibi bedbaḥt kullarına meded-i ilâhîni yetiştir cümlemizi iřlâḥ et. //XI-46//

5 Temmûz Sene 329 Cum'a

Bugün Yeniköy'de Şadr-ı A'zam Yalısı'na gelmekliğime dâ'ir ṭaraf-ı şadâretten bir telgrafnâme aldım. Evvelâ Yıldız'da Ḥamîdiyye Câmî'i'nde cum'a namâzını edâdan sonra Bahriyye Nâzırı Çürüksulu Maḥmûd Paşa ile berâber ḥużûr-ı hümayûna ḳabûl buyurulduk. Oradan Paşa ile birlikte Şadr-ı A'zam Sa'id Ḥalîm Paşa Yalısı'na gittik. Vükelâdan Dâḥiliyye 'Adliyye Nâfi'a (Şûrâ-yı Devlet Re'isi) Telgraf Ma'âvrif Nâzırları orada idiler. Şeyḥülislâm Efendi de geldi. //XI-47// Ordu-yı hümayûnun a Çatalca'dan ileriye ḥareketine evvelce ḳarâr verilmiş idi. Bu ḳarârımızı meşrû' bir ḥâle koymak için Bulgaristân'a i'lân-ı ḥarb etmek lâzım geleceğine dâ'ir Şadr-ı A'zam cânibinden bir mukaddime yapıldı. Dâḥiliyye Nâzırı Ṭal'at Bey hemân söze başlayarak ve pek kısa söyleyerek "İ'lân-ı ḥarb eyleyelim." dedi. İbrâhîm Bey (adliyye nâzırı) bu şâfdil âdam de mu'tâdı vechile Ṭal'at Bey'e bu ḥuşûřta tâbî'yyet ederek "Hemen i'lân-ı ḥarb etmeliyiz." dedi. Bunların arasında bu ḥuşûřa ḳarâr

verildiği //XI-48// anlaşılıyor idi. Mevzû’-ı bahşın lehinde ve ‘aleyhinde bir sâ’atten ziyâde müzâkere cereyân etti. Teneffüs için bir müddet müzâkereye hitâm verildi.

Şadr-ı A’zam Sa’îd Hâlîm Paşa’ya dedim ki “İ’lân-ı harb etmek doğru değildir. Hüşûşiyle bugün şabâhleyin Rusya ve İngiltere ve Avusturya sefirleri gelerek Zât-ı Sâminize Midye ve Enoz* [ابنوز yazılmış] hatından ileriye gitmek muvâfık* [*منافق* münâfık yazılmış] olamayacağı beyân edildiğini demince Zât-ı Sâminiz söyledi. Bendeniz Düvel-i Mu’azzama kararına karşı //XI-49// ve* [*ve’den önce bir kelime eksik olacak; ya da ve fazla] ısrâr etmeyi muvâfık görmüyorum. Bilhâşşa Rusya sefirinin ifâdâtı nazar-ı diğkate alınmağa şâyandır.”

Şadr-ı A’zam ¶ “Bu mü’tala’anızı müzâkere esnâsında ‘alenen söyleyiniz.” dedi.

Ben “Bu mü’tala’amı evvelki mecliste birkaç def’a söyledim yine söylerim.” dedim.

Şadr-ı A’zam “Söyle söyle.” dedi.

Şadr-ı A’zam’ın ifâde ve hâlimden Tal’at Bey’in te’sîri altında kaldığını anladım. Zâten diğr rüfeğâ da Tal’at Bey’in fikrine açıktan muhâlefet edemiyorlar idi.//50//

Müzâkere başladı. Evvelâ i’lân-ı harb muvâfık olup olmadığı hüşûşunda re’ylar soruldu. Tal’at Bey İbrâhîm Bey, Şeyhülislâm Es’ad Efendi i’lân-ı harb edilmesini re’y ettiler.

Oskan Efendi ve Nâfi’a Nâzırı ‘Alî Nizâmî Paşa Ma’ârif Nâzırı Şükrî Bey Şürâ-yı Devlet Re’îsi Hâlîl Bey Çürüksulu Mağmûd Paşa Zirâ’at Nâzırı Böstânî Efendi ve bu ‘âciz “İ’lân-ı harb etmek muvâfık değildir.” dedik. //XI-51// Bunun üzerine ‘Adliyye Nâzırı ayağa kalktı “Ben bu karâra ittibâ’ edemem isti’fâ edeceğim.” dedi odadan çıktı. Bu ~~xxx~~ hareket kimsenin üzerinde te’sîr icrâ etmedi. Yarım sâ’at sonra da yine meclise geldi.

Bilmüzâkere ordu-yı hümâyûnun ileri hareketini meşrû’ gösterecek bir tarzda düvel-i mu’azzamaya bir nota yazılması Hâlîl Bey’e havâle olundu. O da yazdı. Okuyacağı zamân ben söz istedim.

“Afv buyurunuz ammâ ben Edirne için bu kadar ısrârın ma'nâsını anlayamıyorum. //XI-52// Selânik, Manastır, Yanya, İşkodra, Cezâ'ir-i Baħr-ı Sefid vilâyetleri tevâbi' ve levâhikiyle kâmilen gitti. Mümkin olsa Edirne'yi değil bunları istirdâdı cümlemiz arzûda müttehidiz. Bugün gelen üç devlet sefiri “Düvel-i Mu'azzamaca ta'yîn olunan ħudûdu tecävüz eder iseniz ħaħķınızda ħayırlı olmaz.” dediklerini ve bilhâşşa Rusya Sefiri daha şedid bir lisân ile “Biz mâni' olacağız.” dediğini ve bunlar kendi şahşı mü'tâla'a olmayıp mensûb oldukları ħükümet nâmına teblîğde buldukları Şadr-ı A'zam Paşa şimdi söyledi. Şu ħâle nazaran Edirne için //XI-53// memâlik-i mütebâkiyye aħsâmını tehlikede bırakmak muvâfiħ olmaz zannederim. Biz Edirne'ye girince Rusya da ihtimâl Erzurûm'a ve Van'a tecävüz eder ve bize “Siz Edirne'den çıkınız ben de buralarını taħliyye ederim.” derse emşâliyle müberhen olduħu vechile nihâyet biz Edirne'den çıkarız Rusya o ħavâlîde kalır ise memleket maħvolur ne'üzübillâh büyük bir tehlikeye sebep oluruz. İşte birinci tehlike Rusya tehlikesidir. İkincisi de Bulgaristân muħâşimlarıyla 'aħd-ı şulħ ederek bizimle yalnız kalabilir. O ħâlde muħârebe aramızda imtidâd eder gerek Maħmûd Şevket Paşa'nın ve gerek 'İzzet Paşa'nın //XI-54// ifâdelerine nazaran Bulgar kuvveti istiħfâf edilecek derecede değildir ve bugünkü muħâşimlarıyla muħârebede bütün bütün maħvolmuş 'adedilemez. Bulgar ile bizim aramızda ħarbin devâmı bizim için daha muzırdır. Anadolu'da, 'Arabistân'da, Kürdistân'da 'adem-i ħošnûdî tezâyüd eder. Büyük felâketler vuķû'a gelebilir. Binâ'en'alâhâzâ benim ħulâşaten re'yim Ergene civârında Midye-Enoz ħattnı taşħih ederek mevâķi'-i müstaħkemeyi elde edelim bununla iktifâ ederek şulħu itmâm ve ikmâle çalışalım. Dâħili işlerimize bakalım.” dedim.

Ṭal'at Bey şiddetle i'tirâzâta başladı //XI-55// ve en rûħlu sözü “Romanya'yı görmüyor musunuz? Bulgar ħudûdu tecävüz etti i'lân-ı ħarb etti ilerlemektedir.” dedi.

Ben “Romanya Rusya'nın emir ve tensibiyle ħareket ediyor. Onun müzâhiri* [*مطاهری yazılmış] vardır. Bizime kimse mu'in ve müzâhir a değildir. Bizim de Düvel-i Mu'azzama'dan bir müzâhirimiz veyâ düvel-i muħâribeden bir müttefik veyâ mü'telifimiz olsa idi ben de tereddüd etmez idim.” dedim.

Mübâheşe kesb-i şiddet eyledi. Meclisin ekşeriyet-i 'azîmesi benim tarafımda görölüyor idi. Şadr-ı A'zam evvelce hemân i'lân-ı ħarbe //XI-56// muvâfaħat eder gibi

görüldüğü hâlde tebdil-i fikr etti. Bahış karıştı. Herkes ayağa kalktı birer ikişer odalara çekilip konuşmağa başladık. Müzākere odasının ittişâlindeki odada ben, Tal‘at Bey ve Ma‘ârif Nâzırı bulunuyor idik. Tal‘at Bey bana “Fenâ ettin isti‘fâ et çekil.” dedi.

Ben de “Sen bilirsin ki ben isti‘fâ etmekten çekinmem. Bence isti‘fânın hiç hükmü ve te’sîri olmadığını sen kalben taşdik edersin. Fağat bu mes’ele öyle değildir. Mes’ele şadr-ı a‘zam mes’elesidir. Şadr-ı A‘zam hangi tarafı re’y ve iltizâm eder ise diğer taraf //XI-57// yâ çekilir veyâ şadr-ı a‘zam bilisti‘fâ yeniden kabine teşkil eder.” dedim.

Tal‘at “Doğrudur.” dedi.

Fağat aşıl nazara alınacak nokta Tal‘at Bey İbrâhîm Beyle yalnız kaldığı ve ekseriyyet onun re’yinin hilâfında bulunduğu hâlde ~~kendi çekilmek lâzım gelir iken~~ bana çekilmek lüzûmundan bahşeylemesi garîbdir.

Nihâyetülemr – Yarın Şadr-ı A‘zam’ın Rusya Sefîri’ni görüp bugünkü teşebbüsât-ı siyâsiyyenin netâ’icini anladıktan sonra //XI-58// esâs mes’elenin müzākere edilmesine karar verildi. Yarına ta’lik olundu. Meclis dağıldı.

6 Temmüz Sene 329 Cum‘a ertesi

Bugün Bâb-ı ‘Âlî’ye ~~gitd~~ gitmeden Evkâf Nezâreti’nde iken Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Midhat Şükrî Beyle İstanbul Muḥâfızî Cemâl Bey geldiler. Bana dediler ki “Fırkamızın ekserîsi harb istiyor ve Edirne’ye gitmek arzûsundadır. Bu ekseriyyete sen de tâbi’iyyet etmeğe mecbûrsun.” //XI-59//

Ben “Bu doğru değildir. Sizin bende bir haqqınız vardır o da bana ‘Çekil.’ dersiniz ben de derhâl çekilirim. Hattâ esbâb-ı mücibe bile sormam. Çünkü istinâd ettiğim fırka ekseriyyetine bu şüretle hürmet edebilirim.” dedim.

“Hayır.” dediler. “İsti‘fânızı ka’iyyen taşvîb etmiyoruz. Bu sırada buhrân-ı vükelâ muvâfîk değildir.”

Bu huşušta haylî müzâkere cereyân etti. Nihâyet Meclis-i Vükelâ'da cereyân edecek aḥvâl ve esbâba göre beyân-ı re'y edebileceğimi söyledim. Onlar da gittiler. //XI-60//

Gider iken Cemâl Bey “İster isen meclise gitme re'yini Şadr-ı A'zam'a tevdi' eylediğini bir varâka ile bildir.” dedi. Ben de “Olamaz.” dedim.

Bâb-ı 'Âlî'ye geldim. Bugün Leyle-i Reğâ'ib olmak ḥasebiyle Zât-ı Şâhâne'ye tebrîk edilecek ve hem de şurre-i hümâyûnun iḥrâcı günüdür. Sâ'at vasaṭi birden diğerk vükelâ ile berâber iki buçuğa kadar Bâb-ı 'Âlî'de bekledim. Müzâkereye başlayamadık. İki buçukta Şadr-ı A'zam'ın yanına girdim. Dedim ki “Bugün şimdi yarım sâ'ate kadar şurre-i hümâyûn iḥrâc olunacaktır. Bendeniz //XI-61// müsâ'ade eder iseniz gideyim.” dedim. Şadr-ı A'zam “Olur gidiniz.” dedi. Bahriyye Nâzırı Maḥmûd Paşa “Benim otomobil ile git belki yetişemezsiniz.” dedi. Çıktım. Sarây-ı hümâyûna gittim. Bermu'tâd şurre-i hümâyûn iḥrâc olundu.

Merâsim

Evkâf Nâzırı ve Nâzır'ın tensibiyle teşrîfâtta da'vet olunan evkâf nezâreti erkânından ba'zıları büyük üniformalarını lâbis ve nişânlarını ḥâmil idiler. Bilecümle teşrîfât me'mûrları da formalarını //XI-62// lâbis ve nişânlarını ḥâmildirler.

Davet olunan e'imme ve ḥuṭebâ sarâyın alt salonun sol sağ cihetinde minderler üzerine oturmuş tilâvet-i Qur'an ile meşgûl. O sırada Zât-ı Hilâfetpenâhî üst kattan indiler. Şurre-i hümâyûnun mevzû' bulunduğu denize nâzır odadan girikince sağ taraftaki odaya tevcîh buyurdular. Odanın kapısı önünde bulunmakta idim. Salonun orta yerine kadar gidip Zât-ı Şâhâne'yi istikbâl ettim. Birlikte odaya girdik. Oda içine //XI-63// iki taraflı konulan mâşanın üzerinde bulunan keselerden iki kırmızı mişinden kese başta bulunuyor idi. Biri Mekke-i Mükerreme'ye diğeri Medîne-i Münevvere'ye 'â'iddir. Ve bunlar Ḥazîne-i Ḥâşşa'dan doğrudan doğruya taraf-ı hümâyûndandır. Bunları bizzât mühürlediler. Oradan çıkıp muḳâbilinde* [*مفاتيحه yazılmış] bulunan odaya teşrîf a buyurdular. Ben orada kaldım. Bir müddet sonra du'â başladı. Zât-ı Şâhâne çıktı. Du'â da bitti. Bunun üzerine teşrîfât me'mûrlarının * delâletiyle ben Evkâf Nâzırı önde arkamda //XI-64// Şurre Emîni Ḥasan Fehmî Efendi ve onun

arkasında Evkâf Kâdîsî Muştafâ Efendi onun arkasında Şürâ-yı Evkâf Re'îsi Hâcî Evliyâ Efendi onun arkasında Muḥâsebecî Ziyâ Bey ḥuzûr-ı hümâyûna girdik – emsâlini idrâk şerefiyle müşerref olduğumuz du'âsını tilâvet buyuran Zât-ı Ḥazret-i Ḥilâfetpenâhî Emir-i Mekke'ye olan nâme-i hümâyûnunu kendi eliyle şürre emînine teslim buyurdu. Şürre Emîni Ḥasan Fehmî Efendi de şihhat ve 'âfiyyet-i hümâyûna ve daha pek çok şürre ihrâcına muvaffakiyyet-i şâhâneye du'â etti. Ḥuzûrdan çıktık. Ben ittishâlindeki odada biraz //XI-65// * ettim [*burada bir kelime eksik olacak]. Şürre Emîni nâme-i hümâyûnu sarâyın merdiveninde ketḥüdâsına teslim etti. Ben çıktım. Teşrifât me'mûrunun delâletiyle şürre emîni ile berâber develerin deverân ettiği mahalle geldim. Teşrifâtçı Bey devenin yularını Istabl-ı Âmire Müdîri Bey'den aldı. Zât-ı Şâhâne'ye* [*ذات شاهانه Zât-ı Şâhâne yazılmış] karşı bir temennâdan sonra bana teslim etti. Ben de Zât-ı Ḥilâfetpenâhî'ye temennâ ve ta'zîmden sonra devenin yularını Şürre Emîni'ne teslim eyledim. Şürre Emîni deve ile bir kerre devretti. Şa Zât-ı Şâhâne'ye //XI-66// karşı resm-i ta'zîm ve temennâdan sonra sarây kapısına tevcih ederek çıkıp gitti. Evkâf nâzırının vazîfesi burada ḥitâm bulmakla sarây-ı hümâyûna girdim. İkinci Mâbeyinci Bey'in odasında elbîsemi deġiştirdim.

Oradan Bâb-ı 'Âlî'ye geldim. Arkadaşlar müzâkereyi ~~bisix~~ bitirmişler ḥulâşa evvelce verilen karar mücebince “Ordu-yı hümâyûn hareket etsin i'lân-ı ḥarbe lüzûm yoktur.” demişler.

Düvel-i Mu'azzama'ya tebliġ edilmek üzere 'Osmân //XI-67// Nizâmî Paşa da bir nota kaleme almış. Taşvib olundu. Yarın şabâḥ süferâya tebliġ olunacaktır. Başkumandan 'İzzet Paşa'nın gelmesi dünkü mecliste tensîb kılınmış idi. O da geldi. Faḫaḫ benim 'avdetimden evvel yine orduya 'azîmet eylemiş. O da bu fikri taşvib etmiştir.

Ben de artık i'tirâza lüzûm görmedim. Cenâb-ı Ḥaḫ memleket ḫaḫḫında ḫayırlısını iḫsân buyursun. //XI-68//

7 Temmûz Sene 329 Pâzâr

Dün icrâ edilmesi lâzım olan andil tebrîki dünkü Meclis-i Vükelâ asebiyle bugüne kalmış idi. şabâh vasaı sâ‘at on birde Yıldız Sarâ-yı Hümâyûnu’nda vükelâ müctemi‘an uzûr-ı hümâyûna dâhil olup resm-i tebrîk icrâ olundu. //XI-69//

8 Temmûz Sene 329 Pâzâr ertesini

ânûn-i Esâsi’nin (111) mâddesi mücebince teşkili mutezâ olan cemâ‘at-ı meclise dâ‘ir müzâkerede bulunmak üzere bundan bir mâh muaddem bir komisyon teşkil ederek Evaf Nezâreti’ne da‘vet eylemiş idim. Zevât-ı âtiyyeden mürekkebirdir:

Necmeddîn Mollâ Bey	Re’îs
‘Üryânizâde Cemîl Mollâ	A‘zâ
Adana Vâlisi Sâbık Muşafâ Nedîm Bey	“
Bursa Vâlisi Sâbık Hüsni Bey	“
Mekteb-i uzât mu‘allimlerinden Antalyalı	
amdî Efendi	“ //XI-70//
Çorum Meb‘ûsu Münîr Bey	A‘zâ
Saruhan Meb‘ûsu Muşafâ Efendi	“
Taşlıca Mutaşarrıf-ı Sâbıkı Servet Bey	“

Bunların tedikât ve müzâkereleri bugün itâm buldu. aleme aldıkları lâyia-i ânûniyyeyi bana teslim ettiler. Kendilerine ~~teskîm~~ teşekkür ettim. Her âlde nazâr-ı dikate alınacak bir lâyiadır. Tab‘ettirilmesi icâb edenlere tenbîh ettim. Tab‘ olunuyor. //XI-71//

9 Temmûz Sene 329 Salı

Bugün vasaı altıya adar evâfta meşgûl oldum. Oradan Bâb-ı ‘Âli’ye gittim. Başkumandandan telgraf bugün Enver ve İbrâhîm Beylerin kumanda ettikleri fıra ~~Kırık~~ Edirne’yi işgâl ettiklerini tebşîr ediyor. Kırkkilisa da işgâl edildiği ve bir günde seksen kilometre mesâfe ayyedildiği bildiriliyor idi. //XI-72// şadr-ı A‘zam bu aber-i beşâreti telefon ile âkpây-ı şâhâneye* [*شاهانهى خاكپایى âkpây-ı şâhâne yazılmış] bilvâsia ‘arzetti. ~~Mha~~ Maşzûziyyet-i seniyye derâl tebliğ olundu. //XI-73//

10 Temmūz Sene 329 Cehārşenbih

Bugün vasaṭī sā‘at on birde Yıldız Sarāy-ı Hümāyūnu’nda ‘iyd-i millī tebrīki vesīlesiyle vūkelā ḥuzūra ḳabūl buyuruldu. Redingot ile dāḥil-i ḥuzūr-ı hümāyūn olundu.

Ḥuzūrdan çıkınca ta‘ām edildi. Oradan dā‘irelerce ‘avdet olundu. Bugün resmen eyyām-ı ta‘ṭiliyyeden olduđu ḥâlde Meclis-i Vūkelā aḥvāl-ı fevḳel‘āde ḥasebiyle ta‘ṭil -i devā‘ire cevāz vermemiştı. Öğleden sonra ta‘ṭil olundu. //XI-74//

[buradan sonraki sayfa XI-75-78’i ḥāvī iki varaḳ makasla kesilmiştı]

~~dedi.~~

~~Şadr-ı A‘zam’ın fikrine muvāfiḳ olan şu mütāla‘amı mevḳi‘-i tatbīke vaz‘edemez sanırım. //XI-79//~~

12 Temmūz Sene 329 Cum‘a

Cum‘a selāmlığı Ḥamīdiyye Cāmi‘i’nde icrā olundu. Namāzdan sonra Bahriyye Nāzırı Maḥmūd Paşa ile bu ‘ācizi Zāt-ı Şāhāne ḥuzūruna ḳabūl buyurdu. Bilmünāsebe benim Kāmil Paşa kabinesi zamānında vuḳū‘bulan tevḳīfime naḳl-ı kelām buyurarak lūtfen şu sözleri söyledi:

“Olvaḳt Kāmil Paşa’ya dedim ki ‘Paşa bunu yapma. Öyle muḥterem ādam tevḳīf olunmaz. Utanmaz mısın? Sonra o ādamlara naşıl me’mūriyyet teklif olunuyor?’ Maḥmūd Paşa’ya ḥiṭāben “Lākin dinletemedim.” //XI-80// beni iştāretle “Bu nezā evḳāf nezāretini bu kerre benim zōrumla ḳabūl etti.” buyurdular.

(Mülāḥaza)

Geçenlerde ḳandil tebrīki vesīlesiyle Velī‘ahd Yūsuf ‘İzzeddīn Efendi Ḥazretlerine gitmiş idim. Müşārünileyh de yine bu tevḳīf mes‘elesinden bahşetti ve şu sözleri ‘aynen söyledi.

“Hayrî Bey’in tevķîfi üzerine Kâmil Paşa’ya ‘Paşa ~~uttma~~ utanmaz mısın bu kadar evķafa hıdmet eden âdam tevķîf olunur mu?’ dedim. Bermu’tâd bir şeyler söyledi ammâ //XI-81// anlaşılmaz idi.”

Bu sözleri söyler iken Dâhiliyye Nâzırı Tâl’at ve Mâliyye Nâzırı Rıf’at Beyler de hâzır idi. Kâmil Paşa’ya benim için söylenen sözlerden “Utanmaz mısın?” kelimesine Paşa’nın hem pâdişâdhtan ve hem de velî’ahddan muhâtab kalması beni düşündürdü. Beni tatyîb için Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî* [*پادشاهی yazılmış] ile Velî’ahd Hâzretlerinin hâşâ irtikâb-ı kizb eylemeleri hâtıra gelmez ise de böyle ağır bir taķķır karşısında Paşa’nın //XI-82// sâkit ve sâmit kalması ve devâm etmesi dahî garîb göründü. Bunu Kâmil Paşa’dan bilvâsıta sormak isterim. //XI-83//

16 Temmüz Sene 329 Salı

Bugün ķablezzuhr Mâbeyn-i Hümâyün’a gittim. Huzûr-ı şâhâneye ķabûl buyuruldum.

Oradan Bâb-ı ‘Âlî’ye geldim. Şürâ-yı Devlet’te ben Halîl Bey İbrâhîm Beyle bilictimâ’ bir encümen-i vükelâ teşķil ettik. Hânedân-ı ‘Osmânî hâķlarında bir ķânûn lâyihasını tedķîķ ve taşķîh ederek bilikmâl Şadr-ı A’zam’a verdik. Oradan //XI-84// Meclis-i Vükelâ’ya dâhîl olduk. Bugün müzâkerâtın mühimmi Sûriyye’deki Böstân Çiftliği’nin Roçild’e* [*Rotschild] × firâğı mu’âmelesi idi. Benim ve ‘Osmân Nizâmî Paşa’nın ve Böstânî Efendi’nin muhâlefetine karşı ekşeriyetle bu firâğ ķabûl ve taķarrür etti. //XI-85//

28 Ramazân Sene 331 18 Ağustos Sene 329 Pâzâr

~~22 Temmüz Sene 329~~

Pâzâr ertesi günü ramazân-ı şerîfin birinci günüdür. Ramazân hâtırâtını günü gününe yazamadığımdan bugün biraz râhatsız olduğımdan evde kaldığımdan bilistifâde mücemmelen yazıyorum. Ramazândan bir gün muķaddem (pâzâr) Meclis-i Vükelâ Bâb-ı ‘Âlî’de ictimâ’ etti. Hitâm-ı müzâkerede Şadr-ı A’zam vükelâya hitâben “Yarın ramazân-ı şerîftir. Zât-ı Şâhâne vükelâyı iftâra da’vet ediyor. İftârdan sonra huzûra

ķabŭl olunacaksınız. Resm-i tebrĭk olvaķt icrā edilecektir. Yarın aķşām sarāydayız.”
//XI-86//

Pāzār ertesı aķşāmı Yıldız Sarāyı’na gittik. İftār şofrası Çit Kaşrı’nda tertĭb edilmiş idi. Şofraya Şadr-ı A’zam riyāset etti. Hārbıyye Nāzırı orduda bulunduğundan ondan mā’adā bilcŭmle vŭkelā mevcŭd idi. A’yān Re’ısi Sa’ıd Paşa da birlikte idi. Sarāy erkānından Başmābeyinci Hālid Hŭrşid ve Başkātib ‘Alī Fu’ād ve İkinci Mābeyinci Tefvĭķ Beyler ile Seryāver Şālih Paşa ve Teşrĭfāt-ı ‘Umŭmiyye Mŭdiri İsmā’il Cenānĭ Bey şofrada idiler. Ba’deţta’am hŭzŭr-ı hŭmāyŭna girdik. Şadr-ı A’zam resm-i tebrĭki ierā ifā şadedinde bir kaķ söz sŭyledi. Faķaţ yavaş sŭylediğinden anlayamadım. Zāt-ı Şāhāne’nin bu gibi gŭnlerde //XI-87// beyān-ı maķzŭziyyet emrinde sŭylediğı sŭzleri işittim. Hŭzŭrdan çıktık. Her birimize mŭcevherli hediyyeler verildi. Bana pırlanta ile muraşşa’ bir çift kol dŭğmesi hediyye buyuruldu. Hediyyeler bir tepsi içinde Sereşvābĭ Şābit Bey’in elinde olduğu hālide oturmakta olduğumuz başmābeyincinin odasına girildi. Kutular beyāz atlas ile sarılmış ve ŭzerlerine herkesin ismi yazılmış idi. Başmābeyinci birer birer tepside alıp mŭhdāileyh olan zātlara teslim ediyor idi. Tesellŭm eden zāt ayağā kalkıp resm-i ta’zĭm ile alıyor idi.

Bundan sonra sarāydan çıktık. * XI-88//

Bu ramazān-ı şerĭfin ŭçŭncŭ cum’asından mā’adā her cum’a gŭnkŭ namāzdan sonra maķfil-i hŭmāyŭnda hŭzŭr-ı şāhāneye ķabŭl buyuruldum. İlk cum’a gŭnŭnde yalnız olarak ķabŭl buyuruldum. Telakķĭ ettiğim irāde-i şāhāne “Şeyhŭlislām-ı Sābĭķ Cemāleddĭn Efendi biliyorsunuz ya Fransa’dadır. Pek sıkılıyor imiş. ‘Ramazān-ı şerĭfte diyār-ı ecnebiyyede naşıl kalayım?’ diyor imiş. Gelse bir zarar var mı?”

“Kulunuzca hiĭ bir zarar yoktur. Zāten kendisi arzŭsuyla gitti. Yine arzŭsuyla gelebilir.”

Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhĭ “Ŗyle ammā biraz kendisine emniyyet verilmek istiyor imiş. Şadr-ı A’zam ile gŭrŭş de buraya gelmesi iĕin ne yapmak lāzımgelir ise yaparsınız. Bu ādam bize lāzım değildir. Yalnız //XI-89// İstanbul’a gelmesine mānĭ olunmasın. Dāmādı Cemĭl Paşa * iyi ādamdır. Faķaţ oğlu Muķ (Muķtār) ĕok fenādır.”

“İrâde-i şâhânenizi Şadr-ı A‘zam Paşa kulunuza yarım tebliğ ederim Efendimiz.” dedim. Huzûrdan çıktım.

Selânikli bizim Midhat Şükrî Bey Pençsenbihpâzârı’nda ~~civârında~~ Bank-ı ‘Osmânî civârında ‘araba içinde geçerken* [*كچرکن ایکن *geçerken iken* yazılmış] bir dükkânda mevcûd benzinler işti‘âl ederek mecrûh olmuş ve Beyoğlu’nda Almanya Hastahânesi’ne //XI-90// yatırılmış idi. Bugün selâmlıktan sonra oraya gideceğimden Şhremîni Doktor Cemîl Paşa’ya berâber gelmesini ricâ ettim kabûl etti. Otomobilde gider iken Zât-ı Şâhâne’nin kayınpederi hakkında irâdelerini söyledim. Paşa biraz telâş ederek “Benim haberim yoktur ricâ ederim benim Zât-ı Şâhâne’ye ma‘rûzâtta bulunduğumu zannetmesinler.” dedi.

“Kayınpederiniz değil midir ma‘rûzâtta bulunsanız ne olur?” dedim.

“Hayır bulunmadım ve bulunmam. İcâb eder ise sizden ricâ ederim Zât-ı Şâhâne’ye ‘arz etmem.” dedi. //XI-91//

Hastahânedede Midhat Bey’i gördük. Lehulhamd tehlike yoktur.

Yolda Cemîl Paşa’nın kayınbirâderi Muhtâr Bey’den de bahşolundu. Cemîl Paşa dedi ki “Onu ıslâh etmek mümkün değildir. Kendisine ne me’mûriyyet verilse ~~beğenme~~ ~~beğenmez~~ gözü şadr-ı a‘zam olmaktadır.” Ben hayret ettim. Dedim ki “Çok gâribirdir. Lütfî Fikrî Bey’in Esbak Ma‘ârif Nâzırı Emrullâh Efendi’ye ‘Arkadaşlarına söyle de beni şadr-ı a‘zam yapsınlar.’ dediğini işittim. Façat Muhtâr Bey’in de bu arzûda olduğunu bilmiyor idim.” //XI-92//

Leyle-i Qadir’den birkaç gün evvel Velî‘ahd Hâzretleri vükelâyı Dolmabâğçe Sarâyı’nda iftâra da‘vet etti. İftârdan on dakîka evvel yemek salonuna dâhil olacak şofadaki pencerelerin perdeleri tutuştu. Bereket versin söndürdüler. Yoksa sarây yanıp * kül olacaktı* [*اولهچقدی yazılmış]. Allâh sakladı. Sofrada Velî‘ahd riyâset etti. Muvâcchesinde Şadr-ı A‘zam ~~oturdu~~ oturdu. Yemekten sonra yarım sâ‘at kadar bizi yalnız bıraktı. Hâreme gitti. O sırada teşrîfâtçısı Cemâl Bey her birimize birer hediyeye teslim etti. Bana bir altın sâ‘at kapağı üzerinde Velî‘ahd’ın isminin ilk //XI-93//

harfleri ki (yā - ‘ayn) harfleri maḥkûk ve ufak pırlanta ile terşî‘ edilmiştir. Sonra Velî‘ahd geldi bir sâ‘atten ziyâde oturduk.

Yirmi altı Ramazân Cum‘a günü selâmlık Yıldız’da Ḥamîdiyye Câmî‘i’nde icrâ buyuruldu. Bu aḥşâm Kadir Alayı yine bu câmî‘-i şerîfte icrâ olunacağından ḥâneme ‘avdet etmedim. Başkâtib ‘Alî Fu‘âd Bey’in ‘arabasıyla Beyoğlu’na gittim. Sûriyye’den gelen ‘Arab hey’eti ki evvelce beni ziyâret etmişler idi Pera Palas Oteli’nde onlara i‘âde-i ziyâret eyledim. Meḥmed Paşa ‘Azem //XI-94// ‘Abdurrahmân Bey Yûsuf Şeyḥ Es‘ad Şakîr Meḥmed Paşa maḥdûmu Doktor Ḥasan Esîr Efendi Mîr Şekîb Arslan’dan ‘ibâret idi.

Oradan sarâya ‘avdet eyledim. Bermu‘tâd bugün ḥatm-ı şerîf var idi. Enderûn ḥâfızları münâvebe ile ramazân-ı şerîfte ḥuzûr-ı hümâyûnda muḥâbele olunurlar ~~kyd~~ Kadir Günü ikindiden sonra ḥatm-ı Kur‘ân-ı ‘Azîm ederler. Başmâbeyinci’nin odasında idim. İkinci Seccâdeci Zekeriyâ Bey geldi. “Efendimiz sizi da‘vet ediyorlar ḥatm-ı şerîfte bulununuz.” dedi önüme düştü sarâyın üst katına çıktık. Ḥamîdiyye Câmî‘i tarafına nâzır salonuna girdim. Zât-ı Şâhâne kapıdan girince //XI-95// solda yerde bir minder üzerinde diz üzeri oturur idi. Kapıda resm-i ta‘zîmi bir temennâ ile ifâ ettim. Eliyle oturacağı yeri işâret buyurdular. Muvâcehe-i hümâyûnda üç ḥâfız oturmuşlar birer birer okudular ben de ḥâfızların sağında Başkâtib’in üstünde bir mindere oturdum. Ḥatimden sonra Zât-ı Şâhâne bize doğru geldi. Bilḥâşşa bu ‘abd-ı ‘âcize iltifât buyurdu. “Burada bulunduğunuzdan çok memnûn oldum. Allâh emsâl-i kesîresiyle müşerref etsin.” dedi. Odalarına teşrîf buyurdular. Biz de Başkâtib’in odasına gittik.

İftârda vükelâdan Bahriyye Nâzırı Maḥmûd* [*محمو yazılmış] Paşa da var idi. Zât-ı Şâhâne ikimize bir iltifât-ı maḥşûş olmak üzere kendi ta‘âmılarından //XI-96// dört kap yemek göndermişler idi.

(1) Beykoz Çorbası (2) Yumurta (3) Börek (4) Yassı Kadâyıf. Bunlar mevcûd eṭ‘imeye ‘ilâveten gönderilmiş idi. Ta‘âmdan sonra İkinci Bey’in odasında ḳahveler aḥ içildi. Vaḳt-i ‘işâ taḳarrüb etti. Ḥamîdiyye Câmî‘i’ne gittim.

adir alayında büyük üniforma giymek lzım geleceğini Başmbeyinci'ye söyledim ve evvelki sene Ayasofya'da Leyle-i adir Alayı'nda büyük forma giydiğimizi anlattım. Teşrft-ı 'Askeriyye Nzırı 'Al Refk Paşa "Bizim teşrft nizmnmesinde 'Cum'a forması giyilecek.' diyor." dedi.

Zt-ı şhne teşrft uşln cidden herkesten //XI-97// ziyde bildiği için isti'zna* [*استيدانه yazılmış] arr verdik. Başmbeyinci Hlid Hürşid Bey isti'zn* [*استيدان yazılmış] etti. Cum'alık forma iktis etmekliğimiz irde buyuruldu. O şretle bulunduk. Tervh namzını eddan sonra Beşiktaş İskelesi'ne indim. Hşş bir ufak vapur ile Sirkeci'ye geldik. Başktib 'Al Fu'd Bey Teşrft-ı 'Askeriyye Nzırı 'Al Paşa ve Mska Kumandanı F'k Bey birlikte idiler. Sirkeci'den Esbaķ 'Adliyye Nzırı Memdh Beyle elyevm 'Adliyye Msteşrı 'Azm Bey'i aldık. Başktib dky'ne ıktı. Biz de Kalamış'a çıktık. 'Araba ile hnelerimize 'avdet eyledik. //XI-98//

'yd-i Ftr'ın birinci günü 21 Ağustos Sene 1329 Cehrşenbihdir. şlt-ı 'yd Beşiktaş'ta Sinn Paşa Cmi'i'nde ed olundu. Oradan alay-ı vl ile Dolmabağçe Sary-ı Hmynu'na gidildi. Mu'yede-i seniyye resmi icr kılındı. Oradan Hey'et-i Vkel büyük üniformalarıyla vel'ahd saryına 'azmet ve resm-i tebrke msra'at eylediler. Vel'ahd Hzretlerinin tebrki büyük forma ile olmayıp redingot ile fsı mu'td idi. Bu bayram da böyle resm olması vkelca tensb ve arrgr oldu.

kinci bayram günü şbhleyin şdr-ı A'zam'ın //XI-99// Yeniköy'deki shilhnesine gittim. Vasai s'at ikide Meclis-i Vkel orada in'kd etti. Bulgar muraħħařlarıyla mzkereye me'mr olacak 'Oşmnlı muraħħařlarının ta'yni mzkere olundu. Netcede Dhliyye Nzırı şl'at Beyle Bahriyye Nzırı Maħmd Paşa ve şr-y Devlet Re'isi Hll Bey'in intihbına arr verildi. Yevm-i ictim' ve mzkere te'emmül edildi. Mzkerenin uzatılmaması hşş r-y 'ummiyyeye muvfk görülerek cum'a ertes günü ictim' muvfk görülmüş ise de şdr-ı A'zam Paşa diğer odada bulunan me'mrn-i hriciyye ile görüşüp 'avdet ettiğinde "Cum'a ertes günü mzkere bil olamayacaktır çünki muraħħařlarımızın gerçi irdelerini istiħřl mümkin ise de me'mriyyet ve şlhiyyetlerini //XI-100// mübeyyin olan fermn-ı 'lnin tertbi gibi mersim-i alemiyyenin cum'a ertes gününe adar fsı mümkin olamıyor. ř hle nazaran pzr ertes gününe kalacaktır." dedi. İttifk-ı r ile abl

edildi. Maḥall-i ictimā‘ da Bāb-ı ‘Ālī’de Hāriciyye Nezāreti’nin dā’iresi olması takarrür eyledi. Vasaṭī sā‘at beş buçukta meclise hitām verildi.

‘İyd-i fiṭr 23 Ağustos Sene 329 Cum‘a’yı günü cum‘a namāzını Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī Yıldız’daki Hāmīdiyye Cāmi‘i’nde edā etti. Cum‘a selāmlığında küçük üniforma giymek mu‘tāddır. Ben de cum‘alık küçük üniformayı giymiş idim. Meger cum‘a günü bayrama teşādūf //XI-101// eder ise büyük üniforma iktisā etmek lāzımgelir imiş. Zāt-ı Hāzret-i Pādişāhī ile ma‘iyyeti erkānı büyük forma giymiş ve nişān kordonlarını ta‘līk eylemiş oldukları hālde geldiler. Ben küçük forma ile cāmi‘-i şerīf kapısında (maḥfil-i hümāyūn kapısında) istiḳbāl ettim. Faḳaṭ münāsib görmedim. ‘Avdet-i şāhānede resimde bulunmadım ve Teşrīfāt-ı ‘Umūmiyye Dā’iresi’nden ḥaberdār edilmediğimiğimden i‘tizār ettiğimi ‘arḷ Başkātib ‘Alī Fu‘ād Bey vāsıtasıyla ‘arzettim. //XI-102//

30 Ağustos Sene 329 Cum‘a

Bugün selāmlık resm-i ‘ālīsinden sonra ḥuzūr-ı hümāyūna Maḥmūd Paşa ile berāber dāḥil oldum. İltifāt buyuruldu. Şāyān-ı kayd × mühim bir şey olmadı.

Başkātib ‘Alī Fu‘ād Bey’e “Cem‘iyyet-i Tedrīsiyye-i İslāmiyye’ye bu sene ben re’īs vekīli intihāb edildim. Cem‘iyyetin dā’imī bir yeri yoktur. Nūr-ı ‘Osmāniyye Maḥfil-i Hümāyūnu’nu Sultān ‘Abdūlmecīd merḥūmun zamānından beri hiç bir pādişāh teşrīf etmediğinden mensī ve ğaremfürüş bir hālde kalmıştır. Efendimiz bunu Cem‘iyyet-i Tedrīsiyye-i İslāmiyye’ye //XI-103// taḥşīş buyursalar hele Dārüşşafaka’nın ḥālī pek perīşāndır.” dedim.

‘Arzedeceğini ve yarın telefon ile irāde-i seniyye ne şüretle şerefta‘alluḷ ederse bana bildireceğini va‘adeyledi.

Selāmlıktan sonra Kuruçeşme’de Aḥmed Rızā Beyefendi’nin yalısına gittim. Yedi sekiz māhtan beri Avrupa’da bulunan müşārünileyh ‘avdet etmiş idi. İbrāz-ı muşāhebetten sonra Merkez-i ‘Umūmī’den Doktor Nāzım ve Eyyüb Şabrī ve Diyārbekirli Ziyā Beyler ile Aḥmed Nesīmī ve Kemāl Beyler geldiler. Kastamonu //XI-104// Meb‘ūs-ı Sābıḳı Aḥmed Māhir Efendi de orada idi. Bana hücūma

başladılar. (Medresetülvâ'izîn'e) Küçük Hamdî Efendi'yi mu'allim ta'yîn ettiğimi bahâne ederek "Medreseyi kapatmalıdır." dediler.

Ben "Medrese ben evkâf nâzırı iken kapanmaz. Küçük Hamdî Efendi bu memlekette yazmak ve okumak ve yaşamak hakkını hâ'iz gâyet muhtedir bir zâttır." dedim.

Doktor Nâzım "Bize muhâliftir mürteci'dir." dedi.

Ben "Hayır bize muhâlif değildir ve hiç //XI-105// fırkaya mensüb değildir. Bilhâşşa bana söz verdi ve dedi ki 'Ben hiç bir fırka-i siyâsî ile tevhid-i mesâ'î etmek fikrinde değilim. Eğer bir fırka ile tevhid-i mesâ'î edecek olur isem sizinle çalışırım.' dedi. Ben de bu sözünü o vakit Merkez-i 'Umûmî'ye tebliğ ettim. Bâb-ı 'Âlî inqilâbını müte'âkib Merkez-i 'Umûmî memleketimizde erdebâb-ı iktidârdan ne kadar muhâlif görünür zevât var ise onların celb-i kulübuna teşebbüs etmek ve fırkamıza imâle eylemek üzere bir encümen teşkil etmiş idi. O encümen 'Alî Münîf Bey'i ve şimdi Diyârbekir //XI-106// Vâlisi İsmâ'îl Hakkî Bey'i Edirne Vâlisi Hâcî 'Âdil Bey'i ve beni me'mûr etmiş idi. Şimdi a siz o kararı ne çabuk unuttunuz?" dedim.

İstanbul Murahhası Kemâl Bey "Fağat Merkez-i 'Umûmî'nin ondan evvel vermiş olduğu bir karar vardır. Onu muhâfaza etmedi ki bunu muhâfaza etsin." dedi.

Ben cevâben "Ondan evvelki kararını bilmiyorum. Ma'hâzâ mu'teber olan son karardır." dedim.

Fağat bunların mücerred benim 'aleyhime //XI-107// hücum etmek için Medresetülvâ'izîn mu'allimlerini bahâne ederek ittifağ ettiklerini anladım.

31 Ağustos Sene 329 Cum'a ertesi

Bugün vasaî sâ'at ba'dezzuhr üç raddelerinde Mâbeyn-i Hümayûn Başkâtibi 'Alî Fu'âd Bey telefon ile bana ba'zı irâdât-ı şâhâne tebliğ etmek üzere geleceğini söyledi ve yarım sâ'at sonra geldi.

Evvelâ selâm-ı şâhâneyi ba‘dettebliğ //XI-108// dedi ki “Zât-ı Şâhâne (senin) Cem‘iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye riyâsetine intihâb olunduğunuzdan* [*اولنديغکز olunduğunuz yazılmış] dolayı pek maḥzûz oldu. Cem‘iyyet-i Tedrîsiyye’nin ve bilhâşşa Dârüşşafaka Mektebi’nin terakḳî ve tekâmülüne dîger a‘zâ-yı kirâm ile birlikte çalışmanızı pek ziyâde arzû buyururlar ve ‘Selâmımı a‘zâ-yı kirâma tebliğ buyursun.’ dediler. Nûr-ı ‘Osmâniyye Maḥfil-i Hümâyûnu’na gelince ‘Zâten orası sapa bir yerdir. Oraya selâmlık icrâ edemiyorum. Cem‘iyyet-i Tedrîsiyye’nin maḥall-i ictimâ‘ı olmak üzere kendilerine terk ve taḥşîş ediyorum.’ buyurdu ve bu irâde-i //XI-109// şâhânelerini telefon ile tebliğ edecek idim – şevketme’âb Efendimiz ‘Bizḳât evḳâfa gidiniz tebliğ ediniz.’ diye fermân buyurdu.” diye tebliğâtta bulundu. Gerek kendi nâmıma ve gerek arkadaşlarım nâmına ‘arz-ı şükrân eyledim ve bu idâre-i seniyyeyi evḳâf nâzırı şıfatıyla hem Cem‘iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye Riyâseti’ne (maḳâm-ı şadârete) hem de İstanbul Evḳâf Müdürlüğü’ne iki kıt’a tezkere ile tebliğ eyledim. //XI-110//

1 Eylül Sene 329 Pâzâr

Ba‘dezzuhr Dâ‘ire-i Şadâret’e gittim. Ṭal‘at Bey de geldi (dâhiliyye nâzırı). Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından ba‘zılarının ve bilhâşşa Şeyḫülislâm-ı Esbak Mûsâ Kâzım Efendi’nin Medresetülvâ‘izîn mu‘allimlerine i‘tirâz etmekte olduklarını söyledi. Ben de Aḫmed Rızâ Bey’de ḥânesinde cereyân eden ḥâli anlattım. Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Ḥalîm Paşa – Ṭal‘at Bey’e “Ricâ ederim unutmasınlar* [*اوتمسونلر yazılmış]. Ben kâtib-i ‘umûmî idim sen de benden sonra kâtib-i ‘umûmî //XI-111// oldun. Bu da (beni işâretle) Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsındandır. Bu âdamlar daha ne istiyorlar ve Merkez-i ‘Umûmî işte burasıdır.” dedi.

Ṭal‘at Bey sükût etti. Faḳat Ṭal‘at Bey’in ḥâli benim ‘aleyhimde vuḳû‘bulan cereyândan biraz memnûn oluyor gibi görünmekte idi. Olur ya belki bunu da memleketin menfa‘atine muvâfiḳ görüyor çünkü nâmûslu âdamdır.

Ben Şadr-ı A‘zam’a “Hiç bir ferd ilâ nihâye nâzır olamaz. İcâb ederse ben de çekilirim.” dedim. //XI-112// Şadr-ı A‘zam ~~o~~ vakit “Evet öyledir faḳat ba‘zı zevât ta‘ayyün etmiştir. Meselâ Ḥayrî Bey ilâ nihâye evḳâf nâzırındır.” dedi.

Ṭal‘at Bey “Evet öyledir ba‘zan ben Ḥayrī Bey’in muḥālefetlerine binā’en ‘Amān şu Ḥayrī Bey çekilsin* [*چکلسین yazılmış].’ derim. Faḫaṭ onun yerine daha iyisini bulamam yine ‘Ḥayrī Bey kalsın.’ diye düşünürüm.” dedi.

Ben de “Ne yapayım ‘Oṣmān Nizāmī Paşa gibi sigaranıza kibrīt yakacak derecede tezellül* [*تزلل yazılmış] edemem fikrimi söyleyemiyim mi ne söyler iseniz ‘Kerāmettir.’ mi diyeyim?”

Şadr-ı A‘zam “O vaḫit refāḫat olmaz.” dedi. //XI-113//

Defter XII

2 Eylöl Sene 1329 Pāzār ertesi

Bugün ba‘dezzuhr sā‘at vasaṭi beşte Merkez-i ‘Umümī Kātib-i ‘Umümīsi Fethī Bey Dā‘ire-i Evḫāf’a geldi. “Cemā‘at-ı İslāmiyye Ḳānūnu lāyiḫası ḫāzır olduğundan Merkez-i ‘Umümī ile müzākere etmek isterim çünkü programa müte‘alliktir.” dedim.

Fethī Bey “Kongreden sonra olsa olmaz mı?” dedi.

Ben “Merkez-i ‘Umümī a‘zāsından üç kişi tefrīḫ ediniz. Meşelā //XII-01// Kemāl Beyle Mūsā Kāzım Efendi ve Diyārbekirli Ziyā kāfidir.” dedim.

Fethī Bey “Ḳābil değıldir gelmezler. Onlar da kongrede bulunmak isterler.” Kongreden sonra müzākere edilmesine ḫarār verdik. //XII-02//

20 Eylöl Sene 329 Cum‘a

Cum‘a Selāmlığı Beşiktaş’ta oldu. Selāmlıktan sonra Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī İhlamur Ḳaşrı’nı teşrīf etti. Ma‘iyyet-i şāhānede benim de bulunmamı irāde buyurdu. Başkātib ‘Alī Fu‘ād Bey’in ‘arabasıyla İḫlāmūr Ḳaşrı’na gittim. İki sā‘at ḫadar kaldım. Her tarafı gezdim. Ḳaşır pek dilnişindir. Zāt-ı Şāhāne ḫuzūra ḫabül buyurdu. Ḥuzūrda benden başka kimse bulunmadı. Evvelā //XII-03// kasırdan baḫşederek “Peder merḫūm ḫüsn-i ṭabī‘at şāḫibi idi. Bu ḫaşrı burada yaptırdı. Bahār mevsiminde* [*

موسمده yazılmış] pek çok bülbül vardır. ‘Ādetā pencerelerin önünde gezerler. Mayısta seni bir kerre buraya getiririm.” diye iltifāt buyurdu. Ben de ‘arz-ı teşekkür ettim. Sonra Zāt-ı Şāhāne’nin oturduğu kaşrın şimālinde ağa gāyet büyük ağaçlar altında bir sed oduğunu ve orada pederi ‘Abdūlmecīd Hān merhūmun yemek yediğini söyledi ve mezkūr seddi görüp görmediğimi sordu. Ben de “Gördüm Efendim //XII-04// Başkātib ‘Alī Fu’ād Bey ve Seryāver Şālih Paşa ve Serseccādecı Emīn Bey kullarınızla bağçenin her tarafını gezdim. Emīn Bey mezkūr seddi gösterdi.” dedim.

Sonra Vaḥideddīn Efendi’nin Şadr-ı A‘zam ile İstanbul Muḥāfızı Cemāl Bey’den müştakī olduğunu ve kendisine gelip (Beşiktaş’a nakil vesīle) şikāyet ettiğinde cevāben “‘Birāder sen hīç bir şeye karışmamalısın. Fırka işlerine karışmak senin için doğru olmaz. Şimdiye kadar karışmışsan tövbe et.’ dedim.” buyurdu. //XII-05// Bu vādide bahış biraz temādī etti. Şadr-ı A‘zam’ı sordu.

Nihāyet nerde oturmakta idüğümü su’āl buyurdu. Erenköyü’nde iḳāmet etmekte olduğumu ‘arzettim. “Öyle ise gidiniz geç kalmayınız.” diye ruḥşat verdiler. Huzūrdan çıktım. //XII-06//

27 Teşrīn-i Evvel Sene 329 Pāzār

Bugün Meclis-i Vūkelā’dan çıktık Ḥalīl Beyle Maḥmūd Şevket Paşa’nın kabrini ziyāret ettik (‘arefe). Oradan Ḥalīl Bey’in (Şūrā-yı Devlet Re’isi) Şişli’deki ḥānesine gittik. Gece orada kaldım. Şabāḥleyin birlikte Beşiktaş Sarāy-ı Hümāyūnu’na gittik. Bayram alayı Dolmabāğçe Cāmi‘-i Şerīfi’nde oldu. Alayda bulunduk. Bir kaç gün muḳaddem iḥsān buyurulan nişānları ta’līk ettik. Vūkelāya Şeyḫülislām //XII-07// ile Nāfi‘a Nāzırı’ndan başkasına nişānlar verildi. Ma‘ārif ve Zirā‘at ve Posta Nāzırlarına Birinci Mecīdī dīgerlerine de Birinci ‘Osmānī iḥsān buyuruldu çünkü biz evvelce Birinci Mecīdī almış idik. Mu‘āyede resminde bermu‘tād vūkelā başta Şadr-ı A‘zam ve yanında Şeyḫülislām Ma‘zūlü * [معضولی yazılmış] Mūsā Kāzım Efendi ve ondan sonra dīger vūkelā taḥt-ı hümāyūnun solunda resm-i mu‘āyedenin nihāyetine kadar ayakta bulunduk. Taḥtın sağında şehzādegān ayakta onların arkasında dāmād paşalar ve beyler bizim ḫarkamızda da Mābeyn-i Hümāyūn erkān-ı me’mūrīni aḫz-ı mevḫi‘ //XII-08// etmişler idi. //XII-09//

[sayfa XII-10-20 boş]

2 Mart Sene 330 Pâzâr günü vasaḫî sâ‘at altıda Mâbeyn-i Hümâyûn Müdiri Recâ‘î Bey taraf-ı şâhânenen Erenköyü’ndeki müstâcir bulunduğum hâneme geldi. Selâm ve iltifât-ı şâhâne ile berâber Şeyhülislâm Es‘ad Efendi Hâzretlerinin isti‘fâsı nezd-i* [*نر yazılmış] hümâyûnda qâbûl buyurulmakla yarın ezânî sâ‘at beşte sarây-ı hümâyûna gelmekliğim irâde-i seniyye muqtezâsından bulunduğunu ve meşîhat-ı celîlenin ‘uhdeme tevdi‘ buyurulacağından beşten sonra alay icrâsı muqarrer idüğünü tebliğ eyledi. Rabbim Mütte‘âl Hâbîb-i Ekremî hürmetine bu ‘abd-ı ‘âcizi şu emr-i mühimde muvaffâq //XII-21// buyursun dünyâ ve âhîrette utandırmasın Âmîn yâ Rabbül‘âlemîn.

Ḥayrî

3 Mart Sene 330 Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Erenköyü’nden İstanbul’a indim. Doğru evkâfa gittim. Bir sâ‘at kadar meşğûl oldum. Oradan ezânî sâ‘at beşte Beşiktaş Sarây-ı Hümâyûnu’na gittim. Serqurenâ Tevfîk Bey istiqbâl ederek odasına götürdü. Müte‘âkıben Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Hâlim Paşa Hâzretleri geldi. O sırada tebdîl-i câme ettiğinden huzûr-ı hümâyûna qâbûl buyurulacağıma dâ‘ir olan irâde-i hilâfetpenâhî //XII-22// tebliğ edilmekle evvelce şudûrdan ‘Adliyye Nâzır-ı Esbakı refîk-i muhteremim Turşucuzâde Necmeddîn Mollâ Beyefendi’nin ihzâr edilmiş olan elbîsesini giydim. ✕✕ Kisve-i ‘ilmiyye ile Şadr-ı A‘zam refâkatinde huzûr-ı ‘âlî-yi hilâfete dâhil oldum. Taraf-ı şâhânenen ‘uhde-i tevcîh olunan mesned-i meşîhatın ehemmiyyeti ve bu hîdmette de muvaffâkıyyetim tezkâr ve temennî olundu. Râsime-i şükrân îfâ edilerek huzûrdan çıkıldı. Şadr-ı A‘zam Bâb-ı ‘Âlî’ye gittikten yarım sâ‘at sonra Meşîhat Alayı sarâydan başladı.

Serqurenânın ihzâr eylediği ferve-i beyzâyı //XII-23// sarâyın alt katında Sâ‘at Kulesi tarafında denize nâzır olan birinci odada – vükelâya mahşûş oda – lâbis oldum. Bilcümle sarây erkânı rîhtıma kadar teşyî‘ eylediler. Orada hâzır bulunan istimbota râkib oldum. Büyük formasını lâbis olan Başkâtib ‘Alî Fu‘âd Bey ile yâverândan Mehmed ‘Alî Bey de berâber râkib oldular. Sirkeci’de Polis Müdiri-i ‘Umûmîsi Bedrî

Merkez Kumandanı Halil Beyler ve Bâb-ı ‘Âlî teşrîfât me’mûrları istikbâl eylediler. Orada Istabl-ı Âmire’den hâzır bulunan son ‘arabaya yalnız olarak bindim. Öndeki ‘arabaya başkâtib ile teşrîfâtçı ve daha öndeki ‘arabaya diğer zevât elbîse-i resmiyyelerini lâbis olarak bindiler. //XII-24// İskeleden Bâb-ı ‘Âlî’ye kadar iki taraflı halk toplanmış taşavvurun fevkinde galebelik huşûle gelmiş idi. Bâb-ı ‘Âlî’de de bilcümle vükelâ ve ricâl-i devlet toplanmış Şadr-ı A’zam Paşa büyük üniformasıyla ‘Arz Odası’nın kapısında istikbâl etti. Diğer vükelâ sivil idiler. ‘Arz Odası’nın pencereleri önünde aḥz-ı mevḳi’ edildi. Serkâtib-i şehriyârî ḥaṭṭ-ı hümâyûnu ba’dettaḳbîl Şadr-ı A’zam’a verdi. O da taḳbîl ederek Şadâret Müsteşarı Emîn Bey’e verdi. Emîn Bey öpüp başına koyduktan sonra cehren okudu. Bilcümle cerâ’id-i yevmiyyede münderic bulunmasına mebnî burada dercine lüzûm görmem. //XII-25// Ba’delkırâ’a Du’âgüy Efendi muhtaşar bir du’â ettikten sonra evvelâ Şadr-ı A’zam onu müte’âkıb vükelâ-yı fiḥâm tebrîk ettiler. Onları müte’âkıb orada hâzır bulunan ricâl-i devlet resm-i tebrîk îfâ ettiler. Resim bitti. Merkez Kumandanı Halil Bey gelerek alay hâzır olduğunu bildirdi. Şadr-ı A’zam yine ‘Arz Odası’nın kapısına kadar teşyî’ etti. Diğer vükelâ binek taşına kadar teşyî’ ettiler. Istabl-ı Âmire ‘arabasıyla faḳaṭ bu kerre öndeki ‘arabalarda şadr-ı a’zam mektûbcusu ve teşrîfât me’mûrları formaları râkib oldular. Bâb-ı Fetvâ’ya gittik. Medrese-i Kuzât önünde talebe resm-i selâm ile eşer-i ḥürmet //XII-26// gösterdiler. Bâb-ı Fetvâ’da ekâbir-i ricâl-i me’mûrîn binek taşında ve diğer bilcümle me’mûrîn avluda istikbâl ettiler. Büyük odaya gelip hepsi tebrîk eylediler. Bermu’tâd fetvâ-yı şerîfi imzâ etmek şüretiyle işe başladım. Sonra elbîse-i resmiyyeyi çıkarıp bir siyâh biniş giydim. Berây-ı teşekkür sarâya gittim. Huḫûra dâḫil* [*حضور داخل yazılmış] oldum.

Zât-ı Şâhâne “Kırk seneden beri Delâ’il-i Ḥayrât okurum. Bugün hatmettim ve ḥatimde sana du’âlar ettim.” buyurdu ve tavşiyeye eylediği mevâd meyânında bilḥâşşa eytâm umûrunun intizâmına himmet //XII-27// etmekliğimi tekrâr etti. Yarım sâ’at kadar ḫuḫûrda kaldım. Oradan tekrâr Bâb-ı Fetvâ’ya geldim. Geceyi Beşiktaş’ta yeğenim Rızâ’nın ḫânesinde geçirdim.

Bin üç yüz yirmi iki sene-i rûmiyyesi ibtidâlarında Manastır bidâyet müdde’î-i ‘umûmîliğinden Selânik merkez cezâ riyâsetine taḫvîl edinceye sarıklı idim. Manastır’dan Selânik’e gider iken şimendüferde tebdîl-i câme etmiş idim. Ḥattâ Filorina ḳazâsı istasyonuna geldiğimde Ḳâ’im-i Maḳâm Taḫsîn Bey (şimdiki Van

Vālisi) gelmiş idi. Sarıklı gördüler. Onlardan ayrılıp //XII-28// tren hareket edince (Ekşisu) kıyısı* [*mürekkep dağılmış; قریبی okunabiliyor] civarında çıkarmış idim. Yedi seneden beri mülkiyye elbisesini lābisim. Ondan muqaddem sinn-i şabāvetimdenberi* [*berāber yazılmış] sarıklı idim. Pederimden başka bilcümle ecdādım sarıklıdır ve ‘ulemādandırılar. Büyük pederim İbrāhīm Efendi Maḥmūd-ı Sānī devrinde Ürgüb kādīsı onun pederi ‘Abdullāh Efendi naḫībüleşrāf. //XII-29//

[sayfa XII-30-32 boş]

(Mülākāt-ı Mühimme)

23 Nīsān Sene 1330 Cehārşenbih günü Rūz-ı Hızırdir. Taraf-ı şāhāneden vūkelā mus da‘vet olundu. Ertuğrul vapuruyla Beykoz’a kadar bir tenezzüh edildi. ‘Azīmet ve ‘avdette vapur-ı hūmāyūnun arkasında ve iki tarafında dört torpido ta‘ḫīb etmekte idi. Ta‘ām vapur içinde Beykoz’a muvāşalatta edildi. Huşūşī bir şofradaya Zāt-ı Şāhāne Şadr-ı A‘zam ve maḥdūm-ı ‘ālileri ‘Ömer Hilmī Efendi Hāzretleriyle bu a‘abd-ı ‘ācizi kabūl ederek birlikte bir şofrada ta‘ām ettik. Diğer vūkelā başka bir şofrada ta‘ām ettiler. Ta‘ām eşnāsında //XII-33// Zāt-ı Şāhāne’nin beyānāt-ı mühimmesi meyānında bilhāşşa cālib-i nazar olan huşūşları kaydediyorum ve mümkün olduğu kadar ‘aynen yazıyorum.

Zāt-ı Şāhāne “Şeyhülislām Efendi’yi hābsettikleri zamān Kāmil Paşa gelmiş idi. Dedim ki ‘Paşa sen taḫbī‘i gāreḫkārlık etmezsin. Bu işlerin sebebi nedir?’ dedim. ‘Kaḫ‘iyyen hiç bir şeyden ḫaberim yoktur.’ dedi. Ben de inanır gibi göründüm. ‘Peka‘lā öyle ise taḫḫīḫ et bunların bir çāresine bak.’ dedim. Kendi kendime memlekette kaḫḫ-ı ricāl var iken işe yarar beş on ādamı da bu şūrette rencīde ettiklerinden mūte‘essir idim. Hārbīyye nāzırı //XII-34// bulunan Nāzım Paşa’yı çağırtdım. Ona dedim ki ‘Paşa sen merd, doğru bir ādamsın. Şadr-ı A‘zam Kāmil Paşa bana böyle söyledi. Ben de gūyā kendisine inandım. Bu işi senden isterim.’. Cevāben ‘Başüstüne şimdi gider taḫliyye ettiririm.’ dedi. Hāḫīḫaten o ādam taḫliyye ettirdi. Bir taraftan şehzādelerden ba‘zıları dā‘imā Kāmil Paşa’yı tutmaklıgımı taḫşīyye ediyorlar idi. Hattā şimdi ismini söylemek istemediğim bir efendi bana dedi ki ‘Naşılsa siz Kāmil Paşa’yı sevmiyorsunuz. Bārī Şeyhülislām Cemāleddīn Efendi’yi şadr-ı a‘zam yapınız çok rāḫat edersiniz.’. Ben de ‘Pekā‘lā olur.’ dedim – Bulgarlar Çatalca’da

//XII-35// memleket büyük bir buhrân içinde ben bütün ‘azâb içinde idim. ‘Âdetâ bacıklarım uzamış gibi yürüyor iken şu‘ûbet çekiyor idim. Geceleri pek az uyku uyuyordum. ~~Kâmil Paşa~~ Kâmil Paşa bir taraftan beni de itmâ‘a çalışıyor idi. Bir gün geldi bana dedi ki ‘Edirne gitti artık onu kurtarmak kâbil değildir. O havâlîde bulunan çiftlikleri sizin üzerinize yaptıracağım çünkü hükümdârın mâlî olur ise kurtulur Bulgarlar zabt edemezler.’ Ben cevâben ‘Hayır münâsib değildir. Edirne gittikten sonra onlar da gitsin. //XII-36// İnşâ‘allâh Edirne bizde kalır.’ dedim. Bu hâller beni pek bîzâr etti. O sırada Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi’nin şadârete sevki ve memleketin hâl-i buhrânı beni pek düşündürdü. Tenhâ bir odaya çekildim. Bir kâğıd ve kalem aldım. Tal‘at Bey’e bir mektûb yazmak istedim. Mağşadım ‘Ne yapıyorsunuz memleket gidiyor siz ne hâldesiniz?’ diye bir şeyler yazacak idim. Çünkü kendisini çağırıp sormak mümkün değil idi. Kâğıd kalem elimde iken Sâbit girdi. ‘Ne yapıyorsun?’ dedi. Tal‘at Bey’e mektûb yazmak istediğimi söyledim. Parmağını ağzına götürerek ‘Hâcet yoktur ben dün Tal‘at Bey’i gördüm bugünlerde //XII-37// bir şey yapacaklar imiş ‘Hünkâra söyle korkmasın telâş etmesin.’ dedi.’ diye söyledi. Ben de mektûb yazmaktan vazgeçtim. Ertesi günü veyâ daha ertesi günü Bâb-1 ‘Âlî İnkılâbı oldu. Elhâmdülillâh memleket kurtuldu.”

Tal‘at Bey’in bu şüretle haber gönderdiğini bilmiyordum. Hayretimi mücib oldu. Huzûrdan çıkınca vapurun kış güvertesinde oturmakta olan Tal‘at Bey’in yanına gittim. Zât-1 Şâhâne’nin beyânâtını hikâyeye ettim. “Evet taşavvur //XII-38// ve kararımдан Hünkâr’ı haberdâr etmek vazîfesini arkadaşlar bana havâle etmişler idi. Ben de Sâbit’e haber gönderdim. Beyoğlu’nda Şekerci (Löbon’a) geldi. Orada görüştüm. Taşavvurumuzdan haberdâr ettim. Çünkü Zât-1 Şâhâne ihtiyârdır. Belki korkar diye arkadaşlar haber vermeyi münâsib gördüler. Biz de haber vermekte pek tehlike görmedik. Sarây da Bâb-1 ‘Âlî’yi haberdâr etmedi.” dedi.

Şu hâle nazaran Zât-1 Şâhâne’nin Kâmil Paşa kabinesinden cidden memnûn olmadığı hakkındaki beyânâtı kânâ‘at-1 kâmilemi te’yîd eyledi. Zât-1 Şâhâne’nin beyânâtını benimle beraber mağdûmu ‘Ömer Hilmî Efendi Hâzretleriyle Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Hâlîm Paşa istimâ‘ ettiler. //XII-39//

29 Mayıs Sene 330 Pençşenbih günü ‘Adliyye Nâzırı İbrâhîm Beyefendi bana dedi ki “Dün gece Çamlıca’da Velî’ahd’ın nezdinde idim. Kendisine bir vehim gelmiş. Güyâ hûkûk-ı saltanattan ıskâţ edecekler diye düşünür uykusu kalmamış pek muztarib bir hâldedir. Kendisini tesliyye etmek için birçok sözler söyledim. Kâbil olmadı. ‘Beni ancak Şadr-ı A’zam Sa’îd Halîm ve Harbiyye Nâzırı Enver Paşalar ile Şeyhülislâm Hayrî Efendi te’mîn edebilirler. Şadr-ı A’zam ile Harbiyye Nâzırı //XII-44// benim hûkûkum mahfûz olduğuna dâ’ir birer tahtîrî vesîka vermelidirler. Şeyhülislâm da bu hûkûk-ı meşrû’amın hâleldâr olmayacağına yemîn etmelidir. Böyle yaparlar ise müsterîh olurum.’ diyor.” dedi. Cevâben “Şadr-ı A’zam’ı görmedikçe söz vermem.” dedim. Ertesi günü 30 Mayıs Sene 330 Cum’a günü Necmeddîn Mollâ Bey’in Büyükada’da bulunan hânesinde kerîmesiyle Meşîhat Mektûbcusu Ebûl’ulâ Bey’in nikâh cem’iyyeti icrâ edildi. Cem’iyyette bulunan Şadr-ı A’zam //XII-45// mes’eleyi bana hafiyyen îzâh etti ve “Çâresiz Velî’ahd’ı te’mîn etmeliyiz vellâ tecennün etmesinden korkulur.” dedi. Ben de haq verdim.

Ertesi Cum’a ertesi 31 Mayıs Sene 330 Yıldız Sarayı’nda Çit Kõ Kaşrı’nda Hânedân Meclisi Velî’ahd’ın riyâsetinde in’ikâd eyledi. Bu mecliste Velî’ahd pek muztarib görülüyor alnını sıkıyor düşünüyor etrâfını nazarlarıyla tedkîk ve tecessüs ediyor Şadr-ı A’zam ile Harbiyye Nâzırı şûret-i huşûşiyede bir kaç kelime konuştukça soruyor idi. //XII-46//

Esnâ-yı müzâkerede hademedden biri geldi. Meclisin kitâbet vazîfesini îfâ etmekte olan Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi ‘Alî Fu’âd Bey’e Zât-ı Şâhâne’nin kendisini istemekte olduğunu söyledi.

‘Alî Fu’âd Bey ayağa kalktı “Efendimiz bendenizi istiyor imiş.” diyerek gitmeye hazırlandı. Velî’ahd “Ne için istiyor?” dedi. Başkâtib “Bilmiyorum Efendim.” diyerek gitti.

Bir müddet sonra ‘avdet ederek Velî’ahd’a hitâben “Efendimiz müsîka* [موزيقه*] müzîka yazılmış] takımını kaşrın önüne gönderdi. ‘İstimâ’ //XII-47// buyursunlar. Meclis hitâm bulunca kendileriyle (Velî’ahd ile) görüşmek arzû ederim.’ buyurdular.” dedi. Velî’ahd da “Peka’lâ.” diye cevâb verdikten sonra “Seni niçin istemişler?” diye sordu. Başkâtib de “İşte bunun için irâde buyurmuşlar.” diye cevâb verdi. Müsîka

terennümâtını ikmâl eyledi. Biz de meclisten Velî'ahd'a vedâ' ederek çıktık. Şadr-ı A'zam ben ve Hârbîyye Nâzırı Hâmîdiyye Câmî'-i Şerîfî'ne nâzır olan Vükelâ Odası'na geldik. //XII-48// Velî'ahd'ın hâlınden bahşettik. Müte'essif olduk. Arzû ve ısrâr eder ise te'mînât i'tâsı muvâfık olacağını tensîb ettik. Ben Enver Paşa ile bir otomobilde Bâb-ı 'Âlî'ye kadar geldim. Enver Paşa'yı Bâb-ı 'Âlî'de bıraktım. Dâ'ire-i Meşîhat'e geldim.

1 Hâzîrân Sene 330 Pâzâr Dâ'ire-i Meşîhat'te meşgûl oldum. Baa Ba'dezzuhr sâ'at üç râddelerinde Enver Paşa geldi. Bir sâ'at kadar konuştuk. O geceyi dâ'irede geçirdim. Ertesi günü 2 Hâzîrân Sene 330 Pâzâr ertesi vasaî sâ'at yarım râddelerinde 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey geldi. Harem //XII-49// dâ'iresinde idim geldi. Velî'ahd'a* [*ولى عهدده Velî'ahd'da yazılmış, Velî'ahd'a olacak] te'mînât vermek zarureti olduğunu ifâde ve Şadr-ı A'zam'ın imzâsıyla mûmzâ bir varakayı irâ'e etti. Varakadan hülâşası Velî'ahd Yûsuf 'İzzeddîn Efendi Hâzretlerinin hûkûk-ı meşrû'alarının maḥfûz ve ğayrı kâbil-i ihlâl olduğunu nâmûsu ile te'mîn olunuyor ve İsm-i Celâl'e kâsem ile te'yîd olunuyor. İbrâhîm Bey "Şadr-ı A'zam dedi ki 'Şeyḫülislâm Efendi Velî'ahd'a giderek te'mîn ederler ise pek iyi olur.'" dedi.

Ben "Velî'ahd'ı nerede görebilirim?"

İbrâhîm Bey "Velî'ahd sizin için //XII-50// bugün sâ'at vasaî ikide Beşiktaş Sarâyı'ndaki dâ'iresinde bulunacaktır." dedi.

Sâ'at ikide Beşiktaş Sarâyı'ndaki Velî'ahd Dâ'iresi'ne gittim. Evvelâ İntizâr Odası'na aldılar. Yâver Taḥsîn Bey yanıma geldi – mütereddîd bir vaz' ile "Velî'ahd Hâzretleri diyor ki 'Korkuyorum 'acabâ Şeyḫülislâm Efendi Hâzretleri bana fenâ bir şey mi söyleyecek?'"

Ben "Ne ki?"

Taḥsîn Bey "Hûkûkunun ıskâtına dâ'ir."

Ben "Ḥayır öyle şey yoktur." //XII-51//

Taḥsīn Bey gitti. Tekrār ‘avdet ederek

“Ḥuḳūḳumun ihlāl edilmediğini ‘acabā Şeyḫülislām Efendi yemīn ile te’mīn eder mi?”

Ben “Hay hay.”

Taḥsīn Bey yine gitti (bu zāt a’yāndan Ferīḳ Ḥüsni Paşa’nın maḥdūmu İzmir Vālisi Raḥmī Bey’in kayınbirāderidir). Birkaç daḳıka sonra Velī’ahd’ın ḥuşūşī ādamlarından Meḥmed ‘Alī Bey geldi. “Buyurunuz.” dedi. Birlikte gittik. Odasında ayakta bana muntazır idi. Selām ve redd-i selāmdan //XII-52// sonra oturduk. Söze başladı. “Sizi rāḥatsız ettim. Ḳuşūruma bakmayın bir şeyden şübhe ettim vehmim dokundu.” dedikten sonra İbrāhīm Beyle görüşüp görüşmediğimi su’āl etti.

Görüştüğümü ve cereyān eden aḥvāli ḥikāye ettim.

“O ḥālde yemīn eder misiniz?”

“Ederim.” dedim.

“Ricā ederim ediniz.” dedi.

“Efendim emīn olunuz ki bu memlekete ve millete Zāt-ı ‘Ālīnizin ḥidmet edeceğine bence bir ḳānā’at vardır. İşte bu ḳānā’ate mebnī ḥuḳūḳ-ı //XII-53// meşrū’anızın ḥaleldār olduğuna dā’ir şimdiye kadar bir taşavvur yoktur.” dedim ve yemīn ettim.

Bundan sonra da ihlāl-i ḥuḳūḳa teşebbüs olunur ise benim māni’ olacağıma dā’ir de yemīn istedi ettim.

Bu sırada Taḥsīn Beyle Meḥmed ‘Alī Bey mevcūd idiler. Sonra onlar çıktı ikimiz kaldık. Bana dedi ki “Ne yapayım vehimdir.” dedi.

Ben de “Millet sizi ecdād-ı a’zamız gibi cesūr ve mütecellid görmek ister ve ‘umūm-ı memleket sizden memnūndur. //XII-54// Ḥāṭırınıza böyle şeylerin geldiğini

işitseler pek müte'essif olurlar. Ricā ederim bu gibi ahvāl ve mülāhazāt ile zihninizi meşgūl etmeyiniz.” dedim.

Velī ...* [*metnin aslında üç nokta var] “Teşekkür ederim şimdi müsterih oldum.” dedikten sonra “Demince ettiğiniz* [*ايتديکز yazılmış] yemini Hırka-i Şerif'te de tekrār eder misiniz?” dedi.

“Efendim Hırka-i Şerif'te de yemīn ederim. Ricā ederim bu gibi şeyler ile meşgūl olmayınız.” dedim. Faḫaḫ çehresi pek yorgun görölüyor idi.

Müsā'ade istedim. Kıyām etti. Elime sarıldı. //XII-55//

“Elinizi öpeyim.” dedi.

“Estağfirullāh.” dedim öptürmedim. Faḫaḫ hāl ve tavrından pek müte'essir oldum. Bîçāre şehzādenin şihhati beni h taḫvīf etti. Cenāb-ı Haḫ ‘āfiyyet ihşān buyursun Āmīn. //XII-56//

Fī 8 Hızırān Sene 330 Pāzār günü Bāb-ı Fetvā'da aḫşāma kadar meşgūl oldum. Gece yatsı namāzını Fātiḫ'te edā etmek üzere Maḫkeme-i Temyīz a'zāsından ‘Abdullāh Efendiyle berāber otomobil ile gittim. Önce Leyletülmi'rācünnebī olmak ḫasebiyle cemā'at çok idi. Fātiḫ Cāmi'i'nin mināreleriḫ İstanbul'da ilk def'a olmak üzere elektrik ile tenvīr olunmuş idi. //XII-57// Pek hōş idi. Ḥalebe-i 'ulūm ve ḫalk memnūn idi. Ramazān-ı şerīfe kadar cāmi'-i şerīfi-i mezkūrun derūnunu daḫī bi'ināyetullāh Ta'ālā tenvīr ettireceğimi biliyorlar idi. Ḥandīl yağlarından sirḫat ederek te'mīn-i menfa'at eyleyen ba'zı kimseler biḫḫabi' memnūn değıller idi ammā ehemmiyyetleri yoktur. Namāzı edādan sonra Cāmi'-i Şerīf'ten çıktığımda bizim otomobilin etrafını bine yakın ḫalebe-i 'ulūmun ihāḫa ettiklerini gördüm. Bunu evvelā bana bir şey söylemek * [*için veyā maḫşadiyla gibi bir kelime eksik olacak] //XII-58// toplandılar zanneyledim. Faḫaḫ otomobile girer iken mücerred beni görmek ve bir eḫer-i ḫürmet izḫār etmek maḫşadına ma'tūf olduğunu gördüm. Refiḫim ‘Abdullāh Efendi'ye “Efendi Allāh utandırmasın ḫalebe medāris-i islāmiyyenin ıḫlāḫını benden bekliyor ve bir şey ümmīd ediyor.” dedim. ‘Abdullāh Efendi “Evet öyledir. Cenāb-ı Haḫ

inşâ'allâh muvaffak eder. Şimdiye kadar şeyhülislâmlardan Fâtih'e yatsı namâzına gitmiş kimse yoktur. //XII-59// Halk böyle şeyden de memnûn olur." dedi.

Dâ'ireye 'avdet ettik. Bir kahve içtikten sonra 'Abdullâh Efendi 'avdet etti. Ben yalnız kaldım. Yattım.

Şabâhleyin 9 Hazîrân Sene 330 Pâzâr ertesi

Vasaîi sâ'at on birde Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu'na gittim. Bilcümle vükelâ ile A'yân Re'îsi Rif'at Bey Meclis-i Meb'ûşân Re'îsi Halîl Bey birlikte huzûr-ı hümâyûna kabûl buyrulduk. Ayakta //XII-60// bermu'tâd resm-i tebrîk îfâ edildi. Çıkar iken Zât-ı Şâhâne Şadr-ı A'zam'a "Sizinle Şeyhülislâm Efendi'yi yemekten sonra görmek isterim." buyurdu. Ba'det'ta'âm Başmâbeyinci delâletiyle huzûr-ı hümâyûna dâhil olduk. 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey de berâber idi.

Velî'ahd Yûsuf 'İzzeddîn Efendi Zât-ı Şâhâne'den de hûkûkunun ihlâl edilmeyeceğine bir veşîka-i tahrîriyye taleb etmiş //XII-61// bundan bahşetti. Yazılmış bir varakayı [bu sayfada buradan sonraki satırlar evvela mürekkepli kalemle yazılmış, bunların rengi uçtuğu için de üzerlerine tekrar kurşunkalemle yazılmıştır; bu ikinci el yazısının karakteri Muştafâ Hayrî Efendi'ninkine pek benzemiyor] Şadr-ı A'zam'a ve bana gösterdi. Hülâşası Velî'ahd Yûsuf Efendi'nin hûkûk-ı şer'iiyesinin mahfûz bulunduğunu halîfe şifatiyla İsm-i Celâl'e kâsem ederek te'mîn ediyor. Zât-ı Şâhâne fikrimizi sordu. "Velî'ahd Hâzretleri cidden acınacak bir hâlde bulunuyor ahvâl-ı şihhiyyesi vahîm görülüyor. Vehmi izâle etmeğe mümkün olduğu kadar //XII-62// çalışmak lâzımdır. Son fıkradaki kâsem maqâm-ı hilâfete pek de muvâfık değildir. O tayyedilerek (halîfe şifatiyla) söz vermek kâfidir." dedim. Zât-ı Şâhâne taşvîb etti. Şadr-ı A'zam Paşa da taşvîb eyledi. Faqâş Başmâbeyinci ile 'Adliyye Nâzırı "Bu varakadan bir kelime bile tayyolunur ise şübhe ve vehmi zâ'il olmayacağından tekrâr Efendimizi taşaddî edecekler." dediler ve varakayı olduğu gibi imzâyı //XII-63// muvâfık buldular. Zât-ı Şâhâne de ba'delîmzâ göndereceğini ve Velî'ahd'a acıdığını söyledi. Huzûrdan müsâ'ade-i şâhâneye binâ'en çıktık. Şadr-ı A'zam Bâb-ı 'Âlî'ye gitti. İbrâhîm Bey ile ben Velî'ahd'a uğradık. Sarâyında bulamadık. Meclis-i Meb'ûşân'a gittik. Oradan Evkâf Nezâreti'ne gittim. Yediye kadar orada kaldım.

12 Haziran Sene 330 Pençsenbih

Şabâhleyin vasaî sâ'at dokuzda Hâcî Evliyâ Efendi Münîr Bey Ebûl'ulâ ve Nâ'il Reşîd Beyler geldiler. Nâfiz Beyle 'Alî Bey de bulundular. Medârisin ıslâhı //XII-64// mes'elesini müzâkere ederek bir qarâra rabteyledim. Tafşîlâtını ber bahş-ı maşşûş yazacağım.

Sâ'at vasaî dokuz buçuk idi. 'Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey geldi. Huşûşî bir odaya girdik "Dün gece Velî'ahd'da idim. Diyor ki 'Şeyhülislâm Efendi gelip de benim 'ahd-ı saltanattan ışkâ' edilmediğime dâ'ir fetvâ verilmediğine dâ'ir beni te'mîn etmedikçe ben râhat edemem.' diyor ve pek çok ricâ ediyor. Ricâ ederim bugün gidiniz. Seni Beşiktaş Sarâyı'nda sâ'at iki buçukta //XII-65// bekleyecek." dedi ve çok ısrâr etti. Velî'ahd Hazretlerinin temâdî eden şu hâli beni cidden me'yûs etti. Mu'ayyen sâ'atte gideceğimi va'ad ettim. Odadan çıktık. O gün şa'bân-ı şerîfin gürresi idi. Bermu'tâd şifâ-yı şerîf hatmi icrâ edileceği dâ'ire müdürî tarafından haber verildi. İbrâhîm Beyle beraber 'Arz Odası'na gittim. Şifâ-yı şerîf kırâ'atine me'mûr olan 'ulemâ gelmişler idi. Cümlesi siyâh binişleri lâbis idiler. //XII-66// Ben de onları biniş ile kabûl ettim. Evvelâ bir 'aşr-ı şerîf okundu. Sâniyyen şifâhân olan 'ulemâdan biri son bahşî kırâ'at eyledi. Sâlisen en kıdemli zât da du'â etti. Ders Vekîli Efendi bulunsa idi du'â etmek vazîfesi onundur. Du'âdan sonra gülsuyu tahtîr edildi. Onu müte'âkıb kahve verildi. Sonra hâceler vedâ' edip gittiler. İbrâhîm Bey de vedâ' //XII-67// eyledi.

Ben sâ'at vasaî ikide Beşiktaş'ta Velî'ahd Sarâyı'na gittim. Müşârünileyh Yûsuf Efendi Hazretleriyle teşerrûf ettim. İbrâhîm Bey'in hikâyesi vechile benden bir veşîka taleb etti. Cevâben "Doğru değildir. Benim şahşımın ehemmiyeti yoktur. Faça' min gayri hâddin işgâl etmekte olduğum maqâmın hayşiyetini muhâfaza eylemek lâzımdır. Ricâ ederim bu tekliften ferâgat buyurunuz – böyle bir şey vâki' değildir. Dediğimi kâfi görünüz." dedim. Efendi Hazretleri ayağa kalktı. Ben de kıyâm ettim. Elime sarıldı öpmek istedi. //XII-68// Ben "Estağfirullâh Efendim ben sizin elinizi öpeyim." dedim. Efendi heyecânını ketmedemiyor muttaşıl ricâ ediyor 'âdetâ bir çocuk gibi yalvarıyor idi. Rengi uçuk hâli pek rikâtengîz idi. Nihâyet muvâfakata mecbûr kaldım. Efendi oturdu. Ben de oturdum. Evvelce tesvîd eylediği* [*ايدى]

yazılmış] ufak bir varakayı bana uzattı. “Bunu ~~ya~~ kendi ~~ha~~tt-ı destinle yaz.” dedi. Okudum – ‘ahd-ı saltanattan ıskâat edilmediğine dâ’ir te’mînât etidi.

“Bu ~~hu~~şušta benim de talebim vardır – siz de beni aḥkâm-ı şer‘iyyeye ve meşrûtiyyet-i idâreye şâdık kalacağınıza te’mîn etmelisiniz.” dedim. //XII-69// “Peki.” dedi. Eline başka bir varaka aldı. Tekrâr bir müsvedde yapatı ve o kelimeleri ‘ilâve eyledi. Biraz düşündükten sonra aḥkâm-ı şer‘iyyeye cümlesine i’tirâz ederek “Bu ta‘bîr olmaz zîrâ ileride başka türlü tefsîr edilmek muhtemeldir. Meşelâ namâz kılmıyor veyâ oruç tutmuyor gibi bir şey isnâdıyla aḥkâm-ı şer‘iyyeye muḥâlefet ma’nâsı çıkarılır.” dedi ve o kelimelerin üzerinden bir çizgi çekti. “Faḫaḫ meşrûtiyyet-i idâreye şâdık kalacağıma dâ’ir olan cümleyi bırakırım.” dedi ve varakayı bana verdi. Ben de tebyîze mecbûr oldum. İmzâmı vaz‘eyledim. Varakayı kendisine verdim. //XII-70// Varakayı tekrâr bana uzatarak fetvâ-yı şerîfe zîrine vaz‘ etmekte olduğum imzâyı vaz‘ etmeliğimi ricâ etti. Onu da yazdım ve kendisinin iki kıt‘a müsveddelerini aldım. “Niçin aldın?” dedi. “Onlar da bende bulunsun.” dedim. Elimden almak istedi. Evvelce yaptığı müsvedde yırtıldı. İkinci müsvedde buruştu faḫaḫ yırtılmadı. Müşârünileyhin ~~ha~~tt-ı desti olan her iki müsvedde nezdimde maḥfûzdur. Faḫaḫ birinci müsvedde pârçalanmıştır.³¹ //XII-71// [defterde bundan sonraki varakalar boştur.]

Defter XIII

1 Muḫarrem Sene 1333 Cum‘a

Sene-i hicriyye mebdē’i olmak ḫasebiyle Hey’et-i Vûkelâ müctemi‘an Beşiktaş Sarây-ı Hümâyûnu’na gittik. Vasaḫî sâ‘at on birde ḫâ’imen ḫużûr-ı hümâyûnda ḫabûl buyurulduk. Şadr-ı A‘zam bilcümle me’mûrîn nâmına A‘yân Re’îsi Rıf‘at Bey Hey’et-i A‘yân Meb‘ûşân Re’îsi Ḥalîl Bey de a‘zâ-yı meb‘ûşân nâmlarına ‘arz-ı tebrîk eylediler.

Pâdişâh Ḥazretleri cümlesine cevâb verdiler ve bermu‘tâd iltifât buyurdular. Oradan çıkınca doğru şofraya indik. Ta‘âm nihâyetlerinde idi. //XIII-01// Zât-ı Şâhâne’nin cum‘a namâzına çıkmak üzere olduğu ḫaberi geldi. Ben kalktım. Dolmabağçe Câmî‘-i Şerîfi’nde teşrîf-i şâhâneye muntazır oldum.

Cum'a namâzının edâsından sonra Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî sarây-ı hümâyûna 'avdet buyurdu. Ben de Bâb-1 Fetvâ'ya geldim. Mektûbcu Ebûl'ulâ Bey'i çağırttım. (Cihâd) hakkında fetvâ-yı şerîfenin Türkî, 'Arabî, Fârisî, Hindî, Tatarca lisânlarında tab'ı mes'elesini görüştük. Bir taraftan tab' olunmakta idi. Vasaî dörde kadar kaldım. Erenköyü'ndeki hâneme gitmek ister idim fakat //XIII-02// havâ pek yağmurlu idi gidemedim. O geceyi Bâb-1 Fetvâ'da geçirdim.

2 Muḥarrem Sene 333 Cum'a ertesi

Cihâdın mafrûziyyeti hakkında Fetvâ-yı Şerîfe bir hafta muḥaddemi Fâtih Câmî-i Şerîfi'nde kırâ'at edilmiş ve o gün İstanbul'un her tarafında 'azîm tezâhür ve tecemmu'lar irâ'e olunmuş idi. O cem'-i gâfir Topkapı Sarâyı'nda Zât-ı Şâhâne'nin muvâcchesinden mürûr etti. Şadr-ı A'zam ile fakîr ve Harbiyye //XIII-03// ve Bahriyye Nâzırları mevcûd idi.

Fetvâ-yı şerîfe telgrafla bilcümle merâkiz-i vilâyâta ve elviye-i müstakilleye tebliğ olundu. 'Asâkir-i islâmiyyenin muẓafferiyeti* [*مظفرتی yazılmış] için her tarafta Ğâzî-i Şerîf kırâ'atine başlandı.

Bugün – bir meclis-i 'ilmî 'aḳdettim. Sâbıkan maḳâm-ı meşîḫati iḫrâz etmiş olan Ziyâ'eddîn ve Mûsâ Kâzım ve Es'ad Efendiler ḫazerâtını daḫî da'vet ettim. Üçü de geldi. 'Osmanlı ta'rîhinde Bâb-1 Fetvâ'da böyle bir ictimâ' ilk //XIII-04// ilk* [*ilk iki kere yazılmış] oldu. Ḳâzî'askerlerden ve ḫuzûr-ı hümâyûn muḳarrirlerinden ḫaylî zevât bulundu. Da'vet olunan zevâtın Tikveşli Yûsuf Efendi (ḳâzî'askerler meyânında) da'vet olunmuş iken gelememi. Maḫdûmu Re'isülmüsevidîn Aḫmed Efendi sonra mücâzlarından Muḳarrir Tırnovalı Meḫmed Efendi ile gelemediğinden beyân-ı i'tizâr etti – doksan yaşını mütecâviz olup sülsülbeyle mübtelâ üç haftadanberi cum'a namâzına bile çıkamadığından gelemediğini – bildirdi. //XIII-05// Yûsuf Efendi üstâz-ı küldür. Emsâli münḳariḫ olan fuzelâdandır. Ḳâzî'asker Yaḫyâ Reşid Efendi Naşûḫîzâde İbrâhîm Dâhim Efendi 'Adliyye Müsteşâr-ı Esbakı Şükrî Efendi daḫî gelmemişler ise de bunların ehemmiyyeti yoktur.

Şükrî Efendi şâlih bir âdamdır. Meşrûtiyyet-i idâreden sonra daha doğrusu müsteşârlıktan çekilmeye mecbûr edildikten sonra inzivâyı ihtiyâr etti. Kimse ile

görüşmüyor. Ma‘hāzā bu da keyifsizdir. Hānesinden dışarıya //XIII-06// çıkamıyor. O da ādam göndermiş rāhatsızlığı kesb-i hıffet eder ve ictimā‘ günü kendisinde kudret görür ise geleceğini bildirmiş idi gelemedi.

Yaḥyā Reşīd Efendi pek şālīḥ ve müttekī görünür. Fenā ādam denilemez ise de ḥarīştir. Yeni şeyḥülislām olduğum zamān beni tebrīke geldi. Fetvā emānetini benden umdu. Şeyḥülislām olmadan evḳāf nāzırı iken sarāyda müşārünileyhin fetvā emāni olabileceğini söylemiş idim. Söylediğim zevāt tarafından müşārünileyhe //XIII-07// ismā‘ edildiğinde şübhem yoktur. Meşīhate geldikten sonra Maḥkeme-i Temyīz Re’īs-i Evveli Ḥaydar Efendi’yi emānete ta’yīn ettikten sonra ziyāreti kesti ve bir daha görünmedi. Gerek müşārünileyh Yaḥyā Efendi ve gerek Edhem Efendi meşrūḫiyet-i idāreyi taşvīb etmeyenlerdendir. Binā’en‘alāhāzā bu iki efendiyi de ma‘zūr görelim. Mütebākī da‘vet olunan zevāt geldiler ve cümlesi de da‘vet olunduklarından memnūn idiler. Beyānnāme müsveddesini evvelce beş zāta //XIII-08// * yekdīgerinden ḥaberdār olmayarak ḳaleme aldurdım. Bunlar sırasıyla ber vech-i ātīdir:

- (1) Mektūbcu Ebūl‘ulā Bey
- (2) Mektūbcu Mu‘āvini Nāfız Bey
- (3) Şeyḥülislām-ı Esbak a’yāndan Mūsā Kāzım Efendi
- (4) Medrese-i Ḳuzāt mu‘allimlerinden Antalya Meb‘ūs-ı Esbakı Ḥamdī Efendi
- (5) İzmir meb‘ūslarından ‘Ubeydullāh Efendi

Beş müsveddeyi Müsteşār Ḥācī Evliyā Efendiyle mektūbcu ve mektūbcu mu‘āvininden müteşekkil bir encūmene tevdi‘ ettim. Ba‘dettedḳīḳ mahv ve işbāt //XIII-09// şüretiyle bir müsvedde tanzīm ettiler. İşte o müsvedde hey’et ḥuzūrunda ‘Arz Odası’nda vasatī sā‘at yarım rāddelerinde ḳırā’at olundu. Muştafā Kāzım Efendi’nin ihtārı üzerine (‘alā ḳadrilistiḫā’a) kelimelerinin ve Tırnovalı Meḥmed Efendi’nin ihtārına mebnī āyāt-ı kerīme ibtidāsına “istab‘adnāllāh” cümlesinin ‘ilāvesiyle ‘aynen ve müttefīḳan ḳabūl ve taşvīb edildi.

A‘zādan Muḳarrir Debreli Vildān Efendi i‘tirāz etmek istedi. //XIII-10// Dedi ki “Fıḳarāt-ı muḥarrereden birinde muvaffaḳatimiz ḳaḫī bir lisān ile beyān olunuyor. Buna (‘ināyet-i ḥaḳḳile) gibi bir cümle ‘ilāvesi lāzımdır.”

Hâlbuki fıkranın ibtidâsında o ma'nâyı muqayyid kelimelerin mevcûd olduğu cevâbını verdiler. O da sustu. Faqat Naşûhîzâde Muqarrir Muştafâ 'Âşım Efendi'nin i'tirâzı pek münâfîkâne idi. Mûmâileyhin mürâ'i ve münâfîk bir zât ≠ olduğunu kendisini yakından tanıyanlar teslim ederler. Ammâ böyle mücerred menâfi'-i islâmiyye mülâhazasıyla teşebbüs //XIII-11// edilen bir emr-i hayırda nifâk ve şikâka sebep olmak isteyeceğini ümmîd etmez idim. Evvelâ "Bu kırâ'at olunan beyännâme güzel yazılmıştır faqat bu kâfi değildir. Her fıkrasının şer'-i şerîfe muvâfaqati muhaqqak olmalıdır." dedi. Bu sözü bittabi' fenâ bir te'sîr huşûle getirdi. Ben derhâl "Hangi fıkraları muhâlif görüyorsunuz ise ihtâr buyurunuz." dedim. Fetvâ Emîni Efendi de "İhtâr ederler ve muhâlif-i şer' bir cihet olduğu bu meclis-i 'âlîde taşdıq olunur ise bittabi' //XIII-12// ma'elifihâr taştîh olunur." dedi.

'Âşım Efendi "Kırâ'at olunan varaka pek uzundur. Hâfızamda değil ki takrîr edeyim. Burada bulunan zevâta sorarım. Hangisi hâfızasına alabilmiş ise söylesin." dedi.

Buna İstanbul Kâdîsı Muştafâ Efendi cevâb verdi. Dedi ki "Vâkı'a bir okumada varakayı ezber edecek hâfızam yok ise de serâpâ dinledim. İçinde muhâlif-i şer'-i şerîf hiç bir söz //XIII-13// bulunmadığına tamâmiyle kâni' oldum."

Mu'teriz Muştafâ 'Âşım Efendi bunda isti'câl edilmemesini birkaç gün te'hîr olunmasını talep etti. Muştafâ 'Âşım Efendi böyle bir mecliste kırâ'at olunacak beyännâmenin evvelce düşünülerek yazılacağını ve içinde muhâlif-i şer'-i şerîf bir şey olmayacağını bilmez değildir. Maşşadı te'hîr ve nifâktır. Tabî'î reddolundu. Hattâ ben "Bir kerre daha okuyalım." dediğim hâlde ekseriyyet //XIII-14// lüzûm olmadığını muşırnan beyân ve ifâdeye başladılar. Bereket versin o sırada Mûsâ Kâzım Efendi kâ geldi. Ben bundan istifâde ederek dedim ki "Bilcümle aqtâr-ı islâmiyyede neşrolunacak bir beyännâmede ednâ şübhe ve tereddüd olmamalıdır. Bir kerre daha okunsun hem Mûsâ Kâzım Efendi Hâzretleri işitir ve hem de Muştafâ 'Âşım Efendiyle Vildân Efendi'yi biraz mütereddid görüyorum onlar da dinlesin. Fıkra fıkra okunsun. Her fıkra hitâmında //XIII-15// re'yelerini herkes beyân eylesin." dedim. Mektûbcuya "Okuyunuz." emrini verdim. Fıkra fıkra okudu. Bu kerre o iki efendi de dâhil olduğu hâlde müttefîkan her fıkra kabûl ve taşvîb olundu. Mûsâ Kâzım

Efendiyle Mehmed Efendi'nin ihtârlarını zâten esâs maqşada muvâfık olduğundan kabûl ettiğimizi evvelce söylemiş idim.

Birinci def'ada arzûsuna nâ'il olamayan Muştafâ 'Aşım Efendi şâniyyen bir söz daha söyledi ki //XIII-16// birincisinden daha münâfıkânedir.

Dedi ki "Fetvâ-yı şerifenin beşinci fıkrasında Almanya ile Avusturya'ya mu'âveneti mutazammın cümleler vardır. Kâfire mu'âvenet câ'iz olamayacağından efkâr-ı 'umûmiyyede bir su'itefhhüm huşûle gelmemek için beyännâmede ba'zı kaydlar 'ilâve etsek olmaz mı?"

Müsâ Kâzım Efendi cevâb verdi "Almanya ile Avusturya bize mu'âvenet ediyorlar. Şübhe ve tereddüde maħal yoktur." //XIII-17//

'Aşım Efendi beyännâmeye böyle bir kaydın 'ilâvesiyle fetvâ-yı şerifede aşıl bu vechile şübhe ve tereddüd huşûle getirmek istiyor idi.

Bu efendi meşrûtiyyeti müte'âkib İttihâd ve Teraqqî Fırkası'na intisâb etti. İstanbul meb'ûsu oldu. Tâlâkat-ı lisânı ve cerbeze-i kelâmı oldukça 'ilim ve iktidârı Meclis-i Meb'ûsân'da kendisine büyük bir mevki' verdi. Nâzır olmasına ramağ kaldı. Eğer mesleğinde //XIII-18// şâbit ve riyâ' ve temelluktan 'ârî bir âdam olsa idi mağâm-ı meşîhate geleceğinde şübhe yok idi. Fağat efendinin yenemediği hırşî – ümmîd ettiği dereceye vâşıl olamayınca – kendisi evvelâ zımnî sonra da İttihâd ve Teraqqî'nin za'afını görünce 'alenî muħâlefete sevketti. Fırkadan isti'fâ etti. İsti'fânâmesini gazeteler ile i'lân etti. Hülâşası da pek 'adî ve kaba bir şeydir.

Bu televvün-i hâli ve dâ'imâ kuvvete ve menfa'atine temâyül etmek ahlâkı efendiyi //XIII-19// yâri ve ağıyârı nazarında tamâmiyle ışkâţ eylemiştir. Ma'ârif Nezâreti Meclis-i Ma'ârif a'zâlığından 'azletti ve nezâret-i müşârünileyhâya merbût mekâtibdeki mu'allimlikleri de 'uhdesinden ref'eyledi. Hiç bir dâ'ireden efendiye yüz veren olmadığı bir sırada fağîr sinnine ve 'ilmine ri'âyet ettim. Ne zamân nezdime gelse mażhar-ı hürmet olur. Medresetülvâ'izîn'de verdiğim mu'allimliği 'uhdesinde ibkâ eylediğim gibi bu kerre de Dârülhilâfetil'aliyye medârisinde de bir mu'allimlik //XIII-20// tevcîh ettim. Hâlâ da 'uhdesindedir. Kendisi de gıyâbımda "Herkes beni

attığı hâlde Şeyhülislâm tuttu.” demektedir. Şu hâlde efendinin bâlâdaki hâline ne demeli? İslâh-ı hâl edeceğini ümmîd eder idim. Bugünkü hâl üzerine ümmîdim münkaṭi‘ oldu.

Beyännâme vasaṭi sā‘at ikide bilcümle huzẓār tarafından imzâ edildi. Hey’et birer birer ‘avdet eylediler. //XIII-21// Gerek fetvâ-yı şerîfe ve gerek beyännâme muhtelif lisânlar ile ṭab‘edilmiş ve yüz bin kadar nüshaları neşredilmiş olmakla burada ‘aynen dercedilmesine maḥal yoktur. Hey’et gittikten sonra ben de Şadr-ı A‘zam’dan mâ‘adâ bilcümle rüfeḳâ ile Mışır’a gidecek ordunun ‘umûmî kumandanlığına ta’yîn olunup bugün Haydarpaşa treniyle ‘azîmet eden Bahriyye Nâzırı Cemâl Paşa’yı teşyî‘e gittim. ‘Avdette evḳâfa uğradım. Oradan yine dâ’ireye geldim. //XIII-22//

4 M Sene 333 Pâzâr ertesi

Bugün ba‘dezzuhr sarây-ı hümâyûna gittim. Beyännâmeyi Başkâtib ‘Alî Fu‘âd Bey vâsıtasıyla hâkpây-ı şâhâneye ‘arzettim. Bâlâsına (İşbu beyännâmenin kâffe-i aḳtâr-ı islâmiyyede neşr ve i‘lâmını irâde ederim 4 Muḥarrem Sene 333.) ḥaṭṭ-ı hümâyûnunu yed-i mü‘eyyid-i ḥilâfetpenâhîleriyle keşîde buyurdular ve işbu ḥaṭṭ-ı hümâyûnun zîrine de (Meḥmed Reşâd) imzâ-yı hümâyûnunu vaz‘ettiler.

Başkâtib Bey beyännâmeyi bu şüretle müveşşeh olduğu hâlde getirdikten //XIII-23// sonra huzûr-ı hümâyûna ḳabûl buyurdum. Zât-ı Ḥazret-i Ḥilâfetpenâhî’nin ilk sözü “Beyännâme pek güzel olmuş hezârân taḥsîn.” oldu.

Velî‘ahd Yûsuf Efendi Ḥazretlerinin vehminden bahşetti. Sonra Sultân ‘Abdül‘azîz merḥûmun ışkâṭına dâ’ir verilmiş olan fetvânın doğru olup olmadığını su’âl buyurdu.

“Merḥûmun eyyâm-ı salṭanatlarının sonlarında umûr-ı ‘ibâd ile muḳayyed olmadıkları ve hazîne-i devleti isrâf ettikleri mütevâtirdir. Efendimiz biṭṭabi‘ //XIII-24// daha yakından tanırsınız herhâlde ḥal‘e dâ’ir verilmiş fetvâ-yı şerîfin* [*burada فتوى شريفك fetvâ-yı şerîfenin yerine فتوى شريفك fetvâ-yı şerîfin şeklinde yazılmış] doğru olduğunda şübhe yoktur.” dedim.

“Evet merhūmda eṣer-i cinnet var idi. Ođlu Yūsuf Efendi’de de cinnet eṣeri vardır. Sultān Murād gāyet zekī ve muḳtedir bir zāt idi. Birlikte ‘Ömer Efendi hācemizden ders alır ve berāber cemā’atle namāz kılar idik. Sonradan mecnūn* [*مصون masūn okunacak şekilde yazılmış ancak ma’nā tutmuyor; herhalde مজনون mecnūnun noktasız hali olacak] oldu tecennūn etti. Bunun da mecnūn* [*مصون masūn okunacak şekilde yazılmış ancak mana tutmuyor; herhalde مজনون mecnūnun noktasız hali olacak] olduğunu işittim. Bu da öyle oldu.” buyurdu. //XIII-25//

7 Muḥarrem Sene 333 Pençşenbih

Bugün ḥasbel’āde sarāy-ı hümāyūna gittim. Ötedenberi şadr-ı a’zamlar haftada iki gün şeyhülislām da bir gün sarāy-ı hümāyūna gidip dāḥil-i ḥuzūr-ı pādişāhī olurlar. Ben şeyhülislām olduğum zamāndan beri bu ‘ādete o kadar ri’āyetkār olamadım. İcāb ettikçe veyā da’vet vukū’buldukça gider idim.

Başmābeyinci Tevfik Bey haftada iki gün behemehāl sarāya gelmekliğim münāsib olacağını //XIII-26// söyledi. Bir gün Şadr-ı A’zam da “Haftada* [*هفته yazılmış; ده yok] bir gün sarāya gitseniz münāsib olacak.” dedi. “Öyle ise pençşenbih günleri gideyim.” dedim. Diğer vükelādan Enver Paşa’ya pāzār günü gitmesini Ṭal’at Bey’e de salı günleri gitmesini tensīb etti. Onlar ile de olvehile qarārlaştı. İki haftadanberi her pençşenbih sarāya gitmekteyim.

Bugün ḥuzūr-ı hümāyūnda “Size mahrem bir şey söyleyeceğim. Benim bin liram var. Sābit falān bilmiyorlar. Bunu her sene Ḥazret-i Ḥālid’de bir mevlūd-ı //XIII-27// şerif okutmak için vaḳfetmek isterim. Ne dersin?” buyurdu.

“Peka’lā olur Efendimiz.” dedim.

“Ben size sonra haber veririm. Olvaḳt yā burada veyā cāmi’-i şerif ~~ma~~ maḥfilinde mu’āmele-i tescīliyyeyi ifā ederiz.” buyurdu. “Bizimkiler işitseler ‘Mādām bin lira vardır Medīḥa Sultān için niye borç edelim?’ derler. Onun için gizli tuttum. Cīb-i Hümāyūn Kātibi Ḥaḳḳī Bey’in nezdindedir.” buyurdu.

Bugün

17 M Sene 333 Pazar

Bugün Meclis-i Vükelâ in 'ikâd etmedi. Şadr-ı A'zam Odası'nda toplandık. Harbiyye Nâzırı Enver Paşa bu aḥşâm vasaṭi sā'at altıda Erzurüm-Rus ḥudūdunda olan orduya gideceğini söyledi. Ordu Kumandanı Hasan 'İzzet Paşa hakkında muhtelif menba'lardan gelen haberlerde mûmâileyhin mütereddid ve kararlısız olduğu bildirilmektedir. Keyfiyeti yakından taḥkîk etmek üzere Erkân-ı //XIII-28// Harbiyye Re'is-i Şânisi Hâfîz Haḥkî Bey iki hafta muḥaddemleri î'zâm kılınmış idi. Hâfîz Haḥkî Bey'den gelen şifrede kezâlik Hasan 'İzzet Paşa'nın tereddüdü taḥdîk edilmekte ve orduda herhâlde karar verecek bir kumandanın lüzümü beyân olunmakta olmasına mebnî ~~âḥâf~~ Harbiyye Nâzırı Enver Paşa bizzât gitmeğe karar verdi ve bu aḥşâm Yavuz zırlısıyla gitti.

19 Şubat Sene 330 Pençsenbih

Bugün ḥuzûr-ı hümâyûnda Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî "Nâzîma Sultân'ı çok severim. Geçende geldi. Zevci Hâlid Bey'in a'yân olmasını talep etti. Ben de 'Kızım bir çâresine bakarım.' dedim. Onun a'yân olmasını isterim. Bir de zât-ı fâzılânelerinin (bu 'abd-ı 'âcize ḥiṭâben) bir de İbrâhîm Bey (adliyye nâzırı) ile Haḥkî Paşa (şadr-ı esbak) pek münâsibdir. Zâten beş kişi olacaktır. Beşinci de kim münâsib ise olsun." buyurdu. Haḥk-ı 'âcizânemde lütfen dâ'imâ izhâr buyurulan 'inâyât-ı celîle-i velîni'amîden müteşekkir bulunduğumu ve a'yân olsam da //XIII-29// olmasam da her vakit ḥidmet-i şâhâneleriyle müfteḥir bulunduğumu 'arzettim.

15 Cemâziyyülülâ Sene 1333 ve 18 Mart Sene 1331 Cehârşenbih

Bugün Bâb-ı 'Âlî'de Meclis-i Vükelâ'da ~~ism~~ ism-i şâhâneye (Ġâzî) 'unvân-ı celîlinin 'ilâvesine karar verildi. Faḥaṭ bunun nasıl olacağını rüfeḳâ-yı kirâm benden sordular. Şimdiye kadar uşûl~~bir~~ fetvâ-yı şerîfe üzerine x (Ġâzî) 'unvân-ı celîlinin verilmekte olduğu ve "Yine ~~bir~~ fetvâ ile bir meclis-i maḥşûş-ı vükelâ mazbaṭasını 'arzedelim. Şâdir olacak irâde-i seniyye üzerine merâsim-i maḥşûşa ile bir cum'a günü i'lân

edelim.” dedim. Kabul buyuruldu. Şadr-ı A‘zam Hâzretlerinin talebi üzerine yarım fetvâ-yı şerîfeyi Bâb-ı ‘Âlî’ye göndereceğimi va‘adettim. //XIII-30//

16 Cemâziyyülülâ Sene 333 19 Mart Sene 1331 Pençşenbih

Bugün huzûr-ı hümâyûna kabûlümde Zât-ı Şâhâne ğarîb bir hikâye nakletti. Peder-i muhteremleri Sultân ‘Abdülmecîd Hân merhûmun başkadını Pâdişâhımız Efendimiz Hâzretlerinin üvey vâlideleri (Servetsezâ) Kadın bir gün evlâd-ı ‘Abdülmecîd meyânında en ziyâde sevdiği Sultân Reşâd Hâzretlerine velî‘ahdlığı zamânında gelmiş ve ber vech-i âtî beyânâtta bulunmuş: “Ben Sultân Hamîd’e gideceğim. Kendisi Sultân Murâd’ın //XIII-31// vekîlidir. Şimdi çekilsin Sultân Murâd pâdişâh olsun. Ondan sonra kendisi de olur.”

Pâdişâh Hâzretleri tavaḳḳuf ederek buyurdular ki “Bu Servetsezâ Kadın’ın çocuğu yok bizi evlâdı gibi sever idi. Biz de kendisine ‘Vâlîde’ der idik. Bilhâşşa beni çok sever idi. Bu sözü üzerine ben de cevâben ‘Amân vâlîde sakın söyleme.’ dedim. ‘Hayır arslanım söyleyeceğim.’ dedi. O sene ramazân-ı şerîfin on beşinde Hırka-i Şerîf ziyâretinde Hâkân-ı Sâbık’ı görmüş ve ‘Size bir şey söyleyeceğim ammâ burada söyleyemem. Sonra tenhâda başka vaḳit söylerim.’ //XIII-32// demesi üzerine ‘Abdülhamîd’in merâḳını mûcib olmuş. ‘Vâlîde iftâra gel orada konuşuruz.’ demiş. O gün* [*O gün sonradan kurşunkalemle eklenmiş] Yıldız’a aldırmiş. İftârdan sonra konuşmuşlar. Zavâllı şâf kadın bana hikâye söylediği gibi Hâkân-ı Sâbık’a da söylemiş. Hâkân-ı Sâbık bundan münfa‘il olduğunu bildirmeyerek ‘Peka‘lâ olur vâlîde zâten benim fikrim de böyle idi.’ der. Kadının ḳahvesi içine zehir koydurup tesmîm ettirir. Kadını bir sancı yakalar. Çok muḳtarib olur. Ertesi günü şabâhleyin Kozyatağı’ndaki bâğına //XIII-33// gider. Ramazân-ı şerîfin on beşinci günü orada vefât eder. [kurşunkalemle eklenmiş: Mezkûr bâğ elyevm Medîha Sultân’ındır.] ‘Vâlîdeniz pek keyifsizdir.’ diye bana haber gelmiş idi. Derhâl Haydarpaşa’ya gittim. Oradan Kozyatağı’na köşküne vardım. Vefât etmiş buldum. Âdamları ‘Sarâydan bir sancı ile geldi. Kanla karışık mufaşşal ve medîd bir aa ‘amele tutuldu öldü.’ dediler.” ve ‘ilâveten “Benim hiç şübhem yoktur Hâkân tesmîm eyledi.” buyurdu...

Biraz kelâm-ı hümâyûna fâşıla verdikten sonra “Hâkân-ı Sâbık’ın böyle işleri çoktur. Bilhâşşa bana yapmadığı kalmadı. //XIII-34// Size tuhaf bir hikâye söyleyeyim:

Bir gün Zincirlikuyu Çiftliği'ne gidiyor idim (şimdi Velî'ahd Yûsuf Efendi Hâzretlerinin köşküdür. O vakit velî'ahd bulunan Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'nin idi.) Köşke yakın bir yerde bir Frenk kadını bana bir kâğıd verdi. Kâğıdı aldım ammâ içimden 'Eğer hafıyyeler gördü ise bu kadın sağlam nefye gitti.' dedim. Bilâhère kâğıdı okudum - me'âlî 'Ben Avrupa'da bir çok prensler ile görüştüm. Burada da bir prens ile görüşmek isterim. Seni pek ziyâde //XIII-35// sevdim. Beni köşküne al.' diye 'âşıkâne me'âl bir mektûb idi. Biṭṭabi' def'ettirdim ve bunun Hâkân-ı Sâbık tarafından taslîṭ edilmiş bir fâhişe olduğunu ve beni enzâr-ı 'âmmede ıskât etmek maḳşadıyla yapıldığını anladım. Başka bir gün yine köşke gittim. Bir de ne göreyim o kadın bizim bağçenin içinde geziniyor. 'Arabacım Hüseyin Ağa isminde bir şâdik âdamım var idi. Bana 'Efendim şu orospuya bir kamçı savurtturayım mı?' dedi. Ben 'Hayır sakın ha sen karışma ve 'arabayı şöyle bir gölgede durdur. Ben de inmeyeceğim.' dedim //XIII-36// ve başka bir âdamı civârımızdaki karakola gönderdim. 'Bizim bulunduğumuz yerden kuş bile uçmaz iken bir ecnebî kadının bağçemize girmesine ta'accüb ederim ve burada kendilerinin ma'lûmâtı olmadığına hayret ederim. Pek müte'essir olduğumu ve 'arabadan inmeden 'avdet ettiğimi Pâdişâh'a jurnal etsinler.' diye haber gönderdim. Karakoldan âdam geldi. Kadını çıkardılar ve haberleri olmadığını söylediler. Ben de 'avdet ettim.'

Zât-ı Şâhâne Hüseyin Ağa'nın kelâmındaki (orospu) lafzını söyler iken sıkıldı ve "“Ayıb bir söz ammâ 'aynen naklediyorum.” buyurdu. //XIII-37//

Sâ'at vasaṭi beşte Bâb-ı Fetvâ'ya geldim. Fetvâhâne-i 'Âlî'den ihzâr edilmiş olan Pâdişâhımız Efendimiz Hâzretlerine gâzilik 'unvân-ı celîlinin i'tâsı meşrû' ve müstaḫsen olduğuna dâ'ir a fetvâ-yı şerîfi imzâ ettim.³² Cenâb-ı Hâḳ muvaffâḳ bilḫayr buyursun Âmîn. Mühürdârımız Nûrî Mollâ ile Âmedci Şubḫî Bey'e gönderdim Şadr-ı A'zam Hâzretlerine taḳdîm edilmek üzere. //XIII-38//

14 M Sene 333 ve 16 Nisân Sene 331 Pençsenbih

Şabâhleyin vasaṭi sâ'at dokuzda Dâhiliyye Nâzırı Ṭal'at Bey'i telefon ile da'vet ettim geldi. Evvelce aramızda geçmiş bir bahşi tekrâr ederek dedim ki "Memleketimizde iki nevi' meḫâkimin vücûdu cidden ḫalk için müşkilâtı dâ'idir. Bu gece uzun uzadıya

te'emmül ettim. Şu ikiliği kaldırmak ve vaçanda bir ~~vaç~~ vaçdet-i 'adliyye vücūda getirmek edeceğimiz hidemātın en mühimlerindendir. Sen esāsen bu fikirde idin. Ben de bu fikrin şüret-i taṭbīkını düşündüm. Mülāhazamı söyleyeceğim bilmem kabul edecek misin? //XIII-39// Ben şöyle düşünüyorum: Meḥākim-i şer'iyeye ile meḥākim-i 'adliyyeyi tevḥīd etmek için meşīḥat ile 'adliyye nezāretini tevḥīd etmelidir. (şeyḥülislām ve 'adliyye nāzırı) 'unvānı bir zāta verilmeli bu iki dā'irede erbāb-ı iktidārdan olan zevāt bittefrīk ta'yīn olunmalıdır. Bir қаzāya bir (ḥākim) ta'yīn olunmalı o қаzānın umūr-ı şer'iyeye ve ḥuḳūkiyye ve cezā'iyyesini o ḥākim rū'yet eylemelidir. Mu'āmelāt-ı қаzānın keşret ve cesāmetine göre ḥākime ledelīcāb bir veyā mūte'addid müşāvīr ta'yīn olunur. Müşāvīrler de münferiden veyā müştereken i'ṭā-yı ḥükmeye //XIII-40// me'zūn 'addedilir. Hey'et-i қalemiyyede tevḥīd olunacak üç māşa teşkīl olunur (1) umūr-ı ḥuḳūkiyye (2) umūr-ı cezā'iyye (3) umūr-ı şer'iyeye. Bu māşalarda kendi vezā'ifine mūte'allik olan i'lāmāt yazılır. Temyīz edilenleri Maḥkeme-i Temyīz'e gönderilir. Ḥuḳūk i'lāmātı Temyīz-i Ḥuḳūk Dā'iresi'nde cezā i'lāmātı Maḥkeme-i Temyīz-i Cezā Dā'iresi'nde tedkīk olunur. Şimdi Bāb-ı Fetvā'da bulunan Tedkīkāt-ı Şer'iyeye Meclisi de Maḥkeme-i Temyīz'e bir şu'be olarak oraya nakledilir. İ'lāmāt-ı Şer'iyeye de o dā'irede temyīz ve tedkīk olunur. //XIII-41// Bir de 'adliyyede derece-i istīnāfiyyeyi ilgā etmek fikrindeyim. Bir bidāyet ve bir de temyīz kāfidir. Bidāyet meḥākimisi pek mükemmel teşkīl olunmalıdır. Bir қаzā ḥākimine iki binden az ma'aş verilmemelidir. İstīnāf ḥükkāmından birçokları* [*برچوجفلى] *birçocukları* yazılmış] bidāyet ḥākimliğine ta'yīn olunabilir. Meḥākim-i istīnāfiyye için şarfedilmekte olan mebālig-i cesīme * [*burada herhâlde *ile* eksik] umūr-ı қalemiyyede ve ḥükkām müşāvīrlüklerinde muntażam teşkīlāt vücūda getirilebilir.

Şu şüretle (қuvve-i қаzā'iyye) 'adliyyeye intikāl ediyor. Zāhirde böyle faқat ḥāḳīkatte 'adliyye meşīḥat-ı islāmiyyeye münkalib oluyor demektir. Bu böyle қаbul //XIII-42// olunduğu taқdīrde meşīḥatın der'uhde ettiği vezā'if pek mütenevvi' olacağına ve bir de ma'ārif ḥuşuşunda lāzım ve lābūd bulunmasına binā'en evḳāf nezāretiyle ma'ārif nezāreti de tevḥīd olunarak ayrıca bir zāta verilmelidir. Mekātib-i vaқfiyye ve kütübḥāneler kāmilen ma'ārif nezāretine tevdi' olunmalı ḥattā medāris-i islāmiyye daḥī ma'āriife verilmeli hem evḳāfi ve hem de ma'āriifi bilir ve 'ulemā-yı islāmiyye ile görüşebilecek ve medreselerin ehemmiyyetini taқdīr eyleyecek bir zāt bu nezārete getirilmelidir." //XIII-43//

Ṭal‘at Bey buraya kadar sözlerimi dinledi ve taşvīb eyledi. Lâkin “Mes‘ele mühimdir ve hem de fırka mes‘elesidir. Bir kerre Merkez-i ‘Umūmī’de görüşelim.” dedi.

Ben “Merkez-i ‘Umūmī’de görüşmezden muḳaddem senin fikrini anlamak isterim. Eğer sen muvāfiḳ görmüyor isen bence işin olmayacağında şübhe yoktur. Beyhüde işi Merkez’e daha doğrusu dağdağaya düşürmeyelim. Bir de Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından bu işe dā‘ir müṭāla‘a beyānına şalāhiyyetdār ‘addolunabilen Diyārbekirli Ziyā (Türk)çülüğü her şeye //XIII-44// hattā İslāmiyyet’e bile taḳdīm etmektedir. Bu zāt kendi gāyesine vāşıl olmak için meşīḥat-ı islāmiyyeyi māni‘ görüyor evvelā* [*ولا ulā?] medārisi ma‘ārife vererek maḥv ve mūnderis etmek istiyor zannediyorum. Buralara maḥal verilmeyecek cidden bir ḥüsn-i niyyet ile ise başlanacak ve medārisin tanzīm ve işlāhına şarf-ı mesā‘ī kılınacak ise o vaḳit merkeze bildirelim. Böyle ḥüsn-i niyyetten tamāmen emīn olmadıkça muvāfaḳat edemem.”

Ṭal‘at Bey “Ḥüsn-i niyyetten emīn ol ma‘hāzā bir gün ben yalnız Midḥat ile Ziyā’yı sana getiririm dördümüz //XIII-45// görüşelim. Benim kendi fikrimce tamāmen muvāfiḳtır.” dedi. Bundan sonra vedā‘ eder iken “Şalāḥeddīn Efendi bugün vefāt etti belki belki birazdan sen de Bāb-ı ‘Ālī’ye gelirsin.” dedi gitti.

Şalāḥeddīn Efendi bin* [*بن ibn yazılmış] Murād Ḥān şehzādegān-ı Āl-i ‘Osmān arasında ḥüsn-i aḥlāk ile mümtāzdır ve müṭāla‘alı bir zāt idi. Geçen cum‘a günü ḳablezzuhr Ḥaydarpaşa //XIII-46// vapuru kamarasında teşādūf ettim. Gāyet beşüş idi. Birçok cihetlerden bahşolundu. Ez en cümle Maḥmūd-ı Sānī’den bahşeder iken şu sözleri ‘aynen söyledi: “Maḥmūd-ı Sānī babamdır ammā sevmem. Pek çok kan dōktü. Herkesi tedhīş etti. Tıbḳī ‘Abdülḥamīd’e benzer idi.”

Ben “Faḳaḳ Maḥmūd-ı Sānī cesūr idi. Ḥamīd-i Sānī gibi cebīn deḡil idi.”

“Maḥmūd-ı Sānī de korkak idi ve yaptığı şeyler de cebānetinden idi. Meşelā //XIII-47// bir gün ‘Alemdaḡı’na gider oradan başka bir ṭarīḳle İstanbul’a geçer oradan da gizli Beşiktaş’a gider dā‘imā izini gā‘ib eder idi. Bence Ḥamīd-i Sānī’den hīç farkı yoktur.” dedi.

Vapur H aydarpaŐaya gelmiŐ idi. Faķaķ biz baĥse dalmiŐız. Vapur hareket etti. Efendi memn n oldu. ‘‘Biraz daha görüŐmüŐ oluruz.’’ dedi. Nih yet vapur K ad k y ’ne v Őil oldu. Ba‘delved ’ ayrıldık. Bu m l ķ t cum‘a günü oldu. M Ő r nileyh //XIII-48// o cum‘ayı ta‘ķib eden penćsenbih günü⁽¹⁾ vef t etti. Raĥmetull hi Ta‘ l .

⁽¹⁾Bugün

Vasa‘i s ‘at on birde Beşiktaş Sar y-ı H m y nu’na gittim. Şadr-ı A‘zam Sa‘id H l m Paşa ile birlikte ĥuz r-ı h m y na ķab l buyurulduk.

Z t-ı Ő h ne Sal hadd n Efendi’nin vef tından müte’essif olduĥunu bilbey n merĥ mun bir gün ĥuz ra gelerek pederi Sult n Mur d merĥ mun Yeni C mi‘-i Şerif civ rındaki türbesinden çıkarıp Yahy  Efendi Derg hı //XIII-49// ĥaziresine defnetmesine m s ‘ade taleb ettiĥini ve faķaķ Z t-ı Ő h ne ķa‘iyyen reddetmesi  zerine ‘‘Eĥer ben ölür isem pederimin yanına defnolunmayı istemem. Z ten evl dım Yahy  Efendi ĥaziresinde medf ndur. Ben de oraya defnolunmak isterim.’’ dedi. Ben de ‘İnş ‘all h çok yaŐarsınız.’ dedim.’’ buyurdu. Şu ĥ lde merĥ mun son arz su vechile Yahy  Efendi Derg hı ĥaziresine defni taķarrür //XIII-50// etti ve yarınki cum‘a günü Ayasofya C mi‘-i Şerifi’nde (Ĝ zi) ‘unv nının ism-i h m y nuna terdifiley k r ‘at olunacak ilk ĥuĥbeden sonra ikindi nam zını müte‘ ķib   Beşiktaş ile Ortaköy arasında bulunan Mec diyye C mi‘-i Şerifi’nde cen ze nam zı ed  olunarak Yahy  Efendi’de Kem ledd n bin ‘Abdülmecid H n merĥ mun türbesine defnine ķar r verildi. //XIII-51//

17 N s n Sene 331 Cum‘a

B b-ı ‘ li teŐrif tından vuķ ‘bulan da‘vet vechile vasa‘i s ‘at on birde elb se-i resmiyye ile Topkapı Sar y-ı H m y nu’nda v kel ya maĥŐ Ő odada ictim ‘ ettik. Vaķt-i zuhr taķarrüb etti. Bilcümle v kel  m Őien sar yın denize n zır kapısından çıkıp deniz ken rına indik. TeŐrif-i Ő h neye muntazır bulunduk. Vapur-ı h m y n geldi yanaŐtı. Hey‘et-i V kel  müctemi‘an vapurda ĥuz r-ı h m y na d ĥil olduk. //XIII-52// Ĥuz rdan çıktıktan sonra Sar yburnu’nda evvelce ĥ zırlanan Istabl-ı  mire ‘arabalarına ikiŐer ikiŐer bindik. Bizden sonra Merkeb-i H m y n hareket ediyor bu vechile müretteb olan alay Sar yburnu Parkı’ndan m r r ve SoĥukćeŐme

Kapısı'ndan 'Alemdâr Câddesi'nden 'Adliyye Nezâreti önünden geçip maḥfil-i hümâyûn kapısında indi. Zât-ı Şâhâne cum'a namâzını maḥfilde Hey'et-i Vükelâ miḥrâb önünde kıldılar. Başımâm Efendi ḥuṭbeyi //XIII-53// okudu namâzı kıldırdı. Namâzdan sonra Zât-ı Şâhâne maḥfilde miḥrâb önüne geldi. Miḥrâb önünden câmi-i şerîfin kapısına kadar bir yol açıldı. Herkes ayakta bir sükûnet-i tämme içinde idi. Fetvâhâne-i 'Âlî mümeyyizlerinden Şevket Efendi mü'ezzin maḥfilinde 'arabiyyül'ibâre bir du'â okudu. Du'âyı müte'âkib vükelâ ḥuẓzârın arasından yürüdü. Câmi' kapısından çıkıp* [*چیکو چکی yazılmış] ḥavluda bulunan İstabl-ı Âmire 'arabalarına tekrâr bindiler. Mu'aḥḥaran Zât-ı Şâhâne de teşrif buyurdu. Alay Ayasofya Meydânı'nı dolaşp Bâb-ı //XIII-54// Hümâyûn'dan ~~dolaşp~~ Topkapı Sarâyı'na dâhil oldu. Zât-ı Şâhâne doğru Hırka-i Şerîf Dâ'iresi'ne teveccüh etti. Hey'et-i Vükelâ da Ketḥüdâlık Dâ'iresi'nde biraz istirahatından sonra (Kara Muştafâ) Paşa Köşkü'nde ta'âm ettikten sonra Salâhaddîn Efendi merḥûmun cenâzesine gittik. Ba'deddefn ben Bâb-ı Fetvâ'ya geldim. //XIII-55//

23 Nisân Sene 331 Pençsenbih

Bugünkü pençsenbih günü ḥuẓûr-ı hümâyûnda Zât-ı Şâhâne rü'yâdan baḥiş buyurdu: "Peder merḥûm vefâtından bir müddet evvel rü'yâsında ecdâdımızdan Yavuz Sultân Selîm'i görmüş. Kendisine ḥiṭâben 'Âferîn oğlum Mecîd ravza-i muṭṭaharayı pek güzel ta'mîr ettirdin. Sen de benim yanıma gel yat.' der. Peder uykudan uyanır. Tedehhüş eder. Bununla berâber alay yapmaksızın bir 'araba ile //XIII-56// Sultân Selîm'i ziyârete gitti. Orada Serkiz Kalfa'ya şimdiki türbesinin yerini irâ'e ile 'Burada bana bir türbe yap' der. Serkiz 'Amân Pâdişâhım ben türbe yapamam ne emrederseniz başım üzerindedir fakat türbe yapamam.' der.

Pa Peder 'Ulan Ermeni işte sana 'Türbemi yap.' diyorum (Bizim peder Serkis* [*burada سرکس yazılmış] Kalfa'ya öyle 'Ulan Ermeni' diye laṭife eder idi.)' Nihâyet Serkiz türbeyi yaptı. Peder bir gün rü'yâsında yine Selîm-i Evvel'i //XIII-57// görür.

Selîm 'Oğlum türbeyi yaptırdın güzel oldu ammâ ayaklarını benim başıma uzattın.' der.

Peder şabâhleyin kalkar yine türbeye gider. Hâkîkaten ayakları cediti Selîm'in başına doğru uzanmış. Serkiz Kalfa'yı çağırır buna bir çâre bulmasını söyler. Nihâyet türbenin birkaç halfını yıkmak lâzımgeldiğini bilbeyân türbenin bir kısmını hedmederler ve şimdiki hâle kalbolunur. Türbenin dar olmasının //XIII-58// sebebi budur.”

Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî kendisinin de buna benzer bir rü'yâsı olduğunu ber vech-i âtî hikâye buyurdu:

“Hâkân-ı Sâbık zamânında idi. Bir gece rü'yâmda Eyyüb'de buldum. Muşallâda bir cenâze yanında bizim ağalardan Şemseddîn Ağa'ya ‘Bu cenâze kimdir?’ diye sordum. ‘Dilârâdır.’* [*Dilârâ burada دلارا yazılmış] diye cevâb verdi. Bizim Sâbit'in bir hemşiresi var idi. O zamân hasta idi. İsmi de (Dilârâ)* [*Dilârâ burada دلارا yazılmış] idi. Cenâze namâzını kıldıktan sonra ben Hâzret-i //XIII-59// Hâlid'in türbesine doğru gittim. Penceresine taqarrüb ederek türbedârı elimle işâret edip çağırdım. Türbedâr içeriden pencereye geldi. Dedim ki ‘Ben kendime bu civârda bir türbe yaptırmak istiyorum. ‘Acabâ Hâzret-i Hâlid beni misâfir kabûl eder mi?’

Türbedâr ‘Hâzret-i Hâlid buradadır kendisine sorayım.’ dedi döndü. Türbe içinde beyâz ve uzun sakallı vecîh bir zât oturmakta olduğunu gördüm. Onunla konuştuğundan sonra tekrâr pencereye gelip bana dedi ki ‘Hâzret-i Hâlid seni kabûl ediyor //XIII-60// ve sizin nâ'il-i saltanat olacağınızı söylüyor. ‘O vakit burada bir türbe yaptırın.’ diyor.’ dedi.

Uyandım. Bir müddet sonra Şemseddîn Ağa geldi. Oda kapısından girince daha hiç bir şey söylemeden ben kendisine ‘(Dilârâ)* [*Dilârâ burada دلارا yazılmış] vefât etti mi?’ diye sordum.

‘Evet Efendim vefât etti onu haber vermeye geldim. Hâzret-i Hâlid civârına defnetmek arzû ediyorlar.’ dedi. Techîz ve tekfini için bir miqdâr pâra verdim defnolundu.” //XIII-61//

Bugün şabâhleyin sâ‘at dokuz buçuğa (vasatî) altı dakîka kala Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî’ye ‘ameliyye-i cerrâhiyye icrâ olundu.

Hey’et-i Vükelâ a’yân re’isi de berâber olduğu hâlde Çit Kaşrı’nda idi. Meb‘ûsân Re’isi Halîl Bey Avrupa’da olduğundan bulunamadı. Hey’et-i Vükelâ sâ‘at dokuzda //XIII-62// toplandı. Etibbâ kâmilen Harem-i Hümâyün’a gittiler. Dokuz buçukta muşâhiblerinden Râmiz Ağa Haremkapı’dan salona dâhil oldu. Başkâtib ‘Alî Fu’âd Bey’e ‘ameliyyenin başladığını haber verdi.

‘Ameliyye-i cerrâhiyye Yıldız Sarâyı’nda icrâ kılındı. Avusturyalı İsrâ’îl nâmında meşhûr bir tabîb sekiz kadar etibbâ-yı ‘osmâniyye ile birlikte yaptı. Üç çaryek sâ‘at devâm etti. //XIII-63// Lehulhamd muvaffakiyyetle neticelendi. Mahdûm-ı Pâdişâhî Ziyâ’eddîn ve ‘Ömer Hilmî Efendiler hâzerâtı yekdigerini müte‘âkib Hey’et-i Vükelâ’nın bulunduğu salona geldiler izhâr-ı memnûniyyet ettiler.

Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî ba‘del‘ameliyye cümlemize selâm ve iltifât gönderdi. Cümlemiz memnûnen sarây-ı hümâyûndan ayrıldık. //XIII-64//³³

12 Cum‘a

Serķurenâ Tevfik Bey’den bir telgraf aldım (Erenköyü’ndeki hânemde). ‘Âfiyyet-i hümâyûnu tebşîr ediyor.

13 Cum‘a ertesi

Şabâhleyin sâ‘at dokuz buçukta sarâyâ gittim. Şihhat-ı şâhâneyi su’âl ettim. Derece-i harâret mu‘tedil bir hâlde ise de nabızların hareketinde sür‘at bulunduğunu çarabât yüz yirmi derecede idüğü //XIII-65// biraz endişeli olarak Serķabîb Hayrî Paşa tarafından beyân olundu. Oradan dâ’ireye geldim. Öğleden sonra Kâtib-i ‘Umûmî Midhat Şükrî Bey geldi. Merkez-i ‘Umûmî a’zâsından Ziyâ Beyle Ma‘ârif Nâzırı Şükrî Bey’in benim ‘aleyhimde dâ’imâ propaganda yaptıklarından uzun uzadıya bahşettik. //XIII-66//

Defter XV

(Taḳvīm-i Sa‘ādet 1332)

[ilk sayfadan önce gelen sayfa]

Nīsān Muḥtırası:

30 H* [*ح yazılmış, Cemāziyyülāhır’in kısaltması ح C olacak.] Sene 334³⁴ Cehārşenbih günü Meclis-i Vükelā’da isti‘fā edeceğimi Ṭal‘at Bey’e ve Şadr-ı A‘zam’a söyledim. Meclisin ḥitām-ı müzākeresinde Şadr-ı A‘zam isti‘fā etmemek için mükerreren söyledi. Ben ısrār ve isti‘fāya karar verdim. Gece Dā’ire-i Meşīhat’ta geçirdim. Şabāhleyin Ḥalīl Bey geldi isti‘fādan şarf-ı nazār etmekliğimi teklif etti. Kararımda muşırr olduğumu söyledim.

Esbāb-ı isti‘fā

(1) İbrāhīm Bey’e ‘adliyye nezāretinden isti‘fā ettirildi Ḥāriciyye Nāzırı Ḥalīl Bey vekil ta‘yīn olundu. Bu ḥuşuş evvelā Merkez-i ‘Umūmī’de sonra Şadr-ı A‘zam ve Ṭal‘at Bey ve Ḥalīl Bey arasında kararğır olmuş diğerk vükelā gibi bana da ḥaber verilmemiştir.

(2) Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından Ziyā Bey beni İttihād-ı İslām tarafdarı olduğum için Türkçülüğün ‘aleyhinde telakki ederek meşīhatçe teşebbüs ettiğim tedābir-i ıslāhiyyeyi işkāl ederek beni isti‘fāya mecbūr etmek üzere bir seneden beri şarf-ı mesā’iden ḥālī kalmadı

(māba‘dı bundan evvelki şaḥīfede)

(māba‘dı)

ḥālī kalmadı. Merkez-i ‘Umūmī’ye şikāyet ettim. “Ben ḥarīş değilim ister iseniz isti‘fā edeyim.” dedim. Qabul etmediler. Ziyā Bey’in fırka intizāmına muḥālif olan hareketini bilkabḥ men‘e karar verdiklerini Kātib-i ‘Umūmī Midḥat Bey söyledi. Faḳat Ziyā Bey durmadı çalıştı. Ziyā Bey müṭāla‘alı bir zāttır. Merkez-i ‘Umūmī’nin

diger a‘zâsı za‘iftir. İstinâd ettiğim kuvvetin gittikçe kesb-i hiffet etmekte olduğunu görüyor idim* [*كورييورم ايدم görüyorum idim yazılmış]. Meselâ İttihâd-ı İslâm maqşad-ı mübârekini te‘mîn için şu hâl ve zamânı pek muvâfık olarak Dârülhilâfe’de bir şûrâ-yı ‘âlî-yi İslâm vücûda getirmek üzere nizâmnâme lâyihasını tanzîm ettirdim. Şadr-ı A‘zam Paşa bu fikrin pek ziyâde mürevviclerinden olduğu için evvelâ ona söyledim. Bittakdîr hemân Meclis-i Vükelâ’ya vermekliğimi söyledi. “Türkçüler zannederim mâni‘ olurlar.” dedim. “Kimse mâni‘ olamaz sen lâyihayı getir de gör nasıl çıkaracağım.” dedi. Ben yine ihtiyâţ ettim bir kaç mâh geçirdim. Bir gün yine vükelâdan ba‘zıları hâzır oldukları (taqvîmin hitâmındaki boş şahîfeye bak) //XV-01//

[sözkonusu sayfa]

(mâkabli Nîsân muhtırasındadır)

(mâba‘dı)

1

vükelâdan ba‘zıları hâzır oldukları hâlde fikrimi açtım. Dedim ki “İstanbul’da bir meclis-i ‘umûmî-i İslâm teşkîl etmek istiyorum. İsmine (Şûrâ-yı ‘Âlî-yi İslâm) diyeceğim. Bilcümle aqţâr-ı islâmiyyeden a‘zâ da‘vet edeceğim. Her birine onar bin gürüş ma‘âş verilmesini ve bu meclisin şeyhülislâmın veyâ tensîb edeekeceği zâtın taht-ı riyâsetinde ictimâ‘ etmesini ve bilcümle firaq-ı islâmiyye arasındaki ihtilâfât-ı cüz’iyyeyi bu meclisin halleylemesini düşünüyorum.” dedim. Cümlesi taşvîb etti. Hattâ Tal‘at Bey “Bunun için bûdce mevzû‘-ı bahş olamaz hemân lâyihanızı yapınız.” dedi. Ben biraz ümmîlendim. Mektûbcu Ebûl‘ulâ Beyle mu‘âvini Nâfiz Bey’e bitta‘rîf tanzîm ettirdiğim lâyihayı hemân tebyîz ettirerek bir tezkere ile* [*ile sonradan çok soluk yazılmış] Bâb-ı ‘Âlî’ye gönderdim. Şadr-ı A‘zam //XV-02//

2

Paşa Hâzretleri memnûniyyetle aldı. Hey‘et-i Vükelâ’da Ma‘ârif Nâzırı Şükrî Bey’e verdi ve kıra‘at eylesmesini emretti. ‘Alenen okundu. Etrâftan taşvîb şadaları işitilmekte iken ‘Adliyye Nâzırı İbrâhîm Bey ikinci maddeye i‘tirâz etti. Hâriciyye

Nâzırı Hâlîl Bey de mütereddîd görünüyör idi. İ'tirâz pek nâbemaḥal ve vâhî idi. Şadr-ı A'zam Paşa müdâfa'a etti - ben işi teshîl için ve bilḥâssa Hâlîl Bey'in tereddüdünü izâle maḥsâdıyla – “Bu lâyiḥayı Hâlîl Beyefendi'ye verdim İbrâhîm Beyefendi'nin i'tirâzını naẓar-ı diḡḡate alalım. Hâlîl Beyefendi tensîb edeceği vechile taḡḡih etsin benimle müzâkere etsin gelecek mecliste tekrâr müzâkere ederiz.” dedim.

Hey'et müttefikân taḡvîb etti. Söz bitti. Aradan bir hafta ḡadar mürûr etti. ~~Hâlîl~~ Midḡat Şükrî Beyle Doktor //XV-03//

3

Nâzım Bey Dâ'ire-i Meḡḡat'e geldiler. “Sana serzenişe geldik.” dediler ve ‘ilâve ettiler “Siz bir şürâ-yı ‘âlî-yi İslâm lâyiḡası yapmışsınız bizim ḡaberimiz yok. ḡâlbuki bu iş fırḡa işidir. Evvelâ bizimle müzâkere etmeli idiniz.” dedi Midḡat Şükrî Bey Nâzım Bey de onu taḡdiḡ eyledi. “ḡaḡkınız vardır.” dedim. “Faḡat ben bunu Ṭal'at Bey'e söyledim o da biḡḡabi' sizinle müzâkere etmiştir. Bir de Türkçüler buna mâni' olmak isterler ḡuşûşiyile Ziyâ Bey şiddetle mu'ârız olacaktır. Binâ'en'aleyh Merkez-i ‘Umûmî'de müzâkeresini doğrusu arzû etmem.” dedim.

Midḡat Bey “ḡayır bunu taḡvîb etmeyen hic bir ferd yoktur. Ziyâ Bey'in öteden beri fikri meḡḡat-ı islâmiyye maḡâmının vazîfesinin bu olduğunu merkezindedir. Esâs i'tibâriyle cümlemiz taḡdiḡ ve taḡvîb ederiz.” dedi.

Ben “Ziyâ Bey öyle söyler faḡat //XV-04//

4

ḡalben bunu istemez.” dedim. Doktor Nâzım Bey bana ḡiḡâben “Sen bir kimseye bir kerre münfa'îl olunca artık onu ‘afvetmezsın.” dedi.

Ben de “Evet bu benim için bir ḡuşûr olabilir. Bununla berâber biz biribirimizi pek iyi anladık. Yekdiğerimizin efkârına tamâmiyle muḡḡali' olduk. Binâ'en'aleyh size şimdiden söylerim Şürâ-yı İslâm nizâmnâmesi çıkmaz.” dedim.

Her ikisi taşdıķ etmediler “Çıkar.” dediler. “İnşâ'allâh.” dedim. Gittiler. Bir iki gün sonra Hâlîl Bey geldi. Lâyiḫayı birlikte müzâkere ettik. İkinci mâddede ba'zı lafızların taşḫîhîni taleb etti. Bilâ tereddüd //XV-05//

5

ķabûl ettim. Aramızda bir cihet-i ihtilâf kalmadı. Derḫâl Mektûbçu Nâfiz Bey'i çağırtdım. Nüşâ-i muşahḫahanın tebyîzini söyledim. Bâb-ı 'Âlî'ye gitti. Meclis-i Vûkelâ'da müzâkere edilir iken Hâlîl Bey ile aramızda ihtilâf kalmadığını söyledim. Hiç kimse i'tirâz etmedi. Cümlesi “Peka'lâ” dediler. Hattâ Şadr-ı A'zam ve muḫarrirülhurûf ve Enver Paşa imzâ ettik. Zannederim rüfeķâdan bir iki zât daha imzâ ettiler. Sonra cihet-i mâliyyesinin tedķiki için Tal'at Bey tarafından alınmasını Hâlîl Bey teklîf etti. Bu teklîf üzerine lâyiḫayı Tal'at Bey aldı. //XV-06//

6

Hâlâ meydâna çıkmadı. Nerede kaldığını bilmiyorum. İşte bu ve daha buna benzer bir çok şeyler ki benim meşḫatte muvaffakiyyetimi işkâl için ihdâş olunuyor ve Merkez-i 'Umûmî a'zâlarından ekşerîsi 'aleyhimde olmadıkları ḫâlde Ziyâ Bey'in tesvîlatına mâni' olamıyorlar idi. Bu yüzden ba'zı mu'âmelât-ı rûzmerreye müdâheleye de başladılar. “Medârisi ma'ârifeye ve meḫâkim-i şer'iiyyeyi 'adliyyeye verelim.” dediler. Hülâşa zâhirde maşlahat nâmına idâre-i kelâm olunuyor ḫaķîķatte //XV-07//

7

ise hep beni müşkil mevķi'de bırakıp muvaffak etmemek idi. Çünkü Türkçüler medârisin işlâḫından teḫâşî ediyorlar ve binlerle Türk evlâdının medreselerde 'Arabca taḫşîl etmelerini Türkçülüğe bir darbe telakķî ediyorlar idi. İşte böyle her yaptığım şeye müdâhele ve tenķid zâten beni bîzâr etmiş ve birkaç def'a isti'fâyı eylemiş iken rüfeķâdan en ziyâde sevdiklerimin ibrâm ve icbârıyla şimdiye kadar kalmış idim.

Bugünlerde Merkez-i 'Umûmî a'zâsının ḫükûmet işlerine müdâheleleri //XV-08//

8

çoğaldı. Ben bu hâli muvâfık görmediğimi birkaç kerre Tâl'at Bey'e (dâhiliyye nâzırı ve Cem'iyet'in rükn-i mühimmi) söyledim.

Dedim ki “Evvelce Cem'iyet'in hükümet işlerine ~~mühâ~~ müdâhele etmeleri erkân-ı hükümetin yabâncı ve Cem'iyetçe tamâmiyle ğayrimu'temed âdamlar elinde bulunduğu cihetle bir dereceye kadar ma'zûr görülebilir faķať bugün hükümeti teşkîl edenler kâmilen Cem'iyetçi olmakla beraber ekşerimiz Merkez-i 'Umûmî a'zâlığından yetişmiş âdamlar iken müdâheleyi anlayamıyorum ve bu müdâheleye de ekşeriyâ sen sebep oluyorsun. //XV-09// Bir vâlî ta'yîn edecek olsan Merkez-i 'Umûmî'de mevķi'-i müzâkereye vaz'ediyorsun. Onların re'yini alıyorsun. Bu şüretle müdâheleye alıştırdın.” dedim.

Tâl'at Bey “Vâķı'a öyledir. Faķať bunu yapmasam Merkez-i 'Umûmî a'zâsını boş bıraksam o vaķit meb'ûslar ile birleşirler hükümeti müşkilâta ilķâ ederler. Hâlbuki benim bunlardan re'y almaklığım zâhirî bir şeydir. Hâķîķatte yine benim istediğim vâlî olur. Çâresiz //XV-10//

10

bunları bu şüretle idâre etmelidir.” dedi.

Tâl'at Bey'in Merkez-i 'Umûmî üzerinde büyük bir nüfûzu vardır. Daha doğrusu Merkez-i 'Umûmî Tâl'at Bey'den 'ibârettir. Merkez-i 'Umûmî'nin bu kadar za'îf olduğu bu kadar hâķîķate tamâmiyle vâķıf olmayan gerek efrâd-ı cem'iyet ve gerek hâric bulunanlar bunu bilmezler. Hattâ efrâd ve erkân-ı cem'iyet olmak üzere tanınmış zevâtan ancak sekiz on kişi bilir ki Tâl'at Bey'in arzûsuna muhâlif olarak Cem'iyet hiç bir şey yapamaz. //XV-11//

11

Faķať Tâl'at Bey Cem'iyet'i kuvvetli gösterir ve hükümeti Cem'iyet ile idâre eder ve Cem'iyet'e de hükümetin kudretini irâ'e ederek Cem'iyet'i de istediği gibi idâre eder. Bunu böylece bildiğimi Tâl'at Bey tamâmiyle bilir ve taşdıķ eder.

Binā'en'alāhāzā Merkez-i 'Umūmī a'zāsından ba'zı zevātın benimle meşgūl olmamasını ve işlerime müdāhele ~~etmeler~~ etmemelerini Ṭal'at Bey ile Midḥat Bey'den taleb ettim. Onlar da söz verdiler fakat muvaffak olamadılar. Ṭal'at Bey men'e muḳtedir idi. //XV-12//

12

Lākin meşāgil-i müte'addidesi bu iş ile uğraşmağa müsā'id değil idi. Gerçi Ṭal'at Bey bu huşūšta "Uğraştım ve muvaffak da oldum." dedi ise de bence uğraşamadı çünkü hem dāhiliyye ve hem de māliyye nāzırı olduktan başka devletin bilcümle umūr-ı dāhiliyye ve hāriciyyesini eline almış gece gündüz meşgūldür. İşte bu hāller ve Merkez-i 'Umūmī a'zāsının her birinin fırka ve Cem'iiyet intizāmına bakmayarak //XV-13//

13

kendi fikirlerine göre hareket etmeleri gibi Merkez-i 'Umūmī'nin za'afı nazarımda tezāhür etmeğe başladı. Ben de bīzār olarak isti'fā etmek arzūsuna düştüm. Bālādaki mütāla'am ile Ṭal'at Bey'in 'aleyhinde bulunduğuma zehāb olunmasın. Ben Ṭal'at Bey'i Ṭal'at Bey'in beni sevdiğinden ziyāde severim. Ğāyet 'afif olmakla berāber çok zekīdir. Re'yinden istifāde olunup devlete ve memlekete //XV-14//

14

büyük hizmetler etmesi me'mūldür.

[buraya kadar kurşun kalemle yazılmış]

=

[buradan itibaren mor mürekkeple yazılmış]

Hulāşa Ziyā Bey, Ma'ārif Nāzırı Şükrī Bey gibi doğrudan doğru dīn-i İslām 'aleyhinde bulunan ve memlekette dīnsizliği te'sīs etmek üzere dīn-i İslām'ın neşr ve ta'mīmüne ve aḥkām-ı islāmiyyenin idāme ve muḥāfazasına ~~med~~ medār olan iki

dā'ire-i islāmiyye - ki meşīḥat-ı islāmiyye ile evḳāf nezāretidir - bunları esāsından hedmetmek üzere son ğayretle çalışıyorlar ve faḳat kendilerini dīn 'aleyhinde göstermeyip bil'akis dīn-i İslām lehinde irā'e ederek "Meşīḥat-ı islāmiyye dünyā ile meşġul dīn ile meşġul olmak üzere //XV-15//

15

meḥākim-i şer'iyeyi meşāġili meyānından çıkaralım. Evḳāftan da mektepleri alalım ma'ārife verelim." diyorlar idi. ~~Velev~~ "Anadolu'da dīn kalmadı köylerde köylüler peygamberlerini bilmiyorlar. Meşīḥat-ı islāmiyye bunlar ile meşġul olsun dünyā işlerini bıraksın." diye birçok gürültülere başladılar. Cem'iyet efrādı meyānından erbāb-ı muhtelifeden bir çok mu'āvin de buldular ve beni meşīḥatten isti'fā ettirmek için ellerinden geleni yaptılar.

=

bir fıkra-i ğarībe

Çanakçal'e'de 'asākir-i islāmiyyenin //XV-16//

16

müdāfa'a-i dilrānesi neticesi olarak İngiliz ve Fransız 'askerlerinin münhezimen firār edip çekildikleri gün İstanbul'da ve Memālik-i 'Osmāniyye'nin her tarafında beynelislām bir sūr-ı 'azīm ḥāşıl olmuş ve herkes birbirini tebrīk etmekte bulunmuş iken (Ziyā) Bey'in "Beni bunlardan ziyāde mesrūr edecek şey Ḥayrī Efendi'nin isti'fāsı haberidir." demiş olduğunu Fetvā Emīni 'Alī Ḥaydar Efendi Ḥazretleri 'ācize söyledi (el'uhdetü 'alerrāvī). //XV-17//

17

Bu kadar gürültüye sebep benim meşīḥate geçer geçmez evvelā meḥākim-i şer'iyede bulunan me'mūrından vüṣūḳ ve i'timāda mazhar olamayan bir çok ḥükkāmı 'azledişim ve meḥākim-i şer'iyeye uşul-i muḥākemesinde ḥalkın en ziyāde şikāyetine

bādī olan uşūlleri deęiřtiren řim ve Mekteb-i Kuzāt'tan me'zūn olmayan kimseleri każāya ta'yīn etmeyerek* [*mürekkeple *kaf* yazılmış sonra üzerine kurşunkalemle *kef* yazılarak düzeltilmiş] ehil ve muķtedir zevātı ta'yīn ediřim bir taraftan da xx medāris-i islāmiyyenin 'ařırlardanberi devām etmekte olan uşūl-i tadrīsinde //XV-18//

18

bir inķilāb huřūle getirerek Dersa'ādet'te (Dārülhilāfetül'aliyye) nāmı altında mevcūd medārisi tevħid ederek 'ařr-ı hāzıra muvāfiķ bir řekilde ifrāę ediveriřim* [*ايدورشم yazılmış] gözlerini açtı.

Muhtařaran başsettiğim řu aħvālin tafřilātını muhtevī olan nizāmnāmeleri ve ta'līmātı görmek arzū edenler neşrine muvaffaķ olduğum (Cerīde-i 'İlmiyye) ile ('İlmiyye Sālnāmesi'nde) görebilirler.³⁵

Medrese programları değiştirdim Medrese-i Kuzāt dersleri tensik //XV-19//

19

ve bir sınıf-ı mařřūř a 'ilāve nāmıyla mařkeme-i řer'iyye ketebesiyile eytām me'mūrlarını yetiřtirmek üzere Medrese-i Kuzāt'a ~~müha~~ mülhāķ bir mekteb açtım.

Bir çok 'ulemā-yı dīnin ve muķtedir ħukkām ve me'mūrīn-i řer'-i řerīfin yetiřtirilmesine ma'tūf olan teřebbüřātımın kendilerince neden ise pek ziyāde ħavfi mūcib olan İttihād-ı İslām fikrini mü'eyyid gördüklerinden var kuvvetle 'aleyhimde uğrasmaęařtılar ve muvaffaķ da oldular. Faķať inřā'allāh yine ğalebe İslām'dadır. Zīrā Ĥāfīz //XV-20//

20

ĥaķīķati elbette muĥāfaza edecektir.

İřte bu ĥāller vuķū'buldukça ve buna karřı gerek Merkez-i 'Umūmī ve gerek Ťal'at Bey seyirci gibi bakıp ĥiç bir řüretle men'e tařaddī' etmedikçe yalnız kaldım. İleride

haysiyetşikestâne bir hâle ma'rûz olmadan çekilmeyi memleketin menâfi'ine daha muvâfık buldum. Bâlâda beyân olunan birinci sebep ki benim haberim olmadan 'adliyye nâzırının Şûrâ-yı Devlet'e ta'yinidir bunun üzerine //XV-21//

21

isti'fâ ettim. Zâten bir çok mesâ'il-i siyâsiyyeyiden Hey'et-i Vükelâ haberdâr değildi. Bu da benim için hâkîkî bir sebep idi.

Ziyâ Bey ve hempâlarının "Biz dîn-i İslâm'ın te'âlîsini isteriz." demelerinin kizb-i düruğdan 'ibâret olduğunu işbât için bir delil irâ'esi zannımca kâfidir. O da ben çekildikten sonra meşîhatle hiç meşgûl olmamaları //XV-22/

22

ve esâs vazîfesi dedikleri dînin ta'mîm ve ve ta'lîmine teşebbüs bile etmemeleridir. Ve köylerde ve kaşabâtta aḥkâm-ı dîniyyenin muḥâfaza ve terbiyye-i dîniyyenin evlâd-ı müslimîn arasında te'mîn-i beḳâsı mekâtib-i ibtidâ'iyyede programa tahşîlinin bu maḳşada göre tertîbi ta lâzım ve lâbüd iken bu husu cihetlere kat'iyyen yanaşmayıp ma'ârif nezâretine merbûḫ mekâtibde terbiyye-i dîniyyenin maḳşadına mefkûd olmasını bir hâlde bırakıldı ve evḳâf mekteblerindeki //XV-23//

23

dîni tahşîli dahî kaldırmak üzere "Memlekette iki ma'ârif nezâreti olamaz." diyerek* [*kaf üstü kef] o mektebleri de ma'ârif nezâretine rabḫeylediler. Evḳâf nezâretinin huşuşı bir mü'essese olduğunu ve mekteblerinin bûdcesi eşḫâşına 'â'id olup 'âdetâ mekâtib-i huşuşıyye gibi bunlara müdâḫeyleye hâḫ bulunmadığını söyleyenlere kulak bile vermediler.

Hulâşa

Ha Esbâb-ı isti'fâm müte'addid ve muḫteliftir. //XV-24// Gerek Merkez-i 'Umûmî a'zâsından ve gerek Hey'et-i Vükelâ'dan olup da onlara tâbi' olan rüfeḫâdan

ba'zıları ile tevḥīd-i fikir ve mesā'ī mümkün olmadı. Memleketin ḥayāt-ı esāsiyyesine ta'alluḫ eyleyen birçok mesā'ilde ḥaṭar görmekte ve her ān isti'fā edip çekilmek için fırsat aramakta idim. Bilḥāṣṣa Türḳülük fi'iline pek ziyāde germi verdikleri zamān teba'a-i Devlet-i 'Osmāniyye arasına nifāḫ ve ūḫāḫ girmeḡe başladı. Türklerin ḡayri 'anāsır-ı muḫtelifede ḫattā Türklerde bile bu ḫālden 'adem-i ḫōšnūdī ve infi'āl āṣārı görülüyordu. Sa'īd Ḥalīm Paṣa Ḥazretlerine birlikte isti'fā edip çekilmekliḡimizi söyledim. "Biraz daha ūabredelim." dedi. Bir müddet daha geḫti. İdārede yine ūalāḫ-ı ḫāl görmedim. Cem'iyet'in pāra kazanmak ticāret etmek fikri de yol almaḡa başladı. 22 Temmūz Sene 1331 ta'rīḫinde isti'fā ettim faḫaḫ ḫabūl ettiremedim. Nihāyet bālāda tafṣīl olunan esbābın ictimā'ı üzerine ḫaṭ'iyen isti'fā ettim. //XV-25//

[Mayıs muhtırası sayfası]

12 Receb Sene 1334 Bugün İstanbul'a indim. Evvelā Ṭal'at Beyi'i ḫānesinde ṣāniyyen Midhat ūükrī Beyi'i Arnavudköyü'nde evinde ḫasta yataḡında ṣālīṣen ūadr-ı A'zam Sa'īd Ḥalīm Paṣa'yı rābi'an Merkez-i 'Umūmī'yi ḫāmisen Mūsā Kāzım Efendi'yi sādisen Ḥalīl Bey'i ziyāret ettim. Öḡleden sonra vasaṫi ikide Yıldız Sarāy-i Hümayūnu'nda ḫuḫūr ḫabūl buyuruldum. Malta Köṣkü'nde.

28 B* [*Receb'in b'si] Sene 334 Bugün Yıldız Sarāy-ı Hümayūnu'nda ḫuḫūra ḫabūl buyuruldum. Bir sā'at ḫadar ḫuḫūrda kaldım. //XV-30//

Defter IX (Devām)

8 Ağustos Sene 332 Pāzār ertesi

Bugün Cem'iyet-i Tedrīsiyye-yi İslāmiyye'ye gittim. Nūr-ı 'Osmāniyye Maḫfil-i Hümayūnu'nda ictimā' ettik. Ba'delictimā' Merkez-i 'Umūmī'ye uğradım. Kātib-i 'Umūmī Midḫat Beyle görüṣtüm. Yeni vaḫ'adan ḫaberdār olup olmadıḡımı sordu. "Ḥayrola nedir bir ūey iṣitmedim." dedim. //IX-53// Ber vech-i ātī izāḫāta başladı.

"İṣmet Bey Ṭal'at Beyle Ḥalīl Bey'i ve beni bugün yemeḡe da'vet etmiş idi. 'Avdet edeceḡimiz zamān Enver Paṣa telefon ile Ṭal'at Bey'i da'vet etti ve 'Hemen gel.' dedi. Biz Romanya i'lān-ı ḫarb etti zanneyledik. Kalktık. Beni Arnavutköyü'nde

biraktılar. Tal'at Bey Halil Beyle Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısına gittiler. Bir müddet sonra otomobil geldi beni istediklerini haber verdi. //IX-54// Ben de gittim. Meger i'lân-ı harb değilmiş. Sapancalı Hakkî Enver Paşa'ya gelmiş Ya'küb Cemil'in kendisine bir su'ikaşdi olduğunu ve hükümeti devirmek için teşebbüste bulunduğunu haber vermiş. Ya'küb Cemil bu iş için Meserret Oteli'nde üç oda tutmuş. Burada tertibâta başlamış. Bomba tedârik etmiş. Tertib ettiği âdamlarına silâh tevzî' eylemiş. Bâb-ı 'Âlî Kumandanı'nı* [*قوماندانى kumandanı yazılmış] //IX-55// (Hasan Hâce diyorlar) Meserret Oteli'ne çağırılmış. Bir Bâb-ı 'Âlî nümâyişi yapıp hükümeti devirmek istediklerini ona da söylemiş. Hattâ Tal'at Bey'in güyâ haberi olduğundan bahşeylemiş. O da 'Vallâhî babam olsa o yolda gelenlere karşı derhâl âteş ederim.' demiş. Ne ise o sözleri geçiştirmiş. Sonra bizim Merkez-i 'Umûmî a'zâsından Kemâl Bey'e gitmiş. Ona da İngilizler ile münferid bir şulh 'ağd //IX-56// etmek muvâfık olacağını söylemiş. O da 'Merkez-i 'Umûmî'ye söyle.' demiş. İşte bu hâllere binâ'en Ya'küb Cemil tevkiif edildi. (Dünki gün) tevkiif edildi. Âdamları de toplanıyor." dedi.

Ben bundan pek müte'essir ve müte'essif oldum. Zîrâ İttihâd ve Teraqqî efrâdı arasında ilk def'a olarak böyle bir vaq'a oluyor. Fransız inqılâb-ı kebîrini yapanların hâli gözümün //IX-57// önüne geldi. "Acabâ biz de birbirimizi mi maşvedip bitireceğiz?" diye mündehiş oldum. "Herhâlde 'alâmet-i hayır değildir." dedim. Midhat Bey de "Evet öyledir." dedi. Bununla işin bitmiş olmasını ve fâ'illerin tertib-i mücâzâtıyla hitâm bulmasını birlikte temennî eyledik.

Ya'küb Cemil Bey'in böyle bir teşebbüste bulunması eîl cidden memleket için büyük bir felâkettir. Evvelâ 'asker olan //IX-58// bu zâtın böyle harb zamânında siyâsiyyâta karışması sâniyyen şulh-ı münferidden bahşetmesine nazaran işte bir ecnebî parmağı bulunması ihtimâli sâlişen Enver Paşa'ya su'ikaşdin 'âdetâ orduyu tehlikeye sevkededeceği pek bedihî ve zâhir iken şu zamânda bu hâle teşebbüsü doğrusu hamiyet ile kâbil-i tevfiğ olamaz. Cenâb-ı Haq memleketimizi milletimizi* [*ملتتمزى yazılmış] muhâfaza //IX-59// buyursun ve böyle bıçak ile tufeng ile hükümeti ışkât etmek isteyenlere Allâh iz'an versin. Taḥkîkâtın neticesine intizâr edelim. İnşâ'allâh ehemmiyetli bir şey değildir. //IX-60//

Bugün şabâhleyin ilk tren ile İstanbul'a gittim. Sâ'at sekizde (vasa'î) Ẓal'at Bey'in hânesine vâşıl oldum. Hâl ve hâtır su'âlinden sonra Ya'küb Cemîl işinden sordum ve bunun sonu tevâlî eder diye merâk etmekte olduğumu söyledim.

Ẓal'at Bey “Hayır o kadar ehemmiyeti yoktur. Zâten bizim kabâhatimiz arkadaşlarımızı //IX-61// pâraya alıştırdık birçokları zengîn oldu. Bundan neş'et ediyor.” dedi ve ‘ilâve etti. “Sapancalı Hakkî yetmiş beş bin lira kazanmış edepsiz bir âdamdır. Onu da tevķîf etmişler. Façağ iştirâki anlaşılammış taħliyye etmişler. Bakalım taħķikât devâm ediyor. O kadar ehemmiyetli değildir.” dedi.

Ẓal'at Bey her huşušta lüzûmundan fazla nıkbîn olduğundan her hâlde //IX-62// nazâr-ı ehemmiyete almağa şâyân bir mādde olduğunu söyledim.

Ẓal'at Bey “Tabî'î alınacaktır. Sapancalı Ya'küb Cemîl'in bizim tarafımızdan sevkedildiğini söylüyorlar imiş. Ammâ ehemmiyeti yoktur.” dedi.

Ben “Bu sözler seninle Enver Paşa arasında bir i'timâdsızlık tevli'd edeceğinden korkuyorum.”

Ẓal'at Bey “Hayır Enver Paşa bana karşı i'timâdsızlık etmez o beni bilir.” //IX-63//

Ẓal'at Bey'in bu sözlerinden bir dereceye kadar mütesellî oldum. Façağ ne yalan söyleyeyim tamâmiyle emîn olamıyorum. Çünkü Enver Paşa gâyet şâf bir zâttır. Her şeye çabuk inanır. Meşelâ Ẓal'at Bey'in böyle memleketin tehlikeli bir devresinde harbiyye nâzırını ıskât etmek muvâfık olamayacağını taħdîr edeceğine idrâk edemez. Kendisinin lüzûmsuz meşârifini terketmesi için Ẓal'at Bey'in naşîhatini //IX-64// korkarım su'itelakķî eder. Bir takım müfsidlerin ilķâatı da buna munzam olur ise belki de Ẓal'at Bey'den şübhe eder. İşte o vakit benim ~~itima~~ i'tikâdımca memleketin ne'üzübillâh maħvolduğu gündür.

Ẓal'at Bey nüfûz-ı nazâr şâhibi zekî vücûdu ender bulunur bir âdamdır. Memlekete cidden hidmet edebilir.

Enver Paşa da şâf yürekli o da Țal‘at Bey gibi vaţanını sever memlekete lâzım //IX-65// bir âdamdır.

Façaţ Țal‘at Bey’in bir çok kuşûru olduğu gibi meselâ vâliler arasında bir çok ahlâksız âdamlar vardır. Mutaşarrıflarda daha ziyâdedir.

Bu gibi erâzili Țal‘at Bey temizleyip atamıyor. Bununla berâber x Țal‘at Bey’e irtikâb isnâdı kimsenin hâtırından geçemez. Lâkin Enver Paşa’nın pederi Aşmed Bey’in irtikâbı meşhûrdur. //IX-66// Eniştesi Nâzım Bey de iyi bir âdam değildir. Bu iki zâtın su’isti‘mâlâtı Enver Paşa’nın da isrâf ve şarfıyyâtı o şâf yürekli ve x eskiden beri pek kânâ‘atkar olmak üzere tanıdığımız Paşa’yı ‘âdetâ enzâr-ı ‘umûmiyyede düşürüyor. Enver Paşa’yı bu huşûştaki iktârâtı Paşa’yı //IX-67// bu vaç’a üzerine şübheye düşürür ise diye korkarım. Her ikisi memleket için lâzımdır. Bilhâşşa harbi idâre eden bu iki zâttır. Zâten muhârebe zamânında Hey‘et-i Vükelâ’nın ışkâtı menâfi‘-i memlekete muğâyirdir. Huşûşiyle bu iki zâtı ışkât etmek bu zamânda ordu ve memleketi altüst etmek demektir. Ya‘kûb Cemîl nasıl olup da bunu idrâk edemiyor. Vâkı‘a idrâk edecek beyni de //IX-68// yoktur. Enver Paşa’nın tarz-ı ma‘îşeti dahî bu işe sebep olabilir. Paşa’yı gördüğümde tarz-ı ma‘îşetindeki ahvâlin biraz ta‘dîl ve tebdîl etmesi huşûşunda iktâz etmeyi vecâ‘ib-i hûkûktan ‘addeylerim. //IX-69//

Defter XIV

7/8 Rebî‘ülâhîr 1335 Cehârşenbih ahsâmı Pençşenbih gecesı

Sa‘id Halîm Paşa Hâzretlerinin isti‘fâsı ettiği Kâtib-i ‘Umûmî Midhat Bey tarafından Meclis-i ‘Umûmî’ye bildirildi. Meclis önce Nûr-ı ‘Osmâniyye’de kulübde – ‘Ârifî Paşa Konağı – x ictimâ‘ etmiş idi. Sebeb-i isti‘fâ – kabine erkânı arasında ittihâdsızlık – müzâkere gece vasaţı sâ‘at on ikiye kadar devâm etti //XIV-01//

(Hulâşa-i Karâr)

“Şadr-ı A‘zam isti‘fâda haklıdır. Qabûlü zarûrîdir. Midhat Bey yarın kendisini görsün hey‘et-i meclisin müttehidenden müte’essif olduğunu teblîğ etsin ve şarf-ı nazar*

[* صرفنظر şeklinde bitişik yazılmış] etmesi mümkün olamadığı takdirde cum‘a ertesine kadar isti‘fayı te‘hîr etsin ve kimseye ~~bir şey sö~~ ya‘nî* [* يعنى veyâ يعنى okunabilecek şekilde yazılmış] isti‘fâ ettiğini söylemesin.” Bu kararını müte‘âkib meclise hitâm verildi //XIV-02//

Bu müzâkerede hâzır bulunanlar Şadr-ı A‘zam Paşa zâten gelmeyeceğini söylemiş birâderi Nâfı‘a Nâzırı ‘Abbâs Hâlim Paşa da gelmedi.

Ṭal‘at Bey meclise riyâset etti. Vükelâdan Harbiyye Nâzırı Enver Paşa Hâriciyye Nâzırı Hâlîl Bey Zirâ‘at ve Ticâret Nâzırı Aḥmed Nesîmî Bey Ma‘ârif Nâzırı Şükrü Bey //XIV-03// Meclis-i ‘Umûmî a‘zâlığına münteḥab beş zâttan Câhid Bey ‘Âtıf Bey, ben.

Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Doktor Nâzım ve Bahâ‘eddîn Şâkir Beylerden mâ‘adâ cümlesi mevcûd idi.

Bâlâda beyân olunan karar Şadr-ı Sâbık hakkında olan kısmıdır. Yeni şadr-ı a‘zamın kim olacağına dâ‘ir cereyân //XIV-04// eden müzâkere netîcesinde de Ṭal‘at Bey’in şadr-ı a‘zam olmasına karar verildi.

Esnâ-yı müzâkere rüfeḳânın irâd eylediği sözlerden benim meşîhate tekrâr gelmekliğime aralarında evvelce karar vermiş olduklarını anladım. Yolda otomobil içinde Hâlîl Bey’e bu hissimi söyledim* [* سويلمدم söylemedim yazılmış; ma‘nâ tutmuyor; *söyledim* olacak] //XIV-05// ve ‘ilâveten dedim ki “Ṭal‘at Bey’in teşkil edeceği kabineye ma‘elmemnûniyye dâhil olmak isterim. Ancak ben meşîhatte ne yapacağım evvelâ burası taḳarrür etmelidir. Merkez-i ‘Umûmî arkadaşlarından Ziyâ ve Kemâl Beyler gerek meşîhatin ve gerek evḳâfın teşkilâtıyla meşḡul oluyorlar. //XIV-06// Onlar bu hâlde iken ben meşîhate ve evḳâfa geleceğim bir kaç gün sonra evvelce uğradığım müşkilâta tekrâr uğrayacağım yine aramızda mücâdele başlayacak bu da ne benim ve ne de kabine için doğru olmayacaktır. Binâ‘en‘alâhâzâ Zât-ı ‘Âlîniz //XIV-07// Ṭal‘at Bey’e söyleyiniz benim için bir karar verirse evveleminde benimle müzâkere etsin ricâ ederim beni emr-i vâkı‘ karşısında bulundurmasın.” Hâlîl taşvîb etti. //XIV-08//

11 Rebī‘ülâhîr Sene 335

Pâzâr günü şabâhleyin Tâl‘at Bey’den bir telgraf aldım. Vasaî şabâh sâ‘at onda Hâlîl Bey’in Nişantaşı’ndaki hânesinde mülâkât taleb buyuruyor idi. Sâ‘at on birde vâsıl oldum. Hâlîl Bey Tâl‘at //XIV-09// Bey’in sarâya gittiğini ve şimdi geleceğini söyledi. Bir müddet sonra Tâl‘at Bey geldi. Gerek şadâretine ve gerek vezâretine irâde-i seniyye şerefşâdır olduğunu söyledi. Oturdu. Müzâkereye başladık. Hâlîl Bey’e söylediğim* [*سويلدم yazılmış] sözleri //XIV-10// Hâlîl Bey tekrâr etti. Ben de taşdîk ettim. Onun üzerine bu huşûş için arkadaşlar ile görüştüklerini ve bir de program yazdıklarını söyleyip Hâlîl Bey cebinden çıkardığı evrâkı okumağa başladı. //XIV-11//

Meşîhate ‘â’id olan aqsâmın bence en mühimmi medâris mes’elesi ~~olduğuna~~ idi. Merkez-i ‘Umûmî’deki arkadaşlar ba‘demâ medreselerden yalnız me’mûrîn-i dîniyye çıkmak ve başka şüretle taḥşîl gâyesi gözetilmemek lâzım //XIV-12// geldiğini kaḫî bir şürette beyân etmişler ve medrese programlarını buna göre tanzîm edilecek Kânûn-i cedîdeye ehemmiyyet verilmeyecek ve benim evvelce taḫavvur eylediğim vechile medreseler birer dârülfünûn hâlini //XIV-13// alarak beş on sene sonra bu memlekette idâre-i ‘umûmiyyenin ve tadrîsâtın kâmilen sarıklı zümresine geçmesine râzî olmayacaklarını söylemişler.

Evḫâfa gelince – evḫâf iki kısımdır //XIV-14// (1) evḫâf-ı şahîḫe (2) evḫâf-ı gayri şahîhedir. Evḫâf-ı gayri şahîḫe kâmilen mâliyye nezâretine i‘âde olunacak evḫâf-ı şahîḫe de ~~nin~~ de mütevellîsi bulunanlara teslîm olunacak mütevellîsi yok ise kâ‘im-i maḫâm //XIV-15// mütevellî ta‘yîniyle onlara verilecektir.

İşte bana vukû‘bulan teklîfatın hûlâşası. Ve en cânlı noktaları bunlardır. Cevâben dedim ki “Evvelâ ben şeyḫülislâm //XIV-16// olunca medreselerden yalnız e‘imme ve mü‘ezzîn ve ḫaḫîb ve kayyûm ve gâssâl (ki me’mûrîn-i dîniyyeden maḫşadın bunlar olduğunu anlıyorum) yetiştirip memlekete lâzım olan ‘ulûm-i şer‘iyye ve fûnûn-ı mütenevvi‘a eşḫâbını yetiştirmemeği //XIV-17// yapamam. Faḫîh müfessir ve muḫaddis gibi erbâb-ı ihtîşâşı yetiştirmeyi ve her sene lüzûmu kadar müderrisler çıkmasını evvelce meşîhate iken tanzîm ve neşrettiğim program ve nizâmnameye taḫavvur etmiş ve o şürette çalışmış idim. //XIV-18// O hâlin hâlâ memleketin

menāfi‘ine muvāfık olduđu k̄anā‘atindeyim. ‘İlimden hıç bir zarar gelmez. Her türlü mazarrat cehilden neş’et eder* [*ايدن eden yazılmış]. Bir de görüyorum ki medreseler ıslāh edilir ise gūyā ma‘ārifin //XIV-19// mektepleri geride kalır medrese me’zūnları ğalebe eder diye korkuyorlar. Bunda ĥavfedecek hıç bir şey göremiyorum. Hem de mektepleri i‘lāya çalıřacak yerde medreseleri tenzīle sa‘yetmek dođru deđildir. //XIV-20// Evk̄āfa gelince dedikleri taķsīm evk̄āf nezāretini lađv demektir. Her ikisini de k̄abūlde ma‘zūrum.” dedim. Müřārūnileyhimā dedimeler ki “řimdi git sonra görüřürsünüz kendilerini iķnā‘ edersin.” //XIV-21//

Cevāb verdim. “Ĥayır evvelā mücādeleyi tekrār etmeyi istemem. Sāniyyen Ziyā Bey’in ĥüsn-i niyyetinden emīn değilim. Ziyā Bey ve bu memleketin ‘adem-i teraķķisine sebep dīn olduğu i‘tikādını //XIV-22// taşıyor. İşte bu esāsa göre ĥareket ediyor. Dīnin ĥādimleri olan iki dā‘ireyi esāsından yıkmak istiyor. Bunu ‘alenen söylemiyor faķať bence muĥaķķaktır. Ben bu dā‘irelerin ıslāhına //XIV-23// çalıřtıķça bin türlü müřkilāta ma‘rūz kalacağıma şübhe etmeyiniz. Benim ise bu dā‘ireleri yıkmak elimden gelmez.”

Ťal‘at Bey dedi ki “Ben de Müslümānım bu memlekette //XIV-24// dīnsizliđin iķāmesine müsā‘ade edemem. Meclis-i ‘Umūmī’de müdāfa‘a edersiniz diđer arkadaşlar da vardır. Ekseriyyetle verilen k̄ararı k̄abūl ederiz.”

Dedim ki “Merkez-i ‘Umūmī’de bulunan rüfeķānın gerek ‘ilmi ve gerek tecrübeleri //XIV-25// ma‘lūmumuzdur. Ziyā Bey gibi intiĥāra teřebbüs etmiř alnına kurřun sıkmıř tūmārĥāneye girmiř çıkmıř dimāđı faķīr* [*فقر yazılmış] olmuř bir arkadaşımız bugün cümlesine muĥākemelerini k̄abūl ettiriyor. //XIV-26// Hangisinin iřābet-i fikrine ve selāmet-i re‘yine istinād edeceđim? Ve bir de bu mes‘eleler iĥtiřāř mes‘elesidir Meclis-i ‘Umūmī’de ĥallolunamaz. İ‘timād ettikleri zāta meřĥati ve evk̄āfı tevcĥ ettirip artık iřine //XIV-27// karıřmamalıdır. Kongrede tařdīķine iķtirān etmiř bir program vardır. O dā‘irede o zāt da çalıřmalıdır.” //XIV-28//

Defter XV

17 Receb (1335) ve 9 Mayıs 1333 Cehârşenbih³⁶ günü ba‘dezzuhr vasa‘î sâ‘at bir buçukta Beşiktaş Sarāy-ı Hümāyūnu’nda huzūr-ı şāhāneye kabūl buyuruldum. Bundan tahmīnen yirmi gün mu‘kaddem kabūlüm eṣnāda mażhar olduğum iltifāt-ı hīlāfetpenāhī tekerrūr etti. “Şeyhülislām Mūsā Kāzım Efendi hāce ādamdır. Faḫaḫ iş //XV-26// başkadır. Evḫāf mesā’ilini idāre edemez. İnşā’allāh meşīḫat ile evḫāf birleşir yine sen idāre ve ikmāl edersin.” buyurdu.

Hāl-i ‘iṣyānda bulunan Sābıḫ Emīr-i Mekke Şerīf Hüseyn’in dā’ire-i itā‘ate ircā’ı için kendisine Sūriyye’de bulunan Baḫriyye Nāzır Cemāl Paşa vāsıtasıyla faḫaḫ min ğayri resmin bir şūret-i münāsibede teklīf-i amān edilmesini Şadr-ı A‘zam //XV-27//

27

Ṭal‘at Paşa’ya söylediğini o da muvāfiḫ gördüğünü beyān buyurduktan sonra müṭāla‘amı ‘arz etmekliĝimi emretti. “Şerīf Hüseyn’in İngilizlerden aldığı mu‘āvenet-i nakdiyye ve ‘askeriyeye nazaran dā’ire-i itā‘ate taleb-i amān eylemesi pek de me‘mūl olmamakla berāber bu şūretle dā’ire-i itā‘ate ircā’ı mümkün olursa //XV-28// pek iyi olur.” dedim. Şadr-ı ‘Ā‘Ālī-i Hālī’ye müteveccih ve selefi Sa‘īd Hālīm Paşa’ya ğayri müteveccih göründü.

Ḫayrī //XV-29//

[Defter XV’in sonundaki üç sayfa:]

25 Şefer 1336 ve 12 Kānūn-i Evvel 1917 Cehârşenbih

Bugün şabāḫleyin bermu‘tād gazeteleri okumakta idim. Cemāl Bey’in geldiğini söylediler. Selāmlıĝa çıktım. Berlin’den gelmiş. Āfāḫī muşāḫebetten sonra Berlin’de Ta’rīḫ-i Edyān Mu‘allimi Mösyö (Karnak) ile görüşüğünü ve mūmāileyh pek muḫtedir ve meşhūr* [* ُ harfi sonradan kurşunkalemle eklenmiş] mu‘allimlerden olup Ma‘ārif Nāzır Şükrī Bey’in daha geçenlerde ḫ Avrupa seyāḫatinde mūmāileyh ile görüşmüş ve nihāyet kendisine Şükrī Bey “Hepsi iyi ammā başımızda bulunan bu dīn belāsını nasıl //XV-xo1// atacaĝız?” dediğini Mösyö Karnak bana müte‘essirāne

bir şüretle hikâye ettikten sonra “Şükri Bey’e söylediğim gibi sana da söylüyorum - amân dîn ile uğraşmayınız.” dediğini Cemil Bey hikâye ~~eyle~~ eylemiştir.

Bu Cemil Bey zamân-ı nezâretimizde evkâf mektûbculuğunda bulunan ve eylevm Kudüs-i Şerîf evkâf müdürü olup Salâheddîn-i Eyyübî Medresesi’nin dahî müdürü olmak hasebiyle medreseye bir takım âlât ve edevât-ı tadrîsiyye iştirâsı için Berlin’e gidip bir hafta evvel ‘avdet //XV-xo2// eyleyen Halebli Cemil Beydir.

29

14 Eylöl 1334 Cum‘a ertesî

Bugün Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu’nda misâfir bulunan Trâblusğarb ve Bingâzî Nâ’ibüssultânı Şeyh Essünûsî Seyyid Aḥmed Eşşerîf Ḥazretlerini ziyâret ettim. Tahmînen elli yaşlarında uzun boylu şâlihülvech bir zâttır. Mülâkâtımız şırf huşûşî oldu nakle şâyân değildir. //XV-30// Oradan Yenikapı Mevlevîhânesi’nde misâfir bulunan Veled Çelebi Ḥazretlerine i‘âde-i ziyâret ettim. Çelebi Efendi İstanbul sıtmasından muztarib idi. //XV-31//

31

15 Eylöl 1334 Pâzâr

Bugün Erenköyü’ndeki müstâciren muḫîm bulunduğum Sa‘deddîn Paşa Köşkü’ne vilâyât-ı müstahlaşa - Erzurûm - Van - Bitlis - müfettiş-i ‘umûmîliğine ta‘yîn olunan Taḥsîn Beyle Beyrût Vâlîsî Sâbıḫ ‘Azmi Bey ve Ḥaleb Vâlî-i Sâbıḫı Bedrî Bey geldiler. Bir sâ‘at kadar //XV-32// oturup gittiler. //XV-33//

33

19 Eylöl 334 ve 12 Zîlḥicce Sene 336

Şeyh Sünûsî Ḥazretleri bugün vasaṫı sâ‘at beşe yirmi kala Erenköyü’ndeki ḥâneme geldi i‘âde-i ziyâret etti. //XV-34//

‘İzzet Paşa Hazretleri 10 Teşrîn-i Evvel Sene 334 Pençşenbih günü aḥşâm ya‘nî Cum‘a gecesini ḥānemi teşrîf etti. Sâbit ve Hâlet Beyler mevcûd idi. Kabinesine dâhîl olmamı teklîf etti.

Hey‘et-i Vûkelâ 14 Teşrîn-i Evvel 334 Pâzâr ertesi günü teşekkül ve işe mübâşeret etti. Ben ‘adliyye nezâretini qabûl ettim. //XV-35// 6 Teşrîn-i Sâni Sene 334 Cehârşenbih günü isti‘fânâmemi Şadr-ı A‘zam Paşa‘ya taqdim ettim. Sebeb-i isti‘fânâme de maḥremdir. ‘İzzet Paşa yatakta idi. Bundan müte‘essir oldu gözleri doldu “Henüz qabûl etmiyorum okumak için alıyorum.” dedi. Ben ısrâr ettim ve “Memleket menâfi‘ine muvâfiq olan benim isti‘fâmdır.” dedim. //XV-36// Nihâyet Paşa ““Adliyyeye kim münâsibdir?” dedi.

Ben “Ḥüseyin Ḥilmî Paşa‘yı getirebilir iseniz şu sırada pek muvâfiq olur.”

Paşa - yüzünü buruşturup “Dâmâd ‘Ârif Ḥikmet Paşa naşıldır?” dedi.

Ben “Pek muvâfiq olur eğer o da qabûl etmez ise yâ Maḥkeme-i Temyîz Re‘îsi ‘Osmân Bey veyâ Başmüdde‘î-i ‘Umûmî //XV-37// Memdûḥ Bey olabilir.” dedim. Vedâ‘ ettim. Diğer vûkelâ Şadâret Konağı salonunda idiler. Onlar ile de ba‘delvedâ‘ Erenköyü‘ndeki ḥâneme geldim. Ertesi günü pençşenbih idi. İstanbul‘a inmedim. Komşu Doktor Muştafâ Paşa‘nın maḥdûmu Mu‘ammer Bey‘in nikâḥ ‘aḳdi var idi. Kozyatağı‘nda kayınpederinin köşkünde idi. Oraya gittim. //XV-38// Sonra ‘avdet ettim. Gece telefon ile yarın öğleden sonra vasaṭi ikide Şadâret Konağı‘da Meclis-i Vûkelâ mün‘aḳid bulunacağından gelmemi söylediler.

8 Teşrîn-i Sâni Sene 334 Cum‘a

Mu‘ayyen sâ‘atte konağa vâsıl oldum. Evvelâ Reşîd ‘Âkif Paşa‘dan sordum. “İsti‘fâ //XV-39// ediyoruz.” dedi. Ḥayretimi mücib oldu. Diğer rüfekâ da geldiler. Şadr-ı A‘zam ‘İzzet Paşa Hey‘et-i Vûkelâ‘nın isti‘fâya mecbûr bulunduğuna dâ‘ir izâḥât verdi. Nihâyet müctemi‘an isti‘fâya verilen qarâr mücebince isti‘fânâmeyi tesvîde ‘Abdurrahmân Şeref Beyle Câvid Bey müctemi‘ bulunduğumuz salonun cenûb cihetinde ve ittişâlinde bulunan odaya gittiler. ‘Avdetlerinde okundu. //XV-40// Ba‘zı

taşhîhât icrâ edilerek müttefîkan kabûl edildi. Hâriciyye Nâzırı Nâbî Beyle sarây-ı hümâyûna gönderildi. Huzûr-ı şâhâneye taqdim edilmiş. Zât-ı Şâhâne'nin pek ziyâde ziyâde igbirârını mücib olan zîrâ (Kânûn-i Esâsî'ye yemîn ettik hilâf-ı meşrûtiyyet hareket edemeyiz ilh) fıkrasını Zât-ı Hümâyûnlarına ta'rîz olmak üzere telaqqî eylemiştir. Hâlbuki böyle bir ta'rîz hiç birimizin hâtırına gelmemiş idi. Maqşad A'yân Re'îsi Ahmed Rızâ Bey'in //XV-41// kabineyi ta'dîl hakkında Şadr-ı A'zam'ı tazyîk etmesini ve Zât-ı Şâhâne nâmına bir iki gün zarfında hemân kabineyi ta'dîl eylemesini tesrî' eylemesini uşûl-i meşrûtiyyete muvâfîk görmemiş idik.

Şöyle ki: 'İzzet Paşa kabinesinin teşkilinden bir müddet sonra evvelâ Şabâh Gazetesi Sermuharriri 'Alî Kemâl Bey bir başmağâlede benimle Câvid Bey'in 'aleyhine evvelce harb kabinesinde bulunduğumuzdan Dîvân-ı 'Âlî'ye gitmek üzere Meclis-i Meb'ûsân'da tahkîkât yapılmakta //XV-42// olduğundan ve nihâyet İttihâd ve Teraqqî Fırkası a'zâsından bulunduğumuzdan bahisle 'aleyhimizde yazdı.³⁷ Âtî gazetesinde Celâl Nürî Bey de buna peyrev oldu.³⁸ Memlekette bir dedikodu başladı. Ben 'Alî Kemâl Bey'in maqşadının bir fırka mütâveresinden 'ibâret olduğunu anladım. Çünkü hükümetin kendi fırkasının (Hürriyyet ve İ'tilâf) eline geçmesi için çalışıyor idi. Celâl Nürî Bey'in başkaları hesâbına çalıştığını işitmekle berâber onun hakkında ben hüküm veremem. İhtimâl ki //XV-43// kânâ'ati öyle idi. Her ne ise Cenâb-ı Hakkı iştihâd ederek te'mîn ederim ki kabinede 'adliyye nezâretini şırf memlekete 'âdilâne ve bîtarafâne hizmet maqşadıyla kabûl ettim. Tal'at Paşa ve rüfekâsını kaçırmak İttihâdcıları himâye etmek hâtırına gelmedi. Bu huşûsâta dâ'ir yazılan şeyler kâmilen iftirâ ve bühtândır. Bununla berâber bilcümle kuvâ-yı milliyyenin müttehiden hareket etmesi lâzım gelen bir zamânda velev ta'arruz olsun teferruk ve ihtilâfa benim ismimin dahî vesîle teşkil etmesi muvâfîk //XV-44// göremeyerek isti'fâya karar verdim ve kabinenin isti'fâsından bir hafta aqdem Hey'et-i Vükelâ'ya 'arzettim. Rüfekâ reddeylediler. Meger o sırada Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî Sultân Mehmed-i Sâdis Hâzretleri bâlâda * beyân olunan neşriyyâttan müte'essir olarak Evkâf Nâzırı 'Abdurrahmân Şeref Bey'i sarây-ı hümâyûna celbederek benimle Câvid Beyle bu 'abd-ı 'âcizin kabineden çekilmemizin muvâfîk olacağını irâde buyurmuşlar. Şadr-ı A'zam a teblîg olunan bu irâde-i seniyye üzerine icâbı //XV-45// te'emmül olunacağı cevâbindan iki gün sonraki pençsenbih günü aqşam ya'nî cum'a gecesi A'yân Re'îsi Ahmed Rızâ Bey Şadr-ı A'zam Konağı'na gelmiş Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'nin 'Abdurrahmân Şeref Beyle gönderdiği irâde-i pâdişâhîyi tekrâr etmekle berâber

Dāhiliyye Nāzırı Fethî ve Bahriyye Nāzırı Ra'uf Beylerin de kabineden çıkarılıp yine 'İzzet Paşa'nın yeniden bir kabine teşkili irâdesini tebliğ ettikten sonra bunun herhâlde bir iki gün zarfında infâzını talep etmiştir. //XV-46// 'İzzet bunu bir 'izzet-i nefis mes'elesi yaparak ertesi cum'a günü sâ'at vasa'î ikide Meclis-i Vükelâ a'zâsını konakta topladı. Nâfi'a Nāzırı 'Osmanpaşazâde Ziyâ Paşa'dan mâ'adâsı müctemi' idi. Ma'hûd isti'fânâme yazılıp taq'dim olundu. İnfi'âl-ı hümâyûnu mücib olmuş hemân * önce Ahmed Rızâ Bey sarâya da'vet olunmuş bittabi' bizi tahtı'e etmiş. Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî "Yarın a'yân toplansın vükelânın //XV-47// 'azline dâ'ir olan yedinci maddedeki hûkûk-ı seniyyeyi tefsîr eylesin." diye irâde buyurmuş. Gece A'yân Re'îsi telgrafla bilcümle a'yânı ertesi cum'a ertesi gününe da'vet etti. Şabâhleyin vükelâ Şadr-ı A'zam Konağı'nda toplandı. Öğleden sonra a'yâna gittik. Hey'et-i Vükelâ meyânında Şadr-ı A'zam Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Reşid 'Âkif Paşa Evkâf Nāzırı 'Abdurrahmân Şeref Bey bir de ben a'yân a'zâsından olmak üzere dört kişi idi. Meclis-i A'yân'a vâsıl olduğumuzda mes'eleyi //XV-48// evvelce tahmînimizden daha mühim gördük. Rüfe'kâdan bir çok muhterem zevât ~~ek~~ me'yûs bilhâşşa Re'îs-i Sâbiğ Rıf'at hüngür hüngür ağlamakta "Yâ Rabb bu ne hâldir? Dün mütâreke yapıldı. Memleket ne hâlde biz burada neler ile meşgûl oluyoruz?" diyor İbrâhîm Bey 'İzzet Paşa'nın elini öpüyor "İsti'fânızı geriye alınız mes'ele bitsin." diye yalvarıyor Dâmâd Ferîd Paşa bunu bir fırsat ~~aded~~ 'addederak kabineye //XV-49// hücum ediyor Ahmed Rızâ Beyefendi kabineyi pek büyük bir ha'fâ ile ithâm ediyor. Doğrusu biz ha'fâ hareketimizin o kadar büyük bir ha'fâ olduğunu taq'dir edemediğimizden 'âdetâ alıklaştık. Nihâyet müzâkere salonuna girdik. Hafîyyen müzâkere başladı. Ahmed Rızâ Bey isti'fânâmeyi okudu. Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî'nin infi'âlini tebliğ etti. Dedi ki "Pâdişâhımız buyuruyorlar ki 'Bu istifnâmede benim Şadr-ı A'zam'a gönderdiğim haberin Qânûn-i Esâsî'ye muğâyir olduğunu //XV-50// ve hâlbuki Qânûn-i Esâsî'nin muhâfaza-yı ahkâmına yemîn ettiklerinden hilâfına hareket edemeyeceklerini Hey'et-i Vükelâ beyân ederek güyâ benim geçende Qânûn-i Esâsî'ye yemîn ettiğimi bana ihtâr ediyorlar.' dedi." Reşid 'Âkif Paşa 'Abdurrahmân Bey mevzû'a münâsib sözler söylediler. 'İzzet Paşa da isti'fânâmeyi geriye alıp başka bir şürette yazıp taq'dim edeceğini söyledi. Mes'ele bitmiş 'addolunacak bir derecede //XV-51// iken Dâmâd Ferîd Paşa hûkûk-ı refâkate pek de yakışmayan bir kaç söz ~~ba~~ söyledi. Ezcümle "Bu efendiler kime istinâden böyle bir hâle cür'et ediyorlar? İsti'fânâmelerini geriye bir eliyle alsınlar fa'qat dîger eliyle de dîger isti'fânâmeyi versinler. Zîrâ kendilerini millet

istemiyor.” dedi. Hâlbuki yirmi beş günlük bir kabine idik. Mażhar-ı i’timâd-ı meb’ûşân olalı zannedirim on beş on altı //XV-52// gün olmuş idi.

İşbu müzâkerenin zabtını a’yândan Kâtib Nürî Bey tuttu. Ferîd Paşa bu sırada bir şey daha söyledi. Dedi ki “Hey’et-i Vükelâ’dan* [*وکلان yazılmış] Şadr-ı A’zam ile iki zât (Reşîd Paşa ‘Abdurahmân Bey) mü’tâla‘alarını söylediler. Diğer bir zât bir şey söylemedi. Bilmem o da onların fikrinde midir?” dedi ve bana baktı. Müşkil mevki‘de kalacağımı anladım. Belki haqqımda huzûr-ı hümâyûna //XV-53// bir şey söylemesi hâtırıma geldi. O vakte kadar bir şey söylememiş idim. Derhâl “Ben de arkadaşlarımla fikrine iştirâk ediyorum.” dedim. Meclis ve müzâkere bitti bu hâdişe de bu şüretle kapandı.

Tevfik Paşa kabinesi teşekkül etti. Mâliyye Nâzırı ‘Abdurrahmân Bey Hâriciyye Nâzırı Reşîd Paşa Nâfi‘a Nâzırı Ziyâ Paşa Şürâ-yı Devlet Re’îsi Dâmâd Şerîf Paşa ‘Adliyye Nâzırı Dâmâd ‘Arif Hikmet Paşa Balkan Harbi’nden dolayı Dîvân-ı ‘Âlî mes’elesinde //XV-54// tamâmiyle bizimle hemhâl oldukları ‘İzzet Paşa kabinesine yalnız benimle Câvid bulunmasından dolayı hücum ettikleri hâlde zevât-ı müşârinileyhim hâlâ kabinede mevcûd oldukları hâlde ne ‘Alî Kemâl Bey ve ne de Celâl Nürî şakşaka etmediler. Hattâ Vaqit gazetesi “Eğer evvelce yazdıkları hüsni niyyete müstenid ise niçin ‘aynı i’tirâza ma‘rûz bulunan bu kabineye sükût ediyorlar?” dediği hâlde aldırmadılar. Çünkü mes’ele //XV-55// fırka dalaveresidir. ‘İzzet Paşa kabinesinin yirmi beş günlük hayâtında nasıl hizmet ettiği ve nasıl bir fikri ‘adâlet ta‘kîb eylediğini tafşîlât-ı lâzimesiyle ayrıca yazacağım (inşâ’allâh). (Mütâreke) ‘ağdine muvaffakiyyeti az hizmet değildir. Hattâ ‘adliyye nâzırı bulunduğum sırada şimdiki hâriciyye nâzırı Reşîd Paşa ziyârete gelmiş idi. Avrupa’dan yeni ‘avdet eylemiş idi. Mütârekeden kendisi //XV-56// bahîş açtı. “Bundan daha müfid ve mükemmel mütâreke yapmak ihtimâli yoktur.” dedi. Bilâhère işitiyorum bunu gerek bugünkü kabine hey’eti ve gerek muhâlif fırkalar tenkîd ediyorlar imiş. İngilizler bize ne teklîf ettiler biz de nasıl mukâbele ederek ta’dile muvaffak * [*burada herhalde *olduk* eksik] inşâ’allâh fıkrâ fıkrâ yazacağım.³⁹ //XV-57/

Defter XVI

Defter XXII

[Defterin üzerindeki etikete evvela 15
yazılmış, sonra üzeri çizilerek 16
yazılmış]

7 Cemâziyyülâhîr 1337
10 Mart 1335/1919 Pâzâr ertesi

7 Cemâziyyülührâ 1337 ve 10 Mart
1919/1335 Pâzâr ertesi

Bugün şabâhleyin vasaî sâ'at beş buçuk Bugün şabâhleyin vasaî sâ'at beş
râddelerinde Erenköyü'nde iķâmet râddelerinde Erenköyü'nde müstâcir
etmekte olduğum Sa'deddîn Paşa olarak muķîm bulunduğum Sa'deddîn
Köşkü'ne bir yüzbaşı ile (Muştafâ Kemâl) Paşa Köşkü'nün harem kapısının şiddetle
isminde yirmi iki polis me'mûrları vurulmağā başlamasını müte'âķib
geldiler. Meclis-i Vûkelâca verilen kararā uyandım. Yatak odamın pencereleri
binâ'en tevķîfime me'mûr olduklarını altında bağçede ~~ne dedikleri anlaşılmaz~~
Yüzbaşı Efendi teblîğ etti. "Râhatsızım bir çok insânların ne dedikleri anlaşılmaz
gidemem i'timâd ettikleri doktorları gürültülerini ~~duydum~~ duydum.* [*دویدم
//XVI-01// göndersinler." dedim. Polis طویدم yazılmış]

Müdür-i 'Umûmîsi'ne telefonla söyledi o

da muvâfakat etti. Nihâyet altı polis Hizmetimizde bulunan (Teodora) isminde
terkederek dîgerleri gittiler. Tevķîf bir Rum kızı "Polisler gelmiş. 'Efendiye
müzekkeresi olmadığı gibi emr-i taķrîrî kâğîd vereceğiz açınız.' dediler. 'Veriniz
daķî yoktur. Bugün aķşâma kadar doktoru ~~ben~~ biz verelim.' dedim. 'Hayır olmaz biz
bekledim gelmedi.

bizzât göreceğiz.' diyorlar." dedi. Kemâl-i
ķayretle benden cevâba muntazîr bulundu.
"Açınız."

Ėarbe açılan ve çamların yanında bulunan
kapının //XXII-01// açılmasını müte'âķib
içeriye hücûm ettiler. Bir kısmı üst kata
çıkıldılar. Yattığım odanın kapısına kadar
geldiler. Refîķama başına bir şey alıp

şöyle bir tarafa çekilmesini ihtar ettim. Biri jandarma yüzbaşı diğeri komiser ve ikisi polis neferi olmak üzere dört kişi odaya girdiler mütbaşisi altı yedi kişi de şofada kaldılar. Ben yatağımda kımıldamadan haremimin bulunduğu güşeye işaretle “Haremimdir müsâ’ade ediniz başka odaya gitsin sonra vazîfenizi ifâ edersiniz.” dedim. Yol açtılar refîkam çıktı. //XXII-02//

Yüzbaşı Efendi yatağıma takarrüble “Meclis-i Vükelâca verilen kararâ binâ’en sizi tevkiif ediyoruz. Sizin gibi muhterem bir zât hakkında böyle mu’ameleye mecbûr bulunduğumuzdan müte’essifim.” dedi. Komiser de vaz’ ve tavriyla ve birkaç cümle ile müşâreket ediyor idi.

“Yedinizde tevkiif emri var mı?”

“Hayır.”

“Demek şifâhen emir aldınız.”

“Evet ne yapalım ‘askeriz aldığımız emre itâ’ate mecbûruz.”

“İyi ammâ ledelicâb inkâr ederler.”

“...”

Ben “Görüyorsunuz ya hâlimden de

bellidir hastayım. Kalb hastalığı gibi tehlikeli bir rāhatsızlığım vardır. Tabīb göndersinler mu‘āyene ettirsinler. Tabīb raporunu verir ve bir maḥzūr görmezse giderim.” //XXII-03//

Bu sözüm üzerine Yüzbaşı oturduğu yerden kalktı. “Burada telefon var mıdır?” diye sorduktan ve ittişâlimizdeki şofada telefon bulunduğu cevâbını benden aldıktan sonra makinenin* [*ماكتينك] yazılmış] bulunduğu maḥalle giderek Polis Müdür-i ‘Umûmîsi Miralay Ḥalîl Beyle görüşmeğe başladı. O zamân bu zâtın ismi Muştafâ Kemâl ve yüzbaşı olduğunu anladım. Muḥâbere hitâm bulunca odama ‘avdet ederek “Polis Müdür-i ‘Umûmîsi ile görüştüm. Berây-ı mu‘āyene tabīb gönderecekler.”

~~Altı polis terkedip mütebâkî~~ //XXII-04//
Bu gece daha kimlerin tevķif edildiğini sordum.

Şadr-ı A‘zam Sa‘îd Ḥalîm Paşa Şeyḥülislâm Mûsâ Kâzım Efendi Ḥalîl Bey, Nesîmî Bey, İbrâhîm Bey, Şalâh Cimcoz Bey isimleri ḥâtırında olmayan daha ba‘zı zevâtın tevķif olunduklarını söyledi ve komiser ile berâber vedâ‘ edip odamdan çıktılar. Âdamlarım yanıma geldiler. Gelenlerin mecmû‘u yirmi iki kişi olup bağçede berây-ı muḥâfaza altı

polis terkederek diğerlerinin gittiklerini haber verdiler.

Komşulardan insâniyetli ve becerikli hanımlar Selânikli Doktor Vâmîk Efendi'yi gördüler. Tabîb-i müdâvîim Celâl İsmâ'îl Paşa //XXII-05// [sayfa XXII-06 boş] ile hastalığım hakkında bir rapor tanzîmini te'mîn ettiler. Öğleden sonra Vâmîk Efendi müştereken imzâ ettikleri raporu getirdi. Kanlı bāşūr ile muşāb ve bağırsaklarda iltihāb olduğundan başka teşevvüşāt-ı kalbiyyeden muztarib bulunduğumu müş'ir ve mübeyyindir.

Ahşām üzeri gerek harem dā'iresinde ve gerek selâmlıkta bulunan telefonların işlemediğini haber verdiler. Ertesi günü 11 Mart Sene 335 Salı şabāhleyin kayınbirāderim Doktor Rā'if Yesārî Bey geldi. Bir müddet sonra da vasaṭî sā'at on birde Polis Müdiriyyet-i 'Umūmiyyesi eṭibbāsından Sābit İhşān Bey nāmında bir tabîb geldi. Mu'āyene //XXII-07// [sayfa XXII-08 boş] Yanında bir de me polis ve merkez me'mûru var idi. Tabîb mu'āyenesini yaptı. Doktor Celâl İsmâ'îl Paşa ile Vâmîk Efendi'nin raporlarını okudu. Muhtelif eṭibbānın vermiş oldukları reçeteleri bittedkîk mūmāileyhimānın müṭala'alarını taşvîb ve taşdîk ederek (1)* [*karşı sayfadaki not:

(1) Doktor telefon ile muh berede bulunmak istedi fakat refakatinde bulunan merkez me'muru telefonun kesildiğini söylemesinden d n telefonun işlememesinin h sebebi hükümetçe ka edilmiş olmasından münba'is olduğu anlaşıldı.] gittiler. Bir müddet sonra muh fazada yalnız iki polis bırakılarak b kisi kaldırıldı.

11 Mart Sene 1335

Vasa i şab h s 'at on birde //XVI-02// Polis M driyyet-i 'Um miyyesi Ser ab bi geldi mu' yene etti. Doktor Cel l İsm 'il Paşa ile V mık Efendi'nin ( ab b-i m d vilerimdir) müşterek raporunu ve evvelce verdikleri reçeteleri de tedkik etti. M m ileyhim n m ş la'alarını taşvib ederek gitti. Yanında bir de merkez me'muru var idi. İsmi bilmiyorum.  ab bin ismi S bit İhs n Bey imiş. Bir müddet sonra yalnız iki polis muh fazaya terkederek diğerleri gittiler. şu h le nazaran bir müddet daha //XVI-03// h nemde ted v  edileceğimi zannederim.

12 Mart Sene 335 Ceh rşenbih

Derd bir iken iki oluyor

Bugün şab h tahminen vasa i onda 12 Mart 335 Ceh rşenbih şab hi vasa i K dik y Emr z-ı S riyye Müfettişi  ab b s 'at onda K dik y  Emr z-ı S riyye Y suf Hikmet Bey gelmiş bizim işci Müfettişi Y suf Hikmet Bey n mında 'Osm n Ağa tifuse tutulmuş olduğundan birinin geldiğini ve beni görmek istediğini

benimle görüşmek istemiş* [ایشتمش*] haber verdiler. Geldi. İşçi * ‘Osman işitmiş yazılmış]. “Gels Buyursun.” dedim Ağa’nın tifoya tutulmuş //XXII-09// geldi. İşçinin ve onunla temās eden [sayfa XXII-10’da yukarıdaki not vardır] İbrāhīm ile Meḥmed’in temizlenmesi ve //XXII-10// olduğundan her hālde eşyalarının tabahḥuru lāzım //XVI-04// ḥastahāneye* [خستهخانه* yazılmış] olduğunu ve işçinin herhālde ḥastahāneye gönderilmesi ve oğlu Meḥmed ile gönderilmesi muḳtezā idüğünü beyān etti. ḥidmetçi İbrāhīm’in temizlenmeleri ve “Peka’lā.” dedim. İşçinin ḥastalığı da eşyalarının tebḥiri muḳtezā idüğünü başkaca bir müşkil oldu. beyān etti. Biṭṭabi‘ dediği gibi oldu. İşçinin ḡaybūbeti de başkaca bir müşkil oldu idi.

Ba‘dezzuhr sā‘at dörtte (Dāmād) Ḥāmī Ba‘dezzuhr vasaṭi sā‘at dörtte Dāmād-ı Bey geldi. Tevḳiflerimize Meclis-i Şehriyārī Ḥāmī Beyefendi geldi – Vükelāca karar verilmiş olduğunu ve tevḳiflerimize Meclis-i Vükelāca karar Mūsā Kāzım Efendiyle benim verilmiş olduğunu Mūsā Kāzım Efendiyle (şeyḫülislām ma‘zülū) bulunduğumuz benim şeyḫülislām ma‘züllerinden cihetle memleketimize ī‘zām bulunduğumuz için memleketimize nefy edileceğimizi ve mevḳūfın //XVI-05// ve teb‘id ile iktifā edilmesi ve mevḳūfın meyānında bulunan gazeteci Emīn ve meyānında bulunan Vaḳit gazetesi şāḫibi Celāl Nūrī Beylerin de idāre-i ‘örfiyye ḥāricine gönderileceklerini işittiğini Nūrī //XXII-11// [sayfa XXII-12 boş] söyledi.

beylerin de idāre-i ‘örfiyye ḥāricine çıkarılacakları diğerklerinin de dīvān-ı ḥarblerde muḫākeme edileceklerini pek mevḫūḳ bir menba‘dan aldığı ma‘lūmāta ‘atfen söyledi. “A‘yān riyāsetinden şadārete bir tezkere yazılmış Mūsā Kāzım Efendiyle benim ve A‘yān Re’īs-i Sābıḳı Rıf‘at Bey’in keyifsiz bulunmaları cihetle ḥānelerinde tedāvilerine müsā‘ade edilmesi taleb olunmuş tezkere pāzār ertesini gönderilmiştir.” cümlesini de ‘ilāve

etti. 14

A'yân riyâsetinden şadârete bir tezkere yazılmış Mûsâ Kâzım Efendiyle benim ve A'yân Re'îs-i Sâbıkı Rıf'at Bey'in keyifsiz oldukları cihetle hânelerinde tedâvîlerine müsâ'ade olunması taleb olunmuştur. //XVI-o6// Tezkere pâzâr ertesi günü gönderilmiştir.

[karşı sayfada (14 Komşumuz kilarci merhûm Tevfîk Bey'in köşkünde müstâcer ~~kâ'im-i~~ ~~makâm~~ mütekkâ'id Kâ'im-i Makâm Süleymâniyye'de

Emîn Bey ~~geldi~~ Ferîd Paşa kabinesinde Şûrâ-yı Devlet re'îsi bulunan a'yân a'zâsından Kürd 'Abdülkâdir Efendiyle hemşehrîlik mülâbesesiyle görüştüğünü ve selâmım söylediğini "Hiç merâk etmesin biz Meclis-i Vükelâ'da karar verdik Hayrî Efendiyle Mûsâ Kâzım Efendi'yi memleketlerine göndereceğiz. Diğerlerini de Dîvân-ı Harb'de muhâkeme ~~ede~~ ettireceğiz." dediğini müşârünileyh tarafından bana teblîğ etti. Emîn Bey'in ~~ifadâtı~~ teblîği Hâmî Bey'in ifadâtını ~~te'yid~~ ~~etmekte~~ a mü'eyyid bulunmasına nazaran inanmış idim. //XXII-14//]

13 Mart Sene 335 Pençsenbih

13 Mart 335 Pençsenbih günü şabâh sâ'at on birde telefon işlemeye başladı. Demek

Pāzār ertesi günü aḥşāmı ğurūb-ı şemse müsā'ade olundu.

yakın bir zamānda p̄ telefonu kestiler.

Evvelemirde bozuldu zannetmiş idim.

Ertesi salı günü mu'āyeneye gelen ṭabībin

~~refākatinde~~ telefon ile muḥārebe etmek

istediğinde //XVI-07// refākatinde gelen

merkez me'mūrlarının telefonun

kesildiğini söylemesinden hükümetçe

kaṭ'edilmiş olduğunu anladım. Bugün

şabāhleyin vasaṭi on birde açtılar. Şimdi

muḥābere mümkündür. Ḥayırdır inşā'allāh.

//XVI-08//

14 Mart Sene 335 Cum'a

Şāyān-ı kayd bir şey yoktur.

15 Mart Sene 335

Komşumuz Doktor Muştafā Paşa şabāha

karşı ~~bugün de şāyān-ı kayd bir şey~~ vefāt

etti. İyi ādam idi. Mevlā rahmet eyleye.

~~yoktur.~~ Ḥidmetçi Göziye* [*كوزيه* göziye

okunacak gibi yazılmış; ancak harfler

biribirine girmiş olduğundan tam

çözülemiyor] bugün geldi.

15 Mart 335 Cum'a ertesi günü

komşumuz Esbak Şurre-i //XXII-13//

Hümāyūn Emīni Doktor Muştafā Paşa

vefāt etti. Mevlā rahmet eyleye. Ma'elesef

cenāzesinde bulunamadım.

16 M Pāzār

Muḥāfazamıza me'mūr olan iki polisten

birisi biraz //XVI-09// ~~tecāvūze~~ tazyiķe

başladı. Đ Gelenlerden ba'zılarını

men'ediyor idi. Ez en cümle Baḥriyye

16 Mart 335 Pāzār ✕ Muḥāfazamıza

me'mūr olan iki polis me'mūrundan

~~birinin~~ bugüne kadar insānī bir şürette

hareket ettikleri hālde 'Alāeddīn Efendi

nāmında biri bugün tazyiķe başladı.

Ḥāricden gelenleri köşke girmekten

Nâzır-ı Sâbıkı Birinci Ferîk a'yândan 'Alî men'etti. Hattâ bu men'î kadınlara da Rızâ Paşa'yı görüşmek için bırakmadı. teşmîl etti. Bahriyye Nâzır-ı Sâbıkı A'yân Ben de müşârünileyhe* [*مشاليه yazılmış] a'zâsından Birinci Ferîk 'Alî Rızâ Paşa bilvâsıta i'tizâr ettim. 'Afvlarını ricâ Hâzretleri (1) [sayfanın dibinde not: (1) eyledim. Aḥşâm üzeri sâ'at beş aḥîren şadr-ı a'zam olan 'Alî Rızâ Paşa râddelerinde Doktor Celâl Paşa ile Vâmîk Hâzretleridir.] 'iyâdete gelmiş olduğu Efendi geldiler 'ilâc verdiler. //XVI-10// hâlde ev bırakmadı. Müşârünileyh çamların altında kalmış. //XXII-15// [sayfa XXII-16 boş] Bilvâsıta i'tizâr ve 'afvlarını ricâ ettim.

Evkâf nezâretinde iken Maḥmûd Şevket Paşa'nın katli üzerine diğeri vükelânın da Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası'nea katli muşammem bulunduğu olvaḳt zâbıtaca istihbâr kılınmış olmasından dolayı her nâzırın refâkatine birer ikişer me'mûr terfîk edilmiş idi. Refâkat-ı 'âcizîye de biri İsmâ'îl diğeri 'Osḡmân Efendiler nâmlarında iki polis verildi. Birkaç gün sonra "Bir me'mûr kâfidir." dedim İsmâ'îl Efendi'yi i'âde ettim. 'Osḡmân Efendi birkaç mâh ~~da~~ muḳaddemine gelinceye kadar refâkatimde kaldı. Komiserliğe kadar terfî' etti. ~~Kom—Şimdi Çengelköyü'nde komiserdir.~~ Pek şâdıḳ ve vefâkâr //XXII-17// [sayfa XXII-18 boş] bir gençtir. İştmiş geldi. Bu polisin hâlindeki tebeddülün sebebini sordum.

'Osḡmân Efendi "Alâeddîn Efendi nâmında Üsküdar mürettebâtından olan bu polis me'mûru menfa'atperest bir

çocuk adamdır. Ğalibā dün verilen yemek tab'ına muvāfık gelmemiş. Žannederim bu tazyīkin sebebi odur.”

“Söyleyiniz yemeklerine biraz i'tinā etsinler sen de kendileriyle görüş faķat başka bir polis ile tebdil etmek mümkün olmaz mı?”

‘Osmān Efendi “Bu ‘Alāeddīn Efendi İttihād ve Teraķķī Kulübü’ne pek çok devām edenlerden olduğu için Kızıltoprak merkez me'mūru bilhāşsa size ~~daha~~ hürmette bulunur //XXII-19// [sayfa XXII-20 boş] bulunur ümmīdiyle bu ādamı göndermiştir. Şimdi tebdil ettirmeğe teşebbüs pek de muvāfık değildir.”

Ben “Merkez me'mūrunu tanımıyorum. Naşıl ādam? Bunu bilhāşsa tazyīk için göndermiş olmasınlar?”

‘Osmān “Merkez me'mūru iyi ādamdır. Size hürmeti vardır. Bilhāşsa iyilik için göndermiş olduklarında şübhem yoktur. Lākin bu ‘Alāeddīn Efendi ahlāksız ādamdır. Biraz menfa‘at görür ise yola gelir.”

~~Pek Ben “Peka‘lā bakınız.”~~

Bilmem ‘Osmān ne konuştu ne yaptı. Bir

iki kaç gün içinde sonra ‘Alâeddîn Efendi de tazyîk görmüyor idik. ara sıra gelenlere müsâ‘ade ediyor idi. Aḥşâm üzeri //XXII-21// [sayfa XXII-22 boş] sâ‘at beş râddelerinde Doktor Celâl İsmâ‘îl Paşa ile Vâmîk Efendi geldiler ‘ilâc verdiler. Bunlar da ṭabīb-i müdâvî olduğu için ‘Alâeddîn Efendi men‘edememiş.

17 Mart Sene 335 Pâzâr ertesi

Hâl ‘aynı şüretle devâm ediyor.

18 M’ Salı

Bugün de tebeddül yoktur.

19 M Cehârşenbih

Öğleden sonra ‘Âdil Bey geldi. ‘Ârif Bey çocuklarının vaşisidir. Merḥûma çocukları merḥûmun çocuklarının //XVI-11// Sedâd ve Cevâd’a ‘â’id nüfûs vaşisidir. Merḥûm ‘Ârif Bey’e ve tezkereleriyle Nevşehir Maḥkeme-i çocuklarına ‘â’id nüfûs tezkereleriyle Şer‘iyyesi’nden tanzîm olup bana Nevşehir Maḥkeme-i Şer‘iyyesi’nden gönderilen //XXII-23// [sayfa XXII-24 tanzîm olup bana gönderilen bir kıt’a boş] bir kıt’a defter-i kassâmı ‘Âdil Bey’e defter-i ḳasâmeti kendisine teslim eyledim teslim ettim ve kayınbirâderi ‘Ömer ve Taḥsîn Bey’in Nevşehir’de aldığı Bey’in maḥdûmu Taḥsîn Bey’in terekeye ‘â’id bir zümrüd yüzük ile ba‘zı Nevşehir’de iken aldığı merḥûmun bir evrâkı daḥî Taḥsîn Bey’den almasını zümrüd yüzüğü ile ba‘zı evrâkı-ı ‘Âdil’e ‘Âdil Bey’e söyledim. //XVI-12// mühimmeyi daḥî Taḥsîn Bey’den almasını ‘Âdil Bey’e söyledim.

20 Mart Sene 335 Pençsenbih

17 ve 18 Mart 335 günleri ‘aynı hâl ile geçti. 19 Mart 335 Cehârşenbih günü Dersa‘âdet İstînâf Müdde‘î-i ‘Umûmî mu‘âvinlerinden ‘Âdil Bey geldi. Kayınbirâderim ‘Ömer Yesârî Bey merḥûmun dâmâdıdır. Emîn ve vefâlî bir çocuktur. Büyük kayınbirâderim Maḥkeme-i Temyîz a‘zâlığında mütেকâ‘id merḥûm ‘Ârif Bey’in çocuklarının vaşisidir. Merḥûma çocukları merḥûmun çocuklarının //XVI-11// Sedâd ve Cevâd’a ‘â’id nüfûs vaşisidir. Merḥûm ‘Ârif Bey’e ve tezkereleriyle Nevşehir Maḥkeme-i çocuklarına ‘â’id nüfûs tezkereleriyle Şer‘iyyesi’nden tanzîm olup bana Nevşehir Maḥkeme-i Şer‘iyyesi’nden gönderilen //XXII-23// [sayfa XXII-24 tanzîm olup bana gönderilen bir kıt’a boş] bir kıt’a defter-i kassâmı ‘Âdil Bey’e defter-i ḳasâmeti kendisine teslim eyledim teslim ettim ve kayınbirâderi ‘Ömer ve Taḥsîn Bey’in Nevşehir’de aldığı Bey’in maḥdûmu Taḥsîn Bey’in terekeye ‘â’id bir zümrüd yüzük ile ba‘zı Nevşehir’de iken aldığı merḥûmun bir evrâkı daḥî Taḥsîn Bey’den almasını zümrüd yüzüğü ile ba‘zı evrâkı-ı ‘Âdil’e ‘Âdil Bey’e söyledim. //XVI-12// mühimmeyi daḥî Taḥsîn Bey’den almasını ‘Âdil Bey’e söyledim.

Şâyân-ı kayd bir şey yoktur.

21 M Cum‘a

Mecîd Sâbit Bey‘den gelen İbrâhîm‘e izin verdik. Meḥmed ḥastaḥânedede bulunan pederi işçi ‘Osmân Ağa‘ya gitmiş idi. Aḥşâm üzeri geldi. Dünkü pençşenbih günü pederi ‘Osmân Ağa‘nın //XVI-13// defnedilmiş olduğunu söyledi. Müte‘essif oldum. Allâh rahmet eylesin. Altı yedi sene kadar bize ḥidmet eylemiş idi. //XVI-14//

21 Mart 335 Cum‘a günü ḥidmetimizde bulunan Meḥmed Ḥaydarpaşa Ḥastaḥânesi‘ne gitmiş idi. Aḥşâm üzeri geldi. Pederi işçi Osmâ Koca ‘Osmân‘ın dünkü pençşenbih günü ḥastaḥânedede vefât ettiğini ḥaber verdi. Mevlâ rahmet eyleye. A Yedi seneden beri ḥidmetimizde Ḥaydarpaşa Ḥastanesi‘nde vefât ederek bulunuyor idi.

23 M‘ Pâzâr

İşçi ‘Osmân‘ın cesedi meger defnedilmemiş. Bir telgraf geldi. “Geliniz defnediniz.” diyorlar.

22 ve 23 ve 24 ve 25 Mart 335 günleri sükûnetle geçti. Bugünlerde Eskişehir Meb‘ûsu ‘Abdullâh ‘Azmi Efendiyle //XXII-25// [sayfa XXII-26 boş] Müntefik Meb‘ûsu Muḥsin Bey ve daha ba‘zı rüfeḳâ geldiler gittiler.

24 M‘ Pâzâr ertesi

Meḥmed pederinin cesedini defnettirmek üzere gitti. Aylığına maḥsûben üç buçuk lira aldı. //XVI-15//

25 Salı

26 Mart Sene 335 Cehârşenbih

26 Mart 335 Cehârşenbih günü şabâḥ vasaṫi sâ‘at dokuz buçukta iki sivil polis

Vasaḫī sā‘at şabāḫ dokuz buçukta iki sivil me’mûru geldi. Biri evvelce berāy-ı me’mûru geldi. Birisi evvelce zābıta mu‘āyene zābıta ṭabīb-i ile gelen Merkez doktoru ile gelen merkez me’mûrudur Me’mûru Edīb Efendi idi. Faқаt bu def‘a faқаt bu kerre sivil idi. O dedi ki “Sizi sivil idi. ~~O dedi ki~~ “Sizi istiyorlar.” dedi. istiyorlar.” //XVI-16// Ben de rāḫatsız Ḥastalığımyı söyledim. “Evet görünüyor.” olduğumu tekrār söyledim. “Evet dedi. Gittiler. Giderken bağıçede bizim görünüyor.” dedi gittiler.

27 Mart Sene 335 Pençşenbih

‘Aynı sā‘atte yine o me’mûr yanında üç geldi – bugün қаt‘iyyen almağa //XXII-kişi ile geldi. Bugün қаt‘iyyen almağa 27// [sayfa XXII-28 boş] geldiklerini geldiklerini söylediler. Ben gine Dāḫiliyye Nāzırı Cemāl Bey “Ne olursa ḫastalığımyı söylemiş isem de Dāḫiliyye olsun behemeḫāl getirsinler.” diye emr-i Nāzırı’nın “Ne olursa //XVI-17// olsun қаt‘i verdiğini “Ḥattā dün ḫasta getirsinler.” diye emr-i қаt‘i verdiğini olduğunuzu müşāhedemize binā‘en beyān ḫattā “Dün ḫasta olduğunuzu ve ifāde ettiğimiz ḫalde yine ısrār ederek müşāhedemize binā‘en beyān ettiğimiz қаt‘iyyen götürmekliğimizi emretti. ḫalde yine ısrār ve қаt‘iyyen getir Dīvān-ı Ḥarb Müdde‘i-i ‘Umūmīsi Ziyā götürmekliğimizi emretti. Müdde‘i-i Bey’in yanında idik. Telefonu bize verdi. ‘umūmīnin yanında idik. Telefonu bize Dāḫiliyye Nāzırı telefon ile bize de emrini verdi. Dāḫiliyye Nāzırı telefon ile bize de tekrār etti.” demesi üzerine “Öyle ise emrini tekrār eyledi.” //XVI-18// demesi sedye getiriniz götürünüz.” dedim üzerine “Öyle ise sedye getiriniz “Peka‘lā.” dedi. Ma‘iyyetindeki götürünüz.” dedim. “Peka‘lā.” dedikten me’mûrlardan birine ‘araba getirmesini sonra ma‘iyyetindeki me’mûrlardan birine emretti. Bir müddet sonra ‘araba da geldi. “Araba getiriniz.” dedi. Ve bir müddet Refiḫam yanıma gelmek istemiş sonra ‘araba da geldi – a refiḫam yanıma olduğundan me’mûrlar çıktılar bağıçeye gelmek istemiş olduğundan me’mûrlar indiler. O zamān bizim ‘Abdullāḫ’ı çıktılar bağıçeye indiler bizim ‘Abdullāḫ’ı telefona gönderdim. //XXII-29// [sayfa //XVI-19// çağırdım. “Dīvān-ı Ḥarb XXII-30 boş] Dīvān-ı Ḥarb Müdde‘i-i Müdde‘i-i ‘Umūmīsi Ziyā Bey’e telefon ‘Umūmīsi Ziyā Bey’e ṭabīb-i et ‘Ṭabīb-i müdāvīlerim ḫabşḫāneye müdāvīlerimin ḫabşḫāneye naḫlimde

gitmemde tehlike görüyorlar. Arzū ederse tehlike gördüklerini gönderilen Zābıta müstantıķı buraya göndersin bir de ıabıb ıabıbi Şābit İhsān Bey de onları taşdıķ göndersin hem mu‘āyene etsinler hem de ettiğini arzū ederse müstantıķı bir ıabıb ile ifādemo alsınlar.’ diye söyle.” //XVI-20// buraya göndermesini hem mu‘āyene ve dedim. Gitti söylemiş “Polis me’mürunu hem de ifādemo aldırmasını söyledim. bana çağır.” demiş. Me’mür gitmiş Ziyā Ziyā Bey telefon ile polis me’müruna “Üç Bey me’mūra “Üç dört gün bırakınız dört gün bırakınız sonra icābına bakılır.” sonra icābına bakılır.” diye emir demiş. Gelenler de kāmilen gitmiş. Ertesi verdiğinden gelenler kāmilen gittiler. cum‘a günü sükūnetle geçti.

Bakalım sonra ne olacaktır. Rabbim Mütte‘āl hayırlısını ihsān buyursun. //XVI-21// Merkez müteferriķa me merkez me’mürü

28 Mart Sene 335 Cum‘a

Bir haber yoktur.

29 Mart Sene 335 Cum‘a ertesini

Bekirağa Bölüğü’ne Nakil

Öğleden sonra sā‘at vasaıı üç rāddelerinde 29 Mart 335 Cum‘a ertesini yine o merkez me’mürlerinden Edib Efendi geldi. Refākatinde sivil ve resmī Bugün öğleden sonra vasaıı sā‘at üç birkaç //XVI-22// polis me’mürü var idi. rāddelerinde bugüne kadar ismini Bağçeden haber gönderdi. Dāhiliyye öğrenemediğim yine o merkez me’mürü Nāzırı Cemāl Bey’in emri-i kaıısi ile refākatinde //XXII-31// [sayfa XXII-32 geldiğini ve bugün cebren alıp boş] sivil ve resmī dört beş polis me’mürü götürceklerini ‘Abdullāh ve ‘Osmān olduğu hāilde geldi. Bu def‘a yukarıya Efendi vāşııalarıyla bildirdi. Şāyed gitmez çıkmadı. Bağçeden ‘Abdullāh ve ‘Osmān isem Erenköyü’ne civār kara Efendiler vāşııasıyla bugün Dāhiliyye karakollardan münāsib miķdār polis Nāzırı Cemāl Bey’in emriyle cebren alıp celbederek büyük bir müfreze teşkil götürmeye geldiklerini şāyed gitmez isem ederek //XVI-23// ve imām ve muııtarı Erenköyü’ne civār karakollardan polis

celbederek kapıyı kırıp hâne derûnuna celbederek büyük bir müfreze teşkil ve gireceklerini ve beni zôr ile alıp imâm ve muhtârı celb ile kapıyı kırıp götürceklerini bir lisân-ı kaṭ'î ile hâne derûnuna gireceklerini ve beni zôr söylemeleriniylediler. Bu şüretle vuḳû'a ile alıp götürceklerini bir lisân-ı kaṭ'î ile gelecek cebir ve tazîḳin hem ahvâl-ı söyledi ve muhtâr-ı maḥalle de o sırada şihhiyyeme te'sîr ve hem de efrâd-ı yanlarında bulunuyor idi.

'â'ileyi maḥzûn edeceğinden "Biraz

beklesinler gideceğim." diye haber Bu şüretle vuḳû'a gelecek cebir ve gönderdim. //XVI-24//

tazîḳin hem ahvâl-ı şihhiyyeme te'sîr ve hem de efrâd-ı 'â'ileyi bir katdaha* [*قاتدها şeklinde berâber yazılmış] maḥzûn edeceğinden //XXII-33// [sayfa XXII-34 boş] "Biraz beklesinler gideceğim." diye haber gönderdim.

Dört mâhtanberi hânemden çıkmadığım Dört mâhtanberi hânemden çıkmadığım cihetle ṭabî'î hâzırlanmak için bir iki cihetle hâzırlanmak için ṭabî'î biraz sâ'ate ihtiyâcım var idi. Biṭṭabi' biraz te'eḥḥür ettim. Bu sırada merkez te'eḥḥür ettim. Bu sırada me merkez me'mûrunun bir tezkeresini aldım. me'mûrunun bir tezkeresini aldım. Ta'rîḥ Şımarıkça yazılmış olan ve lisân-ı edeb ve imzâsı yoktur.

ve terbiyyeye muvâfiḳ olmayan tezkeresi imzâsız idi. İmzâ etmek üzere i'âde ettim.

Sâ'at dördte bu varakayı aldım. Lisân-ı Ba'delimzâ tekrâr gönderdi. İşte o zamân edeb ve nezâkete pek de muvâfiḳ olmayan evvelce vicdândan bahsetmiş olan bu tezkeresi //XVI-25// imzâsız olduğundan âdamın isminin Ed (Edîb) olduğunu imzâ etmek üzere i'âde ettim. İmzâ etmiş anladım. Sonradan devr-i istibdâd tekrâr gönderdi. İşte o zamân bu zâtın yâdigârlarından vicdân nedir bilmez bir isminin Edîb olduğunu anladım.

zât kimse olduğunu öğrendim.

'Abdullâh'ı yanıma ekledim. Bir de sivil Komşumuz Ka 'askerî kâ'im-i maḳâm me'mûru ile 'araba ile sâ'at beş buçukta müteḳâ'idlerinden Emîn Bey'in //XXII-35// [sayfa XXII-36 boş] 'arabasını oradan //XVI-26// Harbiyye Nezâreti'nde getirttim. 'Abdullâh'ı yanıma aldım. Bir

tevķīfhāneye* [توقیفخانه* *tevķīfhāne* de sivil polis bizimle berāber ‘arabaya yazılmış; به ye eksik] vāşıl oldum. Sā‘at 7. bindi. Sā‘at vasaṭī beş buçukta Kāḏīköyü’ne oradan vapur ile köprüye geldik. Köprü üzerinde teşādūf eden bir ‘arabaya bindim. ‘Abdullāh’ı yanıma aldım. Merkez Me’mūru Edīb Efendi de sırtıkan bir çehre ile “Kābūl buyurursanız hīdmetinizde bulunayım.” dedi ve cevāb beklemeden ‘arabada karşıma oturdu. Hārbīyye Nezāreti’ne vāşıl olduk – vasaṭī sā‘at yedi – Bāyezīd Kapısı’ndan nezāret meydānına girdik. Sağ köşkte İstanbul Muḥāfızlıđı Dā’iresi’ne sevķolundum. Odada kolağası rütbesinde bir zābiṭten başka kimse yok idi. //XXII-37// [sayfa XXII-38 boş] Bu efendiyle şöyle kısa bir muḥāvere cereyān etti.

“Ḥasta bulunduğunuz cihetle ḥānenizde muḥāfaza ve tedāvīye muvāfaķat olunduğunu işitmiş idik. Ḥāliniz gösteriyor ki ḥālā ḥastasınız. Niçin getirdiler?”

Ben “Bilmem. Dāḥiliyye Nāzırı Cemāl Bey böyle istemiş.”

Zābiṭ “Dāḥiliyye Nāzırı’na ne ta‘alluķu var mes’ele Müdde‘ī-i ‘Umūmī’ye ‘ā’iddir.”

“Onu da bilmem.”

“Buyurunuz arkadaşlarınızın yanına kadar size refākat edeyim.” dedi. Birlikte yürüdük. O sırada eṭrāfı gözden geçirdim. Edīb Efendi de ġā’ib olmuş idi. Köşkün kapısı önünde ‘arabaya binmekliğimi teklif etti. Reddettim. Bekirağa Bölüğü’nde ~~girdik~~ ḥabshāne //XXII-39// [sayfa XXII-40 boş] müdürinin odasına girdik. ~~Müdür bizi bir koğuşa götürdü.~~

Ḳā’im-i Maḳām rütbesinde bulunan Müdür ‘Alī Bey bizi meydāna nāzır büyükçe bir koğuşa götürdü. Mezkūr koğušta bulunanlar A’yān Re’isi Rıf’at Bey ‘Adliyye nāzıruları ~~sābık~~ Esbak Ḥalīl Bey ve Şāhibbeyzāde İbrāhīm Bey Ḥāriciyye Nāzır Aḥmed Nesīmī Bey Ma’ārif Nāzır Şükrī Bey Bolu Meb’ūsu Ḥabīb Bey Karaḥiṣār-ı Şāhib Meb’ūsu muḥarririnden Aḥmed Agayef Bey A’yān Başkātibi İsmā’ıl Müştāk Bey Nāfi’a Nāzır ‘Alī Münīf Bey Sofya Sefiri Sābık İstanbul Meb’ūsu ‘Alī Fethī Bey ~~vesā’ire~~ Sinof* [*?Sinob] Meb’ūsu Ḥasan Fehmī Efendi.

Orada ḥāzır bulunanlar eṭrāfımda toplandı. Şüret-i tevkīfimi sordular. Olduğu gibi hikāye ettim. İttişālimizdeki odada mevḳūf bulunan Şadr-ı A’zam Sa’id Ḥalīm Paşa ile diğeri münferid bir odada mevḳūf Şeyḫülislām Mūsā Kāzım Efendi ve sā’ir koğuşlarda da mevḳūf

bulunan vükelâ ve vâliler ve ricâl ve muharrirîn ve memleketimizin //XXII-41// ve eṭibbâ ve kumandanlar geldiler görüştük. Aḥşâm yemeği hâzırlanmış idi. Habîb Bey'in şofrasında Sa'îd Halîm Paşa İbrâhîm Bey Fethî Bey beş kişi birlikte ta'âm ettik.

Birlikte getirdiğim 'Abdullâh'ı Münîr'in Süleymâniyye'de hânesi bulunan Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından 'Abdullâh Efendi'ye gönderdim. Bir kat yatak getirdiler.

Ertesi günü şabâhleyin Habsḥâne Tevķîfhâne Ṭabîbi Bursalı* [*بورسالی] yazılmış] Kemâl Bey yanında diğeri bir ṭabîb ile geldi beni mu'âyene etti. Bu Kemâl Bey cidden insâniyyetli bir gençtir. 'Umûm-ı mevķûfîn bundan ne kadar memnûn ise bilâhère mûmâileyhe terfîk edilen Ṭabîb Binbaşî Şefîk Efendi'den de o kadar müteneffir idi. Her ikisi de vazîfelerini //XXII-42// ifâ etmekte faḳat biri herkese ḥüsn-i mu'âmele ve tatlı dil ile işini görüyor diğeri 'âdetâ Fırķa-i İ'tilâf'ın bir câsûsu gibi telaḳķî olunuyor idi.

Üçüncü günü düvel-i selâse-i i'tilâfın üç ṭabîbi geldi. Hastaları mu'âyene ettiler. Beni de her üçü mu'âyene etti. İtalya Hstaḥânesi'nin ṭabîbi benim hâneme

gönderilerek orada tedāvī edilmekliğim muḳtezā olduğunu Fransızca İsmā‘īl söylediğini İsmā‘īl Müştāk Bey haber verdi. Ma‘hāzā bu mu‘āyene üzerine hiçbir şey zühūr etmedi. Günler aramızda muşāhebeler ve ḫāricden gelen rüfeḳā ve eḫibbānın ziyāretleriyle geçiyor idi. Benden sonra ‘Abbās Ḥalīm Paşa’yı getirdiler. Bir müddet sonra Fethī Bey’i taḫliyye ettiler. Ba‘dettaḫliyye beş altı //XXII-43// [sayfa XXII-44 boş] gün sonra tekrār getirdiler. Arkadaşların mükerreren isticvābları icrā olunuyor Dīvān-ı Ḥarb’in işe başlaması için ḫāzırlıklar görölüyor idi. Benimle ‘Abbās Paşa’nın isticvābı icrā olunmadığı gibi ḫaḳqımızda tevḳīf müzekkeresi de yok idi. Rüfeḳā vekīllerini tuttular. Bir gün Ḥacī ‘Ādil Bey’in odasında bil‘umūm bütün vekīller toplandı. Bizden ḫuḳūka müntesib olanlar da onlara iltihāk etti. Muḫākemenin bidāyetinde okunacak* [وقوننهجك* yazılmış] bir müṭāla‘anāme tedḳīḳ edildi ki muḫākeme zabṭnāmesini muḫtevī olan Taḳvīm-i Veḳāyi‘in* [تقويم وقایعك* yazılmış] ...* [*üç nokta konmuş] ta’rīḫli ve * [*boşluk bırakılmış] ‘adedli nüshasında mündericidir.⁴⁰

Müzākere esnāsında ben şu müṭāla‘ayı dermeyān //XXII-45// [sayfa XXII-46 boş] dermeyān eyledim: Arkadaş “Efendiler cereyān eden müzākereye

nażaran siz gūyā taħarrī-i ‘adālet etmekte olan bir maħkeme huzūrunda imiş gibi ittiḥāz-ı tedābīr etmek istiyorsunuz. Kaṭ‘iyyen bilmelisiniz ki sizi muḥākeme edecek maħkeme taħarrī ve izhār-ı ma‘delet için teşkīl edilmemiştir. Sizi maħkūm etmek üzere teşekkül etmiş fevkel‘āde bir maħkemedir. Buna karşı serdedilecek müṭāla‘a ve delā’il ne kadar kaṭ‘ī ve ne derece mükni‘ ve muḥiḳk olursa olsun hīç bir fā’idesi olmayacaktır. Her hālde reddedilecektir. ~~Bidāyet-i emirde — maħkemedede — bu — yazılan müṭāla‘anāme okunsun. Bence bu muṣīb müṭāla‘anāmenin — de //XXII-47// [sayfa XXII-48 boş] reddedileceği şübhesizdir.~~ Beni dinler iseniz muḥākemenin bidāyetinde ‘Siz Kānūn-i Esāsī’ye muḥālif olarak teşekkül etmiş fevkel‘āde bir maħkemesiniz. Bizleri muḥākemeye hīç bir vechile ḥaḳkınız yoktur. Ne kadar esbāb ve delā’il-i kānūniyye serdetsek hīç bir fā’ideyi muḳayyid olamayacağı ve her hālde bizi maħkūm edeceğiniz* [*ایدمجکز yazılmış] bizce meczūmdur. Binā’en‘alāhāzā size verecek cevābımız yoktur. Ḥaḳkımızda muḳarrer olan ḥüküm ne ise i‘ṭā ve i‘lāmda tereddüd etmeyiniz.’ diyerek oturmalısınız ve başka hīç bir söz söylememelisiniz.”

Benim bu müṭāla‘ama Sa‘īd Ḥalīm Paşa’nın vekīli Celāleddīn ‘Ārif Beyle

diger birinin vekili Hıydar Rıf'at Bey //XXII-49// iştirak ettiler. Diğer vekiller müşareket etmediler. Bilhassa 'Adliyye Nâzırı Halil Bey herhâlde şalâhiyyet dâhilinde olduğuna karar verirler ise bile da'vânın her noktasında müdâfa'a etmek fikrini muşırran iltizâm eylediler. Da'vâ Vekili Maḥmūd Mâhir Efendi de Halil Bey'in fikrinde idi. Nihâyet o cihet kesb-i ekseriyyet etti ve olcihetle müdâfa'a esbâbı kabûl ve qarârgîr oldu.

30 Mart Sene 335 Pâzâr

Bugün 4 Mayıs Sene 335 ** Pâzâr gününe kadar - rüfeḳânın birinci yevm-i ve ile Merkez-i 'Umûmî a'zâsını maḥkemesinden başka mühim bir şey ba'deẓẓuhr sâ'at vasaḫi birde Dîvân-ı yoktur. O gün maḥkemeye ya'nî Dîvân-ı Harb'e götürdüler. Orada mezkûr Harb'e için //XVI-27// Dîvân-ı 'Âlî'ye müḫâla'anâmeyi okudular. 'Adem-i 'â'id olduğundan 'adem-i şalâhiyyet şalâhiyyete //XXII-50// dâ'ir pek müḫni' dermeyân edildi. Bugüne kadar Dîvân-ı esbâb ve delâ'il serdettiler. Hiçbirinin Harb kararını vermemiştir. Bugün fâ'idesi olmadı. Maḥkeme bu da'vâyı ba'deẓẓuhr sâ'at birde gittiler. Maḥkeme rü'yet kendi şalâhiyyeti dâhilinde şalâhiyyete karar verdi faḫaḫ vükelâyı da olduğuna karar vermekle berâber vükelâyı Merkez-i 'Umûmî a'zâsından tefrîḫ ve Merkez-i 'Umûmî a'zâsından tefrîḫ tecrîden ḫabsedilmek üzere i'âde eyledi. ederek tecrîden * tevḫîf edilmek üzere //XVI-28//

4 Mayıs 335 Pâzâr günü benimle 'Abbâs Paşa ḫâf ve Mûsâ Kâzım Efendi ḫâric olmak üzere diğer vükelâ arkadaşlarımız ile Merkez-i 'Umûmî a'zâsını maḥkemesinden başka mühim bir şey ba'deẓẓuhr sâ'at vasaḫi birde Dîvân-ı Harb'e götürdüler. Orada mezkûr Harb'e için //XVI-27// Dîvân-ı 'Âlî'ye müḫâla'anâmeyi okudular. 'Adem-i 'â'id olduğundan 'adem-i şalâhiyyet şalâhiyyete //XXII-50// dâ'ir pek müḫni' dermeyân edildi. Bugüne kadar Dîvân-ı esbâb ve delâ'il serdettiler. Hiçbirinin Harb kararını vermemiştir. Bugün fâ'idesi olmadı. Maḥkeme bu da'vâyı ba'deẓẓuhr sâ'at birde gittiler. Maḥkeme rü'yet kendi şalâhiyyeti dâhilinde şalâhiyyete karar verdi faḫaḫ vükelâyı da olduğuna karar vermekle berâber vükelâyı Merkez-i 'Umûmî a'zâsından tefrîḫ ve Merkez-i 'Umûmî a'zâsından tefrîḫ tecrîden ḫabsedilmek üzere i'âde eyledi. ederek tecrîden * tevḫîf edilmek üzere i'âde etti. Güyâ bir iḫbâr-nâme var-imiş gelmiş de onun ḫaḫḫında yeniden isticvâbları icrâ olunacak imiş. Rüfeḳânın tecrîden tevḫîfleri Malta'ya sevḫimize ta'rîḫine müḫâlif kadar 28 Mayıs 335 Cehârşenbih gününe kadar devâm etti.

5 Mayıs Sene 335 Pazar ertesi

Refiklerin tecridi devam ediyor. Guya bir ihbarnâme var imiş onun mündericâtı hakkında yeniden istintak edilinceye kadar ~~mücerred~~ a mücerred kalacaklar imiş.

Müştağ Beyle Ankara Meb'usu Hilmi Bey bugün tahliye olundular. //XVI-29//

5 Mayıs 335 Pazar ertesi İsmâ'il Müştâğ Beyle Ankara Meb'usu Çayırızâde Hilmi

Bey'i tahliye ettiler. //XXII-51// Bir gün sonra da Karesi Meb'usu Gâlib Efendi ile altı mevkuף tahliye ettiler. Bunların tahliyelerini müş'ir Tevkîfhâne Müdürlüğü'ne gelen tezkerede benimle 'Abbâs Halim Paşa hakkında ~~đaki~~ mu'amelenin derdest idüğü iş'âr olunuyor.

Şimdiye kadar hakkımda müzekkere bulunmadığından tevkiifimin böyle bilâ müzekkere uzun müddet devamı hakkında bilâhere mücib-i mes'uliyet olacağını mülâhaza eden Tevkîfhâne Müdürü 'Alî Bey bunun hâlin—~~devamı~~ câ'iz olamayacağını bâ müzekkere icâb edenlere ihtâr ettiğini bir kaç gün muqaddem 'Alî Bey söylemiş idi. Onun neticesi ola~~aktı~~arak bizim hakkımızda da diğerlerine olduğu gibi karîben tevkiif müzekkereleri verilecek demektir. //XXII-52//

Tevkifhânedeki bulunan askerler ile efrâd ile ise zâbitânın ekseri bizim lehimizde hükümet-i mevcûdenin 'aleyhinde olduklarından tecriden mevkuף bulunan rüfekâ her şeyden haberdâr olmakta ve memnû'iyet-i kaţ'iyeye rağmen yevmî gazeteleri bile okumakta idiler. Hattâ bizim koğuşun ittişâlindeki odada mevkuף

~~bulunan~~ Sa'îd Halîm Paşa'nın mevķûf bulunduğu odaya ~~pencere var idi~~ açılan pencerenin önünde benim yatağım var idi. Biz koğuşu gardiyanlardan hâlî buldukça pencereyi açar konuşur idik. Ba'zı geceleri diğer koğuş ve odalardan gelenler pencereyi açıp Paşa'yı görürler ve görüşürler idi. ~~Her gece hemân~~ İhtilâttan //XXII-53// memnû'iyyeti te'mîn için Paşa'nın kapısı önünde ~~bir süngülü~~ gece ve gündüz bir süngülü bulunduğu hâlde ~~birâderi~~ 'Abbâs Halîm Paşa ağşâm ~~yemeğini~~ yemeğinden sonra birâderinin ya odasına gider bir iki sâ'at kaldığı çok olur idi. Hakkımızda yapılan mu'âmelenin şırf fırka ihtilâfi ve agrâz-ı şahşıyye eşeri olduğuna efrâd bile kânâ'at etmiş idi.

Defter XVI

6 Mayıs Sene 335 Salı

Hey'et-i İstintâkiyye'den şimdiye kadar kimse gelmedi. Bugün Karesi Meb'ûsu Ğâlib Efendi altı mevķûf ile berâber tahliyye olundular. Onların tahliyyelerini müş'ir Tevķîfihâne Müdirliği'ne gelen tezkerede benim ve 'Abbâs Paşa //XVI-30// Hâzretlerinin hakkında mu'âmele derdest idüğü iş'âr edilmektedir. Zannederim ikimiz hakkında da tevķîf müzekkeresi verilerek şimdiye kadar bilâ müzekkere mevķûfımızfiyyetimize nihâyet verecekler. //XVI-31//

Defter XVI

10 Mayıs Sene 335 Cum'a ertesi

Defter XXII

10 Mayıs 335 Cum'a ertesi günü Muħâfız

Seyyid Paşa'nın bir emri tebliğ kılındı. Bugün Muḥāfiz Seyyid Paşa'nın bir emri Mevḳūfinin 'ā'ile ve pek yakın tebliğ kılındı. Bunda mevḳūfinin 'ā'ile ve akrabalarından başkasıyla görüşmesi pek yakın akrabāsından başkasıyla men'olunuyor idi. Gece sā'at vasaṭi dört görüşmeleri men'ediliyor. Gece vasaṭi buçukta Ḥadīde Meb'ūsu Ḥasan Rızā dört buçukta Ḥadīde Meb'ūsu Ferīḫ Paşa ile bir zābiṭi ertesi pāzār günü de Ḥasan Rızā Paşa'yı ve daha bir zābiṭi Dāmād Şalāheddīn Bey merḥūmun tevkīf //XVI-32// etmişler.

birāderi 'Abbās Ḥalīm Paşa'nın dāmādı Şadr-ı Esbak 'İzzet Paşa'nın yāveri Nācī Bey'i tevkīf ettiler. Tevkīfḫāne Müdiri benim Eyyüb'de //XXII-54// [sayfanın tepesinde: ⁺Dīvān-ı Harb Müdde'ī-i 'Umūmisi Naẓmī Bey mekteb rüfekāmızdan 'aḳārāt-ı Vakfiyye Müdiri 'Osmān Bey'i göndermiş "Merāk etmesin ben 'adāletin tezāhürü için elimden geldiği kadar çalışacağım. Haklarındaki dosyayı tedkik ettim. Hiç bir şey yoktur."] İplikḫāne Ḥastaḫānesi'nde Raḥmī Bey'in Yıldız Ḥastaḫānesi'ne Nesīmī Bey'in de Gümüşsuyu A'yān Re'isi Rif'at Bey'in evvelce nakledilmiş olduğu Gümüşsuyu Ḥastaḫānesi'ne nakillerimiz için emir aldığı tebliğ etti. Eṭibbā-yı ecnebiyyenin mu'āyeneleri neticesi olacaktır. Ben ve Raḥmī Bey muvāfaḳat etmedik. Nesīmī Bey 12 Mayıs 335 Pāzār ertesi Gümüşsuyu Ḥastaḫānesi'ne gitti¹ faḳat ḫabşḫāneden fenā bulmuş o da bir gün sonra 'avdet etti. Bugünlerde a'yān a'zā-yı kirāmından Müşir Fu'ād Paşa Ḥazretleri ziyāret ~~luḫfunda bulundu~~ ile 'Abdurrahmān Şeref Efendi Ḥazretleri

Mīrlivā Muştafā Kemāl Paşa ve Bahriyye Nâzırı //XXII-55// Esbak Ra’uf Bey ziyâ tevķifhânemizi ayrı ayrı ziyâret luţfunda bulunuyorlar idi. Hele Muştafā Kemāl Paşa ile Ra’uf Bey mükerreren geliyorlar pek şamīmī refiķleri bulunan Fetħi Bey’in yanında oturuyorlar bizim de hâţırımızı sormadan gitmiyorlar idi.

‘Abdurrahmân Şeref Efendi “Şeyhülislâm Şabrî Efendi’ye gittim. ‘Efendi Hâzretleri ben müverrihim ta’rîh-i ‘Osmâni’de şeyhülislâmların tevķifi vâķi’ değildir. Sizin zamânınızda iki şeyhülislâm ma’zûlünün mevķûf bulunmasına siz râzî olmamalısınız.’ dedim.

Şabrî Efendi ‘Ben ne yapayım. Bir kaç def’a Meclis-i Vükelâ’da açmak istedim yüzüme harladılar. Sen başka birine bahş //XXII-56// ettir ben de ona iltihâķ ederim.’ dedi.

Ben ‘Hey’et-i Vükelâ arasında Mâliyye Nâzırı Tefiķ Bey’den başkasıyla mu‘ârefem yoktur.’

Şabrî Efendi ‘Āla o bîţaraftır açarsa iyi olur.’ dedi.” İntihâ.

Şabrî Efendi’nin sözü ciddî değildir. Hey’et-i Vükelâ meyânında ‘aleyhimize en şiddetli hareket eden kendisiyle Ferîd

Paşa, ‘Alī Kemāl, ~~Hu~~ Karesili Vaşfidir.
//XXII-57//

Dīvān-ı H̄arb Müdde‘ī-i ‘Umūmīsi Ziyā Bey isti‘fā etti. Sebebini bilemiyorum. Ziyā Bey dā’imā vicdān ve nāmūsunun ilkāātına tābi’iyyet eder bir ādam değildir. Gerçi zāhirde iyi görüşürüz. Bize karşı ehibbādan geçinir görünür ise de pek harīş ve kendisini çok beğenir işgāl ettiği mevki‘i kendisine az görür bir zāttır. ~~Kalben~~ Bizim felāketimizle kalben mütesellī ve memnūn olacağında şübhe yoktur. Ma‘hāzā zekā ve iktidārı inkār olunamaz. Nāzım Paşa Dīvān-ı H̄arbi’nin pek açık olan hāksızlıklarına taḥammül edemediğinden isti‘fā etmiş olduğunu zannetmem. Eğer isti‘fānāmesinde bunu sebep göstermiş ise zekā zekī ve dūrbīn olması ḥasebiyle çekilmiştir. Yoksa hāksızlığa taḥammül edemeyecek ahlāқта değildir. Arkadaşlar vekīl tuttıkları sırada Maḥmūd Māhir Efendi ~~mahbūs~~ mevķūf bulunduğum koğuşa geldi. ~~Mahremāne~~ “Ziyā Bey Dīvān-ı H̄arb’in bilcümle evrāķ ve esrārına //XXII-58// vāķıftır. Bunu vekīl ~~tutsak~~ İttihād ve Teraķķī mevķūflarına vekīl tutsak kendisinden eḥ küllī istifāde ederiz. Faķaṭ elyevm şınıf-ı ḥūkkāmda bulunduğū cihetle i‘lān edilmesi ġayricā’izdir.” dedi.

“Peki ammā kendisi* [*کندوسنی kendisini

yazılmış] bunu kabûl eder mi?” dedim.

“Ediyor hattâ yalnız bu huşûsu size söyleyebilmek* [*سويله ييلمك* yazılmış] için bana me’zûniyyet de verdi. Sen de Midhat Beyle* [*بكله ايله beyle ile yazılmış] görüş şimdilik iki yüz lira versinler Ziyâ Bey’e verelim.” Da‘vâyı—kazanırlar* [*قازانيلر* yazılmış].

Ziyâ Bey’in ahlâkının buna müsâ’id olduğunu bildiğimden mutahayır olmadım. İttihâd ve Terakkî Kâtib-i ‘Umûmîsi Midhat Şükrî Bey’e işi anlattım. Midhat Şükrî Bey Mahmûd Mâhir Efendi’ye iki yüz lira vermiş olduğunu – ve Ziyâ Bey’e teslim kılındığını Mahmûd Mâhir Efendi bana söyledi. //XXII-59/ Ziyâ Bey’in isti‘fâsından sonra Cevâd Bey müdde‘î-i ‘umûmî oldu. Bugün tev mevķûf bulunduğumuz mahalli teftişe geldi. Bizim koğuşu ba’detteftiş yatağımın yanına geldi oturdu. Hâl ve hâtır sordu* [*طوردى* yazılmış]. Keyifsizliğimi su’âl etti. Bir hastahâneye naklime delâlet edebileceğini söyledi.

“Teşekkür ederim hastahâneye gitmek istemem rüfeķâ ile burada bulunmak daha muvâfıktır.” dedim.

E‘ezz-i çhibbâmdan Şeyhülislâm merhûm Nesîb Efendi’nin akrabâsından imiş. Bir

kaç gün sonra bu da isti'fâ etti. Yerine Uzun bir isti'fânâme yazarak Nâzım Paşa Dīvân-ı Harbi'nin iğrâzına* [اعراضه*] yazılmış] âlet olamayacağını söylemiş. İşittiğim şahih ise benim hakkımdaki mu'âmelenin nârevâ olduğundan da bahsetmiş ~~çekilmiştir~~. //XXII-60// Bunun yerine Dersa'âdet İkinci Cezâ Dâ'iresi Re'îsi Sirozî Muştafâ Nazmî Bey Efendi Dīvân-ı Harb Müdde'î-i 'Umûmîsi oldu. Muştafâ Nazmî Bey Mekteb-i Hukûk'ta sınıf refikimizdir. Vazîfeşinâs, kalbi temiz bir 'adliyye me'mûr iktidârı mutavassıt bir 'adliyye me'mûrudur. Ta'yininden bir kaç gün yine sınıf rüfeķâmızdan Evķâf Nezâreti 'Aķârât-ı Vakfiyye Müdürî Gürcî 'Osmân Bey geldi.

“Nazmî Bey selâm ediyor. 'Dīvân-ı Harb müdde'î-i 'umûmîliğini şırf 'adâlete hîdmet ederim ümmîdiyle kabûl ettim. ~~Kendi efend~~ Efendi'nin şahşını te'emmül de bu huşûsta sâ'îķ oldu. Merâķ etmesin dosyasını tedķîķ ettim. Mûcib-i zan hîķ bir şey yoktur.' dedi.”

Bir müddet sonra Da'vâ Vekîli Hâydar Rıf'at Bey'den bir mektûb aldım. – Dīvân-ı Harb Müdde'î-i 'Umûmîliķi'nden Dâhîliyye Nezâreti'ne (Nâzır Cemâl Bey) yazılan //XXII-61// müzekkerede: “Şeyhülislâm-ı Esbak Hâyri Efendi'nin dosyasında kendisinin hastalığını

mübeyyin tabīb raporundan başka mücib-i zan ve ithām hîç bir varaka ve veşika mevcūd değildir. Müşārünileyhe isnād olunan cürüm neden ‘ibâret ise veşâ’iğiyle berâber imtidād-ı mevķūfiyyete meydân verilmemek üzere iş‘âr ve irsâlini müsâ‘ade taleb olunmuştur* [ولنمشدر* yazılmış]. Bu tezkere Dâhiliyye Nezâreti’nden Polis Müdüriyyet-i ‘Umūmiyyesi’ne havâle olunmakla berâber müşārünileyheyleyheyley Hayrî Efendi’nin ahvâl-i huşūsiyyesine dâ’ir ma‘lûmât da polisten taleb edilmiştir. —Mektûbun— Polisten verilecek cevâbı dahî taḥkîk eder ayrıca bildiririm.” Mektûbun Haydar Rıf‘at Bey’in mektûbunun hülâşa-i mündericâtı bundan ‘ibârettir. //XXII-62//

Bir kaç gün sonra Haydar Rıf‘at Bey’den ikinci bir mektûb aldım. Bunda Polis Müdüriyyet-i ‘Umūmiyyesi’nden Dâhiliyye Nezâreti’ne yazılan verilen cevâbda “Hayrî Efendi hakkında polis idâresinde hîç bir veşika olmadığı gibi ahvâl-i huşūsiyyesine dâ’ir de ma‘lûmât yoktur. Bunu Meşîhat-ı İslâmiyye Dâ’iresi’nden taḥkîk lâzımdır.” me’âlinde bulunduğu bildiriliyor idi.

Bilâhère ‘aķârât-ı Vaķfiyye Müdiri ‘Osmân Bey’e Haydar Rıf‘at Bey’in bu mektûbları mündericâtının muķarın-ı

haķıķat olup olmadığını Müdde‘î-i ‘Umûmî Nazmî Bey’den maħrem bir Őuretle taħķıķ etmesini söyledim. Mîr-i mûmâileyh Nazmî Beyle görüştü geldi. “Mektûbların mûndericâtı muvâfıķ-ı haķıķattir.” dedi. //XXII-63//

4 Mayıs 335 Pâzâr günü icrâ kılınan rûfeķâdan ba‘zılarına ‘â’id olan muhâkemede eşnâsında Müdde‘î-i ‘Umûmî Nazmî Bey’in müţâla‘ası kânûniyyesi enzâr-ı diķķati celbetmiş idi. Dîvân-ı Hârb Re’îsi Nâzım Paşa ara sıra Şadr-ı A‘zam Ferîd Paşa’ya gitmekte ve maħkemeye dâ’ir emir almakta olduğu gazetelerde grlyor* [*كويلىور yazılmış] ve her çi bådâbâd bizi maħkm etmek için planlar kuruluymakta iken Müdde‘î-i ‘Umûmî Nazmî Bey’in müţâla‘ası hkmetinmeti ve onun vâsıta-i ‘arzı olmaktan başka bir Şey olmayan Dîvân-ı Hârb’i memnn etmeyeceği bedihî idi. Ben Nazmî Bey’in behemeħâl ‘azledileceğini mevķf rûfeķâdan ba‘zılarına söyledim. Nazmî Bey’in müţâla‘anâmesiyle Dîvân-ı Hârb’in Şalâhiyyet kararı Takvîm-i Veķâyi’’de mûnderic bulunduğundan derce lzm yoktur. Taħmînim taħaķķuķ etti. 12 Mayıs 335 Pâzâr ertesini günü //XXII-64// Nazmî Bey’in ‘azliyle Mu‘ammer Bey’in mdde‘î-i ‘ummîliğe ta’yîni haberini işittik. Rûfeķâdan birçokları mevķf

bulduğum koğuşa geldiler. Mu‘ammer Bey hakkında fikrimi sordular “Mu‘ammer Bey Mekteb-i Mülkiyye ve Hukûk’tan me’zûn Fransız lisânına vâkıf muhtedir bir ‘adliyye me’mûrudur.” dedim.

Mümâileyh benim de aḥbâbımdır. Lâzkiyye cezâ riyâsetinde ben ona ḥalef olmuş bir hafta kadar Lâzkiyye’de her gün görüşerek şamîmî bir arkadaşlık etmiş idik. Ondan evvel de tanırım. Birâderim Hakkî Bey Selânik’te Bidâyet Hukûk Re’isi iken Mu‘ammer Bey ḥuşûşî Mu‘ammer Bey A‘zâ Mülâzımı Kürd Hüseyin Efendi’ye dâmâd olmuş idi. Hüseyin Efendi birâderin sevdiği zevâtan olmakla olvaḳt Mekteb-i Hukûk’tan //XXII-65// yeni çıkmış olan Mu‘ammer Bey’e çok iltifât eder ve elinden gelse mu‘âvenet etmek ister idi.

Bu mu‘ârefe-i kadîme de bu ḥalef ve seleflik de teceddüd ederek Lâzkiyye’den gittikten sonra da ara sıra muḥâbere eder idik. İşte mümâileyh ile mu‘ârefe ve münâsebetim bu derece olup aḥvâl-ı ḥuşûşiyyesine oldukça vâkıfım. Lâzkiyye’de bir ~~Hristiyan~~ Da‘vâ Vekili Yûsuf Bols nâmında birisiyle pek ḥuşûşî bir şürette görüşür ‘â’ilesi yanında bulunmadığından Fransızcasını ilerletmek maḳşadıyla Yûsuf Bols’un evinden her

gün bulunur idi Yūsuf Bols da mahkeme işlerine parmağını sokar hūlāşa Lāzkiyye’de ‘iffet ve istikāmeti hayli haylice mevzū’-ı bahş olduğundan o hātırā ~~bir~~ de bir taraftan zihnimi tahdīşe başladı. //XXII-66//

‘Adliyye nezāreti ma‘āşına mu‘ādil olarak yüz elli lira ma‘āş istikāmeti meşkük olanları ~~arzuları~~ olan müdde‘î-i ‘umūmîleri vicdānları ve ma‘lūmât-ı kânūniyyeleri hilāfına işletebilir idi. Diğer taraftan meşrūtiyyeti müte‘ākib 1325 senesi icrā-yı tensikāt-ı ‘adliyyede Niğde meb‘ūsu şifatiyla bulunmuş ve i‘tirāf ederim ki ‘adliyye tensikātinin hemān her noktasında re’yimin te’siri olmuştur. Mu‘ārefe-i kadīme hasebiyle Mu‘ammer Bey tensikte benden büyük ümmīdlerde bulundu. Hālbuki Mahkeme-i Temyiz a‘zāsından bulunan ~~xx pek bü~~ şahşını pek sevdiğim büyük kayınbirāderim ‘Ārif Bey’i bile ihrāc ettiğim bir tensikte Mu‘ammer Bey’i umduğu mertebeye getiremez idim. ~~Bu hātırā~~ da Binā’en‘aleyh Mu‘ammer kalben ara sıra gelir görüşür zāhirde dōst faķaķ kalben muğber idi //XXII-67// ve kendisinin ehliyyetiyle mūtenāsib bir maķāma gelemediğine İttihād ve Terakķi erkānını sebep bulur ve dā’imā dargın ve me’yūs görünür idi. Bu hātırā da olvaķt beni düşündürdü. Faķaķ her ne olursa olsun o

kadarcık bir hırş-ı ve huşūmete iğbirāra
tābi‘iyyetle memleketin bir çok evlādını
maḥv ve imḥāya kadar varan bir ğareze
ālet olacađına hūkmedemem.

11 Mayıs Sene 335 Pāzār

Salāheddīn merḥūmun birāderi Nācī Bey’i
bugün tevķīf ettiler. Aḥşām üzeri
Tevķīfḥāne Mūdīri ‘Alī Bey benim
Eyyūb’de İplikḥāne Ḥastaḥānesi’ne
Raḥmī Bey’in Yıldız Ḥastaḥānesi’ne
//XVI-33// Nesīmī Bey’in Gümüşsuyu
Ḥastaḥānesi’ne naķillerimize müsā‘ade
olunduğunu teblīĝ etti. Ben “Gidemem.”
dedim. Raḥmī Bey de gitmedi. Nesīmī
Bey ğid “Giderim.” demiş. //XVI-34//

12 Mayıs Sene 335 Pāzār ertesi

Nesīmī Bey ḥastaḥāneye gitti. Müdde‘ī-i
‘Umūmī Nażmī Bey’in ‘azliyle
Mu‘ammer Bey’in ta‘yīni ḥaberini işittik.

13 Mayıs Sene 335 Salı

Nesīmī Bey ḥastaḥāneye gittiğine pişmān
olmuş. Orasını ḥabşḥānedden fenā bulmuş.

~~İzmir’in İşğali — Kabinenin İsti‘fası~~

15 Mayıs 335 Pençşenbih günü Müstantıķ
Cevād Bey ğeldi yanında bir ‘asker ve bir

de sarıklı üç kişi oldukları hâlde ilk def'a olarak ifâdemi zâbıtmek üzere geldiler. Râhatsız olduğumdan ifâde veremedim. //XXII-68//

16 Mayıs Sene 335 Cum'a

Ferîd Paşa kabinesini bugün isti'fâ etti. //XVI-35// İzmir işgâl olundu.

16 Mayıs 335 Cum'a Yünânlıların İzmir'i işgâl eyledikleri şâyi' oldu. Herkesin çehresinde bir ye'is ve hüzn görölüyor idi. Ferîd Paşa kabinesi mevki'ini muhâfaza edemedi isti'fâ etti. Mağşad efkârı oyalamak [*اويويالامق] idi. Bir kaç gün sonra yine Ferîd Paşa kabinesini teşkîl etti.

17 Mayıs Sene 335 Cum'a ertesi

İzmir'in işgâli ve kabinenin isti'fâsı tahakkuk etti. Devlet ve memleketin Cenâb-ı Hakk mu'in ve muhâfızdır. Böyle zamânda bile fırka münâza'asından ve yekdigerimizi iz'ac etmekten ferâgat //XVI-36// etmeyenlere Allâhü 'Azîmüştân 'akıl ve iz'an i'tâ buyursun.

18 M'

Bugün de kabine teşekkül edemedi.

19 Mayıs Sene 335 Pâzâr ertesi

Geçen pençşenbih günü Müstantık Cevâd geldiler. Birinci def'a olarak ifâdemi Bey gelmiş idi. Râhatsız olduğumdan zâbta başladılar. Bugün tevki'imin //XVI-37// ifâde verememiş idim. Bugün gayrikanûnî olduğuna dâ'ir ifâdâta

19 Mayıs 335 Pâzâr ertesi Cevâd Bey'in riyâsetindeki hey'et-i istintâkiyye yine

üç kişi olarak geldiler. Birinci def'a bulundum. Yarın devām edilmek üzere ifādami zabtettiler. Bugün yalnız hey'et gitti. Ertesi salı günü geldiler. tevķifimin ğayriķānūnī olarak icrāsından Bugün de yalnız şalāhiyyet-i bahşettim. Yarın ifādeye devām ķānūniyyeleri olmadığını bir çok edille-i olunacaktır. //XVI-38//

20 Mayıs Sene 335 Salı

Dünkü hey'et bugün de geldiler. Yalnız hep beyhūde olduğunu biliyor idim. şalāhiyyet-i ķānūniyyelerinin olmadığına Müstantıķ aldığı emir üzerine ķarār dā'ir olan mütāla'ātımı yazdırdım. Sā'at vereceğinde şübhem yok idi. Bilāhıere * ikiden beşe kadar devām etti. Faķať ben şu ifādāt-ı mazbūťam ahlāfın nazar-ı de //XVI-39// çok yoruldu ğasta oldum. diķķatini celbeder bā'is-i 'ibret olur Ķalbden rāhatsızım.

21 Mayıs Sene 335 Cehārşenbih

Şabāhleyin Süleymān Nu'mān Paşa burada enzār-ı 'āmmeye vaz'etmeyi ister gördü. Tevķifhāne Ŧabībi Şefiķ Efendi idim.

//XVI-40// mu'āyene etti. "İfādātta o

ķadar çok devām etmeyiniz." dedi. Ve reğete göndereceğini 'ilāc almamı tavsiyye etti. //XVI-41//

ķānūniyye ile izāh ettim. Yalnız bu ğuşūştaki ifādātım üç sā'at vasaťi sā'at ikiden beşe kadar devām etti. Bütün ifādātımı //XXII-69// yazdırdım. Bunların

hep beyhūde olduğunu biliyor idim. Mütāla'ātımın yazdığı emir üzerine ķarār dā'ir olan mütāla'ātımı yazdırdım. Sā'at vereceğinde şübhem yok idi. Bilāhıere * ikiden beşe kadar devām etti. Faķať ben şu ifādāt-ı mazbūťam ahlāfın nazar-ı de //XVI-39// çok yoruldu ğasta oldum. diķķatini celbeder bā'is-i 'ibret olur Ķalbden rāhatsızım.

Ben söyledim ~~onlar~~ ya kātib yazdı. Yoksa

burada enzār-ı 'āmmeye vaz'etmeyi ister gördü. Tevķifhāne Ŧabībi Şefiķ Efendi idim.

Çok yoruldu. * Ķalbden rāhatsız oldum. Erte şabāh Cehārşenbih şabāh mevķ rüfeķā-yı mevķūfeden Doktor Süleymān Paşa mu'āyene etti. Onu* [اونونى* yazılmış] mütē'āķib zāhirde Ŧabīb ğaķiķatte Ħürriyyet ve İ'tilāf cāsūsu olduğu söylenen Doktor //XXII-70// Binbaşı Şefiķ Efendi geldi mu'āyene etti.

"Müstantıķa vereceğiniz* [ويرهكز* yazılmış] ifādātta o ķadar çok devām etmeyiniz." dedi ve reğete göndereceği 'ilāc almamı tavsiyye etti gitti.

22 Mayıs Sene 335 Pençşenbih

Bugün şalâhiyyet hakkında bir karar verilmesi talebini hâvî Dîvân-ı Hârb-ı Örfî Müdde'î-i 'Umûmîsi Mu'ammer Bey'e bir istid'â gönderdim. Ba'dezzuhr verdiğim mütâ ifâdât ve mütâla'âtımı sâ'at dört buçukta İngiliz ve Fransız müfrezeler bulduğumuz tevķîfîhâne-i 'örfîye geldiler. Bizim 'asker ile müştereken muhâfazaya başladılar. //XVI-42// Bu hâlin yarınki cum'a günü 'ağdi

muğarrer miting mülâbesesiyle hükümetin

üç gün için muvakkat olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi dâ'imî olması ihtimâlinde de bahşedenler vardır.

22 Mayıs 335 Pençşenbih şabâhleyin

Hâbshâne Müdiri Kâ'im-i Mağâm 'Alî Bey'e Dîvân-ı Hârb Müdde'î-i 'Umûmîsi Mu'ammer Bey'e gönderilmek üzere bir istid'â verdim "Hey'et-i istintâkiyyeye Bey'e bir istid'â gönderdim. Ba'dezzuhr verdiğim mütâ ifâdât ve mütâla'âtımı sâ'at dört buçukta İngiliz ve Fransız müfrezeler bulduğunuz şalâhiyyetiniz yoktur ve bu huşûsta evvelce bir karar verip bana tebliğ ediniz. İcâb ederse hârcını da i'tâyâ hâzırım."

dedim. Ba'dezzuhr sâ'at dört buçukta İngiliz ve Fransız * //XXII-71//

İngiliz ve Fransız 'Askerlerinin Muhâfazasına Tevdî' Olunduk

Bugün ba'dezzuhr sâ'at dört buçukta İngiliz ve Fransız 'askerlerinden mürekkeb tahmîne göre elli kişilik bir müfreze geldiler. Bizim 'askerler ile müştereken bizi muhâfazaya başladılar. Bu hâlin İzmir'in işgâli mülâbesesiyle yarınki cum'a günü 'ağdi muğarrer miting ve üç gün için muvakkat olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi dâ'imî olması ihtimâlinde* [*احتمالنده *ihtimâlinde* yazılmış] de bahşedenler de oldu. İkinci fikir tahakkuk etti ve âtîde mufaşşalan beyân edileceği vechile⁴¹ ahâlî mitingden döner iken hâbshâneyi basar bizi tahtliyye

eder korkusuyla hükümet-i hâzıranın talebiyle olduğu anlaşıldı. //XXII-72//

23 M' Cum'a

Sulţānahmed Meydānı'nda İzmir için büyük miting oldu. Ba'deżżuhr sâ'at 2. //XVI-43//

23 Mayıs 335 Cum'a günü ba'deżżuhr vasaṭī sâ'at ikide Sulţānahmed Meydānı'nda büyük bir miting 'aḳdedildi. Miting bittikten sonra bir kısım efrād-ı millet Bāyezīd Meydānı'na gelince Hārbiyye Nezāreti derūnunda bir taḳayyūd görölmeĝe başladı hattā meydāna açılan büyük kapıyı kapamakla* [قیامآقله* yazılmış] iktifā etmeyerek bizi muḫāfazaya me'mūr 'askerlerden bir müfreze-i müsellaḫa Bekiraĝa Bölüĝüyle kapı arasında Yangın* [یابغین* yazılmış] Kulesi'nin dibinde aḫz-ı mevḳi' ettiler. Yüzleri kapıya müteveccih idi* [ابتدى* yazılmış]. Halkın bizi gelip kurtarmaĝa teşebbüs edeceklerine dā'ir olan şāyi'aya* [سایعیه* yazılmış] hükümetin inandıkları anlaşılıyor idi. Bu huşuşu bizden sonra Malta'ya ~~gelen~~ getirilen a'zā a'yān a'zāsından Çürüksulu Maḫmūd Paşa daha ziyāde tenvīr etti. Tafşīlāt orada yazılacaktır.

234 Mayıs Sene 335 Cum'a ertesi

Hey'et-i istintāḳiyye geldi. Müdde'ī-i 'umūmiye gönderdiğim istid'ā üzerine bir karar verilmesini talep ettim. Ondan sonra mevādd-ı esāsiyyeye cevāb vereceğimi söyledim. Gittiler. Bakalım Cenāb-ı Hāḳ

24 Mayıs 335 Cum'a ertesi günü hey'et-i istintāḳiyye yine geldiler – evvelce

müdde'ī-i 'umūmiye* [مدعى عمومی* yazılmış] gönderdiğim istid'ā üzerine bir karar verilmesini talep ettim. Ondan mevādd-ı esāsiyyeye cevāb vereceğimi söyledim. Müstantıḳ Ḥasan

ne gösterecek? //XVI-44//

Cevād Bey “Evvelce rüfeķānızdan ba‘zıları Dīvān-ı Hārb’de bu şalāhiyyet mes’elesini dermeyān ettiler. Maħkeme reddetti. Şimdi bir daha mevzū’-ı baħş etmeğe ne lüzüm vardır?” dedi.

25 Mayıs Sene 335 Pāzār

Hey’et-i istintākiyye yine geldiler. haķķında siz bir karar veriniz Müdde’i-i ‘umūmī mu‘āvinlerinden şalāhiyyetdār olduğunuzu siz de birinin müṭāla‘asını almışlar. Şalāhiyyet söyleyiniz. Dīvānı terkīb edenler dāhilinde görmüşler. Rüfeķādan ba‘zıları ‘askerdirler. Hem öyle ‘askerdirler ki tecriden mevķūf olduklarından (yirmi vazīfe ve şalāhiyyet mes’ele-i günden beri) imtidādına meydān hūķūkiyyesini a halledememekte vermemek için ifāde verdim. Üç sā‘at ma‘zūrdurlar. Ben sizin gibi hūķūk devām etti. //XVI-45//

Ben “Rüfeķānın haķķlarında verilen karar bilemem. Her ne olursa olsun benim Hey’et-i istintākiyye yine geldiler. haķķında siz bir karar veriniz Müdde’i-i ‘umūmī mu‘āvinlerinden şalāhiyyetdār olduğunuzu siz de birinin müṭāla‘asını almışlar. Şalāhiyyet söyleyiniz. Dīvānı terkīb edenler dāhilinde görmüşler. Rüfeķādan ba‘zıları ‘askerdirler. Hem öyle ‘askerdirler ki tecriden mevķūf olduklarından (yirmi vazīfe ve şalāhiyyet mes’ele-i günden beri) imtidādına meydān hūķūkiyyesini a halledememekte vermemek için ifāde verdim. Üç sā‘at ma‘zūrdurlar. Ben sizin gibi hūķūk mektebinden me’zūn ve meslek-i ‘adlıde bulunanlardan bu huşūsta bir karar istiyorum.” dedim. Gittiler ve hiç bir vakit böyle bir karar veremediler. Ertesi pāzār günü tekrār geldiler. Müdde’i-i ‘umūmī mu‘āvinlerinden birinin şalāhiyyet dāhilinde olduğuna dā’ir müṭāla‘asını okudular. Müstantıķın //XXII-74// kararı gine yoktur. Şalāhiyyet kararını müstantıķ vermeyince ben de esās haķķında ifāde vermemeğe kendimce karar vermiş idim ammā rüfeķādan Nāfi‘a Nāzırı ‘Alī Münif Bey hey’etin vürūdundan evvel bana “Arkadaşlarımızdan bir çok zevāt senin ifādene mu‘allaķan ihtilāṭ memnū‘ olarak mücerreden mevķūf bulunuyorlar. Bu işi uzatma sen de herkes gibi ne diyecek isen de.” dedi. Zihnim Beni tereddüde ilķā

etti. Θ Yoksa ben bunların cümlesinin bir makine gibi işlemekte ve her çi bād ā bād bizi maḥkūm etmek üzere çalışmakta olduklarını biliyor ve ifāde vermeyi zā'id buluyor idim. Ancak rüfeḳādan birçoklarının benim yüzümden iḥtilāttan memnū' olarak 4 Mayıs'tan beri ki yirmi gün oluyor mevḳūf olup taziyīḳ altında bulunmalarına taḥammül edemedim. İfāde ve ne-t İfāde verdim. İfādem üç sā'at devām etti. On sā'at da söylesem fā'idesi //XXII-75// olmayacağını biliyor idim. Nihāyette hey'et-i istintākiyyeye dedim ki "Şimdi sizin benim ḥaḳḳımda da a rüfeḳām ḥaḳḳlarında yapıldığı gibi bir tevḳīf müzekkeresi göndermekten başka bir şey yapmayacağınızı biliyor fakat size ḥālīşāne naşīḥat ederim dünyā uzundur hīç bir şeyin devām ve şebātına güvenmeyiniz. Va'ad ve vā'ide aldanmayınız. Gençsiniz doğruluktan ayrılmayınız." ~~dedim~~ demekten kendimi alamadım. Ḥasan Cevād Bey'de 'ulvī bir meziyyet göremiyor hey'et a'zāsından 'asker Sābit Bey'i ondan çok muttaşif buluyor idim. Diğer a'zā sarıklı bir efendi ise her ikisinden müsta'id idi. Vedā' ederek gittiler.

~~Bu hususta~~ Bu dīvān-ı ḥarbin ve hey'et-i istintākiyyelerin aḥzettikleri ifādātı ve ittiḥāz ettikleri muḳarrerātı ṭab' ve neşretmek menāfi'-i memleket //XXII-

76// nāmına elzemdir. Ta'rīh-i 'adlīmiz için bir lekedir.

26 Mayıs Sene 335 Pāzār ertesi

Tevkīf müzekkeresi gelmedi.

Mayıs'ın yirmi altıncı Pāzār ertesi günü tevķif müzekkeresini bekledim gelmedi. ~~Ma~~ Hālen iki seneyi mütecāviz bir zamān mürūr ettiği hālide gelmedi.⁴² Yalnız Malta'da iken İstanbul gazetelerinde bir müstantıķ karārnamesi şüretini okudum. O karārnamenin hāmişinde benim haķķımda tevķif karārı verildiği muharrerdir. Zırde mundericidir.⁴³

27 M'

Vaz'iyette tebeddül göremedim.

28 Mayıs Sene 335 Cehārşenbih

Şabāhleyin bir zābiṭ geldi. Altmış kadar zevāṭı İngilizlerin rīhtımdaki //XVI-46// Şabāhleyin bir zābiṭ geldi. Altmış kadar zevāṭı İngilizlerin rīhtımdaki //XVI-46// üzere otomobiller göndereceklerini orada 'Arabyan Hanı'na nakletmek otomobiller daha ziyāde istirāhatımız te'min geleceğini söyledi. Sā'at dokuz buçuk kılınacağını ve buradan hiç bir şey almağa rāddelerinde yük otomobilleriyle bizi iḥtiyācımız olmadığını söyledi. Sā'at O aldılar. Doğru Topḥāne'ye gönderdiler. sırada İstanbul Muḥāfızı //XXII-77// Orada rīhtımda bulunan bir vapur ile diğer Seyyid Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nde bir İngiliz vapuruna naklettiler. //XVI-47// Ba'dezzuhr sā'at altıda hareket ettik. Bizlerin İngilizlere teslimine ḥükümet "Malta'ya gidiyorsunuz." dediler.

Malta'ya İ'zām

26, 27 Mayıs 335 günleri geçti. 28 Mayıs 335, Cehārşenbih şabāhı Şādī Bey nāmında bir zābiṭ geldi. Altmış kadar zevāṭı İngilizlerin rīhtımdaki* [*ريختيمدمكى* yazılmış] 'Arabyan Hanı'na nakletmek üzere otomobiller göndereceklerini orada daha ziyāde istirāhatımız te'min geleceğini söyledi. Sā'at dokuz buçuk kılınacağını ve buradan hiç bir şey almağa rāddelerinde yük otomobilleriyle bizi iḥtiyācımız olmadığını söyledi. Sā'at O aldılar. Doğru Topḥāne'ye gönderdiler. sırada İstanbul Muḥāfızı //XXII-77// Orada rīhtımda bulunan bir vapur ile diğer Seyyid Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nde bir İngiliz vapuruna naklettiler. //XVI-47// bulunduğunu haber aldım. Yanına gittim. Bizlerin İngilizlere teslimine ḥükümet muvāfađati olup olmadığını sordum "Ḥükümetin muvāfađati olmadan ben buradan bir ādam bile teslim edemem hattā emr-i taḥrīri nezdimde mevcüddur." dedi. Şu hālide bir diyecek kalmadı vasaṭi

sā‘at dokuz buçukta yük otomobillerine on beşer on altışar irkāb ettiler. Hāricden dāhili dāhilden hārici görülmeyecek şürette otomobilleri sıkı sıkıya kapattılar. Doğru Topḥāne Sā‘at Kulesi’nin bulunduğu meydāna dāhil olduk. Rih̄tında* [*ريختيمده* yazılmış] hāzır bulunan ufak bir vapur ile açıkta demirli diğer bir İngiliz* [*انكلير* yazılmış] vapuruna nakledildik. Şabāḥ sā‘at onda vapura dāhil olduk. Ba‘dezzuhr altıya kadar vapurun baş tarafında mu‘ayyen bir maḥallinde //XXII-78// silāḥlı muḥāfizların ‘askerlerin muḥāfazalarında ayakta bekledik. Yirmi sekiz Mayıs güneşinde ‘ādetā piştik. “Malta’ya gidiyorsunuz.” dediler.

İşitebilen herkesin akrabā ve eḥibbāsı kayıklar ile vapurun etrāfına geldiler. Biz vapurun güvertesinde gelenler kayıklar derūnunda oldukları hāle görüşüldüşmeye—mūsā‘ade—ettiler görüşüldü. Esbaḫ Evḳāf Müsteşārı Münir Bey ile kayınbirāderim * Doktor Rā’if Bey bir kayıkta oldukları hāle gelmişler idi. Bir de bizim ‘Abdullāh başka bir kayıkta yetişti. ‘Abdullāh ×× elli lira gönderdi. Ekşerimizin üzerlerinde miḳdār-ı kāfi pāra bulunmadığından mümkün olduğu kadar pāra yetiştiriyorlar ve İngiliz zābiḫi vāsıtasıyla gönderiyorlar idi. Bu huşūsta vesātet eden zābiḫler ḫaylī

su'isti'māl ettiler. Ez en cümle Bolu Meb'ûsu Hâbîb Bey'in bir ân çantasını elinden ~~aldılar~~ Topḥâne rih̄tımında* [ريختمبده* yazılmış] elinden aldılar. “Vapurda vereceğiz.” dediler. Muḥteviyyâtiyla berâber çantayı Hâbîb Bey'in aylarca uğraşmasına ~~ve ku~~ ve Malta'daki kumandanlığa bile //XXII-79// mükerreren mürâca'atına rağmen vermediler çanta ḥâlâ gider.

Bir de Hâriciyye Nâzırı Aḥmed Nesîmî Bey'in 'â'ilesi bir kayık içinden Nesîmî Bey'e verilmek üzere yüz on İngiliz lirasını bir İngiliz zâbiṭine verdiğini söyledi. Ben de Nesîmî Bey'in yanında bulunuyor idim işittim. Bu zâbiṭ de meblağ-ı mezbûru Nesîmî Bey'e vermedi. Vapurda mükerreren taleb edildi. Evvelâ “Vereceğim.” dedi sonra kendisine ‘aşamî ‘aşabî bir ḥâl ‘arız olduğundan denize attığını söyledi ve tazmîn edeceğinden bahiṣle bir de sened verdi. Sened Nesîmî Bey'in nezdinde ~~maḥf~~ maḥfûzdur ve zâbiṭin ismi senedde muḥarrerdur. Ḥattâ bu senedi ~~bizim~~ bizi Malta'ya maḥfûzan i'zâmına me'mûr olan İngiliz binbaşının emir ve ma'lûmâtıyla verdi. Ğarîbdur* [*غريب در* yazılmış] ki o binbaşı da Nesîmî Bey'in pârasını alıp //XXII-80// kendisine vermesi lâzım iken zâbiṭin şu gayrima'kûl sözüne i'timâd eder gibi göründü sened verdirmekle iktifâ etti.

Abdullāh'ın bana gönderdiği elli lirayı da 'aynı zābiṭ ibtidā ta'allül ederek "Ḥesāba bakacağım sonra veririm." diyerek vermemek istedi. Ammā ben 'Abbās Ḥalīm Paşa Ḥazretlerinin tercümānlığıyla zābiṭi sıkıştırdım gece elli lirayı aldım. Nesīmī Bey nezāket etti. O zamānki rāyice nazaran beş yüz 'Osmānlı lirası gitti. Vapur hareket ettikten sonra on iki kişiye kamara verdiler. Yedi sekiz kişilik bir salonu da arkadaşlardan münāsibleri* [*مباسبیری yazılmış] yerleştirilmek üzere *Sa'īd Ḥalīm Paşa'nın re'yine bıraktılar. Diğerlerini güverte üzerinde yatak yorgansız terkettiler. Bunlardan pārası olanlar za vapur zābiṭānından pek gālī ücretler ile kamara tuttular. Bir kamara iki liraya Malta'ya kadar iki lira olduğu hālde sekiz İngiliz lirasına kadar bu arkadaşlarımızdan ücret aldılar. Ben ücret vermeyen on ikide dāḥil idim. Bundan başka cümlemizden yemek pārası almadıkça hīç bir şey vermediler.

29 Mayıs Sene 335 Pençşenbih

Şabāḥ altı Çanakḳal'eden e Boğazı'ndan çıktık. Akdeniz'e açıldık. Gündüz sā'at on ikiden //XVI-48// sonra bire yakın telsiz telgrafla vapurun Limni'ye gitmesi emrini alması üzerine döndü. Limni'ye sā'at altıda geldik.

29 Mayıs Pençşenbih günü şabāḥleyin

vasaṭī sā'at altıda Çanakḳal'e

Boğazı'ndan çıktık Akdeniz'e açıldık.

Ba'deẓẓuhr bire yakın Limni'ye dönmesi

için vapur telsiz telgrafla emir aldı ve

döndü. Aḥşām—sā'at—altıda—Limni

Limān'na—vāṣıl //XXII-81// olduk. "Bu

rücū'nun bize ta'alluḳu var mıdır yoksa

mücerred kendilerine müte'alliḳ bir ḥāl

Geceyi mechūliyet içinde orada geçirdik. midir?” diye rüfekânın hemân kısm-ı Şabâh oldu. Rüfekâmızdan on iki zâtı a‘zamının re’yini ‘Abbās Hālīm* [*حلمى aldılar Limni’de //XVI-49// üserā Hilmî yazılmış ama حليم Hālīm olması qarârgâhına götürdüler. Müşârünileyhim

Sa‘id Hālīm Paşa

‘Abbās Hālīm “

Hālīl Bey Meb‘ūsân Re’îsi

Şükrî Bey Ma‘ârif Nâzırı

‘Alī Münif Bey Nâfi‘a “

Midhat Şükrî Bey

Kemâl “

Ziyâ Gök Alp //XVI-50//

Ahmed Agayef Bey

Hüseyn Tosun Bey

Hâcî ‘Âdil Bey

Maḥmūd Kâmil Paşa

Sâ‘at altıda vapurumuz hareket etti. Nâfi‘a Nâzırı ‘Alī Münif Bey Ma‘ârif Gidiyoruz. Faqat nereye Allâh’tan başka kimse bilmez. Zâhirde “Malta’ya.” Maḥmūd Kâmil Paşa muḥarririnden deniliyor. //XVI-51// Cenâb-ı Haḫ

‘âdildir. Qahhârdır. Hâfız-ı haḫîqattir.

lazım] Paşa Hâzretleri soruyor ve ceb defterine kayd ediyor idi. Hâtırında kaldığına göre ekseriyyet-i ârâ şırf kendi işlerine ‘â’id kömür almak gibi huşuşî bir hâldir noktasında dâ’ir idi. Ben “Herhâlde bize ‘â’iddir.” dedim.

Aḫşâm sâ‘at altıda Limni Limânı’na vâşıl olduk. Geceyi mechūliyyet içinde limânda vapur içinde geçirdik. Şabâh olunca rüfekâmızdan on iki zâtı tefrîk ettiler. Bir istimbotla adaya çıkardılar. Müşârünileyhim Sa‘id Hālīm Paşa ve birâderi ‘Abbās Paşa Meb‘ūsân Re’îsi Hâcî ‘Âdil Bey ‘Adliyye Nâzırı Hālīl Bey ‘Adliyye Nâzırı Şükrî Bey Hâriyye Müsteşârı Ahmed Agayef Bey Türkiyye Ajansı Müdürü //XXII-82// Hüseyn Tosun Bey Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından Midhat Şükrî ve Kemâl ve Ziyâ Gökalp Beyler idi.

Müşârünileyhim tefrîk olunduğu sırada her çehrede* [*چهره çehre yazılmış] bir ye’is ve hüzün müşâhede edilmekte ve tefrîk edilenler için herhâlde iyi bir netice ümmîd olunmamakta idi. Hattâ Maḥmūd Kâmil Paşa bana dedi ki “Bu iş iyi bir şey

değildir. Rü'esâyı ayırıyorlar yalnız seninle Raḥmî Bey'i ~~unu~~ ve Fethî Beyleri unuttular." dedi.

30 Mayıs Sene 335 Cum'a

Vapur Matapan* [*ماتاپان yazılmış] tesliyye ve du'âlar ile ayrıldık. Burnu'na doğru yol alıyor. Aḥşâm hilâl-i Arkadaşlarımız karaya çıkarıldı ve ramazânı Sene 1337 denizde //XVI-52// sevkimize me'mûr olan sâlifüzzıkr en müşâhede ettik. Bugün yevm-i büyük İngiliz zâbiḥ (binbaşı olduğunu ramazândır. söylüyorlar idi) vapura 'avdet //XXII-83//

31 Mayıs Sene 335 Cum'a ertesi

Bugün ve gece ~~sursa~~ sükûnetle ile geçti.

Vapurda kalanlar ile çıkanlar arasında hazînâne vedâ'lar yapıldı. Yekdigerini 'avdetini ~~etti~~ müte'âkıb şabâḥ sâ'at altı idi vapurumuz hareket etti. Bugün (30 Mayıs 335 Cum'a) idi. Vapur Matapan* [*ماتاپان yazılmış] Burnu'na doğru yol alıyor. Aḥşâm üzeri 1337 senesi ramazân-ı şerîf hilâlini denizde müşâhede ettik. Ertesi cum'a ertesi günü ve gecesi daḥî sükûnetle ~~geçti~~ fırtınasız ~~geçti~~ geçmekte ve tefrîk edilen rüfeḳâ ḥaḳlarında herkes fikrince birer müṭâla'a dermeyân etmekte idiler. 'Umûmiyyetle müṭâla'alar arkadaşlarımızın 'aleyhinde idi. Vapurda kalanların çok olması ve bir de ayrılan zevâtın yüksek mertebede bulunması vapurda kalanların lehine tefsîr ediliyor ~~ba'~~ ba'zıları vapurda kalanlar ba'zı şahsiyyetleri mevzû'-ı baḥş ederek o fikre i'tirâz ediyor ~~digeri~~ deleri de cevâblar buluyor idi. //XXII-84// Ez en cümle Van Vâlîsi Cevdet Beyle Sivas Vâlîsi Aḥmed Bey ve ismi ḥâtırında kalmayan ~~diger~~ bir refîḳ aralarında tefrîk olunan on iki zâtın

muḥākeme için ayrılmış olduklarını biri dermeyān ediyor diğeri “Pekiye ammā daha başka vükelādan zevāt vardır onları almadılar meşelā İbrāhīm Bey.” Öbürü ādam “Onun ehemmiyyeti yoktur.” “Yā şeyḫülislāma ne dersin?” “Onu da İngilizler muḥākeme etmek istemezler* [استمأز لر* yazılmış]. Efkār-ı ‘umūmiyye-i islāmiyyeyi düşünürler.” ~~diyorlar.~~

“Aḫmed Agayef ve Hüseyn Tosun Beyleri niçin aldılar?”

“Aḫmed Bey meşhūr bir muḥarrir ve bir Türkçüdür. Hüseyn Bey de ajans müdürüdür. Avrupa’da ajansların ehemmiyyeti büyüktür.”

Bu şürette muḥāvere devām etmekte iken benim gibi salonun bir gūşesinde yatmış faḫaḫ uyuyamamış olan Fetḫī Bey müşārünileyhimāya “İbrāhīm Bey’e //XXII-85// ehemmiyyetsiz diyen kimdir?” diye laḫıfe etti.

1 Hāzīrān Sene 335 Pāzār

Öğleden sonra fırtına başladı. Pāzār ertesi gününe ḫadar devām etti. //XVI-53//

+2 Hāzīrān Sene 335 Pāzār ertesi

Malta’ya vasaḫī sā’at dokuzda vāşıl olduk.

1 Hāzīrān 335 Pāzār günü öğleden sonra fırtına başladı. O günü ve geceyi rāḫatsız geçirdim. Ertesi

Malta’ya Muvāşalat

2 Hāzīrān 335 Pāzār ertesi günü şabāḫ

sā’at vasaḫī ~~tk~~ dokuzda Malta’ya vāşıl

On ikide çıkardılar. Doğru al‘eye olduk. On ikiye kadar vapurda bekledik. götürüp absettiler.

O gün çok sıcak idi. On ikide zābitler geldi bizi vapurdan tesellüm ettiler. Vapura yanaşan bir duba üzerine hepimizi indirdiler ve eşyāmızı başımıza atar gibi vapurdan attılar. Güneşin arāreti pek şedīd idi. aylī ıztırab çektikten sonra bir römorkör dubayı çekti. ‘Askerī bir iskeleye //XXII-86// çıkarıldık. Orada āzır bulunan yirmi kadar efrāddan mürekkeb bir müfreze-i ‘askeriyye biz araya ayak basar iken tüfenklerine fişenk sürmeye başladılar. Gūyā kaçır isek vuracaklar. Bu maşharalığı da yaptıktan sonra bizi mektebden ‘avdet eden çocuklar gibi ikişer ikişer dizdiler. Maḫbesimize yayan götürecekleri anlaşılıyor idi. O sırada Süleymān Nu‘mān Paşa isminin (~~Birefe~~) (Bireffe) olduğunu sonradan öğrendiğim zābite yanaşarak* [*ياناشاراق yazılmış] “Ben doktorum içimizde Şeyḫülislām ve Raḫmī Bey ve Nesīmī Bey ḫastadır. Bu sıcakta yürüyemezler.” Onun üzerine beni eşyāmızı taḫmīl ettikleri otomobillerden birinin üzerine eşyā üstüne bindirdiler. Doğru Salvator //XXII-87// al‘esi’ne götürdüler. Kapıda ismini sonradan öğrendiğim Kaptan Gat bulunuyor idi. ‘Abdullāh Efendi arkadaşımızın tercümānlığıyla içeriye girip odalardan birini beḡenmekliğimi teklif etti. Birlikte girdik. İki kapıdanḡ giriliyor birinci kapı

ile ikinci demir parmaklık kapı arasında muhâfiz ‘askerlerine maḥşûş odalar vardır. İkinci kapıdan girilince taḥmînen yüz elli arşın tûlünde ve elli arşın ‘arzında bir meydân meydâna nâzır bir sıra altı oda ve iki başta yirmişer kişi istî‘âb edebilir iki büyük koğuş var ve etrâf dâ’irenmedâr yüksek dîvârlar ile muhâṭ olup arz ile semâdan başka hîç bir taraf görölmez.

Odaları beğenmedim. Üst katta havâdâr bir oda var ise onu vermelerini //XXII-88// zâbiṭten istedim. “Şimdilik burada kalınız da sonra icâbına bakarız.” dedi gitti. Meger üst katı yokmuş ve dam üzerinde yalnız bir oda var ise de oda da geceleri yatmak için nevbetçi zâbiṭlerine maḥşûş imiş.

Bizi beşer altışar odalara yerleştirdiler. Fazla kalan rüfekâyı da koğuşlara doldurdular. Cenûb cihetinde vâқи‘ birinci odaya Fethî Bey Raḥmî Bey Hüseyn Câhid Bey İsmâ’îl Canbolat Bey Cevdet Bey yerleştiler. Onun ittişâlinde bulunan odayı da ben Nesîmî Bey İbrâhîm Bey Bolu Meb’ûşu Hâbîb Bey Sivas Vâlîsi Kemâhlı Şâbit Bey işgâl ettik. Doktor Süleymân Nu‘mân Paşa’yı × şimâl tarafta bulunan büyük koğuşa koymuşlar. Râḥatsızlığından bahişle o da bizim odaya gelmek //XXII-89// arzüsünü izhâr etti. Tabî’î ma‘elmemnûniyye “Gel.” dedik.

Zāten bir karyolalık yer ~~var~~ kalmış idi o da işğāl edildi altı kişi olduk. Oda sekiz buçuk arşın tülünde beş buçuk arşın ‘arzında idi. Etrāf dīvār dipleri karyolalar ile doldu. Ortada bir kaba ve ‘ādī māşa olup māşanın iki tarafında üçer kişi isti‘āb edebilir iki mekteb yemekhānelerinde bulunanlar gibi sıra vardır. Yemeklerimizi ~~bu~~ māşada yer yataklarımız üzerinde oturur idik. Bütüan maḥbeste yalnız iki şandālye var idi. Onun birini rüfeḳā bana verdiler diğeri de Şalāḥ Cimcoz Bey’in odasında idi. İngilizler oturmak için şandālye bile vermediler. Bilāḥere pāramız ile ba‘zılarımız ḥāricden on beşer şiline ‘ādī şandālyeler aldık. Herkese ‘alesseviyye

3 Hazīrān Sene 335

İstanbul ‘ayārına nazaran sā‘atim //XVI- //XXII-90// efrād-ı ‘askeriyeye maḥşuş 54// on bir buçuktur (vasaṭī ve olan birer demir karyola verdiler. ḳablezzuhr) Malta ‘ayārına göre dokuz Karyolanın * müştamilâtı birer ot minder buçuktur. Demek ki arada iki sā‘at fark ikişer beklük denilen kıl yaygı ve bir vardır. Bu gece muntaẓam uyuyamadım. yastıktan ‘ibāret idi ve cümlesi pek pis ve Bizi ḥabsettikleri dā‘ire (Salvator) kirlı ve ekser yerleri lekeli iğrenç şeyler Garnizonudur* [* غارنیزوریدر yazılmış]. İki idi. Faḳaṭ ne çāre bunların üzerinde yattık. Üç demir İki kapıdan girilince vāsi‘ce bir Bugün şabāḥtanberi hıç bir şey meydān, etrāfı yüksek dīvār, medresevārı vermediler. Aḥşām üzeri biraz yemek bir sıra beş altı oda iki başta yirmişer verirler ümmīdinde idik. Onu da kişilik iki koğuş. Odalara beşer altışar kişi vermediler. Yalnız su kovalarının içinde yerleştirdiler. Bizim odada ben İbrāhīm çay ile birer miḳdār ekmek* [* ایتمک] Bey Habīb Bey Nesīmī Bey Sābit Beydir. yazılmış; ʾnin noktası yok] getirip a Süleymān Nu‘mān Paşa da gelecek. Her verdiler. Onunla ~~def-i-eu~~ bütün gün ve birimize ~~bizim~~ neferlere //XVI-55// gece geçti. Gece taş gibi o sert minderler verilen bir demir karyola üzerlerinde bir üzerinde kemiklerimiz sızlamağa başladı.

minder ikişer beklilik denilen kıl yaygı bir Ben H̄abīb ve Nesīmī uyuyamadık. En de pek kirli ottan yastıktan ‘ibârettir. Ben ziyâde uyuyan mâşâallâh İbrâhîm Bey H̄abīb ve Nesīmī uyuyamadık. Taş gibi oldu. Ertesi //XXII-91// 3 H̄azîrân 335 sert yatakta ‘âdetâ kemiklerimiz Salı günü dünkü yüzbaşı Kaptan Gat sızlamağa başladı. Hepimizden ziyâde yanında bir doktor ile geldi. Doktor beni uyuyan ve rāhat eden İbrâhîm Beydir. mu‘âyene etti. “İki gün istirâhat et sonra icâb ederse hastaḥâneye naklederiz.” dedi Bir yüzbaşı refâkatinde bir doktor geldi. gittiler. Bugün de bö öyle geçti. Ertesi: Beni mu‘âyene etti. ✕✕ “İki gün istirâhat et sonra icâb ederse hastaḥâneye naklederiz.” dedi gitti. //XVI-56//

4 H̄azîrân Sene 335 Cehârşenbih

Zerdālī ve ḥıyâr çıkmış idi. Bize gazete vermiyorlar ajans telgraflarını göstermiyorlar. Bundan şikâyet edildi. Aḥvâl-ı ‘âlemden haberdâr olmadığımız söylendi. Sonra arada sıra bir iki def‘a Ajans Royter’in telgrafları gösterildi. On H̄azîrân’a kadar devâm etti. On H̄azîrân’da tamâmen münkaṭi‘ oldu. Sebebini taḥarrī ettik meger Malta’da İngiltere ‘aleyhine nümâyişler başlamış bir maṭba‘a bomba ile taḥrîb edilmiş tarafeynden âdam bile katledilmiştir. Bu haberi ḥidmetlerimize aḥîren verilen //XVI-57// Müslümân esîrler vâsıtasıyla öğrendik.

4 H̄azîrân 335 Cehârşenbih günü şabâḥleyin ḥâricden bir iki satıcı getirdiler. Zerdālī ve ḥıyâr, peynîr e ekmek* [*اڪمك yazılmış] gibi şeyleri pāramızla ~~aldık~~ bahālī bahālī aldık.

Ĥidmetimize bakacak kimse—ye ve amaşırlarımızı* [چامشیرلریمزی* yazılmış] yıkayacak kimse yok idi. Arkadaşlar kendi çamaşırlarını kendileri yıkamakta idi. Mıralay mütekâ'idlerinden İzmitli Mümtâz Bey ile İttihâd ve Teraĥķi Cem'iyeti murahhaşlarından Ferîd Bey kirli amaşırlarımı yıkamak için kendilerine vermeliğimi muşırrâne talep ettiler. Ma'elhicâb bir kaç //XXII-92// def'a verdim. Malta'da bulunduğumuz müddet zarfında Mümtâz Bey'in ĥidmet ve insâniyyetini unutamam. //XXII-93//

[bundan sonraki 34 varak boş]

Defter XVI

12 Ĥazîrân Sene 335 Cehârşenbih

Başka arârgâhta bulunan Alman üserâsından birini bizim maħbese gönderdiler. Rûfeķadan birçokları İngilizce okumak istediklerinden gÿyâ onlara ĥâcelik etmek üzere ve İngiliz zâbitleriyle bizim aramızda tercümânlık vazîfesini görmek üzere gelmiştir. Faķať ĥaķıķatte bir cäsüs olmak ihtimâli hemân cümlemizce bir ihtimâl-i ĥâlib olduğu teslim olundu.

Ĥabshâne ĥayâtı pek yeknesaķ olarak devâm ediyor. Genç refiķlerimiz hokey oyununa başladı. //XVI-58// Biz de seyrediyoruz. Cidden eğlenceli bir oyundur. Hele al'ecilik vazîfesini ifâ eden Şalâĥ Cimcoz Bey'in o etvâr ve aķvâl-ı laťifesi cümlemizi münşeriĥ ediyor idi. Bugünkü oyunda Şalâĥ Bey'in tarafı Ĥüseyin Câhid Bey'in tarafına ať'î bir şÿrette ĥalebe etti. Şalâĥ Bey'in tarafında: Dâĥiliyye Nâzırı Fetĥî Muhâcirin Müdürü Şÿkrî Müsul Vâlisi Memdÿĥ Beyler ile daha bir kaç zât diğer tarafta da İsmâ'îl Canbolat Bey Ankara Vâlisi Cevdet Bey Sÿdî Bey İzmitli Ĥâce Rıf'at Efendi Velî Necdet Bey Doktor Yÿzbaşı Ĥalîl Bey daha birkaç zât. //XVI-59//

13 H azir an Sene 335 Cum'a

İngiliz tabibi bugün ikinci mu'ayenesini yaptı.

14 H azir an Sene 335 Cum'a ertesi

Gardiyambaşı İngiliz avuşun rivayetine nazaran Malta'da 'azv bugün son olacak imiş. "İngilizler Maltalıların mualebesini ab l etmişler." diyorlar amm  bilmem şahih midir?

17 H azir an Sene 335 Salı

Şab hleyin  bdest aldım. Odaya gireceğim zam n İzmitli H ce Rıf'at Efendi "Size bir şey söyleyeceğim. Ben iki gecedir memlekette bıraktığım maħd mumu r 'yada ölmüş görüyorum ağlıyorum m tev liyyen iki gecedir //XVI-60// böyle görüyorum." dedi. Ben de "H yirdir inş 'all h çok yaşıyacaktır." dedim. Arkadaşlar Salvator al'esi'ne gelen vey  gönderilen Alman  ser sından bir Yah diden İngilizce taħşiline iki   gün evvel başladılar. Bakalım hangisi öğrenecek. Almanın ismi (Farflato)'dur* [*فارفلاتو yazılmış; ف ve ق ت ve ن olarak da okunabilir].

20 H azir an Sene 335 Cum'a

Öğleden sonra 'Osm nlı teba'asının huuunu muħ faza etmeyi der'uhde eden İsveç Konsolosu vuu'bulan taleb  zerine (Forsalvator'a) geldi. C hid Bey'den başkasıyla görüşmeye //XVI-61// V li'den izin almadığı için kimse ile görüşmedi ve "Taleb ettiğiniz* [*ايتديكز yazılmış] şeyleri bir k ğıda yazınız veriniz. V li yeni geldiği için yakında mer sim icr  olunacaktır o esn da m n sebet gelirse söylerim." dedi gitti. Bundan bir f x'ide olamayacağı anlaşıldı.

21 H azir an Sene 335 Cum'a ertesi

Karyolarımızı bugün değiştirdiler. Z bi ana maħş ş yaylı ve evvelkine nisbetle r hat birer karyola ile oldukça yumuşak minder verdiler.

25 Hazîrân Sene 335 Cehârşenbih

Bugün kadirdir. Ramazânın yirmi //XVI-62// yedisidir. Malta'daki üserâ-yı islâmiyyenin cum'a ertesi oruç tutmuş olmalarına nazaran yarın kadirdir. Faqat doğrusu bizim hesâbımızdır. Şâ'im bir muhâfîz geldi oğlum Su'âd'dan bir telgraf geldiğini cümlesinin 'âfiyyette olduklarını söyledi. Telgrafı istedim "Kumandandan izin alabilir isem getiririm." dedi. [mürekkepli kalemle sonradan eklenmiş:] Telgrafı vermediler.

Bir de Vâlî-i 'Umûmî'ye yazdığım mektûbun vâsıl olduğunu Londra yazdıklarını ve gelecek cevâbın bana tebliğ olunacağı tebliğ etti. //XVI-63//

[sayfa XVI-64-70 boş]

Hilâf-ı uşûl hâbsedilenlerin bir timsâl-i zulüm ve iğrâzı olarak yatıyorum. Daha ne kadar zamâna kadar kalacağımı da bilmem.

Buyurduğunuz gibi gerçi zâhirde hürriyetten mahrûmuzm ve hab isek de zûhen rûhen ve vicdânen hürüz ve hür olarak öleceğiz..

Mevlâ-yı Mütte'âl millet ve memleketi muhâfâza ve rûkebâ-yı siyâsiyyenin kalblerinden kîn ve ğarezi izâle buyursun.

3 Şa'bân Sene 337 Fî 3 Nisân Mayıs Sene 335 Cum'a ertesi //XVI-71//

Bugünkü mevķûfiyyetimiz ihtimâl istikbâlde bizim için ~~faqr~~ mûcib-i fahr ve şeref olacaktır. Faqat hâl-i hâzırda hükümet ve hürriyyet ve meşrûtiyyet nâmına şîbdir* [*شیندر yazılmış] hecâletâværdir ve ta'rîhte de ilelebed öyle kalacaktır. Refîklerimiz gibi ben de ~~iki aydan~~ elli beş gündür mevķûfum. Bugüne kadar ne bir kelime sordular ve ne de hâkkımda tevķîf müzekkeresi verdiler. //XVI-72//

Defter XXI

[DeFTERİN ÖN DİŞ KAPAĞINDA “‘ALİ MÜNİF BEY BAŞLADI 5 NİSÂN 1920 SALI” ‘İBĀRESİ VAR.]

Şevvâlin birinci günü pâzâr ‘iyd-i fıtrdır. Salvator’da mu‘âyede. Sağ gözüm ağrıyor.
Kan istilâ* [*deFTERİN SAYFASI ERİMİŞ; TAM OKUNAMIYOR]

Malta Şevvâl 2 Sene 337 Pâzâr ertesi Salvator’dan üserâ hastaḥânesine (salı) büyük hastaḥâneye üçüncü katta cehârşenbih pençşenbih orada doktor geldi. Qalb hastaḥânesini bilmu‘âyene söyledi. Yemek yemediğimden şikâyet etti. Yemekleri fenâ değildir. Cum‘a (bugün) râḥatsızım. Biraz dem zâyi‘ ettim. Qudretsiz bir hâldeyim. Serḥabîb yine geldi söyledim. “Qahve naşıldır?” “Ṭayyib.” dedim. Gitti. Başka günlere nazaran daha iyi yemek yedim. Aḥşâm oldu. Sâ‘at vasaḥî yedi buçukta güneş ḡurûb etti. Malta’da bir ḡurûbda bir de zevâlde top atıyorlar. İşte ḡurûb topu atıldı. (Cum‘a ertesi) Bugün hastaḥânenin ikinci katında benim altımda âhenk çok aḥşâm üzeri tezâyüd etti* [*etti ve eyledi üstüste yazılmış]. Zannederim pâzâr gecesi olmasındandır. (Pâzâr) Artık hastaḥânedenden bıktım. Lisân bilmiyorum kimse ile konuşamıyorum. Rüfeḳâya* [*rüfeḳâyı olması lâzım ammâ رُفَقَايَ rüfeḳâya yazılmış] da göreceğim geldi. Ha işte sister geldi.

Sisterden bir tercümân istedim. “Yes.” dedi gitti. İki sâ‘at sonra bir Alman esîri geldi. ‘Arabca ~~tercümne~~ ve İngilizce bildiğini söyledi. Arkasından ihtiyâr doktor //XXI-01// ile başka bir sister geldi. Tercüman vâsıtasıyla ‘Arabca bana Salvator’a ‘avdet için ne zamân müsâ‘ade edeceklerini sordum. Cevâben “Kendisinde qalb hastaḥânesi vardır. Salvator’da râḥat edemez. Burada ne zamâna kadar kendisi kalır ise biz ‘Git.’ demeyiz. Faḳaḥ ḳaḥ‘iyyen ‘Gideceğim.’ derse men‘edemeyiz.” dedi.

Ben de “Lisân bilmiyorum müsâ‘ade etsinler gideyim.” dedim.

Doktor Sa “Kendisini yormasın.” dedikten sonra “Salvator’da İstanbul’daki gibi yiyebiliyor mu?” dedi. “Ḥayır.” dedim. Yarınki pâzâr ertesiye ‘avdetimiz taḳarrür etti.

Pâzâr ertesi sâ‘at beşte hastaḥânedenden çıktım. Salvator Qal‘esi’ne geldim.

18 Temmüz Sene 335 Cum'a Bugüne kadar evvelce verdiğim yüz 'Osmanlı ✕ lirasına ~~mukā~~ maḥsūben on iki İngiliz lirası aldım. Ḥesābı sonra ṭabī'î görölür. //XXI-02//

21 Temmüz Sene 335 Pāzār ertesi Filato (Alman üserāsından olup İngilizler ile bizim aramızda tercümānlık etmek üzere Salvator'da bulunuyor) geldi. Beni sā'at onda ḥastaḥāneye istediklerini söyledi. Filato ile gittim. Üç İngiliz ṭabībi birlikte mu'āyene ettiler. Ḥāllerini bana müsā'id gördüm. Ḥüseyin Cāhid Beyle Enver Paşa'nın pederi Aḥmed Bey ḥastaḥānede idiler. Doktordan müsā'ade istedim. Nezdimizde bulunan çavuşa "Götürünüz görüşünler." diye emir verdi. Onlar ile de görüştüm. 'Avdet eder iken yolda gerek Filato ve gerek İngiliz çavuş bu mu'āyene-i ṭibbiyye neticesinin benim memleketime 'avdetimi müstelzim olacağını söylediler ve ṭabīblerin yekdiğeriyle konuşmalarından böyle anladıklarını beyān eylediler. //XXI-03//

28 M Salı İstanbul'dan dört kişi daha getirdiler. Üçü 'asker biri Ürgüblü Sarrāfoğlu Mihaldır. Salvator'a getirdiler. H Bunlar İstanbul'da bizim hareketimizden birkaç gün sonra 'Alemdār gazetesinin bindiğimiz vapurun Çanakkal'e'de sābit bir torpile çarpıp battığını yazmış ~~İngiltere Hükümeti'nin~~ İngilizlerin tekzīb eylemeleri üzere kendileri menfāda iken 'ā'ileleri çok ağlamışlar bizim 'ā'ilelerin de biraz ağlamaları için lāzım idüğünü tekrār gazetesine yazarak* [*يازراق yazılmış] vaḳ'anın Refi' Cevād Bey tarafından taṣnī' edilmiş olduğu anlaşılmıştır.⁴⁴ Sonra benim Malta'da dizanteri veyā sıtmadan //XXI-04// vefāt ettiğimi gazeteler yazmış resmimi dercetmişler. Tercüme-i ḥālimi yazmışlar. Sonra İngilizler onu da tekzīb ettiklerini beyān ve ifāde ettiler.

30 M Pençşenbih İstanbul'dan iki mektüb aldım. Lehulḥamd çocuklarım ve 'ā'ilem 'āfiyyetteler. 30 Temmüz Sene 335 Cum'a Bu gece bir rü'yā gördüm. Ḥayırdır inşā'allāh. Aḥmed Rızā Bey'i at üzerinde 'acīb bir rol icrā eder iken gördüm. Ben ḥastaḥānede iken İngiliz Hükümeti Salvator Ḳal'esi'ne bir fotoğrafçı göndermiş. ~~Cümlesinin~~ Resimlerini ~~almış~~ aldırılmış. ~~Ben bu~~ Bugün de fī 5 Ağustos Sene 335 Salı günü //XXI-05// fotoğrafçı gönderdiler. Arzūmun ḥilāfına ise de esāret ve mevḳūfiyyet ḥāli bilmecebūriyye aldırđım. Yalnız oda içinde fotoğraf almak onlarca memnū' olduğu ḥālide bana müsā'ade ederek yatağımda aldılar.

8 Ağustos Sene 335 Cum'a günü mevķūf olduğumuz al'enin şabibi geldi beni mu'ayene etti. Pek ziyāde istirāhate muřtāc bulunduğumu beyān ederek dā'imā arka üzeri yatmaklığımı ve odadan çıkmamaklığımı söyledi. Oda içinde yemek yemek memnū' ise de benim müsteřnā olarak yememe müsā'ade eyledi. 10 Ağustos Sene 335 Pāzār Bugün bir zābiř geldi. Beni ve İbrāhīm Bey'i çağırđı. İstanbul'dan Hükümet-i 'Ořmāniyye'den tahřirāt geldiğini ve bizim a'yānlık muřařşesātımızın 'ā'ilelerimize i'tāsı için birer mektūb yazmaklığımızı //XXI-06// istediklerini söyledi. Biz de birer satırlık bir řey yazdık verdik. Sonra 'Abdullāh Efendi'yi çağırđı. Serbest olduğunu İstanbul'a gidebileceğini söyledi. Pek memnūn olduk.

Kemāl Bey'in

Gördüğüm iltifāt nazmında

Hadd-ı imkānı pek çok aşmıştır.

Çekemez başs-i şükş ~~xxx~~ tahşire

Hāřřā-yı řamde mū dolařmıřtır. (Mařmūd) ismi çıkar

Bu kış'ayı Törekoplu* [*توره قوبلی yazılmış; okuma kesin değil] Mařmūd Hāmid Efendi'nin řu kış'asına muķābil olarak söylemiş.

بلبل بسحر همپسر آید

در صحن چمن نشیده

از غایت لطف تام ایشان

آیست میان کل جکیده

//XXI-07//

Son beytin tercümesidir

Bir şatre mā düşünce gülün şalb-i pākine

Nāmım yazıldı her varāķ ~~nām~~ şab'-ı tākine* [*son kelime ناکنه *tākine* veyā ناکنه *nākine* olabilir]

'Abdullāh Efendi Kemāl Beyle Mařmūd Efendi'nin muřā'eresini řikāye etti 12 Ağustos Sene 335 Salı kemālik –

Hâdim-i şirk olan diyânetime
 Bin yemîn eylerim bu da‘vâda
 Bir Muḥammed gelir idi der idim
 İki Allâh olaydı dünyâda

Bunları bugün ‘Abdullâh Efendi hikâye etti.

235 Ağustos Sene 337 Cum‘a ertesi Bugün şabâhleyin sâ‘at sekiz buçukta ‘Abdullâh Efendi’yi aldılar vapura gitti. Cümlemiz ile vedâ‘ etti. Allâh selâmet versin. //XXI-08//

Bugün ‘Abdullâh Efendi gittikten sonra maḥbesimizi teftîş için ḥastaḥânenin serḥabîbi bizim ḥabshâne doktoru binbaşı ile geldiler. Ba‘detteftîş yanına gelip ḥâtırı* [*?ḥâtırımı] sordu. Evvelce beni ḥastaḥânede mu‘âyene eden hey‘et-i tıbbiyyenin başında bulunuyor idi. Raporun bir şüretini istedim. Üserâ Kumandanlığı’nda olduğunu söyledi. “Ben evvelce kumandandan taleb ettim. Raporun kumandanlığa gelmediğini söyledi.” dedim. “Şimdiye kadar gitmiştir.” dedi.

28 Ağustos Sene 337 Salı Şabâhleyin sâ‘at altı buçukta rüfeḳâdan yirmi kadar zevât tenezzühe gittiler. Geldiğimiz günden beri ilk def‘a böyle bir müsâ‘ade oldu. Gidenler ‘avdet etti. Kırdan bir müddet dolaştırılmışlar. Bazılar tenezzühten memnûn ba‘zılar ḡayrimemnûndur.

Câhid Bey dündenberi boğazından râḥatsızdır. //XXI-09// Nesîmî Beyle İbrâhîm Bey de ḥâzır görüşür iken Rusya’nın izmiḥlâlinden sonra İngiltere Ḥâriciyye Neżâreti erkân-ı mühimmesinden Nilson İsviçre’ye gelmiş bizim taraftan Giritli Muḥtâr Bey gönderilmiş Nilson Muḥtâr Bey’e beyneddevleteyn i‘âde-i münâsebât için görüşmek istediğini söylemiş o telgrafla Bâb-ı ‘Âlî’den sormuş o ḥuşuşta görüşmek münâsib olmayacağı cevâbı verilmiş bir taraftan (Taymis) gazetesinde Devlet-i ‘Osmâniyye ile şulḥ-i münferid müzâkeresinin başlamak üzere olduğunu neşretmiş idüğünü hikâye etti.

3 Zilḥicce Sene 337 ve Fî 8 Eylûl Sene 335 Pâzâr ertesi

Üç günden beri Malta'da silâh ve fişenk atılarak icrâ-yı şâdmânî edilmekte idi. Bugün nümâyiş çok fazla olmakla sebebini //XXI-10// maḥbesimizdeki Maltalı bakḳâldan sorduk. “Türklerin Malta'yı terkedip gittikleri güne × müşâdif bayramımızdır.” dedi. Bütün kilisaların çanları ḡanîendâzdır. Malta'da kilisalar pek çoktur. Çan şadâsı ‘âdetâ insânı bîzâr edecek derecede gece gündüz devâm eder. Ahâlîsi Katoliktir. İngilizlerin ‘aleyhindedir. İtalyanlara mütemâ'ildir. Malta İtalya'nın Sicilya'sına altmış mil mesâfededir. Tunus'a [*تونوسه yazılmış] daha yakın imiş. Bir yelken gemisi Sicilya'ya veyâ Tunus'a [*تتوسه yazılmış] beş altı sâ'atte gider imiş.

Mezkûr bayram günü üç yüz sene muḳaddemden //XXI-11// beri cârî olduğu ve kilisa nümâyişini idüġünü Maltalı olup her gün For Salvator'a gelen yemişçi Jorj söyledi.°
[Siyah mürekkeple not işareti konmuş]

[Not işâretinden i'tibâren bu ve karşı sayfanın tepesine siyah mürekkeple yazılmış satırlar:]

°Türkler tarafından Malta muḥâşarası 11 Eylöl 1565 ta'rîhinde ref'edildiği Hammer altıncı cildinin yüz otuzuncu şâhîfesinde yazar. Türk donanmasının ilk geldiği ~~xxx~~ ~~xxx~~ Marsaşolk Limân'ını gördüm. Bu isimde limân içinde bir balıkcı köyü var. Hammer Marsaxxirocco yazar. Hammer'in 11 Eylöl ta'rîhi taşḫîḡe muḫtâctır. Bu 8 Eylöl 1563 olacaktır. Çünkü geçen sene 8 Eylöl'de yapıldığı gibi bu sene de bugün* [*بوكونون yazılmış] bayram ḡitâm buldu.⁴⁵ 24 Zîlḡicce 338 8 Eylöl 1920 Cehârşenbih

Bugün 9 ~~Agustos~~ Eylöl Sene 335 Salı muḥâfîz zâbitlerden biri geldi. Benim başka bir kışlaya naḳlimi tensîb ettikleri bu da şırf istirahatımın te'mîni maḳşadına müstenid olduğunu (Pol~~xxx~~varista) Kışlası'nda birkaç oda taḡşîş edeceklerini söyledi. Faḳat arkadaşlardan ḡiçbirisinin benimle gitmesine müsâ'ade olunacağını bildirdi. Ben de “Rüfeḡâ ile görüseyim sonra cevâb veririm.” dedim. “Peka'lâ arzû ettiğiniz vaḳit iki satırlık bir tezkere ile kumandanlığa bildiriniz.” dedi. //XXI-12// Ben ḡiç mürâca'at etmedim. Aradan iki gün geçti. Yine naḳlime dâ'ir müḡâla'a sordular. Ben “Yalnız gidemem.” dedim. Bu beyânımı bir tezkere ile bildirmemi istediler. Yazdım. Onu istemediler. Kendileri bir müsvedde yapmış onu gönderdiler. Teklîf-i vâḡi'den dolayı teşekkürâtı ḡâvîdir. Faḳat yalnız gidemeyeceğimi muḡtevḡîdir. İmzâ etmedim. Onlar

da evvelki tezkeremi reddettiler. Ertesi günü zābiṭ tekrār geldi. Tezkeremi aldı. Bir de İngilizce şüretini bana imzā ettirdi. Aradan birkaç gün geçti. Ḳal'e hāricine çıkıp gezmek ister isem 'araba ile birlikte gezelim dedi. "İcābında ben haber veririm." dedim savdım. O gün doktor da geldi. Beni tekrār ve uzun bir mu'āyene etti. Mu'āyene arasında "Serbest bırakılmaktan başka Ḥayrī Efendi ne isterse //XXI-13// hāzırır." dedi. Ben de a "Serbestiden Ondan başka hiç bir şey istemem." dedim.

19 Eylül Sene 1335 Cum'a Bugün 'araba ile Malta'nın merkezi olan Valita şehrine gittim. Raḥmī Bey birlikte o zābiṭ ile tercümān Alman üserāsından Mösyö Filato berāberdir. Çarşıdan ba'zı şeyler iştirā ettik.

25 M' Pençşenbih günü gine Malta çarşısına gittik. Rüfeḳā için ba'zı şeyler aldık.

29 Eylül Sene 335 Salı-Pāzār ertesi günü zābiṭ Salvator'a geldi. Mondoros'ta kalan rüfeḳānın Malta'ya geldiklerini bir gün evvel iştirā idik. Rüfeḳādan Edirne Vālisi Çerkes Zekeriyā Bey Ḥacī 'Ādil Bey'e bir mektüb yazmış müşārünileyhimin buldukları Polvarista kampına gönderilmek //XXI-14// üzere muḥāfız çavuşa vermiş o da meger zābiṭe söylemiş zābiṭ Zekeriyā Bey'i çağırıp müşārünileyhimin Malta'ya gelmediklerini beyān eylemiştir. Mösyö Filato'ya da her nekadar müşārünileyhin Mondros'tan Malta'ya gelecekleri emrini evvelce almışlar ise de bilāhere doğrudan doğruya İngiltere'ye gönderildiklerini söylemiş. Biz buna inandık yalnız Raḥmī inanmadı. Zābiṭ Raḥmī'ye yarından sonra cehārşenbih günü dışarıya çıkacağımızı bildirmiş. Biz de Malta'da Müslümān mezārlığını ziyārete hāzırlanmış idik. Cehārşenbih günü şabāhleyin telefon ile zābiṭin māni'i zühūr ettiğinden bugün çıkılamayacağı tebliğ kılındı ve bundan bir evvel de Mondoros arkadaşlarımızın Malta'da Polvarista kampında olduklarını öğrenmiş idik. //XXI-15// Bu yalanın ve bizim ḳal'eden dışarıya çıkarılmamızın düğünümüzün esbābını bilmem öğrenebilir miyiz?

2 Teşrīn-i Evvel Sene 335 Pençşenbih Bugün şimdiye kadar şāyān-ı kayd bir şey yoktur.

4 Teşrīn-i Evvel Sene 335 Cum'a ertesi Bugün Raḥmī Beyle berāber zābiṭ refākatinde çıktık (otomobil ile). Evvelā Müslümān mezārlığını ziyāret ettik. Hāric-i şehirde eṭrāfi

dīvār ile muhāt mustaṭīl ṭülü yüz ‘arzı elli arşın kadardır. Kapısı mükellef üzerinde ‘Abdül’azīz Hān ‘Aleyhirrahmevelgufṛān Hāzretlerinin tuğrası zīrinde (1290) bin iki yüz doksan ta’rīhi maḥkūkdur. Kapıdan girince bağçe ṭulānī ikiye tefrīk edilmiş sol taraf ḳubūr-ı Müslimīn ile hemān dolmak üzeredir. Sağ taraf sebze bağçesi gibi kullanılıyor. //XXI-16// Doğru gidildiğinde müntehāda solda bir oda var. Cenāze gūslü için yapılmış olacaktır. Sağda mescid-i şerīf ittiḥāz edilmiş evvelkinden daha vāsi‘ murabba‘üşşekl taḥmīnen sekiz arşın murabba‘ında bir oda vardır. Cehār bār-ı gūzīnin esāmī-i şerīfelerini muḥtevī levḥālar bir gūşeye konulmuş bir taḥta üzerinde miḥrāb şekli taşvīr kılınmış bir de ~~h~~ seccāde vardır.

Maḳbereyi dolaştım. Bu muḥārebe-i ‘umūmiyyede esīr olup Malta’da bulunan Müslümānlardan vefāt edenlerden başka eski maḳbere olup olmadığını aradım. En eski maḳbereyi (Ülgünlü Meḥmed bin Elḥāc Ādem ḳavmīnā) ve zīrinde (1266) bin ikiyüz altmış altı ta’rīhi maḥkūk mezār taşını buldum. Bundan başka (Ülgünlü İbrāhīm bin Meḥmed (1279) ve Ülgünlü Mü’min bin Zeynel (1306) //XXI-17// ve Ülgünlü Kapudān Fazlī bin Meḥmed Cāye 1314 ta’rīhli taşları gördüm. Ba‘zı ḳabirlerin taşı yoktur. Ba‘zıları yazılmamıştır. Üḥü Ülgünlüler gemici ādamlardır. Buraya ~~xx~~ ticāret için gemileriyle geldikleri zamān vefāt ~~ettik~~ edip defnoldukları anlaşılıyor. Oradan Malta’nın ‘umūmī bağçesini gördük. İstanbul’daki bağçelerden muntazamdır. Vālī’nin yazlık sarāyı bağçenin bir tarafında yapılmıştır. Adanın ḥaylī yerleri bugün görüldü. A Mondros rüfeḳāsının Malta’ya geldiklerini zābiḫ ~~itirāf~~ de söyledi.

12 Teşrīn-i Evvel Sene 335 Cum‘a ertesi Bugün benim ṭalebim üzerine Sa‘īd Ḥalīm Paşa ile ~~sa~~ görüştüm. Rüfeḳānın kāmilen şīḥḥatte olduklarını öğrendim. Mülākāt ~~Salva~~ //XXI-18// Salvator ḥāricinde zābiḫa* [*zābit?] odasında vuḳū‘buldu.

15 Teşrīn-i Evvel 335 Salı Zābiḫ geldi Kamplar* [*قابلر yazılmış] Kumandanı’na yazdığım mektūbun cevābını şīfāhen teblīg etti. İki gün evvel yazdığım mektūbda Sa‘īd Ḥalīm Paşa ile görüştükleri için teşekkūr etmiş ve (Polvarista) Kışlası’nda bulunan ve Mondros’tan gelen zevātı kısaca bir ziyāret* [*زيات yazılmış] etmeliğime müsā‘ade ṭaleb etmiş idim. Cevāb “Kemāl-ı te’essūfle bunun mümkün olmadığını teblīg ederim.”

Bir kaç gün geçti. Hâbîb ve Fethî Beyler ile çarşıya gidip ba'zı şeyler almak için çıkmak istedim. "Pâzâr ertesi çıkalım." dedim. Telefon ile o gün "Zâbiṭ Polvarista'da bulunan zevât ile gezmeğe çıkacağından olamaz." dediler. Ben de "Ertesi salı günü çıkalım." dedim. Salı günü 22 Teşrîn-i Evvel 335 zâbiṭ geldi. "Kumandan sizin şehre gitmenizi muvâfık görmüyor." dedi. Ondan sonra çıkmadım. //XXI-19//

Bugün 31 Teşrîn-i Evvel Sene 335 Cum'a – Bulduğumuz Salvator al'esi'nde kışta barınmak mümkün olamayacağından bahiṣle başka bir maḥalle naqlimizi talep ettik. Kablar Kumandanlığı'na yazılan varakayı on kişi kadar imzâ ettik.

Bugün fi 4 Teşrîn-i Sâni Sene 335 Salı Telefon ile kumandanlıktan ḥastaḥânedede bulunan arkadaşımız 'Âṭif Bey'i ziyâret etmeliğimize müsâ'ade olunmasını talep ettim. Bir ḥaber zühûr etmedi. //XXI-20//

[Buradan sonraki varak boş, daha sonraki 5 varakta İngilizce dersleri (kelimeler) var.]

Defter XVIII

Malta'da ikinci defter

1335 senesi Teşrîn-i Evvel'in Sâni'nin yirmi ikinci Cum'a ertesi günü gecedden biraz râhatsız oldum. O gece anca dört sâ'at kadar uyuyabildim. Şabâḥleyin ṭabîb istedim. Hemân bir sâ'at sonra geldi. Beni aldı birlikte evvelce bir hafta kaldığım (Kotonera) Ḥastaḥânesi'ne götürdü. Benden evvel orada bulunan Ankara Meb'ûsu 'Âṭif Bey'in yanına götürmelerini talep ettim. Mûmâileyhin odasına geldim. Bir de Bulgar üserâsından İḥtiyâṭ Zâbiṭi (Pol) vardır. Üçümüz bir odadayız. Ḥastaḥâneye muvâṣalatım vasaṭi sâ'at birdedir. //XVIII-01//

23 Teşrîn-i Sâni Sene 1335 Pâzâr

Bugün sükûnetli geçti. Henüz doktorlar mu'âyene etmedi. Bir Katolik (Maltız) papası geldi Bulgar Pol'ü ziyâret etti. Kitap ve gazete her ne ister ise göndereceğini va'ad ederek gitti. 'Âdetleri ḥasta Hıristiyanları arayıp sormak olduğunu Pol söyledi. Pol Ortodokstur papas Katoliktir.

24 Msne* [*مسنه yazılmış] Pâzâr ertesi

Şabâhleyin ve aḥşâm doktor iki def'a mu'âyene etti ve sağ kolumdan biri öğle vakti diğeri gece iki def'a sister gelip iğneli şırınga ile bir şey zerkeyledi. Dişimi tedâvî için sisterden dişçi istedim “Yarın.” dedi. //XVIII-02//

25 Teşrîn-i S̱ânî Sene 335 Salı

Sâ'at onda Salvator'da bulunan arkadaşları gezinmek için ḥastaḥânenin önünden geçirdiler. Pencereden âşinâlık ettik. Ḥasan Fehmî Efendi Feyzî Bey içlerinde idi.

Sâ'at on birde Erzurûm Vâlî-i Sâbıķı S̱âbit Bey'den mektûb aldım. Ben ḥastaḥâneye geldiğim günü Salvator'da bulunan yatağımı kaldırdıklarından artık benim Salvator'a 'avdet etmeyeceğimi zannetiklerini yazıyor. Ta'rîḥ-i mektûb 23 M'dir. Bugün cevâb yazdım. Ḥastaḥânede iyi bakmadıklarını söyledim. Sâ'at on biri çâryek ~~çeke~~ geçe cevâbımı gönderdim. Bilmem verirler mi? Sonra doktor geldi pençşenbih günü benim için dişçi geleceğini söyledi. //XVIII-03//

26 Teşrîn-i S̱ânî 1335 Cehârşenbih

Şabâhleyin sister geldi. Bugün Malta Vâlîsi'nin ḥastaḥâneye geleceğini söyledi. Sâ'at on bir buçukta dişçi geldi. Dişimi çekmek istedi muvâfaķat etmedim o da bıraktı gitti. Bu dişçi bütün arkadaşların şikâyet eylediği dişçi olduğunu 'Âtîf Beyle Pol söylediler. 'Âtîf Bey'in sağlam dişini çıkarmış çürüğü ḥâlâ duruyor imiş. Pol'e de fenâ mu'âmele etmiş. Zâten Salvator'da bir çok arkadaşların şikâyetlerini dinlemiş idim. //XVIII-04//

27 Pençşenbih

Kanlı bâşürdan çok muzṭarib oldum. Sâ'at on bir buçukta kablar kumandanının ~~yâveri~~ ma'iyetinde* [*yâverinin üzerine mürekkepli kalemle yazılmış] bulunan bizim ma'hûd zâbiṭ Filato ile geldiler. Ḥâtırımı* [*siyâh mürekkeple üzerinden geçilmiş] sordular (Polvarista)'ya gidip gitmeyeceğimi sordular. “Giderim.” dedim. Ḥastaḥâneden çıkınca Polvarista'ya gideceğimi orada odamın ḥâzır idüğünü söyledi.

Arkadaşlardan bilhâşşa Raḥmī Bey'den selām teblîğ etti. Ḥastaḥānede iki aydan beri bulunan müteverrim genç mülâzım Batumlu Eyyüb Şabrī Bey aḥşâm üzeri geldi görüştük. //XVIII-05// Edîb bir çocuktur. Zavâllı genç.

28 Cum'a –

Sükûnetle geçti.

29 Teşrîn-i Şânî Sene 335 Cum'a ertesi

Şabâhleyin Vâlî-i 'Umûmî'ye bir tezkere yazdım. Ḥastalığımdan bahşettim. Memleketime 'avdetim münâsib görülmüyor ise Avrupa sanatoryumlarından birinde tedâvî ve istirâhat şartıyla serbest olmaklığıma delâlet etmesini ricâ ettim. Kamp kumandanına yazdığım iki satırlık tezkereye leffen o vâsıta ile //XVIII-06// gönderdim. Bakalım ne netîce ḥâşıl eder? İyi bir ḥaber geleceğini ümmîd etmiyorum ammâ yazdım müsveddeler maḥfûzdur. Ta'rîhleri 30 Teşrîn-i Şânî Sene 1919 yazılmıştır.

30 Pâzâr

Sükûnetle geçti.

1 Kânûn-i Evvel 335 – 1919 Pâzâr ertesi

Bir şey yoktur.

2 Kânûn-i Evvel 335 – 1919 Salı

Salvator'daki arkadaşlar yine sâ'at on birde ~~xx~~ ḥastaḥānenin önünden geçtiler. Yarın ḥastaḥāneden benim çıkacağımyı pencereden //XVIII-07// 'Āṭıf sele söyledi. Bir müddet sonra sister ile doktor geldi. Doktora İngilizce "Ayvilgotumaro."* [*I will go tomorrow ايويل غوطومارو] dedim. "Yarın çıkmak isterim." demektir.

İnşâ'allâh yarın buradan Salvator'a gidip rüfekâyâ vedâ' ederek Polvarista'ya gideceğim. Bakalım orada bana üç oda tahşîş edecekler imiş. İstirâhatım ~~da~~ te'mîn olunacak imiş. Yarın ~~şahat~~ sağ olursak anlayacağız. Sağ olmak kâfi değildir. İngilizler de sözlerinde durursa.

Ḥastaḥâne tabîbi 'amel için bir hap verdi. Fenâ değildi. Birkaç def'a reçetesini istedim "Veririm." dedi vermedi. Zâten müstaḥzar bir şey olduğundan sisterden ismini sorduk. Cevâbını 'Âtıf karşı şahîfeye yazdı. //XVIII-08//

[kötü bir el yazısı ile Latin harfleriyle yazılmış]

N 9 Pill

Başta N nûn nümeroya işârettir. 9 dokuz Pill pil ya'nî (número, dokuz, pil) dir. Bu nâm ile eczâḥânelerde arayacağım. Kâfir doktor bir reçete yazsa verse ne olur?

3 Kânûn-i Evvel 335 – 1919 Cehârşenbih

Bu geceyi râḥat geçiremedim. Vasaṭî sâ'at üç buçukta uyandım bir daha uyuyamadım. Öğleden sonra çıkacağımı söylediler. Doktor sister ile geldi. Evvelce müşhil olarak verdiği (ḥab)ın //XVIII-09// reçetesini doktor bu defterin ~~xxx~~ nihâyetindeki şahîfeye yazdı.

Sonra on bir buçukta zâbiṭ geldi. Bugün sâ'at ikide ḥastaḥâneneden çıkıp evvelâ Salvator'a uğrayacağımı oradan eşyâmı alıp Polvarista'ya gideceğimi söyledi. Ḥattâ mümkün olursa ikide kendisi geleceğini 'ilâve etti. İkide 'Âtıf ile Eyyüb Şabrî'ye vâedâ' ederek ḥastaḥâneneden çıktım Salvator'un önüne geldim. Otomobilde bulunan 'askerler içeriye girmeye bırakmadılar. Bavulumu kamp çavuşu getirdi. Doğru Polvarista'ya geldik. //XVIII-10// Lehulḥamd rüfekâyı 'âfiyyette buldum. Yalnız Ḥacî 'Âdil Bey'in ma'ette'essüf rengi uçuk ve biraz za'iftir.

Bana üç oda ve bir aralık ~~ve muslu~~ musluklu tahşîş etmişler. Bence genişdir* [*کنیشر* yazılmış].

Zābiṭ ḥastaḥānede iken “Sen evvelce Polvarista’ya gitmek için birkaç arkadaş istemiş idin. Kumandan yalnız bir ādama müsā’ade ediyor. Ḥabīb Bey’i ister misin?” dedi. Ben de “İsterim.” dedim. “Bir kaç gün sonra.” dedi. Bakalım yalan çıkmaz ise çok iyi arkadaşdır. //XVIII-11// Yemeği Ḥācī ‘Ādil ve Midḥat Şükri ve Cidde Mutaşarrıfı İbrāhīm Paşa ile birlikte yedim.

4 Kānūn-i Evvel 335 – 1919 Pençşenbih

Polvarista’da

Gece biraz ~~uyuya~~ geç uyudum faḳaṭ rāḥat ettim. Gündüz sükūnetle ve rüfekā ile görüşmekle geçti. Yemeği Sa’id Ḥalīm ve birāderi ‘Abbās Paşalar ḥazerātiyle yedim. Ba’demā birlikte yemek yemekliğimizi müşārünileyhimā taleb ettiler. Şimdilik //XVIII-12// muvāfaḳat ettim.

5 Kānūn-i Evvel 1335 Cum’a

~~Cehārsenbih~~

~~Aḥşām~~ Rebi’ülevvel Sene 337 ya’nī Mevlid-i Nebī olmakla aḥşām genç zābiṭanın tertibi vechile menḳıbe-i nebevī kırā’at olundu.

~~Şubāt Cum’a~~

~~Bermu’tād geçti.~~

6 Cum’a ertesi

Bugün Alman üserāsını sevkettiler. (Semiramis) isminde ḥuşūşī bir İtalya vapuruyla ve rivāyete //XVIII-13// göre İtalya tarīkiyle memleketlerine gittiler. İşittiğimize göre sevḳolunanların miḳdārı bin iki yüz kişi imiş. ~~Beş on kişi kalmış ise de miḳdārı meḥūl imiş.~~ Şimdi sıra bizim Türklere geldi.

7 Kānūn-i Evvel 335 Pāzār

Maltalılar geceyi mûsîka ve fişenk atarak şenlik ile geçirdiler. Gündüz çavuş yarın sâ‘at ikide eski (Vardala’ya)* [واردالميا* yazılmış] gideceğimizi Salvator’daki arkadaşların da oraya geleceklerini söyledi. “Biz gitmeyiz onları buraya getiriniz //XVIII-14// zâbiṭ gelsin sözümüz vardır.” dedik.

8 Kânûn-i Evvel 335 Pâzâr ertesi

Öğleden sonra sâ‘at ikide (Vardala’ya)* [واردالميا* yazılmış] gideceğimizi çavuş tekrâr etti biz de dünkü sözü tekrâr eyledik. Faḳat bizden ḥarb esîri bulunan zevât hâzırlanmağa eşyâsını toplamağa başladılar. İngilizlerin maḳşadı bilcümle üserâyı bir kampa toplamak olduğu anlaşılıyor idi. Buraya nisbetle Vardala’nın çok fenâ olduğunu evvelce orada bulunanlar söylüyorlar. //XVIII-15// Nihâyet bizi naḳlettiler. Salvator’da bulunan arkadaşlar daḥî geldiler.

Ḥabîb Beyle bir odadayız. Boşnak ‘Abdullâh Efendi’yi iki İngiliz lirası ücretle bugünden i‘tibâren ḥidmete aldık.

9 Kânûn-i Evvel Sene 335 Salı

Herkes yerleşmek ile meşgüldür. //XVIII-16//

14 Kânûn-i Evvel 335 – 1919 Pâzâr

Öğleden sonra Sa‘îd Ḥalîm Paşa Ḥazretleri geldi. Muşâhebet ediyor idik. Ma‘hûd zâbiṭ geldi – bu zâbiṭi Malta’ya geleli görüyorum. Birlikte gezmeğe de çıkmış idik. İsmi bilmiyordum. Maltalıdır. İsmi (Mafsûd*) [مفسود* şeklinde harekeli yazılmış] olduğunu Paşa’dan öğrendim. Paşa’nın tercümânlığıyla onunla da görüşmeğe başladık. Ḥâṭırına geldi 29 Teşrîn-i Şânî Sene 335 ta’rîhli ḥâṭırada baḥsolunan Vâlî-i ‘Umûmî’ye yazdığım tezkereden ḥaberi olup olmadığını sordum. “Evet ḥaberim vardır bizim Kamp Kumandanı ‘Ḥayrî Efendi’ye söyleyiniz o kadar şiddetli yazmasın.” dedi.” deyince ben “Yazdığım şeyde şiddet yoktur belki iyi tercüme edilmemiştir.” dedim. Tezkerenin ne olduğunu sordum. “Bilmiyorum.” dedi. “Sonra

öğrenir söylerim.” diye ‘ilâve eyledi – tezkerede bir fıkra var idi zannederim şiddetli telakki eyledikleri o fıkradır. O da:

Hasbelkader ‘umûm Müslümânların şeyhülislâmı olan //XVIII-17// hasta bir âdamı kahır ve sefâlet içinde öldürmek İngiltere ta’rîhine şeref vermez i’tikâdında bulunuyorum. Budur.

Yarın Hâbîb ve Fethî Beyler ile havâ açık olur ise gezmeğe çıkabileceğimizi söyledi. Biraz râhatsızım Cenâb-ı Hâk kısmet ederse.

15 Kânûn-i Evvel 335 Pâzâr ertesi

Öğleden evvel Sa’îd Hâlim Paşa Hâzretleriyle birâderi ‘Abbâs Paşa geldiler. Üç sâ‘at kadar görüştük. Muşâhebe meyânında ‘Abbâs Paşa’nın bir sözünü ta’rîhe ta‘alluk etmek i’tibâriyle kaydediyorum.

Pederleri Hâlim Paşa bir gün olvaqt şadr-ı a‘zam olan Fu’âd Paşa’nın yanına gitmiş.

Fu’âd Paşa “Sizin birâder Sa’îd Paşa Mısır ‘askerinin tanzîmiyle meşgûl imiş (Sa’îd Paşa //XVIII-18// Mehmed ‘Alî Paşa’nın oğlu ve ‘Abbâs ve Sa’îd Hâlim Paşaların ‘amûcalarıdır. Olvaqt Mısır Vâlisi idi.)”

Hâlim Paşa “Evet ‘askere merâklıdır çalışıyor.”

Fu’âd Paşa “Ne miqdâr ‘asker tanzîm ederse etsin ne yapar ise yapsın bizim için hiçtir. Yalnız Mısır hâzînesinin altını ile olduğunu işitir isek uykumuz kaçır. Bu ş...lanmadıkça* [*mürekkep dağılmış okunamıyor; شبعاً seb’a “doymak”tan شبعاًالتمدقجه seb’alanmadıkça (sözlüklerde yok) “doyurulma, mec. yerine getirilme” karş. İng. *to satisfy, to fulfill* “doymak, (şartları) yerine getirmek” olabilir mi?] uyuyamayız.” demiş. Bundan merkez-i saltanatta bulunan o zamânki* [*او زمانکه] evliyâ-yı umûrun Mısır hakkında fikirleri Mısır’ın fakîr düşmesi ve kendi kîselerinin doldurulması olduğunu ve buna da İsmâ‘îl Paşa’nın hidiviyyetinde muvaffak olduklarını //XVIII-19// söyledi. Sa’îd Paşa birâderini taşdik etti ve ‘Alî Paşa’nın

Mısır'dan ma'âş aldığını beyân etti ve Bebek'teki 'Âlî Paşa Yalısı'nı 'amūcası Sa'îd Paşa'nın alıp 'Âlî Paşa'ya verdiğini 'ilâve etti.

16 Kânûn-i Evvel 335 Salı

Bugün Fethî ve Habîb Beyler ile otomobil ile çıktık Malta'nın cenûb tarafına gittik. Limon ve portakal bağçelerini gördük. Biraz mandalina ve portakal aldık. Sâ'at ikide çıktık dörtte 'avdet ettik. Bu da 'umûmî bir bağçe olup meyvesini satıyorlar. Bağçenin ismi (Moskato)dur. //XVIII-20//

20 Kânûn-i Evvel 335 Cum'a ertesi

Bugün 'Abbâs Hâlim Paşa ve Meclis-i Meb'ûsân Re'îs-i Sâbıkı Hâlîl Bey ile yine otomobil ile çıktık. Malta'nın ya'nî bulunduğumuz kışlanın garbında bir tepe üzerinde yapılmış bir köşke gittik. Şâhibi Maltız bir doktor imiş. Fağat kışın şehirde oturduğu için köşküde bekçi bir kadından başka kimse yok idi. Bu köşkten adanın bütün kısmı şarkîsi ve şimâlîsi görülüyor idi. Yanımızda bulunan zâbiğ buradan İtalya'nın Sicilya'sı görülebildiğini ihğâr etmesi üzerine baktık. Hâkîkaten bir dağ görülüyor idi şimâlde. //XVIII-21//

29 Kânûn-i Evvel 335 Pâzâr ertesi

Bugün vasaî sâ'at ikide Doktor Süleymân Nu'mân Paşa ile birlikte Kotonera Hastahânesi'nde bir haftadan beri râhatsız bulunan Şâhibmollâbeyzâde İbrâhîm Bey'i ziyârete gittik. Lehulhamd 'âfiyyetini i'âde etmek üzere bulduk.

31 Kânûn-i Evvel 335 – 1919 Cehârşenbih

Hizmetçimiz 'Abdullâh bugün Sûriyye* [*سويه yazılmış] tarafına gidecek üserâ ile birlikte gitti. 'Â'ilesi Cidde'de imiş. Onlara mülâkî olacaktır. Kendisi Boşnaktır. Emîn âdamdır. Mekke'de mücâvir kalmış. Emîr-i Mekke Hüseyin Paşa 'işyân eneedince bu biçâreyi de İngilizlere teslim eylemiş. //XVIII-22// Onlar da Malta'ya getirmişler.

Defter XVII

Defter XVIII

1 Jeudi 1 Kânün-i Sānī (Pençşenbih) 9 1 Kânün-i Sānī Sene 335 1920
Rebī'ülâhir Pençşenbih

~~Kablar~~ Kampların kumandanı muvaqqat Bugün Hıristiyanların yılbaşısıdır. kâ'im-i maqām rütbesini hâ'iz İstron Kamplar* [*قابر yazılmış] kumandanı nāmında bir İngilizdir. Çok fenā bir Kâ'im-i Maqām (İstiron)dur. Malta Vālī-i ādamdır. Müslümān üserāyı ta'zīb için 'Umūmīsi Mareşal (Pilome)dir. Hārb-ı her şeyi yapar. Müslümānlardan başka 'Umūmī'de ~~Almanya—üzerine~~ İtalya üserā da kendisinden müteneffirdir. Malta cebhesinde icrā olunan hārbde bir ordu Vālīsi Mareşal Plümerdir. Hārb-ı kumandanı idi. 'Umūmī'de İtalya cebhelerinde bulunmuş. "Fenā ādam değildir." diyorlar.

2 Vendredi 2 Kânün-i Sānī (Cum'a) 10 2 Kânün-i Sānī Sene 335* 1920 Cum'a e
Rebī'ülâhir [*336?]

'Asker ve sivil bir çok üserā İstanbul'a Üserā-yı hārbiyeden 'asker ve sivil bir sevqolundular. //XVII-01// [sayfa XVII- çok zevāt bugün İstanbul'a sevqolunuyorlar. Mīralay 'Alī Fıtrī Beyle 'Abdurrahmān Şeref Efendi Hāzretlerine bir mektüb gönderdim. Buradaki aḥvālımızden ve bu ḥālin devāmı //XVIII-23// ḥuḳūḳ-ı saltanata ve memleketin istiḳlālīne muḥālīf olup içimizde mücrim var ise devletimiz kendi muḥākeme ve mücāzāt etmek üzere taleb etmesi lāzımgeleceğini ricā ettim. Hizmetçimiz 'Abdullāh Boşnak gitmiş idi. Medīne-i Münevvere Kumandanı Ferīḳ Faḥrī Paşa kendi ādamlarından siyāhī (Mercān'ı) bizim ḥidmetimize taḥşış etti.

6 Mardi 6 Kânûn-i S̄nî (Salı) 14 6 Kânûn-i S̄nî 335 Salı

Rebî'ülâhîr

Bulduğumuz (Vardala) Kışlası'nı Bulduğumuz Büyük Vardala Kışlası'nı tahliyye ettiler. Bir kısmımız (Polvarista) tahliyye ettiler. Yeni Vardala'ya naklettik. Kışlası'na diğer kısm-ı keşirimizi (Yeni Ba'zılarını da Polverista'ya götürdüler. Vardala)'ya naklettiler. Ben Yeni Vardala'dayım. //XVII-03// Oda refikim yine Habîb Beydir.

8 Jeudi 8 Kânûn-i S̄nî (Pençşenbih) 16 8 Kânûn-i S̄nî 335 – 1920 Pençşenbih

Rebî'ülâhîr

Bir otomobil ile gezmeğe* [کیزمکه*] Otomobil ile çıktık. 'Abbās Paşa Raḥmî yazılmış] çıktık. Prens 'Abbās Ḥalîm Paşa Bey Ḥâcî 'Âdil Bey Canbolat Bey birlikte ile Ḥâcî 'Âdil ve Raḥmî ve İsmâ'îl taḥtezzemîn bir mağarayı gezdik. Canbolat Beyler berâberdir.

Mîlâd-ı 'Îsâ'dan üç bin sene muḳaddem

yaşamış insanların * kemiklerini muḥtevî Adanın merkezi olan (Valita)'nın cenûb-ı imiş. Bu kadar eski olduklarını eşkâl-ı şarkîsinde taḥtezzemîn bir mağarayı vechiyyelerinden anlıyorlar imiş. On iki gezdik. Görülecek bir yerdir. Mîlâd-ı bin kişinin iskeleti var imiş. Kemikleri 'Îsâ'dan üç bin sene muḳaddem yaşamış gördüm. //XVII-04// [sayfa XVII-05-06 //XVIII-25// insanların bir çok kemikleri boş]

vardır. En nihâyetine kırk basamak merdiveni kadar merdiven vardır ile inilir. Faḳat bir düziye değildir. İçinde kuyuya benzer su yolu vardır. Suyu da vardır. Şâyân-ı ḥayret aḥvâlınden biri de bir oyuğa seslenince bütün mağaranın inlemesi mûcib-i ḥayret olacak derecededir. Bunun taḥtelarḫ bir şehir olduğunu ve içinde on iki bin âdamın iskeleti //XVIII-26// bulunduğunu me'mûr-ı maḥşûş söyledi. İngilizce

maḥbū‘ bir ta‘rīfnāmesi vardır muşavverdir. ‘Abbās Paşa ile Hācī ‘Ādil Bey birer dāne aldılar. Oradan cenūb sāhiline gittik. Deniz kenārında bir muntaẓam ahvede ay itik ahvealtı yedik. Dört buukta maḥbesimiz olan Yeni Vardala’ya geldik.

Bugünün maşrafı iki lira on üç şilindir. Bundan muaddem Hābīb ve Fethī Beyler ile ve onlardan sonra ‘Abbās Paşa ve Celil Beyle ıkışımızda iki def‘a iin beş lira iki pens etmiş //XVIII-27// idi. Bu beş lira iki pensin zābıadaki pāramdan (yirmi İngiliz lirasıdır) maḥsūb edilmesini söyledim. Mutebāı on beş lirādan da bugünkü maşraf tenzīl olunacaktır.

13 Mart 13 Kānūn-i Sānī (Salı) 21 13 Kānūn-i Sānī Sene 3356* [*5 ve 6
Rebī‘ūlāḥir birbirinin üstüne yazılmış]– 1920 Salı

Prens Sa‘īd ve ‘Abbās Hālim Paşalar bir Bugün Paşalar bir aşı tuttular. Birlikte aşı tuttular. Birlikte ta‘ām edeceiz. yiyeceiz. ‘Umūmī yemekten bugün Benimle Hābīb Bey’i her iki birāder ayrıldık. Sa‘īd ve ‘Abbās Hālim Paşalar mükerreren da‘vet ettiler. İbrāhīm Bey de ben İbrāhīm Bey Hābīb birlikte ta‘ām kendiliinden bize iltihā etti. //XVII-07// edeceiz.

[sayfa XVII-08-21 boş]

15 Kānūn-i Sānī 336 1920 Pensenbih

Otomobil ile Fethī ve ‘Alī Münīf ve Cevdet ve Hābīb Beyler ikide ıktık. Adanın (Vosoa) aryesinden getik. //XVIII-28// Vosoa “Ortaköy” demektir. Maltız lisānı ‘Arabcadan bozulmuş bir lisāndır. Bu aryede bizim Türk mi‘mārlarının āsārı olan

kubbelere benzer epeyce büyük kubbeli bir kilisa vardır. Bu kubbeler bütün adada iki dâne imiş ve eski imiş. Dört buçukta ‘avdet ettik. Bugün bizimle bulunan zābiṭ her zamān bulunan zābiṭ Mafsūd değil idi. Binbaşı (Prefe) idi. Kamplar* [*قابلر yazılmış] kumandanının mu‘āvinidir. //XVIII-29//

17 Kānūn-i Sānī 336 – 1920 Cum‘a ertesi

Cāhid ve Şalāḥ Cimez Cimcoz ve Midḥat Şükrī ve Sābit Beyler ile otomobil ile ikide çıktık. Dörtte ‘avdet eyledik. Zābiṭ Mafsūd berāberdir. Hastahāne masrafları olmak üzere çavuş bugün defteri imzā ettirdi. On sekiz şilin aldılar.

19 Kānūn-i Sānī 336 Pāzār ertesi

Eski Vardala kışlasında iken görüştüğümüzü söylediğim Hindli Şeyḫ Maḥmūd Ḥasan Şāhib Efendi biz buraya gelir iken onu da Polvarista’ya götürmüşler idi bugün görüşmeğe geldi. Melihülvech bir zāttır. Hindistān’da (Dehli) civārında ufak kaşabada büyük bir medresenin müderrisi imiş. Meşhūr Raḥmetullāh Efendi’nin mu‘āşırı Şeyḫ (xxx) İmdādullāh Efendi merḥūmun ḥafā //XVIII-30// hulefāsındandır. ‘Arabca görüştük.

23 Kānūn-i Sānī 336

1 Cemāziyyülülā 133* Cum‘a [*Hicri ta’riḫin son rakamı konmamış]

Prens ‘Abbās Ḥalīm Paşa ve Ḥācī ‘Ādil ve İsmā‘īl Canbolat ve Ma‘ārif Nāzır-ı Esbakı Şükrī Beyler ile adanın şimāl-i ġarbī müntehāsına kadar otomobil ile gittik. Oradan (Kōza) Adası’nı gördük ki bu adada sebze ve meyve yetiştirip Malta’ya getiriyorlar. İki ada arası yarım sā’atten fazla sürmez. Sā‘at dört buçukta ‘avdet ettik. //XVIII-31//

26 Kānūn-i Sānī 336 Pāzār ertesi

Ḥüseyn Cāhid, Şalāḥ Cimcoz, Raḥmī Midḥat Şükrī Beyler ile Binbaşı Prefe refākatinde bermu‘tād otomobil ile ę ikide çıktık. Dört buçukta ‘avdet ettik.

Bugün Enver'den babasına bir mektüb geldi. Ta'rîhi 25 Teşrîn-i Evvel 335'dir. Mektüb İstanbul vâsıtasıyla posta ile geliyor. Fakat Enver'in nerede bulunduğunu bildirilmiyor. Bunda kendi yüzünden Malta'ya götürüldüğünden müte'essir olduğu ve İngilizlerin bu kadar tazyîki neticesinde a 'âlem-i İslâm'ın intibâha geleceğini ve memleketimizin ahvâlinden tamâmen haberdâr olduğunu iş'âr ettikten sonra kendisinin pek çok tehlikeler geçirdiğini ve zahmetler çektiğini ve şimdi râhatta olduğunu //XVIII-32//

[bundan sonraki pembe varak boş]

bildiriyor. Mektüb mahrem tutuldu. Ancak maḥdūd bir kaç zevât biliyor. Belki bir müddet sonra işâ'a ederler çünkü bizde sır saklamak pek müşkildir. //XVIII-35//

[36ncı sayfa, sonraki pembe varak ve 37. sayfa boş, 38. sayfada İngilizce aşağıdaki not var (doktorun elyazısı)]

Pil No. 9

The aforement pill

One to be taken occasionally

(İmzâ)

3/12/19

Defter XIX

Malta'da üçüncü defter Yeni Vardala

27 Kânûn-i Şânî 1336 Pençşenbih Salı

Sa'îd Ḥalîm ve 'Abbâs Ḥalîm Paşalar ile cereyân eden maḥremâne müzâkere neticesinde Malta Vâlî-i 'Umûmîsi Mareşal (Plümer)'den benim bir mülâkât taleb etmecliğim tensîb olundu.

28 Kânûn-i Şânî 336 Cehârşenbih

Düinkü kararımız vechile Meraşal'e bir mektûb yazdım "Älem-i İslâm'a ta'alluk eden ba'zı mesâ'il-i 'umûmiyye hakkında Zât-ı 'Âliniz ile görüşmek isterim. Ta'yîn buyurulacak zamân ve mekânda mülâkâta müsâ'ade buyurulur ise müteşekkir kalırım." diye yazdım. 'Abbâs Paşa //XIX-01// İngilizce'ye nakletti. Ta'rîh bugünkü ta'rîhtir. Zâbiğ Mülâzım-ı Evvel Mafsûd gelmediği için gönderemedim. Belki yarın gönderirim.

30 Kânûn-i Şânî 336 – 1920 Cum'a

Mülâzım-ı Evvel Mafsûd bugün gelebildi. Vâlî Mareşal (Plümer)'e mülâkât için yazdığım mektûb ile bu mektûbu mareşale işâl etmek için Kamplar Kumandanı Kâ'im-i Maqâm (İstiron)'a yazdığım mektûbu verdim. Müsveddeleri mahfûzdur.

31 Kânûn-i Şânî 336 – 1920 Cum'a ertesi

Vâlî ile görüşmek için yazdığım mektûbu //XIX-02//

[bir varak boş pembe kurutma kâğıdı]

3

müşârünileyhimâ Sa'îd ve 'Abbâs Paşalar ile kararlaştırdık ve başkasına haber vermedik. Yalnız Hâbîb Bey'e söyledim. Bugün de yine müşârünileyhimâ ile bilmüzâkere Vâlî görüşmeğe muvâfaqat eder ise müzâkere edilecek mevâddın esâslarını kararlaştırdık. Eğer Vâlî görüşmez ise biz dünyânın herc merc olduğu ve memleketimizin de 'Älem-i İslâm'ın ıztırâbâver bir hâlde bulunduğu bir zamânda boş durmayıp o huşuştaki vazîfemizin ifâsına çalışmış olacağız. Görüşmeyi kabûl ederse bu vazîfeyi daha ziyâde ifâya uğraşmış olacağız. Görüşeceğini pek de ümmîd etmiyorum. Rüfekâdan ba'zıları evvelce kendi şahışlarına müte'allik //XIX-03//

4

bazı huşûşât için görüşmek talep ettiler ~~evâb~~ kabûl etmedi. Belki bizim talebimiz ‘umûmî bir mes’ele olduğu için kabûl etmek ihtimâlî vardır. Ma’hâzâ ihtimâl za’iftir. Mevâdd-ı müzâkereden birincisinin serlevhası

Ĥilâfet-i İslâmiyye ile İngiltere’nin ĥüsn-i münâsebâtta* [مباسبآتده* yazılmış] bulunmasındaki lüzûm ve zarûret. Bu huşûş bitṭabi‘ tafşîlât-ı lâzimesiyle işbât edilecek. Müslümânların ĥilâfete olan merbûṭiyyet-i ma‘neviyelerinin İngilizlere olan merbûṭiyyet-i mâddiyyelerini ihlâl etmeyeceğini delâ’il-i ta’rîhiyye ile söylenecektir. Ĥalîfenin İstanbul’dan çıkarılmaması* [çıkartılması olabilir] gibi bütün ‘Âlem-i İslâm’ı müte’essir //XIX-04//

[bir varak boş pembe kurutma kâğıdı]

5

edecek taşavvurların İngilizlere bir menfa‘at te’mîn edemeyip bil‘akis muzır netîceler tevlîd etmek ihtimâl dâhîlinde bulunduğu ve ‘Âlem-i İslâm’ın esâsen Bolşevikliğe meyli olmadığı ĥâlde taziyik eşeri olarak onlar ile birleşmelerine sebebiyyet vermemek lâzım olduğu vâdisinde velĥâşıl ‘Âlem -i İslâm’ın ve memleketimizin menâfi‘ine müte‘allik ifâdâtta bulunacağım. Bu sözler ṭabî‘î bugünün taşavvurundan ‘ibârettir. Eğer Vâlî Mareşal Plümer ile görüşür isem cereyân eden müzâkereyi tafşîlâtıyla yazmağa çalışacağım cihetle ne söylediyim o zamân taĥâkkuĥ edecektir.

Gece sekizde çavuş geldi. Karantinaĥâne civârında ~~bir~~ ĥastahânedede bir Müslümân vefât ettiğinden merâsim-i dîniyye için âdam istediklerini söyledi. Sinob //XIX-05// Müftîsi Ĥasan Fehmî Efendi ve Hindli Şeyĥ Ĥüseyyin Efendiyle yeğeni Vâhid ve Tabur Kâtibi Zağferânbolîlu Ĥilmî Efendi yarın gidecekler.

2 Şubâṭ 1920 – 336 Pâzâr ertesi

Otomobil* [اوطوبيل* yazılmış] ile Prens ‘Abbâs Ĥalîm Paşa, İsmâ‘îl Canbolat Bey ile Kumandan Mu‘âvini Kaptan Kat* [اكتا üstüne كتت yazılmış] refâkatinde dışçıye gittik. Bir sâ‘atten biraz fazla kaldık. Benim sol taraf altçenede nihâyetteki azı dışımı

tedāvī etti. Gelecek cehârşenbih Paşa ile ben gine gideceğiz.° [°sağ taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerinde kurşun kalemle: Kotonera Hastahânesi'nde bulunduğum zamân bu dişçi taleb üzerine gelmiş ve 'aynı dişimi çekmek istemiş idi. "Ben ağrımayan dişimi çektirmem." dedim. O da kemâl-i 'anfla şapkasını aldı ve bana bir daha tekrâr "Çektirecek misin?" dedi. "Hayır." demekliğim üzerine çıktı gitti. Bu def'a 'aynı diş hakkında fenâ ne lâzım ise yapmasını söyledim. Çekmeden hîç bahşetmeyerek tedāvîye başladı. Tercüman 'Abbâs Paşa Hâzretleridir. Kendisine kumandan vâsıtasıyla pâra va'ad ettiğimizden benim gibi diğer rüfeķânın da dişlerini tedāvîye râzî. 26 Teşrîn-i Sâni 335 ta'rîhi hâtıraya mürâca'at oluna.] Oradan sâ'at dört buçukta çıktık. (Salima) denilen ve adanın şimâl sâhilinde en ma'mûr maħallâtından bir yere gittik. Deniz kenârında bir otelde çay içtik. Bu maħal bir sayfiyyedir. İngiliz, İtalyan, Maltız eğniyâsı //XIX-06// yazın burada kışın (Valeta)'da otururlar imiş. (Salima) bir lafz-ı 'arabî olup (selâm 'aleyk)den murahham olduğunu Kaptan Kat* [*alta قات üstüne كمت yazılmış] söyledi. Hicrî iki yüz elli beş ta'rîhlerinde istilâ olunup Sicilya ile berâber iki yüz sene kadar 'Arabların taħt-ı idâresinde kalmış olan Malta ahâlîsinin lisânları 'Arabîden muħarref olduğunda şübhe yoktur zannederim.

Sâ'at altı buçukta maħbesimize geldik. Hâsan Fehmî Efendi sâlifülesâmî zevât ile gitti. Müteveffâ Mısırlı kırk yaşlarında Hâfîz Aħmed bin Maħmûd nâmında olup° [°sol taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerinde: Marsilya'dan gelir iken hasta olmuş buraya çıkarmışlar. Bir de arkadaşı var imiş on sekiz yaşlarında o da Aħmed imiş. O zavâllı hâlâ hastahânededir. Onunla görüşmelerine mâni' olmak istemişler ise de bunların ısrârı ve vecîbe-i dîniyye îfâsı talebiyle müsâ'ade etmişler.]

3 Şubât 1920 Salı

Zâbiğ Mafsûd geldi. Vâlî'nin erkân-ı harbiyyesi ifâdesine 'aţfen evvelâ görüşmek istediğim mesâ'ilin çerçevesini hudûdunu mücemmelen yazmaklığımı taleb ettiğini //XIX-07// tebliğ eyledi. Kablezzuhr sâ'at on ikide Prenslerin odasında her ikisi de hâzır idi. 'Abbâs Paşa Hâzretleri tercüme buyurdular.

6 Şubât 1920 Cum'a

Bulunduğumuz (Yeni Vardala)'da odaları birer birer dolaşarak* [*دولاشاراق yazılmış] eşyâsını kâmilen şabt-ı defter ettiler. Yüzbaşı – Kaptan (Ket) ile iki çavuş. Bir müddet de Kumandan (İstron) bunlar ile birlikte bulundu.

Harput Kâ'im-i Maqâmı 'Aşım Bey'e a memlekete i'ade olunacağını tebliğ ettiler. Mümâileyhin Ma'müretül'aziz tehçirinden dolayı gıyâben muhâkeme edilerek //XIX-08// berâ'atine hükmolunduğunu İstanbul gazetelerinde okuduk. Tahmînen bir mâh muqaddem berâ'at etmesine nazaran i'âdesi garîbdir. Demek ki bizim i'âdemiz veyâ burada kalmamızda hükümetimizin te'siri olduğuna bu da delâlet ediyor. Bizim hizmetçi Mercân'a da yakında gideceğini tebliğ ettiler.

16 Cemâziyyülülâ 1338 ve 7 Şubât 1920 Cum'a ertesi

Öğleden sonra Hindli Şeyh Maḥmūd Ḥasan Şāhib Efendi telâmizinden Şeyh Ḥüseyin ve 'Aziz Efendiler ile geldiler. Mübârek bir zâttır. Şeyh Ḥüseyin Efendi'nin yeğeni genç Vâhid ma'iyetlerinde idi. Yakında Hindistân'a gideceklerini vapur beklediklerini kumandan //XIX-09// Vâhid'e söylemiştir. Şeyh Efendi'nin adresini Şeyh Ḥüseyin Efendi defterin son şahîfesine yazdı. Cenâb-ı Ḥaḳ Müslümânlara selâmet ve sa'âdet ihsân buyursun. Sağ el ile sağ eli tutup ~~sıklama~~ sıkmalı "Allâhü Ekber." demeli

Allâhü Ekber Allâhü Ekber Allâhü Ekber

Seksen yaşında tahmîn olunan bu pîr-i muḥtereme acıyorum. Kendisine râbîṭa-yı ma'neviyye ḥâşıl etmek istediğimi bugün söyledim. Qabûl buyurdu. Yâ Rabbî Müslümânlara merḥamet eyle.

9 Şubât 1920 Pâzâr ertesi

Qablezzuhr sâ'at on bir buçukta Mafṣûd Paşaların odasına geldi. Ben de orada idim. İngilizce 'Abbâs Paşa'ya bir şeyler söyledi. İsmimi zikr //XIX-10// etmesinden benden bahşettiğini anladım. Faḳaṭ İbrâhîm Bey yanımızda olduğundan Paşa bir şey söylemedi. Nihâyet Mafṣûd gitti. Yemekten sonra İbrâhîm Bey de gitti. Sa'id ve 'Abbâs Ḥalîm Paşalar Ḥazerâtıyla yalnız kaldık. Mafṣûd Vâlî'nin erkân-ı ḥarbiyyesi

tarafından Hayrî Efendi'den cevâb beklediklerini söylüyor ve “Hattâ bugün mümkün ise cevâb yazmanızı istiyorlar.” diye a söylediğini beyân ve ifâde etmelerineyle evvelki mektûbun üzerine Vâlî'nin görüşmek arzusunda bulunduğu bir dereceye kadar tezâhür ettiğine her üçümüz de zâhib olarak yine muhtaşar ve faqat evvelkine nisbetle biraz daha vâzih ikinci bir mektûb yazmağa karar verdik. Yarın gönderilmesi //XIX-11// muhtemeldir.

Öğleden sonra ikide Kotonera Hastahânesi'ne gittik. Raḥmî Beyle Diyârbekir Vâlîsi Bedrî Bey'i ziyâret ettik. Midḥat Şükrî Bey ve Ḥasan Fehmî Efendiyle berâber gittik. Sâ'at dörde yirmi kala 'avdet eyledik.

Gece xx Prens 'Abbâs Paşa ile Vâlî'ye yazılacak mektûbu yazdı. İngilizce yazıldı sonra Türkçeye nakledildi. Şüretleri maḥfûzdur. Ta'rîhi yarınki 10 Şubât ta'rîhidir. Mektûb 'aynen ~~Hulâsa-i me'âli~~

Novo Vardala 10 Şubât 1920

Malta Vâlîsi Feldmareşal Plümer Hazretlerine

Valita

Ekselans,

Geçen 28 Kânûn-i Sâni ta'rîhli mektûbuma cevâben Zât-ı Devletinizden taleb etmiş olduğum mülâkâtın mevzû'una dâ'ir ziyâde ma'lûmât vermekliğim taleb olundu. Her ne kadar evvelki mektûbda bunun ḥuṭûṭ-ı 'umûmiyyesini taşrîḥ etmekle şerefyâb olmuş isem de şimdi ma'lûmâtdâr olmanızı ricâ ederim ki yegâne maḥşadım Zât-ı 'Âlînizi Müslümânları idâre edenlerden en büyük devlet olmak i'tibâriyle İngiltere ve kendi memleketimi daḥî 'alâkadâr eden mevâdda ve şimdi 'Âlem-i İslâm'ı tehdîdinden korktuğum Bolşeviklik 'aleyhine müştereken hareketin lüzûmunu hissettiğime dâ'ir beyânâtta bulunmak idi. İhtirâmât-i fâ'ikemin kabûlünü Zât-ı 'Âlînizden ricâ ederim.

Şeyhülislâm-ı Sâbık

Ḥayrī

Mektûb //XIX-12//

[sağ taraftaki pembe kurutma kâğıdı üzerinde: Bu mektûb evvelâ İngilizce yazılmış olduğundan Türkçesi böyle. Şivemize pek de muvâfiğ olmadı.]

10 Şubât 1920 Salı

Vâlî'ye yazılan mektûbu Mafsûd'a bugün kıblezzuhr sâ'at on birde teslim ettim.

11 Şubât 1920 Cehârşenbih

Prens 'Abbâs Paşa ve Ḥabîb Beyle birlikte Mafsûd refâkatiyle dışıye gittik. Benim dişlerimi sildi. Sağ taraf alt azı dişlerimden birinin dahî doldurulması lüzûmunu ifâde ve bir daha gelmemi söyledi. Gününü kendi ta'yîn edecektir. Sâ'at beş buçukta 'avdet ettik. Yarın dokuzda (Polverista)'ya naklimiz resmen tebliğ olunmuş olduğunu haber aldık.

Defter XVII

Defter XIX

12 Jeudi 12 Şubât (Pençşenbih) 21 12 Şubât 1920 ve 21 Cemâziyyülülâ 1338
Cemâziyyülevvel Pençşenbih

Yeni Vardala'dan Polverista'ya Polverista'ya geldik. Burası üç kat //XIX-
naşledildik. //XVII-22// [sayfa XVII-23- 13// bir binâdır. Her katta onar apartman
31 boş]

vardır. Her apartmanda üçer ba'zılarında dörder oda mevcûddur. Her apartmanın vüs'atine göre dörder beşer kişi yerleştiler. Bana üst katta iki oda bir musluk-ı maħalli bir apartman verdiler. Refîkim kemâfissâbık Ḥabîb Beydir.

(Polverista) İtalyanca “Bārūthāne” demek olduğunu Yüzbaşı (Kat) söylemiş idi.

13 Şubāt 1920 Cum‘a

Zābiṭ Mafsūd Pa Prens Paşaların odasında bana evvelce İstanbul’dan gönderilen lâṭa ve şalvār gibi elbise paketinin ḥālā vāşıl olmadığından bahişle iki def‘a tezkere yazdığım ḥâlde cevāb alamamış idim. Üçüncü def‘a bir tezkere yazdım “Eğer bulunmak ihtimālî yok ise bārī onu bildiriniz de bir daha sizi rāḥatsız //XIX-14// etmeyeyim.” demiş idim. Bu tezkere üzerine geldi ve paketin içinde ne olduğunu su’âl etti. Ebül‘ulā Bey tarafından gönderilen ba‘zı kitābların daḥī bana verilmediğini söyledim.

14 Şubāt 1920 Cum‘a ertesi.

18 Şubāt 1920 Cehārşenbih 27 Cemāziyyülülā 338

‘Abbās Paşa ile birlikte dişçiye* [*ديشچی yazılmış] gittik. Benim sağ taraf alt çenedeki en son dişimi doldurdu. Şu ḥâlde üç def‘a gittik. İlk ve sonda birer dişimi doldurdu. Ortadaki mu‘āyenede ya‘nī ikinci * gidişimizde dişlerimi temizledi.

Hindli Şeyḥ Maḥmūd Efendi Ḥazretleri bugün icāzetnāme verdi. //XIX-15//

29 Cemāziyyülülā 1338 ve 20 Şubāt 1336/1920 Cum‘a

Bugün ‘Arabī ayın nihāyetidir. Cemre-i ülādır. Havālar üç gündenberi bozuktur. Şiddetli cenūb-ı ġarbī rūzgārı devām ediyor. Hemān bu kışın en fenā havālarındandır. Ma‘hāzā fevkeşşifr on dört on üçten aşağı derece inmiyor.

Ḳablezzuhr Kumandan Polverista’yı dolaştı. Bu ayın 24 Şubāt’ta gidiyor imiş.

1 Cemāziyyülāḥir 1338 ve 21 Şubāt 1336 Cum‘a ertesi

Gece fırtına durmuş. Bu şabâh havâ sisli fakat güzeldir. Faḥrî Paşa'nın yâveri Şevket Bey Mülkiyye Kâ'im-i Maḳâmı 'Âşım Beyle //XIX-16// bugün İstanbul'a gidiyorlar. Gittiler.

Faḥrî Paşa'nın ḥidmetçisi Şübḥānlı Muştafâ'yı cebren aldılar götürdüler. Evvelce Faḥrî Paşa'nın ḥidmetinde bırakacaklarını va'ad etmişler idi. Kaptan Kat bir gün evvel va'ad etti ve Faḥrî Paşa'dan bir müzekkere istedi o da yazdı. Bunların va'adleri de böyledir.

23 Şubât 336 Pâzâr ertesi

Diyârbekirli Feyzî ve Zülfî ve Muhâcirîn Müdüri Şükrî ve Aḥmed Agayef Beyler ile gezmeğe çıktık. Mafsûd berâberdir. 'Umûmî bağçeyi gezdikten sonra Salima'da otelde çay içtik. Mafsûd yakında İstanbul'a gideceğimizi ve bizi kendi götüreceğini söyledi.

25 Şubât 336 Şeyḥim Maḥmûd Ḥasan Essâhib Ḥazretleri odama geldi. Sülûke dâ'ir ✕ maḥremâne ba'zı şeyler virdler ta'lîm etti. İkinci çayını Sa'îd Ḥalîm Paşa'nın odasında içtik. Şeyḥe yazma bir Delâ'il-i Ḥayrât hediye ettim. Ispartalı Şafaḳzâde° [sayfanın dibindeki not: °Şafaḳzâde'nin yazısıdır]

26 Şubât M' Pençşenbih – Sa'îd Ḥalîm ve birâderi 'Abbâs Paşalar //XIX-17// ve İbrâhîm Şâhib ve Canbolat Beyler ile otomobil* [*اوطوبيل yazılmış] ile ikide çıktık beş buçukta 'avdet ettik. 'Umûmî bağçede fotoğraf aldılar. Sonra (Bir Ziyunce)'de sâ'at dörtte çay içtik. "Bir" "Bi'r" "Zeviyyun" "zeytûn" muḥarrefidir. Maltız lisânında "zeytûn kuyusu" demektir. Kaptan Kat berâber idi.

Dün Şeyḥ Maḥmûd Efendi'ye hediye ettiğim (Delâ'il-i Ḥayrât)'ın son şaḫîfesine yazdığım muḥtıra – 'aynen

هذه الرسالة الشريفة هدية مننى الفقير الى حضرة الاستاذ الشيخ محمود حسن صاحب صدر الافاضل و بهذه الوسيله ارجو دائما ان يفكر ايام الرفاقه فى حالة الاسارة (بمالطه) و ان يدوم دعائه و حسن نظاره على ما جزيل الشكر و السلام الى جميع مسلمى الهند و علمائه الكرام الذين اجتهدوا ان يتعاضدوا المصالح امة الاسلام اللهم انا نسنلك عليهم الخير و التوفيق

٥ جمادى الاخرى ١٣٣٨ و ٢٥ شباط ١٩٢٠ يوم الاربعاء
مالطه پول وريسطه كتبه الفقير اليه تعالى مصطفى خيرى شيخ الاسلام سابقا بدار الخلافة العلية صانها الله امين

335 mālīyye

336 resmiyye

27 Şubāt 1920 Cum‘a

Buradaki eşyayı da şabt-1 defter ettiler. Martın birinde Kumandan İstron işten el çekiyor. Dünkü otomobilden mā‘adā bu güne kadar tekmil otomobil masrafları ‘Abbās Paşa vāsıtasıyla Mafsūd’a nakden verilmiştir. //XIX-18//

28*

8 Cemāziyyüluḥrā 1338 ve 28 Şubāt 1336 Cum‘a ertesi

Havā bozuktur. Ekşeriyā vāḳi‘ olduğu vechile iki gündür şedid bir şimāl rüzgārı esiyor.

1335 mālīyye

1336 resmiyye

9 Cemāziyyülülā 1338 ve 29 Şubāt 1920 Pāzār

Hindli Şeyḫ Maḥmūd Ḥasan Efendi geldi. Bir sā‘at kadar görüştük. İkinci çayını berāber içtik. Şeyḫi İmdādullāh Efendi’den bahşetti. Mekke’de vefāt ettiği* [*ابتدى yazılmış] Raḥmetullāh Efendiyle ~~bir~~ yanyana medfūn bulunduğunu ve her ikisinin İngiliz zulmünden Hind’den firār edip Ḥicāz’da kaldıklarını söyledi. Raḥmetullāh Efendi ‘ulemādan idi. İmdādullāh Efendi meşāyih-i şūfiyyedendir ve mu‘āşırdılar. İmdādullāh Efendi’nin Ḳāḍī şeyhi Muḥammed Nūr Efendi olup silsileleri Ḥasan Başrī Ḥazretleri vāsıtasıyla Fahr-ı ‘Ālem Efendimiz Ḥazretlerine vāşıl olduğunu gösterir bir silsilenāmenin nezdinde maḥfūz bulunduğunu söyledi.

Yarın sene-i mālīyye ibtidāsıdır. Resmiyye ve mālīyye birleşerek 1336 ta’rīhini vaz‘edeceğiz. //XIX-19//

[aşağıdaki not sayfa //XIX-10//’da bahşi geçen adrestir]

قصبه دیوبند ضلع سہارنپور
 محلہ مفتی ابو المعالی ملک ہندوستان
 یصل الی حضرت مولانا المولوی محمود حسن صاحب
 صدر المدرسین بدار العلوم العربیہ

[defterin içinden çıkan kurşunkalemle yazılı mektup müsveddesi muhteviyatı aşağıda yazılıdır:]

To the commandant of the P.O.W. camp

Verdala

Sir

Referring to my letter dated 18 December last, would you kindly let me know what steps have been taken and if so whether any result is to be expected. It is true that I have received in the mean time a parcel from home, but that is not the one I refer to.

Yours respectfully,

Fī 3 Kānūn-i Šānī Sene 335

Yazıldı.⁴⁶

Defter XVII

Defter XX

4üncü defterdir

Malta – Polverista

1 Lundi 1 Mart (Pāzār ertesi) 9 10 Cemāziyyüluhrā 1338 ve 1 Şubāt ve 1
 Cemāziyyülāhir Mart 1920 1336 Pāzār ertesi

Havā pek güzeldir. Bu hafta gelen Havā pek güzeldir. Sa'īd Ḥalīm 'Abbās (Taymis) gazetesinde⁴⁷ Amerika ile Ḥalīm Paşalar ile İsmā'īl ve Tosun Beyler İngiltere'nin arasında bir müddettenberi birlikte otomobil ile çıktık. 'Umūmī hissedilmekte olan bürüdetin esbāb-ı baĝçeye, eski e medīne civārında 'adīdesinden biri de mütārekeden sonra doktorun ḥānesine gittik. Oradan İngiltere ile Türkiyye arasında ḥafī bir Salima'ya gittik çay içtik.

mu'āhede 'aḳdedilmiş olmasdır. Bu mu'āhedenin metnini Fransız gazetelerinden biri yazmış. Bunu Taymis'e Amerika'daki muhābiri yazıyor. Mezkūr gazetenin o sūtūnu ḳaḫ'edilip ḫıfzedilmiştir. Evrāḳım arasında bulunur. Bu fıḳra mülābesesiyle ḫātırıma gelen başka bir fıḳra-i mühimmeyi buraya ḳayd etmeyi muvāfiḳ gördüm. Şöyle ki: 'İzzet Paşa kabinesinde 'adliyye nāzırı idim. Hey'et-i Vūkelā'nın en mühim vażīfesi mütāreke mes'elesi oldu. Bir muraḫḫaşın intiḫābı müzākere olunmakta idi. Bahriyye Nāzırı Ra'uf Beyle Ḥāriciyye Müsteşarı (elyevm Meclis-i Meb'ūsān re'isidir) Reşād Ḥikmet Bey taḳarrür tensīb ve taḳarrür etmek üzere idi. Meclis-i Vūkelā Bāb-ı 'Ālī'de müctemi' iken 'İzzet Paşa Mābeyn-i Hümāyūn'dan geldi – Zāt-ı Ḥaḫret-i Pādişāhī Dāmād Ferīd Paşa'nın muraḫḫaş olarak //XX-01// gönderilmesini pek arzū ettiğini – Dāmād Paşa'nın biraz deli olduğunu söylemiş ise de Şevketme'āb Efendimiz “Evet delidir faḳaḫ ben onu idāre ederim. Emīn olunuz fenā bir şey yapmaz. Kendisi de arzū ediyor gönderiniz.” buyurur. Paşa da emr-

i şāhāneye imtişāl ederek “Peka‘lā.” demiş olduğunu hikāye ederek Ferīd Paşa’nın da murahhāşlarımıza ‘ilāve edilmesi lāzım geldiğini söyledi. Bunu meclis bir ~~behe~~ beht ve hayretle dinledikten sonra – Ra’uf Bey “Peki ammā Dāmād Ferīd Paşa mücerred ba‘zı ~~huşū~~ menāfi‘-i huşūşiyye-i salṭanatı te’mīne çalışarak menāfi‘-i ‘umūmiyye-i milliyyeyi fedā etmeyeceğine naşıl emīn olalım?” dedi. Ferīd Paşa’yı yakından bilenler derhāl taşdıķ ettiler. * [*sağ taraftaki pembe varak üzerindeki not: Hattā Şūrā-yı Devlet Re’isi ~~xxx~~ Reşīd ‘Ākif Paşa “Vāķı‘a bu mütāla‘a şāyān-ı nazardır.” dedi.] ‘İzzet Paşa Hāzretleri cidden nāmūslu ve hamiyyetli bir zāttır. Ferīd Paşa’yı da pek iyi tanır. Bu işte i‘timāda şāyān bulunmadığını bilir. Derhāl haṭāsını anladı – i‘tirāf-ı kuşūr ederek dedi ki “Arkadaşlar ben eşer-i za‘af gösterdim. Sizin mütāla‘anız doğrudur. Benim haṭāmı taşhīh edelim.” dedi. Biz mecliste bu müzākerede iken Ferīd Paşa da başka bir odada Şadr-ı A‘zam’dan ta‘līmāta bir sā‘attenberi intizār etmektedir. //XX-02// Bizebān ile bir pusula gönderdi “Sā‘at üç buçuğa geliyor dörtte sarāy-ı hümāyūnda bulunacağım. Yarın da hareket olunacağından emrinize muntazırım.” me’ālinde bir şey idi – sonra görüşmek üzere şimdilik Zāt-ı ‘Ālīlerinin teşrif

buyurmaları ve bugün meşâgilin mülâkâta mâni‘ bulunduğu Şadr-ı A‘zam tarafından bir efendi vâsıtasıyla müşârünileyhe tebliğ edildi.

Telefon ile Mâbeyn-i Hümâyün Başkâtibi derhâl Bâb-ı ‘Âlî’ye meclise da‘vet olundu – Şadr-ı A‘zam “Şevketme‘âb Efendimiz Ferîd Paşa Hâzretlerinin murahhâşlığını irâde buyurmuşlar idi. Rüfeķâm bir mülâhaza dermeyân ettiler ki pek doğrudur. Ferîd Paşa Hâzretleri kudemâ-yı vüzerâdan bir zâttır. Murahhâş olunca başmurahhâş olmalıdır. Hâlbuki Ra‘uf Bey bilfi‘il vükelâdan ve bahriyye nâzırı olmak i‘tibâriyle başmurahhâş olması lâzımgelir. Ferîd Paşa’yı da ikinci murahhâş olarak göndermek de münâsib değildir. İnşâ‘allâh Ferîd Paşa * Hâzretlerinden başka zamân istifâde edeceğiz. Murahhâşlarımız Ra‘uf Beyle Reşâd Hıket Bey yarın hareket edecekler. Efendimizin müsâ‘ade buyurmalarını istirhâm ederiz.” //XX-03// Başkâtib gitti. Ertesi gün de Ra‘uf Beyle rüfeķâsı ~~hâf~~ İzmir tarîķiyle Mondoros’a hareket ettiler. Bu fıkrayı olvaķt hâtıra olarak kaydettiğimi zannediyorum. Faķat defterlerim İstanbul’da kaldığından tedķik edemem.⁴⁸

Bugün Taymis’in yazdığı bend üzerine bunu tekrâr etmekten maķşadım o

müzākere esnāsında Ferīd Paşa'nın muraḥḥaş olur ise ba'zı menāfi'-i saltanatu mülāḥaza ederek devleti ḥimāye-i ecnebiyyeye tevdi' veyā menāfi'-i 'umūmiyye-i milliyyeye muḡāyir bir ḥāle cūr'et edebilmesi düşünölmüş idi. Şimdi mevzū'-ı baḥş olan mu'āhede (eḡer şahīḥ ise) 'acabā öyle bir mu'āhede midir? Bunu istikbāl taşdıḡ veyā tekzīb edecektir. İnşā'allāḥ tekzīb eder. Böyle şeyin aşlı ve esāsı olmaz veyāḥūd menāfi'-i memlekete muḡāyir bulunmaz. Tahmīnen bir ay muḡaddem gizli gelen İstanbul Türkçe gazetelerinden birinde okumuş idik. İngiltere Başvekalevekili Loyd Corc Avam Kamarası'nda "Türkiyye ile olan mütärekenin ba'zı mevādd-ı ḥafiyyesi vardır. Muşālaḥanāmeye o mevādd da dercedilecektir." demiş ve bunun aşlı olup //XX-04// olmadığını gazetenin muḡbiri tarafından 'İzzet Paşa'dan sorulmuş o da kaḡ'iyyen tekzīb etmiş olmasına mebnī bunun gazeteler tarafından başvekilin nuḡkunun ber sehv-i tertīb olarak yazıldıḡı dermeyān kılınmış idi. Eḡer bu mu'āhede taḡaḡkuḡ eder ise mütärekeye zeyl olarak yapılmış demek olur.

Rüfeḡāmdan Şāḡibbeyzāde 'Adliyye Nāzır-ı Esbakı İbrāḡim Beyefendi şimdi yanıma geldi. Bu fiḡrayı okudum. Müşārünileyh de buna bir iki cümlelenin 'ilāvesini iḡtār etti ki* [*كەیدی şeklinde

ayrı ayrı yazılmış] münāsibdir.

(1) Tevfik Paşa ('İzzet Paşa'dan sonra şadr-ı a'zam) şadâretinde bir gün Amiral Kaltirop'un gemisine gitti. Orada yemekte kaldı. Bir iki sâ'at huşûşî mülâkâtta bulunduğunu gazeteler yazmış idi. Kaltirop'un ziyâretinden muqaddem Şadr-ı A'zam'ın onu ziyâret etmesi 'âdât-ı düveliyyeye muğâyir olup bunun herhâlde fevkel'âde bir şey olduğuna delâlet eder.

(2) Bu mülâkâtın haftası içinde Meclis-i Meb'ûsân feshedildi ve meclisin feshi günü 'Adliyye Nâzırı Haydar Mollâ Efendi ~~o~~—~~zamân~~ 'Adliyye Encümeni'nde bulunuyor //XX-05// imiş. Meclisin fesholunacağını işitince hayret etmiş. Aşlı olmadığını söylemiş. Tabî'î bir sâ'at sonra da meclis kapatılmıştır. Demek ki vükelânın ekserinin haberi olmaksızın Meclis-i Meb'ûsân feshedilmiştir. Bu feshin o mülâkât ile 'alâkadâr ve o mu'âhede ile münâsebetdâr olduğunu mülâhaza olarak beyân buyurdular. ~~Hulâsa~~ ve mütârekeden sonra birinci darbe-i meşrûtiyyet sizin 'İzzet Paşa kabinesinin isti'fâya icbâr edilmesi ikinci darbe de ~~mes~~ Meclis-i Meb'ûsân'ın o şüretle feshi olduğunu

‘ilāve ettiler.

Ba‘dezzuhr ikide Sa‘īd Ḥalīm ve birāderi ‘Abbās Paşalar ile İsmā‘īl Canbolat ve Ḥüseyin Tosun Beyler otomobil ile çıktık. Evvelā ‘umūmī bağçeye oradan Eski Malta civārında bir tepe üzerinde bulunan evvelce bir daha gittiğimiz doktorun ḥānesine gittik. Oradan (Moste) = Vusta Ḳaryesi tarīḳiyle Salima’ya gittik çay içtik. Beş buçukta ~~maḥbems~~ Polverista’ya geldik. //XX-06//

2 Mardi 2 Mart (Salı) 10 2 Mart 1920 Salı
Cemāziyyülāhir

Bugün Mīralay Mürsel (Paşa) Bey’i Kafkasya cebhesindeki kumandanlardan getirdiler. Geçen şubāтта İngilizler Mīralay Mürsel Bey’i getirdiler. //XVII-32// Batum’da tevḳīf etmişler. Enver Paşa’nın birāderi Nūrī Paşa firār edince mūmāileyhi Batum’dan Çanakçal’e Boğazı’nda naklederek altı ay kadar orada Mecīdiyye Tabyası’nda tevḳīf eylemişler. Anadolu’da Muştafā Kemāl Paşa’nın teşkil ettiği Ḳuvā-yı Milliyye’ye mensūb bir çetenin Akbaş mevḳi’ine hücūm ederek orada müddaḥar bulunan sekiz bin kadar tüfenk ve beş yüz bin fişenk ve otuz kadar mitralyözü alıp Anadolu sāhiline aşırımları üzerine “Mürsel Bey’i de kaçırırlar.” diye buraya getirmişler. Mülāzım Mafsūd geldi. Veysel Bey’e* [Mürsel Bey olması lazım ama sarih olarak ويسل بك *Veysel Bey* yazılmış. Sürc-i kalem olacak] yer bulamadığından

“Hindliler birkaç güne kadar gidiyorlar birkaç gün için sizin odada kalabilir yanınızda* [*ياكزده* yazılmış] kalmasına muvâfağat eder misin?” dedi. Ben de tabî’î muvâfağat ettim. Apartman üç odadır. Birinde ben diğesinde Hâbîb yatıyor. Üçüncü oturma odasını da Mürşelsel Bey’e verdik. Fağrî olarak paşadır. Aşıl rütbesi mîralaydır. //XX-07//

3 Mercredi 3 Mart (Cehârşenbih) 11 3 Mart 1920 1336 Cehârşenbih
Cemâziyyülâhîr

Cevdet ‘Alî Münîf Fethî Şâbit Beyler ile Cevdet ‘Alî Münîf Fethî Şâbit Beyler ile çıktık. ‘Umûmî bağçeye gittik. Oradan otomobil* [*اوطوبيل* yazılmış; ب ve ى Bir Ziburce’de çay içtik. Beşte ‘avdet harflerinin noktaları yok] ile çıktık. Sent eyledik.

Antoniyo Bağçesi’ne oradan Bir Ziburçe’ye gittik. //XVII-33//

Defter XX

5 Mart 1920 Cum’a

Dişçiye gittiğimizi evvelce kaydetmiş idim. Bugün mağlûbunu mübeyyin pusulalar geldi. İki dişimi doldurmuş ve bir def’a da temizlemiş idi. Üç vizite için üç İngiliz lirasıyla üç şilin aldı. On sa iki arkadaşın dişlerine baktı elli İngiliz lirası aldı. Allâh kâhretsin.

6 Mart 1920 Cum’a ertesi

Ba’dezzuhr ikide Mağmûd Kâmil ve Süleymân Nu’mân Paşalar ve Polis Müdîr-i ‘Umûmîsi Ağmed ve bizim Hâbîb Beyler ile otomobile çıktık. Sen Antonyo denilen ‘umûmî bağçeye gittik. Oradan (Medîne) denilen Malta’nın eski merkezî şehrinden

dolaşarak Salima'ya gittik. //XX-o8// Bermu'tād Otel Oban'da çay içtik. Sā'at beş buçukta 'avdet eyledik.

Bugün Türkçe gazeteleri verdiler. Kumandanlık Dā'iresi'nde toplanmış bir çok gazeteleri getirip şāhiblerine teslim ettiler. Kumandan (İstron)'un çekilmesi yerine Kaptan (Kat)'ın ta'yin edilmesinin ilk eşeri olacaktır. İstron İngilizdir ve bizlere her nevi' müşkilāt ikā'ından telezzüz ediyor. Kat Maltızdır. Diğer Maltızlar gibi İngilizlerden müştekidir ve nisbeten hüsni mu'amele etmeyi arzū eder gibi görünüyor. Kat ile bir gün 'Abbās Hālīm Paşa ve İsmā'ıl Canbolat Bey birlikte Salima'ya gitmiş idik. Orada Prens ile İngilizce görüştüler. Söz arasında "Eğer ben İngiliz olsa idim şimdiye kadar ceneral olurum." demiş. Yirmi iki senelik 'asker imiş. Rütbesi yüzbaşı imiş. Meslek-i 'askerīye girdiğine* [*كیردینه* yazılmış] nādimdir* [*ندم در* şeklinde ayrı ayrı yazılmış]. Tüccār yanına girmediğine pek müte'essiftir. İngilizler Maltızlara i'timād etmiyorlar mühim maķām ve mevķi'leri vermiyorlar. (Kat) o gün Malta'nın idāresinden de //XX-09// pek az bahşetti. Gelecek sene ibtidāsından i'tibāren Malta halklarına muhtāriyyet i'tāsına * İngilizlerin mecbūr olduğunu söyledi. Mışırılıların da istiklālî nihāyet ihrāz edeceklerini temennī hāliyle 'ilāve etti. Mışır hālen hāl-i ihtilāldedir.

Defter XVII

Defter XX

9 Mardi 9 Mart (Salı) 17 9 Mart 1920 Salı
Cemāziyyülāhir

'Abbās Hālīm Paşa İsmā'ıl Canbolat, İngiliz 'askerī müte'ahhidlerinden Maltız İbrāhīm Şāhib ve Şalāh Cimcoz Beyler ile Appa'nın hānesine gittik. 'Abbās Paşa otomobil ile çıktık. Malta Adası'nın şimāl İsmā'ıl Bey Şalāh Bey İbrāhīm Bey cihetinde Salima'nın ilerisinde Sen Jorj berāber otomobil ile gittik. Ev şāhibesi Limānı kenārında İngiliz 'askerī bize çay ikram etti. //XVII-36//

'Abbās Hālīm Paşa İsmā'ıl Canbolat, İngiliz 'askerī müte'ahhidlerinden (Apa)* [*kurşunkalemle yazılmış] nāmında Maltalı bir zātın hānesine gittik. Bir gün evvelden hāne şāhibleri tarafından Mafsūd vāsıtasıyla çaya da'vet edilmiş

idik. Merāk bu ya bizi görmek görüşmek istiyorlar. Bağçesi vāsi‘ ve muntazamdır. Nādīde tūyūr ve hayvānāt çoktur. Cālib-i diḳḳat ağaç ve çiçekleri vardır. Pek çok pāra şarfetmiş olduğu yek nazarda görülüyor. //XX-10// Hāne şāhibesi ile hemşiresinin kızı bizi bağçede ve hānede gezdirdiler (Ben bağçe gezer iken ziyāde yorulduğum refākat edemedim. Mafsūd hānenin derācesinde* [*درجه* yazılmış; ترجه *taraça* olacak) bir iskemle verdi orada oturdum) ve ikrām ettiler çay verdiler. Beş buçukta ‘avdet eder iken yolda çifte bārgīrlı bir ‘araba içinde ev şāhibini gördük. Tahmīnen elli yaşlarında sarı kır bıyıklı* [*قیربیکلی* yazılmış] matrūs bir ādamdır.

Defter XX

10 Mart 1920 Cehārşenbih

Ḳablezzuhr on birde Kaptan Kat ile Mafsūd Prenslerin odasında idiler. Kat “Ḥayrī Efendi arkadaşlarını dışarıya çıkarmak için yoruluyor. Hālbuki rāḫatsızdır. Bundan sonra zaḫmet etmesin.” (Sa‘īd Paşa’ya ḫiṭāben) “Siz de çıkarsınız.” dedi. Bu sözden arkadaşlara müsā‘ade edileceği anlaşıldı. Ṭabī‘ī memnūn olduk. Faḳat şarīḫ olarak söylememesi esbābını anlayamadım. Bilāḫere anlayacağız.

Defter XVII

Defter XX

12 Vendredi 12 Mart (Cum‘a) 20 21 Cemāziyyūluḫrā 1338 ve 12 Mart 1920
Cemāziyyülāḫir Cum‘a

Hindli Şeyh Maḥmūd Ḥasan Şāhib Hindli Şeyh Maḥmūd Ḥasan Şāhib
 Ḥazretleri refiḳleriyle birlikte Ḥazretleri refiḳleri Şeyh Ḥüseyin ve ‘Azīz
 memleketlerine gitmek üzere vapura Efendiler ve Vāhid ile birlikte //XX-11//
 gittiler. Rabbim selāmet versin. İngilizlere ḳablezzuhr onda vapura gittiler.
 i‘timād cā’iz deġildir. Yolda Hindistān’a gidecekler inşā’allāh
 alıkoymasınlar. İngilizler yolda tebdīl-i fikr etmezler.

Hindlilere bir mektūb yazdık Şeyh ile Ḥilāfet-i İslāmiyye’ye karşı izhār ettikleri
 gönderdik. //XVII-37// [sayfa XVII-38 ḫarekāt-ı dīndārāneden dolayı bir mektūb
 boş] yazıp Şeyh’e Ḥācī ‘Ādil Beyefendi teslīm
 etti. Mektūbun şūreti

Hindistān fuḫūl-ı ‘ulemāsından
 Şadrülmüderrişin Mevlānā Şeyh Maḥmūd
 Ḥasan Şāhib Ḥazretlerine

Esselāmün‘aleyküm ve raḫmetullāhi ve
 berekātuhu

Hind Müslümān kardeşlerimizin ḫuḳūḳ-ı
 islāmiyyeyi müdāfa‘a emrindeki
 mücāhedesi bilcümle Müslümānlar gibi
 biz Malta’da bulunanları da ilelebed
 minnetdār eylemiştir. Bu ḫuşūşa
 okuduklarımız ve işittiklerimiz
 ḳalblerimizi envār-ı meserretle,
 gözlerimizi dumū‘-ı minnetle dolduruyor.
 Size o ‘ālicenāb ve mu‘azzam Hind
 ‘ālem-i islāmının bir ferd-i //XX-12//
 fāzılı şıfatıyla ḫiṭāb ederek şamīm-i
 ruḫumuzdan nub‘ān eden şükrānlarımızı
 tevdi‘ ederiz ve Cenāb-ı Ḥaḳḳın İslām’ı
 her yerde dā’imā ‘ālī etmesini, bütүн

İslâm'ın kurretül'aynı olan Hılâfet ve Saltanat-ı İslâmiyye'yi maşûn ve maḥfûz bulundurmasını tazarru' ve niyâz eyleriz Efendim Hâzretleri.

20 Cemâziyyüluḥrâ 1338 Malta Polverista

Sâbık 'Adliyye Nâzırı

İbrâhîm

Sâbık Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi

Hâcî 'Âdil

Sâbık Şeyhülislâm

Ḥayrî

Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin Sâbık

Şadr-ı A'zamı

Meḥmed Sa'id

Esbâk Sinob Meb'ûsu

Ḥasan Fehmî

Medîne-i Münevvere Muḥâfızı

Ferîk Faḥrî

Hâcî 'Âdil Beyefendi tebyîz etti. Bugün

gitti eliyle Şeyḥ'e verdi. //XX-13//

16 Mart (Salı) 24 25 Cemâziyyüluḥrâ 1338 ve 16 Mart 1920
Cemâziyyülâḥir Salı

Ḳablezzuhr sâ'at on birde Malta Vâlîsi Ḳablezzuhr sâ'at on birde Malta Vâlîsi

Mareşal Plümer Polverista'ya geldi. Ba'zı Mareşal (Plümer) geldi. Ba'zı odaları odalara girdi. Benim odama da geldi gezdi. Bizim odaya da geldi. Ben yatak "Kud morning." dedi. Yekdigerximizi odasından çıkmak* [*چيماق yazılmış] süzdük. Çıktı gitti. //XVII-39// [sayfa istemedim. Kaptan Kat geldi. Vâlî'nin XVII-40 boş]

oturma odasında beklemekte olduğunu başıyla işâret etti. Çıktım. Ayakta "Gud morni." dedi. Yekdigerimizi süzdük. Çıktı gitti. 10 Şubâţ 920 ta'rîhinde yazdığım bir mektûb ile bu vâliden mülâkât istemiş idim. Tafşîlâtı bundan evvelki defterimde mezkûrdur. Şimdiye kadar muvâfaqat veyâ redde dâ'ir bir cevâb verilmemesine nazaran görüşmeyecek demektir. Ne için görüşmek istediğimi ve maqşad-ı mülâkâta esâs olan mâddeleri 'aynen buraya kaydetmeyi fâ'ideli görüyorum.

Söylemek istediğim şeyleri olvaqt bir varaqaya //XX-14// kaydetmiş idim. Onu 'aynen naklediyorum. Malta Polverista 25 Cemâziyyülevvel 1338 ve 16 Şubâţ 1336 Pâzâr ertesi

Mezkûr varaqa bu ta'rîhte tanzîm edilmiş Hâbîb Bey tebyîz etmiş idi. Bugün tamâm bir ay oluyor.

Elif. Hîlâfet-i İslâmiyye ile İngiltere arasında hûsn-i münâşebât te'sîsi lâzım ve zarûrîdir. Çünkü:

1. İngiltere Devleti 'Âlem-i İslâm'ın kısım-ı a'zamına mâddeten hâkimdir.

2. Bu Müslümânların ‘aynı zamânda Maḳâm-ı Ḥilâfet’e bir merbûtiyyet-i ma‘nevîyeleri vardır. Bunun izâlesi ğayri ḳâbildir.
3. O Müslümânların Maḳâm-ı Ḥilâfet’e olan merbûtiyyet-i ma‘nevîyeleri İngiltere’ye olan merbûtiyyet-i mâddîyelerini ihlâl etmez.
4. Bil’akis bu iki ḳuvvet arasında i’timâd-ı mütekâbile müstenid ḥüsn-i münâsebetin* [*مياسبتك yazılmış] te’essüsü bu merbûtiyyet-i mâddîyyeyi te’yîd ve taḳviyye eder.
5. Müslümânlar ḫalîfesiz olamaz. Ḥalîfenin de müstaḳil //XX-15// olması şarttır. Ḥalîfenin İstanbul’dan çıkarılması memleketin inḳısâma uğratılması gibi aḥvâl ve veḳâyi‘ bütûn ‘Âlem-i İslâm’ı taṣavvur edilemeyecek derecede pek ziyâde müte’essir eder ve Bolşevikliĝe atılmasına sebep olur.

Be. Bolşeviklik fikrinin ‘Âlem-i İslâm’a sirâyetinden biḫaḳḳın ḫavfolunmalıdır.

1. Esâsen Bolşeviklerin ĝâyesiyle Müslümânların ĝâyesi bir deĝildir.
2. Müslümânların Bolşevikler ile kolay kolay ittiḫâd etmelerine ihtimâl verilmemelidir.
3. Ancak Müslümânların mevcûdiyyet-i

siyāsiyye ve dīniyyeleri tehlikeye ma'rūz bırakılır ise olvaqt birleşmelerinden korkulur.

4. Cebir ve isti'māl-ı kuvvet gibi yalnız esbāb-ı māddiyye Bolşevikliğin 'Ālem-i İslām'a sirāyet etmesine māni' olamaz. Hālifenin nüfūz-ı ma'nevīsi daḥī bu esbāb-ı māddiyyeye inzimām ederse tehlikenin önü alınabilir. //XX-16//

Şe. Türkler H̄arb-ı 'Umūmī'ye iştirāke mecbūr edildiler.

1. H̄arb-ı 'Umūmī'ye kadar Türkler ile İngilizler arasında münāsebāt-ı ḥasene devām edegelmiştir.
2. Hattā Sa'īd Paşa ve Maḥmūd Şevket Paşa kabineleri zamānında ittifāk teklīf edildi. ('Irāk)'taki mesā'il-i mu'allakanın tamāmen ḥalli için Şadr-ı Esbaḳ H̄aḳḳī Paşa Londra'ya gönderildi. Sa'īd Paşa merḥūm zamānında – İstanbul ve ḥavālīsının ḥimāye-i 'askeriyyesi altına vaz'ı için vukū'bulan – Rusya teklīf-i ḥafīsinden yalnız İngiltere Devleti müsāre'eten ḥaberdār edildi. Ben de o kabinelerde dāḥil idim (evḳāf nāzırı idim). H̄ulāşa İngilizlere her vesīleden bilistifāde taḳarrüb etmek ve dā'imā ḥüsn-i münāsebātı muḥāfaza etmek arzūsunu ḥarbden evvel defā'atle izhār eden

Türkiyâ'ya rûy-ı muvâfaqat gösterilmedi.

3. Bil'akis Türklerin ta'rîhî düşmanı olan * [*olan iki kere yazılmış] Rusya Hükümetiyle ittiḥād edildi. //XX-17// Türkler yalnız bırakıldı. Mevcüdiyyetleri ve memleketleri ḥaṭarlı bir ḥâlde terkedildi. Ḥarbe girmeğe mecbûr oldular. Cihād da i'lân olundu. Ḥattâ cihād fetvâsını imzâ eden şeyḫülislâm daḥî benim.⁴⁹

İşte bu mâddeler üzerine beyânâtta bulunmak millet ve memleketin menâfi'ine ḥidmet etmek edebilmeğe çalışmak* [*چالیشماق yazılmış] Sa'îd ve 'Abbâs Ḥalîm Paşalar ile aramızda bilmüzâkere taḫarrür etmiş idi. Bu müzâkereye bir de yalnız refîk-i kâdîmim Ḥabîb Bey vâkıf idi. ~~Başka~~

20 Samedi 20 Mart (Cum'a ertesi) 28 20 Mart 1920 Cum'a ertesi
Cemâziyyülâhir

İstanbul'dan altı kişinin geleceğini geldiğini Kaptan Yüzbaşı Kat söyledi. Yüzbaşı Kat söyledi faḫaṭ istiḫzârâta Polverista'kanın* [پولورمریستانك*] bakılırsa daha ziyâde olacaktır. //XVII- yazılmış] alt katını taḫliyye ettiler. 41//

Avusturyalıları arka cihetinde bulunan kışlanın odalarına naḫletttiler. Taḫliyye olunan odalara karyola ve dölâb gibi eşyâ getirdiler. Ancak getirilen eşyâya nazaran on altı kişinin geleceğini //XX-18// taḫmîn ettik. “Yarın gelecek.” dediler.

22 Lundi 22 Mart (Pâzâr ertesi) 30 22 Mart 1920 Pâzâr ertesi
Cemâziyyülâhir

Vasaî on ikiye qarîb idi. İstanbul'dan on
Ra'uf Bey, Maḥmūd Paşa, Cevād Paşa, bir kişi geldi.

Cemāl Paşa, Taḥsîn Bey Fâ'îḳ Bey Şeref

Bey Kara Vâşîf Bey Nu'mân Usta Şevket Çürüksulu Maḥmūd Paşa

Bey Es'ad Paşa geldiler. İstanbul'dan Meb'ûsândan Esbak Baḥriyye Nâzırı
Malta'ya bugün vâşıl oldular. //XVII-42// Ra'uf Bey

[sayfa XVII-43 boş]

“ “ Sâbîḳ Ḥarbiyye Nâzırı

Cemāl Paşa Mersinli

“ “ Esbak Ḥarbiyye Nâzırı

Erkân-ı Ḥarb-ı 'Umûmiyye Re'îsi Cevād
Paşa

“ “ Erzurûm Vâlîsi Taḥsîn Bey

“ “ Edirne Meb'ûsu Fâ'îḳ Bey

“ “ “ “ Şeref Bey

“ “ Kara Vâşîf Bey

“ “ İstanbul Meb'ûsu Nu'mân

Efendi

Mîralay Şevket Bey – Çanakḳal'e
Kumandanı

Kemâl Es'ad Paşa

İngilizler İstanbul'un işgâlini müte'âḳib
derdest ile bir vapurda tevḳîf eylemiş
oradan bir dritnota naklederek Malta'ya
getirmiştir. İstanbul'dan pençşenbih //XX-
19// günü hareket etmişler. Ra'uf Beyle
Kara Vâşîf Bey'i meesile meclisten
almışlar ve cebren aldıklarını mübeyyin
bir de 'ilm ü haber vermişler. Erte gün de
Fâ'îḳ Bey'i Şeref Bey'i Nu'mân Efendi'yi

almışlar. Diğer zevâtı hânelerinden kaldırıp götürmüşler. //XX-20//

Defter XVII

Defter XXIII

25 Jeudi 25 Mart (Pençşenbih) 3 25 Mart 336= 1920 4 Receb 1338
Receb Pençşenbih

Öğleden sonra Sa'îd Hâlim ve 'Abbâs Öğleden sonra Sa'îd Hâlim ve birâderi Paşalar ile İsmâ'îl Canbolat ve İbrâhîm 'Abbâs Paşalar ile İsmâ'îl Canbolat ve Beyler birlikte otomobil ile çıktık. Sent İbrâhîm Beyler birlikte otomobil* Antoniyo Bağçesi'nde fotoğraflar aldılar. [*اوطوبيل yazılmış] ile çıktık. Sent Sonra Salima cihetinde Otel Savo'da çay Antonyo Bağçesi'nde fotoğraflar aldılar. içtik. //XVII-44//

Sâ'at beşte Salima cihetinde (Otel Savo)'ya gittik çay içtik. Sâ'at altı buçukta 'avdet ettik. Şabâhleyin bağçede Polverista'nın bağçesinde Çürüksulu Maḥmūd Paşa ve Erkân-ı Harbiyye Re'îsi Cevâd Paşa ile bir sâ'at kadar konuştuk. Bizim İstanbul'dan Malta'ya sevkimiz hakkında Maḥmūd Paşa'nın ma'lûmât ve mü'tâlâ'âtını sordum çünkü o zamân kabinede nezâret~~xxx~~ nâzır olarak bulunuyor idi. Ber vech-i âtî beyânâtta bulundu:

“Sizin sevğolunacağınıza dâ'ir hîç haberimiz yok idi. O gün işittik. Meclis-i Vükelâ'da sorduk. 'Adliyye Nâzır Vâşfî Hâce'nin ifâdesinden İstanbul'da siz Bekirağa Bölüğü'nde iken yekdigerini ta'ķīb eden mitinglerden ürkmüşler sizi cebren alacaklarından korkmuşlar çünkü

Muḥāfīz Seyyid Paşa muḥāfazadan izhār-ı ‘acz etmiş. Bunun üzerine İngiliz ve Fransızlara sizi muḥāfaza eylemelerini teklif etmişler onlar da bilḳabül ‘asker göndermişler idi. Sonra yine emîn olamayarak bütün bütün İngilizlere teslim ve sevḳ etmiş olduklarını anladık. Protesto edip etmediklerini sorduk. Mütereddidâne ‘Söyledik bakalım.’ dediler. Hāriciyye Nāzırı Şadr-ı A‘zam Ferīd Paşa idi. Seyyid Paşa //XXIII-01// bir gün ‘Ben İttihādcıları muḥāfaza edemeyeceğim. Mitingler oluyor bir gün gelip almaları muḫtemeldir.’ demiş. Hükümeti idāre edenler ‘Alabilirler mi bu ihtimāl var mıdır?’ demeleriyle Seyyid Paşa başını bir tarafa eğip bir vaz‘-ı maḫşûş alarak ‘Alabilirler.’ demesiyle onlar da ‘Öyle ise evvelce verdiğimiz kararını taṭbīḳ ederiz.’ demişler.” Bu hikāyeyi Cevād Paşa da te’yid etti ve bizim İngilizlere teslim olunmamız Ferīd Paşa Şabrī Efendi ‘Alī Kemāl Vaşfi Hāce aralarında taḳarrür etmiş olduğunda şübhe olmadığını beyān ve ifāde ettiler.

Dāmād Ferīd Paşa mevḳi‘-i iḳtidāra gelir gelmez arkadaşlarıyla verdikleri karar: bizi tevḳīf ile İstanbul’un muḫtelif maḫallerinde müte‘addid dīvān-ı ḫarbler teşkīl ederek mevḳūfları onlara taḳşim ederek muḫākemelerini sür‘atle intāc ederek birçoklarını i‘dām ederek işi

bitirmekten ‘ibāret imiş. Buna H̄arbiyye Nāzırı Şākir Paşa ile Aḥmed ‘Abūk Paşa muḥālefet etmişler “Bu bizim elimizden gelmez.” demişler. Cenāb-ı H̄aḳḳın ‘avn ve ‘ināyetiyle bu emellerine muvaffaḳ olamamışlar. Şimdi “O ḳarārı niçin taṭbīḳ ve icrā edemedik?” diye esefhān olmakta idüklerini Maḥmūd Paşa söyledi.

Ben Bekirağa Bölüğü’nde mevḳūf iken şā‘ir-i şehīr-i müselleḡ* [*مسلم yazılmış; *müslim* de olabilir] ‘Ākif Bey Velī‘ahd H̄azretlerinden selām ve iltifāt tebliḡ etti ve Zāt-ı H̄azret-i Pādişāhī Sa‘īd H̄alīm Paşa ile selefim Mūsā Kāzım Efendi’nin //XXIII-02// ve Şāḥibmollāzāde İbrāhīm Bey’in bir de bu ‘abd-ı ‘ācizin ḫaḳlarında verilecek ḫūkm-i i‘dāmı infāz ve icrā ettirmeyeceḡi va‘ad-ı ḳavīsinde bulunmuş olduğunu tebsīr etti. İ‘dām ḳarārı netīce-i muḫākemedede taḫaḳḳuḳ edebileceḡinden şimdiden i‘lā i‘dām ḫūkmünün taḫfīfi va‘ad-ı ‘ālīsini biraz ḡarīb gördüğümden ‘Ākif Bey’in bunu yanlış anlamış olduğuna ve bu tebsīr yakında bizim taḫlīş ve taḫliyyemize mütedā’ir bulunduḡuna zāhib olmuş idim. Sonra muṭṭalī‘ olduğumuz aḫvāl ve Maḥmūd Paşa’nın bu beyānı ‘Ākif Bey’in tebsīrinin pek yerinde ve zamānında vuḳū‘bulmuş olduğunu şimdi taḳdīr ediyorum.

اللهم انى اسئلك ان تغفر لى و ترحمنى و تتوب على و

تعافيني من جميع البلاء و البلواء الخارج من الارض و
النازل من السماء انك على كل شئ قدير.

50

27 Samedi 27 Mart (Cum'a ertesi) 5 27 Mart 1920 Cum'a ertesi

Receb

İstanbul'dan dört zātın daha getirilmekte Süleymān Nazīf Celāl Nūrī Ebūzẓiyāzāde olduğunu söylediler. Aḥşām üzeri sā'at Velīd Beyler ile İstanbul Muḥāfızı altı buçukta Süleymān Nazīf ve Celāl Mīrlivā Sa'īd Paşa'yı getirdiler. //XVII-45//

xxx Sa'īd Paşa'yı (İstanbul muḥāfızı imiş) getirdiler. Bunların ne İttihādcılıkla ve ne de* [*ve ne de iki kerre yazılmış] kuvā-yı milliyyeye tarafdārlıkla 'alāqaları yoktur. Üçü gazetecidir. Ferīd Paşa 'aleyhinde neşriyyatta bulunmuşlardır. Sa'īd Paşa'nın sebep-i tevķīfini kendisi de bilmiyor. //XXIII-03//

Dāmād Ferīd Paşa'nın yine şadārete geleceği bunun İngilizler ile bütün bütün tevḥīd-i mesā'ī edeceği ve bundan bilistifāde evvelce muvaffaḫ olamadıkları fecāyi'i bu kerre icrā edeceği zannolunuyor.

Celāl Nūrī Bey Velī'ahd Mecīd Efendi Ḥazretlerinin 'aşabī bir ḥālde bulunduğunu söylüyor.

Defter XXIII

[iç kapakta: Malta Polverista defter (5)]

Beşinci Defter Malta Polverista

28 Mart 1920 Pâzâr

İstanbul'dan iki zâtın daha geleceğini Mülâzım Mafsûd bugün Ferîd Bey'e söylemiş. Gâlibâ temâdî edecektir.

Defter XVII

Defter XXIII

29 Lundi 29 Mart (Pâzâr ertesi) 7 Receb 29 Mart 1920 Pâzâr ertesi

Yine bir dritnot ile Vaķit gazetesi muħarriri Aħmed Emîn ve İstanbul Polis İdâre-i 'Umûmiyyesi Kısm-ı Siyâsî Müdürü Mu'ammer Beyler getirildiler. //XVII-46//

Yine bir dritnot ile İstanbul'dan Vaķit gazetesi şâhibi Aħmed Emîn ve Polis İdâre-i 'Umûmiyyesi Kısm-ı Siyâsî Re'îsi Mu'ammer Beyler geldi. Öğle ta'amında Mu'ammer Bey bizimle bulundu – kendisi Kısm-ı Siyâsî re'îsi imiş. İngilizler İstanbul'da hafî bir polis teşkil ettiklerini ve İstanbul halkından ba'zılarının bunlar ile münâsebâtdâr olduğunu haber almış ta'ķîb ettirmiş. Bunun haķîkat olduğunu anlamış. Sa'îd Mollâ ve 'Abdullâh Cevdet gibi ~~xxx~~ eşhâşın İngilizlere âlet ve a vâsîta olduğunu öğrenmiş. //XXIII-04// Faķat İngilizler de bunun bu vuķûfunu öğrenmişler. Bir gün i vapur iskelesinde yakalamışlar ellerine kelepçe vurarak 'Arabyan Hanı'nda ihtilâttan memnû' olarak bir mâh kadar ħabsetmişler. Oradan buraya getirmişler. İstanbul'da İngilizler ile münâsebâtta bulunan eşhâşmsdan yalnız Sa'îd Mollâ ile 'Abdullâh Cevdet'i zikretti. Diğerlerinin

isimlerini söylemekten teḥāṣī ediyor idi. Zavāllı çok tazyīk görmüş kendisini i‘dām ile tehdīd etmişler ḥattā vapura irkāb eder iken başından fesini alıp bir çuval örtmüşler ellerine kelepçe takmışlar. O ḥāl ile * dretnota* [*دریط نوطه yazılmış] götürmüşler. Kuvve-i ma‘neviyyesi bozulmuş ağlamakta idi.

Aḥşām yemeğinde Aḥmed Emīn berāber idi. Bu metānetini bozmamış kemāl-ı i‘tidāl ile aḥvālden bahşetti. Sa‘īd Mollā’nın ve ‘Abdullāh Cevdet’in Feylesof Rızā Tefkī’in ve ‘Alī Kemāl’in İngilizlerin bu tevķīfātına ālet ve vāsīta olduklarını * Çürüksulu Maḥmūd Paşa’nın tevķīf ve buraya sevķ olunması üzerine Topçu Ferīki a‘yāndan Rızā Paşa’nın Meclis-i A‘yān’da vukū‘bulan müdāfa‘asına cevāben Rızā Tefkī Bey’in cevāb verdiğini ve işin bizim elimizden çıkıp daha büyük ellere geçtiğini artık bununla meşgūl olunmamayı tavsiyye ettiğini ve Hürriyyet ve İ’tilāf Fırķası’nın da bu işlerde ‘alākadār bulunduğunu söyledi. Yemekte ḥāzır bulunan Sa‘īd ‘Abbās Ḥalīm Paşalar ile İbrāhīm Şāhib Bey’in ḥuzūrlarında //XXIII-05// anlattı.

Mu‘ammer Bey bize müte‘allik şāyān-ı kayd ve ehemmiyyet bir şey söyledi. ‘Arabsa ‘Arabyan Hanı’nda mevķūf iken kendisini isticvāb eden İngiliz ķā’im-i

maḳāmlarından * [*boşluk]’in kendisinin Malta’ya sevḳolunacağını beyān münāsebetiyle Malta’da bulunanlardan bir kısmının beynelmilel bir maḳkeme muḳkeme edileceklerini ve diġer kısmının da İstanbul’a getirilip ‘Osmānlı maḳkemesinde muḳkeme olunacaklarını ancak kendilerince muvāfiḳ bir kabinenin teṣekkülünü beklemekte olduklarını söylemiştir.

Bu kabine de bugünlerde teṣekkül etmek üzere bulunan Ferīd Paṣa kabinesi olduġunda Őübhe yoktur. Gelenlerin ifādesine nazaran vaṭanın hemān kāffesi denilecek derecede ekṣerriyyet-i ‘azīmesinin Ferīd Paṣa ve ‘avanesine ‘aleyhdār bulunduġu hālde her naṣılsa Zāt-ı Hāzret-i Pādiṣāhī Ferīd Paṣa’nın Őadāretini arzū etmekte olduġunu söylüyorlar. İngilizler de Ferīd Paṣa’yı istiyorlar imiŐ. Faḳaṭ Anadolu’da ḳıyām eden ḳuvā-yı milliyyenin ufak Őadmeler ile izāle edilemeyeceġini büyük ḳuvvetlerin sevḳine de zamān ve mekānın müsā’id olmadığını ‘ilāve ediyorlar. Ba’zıları Ferīd Paṣa’nın mevḳi’-i iḳtidāra gelmesini bir felāket olarak telāḳḳī ediyor diġer kısım ise Ferīd Paṣa’nın mevḳi’-i iḳtidāra gelmesiyle ḳudret-i siyāsiyyesi* [*قدرة سياسيہسی yazılmış] iflās //XXIII-o6// edeceġinden İngilizler ḳuvā-yı milliyye ile uyuŐacaktır i’tiḳādında

bulunuyorlardır.

31 Mercredi 31 Mart (Cehârşenbih) 9 31 Mart 1920 Cehârşenbih

Receb

Eczâcı Meḥmed Efendi ile Erkân-ı Harb olduğunu haber verdiler. Bakalım zâbiṭânından Ḥilmî Bey geldiler. //XVII- kimlerdir? Ferîḳ Faḥrî Paşa ile Edirne 47// [sayfa XVII-48 boş] Meb'ûsu Fâ'îḳ ve Saruhan Meb'ûs-ı

İstanbul'dan iki kişinin daha gelmekte Sâbıḳı Şabrî Beyler Polverista'nın üst katında şark cihet-i münthâsında vâḳi' Faḥrî Paşa'nın odasının önünde balkonda resmimi aldılar.

O iki zât geldi biri Eczâcı Meḥmed Efendi diğeri de Erkân-ı Harbiyye zâbiṭânından Ḥilmî Beydir. Her ikisini de Batum'da tevḳîf etmişler oradan Çanakḳal'e'ye getirmişler kırk beş gün orada tevḳîften sonra Limni'ye orada da on beş gün ḥabsedip buraya getirdiler. İstanbul'dan deḡilmiş imiş.

3 Nisân 1920 Kemâhlı Sâbit Beyefendi aramızda evvelce müşâvere edildiği vechile bugün Kumandan Kat ile görüştü. Lâzḳıyyeli Türkçe Sansörü Kostantin Yûsuf tercümânlık etmiş. Sâbit Bey kendisini ve memlekette mevḳi'ini anlatmış Vâlî ile görüşmeğe tâlib olmuş. Kat pek ziyâde ḥürmet etmiş ve Vâlî'ye //XXIII-07// bir şey yazmasını söylemiş mes'eleye Fethî Bey de vâḳıftır.

Avril 1920

1336-1338

4 Dimanche 4 Nisân (Pâzâr)

13 Receb

Şâlih Paşa kabinesinin isti'fâsı Dâmâd Ferîd Paşa kabinesinin teşekkülü. //XVII-49//

Defter XVII

Defter XXIII

5 Lundi 5 Nisân (Pâzâr ertesi) 14 5 Nisân 1920 Pâzâr ertesi
Receb

Ba'dezzuhr ikide Meclis-i Meb'ûsân Ba'dezzuhr ikide Meclis-i Meb'ûsân Sâbık ve Esbak Re'isleri Hâlîl ve Hâcî Re'isi Hâcî 'Âdil ve 'Adliyye Nâzırı 'Âdil Beyler ile Ma'ârif Nâzır-ı Esbakı Hâlîl, Ma'ârif Nâzırı Şükrî, Trabzonlu Şükrî Bey ve Trabzonlu Binbaşî Rızâ Bey Rızâ Beyler Beyler ile otomobil* birlikte otomobil ile çıktık. Paskalya [*اوطوموبيل yazılmış] ile çıktık. Sen olduğundan olmalıdır ki Sent Antoniyo Paolo'ya gittik. //XVII-50//

Ba'dezzuhr ikide Meclis-i Meb'ûsân Sâbık ve Esbak Re'isleri Hâlîl ve Hâcî Re'isi Hâcî 'Âdil ve 'Adliyye Nâzırı 'Âdil Beyler ile Ma'ârif Nâzır-ı Esbakı Hâlîl, Ma'ârif Nâzırı Şükrî, Trabzonlu Şükrî Bey ve Trabzonlu Binbaşî Rızâ Bey Rızâ Beyler Beyler ile otomobil* birlikte otomobil ile çıktık. Paskalya [*اوطوموبيل yazılmış] ile çıktık. Sen olduğundan olmalıdır ki Sent Antoniyo Paolo'ya gittik. Oradan daha ileride adanın cenüb sâhilinde Sen Paolo köyündeki otelde çay içtik. Sâ'at beş buçukta 'avdet ettik. Hizmetimize bakan siyâhî Mercân'a bugün İstanbul'a gideceğini tebliğ ettiler hâzır oldu. Eşyalarını otomobile koydular sonra çıkardılar "Vapura hareket etti başka vapura intizâr edeceksiniz." dediler diğer iki 'asker de onunla kaldı. Bu hâl üç def'adır tekerrür ediyor. Bunu maşşûş yapıyorlar zannolunmasın. Hâkîkaten vapura yetiştiremediklerinden kaldı. Diğer def'alarda da yâ "Vapur gelmedi." veyâhüd "Geldi ammâ doludur size yer kalmadı." dediler. Şunu demek isterim ki

İngiltere Hükümeti'nin teşkilât-ı idâresi bizim şimdiye kadar zannettiğimiz gibi muntazam değildir. Pek çok münâsebetsizlikler oluyor. Hele yalancılık ve su'isti'mâl pek çoktur. Daha İstanbul'dan Malta'ya gelir iken //XXIII-o8// rüfekâmızdan Aḥmed Nesîmî Bey'in kendisine verilmek üzere 'â'ilesinin tevdi' eylediği yüz on İngiliz lirasını bir İngiliz zâbiḫi vermedi. Gūyâ 'aşabî bir hâle gelmiş pārayı denize atmış. Faḫaḫ sonra "Tediyye ederim." diyerek bir de sened vermiştir. Hâlâ imzâsı Nesîmî Bey'de mevcûddur. Salvator'a geldikten sonra o zâbiḫ bir def'a geldi. Yalnız on lira verdi. Üst tarafını da muḫassaḫan gönderecekti hâlâ gider.

Ma'ârif Nâzırı Şükrî Bey'in Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi Ḥalîl Bey'in Ziyâ Gökâlḫ Bey'in de bu miḫdâra yakın yâḫûd biraz ziyâde pâralarını vermediler. Bana İstanbul'dan gönderilen bir elbîse paketi kâmilen zâyi' oldu. Mere İki def'a kumandana tezkere yazdım cevâb vermedi. Üçüncü tezkereme de biraz fazla îzâḫât vermek şartıyla (şifâhen) i'âde etti. O da gitti. Daha evvel gelen bir çamaşır paketimden üç pârçasını içinden almışlar. Şalâḫ Bey'in bir takım elbîsesini (İstanbul'dan gönderilen) postada çaldılar. Daha bunun gibi su'isti'mâlin ve sirḫatin bir çok envâ'ı vardır.

8 Jeudi 8 Nīsān (Pençşenbih) 17 Receb 8 Nīsān 1920 Pençşenbih İstanbul'a gitmek üzere Mercān'ı vapura götürdüler. İstanbul'a gitmek üzere Mercān'ı vapura götürdüler. //XVII-51//

9 Vendredi 9 Nīsān (Cum'a) 18 Receb 9 Nīsān 1920 – 19 Receb 338 Cum'a İstanbul'dan Aḳā Gündüz'ü getirdiler. Bugün İstanbul'dan Aḳā Gündüz'ü getirdiler.

10 Samedi 10 Nīsān (Cum'a ertesi) 19 Receb 10 Nīsān 1920 Cum'a ertesi Prens Paşaların işçisinin oğlu küçük //XXIII-09// Kāmil'i* [*قاملی] ayda iki İngiliz Prens Paşaların aşçılarının oğlu küçük Kamilyo'yu ayda iki İngiliz lirası ücretle tuttuk. //XVII-52//

lirası ücretle bugün hizmetimize aldık. Öğleden evvel Kaptan Kat geldi. Prens Paşalara “Vālī'ye mürāca'at ediniz serbestī taleb ediniz belki otelde serbest oturmanıza müsā'ade olunacaktır. Bu olmasa bile bir çok teshīlāt irā'e edileceğini zannediyorum. Erkān-ı Hārbiyye Re'isi Mīralay daḥī bu huşušta çalışacağını va'ad eyledi.” demiş. Şu söze bakılırsa işler deḡişiyor demektir.

11 Dimanche 11 Nīsān (Pāzār) 20 Receb 11 Nīsān 1920 Pāzār

Ṭaleb-i serbestīyi ḥāvī Vālī'ye bir varaḳa yazıldı. Sa'īd yazıldı. Sa'īd Ḥalīm Paşa ile evvelce Ḥalīm Paşa Ḥazretleriyle evvelce neẓāretlerde bulunmuş olanlar imzā neẓāretlerde bulunmuş olan zevāt 'umūm ettiler. Ben imzā etmedim. Yarın nāmına imzā ettiler. Ben imzā etmedim. gönderecekler. Yarın gönderecekler.

Defter XVII

12 Lundi 12 Nīsān (Pāzār ertesi) 21 Receb

İstanbul'da Meclis-i Meb'ūsān'ın Ferīd Paşa kabinesi tarafından feshi. //XVII-53//
[sayfa XVII-54 boş]

16 Vendredi 16 Nīsān (Cum'a) 25 Receb

Bugün Leyle-i Mi'rāc'ı tebcīlen Müslümān mezārılığını ziyāret etmek istedik. Yirmi beş kişiden fazlasına müsā'ade etmediler. Biz de müttefiķan gitmedik. Gece bizim odada Enver Paşa'nın pederi Aħmed Bey Süleymān Dede'nin Mi'rāciyyesini okudu. //XVII-55// [sayfa XVII-56 boş]

20 Mardi 20 Nīsān (Salı) 29 Receb

Göz Ṭabībi Es'ad Paşa bu gece ya'nī cehārşenbih gecesi Diyārbekir × Meb'ūsū Feyzī Bey'in odasında burada bulduğu ālet ile gözlerimi mu'āyene etti. Gözlüklerimin cāmları ğayrikāfī olduğundan tebdīli muķtezā idüğünü söyledi. Birçok rüfekāyı da dünden beri iki gecedir mu'āyene etti. Yarın gözxlükçü gelecektir. Birkaç gündür gözlerim bilhāşşa sağ gözüm ağrıyor. Tedāvī için bir sarı merhem verdi. Gece yatar iken sürülecektir. //XVII-57//

21 Mercredi 21 Nīsān (Cehārşenbih) 30 Receb

Polverista Kışlası'nın arkasında bulunan odalara yatak ve sā'ir eşyā taşıyorlar. İstanbul'dan yirmi dört kişinin daha geleceği söyleniyor. Gözxlükçü geldi. İki sene evvel Berlin'den getirttiğim iki gözxlüğü verdim cāmlarını değiştirecektir.

22 Jeudi 22 Nīsān (Pençşenbih) 1 Şa'bān

Bugün gelen Ajans Royter'de San Remo'da müteşekkil diplomat meclisi Devlet-i 'Osmaniyye'nin mevādd-ı şulhiyyesini karārlaştırmış önümüzdeki mayısın beşinde şulh muraħhaşlarımız Paris'e da'vet olunarak teblīğ edilecekmiş. Çavuş ile anbār

me'mûru geldiler karyolama baktılar. Pek rāhatsızdır belki iyisini verecekler. //XVII-58//

Defter XVII

Defter XXIII

23 Vendredi 23 Nīsān (Cum'a) 2 Şa'bān 2 Şa'bān 1338 ve 23 Nīsān 1920 Cum'a

Hindistān Hılāfet Meclisi nāmına bu 'abd- Şabāhleyin Faḥrī Paşa ile oturmakta iken
 1 'ācizin tevķifinden dolayı İngiltere Raḥmī Bey geldi. Mançester Gardiyan*
 Kıralı'na Başvekīli'ne Hindistān [*مانجستر غردیان yazılmış] gazetesinin
 Nāzırı'na mūrāca'at olunduğuna dā'ir bir benim ḥaḳķımda bir fıkrası olduğunu
 fıkrayı müştēmil olan 6 Nīsān 1920 söyledi. Mezkūr Mançester Gardiyan*
 ta'rīḥli Mançester Gardiyan gazetesini [*مانجستر غاديان yazılmış] gazetesinin 6
 bugün bize vāşıl oldu. Gazetenin fıkrā-i Nīsān 1920 ta'rīḥli ve 22979 nümerolu
 mütercemesi diğēr defterde 'aynen //XXIII-10// nüşhasının altıncı şāḫifesinde
 muḳayyedir. Nümerosu 22979'dur. O sindeki fıkranın⁵¹ Fethī Bey tarafından
 pārça da maḥfūzdur. tereümcümesi ber vech-i ātīdir.

“Şeyḫülislāmın Tevķifi

Müttefikler tarafından şeyḫülislāmın tevķif ve Malta'ya nakli ḥavādişi Hindistān Hılāfet Hey'et-i Murahḫaşası'nı başvekīle ve Hindistān Nāzırı'na ve Kıral'a 'adem-i ḥōşnūdīlerini şiddetle beyāna mecbūr edecek kadar tehyic eylemiştir.

Hey'et-i murahḫaşa 'Ḥalīfeden sonra en yüksek mertēbe-i dīniyye şāḫibinin tevķif olunmasından nāşi' beyān-ı teferrüt ve istikrāh eylemiştir. Ma'māfih diğēr cihetten meḥāfil-i sā'irede bu mertēbe-i

‘aliyye şāhibinin ‘aynı zamānda Türk Hükümeti’nin en mühim siyāsī nāzırlarından* [ناظرلردن* nāzırlardan yazılmış] biri olduğu ifāde edilmiştir.

Hakīkatte vazīfesi nāzırlıktan ‘ibāret olan bu şeyhülislām bilā şübhe Türk milliyetperverlerinin siyāsī rü’esāsından biri olmak üzere tevķif edilmiştir. Müttefik devletler Ermenistān’da yeniden başgösteren katl-i ‘āmları tevķif için tedābīr ittiḥāz etmek ḥuşūşundaki fikirlerini zāten i‘lān etmiş olduklarından Şeyhülislām’ın tevķifinin bu tedābīr ile ‘alākadār olması muḥtemeldir.” //XXIII-11// [sayfa XXIII-12 boş] //XXIII-12//

Defter XVII

24 Samedi 24 Nīsān (Cum‘a ertesi) 3 Şa‘bān

Kotonera Ḥastahānesi’nde Aḥmed Agayef Bey’i ziyāret ettim. Ḥabīb ve Ferīd Beyler ile birlikte gittik. Gözüne ‘ameliyye icrā edildi. Zavāllının bir gözü iḥrāc edildi. ‘Ameliyyeyi Es‘ad Paşa İngiliz ṭabīblerinin muvāfaqati ile icrā etti ve İngiliz eṭibbāsı tarafından Paşa pek ziyāde taḫdīr edilmiştir. //XVII-59//

25 Dimanche 25 Nīsān (Pāzār) 4 Şa‘bān

Es‘ad Paşa bugün de ḥastahāneye gitti. Agayef Bey’i gördürdü. Lehulḥamd ‘āfiyyettedir. İngiliz göz ṭabībī önümüzdeḫki 5 Mayıs’ta iki ay me’zūniyyetle gideceğinden ḡaybūbeti zamānında en mühim ḥastalarını ḫabūl edip etmeyeceğini Es‘ad Paşa’dan sormuş. Memleketimiz nāmına müfteḫir olduk. Paşa muvāfaqat etti. Vilāyete yazmışlar bakalım İngiliz Hükümeti muvāfaqat edecek mi?

26 Lundi 26 Nīsān (Pāzār ertesi) 5 Şa‘bān

Refîkama 16 nümerolu mektûbu yazdım gönderdim. //XVII-60//

27 Mardi 27 Nīsān (Salı) 6 Şa‘bān

Bu gece göz ağrısından epeyce muztarib oldum. Şabâhleyin erken kalktım. Namâzı kıldıktan sonra zannederim üçüncü olarak bağçeye indim. Raḥmî Beyle bir ağaç altında bir sâ‘at kadar konuştuk. Oradan Es‘ad Paşa’nın odasına gittim. Soğuk almış rāḥatsız yatakta buldum. Gözümde* [*كوزومدن yazılmış] şikâyet ettim. İsti‘mâl ettiğim sarı merhemi bırak ben başka bir ‘ilâc tedbîr edeyim dedi. Prens Paşalar gezmeye çıkmışlar idi. Mülâzım Mafsûd a‘yândan Seyyid Bey’in Malta’ya gelmekte olduğunu söylemiş.

28 Mercredi 28 Nīsān (Cehârşenbih) 7 Şa‘bān

Gözlükçü yeni gözlüklerimi dün getirdi. Câmlarını deġiştirmiş. İki nümero cām koymuş. Dört cām koymuş yarım İngiliz lirası aldı. Yeni gözlüğü isti‘mâle başladım. Bugün gelen Taymis Anadolu’da Şehzâde Cemâleddîn Efendi’nin niyâbetinde bir hükümet teşkîl ettiğini yazıyor. Şeyḫ Sünûsî Seyyid Aḥmed Şerîf şeyḫülislâm Muştafâ Kemâl Paşa şadr-ı a‘zam olmuştur. Taymis 15 Nīsān 1920 ta’rîhlidir.⁵² Mezkûr gazete keşide edilmiş olan İstanbul’dan telgraf ta’rîhi 13 Nīsān 1920 ya’nî meclisin feshinden bir gün sonradır. Bilmem doğru mu? //XVII-61//

29 Jeudi 29 Nīsān (Pençşenbih) 8 Şa‘bān

Refîkama 17 nümerolu mektûbunu yazdım. Seyyid Bey geldi. Ḳablezzuhr sâ‘at on biri çâryek geçiyor. Öğle ta‘âmını Prenslerin odasında birlikte yedik. Aḥmed Agayef Bey de ḥastahânedenden geldi. Gözümün ağrısı devâm ediyor. Mütâla‘ama mâni‘ oluyor.

30 Vendredi 30 Nīsān (Cum‘a) 9 Şa‘bān

Bugün oğlum Su‘âd’ın 14 Nīsān ta’rîhli bir mektûbunu aldım. //XVII-62//

Mai 1920**1336-1338**

1 Samedî 1 Mayıs (Cum'a ertesî) 10 Şa'bân

Bugün refîkamdan 5, 6, 7 nümerolu mektûblarını aldım. Oğlum Münîb'in de 22 Nîsân 1920 ta'rîhli mektûbunu aldım. İstanbul'dan bugün gelen 25 Nîsân 1920 ta'rîhli 10937 nümerolu Peyâm-ı Şabâh gazetesinde kuvâ-yı inzibâtiyye qarârnameşi ile taḥşîşâtı hakkında qarârname mündericidir. 26 Nîsân 1920 ta'rîhli nüshasında da nev uşûl dîvân-ı harbler qarârnameşi mündericidir. Mezkûr gazete Şadr-ı Esbak 'İzzet Paşa ile Topçu Rızâ Paşa'nın tevkiplerini yazıyor.⁵³

2 Dimanche 2 Mayıs (Pâzâr) 11 Şa'bân

Hindli Şeyh Maḥmûd Efendi Ḥazretlerinin refîki ve tilmîzi Şeyh Ḥüseyn Aḥmed Efendi'den Kâ'im-i Makâm Tefvîk ve Bektâşî Ḥaydar Beylere İskenderiyye'de Seyyid Bişr'den 5 Receb 338 ta'rîhli bir mektûb geldi. Bizim muḥterem ihtiyâr ḥalâ Hindistân'a gidememiş. //XVII-63//

3 Lundi 3 Mayıs (Pâzâr ertesî) 12 Şa'bân

Refîkama 17 nümerolu mektûbunu gönderdim. İstanbul'dan yirmi dört kişinin geleceği söyleniyor. Bugün Kaptan Kat arkadaşım Ḥabîb Beyle bana iki zâbiḥ karyolası gönderdi. Şimdiye kadar üç karyola değiştirdim. Salvator'a gelince ḡâyet fenâ bir karyola verdiler taş gibi üç pârça minderi var idi. Bir ay kadar bununla kaldık. Sonra yaylı faḡaḡ dar râḡatsız karyolalar verdiler. Bugünkü verdikleri karyolalar râḡattır.

4 Mardi 4 Mayıs (Salı) 13 Şa'bân

Bugünkü Royter Ajansı muraḡḡaşlarımızın Mayıs birde ~~iki~~ İstanbul'dan Paris'e müteveccihan ḡareket ettiklerini yazıyor. Muraḡḡaşlarımız İstanbul matbû'âtına nazaran Şadr-ı Esbak Tefvîk Paşa ve Maḥmûd Muḡtâr Paşa Ma'ârif Nâzırı Faḡreddin Bey Nâfi'a Nâzırı Doktor Cemîl Paşa. Doktor Cemîl Paşa fikr-i siyâsî şâhibi deḡildir. Memleketimizde yegâne operatördür. Taḡbîkî işlerde de fenâ deḡildir.

Şehremāneti’nde birkaç milyon lira şarfiyla haylî iş gördü. Fağat fikr-i siyāseti yoktur. İntihābı muşîb değildir. //XVII-64//

Defter XVII

Defter XXIII

5 Mercredi 5 Mayıs (Cehârşenbih) 14 5 Mayıs 1920 Cehârşenbih
Şa‘bân

Bu gece Prens ‘Abbās Ḥalīm Paşa ile Bugün gelen ajansta* [*اژانس ده* yazılmış] yalnız kaldık – ‘Abdülhamīd-i Sānī Türk liderlerinin (rū’esāsının demektir) merhūmun pederi Ḥalīm Paşa’dan kâtib-i mü’telif devletler ile komşu hükümetlere huşûsîsi Reşīd Bey vāsıtasıyla Mışır zarar edecek bir hâlde mevki’-i iktidāra Hidiviyyetini kendisine tevcih etmek gelemeyecek dereceye gelinceye kadar üzere beş yüz bin lira istediğini hikāye düvel-i mü’telifenin İstanbul’u işgālî etti. Reşīd Bey’in imzalı mektubu ‘Abbās devām edeceği şerā’it-i muşālahadan Paşa nezdinde hālâ mahfūz imiş. Mektub bulunduğu münderic olduğunu İngilizce uzunca yazılmış ve Reşīd Bey tarafından bilen rüfekā söylüyor.

Bu gece Prens ‘Abbās Ḥalīm Paşa ile Bugün gelen ajansta* [*اژانس ده* yazılmış] yalnız kaldık – ‘Abdülhamīd-i Sānī Türk liderlerinin (rū’esāsının demektir) merhūmun pederi Ḥalīm Paşa’dan kâtib-i mü’telif devletler ile komşu hükümetlere huşûsîsi Reşīd Bey vāsıtasıyla Mışır zarar edecek bir hâlde mevki’-i iktidāra Hidiviyyetini kendisine tevcih etmek gelemeyecek dereceye gelinceye kadar üzere beş yüz bin lira istediğini hikāye düvel-i mü’telifenin İstanbul’u işgālî etti. Reşīd Bey’in imzalı mektubu ‘Abbās devām edeceği şerā’it-i muşālahadan Paşa nezdinde hālâ mahfūz imiş. Mektub bulunduğu münderic olduğunu İngilizce uzunca yazılmış ve Reşīd Bey tarafından yazılmış fağat zarfın üzerinde Ḥākān-ı Merhūm’un marka mührü var imiş. Ya’nî isminin ilk harflerini muhtevî bir mühür mevzū’ imiş. Ḥalīm Paşa buna cevāben “Mışır’a gideyim de kolaydır.” demiş. Bu kadar söyledi. Yalnız bu vağ’anın A‘rābî zamānlarında ya’nî yâ o zamān veyâ biraz sonra olup Hidiv Tefiğ Paşa zamānına müşādif imiş olduğunu ‘ilāve etti ve “Bunu sizden başka kimseye söylemedim.” diyerek mahremiyyetini imā eyledi.

Hidiv İsmā‘il Paşa pederi Ḥalīm Paşa’yı Mışır’daki bilcümle emlākından ve hūkūkundan ferāgat ettirdiğini ve aralarında her ikisinin imzāsıyla mümzā

bir muķāvele yapıldığını buna muķābil senevī Mıŝır hazīnesinden pederine kırk bin lira verileceğini mübeyyin imiş. Yedi sekiz sene kadar bu meblağ Hālīm Paŝa'ya verilmiş sonra Mıŝır'ın iflāsı üzerine İngiliz ve Fransız kontrolü vaz'edildiği vakit kırk bin lira on beş bin liraya indirilmiş ve faķať * irş huşuşundaki huķūkunu i'āde etmişler ya'nī mevlā-yı 'itāke sebebiyle Meħmed 'Alī merħūmun 'utaķāsı mīrāsa nā'il olmak haķķı ki haylī yekūn teşkil edermiş onu i'āde etmişler. İşte bu ŝüretle tenzīl edilen meblağı bir dereceye kadar //XXIII-13// telāfī etmek istemişler. Őarīh a söylemedi ammā bu mīrās cihetiyle senevī on bin lira kadar alır imiş çünkü Meħmed 'Alī'nin köle ve cāriyyeleri arasında pek çok zengīnler var imiş. Hālīm Paŝa da Meħmed 'Alī'nin ođlu ve ķurb derece-i i'tibāriyle Mıŝır hānedānının hemān cümlesine müreccaħ olduğundan küllī vāridāt alır imiş. Hālā Meħmed 'Alī merħūmun 'utaķāsından Sa'īd Hālīm Paŝa ile 'Abbās Paŝa mīrās alırlar. Geçen sene biz Bekirađa Bölüğü'nde mevķūf iken öyle bir irş için tevķīfhānede Muķāvelāt Muħarriri Őeref Bey'e bir vekāletnāme yaptırđılar. //XXIII-14//

Defter XVII

Bugün posta günüdür. Gözümün ağrısından mektüb yazamadım. Ra'uf Beyle Fethî Beyle görüştüm. Şu sırada mürāca'at münāsib olup olamayacağını müzākere ettik. Muvāfık görülmedi. //XVII-65//

7 Vendredi 7 Mayıs (Cum'a) 16 Şa'bân

Bugün Raḥmî Bey'e gelen mektüblarda şulḥten evvel hakkında hîç bir şey yapılamayacağını şulḥten sonra kendisini serbest bırakacakları ve İngilizler tarafından bir hüsn-i mu'āmeleye de mazhar olacağını yazıyorlar ve icrâ ettikleri taḥkîkât neticesinde bizi kendi hükümetimizin İngilizlere verdiği ve İngilizlerin de memlekette muḥāfaza-i āsāyiş için aldığına kendilerince kânā'at ḥāşıl olduğunu 'ilāve edil ediyorlar. Cāvid'den Cāhid'e gelen mektübda da Tanîn'i Almanya'da çıkaracaklarını yazıyor imiş. //XVII-66//

9 Dimanche 9 Mayıs (Pâzâr) 18 Şa'bân

Kafkasyalı İbrāhîm Bey kumandanlığa bir mektüb yazmış. Rüfeḳāsından Camızof ile Vafiyadis Hıristiyan arkadaşlarına şehre gitmeleri ve yalnız olarak gezmelerine müsā'ade edildiği hâlde kendilerine Müslümānlara müsā'ade olunmadığından şikāyet ediyor. Re'yimi sordu "Muvāfık." dedim.

10 Lundi 10 Mayıs (Pâzâr ertesi) 19 Şa'bân

Refîḳama 17 nümerolu mektübu yazdım. //XVII-67//

11 Mardi 11 Mayıs (Salı) 20 Şa'bân

Ḥasta oldum. Doktor (İngiliz) geldi. Ḳalb bir nevbet yapmış. Ḥastahāneyi teklîf etti gidemeyeceğimi beyān ettim. İki sâ'at sonra çavuş ile Ürgüblü Mihal geldi. Elllerinde bir varaḳa ḥastahāneye gidemeyeceğimi mübeyyindir. İmzā istediler etmedim "Benim ḥastahāneye ta'alluḳ eder ḥastalığım yoktur. Ben tedāviye deḡil istirāḫata muḥtācım." dedim reddettim. Bir müddet sonra elinde kâğıd Mülāzım Mafsūd gelmiş. Refîḳim Ḥabîb Bey "Uyuyor* [*اويورور yazılmış]." demiş. Ḳabül etmedim.

12 Mercredi 12 Mayıs (Cehârşenbih) 21 Şa'bân

Malta Vâlisi Mareşal Plümer'e bir tezkere yazdım. Dünkü vaq'ayı ve hastahâneyi teklifini hikâye ettikten sonra "Bir hey'et-i tıbbiyye vâsıtasıyla mu'âyene ettiriniz ve onların ta'yîn edeceği bir sanatoryumda istirahatime müsâ'ade ediniz." dedim. Vaqit Gazetesi Sermuharriri Aḥmed Emîn Bey yazdı. Türkçe ve İngilizce müsveddeleri mahfûzdur. Varaqayı gönderdikten sonra Muştafâ Kemâl Paşa'nın Anadolu'da otuz İngiliz'i tevķif ettiğini ve bunların Malta'daki mevķûflara muķâbil idüğünü söylediğini işittim. Ḥüsn-i teşâdüftür inşâ'allâh. //XVII-68//

13 Jeudi 13 Mayıs (Pençşenbih) 22 Şa'bân

Erkân-ı ḥarbiyyenin emriyle bizden gizli tutulan ajansın me'âlini anladık. Türk milliyetperverleriyle Bolşevikler arasında yirmi sene müddetle ittifâķ-ı 'askerî 'aķdedilmiş Bakû'da bulunan yirmi İngiliz Malta rehînelerine muķâbil tevķif olunmuştur.

Dünkü ḥâṭırada Muştafâ Kemâl Paşa'ya isnâd olunan mu'âmele-i tevķifiyye budur. Ya'nî tevķif eden Muştafâ Kemâl Paşa değildir. Dün Mafsûd yanlış söylemiş.

14 Vendredi 14 Mayıs (Cum'a) 23 Şa'bân

Aileye 18 nümerolu mektûbu yazdım. Pâzâr ertesi ve pençşenbih günleri haftada iki gün posta günüdür. Faķaṭ dün yortu olmak ḥasebiyle mektûblarımızı bugüne te'ḥîr ettiler.

Şimdi yine kalbden bir sıkıntı ḥissediyorum. Rabbim selâmet-i 'âķıbet ve imân-ı kâmil iḥsân buyursun. Oğullarım küçüktür Allâh perîşân etmesin. Evvelâ Cenâb-ı Ḥaķķa tevekkül şâniyyen ba'zı aḥbâba i'timâdım vardır. Eşhedü enne lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muḥammeden 'abduhu ve resûluhu. Gece sâ'at 10 daķıķa 40 //XVII-69//

15 Samedi 15 Mayıs (Cum'a ertesi) 24 Şa'bân

Vālî'ye yazdığım tezkere üzerine Erkân-ı Harbiyye ile Hâstahâne Serṭebâbeti arasında cereyân eden muhâbere üzerine Serṭabîb'in müṭâla'asına binâ'en behemeḥâl hâstahâneye naklime karar verilmiş. Bir daha hastalığımдан bahis ile ṭabîb ve 'ilâc ister isem cebren hâstahâneye nakledeceklerini Mülâzım Mafsûd Prens Paşalara – bana tebliğ edilmek üzere – söylemiş.

16 Dimanche 16 Mayıs (Pâzâr) 25 Şa'bân

Refîkama 19 nümerolu mektûbumu yazdım. Ḥaylî vaḳittir mektûblarını bana vermediklerinden şikâyet ettim. Gözümün ḥâlâ ağrımakta olduğunu kalb hastalığı da bugünlerde yeniden kendini göstermekte olduğunu bildirdim. Bu muḥṭıra yarınki pâzâr ertesiye aittir sehven buraya yazıldı. //XVII-70//

17 Lundi 17 Mayıs (Pâzâr ertesi) 26 Şa'bân

Mektûbumu gönderdikten sonra refîkamdan 8 nümerolu mektûbunu aldım ve oğlum Su'âd'ın da 28 Nîsân ta'rîhli mektûbunu aldım. //XVII-71//

19 Mercredi 19 Mayıs (Salı) 28 Şa'bân

Hilâl-ı Ramazân'ı bugün ğurûb vaḳtinde Malta'da Polverista Kışlası'nda gördük. Yarın ramazândır.

20 Jeudi 20 Mayıs (Cehârşenbih) 29 Şa'bân

20 nümerolu mektûbumu* [*مكتوبم mektûbum yazılmış] yazdım. Bugün bizim için Ramazân-ı Şerîf birdir. //XVII-72//

21 Vendredi 21 Mayıs (Pençşenbih) 1 Ramazân

[22 Mayıs'tan devâm] °odama geldi. Bu haberi te'yîd ve tavzîh etti. Kendisine Fransız sansörü Maltalı zâtın Manchester Gardiyan gazetesinin haftalık nüshasında görüp söylediğini ifâde etti.⁵⁴

22 Samedi 22 Mayıs (Cum'a) 2 Ramazân

Öğleden evvel Doktor Fâzıl Berķi Bey kumandanlıktan geldikten sonra bermu'tâd bir varaka ta'lik etti. Bunda – Hindliler Londra'da büyük bir miting 'aķdiyle Meħmed 'Alî Bey irâd-ı nuţuk etmiş İngiltere'nin Türklere karşı aldığı ħâli ve şerâ'it-i şulhiyyeyi tenķid ettikten sonra faķirin Malta'da mevķüfiyyetine naķl-ı kelâm ederek Müslümânların en büyük re'is-i dînisi 'addedilen bir şeyhülislâmın tevķîfi bütün Müslümânlara karşı bir tecâvüz olduğunu ve emr-i ber 'akis olsa da Papa alınıp bir adada ħabsedilse bunun Hıristiyanlara naşıl bir te'sir yapacağını taşavvur etmek lâzım olduğunu bilbeyân bu ħâller böyle devâm ederse İngilizlerin Hindistân'ı ħaybedeceğini bir lisân-ı şiddetle söylemiş olduğu yazılıdır. Berķi Bey° [devâmı yukarıda bir önceki güne yazılmış] //XVII-73//

23 Dimanche 23 Mayıs (Pâzâr) 3 Ramazân

Doktor da Es'ad Paşa şavmın ħastalığıma muzır idüğünü iħtâr etti. Süleymân Nu'mân Paşa da za'afın ħastalığa mazarrat irâş edeceğini söyledi. Kendim dün aħşâm pek ziyâde za'af-ı 'umûmî ħissettim. Birkaç gündenberi kan zâyi' ediyorum. Dün iħtâr ede aħşâm ta'âm edemedim. Oruc olduğum ħâlde bir limonata ile gece sâ'at dokuza kadar kaldım. Dokuzda iki rafadan yumurta yedim o kadar. Bugün oruc tutamadım. Rabbim 'afv ve maħfiretine mazħar buyursun Āmîn.

24 Lundi 24 Mayıs (Pâzâr ertesi) 4 Ramazân

Öğleden sonra 'araba ile Sent Antonyo baħçesine ħabîb ve Bedrî Beyler ile gitmek istedim. "Bugün yortu olduğundan ofiste kumandan ve zâbitler olmadığı için yarın olur." dedi çavuş. 21 nümerolu mektûbumu yazdım. Faķaţ nümero vaz'ını unutmuşum İstanbul'a. //XVII-74//

25 Mardi 25 Mayıs (Salı) 5 Ramazân

Dünkü talebi tekrâr ettim. Bugün de vaķitle kumandan ħaberdâr edilmediğinden bağçe yine olamayacağını söylediler. Maltalı Sansör geldi beş lira aldım. Ofiste on beş liram kaldı.

26 Mercredi 26 Mayıs (Cum'a ertesi) 6 Ramazân

Refikamdan 10 numarolu mektûb aldım. Vâlî Plümer Sent Antonyo Bağçesi ittişâlindeki sarâyında olduğundan o bağçeye gidemeyeceğimi ister isem Filoryana Bağçesi'ne gidebileceğimi Mafsûd geldi söyledi. Raĥmî Beyle Filoryana'ya gittik. Hiç memnûn olmadık. Oradan Salima'ya Otel Oban'a gittik. Onu da yemek kokusuyla dolmuş bulduk. Hâşılı ġayrimemnûn 'avdet ettik. 22 numarolu ~~mm~~ mektûbumu yazdım. 17 lira geldi. Lâkin mektûbda işâret yoktur. Żarfı içinde mektûb çıkmadı. //XVII-75//

27 Jeudi 27 Mayıs (Pâzâr) 7 Ramazân

Lehulĥamd gözümün ağrısı taĥaffûf etti. Müţâla'aya epeyce devâm edebiliyorum.

28 Vendredi 28 Mayıs (Cum'a) 8 Ramazân

İsviçre'de bulunan Necmeddîn Mollâ Beyefendi'ye ta'ahhüdlü bir mektûb gönderdim. Malta Vâlîsi'ne yazdığım tezkereden bahşettim. A Bavyara'da bulunan oğlum Hâĥķî'nın ara sıra mektûb yazmasını ve bir de fotoğrafını göndermesini kendisine iĥtâr buyurmasını ricâ ettim.

Bu mektûbunun cevâbını ki 17 Hâzîrân 920 ta'rîĥlidir 5 Temmûz 920 ta'rîĥinde aldım. //XVII-76//

29 Samedi 29 Mayıs (Cum'a ertesi) 9 Ramazân

Refikamdan 11 numarolu Münîb'den 3 numarolu mektûbu aldım.

Bugüne kadar refikamın mektûbları (5), (6), (7), (8), (10), (11), (13), (9), (15), (14), (16), (17), (18), (19), (20), (21), (25), = =

30 Dimanche 30 Mayıs (Pâzâr)

10 Ramazân

Hindistân Hey'et-i Hîlâfeti'nin 20 Mayıs 920 ta'rîhli mektûbunu okudum. Emîrûlmü'minîn Hâlife-i İslâm'a hitâb edilmiş. "Türklerin ittihâdı diğer Müslümânlara nümüne-i imtişâl olacak mertebede olmalıdır." diyorlar. Bir nüshası mahfûzdur. //XVII-77//

Defter XVII**Defter XXIII**

31 Lundi 31 Mayıs (Pâzâr ertesi) 11 31 Mayıs 1920 Pâzâr ertesi
Ramazân

Bugün İstanbul'dan Reşâd Beyle Sivaslı
22 numarolu mektûbumu refîkama Aḥmed Efendi'yi getirdiler. * Bir
gönderdim. Aḥvâl-ı şîhhiyyeme muvâfiḳ mâhdanberi 'Arabyan Hanı'nda
başka bir yere naklim için Zât-ı Şâhâne'ye İngilizlerin elinde mevḳûf imişler. Aḥmed
mürâca'at etmesini yazdım faḳaḳ evvelce Efendi Sivaslı ticâret ile meşḡûl bir âdam
ba'zı zevât ile müzâkere etmesi onlar imiş. Ermeniler Ermeni kıtâliyle 'alâkadâr
münâsib görür iseler öyle mürâca'at göstermişler İngilizler de tutmuşlar.
etmesini 'ilâve ettim.

Reşâd Bey evvelce Polis Müdüriyyet-i
11 Mayıs 1336 ta'rîhli Peyâm-ı Şabâḥ 'Umûmîsi Kısm-ı Siyâsî müdürlüğünde
gazetesinde Peyâm-ı Eyyâm serlevhasıyla bulunmuş kâ'im-i maḳâm ve mutaşarrîf
'Alî Kemâl şöyle yazıyor "Ocaḡın olmuş bir zâttır. Bizimle berâber Bekiraḡa
baḳiyyetüssüyûf körükçüleri muttaşıl Bölüḡü'nde mevḳûf imiş. Tahliyye olmuş
ḡarîb ḡarîb şâyi'alar çıkarıyorlar. Birinci bilâhère yine tutup getirmişler. * Reşâd
şâyi'a güyâ şebender-i merḳûm, Alfred Bey bir Fransız me'mûrundan mevşûken
Rüstem, Atina Sefîr-i Sâbıḳı Muḥtâr istiḥbâr ettiḡi ifâdesiyle bizim
ḳuvâ-yı milliyenin murahḡaş-ı İstanbul'dan naşıl Malta'ya
maḡşûşları olarak devletlerin talebiyle sevḳedildiḡimizi ḡikâye etmiş. Hâlîl Bey
Paris'e gidiyorlar imiş. İkinci şâyi'a daha de (Meclis-i Meb'ûsân re'îs-i esbaḳı)
parlaktır. Ankara'da Hâlîde Edîb bugün - 4 Hâzîrân 920 Cum'a - 'Alî
Hanım'ın taḡt-ı riyâsetinde toplanan Münîf Beyle benim odamda şabâḥ sâ'at

meclis-i millide Şeyh Sünüsî, Çelebi on birde bulundular. Hâlıl Bey söyledi biz Efendi, Şeyhülislâm Hayrî Efendi, dinledik. Şöyle ki: Biz Bekirağa'da Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi hep mevķûf iken İstanbul'da kadınlar bir hâzır ve nâzır bulunuyorlar imiş. ictimâ' 'aķdetmişler muharririnden Rûşen 'Kerâmet gösterip halka suya seccâde Eşref Bey'in haremî o ictimâ'da salmışsın.' derler. Bu şeyhülislâmlar da "Memleketimizi pârçalamak istiyorlar ne hîç şübhe yok menfâdan ğurbetten maħzâ kadar ħamiyyetli evlâd ve ricâl-i vaţan var kerâmetle Ankara'ya sıçramış olsalar ise //XXIII-15// tevķîf ettiler. İşte İzmir'i gerek." Hülâşası budur.⁵⁵

Reşâd Beyle Sivaslı Aħmed Efendi'yi İstanbul'dan getirdiler. //XVII-78//

Yünâniler işğâl etti. Memleketin idâresi bir takım nâehil ve fenâ âdamların ellerinde kaldı. Biz gidip bu mevķûf olan evlâd-ı vaţanı taħliyye ettirmeliyiz." demiş. İctimâ'da evvelce zirâ'at nâzırını olan Edhem Bey'in zevcesi mevcûd imiş. Bunu zevcine söylemiş o da kabinede bulunan rüfekâsına ħaber vermiş. 'Alî Kemâl (Dâħiliyye Nâzırını) Vaşfî Efendi ('Adliyye Nâzırını) Muştafâ Şabrî Efendi (Şeyhülislâm) daha bilmem kimler ile başbaşa verip müzâkere etmişler. O sırada vukû'a gelecek mitinglerden de korkmuşlar. Evvelâ İngiliz mûmessiline bilmürâca'a mevķûfları tesellüm etmelerini teklîf eylemişler o da "Bu mühim bir iştir. Diğer düvel-i mü'telifenin muvâfaķati olmadıkça olamaz bakalım düşünelim." demiş. Bu efendiler ise "Düşünmeye vakit yoktur. Yarın yâħûd öbürgün büyük bir miting yapılacaktır. Halkın gidip mevķûfları çıkarmaları muħtemeldir. Elde bulunan ve muħâfazada kullanılan 'askerlerimiz ise onlara tarafdârdırlar. Bunlar çıkarsa

~~hükümeti~~ xx İzmir'in işgali hasebiyle hükümetin mütezelzil olan mevki'inden bilistifâde hâl-i galeyânda olan halkı teşvîk ederler Hıristiyanları //XXIII-16// bir katl-i 'âm daha yaparlar. Hem siz ve hem de biz müşkil bir mevki'de kalırız. Bârî mitingden evvel siz 'askerinizi gönderiniz bunları muhâfaza ediniz. Alıp götürmek mes'elesine sonra karar verirsiniz." derler ve buna iknâ' ederler ki haqîqaten miting vuqû'undan evvel İngiliz ve Fransız 'askerleri (hâtırimda kaldığına göre elli neferlik bir müfreze idi) bizim muhâfazamıza me'mûr oldular sonra aşıl mes'ele-i tesellüm dahî halledilmiş bizi ~~hâsâ~~ İngilizlere teslim etmişler Malta'ya göndermişler. Kendileri de olvaqt nefes almışlar.

Daha evvel İstanbul'dan gelen Çürüksulu Maḥmūd Paşa'nın bu huşuştaki beyânâtı da a Reşâd Bey'in beyânâtını bir dereceye kadar te'yîd ediyor. Maḥmūd Paşa ile mülâkâtı olvaqt yazmış idim. O hâtıraya mürâca'at olunsun.

Maḥmūd Paşa o zamân kabinede dâhil olmasına nazaran ifâdeleri mukârin-ı haqîkat olmak iktizâ eder. //XXIII-17// [sayfa XXIII-18 boş] //XXIII-18//

Defter XVII

Juin 1920

1336-1338

1 Mardi 1 H az r n (Salı) 12 Ramaz n

Bugün p ra veren sensör geldi 4 lira aldım. Evvelce 15 lira var idi. On yedi lira da bu kerre geldi. Fa at dördü çıkınca on  c lira kalır on be e  ammedince bugün yirmi sekiz liram ofiste mevc ddur.

1

13

28

2 Mercredi 2 H az r n (Ceh r enbih) 13 Ramaz n

Bugün Malta'ya muv shalatımızın t m sene-i devriyyesidir. Hüseyin C hid Bey'e İstanbul'dan ' 'ilesini Malta'ya getirtmesine* [کثیر یتمسنه* yazılmış] m s 'ade ettiler. O da bugün telgraf ile istedi. C hid Bey'e olan  u m s 'adeye bin 'en daha bir kaç z t m s 'ade talebinde bulunmaktadır. //XVII-79//

3 Jeudi 3 H az r n (Pen enbih) 14 Ramaz n

Bugün yortu olmak hasebiyle mekt blarımızı yarın yazacak imi iler imi iz. H zret-i ' s 'nın rahm-ı m dere vuk 'u g n  imiş.

4 Vendredi 4 H az r n (Cum'a) 15 Ramaz n

23 nümerolu mekt bumu refi ama yazdım. 'Abdull h Efendi bu a  am ift rda bizimle idi.  r n   hı İstanbul'a geçen sene geldiğinde bir sult n ile te'ehh l etmek arz sunu göstermiş muv fa at etmemi ler. Bunun  zerine Sa' d H l m Paşa dedi ki "Benim  ad retim zam nında  r n Sefiri Ma m d H n birkaç def'a   hın te'ehh l arz sunda bulunduğundan ve iki h k met-i isl miyyenin hüsn-i m n seb tına te' ir-i küllisi olacağından bahi le birkaç def'a bir sult n arz sunda bulunduğunu bana im  etti. Ben de Sult n Re  d mer uma 'arzettim fa at muv fa at etmedi." //XVII-80//

5 Samedî 5 Hâzîrân (Cum'a ertesi) 16 Ramazân

Câhid Bey'e verilen müsâ'adeden istifâde etmek istemeyen rüfeķāya cevâb-ı red verilmiş. "O Câhid Bey'e maḥşûş bir müsâ'adedir 'umûmî müsâ'ade yoktur." demişler.

6 Dimanche 6 Hâzîrân (Pâzâr) 17 Ramazân

Malta'da ḥaylî zamândanberi ta'mîrde bulunan Yûnân'ın Avarof zırhlısında bulunan 'askerlerden ba'zıları ile Maltızlar arasında dün veyâ evvelki gece münâza'a çıkmış. Maltızlardan yedi sekiz kişi mecrûḥ olmuş. Rumlardan biri ölmüş. Maltızlar iki yüz kişi kadar Avarof'a gitmek istemişler. Topları çevirip mâni' olmuşlar. Maltızlar Rumları arıyormuş onlar da saklanmışlar. Malta'ya Rum gelmiş ba'zı Rumlar var imiş ḥattâ bizim taraftan ya'nî cihetten bir Rum 'asker firâr etmiş burada kalmış çârşûda muḥallebi satıyor imiş. Kafkasyalı Hirakyadi dışarıya çıkınca onunla görüşür birlikte gezer imiş. //XVII-81//

7 Lundi 7 Hâzîrân (Pâzâr ertesi) 18 Ramazân

Refîķama 24 nümerolu mektûbumu yazdım.

Öğleden sonra İstanbul'dan Esbaķ Dâḥiliyye Müsteşârı Muştafâ 'Abdülḥâliķ Beyle Erkân-ı Harbiyye Kâ'im-i Maķâmı Başrî Bey'i getirdiler. Bizim kışladadırlar. Başrî Bey Esbaķ Harbiyye Nâzırî mevķûf bulunan rüfeķâdan Cevâd Paşa'nın dâmâdıdır. – 'Abdurrahmân Şeref Bey, Hâzım Bey, Ḥasan Ziyâ Paşa hep Bekiraġa'da mevķûf imişler. Kuvâ-yı Milliyye İzmid'i geçmiş Derince'ye kadar gelmiş. İstanbul'un Anadolu'da hîç bir kuvveti ve kumandanı kalmamış hepsi İstanbul'a 'avdet etmişler. A Mafsûd geldi yarın sâ'at ikide üç İngiliz tabîbi tarafından mu'âyene olunacağını tebliġ etti. Vâlî'ye yazdığım tezkerenin cevâbı olacaktır. Faḥrî Paşa'nın da mu'âyene olunacağını söyledi.

8 Mardi 8 Hâzîrân (Salı) 19 Ramazân

Ba‘dezzuhr sâ‘at ikide Kotonera Hâstahânesi’ne gittik. Bir sâ‘at bekledik. İki tabîb mu‘âyene etti. Faḥrî Paşa’yı da mu‘âyene ettiler. Vaḳit Sermuḥarriri Aḥmed Emîn Bey tercümân idi. Doktor Yüzbaşı Ḥarpûṭlu Ḥalîl Bey ile Selânikli Binbaşı Ḥâzım Bey’e İstanbul’a ‘avdetleri tebliğ edildi. Daha birkaç kişi olduğu söyleniyor. Hâstahânededen geldikten sonra refîkâmın 13 Münîb’in 4 nümerolu mektûblarını aldım. //XVII-82//

9 Mercredi 9 Ḥazîrân (Cehârşenbih) 20 Ramazân

Bu şabâḥ Kumandan Kat arkadaşım Ḥabîb Bey’e de ‘avdetini tebliğ etti. Sûdî Bey Saruhan Meb‘ûsu Şabrî Bey Sivas Murahḥaşî Midḥat Bey Sinob Müftîsi Ḥasan Fehmî Efendi Tabur Kâtibi ‘İzzet Efendi gidiyorlar. Allâh selâmet versin. Yemek pârası yedişer buçuk şilin (yevmiyye) verdikleri taḳdîrde kuruvazör ile gidebileceklerini de tebliğ ettiler. Ṭabî‘î hepsi râzî.

Ofisteki 28 lirâdan dokuz lirasını Ḥabîb Bey’e ḥavâle ettim. Yirmi bir lira da ben verdim. Mecmû‘u otuz İngiliz lirası ile on ‘Osmânlı lirası verdim. Ofiste on dokuz liram kaldı. Faḳaṭ Ḥabîb Bey’in gelecek pâralarını bana vermeleri için ofise ḥavâlenâme yazdı.

10 Jeudi 10 Ḥazîrân (Pençşenbih) 21 Ramazân

25 nümerolu mektûbu yazdım. Kampın İngiliz tabîbi benim evvelki günkü* [*كونكه] yazılmış] mu‘âyennemde doktorlar vazîfelerini îfâ ettikleri ve benim de yakında buradan gönderileceğim zannında bulunduğunu Ḥalîl Bey’e söylemiş ve gideceklerin listesi elinde bulunan onbaşıya “Ḥayrî Efendi’nin ismi yok mudur?” diye sormuş olduğunu Doktor Ḥarpûṭlu Ḥalîl Bey söyledi. //XVII-83//

11 Vendredi 11 Ḥazîrân (Cum‘a) 22 Ramazân

Ḥabîb Bey’e Sûdî Bey’e Doktor Ḥalîl Bey’e (Valetta’ya) gitmek ve ba‘zı yolculuk levâzımını tedârik etmek üzere izin verdiler. Her birine bir veşîka verdiler ba‘dezzuhr üçten sekize kadar gezebilecekler.

12 Samedî 12 Hâzîrân (Cum‘a ertesi) 23 Ramazân

Bugün Kat gelmiş Prenslerin odasında pâzâr ertesi günü bir çok zevâtın serbest olarak şehre gidip gelebileceklerini söylemiş. Yeniden İstanbul’a gidecek sekiz kişilik bir liste bulunduğu rivâyet olunuyor.

İrân’da bulunan Hind ‘askerleri Bolşeviklere iltihâk eylediğini İngiliz olanları da ‘İrâk’a ric‘at etmek üzere bulunduğunu bugün Malta’ya gelen ajansın* [اژانس ك*] yazılmış] yazdığını Hâbîb Bey Maltalı Sansör’den rivâyeten (Veletta)’dan haber getirdi. İstanbul’a gideceklere dışarıya çıkmağa bugün de müsâ‘ade ettiler. //XVII-84//

13 Dimanche 13 Hâzîrân (Pâzâr) 24 Ramazân

Bu gece Polverista balkonunda Sâbık İ‘âşe Nâzırı Kemâl Bey ile iki sâ‘at kadar konuştuk. Merkez-i ‘Umûmî’nin haţâlarından bahşettik. Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsının tıbbî kabinede bulunanlar gibi “Başka âdam yoktur.” diyerek kendilerine haşr-ı mevki‘ ettiklerini en büyük haţâ olmak üzere gösterdim. Haş verdi. Tal‘at Paşa’nın son zamânında isti‘fâ etmesini ben muvâfık görmedim. Kemâl Bey ise Tal‘at Paşa kabinesinde a‘zâ arasında imtizâc olmadığından Hâlîl Bey’den başka büyük a‘zâ vükelânın Enver Paşa ‘aleyhinde bulunduğundan ‘adem-i isti‘fâ mümkün olmadığını söyledi ve Enver Paşa yalnız isti‘fâ ‘aleyhinde bulunmuş ise de hiç kimsenin ona müşâreket etmediğini söyledi. Nişfülleyden* [نصف الليل دن*] sonra sâ‘at biri geçmiş idi ayrıldık.

14 Lundi 14 Hâzîrân (Pâzâr ertesi) 25 Ramazân

26 numarolu mektûbumu yazdım. //XVII-85//

15 Mardi 15 Hâzîrân (Salı) 26 Ramazân

Medîne Kumandanı Ferîk Fahrî Paşa resmimi çıkardı. Mağbesimiz olan Polverista Kışlası’nın şarç cihetinde en güşede (21) numarolu Fahrî Paşa’nın odasının önünde

balkonda Paşa'nın çiçek saksıları arasında çıkardı. Bir koltukta oturdum. Siyâh maşlahı lâbis idim.

16 Mercredi 16 Hazîrân (Cehârşenbih) 27 Ramazân

Muştafâ Kemâl Paşa ile Fransızların bir mütâreke imzâ ettiklerini ve İstanbul hükümetiyle Muştafâ Kemâl Paşa'nın Bursa'da müzâkereye başladıklarını bugün gelen İtalya'nın Koriye Della Sara* [*Corriere Della Sera] gazetesi yazıyor.⁵⁶

Habîb Bey çarşıya çıktı. Bana altı İngiliz lirasına bir bavul aldı.

Kumandan Kat odama geldi. Binbaşı olmuş tebrik ettim. Mu'âyenem netîcesini sordum. "Daha bir şey almadım yakında iyi bir haber alacağımı ümmîd ederim." dedi. Arzû ettiğim zamân dışarıya çıkmamı söyledi. Mufaşşal deftere mürâca'at oluna. //XVII-86//

Defter XXIII

28 Ramazân 1336 ve 16 Hazîrân 1920 Cehârşenbih

Kumandan Kat odama geldi. Kablezzuhr sâ'at on bir idi. Mülâzım Mafsûd yanında bir de kâ'im-i maqâm rütbesinde bir İngiliz var idi. Diğer x odalardan ba'zılarını dahî ziyâret ettiler. Prenslerin odasına Ferîk Fahrî Paşa'nın odasına girmişler ve altmış kişilik bir listeyi bugün Londra bugün göndereceklerini ve "Bu listede esâmîsi dâhil olanlar haftada iki gün ba'dezzuhr ikiden sekize kadar serbest çıkabilecekleridir." demiş. İki sâ'at sonra mezkûr liste geldi. Aşağıda dîvâra ta'lîk edilmiş. Elli altı kişi listeye dâhildir* [*داخل yazılmış]. Vükelâ hemân kâmilen serbest olunanlar meyânındadır. Esbak Dâhiliyye Nâzırı 'Alî Fethî Bey dâhil değildir. Vâlilerden Esbak Polis Müdîri Ahmed Bey (Sivas Vâlîsi) ve Edirne Vâlîsi Zekeriyâ Bey ve Hâcî 'Âdil Bey listede dâhildir. Diğer vâliler ki Sâbit Bey, Memdûh Bey, Cevdet Bey, Mu'ammer Bey, Kırkkilisa Mutaşarrıfı Hilmî Bey serbestî alanlar meyânında yoktur. Sonradan gelen Erzurum Vâlîsi Tahşîn Beyle Muştafâ 'Abdülhâlik Bey de yoktur. //XXIII-19// Bunlardan başka serbestî verilmeyen zevât

Ferîk Fahrî Paşa

“ Maḥmūd Kâmil Paşa

Livâ ‘Alî İhsân Paşa

Ṭabîb Süleymân Nu‘mân Paşa

Aḥmed Ağayef Bey – bilâhère haftada yalnız bir gün çıkmasına müsâ‘ade olundu

Ziyâ Gökalp Bey

‘Âtıf Bey

Ḥüseyn Câhid Bey – ‘â’ilesinin Malta’ya gelmesine müsâ‘ade edilmiş olmakla çıkıyor fakat ‘â’ilesini getirmiyorlar

İzmidli Ḥâce Rıf‘at Efendi

Sivas Murahḥaşî Ğanî Bey

Merzifon Kâ‘im-i Maḳâmı Fâ‘ik Bey

Kâ‘im-i Maḳâm-ı Müteḳâ‘id Mümtâz Bey – beş on gün sonra müsâ‘ade ettiler

Mîralay Mürsel Bey

Ḥüseyn Kadrî Bey

Tevfik Hâdî Bey

Diyârbekirli Feyzî Bey

“ Zülfî Bey

Doktor Fâzıl Berķî Bey mu‘aḥḥaran* [*مؤخر yazılmış] mażhar-ı müsâ‘ade oldu

//XXIII-20//

Muhâcirîn Müdir-i Esbakı Şükrî Bey

Fethî Bey

Ṣâbit Bey

Cevdet Bey

Memdüh Bey

Mu‘ammer Bey

Taḥsîn Bey

Kırkkilisa Mutaşarrıfı Ḥilmî Bey

Garnizon kumandanlarıyla daḥî bunlar meyânında mażhar-ı serbestî olmamışlardır.

Merkez Kumandanı Cevâd Bey serbest ‘addolunanlar meyânındadır.

Çürüksulu Maḥmūd Paşa

Cevâd Paşa

Cemâl Paşa

Göz Tabîbi Es'ad Paşa

Ra'uf Bey

Kara Vâsıf Bey //XXIII-21//

Edirne Meb'ûsu Fâ'ik Bey

Velhâşıl sonradan gelen zævât gazeteciler hemân kâmilen serbestî verilenler meyânındadır. Bunlar meyânında Trabzonlu Acente* [*اجنته yazılmış] Muştafâ Efendi'ye serbestî verilmemiştir.

Bu tefrikin esbâb-ı hâkîkiyyesi anlaşılamiyor. San Remo Muşâlağa Şerâ'itî'nde ta'yîn olunan mevâd ikiye ayrılmış (1) Düvel-i Mü'telife teba'asına su'imu'âmele edenler ki bunlar garnizon kumandanları olabilir (2) Harb eşnâsında Memâlik-i 'Osmanîyye'de icrâ olunan tahtîllerden mes'ûl olanlar. Bu ikinci kısımda zâhire nazaran vâliler dâhil olabilir denilse faķať hiç 'alâķa ve münâsebeti olmayan meşelâ 'Alî Fethî Bey, Hüseyin Ķadrî Bey, Mümtâz Bey gibi bir çok zevâtın serbest 'addolunmayan kimseler arasında bulunması doğrusu anlaşılamaz. Cenâb-ı Haķ netîcesini hayretsin. Mazhar-ı serbestî olmayan arkadaşlarımız tabî'î me'yûs oldular. Allâh cümlesini muhâfaẓa buyursun //XXIII-22// hele 'Abdullâh Efendi gibi harb eşnâsında memlekette bulunmamış 'ömrünü seyâhatle memâlik-i ecnebiyyede geçirmiş altmışını geçmiş bir ihtiyârın serbest 'addolunmaması mücib-i hayrettir. 'Askersiz dışarıya çıkmaya me'zûn olanların esâmîsi:

Cimcoz Bey -	İstanbul meb'ûsu	Ahmed	Emîn	Vaķit gazetesi şâhibi ve sermuħarriri
Süleymân "	Sûdî Bey	'Abdülkâdir		binbaşı
İbrâhîm Şâhib "	adliyye nâzırı	Ķilmî -		muħarrirînden
Ahmed Paşa	Enver Paşa'nın pederi	'Alî -		Karaħişâr-ı Şâhib meb'ûsu
'Abbâs Ķalîm Paşa	nâfi'a nâzırı	Cevâd Paşa -		Erkân-ı Harbiyye-i 'Umûmiyye re'îsi
Midħat Bey	Sivas muraħħaşî	İsmâ'il Bey		
Ķalîl Bey	adliyye nâzırı	Hüseyin Ra'uf "		baħriyye nâzırı

‘Alî Münîf “	nâfi‘a nâzırı	Vâsîf “ -	Mîralay Kara Vâsîf
Tosun “	ajans müdürü	Fâ‘îk Bey -	Edirne meb‘ûsu
Meḥmed Cemâl Paşa -	ḥarbiyye nâzırı	Sa‘îd Paşa -	İstanbul muḥâfızı
Es‘ad Paşa -	göz ṭabîbi	Süleymân Nazîf Bey -	muḥarrir-i meşhûr
Aḥmed Şevket Bey -	Galatalı mîralay	İslâm -	Sa‘îd Paşa’nın kölesi
Meḥmed Şerîf Bey -	Edirne meb‘ûsu	Mu‘ammer Meḥmed Bey -	Polis Kısm-1 Siyâsî müdürü
Lokmân Efendi -	İstanbul meb‘ûsu	Meḥmed Ḥasan “	
Ebüzziyâ Velîd “ -	Taşvîr-i sermuḥarriri	Efkâr Re’fet Paşa -	livâ
Celâl Nürî Bey -	İleri şâhibi sermuḥarriri	ve Seyyid Bey -	a‘yândan

//XXIII-23//

Fehmî Bey -	Sinob Müftüsü Ḥasan Fehmî Efendi	Nesîmî Bey	ḥâriciyye nâzırı
Canbolat “		Rızâ Hâmid “	Bursa meb‘ûsu
Cevâd “	İstanbul merkez kumandanı mîralay	Sa‘îd Ḥalîm Paşa	şadr-ı a‘zam
Çankirü ‘Azîz -	Karslı İbrâhîm Bey’in birâderi	Ḥacî ‘Âdil Bey	Meclis-i Meb‘ûsân re’îsi
Meḥmed Bey	“	Kemâl Bey	Merkez-i ‘Umûmî a‘zâsından i‘âşe nâzırı
Müsâ Bey	“	Şükrî Bey	Ma‘ârif nâzırı
Tavşanikin Mamleyeti	“	Maḥmûd Paşa	Çürüksulu a‘yândan Ferîk
Vafiyadis	“		

İstefan

Zekeriyâ* Edirne vâlisi

[*زكريا*

yazılmış] Bey

Binbaşı Rızâ Merkez-i ‘Umûmî

Bey a‘zâsından

Rahmî Bey İzmir* [*ارمير*

yazılmış] Vâlisi

Midhat “ İttihâd ve Teraqqî

Kâtib-i ‘Umûmîsi

Mâcid “ Dîvân-ı Muhâşebât

mümeyyizlerinden

Hâzım “ binbaşı Selânikli İstanbul’a gitti

İbrâhîm “ Karslı Edirne

Hükümet-i Muvakkate

Re’îsi

Yûsuf “ “

Ranceski “

Katroy

Muhtâş Bey “

Ahmed Bey Polis Müdür-i

‘Umûmîsi

Şabrî Bey Saruhan Meb‘ûsu

Hayrî Efendi

//XXIII-24//

Bir hafta on gün sonra ‘Abdullâh Efendi’ye Bolu

Reşad Bey’e Bolu mutaşarrıfı

Hâcî Ahmed Efendi’ye Sivaslı tâcir

Tahtsîn Bey’e Sûriyye vâlisi

Muhtâfâ ‘Abdülhâlik “ dâhiliyye müsteşarı

Muṣṭafâ Efendi'ye Trabzonlu acente
 Mümtâz Bey'e ~~Miralay~~ kâ'im-i maḳâm
 İzmitli

Bunlara da müsâ'ade ettiler.

Basrî Bey Cevâd Paşa'nın dâmâdı erkân-ı ḥarb kâ'im-i maḳâmı – müsâ'ade
 olunmuştur.

24 Temmûz 920'de bu müsâ'adeyi geriye aldılar.

Müsâ'adeye maẓhar olamayanlar garnizon zâbiṭânı

Sâmî Bey	mîralay	
Tevfîk “	“ “	
Tevfîk “	kâ'im-i maḳâm	
Ḥaydar “	binbaşı	
İbrâhîm Ḥaḳḳî “	“ “	
Celâl Bey	mîralay	İstanbul'a gitti
Cemâl Efendi	yüzbaşı	
Ṭâhir Efendi	“ “	

//XXIII-25//

Haylî zamândanberi daha otuz kişiye müsâ'ade olunacağı söyleniyor idi. Bugün 19
 Zîlḥicce 1338 ve 3 Eylül 1920 Cum'a kışlanın orta kat merdiven başına bir cedvel
 astılar. Dışarıya çıkmaya me'zûn olmayanların esâmîsidir. Yalnız beş altı kişi istiṣnâ
 edilmiş mütebâkî kâmilen serbest 'addolunmuştur. İstiṣnâ edilenler:

Diḡyârbekir Meb'ûsları Zülfi ve Feyzî Beyler
 Cevâd Paşa'nın dâmâdı Kâ'im-i Maḳâm Basrî Bey
 Binbaşı 'Ârif Efendi
 Mülâzım Yûsuf Efendi
 Mîralay Mürsel Bey

//XXIII-26// [sayfa XXIII-27-28 boş] //XXIII-28//

Dışarıya çıkacaklara imzâ ettirilen varâka şüreti bālâsında me'zûn olan zâtın ismi ve nûmerosu yazılıdır ve bu zâta verdiği söz üzerine sâ'at on beşten yirmiye kadar me'zûn olduğu yazılmış ve kumandan tarafından imzâ edilmiştir.

Bunun zîrinde: çıkacak [*جيفهكك* yazılmış] zât: Büyük Britanya'nın* [*بريتانك* yazılmış] veyâ müttefiklerinin menâfi'ine muğâyir hiç bir harekette bulunmayacağına ve hükümet-i 'askeriyye tarafından ısdâr olunan evâmire ri'âyet edeceğine ve yukarıda zikrolunduğu gibi sâ'at yirmide kampa [*قامپا* yazılmış] 'avdet edeceğine söz verdiği yazılıdır. Zvîri imzâ edile –

Sâ'at on beş: ba'dezzuhr vasa'ti sâ'at üçtür. Yirmi de: sekizdir.

Bu varâkanın İngilizce birx aşlı mahşû mahfûzdur.

Mu'ahharan ba'dezzuhr ona kadar müsâ'ade ettiler. //XXIII-29//

Defter XVII

17 Jeudi 17 Hazîrân (Pençşenbih) 28 Ramazân

27 nümerolu mektûbumu yazdım. Dünkü müsâ'adeden bilistifâde bugün on yedi kişi serbest olarak çıktılar sâ'at 2'den sekize kadar.

Refîkanın 9 nümerolu mektûbu bugün geldi.

18 Vendredi 18 Hazîrân (Cum'a) 29 Ramazân

Dün ahşâm havâ bulutlu olduğundan hilâl-ı şevvâl görülemediği cihetle bugün bayram yapılamadı. Arkadaşlardan bir kısm-ı a'zamı maqbere-i mü'minîni ziyârete gittiler. Benim gözüm ağrıyor gidemedim. Ramazân-ı şerîf bugün ile otuz oldu. //XVII-87//

19 Samedi 19 Hazîrân (Cum'a ertesi) 1 Şevvâl

Kışla içinde beynerrüfekâ tebrîk-i ‘iyd mu‘âmesi icrâ kılındı. Refîkamdan 15 nümerolu 5 Hâzîrân 1336 ta’rîhli mektûbu aldım.

Dün gece Malta’dan bir alay ‘asker İstanbul’a gitti. Malta Limânı’nda bulunan sefâ’in-i hârbîye de hareket etmişler. Kuvâ-yı Milliyye tarafından İzmit’te İngilizlerin tazyîk olunduğu ajans haberlerindedir.

20 Dimanche 20 Hâzîrân (Pâzâr) 2 Şevvâl

‘Alî Kemâl Peyâm-ı Şabâh’ın 17 Ramazân 1338 ve 5 Hâzîrân 920 ta’rîhli nüshasında Evkâf Nezâreti’ne haşrettiği başmağâlesinde “Hâşmın yalnız kuşûrlarını araştırmamalıyız. Fazlını teslim etmek de bir vazîfe-i insâniyyedir. Bu nezâret son senelerde Hâyri Efendi gibi bir iki nâzır görmüş olaydı şimdi Bağçekapısı’nda beht ile gurûr ile temâşâ eylediğimiz vakıf hânları gibi en gümrâh en kıymetdâr yerlerinde daha bir çok mebânîye mâlik olurdu ilh” dedikten sonra mağâlenin nihâyetlerinde “Biz öyle sanırsınız ki ibtidâ-yı emirde evkâfın vâridâtını da meşârifini de bir kerre tesbît eylemeli müstakîmâne müdürâne bir taşarrufa mazhar kılmalıdır. Ondan sonra da hattâ bigânelerin bile gözüne çarpan o rengârenk menâbi’-i serveti işletmeli o dakikâefineleri meydâna çıkarmalı kısa bir ifâde ile Hâyri Bey’in tuttuğu yolu ta’kîb eylemelidir ...” ‘aynen.⁵⁷ //XVII-88//

21 Lundi 21 Hâzîrân (Pâzâr ertesi) 3 Şevvâl

28 nümerolu mektûbumu yazdım.

Bu hafta gelen Avrupa gazetelerinde Es‘ad Paşa Toptânî’nin Paris’te bir oğtel kapısının önünde Rüstem nâmında bir Arnavud tarafından katledilmiş olduğu ve derdest edilen Rüstem Es‘ad Paşa’nın Arnavudluğa bir belâ olduğundan katleylediğini i‘tirâf ettiğini yazıyor.

22 Mardi 22 Hâzîrân (Salı) 4 Şevvâl

Korye Della Sara gazetesi 20 Hâzîrân 920 ta’rîhli nüshasında İzmit’in İngilizler tarafından Kuvâ-yı Milliyye’ye tahliyyesine karar verildiğini yazıyor.⁵⁸ //XVII-89//

23 Mercredi 23 Hazîrân (Cehârşenbih) 5 Şevvâl

İstanbul'a gideceklerden Sûdî Bey'e bir kaç gün evvel tamâmiyle serbest olup ~~xx~~ hangi vapur ile ister ise gidebileceğine dâ'ir bir veşîka vermişler idi. Bugün o veşîkayı geriye aldılar ve "İş'âr-ı âhire kadar memleketlerine 'avdete me'zûn olan Türklere izin verilmeyecektir." diye emir aldıklarını Kumandan Kat Sûdî Bey'e söylemiş. Hâbîb ve Sûdî ve Şabrî Beyler ile diğerlerinin 'azîmeti şimdilik kaldı. Sebebi Kuvâ-yı Milliyye'nin İngilizlere ta'arruzu olacaktır. Hayırlısı Allâhından.

24 Jeudi 24 Hazîrân (Pençşenbih) 6 Şevvâl

29 nümerolu mektûbu yazdım. Münîb'e kart vâşıl olmuştur. Bu sırada Cezîretül'arab'da yetmiş bin İngiliz 'askeri bulunduğunu Taymis yazıyor. Bunun on üç bini İngiliz mütebâkîsi Hindli imiş. Mezopotamya* [*موزوپوتاميا* yazılmış] için İngiltere'nin senevî elli milyon lira şarfetmekte olduğunu da Taymis 'ilâve ediyor.⁵⁹

İbrâhîm Bey Miçi ile görüştü. Miçi bugün Londra'ya müteveccihen hareket etmiş. Buraya geleli beş ay olmuş. Prensler ile ve benim ile görüşmek üzere on altı 'arz-ı hâl verdiği hâlde muvaffak olamadığını İbrâhîm Bey'e söylemiş. //XVII-90//

25 Vendredi 25 Hazîrân (Cum'a) 7 Şevvâl

Bugün gelen ajans Yûnân kuvve-i 'askeriyyesine Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliyye-i 'askeriyye üzerine hareket etmek üzere ~~me~~ Avrupa devletlerinin me'zûniyyet verdiklerini yazıyor.

Üç gün evvel İstanbul'dan bir Maltalı gelmiş orada erkân-ı harbiyyede müstağdem gönüllü 'asker imiş. İngilizlerin İstanbul'da pek düşkün olduklarını İzmit'i tahtiyette ettiklerini ve bir gece baskınında erkân-ı harbiyye zâbitlerini Türklere esir verdiklerini bir çok mühimmât ve bilhâşşa pek çok erzâk terkettiklerini söylemiş. Maltız Sansör Hâbîb Bey'e sonra da Halîl Bey'e bildirmiştir.

26 Samedi 26 Hazîrân (Cum'a ertesi) 8 Şevvâl

Sūriyye Vālisi Taḥsīn Bey ḥastaḥāneden geldi. On üç on dört gün kadar Kotonera Ḥastaḥānesi'nde kaldı. Mümtāz Bey'e de (kâ'im-i maḳām müteḳā'idi İzmanlı) dışarıya çıkmaya müsā'ade ettiler. //XVII-91//

Defter XVII

Defter XXIII

27 Dimanche 27 Ḥazīrān (Pāzār) 9 Şevvāl 27 Ḥazīrān 1920 Pāzār Öğleden
sonra sā'at dört buçuk rāddelerinde
Sıcaklar ziyāde bu gece uyuyamadım. İsmā'īl Canbolat Bey geldi: Cāhid Bey
Şabāḥın üç buçuğunda yatağa girebildim. (Politika) nāmında bir İtalyan
mecmū'asını dün almış getirdi. Şāyān-ı
Malta'da bu zamānlara kadar portakal diḳḳat bir maḳāle vardır. Diyor ki
bulunuyor. “İngilizler eski uşakları olan Ferīd Paşa'yı
yine mevḳi'-i iḳtidāra getirdiler.” “Uşak”
ta'bīrini şariḥen isti'māl ediyor. Sonra
Zāt-ı Şāhāne'nin bir sözünü naklediyor ki
şundan 'ibārettir: “İngilizler bana
İtalyanları ve Fransızları
memleketimizden çıkaracaklarını ve bizi
İstanbul'da bırakacaklarını va'ad ettiler
faḳat o ḥālde de onların ḥimāyesine
girmek icāb ediyor.”⁶⁰ Kavaklı Fevzī
Paşa'nın bundan taḥmīnen iki ay evvel
Ankara Meclis-i Millisi'nde irād eyemiş
olduğu nuṭuk İstanbul'un ḥükümet
ṭarafdāri olan gazetelerinin telāşını mūcib
olmuş idi. Faḳat nuṭku yazmadıkları için
anlayamamış idik. Faḳat buna yakın bir
şey olduğunu 'Alī Kemāl'in Peyām-ı
Şabāḥ'ında bir maḳālesinden taḥmīn
etmiş idik.⁶¹ //XXIII-30//

28 Lundi 28 HazİRÄn (PÄzÄr ertesİ) 10 ŐevvÄl

30 nümerolu kart Su‘äd’a yazdım. Bugün ŐabÄh vasaŦı sä‘at on buçukta gölgede oda içinde derece-i harÄret yirmi yedir. VÄŦil olmuŦtur. //XVII-92//

29 Mardi 29 HazİRÄn (Salı) 11 ŐevvÄl

Münir Bey tarafından gönderilmiş bir takım hedÄyÄ* [*هدایه yazılmış] ile cevhere vÄŦil oldu.

Bugün gelen İstanbul gazetelerinden İleri gazetesinin 13 HazİRÄn 920 ta’rİhli nüŦhasında ŐeyhülislÄm-ı Esbak MüsÄ KÄzım Efendi’nin menfÄsı bulunan Edirne’de vefÄt ettiği yazılıdır. RaĦmetullÄhu ‘aleyhi.⁶²

Ferid PaŦa Hükümeti zavÄllıya zulmetti. ZÄt-ı Hazret-i PÄdiŦÄhİ de mÄni‘ olamadı. Çürüksulu MaĦmüd PaŦa’yı bir posta paketini almak üzere Mafsüd’un yanına gittiğinde onbaŦı ile dıŦarıya çıkarmak Şüretiyle taĦkİR etmiş ve Edirne Meb‘üŦu Şeref Bey’in rivÄyetine nazaran Maltız lisÄniyle pek bİedebÄne Őetmetmiştir.

30 Mercredi 30 HazİRÄn (CehÄrŦenbih) 12 ŐevvÄl

Dün gece oda içinde derece-i harÄret yirmi yedi buçuk idi.

Refikama 29 nümerolu mektubu yazdım – bu da vÄŦil olmuŦtur. //XVII-93//

Juillet 1920

1336-1338

1 Jeudi 1 Temmüz (PençŦenbih) 13 ŐevvÄl

~~29 nümerolu mektubumu~~ NecmeddİN MollÄ Bey’e bir mektüb yazdım. Evvelki 28 Mayıs 920’de yazdığım mektubumun vÄŦil olmadığını zannediyorum. ZÜRih konsolosu vÄŦıtasıyla yazmış idim. İhtimÄl ki vermemiŦtir Ferid PaŦa’ya göndermiştir. Derece-i harÄret oda içinde ba‘dezzuhr sä‘at beŦte (30)dur. Bugün dıŦarıya çıkanlar

(Valetta)'da Bingāzī Meb'ūsu Manşūr Paşa'yı görmüşler bir İtalyan mīralayı ile berāber Roma'ya gidiyor imiş. 'Arab ahālisi İtalyanları istemiyor imiş. "Memleketimizi bırakın gidin." diyorlar imiş. Hārb oluyor karışık bir hālde imiş. Raḥmī Bey Nesīmī Bey görüşmüşler* [*كورشملر yazılmış].

Defter XVII

2 Vendredi 2 Temmūz (Cum'a) 14 Şevvāl

Hābīb Bey 'ā'ilesine keşide edeceği bir telgrafi Kumandan Kat'a göstermiş Kat "Bu telgrafi çekme zīrā "Azīmetimiz* [*⊙⊙⊙⊙⊙ yazılmış] te'eḥḥūr etti.' diyorsun ḥālbuki bir kaç güne kadar gideceksiniz." demiş.

Kumandan Kat Maḥmūd Paşa'nın odasına gelerek Mülāzım Mafsūd'un evvelki gün yaptığı terbiyyesizlikten tarziyye vermiştir. Çünkü hey'et-i idaræ şikāyet etmiş idi.

Hey'et-i idāre – Fethī Bey, Diyārbekir Vālisi Bedrī Bey, Vaḳit Gazetesi Şāḥibi ve Sermuḥarriri Aḥmed Emīn Bey, Eczācī Meḥmed Efendi, Aḥmed Agayef Beydir* [*در بك yazılmış]. Bunların intihābı on gün kadar oldu. //XVII-94//

Defter XVII

3 Samedı 3 Temmūz (Cum'a ertesi) 15 Şevvāl

Defter XXIII

14 Şevvāl Sene 338 ve 2 Temmūz 920 Cum'a

Cümlemizin esāmisini muḥtevē ve her ismin karşısında kendisine isnād olunan fi'il yazılı bir ~~defter elde edilmiş ve bu~~ deftere nazaran benim ismimin ḥizāsında "İttiḥād ve Teraḳḳī erkān-ı mühimmesindendir." yazılı imiş. Sa'īd

Ḥalīm Paşa'nın ismi karşısında yalnız "gran vezir" yazılı birāderi 'Abbās Paşa'nın "İ'ḳā olunan mezālimin 'āmillerindendir." denmiş. Zehī inşāf! Feyzī Bey'in, Zülfī Bey'in, Merzifon Ḳā'im-i Maḳāmı Fā'ik Bey'in, Konya

Muraḥḥaşı Ferīd Bey'in ve daha birkaç kişinin isimlerine taḳtīl ~~fi'ili~~ fi'ili izāfe edilmiş. Sābit Bey'e Mu'ammer Bey'e Memdūḥ Bey'e tehcīr isnād olunmuştur. Fethī Bey'e "Emniyyet-i dāḥiliyyeyi ihlāl ve taḳtīl ve tehcīr ile maẓnūn bulunanları firār ettirmiştir." denilmiş. //XXIII-31//

Malta Vālisi Marşal Plümer bugün adaya ‘avdet eylemiştir. Tahmînen bir ay muqaddem gitmiş idi. Vech-i ‘azîmetini Malta gazetesi yazmadı. Yalnız “Me’zûndur.” dedi. Faķaķ istiħbārât-ı ĥuşûşiyeye nazaran Yûnânistân’a ve İstanbul’a gitmiş bugün İstanbul’dan ‘avdet etmiştir. Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi’ne karşı icrâ edilmek istenilen ĥarekât-ı ‘askeriye ile mareşalin ‘azîmeti arasında münâsebet olsa gerektir. Bu hafta içinde İtalya gazetelerinden birinde okunduğuna göre İtalya Ĥâriciyye Nâzırı “İstanbul Ĥükûmeti’nin nüfûzu yoktur Muştafâ Kemâl Paşa ile uyuşmalıdır.” demiş. İngiltere Başvekîli Loyd Corç “Ben de ĥarb tarafdârı değilim faķaķ Venizelos’un va‘adini îfâ etmesi kâbildir. Bir kerre onu da tecrübe edelim.” demiştir.⁶³

İzmir cebhesinde Yûnân ta‘arruzuna dâ’ir bir ĥaber olmadığı gibi şulĥ konferansında bizim muraĥĥaşların cevâblarına dâ’ir de vâzıĥ ve esâslı ma‘lûmât yoktur. Bugünlerde intizâr etmekteyiz. //XVII-95//

Sene-i Hicriyye

Sene-i Mâliyye

1338

1336

Şevvâl 16

Temmûz 4

Cülûs-ı Humâyûn-ı Ĥazret-i Ĥilâfetpenâhî

1334 (Pâzâr)1336

Derece-i ĥarâret Temmûz birden beri otuzdan aşığî inmiyor. Geçen sene Malta’da bu kadar sıcak ĥissetmemiştim. O vakîit bulunduğumuz Salvator Kâl‘esi binâsının te’sîri olsa gerektir. Çünki yattığımız odaların dîvârı iki buçuk arşın kalınlığında* [*قالیغنده* yazılmış] taş idi. Malta’ya geleli bir sene bir mâh iki gün oldu. //XVII-96//

Defter XVII

Defter XXIII

5 LUNDİ 5 TEMMÜZ (PĀZĀR ertesİ) 17 17 ŞEVVĀL SENE 338 VE 5 TEMMÜZ 920
ŞEVVĀL PĀZĀR ertesİ

30 nümerolu mektûbumu yazdım. Vâşıl Garnizon kumandanlarından BinbaşI
olmuş. Mazlûm Bey birkaç gün muqaddem

Bugün öğle yemeğini EczâcI Mehmed olduğu ‘âdetâ sekerâtülmevt ‘alâ’imi
Efendi’nin yemeğinden almağa başladım. görülmekte idüğünü söylüyorlar. Dün
Yemekte Prens Paşalardan ayrıldım: Dün hastaḥâneye birkaç arkadaş gitmiş hastayı
gece İbrâhîm Bey yemekten sonra ağır bulmuşlardır. Zavâllı dizanteriye
“Hey’et-i idâre aşığıya bir cedvel asmış. tutulmuş kampta dört gün kalmış. Doktor
Dışarıya çıkacak zevâtın esâmîsini dördüncü gün gelmiş hastaḥâneye
muhtevîdir. Bunda Sa’îd Ḥalîm ve ‘Abbâs naklettikten sonra da bir müşhilden başka
Ḥalîm Paşalar ile Ḥayrî Efendi – ‘ilâc vermemişler. Doktorlar pek lâkayd
Ḥazretleri – kelimesini yazmışlar bana bulunmuşlar. Bu bîçâre binbaşI “Üserâya
yazmamışlar sebebi hey’et-i idâreden su’imu’âmele etti.” diyerek İngilizler
soracağım.” dedi . Sonra sözü Dâḥiliyye tarafından buraya getirilmiştir. ‘Acabâ bu
NâzırI Ṭal’at Bey’i sarâyâ da’vet ettikleri su’imu’âmele değil midir? Yoksa
ḥâlde kendisinin da’vet olunmaması ölümüyle intikâm mı alıyorlar?

sarâyca yolsuzluktur buna pâdişâhın ḥaḫkı

yoktur zîrâ beni taḫkîrdir dedi. Sa’îd Paşa Birkaç günden beri oda içinde derece-i
“Faḫaṭ seninle Ṭal’at Paşa müsâvî ḥarâret otuzdur. Bu kadar sıcakta
değildir.” demesi üzerine “Ṭal’at kim âbdestḥânelerin ṭahâret ve nezâfetine hîç
oluyor o benim karşımda sifinmiş bakmıyorlar. Fazla olarak “Dizanteri var.”
âdamdır ben üç yüz senelik bir ḥânedânın //XXIII-32// deniliyor aldırân bile yoktur.
evlâdıym.” dedi ve nakli münâsib
olmayacak sözler söyledi. Bu âdam ile
ṭa’âm etmeyi arzû etmiyor idim. Bunun
üzerine ayrıldım.

6 MARDİ 6 TEMMÜZ (SALI) 18 ŞEVVĀL 18 ŞEVVĀL 338 VE 6 TEMMÜZ 920 SALI

İstanbul’da 19 kadın 6 erkeğın tevķîf Bugün vürüd eden İstanbul gazetelerinden

okunduğunu Morning Post gazetesinde Peyām-ı Şabāh gazetesinin 23 Hazīrān 920 ta'rīhli nüshasında ğarīb olduğu kadar okuduğunu Cāhid Bey ~~ya~~ söylüyor.

Bunun aşlı çıkmadı. Enver Paşa'nın karārname mündericidir. 'Aynen: hemşiresi Medīha Hanım Anadolu'ya firāra teşebbüs etmiş hükümet haber almış Malta'daki Mevkūfların Kaṭ'-ı Ma'āş men'etmiş. Bundan ğalaṭ olmalıdır.⁶⁴

//XVII-97//

Mādde 1 – Menāfi'-i 'aliyye-i vaṭaniyye hilāfına fi'il ve hareket ve isā'etlerinden dolayı Malta'da taht-ı tevķīfe alınmış olanlardan teķā'üd ve ma'zūliyyet ve sâ'ir ma'āşat-ı zātiyye fuşulünden ma'āş-ı maḥşūşu bulunanların ma'āşları son te'diyye ta'rīhlerinden ta'rīhlerinden i'tibāren kaṭ'olunmuştur.

Mādde 2 – Birinci mādde mücebince ma'āşları kaṭ'olunanların 'ā'ilelerinden bīķudret ve muḥtāc-ı mu'āvenet olanlar var ise Muḥtācīn Nizāmnāmesi'ndeki şerā'it-i selāşeden ma'lūliyyet ve aķārib kaydı aranmaksızın nizāmnāme-i mezbürdaki derecāt dāhilinde muḥtācīn tertibinden ma'āş taḥşīş olunur.

Mādde 3 – İşbu karārname ta'rīh-i neşrinden mu'teberdir.

İşte bu kadar. Karārname zīrinde ta'rīh yoktur. //XXIII-33//

Morning Post gazetesinde İstanbul'dan çekilmiş 25 Hazīrān 920 ta'rīhli bir

telgrafnâmeye nazaran İstanbul'da yüksek tabakaya mensüb 19 kadının ve 6 erkeğin tevķif olunduğu yazılıyor.

Bu tevķifin sebebini ĩzā anlayabilmek için mezkūr 23 Hazīrān 920 ta'rīhli Şabāh Peyām* [* böyle yazılmış, *Peyām-ı Şabāh* olacak] gazetesindeki Dersa'ādet Merkez Kumandanlığı'nın teblīg-i resmīsini okumak bir dereceye kadar kifāyet eder.

Dersa'ādet Merkez Kumandanlığı'ndan:

Bir müddetber müddettenberi emniyyet ve āsāyiş-i memleket hakkında bir takım yalan sa şāyi'āt deverān ediyor. Hükümet bu şāyi'ātın nerelerden ve hangi menba'lardan çıkarıldığına tamāmiyle vāķıf olup kadın ve erkek müsebbiblerini her kim olursa olsun dīvān-ı harb-ı 'örfiye tevdī' ederek en ağır şürette tecziyyeye karar vermiştir. Şehrimizde emniyyet ve āsāyişin zerre kadar ihlāl edilmesi ihtimālî olmayıp hükümet dā'imā müteyakkız* [* متيقظ yazılmış] ve ufak bir teşebbüs-i āsāyişsikestāneyi derhāl en büyük bir şiddetle bastırmağa //XXIII-34// müheyyā bulunmakta olduğundan ahālının kemāl-ı emn ve rāhatla iş ve güçlerinde bulunmaları ve şāyi'at-ı kāzibeye ehemmiyyet vermemeleri ve bu gibi şāyi'āt çıkaranları merkez kumandanlığına hemān ihbār etmeleri ve

bu huşuş için de ayrıca müte‘addid ta‘kıb ve taraşşud me‘murları ta‘yın edildiği beyān olunur.

Bu i‘lāndan sonra tevķifāta başlanmış demektir.

Bu havādişin aşlı çıkmadı. Enver Paşa’nın hemşiresi Medīha Hanım Anadolu’ya firāra teşebbüs etmiş hükümet haber almış men‘etmiş kendisini isticvāb eylemiştir. Bundan ğalaṭ olsa gerektir. //XXIII-35//

Defter XVII

7 Mercredi 7 Temmūz (Cehārşenbih) 19 Şevvāl

Ferīd Bey hastahāneden geldi. Binbaşı Mażlūm Bey hastahānededir. Evvelsi gün vefātını işittik. Lehulḥamd ‘āfiyyette imiş. Kotonera Hastahānesi’ni Malta’nın eski beldenin arkasında bir tepe üzerine yapılmış olan yeni hastahāneye nakletmişler. Bu arkadaşlarımızı oraya götürdüler. Hālbuki yeni nakledilmiş henüz yerleşilmemiş olduğundan hastalarımıza lāyıkıyla bakmıyorlar imiş.

Bugün gündüz oda içinde derece-i ḥarāret (31)dir.

8 Jeudi 8 Temmūz (Pençşenbih) 20 Şevvāl

31 nümerolu mektūbumu refīkama yazdım.

Bugün gelen ajans Kuvā-yı Milliyye’nin Beykoz’u işğāl ettiğini yazıyor. Yūnān ve İngiliz qarārgāhı mevķi’lerini terketmişler. Gemiler de hīç bir şey yapamamışlar.

Aḥşām üzeri Mażlūm Bey hastahāneden geldi. //XVII-98//

9 Vendredi 9 Temmūz (Cum‘a) 21 Şevvāl

Bir mīralay geldi. Kat berāber idi. Herkese şikāyeti olup olmadığını sordu – ben bir sanatoryuma gönderilmekliğimi talep ettim. “Tabībler mu‘āyene ettiler hālā bir netīce yoktur.” dedim. “Harbiyye nezāretine yazıldı cevāb gelmedi.” dedi – Aḥmed Bey Agayef’e “Senin istid‘ānı Vālī Bey nazār-ı diḡḡate aldı. Bir netīce ḡāşıl edinceye kadar haftada bir gün serbest çıkabilirsin.” dedi. Bu sözü söyleyen Kumandan Kattır.

10 Samedi 10 Temmūz (Cum‘a ertesi) 22 Şevvāl

İkinci Kamilyo’yu bir buçuk lira aylık ile tuttuk. //XVII-99//

Defter XVII

Defter XXIII

11 Dimanche 11 Temmūz (Pāzār) 23 23 Şevvāl Sene 338 ve 11 Temmūz 1920
Şevvāl Pāzār

Dün ‘Abbās Paşa Mışır Ḥükümeti’ne Bugün Ma‘ārif Nāzır-ı Esbakı Aḥmed mūrāca‘at edeceklerini söyledi. Ben Şükrī Bey Polverista’daki odama geldi. kendilerinin “Henüz Mışır kesb-i istiḡlāl Taymis gazetesinin 15 Ḥazīrān 1920 etmemiştir ve şimdiye kadar Devlet-i ta’rīhli nüşhasında (pençşenbih gününe ‘Osmāniyye’nin şadr-ı a‘zam ve nāzır-ı müşādiftir) mūnderic maḡāleyi olarak bulunmuştur. Şimdi Mışır tercümesiyle berāber verdi. Ḥulāşası – tabī’iyyetinde bulduklarını iddi‘ā ve Emīr-i Mekke Şerīf Ḥüseyn’in oḡlu talep nābemahaldir ve vaḡitsizdir. ‘Acele ‘Abdullāh Bey’in 1913’de Kāhire’de Lord etmeyiniz iyi düşününüz” dedim. Bugün Kiçener ile mülāḡāt etmiş ve bu mülāḡatta Sa‘īd Ḥalīm Paşa ile mülāḡatımda Mışır Türkiyye ile bir ḡarb zuhūru ḡālinde Ḥükümeti’ne mūrāca‘at fikrinde ısrār ‘Arab ‘işyanının esāsarı kurulmuş – etmekte olduğunu gördüm. Bitḡabi‘ bir olduğu yazılıdır. Taymis’in ~~bu~~ Cidde muḡābirinden aldığı mektūbdur. Aşlı ‘aynen tercümesiyle berāber maḡfūzdur.⁶⁵

//XXIII-36//

Malta'ya geçen sene mavşelimizi müte'ākib bize vāşıl olan 14 Hāzīrān Sene 1919 ta'rīhli Mançester Gardiyan gazetesinden olvaqt 'aynen tercüme edilen fıkradır ki dün Mācid Bey bir şüretini verdi. Ben de buraya kayd ediyö ediyorum:

Pr Prens İna vapuruyla 66 Türk maħbūsunun Malta'ya sevkedildiğini Ajans Royter bildiriyor. Bunların esāmisinin mektüm tutulmasına rağmen idāre-i sābıkaya mensüb bey ve paşalardan mürekkeb olduğu muħaqqaktır. Harb mes'üliyyeti Ermeni katl-i 'āmı ve sâ'ir entrikalarla müthemdir. Bunlar tamāmen bey ve paşalardan mürekkeb olup aħād-ı nāsdan kimse yoktur. Malta'ya sevğlerinden efkār-ı 'umūmiyye memnündür. Türkiyye 'Adliyye Nāzırı⁽⁶⁾ (° evvelce Kartal kızası kādīlığında bulunmuş olan Vaşfi Efendi) maħkemelerinin uzun zamāna mütevaqqıf olduğundan İngiltere'ye teslīm edildiğini bize söylemiştir. 'Alemdār gazetesi hükümetçe bunlar hakkında bir şey yapılamadığından İngiltere'ye teslīm edildiğini ve diğer bir gazete bunların İngiltere'ye teslīmiyle vaz'iyet kesbi şiyānet ettiğini ve hükümetin geniş bir nefes aldığı yazıyor.⁶⁶ //XXIII-37//

12 Lundi 12 Temmüz (Pāzār ertesi) 24 Şevvāl

(32) nümerolu mektübümü Su‘ād ile Münīb’e yazdım. Kadınların tevķīflerinin şahīh olup olmadığı ve kimler idüğünü sordum. Biraz da haķķımda zulumden şikāyet ettim. “Zālîmlere bir gün dedirir Mevlā ‘Ta‘allāhü leķad eşreke Allāh ‘aleynā.’” beytini yazdım. Bilmem gider mi? İnsāniyyetli bir mu‘āmeleye mażhar olacağımı ümmīd etmediğimi de ‘ilāve ettim.

Bu mektübüm vāşıl olmuş. Münīb 7 Ağustos 336 ta’rīhli mektübunda yazıyor. Hābīb Bey’in tevķīf olduğunu da bu mektübda haber veriyor. //XVII-100//

13 Mardi 13 Temmüz (Salı) 25 Şevvāl

‘Alī Cenānī, Ya‘ķūb Şevķī Paşa, İsmā‘īl Süleymān Fā’iķ Paşa ve Sirozlu Mīralay Āgāh Bey, Yozgadlı Meħmed Efendi bir de Murād Bey. İngilizler bu zevātı İstanbul’dan bugün bir dritnavt* [*دریط ناوت yazılmış] ile getirdiler.

14 Mercredi 14 Temmüz (Cehārşenbih) 26 Şevvāl

Bugün gelen ajansta* [*اژانس ده yazılmış] Bursa’nın Yūnānlılar tarafından işğāl olduğu yazılıdır. //XVII-101//

15 Jeudi 15 Temmüz (Pençşenbih) 27 Şevvāl

33 nümerolu mektübümü refīkama gönderdim. Bu şabāh Mīralay Celāl Bey’e ilk vapur ile İstanbul’a ‘avdete me’zūn bulunduğunu teblīğ ettiler. Samatya garnizon kumandanlığında bulunmuş idi.

Defter XVII

Defter XXIII

16 Vendredi 16 Temmüz (Cum‘a) 28 28 Şevvāl 338 ve 16 Temmüz 920 Cum‘a Şevvāl

Dışarıya çıkmaları men‘edilmiş olan

9 Temmūz 920 ta'rīhli Pōti Parizyen rüfeķā da ğayriresmī olarak çıkıyorlar. gazetesi Şadr-ı A'zam Dāmād Ferīd Bugün Erzurūm Vālisi Şābit Beyle Paşa'nın ma'iyyetiyle berāber 8 Temmūz Diyārbekir Vālisi Bedrī Bey'e birer 920 ta'rīhinde Fransa'dan 'avdet ettiğini – varaķa verdiler faķaķ bunlardan yarımşar sebebi de kendisinin (Spa) Konferansı'na lira pāra aldılar. Bu ğālibā rüşvet çağrılacağını ümmīd ve intizār eylediği olacaktır. Çav varaķayı veren çavuş hālde hāriciyye nāzırının bir notası aḥşām sā'at sekizde 'avdet ettikleri vakit üzerine 'avdet ettiğini yazıyor.⁶⁷

"Bu varaķaları neferlere vermesinler bana versinler." diye Hābīb Bey'e söylemiş.

Hābīb Bey'e dokuz refīķle berāber pāzār İngilizlerin bizim bir kısmımıza serbest ertesi günü İstanbul'a hareket edeceklerini çıkarmaya müsā'ade edip dīger kısmımıza tekrār teblīğ ettiler. //XVII-102//

müsā'ade etmemeleri ğālibā kendilerine mükemmel bir kazanç menba'ı te'mīn edecektir.

Şābit Bey'i Bedreddīn Bey'i Hābīb Beyle berāber Valetta'da bir ķahvede otururlar iken Kumandan Kat görmüştür.

17 Samedī 17 Temmūz (Cum'a ertesi) 29 Şevvāl

29 Şevvāl 338 ve 17 Temmūz 920 Cum'a ertesi

Şabāḥleyin ofisten gönderilen bir listeyi ta'līķ ettiler. İstanbul'a gidecek on zātın esāmīsini muḥtevīdir. Pāzār ertesi bir nakliyye vapuruyla gidecekler imiş.

Kat kampa* [*قامپا yazılmış] geldi. Hey'et-i İdāre Re'īsī Fethī Bey'e Şābit ve Bedrī Beyleri dün çarşıda gördüğünü ve ba'demā veşīķaları kendi //XXIII-38// eliyle ofiste vermeye mecbūr olacağını ve sā'at yedi buçuktan evvel kimsenin kampa* [*قامپا yazılmış] 'avdetine müsā'ade etmeyeceğini söylemiştir.

İstanbul'a önümüzdeki pāzār ertesi günü gideceklerin esāmīsini muḥtevī bir cedvel

asılmıştır. Bunlar on kişidir.

(1) H̄abīb Bey	Bolu Meb‘ūsu
(2) Şabrī Bey	Saruhan Meb‘ūsu
(3) H̄alīl Bey	Yüzbaşı Doktor
H̄arpūtludur	
(4) ‘İzzet Efendi	Tabur Kâtibi
(5) Midh̄at Bey	Bolu İttihād
ve Terak̄kī Murah̄haşı
(6) H̄azım Bey	Binbaşı
Selānikli	
(7) H̄asan Fehmī Efendi	Sinob
Meb‘ūsu	
(8) Mihaḷ	Şarrāf oğlu Ürgüblü
S̄	
(9) Sūdī Bey	Lazistān Meb‘ūsu
(10) Celāl Bey	Mīralay Samatya
Garnizon Kumandanlığı’nda
- bulunmuştur.

Evvelce kendilerinin ~~svm~~ yanlışlık ile buraya getirildikleri ve memleketlerine ‘avdete me’z̄ūn oldukları kendilerine tebliğ olunan Kafkasyalı İbrāhīm Beyle //XXIII-39// ~~on refikler~~ on refikini hālā a bırakmadılar. Bizim arkadaşlar ile berāber de göndermiyorlar. Kendilerine “Eğer buradan doğru Batum’a vapur bulunur ise gideceksiniz yoksa İstanbul’a göndermemek için Londra’dan emir aldık.” demişler. Diyen* [*دیین yazılmış] Mülāzım Mafsūd imiş. Buradan Batum’a doğru vapur bulunamayacağından biçāre

ādamlar burada kaldılar demektir. İstanbul'a göndermek oradan Batum'a sevketmek pek kolaydır. İngilizler istemiyorlar ise İstanbul'da kimse ile ihtilâf ettirmeyebilirler. Zannedirim maşadları Müslümânları ta'zîbdir çünkü bu zevâtın Hıristiyan olan iki arkadaşlarını iki mâha qarîb bir müddet evvel Selânik tarîkiyle gönderdiler. Zavâllı Müslümânlar beklemekteler. İngilizler İslâm ve Hıristiyan arasında fark gözetiyorlar. Hıristiyanlara * müsâmaḥakârâne mu'âmele ediyorlar hattâ evvelce Kafkasyalıların Hıristiyan olanlarını serbestçe dışarıya çıkardıkları hâlde * Müslümân olanlara müsâ'ade etmemişler idi. Onlara bilâḥere bize //XXIII-40// müsâ'ade ettikleri zamân müsâ'ade ettiler.

Taymis 15 Hazîrân 1920 Pençşenbih
Şahîfe 15

'Arab Gözüyle Kâhire
(Cidde Muḥâbirimizden)

Hükümet-i Kırâliyye'nin misâfiri olarak Kâhire'yi ziyâret etmiş olan Emîr 'Abdullâh 15 Mayıs'ta Cidde'ye 'avdet etmiştir. Emîr evvelleri İstanbul'a* [*İstanbul'a iki kerre yazılmış] 'azîmet ve 'avdetinde dört kerre Kâhire'ye uğramıştır. Muḥârebenin i'lânından biraz

sonra 1914'de vapur beklediği sırada Hidiv'in sarayında birkaç gün iktamet etmiştir. 1913'de Kâhire'de Lord Kiche Kicener ile mülâkât etmiş ve bu mülâkâtta Türkiyye ile bir harb zuhuru hâlinde 'Arab işyanının esâsları kurulmuştur. Emîr hayatının ilk 25 senesini İstanbul'da //XXIII-41// geçirmiş ve 'aşrî Avrupa siyasetiyle pek güzel mu'ârefe peydâ etmiştir. Kendisi ta'rîhe fiṭraten merâklı olduğu gibi Peygamber ahfâdına lâyıḳ olacak derecede 'Arab edebiyâtında şâhib-i ihtisâştır.

İlh

Bu maḳâleyi Ma'ârif Nâzırı Şükrî Bey'e tercüme ettirdim. Uzunca bir maḳâledir. Tercüme ile aşlı olan Taymis gazetesinin pârçası nezdimde maḳfûzdur.⁶⁸ Buraya kaydetmekten maḳşadım Emîr-i Mekke Şerîf Hüseyin Paşa'nın muḳârebe-i 'umûmiyyenin vuḳû'undan evvel 1913 senesinde oḒlu 'Abdullâh vâsıtasıyla Kâhire'de İngilizler ile işyan esâslarını karârlaştırdığı muşarrehtir. 'Abdullâh oradan İstanbul'a gelmiş idi hattâ benimle de Bâb-ı Meşîhat'te görüşmüş idi. O ta'rîhteki ḫâtıra ma'rûca'at edilmelidir. Bunlar yanımda yoktur. İnşâ'allâh ḫayrılısıyla memleketimize gider isek bitṭabi' mürâca'at edeceğim. Şurasını naẓar-ı diḳḳate tekrâr vaz'etmek isterim

ki Emir Hüseyn'in 'işyânından çok evvel hâl-i 'işyâna olan isti'dâdını fakîr keşfettim. Maḥmûd Şevket Paşa merḥûma //XXIII-42// (şadâretinde) ve Sa'îd Hâlim Paşa Hâzretlerinin şadâretinde ~~xxx~~ bu zât-ı şerîfîn ~~hemâ~~ 'azledilmesini teklîf ettim. Bir Hicâz mes'elesi çıkarmamak mülâhazasıyla kabûl etmediler.

Maḥmûd Şevket Paşa şadâretinde Vehîb Paşa H Hicâz Vâlisi iken vukû'bulan iş'ârî ki Şerîf'in 'azlini taleb ediyor idi bir dereceye kadar bu iş'âr kabûl edildi. Fakat bunu yapıp yapamayacağı Vehîb Paşa'dan soruldukta bir miqdâr 'asker istediğini Harbiyye Nâzırı'na beyân etti (miqdârı hâtırında değildir). Bunun üzerine kabine a'zâsınca da Şerîf'in 'adem-i şadâkati ma'lûm ve muşaddak bulunduḡu hâlde idâre-i maşlahat yoluna gidildi. Muḡâbere ile aldatırız zannolundu. Nihâyet devletin Harb-ı 'Umûmî'ye duhûlü üzerine bundan bilistifâde 'işyân etti Hicâz elden gitti. Bundan vicdânen ben hiç mes'ûl değilim. Tal'at Paşa dâhiliyye nâzırı idi. Bir gün mecliste kendisine "Şerîf'in 'azlinden bir şey zuhûr etmez beyhûde rüfekâ korkuyor bunu hemân 'azledip Hicâz'ı //XXIII-43// kurtarmalıdır." dedim. Mîr-i müşârünileyh ~~ileyh~~ bu ḡuşûştâ benim fikrimde olduğunu söyledi fakat bu işi için ekşeriyete tâbi'iyet edeceğini

söylemedi fakat tavrıyla imâ etti anlattı. Eğer Tal'at Bey benim kadar bu işi ciddî tutsa idi Emîr Hüseyin'in vaktiyle 'azledilerek Hicâz gâ'ilesi vuķū'bulmaz idi. O zamâna 'â'id hâtırâtımı herhâlde tedkîk etmelidir. Ne yazdığımı şimdi taħattur edemiyorum.⁶⁹ //XXIII-44//

Defter XVII

18 Dimanche 18 Temmüz (Pâzâr) 1 Zılka'de

Yarın şabâhleyin vapurun gelip öğleden sonra ikide hareket edeceğini bir 'asker Hâbîb Bey'e söylemiş. //XVII-103//

19 Lundi 19 Temmüz (Pâzâr ertesi) 2 Zılka'de

34 numarolu mektûbumu refîkama yazdım. Nâmıma * (16) İngiliz lirasının vürûdunu mübeyyin bir 'ilmühaberî Mafsûd verdi.

İstanbul'a gidecekleri götürecek vapur geldi. Şabâh sâ'at (11). Kumandan yarın şabâh dokuzda gideceklerini söylemiş.

20 Mardi 20 Temmüz (Salı) 3 Zılka'de

Sâ'at vasaîi kablezzuhr dokuz buçukta refîkim Hâbîb Bey dokuz arkadaşıyla beraber vapura gittiler. Rabbim selâmet versin.

Sâ'at yarımında vapurdan bir pusula yazmış. Kumandan Kat istimbot ile vapura götürmüş. İstimbotta burada kalan arkadaşların da posta posta sevkolunacaklarını söylemiş. Sâ'at ikide ikinci bir pusula daha gönderdi. 'Aynı me'âlde – Hâbîb çok beceriklidir vesselâm. Evvelkini iki İngiliz neferi getirdi. İkinci pusulayı kampın çavuşu verdi. Sâ'at dört buçukta vapur hareket etti. //XVII-104//

21 Mercredi 21 Temmūz (Cehārşenbih) 4 Z̄ilka‘de

Doktor Süleymān Nu‘mān Paşa Ḥabīb Bey’in yerine dün aḥşām geldi. Kamilyo ḥidmetimizde kaldı. Bugün aḥşām üzeri derece-i ḥarāret otuz birdir. Gece sā‘at dokuz a kadar otuz bir devām etmiştir.

22 Jeudi 22 Temmūz (Pençşenbih) 5 Z̄ilka‘de

35 nümerolu mektūbumu refiḳama yazdım. İngilizlerin mu‘āmelesinden şikāyet ettim. Bakalım gönderecekler mi?

20 Temmūz 920 ta’riḥli Ajans Royter Ferīd Paşa Kabinesi’nin isti‘fāsını yazıyor.
//XVII-105//

(Ḳānūn-i Esāsī’nin ikinci def‘a i‘lāmı 1326)

23 Vendredi 23 Temmūz (Cum‘a) 6 Z̄ilka‘de

Bolşeviklerin Lehistān ile mütāreke etmek için vuḳū‘bulan İngiliz teklifini reddettiklerini bugün gelen ajans bildiriyor.

Kaptan Kat bugün Hey‘et-i İdāre Re‘isi Fethī Bey’e “Dışarıya çıkmağa me‘zūn olmayan zevāt tarafından Vālī’ye bir kāğıd yazınız şimdi bana gönderiniz kendim götürüp taḳdīm edeceğim.” demiş. Kāğıd yazıldı gönderildi.

24 Samedi 24 Temmūz (Cum‘a ertesi) 7 Z̄ilka‘de

Dün gece oda içinde derece-i ḥarāret 30 1/2 idi. Bir çok kimseler uyuyamamışlar.

Doktor Fāzıl Berkī ile Mürsel Paşa’nın berāberinde getirdiği nefer Eyyūb’a dışarıya çıkmağa müsā‘ade ettiler. Cevād Paşa’nın dāmādı Başrī Bey’den de evvelce verdikleri müsā‘adeyi istirdād ettiler. Sebebi esbāb-ı tevḳīfini sormuş gelen derkenārda ḡayrimüslimlere su‘imu‘āmele etmesi olduğu dermeyān edilmesine mebnī

İstanbul'dan gelen bu cevâb üzerine dışarıya serbest çıkmaktan men'olunmuştur.
//XVII-106//

25 Dimanche 25 Temmûz (Pâzâr) 8 Zîlka'de

Dün gece uyuyamadım. Derece oda içinde (30)dan aşağı düşmüyor.

26 Lundi 26 Temmûz (Pâzâr ertesi) 9 Zîlka'de

36 numarolu mektubumu yazdım. Refîkama İngilizlerin kahr ve perîşân olmalarına du'â ettim. Bakalım verecekler mi?

Münîr Bey'den bir mektûb aldım.

Tuḥaf bu mektûb refîkama vâşıl olmuş. //XVII-107//

Defter XVII

Defter XXIII

27 Mardi 27 Temmûz (Salı) 10 Zîlka'de 15 Zîlka'de 338 ve 27 Temmûz 920 Salı

Ḥabîb Bey'den sâlimen muvâşalatına Bu şabâḥ sâ'at onda Sa'îd Ḥalîm Paşa ile dâ'ir telgraf aldım. "Sâlimen muvâşalat görüşüyor idim. (Taymis) gazetesinin 1 ettim." diye yazar ve zîrini kendi imzâ Temmûz 1920 ta'rîhli nüshasında nazâr-ı eder ise tevķîf olunmadıklarını işâret diĸkati câlib bir fıkra okuduğunu ḥikâye edecek idi. Demek ki Ferîd Paşa etti ve fıkrayı tekrâr okudu.

Ḥükümeti tekrâr tevķîf etmemişler.

"Düvel-i mü'telifenin teklîf ettikleri şerâ'î-i şulḥiyyeye muķâbil verilen muḥtırada – şerâ'î pek aĸırdır. İzmir Türkiyyece terkedilemez ve millet bu şerâ'îi ķabûl etmez meger ki cebren ķabûl ettirile. Bugünkü muķâvemet-i milliyeye bunu işbât etmektedir."⁷⁰

Ḥaḳīqaten ğarībdir. Anadolu ḥareket-i milliyyesine ḳuvā-yı bāġiyye dedikleri ve ‘āṣī a ‘addettikleri ḥâlde bu muḥtırada ḥareket-i mezkûreyi bir muḳâvemet-i milliyye diye zikretmeleri büyük bir tenâḳuzdur. //XXIII-45//

Defter XXIII

[Aşağıdaki iktibasın kayıt tarihinin 27 Temmüz 1920 olması kuvvetle muhtemeldir]

Mançester Gardiyan 20 Temmüz 920

İngiltere ‘Avām Kamarası Müzâkerâtından

Ormuz Baygor ḥükümetten Yeni Sûriyye ḥarekât-ı ‘askeriyyesi ḥaḳḳında Meclis-i Meb‘ûṣân’a ma‘lûmât verip vermeyeceğini Fransa Ḥükümeti’nin Şâm-ı ‘Arab Ḥükümeti’ne verdiği 24 sâ‘at va‘deli ültimatı Meclis-i ‘Âlî’nin nażar-ı taṣvîbine koyup koymadığını ve onun da ḳabûl edip etmediğini Sûriyye mandasının ṣekil ve şûretine mütedâ’ir mevâddın düvel-i müttefiḳe ve müṣârikeye teblîġ olup olunmadığını, ḥükümetin Fransa ve ‘Arab Ḥükümetleri nezdinde Milletler Meclisi Sûriyye mandası mevâddını ḳarâlaştırıncaya ḳadar te’ḥîr-i münâza‘aya etmeleri zımnında isti‘mâl-ı nüfûz edip etmeyeceğini sordu.

Fransa Ültimatınınun Mevâddı

Mister Bunarlav “Benim anladığıma göre Fransa Ḥükümeti ‘Arab ‘askeri tarafından kendi ḳuvvetlerine vuḳû‘bulan tecâvüze ve onların zannı gibi Sûriyye Ḥükümeti’nin şûret-i ‘umûmiyyede tuttuğu vaz‘iyyet-i ḥaşmâneye binâ’en 14 Temmüz’da mevâdd-ı âtiyyenin 18 Temmüz’a ḳadar ḳabûlüne dâ’ir bir ültimatı vermiştir.

Rabak – Haleb ḥattının kontrolü

Fransa mandasının bilâ ḳayd ü ṣart ḳabûlü //XXIII-46//

Fransa – Sûriyye kavâ’im-i nakdiyyesinin idḥâli.

Kendi ‘aleyhlerinde haşmâne hareket etmiş olan ‘Arabların berây-ı mücâzât* [مجازاة*] yazılmış] teslîmi.

Ültimatom Meclis-i ‘Âlî’ye ‘arzolunmamıştır. Sûriyye mandası mevâddi henüz düvel-i müttefikinin nazâr-ı taşvîbine ‘arzedilmedi. Su’âlin son fıkrasına gelince. Mesâ’il-i mu‘allaqayı Meclis-i ‘Âlî ile münâkaşa etmek üzere Avrupa’ya gelmesi için Emîr Faysal’a mükerreren ısrâr eden Hükümet-i Kırâliyye hâl-i hâzırda elinde bulunan ma‘lûmâtı fâ’ideli bir harekette bulunmaya kâfî ‘addetmez faķaķ mes’ele haķķında Fransa Hükümeti ile muhâberededir.”

Ormuz Baygor “Şimdiye kadar ağır telefât vukû‘bulmuş olduğu doğru mudur ve Fransa geçen sene her iki hükümet arasında kabûl olunan i’tilâfat hudûdunu geçmiş midir ve Cerâblus’tan Cîsr-i Leşfûr’a ilerlemişler mi ve Râbâk ~~ittihâ~~ iltişâķ hattını geçmişler midir ve Fırât üzerindeki ‘Arab sâhasında muhâşemâtın teraķķi ettiğine dâ’ir bir gûne ma‘lûmât var mıdır?”

Bunarlav “Buraya gelmeden evvel bütün ma‘lûmât ve iħbârâtı aradım. //XXIII-47/ İmâ olunan huşûşlar haķķında bir habere destres olamadım.”

Lord Sesil “Hükümet bu hâdisâtın Asyâ-yı Şuğrâ ahvâline bilhâşşa Asyâ-yı Şuğrâ İslâmları’nın hissiyyâtı üzerine şüret-i şedîdede icrâ-yı te’sîr edeceğini nazâr-ı i’tibâre aldı mı? Fransa’nın tarz-ı hareketi Versay Mu‘âhedesi’nin 22nci mâddesine şarâhaten münâfî olmasına nazaran pek muhterem efendi ‘acabâ müttelikler nezdinde bir i’tirâzda bulunacak mı?”

Binbaşı Kont Vinterton “Müstakîl bir ‘Arab hükümetinin te’essüsünü kabûl ve taşdîķ edeceğine dâ’ir harb esnâsında müttelikimiz olan Emîr Faysal’a yine o esnâda verdiği pek çok muţanţan va‘ade ‘acabâ hükümet bağlı değil midir ve ‘acabâ pek muhterem centilmen Fransa ve ‘Arab hükümetleri nezdinde pek serî‘ bir teşebbüste bulunarak hükümetlerinin ve Milletler Meclisi’nin mes’eleyi te’emmül ve tezekküre vaķit bulabilmesi zımnında muhâşemâtın te’hîrini isteyecek mi?”

Mister Bunarlav “Fransa Hükümetiyle hâl-ı muhâberedeyiz. Faķaķ ‘aşîl arkadaşımın dedikleri gibi vukû‘bulmuş olan hâdisenin Versay Mu‘âhedesi’ne muhâlefetini kabûl

edemem etmem. Fransa Hükümeti'nin //XXIII-48// yalnız başına mes'üliyyetini der'uhde ettiği bir fi'il hakkında bizim için burada hüküm vermek pek güçtür."

Lord Sesil'e cevab verdiği sırada Mister Bunarlav "Hükümet verdiği va'ade şübhesiz bağlıdır. Benim fikrimce o sâhanın Fransa mandasına verilmiş olması hâdisesi bu va'ad ile bir gūnā mübāyenet tes teşkil etmez." demiştir.

Te'hîr Teklifi

Güç ve Nâzik Mes'ele

Son sâ'atte Ormuz Baygor Sūriyye muhāşemāt-ı cedīdesinin Şark-ı Vasaṭı'de İngiliz menāfi'ini ānī bir tehlikeye ilkā etmiş olması üzerine nazār-ı diqqati celb için meclisin te'hîrini teklif etti.

Sir Magnus'un ihtârı üzerine meclis re'isi dōst veyā müttefik devletlere mütedā'ir mütāla'atta çok müteyakḳızāne idāre-i kelām lüzūmunu ihtâr etti.

Ormuz Baygor "Beynelmilel mes'ilin güç ve nâzik olduğunu kabûl ederim. Faḳat Sūriyye r* [*ـ bu harfin burada bulunma sebebi anlaşılamamıştır] mes'elesinde ötedenberi bizim üstümüze yığılıp gelmiş olan mes'üliyyetler beni müteḥassis ediyor ve ancak İngiliz //XXIII-49// Hükümeti da'vāsında 'azimkār ve serbest bir lisān kullanırsa vāsi' miḳyāsta kan dökülmesinin önünü alabiliriz. 'Arablara verdiğimiz va'adlere nazaran Büyük Britanya mes'üliyyet-i ma'neviyyesi işin içine karışmıştır. Son pāzār günü hitām bulan ultiमतom 'Arab 'ālemindeki vezā'ifin pek derin olarak ifāsı için bu meclis daha ziyāde İngiliz 'askeri daha ziyāde İngiliz pārası ... taşdıki zarūretine ... bağladı ('Peka'lā peka'lā.')

Müştereklerden birinin diğerk tarafla istiḫāre etmeksizin muḳarrerāt ittiḫāz etmesi ve fi'iliyyāta geçmesi kaṭ'iyyen doğru değildir. Sūriyye mandasının taşdıki ve yeni 'Arab hükümetinin Sūriyye'de te'essūsüne bil'umūm 'alāḳadārların arzū ve muvāfaḳati munḫam olmaksızın taḫsīmāt sâhasında istatükoyu ihlāl eder bulunmamalı idi. Ultimatom kaleme alındığı sırada Meclis-i 'Ālī Spa'da ḫāl-ı in'ikādde idi. Bütün aḫvāl-ı manda mevāddı* [*مواددى yazılmış] arasında aḫz-ı mevḳi' edecek ba'zı esāsli

şerâ'îtin kabûlüne mecbûriyyet hâşıl etmek için vaz'ıyyetin teşvîşine gayret olduğunu gösteriyor. Manda mevâddını [*مواددینی* yazılmış] takarrür ettirmek için vukû'bulan te'eĥhür aġlanacak hâllerdendir ve hâriciyye nezâretimizde hükümfermâ olan hâlet-i rûhiyye şâyân-ı eseftir.

Britanya Mes'ûliyyet-i Ma'nevîsi

Kont Vinterton teklîf-i vâkı'a tarafdarı oldu ve dedi ki "1912 veyâhûd 1913'de 'Arab rü'esâsı Mışır'da Lord Kiçener ile görüştükleri zamân Türk idâresinden bıktıklarını ve ondan kurtulmak için İngiliz milletinin kendilerine mu'âvenet etmesini taleb ettiler. Lord Kiçener Türklerle * münâsebât-ı //XXIII-50// döstânede bulunduğumuz cihetle Türkler 'aleyhine kıyâm için 'Arablara mu'âvenet edemeyeceğimizi cevâben bildirdi. Âhiren harb zühür etti ve Türkler bizim 'aleyhimizde harbe girdiler. 'Arablar o vakit Mışır'da mümessillerimize yanaştılar ve Türkler 'aleyhine kıyâm için yardım edip etmeyeceğimizi tekrâr sordular. Biz onlara mu'âvenette bulunduk ve bu mu'âveneti de mütteliklerimizin taşdıkiyle yaptık. Onları Türkler 'aleyhine teslîh için tüfek* [*توفك* yazılmış], makinalı tüfek* [*توفك* yazılmış] elhâşıl harbi idâmeye hâdim bilcümle vesâ'îti verdik. Şimdi 'Arablarla Fransa arasında bir münâza'a tevellüd ederse Fransa da 'Fransız askerini İngilizlerin verdikleri silâh ve mühimmât ile öldüren halka bakın.' diyecekler. Bu hâl mücâdelenin zühûruna mâni' olmak için hükümetimize daha ziyâde mecbûriyyet tahmîl eder.

Fransa'nın Süriyye üzerinde manda iddi'âsı Milletler Meclisi Qânûnu'na istinâd eder bir haktır. Diğer başka esâslara istinâden dermeyân olunacak haklar tehlike ile mâlâmâl olacaktır. Fütühâta veyâhûd ta'rîhi münâsebâta istinâden Fransa tarafından vukû'bulacak her nevi' müdde'ıyyât derhâl bertaraf edilmelidir ('Peka'lâ peka'lâ.')

'Arab (Sin Finleri)

Mirlivâ J. B. Selli "Fransa'nın müttelikimiz Belçika'ya tecâvüz etmesinin 'Arablara tecâvüz etmesinden daha ağır olmadığını kabûl ederim: Fağat işin doğrusu Fransa'nın böyle bir ultiatom ırdâr etmeğe mecbûr olup olmadığını bilmektedir. Bana kalır ise Fransa buna mecbûr idi. Fransa ordularını Kilikya'dan çekmekle binlerce on binlerce Ermeniye kıtâl tehlikesinde bıraktı. Kilikya'daki //XXIII-51// kuvvetler ġarbden şarğa

imtidād eden huṭūṭ-ı hadīdiyye muvāşalasına istinād ediyorlar idi. Bu huṭūṭ ise bir çok kerre Muşţafā Kemāl tarafından ve bu mecliste ‘Arab ‘Sin Finleri’ diye tavşif olunan ādamlar tarafından taḥrīb edildi. Muḥākemesine ve yüksek aḥlākına kuvvetle i’timād ettiğim Ceneral Gavro aḥvālin icābātına tābi’an Filistin’den şimāle doğru imtidād eden ḥaṭṭı daḥi kullanmak mecbūriyyetindedir. ‘Arablar buna da irās-ı zarar ettiler. Yalnız bu i’tibār ile deḡil Sūriyye’de Fransızlara vuḫū’bulan tecāvüzlerin üçünde mütecāvizler arasında ‘Arab zābiṭleri bulunmuş olması i’tibāriyle de ūltimatomunda ḥaḫlıdır. Eḡer Fransa bugün ittiḥāz ettiḡi ḥaṭṭ-ı ḥareketi ittiḥāz etmemiş olsa idi kendisine tevdi’ edilmiş olan manda vazifesinin ‘uhdesinden gelemeyecek idi (A‘lā. A‘lā).”

‘Arablara va‘adimiz Mühim Bir Fıkra

Mister Bunarlav “İşin doğrusu Fransa Hükümeti’nin ḥareketinin dōstluḡa muḫālif olup olmadıḡında ve onun fevkel’āde komiserinin ḫarārına bizim müdāḫelemizi da‘vet edecek māhiyyette bulunup bulunmadıḡında deḡildir. Bu noktaya gelmeden evvel irād edilen diḡer su’āllere cevāb vereceğim. Bu su’āllerden biri ‘Arablarla bizim aramızdaki muḫāberātın Fransa’ya gösterilip gösterilmediḡi ve bizimle Fransa arasında geḫenlerin de ‘Arablara irā’e edilip edilmediḡi idi. Bu su’ālin her iki cihetine de cevābım müşbettir. Diḡer bir su’āl de Ḥāriciyye Nāzırı’ndan 1915 senesi Teşrīn-i Evvel’nde ‘Arablara kendileri tarafından irā’e olunan arāzide istiklāllerini iktisāb için mu‘āvenette bulunulacağına dā’ir bir taḥrīrat //XXIII-52// gönderilmiş olmasıdır. Bir taḥrīrat gönderildiḡi doğrudur. Faḫaṭ bu taḥrīratın bir fıkrası var ki o burada beyān edilmedi. O fıkra da Büyük Britanya ‘müttefikī Fransa’nın menāfi‘ini ihlāl etmeksizin’ yardım edeceḡinden ‘ibārettir.

Emīr Faysal’a gelince ona ‘ā’id işlerin şulḫ konferansında lāyıkıyla nażar-ı diḡkate alınmadıḡını zannetmek daha büyük bir ḫaṭā teşkīl eder. Biz konferansta ḫūsn-i i’tilāfin yalnız Fransızlarla deḡil müttefikimiz ‘Arablarla da te’mīn ve cereyāndaki ehemmiyyet-i ‘azīmeyi nażar-ı diḡkatten dūr tutmadık ve bunun için mümkün olan her ḡayreti bezlettik. Bizim ‘Arabistān’ın istiklālüne dā’ir söz verdiḡimiz doğrudur ve biz bu sözü müzü ifāya ḫalıştık. Faḫaṭ Fransa’ya Sūriyye mandasını tevcīh etmek bizim va‘adimizle ḫābil-i te’līf idi. Mandasını ‘uhdesine aldıḡımız Mezopotamya’da* [*مزپوتامیاده] bizim ḫarekātımızdan Fransa’nın şikāyet etmekte ne ḫadar

hakkı var ise bizim Fransa'nın Sūriyye'deki hareketinden şikāyete ondan fazla hakkımız yoktur. Müşkilāt zuhūr ettiği huşūş-ı zarūretlerin tesviyyesi lâzım geldiği, intizāmın muhāfazası muḳtezā olduğu zamānlarda her memleket mandasını mevki'-i taṭbīke koyabilmek* [*قويابيلمك* yazılmış] için doğru* [*دوغرو* yazılmış] zannettiğini yapmakta haklıdır. Vaḳ'aya gelince küllī miḳdārda Fransız 'askerleri 'Arablar tarafından öldürülmüş idi. Şimendiferler huşūşunda da müşkilāt hādiş olmuş idi. Eğer biz de 'aynı vaz'iyet muvācehesinde bulunsa idik derḫāl demeyecek mi idik ki 'Aḫvālin bu tarzda devāmına müsā'ade edilemez.'?' //XXIII-53//

Fransa Te'mīnâtı

İşgāl-ı 'Askerī Dā'imī Olmayacak

Bu memleketin işgāl-i keyfiyyetine gelince Fransa Hükümeti işgāl-ı 'askerīnin dā'imī olmayacağına* [*اولماياجغه* yazılmış] dā'ir bize te'mīnāt vermiştir. Manda kabūl olunca ve diğere mes'eleler tesviye edilince 'asker geri çekilecektir.

Emīr Faysal'ın müdde'ıyyâtı hakkında çok şeyler söylendi. Bu müdde'ıyyâtı Fransa ve İngiltere Hükümetlerinden daha ziyāde sür'atle ḫüsn-i telakkī etmiş kimse yoktur. Peka'lā ma'lūmdur ki onun 'aşıretleri muḫārebeye cesūrāne ḫidmetler ifā ettiler. Fakat yine o nisbette doğrudur ki eğer Fransızların ve bizim fedākārlıklarımız olmasa idi 'Arabların Sūriyye'de hiç bir nevi' ḫākimiyyet iktisāb etmelerine imkān yok idi ('Peka'lā peka'lā.'). Fransa'nın Türkiyye'yi fethetmekte bir daḫli olmadığını ve bu sebeble oraya dā'ir bir günā meṭālib dermeyānına hakkı bulunmadığını ileri sürmek boş bir fikirdir. Biz kabūl etmekte hiç bir vaḳit tereddüd etmedik ki Fransa'nın fedākārlığı herkesin fevḳinde ve binā'en'aleyh muḫārebenin neticesinde vuḳū'bulacak herşeye Fransa'nın müşāreketi şübheden āzādedir ('Peka'lā peka'lā.'). Ne bir kimsenin ne de hiç bir menfa'atin şulḫ mu'āhedesıyla 'alāḫadār olan müdde'ıyyâtı Emīr Faysal'ın müdde'ıyyātından daha ziyāde ehemmiyyetle nazār-ı diḫḫate alınmış olsun. Şarḫ-ı Vasaṭi'de büyük karışıklıklar var ('Peka'lā peka'lā.'). 'Arab Ḥarbi bu karışıklıklara inzimām edecek. Ba'zı muḫterem a'zānın yapılmasını arzū ettikleri gibi eğer biz Mezopotamya'da başka bir noḫta-i nazardan //XXIII-54// değil de mücerred ḫōdgāmāne maḫāşid ile hareket etmiş olsak ve Fransa Sūriyye'de imperyalizm maḫşadı ta'ḫīb etse o vaḳit aḫvāl biṭṭabi' nā ḫābil-i müdāfa'a olurdu."

Bunarlav meclise “Bir maqşad tahtında olmayarak dahî olsa Fransa Hükümeti’nin bu mādde hakkında her hangi derecede olur ise olsun taqbîhi istikbāl için ciddî bir tehlike teşkîl ederdi.” demiştir.

Endişe Azalmış

Lord Rober Sesil “Mister Bunarlav’ın ifādâtı bu mādde üzerine hâşıl olan endişe ve ‘aşabiyyeti bir hayli azaltmıştır. Bizimle Fransa arasında hüsn-i i’tilâfin ehemmiyyet-i ‘azîmesini teslim ederim. Bu mecliste Fransa veyâ diğer müttelikler hakkında hissettiğimiz tenkîdâtı beyân etmek bu i’tilâfin nef’ine daha iyi gelir. Bu şüretle mes’ele açıkta görüşülür ve ilkâ-yı münâfeset edecek fenâ ~~fenâ~~ kanın dökülmesine meydân kalmadan münâkaşa olunursa zannetmem ki Mezopotamya ile Şâm arasında zerrece kıyâs kabûl eder bir şey mevcûd olsun. Şâm’da bir ‘Arab hükümeti te’essüs etmiştir. Ma’alesef Mezopotamya’da henüz bir ‘Arab hükümeti yoktur. Ahvâl gâyet ciddidir. İşte iki en iyi müttelikimiz yekdiğerine düşüyorlar. Bunun geçici bir fikir ihtilâfindan ‘ibâret olduğunu işitse idim pek çok memnûn olacak idim. Meclise hâtırlatırım ki ‘Arablara karşı ta’ahhüdâtımız fevkel’âde büyüktür. Faqat Fransa Hükümeti’nin tamâmiyle bu ta’ahhüdâtımızı teslim ettiğine dâ’ir verdiği te’mînâtı ve ‘Arabların istiklâline müdâheleyi arzû etmediğini kabûl ederim. ‘Fransa’nın harekâtı tecävüzkarâne olmadıkça bizim //XXIII-55// müdâheleye hakkımız yoktur.’ diye söylenilen mü’tala’ayı kabûl etmem. Fransa’nın bir fâtilh değil bir mandater olması ve Milletler Meclisi a’zâsından bulunması bu hakkı bize verir.

Gizli Siyâset Eskisi Kadar Fenâdır

Mister Bunarlav’ın ifādâtı her ne kadar endişeyi tahfif etti ise de emniyyet ve hülûştan ‘ârî olması mücib-i şikâyettir. Gizli siyâsete bir nihâyet verilmek şöyle dursun ötedenberi olduğu kadar* [*قادر yazılmış] fenâ bir şürette devâm edip gidiyor. Bu te’essürü artıran bir keyfiyettir (Alkışlar).”

Sir Maklin “Mister Bunarlav’ın nuţku haberin tehlikesini azaltmağa çok yaradı. Hâricî siyâsetimizin mâhiyyetini halka göstermek huşûsunda da fevkel’âde ehemmiyyeti hâ’izdir (Alkışlar).”

Mister A. Herbert “Eğer hâkîkî ve ‘âlicenâbâne bir şulh istiyorsak* [*ایستیورسق yazılmış] 1914’deki gönüllünün müfâla‘asına ‘avdet etmelidir. Biz Mezopotamya hâkîkîndeki fikrimizi tavzîh etmeliyiz ki bizim hatt-ı hareketimiz Fransa ve İtalya tarafından ta‘kîb edilsin.”

Mister Vedgvon Fransa’ya dâ’ir beyânâtından dolayı re’is tarafından nizâmnâme-i dâhîliye da‘vet olundu.

Teklîf kabûl olunmadı.⁷¹ //XXIII-56//

İşte bu müzâkerâtın hûlâşasından dahî Hicâz Emiri Hüseyin Paşa’nın muhârebeden çok evvel ‘işyân emelini beslemekte olduğu anlaşılıyor. Bununla berâber İngilizler de ‘Arablara verdikleri sözde durmuyorlar.

İngiltere Parlamantosunda cereyân eden ve bidâyetinde endîşeli görülen müzâkere hükümetin kendi tertîbinden ‘ibârettir. Bir taraftan “Arablara va‘adimiz mühimdir. Kendileri tarafından irâ’e olunacak arâzîde istiklâllerini iktisâb için bir tahtîrât gönderilmiştir.” diyor diğer taraftan o tahtîrâtta (Fransa’nın menâfi‘ini ihlâl etmeksizin) fıkrasının vücûdundan bahşediyor. ‘Arablara o va‘ad-ı mühim verildiği vakit Fransızların ne gibi menâfi‘i vardır ve o va‘ad olunan ‘Arab istiklâli nerededir* [*نردرر yazılmış]? ‘Arabları igfâl ettikleri şarâhaten anlaşılıyor.

Defter XVII

28 Mercredi 28 Temmûz (Cehârşenbih) 11 Zîlka‘de

Hindli Şeyh Maḥmûd Efendi’nin yanında bulunan Vahîd Aḥmed Efendi’den İstanbul Merkez Kumandanı Cevâd Bey’e gelen 26 Hâzîrân 920 ta’rîhli bir mektûbda Şeyh Efendi’nin Hind’e muvâşalatını ve Bombay ve Delhi’de ahâlî tarafından pek çok hürmetle istikbâl edildiğini ve kendi millet tarafından (Şeyhülhind) ‘unvânı verildiğini yazıyor ve Hindistân’da millî ‘asker tertîb ve teşkil edilmiş olduğunu ‘ilâve ediyor.

//XVII-108//

29 Jeudi 29 Temmūz (Pençşenbih) 12 Zikade

37 nümerolu mektūbumu yazdım. Refiķama bu mektūb da vāşıl olmuş.

30 Vendredi 30 Temmūz (Cum'a) 13 Zılķa'de

Necmeddīn Mollā Bey'den 17 Temmūz 920 ta'rīhli mektūb aldım. Ođlum Hāķķī'dan Münih'ten birinci mektūbunu aldım. Ta'rīhi Temmūz 13 – 920'dir. Resmini de göndermiş. Mūte'essir oldum ađladım. //XVII-109//

31 Samedi 31 Temmūz (Cum'a ertesi) 14 Zılķa'de

Necmeddīn Mollā Beyefendi'ye cevāb yazdım. Temmūz beşten* [*بش در] yazılmış] bugüne kadar yirmi beş gün için Eczācı Meħmed Efendi'ye yemek maşrafı olarak dört İngiliz lirası verdim. Qā'im-i Maķām (Merzifon) Fā'ıķ Bey vāsıtasıyla gönderdim. Her gün şabāhları iki pişmiş yumurta öğle ve aħşām ikişerden dört kap yemek veriyor.

Not //XVII-110//

Aout 1920

1336-1338

1 Dimanche 1 Ağustos (Pāzār) 15 Zılķa'de

Oğlum Hāķķī'ya cevāb yazdım.

2 Lundi 2 Ağustos (Pāzār ertesi) 16 Zılķa'de

Hāķķī'nın mektūbunu taħşiyeye ederek refiķama gönderdim.

Bugün gelen ajans Muştafā Kemāl Paşa'nın terk-i silāh etmek üzere İstanbul Hükümetiyle müzākereye tālīb olduğunu yazıyor.

Ferīķ Faħrī Paşa Polverista'da odasında fotoğrafımı yaptı.

Ḥaḳḳī'nın o mektūbu vālidesine vāşıl olmuş. //XVII-111//

3 Mardi 3 Ağustos (Salı) 17 Zılka'de

Yūnān Ḥükūmeti İtalyan elinde bulunan cezā'iri taleb ettiğinden araları açılmış bizim şulḥ de ğayrimu'ayyen bir zamāna te'hīr edilmiş olduğunu ecnebī gazeteleri yazıyor. Rızā Tevfīḳ ile Hādī Paşa'nın imzā için İstanbul'dan 'azīmetleri on günü tecāvüz ettiği ve 27 Temmūz'da imzā edilmesi muḳtezā bulunduğu ḥâlde ḥālā haber yoktur.

4 Mercredi 4 Ağustos (Cehârşenbih) 18 Zılka'de

Manşürizāde Sa'īd ve Ḥüseynbeyzāde 'Alī Beylerden birinin İstanbul'dan gelecekleri söyleniyor. . //XVII-112//

5 Jeudi 5 Ağustos (Cehârşenbih) 19 Zılka'de

38 numarolu mektūbumu refīḳama yazdım. Bu mektūb vāşıl olmuş.

6 Vendredi 6 Ağustos (Pençşenbih) 20 Zılka'de

Kırşehir Müdde'î-i 'Umūmîsi Nazmî Bey'i getirdiler. Bir aydan beri İstanbul'da 'Arabyan Hanı'nda İngilizler elinde mevḳūf imiş. Buradan gidenlerden Sūdī Bey'i Midḥat Bey'i Doktor Ḥalīl Bey'i Topḥāne rīḥtımına çıkınca ayırmışlar 'Arabyan Hanı'na götürüp tevḳīf etmişler. Diğerlerini serbest bırakmışlar. //XVII-113//

7 Samedi 7 Ağustos (Cum'a ertesi) 21 Zılka'de

Odamda İstanbul gazetelerini okumakla vaḳit geçirdim. (Yıldız Yağması) nāmıyla bir çok zevātın tevḳīf edildiğini gördüm. Ḥattā vefāt edenlerin veresinesine munteḳil menḳūl ve ğayrimenḳūl emvālin ḥaczine karar vermişler. Bundan maḳşad ḥal'den* [*خلع دن] dolayı Ḥareket Ordusu'ndan aḥz-ı intikām olmasını zannederim.⁷²

Şimdiye kadar derece-i ḥarāret (32)yi tecāvüz etmedi.

8 Dimanche 8 Ağustos (Pâzâr) 22 Zîlka'de

Kamilyo bugün gelmedi. Dün hesabını almış idi. Bugün büyük bir yortudur. Malta'da tüfenkler fişenkler atılıyor. Mûsikâlar çalınıyor. "Turgud Re'is'in şehîd olduğu gündür." diyorlar ise de taḥḳîke şâyandır. Geçen seneki ~~Temmuz~~ Eylül içindeki ḥâtıraya bakınız. //XVII-114//

9 Lundi 9 Ağustos (Pâzâr ertesi) 23 Zîlka'de

39 nümerolu mektûbumu refîkama yazdım. Bayram bugün de devâm ediyor. Polverista'ya civâr bir kilisada büyük donanma yapılmış bir yeşil 'Osmanlı sancağını yere sermişler üzerine bir kadın heykeli ayaklarını basıyor – Malta bu şüretle Türklerin muḥâccemesinden kurtuluyor. Bunu Şalâḥ Beyle Mâcid Bey görmüşler.

10 Mardi 10 Ağustos (Salı) 24 Zîlka'de

On sekiz kişinin İstanbul'a gideceği söylenmekte olduğunu pâra vermeye gelen Maltız Sansör söyledi. Bayram bugün de devâm ediyor. Üç gün demektir. Bu bayram Turgud Re'is'in (Trâblusgarb Vâlisi olup Kânûnî Süleymân zamânında Malta'nın fethine gelen zât) şehâdeti için yapılıyor. 11 Eylül'de Malta muḥâşarasının ref'i için bayram yapılacaktır. Hammer Ta'rîhi'nin cild 6 şahîfe 130. //XVII-115//

11 Mercredi 11 Ağustos (Cehârşenbih) 25 Zîlka'de

Refîkamdan ve çocuklarımdan mektûblar aldım. Ḥabîb Bey'den 7 nümerolu 31 Temmuz 1336 ta'rîhli mektûbu aldım.

Fethî Bey'e dışarıya çıkmaya izin verdiler. Daha bir çok zevâta birkaç güne kadar müsâ'ade edileceğini Kumandan Kat Fethî Bey'e söylemiş.

12 Jeudi 12 Ağustos (Pençşenbih) 26 Zîlka'de

40 nümerolu mektûbu yazdım. 10 Ağustos 3 1920 ta'rîhli bir Londra telgrafnâmesinde Türkiyâ şulhünün (Sevr)'de imzâ edildiği yazılıyor.

Bu mektûb da vâşıl olmuş. //XVII-116//

13 Vendredi 13 Ağustos (Cum'a) 27 Zılka'de

Câvid'den Câhid'e gelen bir mektûbda yirmi dört kişinin İstanbul'a gönderileceği yazılıdır. Fetî Bey'e kayınvâlidesinden Münih'ten gelen mektûbda da birkaç kişinin İstanbul'a gideceği Fetî Bey'in de onlar meyânında olduğu iş'âr olunuyor.

14 Samedi 14 Ağustos (Cum'a ertesi) 28 Zılka'de

Uzun Kamilyo bugün hizmetimize geldi. Aylığı iki lirâdır.

Süleymân Nu'mân Paşa'ya bugün zâbiṭ ta'yîni verdiler. Tahmînen bir hafta evvel yevmî dört buçuk muḥaşşesât ile zâbiṭ ta'yîni alacağını kendisine Mülâzım Mafsûd teblîğ etmiş idi. //XVII-117//

15 Dimanche 15 Ağustos (Pâzâr) 29 Zılka'de

Yine Karslıların gideceklerine dâ'ir bir haber çıktı. Hâlbuki birkaç def'a "Vapur bekliyoruz ilk vâsıta ile sizi göndereceğiz." dediler aradan aylar geçti sonra da "Ermeni Hükümeti sizi istemiyor biz de gönderemeyeceğiz." dediler. Bugün de tekrâr gidecekleri söyleniyor.

16 Lundi 16 Ağustos (Pâzâr ertesi) 1 Zılhicce

1 nümero Hâbîb Bey'e yazdım.

41 nümerolu mektûbu refîkama yazdım.

Dün gibi bugün de yortu imiş. Mektûblarımızı almadılar. Postayı da vermediler.

Faḫrî Paşa'yı yarın berāy-ı mu'āyene ḥastahāneye da'vet ettiler.

Bugün hilālî gördük iki gecelik vardır. //XVII-118//

17 Mardi 17 Ağustos (Salı) 2 Zîlḥicce

Sansör geldi. Üç lira aldım. On liram kaldı.

Faḫrî Paşa öğleden sonra ḥastahāneye gitti geldi. Doktor bir kaç gün ḥastahānede kalmasına lüzüm görmüş ve bilāḫere kendileri çağıracaklarını* [جاغراق لرینی*] yazılmış] söylemiş. Kanını taḥlil edecekler imiş. Bir İtalyan gazetesi Muştafâ Kemâl Paşa'nın Bolşevikler ile i'tilâf ettiğini on bir fırka Bolşevik Müslümân 'askerinin Anadolu'ya gelmek üzere Kafkasya'yı geçtiğini Ankara'dan Rodos vâsıtasıyla aldığı bir telsiz telgrafa 'atfen yazıyor. Câhid Bey tercüme etti.⁷³

18 Mercredi 18 Ağustos (Cehârşenbih) 3 Zîlḥicce

Ferîḫ Faḫrî Paşa ile Livâ İḫsân Paşa'ya dışarıya serbest çıkmaya müsâ'ade edileceği bugün söyleniyor. //XVII-119//

19 Jeudi 19 Ağustos (Pençşenbih) 4 Zîlḥicce

42 número mektûbumu refîkama yazdım.

Faḫrî Paşa'yı bugün öğleden evvel sâ'at on buçukta ḥastahāneye götürdüler.

Hizmetçimiz Kamilyo'yu Süleymân Paşa tekdîr etmiş bugün gelmedi.

20 Vendredi 20 Ağustos (Cum'a) 5 Zîlḥicce

'Acûz'u bugün ḥidmetimize aldık. Aylığı iki lirâdır. Bunun da ismi Kamilyodur. Faḫat pederinin ismiyle "'Acûz" diyeceğiz. Bakalım bu kaç gün kalacaktır? Öğleden sonra Faḫrî Paşa'nın odasında Ḥalîl Bey ile şatranç oynuyor idik. Çavuş geldi. Paşa'nın yatağını anbâra kaldırmak istedi. Nihâyet "'Siz mes'ûliyyeti der'uhde eder

iseniz bırakırım.” dedi. Polis Müdür-i ‘Umûmîsi Hâmîd Bey bir pusula imzâ etti. O da bıraktı gitti. //XVII-120//

22 Dimanche 22 Ağustos (Pâzâr) 7 Zîlhicce

Gece fevkel’âde sıcak idi. Gündüz de oda içinde otuz ikiye kadar çıktı. //XVII-121//

23 Lundi 23 Ağustos (Pâzâr ertesi) 8 Zîlhicce

43 numarolu mektûbumu Su’âd ile Münîb’e yazdım. Hâbîb’den haber istedim.

Ḳablezzuhr sâ’at on bir buçukta derece otuz üç buçuğu irâ’e etmiştir.

24 Mardi 24 Ağustos (Salı) 9 Zîlhicce

[mürekkeble kapatılmış] Raḥmî Bey geldi. Malta’da bulunanların evrâkı İstanbul’dan Londra’ya gitmiş oradan da buraya gelmiştir. Muḥâkemeye sevḳolunacaklar ile serbest bulunacak kimseler tefrîk edilmiştir. İngilizler tarafından serbest bırakılacakların İstanbul’a gönderilmemesi Ferîd Paşa Kabinesi tarafından ricâ edilmiş “Bunlar İstanbul’a gelirse karışıklık îḳâ’ ederler bizi müşkil mevḳi’e korlar.” denilmiştir. [mürekkeble kapatılmış] Bey bunu [mürekkeple kapatılmış] erkân-ı ḥarb ma’iyyetinde müstaḥdem kâtib bir neferden haber almıştır. Müte’âkıben ‘Abbâs Paşa geldi. Mıṣır’ın istiklâlîni İngilizlerin taṣdîk ettiklerine dâ’ir olan Royter telgrafını okudu ḳablezzuhr sâ’at 11. //XVII-122//

25 Mercredi 25 Ağustos (Cehârşenbih) 10 Zîlhicce

Bugün ‘iyd-i eḏḥâdır. Cenâb-ı Hâḳ bilcümle Müslümânlara mes’ûd ve mübârek etsin. Şabâḥ sâ’at yedide biraz yağmur yağdı. Bu yazılarımı yağmur bozdu. Mâşa üzerinde açık bırakarak ḳahvealtıya gitmiş idim geldiğimde bu şaḥîfeleri bozuk buldum.

Rüfekâ ile mu’âyede yapıldı. Kat geldi elli yaşından yukarı olanların Küçük Vardala’ya geçebileceklerini* [*كچہیلہ جگرى yazılmış] söyledi. Prensler ile bana sordu. Prensler “İstemeyiz.” dediler ben “Düşüneceğim.” dedim.

26 Jeudi 26 Ağustos (Pençşenbih) 11 Zilhicce

44 numarolu mektubumu refikama yazdım. Yine şabâh sâ'at on birde [mürekkeble kapatılmış] Raḥmî Bey geldi. Dün o zât ile görüşmüş. İstanbul Polis Müfettiş-i 'Umûmîliği'nin işâretine 'aţfen Londra'dan alınan °20 Temmûz 920 ta'rîhli emirde° "Kıral Jor Hâzretlerinin emriyle Malta'da Polverista'da bulunan esîr-i siyâsî [mürekkeble kapatılmış] Bey'in hareketi muţî'âne ve dosyası muntazam bulunduğundan bana verilen şalâhiyyete mebnî mûmâileyh [mürekkeble kapatılmış] Bey'in zamân geçirilmeksizin memleketine i'âdesi münâsibdir." diye Vâlî-i Malta tarafından yazılmış olduğunu haber vermiş. Gelen emrin hülâşası Kıral'ın emriyle ve maḥkemeye verilinceye kadar veyâhûd maḥallî hükümetinin (Malta Hükümeti) müţâla'ası üzerine serbest bırakılıncaya kadar Malta'da Polverista'da bulunan esîr-i siyâsî filân – mîm م, sâd ص, elif ل' de – gibidir. //XVII-123//

27 Vendredi 27 Ağustos (Cum'a) 12 Zilhicce

İstanbul'dan çocuklarımdan mektub aldım. Hâbîb Bey'i tekrâr tevķîf etmişler. İstanbul gazeteleri geldi. 10 Ağustos 920 ta'rîhli bir nüşhada (Dersa'âdet) veyâ Vaķit gazetelerinden birinde Niğdeli Hâzım Bey'i i'dâma maḥkûm eden i'lâmı okudum. Amânallâh görmeğe okumağa şâyândır. Ta'rîh-i 'adlîde bir mişli yoktur. Yazılan esbâb-ı mûcibe şâyân-ı istiğrâbdır.⁷⁴ Memleketi [mürekkeple kapatılmış] düştüğü şu varṭa-i felâketten Rabbim ḥalâş buyursun.

28 Samedi 28 Ağustos (Cum'a ertesi) 13 Zilhicce

Faḥrî Paşa öğleden sonra ḥastahânedenden geldi. //XVII-124//

29 Dimanche 29 Ağustos (Pâzâr) 14 Zilhicce

Öğle vaķti Trabzon Vâlîsi Süleymân Necmî Bey, Muş Meb'ûsu İlyâs Sâmî Efendi, Samsun Aḥz-ı 'Asker Hey'eti Re'îsi Binbaşı Nâzım Bey, Makriköyü'nde Dişçi 'Āţîf Bey İstanbul'dan geldiler. Bunlar epeyce müddettenberi 'Arabyan Hanı'nda mevķûf imişler. Buraya getirdiler. 'Āţîf Bey ben Mar'aş müdde'î-i 'umûmîsi iken pederi

Zeytün Kumandanı Es‘ad Bey’in oğludur. Bilāhere livā paşa oldu vefāt etti. Eskiden tanırım.

30 Lundi 30 Ağustos (Pāzār ertesi) 15 Zīlhicce

Raḥmī* [*altı noktalı] Bey geldi bugün görüşmüş. Muhācir Şükrī Bey’in ḥaḳḳındaki kayd şulhün ‘aḳdi ta’rīhinden i‘tibāren üç ay zarfında delā’il-i cedīde zühūr etmez ise serbest bırakılmasıḥ ḥaḳḳında buranın müṭāla‘asından ‘ibāret imiş. 17 Temmūz 920 ta’rīhine kadar müṭāla‘asını bildirmek üzere Malta Vālisi’ne Londra ḥarbiyye nezāretinin 1 Temmūz 920 ta’rīhli bir emri var imiş. Düvel-i mü’telife murahḥaşlarından mürekkeb komisyon-ı ‘ālīye verileceğinden 17 Temmūz’a kadar yetiştirilmesi iḥṭār olunuyor imiş. Muḥākemeye sevkedileceklerin esāmisi pek mektūm tutuluyor imiş.

45 nümerolu mektūbum refīḳama //XVII-125//

31 Mardi 31 Ağustos (Salı) 16 Zīlhicce

Malta Vālisi Mareşal Plümer tarafından Londra ḥarbiyye nezāretine yazılan taḥrīratta yirmi sekiz kişinin serbest bırakılması yazılmış. Vālī’ye gelen taḥrīrat 1 Temmūz 920 ta’rīhli imiş. Zannederim 10 Temmūz 920 ta’rīhinde cevābı yazılmıştır.

Eczācı Meḥmed Efendi mesi dağıtı. Bu ay borcum dört İngiliz lirası sekiz şilin dört buçuk peni etti te’diyye ettim.

Not //XVII-126//

Septembre 1920

1336-1338

1 Mercredi 1 Eylül (Cehārşenbih) 17 Zīlhicce

Bugünden i‘tibāren bizim merḥūm ‘Abdullaṭīf Efendi’nin maḥdūmu Merzifon Ḳā’im-i Maḳāmı Fā’iḳ Bey’in mesinden yiyeceğim. Ğanī Bey pişiriyor. Maḥmūd Kāmil Paşa

Ġanī Bey Fā'ik Bey, Hüseyn Kadri Bey, Sivaslı Aġmed Efendi bir de ben altı kişiyiz.
Ben odamda yiyorum.

2 Jeudi 2 Eylöl (Pençşenbih) 18 Zilhicce

46 nümerolu mektübümü refikama yazdım.

Eylöl 920 ta'rıhli Royter telgrafnâmesinde (Londra'dan) Muştafâ Kemâl Paşa'nın Türk Rus ve Alman ittifâkıını tevķir eylemeleri zımında beyännâme neşreylediği yazılıyor. Dün gelen İtalya gazetelerinde de Bolşevik ordusunun Bâyezid'den Memâlik-i 'Oşmâniyye'ye dâhil olduğu iş'âr ediliyor idi. //XVII-127//

3 Vendredi 3 Eylöl (Cum'a) 19 Zilhicce

Eböl'ulâ Bey'den bir mektüb aldım. Ġurre-i Zilhicce ta'rıhlidir* [*تاريخيدير yazılmış]. Dışarıya çıkamayan rüfekâya da bugün izin verdiler. Yalnız Diyârbekirli Feyzî ve Zülfî Beyler ile Miralay Mürsel Bey, Binbaşı 'Ârif Efendi, Mülâzım Yüsuf Efendi istisnâ edildiler. Bu istisnânın hiç ma'nâsı yoktur. Bir de Cevâd Paşa'nın dâmâdi Kâ'im-i Maķâm Başrı Bey istisnâ edildi.

4 Samedi 4 Eylöl (Cum'a ertesi) 20 Zilhicce

İbrâhîm Bey, Cevâd Paşa, Es'ad Paşa, Fâ'ik Bey Süleymân Nazîf Bey, şerîf Beyler ile yedi sekiz kişi Yeni Vardala'ya naķlettiler. Daha yirmi beş kişiye kadar izin veriliyor. //XVII-128//

5 Dimanche 5 Eylöl (Pâzâr) 21 Zilhicce

Vâlî şâbit Bey, Ferik Maġmüd Kâmil Paşa, Fâ'ik Bey gibi geçen gün me'zün olanlardan ba'zıları ilk def'a olarak çıktılar.

6 Lundi 6 Eylöl (Pâzâr ertesi) 22 Zilhicce

47 nümerolu mektübümü 'â'ileye gönderdim.

Çocukların ikmâle kaldıklarından şikâyet ettim. Her hâlde cevâb istedim. //XVII-129//

7 Mardi 7 Eylül (Salı) 23 Zîlhicce

Hüseyin Câhid Bey'in zevcesiyle iki çocuğu İtalya tarîkiyle bugün İstanbul'dan geldiler. Kumandan Kat Câhid Beyle vapura kadar gitmiş. Kat'ın bu mu'âmesi bizi memnûn etti. Bu âdam vazîfesinden fedâkârlık etmeyerek bizi memnûn ediyor. Sâbık İngiliz kumandan ne kadar fenâ mu'âmele etti ise Mülâzım Mafsûd kaba ve muhâlif-i terbiyye harekette bulundu ise bu zât doğrusu insânî hareket ediyor.

8 Mercredi 8 Eylül (Cehârşenbih) 24 Zîlhicce

Refîkamdan 29 Ağustos 336 ta'rîhli mektûb aldım. Yakında İstanbul'a berây-ı muhâkeme gideceğimizi Es'ad ve Ya'kûb Beylerin ifâdesine 'atfen yazıyor.

Hüseyin Kadrî Bey'e, Cenâb Şahâbeddîn'den Süleymân Nazîf Bey'e, kayınpederinden Vâlî Tahsîn Bey'e gelen mektûb da bu haberi te'yîd ediyor. Sirozlu Âgâh Bey'e serbest olduğunu bir kaç güne kadar İstanbul'a gideceğini tebliğ ettiler. Kendisine gelen bir mektûb me'âline nazaran Ermeni Patriği İngiliz sefâretine bir mektûb yazmış onun üzerine kurtulmuştur. //XVII-130//

9 Jeudi 9 Eylül (Pençşenbih) 25 Zîlhicce

Kırk sekiz nümerolu mektûbumu yazdım refîkama. //XVII-131//

11 Samedi 11 Eylül (Cum'a ertesi) 27 Zîlhicce

Velî'ahd Mecîd Efendi Hâzretleriyle Selîm ve 'Abdülhalîm Efendiler Hâzerâtının 'ahd-ı saltanattan isti'fâ buyurdıklarını Royter Ajansı haber veriyor. Memlekette ecnebî nüfûzunun hükümrân olması sebab-i isti'fâ olduğunu gösteriyor.

12 Dimanche 12 Eylül (Pâzâr) 28 Zîlhicce

Ḥabīb Bey'den telgraf aldım – serbest evde olduğunu tebşir ediyor.

Amasya Mutaşarrıf-ı Esbakı* [*متصرفی اسبقی yazılmış] Sırrı Bey'in biraderi yüzbaşılıktan müsta'fî Şefer Bey nâmında bir zâtı getirdiler. İki ay evveli bir kaç Ermeni “Tehcîr zamânında sen Trabzon'da bulundun.” diyerek tutmuşlar İngilizlere teslim etmişler. Beyoğlu'nda Abanos Sokağı'nda bir yerde tevķif etmişler. Orada mevķûf bulunan Rum ve Ermeni serserileri tarafından her gün dayak yer imiş. Ortalık süpürtürülmüş işkencenin envâ'ını görmüş. Buraya gelmeden beş altı gün evveline kadar ihtilâttan memnû' imiş.

~~49 nümerolu mektubumu 'â'ileye yazdım. //XVII-132//~~

13 Lundi 13 Eylül (Pâzâr ertesi) 29 Zîlhicce

49 nümerolu mektubumu refîkama yazdım.

İtalya'da 'amele arasında yine ihtilâl 'alâmetleri görölmeğe başladı. Bir çok şehirlerde sosyalistler galebe çalmışlar. Bolşevikliğe doğru gidiyorlar.

14 Mardi 14 Eylül (Salı) 30 Zîlhicce

Bugün gelen Londra telgrafında – Loyter – Velî'ahd Mecîd Efendi Ḥazretlerinin Anadolu Kuvâ-yı Milliyyesi'ne iltihâk etmek teşebbüsünde bulunduğundan taht-ı muhâfazaya alındığı yazılıdır. //XVII-133//

1336-1339

15 Mercredi 15 Eylül (Cehârşenbih) 1 Muḥarrem

Bugün gelen 14 Eylül 920 ta'rîhli Royter telgrafi mühimdir. Fransa, İtalya Başvekilleri – Muştafâ Kemâl Paşa kuvvetiyle İstanbul Ḥükümeti arasında huşul-i i'tilâfın 'adem-i imkânına kâni' olarak milliyyetperverlere karşı daha hürmetkâr bir mu'amele alınmağa karar vermişler. İkmâlinde Ciyoliti ve Meliran görüşmüşler bir beyännâme neşrine karar vermişler. Beyännâmeyi görmelidir.

20 Temmüz 920'de İstanbul'a giden Bolu Muraḥḥaşı Midḥat Bey tekrâr Polverista'ya getirildi.

16 Jeudi 16 Eylûl (Pençşenbih) 2 Muḥarrem

50 nümerolu mektûbumu refîkama yazdım. //XVII-134//

17 Vendredi 17 Eylûl (Cum'a) 3 Muḥarrem

2 Eylûl 1920 ta'rîḥli Celâl Nürî Bey'e gelen İleri gazetesinde bir qarârname okuduk – dîvân-ı ḥarblerce tevķîf ve isticvâb edilecek vûkelâdan nezâret müdirlerine, müşirlerden mîralaylara, kâzî'askerlerden ḥaremeyn pâyelülerine kadar zevâtın ğayrimevķûf olarak muḥakeme edileceği ve icâbında irâde-i seniyye ile tevķîf olunacakları muḥarrerdir.⁷⁵ Bu ric'at Kürd Muştafâ Paşa'nın mezâlîmi te'sîri ile ḥuşûle gelmiş olsa gerektir.

18 Samedi 18 Eylûl (Cum'a ertesi) 4 Muḥarrem

İbrâhîm Şâhib Bey uyluğunda çıkardığı çıbandan râḥatsız idi. Bugün ḥastahâneye gitti. Ḥastahâne evvelce Kotonera'da idi. Şimdi şimdi adanın ğarb cihetinde müceddeden yapılmış ve üç mâh muḥaddemleri küşâd edilmiş olan (~~Amtarfa~~) (İmtarfa) Ḥastahânesidir ki Kotonera Ḥastahânesi oraya naķletti. //XVII-135//

19 Dimanche 19 Eylûl (Pâzâr) 5 Muḥarrem

Oda refîki Doktor Süleymân Nu'mân Paşa bugün Yeni Vardala'ya naķletti.

20 Lundi 20 Eylûl (Pâzâr ertesi) 6 Muḥarrem

51 nümerolu mektûbumu 'â'ileye yazdım.

Fâ'îḳ Bey bizim odaya geleeek geldi. Ğanî Bey'in mesinde ḥidmet eden bizim eski Kamilyo'ya ayda bir lira vereceğim benim ḥidmetime de bakacaktır.

Sūdī Bey, Meb‘ūs Nūrī Efendi, Sivas Polis Müdüri Rıf‘at Efendi, Kırşehir Jandarma Kumandanı Burhāneddīn Bey öğleden sonra geldiler. Sūdī Bey ‘ā’ilemden bir mektüb getirdi. //XVII-136//

21 Mardi 21 Eylül (Salı) 7 Muḥarrem

Düñkü gelenler İstanbul’un ḥālını çok fenā haber veriyorlar. Ḥükümet yok memleket ecānib elinde bāzīce, ~~da~~ memleketin ekābiri ḥattā gençleri meyānında [mürekketle kapatılmış] vaṭanperver tanınan iki dāmād – Kaptan Benet nāmında bir İngiliz yüzbaşının teveccühünü kazanmak için yekdigeriyle müsābaka ediyorlar imiş.

22 Mercredi 22 Eylül (Cehārşenbih) 8 Muḥarrem

Bugün gelen Taymis gazetesi “Yıldız Yağması denilen da‘vānın Ḥükümet-i ‘Osmāniyyece geriye alınması ahālī üzerine ḥüsn-i te’sīr yaptı ve ḥükümet bu ḥuṣūṣta ‘ākilāne hareket etti. Faḫaṭ Velī‘ahd ‘Abdūlmecīd Efendi’yi Anadolu’ya firār edecektir diye tevķīf ettirmesi o ḥüsn-i te’sīri izāle etti. Velī‘ahdın en ḫarīb ādamlarından işitildiğine göre firār niyyetinin hīç aşlı ve esāsı yok imiş. Şırf tazıyī‘den* [*تضیعدن yazılmış, تضییقندن tazıyīkten olabilir mi?] ‘ibārettir.” İstanbul muḫābirine ‘aṭfen yazıyor. 15 Eylül 920 Taymis nüṣḫası. Agayef Bey söyledi yāḫūd “14 Eylüldür.” dedi.⁷⁶ //XVII-137//

23 Jeudi 23 Eylül (Pençşenbih) 9 Muḥarrem

52 nümerolu mektüb.

24 Vendredi 24 Eylül (Cum‘a) 10 Muḥarrem

Enver Paşa’nın pederi Aḫmed Bey’e oğlu Berlin’deki Kāmīl’den gelen mektübda Sovyet Ḥükümetiyle İngiltere Ḥükümeti arasında Bakū’de bulunan seksen İngiliz üserāsıyla Malta’dakilerin mübādelesı taḫarrür ettiḡi iş‘ār olunuyor.

Tevfîk Hâdî Bey ‘âşüre yapmış. Bir kâse de bana getirdiler. //XVII-138// [sayfa XVII-139 boş]

27 Lundi 27 Eylül (Pâzâr ertesi) 13 Muḥarrem

53 nûmero mektûb.

Ḥabîb Bey tarafından gönderilmiş bir× paket aldım. İçinde bir terlik bir de Buḥârâ tâkiyyesi vardır. Bir de burada iken İngilizce Sansör Maltız Alfred’e va‘ad ettiği* [*ايتدى yazılmış] ağızlık var.

28 Mardi 28 Eylül (Salı) 14 Muḥarrem

Sansör Alfred bugün geldi. Üç İngiliz lirası aldım. Mütebâkî dört liram var. İstanbul’dan pâra gelmez ise işim fenâ. Ağızlığı verdim çok memnûn oldu. Nesîmî Beyle Ḥalîl Bey bizim odada idiler gördüler. //XVII-140//

29 Mercredi 29 Eylül (Cehârşenbih) 15 Muḥarrem

Çürüksulu Maḥmûd Paşa’nın* [*پانك yazılmış] serbest olduğuna dâ’ir İstanbul’dan İngiliz mümessilinden bugün bir telgraf gelmiş. Paşa’ya resmen tebliğ olundu. Mevkûfîn-i mevcûde bugün yüz yirmi kişidir. İkisi Almandır biri üserâ burada iken İngilizlere cäsûsluk ettiğinden memleketine gidemiyor. Diğerleri bugünlerde terḥîş edildi vapur bekliyor. Yalnız bununla bir de Bulgar zâbiḥîni şimdiye kadar garnizoncu diye tutmuşlar idi. Bulgarı geçen hafta gönderdiler Alman da bugünlerde gidecek yalnız Müslümânlar kalıyor.

30 Jeudi 30 Eylül (Pençşenbih) 16 Muḥarrem

54 nûmero mektûb. Ğanî Bey’in mesinin bir aylık ḥesâbı 73 şilin 5 pensdir* [*پنس در yazılmış]. Fâ’iḳ Bey vâsıtasıyla te’diyye ettim. Yemek maşrafı 58 şilin her şabâḥ ḳahvealtısına iki yumurta 15 şilin. Re. Hâ. – Re Vāv/Hemze – Sîn – Şîn – Kâf Ye Elif Sin – ‘Ayn. Elif – Mîm.* [*ا _ م _ ع. ق _ يه اس _ ش _ س _ ر _ ح. yazılmış] Bu zevât bugün firâra teşebbüs etmişler muvaffâḳ olamamışlar. //XVII-141//

Octobre 1920

1336-1339

1 Vendredi 1 Teşrîn-i Evvel (Cum'a) 17 Muḥarrem

Kemâhlı Sâbit Bey râhatsızdır. Hârâret 39 buçuk dereceye* [*در درجه مجیه yazılmış] çıkmış Cenâb-ı Hâk muhâfaza buyursun.

2 Samedi 2 Teşrîn-i Evvel (Cum'a ertesi) 18 Muḥarrem

Bugün Faḥrî Paşa'yı berây-ı mu'âyene ḥastaḥâneye götürdüler. İbrâhîm Bey hâlâ ḥastaḥânededen gelememi. Cevâd Paşa'nın dâmâdı Başrî Bey de hemân on gün var ki ḥastaḥânedede bulunuyor.

Başrî Bey geldi. //XVII-142//

4 Lundi 4 Teşrîn-i Evvel (Pâzâr ertesi) 20 Muḥarrem

55 nümerolu mektûb. //XVII-143//

5 Mardi 5 Teşrîn-i Evvel (Salı) 21 Muḥarrem

Trabzon tehcîrinden dolayı maḥkûm olan Meḥmed 'Alî Bey ile Cemâl Oğuz Bey'i bugün getirdiler. Her ikisi kürek cezâsına maḥkûm oldukları hâlde İngilizler ḥabshânededen aldılar getirdiler. Geçende i'dâm olunan Nuşret Bey daḥî bunlar ile ḥabshânededen alındığı hâlde Dîvân-ı Hârb Re'îsi Muştafâ Paşa Nuşret'in i'dâm olunacağını söylemesi üzerine onu bırakmışlar.

6 Mercredi 6 Teşrîn-i Evvel (Cehârşenbih) 22 Muḥarrem

Cemâl Oğuz Bey geldi görüştüm. İstanbul'un hâlinden nîkbîn. 1 Teşrîn-i Evvel 1920 ta'rîhli Peyâm-ı Şabâḥ gazetesini getirmişler. Yıldız Yağması nâmıyla bir da'vâ neficesinde a'yândan Hüsnî Paşa Ferîk Hasan Rızâ Paşa ve sâ'ire maḥkûm olmuşlar. Mufaşşal i'lâm o nüshada mündericidir. Okumağa şâyândır. //XVII-144//

7 Jeudi 7 Teşrîn-i Evvel (Pençşenbih) 23 Muḥarrem

56 nümerolu mektüb.

Re Ha

8 Vendredi 8 Teşrîn-i Evvel (Cum'a) 24 Muḥarrem

Enver Paşa'nın birâderi Kâmil'den pederine gelen ikinci mektüb 26 Eylöl 920 ta'rîhlidir* [*تاریخی در* yazılmış]. Berlin'dendir: Bunda Enver Paşa'dan aldığı bir mektübda Bakû'de bulunan esîr İngilizler ile biz Malta mevķûflarının yâ İstanbul'da veyâhüd da Anadolu'da mübâdelesi a İngiltere Hükümetiyle Sovyet Hükümeti arasında taķarrür ettiği te'yiden beyân olunuyor. //XVII-145// [sayfa XVII-146 boş]

11 Lundi 11 Teşrîn-i Evvel (Pâzâr ertesi) 27 Muḥarrem

57 mektüb.

Nâmıma yirmi İngiliz lirasının vürüdunu iḥbâr eden bir banka 'ilmühaberini onbaşı imzâ ettirdi.

Cehârşenbih günü kırk kişinin İstanbul'a gideceğine dâ'ir aḥşâmdan sonra çavuştan bir ḥaber şâyi' oldu.

12 Mardi 12 Teşrîn-i Evvel (Salı) 28 Muḥarrem

İkinci Kamilyo'yu haftada altı şilin ücret ile bugün tuttum. //XVII-147//

14 Jeudi 14 Teşrîn-i Evvel (Pençşenbih) 30 Muḥarrem

[müreккеble kapatılmış] 2 mektüb Ḥabîb Bey'e yazdım.

Sā‘at kıablezzuhr dokuz buçuk rāddelerinde şiddetli bir bel ağrısı tuttu. Gecenin onuna kadar devām etti. Biraz uyumuşum şabāha karşı uyandım. Lehulhamd kesb-i hıffet etmiş. //XVII-148//

15 Vendredi 15 Teşrîn-i Evvel (Cum‘a) 1 Şefer

Ba‘dezzuhr ikide Kemāl Beyle burada daha ne kadar kalacağımızı konuştuk.

Cāvid Bey’den Cāhid Bey’e gelen bir mektūbda Āzerbāycān* [*ازربایجان yazılmış] Hükümeti elinde bulunan İngiliz üserāsiyla bizim mübādelemizin taķarrür ettiği yazılıdır. ~~Evvelki haberleri te’yid ediyor.~~ Āzerbāycān* [*ازربایجان yazılmış] Hükümetiyle orada bulunan bizim arkadaşlar arasında taķarrür etmiştir.

16 Samedi 16 Teşrîn-i Evvel (Cum‘a ertesı) 2 Şefer

Kat geldi. Vallita’da oturmaklıđım için “Mürāca‘at ettim henūz cevāb almadım faķat ümmīdvārim.” dedi. Kiminle oturmak istediđimi sordu “Raħmī Beyle.” dedim. Nesīmī Bey tercümānlık etti. //XVII-149//

17 Dimanche 17 Teşrîn-i Evvel (Pāzār) 3 Şefer

Bel ağrısı olanca şiddetiyle devām ediyor.

Malta’da İmtarfa Hıstaħānesi’nde

18 Lundi 18 Teşrîn-i Evvel (Pāzār ertesı) 4 Şefer

58 nümerolu mektūb. Kısa yazdım. Biraz keyifsiz olduğumu refīkama bildirdim. Öğle vaķtı iki İngiliz doktoru geldi. Kumandan Kat da geldi. Ba‘dezzuhr dörtte İmtarfa Hıstaħānesi’ne gönderdiler. Hācī ‘Ādil Beyefendi ile Sivaslı Aħmed Efendi benimle berāber geldiler. İki sā‘at intizārdan sonra nevbetçi tabībi geldi. Sā‘at altıda yatağa yatabildim. Hācī ‘Ādil Beyefendi Aħmed Efendi gittikten sonra ağrı başladı. Geceyi pek mużtarib geçirdim. Nebbetçi tabībini üç def‘a ricā ettim gelmedi. Sister ağrıyan

maḥalle tendirdiyot sürdü. Sükūnet bulmak imkânı yok idi. Ben “Doktor” dedikçe sister ellerini kavuşturur kapıya bakar idi. //XVII-150//

19 Mardi 19 Teşrîn-i Evvel (Salı) 5 Şefer

Şabâḥ oldu ıztırâb devâm ediyor. Doktor yine gelmedi. Uzun boylu maṭrûş otuz otuz beş yaşlarında var bir İngilizdir. Sâ‘at on ikide Kotonera Ḥastaḥānesi’nde beni mu‘âyene eden ṭabīb geldi mu‘âyene etti. Arkama iki yakı koydular kollarımdan ‘ilâc zerḳettiler. Birkaç sâ‘at sonra idrâr kan ile karışık gelmeye başladı. İki gündür bir yumurtadan başka bir şey yemedim. Öğleden sonra sâ‘at beşte Sivaslı Aḥmed Efendi çantamı getirdi.

20 Mercredi 20 Teşrîn-i Evvel (Cehârşenbih) 6 Şefer

Kanlı idrâr devâm ediyor.

Öğleden sonra Faḥrî Paşa birâderimiz geldi. İki kişiden ziyâdeye müsâ‘ade etmediklerinden bugün yalnız Mîralay Cevâd Bey’in geleceğini söyledi. Gûyâ gelecekleri ibtidâ benden soruyorlar imiş ve ḥastaḥāne ikiden ziyâde ziyâretçi ḳabûl etmiyor imiş. Yalan. Şimdiye ḳadar benden hîç kimse için sormadılar. † Beni ziyâret etmek isteyen arkadaşların bir gün evvelinden isimlerini yazdırmalarını teblîğ etmişler ve her gün ikişer kişi sıraya koymuşlar. Zannedirim bir nümâyiş şekli verdirmemek maḳşadıyla düşünölmüş olacaktır. Çünkü şimdiye ḳadar ḥastaḥāneye gelenlerden kimseye böyle yapmamışlar idi. Cevâd Bey de geldi beş buçuḡa ḳadar kaldılar. Gece bel ağrısından yine muṣṭarib oldum. Nevbetçi bir Maltız ṭabīb geldi. İdrârın taḥlîlinden evvel bir şey yapılamayacağını ‘Arabca söyledi gitti. //XVII-151//

21 Jeudi 21 Teşrîn-i Evvel (Pençşenbih) 7 Şefer

Ma‘elesef bugün çocuklarıma mektûb yazamadım. Düne nisbetle idrâr daha düzgündür.

Ba‘dezzuhr dörtte Prens ‘Abbâs Paşa Ḥazretleriyle İbrâhîm Beyefendi geldi. Şâbit Bey birâderimiz de onları ta‘ḳîben geldi. Benim yanıma gelmek için iki kişiden

ziyâdeye paso vermediklerinden gelmek arzusunda bulunan birçok rüfeķâ gelemiyor imiş. Şâbit Bey de kaçamak yapmış. Sûdî Bey de şimdi geldi. 4 1/2 hastaĥânedeki odamda yatakta fotoğrafımı aldı. Buraya geldiğim gün Polverista'da da almış idi.

22 Vendredi 22 Teşrîn-i Evvel (Cum'a) 8 Şefer

Geceyi çok muztaribâne geçirdim. Bel ağrısı ĥâlâ devâm ediyor. Doktor geldi hardâl yakısı yapıştırdılar. Şimdi biraz taĥaffüf etti. Ķablezzuhr 11 1/2. Ĥâcî 'Âdil Beyefendiyle Fâ'ik Bey geldi. 4 1/2'de gittiler.

Sonra Câhid Bey geldi. Ĥastaĥâne civârında İstrada Miskato denilen câddede oturuyor.

İdrârda daha biraz kan bulunduğundan ĥâlâ taĥlîl edememişler. //XVII-152//

23 Samedi 23 Teşrîn-i Evvel (Cum'a ertesi) 9 Şefer

Bu geceyi Cenâb-Ĥaķķa bin ĥamd ve şükür epeyce râĥat geçirdim. Gece sâ'at sekiz râddelerinde 'Alî Münîf Bey odamın kapısını açıp girdi. Ĥayrette kaldım. "Bu zamânda nasıl gelebildin?" dedim. "Vâlî'nin emriyle sana tercümân ta'yîn olundum. Sana muttaşıl odada yatacağım." dedi. Etibbânın verdiği rapor üzerine seni İstanbul'a göndermek için Vâlî telgraf yazmış olduğunu Kat cum'a günü aĥşâm Fethî Bey'e söylemiş olduğunu da 'ilâve etti. Posta gelmiş bir de mektübümü getirdi. Refîķamın 1 Su'âd'ın 6 Münîb'in 7 Teşrîn-i Evvel 336 ta'rîĥli üç kıt'a mektüb.

24 Dimanche 24 Teşrîn-i Evvel (Pâzâr) 10 Şefer

59 refîķama yazdım. Ĥastalığımı tafşîl ettim. Ürgüb'e gitmesini yazdım. Doktor geldi. 'Alî Münîf Bey tercümânlık etti. Ĥastalığım ĥaķķında Vâlî'ye tafşîlât verdiğini ve faķaķ Vâlî'nin ne yaptığını bilmediğini ma'ĥazâ nazâr-ı ehemmiyyete aldığı zannında bulunduğunu söyledi. 'Alî Münîf Bey'e "Şimdi git salı şabâĥı gelirsin." dedi. Münîf Bey de sâ'at on birde (ķablezzuhr) gitti.

Ba‘dezzuhr Sūdī Bey Muş Meb‘ūsu İlyās Sāmī Efendi Binbaşı Mazlūm Bey geldiler. Dörtte gittiler. Sonra Doktor Süleymān Nu‘mān Paşa geldi. //XVII-153//

25 Lundi 25 Teşrīn-i Evvel (Pāzār ertesi) 11 Şefer

Ağrılar tamāmiyle zā’il olmadı. Allāhıma çok şükür hafifledi. Öğleden sonra Diyārbekir Vālisi Bedrī Beyle Binbaşı Haydar Bey geldiler. Sonra Şadr-ı Esbak Sa‘īd Hālīm Paşa Hāzretleriyle Hārbīyye Nāzırı Cevād Paşa ve İbrāhīm Şāhib Bey geldiler.

26 Mardi 26 Teşrīn-i Evvel (Salı) 12 Şefer

Şabāhleyin memelerden haylī kan zāyi‘ ettim. Yorgun düştüm. Onda ‘Alī Münif Bey geldi. Sonra doktor da geldi. Doktor “Kan için merāk etme be’iş yoktur fenā ≠ kandır çıksın daha iyidir.” dedi. İdrār mu‘āyene edilmiş “Karın.” – ya’nī “Bırak.” – demişler. Münif Bey sā‘at on birde gitti.

Bana bakan sister – ismi Restin – anlayabildiğim kadar İngilizce ile evime yakında gideceğimi söyledi ve mükerreren doktordan bahşetti faķaķ anlayamadım. Enver Paşa’nın pederiyle Zūhdī Paşa dāmādı Mīralay Āgāh Bey geldi. Āgāh Bey Cum‘a günü gidiyor. Yeğenim Rızā Bey’e vermek üzere bir potin tevdī‘ ettim. Polverista’daki* [*وريستادهکه] odamdadır. Aħmed Paşa verecektir. °11 Bunlardan sonra Fethī Bey geldi beşte gitti. Ferīd Paşa suķūķ etmiş. Tefvīķ Paşa kabine teşķiline me’mūr olmuş. //XVII-154//

27 Mercredi 27 Teşrīn-i Evvel (Cehārsenbih) 13 Şefer

Şabāhleyin yine kan zāyi‘ ettim. On bir buçukta* [*اونبرجق ده] her günkü doktor daha büyük bir řabīb ile iki sister yanlarında olduđu hālde geldiler mu‘āyene ettiler. Öğleden sonra Doktor Fāzıl Berķī Kırşehir Müdde‘ī-i ‘Umūmīsi Nazmī ve bizim Doktor Fā’iķ Beyler geldiler. Refīķama mektūb yazdım.

28 Jeudi 28 Teşrīn-i Evvel (Pençsenbih) 14 Şefer

Bu şabâh kan zâyi' etmedim. Sâ'at onda 'Alî Münîf Bey geldi. On ikiye çaryek kalıncaya kadar kaldı. Doktor gelmediği için gitti. Tevfîk Paşa'nın Şadr-ı A'zam 'İzzet Paşa'nın dâhiliyye, Şâlih Paşa'nın bahriyye nezâretlerine ta'yîn olunduğunu haber verdi. İnşâ'allâh şahîhtir. Hiç olmazsa memleket nâmûslu bir hükûmete nâ'il olmuş olur. 'İzzet Paşa'ya bir mektûb yazdım Âgâh Bey'e verdim. Vâlî'nin iş'ârından bahşettim. Mümkün olursa delâletini ricâ ettim. Öğleden sonra birlikte geldiler. Vâlî'nin benim İstanbul'a gönderilmekliğimi hem Londra harbiyye nezâretine hem de İstanbul'a Haykomisere telgrafla yazdığını Kat söyledi. °12 Sonra Hâcî 'Âdil Beyefendi geldi. Beşe kadar kaldı. Sâ'at altıda Hüseyin Câhid Bey geldi. Yediye çaryek kala gitti. Mösyö Parnis Sulţân 'Azîz zamânında Bâb-ı 'Âlî Hukûk Müşâviri Parnis Efendi'nin oğlu imiş. °13 Mekteb-i Hukûk'ta mu'allimimiz Şâhbâz Efendi bir mes'ele-i hukûkiyye mülâbesesiyle Parnis Efendi'den bahşetmiş idi "İyi âdam idi fakat câhil idi." demiş idi. //XVII-155//

29 Vendredi 29 Teşrîn-i Evvel (Cum'a)

15 Şefer

Bu şabâh yine bir miqdâr kan zühür etti. Öğleden sonra Maḥmûd Kâmil Paşa ile Doktor Fâ'îk Bey geldiler. Sonra Faḥrî Paşa geldiler. Yekdîgere selâm vermeyecek derecede bu iki Paşa dargın imişler. Sebebini bilmiyorum ammâ ne olursa olsun Maḥmûd Kâmil Paşa münâsib harekette bulunmadı. Şâyân-ı tenkîd ve mu'âhezedir.

Enver Paşa'dan Moskova'dan pederine bir mektûb gelmiş. Âzerbâycân* [*ازربايجان] yazılmış] Hükûmeti elinde bulunan İngiliz esîrleriyle Malta'da bulunan Müslümânların mübâdelesini teklîf etmiş İngiliz Hükûmeti kabûl etmiyor imiş. En doğru haber bu olacaktır. Bakalım sonu ne olacaktır? Her hâlde Rabbim Mütte'âl hayırlısını ihsân buyursun.

30 Samedi 30 Teşrîn-i Evvel (Cum'a ertesi)

16 Şefer

Şabâhleyin sâ'at onda 'Alî Münîf Bey ile Vaḳit Gazetesi Şâhibi Aḥmed Emîn Bey geldiler. Haftada üçer gün gelmek üzere aralarında karar vermişler. Doktor ile aramızda Emîn Bey tercümânlık etti. "Pâzâr ertesi gün çıkayım." dedim. Doktor "Erkendir daha birkaç gün sonra ta'yîn ederiz." dedi. Hastalığım kum olduğunu söyledi ve "Tamâmiyle temizlendi bir daha 'avdet edeceğini zannetmem." dedi. Çok

et yememkliğini balık ve tavuk eti yemeyi tavsiye etti. Öğleden sonra Aḥmed Agayef Bey Erkân-ı Harb Ḥilmî Bey Kars Ḥükümet Re'isi İbrâhîm Bey geldiler. Āgâh Beyle Mürsel Bey'in neferi Eyyüb'un İstanbul'a gitmek üzere bugün sâ'at onda vapura gittiklerini söylediler. Sâ'at beşte gittiler. //XVII-156//

31 Dimanche 31 Teşrîn-i Evvel (Pâzâr)

17 Şefer

Bu şabâh yine memelerden dem zühür etti. Sekizde Maltız bir Katolik papas geldi. Birkaç gün muḳaddem bir daha gelmiş idi. Ḥastahânedeki Katoliklerin papası imiş. Bir şeye lüzûm var ise ḥâricden getirebileceğini söyledi. Onda Aḥmed Emîn geldi. Doktor "Zâyi' olan kan taḥlîl edildi bâşûrdandır merâkı mücib deĝildir." dedi. Emîn Bey on bir buçukta gitti. (60) nümerolu mektûbumu Su'âd ve Münîb'e yazdım. "İzzet Paşa'ya yazdığım mektûbun ledettaḥkîḳ vuşûlünü bildiriniz." dedim. "Āgâh Bey ile yeĝenim Rızâ Bey'e gönderdiğim potinin vuşûlünü daḥî yazınız." diye* [*یه دی yazılmış] 'ilâve ettim. Āgâh Bey'i dün şabâh 'alel'acele yatağından alıp vapura gönderdiklerini Emîn Bey söyledi. Allâh selâmet versin. Öğleden sonra Doktor Fâ'ik Bey daha sonra Binbaşî İbrâhîm Ḥaḳḳî Bey geldi. Oğlum Ḥaḳḳî'dan* [*حقى دن yazılmış] nâmıma Polverista'ya gelmiş bir mektûbu getirdi. 18 Teşrîn-i Evvel 1920 ta'rîḥlidir. Münih'ten yazıyor. Bu sene beşinci sınıfa geçmiş. Almancadan başka İngiliz ve Fransızca* [*فزاجه yazılmış] mecbûrî okuyor imiş. "Bu üç lisânı öğrenip memleketime öyle 'avdet edeceğim." diyor. İnşâ'allâh. Münih'te bulunan Necmeddîn Mollâ Beyefendi'den Sâbîḳ Serḳarîn Lütḫî Sîmâvî Bey'den selâm yazıyor. Ben ölmeden Ḥaḳḳî'yı yetiştirebilsem vâlidesiyle kardeşlerine medâr olurdu. Rabbim Mütte'al ḥüsn-i 'âḳıbet iḫsân buyursun Āmîn. //XVII-157//

Novembre 1920

1336-1339

1 Lundi

1 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr ertesi)

18 Şefer

Öğleden evvel 'Alî Münîf Bey Fâzıl Berḳî Bey Karşlı Meḫmed Bey geldiler. On ikiye yakın idi gittiler.

Öğleden sonra Şalâh Cimcoz, Midhat Şükrî, Mâcid Beyler geldiler. Posta gelmiş refîkamdan iki mektûb getirdiler. 16 Teşrîn-i Evvel 336 ta'rîhli on altı lira gönderdiklerini yazıyorlar hâlâ gelmedi. Gece sâ'at dokuzda yine kan geldi.

Ahşâm üzeri sâ'at beş buçukta banyoya soktular. Üç gün evvel bir daha banyo ettirmişler idi.

2 Mardi

2 Teşrîn-i Sâni (Salı)

19 Şefer

Şabâhleyin kan geldi. Onda Ahmed Emîn Bey geldi. 25 Teşrîn-i Evvel ta'rîhine kadar Vaqit gazetelerini getirdi. Bir de 9 Teşrîn-i Evvel 920 ta'rîhli Peyâm-ı Şabâh getirdi. 'Alî Kemâl Peyâm-ı Eyyâmında evkâftan bahşetmiş. Benim hakkımda şu cümleler 'aynen mevcûddur. "... Faqat hakkûlinşâf söylemek lâzım ise evkâf-ı islâmiyye Hayrî Efendi gibi bir nâzır görmedi. O vaqıf hânlar, o Dârülhilâfetil'aliyye medreseleri bütün o muhteşem binâlar o âdamın hasenâtını seyyi'âtine gâlib kılmak için 'âdetâ birer âbidedir. Bir kaç Hayrî Efendi daha görmüş olaydı evkâf nezâreti bugün bilhâşşa İstanbul'u öyle ma'mûr bir hâle sokardı ki milletçe 'âdetâ bir yandan yüzümüzü ağartırdı bir yandan da bir dereceye kadar refâhiyyetimizi te'mîn eylerdi. Çünkü vaqıflarımız henüz keşfolunmamış defînelerdir."⁷⁷

Öğleden sonra Prens 'Abbâs Paşa, Fahrî Paşa, 'Abdullâh Efendi İsmâ'il Canbolat Bey, Halîl Bey, Seyyid Bey, Kara Vâsıf Bey Agayef Bey, Polis Müdîri Ahmed Bey, Süleymân Necmî Bey geldiler. //XVII-158//

3 Mercredi

3 Teşrîn-i Sâni (Cehârşenbih)

20 Şefer

Bu şabâh yine biraz kan geldi. Dokuz buçukta Muhâcirîn Müdîri Şükrî Bey geldi. Faqat doktor o gittikten sonra geldi.

(61) nümerolu mektûbu refîkama yazdım. Çocukların hâlinden şikâyet ettim cevâb istedim.

Sâ'at üç buçukta Doktor Fâ'îk Beyle Cemâl Oğuz Bey geldi. Dördü beş geçe treniyle gittiler.

Sâ'at altıda Hüseyn Câhid Bey geldi. Yediye kadar oturdu.

Kan gece ve şabâha karşı iki def'a daha zühür etti.

4 Jeudi 4 Teşrîn-i Sâni (Pençşenbih) 21 Şefer

Şabâhleyin Aḥmed Emîn Bey geldi. Doktor ile görüştük. İnşâ'allâh yarın çıkacağım. (1) "Ḳalb yorulmamalı burda verdiğimiz 'ilâc iyi geldiğinden ona devâm etmeniz için yazdım." dedi. (2) "Bâşūr için her gün bir def'a dışarı çıkılmaz ise zarar eder çıkacağınızdan emîn olmadıkça her gece bir müşhil alınız burada aldığımız – número (9) pil hapları muvâfiqtir. (3) Böbrek için çok et yemeyiniz. Buradaki 'ilâcı alacaksınız." Doktorun veşâyâsı bundan 'ibârettir. Her üçç 'ilâcı bana muntâzaman vermeleri için Polverista doktoruna yazdığını 'ilâve etti. Doktorun ismi – Kabtin.

Öğleden sonra Hâcî 'Âdil Beyle Edirne Vâlisi Zekeriyâ Bey geldiler. Beş treniyle 'avdet ettiler. //XVII-159//

5 Vendredi 5 Teşrîn-i Sâni (Cum'a) 22 Şefer

İmtarfa Ḥastaḥânesi Valleta'dan hareket eden şimendiferin müntehâsında bir tepe üzerine yapılmış üç katlı epeyce büyük bir binâdır. Orta katın cebhesinde Malta'nın merkez şehri olan (İmdine) (Medîne'den muḥarrefir)'ye nâzır cihetinde zâbitân dâ'iresi dedikleri ḥuşûşî birer kişilik odalar vardır. Benim odam ġarb cihetinde nihâyetten ikinci odadır. Beş nümeroludur* [*نمره ليدر yazılmış]. Bu dâ'irenin mecmû'u tahmînen sekiz dokuz odadan ziyâde değildir.

Şabâhleyin yine ḥaylî dem zühür etti.

Doktor geldi vedâ' ettik bugün mu'âyene etmedi.

Ba'dezzuhr iki buçukta Fâ'ik Bey geldi. Beşe kadar bekledik ḥastaḥânenin otomobili gelmedi. Bir 'araba ile Valleta İskelesi'ne oradan Polverista'ya geldik. Çok şükür rüfeḳâ sağ ve 'âfiyyettedirler.

~~Hastahâne masrafı olmak üzere (2) lira İngiliz 17 şilin 6 pens ofisteki pāramdan kestiler. Malta'dan hareketim günü kestiler.~~

6 Samedi 6 Teşrîn-i Sānī (Cum'a ertesi) 23 Şefer

Şabāhleyin on bir buçukta Kumandan Kat Doktor Fāzıl Berķi ile odama geldi. “Tebşire geldim. Çektiğiniz telgrafa cevāb aldık. İster iseniz İstanbul'a ister iseniz başka bir yere gitmekte serbest ve muhtārsınız. İlk vapur ile gidebilirsiniz.” dedi.

“İstanbul'a giderim eğer vapur var ise. Faķať diğerleri gibi aylarca hattā haftalarca beklemek lāzım geliyor ise İtalya ʃarīķiyle giderim.” dedim. “Yolda bana bir arkadaş vermez misiniz?” diye ‘ilāve ettim.

“İstanbul'dan ‘avdet etmek üzere birini alabilirsin faķať o zātın da İstanbul'da kalabilmesini Londra'dan ve Haykomiser'den sormak lāzımdır. Bu ise sizin işinizi te'ħir eder.” dedi gitti. Hācī 'Ādil Bey için ricā ettim cevābını tekrār etti. “Avdet etmek üzere x alabilirsin.” dedi. Hācī 'Ādil Bey bu şürete muvāfaķat etmedi. Hāķķı da var. //XVII-160//

7 Dimanche 7 Teşrîn-i Sānī (Pāzār) 24 Şefer

İki ~~gündür~~ gecedir tahtakurusundan uyuyamadım. Biraz rāhatsızım. Aħşām yemekten sonra Yeni Vardala'ya geçtim. Orada bulunan zevātı ziyāret ettim. ‘Avdetimde Kırkkilisa Mutaşarrıfı Hilmī Bey yarın İstanbul'a vapur olduğunu söyledi. İnşā'allāh şahīhtir. Hürriyyet Allāhımdandır.

8 Lundi 8 Teşrîn-i Sānī (Pāzār ertesi) 25 Şefer

62 nümerolu mektūbumu refiķama yazdım. Serbest olduğuma dā'ir vuķū'bulan tebliđi bildirdim. Ođlum Hāķķi'ya da yazdım. Kumandan Kat ʃarafından Fāzıl Berķi Bey geldi. Bu hafta içinde bir harb sefinesiyle İstanbul'a gidebileceđimi söyledi. İki Biraz sonra bir zābiť geldi. Şiħhatimi sœ Kumandan Kat nāmına sorduktan sonra gidinceye kadar bir otelde oturmak arzū eder isem muntazām bir dā'ire ihzārı vazīfeleri

olduğundan refākatini arzū ettiğiniz arkadaşlarınızın esāmīsini yazacağım dedi. “Teşekkür ederim gidinceye kadar burada arkadaşlarımın arasında bulunmaklığımı terciḥ ederim.” dedim. Ve “Ḥastalığım müteḥavvildir denize taḥammül edemeyecek bir ḥâlde bulunmak ihtimāli vardır. İtalya ṭarīkiyle gitmek için de pasaport ḥāzırlansa.” dedim. “Kumandan’a söylerim.” dedi selāmladı gitti. Bir müddet sonra Fāzıl Berķī’ye Kumandan diyor ki “Eğer Ḥayrī Efendi İtalya ṭarīkiyle gitmek isterse bir aydan evvel ḥareket edemez.”° °Bunun ḥikmetini anlamadım. Ğālibā İtalya ṭarīkine müsā‘ade etmeyecekler – bir de Kat Fāzıl Berķī’ye “Acabā Beyefendi beyān-ı memnūniyyeti ḥāvī bir şey yazmaz mı ḥükümetçe arzū ediliyor.” demiş. “Düşüneyim.” dedim. Maḫşadım [mürekkeple kapatılmış] vermemektir. //XVII-161//

9 Mardi

9 Teşrîn-i Sānī (Salı)

26 Şefer

İtalya ṭarīkiyle ‘azīmeti Kumandan Kat’a Ḥüseyn Tosun Bey vāsıtasıyla söyledim. “Bir tezkere yazsın.” dedi. Yazdım. Bir sanatoryuma gideceğimden o yolda veşīka vermelerini ṭaleb ettim. “O ḥâlde başkasını terfīk edemeyiz. Yalnız gideceğini taşrīḥ etsin.” dedi. Tekrār öyle yazdık. Faḫaṭ Kat’ın tereddüdü pek zāhirdir. Zānederim Avrupa’ya bırakmak istemiyorlar. Tezkereyi Fethī Bey götürdü Kat ile görüştü.

Ḥabīb Bey’e bir telgraf yazdım serbest olduğumu bildirdim.

10 Mercredi

10 Teşrîn-i Sānī (Cehārşenbih)

27 Şefer

Şabāḥleyin on bir buçukta bir zābiṭ geldi. “Cum‘a günü İstanbul’a doğru vapur vardır. İtalya ṭarīkiyle gitmeye karar verdin mi?” dedi. “Verdim.” dedim. “Öyle ise şartımız vardır. İtalya’ya yanınıza bir ādam alabilirsiniz faḫaṭ bu ādam esīr ve ‘asker olamaz. Bir Maltız ḥidmetçi vardır. Meşārifi size ‘ā’id olmak üzere ister iseniz onu alabilirsiniz.” dedi. Şartlarını ḫabūl ettim “Hizmetçi mes’elesini bana bırakınız.” dedim. “Peka‘lā.” dedi. “Pasaport için veşīka veriniz.” dedim. “Kumandanlık onunla meşğūldür.” dedi gitti. Bizim odaya nakleden Aḫmed Emīn Bey bugün vapurları taḫķīk edecektir. //XVII-162//

11 Jeudi

11 Teşrîn-i Sānī (Pençşenbih)

28 Şefer

63 numarolu mektüb refikama yazdım. Faakat bugün bayramları olduğundan İstanbul'dan gelen mektublarımızı vermedikleri gibi mektublarımızı da göndermediler. Emîn Bey vapuru tahkik etmiş. Önümüzdeki Pençşenbih Sirakuza'ya vapur var imiş. Prens 'Abbās Paşa Napoli civarında bir köyde ikamet eden Müdür-i Umuru İtalyalı Tripani'ye bir telgraf yazdı Sirakuza'ya gelip beni beklemesini emretti. Almanlar ile mütareke sene-i devriyesi bayramı olduğundan Kumandan Kat dâ'irede bulunmadığından telgraf keşide edilemedi. Bugün kablezzuhr sā'at on birde herkes bulunduğu yerde tavaqquf edecek hattâ 'arabalar tramvaylar otomobiller yürüyenler derhâl duracaklar iki dakika muhârebede ölenleri düşünecekler on biri iki dakika geçecekler hâle 'avdet edecektir.

12 Vendredi 12 Teşrîn-i Sâni (Cum'a) 29 Şefer

Öğleden sonra Midhat Şükrî Beyle Hüseyin Câhid Bey'in hânesine* [*خانه yazılmış] gittik. Vedâ' ettim. İnşâ'allâh önümüzdeki pençşenbih günü gideceğim. Eğer bırakırlar ise. Faakat ofisin harekâtında pek ziyâde nezâket görüyorum. Doğrusu şübheliyim. //XVII-163//

13 Samedi 13 Teşrîn-i Sâni (Cum'a ertesi) 30 Şefer

Ahmed Emîn Bey tarafımdan Kumandan Kat'a gitti. Bir ân akdem pasaportun yapılmasını talep ettim. 'Abbās Paşa'nın Trepani'ye çektiği telgrafa cevâb bekliyoruz. "İtalya'da yalnız kalmayacağına efendi bizi iqnâ' etmedikçe gönderemeyeceğiz." demiş. "Naşıl olur?" dedim. "Trepani Siraküza'ya gelmez ise ben burada mı kalacağım? İtalya'da ben yalnız kalmam. Burada ba'zı zevât tarafından Siraküza'ya ve Roma'ya telgraf çekilecektir. Roma'da bir çok hemşehrîlerim vardır. İcâb eder ise Simtore'den bir telgraf yazarım birini isterim." demek üzere Emîn Bey'i tekrâr gönderdim "Peka'lâ müsterih olsun cehârşenbih günü giderler." demiş. İnşâ'allâh bakalım Allâh vere caymasalar* [*جای ما سه لر yazılmış].

14 Dimanche 14 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr) 1 Rebî'ülevvel

Şabâhleyin Yeni Vardala'da ba'zı rüfekâyı ziyâret ettim. Öğleden sonra sā'at dörtte Kemâl Bey'in odasında ictimâ' ettik. Halîl Bey, Hâcî 'Âdil Bey, Nesimî Bey, Ma'ârif

Nâzırı Şükrî Bey Midhat Şükrî Bey, Kemâl Bey mevcûd idi. İstanbul Dîvân-ı Harbince evvelce haqqımızda ittiḥâz olunan muḳarrerâtın fesh ve ibtâli esbâbına tevessül etmek üzere da'vâ vekîllerine yazılmasına karar verdik. Ancak evvelce hükümet-i hâzıranın re'yi istimzâc edilerek mümâna'at şüretini irâ'e eder bir hâl görülmediği taḳdîrde mürâca'at etmeleri ve tarz-ı mürâca'atın aralarında bilmüzâkere kararlaştırmalarını yazılmaya Ḥalîl Bey ile Nesîmî Bey'i me'mûr ettik. //XVII-164//

15 Lundi 15 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr ertesi) 2 Rebî'ülevvel

64 nümerolu mektûb refîkama. Anbâr me'mûru ile bir çavuş geldi. Odadaki eşyâyı yoklama ettiler. Çavuşun elindeki varaḳada Ḥayrî Efendi 18 Teşrîn-i Sâni 920'de gideceğinden odasındaki eşyanın tesellüm edilmesi muḥarrerdir. Bel ağrısından yine biraz muḳtaribim. Ḥabîb Bey'e geçen salı yazdığım telgrafı Sansör Alfred'in hâlâ çekmediği Velî Necdet Bey'e olan tarz-ı ifâdesinden anlaşılıyor. Şimdiye kadar cevâb alamadığımdan ben de zâten şübhe ediyor idim.

Da'vâya dâ'ir dünkü müzâkerenin netîcesini Ḥalîl Bey kendi vekîli olan Es'ad Ḥaydar Bey'e bugün yazdı. Hükümetçe bir maḥzûr görülmez ise diğerk vekîller ile bilistişâre tûruk-ı ḳânûniyyeye mürâca'at edecekler.

16 Mardi 16 Teşrîn-i Sâni (Salı) 3 Rebî'ülevvel

Sansör Alfred geldi pāramı verdi. Mecmū'u kırk üç lira (İngiliz) tuttu. Bundan bir māh muḳaddem yirmi İngiliz lirası geldi. Ondan on gün sonra da on buçuk İngiliz lirası gelmiş idi. Bu iki ḳalem meblağın kimin tarafından gönderildiğini hâlâ bilmiyorum çünkü mektûbu yoktur. Bakalım sonra anlaşılacaktır. Sa'id Ḥalîm Paşa bana kendi pārasından elli İngiliz lirası verilmesi için bir çek verdi. "Onu da yarın veririz." dedi.

Ḥareket ettiğim 18 Teşrîn-i Sâni 920nci günü Kumandan Kat'ın* [*غاتك yazılmış] kestiği pāra

	Şilin	Lira	
oo	8	oo	İtalya Konsulatosu'na vize için

6 14 4 Malta'dan Siraküza'ya kadar vapur bileti
6 17 2 Hıstaḥāne için //XVII-165//

17 Mercredi 17 Teşrîn-i S̄ānī (Cehârşenbih) 4 Rebî'ülevvel

Kumandan Kat* [*غات yazılmış] geldi. İtalya tarîkiyle İsviçre'ye gitmek üzere İtalya Konsoloshānesi'nden pasaportumu almış getirdi. "Vapur yarın veyāḥūd cum'a günü gelecektir." dedi.

18 Jeudi 18 Teşrîn-i S̄ānī (Pençşenbih) 5 Rebî'ülevvel

65 nümerolu mektüb refiḳama. Bütün rüfeḳā ile vedā'laştım. Öğleden sonra sā'at dördte Kumandan Kat* [*غات yazılmış] geldi. Bir otomobil ile gümrük rih̄tımına geldik. İsveç Konsolosu orada bizi bekliyor idi. Hep birlikte bir motorbot ile İtalya vapuruna gittik. Süleymān Nu'mān Paşa vapura kadar bana refākat etti. Vapurumuz sā'at sekiz buçukta hareket etti. Hareket ederken Trāblusḡarblı Aḥmed Rāsım Efendi nāmında bir genç ile görüştüm. Palermo'ya gidiyor. //XVII-166//

19 Vendredi 19 Teşrîn-i S̄ānī (Cum'a) 6 Rebî'ülevvel

Şabāḥ sekiz buçukta Siraküza'ya vāşıl olduk. Gece deniz tuttu. Çok rāḥatsız oldum. Trapani vapura geldi çıktık. Aḥmed Rāsım Efendi bizimle berāber gümrüğe ve otele kadar geldi. Trapani'nin tavşiyyesi üzerine bugün burada istirāḫati ben de muvāfiḳ gördüm. Hotel Dezetranje*'deyim [*Hotel des Etrangers] yarın şabāḥ onda hareket edecek trenle Roma'ya gideceğimizi telgrafla 'Abbās Paşa Ḥazretlerine bildirdim. Münih'te bulunan Necmeddīn Mollā Beyefendi'ye de 'Osmānlı Konsolosu vāsıtasıyla bir telgraf yazdım.

20 Samedi 20 Teşrîn-i S̄ānī (Cum'a ertesi) 7 Rebî'ülevvel

Şabāḥ sā'at sekiz buçukta Şadr-ı A'zam Tevfik Paşa'ya şu telgrafi yazdım.

“Taḥliyye olundum. Malta’dan dün Siraküza’ya* [*سيراكوزه yazılmış; *Siraküz’e* olabilir] geldim. Doktorlara göstermek üzere bugün Roma’ya gidiyorum. Boston Oteli’nde bulunacağım.”

Sā‘at on bire on kala Siraküza’dan tren hareket etti. Siraküza ufak ve ma‘mür bir kaçabadır. Çiftçiler bizim uşulde tarlalarını naḥas ediyorlar. Zeytün ve limon ağaçları çoktur. Portakal bağçelerinin eṭrāfına servī ğarsiyle ‘ādetā dīvārlar yapmışlar. Bir sā‘at sonra bir tünelden geçtik. Tām on ikide ikinci bir tünel bu da küçüktür. Bunu müte‘ākib daha bir tünel biraz sonra bir daha. Ğarbden şarḩa doğru akan dereleri dardır. Yarımda uzun bir tünel birde Katanya’ya geldik. Deniz kenārında epeyce büyük bir kaçabadır. Daha uzun bir tünelden şehre girdik. Bir sā‘at portakal bağçeleri arasından geçtik. Acernali İstasyonu’na geldik. Etna Dağı’nın önünde dağın tepesi kar ile mestürdür.° [devāmı 17 Mercredi’nin altında] °Bundan sonraki (Kordiyamanko) İstasyonu tām Etna’nın önünde şarḩındadır. Cebelin zirvesi dumandan görülmüyor idi. Bundan sonra portakal bağçelerine bedel iki ṭaraf üzüm bāğlarıdır. (Fimirededu) İstasyonu’na geldik. Burada Etna ḩizāsını geçtik. Portakal bağçeleri devām ediyor. Bundan Galatyatiyano İstasyonu’na geldik. İstasyonun ğarbında bir ḩal‘e ḩarābesi vardır. Buradan sonra (Dormita) İstasyonu’na geldik. Bir tepe üzerinde köyü laṭiftir. Meşhūr bir oteli var imiş. Tepe üzerinde görülüyor. İnce bir kar serpintisi var idi faḩaṭ havā yine baştan 2 rakamlı şaḩıfeye bak //XVII-167// //XVII-[şaḩıfe (2)]// pek laṭiftir. Buralarda şimendiferin sol ṭarafı kāmilen dağlıktır. Dağlardan cābecā sular iniyor. Sağ ṭarafta denize munşabb oluyor. Elḩaḩ pek laṭif yerlerdir. Köyler, evler dağların üzerine vādilerin aralarına serpilmiş yeşil portakal ağaçları arasında beyāz kulübeler çok ḩōştur. Messina’ya yaklaştıkça dağlarda sabur denilen yabānī incir ot gibi keşretle nābittir. Sā‘at dördü yirmi geçiyor idi Messina İstasyonu’na geldik. Büyük bir kaçabadır. Birçok trenlerin maḩall-i telākīsidir. Messina Sicilya’nın müntehā-yı şimālinde. Orada tren vagonliden* [*واغونلى دن yazılmış] başka vagonları terk ediyor vagonliler ile boğazı bir vapur içinde geçiyor. Diğer yolcular ‘aynı vapur ile geçip diğer vagonlara biniyorlar. Şimdi sā‘at tamām beştir. Trenimiz ile berāber vapurun içindeyiz. İşte vapur hareket etti. Bizim ‘araba vapurları gibi vapurun iki başı açıktır. Tren doğrudan doğruya vapurun içine giriyor. Messina’nın elektrikleri* [*الكتريقرى yazılmış] şimdi birden yandı. Vapur içinden görünüşü ‘Abdülḩamīd-i Sānī merḩūmun zamānındaki //XVII-x01// xx şehrāyīnleri andırıyor. Messina’nın karşılarında (...ḩa*) [*bu kelimenin üstü mürekkeple kaplanmış; okunamıyor] vardır ki onun da

elektrikleri vapur içinden yine şehrayin gibi görünüyor. Bu kadar elektrkik bolluğunu* [*بولوغنى yazılmış] ilk def'a görüyorum. Vapur yarım sā'atte āheste revişle boğazı geçti. Tren xxx İtalya sāhilinde San Çovana ufak bir kaşabaya çıktı. Bundan ötesi aşıl İtalyadır. Sicilya ceziresinin Sıraküze'den Messina'ya kadar tām şimendüferle altı sā'at mesāfesi vardır. Limon, portakal, zeytün ağaçları ve bāğ ve bağçeleri çoktur. Süriyye arāzisine benziyor. Havası Süriyye gibi mu'tedildir.

Katanya'dan sonra Messina'ya kadar on dört tünel vardır. Birkaç dānesi iki üç daķıka sürüyor. Diğerleri daha kısadır ve şimāle çıktıkça ekşerisi yekdigerini müte'ākibdir.

Tren İtalya içinde harekete başladı. Şimdi sā'at altıdır. Biraz serindedir.

Bu havālī İtalyanların (Kalabriya) eyāletidir. //XVII-xo2// Sā'at altı buçukta üçüncü istasyona geldik. (Baçanara) İtalyanlar (Banyara) okuyor denilen bir köydür. Bu köyden sonra yekdigerini müte'ākib üç köy geçtik. Yedi buçukta yemek salonuna gittik. Otuz kişiden ziyāde idi. Dokuzda yemek bitti. Kamarama geldiğimde yatağımı hāzır buldum yattım.

21 Teşrin-i Sānī 920 Pāzār

Gece sarsıntıdan uyuyamadım. Şabāhleyin yedide kalktım. (Salerno) İstasyonu'na gelmiş idik. Büyük bir kaşabadır. Oradan kalkınca beş daķıka kadar devām eder uzun bir tünel geçtik. Bunu müte'ākib iki tünel daha geçtik. Sol tarafımız sāhildir* [*در ساحل yazılmış]. ~~Xaxya~~* [*bu kelime okunamamıştır] kadar sağ tarafımız dağlık ve kayalıktır. Tüneli çıktık. Sonra sāhil-i baħirde (Amalfi) şehri-i qādimini gördüm. Sā'at dokuzda -Vezüv Yanardağı'nın önünde bulunduk zirvesinden duman çıkıyor idi. Trenin sağındadır. Şimendiferle bir sā'atte dağa gidiliyor. Vezüv eteğinde - Torredinkriko //XVII-xo3// kıyeyi vardır. Bu köy Napoli Körfezi üzerindedir. Buradan Napoli görülüyor. Tām dokuzda Napoli şehri-i şehirine vāşıl olduk. Bir milyon nüfuslu 'azim bir beldedir. Burada yarım sā'at kaldık. Tren tebdil-i istikāmetle ~~şarkı sağa~~ şimāle doğru hareket etti. Böstānların arasından orman hāline getirilmiş kavakların arasından gidiyoruz. Şehri göremedim fakat etrāf pek güzeldir. Tarlalarında ve sebze böstānlarındaki intizām ve keşret zirā'atin müterakkī olduğuna delālet ediyor. Sā'at onda (Kasarna) İstasyonu'na vāşıl olduk. Orada Kıral'ın bir

sarāyı vardır. Buradan sonra hātın iki tarafında haylî zeytün ağaçları vardır. Havâ yine mu‘tedildir. Sâ‘at on bir buçukta (Montokasino) İstasyonu’na vâsıl olduk – trenin sağında yüksek bir tepe üzerinde büyük bir ruhbân mektebi vardır. Bağlarının kütükleri topraktan teller ile kaldırılmış iki üç karış yükseltilmiş ‘âdetâ ufak fidânlar gibidir. Soğuk çok* [*metnin kalan kısmından farklı olarak çok kelimesinin üzerinden mürekkepli kalemle geçilmemiş] olmadığı için bizim Ürgüb’de //XVII-xo4// olduğu gibi kışın toprağa gömmek uşûlü burada yoktur. Süriyye de böyledir.

İtalya arāzisi Sicilya toprağı şarkı bizim memleketi, bilhâşşa havâ i‘tibarıyla Süriyye’yi hâtıra getirir. Roma’ya gider iken iki tarafı ufak orman bir vādiden geçiyor. Mar‘aş’da buna benzer vādiler görmüş idim Yenice Kal’e nâhiyyesine gider iken. Şimdiye kadar geçtiğimiz tünellerin hemân hepsinden uzun bir tünelden geçtik. Vādiden kurtulduk. (Zağfarola)* [*زاعفاروله yazılmış] İstasyonu’na geldik. Burası Roma’ya otuz kilometrodür. Sâ‘at te ikidir. Bundan sonra iki tarafta haylî üzüm bağları ve buğday tarlaları vardır ve iki cânibinde şimâlden cenûba sıradağlar çıplaktır.

Roma’ya girer iken sağda ve solda ve sonda Romalılardan kalma kemerler vardır. Sol tarafta daha çoktur. //XVII-xo5//

21 Dimanche 21 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr)

8 Rebî‘ülevvel

Sâ‘at üçte Roma’ya vâsıl oldum. Boston Oteli’nde oda yok imiş. Palas Oteli’nde bulunan İzmîd Meb‘ûsu Ziyâ Bey odasını muvaqqâten bana verdi. Allâh rāzî olsun. Birazistirâhat ettim. Sonra bir oda buldu. Dokuz gün için o da hâllolundu demektir. Hâmid Beyle Hasan ‘İzzet Paşa ile Hâmî Beyle görüştüm. Sâtî‘ Bey ile de görüştüm. Şehzâde Fu‘âd Efendi Napoli’ye gitmiş. Dâhiliyye Nâzırı ‘İzzet Paşa’ya Harbiyye Nâzırı Ziyâ Paşa’ya birer mektûb yazdım. Malta’dakilerin hâlini anlattım. Oğlum Su‘âd’a bir telgraf yazarak Roma’da bulunduğumu bildirdim. Şimendüferde yazdığım mektûbu da Ebül‘ulâ Bey’e gönderdim. Bu odaya bir günde yetmiş beş İtalyan Frankı vereceğim. Günde dört ‘Osmanlı lirası ahsâm şabâh yemek bir de kahvealtı içindedir.

22 Lundi 22 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr ertesi)

9 Rebî‘ülevvel

Şabâhleyin Hâmid Cemîl Bey geldi. Öğleye doğru Edîb Servet Bey geldi. Necmeddîn Mollâ Bey'e yazdığım mektûbu ona verdim. Öğleden sonra Vehîb Paşa Tulcalı Süleymân Bey Yüz Şeref Re'fet Bey Rûsûmât Müdür-i 'Umûmî-i Esbakı Sırrî Bey geldiler. Vehîb Paşa pâra vesâ'ire her ne ihtiyâcım var ise hizmete hazır olduğunu söyledi. Teşekkür ettim "Hiç bir şey istemem." dedim.

Ahşâm üzeri 'Osmân Fu'âd Efendi Hâzretleri Napoli'den 'avdet etmiş. //XVII-168//

Defter XVII

Defter XXIII

23 Mardi 23 Teşrîn-i Sâni (Salı) 23 Teşrîn-i Sâni 920 Salı ahşâmı Roma'da
10 Rebî'ülevvel Palas Oteli'nde Sûriyye'de Emîr Faysal
Hükümeti'nde ma'arif nâzırı bulunan
Necmeddîn Mollâ Bey'den bir telgraf Sâti' Beyle görüşüm. Fransızların
aldım. Şihhatimi ve nereyi arzû ettiğimi Sûriyye Hükümeti'ne karşı naşıl
soruyor. Telgrafla "Şihhatteyim bîrahmâne hareket ettiklerini ve Ceneral
mektûbum postadadır." dedim. Gavro'nun verdiği ultimatom mü'eddâsını
Malta'daki rüfekâyâ bir çok kart ve kabûl ettikleri hâlde yine harekât-ı
mektûb yazdım. Hâmî Bey, Hasan 'İzzet 'askeriyeyi durdurmayarak Şâm'a
Paşa, Hâmid Bey ve İsmâ'il Bey'in girdiğini ve 'âdetâ hükümeti dağıttığını
haremi Nûriyye Hanım geldiler. Gece anlatıyor ve hâlâ İngilizlerden bir ümmîd
yemekten sonra Sâti' Bey geldi. bekliyor. İtalya'da bulunan Emîr Faysal
Sûriyye'de Emîr Faysal Hükümeti'nde ~~xxx~~ 23 Teşrîn-i Sâni'den bir iki gün evvel
ma'arif nâzırı idi. Fransızlar ile bilhâşşa Londra'ya Kıral'ın da'veti üzerine
Ceneral Gavro ile aralarında cereyân eden gittiğini ve ümmîdvâr olduğunu 'ilâve
hâli hikâyeye etti. İslâmlardan ba'zılarının ediyor.
hattâ Müftî Ebülhâyr Efendi 'Âbidîn'in
Fransız tarafdarı olduğunu söyledi. Hükümetler böyledir. İhtiyâc zamânında
Harbin sonlarına doğru Faysal bol bol va'ad ederler ihtiyâc //XXIII-57//
İngilizlerden ayrılıp Türkler ile birleşmek bertaraf olduğu gibi yüzlerini çevirirler.
için haber göndermiş Cemâl Paşa "Eşkiyâ
ile bizim işimiz yoktur." demiş. Harbin sonlarına doğru İngilizlerden
"Muhabere evrâkını görünüz." dedi. ayrılıp Devlet-i 'Osmâniyye ile birleşmeyi
Faysal Cemâl Paşa'ya teklif etmiş ise de

Cemâl Paşa “Bizim eşkiyâ ile sözümüz yoktur.” diyerek reddettiğini ve bunun muhâbere evrâkını kendi gördüğünü Sâtî‘ Bey söylüyor ve “Bu~~nu~~ Cemâl Paşa’nın bir hatâsıdır.” diyor.

Cemâlpaşazâde Hâmid Bey ki i‘timâd ettiğim bir zâttır Haleb’de ‘alâkası bulunduğundan her sene vaqtinin bir kısmını Haleb’de geçirir. Hâmid Bey’in bu mes’ele hakkında beyânâtı bütün bütün başkadır şöyle ki – Faysal Cemâl Paşa’ya (Baħriyye Nâzırı Cemâl Paşa değil) ahîren ħarbiyye nâzırı olan Küçük Cemâl Paşa’ya yazar ki “İngilizler naşıl olsa gelecekler onların vürûdünden evvel Sûriyye’yi siz bize teslim ediniz beyhûde kan dökülmesin.” Cemâl Paşa bunu Enver Paşa’ya yazmış aldığı cevâbda bunun cevâbdan müstagnî olduğu bildirilmiştir. Hâmid Bey’in ifâdesi daha ‘aqla yakındır çünkü kendine mürâca‘at eden ~~bir~~ düşmanı* [*دشمنی yazılmış] reddederek İngiliz kuvvetini taħviyye etmekte ma‘nâ yoktur. Ma‘hâzâ ‘ömrüm vefâ ederse bu mes’eleyi taħkîk edebilirim. //XXIII-58// [sayfa XXIII-59-60 boş]

Defter XVII

24 Mercredi 24 Teşrîn-i Sâni (Cehârşenbih) 11 Rebî‘ülevvel

‘Avnî’ye Münîb’e mektûblar yazdım. Ĥabîb Bey’e bir telgraf çektim. Telgraf poliçesiyle pâra istedim. Kırzâde Ĥüseyyin Bey Ziyâ Beyle berâber geldi. Fethî Bey’in

işini müzākere ettiler. Çalışıyorlar faķaķ bu zāt Cevdet Bey’i tanımıyor. Muştafā Bey’in kayınbirāderi imiş. Onun nāmına hareket ediyor.

Şehzāde ‘Osmān Fu’ād Efendi aķşāmdan sonra bir kart dö vizit gönderdi. Yarın öğleden sonra geleceğini bildiriyor. //XVII-169//

25 Jeudi 25 Teşrīn-i Sānī (Pençşenbih) 12 Rebī‘ülevvel

Bugün Roma’da havā fevķel‘āde güzeldir. ‘Ādetā mayıs günlerinden biridir. Kırzāde ile Ebūl‘ulā Bey’e mektūb gönderdim. Öğleden sonra sā‘at iki buçukta Şehzāde ‘Osmān Fu’ād Efendi Hāzretleri teşrīf buyurdular. Dörtte gittiler. Dāmād Hāmī Beyle Trāblusgarblı Hālid Bey Ğurķānī ma‘iyyetinde idiler.

Şeyh Sünūsī Seyyid İdrīsī bugün Napoli’den Roma’ya vāşıl olacak imiş. Kırāl’a mülākākī olmak üzere geliyor imiş. Bunun birāderi Seyyid Aħmed Eşşerīf iki buçuk sene evvel İstanbul’a geldi şimdi Anadolu’dadır.

26 Vendredi 26 Teşrīn-i Sānī (Cum‘a) 13 Rebī‘ülevvel

Memelerden iki gündür çok kan zāyi‘ ediyorum rāħatsızım. Öğleden sonra ‘Atiyye Sulţān ile ‘Osmān Fu’ād Efendi’nin refīķası ‘Abbās Paşa kerīmesi Prenses ile görüştüm. Hāķķī’nın bir varaķasını aldım.

Gece Necmeddīn Mollā Bey’den bir telgraf aldım. Münih’e İsviçre’den ‘avdet ettiğini mektūbumu aldığıını yazıyor.

Dinari de geldi. Yarın İstanbul’a gidiyor. //XVII-170//

27 Samedi 27 Teşrīn-i Sānī (Cum‘a ertesi) 14 Rebī‘ülevvel

Öğleden sonra Ra’uf Aħmed Bey geldi. Bugün İstanbul’a gidiyor.

28 Dimanche 28 Teşrīn-i Sānī (Pāzār) 15 Rebī‘ülevvel

Rodos'a vapuru anlamak için Bari'ye bir telgraf keşide edilmiş çünkü acente orada imiş.

Necmeddîn Mollâ Beyefendi'nin 26 Teşrîn-i Sâni 920 ta'rîhli mufaşşal mektûbunu Edîb Bey vâsıtasıyla aldım. //XVII-171//

29 Lundi 29 Teşrîn-i Sâni (Pâzâr ertesi) 16 Rebî'ülevvel

Otel Palas'ta bugün müddetim bitti. İşgâl ettiğim odayı yarın tahliyye etmekliğim lâzım gelir. Hâmid Bey Boston'da bir oda bulmuş kısmet olursa yarın oraya gideceğim.

Seyyid İdrîs Sünûsî dün Roma'ya gelmiştir.

30 Mardi 30 Teşrîn-i Sâni (Salı) 17 Rebî'ülevvel

Mollâ Bey'e üçüncü mektûbumu yazdım. Bugün sâ'at on buçukta Hâmid Cemîl Beyle berâber Boston Oteli'ne naklettim. Palas Oteli'nde iķâmet ettiğim dokuz gün için Ziyâ Bey hesabını gönderdi. Yedi yüz otuz frank verdim. Bizim bugünkü pâra ile otuz altı lirâdır. Hâdemeye de iki liraya yakın bahşîş verdik. Hâmid Bey refîkası hanımefendiyle Hasan 'İzzet Paşa geldiler. Hâmid Bey'in refîkası burada gördüğüm kadınların en mestüresidir. 'Atiyye Sultân'dan çok mestüredir. Gece Ziyâ Bey geldi. Bir haftadan evvel Rodos'a vapur olmadığını söyledi. //XVII-172//

Décembre 1920

1336-1339

1 Mercredi 1 Kânûn-i Evvel (Cehârşenbih) 18 Rebî'ülevvel

İstanbul'a refîkama Roma'dan ikinci mektûbumu yazdım. Câmi' Bey Anadolu'dan bugün gelmiş. Bir hafta muqaddem iki zâbiî gelmiş idi. 'Askere elbîse almak alacaklar imiş ve Câmi' Bey Edîb Bey'in yerinde kalacak imiş.

2 Jeudi 2 Kânûn-i Evvel (Pençşenbih) 19 Rebî'ülevvel

Dün gece Hotel Palas'ta 'Atiyye Sultân on kişilik bir ziyâfet vermiş. İtalyan ve Alman zâbitleri var imiş. Şofrada sultânın iki tarafına birer ecnebî zâbit oturmuş. Dekolte eşvâb ile şofraya gelmiş. Hüşûşî değil 'umûmî ta'âmhânedede olduğu için hemşehrîlerimizden orada bulunanlar hayretle görmüşler. Ezcümle Nûriyye Hanım ve Ziyâ Bey orada bulunmuşlar. 'Atiyye Sultân İstanbul'da en 'afife ve mestûre bir sultânımızdır. Zevcinin lâkaydîsi zavâllı Sultân'ı burada ta'yîb olunacak bir dereceye indirmiş – Apollo denilen ve kadın ve erkek bir takım süfehânın mecma'-i telâkîsi olduğu söylenen maħalle bile birâderi 'Osmân Fu'âd Efendi Hâzretleriyle birlikte gittiğini hayretle te'essüfle hemşehrîlerimiz geldiler söylediler. Çok müte'essif oldum. Hânedân-ı 'Osmânî'nin ve memleketimizin şerefini ihlâl eden şu hâle nihâyet vermeyi vazîfe bildim. 'Osmân Fu'âd Efendi'nin buradan hemân gitmesi için eniştesi Hâmî Bey'e hemşiresi 'Atiyye Sultân'a ve Efendi Hâzretlerinin kendisine söyledim. Hiçbirinde o isti'dâdı görmedim. Pek fenâ bir muhîte düşmüşler etrâflarını bayağı ve fenâ âdamlar almışlar. İbrâhîm Âyât ve müteveffâ Ferîd Paşa'nın oğlu Nüreddîn ve bir kaç İtalyan zâbitânı bu kabîlden imiş. Efendi'yi yarın ele geçirebilir isem yine gidip göreceğim ve pek ricâ edeceğim.°

°Bugün (Pençşenbih) Hâmid Bey ile bir otomobil ile çıktık şâyân-ı temâşâ olan maħallerden ba'zılarını gördük. Öğleden sonra sâ'at üç buçukta çıktık dört buçukta 'avdet ettik. Otomobil sâ'atte kırk frank alıyor* [*أولى yazılmış] on frank da bahşîş verdik. Aħşâm sâ'at altıda 'Osmân Fu'âd Efendi Hâzretlerine haber gönderdim. "Kabûl buyururlar ise geleceğim." dedim. Hâremi "Yoktur bu aħşâm yemeğe de gelmeyecek." demiş. Bakalım yarın görebilir miyim? //XVII-173//

Defter XXIII

~~Bu mektûb müsveddesi Roma'da 2 Kânûn-i Evvel 920'de kaleme alındı henüz gönderilmedi~~

~~Malta'da bir buçuk sene İngilizlerin elinde esir kaldım ve ibtidâlar bidâyetlerinde pek çok zahmet ve meşakkat meşakkat çektim. Vasa'tî bir odada altı kişiyle altı mâh yattım oturdum. Zâten mübtelâ olduğum kanlı bâşûr ve kalb hastalıklarım bittabi' teşeddüd etti. Esle Maħbesde geçirdiğim hastalık ve ıztrâb devrelerinden başka bir buçuk sene zârfında üç def'a hastahâneye naklolundum. Hey'et i tıbbiyyece~~

bilmu'âyene ahvâl-ı şihhiyemle mütenâsib bir sanatoryuma naklimi mükerreren talep ettim. Cevâb bile vermediler. Nihâyet bu 18 Teşrin-i Evvel 920 ta'rîhinde ıztırâbâver bir hâlde bulunduğumu gören etibbâ ve kumandan Malta'da İmtarfa Hastahânesi'ne tekrâr naklettirdiler. Hastahâne hey'et-i tıbbiyyesinin nazâr-ı dikkatini tedehhüşünü mücib olan hastalığım oraya tarafından Vâli Mareşal Plümer'in nazâr-ı dikkatini celbolunmuş bunun üzerine Londra harbiyye nezâretine ve İstanbul'da Hay Ko İngiliz komiserliğine tahliyyem telgrafla yazılmış on beş gün sonra gelen cevâb-ı telgrafide tahliyye olunduğum ve nereyi arzû eder isem oraya gitmekte serbest bulunduğum bildirilmiştir.

18 Teşrin-i Sâni 920 ta'rîhinde Malta'dan hareket ve on sâ'at sonra İtalya'nın Siraküza kaşabasına muvâşalat ettim. Oradan Zât-ı Sâmi-i Şadâretpenâhilerinehi'ye etibbâya mu'âyene ettirmek üzere Roma'ya gitmekte olduğumu telgrafla 'arzettim. ~~Bir mâha //XXIII-61// Gerçi Roma'nın İtalya'nın i'tidâl-ı havâsından istifâde me'mül idi fakat uzun müddet Avrupa'da kalmakı min gayri haddin ihrâz etmiş olduğum makâmın icâbatına muvâfık göremediğim gibi esâsen nakdim ve vakit ve hâlim de müsâ'id değildi. Dâ'iniz için için gidecek iki yer var idi. Biri İstanbul ve diğeri maskat-ı re'sim ve eb ve ecdâdımın meşhedini mekâbirini muhtevî olan Ürgübdür. İstanbul'a gelmeyi her türlü hissiyyât-ı tabi'iyeye binâ'en çok arzû ettim. Fakat vicdânî olarak 'arz ediyorum Malta ile İstanbul arasında bir fark göremedim. Yine İstanbul'da * yine İngiliz zâbıtasının nüfuz ve tehdidi altında bulunacağım. Arzû ettikleri zamân tekrâr tevki'fime ve hattâ tekrâr Malta'ya i'zâmıma hiç bir mâni' ve kuvvet mâni' olamayacaktır. Vatandaşlarımdan 'Abdullâh Efendi'yi Südi ve Midhat Beyleri Rûfekâdan ba'zılarını tahliyye edip İstanbul'a gönderdikten sonra tekrâr orada tevki'f ve tekrâr Malta'ya getirdiklerini nazâr-ı mülâhazaya //XXIII-62// alınca dâ'inizin de tahliyyemden sonra tevki'fim ve yine vatandaşlarımdan teb'idim her zamân her zamân vâridir. Huşûsiyle pek mevsûk olarak aldığım habere nazaran * ba'zı zevât ki bir takım zevât hattâ ba'zıları hâlâ emr-i hükümette müstahdemdir * ücret mukâbilinde bir cenebî devletin zâbıtasına mu'âvenet hizmet ve mu'âvenet-i hafiyede bulunuyorlar imiş. Bunlardan biri bir müddet sonra 'aleyhimde bir jurnal tertib eder — meşelâ “Ulemâyı hânesine topluyor bir çok ricâl ve zevât ile görüşüyor ... devleti 'aleyhine propaganda yapıyor.” der ve ağleb-i ihtimâle göre bunun en hafif neficesi hâncemin kapısına bir nevbetçi vaz' ikâme etmek olur. Bir taraftan bu kabîl mülâhazat mevcûd olmakla beraber iki senedenberi çekilen ıztırâbın irâs ettiği za'af~~

~~ve ta'bdan dolayı sürekli ve her türlü //XXIII-63// tehdid ve te'sirden beri olarak maddi ve ma'nevî istirahatata pek zarurî ve tabî'î olarak ihtiyâcım vardır. Bu âsüde istirahatı yalnız memâ Anadolu'nun hücrâ bir güşesinde bulabileceğimden Meclis-i 'Umûmî'nin küşâdına kadar İstanbul'a gelmemeyiye karar verdim. //XXIII-64//~~

[sayfa XXIII-65-66 boş]

Defter XVII

3 Vendredi 3 Kânûn-i Evvel (Cum'a) 20 Rebî'ülevvel

Öğleden sonra sâ'at beşte Hâmî Beyle Trâblusgarblı Hâlid Bey Ğurkânî geldiler. Hâlid Bey otuz beş yaşlarında genç bir âdamdır. Beş senedenberi buradadır. İtalyanların çok 'aleyhinde bulunuyor. Fu'âd Efendi Hâzretleriyle pek iyi görüşüyor. Bu çocuktan biraz şübhe ettim. Tarz-ı ifâdesini pek beğenmedim. İnşâ'allâh değildir. 'Atiyye Sulţânefendi bu x gece de ya'nî cum'a ertesi gecesi bir ziyâfet vermiş. Bütün bütün çıplak denilecek derece dekolte ile şofraya inmiş. Yazık te'essüf olunur ba'zı ecnebî zâbitân ile dans bile ediyor imiş. Zevci Hâmî Bey'den nefret ediyorum.

Südî Bey kurtulmuş. Bugün 'â'ilesiyle berâber Malta'dan Roma'ya müteveccihen hareket edeceğine dâ'ir Nûriyye Hanım'a telgraf gelmiş.

4 Samedi 4 Kânûn-i Evvel (Cum'a ertesi) 21 Rebî'ülevvel

Bugün nihâyet bir oda bulunabildi. Oraya naklettim. İçinde banyosu da vardır. Yevmiyye yetmiş frank vereceğim yemekle berâber. Bugünkü pâra ile üç buçuk 'Osmânlı lirasıdır. Boston Oteli'ndedir.

Fu'âd Efendi Hâzretleri Şükrî nâmını taşıyan Alman hizmetçisini göndermiş. "Naşıldır râhat mıdır bir şeye ihtiyâc var mıdır?" diye hâtır sordu. "Sıkılmasın benim otomobil* [*اوطوبيل yazılmış] ile ne zamân arzû ederse çıksın." demiş. Odasında bulunduğunu hizmetçi söyledi. Zâten bir ototelde bulunduğumuz için yemek zamânının taqarrübüne bakmadım gittim görüştüm. Uşağıyla gönderdiği sözlerini

tekrār etti teşekkür ettim. Bu şehzādeye çok acıyorum zīrā çok ‘işret ediyor imiş.
//XVII-174//

5 Dimanche 5 Kānūn-i Evvel (Pāzār)

22 Rebī‘ülevvel

Cāmi‘ Bey Tulcalı Süleymān Beyle geldiler bir sâ‘atten ziyāde oturdular. Cāmi‘ Bey Anadolu ahvāline dā‘ir tafşilāt verdi. Bolşevik Rus Hükümetiyle bir i’tilāfnāmenin parafe* [*پرافا yazılmış] edildiğini ve şimdiye kadar imzā olduğunda şübhesi olmadığını söyledi. İ’tilāfin esāsı Ruslar Türklerden ayrı olarak şulh olmayacaklar, ‘ahd-ı millīde beyān olunan Türk hudūdu te’mīn edilecek, manāṭık-ı nüfūz olmayacaktır. Hāḳḳī Cemāl nāmında Büyük Millet Meclisi Hāriciyye Vekāleti me’mūrlarından genç bir efendi geldi. Ankara’dan otuz bin frank kadar bir pāra getirdiğini Malta’da muḥtāc-ı mu‘āvenet bulunanlara verilmek üzere Hālil Bey’e göndereceğini ifāde etti. Cāmi‘ Bey Berlin’e Ṭal‘at Paşa’yı görmeye gidecektir. Cāmi‘ Bey Kuvā-yı Milliyye’nin mümessili olarak Roma’da kalacaktır.

6 Lundi

6 Kānūn-i Evvel (Pāzār ertesi)

23 Rebī‘ülevvel

Dün İsviçre’den Cāvid Bey Roma’ya geldi. Bugün otele geldi görüştüm. Maḥmūd Muḥtār Paşa’dan ve İsmā‘il Hāḳḳī Paşa’dan selām getirdi.

Öğleden sonra Edīb Şervet Beyle Hüseyyin Rāḡıb Bey geldiler. Hüseyyin Rāḡıb Bey Anadolu’ya ‘avdet ediyor birlikte gideceğiz. Bu ayın 18’de Venedik’ten vapur hareket edecek 20’de Brindizi’ye vāşıl olacak imiş.

İtalya’nın en meşhūr eṭibbāsından olduğu söylenen Profesör* [*پروفوسور yazılmış] a’yān a’zāsından (Markiya Famira)’ya telefon ettiler. “Ben telefon ile gelmem tezkere yazsınlar.” demiş. Hāmid Cemāl Bey bir tezkere yazdı. Yarın ḳablezzuhr onda gelecek imiş. //XVII-175//

Defter XVII

Defter XXIII

7 Mardi 7 Kānūn-i Evvel (Salı) 24 22 Rebī‘ülevvel 339 ve 7 Kānūn-i Evvel

Rebî'ülevvel

920 = 336 Salı

Doktor Markiya Famira geldi. (1) Müshil Bugün öğleden sonra Hâmid Cemîl Beyle olmak üzere bir toz verdi. Yatar iken hâlazâdesi Reşîd Sa'dî Bey geldi. A Reşîd yarım bardak soğuk su içine konulup Sa'dî Bey'in İttihâd-ı İslâm huşûşunda içilecektir° °bir çay kaşığı bir def'ada. büyük bir hâhiş ve emeli vardır. Hindli İcâbına göre kullanılacaktır. Kanı kesmek Mehmed 'Alî Beyle görüşmüş. Mehmed ihtimâli de vardır. (2) Bir damladır. Bu da 'Alî Bey'in fikri "İttihâd-ı İslâmı vücûda icâbına göre kalb için alınacaktır. Bir getirmek için yapılacak teşkilât merkezi def'ada yirmi damla alınacaktır. Afgân olmalıdır. Oraya taraf-ı hilâfetten İstanbul'da İtalyan doktor (Sini)'yi bâşûr bir hey'et gönderilmelidir. Merkez orası için tavsiye etti. Teşhîşinde "Kalb olmalı 'âlem-i İslâm'ın her tarafıyla maraz-ı 'uzvî değildir 'adem-i intizâm muhâbere edilmelidir. Sâha-i icrâ'ât vardır." dedi. Celâl İsmâ'il Paşa'nın Anadolu olmalıdır. Avrupa siyâsetini teşhîşine muvâfıktır. Doktor çok anlamak* [*اڪلاماق yazılmış] ve onunla dikkatlidir. Yetmişini mütecâviz meşgûl olmak için de İtalya merkez tecrübedîde bir zâttır. Evveleminde bâşûru ittihâz olunmalıdır." demiş.

söyledim onun üzerine bir çok su'âller

irâd eyledi. Kalb çarpıntısı ile ~~ka~~ nîkrîs Reşîd Sa'dî Bey ~~telgr~~ telsiz telgraf ile bulunduğunu ben söylemeden o keşfetti. 'âlem-i İslâm beyninde muhâbere te'mîni Neticede hey'et-i 'umûmiyyesiyle ahvâl-ı mümkün olduğuna kâni'dir ve bu işin yüz şihhiyyemi iyi bulduğunu memnûniyyetle bin lira ile olabileceğini söylüyor.

beyân etti gitti. Vizitesi yüz franktır. Sâ'at

11 ¼'dür. Reşîd Sa'dî Bey geldi. Beşinci Bu huşûşta Muştafâ Kemâl Paşa'nın deftere bak.

naazar-ı dikkatini celbedeceğimi va'ad ettim. Paris'te (Şadâ-yı İslâm) nâmında bir gazete neşrolunuyor imiş. Halîl Reşâd isminde bir genç çıkarıyor imiş. 'Alî Rızâ Paşa'nın şadâretinde bu genç gönderilmiş gazete çıkarılmış. Ferîd Paşa gelince pârasını //XXIII-67// ~~kesmeler~~ kesmişler. Şimdi Hindlilerin mu'âvenetiyle çıkıyor imiş. Bu genç âdam İngilizce, Fransızca,

Türkçe yazar a muğtedir ve çalışkan bir adam olduğunu Reşid Sa'di Bey söylüyor.

Defter XVII

8 Mercredi 8 Kânün-i Evvel (Cehârşenbih) 25 Rebî'ülevvel

Đm Dün Sûdî Bey Roma'ya geldi. Bugün bizim otele geldi görüştüm. Malta'dan mektûblar getirdi. Van Vâlisi Cevdet Beyle Trabzonlu Acente* [*اچنته yazılmış] Muştafâ Efendi Malta'dan firâr etmişler. Aşşâm üzeri odama (Otel Boston'da) geldiler görüştük. Sûdî Bey'in geldiği vapur ile firâr etmişler. //XVII-176//

Defter XVII

Defter XXIII

9 Jeudi 9 Kânün-i Evvel (Pençşenbih) 26 Rebî'ülevvel 339 ve 9 Kânün-i Evvel
26 Rebî'ülevvel 920 Pençşenbih

Ġalib Kemâlî Bey İstanbul'dan geldi. Bir Bugün öğleden sonra sâ'at dördte Tırhân oteldeyiz. Odama Hasan 'İzzet Paşa Paşa Boston Oteli'nde beni ziyâret etti. Vehîb Paşa Hâmid Beyle geldiler. 'İzzet Bu zât 'Abdülhamîd-i Sâni merhûmun Paşa cum'a günü Anadolu'ya gitmiş fakat zamân-ı salânatında Devlet-i 'Osmâniyye İstanbul Hükûmeti Sevr Mu'âhedesi'nin vükelâsından idi. Kudemâ-yı taşdıki fikrinde imişler. "Bir kerre taşdıki süferâdandır. Arnavuddur. Balkan edelim düvel-i mü'telifenin Muğharebesi'nden sonra Arnavudluk emniyetlerini kazanalım sonra ta'dil Hükûmeti teşekkül etti. Bu zât da ilk ettiririz." diyorlar imiş. Anadolu'nun bu başvekîldir. O zamân İstanbul'da fikre mütâba'at edeceklerini hiç bulunuyor idi. Ben de evkâf nâzırı idim. zannetmiyorum.

Olvakitte görüşmüş idik. Bir gün ânsızın vapura bindi Avrupa'ya gitti. "Haremime

Bunlardan sonra Tırhân Paşa geldi. Diğer 'amelîyyât icrâ olunacak gitmeye deftere mürâca'at. Bir sâ'ate yakın oturdu. mecbûrum." demiş gitti. Bir kaç gün

sonra ajanslar av Arnavudluk başvekîli

Refîkama üçüncü mektûbumu yazdım. olduğunu bildirdiler. Bilâhere

Hâcî Evliyâ Efendi'ye de bir mektûb yazdım.

Arnavudluk'ta ihtilâl zühûr etti Prens savuştu Paşa da o zamândanberi Avrupa'da kaldı. Hâlâ İtalya'da oturuyor.

Birkaç gün evvel Vehîb Paşa ile ziyâretime geleceğini haber verdi. Bugün de geldi. Zâten seksen yaşına yaklaşmış ihtiyâr bir âdam olduğundan bitîabi' hüsni mu'âmele ettim ve pek düşkün gördüğüm için //XXIII-68// kalbini kırmaktan tavaqqî ettim. O hâl-ı firârdan hiç bahşetmedim kendi açtı. Dedi ki "Câvid Bey beni ziyârete gelmiş idi. Arnavudluk'a niçin gittiğimi sordu. Ben de cevâben 'Olvaqt mevcûd olan vükelâ benim 'izzet-i nefsimi o kadar rencide ettiler ki değil Arnavudluk neresi olsa gider idim. O zamân evkâf nâzırı olan Hayrî Efendiyle İbrâhîm Bey'den başka hiç biri bana i'âde-i ziyâret etmedi. Şadr-ı A'zam Paşa otele gelir bir takım frenklere vizite verir bana bir kart bile bırakmaz. Diğerleri çay ziyâfetleri verirler ne olur bir def'a da beni arasalar aramadılar.' dedim. Câvid Bey haq verdi."

Câvid Bey'in haq verdiğini bilmiyorum ammâ her hâlde ben Paşa'yı çok haqsız buldum.

Tuhaf bir hikâye anlattı buraya kaydedeceğim. "Abdülhamîd-i Sâni zamânında ıslâhât-ı 'adliyyeye teşebbüs

edilmiş ve Rumeli teşkilâtı yapılmak üzere bir miqdâr mebâlig tahşîş kılınmış idi. ‘Adliyye Nâzırı ‘Abdurrahmân Paşa bu mebâligi merkezdeki ‘adliyye me’mûrlarının ma‘âşlarına zamm etmek ister Şadr-ı A‘zam Ferîd Paşa’nın fevkel‘âde câmı sıkılır fakat bir taraftan da oğlu dâmâd olduğu için ‘Abdurrahmân Paşa’dan korkar idi. Derhâl Meclis-i Vükelâ’yı toplamış bana da haber göndermiş evkâf nâzırı idim gittim. Şadr-ı A‘zam hâli hikâye etti. Benim re’yimi sordu. Cevâben ‘Zannederim teşkilât-ı ‘adliyye yapacağız diye süferâya tebliğ olundu.’ dedim. Hâriciyye Nâzırı Tevfîk Paşa taşdik etti. ‘Evet süferâya ma‘lûmât verdim.’ dedi. Ben ‘O hâlde nasıl olur sonra Avrupalılar bizim sözlerimize nasıl inanır?’ dedim. ‘Abdurrahmân Paşa ‘Cânım Arnavudlar mahkemeye gitmiyorlar //XXIII-69// teşkilât için bu kadar pâra şarfına yazık değil mi mahkemeyi ne yapacaklar?’ demesi üzerine ben ‘Evet ben de Arnavudum Şadr-ı A‘zam Paşa Hâzretleri de Arnavuddur. Biz câmî‘ye de gitmiyoruz biz câmî‘ye gitmiyoruz diye câmî‘leri yıkalım mı?’ dedim. Vükelâ hepsi birden ~~kahkah~~ kahkaha ile güldüler. Bunu jurnal etmişler Hünkâr da kahkaha ile gülmüş.”

Yalnız tuhaflığı için yazmadım te’emmül edilecek noktalar da vardır.

Defter XVII

10 Vendredi 10 Kânûn-i Evvel (Cum'a) 27 Rebî'ülevvel

Necmeddîn Bey'e Ebül'ulâ Bey'e mektûb yazdım. Necmeddîn ~~edd~~ Bey'den bir telgraf aldım. Fethî Bey'in Malta'da serbest bulunduğunu işittik. "Malta'dan telgrafla sor alacağın cevâbı bildir." diyor. Mektûbla bunun muvâfiğ olmadığını yazdım.

//XVII-177//

11 Samedî 11 Kânûn-i Evvel (Cum'a ertesi) 28 Rebî'ülevvel

Ġâlib Kemâlî Bey Münih'e gidip gelmek üzere bana bir pasaport yaptıracaktır. Nüreddîn Feraḥ Bey'e söylemiş "Peki." demiş. Sonra gece bir mektûb yazmış. "Pasaport talep eden zât kendisi mürâca'at etmelidir." demiş. Maḫşadı zannederim hükûmete haber verecektir. Tal'at ve Enver Paşaların yanına gidiyor zannıyla Ġâlibâ hafiyelik edecektir. Nüreddîn Feraḥ Bey Ferîd Paşa tarafından maşlahatgüzâr olarak Roma'da bulunuyor.

12 Dimanche 12 Kânûn-i Evvel (Pâzâr) 29 Rebî'ülevvel

Ḥüseyin Râğıb Bey geldi. Ayın yirmi ikisinde vapurun Venedik'ten hareket edeceğini söyledi. Gece Ferîd Paşa tarafından Roma maşlahatgüzârlığına gönderilen Nüreddîn Feraḥ Beyle Ġâlib Kemâlî Bey geldiler.

Nüreddîn Feraḥ Bey dünkü ifâdesinden benim sefârethâneye gidip ziyaret etmeliğimi kaşdediyor imiş. Mādâm kendisi de geldi bir gün gitmeliyim. //XVII-178//

13 Lundi 13 Kânûn-i Evvel (Pâzâr ertesi) 1 Rebî'ülâḫir

Mollâ Bey'e mektûb yazdım Fethî Bey hakkında tafşilât verdim. Bugün aḫşâm vasaḫi altında hilâl-i rebî'ülâḫiri Roma'da Otel Boston'daki 62 nümerolu odanın penceresinden gördüm. İlk günü hilâlin görünmesi Ġarîbdir. Bunu sonra tedḫîḫ

edeceğim. Bugün ayın ilk günü olduğunu haķıķaten anlamak isterim. Malta'da 'alelekser hilāl ilk günü görölür idi.

14 Mardi 14 Kānūn-i Evvel (Salı) 2 Rebī'ülāhir

Ba'dezzuhr sā'at dörtte Hāmid Cemāl Beyle berāber 'Osmānlı Sefārethānesi'ne gittik. Maşlahatgüzārımız Nūreddīn Ferah Bey'e i'āde-i ziyāret ettim. Manyasizāde Refīķ Bey merhūmun ođlu Ferīdūn dahī orada idi. Hāķķī Cemāl Bey geldi. Vapurun yirmi yedinci güne kaldıđını söyledi. Lāhavle velā kuvvete illā billāh. Ne yapacađım bilmem.

Haftada altı yüz frank maşraf oluyor. Bugün Selānik Bankası'ndan bir mektüb geldi. Hābīb Bey tarafından dört bin frank gönderildiği ve emrime hāzır olduğu teblīđ kılındı. Yarın getirecekler imiş. //XVII-179//

15 Mercredi 15 Kānūn-i Evvel (Cehārşenbih) 3 Rebī'ülāhir

Dört bin frangı bankanın ādamı getirdi. Roma'da Boston Oteli'nde odamda bana teslim etti.

Necmeddīn Mollā Bey'e bir mektüb daha gönderdim.

Şeyh Sūnūsī Seyyid İdrīsī İtalya'nın Floransa vilāyetine gitmiş bir iki gün evvel 'avdet ederek Roma'da istasyonda öğle yemeğini yemiş başka bir trene binerek gitmiş olduğunu Ğālib Kemāl* [*Kemālī olacak] Bey söyledi.

16 Jeudi 16 Kānūn-i Evvel (Pençşenbih) 4 Rebī'ülāhir

Necmeddīn Mollā Beyefendiyle oğlum Hāķķī'dan birer mektüb aldım. Evvelce çektiğim telgrafıma Evliyā Efendi'den bugün cevāb aldım.

Reşid Paşa'nın – elyevm ma'ārif nāzırı – maħdūmu Başrı Bey geldi görüştüm. 'Ā'ilesiyle berāber bahāra ķadar burada kalacaktır. //XVII-180//

17 Vendredi 17 Kānūn-i Evvel (Cum'a) 5 Rebī'ülâhir

İtalya'nın Lozan Konsolosu Mösyö Küzüni nâmında birisi Cāvid Beyle berāber geldi görüştüm. Güzel Türkçe söylüyor. Beşte geldiler altıda gittiler.

18 Samedi 18 Kānūn-i Evvel (Cum'a ertesi) 6 Rebī'ülâhir

Ḥāmī Bey geldi vedā' etti. Bugün ba'dezzuhr Sulṭānefendiyle berāber Paris'e gidiyor. Fu'ād Efendi Ḥazretlerini biraz mu'āheze ettim. "Memleketimiz 'azīm bir buhrān içinde iken Efendi'nin burada eğlenceye dalması* [*طالماسى yazılmış] münāsib değildir." dedim. Söylemiş olacak ki aḥşām üzeri Berlin'de ma'iyyetlerinde bulunmuş olan muḳaddemā 'asker şimdi ticāretle meşgūl Ḥayrī Bey'i göndermiş. //XVII-181//

19 Dimanche 19 Kānūn-i Evvel (Pāzār) 7 Rebī'ülâhir

Şehzāde 'Osmān Fu'ād Efendi öğleden sonra üçte bir tezkere gönderdi. Yarın sā'at ikide görüşmek için dā'irelerine gitmemi emir buyuruyor. A Rāḥatsız imiş. Gece sā'at on birde Ebūl'ulā Bey'e bir telgraf yazdım ve Roma'ya pāra göndermemelerini bildirdim. Telgrafı Mācid Bey te tebyīz etti. Ḥasan 'İzzet Paşa da bizde idi.

20 Lundi 20 Kānūn-i Evvel (Pāzār ertesi) 8 Rebī'ülâhir

Kemālī* [*كمال yazılmış] Bey ile Re'fet Bey geldiler. Yataklı vagon biletini Kemālī* [*كمال yazılmış] Bey almış. İnşā'allāh pençşenbih günü Brindizi'ye gideceğiz.

'Osmān Fu'ād Efendiyle görüştüm. Rāḥatsızdır. Berlin'e gidecek. Ḥastalığının apandisit olduğunun İtalya eṭibbāsı söylemiş, karaciğer olduğunu da Avusturya eṭibbāsı beyān etmiş. Almanya eṭibbāsına ḥall-i mes'ele ettirmek üzere gidecektir.

Gece Ğālib Kemālī Bey odama geldi. Papa'nın benimle görüşmek arzusunda bulunduğunu İtalyalı bir zātın bir kardinale 'atfen söylediğini beyān etti ve fikrimi sordu "'Ālem-i İslām için mādđi bir menfa'at taşavvur edebilsem görüşürüm. Faḳat 'alel'āde bir ziyāretçi gibi Papa'ya gitme~~xyi~~yi de muvāfiḳ bulmam." dedim. Yarın şabāḥ o zāt tekrār gelecekmiş.

Hasan ‘İzzet Paşa ve Câvid Bey ve Reşid Sa’dî Bey Gâlib Bey’in beyânında hâzır idiler. //XVII-182//

21 Mardi 21 Kânûn-i Evvel (Salı) 9 Rebî‘ülâhîr

Gâlib Kemâlî Bey şabâhleyin onda geldi. Papa ile mülâkât hakkında ne düşündüğümü sordu. “Bu mülâkâttan bütün Müslümânlar bir fâ’ide-i mâddiye intizârında bulunur. Eğer Papa ‘Âlem-i İslâm’ın ma’rûz olduğu mesâ’ibi tehvîn edecek teşebbüste bulunur meselâ devletlere Müslümânların bu kadar tazvîk edilmemesini ve şu hâl-i buhrâna bir nihâyet verilmesini naşihatâmîz bir şürette yazmayı siyâsetine muvâfîk bulursa ma’etteşekkür görüşürüm bu şüret kabûl edildiği taqdîrde. İkinci bir nokta da – bizde şeyhülislâmın* [*شيخ الاسلام لرك* yazılmış] da ~~xxx~~ maşşûş ‘an’aneleri vardır. Onları terketmek benim elimde değildir. Binâ’en‘aleyh şeref ve haysiyyetle mütenâsib bir şü~~xxx~~ret ile kabûl edilmelidir.”

22 Mercredi 22 Kânûn-i Evvel (Cehârşenbih) 10 Rebî‘ülâhîr

Fransa Hükümeti Kuvâ-yı Milliyye ile i’tilâfa karar verdiği ajans haberlerindedir. Nevşehirli Doktor Emîn Paşa’nın oğlu Ziyâ Emîn nâmında bir genç geldi. Enver Paşa ile berâber çalışıyor imiş. Yarın Berlin’e gidiyor. Tal’at Paşa’ya haber gönderdim. “Malta’dakiler ile berâber meşgûl olsunlar.” dedim.

Nürî ‘Azîz Bey arkadaşı Başmüdde‘î-i ‘Umûmî Cemâl Bey’in maşdûmu ile berâber ikinci def’a geldiler. Rodos’ta şerîki Aşmed Bey’e telgraf keşide edecek ora da hakkımda teshîlât gösterecektir. //XVII-183//

23 Jeudi 23 Kânûn-i Evvel (Pençşenbih) 11 Rebî‘ülâhîr

Şehzâde ‘Osman Fu’ad Efendi Hâzretleriyle görüştüm. Bugün gideceğimden vedâ ettim. Kendisi de 26 Kânûn-i Evvel 920 Pâzâr ertesi günü ~~xx~~ Berlin’e gidecek doktorlara mu’âyene ettirdikten on beş yirmi gün sonra ‘avdet edecektir. Refîkâma mektûb yazdım Hâmî Bey’e verdim. Evliyâ Efendi’ye de yazdım Hâbî Bey’e de yazdım.

Sā'at vasaṭī dokuzu yirmi geçiyor idi tren Roma'dan hareket etti. Brindizi'ye gidiyorum. Rabbim selāmet iḥsān buyursun.

24 Vendredi 24 Kānūn-i Evvel (Cum'a) 12 Rebī'ülāḥir

Şabāḥ sā'at dokuzda Barita İstasyonu'na vāşıl olduk. Köylüler * üzüm bağlarında ve tarlalarda çalışıyorlar. Baklalar bir karış kadar yükselmiştir.

Sā'at onda sol tarafımızda bahır göründü. Sāḥilden tren pek uzak değildir. Bu sā'atte Molfata İstasyonu'na geldik. On buçukta İsprata İstasyonu'na geldik. Buradan i'tibāren sol taraf Venedik Denizi sāḥildir ve iki taraf zeytūn ağaçlarıdır. On bire çāryek var idi (Bari) kaşaba-i kebiresine vāşıl olduk. Fabrikalar çok vardır. Venedik Denizi sāḥilindedir. Bağçelerinde ara sıra enginār vardır. On ikiye on kala (Mala) İstasyonu'na geldik. Limon ve portakal *** ağaçları burada görülüyor. Yarımda *** (Fasano)'ya geldik. Biri yirmi geçe Ustuni'ye geldik." [karşı sayfada üstte] Sā'at ba'deżżuhr ikide Brindizi'ye vāşıl olduk. Otel Enternasyonal'e misāfir olduk. Oda numara 8dir. //XVII-184//

25 Samedi 25 Kānūn-i Evvel (Cum'a ertesi) 13 Rebī'ülāḥir

~~Brindizi~~ Brindizi deniz kenārında büyük bir kaşabadır. Otel Enternasyonal rīḥtım üzerinde güzel ve muntazam bir oteldir. Ancak güneş görmediği gibi kaloriferi de* [*قالیروفریده yazılmış] olmadığından soğuktur. Kemāl Bey ile ḥesābı gördüm. Borcumu tamāmen te'diyye ettim. Mecmū'u üç yüz kırk üç frank etti ve Roma'dan Brindizi'ye birinci mevki' tren iki yüz on frank yataklı vagon altmış bir frank mütebākīsi telgraf vesā'iredir.

Yüzbaşı Ferīd Bey aḥşām üzeri sā'at beşte Roma'dan geldi. Öbür arkadaşlar da yarın gelecekler imiş.

Bugün aḥşām yemeği 1 çorba 2 tavuk 3 kaz cigeri 4 dondurma 5 yemiş = elma, mandalina, portakal ceviz incir. Otel fiyatı = oda 25 frank. Qahvealtı 6 1/2 frank. Öğle

yemeği 17 frank aḥṣām yemeği 22 frank = 70 franktır. Roma’da Boston Oteli’nde de günde yetmiş frank veriyor idim.

26 Dimanche 26 Kānūn-i Evvel (Pāzār) 14 Rebī‘ülāḥir

Dün Mīlād-ı ‘Īsādır (‘aleyhisselām). Bugün de pāzārdır. Bura Hıristiyanlarında hīç hareket görülüyor. Malta’da bu ۳ günlerde ne çılgınlıklar olur.

Bugün Haḫḫī Cemāl Bey de geldi üç arkadaş olduk. Yarın Hüseyn Rāḡīb Bey de vapur ile inṣā’allāh gelecektir.

Selānikli Şabrī Bey de Roma’dan geldi. Yarın İstanbul’a gidecektir. //XVII-185//

27 Lundi 27 Kānūn-i Evvel (Pāzār ertesi) 15 Rebī‘ülāḥir

Tütün Tāciri Selānikli Şabrī Beyle Ebūl‘ulā Bey’e ve ‘ā’ileme birer mektūb° gönderdim. Sonra caydım mektūbları postaya verdim.

Vapurumuz geldi. Hüseyn Rāḡīb Bey de geldi. Biletler alındı. Rodos’a kadar birinci mevḫi‘ yemekli bin dokuz yüz yirmi frank verdim. Otel maşrafı dört günde üç yüz frank kadar tuttu. Selānikli Şabrī Bey de bizimle berāber İzmir’e kadar gidiyor. Oradan İstanbul’a gidecektir.

28 Mardi 28 Kānūn-i Evvel (Salı) 16 Rebī‘ülāḥir

Şabāḫleyin sā‘at sekizde Arnavudluk iskelelerinden Ayasaranda’ya geldik. Pek küçük ve ḫarāb bir köydür. Yeniden bir kaç binā yapılmış. Frenkler buraya (Sent Karanta) diyorlar. Sā‘at dokuz buçukta vapurumuz hareket etti. (Sent Karanta) Ayasaranda’nın İtalyancasıdır. “Kırk ‘Azīz” demektir. İtalyanlar işgāl-ettikleri yerlerin isimlerini değiştiriyorlar. Vapurun hareketini müte‘āḫib vapur sā‘atini bir sā‘at ileri aldılar. Ben sā‘atimi değiştirmedim. On birde Korfu’ya geldik. Ba‘dezzuhr üçte Korfu’dan kalktık. Gece vasaṫi sā‘at dörtte Patras’a geldik. //XVII-186//

29 Mercredi 29 Kānūn-i Evvel (Cehārşenbih) 17 Rebī‘ülāḥir

Şabâhleyin sâ‘at yedide Patras’tan hareket ettik. Patras’tan Pire’ye gider iken Kemâl Bey grupla fotoğrafımızı aldı sâ‘at (10). Grupta dâhil olan Hüseyn Râğıb Bey Yüzbaşı Ferîd Bey Hâkkî Cemâl Beydir* [*بك yazılmış]. Ferîd Bey de Kemâl Beyle benim fotoğrafımı aldı. Sâ‘at ba‘dezzuhr bir buçukta Korint Kanalı’na dâhil olduk. Patras’tan Atina’ya giden şimendiferin kanal üzerinde bir demir köprüsü vardır. Kanal yarım sâ‘at devâm etti. Nihâyetle beş bin iki yüz metro yazılıdır. Sâ‘at beşte Pire’ye geldik. Selânikli Şabrî Bey Pire’ye çıktı. Buradan doğru İstanbul’a gidecektir.

30 Jeudi

30 Kânûn-i Evvel (Pençşenbih)

18 Rebî‘ülâhîr

Şabâhleyin sâ‘at dokuz buçukta Pire’den hareket ettik. //XVII-187//

31 Vendredi

31 Kânûn-i Evvel (Cum‘a)

19 Rebî‘ülâhîr

Bugün şabâhleyin altı buçukta İzmir’e geldik. Malta’da Seyyid Bey’e bir kartpostal yazdım. Rodoslu ‘Alî İsminde bir kayıkçı ile gönderdim. Hüseyn Râğıb Bey ‘Alî’ye i‘timâd ediyor. Gece sâ‘at onda İzmir’den hareket ettik.

Cum‘a ertesi 1 Kânûn-i Şânî 1921

Bugün vaqt-ı zühürda on ikide Kuşadası’na geldik. Hüseyn Râğıb, Hâkkî Cemâl, Ferîd Beyler şehre çıktılar. Mâliyye ve Hâriciyye Vekâletlerine telgraflarını yazdılar. Hüseyn Râğıb Bey Mâliyye Vekâleti’ne (Ferîd Bey) yazdığı telgrafın zeyline şifre ile “Malta’dan serbest bırakılan Şeyhülislâm-ı Esbak Hayrî Efendi’nin râkib olduğumuz vapurda bulunduğu ve Muştafâ Kemâl Paşa’ya ma‘lûmât verilmesini ilh” ne fıkçasını derceylemiştir. Vapur gece sâ‘at birde Bağçe Adası’ndan hareket etti.

Pâzâr 2 Kânûn-i Şânî 1921

Şabâhleyin sâ‘at yedide İstanköy’ün önünden geçiyoruz. Ba‘dezzuhr bir buçukta Rodos’a lehulhamd velminne sâlimen geldik. //XVII-188//

[sonraki sayfa]

- (1) Muhtâr Bey'in çiftlik bedelinin tenzîli için Necmeddîn Beyefendi'den ricâsı
- (2) Fethî Bey'in selâmı Hüseyn Bey
- (3) Emîn Bey'in Ra'uf Aḥmed Bey'e Vakîit'e yazı yazması ve mektûb göndermesi

Resâ'î Bey'in

Viyana'da Rusya'dan gelmiş üserâ-yı 'osmâniyye var imiş. Pek perîşân imiş. Bir çok zâbiḥ var imiş. Bunların ḥimâyesini İsviçre Sefîri îfâ ediyor imiş. Bunların memlekete 'avdeti.

İsviçre'de Cenevre'de çıkan (La D̄Föy] gazetesi Fransızca direktörüyle berâber satın alınır imiş.⁷⁸ //XVII-189//

Defter XXIV

Kapak içinde:

Göztepe 'Ömer Paşa Sokağında Giridli 'Azmî Bey'in köşkünde Vedâd

R̄eḍesî Rodos'ta eṣrâftan bidâyet riyâsetinden mütekâ'id Meḥmed Ğâlib Bey

Sirkeci'de Kocamanoğlu Ufak Ḥânı'nda üçüncü katta Aksarâyılı 'Alîbuçukzâde Meḥmed Efendi

Mekteb-i Ḥuḳûḳ'tan 'aliyyüla'lâ derecesinde me'zûn Varto ḳâ'im-i maḳâmlığından müsta'fî 'Alî 'Ulvî adresi – Uluborlu Ḳâ'im-i Maḳâmı Sa'îd Bey vâsıtasıyla //XXIV-i//

Bu defteri Roma'da bulunduğum zamân yaptırdım. Rodos'ta isti'mâle başladım.

Gennaio

1 Sabato

21 Rebī‘ülâhîr 1339 ve 1 Kânûn-i S̄anî 1337 1921 Cum‘a ertesi

Bugün 1921 senesi Kânûn-i S̄anî birdir. Vaqt-i zührda on ikide Kuşadası’na geldik. Hüseyn Râğıb, Hâkķî Cemâl, Ferîd Beyler şehre çıktılar. Hüseyn Ğâlib Bey Ankara Mâliyye Vekâleti’ne telgraf yazdı zeyline şifre ile benim de vapurda bulunduğumu bildirdi. Vapur gece sâ‘at birde Kuşadası’ndan hareket etti.

Hâkķî Cemâl Bey de benim vapurda olduğumu hâriciyye vekâletine şifre ile bildirmiş ve faķaķ Antalya’ya muvâşalattan muķaddem işâ‘e edilmemesi arzusunda bulunduğumu ‘ilâve ettiğini sonradan öğrendim.

Gece sâ‘at vasaṡi on ikide Nişfülleyde* [*نصف اللیله yazılmış] vapurda bulunan zâbiṡân İtalyan zâbiṡânı sene-i cedidenin hülûlünü tes‘iden gürültü patırdı yaptılar. //XXIV-01//

2 Domenica

1339 1921

Rodos’a muvâşalat

Şabâhleyin sâ‘at yedide İstanköy adasının önünden geçiyoruz.

Ba‘dezzuhr sâ‘at bir buçukta Rodos’a lehulḥamd velminne sâlimen muvâşalat ettik. Rodos’ta Müslümân gençlerinin küşâd ettiği Otel Bella Vista’ya misâfir olduk. Aḥşâm üzeri İzmir Meb‘ûsu Esbaķ Manşûrîzâde Sa‘îd Bey geldi. //XXIV-02//

3 Lunedi

23 Rebī‘ülâhîr Pâzâr ertesi

Şabâhleyin Manşûrîzâde Sa'îd Bey yine geldi. Sonra Rodos eşrâfindan Hüseyn Râğîb Bey'in pederiyle diğeri bir zât daha geldi. Bunlardan sonra Kâdî Ferîd Efendi geldi. Ferîd Efendi meşîhatte bulunduğum zamân buraya ta'yîn olunmuş idi. İtalyanların Müslümânlara hüsn-i mu'âmelede bulduklarını söylüyorlar hattâ cemâ'at-ı islâmiyye teşkiline teşvîk ediyorlar imiş. Ben de teşvîk ettim. Hattâ Ferîd Efendi'ye "Senin için bu büyük bir fırsattır himmet eder iseniz nâmınızı ibkâ edebilirsiniz." dedim. Öğleden sonra ikide Gâlib Bahtiyâr Beyle Bolu Meb'ûsu Cevâd Bey geldiler. Bugün İtalya'ya gidiyorlar. Ziyâ Beyle Sûdî Bey'e birer mektûb gönderdim. 'Â'ileme ve Ebûl'ulâ Bey'e de posta ile gönderdim. Necmeddîn Mollâ Bey'e de ta'ahhüdlü bir mektûb posta ile yolladım. Ebûl'ulâ Bey'den ba'zı levâyih istedim. Antalya'da Şihhiyye Müdürü Ferîd Bey'e göndermesini yazdım. //XXIV-03//

4 Martedi

Salı

Manşûrîzâde Sa'îd Bey geldi. Rodos cemâ'at-ı islâmiyyesi nâmına a'zâdan iki zât geldi. 'Atâ ve Maḥmûd Efendiler. Sonra Behcet Bey'in maḥdûmu Vedâd geldi. Burdur'dan geliyor. İzmir tarîkiyle İstanbul'a gidiyor. Vapurun Rodos'a uğramasından bilistifâde şehre çıkmış. Bizim arkadaş Kemâl Bey'e teşâdüf etmiş benim burada olduğumu öğrenmiş geldi. Mâşâallâh serbest ve zekî çocuktur. Mektûbla evden istediğim şeyleri bir ân aḳdem göndermelerini te'kîd ettim. İstanbul ile muḥâberemi te'mîn edecek Antalya'da Şeyḥnâ'ilîefendizâde 'Aşkî Bey tavsîḥ olunacaktır. Hüseyn Râğîb Bey geldi benim dün gece Antalya'ya gittiğim şehir içinde şâyi' olduğunu söyledi. Ḥayırdır inşâ'allâh. //XXIV-04//

5 Mercoledì

1339

25 Rebî'ülâhîr Cehârşenbih

Şabâhleyin Kâdî Ferîd Efendi geldi. Sonra Rodoslu Karaḥâfîzzâdelerden bir efendi geldi benim otelde olmaklığımı muvâfiḳ görmediklerinden bir ḥâne ihzâr ettiklerini

söyledi. Teşekkür ettim fakat “Yarından sonraki cum‘a günü inşa‘allâh gideceğim zahmet buyurmayınız.” dedim.

Öğleden sonra sâ‘at üçte Manşürizâde Sa‘îd ve Hüseyin Râğıb Beyler ile birlikte evvelâ maḥkeme-i şer‘iyyede Rodos Kâdîsı Ferîd Efendi‘yi sonra Süleymâniyye Câmî‘-i Şerîfi karşısında kütübḥânedede müctemi‘ cemâ‘at-ı islâmiyye hey‘et-i idâresini ziyâret ettim.

Bu şabâḥ on birde Hüseyin Râğıb Bey Rodos Vâlîsi‘yle görüşmüş. Vâlî benim ile görüşmeyi pek arzû ettiğini şarâḥaten Râğıb Bey‘e söylemiş. Yarın umûr-ı siyâsiyye müdürü gelecek beni ziyâret edecek imiş.

Aḥşâm üzeri Mısır gençlerinden Memdûḥ Bey geldi Mısır iḥtilâlinin devâm etmekte olduğunu söyledi. //XXIV-05//

6 Giovedi

26 Rebî‘ülâḥir 1339

Pençşenbih

Şabâḥleyin a sâ‘at vasaḥî on birde Umûr-ı Siyâsiyye Müdürü Mîralay Dibi Zuvini geldi. Râğıb Bey tercümânlık etti. Emrime ḥâzır olduğunu ve ne emredeceğimi söyledi. Konya‘da bulunduğunu ve orada Faḥreddîn Bey ve Re‘fet Bey‘i ve daha ümerâ-yı ‘askeriyemizden ba‘zı zevâtı tanıdığını ve İstanbul‘da Cevâd Paşa‘nın ḥânesinde oturduğunu söyledi. Nihâyette Vâlî Mayısna* [*مايسنا yazılmış] beni görmek aḥrûsunda olduğundan “Bugün ba‘dezzuhr sâ‘at beşte bir otomobil* [*اوتوبيل yazılmış] göndersem teşrîf edebilir mi?” dedi. Vâlî‘ye gitmek zarûretini hissettim. Gitmesem iḥtimâl cebrederler. Etmeseler bile Rodos Müslümânlarına belki benim yüzümden muğber olarak müşkilât gösterirler. “Peka‘lâ.” dedim. “Sâ‘at beşte ben gelir alırım.” dedi gitti.

Sâ‘at beşte otomobil ile mezkûr Mîralay ve Vilâyet Tercümânı geldi. Ben de Râğıb Bey‘i aldım gittim. Vilâyet Dâ‘iresi‘nde Vâlî Mayısna ile bir buçuk sâ‘at görüştüm.

Tafşilâtı diğer defterdedir.⁷⁹ Neticeden memnûn oldum çünkü Müslümânların vakıfları hakkında va‘ad aldım. Sâ‘at altı buçukta yine Mîralay otomobil ile otele kadar getirdi.
//XXIV-o6//

7 Venerdi

27 Cum‘a

Vâlî Mayısna sâ‘at on buçukta Bella Vista Oteli’ne geldi. On birde ‘avdet etti. “Düñkü müzâkeremizde vakıf mesâ’iline dâ’ir olan işleri görmek üzere cemâ‘atten sen üç kişi intihâb et ki benimle onlar temâsta bulunsunlar zîrâ yirmi bir zât ile görüşmem.” dedi. Ben de “Peka‘lâ olur.” dedim. Benim şıfat-ı resmiyyem yoktur faķaķ şaķşî olarak İtalya ve Devlet-i ‘Aliyye arasındaki hüs-n-i münâsebâtın takviyyesini icâb eden ba‘zı mesâ’il-i siyâsiyyeden bahşettim ve ba‘zı tekâlifte bulundum. Cevâblar verdi. Konuşmamız hep bu huşûsta cereyân etti. Tafşilâtını diğer deftere yazacağım. Cum‘a namâzını Kânûxnî Sultâxn Süleymân’ın câmi‘-i şerîfinde kıldım. Namâzdan sonra Rikâbdâr Ağmed Ağa Kütübhânesi’nde cemâ‘at-ı islâmiyyeyi topladım. Vâlî ile mülâkâtımdan evķâf-ı islâmiyyeye mütedâ’ir bulunan kısmı kendilerine anlattım ve temâs için üç kişi intihâb eylemelerini tefhîm ettim. Aralarında ittihâdı muķâfaza etmelerini cemâ‘at işlerinde her türlü hiss-i şaķşîden tecerrüd ederek yalnız menâfi‘-i islâmiyyeye haşr-ı fikr ve nazâr eylemelerini tekrâr tekrâr ricâ ederek vedâ‘ ettim ayrıldım.

Bugün vapur* [*واپو yazılmış] gelmediği için gidemedik. Yarın geleceği söyleniyor. Ğayırlısı Allâhtan.

Mösyö Mayısna Türkiyye ile İxtalya ittifâķının mümkün olduğunu ve faķaķ İstanbul ile Anadolu birleşmedikçe müzâkere ķâbil olmadığını söyledi. //XXIV-o7//

8 Sabato

Dün gecedan beri havâ poyrazdır.

Vapur bugün de ~~gelmed~~ gelmedi. Biraz rāhatsızım. Hāylī kan zāyi‘ etmekteyim. Öğleden sonra Kāḍī Ferīd Efendi Selānik Ticāret Re’īs-i Sābıķı ḳudemā-yı me’mūrīn-i ‘adliyyeden ‘Alī Vehbī Efendi Maṣūrīzāde Sa‘īd Bey geldiler.

~~Cem‘iyyet~~ Cemā‘at-ı islāmiyyeden Re’īs-i Sānī Hālīl Efendiyle iki a‘zā geldiler. Cemā‘at nāmına burada bir hafta daha kalmaklığımı ricā ettiler. İ‘tizār ettim ‘afvlarını ricā ettim. //XXIV-o8//

9 Domenica

29 Rebī‘ülāḥir 1339 – 1337 – 1921

Şabāḥleyin İngiliz bandıralı bir Rum vapuru geldi. Onda rākib olduk. Vālī tarafından Mīralay otele geldi. Selāmetle ‘azīmetimiz temennīsinde bulundu. İskelede Kāḍī Efendi’ye Maṣūrīzāde Sa‘īd Bey’e ve eṣrāf-ı maḥalliyyeden ba‘zı zevāta vedā‘ ettim. Vapura geldikten sonra Vilāyet Tercümānı Giridli Rızā Efendi Mīralay tarafından bir kart getirdi. İhtirāmātta bulunduğunu teblīğ etti.

Ba‘dezzuhr sā‘at üç buçukta Rodos’tan hareket ettik. Rodos’tan Antalya’ya kadar birinci kamara yemeksiz iki yüz franga alındı. Hüseyn Rāḡīb Bey üç yüz franga almış. Herkese tutturabildiklerine satmışlar. Vapur için bilet pāzārlığı ilk def‘a işittim.

Rodosluların ‘umūmen çarşayı kapatarak bir cem-i ḡafīr ile beni teṣyī‘ arzusunda olduklarını söylemelerini üzerine benim bunu arzū etmeyeceğimi bildiğinden kendisi men‘ettiğini Hüseyn Rāḡīb Bey vapurda söyledi. //XXIV-o9//

10 Lunedi

30 Rebī‘ülāḥir ❖❖ 1339 1921

Şabāḥleyin sā‘at yedi buçukta Finike’ye geldik. Vapur Finike’ye taḳarrüb eder iken ❖❖❖ ‘Oṣmānlı bayrağını keşide etti. Yārabbī sancağımızı maṣūr ve mu‘azzez eyle.

Sā'at dokuzda Kā'im-i Maḳām-ı Kāzā ile Kāḏī Efendi geldiler. Kā'im-i Maḳām Rusçuklu bizim Rızā Bey'in oğlu Fu'ād Beydir.

Ba'deżzühr ikide Finike'den hareket ettik. Dört buçukta (Adresan) Limānı'na dāhil olduk. Geceyi orada geçirdik. Havā sākin idi faķaķ Antalya'nın limānı olmadığından fırtınadan korkarak geceyi vapur bu limānda geçirdi. Nişfülleyden* [*نصف الليل دن] yazılmış] sonra hareket etti.

Elmalılı İdrīs Aĝa Finike'den vapura geldi. Birlikte Antalya'ya gidiyoruz. Finike'de bulunan kendi baĝçesi maḥşülünden bir küfe portakal ve mandalina getirdi rüfeķā bol bol ekl etmektedir. //XXIV-10//

11 Martedi

1 Cemāziyyülülā 1339

Şabāhleyin sā'at yedide Antalya'ya lehulḥamd velminne sālimen muvāşalat ettik. Ādem Aĝa'nın oteline indim. Mutaşarrıf ve bilcümle me'mürin ve eşraf geldiler. Kātib-i 'Adl Rızā Efendi ve Müfti Efendi ve Evķāf Me'muru Aḥmed Efendi her biri kendi ḥānelerine da'vet ettiler. Teşekkür ettim i'tizār ettim. ✕ İstīnāf a'zāsından mekteb refiķim Ḥulūşī Efendi de da'vet etti ona da teşekkür ettim.

Öğleden sonra Müfti geldi geldi pek ısrār etti muvāfaķat ettim Müfti Efendi'nin ḥānesine geldim. Ahālī-i müslime otelde oturmaklıĝımı münāsib görmüyorlar imiş.

Ankara'da Posta Müdiri Şabrī Bey'den telgraf aldım. Ḥōşāmedī ediyor.

Oĝlum Su'ād'a İtalyanların telsiziyle muvāşalatımı mübeyyin bir telgraf yazdım. Üç lira ücret verdim. //XXIV-11//

12 Mercoledì

2 C

Şabâhleyin sâ‘at onda İtalya’nın ‘askerî kumandanı ziyârete geldi. Antalya’nın yeni kâdîsı bu gece gelmiş. Bu şabâh geldi görüştüm. Mansûr Efendi nâmında evvelce Nevşehir’de tanıdığım Elmalılı bir zâttır. ‘Â’ileme bir mektûb gönderdim. Nümero (1)

Muştafâ Kemâl Paşa Hazretlerine bir telgraf yazdım. İnönü cebhesindeki Yûnân’a karşı muvaffakiyyeti tebrik ettim. Hey’et-i muhtereme-i milliyyeye ta‘zîm ve ihtirâm ettiğimi yazdım.

Konya Vâlî-i Esbakı Hüsni Bey bugün vapur ile geldi görüştüm.

Öğleden sonra Antalya Mutaşarrıf ve Kumandanı ‘Âşir Bey’i ziyâret ettim. Kâdî ile istînâf müdde‘î-i ‘umûmîsini de maqâmlarında ziyâret ettim. //XXIV-12//

13 Giovedì

3 C 1339

Refîkama telsiz telgrafla yazdım pâra istedim. “İstediğim eşyâyı gönderiniz şihhatinizi bildiriniz.” dedim. İtalya ‘askerî kumandanı kendi şifreleriyle yazmış cevâb alınca getireceğini söylemiş.

Hakkî Cemâl Bey’i tarafımdan İtalya kumandanına i‘âde-i ziyârete göndermiş idim ona söylemiş. Telgraf ücretini almadılar. //XXIV-13//

14 Venerdì

X Cemâziyyülülâ 1339

Cum‘a

‘Aşkî Bey geldi. “Ankara’dan istihbârât müdür-i ‘umûmîsinden telgraf aldım hükümet nâmına beyân-ı hoşâmedî ediliyor.” dedi. Cum‘a namâzını Paşa Câmî‘i’nde edâ ettim. Ba‘deşşalât mevlid-i şerîf kırâ‘at edildi. Hâfîz° (°Câmî‘-i ‘Atîk’in imâm ve haţîbi)

Murād Efendi'nin kırā'ati ve şadāsı* [*ضداسی yazılmış] şāyān-ı taqdīrdir. Burada pek güzel Qur'an okur hōş şadālī ḥāfızlar var. Tunkalızāde Ḥāfız Meḥmed'in de şadāyısı güzeldir.

Halk cāmi'-i şerīften çıktıktan sonra telgrafhānenin önüne kadar benimle berāber geldiler. Orada bir telgraf şūreti okudular ki Büyük Millet Meclisi'ne yazılmıştır. 'Umūm nāmına benim de imzā etmeliğimi teklīf ettiler. Ṭabī'ī reddedemedim imzā ettim. Müftī ve Belediye Re'īsī'nin de imzāsı vardır. Müftī Efendi'nin ismi Aḥmed Ḥamdī Efendi'dir. Benim imzām pek de muvāfık değilse de 'umūm-ı ḥalk muvācehesinde reddetmek efkār-ı ḥalkı tereddüde sevkedebilir mülāḥazasıyla bilā tereddüd imzā ettim. Sonra Müftī Aḥmed Ḥamdī Efendi'ye bunun doğru olmadığını söyledim. O da taqdīr etti. Ammā galeyān-ı millīnin önüne geçemediğini söyledi ve Ankara'da Şer'iyye Vekāleti'ne ayrıca bir telgraf yazdı bugünkü tezhūrātı bildirmekle berāber Büyük Millet Meclisi'ne yazılan telgrafı benim de imzā etmeliğim için vuḳū'bulan millī arzūya ittibā'an mecbūr bulunmuş olduğumu yazdı.

//XXIV-14//

15 Sabato

Kānūn-i Sānī

6 C 1339 1921

Cum'a ertesi

'Adliyye Müfettişi Tevfik Bey geldi. Biri Aksaraylı Vehbī Efendi'den diğeri Nevşehir'den bizim Fahrī Efendi'den iki telgraf almış. Ne kadar pāraya ihtiyācım var ise telgrafla bildirmesini Tevfik Bey'den ricā ediyorlar. Teşekkürātımı yazmasını Tevfik Bey'den ricā ettim. Şimdilik lüzümü kadar pāram olduğunu söyledim.

Eyyüb Şabrī Bey'den ve bizim Ğālib'den telgraflar aldım.

Vasaṫī sā'at beşte İtalya konsolosu geldi. Şimdiye kadar gelemediğinden i'tizār etti. Kalkıp gideceği zamān tekrār i'tizār etmesine nazaran ziyāret için emir aldıḡını irā'e

anlaşıyor idi. Necmeddīn Mollā Bey'e yazdığım telsiz telgrafın keşide edildiğini ve gerek İstanbul ve gerek Malta ve sā'ir maḥaller ile muḥābereye dā'imā vesāṭete ḥāzır bulunduğunu mükerreren söyledi.

Necmeddīn Mollā Bey'e yazdığım telgraf ücretini 'Aşkī Bey vāsıtasıyla te'diyye etmek istedim almadılar. Artık bir daha yazmam. //XXIV-15//

16 Domenica

6 1921

Mutaşarrıf 'Aşir Bey öğleden sonra geldi. Muştafā Kemāl Paşa'dan gelen şifre telgrafın maḥlülünü verdi. Ba'zı kelimeler tamāmiyle ḥalledilememiştir. Şifre bana maḥşūş olarak gönderilmiştir. Me'ālī telgrafıma cevāb ve teşekkür ve vürūdumu büyük memnūniyyetle karşıladığını beyān ve ifādeden 'ibārettir. Ta'rīḫi 15 Kānūn-i Sānī 37.

Behcet Bey'in maḥdūmu Sedād bugün İstanbul'dan geldi.

Şifre maḥlülünü 'aynen kaydediyorum:

“Teke Mutaşarrıflığına

Esbak Şeyḫülislām Ḥayrī Efendi Ḥazretlerine maḥşūştur.

Teşrif-i 'ālīlerini büyük memnūniyyetle karşı ع د م 'arz-ı tebrīkāt ve ḥissiyyāt-ı vaṭanperverānelerine teşekkür ederim Efendim.

15/1/37

Büyük Millet Meclisi Re'isi
Muştafā Kemāl.” //XXIV-16//

17 Lunedi

7X C Kānūn-i Sānī

Antalya İtalya konsolosu vāsıtasıyla bugün refiḳama bir mektūb gönderdim. Dünkū ta'rīhli nūmero (2). Konya Vālisi Arnavud Ḥaydar Bey geldi. 'Ā'ilesi İstanbul'dan geliyor imiş. Erenköyü'nde bizim komşudur. İstedğim şeyleri onlar ile göndereceklerini ümmīd ederim. Lloyd Tirol vapurunun bugün İstanbul'dan hareket edeceği Çanakḳal'e İzmir Rodos Antalya'ya geleceği Vaḳit gazetesinde yazılıdır. 'Abdullāh 'Azmi Efendi'den Eskişehir'den telgraf aldım. Hem tebrik hem de da'vet ediyor. Teşekkür ettim bili'tizār Ürgüb'e gideceğimi istirāhate muhtāc bulunduğumu yazdım.

Refiḳama yazdığım mektūbu konsolos resmī evrākı içinde göndereceğini Ḥaḳḳī Cemāl Bey'e söylemiş ve 'ā'ileme kumandan vāsıtasıyla keşide edilen telgrafi te'kid etmiştir.

Ḥaḳḳī Cemāl Bey'i tarafımdan konsolosa ziyāretini i'ādeye göndermiş idim. //XXIV-17//

18 Martedi

8 Cemāziyyülülā 1339 Salı

Necmeddīn Mollā Bey'e Münih'e Prens 'Abbās Ḥalīm Paşa'ya Malta'ya birer mektūb gönderdim. //XXIV-18//

19 Mercoledì

8 9 C 1339 1921 1

Onbirinci Fırḳa Müşāvir-i 'Adlīsi Ḥasan Şabrī Efendi Kilisaḫışārlı Eskişehir merkezinde müstahdem geldi görüştüm.

Bugün İstanbul'dan telsiz ile İtalya kumandanına “Ḥayrī Efendi'nin ‘ā'ilesi kemāl-i şihhattedir. ‘Ā'ilesi Rodos'ta Bella Vista Oteli'ne yüz lira göndermiştir. İmzâ: Dersa‘âdet'de İtalya Miralayı.” Okunmuyor.

Ürgüb'den Kâsım'dan telgraf aldım. Bekliyor.

Ankara'dan Eyyüb Şabrī Bey'den Antalya'da Ḥalīm Bey'e Ürgüb'e gider isem beş altı arkadaşıyla ziyâretime geleceklerini yazıyor. Ürgüb'e gideceğimi faḫaḫ yollarda te'ehhür edeceğimi Ürgüb'den kendisine mektûb yazacağını Ḥalīm Bey telgrafla cevâben yazmıştır.

Velī'ahd Mecīd Efendi Ḥazretlerine İtalya konsolosu vâsıtasıyla bir ‘arıza taḫdīm ettim.

Bālâdaki telgrafi Konya Vâlî-i Sâbıḫı Ḥaydar Beyle Bey kumandandan getirdi.
//XXIV-19//

20 Giovedì

10 Cemâziyyülülâ 1339 1921

Pençşenbih

Ḳudüslü* [*قديسلى yazılmış] ‘Abdülḳâdir Efendi Roma'ya müteveccihen Antalya'dan hareket etti. İki gündür mütemâdiyyen yağmur yağıyor. Bugün şabâhleyin âbdest alır iken ayaklarımda biraz şiş gördüm. Malta'da olur idi. Malta'dan ayrıldıktan sonra ilk def'a oluyor. Rodos'ta eşrâftan Bandırma Ḳâ'im-i Maḫâm-ı Sâbıḫı Şevket Bey'e mektûb gönderdim. Bella Vista'ya gönderilen yüz lirayı Antalya'da ‘Aşkī Bey'e göndermesini bildirdim. //XXIV-20//

21 Venerdì

11 Cemâziyyülülâ

Cum'a

Şabâhleyin 'Adliyye Müfettişi Tevfik Bey geldi. 'A'ilemin şıhhatini telsiz telgrafla sorup bana tebliğ etmelerinden dolayı İtalya Kumandanı'na gönderdim teşekkür ettim.

Ḥabîb Bey'e İstanbul'a Sûdî Bey'e Roma'ya birer mektûb gönderdim. İtalya Konsoloshânesini vesâyet etti.

Bugün Galiçya vapuru İstanbul'a gidiyor. Milano vapuru İstanbul'dan geldi. //XXIV-21//

22 Sabato

12 Cemâziyyülülâ 1339 1337 1921

Oğlum Su'ad'ın 13 Kânûn-i Şânî 921 ta'rîhli bir mektûbunu aldım. Rodos'a Otel Bella Vista'ya göndermiş oradan geldi. Dayısı Râ'if Bey Almanya'da tahşili için istiyor imiş?

Roma'dan beri bana refâkat eden Trâbluslu Kemâl Efendi eşyâ-yı ticâriyyesini alarak iki 'araba ile Eskişehir'e müteveccihen bugün hareket etti. //XXIV-22//

23 Domenica

13 1339 1921

Çok şükür bugün havâ açıldı. İstanbul'dan Tirol vapuru geldi.

Öğleden sonra Antalya'da 'Osman Efendi'nin bağçesine Müftî Efendiyle beraber gittik. Güzel bir portakal bağçesidir.

Bugün pâzâr olduğu için İtalyanlar postayı vermediler yarına kaldı. //XXIV-23//

24 Lunedi

14 Cemāziyyülülā

Yollar çamur olduğundan birkaç gün tavaḳḳuf etmemi İtalyan Kumandanı söylemiş olduğundan bugün hareket edemeyeceğiz.

Medresetülmüteḥaṣṣisinden* [*مدرسة المتخصصين yazılmış] fiḳıh şu‘besinden me’zūn Aksekili Antalya’da Hüseyn Hüsni Efendi geldi.

Rodos’tan Şevket Bey’den mektüb aldım. Hâcî Evliyâ Efendi Rodos’ta (Salamon Elḥazaf Maḥdūmları) Bankası vâsıtasıyla iki yüz lira gönderdiğini ve Antalya şu‘besine yazıldığını yazıyor.

Ürgüb’den Sa’dî Efendi’den telgraf aldım. “Pāraya lüzüm varsa göndereyim.” diyor. Isparta Müdde’î-i ‘Umūmîsi ‘Alî Rızâ Bey de tebrik telgrafı yazıyor. Cevâblarını yazdım.

Elḥazaf Bankası’na (Antalya) havâle gelmiş ise de Şevket Bey’in mektübunu gönderdüler benden sened alarak iki yüz lirayı Hilâl-ı Aḥmer Ṭabîbi Ürgüblü Reşîd Bey vâsıtasıyla verdiler.

Malta’da Ra’uf Bey’e mektüb gönderdim. Roma’da Ziyâ Bey’e de yazdım. //XXIV-24//

25 Martedi

15 - 1339

Refîkamdan bugün bir mektüb aldım. 16 Kânūn-i Sānî 337 ta’riḥlidir. Buradan Kumandanın keşide ettiği telgraf üzerine o gün İtalya qarârgâhından Türkçe bilir bir zâbiḥ Erenköyü’ne gitmiş kayınvâlîde ile görüşmüş mezkûr mektûbu zâbiḥe vermişler. Rodos’ta Şevket Bey’e mektüb yazdım iki yüz lirayı aldığımı bildirdim yüz liranın da irsâline himmet buyurmalarını ‘Aşkî Bey’e göndermelerini iş‘âr ettim.

Şeyh Sünüsî Seyyid Aḥmedüşşerîf Ḥazretlerinin yâverleri Hâdî Beyle Şâlih Bey'i gördüm. Elyevm Ḳayşeriyye'de bulunan müşārünileyhe gidecek otomobil* [اوطوبيل* yazılmış] ile ~~hæ~~ hareketimi qarârlaştırdık. Allâhü 'Azîmüşşân kısmet eder de bir mâni' zühür etmez ise inşâ'allâhürrahmân* [انشاءالله الرحمن* yazılmış] yarın Burdur'a gideceğiz. //XXIV-25//

26 Mercoledì

16 Cemâziyyülülâ

Refîkama bir mektûb gönderdim. Malta'ya Ḥacî 'Âdil Bey'e de yazdım.

Sâ'at vasaṭi bir buçukta Antalya'dan hareket ettik. Kırkgöz'e varmadan lastik patladı. Bir sâ'at kadar vaḳit zâyi' ettik. Kırkgöz'ü geçtikten sonra Çubuk Boğazı'nda bir yokuşta otomobil* [اوطوميل* yazılmış] kaldı. Bir sâ'atten beri çalışıyorlar hâlâ buradayız. Ğâlibâ geceyi bu dağ başında geçireceğiz. Allâh mu'înimiz olsun. Güneş gurûb ediyor. Sâ'at vasaṭi altıdır* [التى در* yazılmış]. Tek bârgirli bir 'araba bulduk Sedâd ile bindik Ḥâfîz Paşa kahvesine yollandık. Yokuşun nihâyetlerinde otomobil bize yetişti. 'Arabayı savdık ḥaṭâ etmişiz. Otomobil son yokuşu çıkamadı bir dereye düştü. Bereket biz içinde değildik. Oradan bir buçuk sâ'at kadar yürüdük. Ḥâfîz Bey (Paşa) çiftliğinde Ḥalîl Çavuş odasına misâfir olduk. Gece Şabrî Efendi'yi bir 'araba ile gönderdim. Otomobilci ile Şeyh Ḥazretlerinin âdamı 'Osmân otomobili bırakamamışlar eşyâyı getirdi. Çiftliğe vuşûlümüzde sâ'at on idi. En büyük eve° (°Bu o Konya evḳâf müdürliğinden 'azledilen Cumâlî Efendi'nin çiftlik de onun imiş) mürâca'at ettik ḳabûl etmediler. Evvelâ ḳahveyi bulduk oradan Allâh râzî olsun Ḥalîl Çavuş'un odasına geldik. //XXIV-26//

27 Giovedì

17 – 1339

Sâ'at sekizde a nâhiyye müdürine (Bâdemağacı° °Kızılkaya nâhiyyesinin merkezi) nâhiyyesine Şabrî Efendi bir tezkere yazdı. Otomobili çıkarmak için iki manda ile beş

on kişinin imdāda göndermesini ricā etti. Aḥşām Dün gece bizi ḳabūl* [*قبولل yazılmış] etmeyen evsāhibi geldi. İ'tizār etti evine da'vet etti. Gitmedim. Bādemağacı Nāhiyyesi'nin Müdriyle Jandarma Kumandanı geldiler bir takım ādamlar ile otomobili kurtarmağa gittiler.

Sā'at vasaḫi yarımında İtalyanların otomobili geçti. Bizim otomobile yardım etmemişler.

Müdür Şerif Ḥayrī ve Jandarma Kumandanı 'Osmān Nūrī Efendilerin himmet ve mesā'ileri şāyān-ı şükrāndır. Mutaşarrıf 'Āşir Beyefendi'ye yazılacaktır* [*يازيله جکدر yazılmış].

Ba'dezzuhr sā'at üç buçukta Ḥāfiz Bey çiftliğinden ayrıldıktan × yarım sā'at sonra lastik patladı bir sā'at zāyi' ettik. Biraz daha gittik benzin deposu bozuldu. Yine yayan Seyyidī köyüne gittik. İbrāhīm Ağa'nın odasına misāfir olduk. Bu köy Çivioğlu ile şeriki Maḥmūd Efendi nāmlarında iki ādamın çiftliği imiş. Aralarında da'vā olduğunu söylediler. Bugün de bir sā'atten ziyāde yol yürüdük. Geceyi rāḫat geçirdik. //XXIV-27//

28 Venerdi

18 Cemāziyyülülā

Şabāḫleyin kar yağıyor. Sā'at sekizde Seyyidī köyünden atlar ile ḫareket ettik. Dokuz buçukta Çeltikçi* [*حلتیکچی yazılmış] köyüne geldik. Otomobil berbād bir ḫalde 'araba bekliyoruz. Sā'at iki buçukta Burdur'dan Behcet Beyefendiyle Burdur Belediye Re'isi Çilzāde Faḫreddīn Ağa bir 'araba ile geldiler. Otomobil ile yola çıktık. Yine bir çok tavaḳkuflar ve yayan yürümler ile pek çok zaḫmet çekerek nihāyet sā'at sekiz buçukta Burdur'a muvāşalat edebildik.

Behcet Bey'in vürüdündan evvel Çeltikçi köyüne Burdur'dan yolculardan 'Alāiyye müdde'ī-i 'umūmī mu'āvini Dinarlı bir efendi geldi görüştü. X Dün Burdur'da 'ācizlerinin geleceğim dellāl ile ḫalka i'lān edilmiş bütün ahālī çarşayı kapayıp memleket ḫāricine çıkmış olduğunu söyledi. Müte'essir oldum faḫat memnūn

olmadım. Rabbim hayırlar ihsân buyursun nümâyişlerden teşe'üm* [*تَشَأْمُ yazılmış] ederim. //XXIV-28//

29 Sabato

19 – 1339

Dün gece yağmur ile gelmiş idik şabâhleyin bir karıştan ziyâde kar yağdığını gördüm.

Muştafâ Kemâl Paşa'ya telgraf yazdım. Burdur'dan Afyon'a Ulukışla'dan da Ürgüb'e otomobil ricâ ettim.

Uluborlu Kâ'im-i Mağâmı Sa'id Bey'den ve nâhiyye ahâlisi nâmına Keçiborlu Nahiyyesi Müdiri Zühdî Efendi'den telgraflar aldım.

Bir kundura ısmarladım.

Bugün râhatsızım kimseyi kabûl edemedim. Havâ pek rûzgârlı ve soğuktur.

Antalya Mutaşarrıfı 'Âşir Bey'e mektûb yazdım Kızılkaya Nâhiyyesi Müdür ile Jandarma Kumandanı'nın mesâ'îsini bildirdim. //XXIV-29//

30 Domenica

20 Cemâziyyülülâ 1921

Şabâhleyin havâ açık rûzgâr durmuş faķaķ ayazdır.

Mutaşarrıf Safâ Bey ile eşrâftan, müftî ile berâber 'ulemâdan bir çok zevât geldi.

Maħkeme hey'eti ve Kumandan Mażhar Bey geldiler. Ankara'da Meb'ûş Aksarâylı Vehbî Efendi'ye bir mektûb yazdım. Bana İstanbul'dan gönderilecek meblağı birâderi Mehmed Efendi'nin kabûl etmesini ve kendisinin de bana îsâlini te'mîn eylemesini ricâ ettim.

Şöyle bir telgraf aldım.

“Burdur’da Esbak Şeyhülislâm Hayrî Efendi Hâzretlerine

Cihet-i ‘askeriyye elinde otomobil olmadığı gibi berfin keşreti hasebiyle de Amerikalılardan ücretle tedârik edilecek otomobilin tahrîki de mümkün olamadığı Müdâfa‘a-i Milliyye’nin emirleri üzerine ‘arz-ı ma‘lûmât ve başkaca yapılacak emirlerinize intizâr olunur.

Çayseri Ahz-ı ‘Asker Çalemi Re’îsi

Emrullâh

29/1/37.”

Ben böyle bir teşebbüste bulunmadığımdan bu telgraf bana cevâb değildir. Zannedirim Antalya Mutaşarrıfı ‘Âşir Bey’in Müdâfa‘a-i Milliyye vekiline yazmış olduğu telgraf üzerine ma‘lûmâttır. //XXIV-30//

31 Lunedi

Kânûn-i Sâni

21 – 1339 1921 Pâzâr ertesini

İki gündür kan zâyi‘ ediyorum. Adanalı ta’rîh mu‘allimi bizim Niyâzî’nin birâderi Doktor Celâl Bey Burdur’daki Hilâl-ı Ahmer Hastahânesi’nin sertâbîbi bulunduğundan geldi ilaç verdi. Bir su verdi. Günde yirmi damlayı tecâvüz etmemek üzere alınacaktır. //XXIV-31//

İ’tirâfât

Note

Enderûnî Vâsıf'ın

Giymek var birliğinde iştibâhı
Cihânın hâliki sensin İlâhî
Zelîl etme bu 'abd-ı rû-siyâhı
Amân ey pâdişâhlar pâdişâhı

Her 'Alî Hâidar değil her seyfe denmez Zûlfikâr

(‘İzzet Mollâ)

Böyle her dem serfürûdan bana kaçdın ey felek
Câh ve iqbâlınden istikrâhı söyletmek midir

(Kemâl Bey)

Ölümden ihtizâr etmekten ölmek bence evlâdır.

(Volter - Nâcî) //XXIV-32//

Febbraio

1 Martedi

23 Cemâziyyülülâ 1339 Şubât 1337 1921 Salı

Kan hâlâ devâm ediyor.

Bugün Muştafâ Kemâl Paşa'dan telgraf aldım. 'Aynen kaydediyorum.

“Burdur”da Şeyhülislâm-ı Esbak Hâyrî Efendi Hâzretlerine

C 29/1/37 tle ‘adem-i mevcūdiyyeti hasebiyle Zāt-ı ‘Ālilerine otomobil taḥṣīşine imkân bulunamadığından rāḥatça seyāḥatiniz esbābının te’mīni icāb edenlere yazılmıştır Efendim.

31/1/37

Türkiye Büyük Millet Meclisi Re’isi
Muştafâ Kemâl.”

‘Aynı ta’rīḥle mutaşarrıfa da yazılmış seyāḥatimde a‘zamī teshīlât irā’esi ricā edilmiştir.

Antalya Mutaşarrıfı ‘Āşir Bey’den Burdur Mutaşarrıfı’na gelen telgrafta şifre: Burdur’da olup olmadığı soruluyor.

Elyevm Burdur’da muḳīm Bursalı Meḥmed Bahā Bey nāmında tanımadığım bir zāt vaḳtiyle kendilerine ‘ā’id evḳāfın nezāretçe zabṭedilmesinden dolayı ‘aleyhimde bulunuyor imiş. Olur ya. //XXIV-33//

2 Mercoledì

24 1339 1921

Kunduram geldi. İyi yapmış. Bu aḥşām Bākībeyxxxzāde Reşid Bey’e yemeğe med‘ūuz.

Mutaşarrıf ve ḳādī ve me’mūrın ve eşrāf ve ‘ulemādan birçok zevāt med‘ū idiler. Reşid Bey’in ḥānesinde ḡāyet nefis yemek yapıyorlar. Reşid Bey’in küçük birāderi Burdur Meb‘ūşu Ḥüseyn Beydir.

Bugün ḥaylī yağmur yağdı. Sokakları çok çamurdur. Bunu evlerin kerpīç olmasına ve birkaç sene muḳaddem bir ḥareket-i arzla memleket ḥarāb bulunmasına ‘atfediyorlar. Bunun da te’sīri olduğunda şübhe yok ise de ḥükümetin ve belediyyenin himmetsizliği pek zāhir ve āşikārdır.

Kundura için on üç lira – varağa-i – nakdiyye istediler bir lira da fazla verdim.
//XXIV-34//

3 Giovedi

25 Cemāziyyülülā

~~Refikama buradan – Burdur’dan – bir mektub yazdim.~~

Erzincan’a tābi‘ Kemāh eşrāfından Şiddik Beyle Tāhirpaşazāde Hālet Bey’den evvelce yazdığım telgrafa cevāb aldım. Bu telgrafları Behcet Beyle yazdığımız bir mektuba leffederek Malta’ya Sābit Bey’e gönderdik. Sedād Antalya’da postaya verecektir. /35//

4 Venerdi

26 1339 1921

Refikama bir mektub yazdim – Burdur’dan -. Antalya’da Hilāl-i Aḥmer Tabībi Reşid Bey’e de mektub yazdim. Öğleden sonra Burdur ‘ulemāsından Ḥaṭibzāde Hācī Mehmed Efendi geldi. Müṭāla‘alı bir zāttır. Bu aḥşām ta‘āmını Burdur eşrāfından Maḥmūd Bey’in hānesinde ettik.

Seyyidī köyünde iken ahālī ile çiftlik şāhibi Maḥmūd Efendi arasında tekevvün eden da‘vālardan dolayı İbrāhīm Ağa’nın odasında köylüler tazallum-ı ḥāl ettiler. Ben de da‘vānın ‘adl ve ḥaḳḳa tevfiḳan rū’yet olunması için Kāḍī Efendi’nin nażar-ı diḳḳatini celbedeceğimi va‘ad etmiş idim. Bugün Ḥaṭibzāde Efendiyle berāber Da‘vā Vekīli Fu‘ād Bey ve livā cezā re’isi gelmişler idi. Fu‘ād mezkūr da‘vāda çiftlik şāhibinin vekīli olduğundan şulḥan tesviyye-i maşlahat etmesini söyledim muvāfaḳat etti. “Ḥaṭibzāde Efendi zāten livāda müteḥaddis bir çok da‘vāyı şulḥan tesviyye etmekte olduğundan bu da‘vāyı da şulḥ ederse benim müvekkilim de müstefid olur.” dedi. Ben de ḥāceden ricā ettim o da ma‘elmemnūniyye ḳabūl etti. “Köylülere ḥaber gönderir celbeder şulḥan tesviyye ederim.” dedi. //XXIV-36//

5 Sabato

27 Cemāziyyülülā

ġāyet kuvvet-i sermā

Isparta Jandarma Mülāzımı Meḥmed Fevzī Efendi'den telgraf aldım. Kīmyāger Aḥmed Bey'in birāderi imiş.

Bu aḥşām ta'āmını Burdur Belediye Re'isi Faḥreddīn Bey'in ḥānesinde ettik. Isparta Reji Müdürü'ni Şiḥḥiyye Müdürü bana taqḍīm etti. Kayseriyeli Akçakoyunlu müftü müftisi aḥfādından imiş. Dayım Aḥmed Ṭāhir Efendi merḥūmun üstādıdır. Bu zāt Şiḥḥiyye Müdürü'nin kâ'im-i pederidir. Hemşirezādesi 'Alī Efendi benimle beraber Ürgüb'e kadar gidecektir. Reji Müdürü'nin ismi Baḥrī Efendidir.

İlk عت* [*manası çözülememiştir] //XXIV-37//

6 Domenica

28

Bu şabāḥ havā pek güzeldir. İnşā'allāhürrahman yarın hareket edeceğiz.

Muvaffaḫiyyet.

Burdur Meb'ūsü Bāḫībeyzāde Ḥüseyn Beyle Ḥāceḥaṭībzāde Meḥmed Efendi ve Belediye Başkātibi Ḥācī Efendi geldiler. Cehārşenbihe kadar te'hīr-i 'azīmet etmekliğimi teklīf ve mükerreren ricā ettiler. İ'tizār ettim 'afvlarını ricā ettim. //XXIV-38//

7 Lunedi

29 Cemāziyyülevvel

Sā‘at dokuzda Burdur’dan hareket ettik. Taḫbīl-i yed. Gölbaşı köyü civārında lastik patladı. İki sā‘at zāyi‘ ettik. Ba‘dezzuhr sā‘at iki buçukta Dinar’a vāşıl olduk. Kāḏī Niyāzī Efendiyle beldenin mülkī ve ‘askerī me‘mūrları ve eṣrāfī bir sā‘at mesāfeden istiḫbāl ettiler. Beldeye misāfir ettiler. Belediyye Re’īsi Hācī ‘Ömer Efendidir. Beldenin havāsı sıtmalı suyu da iyi deĝildir. Karaḫiṣār-ı Şāhib Meb‘ūşu Çal Müftizādesi Muştafā Hulūşī Efendi aḫşāmdan sonra Dinar’a gelmiş. Misāfir olduğum belediyye dā’iresine geldi görüştüm. Yarın birkaç gün için memleketine gidecektir.

Burdur’dan hareket eder iken Ankara Hükümeti tarafından Londra’daki konferansa muraḫḫaş ta’yīn olunan on sekiz zātın esāmisi teblīĝ olunuyor. Dinar’a yarın Karaḫiṣār’dan hareket edecekleri teblīĝ edilmiştir. Bekir Sāmī Bey Hācī Bey Hüsrev Bey ve sā’iredir. Münir Bey Muvaffaḫ Bey Niyāzī Bey de müşāvirdirler. //XXIV-39//

8 Martedi

30 Cemāziyyülülā

Dün eṣyāmızı vaz‘ettiĝimiz ‘araba Afyon’a kadar gitmek istememiş. Menzil Kumandanı erkān-ı harbiyye binbaşılardan Şemseddīn Bey dün gece “Menzil ‘arabalarından bir dāne vereyim.” demiş idi. Ona haber gönderdik. Sonra rāzī oldu. Vasaṭī sekizde Dinar’dan hareket ettik. Sandıklı’ya* [صندوقلىيه* yazılmış] sekiz kilometroya mesāfe kala lastik patladı. Sā‘at on idi. Vasaṭī sā‘at on ikide Sandıklı’ya* [صندوقلىيه* yazılmış] vāşıl olduk. Belediyyeye indirdiler. Suyu ve havāsı güzeldir. ‘Ulemādan Meḫmed Emīn Efendi maḫdūmuyla birlikte geldi. Bizim Sa’dī Efendi’ye pek müteveccihdir. Belediyye Re’īsi’nin ḫānesinde yattık. İsmi İbrāhīm Ḥaḫḫīdir.

Muraḫḫaşlar geldi. Hemān cümlesi belediyye dā’iresine geldiler görüştüm. Bekir Sāmī Beyefendiyle ḫuşūşī yarım sā‘at kadar görüştük. Evvelce İtalya’ya ve Fransa’ya gidecekler oradan da‘vet vukū‘bulur ise Londra’ya gidecekler. Aldıkları ta‘limāt Mişāk-ı Millī’de ta’yīn olunan aḫvāl üzerine şulḫ etmektir. Sevr Mu‘āhedesini ĝayrimevcūd ‘addedyorlar.

Bekir Sāmī Bey Muştafā Kemāl Paşa’ya benim için bir şifre yazmış. //XXIV-40//

9 Mercoledì

1 Cemâziyyüluhâ 1339 1921

Cehârşenbih

Bekir Sâmi Bey'in taht-ı riyâsetinde bulunan şulh hey'et-i muraḥḥaşası şabâhleyin sâ'at sekizde Sandıklı'dan** [*صندوقلین yazılmış] hareket etti. Biz de onları müte'âkib hareket ettik. Bir sâ'at gittikten sonra lastik patladı. On a buçuğa kadar vaḳit zâyi' ettik. Yarım sâ'at sonra yine patladı. Damlalı Boğaz'da Derbend ḳahvesine gelmiş idik. Biraz ısındık ta'am ettik. Bu ḳahve Afyon ile Sandıklı* [*صندوقلی yazılmış] arasında nişf-ı tarîḳtedir. Afyon'a üç sâ'at kadar mesâfede benzin bitti. 'Araba ile gitmeye mecbûr kaldık. Bereket Kumandan Faḥreddin Bey otomobili göndermiş onunla* [*اونکله yazılmış] sâ'at üçte Afyonkaraḥişârı'na vâşıl olduk. Şehre ḳarîb bir maḥalde On İkinci Kolordu Kumandanı Faḥrî Bey Mutaşarrıf Edhem Bey ḳâdî ve sâ'ir zevât gelmişler onlar ile şehre geldik. ~~Merkez Kumandanlığı Dâ'iresi'nde~~ xx Müdâfa'a-i Hukûk İdâre Merkezi'ne imiş misâfir ettiler. Şimendüferler Kumandanı Behîc Bey buranın şimendüfer kumandanı binbaşı bir efendiye emir vermiş bizim için vagon gönderecek imiş. 'İşmet Paşa'ya bir telgraf yazdım rütbesini tebrik ettim. //XXIV-41//

10 Giovedì

Şabâhleyin kalktığımda sol taraf böğrümde* [*بوگرمده yazılmış] bir ağrı hissettim. Ğurebâ Hastahânesi Serḫabîbi Şükrî Bey'i mutaşarrıf da'vet etti. Ledelmu'âyene akciğere bir miḳdâr kan hücum ettiğinden şişe çekmek icâb ettiğini söyledi. Karaḥişâr bidâyet a'zâsından Nevşehirli Kâzım Bey'e bizim Faḥrî Efendi bir telgraf yazmış muvâşalat ve hareketimi soruyor. Karaḥişâr Meb'ûsu Ḥalîl Ḥilmî Efendi geldi. Vaktiyle Mekteb-i Hukûk'ta bizim talebeden olduğunu söylüyor. Doktor Şükrî Bey refâkatinde hastahâne operatörüyle geldiler. Şişe ile ağrının izâlesine himmet ettiler. Öğleden sonra sâ'at üç buçukta mutaşarrıfı dörtte Kumandan Faḥrî Bey'i ziyâret ettim. Dün ḳaşabaya girer iken merkez kumandanının kumandasında bir müfreze-i 'askeriyye tarafından resm-i selâm îfâ edildi. Bu müfreze meyânında Bekirağa

Bölüğü'nde mevķuf bulunduğumuz zamān muhāfazamıza me'mūr Yüzbaşı Şādī Bey'in bulunması taķallübāt-i 'acībe-i aḥvāldendir. Ma'hāzā Şādī Bey iyi çocuktur. Bugün de gerek ḥükümet dā'iresinde ve gerek kumandanlık önünde birer müfreze resm-i selām ifā etti. Bilemle me'mūrın-i mülkiyye ve 'askeriyye tarafından pek çok ḥürmet gösterildi. 'Ādetā maḥcūb oldum. //XXIV-42//

11 Venerdi

3 Cemāziyyüluḥrā

Dün gece ya'nī cum'a gecesi Karaḥiṣārlı Mollāzāde İbrāhīm Efendi'nin ḥānesinde ta'ām ettik. Müdāfa'a-i Milliyye hey'et-i merkeziyyesine 'avdeti müte'ākib Kumandan Faḥrī ve Mutaṣarrıf Edhem ve Mülkiyye Müfettiṣi Behcet Beyler ile konuşmakta iken Telgraf Müdürü geldi. "Posta Müdür-i 'Umūmisi Şabrī Bey'den ṣimdi telgraf aldım. Muṣtafā Kemāl Paṣa ve 'Adnān Bey selām ediyorlar. Sizi Ankara'ya da'vet ediyorlar. Yarın Dāḥiliyye Vekīli Kumandan Re'fet Paṣa tren-i maḥṣūṣ ile Konya'dan geliyor. Onunla birlikte ḥareketinizi ricā ediyorlar. Gerek Zāt-ı 'Ālīnize ve gerek Re'fet Paṣa'ya bunu teblīge me'mūrum." dedi. "Peka'lā." dedim. Telgraf Müdürü'nin ismi Reṣīd Beydir.

Re'fet Paṣa bir buçukta geldi. Trenle üç buçukta ḥareket ettik.

Gece sā'at vasaṭı on birde Eskişehir'e muvāṣalat ettik. Erkān-ı Ḥarbiyye-i 'Umūmiyye Re'isi Kumandan 'İṣmet Paṣa ile görüṣtüm. Otomobili ile 'Abdullāh 'Azmī Efendi birāderimizle berāber 'Abdullāh 'Azmī Efendi'nin ḥānesine misāfir geldim. 'Adnān Beyefendi Mīralay Behīc Bey ve sā'ire istasyonda idi. Muṣtafā Kemāl Paṣa yatmış görüṣemedim. //XXIV-43//

12 Sabato

Şabāḥ sā'at on bir buçukta Muṣtafā Kemāl Paṣa ile görüṣtüm. "Ürgüb'de iki ay kadar istirāḥat ettikten sonra vecībe-i ziyāreti ifā etmek isterdim faķaṭ Karaḥiṣār'da emrinizi alınca gelmeye mecbūr oldum." dedim.

“Karaḥiṣār’a teṣrīfinizi* [*teṣrīf i- hāli (yani Karaḥiṣār’ı teṣrīfinizi şekli) yerine e-hāli ile kullanılmış] haber aldım. Bizim de buraya gelmek icāb edince hem görüşmek ve hem de müdāvele-i efkār etmek üzere ricā ettim.” dedi. Nihāyet “Görüşmek zamānını biz ta’yīn edelim.” sözünü ‘ilāve etti. Malta’dan yalnız Fethī Bey’i sordu.

Aḥşām üzeri sâ’at altı rāddelerinde Şihhiyye Vekīli ve Dāḥiliyye Vekīli’nin Vekīli ‘Adnān Bey geldi. Ankara’da yer bulunmadığı için bugün Ankara Vālisi’ne bir telgraf yazdığını ve ‘ulemādan bir münāsibinin ḥānesine misāfir edilmekliğini bildirdiğini söyledi. //XXIV-44//

13 Domenica

5 Cemāziyyüluḥrā

Gece ḥaylī kar yağmış.

İstiklāl Maḥkemesi’ni ziyāret ettim faḫaṭ hey’et-i maḥkemeyi bulamadık. Ra’uf Bey’in birāderi eniṣtesi ‘Azīz Bey Doktor Emīn Bey Mīralay Behīc Bey geldiler.

Aḥşām üzeri Muṣṭafā Kemāl Paşa’nın yāveri geldi. Bu gece vasaṭi sâ’at birde Ankara’ya gideceklerinden beni almak üzere bir vāsıta göndereceklerini teblīḡ etti. ‘Adnān Bey ile Re’fet Paşa’nın da berāber gideceklerini söyledi. Aḥīren bir ‘asker geldi. Muṣṭafā Kemāl Paşa daha birkaç gün kalacağını ve faḫaṭ ‘Adnān Beyle Re’fet Paşa’nın gideceklerini söyledi. Benim arzūmu sordular. “Ben de giderim.” dedim. Sâ’at onda yāver geldi beni aldı Paşa’nın yanına götürdü. ‘İṣmet ve Re’fet Paşalar ile ‘Adnān Bey birlikte sâ’at bire ḫadar görüşüldü. Oradan xxx trene trene* [*ilk *trene* bozuk yazıldığı için sonra kırmızı mürekkeble tekrār yazılmış] geldik. ‘Abdullāh ‘Azmī Efendi gelmiş. Bir buçukta Ankara’ya müteveccihen ḫareket ettik.

Bu yazılar tren ḫareket ederken yazıldı. //XXIV-45//

14 Lunedi

Ankara’ya muvāṣalat

Şabâhleyin sâ'at vasaî on buçukta Ankara'ya muvâşalat ettik. Şeyh Tayyib Efendi merhûmun maḥdûmu Şemseddîn Efendi'nin ḥânesine misâfir ettiler. 'Ulemâ ve meb'ûsân-ı kirâm geldiler. Meclis Re'îsleri Celâleddîn 'Ârif Beyefendi Vehbî Efendi Ḥasan Bey geldi. Umûr-ı Şer'iyye Vekîli Muştafâ Fehmî Efendi ve pek çok zevât geldiler.

Niğdeli Ḥâzım Beyefendi maḥdûmu Celâl ile dün Ankara'ya gelmiş. Öğleden sonra geldi görüştüm. Ankara Vâlisi İḥsân Bey 'Adliyye Vekîli Ḥâfız Meḥmed Efendi Müftî Efendi Meb'ûş Ḥâcî Muştafâ Efendi Konya Meb'ûsu Yalvaçlı Ḥâce 'Ömer Efendi ve daha bir çok zevât istasyona kadar ihtiyâr-ı zaḥmet buyurmuşlar.

Mar'aş'tan Kâdîzâde Ḥasan Fehmî Efendi 1 Şubâṭ 921 ta'rîhinde Ankara'ya telgraf çekmiş. Bugün verdiler. Anadolu'ya vürüdümü tebrik ediyor.

Şemseddîn Efendi Ankara'da Büyük Millet Meclisi a'zâsından ve Ḥâcî Bayram-ı Velî Dergâhı şeyhi ve 'azîz-i müşârünileyh aḥfâdındandır. Muvâşalatımı müte'âkıb Şemseddîn Efendi'nin ḥânesine hemân muttaşıldır denilecek kadar qarîb olan velî-yi müşârünileyhin türbesini ziyâret ettim. //XXIV-46//

15 Martedi

7 Cemâziyyüluḥrâ

Şadr-ı Esbak Aḥmed 'İzzet Paşa Ḥazretleriyle teşrîf ettiler. Yâver Nâcî berâber. Nâfi'a Vekîli 'Ömer Lütfî Bey Ḥâriciyye Vekîli Muḥtâr Bey meb'ûsân-ı kirâmdan birçok zevât geldiler. Aḥmed 'İzzet Paşa ile gelen hey'etten Ḥüseyn Kâzım ve Bern Sefîri Cevâd Beyler de geldiler. Kar yağmağa başladı.

Öğleden sonra Şadr-ı Esbak Şâlih Paşa Ḥazretleri, Faṭîm Efendi, vükelâdan İḳtişâd Vekîli Celâl Bey geldiler.

Posta Müdür-i 'Umūmīsi Şabrī Bey ile görüşüm. Antalya'da Hilāl-ı Aḥmer eṭibbāsından Reşīd Bey'e bir servis yazacak benim nāmıma bir şey vürūd edip etmediğini soracaktır. //XXIV-47//

16 Mercoledì

Öğleden sonra Şadr-ı Esbak Aḥmed 'İzzet ve Şālīḥ Paşalar Ḥazērātını ziyāret ettim.

Na'im Efendi'den bir telgraf aldım. İktisād Vekāleti'nde Mümeyyiz Avanoslu Tevfik Bey vāsıtasıyla yazmış cevāb yazdım.

Antalya Müftisi Aḥmed Ḥamdī Efendi'ye Malta'da ḥidmetimizde bulunmuş olan rüsümāt idāresinde istiḥdām olunacak Trabzonlu Niyāzī ile bir mektüb yazdım (posta ile gönderdim.). Gece 'İzzet Paşa Ḥazretleri misāfir bulunduğum ḥāneye geldi. Burada bulunmaya mecbūr edilmesinden dolayı te'essürātını izhār etti. Bizim İngilizlere teslīmen Malta'ya i'zāmımızın Ferīd Paşa ve 'Alī Kemāl Bey taraflarından olduğunaa şübhesi olmadığını söyledi.

Şabrī Bey'in yazdığı servisin cevābı geldi. Nāmıma gelen üç mektubu 'Aşkī Bey'in Cenūb Cebhesi Kumandanlığı'na gönderdiğini Doktor Reşīd Sāmī Bey'in ifādesine 'aṭfen Antalya Telgraf Müdürü 'Alī Zülfiḳār Efendi bildiriyor. //XXIV-48//

17 Giovedì

9 Cemāziyyüluḥrā

Antalya'da İstiḥbārāt Müdürü 'Aşkī Nā'ilī Bey'e bir mektüb yazdım. Öğleden sonra Büyük Millet Meclisi'ne gittim. Re'īs Odası'nda Re'īs'i ziyāret ettim. Sonra locadan müzākereyi dinledim. İstiklāl Maḥkemelerinin (Ankara İstiklāl Maḥkemesi'nden mā'adā) lağvına karar verdiler.

Hey'et-i Vekīle'den Dāḥiliyye, Şer'iyeye, İktisād, Nāfi'a, Ḥāriciyye, 'Adliyye Vekīllerini ziyāret ettim. Ḥāzım Bey'i Taşḥān'dan ziyāret ettim. Rāḥatsızdır.

Mâliyye ve Ma‘ârif ve Müdâfa‘a-i Milliyye Vekîlleri gelmedi ben de gitmedim. Vâlî İhşân Bey’i ziyâret ettim. Niğde’den Muhyîeddîn, ‘Âbidîn, Râsih Efendilerden müşterek telgraf aldım. Tebrîk ve da‘vet ediyorlar. Cevâb yazdım. Behcet Bey’den telgraf aldım. “Emânetleri ‘Aşkî Bey nâminıza Ankara’ya göndermiştir.” diyor.

Bizim Gâlib de Kırşehir’nden telgrafla şîhhatimi ve müddet-i ikâmetimi soruyor.
//XXIV-49//

18 Venerdi

Konya’da ‘Âmil Çelebi’den Niğde’de Müfîd Bey’den ve Kâdî Mehmed ‘Alî ve Müftî Süleymân Afşar Efendilerden Ürgüb’de Hâcîismâ‘îlağazâde Hüseyn, ‘Akıllıoğlu Mehmed ve Sucuzâde Hüseyn Efendilerden telgraflar aldım cevâblarını yazdım. Esbak Meşîhat Müsteşârî Kâmil Efendi Sivas’ta müteşekkil Maḥkeme-i Temyîz-i Şer‘iyye Dâ’iresi riyâsetine ve Me’mûrîn Müdiri Esbak Baḥrî Efendi a‘zâlığına ta‘yîn kılınmış olduklarından bugün vedâ’ ettiler. Yarın ekspres trenle Konya ve Ereğli târikiyle gideceklerdir.

Ankara Müftîsi Rıf‘at Efendi’yi – Hâcî Bayram-ı Velî Câmî‘-i Şerîfî’nde cum‘a namâzını ba‘deledâ – ziyâret ettim. ‘Avdet ettikten sonra şâ‘ir ‘Âkif ve refîki Eşref Edîb Beyler geldiler. Sebîlürreşâd’ı Ankara’da çıkarıyorlar iki nüshasını verdiler.
//XXIV-50//

19 Sabato

11 Cemâziyyüluḥrâ

Cemre-i Ülâ

Hüsni Paşa (Raḥmî Bey’in kayınpederi) geldi. Öğleden sonra meclise gittim. Belediye dâ’iresini ziyâret ve re’îse i‘âde-i ziyâret ettim.

Yolların ne hâlde bulduklarına dâ'ir 'Adnân Beyefendi Keskin Qâ'im-i Maqâmıyla Kırşehir mutaşarrıfına birer telgraf yazmış idi. Bugün Keskin Qâ'im-i Maqâmı'nın cevâbı geldi şöyle yazıyor:

(1) Tren ile Yahşihân'a teşrîf* [*teşrif i- hâli (yani Yahşihân'ı teşrîf şekli) yerine e-hâli ile kullanılmış] buyurdularında kırye-i mezkûrede muntazam maħal olmadığından istasyonda Mühendis Şevkî Bey'in bulunduğu maħalde istirahatleri mümkündür. (2) Yollar iyidir ve emniyetlidir. Yahşihân'dan Keskin altı sâ'attir. Keskin'den Kırşehir iki gündür. Arada Hâmîd kıryesi vardır. //XXIV-51//

20 Domenica

Ürgüb Qâ'im-i Maqâmı Nedîm Bey'den hükümet ve ahâlî nâmına telgraf-ı tebrîki aldım cevâb yazdım. Hüsnî Paşa'ya İsmâ'îl Fâzıl Paşa'nın hânesinde i'âde-i ziyâret ettim. Orada Sâmiḥ Bey'i de gördüm. Aḥşâm üzeri Ankara 'ulemâsından Meb'ûş Hâcî 'Âtıf Efendi'nin hânesine naḳlettim. Birkaç gün de burada müsâferet edeceğim.

Öğleden evvel Şeyḫ Şemseddîn Efendi'nin hânesinde iken Şer'iyye Vekîli Muştafâ Fehmî Efendi geldi. İki sâ'atten ziyâde görüştük. 'Abdullâh 'Azmî Efendi de beraber idi. Fehmî Efendi şer'iyye müsteşârlığı için birini sordu. Amasya Qâdîsı 'Alî Himmet Efendi'yi tavsiyye ettim "Ma'hâzâ tedkîk et." dedim.

Bugün de Kırşehir Mutaşarrıfı'nın cevâbı telgrafı geldi. O da Keskin Qâ'im-i Maqâmı'nın 'aynıdır. //XXIV-52//

21 Lunedi

13 Cemâziyyüluḥrâ

Hâcî 'Âtıf Efendi Millet Meclisi'ne gitti. Ben yalnız kaldım. Roma'da Boston Oteli'nde yalnız kaldığım eyyâmı taḥattur ettim.

Gece Konya Meb'ûsları Meḥmed Vehbî ve Yalvaçlı 'Ömer Efendiler geldiler. Niğde Meb'ûsu Aksarâyılı Vehbî Efendi de geldi. Cehârşenbih günü ḥânesine naklederek bir müddet de orada misâfir kalmaklığımı teklif etti ḳabûl ettim. //XXIV-53//

22 Martedi

Ankara Meb'ûsu Ḥâcî Muştafâ Efendi 'Abdullâh 'Azmî Efendi Kırşehir Meb'ûsu Müfid Efendi Ankara Meb'ûsu Şeyḫ Şemseddîn Efendi geldiler.

Bu aḥşâm ta'âmını Çerkesşeyhizâde 'Adliyye Müsteşârı Bahâ Bey'in ḥânesinde ettik. Şer'iyye Vekîli Muştafâ Fehmî ve 'Abdullâh 'Azmî ve Ḥâcî 'Âtıf Efendiler berâber idiler.

'Â'ilemin Roma'ya ve Rodos'a ve Antalya'ya gönderdikleri yedi mektûbu birden bugün aldım.

Malta'da Şâbit Bey'in İstanbul'da Ebûl'ulâ Bey'in Roma'ya gönderdikleri mektûbları da bugün Ankara'da aldım. //XXIV-54//

23 Mercoledì

1339 Şubât 1921

15 Cemâziyyüluḥrâ

Bugün ba'deẓẓuhr sâ'at birde Ḥâcî 'Âtıf Efendi'nin ḥânesinden Niğde Meb'ûsu Aksarâyılı Vehbî Efendi'nin ḥânesine naklettim. Bir müddet de burada kalacağım. Eyyüb Şabrî Bey geldi Vehbî Efendi'nin 'arabasıyla beni aldı.

Ba'deẓẓuhr sâ'at üç buçukta Muştafâ Kemâl Paşa Vehbî Efendi'nin ḥânesine geldi. Dördü yirmi geçe gitti. Bu müddet zarfında cereyân eden müzâkereyi defter-i maḥşûsuna yazacağım.⁸⁰

Bana düşen vaḫanî teklîfimi yaptım. Ba'demâ vicdânen müsterîḫim. //XXIV-55//

24 Giovedì

Kemâh'da Hâcî Sadîk Bey'e mektûb yazdım. Sâbit Bey'in mektûbunu gönderdim. Refîkama Rodos'ta Şevket ve Meḥmed Kemâl Beylere mektûb yazdım. Avanos Re'îs ve Müdde'î-i 'Umûmî ve Müftî ve A'zâ Efendilerin müşterek tebrik telgraflarını aldım.

Öğleden sonra ikâmetgâhlarında 'İzzet Paşa Hâzretleriyle görüşüm. Muştafâ Kemâl Paşa Hâzretleriyle cereyân eden ve kendilerine 'â'id olan ḥuşûşu söyledim. Dâhiliyye Vekîli 'Adnân Bey'i Posta ve Telgraf Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey'i maḥâmlarında ziyâret ettim. Eyyûb Şabrî Bey berâber idi.

Ürgüb Müftîsi Muştafâ Efendi'den Akçaşar, Salur, Uçşişâr, Ortaḥişâr karyeleri ahâlîsi nâmına telgraflar aldım. Niğde'den Dilâver ve Cemâl ve Şahâb Efendilerden bizim Gâlib'den telgraf aldım.

Londra'da bulunan hey'et-i murahḥaşanın müşâvirlerinden İzmit Meb'ûsu Sırrî Bey'den gelen telgrafta İstanbul'dan giden hey'etin re'îsi Tevfîk Paşa sözün Anadolu hey'etinin olduğunu konferansta beyân ettiği bildiriliyor. //XXIV-56//

25 Venerdi

17 Cemâziyyüluḥrâ Cum'a

Öğleden sonra 'Adnân Bey'in ḥânesine gittikm. Ḥâlîde Edîb Hanımefendi'yi gördük. 'Abdullâh 'Azmi Eyyûb Şabrî Vehbî Beyefendiler birlikte idi. 'Avdette Müdâfa'a-i Milliyye Vekîli Fevzî Paşa'ya uğradık. Oradan Vehbî Bey'in ḥânesine 'avdet ettim. Niğde Meb'ûsu 'Atâ Beyle Ḥilmî Efendi'yi buldum. Sonra Şadr-ı Esbak 'İzzet Paşa teşrif buyurdular. Dünkü müzâkeremiz üzerine düşünmüşler. "İstanbul'a 'avdet muḫtezâdır. Sonra isterler ise gelirim. İstemezler ise İstanbul'da kalmak* [*قالماق yazılmış] niyyetinde değilim. Başka bir melce' arayacağım." dedi ve "Gider gitmez isti'fâ edeceğim." sözünü 'ilâve etti.

Yarın İstanbul'a İnebolu t̄arīkiyle gidecek olan Meḥmed Şevket Bey nāmında İzmirli bir z̄āt ile Ebūl'ulā Bey'e ve 'ā'ileme birer mektūb gönderdim. //XXIV-57//

26 Sabato

Cemre-i Sāniyye

Eyyūb Şabrī Bey geldi görüştük konuştuk. Evvelki sene biz Bekirağa'da mevķūf iken Arnavud Mālīk Bey'in (Ḥasan 'İzzet Paşa'nın dāmādı tüccār) Merkez-i 'Umūmī a'zāsından Kemāl Bey'e yirmi dört bin lira verdiğini söyledi. Bunu bize ḥaber vermediler. Malta'da "Pāramız yoktur." diye ağlıyor idiler (Fesūbhānallāh). Kōr 'Alī Bey ve sā'ire de taṣdıķ ediyor imiş.

Öğleden sonra Muṣṭafā Kemāl Paşa'yı iķāmetgāhında bulamadım. Gürcü Sefārethānesi'ne gitmiş. Burada iki sefārethāne vardır (1) Gürcü Ḥükūmeti'nin sefārethānesi (2) Bolşevik Rus Ḥükūmeti'nin sefīri ve sefārethānesi. Rus Sefīri geleli dört beş gün oluyor. Bugün vasaṫi dōrtte Ḥāriciyye Vekīli'ne i'timādnāmesini verecek Muṣṭafā Kemāl Paşa ile mülākāt taleb edecektir. Büyük Millet Meclisi'ne gittim müzākerātı dinledim. Sonra Paşa ile görüştüm 'İzzet Paşa'nın sözlerini söyledim. "Peka'lā Hey'et-i Vekīle ile görüşeyim. İmāleye çalışırım." dedi. Londra'dan Bekir Sāmī Bey'den bir şifre gelmiş faķaṫ ḥalledememişler. //XXIV-58//

27 Domenica

1339 Şubāt 1921

19 Cemāziyyūluḥrā

Pāzār

Dün Bekir Sāmī Bey'den gelen şifre aḥşām üzeri ḥalledilmiş Meclis-i Millī'de kısmen kırā'at edilmiştir. Sırrī Bey'den gelen telgraf me'ālını te'yīd ediyor imiş. Dün Meclis'te Muṣṭafā Kemāl Paşa ile görüşür iken "Ra'uf'u taḥlīş etmek mümkün deēil midir?" dedim. "Bekir Sāmī Bey'e gider iken söyledim. Ra'uf ve Fetḫi için

çalışacaktır.” “Diğer Malta’dakiler için bir şey yok mudur?” dedim. “Mümkün olursa hepsi için çalışacaklar olmazsa hiç olmazsa bunlar gibilerin.”

Bugün öğleden sonra vasaṭī sā‘at ikide Hācī Bayram-ı Velī Şeyhī Ankara Meb‘ūşu Şemseddīn Efendi’nin hānesine gittim. Orada istiḥmām ettim çamaşır değiştirdim. Façaṭ biraz üşüdüm. Sā‘at altıda çıktım ‘Azīz’i ziyāret ettim. //XXIV-59//

28 Lunedi

1339 Şubāt 1921

20 Cemāziyyüluḥrā

Pāzār ertesi

Şiddetli nezle oldum. Bugün dışarıya çıkamam. Eyyüb Şabrī Bey geldi. “Amerika gazetelerinden birinin muḥbiri seninle mülākāt talebinde bulunduğunu ‘Adnān Bey söyledi ben de ‘Kendisinden sorayım.’ dedim. Ne dersiniz?” dedi. “Şimdi hey’et-i muraḥḥaşa Londra’da bulunuyor. Mülākātta İngilizlerin ‘aleyhine söz söylemek ṭabī‘i olur. Bunun ḥükümetin siyāsetine muvāfiḳ olup olmadığını sor.” dedim. //XXIV-60//

Note

Eyyüb Şabrī Bey gece geldi. ‘Adnān ve Ḥamdullāh Şubḥī Beylerin evḳāfin ḥükümetten bittefrīḳ bana tevdi‘ i arzūsunda bulduklarını söyledi. “Evḳāfin devā’ir-i devlet meyānından tefrīḳ edilerek cemā‘at-ı islāmiyyeye verilir ve cemā‘at riyāsetine de mu‘ayyen müddetle intiḥāb olunursam ma‘eliftiḥār ḳabül ederim.” dedim. ‘Adnān Bey şihḥiyye ve dāḥiliyye vekīli Ḥamdullāh Şubḥī Bey ma‘ārif vekīlidir.

‘İzzet Paşa Şūrā-yı Salṭanat’ta cereyān eden müzākereyi şöyle taşvīr etti “Ġarīb bir manevra çevrildi. Herkese söz verilmedi. Evvelce müretteb olan ba‘zı zevāta söz söyletildi. Sonra Sevr Mu‘āhedesi’nin ḳabül ve ‘adem-i ḳabülü ḥaḳḳında ayağa kalkmak* [*قالقماق yazılmış] şüretiyle ārāya mürāca‘at olunacağı iḥṭār* [*اخطا iḥṭā yazılmış] olundu. Bunu müte‘ākib Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī ayağa kalktı. Herkes

Pādişāh'a hürmeten kıyām etti. Bu kıyām mu'āhedeyi qabūl 'adedildi. Hāqīqatte ise qabūl değildi. Şırf bir eşer-i ta'zīm idi." 'İzzet Paşa bu sözleri söylediği zamān Şālih Paşa da hāzır idi. Bir şey söylemedi. Bahış Ankara'da misāfir buldukları hānede oldu. //XXIV-61//

Marzo

1 Martedi

1339 1337 1921

Mart

21 Cemāziyyūluhrā

Salı

Nezlem devām ediyor. Gece Yalvaçlı 'Ömer Efendi ve Keskinli Yaḥyā Bey geldi birlikte ta'ām ettik. Bugün Meclis'te Re'is-i Sānī intihābına teşebbüs etmişler 'Adnān Bey seksen Celāl 'Ārif Bey seksen iki re'y almış her ikisi ekşeriyet alamadıklarından intihāb yarına kalmıştır. Türkiyā Büyük Millet Meclisi Re'isi Muştafā Kemāl Paşa bugün sene ibtidāsı olmak hasebiyle mecliste uzun bir nuṭuq ile bir senelik veqāyi'i hūlāşa etmişler.

'Adnān Bey bugünkü intihābın aldığı cereyāndan müte'essir olmuş riyāset nāmzedliğini geri almış. Yarın riyāset-i sāniyye nāmzedliğine 'Abdullāh 'Azmī Efendi gösterilecekmiş. //XXIV-62//

2 Mercoledì

Eskişehir Meb‘üşu Eyyüb Şabrī Bey sevkiyyāta me‘mūr Binbaşı Rızā Beyle geldi. Rızā Bey evvelce İstanbul sevkiyyātına me‘mūr idi. Amasya mutaşarrıflığında bulunmuş olan Gürcī Sırrī Bey de geldi.

‘Adnān Bey bugünkü intihābda riyāset-i şāniyyeye intihāb edilmiş Celāleddīn ‘Ārif Bey mağlūb olmuştur.

Gümüşhāne Meb‘üşu Ḥasan Fehmī Bey birinci re’īs vekilliğine ‘Abdullāh ‘Azmī Efendi ikinci re’īs vekilliğine intihāb olunmuşlar. ‘Abdullāh ‘Azmī Efendi isti‘fā edecektir. //XXIV-63//

3 Giovedì

Antalya Meb‘üşu Rāsiḥ Efendi geldi. Muştafā Kemāl Paşa tarafından “Sizi içimizde görmek isteriz. Münḥal olan meb‘üşluklardan birine intihāb olunmanız ve şer‘iyye ve evkāf vekāletlerini der‘uhde etmeniz pek arzū olunuyor.” dedi. İ‘tizār ettim. İstirāhate ihtiyācım olduğunu söyledim.

Antalya tārīkiyle İstanbul’dan Ankara Düyūn-ı ‘Umūmiyye Mūdīr-i ‘Umūmīsi Cevād Bey geldi. Elbīsemi getirdi ve Evkāf Nezāreti’nde ‘aḳārāt-ı Vaḳfiyye Mūdīri ‘Osmān Bey’den bir de mektūb getirdi.

Behcet Bey de berāber geldi. Konya Vālisi Ḥaydar Bey de gelmiş. ‘Ā’ilesi İstanbul’dan Antalya’ya gelmişler. Bana bir çok mektūb getirmişler faḳaḫ Ürgüb’e gitti zannıyla Ürgüb’e göndermiş olduklarını Ḥaydar Bey’den rivāyeten Behcet Bey söyledi. //XXIV-64//

4 Venerdì

24

Cereyān-ı Mā-i Eşcār

İstanbul'dan Antalya  arıkıyla Őubh ı Bey ( amedci) geldi. T cc r H alim Bey, 'Abdull h 'Azmi Bey Behcet Bey Nevşehirli H asan Efendi, Meb' s 'A a Bey, Meb' s n Re'isi Vekili H asan Bey daha birçok zev t geldiler. T cc r H alim Bey Antalya'ya n mima gelen bir mekt bunu  rg b'e gönderdiğini söyledi. Mekt b İstanbul'dan ' 'ilemden gelmiş.

Bizim H ac  'OŐm n'ın oğlu A med'in işi bitmediği için yarın 'Al  Efendi ile A med'i g nderemeyeceğim. A med 'asker olmuş Ankara'da z biŐ n mzedleri mektebinde bulunuyor. H albuki evvelce Almanya'ya gönderdim debb g t taşŞil etti. Şimdi Erzincan değa Debb g t Fabrikası'na nakletmeğe söz verdiler. Mu' melesi için uĐraŐıyorlar. Yarın mu' mele biter ise p z r günü 'Al  Efendi ile ber ber Keskin'e göndereceğim ben de p z r ertesini günü Ha YaŐya Beyle hareket edeceğim inş 'allah rrahm n. //XXIV-65//

5 Sabato

25

Cemre-i S liŐe

Refikama bir mekt b yazdım  rg b'e N s n on beşinde gelmelerini bildirdim. İstihb r t Müdir-i 'Um misi MuŐyieddin Bey gönderdi.  gleden sonra meclise gittim ba'zı zev t ile görüştüm ved ' ettim.

Gece M d fa'a-i Milliyye Vekili Kavaklı Fevzi Paşa ve N fi'a Vekili 'Ömer Lütfi Bey ve Yalvaçlı 'Ömer Efendi geldiler. H k metin Afg n'a bir hey'et göndermek arzusunda bulunduğu vekil n-ı m Ő r nileyhim nın if delerinden anlaşıldı. Geçende MuŐaf  Kem l Paşa da bu hey'etten bahşederek "Bir hey'et göndereceğiz fa a   dam bulmak müşkildir. Şimdi Afg n'da Cem l Paşa vardır. Onun te'Őirine t bi' olmayacak zev t l zımdır. Fevzi Paşa 'Beni gönderiniz.' diyor amm  ben de ondan istign  edemiyorum." demiş idi.

Bizim A med T hir'e  arc-ı r h vermediklerinden ber ber götürmekten vazgeçtim.

Roma'da Otel Palas'ta Ziyā Bey'e cevāb yazdım Hāriciyye Müsteşār Vekīli Su'ād Bey'e verdim. Kurye* [*قورییه* yazılmış] ile gönderecektir. //XXIV-66//

Defter XXIII

Defter XXIV

Velī'ahd-ı Saltanat 'Abdūlmecīd Efendi 6 Domenica

Ḥazretlerine Antalya'dan 9 10

Cemāziyyülülā 339 ve 20 Kānūn-i Şānī 26

921 = 337 ta'rīhli 'arīzamdır

Ma'rūz-ı dā'ī-i kemīneleridir

Muştafā Kemāl Paşa'ya istasyondaki hānesine vedā'a gittim. Ḥaylī görüştük. Meb'ūşluđu kabūl etmekliğimi teklif etti.

Bir buçuk sene devām eden esāret ve İ'tizār ettim. Evvelce görüştüğümüz tazyīkten Allāh'ın luṭf ve 'ināyetiyle vechile muvakkat huşuşi ḥidemātı ifā kurtularak Malta'dan vapur ile on sā'at edebileceğimi söyledim. Kabūl etti. "Git mesāfede bulunan Sirakūza'ya oradan bir müddet istirāhat et bakalım." dedi. şimendifer ile Roma'ya gittim. Bir māh Sonra 'İzzet Paşa ile rüfeķasına İstanbul'a kaldım. Meşāhīr-i eṭibbāya ḥastalığımı gitmeleri için müsā'ade edildiğini faķat mu'āyene ettirdim. Tertīb-i şihhīlerini aḥz kısım kısım gitmeleri tensīb olduğunu ve telakķī ettikten sonra Avrupa'da uzun söyledi. Bu huşuş 23 Şubāt'ta vukū'bulan müddet kalamazdım. Zīrā ḥāl ve naḥdim mülākātımızda "Paşaların bu ḥâlde müsā'id olmadığı gibi muvāfiķ da değildi. kalmalarından gitmeleri daha muvāfiķtir. Min ğayri istibhāl iḥrāz ettiğim maķāmın Mādām iltihāķ etmiyorlar serbest ḥayşiyyetiyle mütenāsib bir ḥayāt bırakılmaları icāb eder. Bu ḥāl-i cebrīnin ta'ķibine imkān da göremedim. devāmı doğru değildir." demiş idim.

Muştafā Kemāl Paşa da "Sen bir kerre

Zāten ḥastayım. Esāret-i tazyīķin irāş 'İzzet Paşa'yı iskandil et mutlak gitmek ettiği za'af ve fütūr ile pek yorgun bir ḥāle isterse Hey'et-i Vekīle'yi imāleye düştüm. Maskaṭ-ı re'simde münzeviyyāne çalışırım." dedi. 24 Şubāt'ta 'İzzet Paşa bir köy ḥayātıyla istirāhate karar verdim. ile görüştüm bu huşuşu söyledim. Paşa Roma'dan Brindizi tarīķiyle Antalya'ya "İstanbul'a bir kerre gitmek benim için geldim. Ürgüb'e gidiyorum. Velīni'met-i nāmūs mes'elesidir gideyim." dedi. 26 bīminnetim Efendimden gördüğüm luṭf ve Şubāt'ta Muştafā Kemāl Paşa'ya

iltifâtın ‘ömrüm oldukça minnetdâr ve söyledimmiş idim. Bugün oradan ‘İzzet müteşekkiriyim. “Rabbim Mütte‘âl şevket Paşa’ya gittim hâzırlanmışlar yarın ve iclâl-ı necâbetpenâhîlerini //XXIII-70// Hüseyn Kâzım ve Cevâd Beyler ile Faîin dâ’im ve mütezâyid buyursun.” da‘vâtını Efendi öbür gün de – pazardı – ‘İzzet her yerde dâ’imâ ber âverde-i lisân Paşa ve Şâlih Paşa ve iki yâver gidiyorlar. ‘ubüdiyyet ediyorum.

Gece Nişfülleyde Velî‘ahd Mecîd Efendi Devletlü necâbetlü ‘Ömer Fârûk Efendim Hâzretlerinin bir iltifâtnâmesini getirdiler. Hâzretlerinin hâkpâyalarına yüz sürerim. Muştafâ Kemâl Paşa’ya gelen zarf içinde Kâtibe-i ahvâlde ‘abd ve fermân Hâzret-i zühür ettiği Kalem-i Maşşûş Müdiri Veliyyülemrindir. Hâyâtî imzâsıyla bir tezkerede bildiriliyor. //XXIV-67//

Şeyhülislâm-ı Esbak A’yândan

‘Abd-ı dâ’ileri

Hayrî⁸¹

Ankara’da Niğde Meb‘ûsu Aksaraylı Vehbî Bey’in misâfiri bulunduğum hânesinde nişfülleyde aldığım tezkerenin şüretidir

Türkiyâ Büyük Millet Meclisi Riyâseti

Ankara

Kalem-i Maşşûş Müdiriyyeti

6/7 fi Mart/337

‘Aded

Şeyhülislâm-ı Esbak Hayrî Efendi Hâzretlerine

Efendimiz

Velî'ahd Mecîd Efendi Hâzretlerinden
Türkiyâ Büyük Millet Meclisi Re'isi
Muştafâ Kemâl Paşa Hâzretlerine mevrûd
bir zarf derûnunda Zât-ı 'Âlîlerine de
'â'id olarak zühûr eden bir kıt'a tahtîrâtı
müşârunileyh hâzretlerinin emriyle
Efendimize taqđîm ediyorum.

'Arz-ı ihtirâmât eylerim Efendimiz.

Türkiyâ Büyük Millet Meclisi ve İcrâ
Vekîlleri Hey'eti Riyâsetleri
Kalem-i Mahtşûş Müdiri
Hayâtî

Metn-i tezkerede bahşolunan tahtîrât
şûreti ber vech-i âtidir. //XXIII-71//

Sağ güşede başta sorguçlu pādîşâ eski
pādîşâhların giydiği bir kavuk altında
tuğra şeklinde 'Abdûlmecîd bin
'Abdül'azîz Hân surhile damga vardır.

“Muhterem Efendi Hâzretleri

Zât-ı Fâzılâneleri gibi dîn ve devlete pek
kıymetdâr hidemât-ı meşkûresi sebķeden
bir zât-ı 'âlîkadre revâ görülen mu'âmele-
i nâlâyıķa beni cidden pek dilhûn eyledi.
Bilhâşşa hânedânıma mensûb bir
şahşiyetin bu bâbda 'âmil-i mahtşûş
olması hüzün ve te'essürümü büsbütün

artırıyor ve beni pek ziyâde maḥcûb ediyor. Dûçâr olduğunuz âlâm ve ıztırâblar beni burada ta'zîb ederek ḥazîn gözyaşları döktüğüme kâni' olunuz. Bu felâketler elbet nazâr-ı millette kâdr-i mevki'nizi nasıl derbâlâ eylediyse inşâ'allâh 'indillâhta da me'cûr olarak Dîn-i İslâm, Millet-i Necîbe-i 'Osmâniyye'ye şimdiden sonra da ḥidmetler eder ve te'âlî-i şân ve şevketini görmekle mes'ûd olursunuz. Fî 6 Cemâziyyülâhîr Sene 1339.

İmzâ

'Abdülmeçîd.'⁸²

Ḥaṭṭ-ı dest-i 'âlîleriyle muḥarrerdir.
//XXIII-72//

Defter XXIV

7 Lunedi

27

Şabâḥleyin sekiz buçukta Ankara'dan Keskin eşrâfindan Yaḥyâ Beyle Vehbî Bey'in 'arabasıyla ḥareket ettik. Öğleden sonra üçte Kılıçlı kıyâyesine geldik. Dün gönderdiğim iki 'araba ile 'Alî Efendi'yi ḥâzır buldum. Vehbî Efendi'nin 'arabasını orada terkettim. Diğer 'arabalara binerek ḥareket ettik. Yollar çamur ḥaylî zahmet çekildi. Gece vasaṭî dokuz buçukta Keskin'e Yaḥyâ Bey'in ḥânesine muvâşalat ettik. Geceyi çok şükür râḥat ile geçirdim.

Ankara'dan tren bizden evvel hareket ettiği hâlde hattın müntehâsı olan Yahşihân'a°
°biz trenden evvel vâsıl olduk. Ankara'dan Yahşihân'a sekiz sâ'atte gittik ve Keskin'e
kadar devâm ettik.

Yahşihân'da Kızılıрмаğı bir köprü üzerinden geçtik.

Düne 'â'id hâtıra

Dün 'İzzet ve Şâlih Paşalar ile görüşür iken Malta'dan 28 Teşrîn-i Evvel 920
ta'rîhinde Āgâh Beyle 'İzzet Paşa'ya gönderdiğim mektûbu almadığı gibi Roma'dan
21 Teşrîn-i Şânî 920 ta'rîhinde gönderdiğim mektûbu da hî almadığını 'İzzet Paşa ve
Şadr-ı A'zam Tevfik Paşa'ya yazdığım (Siraküze'den) 20 Teşrîn-i Şânî 920 ta'rîhli
telgraftan da haberleri olmadığını müşârünileyhimâ Paşalar söyledi.

Celâleddîn 'Ārif Bey geldi. "Paşaların İstanbul'a 'azîmetleri netîce-i hayriyyesini
sizden biliyorlar* [*بيولر yazılmış]." dedi. Bu huşûş benimle 'İzzet Paşa ve Muştafâ
Kemâl Paşa arasında bir sır idi. Zannederim rüfeķâsına 'İzzet Paşa söylemiş olacaktır
ki Celâleddîn 'Ārif Bey de onlardan işitmiştir. //XXIV-68//

8 Martedi

28

Bugün Keskin'de* [*كسكينده yazılmış] kalmaya mecbûr oldum. Meb'ûş Hâmîdli Rızâ
Bey geldi. Hâne şâhibi Yahyâ Bey'in akrabâsındandır. Magnîsa Meb'ûşu Necâtî
Çorum Meb'ûşu Hâşim ve evvelce Ankara muraħħaşî olup şimdi meb'ûş Necâtî bir
de başka bir meb'ûş memleketin kâdî müftî kâ'im-i maķâmı şu'be re'îsi binbaşısı
eşrâfi geldiler.

Yahyâ Bey'in 'amücâzâdesi Hâcî Bey tehcîrden dolayı tevķîf edilmiş (Ferîd Paşa
zamânında). Ankara'ya sevķedilir iken Hâsandede kıyâyesinde kendi âdamlarından on
beş kadar süvârî gelmişler cebren kurtarmışlar. O zamândan silâha sarılıp da'vâ-yı
millîye mu'in olmuşlar. Kılıçlı kıyâyesinde Ankara Vâlîsi Muħyîeddîn Paşa'yı tutup
Keskin'e getirmişler. Sonra 'Alî Fu'âd Paşa'nın emriyle maħfûzan Sivas'a

göndermişler. ‘Amūcazādesi Meb‘ūs Rızā Bey berāber imiş. Rızā Bey evvelce Tal‘at Paşa zamānında da tevķif ve taħliyye edilmiştir. Rızā Bey’in iħtiyār pederini de Hācī Beyle berāber Ankara’ya naklediyorlar imiş. Olzamān firār eden Rızā Bey’in gönderdiği atlılar mevķūfları taħliş ve tesliħ etmişler.

Muħyīeddīn Paşa Keskin’den Hāmīd köyünde Meb‘ūs Rızā Bey’in hānesinde bir hafta tevķif edildikten sonra Sivas’a gönderilmiş. //XXIV-69//

9 Mercoledì

29

Şabāhleyin vasaī sā‘at yedide Keskin’den hareket ettim. On birde Hāmīd kıyeyine muvāşalat eyledim. Kıyeyeye iki sā‘at mesāfede Yaħyā Bey’in birāderi Es‘ad Bey at ile geldi. Yarım sā‘at mesāfede on atlı daha geldiler. Birlikte köye gittik. Yaħyā Bey’in pederi Hācī ‘Alī Bey’in hānesine misāfir oldum. Yetmiş mütecāviz bir pīrdir. Bugün burada kalacağım.

Jandarma mülāzımlığından müteķā‘id Hāmīdli ‘Ārif Ağa nāmında yetmiş yaşında bir iħtiyār ile görüşüm. Beşiktaş Muħāfızı Hāsan Paşa’nın ma‘iyyetinde müddet-i medīde bulunmuş 1292’den 1319’a kadar ħidmet etmiş. Su‘āvī vaķ‘asını görmüş. “Kāhve ocağında asılı durur bir şeyperi var idi. Paşa onunla ‘Alī Su‘āvī’nin tepesine vurunca beynini dağıttı.” dedi. “Hāsan Paşa’nın kendi eliyle öldürdüğünü iyi biliyor musun?” dedim. “Evet iyi biliyorum Paşa eliyle öldürdü. ‘Onun üzerine yürüyün vurun.’ dedi.”

‘Ārif Ağa’nın Paşa’ya karşı hālā ħürmeti vardır.⁸³ //XXIV-70//

10 Giovedì

1339 1337 1921

30 Cemāziyyüluħrā

Pençşenbih

Şabāhleyin vasaṭī sā‘at sekizde Ḥamīd köyünden hareket ettik. ‘Īsāḥāceli* [*عيساخوجھلی] ‘Īsāḥocalı yazılmış] kıyasesine yakın dağın zirvesindeki tarīki kar seddetmiş. Eğer kıyese ahālisi evvelce ḥaberdār olarak gelmemiş olsalardı oradan geçmek imkānı yok idi.

Geçidi geçtik ‘Īsāḥāceli* [*عيساخوجھلی] ‘Īsāḥocalı yazılmış] kıyesinde Mutaşarrıf Sa‘īd Bey müfti efendi eşrāftan Es‘ad Ağa bizim Ğālib ve eşrāftan Bekir Ağa ve jandarma kumandanı gelmişler. Birlikte ‘avdet ba‘dezzuhr dörtte Kırşehir’ne muvāşalat ettik. Bilcümle me‘mūrīn eşrāf dā’ire-i ḥükümette resm-i ḥōşāmedī ettiler.

Eyyüb Şabrī Bey’in telgrafı üzerine Ḥācībektaş babalarından Atacı Feyzī Baba Dergāh-ı Şerīf Türbedarı Niyāzī Baba’nın bir mektūbuyla bana* [*noktasız yazılmış] istiḳbāl ve da‘vete gelmiş. “Bir müddet burada kalacağım. Siz gidiniz selām ediniz sonra inşā’allāh gelirim.” dedim gitti.

Aḥşām üzeri Ḥācībektaş-ı Velī Çelebisi Cemāleddīn Efendi’den telgraf aldım – Ürgüb’e geçerken Ḥazret-i Pīr’i ziyārete ve ḥānesine müsāferete da‘vet ediyor. Cevāb yazdım teşekkür ettim.

Aksarāy Müftisi İbrāhīm ve Müderris* [*مدس yazılmış] Ḥüseyn ve Meḥmed Efendiler ile Belediye Re’isi Aḥmed ve eşrāftan Ṭāhir ve Edhem ve Şākir ve Rızā Efendilerden tebrīk telgrafı aldım cevāb yazdım. //XXIV-71//

11 Venerdi

1339

1 Receb

Kayınbirāderim Ğālib Bey’in ḥānesinden bugün çıkmadım. Mutaşarrıf ve sā’ir zevāt geldiler. Havā dünkü gibi karlı ve yağmurlu değildir. Biraz rüzgār var ise de açıktır.

Müftî Efendi geldi. Medrese-i Kuzât'tan me'zûndur. Vaktiyle bizden okumuş ve zamân-ı meşîhatimizde buraya müftî olmuş.

Ürgüb'de Nümüne Mektebi Müdîri Hâce Süleymân Efendi'nin hey'et-i tadrîsiyye nâmına keşide ettiği telgrafı Ankara'dan hareket ederken almış idim. Cevâbını bugün Kırşehri'nden yazdım. //XXIV-72//

12 Sabato

Bugün deistirâhat ettim. Nevşehir Belediye Re'îsi 'İzzet Efendi'den ahâlî-yi belde nâmına tebrik ve da'vet telgrafı aldım. 'Arabsun eşrâfindan Râşidbeyzâde Hüseyn 'İrfân Bey'den telgraf aldım.

Avanos Müftîsi'nden da'vet telgrafı geldi. Hâcî Bektaş-ı Velî Çelebisi Efendiyle babalar yevm-i hareketimi Kırşehir Evkâf Müdîri'nden sormuşlar Mucur Kazâsı Belediye Re'îsi de Kırşehir Belediye Re'îsi Maḥbûb Efendi'den zamân-ı hareketimi telgrafla istemiştir.

Burdur'dan buraya kadar berâberimde gelen Kayseriyeli 'Alî Efendi'ye izin verdim buradan doğru Kayseriyye'ye gitti. Kayseri Mutaşarrıfı Bayram Fehmî Bey'e bir mektûb yazdım bir polis me'mûrluğuna veyâ başka bir münâsib bir hizmete ta'yîni tavsiye ve ricâ ettim. //XXIV-73//

13 Domenica

Kırşehri'nin kenârında (Terme) dedikleri bir ılıcaya girdim. Yarım sâ'atten fazla su içinde kaldım. Fenâlık geldi derhâl 'avdet ettim yatağa yattım. Şihhiyye Müfettişi Muḥarrem Efendi geldi sağ kolumdan şırınga yaptı. Bugün bütün günüm yatakta geçti.

Bu ılıca esâsen güzeldir. Kükürd ve demirden terkîblerini müştemil imiş. Suyu ılıktır fakat bir kaya kovuğunda yapılmış gayrimuntazam bir hâldedir. Bu sene meclis-i 'umûmî-i livâ i'mâr ve ıslâhına karar vermiş.

Öğleden sonra Mülkiyye Müfettişi ‘Alî Kemâlî Beyle Müfid Efendi’nin dayısı eşrâftan ve Meclis-i İdâre a‘zâsından Hakkî Efendi geldiler. //XXIV-74//

14 Lunedi

Bugün lehulhamd iyiyim.

Bu aḥşâm Müftî Efendi’nin hânesine med‘û idik. Mutaşarrıf ve kâḍî ile birlikte ta‘âm ettik.

Rum papasıyla ileri gelenlerinden bir hey’et hōşâmedîye geldiler. //XXIV-75//

15 Martedi

Refîkama mektûb yazdım Şabrî Bey vâsıtasıyla Su‘âd’ın adresine gönderdim. ‘Abdullâh ‘Azmi Bey’e Eyyüb Şabrî Bey’e de yazdım. Kırşehir’nden haftada bir gün Ankara’ya posta vardır yarın hareket edecektir.

Eşrâftan Bekir Ağa geldi. Kırşehir Meb‘ûsu Müfid Efendi’nin birâderinin kayınpederidir.

Posta Müdür-i ‘Umûmîsi Şabrî Bey’e de bir mektûb yazdım. Malta’daki rüfeḳâ ile haḳqımızdaki ma‘hûd kararının feshini ‘İzzet Paşa’ya söylemeğe* [**i-hali* (Akkuzatif) yerine *e-hali* (Datif) kullanılmış] unutmuş idim. “İnebolu’da bunu Yâver Nâcî Bey’e anlatabilir misin?” diye sordum. //XXIV-76//

16 Mercoledì

Bu aḥşâm ta‘âmını eşrâftan Bekir Ağa’nın hânesinde ettik. Mutaşarrıf Sa‘îd Bey Kâḍî Efendi Tahrîrât Müdürü Nûrî Bey eşrâftan Hakkî Efendi Sâbık Müdde‘î-i ‘Umûmî Mu‘âvini Borlu Nâ’il Bey mevcûd idiler. //XXIV-77//

17 Giovedì

Mutaşarrıf Sa'îd Bey ikindiden sonra geldi. "Dâhiliyye Vekâleti'nden bir telgraf aldım. Efendimize beş yüz lira taqdim etmecliğini emrediyorlar." dedi bir zarf verdi.

"Telgrafı görebilir miyim?" dedim.

"Yanımda yoktur cum'a ertesini günü dâ'ireden alır taqdim ederim."

Biṭṭabi' tedkike şâyân bir mes'eledir. Bakalım neticesi ne olacaktır? Ben Ankara'da iken 'Adliyye Vekili Hâfız Mehmed Efendi "Dün gece hey'et-i vekilede 'Mâdâm 'İzzet ve Şâlih Paşalara müşir ma'âşları a'yândan Hüsni Paşa'ya ferik ma'âşını veriyoruz Hayri Efendi'ye de meşihat ma'zülü nâmiyla bir şey vermeliyiz.' Mâliyye Vekili Ferid Bey 'İttihâdcı gayreti.' dedi. Biz "Afvedersin memleketin haysiyyetidir. Bir şeyhülislâmı muzâyakada bırakamayız.' dedik. 'Cânım laṭife ediyorum peka'lâ.' dedi." Ben 'Evet arkadaşlarımın hem burada hem İstanbul'da ma'âş aldıklarını duydum fakat ben bunu alamam.' dedim. Bilâhère 'Abdullâh 'Azmî Efendi'ye açtım. O da sizin Malta'da dūçâr olduğunuz zarara muqâbil toptan ~~xxx~~ bir meblağ verirler ise fenâ olmaz demiş idi." //XXIV-78//

18 Venerdi

Cum'a namâzını Kapıcı Câmî'-i Şerîfi'nde edâ ettim. Namâzdan evvel eşrâftan Es'ad Ağa Müdde'î-i 'Umûmî İlyâs Efendi Mutaşarrıf Sa'îd Bey Cezâ Re'isi Mühendis Şafvet Bey geldiler.

Isparta Jandarma Tabur Merkezi'nde Mülâzım Ürgüblü Mehmed Fevzi – Kîmyâger Ahmed Bey'in birâderidir açıkta olduğundan civâr ve münâsib bir yere yerleştirilmesini mektûbla ricâ ediyor. Mektûb ta'rîhi 5/Mart/37. //XXIV-79//

19 Sabato

Mutaşarrıf Sa'îd Bey Dâhiliyye Vekâleti'nden aldığı telgrafın şüretini göndermiştir.

Dâhiliyye Vekâlet-i Celîlesi'nin Mart Sene 37 ta'rîhli 3462/10 nümerolu şifre telgrafnâmesi şüretidir.

“Livā nāmına beş yüz lira gönderildi. İşbu pāranın Şeyhülislām-ı Esbak Hıyırî Efendi Hızetlerine bizzāt i‘fāsını ricā ederim.”

Bugün gelen Ankara gazetelerinde ‘adliyye müsteşarlığına Antalya ‘Adliyye Müfettişi Tevfik Fikret Bey’in ta’yini yazılıdır. ‘Adliyye Vekili Hıfız Meşmed Bey’e Ankara’da iken ben tavsiyye ettim. Fikrimce muşib bir ta’yindir. //XXIV-80//

20 Domenica

1339 1337 1921

10 Receb

Bugün eşraftan Hıkkı Efendiyle (Meclis-i İdāre a‘zāsından ve Meb‘ūs Müfid Efendi’nin dayısıdır) ‘araba ile çıktık. Hıce Bey* [جاجة بك yazılmış] Cāmi‘-i Şerifi ‘Aşık Paşa-yı Velī xxx Āhī Evrān Velī²yi* [*اوى اوران ولى يى yazılmış, vāv elifin altında] türbelerini ziyāret ettikten sonra mekteb-i i‘dādiye gittim hey’et-i i‘dādiyye ve tedişiyeyi gördüm. Oradan hükümet dā’iresinde belediyyeyi ziyāret ettim. Mutaşarrıfı ve sār rū’esā-yı me’mūrīne i‘āde-i ziyāret ettim. Yedide çıktım dokuz buçukta ‘avdet eyledim.

Fahrî Efendiyle Kāsım’a birer telgraf yazdım. İnşā’allāh havā bozulmaz ise 23 Mart 921 Cehārşenbih günü hareket edeceğimi bildirdim.

Kırşehri’nde şimdi aldığım ajans:

Ankara 19 Mart 921

Dün İstifani Ajansı’nın tebliğ ettiği habere göre Berlin’de Ermeni talebesinden biri Şarlonburg’da Şadr-ı Esbak Tal‘at Paşa’yı tabanca ile şehid etmiştir. Diğer taraftan Amerika Ajansı şu tafşilâtı vermektedir: “Tal‘at Paşa Şarlonburg’da ikāmetgāhına ‘avdet eder iken esmer benizli otuz yaşında bir genç omuzuna dokunmuş ve geri döner dönmez āteş etmiştir. Bir Ermeni olan cānī Alman polisi tarafından derdest

edilmiştir.” Çok müte’essir oldum. Cenāb-ı Hāḡ ḡarīk-i raḡmet eylesin. Merḡum ḡaḡındaki müḡāla’amı yazacaḡım. //XXIV-81//

Defter XXIII

Kırşehri’nde

11 Receb 1339 ve 21 Mart 1921 Pāzār ertesi

Dün Kırşehir eşrāfindan Meclis-i İdāre a’zāsından ḡaḡḡī Beyle ‘Āşık Paşa-yı Velī’nin türbesini ziyāret ettim. Türk tarz-ı mi’mārisini irā’e eden türbenin kapısı muşanna’dır. Aşıl maḡberenin bulunduğu ḡubbenin iç kapısı aḡşābdan ve faḡaḡ sonradan yapılmışa benzemiyor. Merḡumun üzerindeki şandūḡa ‘ādī bir taḡtadan yapılmış yeni bir şeydir. ‘Āşıkpaşazāde Ta’rīḡi’nin şāḡibi Aḡmed Çelebi’nin cediti olan bu ‘Āşık Paşa iyi tedḡik etmedim ammā vefāt edeli altı yüz sene vardır. Altı ‘aşırdan beri beḡā bulan bu ābide bu türbe insāna bir ḡiss-i ḡürmet ilḡā ediyor. Merḡumun āsarını sordum ma’ārif ḡarībnāme’sinden başka bir şey olmadığını ḡaḡḡī Efendi söyledi. Görmeyi arzū ettim. Bugün Ma’ārif Kātibi ḡayrī-Bey getirdi. Yazma faḡaḡ yazı güzel bir yazı deḡildir. Kitābın başından bir şāḡifesi nihāyetinden sekiz şāḡifesi noḡşān imiş. ✕ 23 Kānūn-i Şānī Sene 303 ta’rīḡinde mütevellisi Şeyḡ ‘Alī tarafından daha fenā bir yazı ile yazdırılmış ikmāl edilmiştir. Aşıl kitāb yedi yüz otuzda yazılmıştır. Türkçe yazılan en eski bir eşerdir.

Mü’ellif kitābın nihāyetlerinde şöyle söylüyor

Kim alursa bu kitābı yādına	İre cümle ma’nī nūḡ bünyādına
Gerḡi kim söylendi bunda Türk dili	İllā ma’lūm oldu ma’nī menzili
Çün bulasın cümle yol menzil lerin	Yirmegil sen Türkü Tācik dil lerin
Türk diline kimesne bakmazıdı	Türk lere hergiz göḡül akmazıdı
Bu kitāb anuḡiçün geldi dile	Kim bu dil ehli daḡī ma’nī bile

dedikten sonra beş on beş beyt aşaḡıda //XXIII-73//

Bu kitābuḡ ḡatmi uş oldu tamām

Toptolu yüz dāstān geldi tamām°

Yidi yüz otuz yılında hicretün

Sözi irdi hıatmine bu fikretün

üç beyt sonra:

Hağ katında* [*قنده yazılmış] ‘āşıkunı eksügi çok Allāhuñ eksüklüye eylügi
çok

Ey hüdāvendā senünı fağluñ delīm Sensin āhir hem hağim ve hem ‘alim
Rağmetünle yarlığa kullarunı Sen esirge kendü yoğsul larunı

Kitābın son beyti budur

Birinci mağāle-i besmele-i şerīfeden sonra:

Allāh adın idelüm evvel ibtidā	Ki andan oldı ibtidā ve intihā
Evvelün ol evvelidür bī gümān	Āhirün hem āhiridür cāvidān
Cümle ‘Ālem yoğiken ol vāridi	Şöyle eksüksüz ganī cabbār idi
Küllü şeyyin hālikün den soğra hem	Ğāle illā vechehu bī pış ve kem
Ol zamānda kim henüz yoğıdı zamān	Bī zamān ol bī mekān varıdı hemān
Her dü ‘ālem ol ‘ademde farğıdı	Hem ‘adem ol ağı demde ğarkıdı
Varıdı ol pādışāhī bī niyāz	Kandese ne nāz vardı ne niyāz
Kendözine kendözi nāz eyledi	Kāfu nūna urdı bir sāz eyledi

°Mü’ellif kitābını bāblara tağsīm etmiş her bābda müte‘addid dāstān yazmıştır.

//XXIII-74//

Kāf bundan kopdı nefehāt uşul Kim işitti ilk anı ulı kul

Ğavluhu ta‘āla izā irādah şayyan an yağūla lahu kun fayakūn
‘Aklı küldür adı ma‘rūf ol kuluñ Kamu kuldān öğ kelübdür ol bilük
Ğāle n-nebī ‘aleyhi s-selām Evvel mā ğalağallāh ta‘āla el-‘ağl

Dīvān-ı ‘āşık mutaşavvifānedir. Beş yüz yetmiş üç şağifeden ‘ibārettir. ‘Āşık Paşa kitābını on bāba tağsīm etmiş her bābda on dāstān derceylemiştir. Tertīb-i mü’ellif hağğında ðıñ ‘ilm icmālī ğaşıl olmak için en son bābın serlevhasını nağledelim

Elbāb el‘āşir fi-l‘işārā

Bāb onuncuda bu on dāstān	Hōş haķā’iķ hōş deķā’iķ hōş beyān
Ma‘lūm eyler onları ķıldan ķıla	Hemçūnan ki tilka ‘aşratūn kāmileh
Dāstān ol erbāb-ı dehem	Der şerh-i ‘aşarahu mübeşşere
Kanı ol ‘aķlı bütūn gönli safā	Biren işütūn neyledi ol Muştafā

... İlḥ

Kitābı Ankara’dan Ma‘ārif Vekāleti taleb etmiş Kırşehirililer zıyā‘ından ḥavfederek vermemişler. Vekālet-i müşārūnileyhā istinsāḥına emir vermiş. Bugünlerde istinsāḥa başlamışlar.

Kitābın bir nüşhası da Hācī Bektaş-ı Velī Dergāhı’nda olduğunu ve ḥattā bu nüşhada noķşān bulunan şaḥīfelerin ondan ikmāl edildiğini Hāķķī Efendi söyledi. Hāķķī Efendi altmışını geçmiş belki yetmişe yaklaşmış ta’rīḥ merāklısı muḥterem bir zāttır. //XXIII-75// Kitābın ismi Ğarībnāme’dir.

Beş yüz altmış üçüncü şaḥīfesinde serlevḫa şöyledir.

Dāstān-ı dehem der sebab ma‘lūm kerden deh bāb-ı kitābest
ḥikāyet der ḥātemest* [*حاتمست ḥātemest yazılmış, خاتمست ḥātemest olacak] kitāb-ı
ĝarībnāme

Bu dāstān kitābın son faşlını teşķil eder yüz altmış altı beyti müştemildir.

(Ğarībnāme) ‘Āşıķ Paşa Dīvānı tedķiķ edilince ba’zı ebyātta Süleymān Dede’nin Mevlid-i Şerīfi’ndeki ebyāt ile tevārūd olduğu görölüyor. Meşelā üçüncü beyt ‘aynen Süleymān Dede’de* [*سليمان دده yazılmış] mevcūddur. Ba’zı ebyāt da me’ālen irād edilmiş gibidir. Meşelā:

Olzamānkim Hāķ yaratdı ‘ālemī	Hem yaratdı ‘ālem içre Ādemī
-------------------------------	------------------------------

.... 84

Defter XXIV

21 Lunedi

Şabâhleyin Bekir Ağa geldi yarın aḥşâm için tekrâr da‘vet etti. İ‘tizâr ettim da‘vetin tekerrürünü münâsib görmedim. Sonra Kırşehirî hâcelerinden Pehlivânzâde Meḥmed Hilmî Efendi geldi. İhtiyâr bir zâttır. 1249 ta‘rîhinde tevellüd ettiğini söylemesine nazaran doksan yaşındadır. Du‘âlar etti. Kendi ihtiyâcı olmadığını ve faḳaḳ diğer hâcelerin pek faḳîr bulduklarını Müsevvid Ḥamdî ve ‘Ömer Semerci Ḥâceefendilerin birer miḳdâr ma‘âşa mazhariyyetine delâletimi taleb etti.

Bu aḥşâm ta‘âmını Ḳâdî Efendi’nin hânesinde ettik. Mutaşarrıf ve Tahrîrat Müdiri ve Cezâ Re’isi ve Müdde’i-i ‘Umûmî ve Reji Müdiri ve eşrâftan Bekir Ağa var idi.

//XXIV-82//

22 Martedi

Ġaffârzâde Lütfî Efendi için Reji Muḥâsebe-i ‘Umûmiyye Müdiri Reşîd Bey’e Çopuroğlu Mülâzım Meḥmed Fevzî Efendi için de Aksaraylı Vehbî Bey’e birer mektûb yazdım.

Kırşehirî şihhiyye seyyar me’mûrlarından ‘Arabsunlu Tevfîḳ Bey’in terfî’ini ‘Adnân Bey’e yazdım.

Öğleden sonra Bekir Ağa’ya Müftî Efendi’ye Es‘ad Ağa’ya hânesinde Mutaşarrıf Sa‘îd Bey’e i‘âde-i ziyâret ve vedâ‘ ettim. Allâh kısmet ederse yarın hareket edeceğim. //XXIV-83//

Defter XXIII**Defter XXIV**

(Hâcî Bektaş'da)

23 Mercoledì

23 Mart 1921 Cehârşenbih

Bugünden i'tibâren ezânî sâ'at isti'mâline başladım.

İkindiden sonra Hâcîbektaş'a vâşıl oldum.

De Dergâha misâfir oldum. Kitâbları Bugün şabâhleyin sâ'at ezânî bir buçukta sordum. 'Âşık Paşa Dîvânı olmadığını Kırşehir'nden hareket ettik. Bekir Ağa ile babalar söylediler. Hâcî Bektaş-ı Velî'nin bizim Gâlib berâber sâ'at dörtte Mucur'a bir eşeri olup olmadığını sordum. Bir vâşıl olduk. Hemân ahâlî kâmilen velâyetnâmeden başka eser olmadığını istiğbâle çıkmışlar idi. Öğle yemeğini bilbeyân kitâbların mevzû' bulunduğu ba'dettenâvül dayım Aḥmed Ṭâhir Efendi dölâbdan Niyâzî Baba velâyetnâmeyi merhûmun mücâzlarından Eyyüb getirdi. Faḫaṭ Ḥazret-i Pîr'in kendi eşeri Efendi'yi hânesinde ziyâret ettim. Yedide değildir. Sonradan yazılmıştır. Pîrin hareket ettik. Hâcîbektaş'a bir sâ'at kerâmetlerini ta'dâd ve tafşil ediyor hattâ mesâfede de Çelebi Efendi'nin oğlu – Ürgüb'de kerâmet gösterdiği – pederi nâmına geldi. Babaların re'isi serlevhası altındaki faşıda pîrin Sinason Niyâzî Baba da geldi. Doğru dergâha //XXIII-76// kıaryesiyle Uçhişâr kıaryesine geldim huzûr-ı pîre girdim. İkinci oradan Aksarây'a gittiği yazılıdır ve ba'zı namâzını kıldım. Dergâhta kaldım. Çelebi hâriḫul'âde ahvâl göstermiştir. Efendi'nin oğluna "Mâdâm peder efendi Bektaşilerin boyunlarına taktıkları teslîm râhatsızdır müsâferetle bir de biz râhatsız taşı dedikleri taş Ürgüb'den çıkmaktadır. etmeyelim selâm ederim burası da Bu Pîr'in kerâmâtından olduğunu evvelce kendilerininindir." dedim savdım. Yahşi Pîr bunu Ürgüb'den almış sonra bu taş Şeyḫi Ḥasan Efendi de bir sâ'at mesâfeye yerinde gâ'ib olmuş bilâhere ḫalîfesi kadar geldi.

bulmuş olduğunu Niyâzî Şâliḫ Baba

söyledi. Hâlâ Hâcî Bektaş taşı dedikleri Gece Çelebi Efendi bir sâ'at tezkere bu taş Ürgüb'de Çürüktepe civârında gönderdi. Dergâha müsâferetle kendisinin içmece yanlarında çıkmaktadır. Sûrâḫî me'yûs edilmemesini yarın ahşâm da yazı takımı, su bardağı gibi şeyler i'mâl çorbayı hânesinde tenâvül ve orada ederler mermere benzer mermer değildir müsâfereti taleb ediyor. //XXIV-84//

bir nevi' balgâmî* [*بالغامى yazılmış]

taştır.

Defter XXIV

24 Giovedì

Yahşi Şeyhi Hasan Efendiyle Çelebi° [°Çelebi Efendi'nin kendi ve oğlu ve hānesi halkından ekşeri frenkli oldukları söyleniyor] Efendi'ye haber ve selām gönderdim. “Bugün hareket edeceğim. Ürgüb'e ve Avanos'a haber verilmiştir 'afv buyursunlar.” dedim. Şabāhleyin ezānī sā'at ikide hareket etmek üzere iken Fahrī Efendi geldi. Birlikte hareket ettik sekizde Avanos'a vāşıl olduk. Me'mūrīn eşrāf mekteb çocukları istikbāle çıkmışlar idi. İbtidā hükümete gittik orada ziyāret-i 'umūmiyyeyi ba'delkabūl Müftī Efendi'nin hānesine gittim. Ürgüb'den Sa'dī Efendi Müftī Efendi Hācī Kuṭb Efendi Cezā Re'isi daha birçok zevāt geldiği gibi Nevşehir'den Kā'im-i Maḳām Cāvid Bey Belediyeye Re'isi 'İzzet Efendi Hācī Hamdī Efendi ve ba'zı eşrāf geldiler. Bu aḫşām hepimiz Avanos'tayız. İnşā'allāh yarın gideceğiz. Nevşehir Kādīsı ve Müdde'ī-i 'Umūmīsı ile 'Alībeyzāde Süleymān Bey ve pek çok zevāt geldiler. //XXIV-85//

Defter XXIII

Ürgüb'de

25 Mart 1921 Cum'a

Bugün Avanos'tan Ürgüb'e geldim. 'Umūm-ı sekene-i memleket taraflarından büyük bir tezāhür ile istikbāl edildim. Maḫcūb oldum.

Ürgüb'e geleli üç hafta oluyor. Köylerden ve civār kaşabalardan birçok zevāt ḫōşamedīye geliyorlar. Gelemeyenler de telgraf ve mektüb yazıyorlar.

Ürgüb'de Müstantıḳ Kātibi Tayyārefendizāde Nūrī Efendi'de yazma Kuloğlu Dīvānı gördüm. Bu da Türkçedir. 'Aşık Paşa Dīvānı kadar değilse de ona yakın derecede büyüktür. Bu da ~~mtv~~ mutaşavvifāne yazılmış her manzūmenin serlevhası bir āyet-i

kerîme ittiḥāz edilmiş manzûme o âyet-i cemlîlenin //XXIII-77// me'âl-ı münîfi dâ'iresinde beyân ve tafşîli muḥtevî bulunmuştur.

Besmele-i şerîfeden sonra birinci âyet ve manzûme*

قال الله تعالى رب اشرح لي صدري و يسر لي امرى و حلل عُقدَةً من لسانى يفقهو قولى

Benim bu gönlümü 'aşkıyla kıl yâ rabb sen şeydâ	Derûnumdan çıkar gitsün yine endîşe-i dünyâ
'İbâdet emrini baña müyesser eyle her sâ'at	Daḥî vâesvâs-ı şeyṭânı bu ḳalbe eyleme ilḳâ
Lisânım 'uḳdesin ḫal eyle vir kim nuṭḳ-ı rûḫânî	Kelâmında bu dilim cârî olsun nite kim deryâ

Bundan on dört beyt aşağıda:

Rüsûm-ı zâhire bu gönlümü bağlamagıl yâ rabb	Nukûş-ı mâ sevâ bu ḳalbimi eylemesin yağma
Bu dehrin ḳaydı benden elim tut ayağım kurtar	Emin ile beni hergiz kulağımdan götür gavḡâ
Kuloḡlu bendek eylerse nola senden temennâyı	Budur maḳşûdı umar kim olasın luṭf ile ırzâ

Birinci manzûme bu beyt ile bitiyor.

En son manzûmenin serlevḫa ve ebyâtı

Ḳaşîde lihâtimetü r-risâleti ş-şerîfe ve nâm-ı in kitâb bâḡ-i bihişt dâdîm	
Hüdâvendâ biḫamdillâh derûnum şâdgâm oldı	Hele bezm-i vişâlinde muḫabbet dolu câm oldı

Sekiz beyt sonra.

Cihānda yādigār için yazup ben bir kitāb itdüm Şu Qur'ān-ı 'Azīm içinde anuñ lā
nifşām oldu
Anuñ hāblemetīn olan saçı bu gerdenī cāna Ne muhkem bağlanub kaldı āyā
görüne zemām oldu
Ki her bir āyete ben bir qaşīde eyledüm inşā Sanasın bir şeh-i iqlīme bir 'ālī
maķām oldu

İki beyt sonra:

Bu deñlü sa'y ve cehtidüm anı yazmakda her bāri Dise bir kez Cenāb-ı Kibriyā aña
rıżām oldu
Receb ayında başlayub ramazān içre bitürdüm Qadr gīcesi hem cum'a idi ol
ihtitām oldu //XXIII-78//
Tamām biñ kırk iki sālīne irmişidi hem tā'rīh Biḥamdillāh kitābım vaķt-ı 'aşr
içre tamām oldu
Pes oğluñ oldu adını ne koduñ dir iseñ baña Aña bāgī bihişt ismi işit bir hōşça
nām oldu
Umarım cümle taķşīrim benüm 'afveyleye Allāh Dilümde ḥamd ve istiğfārım uş
āḥir-ı kelām oldu
Kim ol mihrāb qavsini temāşā eyleyüp bir kez Kuloğlu mescid-i maķşūduna irdi
imām oldu

Son beyt budur.

Kitābın ketebesini 'aynen şöyledir

حرره المدعو محمد الشكرى فى بلاد الاركوبى
بن الحاج يوسف غفر الله ذنوبهم وستره
عيوبهم وسبع و خمسين و مأتين
و الف
١٢٥٧

İmlāsını ve yanlışlarını muḥāfaza ederek yazdım.⁸⁵ //XXIII-79// [sayfa XXIII-80-88
boş]

Defter XXIV

25 Venerdi

Ürgüb'e Muvâşalat

Ürgüb'den ve Nevşehir'den ve köylerden daha birçok zevât geldiler. Cum'a namâzını ba'deledâ* [*بعدالاد* yazılmış] Hâcî Zekeriyâ Efendi Hâce merhûmun maqberini ziyâret ettikten sonra ezânî sâ'at yedide hareket ettik. Dokuzda Ürgüb'e vâşıl olduk. Ulu yolda İslâm ve Hıristiyan mektepleri ve hemân bütün memleket halkı gelmişler. Mektebler nuţuklar irâd etmişler ettiler. Doğru hükûmete gittim. Biraz oturduktan sonra ikinci ezânı okundu. Sa'dî Efendiyle birlikte câmi'-i kebîre gittik. Havlusunda medfûn bulunan dayım* [*دائم* yazılmış] Hâcî Aḥmed Efendi ile kayınpederim* [*پدرم* yazılmış] Yesârî Efendi'yi ve sâ'ir maqbereyeyi Fâtiḥa ithâf ettikten sonra ikinci namâzını kıldım. Sa'dî Efendi'nin ḥânesine geldim. Bugün ve gece burada misâfir kalacağım.

Aḥşâm ta'âmında Meb'ûs İsmâ'il Ḥaḳḳî Paşa Kâ'im-i Maḳâm Nedîm Bey Müftî Efendi Hâcî Kuţb Efendi Nevşehir Kâḳḳısı Müdde'î-i 'Umûmî ve Süleymân Bey mevcûd idi. //XXIV-86//

26 Sabato

Nevşehir Kâḳḳısı ve Müdde'î-i 'Umûmîsi ile Süleymân Bey Nevşehir'e 'avdet etmek üzere vedâ' ettiler.

İkisi İstanbul'dan refîkamdan biri Burdur'dan üç mektûb gelmiş bugün getirdiler. Geldiğim gün – Cum'a – Sivritaş kayasının yarısı çaya yıkılmıştır.

Aḥşâm ta'âmını Sa'dî Efendi'nin ḥânesinde ettikten sonra pederin evine naklettim. Bu gece buradayım. //XXIV-87//

27 Domenica

Niğde Mutaşarrıfı'na bir mektüb yazdım Mü'ezzin Hâfız Aḥmed'in Niğde Merkez Jandarma Taburu'ndan Ürgüb'e naklini ricâ ettim.

Nevşehir Cezâ Re'îsi Faḥrî Efendi Nevşehir'e 'avdet etti.

Nevres bugün evden çıktı iştirâ ettikleri Hâcî Halîl Efendi'nin hânesine nakletti.

Davûd Ağa'nın (Paşa) Muştafâ Efendi bir fermân getirdi. Bin yüz otuz dört ta'rîhlidir. Me'âli Dâmâd Nevşehirli İbrâhîm Paşa'nın Ürgüb'e icrâ ettirdiği su yollarının inşâsında binâ emîni olan cedleri Elhâc Dervîş Ağa'nın hîdmetine muḳâbil hânesine iki maşûre* [مأصوره* yazılmış] suyun isâlesine men' ve müdâhele edilmemesinde en 'ibârettir. Suyun icrâsı ta'rîhi 1133 olduğu çeşmelerdeki ta'rîhlerden müstebândır. //XXIV-88//

28 Lunedi

18 Receb

Refîkama bir mektüb yazdım Ankara'da Posta Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey vâsıtasıyla gönderdim. Oğlum Münîb'e de Antalya'da 'Aşkî Bey vâsıtasıyla gönderdim. Gelmelerini Hâfız Hüseyin ile gelmelerini yazdım.

'Adliyye Vekîli Hâfız Beyefendi'ye mektüb yazdım Faḥrî Efendi'yi tavsiyye ettim.

Bizim Gâlib'e Kırşehir'ne mektüb yazdım.

Çavuşinliler geldi. Bizim zamânımızda inşâyâ başlanılan câmi'-i şerîf üç yüz lira daha gelmedikçe ikmâl edilemediğini söylediler.

Ürgüb'deki hademe-i hayrât dahî ma'âş alamıyorlar. Eyyüb Sultân'dan Hâşim Bey'den Antalya Kumandan ve Mutaşarrıfı 'Âşir Bey'den Müftî Aḥmed Ḥamdî Efendi'den Mersinli Cemâl Paşa'nın dâmâdî Eskişehir Merkez Hastahânesi Serṭabîbi Hâşim Bey'den mektüb aldım. Cemâl Paşa'nın ahvâlini soruyor. Fâzıl Berķi Bey'in

birâderi Kastamonu'da Hâcî'alizâde 'Abdülbâkî Bey de birâderini su'âl ediyor. İkisine de cevâb yazdım. //XXIV-89//

29 Martedi

Birâder Qâsım'a maşraf için bugün elli lira verdim. Öğleden sonra Hâce Süleymân Efendi'nin ziyâretine gittim. Gaffârzâde* [*عفارزاده yazılmış] Lütfi Efendi berâber idi. Zavâllı Hâce fazla râhatsızdır.

Havâ pek güzel gidiyor 'âdetâ yazdır.

Posta Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey'den bir servis aldım. Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından 'Abdullâh Bey'in Ankara'ya geldiğini, Tal'at Paşa hakkında şâyi'anın te'eyyüd etmediğini, Malta'dan geleceklerin isimleri ma'lûm olmayıp ancak 68 zât idüğünü yazıyor. Servis 28 Mart 921 ta'rîhlidir. //XXIV-90//

30 Mercoledì

1339

20 Receb

Bugün velâdet-i hümâyûn imiş kâ'im-i maḥâm haber verdi. Hükûmete gittim. Bir du'â edildi. Oradan nümüne mektebine gittim.

Teke Mutaşarrıf ve Kumandanı 'Âşir Bey'den mektûb aldım. Ankara'ya göndermiş oradan Ürgüb'e geldi. 25/2/337 ta'rîhlidir. Kızılkaya Nâhiyyesi Müdiriyle Jandarma Kumandanı'na tebliğ-i teşekkürât ettiğini yazıyor. 27 ve 29 Şubâ'ta'rîhli muḥtîralara bak. //XXIV-91//

31 Giovedì

1339 1337 1921

21 Receb

Meb'ûş İsmâ'îl Hakkî Paşa geldi yarından sonra hareket edeceğinden vedâ' etti. Umûr-ı Şer'iyye ve Evkâf Vekîli Muştafâ Fehmî Efendi Hâzretlerine müşârünileyh Paşa ile bir mektûb gönderdim. Çavuşın Câmî'i'nin ikmâli için üç yüz lira Akçaşar Câmî-i Şerîfi'nin minâresi için de on bin gurûş taleb ettim. Ürgüb vâridât-ı vaqfiyyesinin 'adem-i kifâyesini ve hademe-yi hayrâtın on on bir ma'âşlarının müterâkim olduğunu yazdım.

Cemîl kıyâyesinden Hâcî 'Alî Ağa Karın'dan Emîn Ağa ve İbrâhîmağazâde Celîl Akçaşar'dan Sa'îd Efendi Demirtaş'tan Hâlid Ağa geldiler. //XXIV-92//

Note

Ürgüb'de Temenni'de* [* نَمْنَى ده hareke ile yazılmış] medfûn Arslan Gâzî'nin üzerinde bulunan kayanın ne zamân inşâ edilmiş olduğunu Câmî-i Kebîr İmâmı Hâcî Kûtb Efendi'den sordum. Kendisi bilmiyor ise de vâlidesinden işittiğine göre şimdiki* [* شمدي كه yazılmış] maqbere evvelce çukurda ve karanlık bir yerde bir türbe içinde olup Nâ'il Efendi merhûmun pederi Hâcî Dervîş tarafından bugünkü kubbelerin inşâ kılınmış olduğunu söyledi. Eflâklının Hâfîz derler bir ihtiyâr var seksen beş yaşında olduğunu söylüyor. O da diyor ki "Dedenin olduğu yer evvelce kara dîvâxr ile yapılmış bir yer idi. Hâcî Dervîş şimdiki türbeyi yaptırdı. Kütübhâne olmak üzere de diğer kubbeyi yaptırdı. Ben o zamâna yetiştim." //XXIV-93//

Aprile

1 Venerdi

22 Receb

Şabâhleyin Nevşehir 'ulemâ ve eşrâfindan on zât kadar geldiler. Kırşehirli Jandarma Kumandanı Avanos Jandarma Kumandanıyla berâber geldi. Avanoslu Hâcî Mevlüd Ağa 'amûcası Aḥmed Ağa ile geldi.

Cum'a namâzını Ürgüb Câmî'-i Kebîri'nde (Karamanoğlu İbrâhîm Bey'in câmî'inde) edâ ettim.

Çayseriyye'den Hâcîlarlı Muştafâ Efendi merhûmun maħdûmu diğeri bir tâcir ile bacanağı Hüseyin Bey aħşâmdan sonra geldiler. Yanlarında 'Akıllızâdeler ve Sucuzâdeler de berâber idiler. Bilhâşşa ziyâret için geldiklerini ve Çayseriyye'ye da'vet etmekte olduklarını söylediler. Mutaşarrıf Bayram Fehmî Beyle Hâce Kâsım Efendi'den selâm getirdiler muntazır olduklarını söylediler. Bilâhère bir vaqt-i münâsibde Çayseriyye'yi de ziyâret edeceğimi söyledim. //XXIV-94//

2 Sabato

Babayân kıyâyesinin imâmı Hâfîz Hüseyin Efendi geldi. İhtiyâr olmuş yetmiş yaşında vardır. Üç yüz sene-i mâliyyesinde İstanbul'a ilk def'a gittiğimde Maħmûd Mâhir Efendi'nin pederi Hâcî Fâzıl Efendi ~~vâsıtasıyla~~ Fâtih'te Baħr-ı Sefîd cânibinde Başkurşunlu Medresesi'nde Ankaralı Hüseyin Efendi nâmındaki hâcesinin odasında oturmakta olan bu Hâfîz Hüseyin Efendi'ye beni yanına almasını Hâcî Fâzıl Efendi teklîf etti. Mûmâileyh köyüne 'avdet edeceği için kabûl etmedi ve olzamân 'avdet etmiş idi. O zamândan beri hâlâ kıyâyenin imâmıdır.

Bugün aħşâm ta'âmını Cebecizâdelerde (Emîne ve Fâtîma Hanımların hânelerinde) ettik. Bunlar bizim Â'işe 'âmmemizin kerîmeleridir ki vâlideleri pederim 'Avnî Efendiyle kardeş çocuklarıdır hem de pederim vâlidelerinin dayısıdır. 'Amûcazâde Kâsım ile akrabâdan Hâcîsüleymânağazâde Aħmed Ağa berâber idi. //XXIV-95//

3 Domenica

Çayseriyye tüccârından Hâcîlarlı Muştafâefendizâde Muştafâ Bey ile bacanağı Hüseyin Bey'in misâfir oldukları 'Akıllızâdelerin hânesine gittim i'âde-i ziyâret ettim. Nevşehir Hıristiyan tüccârı Tosunoğlu önlerinde olduğu hâlde hõşâmedîye geldiler.

Dâhiliyye Vekâlet-i Celîlesi'nden gelen telgrafta Yûnân ta'arruzunun kâmilten kırıldığı ordumuzun lehulhâmd muvaffâk olduğu tenşîr kılınıyor.

Muṣtafâ Kemâl Paşa Hâzretlerine Eskişehir’de ‘İşmet Paşa’ya tebrik telgrafları yazdım. //XXIV-96//

4 Lunedi

Çumra en Usefâ Muḥâsib-i Mes’ûlü Zihni Bey’e cevâb yazdım Sâbit Bey’in şihhatini bildirdim. Akrabâsından imiş.

Nevşehir Kâ’im-i Maḳâmı Câvid Beyle eşrâftan Rıf’at Efendi ve ‘Arabsun Kâ’im-i Maḳâmı Zekî Beyle eşrâftan bir zât geldiler.

Ankara’dan ağaç tohumları geldi.

Öğleden sonra bağçeye* [*باغچههه bāğçeye yazılmış] gittim ağaç tohumlarını zer’ettirdim. Evvelâ dört presitten* [*پرسیت دن yazılmış; sözlüklerde yok, *perese* olabilir mi?] cenûbda* [*جنوب دهه yazılmış] birinciye akasya ikinciye sarıçam üçüncüye karaçam.

Ark kenârına dolanı cenûba dişbudak şimâle akçaağaç tohumları zer’ettirdim. //XXIV-97//

5 Martedi

Refîkama bir mektûb yazdım Samsun Mutaşarrıfı Sezâ’î Bey vâsıtasıyla gönderdim.

Bu aḥşâm Kâdî Sa’dî Efendi’ye med’û idik. Hâcîlarlı Muṣtafâ Bey bacanağı Hüseyin Bey ‘Akıllızâdeler Kâ’im-i Maḳâm ve İsak’ın İlya ve Meclis-i İdâre a’zâsından İftad* [*افتاد yazılmış] var idi.

Ürgüb’e geldiğim günü henüz Avanos’ta iken Avanos Kâ’im-i Maḳâm ve Müftîsi’ne ırmak kenârına birçok kavak ağacı ğarsetmelerini söylemiş idim.

Ürgüb Qā'im-i Maqāmı Nedīm Bey'e de Ürgüb'e münāsib maḥallere ḥuṣūṣıyla büyük pāzār yerinde Dağıstānlı Cāmi'-i Şerīfi'ne muttaşıl kabristāna kavak ağaçları diktirmelerini iḥtār etmiş idim. Bu ḥuṣūṣta tedbīr ittiḥāz ettiğini ve birkaç gün içinde ğarsedileceğini bu aḥşām söyledi. Bakalım hangisi yapabilecektir? //XXIV-98//

6 Mercoledì

Burdur'dan Behcet Bey'den telgraf aldım. "Sedād geldi. Sārā'yı Doktor Celāl'e verdik. Önümüzdeki pençşenbih günü Antalya tarīkiyle maḥall-i me'mūriyyetime gideceğim. 'Ā'ilece ḥürmetle ellerinizden öperiz Efendim. 5 Nīsān 337"

Cevābını Behcet Bey'in 'azīmeti iḥtimālīne mebnī maḥdūmuna yazdım. //XXIV-99//

7 Giovedì

Ayın üçünde yazdığım telgrafa cevāb-ı ātiyi aldım.

Ürgüb'de Şeyḥülislām-ı Esbak Ḥayrī Efendi Ḥazretlerine

C 3 / 4 / 37 nin 'İnāyet-i ḥaḳla ḳahramān ordumuzun kazandığı muẓafferiyet-i aḥīre ḥasebiyle beyān-ı tebrikātı ḥāvī telgrafnāme-yi 'ālīlerini büyük bir maḥzūziyyetle aldım. Teşekkür eder ve pek yakın bir ātīde ğāye-yi milliyyemizin istiḥşāline maẓhar buyurmasını lūtf-ı ḥamdānīden temennī eylerim Efendim.

6 Nīsān 37 Türkiyā Büyük Millet Meclisi Re'isi

Muṣṭafā Kemāl

Ḳayşeriyeli Ḥācılarlı Muṣṭafā Bey bugün vedā' etti 'avdet ediyor. Ramazāna Ḳayşeriyeye'ye da'vet etti.

Niğde'den Na'im Efendi geldi Enekili Necīb Efendi berāber. Niğde Mutaşarrıfı İbrāhīm Efendi'den mektūb getirdi. Bizim mü'ezzin Erenlerin Ḥāfızı buraya nakledildiğini yazıyor. Oğlum Münīb'in Antalya Şiḥhiyye Müdiri Ḥasan Ferīd Bey

vāsıtasıyla gönderdiği 20 Kānūn-i Sānī 337 ta'rīhli mektūbu Niğde Mutaşarrıfı'na gelmiş o da vāşıl oldu.

ع ت te 'ayn* [*manası çözülememiştir]

Deremağalleli Meḥmed isminde bir çocuğu ḥidmete aldık uyuz olduğu anlaşıldığından izin verdik. //XXIV-100//

8 Venerdi

Nevşehir'den ve Avanos'tan ḥaylī zevāt geldi. Bizim Faḥrī'ye 'Adliyye Vekāleti'nden bir telgraf gelmiş Kayseriyye şulḥ ḥākimliğini iki bin gürüş ma'āş ile ḳabūl edip etmediğini soruyor. Yarın Nevşehir'den ḳabūl telgrafını yazacaktır.

Cezā Re'isi üvey maḥdūmunu Ürgüb Reji Me'mūru'yla nāmzedlemiş ḥānesinde mevlid-i şerīf ḳırā'at ettireceğinden da'vet etti gittim. Oradan Belediyye Dā'iresi'ne gittim. Cum'a namāzı vaḳtine ḳadar Belediyye'de kaldık. Oradan cāmi'-i kebīre gittim. Namāzı ba'deledā eve geldim. Ziyāret için gelen zevāt eve geldiler. Nevşehirli 'Alī Bey'in maḥdūmu Nā'il Bey "Nevşehir'e da'vet için geldim." dedi. İ'tizār ettim "Daha bir müddet istirāḥate ihtiyācım vardır." dedim.

Aḥşām ta'āmından sonra Kayakapı'da Dervīşağazāde Ḥalīl Efendi'nin ḥānesine Faḥrī ve Ḳāsım ile gittim. Na'īm Efendi'yi ziyāret ettim.

Bugün gelen ajansta* [*اژانس ده yazılmış] 6 Nīsān 921 ta'rīhlidir bizim ordunun Karaḥiṣār-ı Şāḥib'e girdiklerini yazıyor. //XXIV-101//

9 Sabato

1339

30 Receb

Kavrolos'taki tarlanın nihāyetine bir sıra siyāc - kavak - dikildi.

Ürgüb belediyye intihâbı devâm ediyor. Muvaffakiyyet. //XXIV-102//

10 Domenica

1339 1 Şa'bân

Hâlâ Ürgüb'de günde şabâh ve ahşâm iki üç def'a soba yakmak mecbûriyeti vardır.

Göksun Müftisi Muşafâ Efendi'den 3 Nisân 37 ta'rîhli tebrîk ve hoşâmedî telgrafını bugün aldım. //XXIV-103//

11 Lunedi

Ėarb Cebhesi Kumandanı 'İşmet Paşa'ya 3 Nisân'da* [*نيسان ده yazılmış] yazdığım telgrafa bugün cevâb aldım. Ber vech-i âtidir.

Ürgüb'de Şeyhülislâm-ı Esbak Hayrî Efendi Hâzretlerine

Tebrîkât ve temenniyyât-ı fâzılâneleri cümlemiz için medâr-ı müfteheret ve mücib-i memnûniyyet olduğunu 'arz ve te'mîn ederek taqdim-i teşekkürât ve ta'zîmât ederim Efendim Hâzretleri.

Fî 9 Nisân 37 Ėarb Cebhesi K

'İşmet

Kırşehir'nden Ėalib'den mektûb aldım 7 Nisân 37 ta'rîhli. Geçen hafta vâlidesinden mektûb almış. Benim mektûbumu bekliyorlar imiş. 'Âdetâ hâzırlanmışlar.

İstanbul'dan refîkamdan bir mektûb aldım. Üsküdarlı Hâcî Hüseyin Bey'den de bir mektûb aldım. 12 Mart 38 ta'rîhlidir. Sivas'ta Mahkeme-i Temyîz-i Şer'iyye Dâ'iresi Re'isi Kâmil a'zâdan Tahîr ve Halîl Hilmî Efendilerden birer mektûb aldım.

Aḥşām üzeri sâ‘at ezānī on ikide kar yağdı. //XXIV-104//

12 Martedi

3 Şa‘bān

Ḥüseyin Bedreddīn Bey’e mektüb yazdım.

Dün gece yağın kar ile kiremitli olan damlar bembeyāz olmuş huşūşiyle dağlar ve bilhāşşa Ulağa Dağı’nın eteğine kadar inmiştir.

Müdīr-i ‘Umūmī Şabrī Bey’e mektüb yazdım Kāsım Efendi’nin kayını Meḥmed’i tavsiyye ettim.

Maḥkeme-i Temyīz a‘zā-yı sâbıkaşından ‘Abdullāh Efendi’ye de mektüb yolladım.

Sivas’ta Maḥkeme-i Temyīz-i Şer‘iyye Dā’iresi Re’isi Kāmil a‘zādan Baḥrī ve Ḥalīl Ḥilmī Efendilere İstanbul’da oğlum Münīb’e cevāben mektūblar yazdım yolladım. Uluborlu Kā’im-i Maḥāmı Sa‘īd Bey’e de cevāb yazdım.

Eneki Karyesi İmāmı Ḥalīl Ḥāce ziyārete geldi. //XXIV-105//

13 Mercoledì

Bu gece ‘ādetā kar yağmış her taraf bembeyāzdır. Kayşeriyye’de Kāsım Efendi Ḥāce’den mektüb aldım.

استعِذْ بِاللّٰهِ

ان الله لا يغفر أن يُشركَ به و يعفورُ ما دونَ ذلك لمن يشاء و مَنْ يُشركُ بالله فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا (الآية).
سورة النساء.

ما يؤدُّ الذين أوْتُو الكتاب كفروا من اهل الكتاب و المشركين ان يُنزلَ عليكم من خير من ربِّكم و الله يختصُّ برحمته من يشاءوا الله ذو الفضل العظيم (الايه). سورة البقرة.

يا إها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأنسوا و تُسلموا على اهلها ذلكم خير لكم لعلكم تذكرون. الايه _ سورة النور.

وَلَا تَجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِنَّا بِالَّذِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُلُوسًا أَمَّا بِأَذَى أَنْزَلَ لِيُثَبِّتَ عَلَيْكُمْ وَ الْهَذَا وَ الْهَذَا وَ أَحَدٌ
وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ الْآيَةَ سُورَةَ الْعَنْكَبُوتِ.

⁸⁶//XXIV-106//

14 Giovedì

5 Şa‘bân

Bugün buraya vâsıl olan ajansta ‘Uşşâk cebhesinde    beş günden beri cereyân eden muh rebenin Y n n ordusunun mağl biyetiyle net celendiği bildiriliyor.

Şab hleyin Sa‘d  Efendiye gittim orada  ahvealtı ettim. Oradan Şu‘be Re’isi Binbaşı Efendiyle   ’im-i Ma  m Bey’i h nelerinde birinci def‘a olarak ziy ret ettim. Hav  çok güzeldir dünkü kardan e er kalmadı.

استعِذْ بِالله

يا ايها الذين امنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم لعلكم تتقون اياما معدودات فمن كان منكم مريضا او على سفر فعدة من ايام اخر و على الذين يطوفونه فدينه طعم مسكين فمن تطوع خيرا فهو خير له و ان تصولموا جبر لكم ان كنتم تعلمون شهر رمضان الذى انزل فيه القران هدى للناس و بينات من الهدى و الفرقان فمن شهد منكم الشهر فليصمه و من كان مريضا او على سفر فعدة من ايام اخر يريد الله بكم اليسر و لا يريد بكم العسر و لطو و لتسكلموا العدة و لتكبروا الله على ما هدئكم و لعلكم تشكرون
الايه سورء بقرة

⁸⁷//XXIV-107//

15 Venerdi

Avanos   ’im-i Ma  mı H lid Bey geldi. Ağaç  arsı için evvelce vuk ’bulan tavsiyyem üzerine bir çok fev kih  arsına ba ladıklarını söyledi.

Cum‘a nam zını M s  Efendi C mi‘-i Şerifi’nde ed  ettim.

Bu a  am ta‘ mına  rg b   ’im-i Ma  mı Nedim Bey’e med‘  idik. Yemekte Na‘im Efendi   di Sa‘d  Efendi Müfti Kumruz de Muştafa Efendi Şu‘be Re’isi Binbaşı bizim  asım ile Dervişağazade H lil Efendi.

استعِذْ بِاللّٰهِ وَ مَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذَكَّرَ فِيْهَا اَسْمُهُ وَ سَعَىٰ فِي خَرَابِهَا اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوْهَا الْاِخْتٰفِيْنَ . لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ . وَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيْمٌ .
 الایہ _ سورہء بقرہ _

88//XXIV-108//

16 Sabato

Bu aḥşām ta‘āmını Taḥrīrāt Kātibi Ḥasan Efendi’de ettik. Na‘īm Efendi Ḳā‘im-i Maḳām Nedīm Bey Ḳāḍī Sa‘dī Efendi Müftī Kumruzāde Muṣṭafā Efendi Es‘adağazāde Ḥasan Efendi Mālmüdiri ve Dervīşağazāde Ḥalīl Efendi bizim Ḳāsım birlikte idi.

Öğleden sonra Mūdīr-i ‘Umūmī Şabrī Bey’den 16 Nīsān 37 ta’rīhli bir telgraf aldım. Anadolu Hey’et-i Muraḥḥaşası İstanbul’da yirmi dört sā‘at kalmış ḥalkın pek ziyāde iḥtirāmına mazhar olmuş dün Ankara’ya ḥareket etmiştir. Afgānistān Sefīri de Samsun’dan Ankara’ya ḥareket etmiştir. Muṣṭafā Şabrī Efendi’nin Yūnān ordusunun son hezīmeti üzerine farṭ-ı te‘essüründen intiḥār etmeğe teşebbüs ettiği esnāda kurtarıldığı* [*فورتورلديغی] fıkrası da telgrafta ‘aynen mevcūddur.

“Şimdi ‘Abdullāh Beyefendi yanımdadır ‘arz-ı iḥtirāmat ederler. Belki on güne kadar Sivas’a doğru ḥareket edeceklerdir.” fıkrası da mūndericidir. //XXIV-109//

17 Domenica

Bugün şabāḥleyin aldığım 16 Nīsān 37 ta’rīhli telgrafta° °aynen şöyle yazılıdır:

“Ben de dāḥil olduğum ḥālde Malta’da bulunanlardan altmış dört zātın mübādelesi taḳarrūr etmiştir. Ancak Anadolu’daki yirmi iki İngiliz teslim olundukça Malta’dakilerin de taḥliyye olunacağı ḥuşūşunda İngilizler ısrār ettiler. Bekir Sāmī Bey’in protestoları neficesinde kırkının derḥāl ve yirmi üçünün de İngiliz esīrlerinin i‘ādesinde terḥīşleri ḳabūl edilmiştir. Ve bu ḳarār ancak hey’etin İstanbul’a vürūduyla ḥaber alınmıştır. Kırk kişiyi teşkīl eden Şalāḥ Cimcoz, Raḥmī, Canbolat, Midḥat

Şükri, Sa'îd Halîm 'Abbâs Paşalar ile bil'umûm vükelâ meb'ûsân ve a'yânın dâhil olması kaviiyen muhtemeldir. Kemâl Bey ma'ette'essüf altmış dört meyânında dâhil değildir. Mütebâkî kırk üç zâtın da Anadolu'ya i'âdeleri huşuşunda hey'etin fevkel'âde himmet ve mesâ'isi sebketmiştir. Bunun da müsemmer olması me'müldür. Arkadaşların cümlesi de 'âfiyyettedir. Rızâ ile Feyzî Diyârbekir Malta'da kalanlardandır. Pek çok selâmlar var. Yarın hareket ediyorum.”

Bu telgrafi Malta'dan İnebolu'ya gelen Sâbık Bolu Kâtib-i Mes'ûlü Midhat Bey Ankara'da Şabrî Bey'e yazıyor. Şabrî Bey de bana 'aynen tebliğ ediyor fakat Şabrî imzâsını koymuyor.

Avanos Kâ'im-i Maqâmı Kırşehir Mutaşarrıflığı'ndan nâmıma gönderilen bir zarfi süvârî-i mahşûş ile göndermiştir. Zarfın içinden iki mektûb çıktı. Biri Münih'ten Necmeddîn Mollâ Beyefendi'den 10 Şubât 921 ta'rîhlidir. Diğer refîkamdan 7 Şubât ta'rîhlidir. Bu İstanbul'dan. //XXIV-110//

18 Lunedi

Refîkama mektûb yazdım Ankara'da Posta ve Telgraf Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey vâsıtasıyla gönderdim.

Haţib'in oğlu Maħmûd'u Ulukışla'ya veyâ Ürgüb'e civâr bir yere naklini Şabrî Bey'e yazdım. Kayşeri'de Kâsım Efendi Hâce'ye Afyonkaraşşarı'nda Onikinci Kolordu Kumandanı Faħrî Bey'e Kırşehir Mutaşarrıfı Sa'îd Bey'e Sivas'ta Maħkeme-i Temyîz a'zâsından Tâhir Efendi'ye mektûblar yolladım.

Na'im Efendi bugün öğleden sonra Niğde'ye 'avdet etti.

Refîkamdan 1 Receb 339 ta'rîhli bugünkü postadan bir mektûb aldım. //XXIV-111//

19 Martedi

Faħrî Efendi Nevşehir'den geldi. Kayşeriyye Şulh Hâkimliği emrini dün almış.

Kalının Aḥmed Ağa'ya tarlaya bir sıra siyāc* [*سيياج yazılmış] diktirdim. Bağçeyi bellettim. Yoncaya gübre verdirdim. Ḥesābı ber vech-i ātīdir:

250 siyāca* [*سيياج yazılmış] giden ‘amele 5

12 odun getirene

350 bağçeye ‘amele 7

325 gübre 5 kile

937

80 araba* [*عرابه yazılmış]

1017

500 evvelce vermiş idim

517

517 teslīm

000

~~1120~~

~~1637~~

500 Ḥācī Aḥmed Ağa'ya elden

620

1120 bağçenin ikinci bellemesine

1017 ve kavun gübresine

2137 ve meşārif-i sā'ireye gitmiştir.

//1112//

20 Mercoledì

11 Şa‘bān

Sucuoğlu Ḥācī Mehmed Hüseyin Efendi'nin kızı bizim Ḥācī Kuṭb Efendi'nin ḥafidesi ‘Aḳıllıoğlu Ḥācī Yūsuf Efendi'nin gelini bugün vefāt etti. Cenāze namāzına gittim.

Refīkama bir mektüb yazdım Samsun Mutaşarrıfı Sezā'î Bey vāsıtasıyla gönderdim.

//XXIV-113//

21 Giovedì

Şabâhleyin namâzı edâdan sonra Kâdî dayızâdem Sa'dî Efendi'ye gittim. Bugün Kâ'im-i Mağâm Nedîm Bey bana geleceğini maşşadı da belediyye intihâbatı hitâm bulduğundan neticesini 'arz ve re'îs olacak zât hakkında fikrimi soracağını söyledi. Cevâben "Ricâ ederim benden böyle şeyleri sormasın. Kimi arzû ederse kendisi onu yapsın. Çünkü bence hepsi müsâvîdir ve ekşeri akrabâdır. Birini dîgerine tercîh bence müşkildir. Hem hilâf-ı şalâhiyyet olur ve hem de kesr-i kulûbu istilzâm eder. Bunu münâsib bir şürette Kâ'im-i Mağâm Bey'e söylemenizi senden ricâ ederim." dedim.

Vukû'bulan tavşiyem üzerine Ürgüb'ün Kanlıcadere* [*فاکلیجه دره*] boyunda kabristânın alt tarafına imranın* [*ایمرانک*] ayağına nümüne mektebinin önüne ve daha muhtelif mağallere bin kadar kavak ağacı ğarsedilmiştir. //XXIV-114//

22 Venerdi

Avanos Müftîsi Aşmed Efendiyle (Genezin*) [*گنیزین*] kıaryesinden 'Âdilefendizâdeler 'Ömer ve 'Alî Efendiler ile Nûh Efendi ve Göynük kıaryesinin mu'allimi geldiler.

Karaşışârdan (Devellü) Pehlivânoğlu Hâcî 'Alî de geldi.

Civâr dağların üzerinde oturduğum odadan görülen karlar eridi bitti. //XXIV-115//

23 Sabato

14 Şa'bân

İlk def'a olmak üzere bu şabâh soba yaktırmadım. //XXIV-116//

24 Domenica

15 Şa'bân

Muṣṭafā Kemāl Paşa'ya bir mektüb yazdım Necmeddīn Mollā Bey'in mektübundan bahşettim. 'Abdullāh 'Azmi Efendi'ye mektüb gönderdim.

Oğlum Su'ād'ın bir mektübunu aldım. Kırşehir'den yazdığım mektübuma cevâbdır. Aksarāylı Meḥmed Efendi vâsıtasıyla yüz lira gönderdiklerini yazıyor. Kânün-i evvel ma'âşını tamām kânün-i şānīyi nişf olarak almışlar. Mektübunun ta'rīhi 4 Nisân 37'dir. //XXIV-117//

25 Lunedi

Bu posta ile Ankara'dan İstanbul'dan Antalya'dan Rodos'tan Malta'da Ḥalil Bey'den bir çok mektüblar aldım. Refiḳamdan iki mektüb aldım. 24 ve 25 Şubâṭ 921 ve 5 Mart 921 ta'rīhli mektüblarıma cevâbdır.

Ankara'dan gelen 11 Nisân 921 ta'rīhli Yenigün gazetesi Ṭal'at Paşa'nın katli haberini te'yîd ediyor. Cenāze taḥnîṭ edilerek muvaḳḳaten Berlin'de defnedilmiş ve merâsim-i ihtirâmiyye ifâ kılınmıştır. Bilâhère İstanbul'a naḳlolunacakmış. Cenâb-ı Ḥaḳ ğarîk-i rahmet buyursun.

Ben şeyḫülislām Ṭal'at (Bey) dâhiliyye nâzırı iken Çanakḳal'e * Müdâfa'ası'nda şehîd olanlar için tanzîm ettirdiğim (Evḳâf Nezâretince) maḳbereyi bir otomobil ile ziyârete gitmiş idik. Cem'iyet'in Kâtib-i 'Umümîsi Midḥat Şükrî Bey de berâber idi. Ṭal'at mevḳi'-i maḳbereyi pek beğendi. "Ben de şehîd olursam buraya defnediniz ve cenâzemi top 'arabasıyla getiriniz." dedi. Ben "Ḥürriyyet-i Ebediyye Tepesi daha iyidir." dedim. Ṭal'at "Ḥayır burası iyidir." dedi. Kendisi Edirneli orası Edirnekapısı ve Rumeli olmasından zannederim tercîh etti. //XXIV-118//

26 Martedi

Refiḳama bir mektüb yazdım. Antalya'da 'Aşkî Nâ'ilî Bey vâsıtasıyla gönderdim.

Dâhiliyye vekâletine intihâb olunan Niğde Meb'ûsu 'Aṭâ Bey'e telgrafla tebrîk yazdım.

“Sertaḥarrī-i Sābık ‘Osmān Bey Antalya’ya gitmek istediğinden muvāfık olup olmadığını iş‘arı.” diye Antalya’da Aḥmed Ḥalīm Bey’e telgraf yazdım - ‘Osmān Bey’in arzusu üzerine:

İstanbul matbū‘atının Anadolu’ya idḥālī memnū‘ idi – İqdām, İleri, Vakit Aḥşām, Vahdet gazetelerinin idḥāl ve intişārına müsā‘ade olunmuştur. //XXIV-119//

27 Mercoledì

Su‘ād ve Münīb’e, Müveddet Hanım’a, Ḥüseyn Bedreddīn Bey’e cevāb yazdım Kayseri tārīkiyle gönderdim. Kāzī‘asker Sa‘īd Efendi’ye cevāb yazdım. //XXIV-120//

28 Giovedì

Nevşehir’e ‘azīmet

Bugün öğleden sonra ezānī sā‘at yediye yirmi kala Ürgüb’den Fahrī Efendiyle berāber hareket ettik. Nevşehir ḥudūdunda Kā‘im-i Makām ile ‘ulemā ve eşrāftan ba‘zı zevāt istiḫbāl ettiler. Şhrin ḥāricinde mekteb-i i‘dādī talebesi müsīkalarıyla istiḫbāl ettiler. Oradan bir cem-i ġafir ile Belediye Dā‘iresi’ne geldim şehir mu‘teberānının ḥōşāmedīsini kabūl ettim. Ürgüb’den Nevşehir’e üç sā‘atte geldim. Eşrāftan ‘Alībeyzāde Nā‘il Bey’in ḥānesine misāfir oldum. //XXIV-121//

29 Venerdì

Cum‘a namāzını İbrāhīm Paşa merḥūmun cāmi‘-i şerīfinde edā ettim. Namāzdan sonra Ḥācī Ḥamdī Efendi Ḥāce’yi° kütübḥānede ziyāret ettim.

Nevşehirli Dervīşbeyzāde Meḥmed Bey vefāt etmiş bir oğlu kalmış. Mekteb-i İ‘dādī’nin dördüncü senesindedir. İsmi Sa‘deddīndir.

İsmā‘īl Bey de vefāt etmiş. Onun da büyük oğlu Aḥmed Bey ikinci oğlu Yeşil Ağadır. Yeşil Ağa Aksarāy’a tābi‘ Koçşişār’da şu‘be-i ‘askeriyede ‘askerdir. Yazıcıdır.

İsmâ'îl Bey'in büyük birâderi 'Alî Bey de vefât etmiş. Bunun büyük maḥdûmu Süleymân Bey Nevşehir Maḥkemesi'nde a'zâdır. Onun küçüğü Nâ'îl Bey ticâretle meşgûldür. Bunda misâfirim.

Nevşehir Ürgüb'e nisbetle daha soğuktur. Soba yanmayınca yapamıyorum. //XXIV-122//

30 Sabato

21 Şa'bân

Nâ'îl Bey bir fermân gösterdi. 1179 ta'rîhinde Zîlḥiccenin yirmi birinde yazılmış Sultân Muştafâ Hazretlerinin tuğrasıyla müveşşettir. Hülâşa-i me'âli Nevşehir'de Şadr-ı Esbak İbrâhîm Paşa evkâfından yevmî beş çift nân-ı 'azîz ve beş tas çorbanın müşârûnî vakf-ı müşârûnileyhe İbrâhîm Paşa'nın akreb-i akrabâsından İsmâ'îl Bey fevtolmakla oğulları İbrâhîm ve Memiş ve 'Alî Beylere i'tâsı için Mütevellî Kâ'im-i Maḳâmı Ḥalîl Bey'e emr ve tenbîhi mutazammın ve müş'irdir. Memiş Bey beylerin meşhûr dedeleri Tâhir Bey'in babası imiş. Şu hâle nazaran Nevşehir beylerinin Dâmâd İbrâhîm Paşa'ya qarâbetleri vardır.

Nevşehirli Tâhir Bey'in ḥâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan olup Niğde ve Nevşehir ma' Ürgüb ve Bor ma' Kaya kazâlarının muḥaşşılığına* [*محصلغه yazılmış] gurre-i nûn* [*Ramazân ma'nâsında] sene 255'de ta'yîn olunduğuna dâ'ir bir varağa vardır. Bu varağa Fârisî yazılmıştır. Zirinde "Tanzîmat-ı Ḥayriyye tevfiқан bu def'a bâ irâde-i seniyye Niğde ve Nevşehir ma' Ürgüb ve Bor ma' Kaya kazâlarının muḥaşşılığına* [*محصلغه yazılmış] ḥâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan ve İbrâhîm Paşa ahfâdından sa'âdetlü Tâhir Bey me'mûr buyurulmuş ve işbu elli beş //XXIV-123//

Note

senesi zîlḥicce guresinden i'tibâren şehriyye beş bin gurûş ma'âş ta'yîn olunmuş olduğun mübeyyin ta'rîḥ-i merḳûmda şüret verilmiş ise de iki bin beş yüz gurûş daḥî

zammolunarak tebdilen şüreti verilmek fermân buyurulmağın mücebince kaydolunur. Yedi bin beş yüz gürüşa iblâğ olduğun mübeyyin işbu şüret verildi fî 21 S Sene 256.”

İmzâ ve mühür olmadığı gibi başka işaret de yoktur.

Beylerden ba‘zılarının babalarından ve ecdâddan rivâyetlerine nazaran İbrâhîm Paşa’ya olan qarâbetleri İbrâhîm Paşa’nın birâderi Hâlîl Paşa’nın kerîmesi Şâkire Hanım İsmâ‘îl Bey’in vâlidesidir. İsmâ‘îl Bey’in oğlu Memiş Bey de Nevşehirli meşhûr Tâhir Bey’in pederidir. Diğer rivâyete nazaran Şâkire Hanım’ın pederi Hâlîl Bey İbrâhîm Paşa’nın birâderi değil ‘amucasıdır. Bu ikinci rivâyetin nâkîli merhûm İsmâ‘îl Beydir. Birinci ~~***~~ rivâyetin nâkîli Nevşehir Tahîrîrât Kâtibi Memiş Beydir.

Cum‘a ertesi öğleden sonra i‘dâdî mektebini ziyâret ettim. Çocuklar mûsîka ile istikbâl ve teşyî‘ ettiler. Ba‘zı neşîdeler okudular. Beni ağlattılar. On sene evvel geldim bu mektebi te’sîs ettim. Bugün talebeyi bu hâlde görünce doğrusu müftehir oldum. Hele on yaşında bir çocuk mekteblerinin mü’essisi olduğumu babaları olduğumu ma‘şûmâne bir lisânla* [*okuma kesin değil] ...//XXIV-124//

Maggio

1 Domenica

Dün aḥşâm Meb‘ûs ‘Aṭâ Bey’in birâderi Nevşehir’de Mekteb-i İ‘dâdî Müdiri Aḥmed Efendi da‘vet etmiş idi. Ta‘âmı mûmâileyhin hânesinde ettik.

Bugün öğle ta‘âmı Müftî merhûm Tâhirbeyzâde İbrâhîm Bey’in hânesinde yedik.

Aḥşâm yemeğini Belediye Re’îsi ‘İzzet Efendi’nin evinde ettik. Gece ‘Arabsun Müftîsi ile Tahîrîrât Kâtibi Râşidbeyzâde ‘Arabsunlu Hüseyin ‘İrfân Bey oraya geldiler ‘Arabsun’a da‘vet için geldiklerini söylediler. Yarın Ürgüb’e ‘avdet iḥî edeceğimden i‘tizâr ettim. //XXIV-125//

2 Lunedì

Ürgüb'e 'avdet

Ḥaḳḳī Cemāl ve Doktor Reşīd Sāmī Beylere Antalya'ya ~~ve Mehmed~~ mektûblar yazdım. Ḥaḳḳī Cemāl Bey'den tırtıl için 'ilâc istedim. Muḥyîeddīn Efendi'ye de Şadıḳ Bey'in vefâtından dolayı ta'ziyye yazdım. Nevşehir Postaḥânesi'ne gönderdim.

Sâ'at üçte Nevşehir'den hareket ettim dört buçukta Uçşişâr kıaryesine muvâşalat ettim. Öğle ta'amını Maḥmūd Bey'in ḥânesinde yedim. Bizi ta'ḳîben Nevşehir Re'îsi Rıf'at ve eşrâftan İbrâhîm Bey ve Şevket Efendi buraya kadar geldiler.

Bu kıaryede Karamanoğlu İbrâhîm Bey'in câmi'i vardır.

Sâ'at yedide Uçşişâr'dan hareket ettim sâ'at dokuz buçukta Ürgüb'e geldim. //XXIV-126//

3 Martedi

İstanbul'dan refîkamdan oğlum Münîb'den iki kıt'a mektûb aldım.

Ḥasan Nürî Bey ile Münîr İbrâhîm Bey'den de birer mektûb aldım.

Berlin'den Râ'if'ten 10 Mart 921 ta'rîḳli bir mektûb aldım. //XXIV-127//

4 Mercoledì

İstanbul'a Ḥasan Nürî Bey'e cevâb yazdım. Trabzon Merkez Cezâ Re'îsi Ḥasan Fehmî Efendi'ye cevâb verdim. Münîr İbrâhîm Bey'e cevâb yazdım. Ḳâsım Efendi'ye maşraf için elli lira daha verdim.

Ḥacîbektaş-ı Velî Naḥşî Şeyḫi Ḥasan Efendi berây-ı ziyâret Ürgüb'e geldi.

Faḫrî Efendi işini ikmâl ederek Nevşehir'den 'avdet etti. //XXIV-128//

5 Giovedì

26 Şa‘bân

Sene-i sâbıkadan hıfzedilmiş elma ve armūd hâlâ Ürgüb’de mevcüddur. Tâze üzüm de bulunuyor. //XXIV-129//

6 Venerdi

27 Şa‘bân

Bugün rûz-ı hıızırđır. Şabâhleyin soba yaktım. Avanos Kâdîsıyla Müftîsi görüşmeğe geldiler.

Öğleden sonra güzel yağmur yağdı.

Hâcîbektaş Şeyhî Hasan Efendi öğleden sonra ‘avdet etti. Zekâi Bey’e – mâliyye müsteşârı – bir tavşiyenâme aldı. //XXIV-130//

7 Sabato

Fahrî Efendi bugün Kayseriyye’ye şabâhleyin gitti. Kayseriyye şulh hâkimidir.

Niğde Meb‘ûsu Vehbî Bey’den telgraf aldım. Aksarây’a geldiğini, ‘â’ilenin şıhhatte olduğunu Mehmed Efendi’den aldığı mektûba ‘aţfen bildiriyor. Aksarây’a da‘vet ediyor. Muştafâ Kemâl Paşa’nın selâmını yazıyor. Telgraf ta’rîhi 6 Mayıs 37’dir.

Qâ’im-i Maqâm Nedîm Bey geldi. Yarın Niğde Mutaşarrıfı İbrâhîm Efendi’nin Jandarma Tabur Kumandanı ile berâber Ürgüb’e geleceğini ve benim naşıl hareket edeceğimi evde mi yoksa Belediye Dâ’iresi’nde mi bulunacağımı sordu. “Belediyyeye gelirim.” dedim. //XXIV-131//

8 Domenica

29 Şa‘bân

Mutaşarrıf İbrâhîm Efendi Jandarma Kumandanı ile sâ‘at sekiz buçukta Ürgüb’e geldiler. Belediye Dâ‘iresi’nde muntazır oldum. On dakıka kadar görüşüm ‘avdet ettim.

Ahşâm üzeri sâ‘at on buçukta Mutaşarrıf İbrâhîm Efendi Jandarma Tabur Kumandanı Nevşehir ve Ürgüb Kâ‘im-i Maķāmları birlikte hâne-i ‘âcizime geldiler.

Bu ahşâm ta‘âmını Mutaşarrıf’ın misâfir bulunduğu Belediye Re‘îsi Dervîşağazâde Hâlîl Efendi’nin hânesinde ettik.

Yemekten sonra eve ‘avdet ettim. Erenlerin Hâfız Şâlih imâmet etti terâvîhi kıldım.

Necmeddîn Mollâ Efendi’ye Münih’e bir mektûb gönderdim. Antalya’da ‘Aşkî Nâ‘ilî Bey’i vâsıtasıyla yolladım. Refîkama da Ankara’da Şabrî Bey vâsıtasıyla gönderdim. Ğâlib’e de yazdım. //XXIV-132//

9 Lunedi

1339 1337 1921

1 Ramazân

Bugün Ramazân-ı Şerîf’in biridir.

Mutaşarrıf İbrâhîm Efendi geldi. İki sâ‘at oturduktan sonra “Biraz gezmeye çıkalım bizim bir payton vardır.” dedi. Birlikte çıktık. Bizim bağçeye kadar gittik ‘avdet ettik. Dün gelen posta ile refîkamdan bir mektûb aldım. Malta’da Prens ‘Abbâs Hâlîm Paşa’dan da bir mektûb aldım. Ebûl‘ulâ Bey’den de mufaşşal mektûb aldım. Bunlar Antalya tarihîyle geldiklerinden çok geç kalmış hemân iki aylık mektûblardır. Bugünkü posta ile de birçok mektûblar aldım. İstanbul’dan İleri gazeteleri de geldi.

Bağçede Mübāya‘acıoğlu Yovakim’in Niğde’de tutulması için sebep-i k̄anūnī olmadığını ve “İsterseniz i‘āde edeyim.” dedi. Ben de “Sebeb yok ise i‘āde ederseniz ‘adālet olur.” dedim. //XXIV-133//

10 Martedi

Mutaşarrıf İbrāhīm Efendi yine geldi iki üç sâ‘at kaldıktan sonra gitti.

Gece terāvīhten sonra tekrār Qā‘im-i Maqām Nedīm Beyle geldi. Me‘mūriyyetinden ‘afvına dā‘ir emir aldığını ve yarın Niğde’ye ‘avdet edeceğinden vedā‘a geldiği ve şabāhleyin on birde hareket edeceğinden ramazān olmak hasebiyle görüşemeyeceğini söyledi. Müte‘essif oldum. İyi ve hālīş ādam* [*ادام yazılmış] idi.

Malta’dan Sābit Bey’den mektüb aldım.

Dün Ebū‘ulā Bey’den aldığım 25 Şubāt 921 ta’rīhli mektūbda benim nāmıma muharrer Şirket-i Hayriyye senedātını kasasında muhāfaza ettiğini fā‘iz ve temettü‘ nāmına hīç bir şey isti‘fā etmediğini belki ‘avdetimde daha müsā‘id şerā’it ile isti‘fā edebileceğimizi yazıyor. Çok muşībdir. İnsān çocuktur. //XXIV-134//

11 Mercoledì

3 Ramazān

X Sābit Bey’den aldığım mektūbu Kayşeriyye postasıyla Kemāh’ta* [*كماح ده] yazılmış] ‘amūcazādesi Sağıroğlu Hālet Bey’e melfūfen gönderdim.

Konya’da ‘Āmil Çelebi Efendi’den Ramazān tebrīki telgraf aldım cevāb yazdım.

Ardahan Mutaşarrıfı Behcet Bey Antalya’dan İstanbul’a gitmiş, Erenköyü’nde ‘ā’ileyi görmüş. Ürgüb’e gelmek üzere hāzırlıkta bulduklarını İnebolu önlerinde yazdığı bir mektūbda beyān ediyor. Trabzon tārīkiyle maḥall-i me‘mūriyyetine gidiyor.

Bugün gelen 10 Mayıs 337 ta'rîhli ajansta Bekir Sâmi Bey'in hâriciyye vekâletinden isti'fâsı yazılıdır.

Bu aḥşâm şu'be re'îsi binbaşuya med'û idik. Nevşehir'den Hâlluvazâde* [*خللوازاده*] yazılmış] Meḥmed Efendi'den tebrîk-i ramazân telgrafı aldım. //XXIV-135//

12 Giovedì

Posta ve Telgraf Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey'in Ramazân tebrîkini muḥtevî bir servisini muḥâbere me'mûrlarından Maḥmûd Efendiyle Endifli* [*اندفلى*] yazılmış] Posta Müdürü Ürgüblü Süleymân Efendi getirdiler. Cevâb yazdım ve Endifli* [*اندفلى*] yazılmış] müdürineün münâsib bir müdürîyyete tesrî'-i ta'yînini ricâ ettim.

Ankara'da 'Abdullâh Bey'den mektûb aldım. Sivas Maḥkeme-i Temyîz-i Hukûk Dâ'iresi riyâsetine ta'yîn olunmuştur. Dâmâdı bizim Münîr Bey'in adresini yazıyor: İstanbul'da Sirkeci'de Mes'adet Hânî'nda dokuz nümerolu odada da'vâ vekîllerinden Münîr Bey. //XXIV-136//

13 Venerdì

1339 1337 1921

5 Ramazân

Cum'a namâzını Karamanoğlu İbrâhîm Bey'in câmi'-i şerîfinde edâ ettim.

Gece terâvîhten sonra Kâ'im-i Maḥâm Re'îs-i Maḥkeme vesâ'ire geldiler. //XXIV-137//

14 Sabato

1339 1337 1921

İkindiden sonra sâ'at onda Kāsım ile Derebāğ'a gittik. Gerek yollarını ve gerek bāğı kırk sene evvelki hālinde buldum. Hiç bir eṣer-i terakķī mevcūd değildir. Yalnız 'amūcam Hācī Münīb Efendi merhūmun ğarsettirdiği ağaçlar büyümüş faķať onlar da maħdūddur. Zāten memleketin hey'et-i 'umūmiyyesinde fark göremedim. Memleketi doksan dokuzda veyā üç yüz bidāyetlerinde terkederek Sivas'a birāderin yanına gitmiş idim. Oradan İstanbul'a gittik. Üç yüz ikide pederle 'avdet ettik. Üç yüz dörde kadar yazları Ürgüb'de kışları Kayşeriyye'de kaldım. Üç yüz dörtte İstanbul'a gittim. Üç yüz yirmi beşte geldim üç dört gün kaldım 'avdet ettim. Üç yüz yirmi altıda yine geldim. Bir hafta kaldım 'avdet ettim. Bu seneki ziyāretim ile ilk çıkışım üç yüz ta'rīhi arasında otuz altı sene vardır. Bu müddet zarfında memlekette āṣār-ı terakķī yoktur. Bil'akis evvelki hālinden ħarābdır. //XXIV-138//

15 Domenica

7 Ramazān

Ġālib'den mektūb aldım. Benim yazdığım mektūbları almamış.

Bu aḥṣām Kāđī Sa'dī Efendi'nin hānesinde ifťar ettik. //XXIV-139//

16 Lunedi

8 Ramazān

Bugün günü olduğu hālde posta gelmedi.

Gece Evķāf Me'mūru Cāvid Efendi geldi. Çavuşın kıyisesiyle Akçaşar Cāmi'-i Şerīfleri için Evķāf Vekīli Fehmī Efendi'den huşuṣī bir mektūb ile ricā ettiğim dört yüz lira havālesinin geldiđini söyledi.

'Adliyye Vekīli Hāfız Meḥmed Bey'e bir mektūb yazdım Ürgüb Re'īsi'nin bir a'zālīğa taḥvīlini yerine muķtedir ve müstaķīm birinin ta'yīnini ricā ettim. Niğde Bidāyet Maḥkemesi a'zāsından Şemseddīn Efendi var imiş bu meyānda onun ismini

zikrettim. ‘Abdullāh Bey’e de yazdım Şabrī Bey vāsıtasıyla gönderdim. Başmüdde‘î-i ‘Umūmî ‘Osmān Bey’e cevāb yazdım. //XXIV-140//

17 Martedi

9 Ramazān

Malta’dan Hācī ‘Ādil Bey’den mektūb aldım. Rodos’ta Müderriszāde Şevket Bey vāsıtasıyla göndermiştir. 26 Kānūn-i Sānī 921 ta’rīhinde gönderdiğim mektūbuma cevābdır. 13 Şubāt 921 ta’rīhlidir. Şevket Bey’in mektūbu da 21 Mart 21 ta’rīhlidir.

Ebūl‘ulā Bey’e cevāben mektūb yazdım.

Bu gece rü’yāda Şeyhülislām-ı Esbak Refîk Efendi merhūmu gördüm. Yanında teşhîş edemediğim bir sarıklı daha var idi. Refîk Efendi’ye zamānında pek ziyāde mażhar-ı hürmet olduğunu tebrik tarzında söyledim. Merhūm da bana iki hadîs-i şerîf okudu. Ma‘elesef zabtedemedim. Hāyırdır inşā’allāh. //XXIV-141//

18 Mercoledì

Refîkamdan İstanbul’dan 23 Nīsān 337 ta’rīhli mektūb aldım. Benim mektūblarımı almadığından şikāyet ediyor. Hālbuki Ürgüb’e geleli bir çok mektūb yazdım. Anlaşıyor ki benim mektūblarımı vermiyorlar. Gālib’den 7 Nīsān 37 ta’rīhli mektūb aldıklarını ve benim Ürgüb’de olduğumu bundan anladıklarını yazıyor. Hālbuki benim 28 Mart 37 ve 5 Nīsān 37 ta’rīhlerinde gönderdiğim mektūblarım vāsıl olmamıştır. Demek ki mektūblarımı vermiyorlar.

Teşebbüs.

Refîkamın bālādaki mektūbunda Aksarāylı Meḥmed Efendi vāsıtasıyla seksen lira gönderdikleri muḥarrerdır faḫaḫ henüz gelmedi. Su‘ād’dan 24 Nīsān’da aldığım mektūbda yüz lira gönderdikleri yazılı idi faḫaḫ doğrusu böyle olacaktır. //XXIV-142//

19 Giovedì

11 Ramazân

İki gündür muntazam uyku uyuyamıyorum. Kayseriyye'den 'Akıllızâde Hâcî Yûsuf Efendi geldi Hâcîlarlı Muştafâ Bey'den mektûb getirdi. Bayramda Kayseriyye'de beklediklerini ve ahâlinin de muntazır bulunduğunu yazıyor. Dört kutu konserve meyve göndermiş.

Birkaç gün muqaddem bûdçe ihtilâfından dolayı isti'fâ eden Hey'et-i Vekîle'nin teşekkül ettiğini Anadolu Ajansı yazıyor. Yalnız Mâliyye ve 'Adliyye Vekîleri değişmiş diğer vûkelâ yerlerindedir. Ankara'da bulunduğum zamân Mâliyye Vekîli Ferîd Bey'e karşı Millet Meclisi a'zâsının en mutahayyızları taraflarından emniyetsizlik izhâr olunuyor idi. 'Âdetâ hûsn-i niyyetinde şübhe edenler var idi. Bu isti'fâ onun netîcesi olacaktır. //XXIV-143//

20 Venerdi

Dün gece pek az uyudum. Bugün râhatsız oldum evden çıkamadım. İkindiye kadar yatakta kaldım.

Muvaffaқиyyet.

Biraz yağmur yağdı faқat Ürgüb'e yağın nâkâfidir. Ammâ eţrâf ve civâr kıyeyelere epeyce yağdı.

Bizim ve Kâsım'ın evindeki savakta meyve uzun müddet muhâfaza olunabiliyor. Hâlâ geçen yazdan kalma elma ve armûd mevcûddur. //XXIV-144//

21 Sabato

13 Ramazân

Refîkama bir mektûb yazdım. Samsun Mutaşarrıfı Sezâ'î Bey'e yazdığım bir mektûba leffederek elden bizim Aşmed Ağa bir giden ile yarın gönderecektir. //XXIV-145//

22 Domenica

Antalya'dan Rızâbeyzâde Hüseyn Beyle Hâfız Murâd Efendi'den müşterek telgraf aldım. Müftî Aḥmed Ḥamdî Efendi'nin yeniden intihâbına emir gelmiş ve neticede Yûsuf Ṭal'at Efendi müsâvî re'ye kalmış olduğu bildiriliyor. 'Abdullâh 'Azmî Efendi'ye mektûb yazdım Vekâlet-i Şer'iyeye Aḥmed Ḥamdî Efendi'nin tercîhine himmet buyurulmasını ricâ ettim. Bir de Kemâḥ eşrâfından Hâlet Bey'den telgraf aldım "Sâbit Bey'den çoktan haber alamadığımızdan merâḳtayız oraca ma'lûmât var ise iş'arı." diyor. Cevâb yazdım "Sâbit Bey'den aldığım iki mektûbu size gönderdim 'âfiyyettedir mektûbum postadadır." dedim.

Hüseyn Bey'e de cevâb yazdım "İcâb edenlere yazdım." dedim.

Bekir Sâmi Bey'e de bir mektûb yazdım ḥâriciyye vekâletinden isti'fâsından beyân-ı te'essüf ettim. Gâlib'den mektûb aldım. Cemîl Efendi'nin kerîmesiyle te'ehhül etmek ḥuşûşunu soruyor. //XXIV-146//

23 Lunedî

1339 1337 1921

15 Ramazân

Öğleden sonra ḥaylî yağmur yağdı gece de terâvîḥten sonra sâ'at beşe kadar devâm etti.

Bugünü gün günü olduğu hâlde Ankara postası gelemedi.

Salṭanat dedikleri ancak cihân gavgâsıdır
Olmaya devlet cihânda gûşe-i vahdet gibi

(Ḳânûnî Sulṭân Süleymân)

Sultān Süleymān-ı Kānūnī ‘aşrı meşāhīr-i ‘ulemāsından Bursalı Ca‘fer Çelebi’nin şu maṭla‘ı

İşittim bir nihāl-ı servin olmuşsun* [*اولمش سك] havādārı
Dile dāğ-ı ğam urmuşsun* [*اورمش سك] sevip bir lāle ruḥsārı

Mollā Cāmi‘’nin bu beytinin tercümesidir

شنیدام که بکل چهره نظر داری
ز چهره لاله رخی داغ بر جگر داری

Şāhib-i Şakāyık’ın dediği gibi Türkçe tercüme daha selisdir. //XXIV-147//

24 Martedi

Öğleden sonra Ankara postası geldi. Dört mektüb aldım (1) Antalya’dan ‘Aşkī Bey’den 30 Nīsān 37 (2) Hüseyn Bedreddīn Bey’den 15 Nīsān 37 ta’rīhli faḫaṭ bu mektübun üzerinde Ankara damgası var. İstanbul damgası olmamasına nazaran elden Ankara’ya göndermiş orada postaya verilmiş olacaktır. Benim yazdığım iki mektübden hiçbirinin vāşıl olmadığı anlaşılıyor belki daha varır. (3) ~~xxx~~ Muş Meb‘ūsu ‘Osmān Kadrī Bey’denir. Muş Meb‘ūsu İlyās Efendi’nin aḥvālinden soruyor. (4) Muştafā Kemāl Paşa’dan 24 Nīsān 37 ta’rīhinde yazdığım mektüba cevābdır. //XXIV-148//

25 Mercoledì

17 Ramazān

İstanbul’dan Hācī Hüseyn Bedreddīn Bey’den 8 Mayıs 37 ta’rīhli bir mektüb aldım. Teşādūf iyi gelmiştir. Bayram ertesi çocukların geleceklerini Su‘ād ile Münīb’in vālidelerinden muḫaddem gelmek istediklerini yazıyor. Bugün cevāb yazdım Kayşeri ve Samsun tarīkiyle gönderdim. //XXIV-149//

26 Giovedì

Posta ve Telgraf Müdür-i ‘Umûmîsi Şabrî Bey’den 25 Mayıs 37 ta’rîhli bir servis aldım – Malta’dan tahliyye olunanlardan Ziyâ Gök Alp, ‘Alî Münîf, ‘Âtıf, Tevfîk Hâdî Mümtâz, Garnizoncu Hâidar ve Sâmi Beyler Samsun’a çıkmışlar Südî Bey de İnebolu’ya gelmiştir.

A’yândan Topçu Rızâ Paşa vefât etmiştir* [*ایتمش در* yazılmış].

Bir müdiriyyete ta’yîni tavsiyye ettiğim Endifli* [*اندلی* yazılmış] Müdür-i Sâbıkı Süleymân Efendi’nin sür’atle ta’yîni Konya Başmüdürîyyeti’ne bildirmiş olduğunu yazıyor.

Bugün iftârı Arpacızâde Hâce merhûmun kerîmesi Zâhide Hanım’da ettik. //XXIV-150//

27 Venerdi

19 Ramazân

Cum’a namâzını Kâdî Sa’dî Efendiyle berâber Defterdâr Yahyâ Efendi Câmi’-i Şerîfi’nde edâ ettik. Câmi’den çıkınca Kolordu İstihbârât Zâbiği Tevfîk imzâlı bir ajans aldım. İhtimâl Kumandan Faḥreddîn Bey’in emriyle yazılmıştır.

Oradan çârşûya iner iken iki telgraf verdiler. Biri Aksarây Kâdîsı ‘İzzet Efendi’ dendir. Beyân-ı selâm ve ihtirâmdan ‘ibârettir. Aksarây’a yeni geldiği için yazıyor. Ben de cevâb yazdım.

Çârşûda evvelâ ‘Akıllızâdelerin sonra da Sucuzâdelerin dükkânlarında birer miqdâr oturdum. //XXIV-151//

28 Sabato

Ürgüb Müftisi Kumruzāde Muştafā Efendi bu aḥşām iftāra da‘vet etmiş idi oraya gittim. ~~Kırşehir postası bugün gelirdi gelmedi.~~ Bağçeye gittim. Elmaları ağ almış. Eğer almasa idi epeyce meyve var. //XXIV-152//

29 Domenica

21 Ramazān

Kırşehir postası bugün gelmek mu‘tādı idi gelmedi. //XXIV-153//

30 Lunedi

Geçen posta ile Ankara’dan Muş Meb‘üşu ‘Osmān Qadrī Bey’den mektüb aldım. Muşlu* [*موسلى yazılmış] Hācī İlyās Efendi’nin aḥvālinden soruyor. Bugün cevāb yazdım. //XXIV-154//

31 Martedi

23 Ramazān

Antalya tārīkiyle Ebū‘ulā Bey’in gönderdiği İleri gazeteleri geldi. Doktor Reşīd Sāmī Bey’in İbrāhīm Bey vāsıtasıyla gönderdiği ‘ilāc da geldi. //XXIV-155//

Note

Ağaç dalıyla gürler. – İnsān akrabā ve tārafdārlarıyla mevķi‘ tutar. – mefādında isti‘māl olunur ḍarb-ı meşeldir. Ürgüb’de Emīne Hanım’dan muḥāvere arasında işittim. //XXIV-156//

Giugno

1 Mercoledì

24 Ramazān

Refikamın 14 Mayıs 37 ta'rîhli mektûbunu aldım. Bayram ertesi hareket edeceklerini yazıyor. Bugün cevâb yazdım. //XXIV-157//

2 Giovedì

Aksarâyılı Meb'ûs Vehbî Bey berây-ı ziyâret geldi. Arkadaşı Aksarâyılı Tâhir Efendi'nin yeğeni ile berâber bizde misâfir kâ kaldı. Muşafâ Kemâl Paşa'nın selâmını tebliğ etti ve hîn-i vedâ'da "Efendiye söyle burada iken aramızda bir şey konuşmuş idik onun için hem burada (Ankara) hem de İstanbul'da çalışıyoruz. İki aya kadar neticesini ümmîd ederim." demiş.

Cenâb-ı Hâk hayırlısını ihsân buyursun. //XXIV-158//

3 Venerdì

26 Ramazân

Bugün Vehbî Beyle berâber 'Akıllızâdelerde iftâr ettik. Oradan câmi'-i kebîre gittik. Ba'detterâvîh Leyletülkâdr olmak hâsebiyle eşer-i şerîf-i nebevîyi ziyâret ettik.

Müftî Efendi va'az etti nihâyet du'âda ismimi zikrederek câmi'-i kebîrin ta'mîrinden dolayı du'â etti. Cemâ'at "Âmîn." dedi. Çok maḥcûb oldum terledim. //XXIV-159//

4 Sabato

Bu aḥşâm Vehbî Beyle birlikte bizim Faḥrî'de* [*فخرى ده] iftâr ettik.

Zirâ'at Bankası Me'mûru Memdûh Bey'in terfî'ini veyâ sâhil kazâlarından birine tahvîlini Zirâ'at Vekîli Celâl Bey'den benim nâmıma ricâ etmesini Vehbî Bey'e söyledim. Onun yerine de Nevşehir Bidâyet Maḥkemesi Başkâtibi Mehmed Bey'i tavsiyye ettim.

Üç günden beri sağ gözümde* [*كوزومه* yazılmış] kan var idi. Bu gece de sol gözümde de başladı. Malta’da her Mayıs ayında iki def’a sağ göz ağrısını çekmiş idim. Bu sene de bu vakit başladı. İkisi de ağrıyor. Es’ad Paşa’nın geçen sene verdiği reçeteyi Doktor İbrâhîm Bey’e gönderdim. O ‘ilâc Ürgüb eczâhânesinde yok imiş. “Yarın Sinason kıyâyesindeki eczâhâne de yaparım getiririm.” demiş. //XXIV-160//

5 Domenica

28 Ramazân

Ankara’da Reji Müdür-i ‘Umûmîsi Midhat Bey’e mektûb yazdım Vehbî Beyle gönderdim. Kâsım’ın Ürgüb Reji me’mûrluğuna ta’yînini ricâ ettim.

‘Adliyye Vekâleti Müsteşârı Tefîk Fikret Bey’e de bir mektûb yazdım Ürgüb Re’îsi’nin tahvîlini taleb ettim. Niğde Re’îsi ve Müdde’î-i ‘Umûmîsi’nin Isparta Müdde’î-i ‘Umûmîsi Rızâ Bey’i Kırşehir Müdde’î-i ‘Umûmîsi İlyâs Efendi’yi tavsiyye ettim. Bu mektûbu da Vehbî Bey’e verdim.

Vehbî Bey bu şabâh Aksarây’a ‘avdet etti. //XXIV-161//

6 Lunedi

Ankara’dan ‘Abdullâh ‘Azmî Efendi’den mektûb aldım. İngilizler Emîr-i Mekke vâsıtasıyla Mekke-i Mükerrreme’de bir İslâm kongresi yapmak istiyorlar imiş. Buna muqâbil Ankara’da bir kongre yapmak fikirleri var imiş. Bu bâbda mü’tâlâ’amı soruyor.

‘Aşkî Nâ’îlî Bey’den Antalya’dan mektûb aldım. 19 Mayıs 921 Pençşenbih* [*پرنشبه* yazılmış] günü terâvîhden sonra Kars* [*قارص* yazılmış] Mutaşarrıfı Âşaf Tal’at Bey’in kerîmesiyle nikâhlarının ‘akdolunacağı ihbâr ediyor. Cenâb-ı Hâk mes’ûd ve mübârek buyursun.

Burdur ‘ulemâsından Hâtîbzâde Mehmed Efendi’nin ramazân-ı şerîf tebrîkîni mutazammın bir telgraf mektûb aldım. Seyyidîköylüler ile haşımları olan Maḥmûd

Efendi beynlerini şulhan tesviyye ettiğini yazıyor. 4 Şubâ 921 ta'rîhli muh'tıraya bak.
//XXIV-162//

7 Martedi

30 Ramazân

Niğde'den Mutaşarrıf-ı Sâbık İbrâhîm ve Na'im ve Râsih Efendilerden tebrîk-i 'iyd telgrafları aldım. Bugün ta'rîhlidir. Ankara'dan Eyyüb Şabrî Tefîk Fikret ve Kıddüsî Beylerden de tebrîk telgrafi aldım. Dünkü ta'rîhlidir.

Kırşehirli Mutaşarrıfı Sa'id Bey'den ve eşraftan Bekir Ağa'dan bugünkü ta'rîh ile telgraf aldım. //XXIV-163//

8 Mercoledì

1 Şevvâl

'İyd-i fitrin birinci günüdür. Birçok yerlerden tebrîk telgrafları aldım.

Samsun Mutaşarrıfı Sezâ'i Bey'den 6 Hâzîrân 37 ta'rîhli telgrafta ma'hdümlarımın bugün Kırşehir'ne müteveccihen hareket ettikleri iş'âr olunuyor.

Niğde'de Kırşehir'nde ve daha sâ'ir birçok mahallerde dün bayram yapıldı. //XXIV-164//

9 Giovedì

2 Şevvâl

Bugün Na'im Efendi Niğde'den geldi. //XXIV-165//

10 Venerdì

Yozgad Telgraf Müdüri ‘Arabsunlu Meḥmed Ğālib Efendi’den servis aldım. Bugün Yozgad’dan Mecīdiyye’ye oğullarım Su‘ād ile Münīb’in hareket ettiklerini yazıyor. Bu aḥşām Mecīdiyye’de misāfir kalacaklar yarın Kırşehir’ne hareket edecekler imiş. //XXIV-166//

11 Sabato

4 Şevvāl

Ankara’dan Hāşim Rā’if Bey’den ve ‘Ömer ‘Abdülkâdir Bey’den müşterek tebrîk telgrafi aldım. Hāşim evvelce Beyoğlu Evkâf Müdüri olup aḥîren ticâretle iştiğāl eden Hāşim Bey’dir. ‘Ömer ‘Abdülkâdir’i bilemedim.

Aksarây’dan Antalya’dan ve sā’ir cihetlerden de bir çok telgraf aldım cevāblarını posta ile yazdım.

‘Ömer ‘Abdülkâdir Ṭal‘at Paşa’nın yāveri ‘Ömer Bey olması muḥtemeldir. //XXIV-167//

12 Domenica

Ürgüb Zirā‘at Bank Me’muru Memdūh Bey’in terfî‘ini ve yerine Nevşehir Başkâtibi Meḥmed Bey’in ta’yinini İktisād Vekili Celāl Bey’e yazdım.

Na‘im Efendiyle Kayseriyye’ye gidecek idik gözlerim ḥālā ağrımakta olduğundan gidemedik. Mümāileyh de bugün Niğde’ye ‘avdet etti.

Ṭayyāre Binbaşı Sālim Bey Avrupa’dan Ankara’ya ‘avdet etmiş. Bir mektüb yazıyor. Ṭal‘at Paşa Berlin’de katlolunduğu* [*ن nūn harfî noktasız] zamān kendisinin Roma’da bulunduğunu ve Berlin’den ayrılır iken Paşa’nın bana selām ve beyān-ı * ḥürmet ettiğini ve Doktor Rā’if Bey’in bana olan mektübunu Afyonkarahışarı’nda postaya tevdi‘an Ürgüb’e gönderdiğini ilāve eyliyor. Cevābını yazdım. //XXIV-168//

13 Lunedi

339

6 Şevvâl

Kırşehir’den Gâlib’den bugün şu telgrafi aldım:

“Aḥşâm sâlimen geldiler. 12 Ḥazîrân.” Su‘ād ile Münîb’in Kırşehir’ne muvâşalatlarını mübeyyindir.

Davud Ağa’nın Paşa geldi münhal olduğunu haber aldığı tapu kitâbetine ta’yînine delâletimi ricâ etti. Faḥrî Efendiyle Kâ’im-i Maḳâm Nedîm Bey’e haber gönderdim “Peki.” demiş. Bu (Paşa) Muştafâ Efendi Ürgüb’ün üç yüz senelik ḳadîm bir ḥanedânının evlâdıdır çok faḳîrdir. //XXIV-169//

14 Martedi

Gözlerimin ağrısı devâm ediyor. Bu sene sol gözüm de ağrıdı ve sağdan daha şedîd ağrıyor. //XXIV-170//

15 Mercoledì

8 Şevvâl

Faḥrî Efendi ‘â’ilesiyle berâber Ḳayşeriyye’ye gitti. //XXIV-171//

16 Giovedì

Davud Ağa’nın Muştafâ Efendi (Paşa) Ürgüb Tapu Kitâbeti’ne ta’yîn kılındı.

استعِذْ بِاللّٰهِ

لَيْسُوا سَوَاءً مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَانِمَةٌ يَّتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ. يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَآمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ.

(سوره آل عمران)

Bu sūrede ve bu āyet-i kerīmeden muḳaddem ehl-i kitāb ḥaḳlarında daha başka āyāt-ı celīle vardır.⁸⁹ //XXIV-172//

17 Venerdi

10 Şevvāl

Su‘ād ile Münīb’in Kırşehir’nden dün hareket ettiklerini muḥābere me’mūrları söylüyor. Şaḫīḥ ise bugün Ürgüb’e gelirler.

Şimdi – sā‘at şabāḥ ezānī üç – Ğālib’den dünkü ta’rīḫle Ḥācībektaş’tan bir telgraf aldım “Yarın Avanos’tayız.” diyor.

Ürgüb’den aḳrabādan ve eḫibbādan birçok zevāt çocuklara karşı gittiler faḳat Avanos’tan bırakmamışlar dayıları Ğālib de gelmek istememiş. //XXIV-173//

18 Sabato

Bu şabāḥ ~~vasatī-saa~~ ezānī sā‘at üç rāddelerinde Su‘ād ve Münīb dayıları Ğālib Beyle birlikte Ürgüb’e geldiler.

Münir ve Ebūl‘ulā ve Erkān-ı Ḥarbiyye-i ‘Umūmiyye Üçüncü Şu‘be Müdürü Ḥüsni ve bunun kayınpederi Emīn Beylerden ve Şadr-ı Esbaḳ ‘İzzet Paşa Ḥazretlerinden mektūblar getirdiler. ‘İzzet Paşa İstanbul ve Anadolu ḥaḳında ve aḫvāl-ı ‘umūmiyye-yi devlete mütedā’ir uzun müḫāla‘atta bulunuyor. //XXIV-174//

19 Domenica

12 Şevvāl

Dün ve bugün Ürgüb’ün birçok eṣrāf ve me’mūrini ve Hıristiyan mu‘teberānı gözaydına geldiler. //XXIV-175//

20 Lunedi

‘Akıllızâde Hâcî Yûsuf Efendi yarın Kâşşeriyye’ye gidiyor. Orada bir müddet kaldıktan sonra İstanbul’a gidecektir. Münîr Bey’e mektûb yazdım ‘İzzet Paşa’nın mektûbunu aldığıııı bildirdim. Ebûl’ulâ Bey’e de yazdım. Refîkama yazdığım mektûbda Hâcî Yûsuf Efendiyle gelmelerini bildirdim. //XXIV-176//

21 Martedi

14 Şevvâl

‘Adliyye Müfettişi Fahreddîn Bey Ürgüb’e geldi. Bir iki sâ‘at sonra geldi görüştüm. Ürgüb teftîşi için şüret-i maşşûsada vekâletten emir aldığıııı ve benimle görüşmesi cümle-i evâmirden bulunduğunu söyledi ve maşkeme hakkında fikrimi sordu. Maşkeme hey’etinden emniyyet ve i‘timâd-ı ‘umûmînin münselib bulunduğunu söyledim. Evvelce Vekîl Hâfîz Mehmed Beyefendi’ye yazdığım mektûbun te’sîri demektir. //XXIV-177//

22 Mercoledì

Sivas’ta Maşkeme-i Temyîz-i Hukûk Re’îsi ‘Abdullâh Efendi Hâzretlerinden mektûb aldım. Maşkeme-i Temyîz’in Ankara’ya naklinin münâsib olacağı fikrinde bulunuyor.

Kırşehir Mutaşarrıfı Sa‘îd Beyefendi Avanos’a* [*اونوزه yazılmış] gelmiş. Yarın Ürgüb’e görüşmek üzere gelecek imiş.

Münîb vâlidesine bugünkü posta ile Samsun tarîkiyle bir mektûb gönderdi.

Bu aşşâm ta‘âmını Hâcîsüleymânağazâde Aşmed Ağa’da ettik. //XXIV-178//

23 Giovedì

16 Şevvâl

Kırşehirli Mutaşarrıfı ma'iyetinde Jandarma Tabur Kumandanı ~~Rıfat~~-Tevfik Bey ve Şıhhiyye Müdürü olduğu hâlde geldi.

Mutaşarrıf Sa'îd Beyle görüşmekte iken cāmi'-i kebîr minaresinde şalât* [*صلاة yazılmış] ve selâm başladı. Ledessu'âl Süleymân Efendi Hâce'nin vefât ettiği haber verildi. Merhûm dayım Hâcî Ahmed Efendi merhûmun mücâzlarındandır. Seksen yaşını mütecâvizdir. Ürgüb'de ve civâr kıyâyetlerinde bulunan hâcelerin ekserîsi kendisinden ahz-ı icâzet etmiştir. Fakîr hâl-ı şabâvetimde ('İzzî) okumuştum.⁹⁰ Bu şabâh vefât etmiştir. Raḥmetullâhu 'aleyhi raḥmeten vâsi'eten.

Mutaşarrıf Sa'îd Bey öğleden sonra 'avdet etti.

İkinci vakti Ürgüb önündeki bağçeye gittim. Irgad var idi ikinci def'a olarak bellendi.
//XXIV-179//

24 Venerdi

Şabâhleyin Ürgüb jandarma bölük kumandanlığına ta'yîn olunan yüzbaşı Mülâzım Nürî Beyle geldi.

Cum'a namâzını dayım merhûm Hâcî Muştafâ Efendi'nin cāmi'-i şerîfinde kıldım. Namâzdan sonra Ürgüb'de tebdîl-i havâda bulunan Sivas Fırkası Kumandanı Erkân-ı Harbiyye ~~m~~ Mîralayı Hayrî Bey'i ziyâret ettim. 'Avdette biraz İsak'ın dükkânında oturduktan sonra Sucuoğlu'nun dükkânında oturdum. 'Adliyye Müfettişi Faḥrî Bey'den aldığı tezkereyi gösterdi. Re'îs Nesîb Mu'âvin Ziyâ Beylerle müstantıḳ ve iki a'zâ hâklarında mesmû'ât ve ahvâl-ı sîretlerinîe dâ'ir mü'tâla'a soruyor. Sucuzâde Hâcî Hüseyin Efendi zeylen yazdığı cevâbda Müdde'-i 'Umûmî'den mâ'adâsının irtikâb ve 'işret ve su'îşöhret şâhibi olduklarını yazmış. Müfettiş bu mü'tâla'ayı belediyye hey'etinden ve birçok mu'teberândan daḥî sormuştur* [*صورمش در* yazılmış]. //XXIV-180//

25 Sabato

18 Şevvāl

‘Adliyye Müfettişi Faḥrī Bey vedā’ etti Nevşehir’e gidiyor. Ürgüb ‘Adliyyesi’nde müstantıktan mā‘adā re’is müdde‘ī-i ‘umūmī ile a‘zâların tebeddül edeceklerini söyledi. Re’is’in yerine bidāyet a‘zâsından (Niğde) Şemseddīn Efendi’yi iyi işittiğimi ve evvelce Ankara’ya yazdığımı söyledim. “Pek muvāfiḳ ve muḳtedir ādamdır. Arzū ederseniz ben de yazayım.” dedi. “Teşekkür ederim.” dedim Ürgüb a‘zâlığına da Berberzāde Ḥāce Meḥmed Efendi’yi tavşiyeye ettim. Onu da kaydetti Konya Encümeni’ne tavşiyeye edecektir. //XXIV-181//

26 Domenica

‘Abdullāh ‘Azmī Efendi’ye mektüb yazdım. Ḳāsım’ı reji me’mûrluğuna Ḥasan Efendi’yi evḳāf me’mûrluğuna tavşiyeye ettim. Şabrī Bey’e Meḥmed Efendiyle Süleymān Efendi’yi tavşiyeye ettim. Hārūn Efendi’ye cevāb yazdım.

Kırşehirli Mutaşarrıfı Sa‘īd Bey’den cevāb aldım. Büyük bir ḳazā geçirdiklerini bildiriyor. Aḥşām ṭa‘āmını Sekbānoğlu tüccārdan Aḥmed Efendi’nin ḥānesinde ettik. Ḳā’im-i Maḳām ile Binbaşı birlikte idi. //XXIV-182//

27 Lunedi

1339 1337 1921

20 Şevvāl

Niğde’den Mühendis Ziyā Bey geldi. Ürgüb’de mayıs kellinin* [*كلينك yazılmış; sözlüklerde yok] ṭarīḳini mu‘āyene etti.

Ġalib Bey’in Niğde kısım sermühendisi olduğunu söylüyor. //XXIV-183//

28 Martedi

Aksarâyılı Vehbî Bey'e mektûb yazdım evvelce Ürgüb jandarma kumandanlığından açıktaki kalan İncesulu Mehmed Efendi'yi tavsiyye ettim.

Mehmed Efendi vâsıtasıyla İstanbul'dan gönderilen seksen liranın gelmediğini bildirdim.

'Adliyye Müfettişi'nin raporunu yazdım tesrî'ini ricâ ettim. //XXIV-184//

29 Mercoledì

22 Şevvâl

Lehulhamd gözlerimin ağrısı taḥaffûf etti fakat soğuk almışım biraz rāḥatsızım.
//XXIV-185//

30 Giovedì

Bugün Ağcaşar'a gidecek idim. Öğleden sonra rāḥatsızlığım tezâyüd etti. Derece-i ḥarâret otuz sekizi buldu. //XXIV-186//

Note

Қыт'a

Kızmasın kimse Rızâ Tefvîk'e

Şulḥü imzâlamağa gitti diye* [*دی یه] yazılmış]

Çünkü i'dâm olunan maḥkûmun

Çektirirler ipini çingeneye

(‘Âkif) //XXIV-187//

Luglio

1 Venerdì

24 Şevvâl

Su'ād ile Münib'i Kâdî Sa'îd Efendi ve bizim Kâsım ile beraber Ağcaşar'a gönderdim.

Râhatsızlığım devâm ediyor.

Sâ'at altıda (ezânî) derece-i harâretim otuz dokuza çıktı üç sâ'at bu hâlde devâm etti.
//XXIV-188//

2 Sabato

25 Şevvâl

Ağcaşar kıyısından 'avdet ettiler. Harâretim otuz beşe kadar tenezzül etti. Doktor İbrâhîm Bey bakıyor. Râhatsızlık devâm ediyor. //XXIV-189//

3 Domenica

Bugün ~~yevm-i cül~~ tapu kâtibliği ve mâliyyede müfredât kâtibleri ilgâ edilmiştir.
//XXIV-190//

4 Lunedì

27 Şevvâl

Bugün yevm-i cülüstür.

Derece-i harâretim hâl-i tabî'ide olmakla beraber hâlsizim.

Hükümet kapısı önünde cülûs hasebiyle bir du'â kırâ'at edilmiştir. //XXIV-191//

5 Martedi

Yorgan pek kalın gelmiş gece üzerimi açmışım. Şabâhleyin uyandığında üşüdüğümü hissettim. Bugün düne nisbetle daha rāhatsızım. Hastalığımın ilk gününden beri ‘amel devām ediyor.

4 Temmūz şenliğinin ilgā edildiğine dā’ir Qā’im-i Maqām-ı Qazā’ya resmī bir telgraf gelmiştir.

Re’is Nesīb Müdde’i-i ‘Umūmī Ziyā ve İbrāhīm Efendilerin ‘azline dā’ir Qāḍī Sa’īd Efendi’ye Livā Müdde’i-i ‘Umūmīsi* [*عمومی yazılmış] tarafından bir telgraf gelmiştir. (1)

Dün ve bugün mizānūlhavā gölgede yirmi dokuzdur.

(1) Livā Müdde’i-i ‘Umūmīsi’nin telgrafı 4 Temmūz 37 vekāletin emr-i telgrafisi 3 M“ //XXIV-192//

6 Mercoledì

29 Şevvāl

Es’adağazāde ‘Ömer Ağa geldi maḥdūmu Meḥmed ‘Avnī için Niğde Mutaşarrıfı Kemāl Bey’e bir tavşiyeye aldı. Zirā‘at Bankası refākatine tavşiyeye ettim.

Jandarma Mülāzımı Nūrī Efendi için de ‘Umūm Jandarma Kumandanı Gālīb Bey’e mektūb yazdım. //XXIV-193//

7 Giovedì

Çok şükür hastalığım taḥaffūf etti. //XXIV-194//

8 Venerdì

1 Zilka‘de-i Şerīfe

Maḥkeme-i Şer‘iyye Başkâtibi ‘Ârif Efendi’nin münhal bulunan Ürgüb Bidâyet Maḥkemesi başvekâletine ta‘yînini Niğde Kâdîsı Meḥmed ‘Alî Efendi’ye tavşiyeye ettim.

Yûnân ta‘arruzu Bursa cebhesinden başladı. //XXIV-195//

9 Sabato

Ürgüb Bidâyet Maḥkemesi başkitâbetine Niğde Encümenince ta‘yîn olunan ‘Alî Bey nâmında biri gelmiştir.

Ekmekçi Sucuzâde Hâcî Efendi’ye evvelce Faḥrî Efendi vâsıtasıyla yetmiş lira vermiş idim. Buğday aldurdım.

Bugüne kadar (51) kîle buğday aldı. Nakliyesiyle berâber

7186,30	etmiş
7000	evvelce Faḥrî Bey vâsıtasıyla verdim
186,30	
186,30	Kâdî Efendi vâsıtasıyla verdim
000,00	
55	Nakliyye ücreti
	ğurüş olup mütebâķisi zaḥîre
	bedelidir ve bir buçuk ğurüştur* [*son iki kelime şarîḥ okunamıyor]

Aksarâyılı Nisârîefendizâde* [*نثرى افندى زاده yazılmış] ‘Alî Rızâ Efendi bir teneke içinde on iki oķka yağ göndermiştir. //XXIV-196//

10 Domenica

3 Zilka‘de

Mübāya‘acızāde Yovakim Efendi geldi. 30 Hāzīrān 37 ta’rīhli ve Kostaki imzālī bir telgraf gösterdi. “Şeyhülislām Hāyri Efendi Hāzretlerine yüz lira veriniz. Nümero sekseniki. Kostaki.”

Zīrine yazdığım şerh “İstanbul’dan ‘ā’ilem taraflarından Yovakim Efendi vāsıtasıyla gönderilen yüz lirayı aldım. 10 Temmūz 337 Hāyri.”

Muştafā Kemāl Paşa’ya mektüb yazdım. Velī‘ahd Hāzretlerinden evvelce aldığım mektūba cevāb taq̄dīm etmediğimi yazdım fikrini sordum. Küçük Arslan’ın da Ankara’ya gelmiş olduğunu işittiğimi söyledim. Refiği ‘Alī Kaptan’dır. Maltepe’de mandıra şāhibi Hāfiz Lütfullāh Efendi vāsıtasıyla Polis Müdiri Taḥsīn’e intisāb etmişler.

Ürgüb’de Bidāyet Maḥkemesi’nin münḥal bulunan a‘zālīgına müderrisinden Berberzāde Meḥmed Efendiyle Sābiḳ Başkātib Kaşşāboğlu ta’yīn olundukları telgrafları, teblīg gelmiştir. Berberoğlu Meḥmed Efendi’yi Müfettiş’e ben tavsiyye ettim. Müfettiş’in iş‘arı neticesi olarak ta’yīn olundu. //XXIV-197//

11 Lunedi

Öğleden sonra Aşçızāde Muştafā Ortaḥişār çayında dāmādı Na‘lband Emīn Usta’nın oğlunun derebāğına gittik. Evden çıkacağım zamān merdiven altındaki dīvāra benim ḥatt-ı destimle Kāsım Efendi’ye yazılmış bir mektūbumu ta’līḳ etmişler kopardım aldım. Me’ālī “Fa Fī 27 Ağustos 306 ta’rīhli mektūbunu aldım. Muḳaddemā vuḳū’a gelen İsmā’il’in vefātı bence pek büyük te’essüratı mūcib olmuş idi. Faḳat şimdi ‘amūcamın ḡaybūbet-i ebediyye-i nāgehānisi her şeyi unutturdu. ‘Amūcam deḡil pederim idi ilḥ 22 Eylül 306.” Zāhrında: “Mektūbunuzun yüzünü Dersa‘ādet’te Fātīḥ’te Baḥr-ı Sefid Başkurşunlu Medresesi talebesi Muştafā Hāyri Efendi’ye diye* [*دییه yazılmış] yazınız birāderim. Sersākizāde Muştafā Şıdkī Efendi’ye selām söyle.” //XXIV-198//

12 Martedi

Öğleden sonra oğlum Su‘ād ile bizim bağçeye gittim. //XXIV-199//

13 Mercoledì

İkindiden sonra Hâcî Aḥmed Ağa yanımızda olduğu hâlde Su'âd ile ~~K~~ Kavrolos'taki tarlaya gittik. //XXIV-200//

14 Giovedì

Gözlerimin ağrısı nüksetti. Sol gözüme kan geldi. Bugün evden çıkmadım.

	700	teneke gaz
5	1240	teneke zeytūnyağı
	450	ķahve k 5
	2390	pirinç k 25
5	1187	
5	3577	bugün aldığım erzāk bedelidir
5	3577	Sekbānzāde Aḥmed Efendi'ye te'diyye olunmuştur
0	0000	

// XXIV-201//

15 Venerdì

1339

8 Zilka'de

Şabrî Bey'e ve vâsıtasıyla 'Alî Münîf Bey'e İstanbul'da Münîr Bey'e Yâver Nâcî Bey'e, Niğde Mutaşarrıfı Kemâl Bey vâsıtasıyla 'Aşkî Nâ'ilî Bey tavsîṭ edilerek Roma'da Ziyâ Bey'e bunun vâsıtasıyla Sa'id Ḥalîm Paşa'ya Münih'te Necmeddîn Mollâ Bey'e mektûblar yolladım.

Posta geldi. Mekteb-i Sultānī Mūdīri Şālih ‘Ārif Bey’den ‘Adliyye Vekāleti Müsteşārı Tevfik ve Māliyye Vekāleti Müsteşārı Zekā’i Bey’den Konya Vilāyeti ‘Adliyye Mufettişi Fahreddin Bey’den mektūblar aldım.

Avanos Kā’im-i Maḳāmı, Mufettişi, Nevşehir Kādīsı, Ürgüb Müftüsü, Hācī Kūtb Efendi görüşmeğe geldiler.

Birkaç gün muḳaddemden başlayan Yūnān ta‘arruzu devām ediyor. //XXIV-202//

16 Sabato

Dün Avanos Kā’im-i Maḳāmı Hālid Bey’e kireç ısmarlamıştık batmānı onar ğurūştan yirmi batmān gönderdi. Bedeli iki lirayı getirene verdim. Yirmi ğurūş da bahşiş verildi.

Niğde’den Na‘im Efendi’den mektūb aldım. Kerimesinin mäh-ı hāl-ı rümīnin yirmi birinci Pençşenbih gününe nikāh du‘āsına da‘vet ediyor. Faḳat yine bugün Kāsım Efendi’ye gelen telgrafta dāmādın cebhaya sevḳ edildiğinden velīmenin te’ehhür ettiği iş‘ār olunuyor. //XXIV-203//

17 Domenica

Kırşehri Jandarma Kumandanı Aḳmed Tevfik Bey’den mektūb aldım. Ürgüb ile Avanos arasında uğradığı ḳazā ile zedelenen ayağından ıztırābı taḳaffūf ettiğini ve birkaç güne ḳadar vazifesine başlayabileceğini yazıyor. //XXIV-204//

18 Lunedi

1339

11 Zilka‘de

Dört kile bulgur kaynattırdım. //XXIV-205//

19 Martedi

Bu aḥşām ta‘āmını Hācīsüleymānağazāde Aḥmed Ağa’nın Tilkideresi’ndeki*
[*در مسنده سنده کی] yazılmış] bāğında yedim gece birde mehtābda ‘avdet ettim.

Aḥmed Ağa’ya iki lira verdim. Dāmādı ‘Ākif vāsıtasıyla tavuk alacaklar. //XXIV-206//

20 Mercoledì

Ankara’dan Telgraf Müdīr-i ‘Umūmī Şabrī Bey’den şu telgrafı aldım.

“18 Temmūz’da ‘ā’ile-i muḥteremeleri İstanbul’dan hareket etmiş olduğu ma‘rūzdur Efendim.

19 Temmūz 37 Müdīr-i ‘Umūmī Şabrī.”

Samsun Mutaşarrıfı Sezā’ī Bey’e telgraf yazdım. ‘Ākif’in ‘arabacısı ile göndermesini ricā ettim. //XXIV-207//

21 Giovedì

Bizim Ürgübağasızāde ‘Ākif Çakıllı’da* [چاقیللی ده] yazılmış] Yesārī Efendi merḥūmdan geçen Derebāğ’a da‘vet etti. Bu aḥşām ta‘āmını çocuklar Su‘ād ve Münīb ile ve Kāsım ve Aḥmed Ağa ile orada tenāvül ettik. ‘Avdette refiḳamdan İnebolu’dan şu telgrafı aldım.

“Samsun’dan geliyoruz. ‘İzzet Bey’in ‘ā’ilesi de berāberdir. 20 Temmūz 37”

Bu ‘İzzet Bey Ürgüb jandarma yüzbaşısıdır. //XXIV-208//

22 Venerdì

714

1339

15 Z̄ilka'de

Refiḳamdan bir telgraf aldım "Sālimen Samsun'a çıktık. 21 Temmüz 337."

Bu aḥşām Ḳāḍī Sa'dī Efendi'nin ḥānesinde çocuklarım Su'ād ve Münīb 'amūca ve dayızādelerimle yemek yedik. //XXIV-209//

23 Sabato

Ulaşlı ḳaryesinden merḥūm 'Abdullāh'ın oğlu Ḥalīl'in dāmādı Ḥüseyn geldi. Kendisine iki lira verdim tavuk ve piliç almasını söyledim. //XXIV-210//

24 Domenica

Na'īm Efendi Niğde'den geldi.

Merkeblerin toplanıp Kırşehri'ne* [*قیرشهری نه] gönderilmesi için emir geldi. //XXIV-211//

25 Lunedi

Bu gece bizim orduya imdād gittiğini rü'yāda gördüm ve 'askerī mūsīḳa sesini görmeden işittim. Ḥayırdır inşā'allāh. Rabbim Anadolu 'asākir-i islāmiyyesini manşūr ve mużaffer buyursun Āmīn. //XXIV-212//

26 Martedi

1339

19 Z̄ilka'de

Samsun Belediye Re'isi Nihād Bey'e telgraf çektim "Ailemin hareketlerinin iş'arı mercüdür." dedim. //XXIV-213//

27 Mercoledì

İstanbul'da Tedkîk-i Mü'ellefât-ı Şer'iyeye Meclisi Re'isi Urfalı Şeyh Şafvet Efendi Avanos Müftüsü Zekeriyâefendizâde Hâfîz Aḥmed Efendiyle geldiler. Şeyh Şafvet Efendi iki mâh me'zûniyyet almış İnebolu'dan Ankara'ya gelmiş Ankara'dan Kırşehir'ye* [*قیرشهری به* yazılmış] Hâcîbektaş'a gelmiş. Oradan da* [*اورادندده* yazılmış] Ürgüb'e geldi görüştük. Bu aḥşâm tüccârdan Sucuzâde Hâcî Hüseyin Efendi'de misâfirdir. Yemekten sonra gittim görüştük. Yarın Kayseriye tarîkiyle Urfa'ya müteveccihen hareket edecektir. //XXIV-214//

28 Giovedì

Terzizâde Hâcî Hüseyin Efendi geldi. Samsun'a bir telgraf keşide etmiş 'â'ilemin hareketini soruyor. //XXIV-215//

29 Venerdì

İkindiden sonra Kâdî Seyyidî Efendiyle birlikte Çürüktepe civârındaki içmeceye gittik. 'Avdette Çürüktepe'deki bâğa uğradım. Hârâb olmuş ve oralar ḥaylî tebeddüle uğramış. Yerini bulamadım. //XXIV-216//

30 Sabato

14 Hazîrân'da Zirâ'at Sâbık Me'mûru Memdûh Bey'in tavsiyesine cevâb olarak İktisâd Vekîli Celâl Bey'den 14 Temmûz 37 ta'rîhli mektûb aldım. Bu sene bûdçesinde ma'âşının bin gürûşa iblâğı şüretiyle terfî'i muḳarrer olduğunu yazıyor.

Jandarmanın İzzet Bey geldi. 'Â'ilesinden Alaca'dan telgraf almış. Yarın Yozgad'da imişler. Bizimkilerin* [*كیلرک بزم yazılmış] berâber olduğu mechûldür. Çünkü bize bir ḥaber yoktur. //XXIV-217//

31 Domenica

1339

24 Zilka'de

Meb'ūs 'Abdülkâdir Kemâlî Bey geldi. Konya'da bulunan 'â'ilesini Niğde'ye celbedecek imiş Niğde'ye gitti. Üç mäh me'zûniyyeti var imiş. //XXIV-218//

Note

İstanbul'dan Peyâm-ı Şabâh'ın 31 Mayıs 337-1921 ta'rîhli nüshasını göndermişler. 'Alî Kemâl Bey Peyâm-ı Eyyâm serlevhalı maqâlesinde pek ğarîb mü'tâla'ada bulunmuş.

“Geçen gün bu sütünlarda vaqıflarımızın ehemmiyyetinden bahşeder iken Hayrî Efendi'nin eyyâm-ı nezâretindeki icrâât-ı hasenesini o meşhûr vaqıf hânları zikreyledikdi. Elfazl mâ şehedet bihi elâ'dâ'. 'Alemdâr refîkimiz de bir zât-ı muhterem bu münâsebetle Hayrî Efendi'nin yine evkâfta birçok seyyi'âtini hem de müdellelen ta'dâd eyliyor. Âmennâ zâten o efendinin biz 'umûmiyyetle senâkârı değiliz ilh” dedikten ve kânâ'at-ı siyâsiyyemi ocağa (Cem'ıyyet'e) sattığımdan bahşettikten sonra maqâlesine şöyle nihâyet veriyor:

“Daha acı bir haqîkat söyleyelim mi? Ocak Cem'ıyyet vesâ'ire bahşi bir tarafa ne zamândan beri* [*aman dıneri yazılmış] biz bu nezârete gelen ve giden nâzırları uzaktan ve yakından gördük bu zevât-ı kirâmın içinde mâddî ve ma'nevî mezâyâ i'tibâriyle o Niğdeli herîfin fevkinde şahşıyyetlere teşâdüf etmedik. Ocağın her türlü fezâhatlerine cinâyetlerine çarnâçâr göz yuman Hayrî Efendi yalnız fa'âl-ı umûr-ı isnâ* [*اثننا isnâ اثننا] okunacak gibi yazılmış] değildi. Müstakîm idi de. O derecede ki devr-i fezâhattan şifrülyed çıktı. Bu fazîlet de pek yabâna atılamaz çünkü sonradan gördük çok hâcîların çıktı haçı zir-i bağalde.

intihâ”⁹¹

‘Alemdār’a yazan o zāt-ı muhteremi bilmediğim* [*بيکمدیکم yazılmış] gibi yazdığı o müdellel seyyi’âtimi görmediğimden müte’essifim. Bunlar boş şeylerdir. Rabbimin ‘ināyeti ve refîk-i mesā’ilerimin himmet ve mu‘āvenetleriyle ben Evkâf’ta hizmet ettim. Faḫaḫ Meşîḫat-ı İslâmiyye’deki [buradan sonrası bir önceki sayfanın alt tarafına yazılmış] hizmetim daha çoktur ve büyüktür. Ancak Meşîḫat’teki hidemâtım Evkâf gibi mādî olmadığından göze görünmüyor. Faḫaḫ bir gün gelecek erbâb-ı inşâf ve ḫamiyyet onun için de sütünlar ile yazı yazacaktır. Âḫ İttihād ve Teraḫkî cem‘iyyet-i muhteremesi için yüz karası olan ba‘zı eşḫâş araya girmese idi de ben de Meşîḫat ve Evkâf’ta birkaç sene daha hizmet edebilse idim. ‘Âlem-i İslâm’a ve Türklere hizmet nasıl olurmuş o zamân görülecek idi. Son zamânlarda Cem‘iyyet’te söz şâhibi olanlardan ba‘zıları beni Türklük ‘aleyhinde mücerred bir İslâmcı olmak üzere telaḫkî ettiler de isti‘fâya kadar mecbûr ettiler. Ba‘zı zevâtın ḫasedi de bu ḫuşûşta ‘âmil-i mü’essir oldu. Kim ne derse desin benim ḫânâ‘atime göre menâfi‘-i ‘âlîyye-i İslâmiyye ile Türk menfa‘ati tev’emdir.

Ürgüb’de Ḥayrî //XXIV-219//

Agosto

1 Lunedi

1339

25 Zîlḫa‘de

Şabâḫleyin Ḥâkim Sa‘dî Efendiyle Temenni’ye gittik. Selâḫin-i Selçukiyye’den Kılınç Arslan Ğâzî’yi ziyâret ettik.

Bugün bir yük kömür aldık. Üç lira verdim. Altı oḫḫası yirmi bir gürüştan.

Samsun Mutaşarrıfı Sezâ’î ve Belediye Re’îsi Nihâd Beylerin telgrafları.

“‘Â’ile-i muhteremeleri yirmi iki Temmüz Kırşehir tarîḫiyle ḫareket buyurmuşlardır.

30 Temmūz 37 Nihād. Sezā'ī" //XXIV-220//

2 Martedi

Çavuşinli 'Alî Çavuş'a iki buçuk lira verdim. Bir lirası ile yumurta almasını bir buçuk lirasıyla da gürük* [*كورك yazılmış] tavuk piliçleriyle* [*پيلج لريله yazılmış] birlikte almasını tenbîh ettim.

Ürgüb Re'isi Şemseddîn Efendi geldi. Bizim ~~Hasan~~ 'Ömer Kâşif Efendi'nin birâderzâdesi imiş. Kâşif Efendi değerli kuzâttandır.

Avanos'a geldiklerine dâ'ir refîkamdan bir telgraf aldım. Bakalım bugün gelebilecekler mi?

Dârülfünûn mu'allimlerimden Emîn Beyle İsmâ'îl Hâkkî Bey geldiler. Emîn Bey Niğdelidir. Sâbık Niğde meb'ûsudur. Niğde'ye gidiyorlar.

Refîkam ezânî sâ'at on iki râddelerinde geldi. Yanında bizim Rızâ Bey yetiştirmesi Şükrî vardır. Vâlidesi Yozgad'dan ayrılmış Kırşehri'ne* [*قيرشهرى yazılmış] oğlunun nezdine gitmiştir. //XXIV-221//

3 Mercoledì

Niğde meb'ûslarından İsmâ'îl Hâkkî Paşa üç mâh me'zûniyyetle kıyâyesi Mocan'a gelmiş. Bugün geldi görüştüm. Yünân'a karşı ordumuzun kuvve-i manşûriyyesi yerinde olduğunu ve 'adeden pek ziyâde olan Yünân ordusuyla muhârebeyi kabûl etmeyerek Eskişehir'i dahî terkederek çekildiğini ve Ankara civârında 'umûmî bir muhârebe olmak ihtimâli bulunduğunu fağat Kumandan 'İşmet Paşa'ya pek ziyâde i'timâd-ı 'umûmî olup eğer kumandan muvâfiğ görmez ise Ankara'dan dahî ordumuzun gerilere çekileceğini anlattı. //XXIV-222//

4 Giovedì

28 Zilka'de

Şükri bugün Sivas'a gitti. On iki liraya bir 'araba buldu. On yedi lira verdim.

Sivas Vâlisi Hâzım Bey'e ve Maḥkeme-i Temyiz-i Hukuk Re'isi 'Abdullâh Efendi'ye birer tavsiyye verdim. Şükri bugün gidecek idi gidemedi yarına kaldı. //XXIV-223//

5 Venerdi

1339

29 Zilka'de

Şükri bugün gitti Allâh selâmet versin. //XXIV-224//

6 Sabato

1339

1* Zilhicce

Bugün gelen ajans Ankara'da Büyük Millet Meclisi Muştafâ Kemâl Paşa'ya başkumandanlık vazîfesini tevdi' etmiş ve meclisin şalâhiyyetini de üç mâh müddetle Paşa'ya vermiştir. Bu müddetin hitâmında temdidi haqqı Meclis'indir. Bu huşûşa dâ'ir tanzim olunan kânûnun metni ajans ile neşr ve ta'mim olunmuştur. //XXIV-225//

7 Domenica

Bugün gelen ajansta dünkü tebliğ ile beyân olunan başkumandanlık tevcîhi üzerine Muştafâ Kemâl Paşa'nın meclisteki nuṭku ve buna muḳâbil ba'zı meb'ûsların nuṭukları yazılıdır. Her iki taraftan da memnûniyyet izhâr* [*اظہار yazılmış] olunuyor.

Bugün gelen ajansın ta'rîhi 6 Ağustos Sene 337'dir. "Dünkü ictimâ'da ittifâk-ı ârâ ile başkumandanlığa intihâb edilen Meclis Re'îsi Muştafâ Kemâl Paşa Hâzretleri alkışlarla mühim bir nuṭuk irâd etmiştir." dedikten sonra ba'zı fıkralarını dercetmiştir* [*ایتمش در]. Ez en cümle "Efendiler zavâllı milletimizi esîr etmek isteyen düşmanları* [*دو شمنلری] 'inâyet-i sübhâniyye ile behemeḥâl mağlûb edeceğimize dâ'ir olan emniyyet ve i'timâdım bir daḳîka olsun sarsılmamıştır." dedikten sonra nihâyette "Binâ'en'aleyh hey'et-i celîlenizden aldığım feyz ile bu daḳîkadan i'tibâren başkumandanlık vazîfe-i (milliyyeye) başlıyorum." demiş şiddetle alkışlanmıştır. //XXIV-226//

8 Lunedi

Bizim Hâcî İbrâhîm bugün Niğde'ye gitti. Jandarmaya kaydını istid'â ediyor. Niğde Jandarma Kumandanı'na bir tavsiyye verdim.

304 ve 303 ve 302 ve 301 ve 300 tevellüdlüleri 'askere da'vet olundular. //XXIV-227//

9 Martedi

Sarıbaşzâde Mu'allim Süleymân Efendiyle aḥşâm üzeri bağçeye gittim. Bağçe suvarılmış pek güzel olmuştur. //XXIV-228//

10 Mercoledì

1339

5 Zîlhicce

Bugün gelen 9 ta'rîhli ajans Esbak Dâhiliyye Nâzırı Fetḥî Bey'in Ankara'ya geldiğini yazıyor. //XXIV-229//

11 Giovedì

Hâcî İbrâhîm Niğde'den 'avdet etti. Bugün gelen telgrafla bilcümle eşyâ ve erzâk üzerine yüzde kırk rekizisyon emrolunuyor.

Ankara'da Posta Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey'den Fetihî Bey'e bir tebrîk telgrafi yazdım mektûbuna muntazır bulunduğumu bildirdim. //XXIV-230//

12 Venerdi

1339

7 Zilhicce

Bugün çârşûdaki eşyâ ve emvâlin şabt defteriyle rekizisyon mu'âmelesine başlandı. Allâh milletin yardımcısı olsun.

Muştafâ Kemâl Paşa'ya başkumandanlığı Re'fet Paşa'ya da müdâfa'a-i milliyye vekâletini tebrîk eder iki mektûb yazdım.

Samsun'da Belediye Re'îsi Nihâd Bey'e yazdığım mektûba Midhat Bey'e yazdığım mektûbu leffettim. Kâsım'ın reji me'mûrluğunu tekrâr eyledim. //XXIV-231//

13 Sabato

'Aravânlı Hâfîz Kadîr Efendi'nin birâderi geldi. Karyelerinde bir köprü bir de su yoeu yolu ta'mire muhtâc imiş. "Elli lira kâfidir." diyor.

22 Temmûz 337 ta'rîhli Hâkimiyet-i Milliyye gazetesini bugün okudum. Türkiyâ-Rusya Muhâdenet 'Ahdnâmesi Büyük Millet Meclisi 53üncü ictimâ'ında 21 Temmûz'da bilmüzâkere 207 mevcûddan 201 re'y ile alkışlarla kabûl edilmiştir. Mu'âhede (16) mâddeden 'ibârettir. İmzâ edenler bizim taraftan Yûsuf Kemâl Bey Rızâ Nûr Bey 'Alî Fu'âd Paşadır.

Rusya Şûrâları Federatif Sosyalist Cumhuriyyeti Hükûmeti tarafından Jorj Çiçerin ile Celâl Korkmazoftur.

İşbu mu‘âhede nüshateyn olarak Moskova‘da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) senesi Martının on altıncı günü tanzîm olunmuştur.

‘Aynı ictimâ‘da Afġān Mu‘âhedeşi de taşdıķ ve çabûl edilmiştir.⁹² //XXIV-232//

14 Domenica

1339

9 Zilhicce

Bugûn ‘arefedir. Oġullarım Su‘ād ile Mûnîb’i aldım peder-i merhûm ile ecdād ve aķrabānın maķābirini aķşām üzeri sâ‘at on birde ziyāret ettik. //XXIV-233//

15 Lunedi

1339

10 Zilhicce

‘İyd-i sa‘îd-i edhâdır. Bayram namāzını cāmi‘-i kebîrde edā ettim. //XXIV-234//

16 Martedi

Aksarāy Ķāđısı ‘İzzet Efendi berāy-ı ziyāret Ürgûb’e geldi. Refākatinde Nevşehir Evķāf Me’mûru Ķayşeriyeli meşhûr Emînefendizāde ‘Abdullāh Efendi vardır. Ürgûb Müftîsi Muştafā Efendi’ye misāfir oldular. Gece gittim i‘āde-i ziyāret ettim.

Aķşām üzeri Niġde Meb‘ûsu Sābıķ Dāhiliyye Vekîli ‘Aķā Bey Ürgûb’e gelmiş Belediye Re’îsi Hālîl Efendi’ye misāfir olmuş henûz görmedim. //XXIV-235//

17 Mercoledì

Şabâhleyin sâ‘at ezânî on ikide ‘Aṭâ Bey Na‘îm Efendiyle birlikte faḳîrḥâneye geldi.

Gece Belediye Re‘îsi Ḥalîl Efendi’nin Kayakapısı’ndaki ḥânesinde misâfir ‘Aṭâ Bey’e i‘âde-i ziyâret ettim. ‘Aṭâ Bey “Dâḥiliyye vekâletinde bulunduğum sırada Hey’et-i Vekîle Afğân sefâretine birini aradı. ° °Sâbıḳ Mâliyye Vekîli Ferîd* [*فیرید yazılmış] Bey ḥâhişli bir tâlîbdir lâkin olmaz.’ denildi. Sizi de mevzû‘-ı baḥş ettiler. Aḥvâl-ı şîḥḥiyyenin müsâ‘id olmadığı söylendi. Bana sordular ‘Kendisinden soralım.’ dedim.” dedi. Ben de “Aḥvâl-ı şîḥḥiyyem müsâ‘id olsa pek ziyâde arzû ettiğim bir ḥidmettir.” dedim. “Ankara’da iken Muştafâ Kemâl Paşa da bunu biraz îmâ etmiş idi.” sözünü ‘ilâve eyledim. Bu ḥuşuş ciddî bir şürette teklîf edilse ḳabûl ederdim. //XXIV-236//

18 Giovedì

Bugün Ḳâsım Efendi’nin baldızı Zârîf ile Ürgüb Bidâyet Re‘îsi Şemseddîn Bey’in nişân merâsimi bizim evde yapıldı. Kadınlar yaptı. * //XXIV-237//

19 Venerdì

1339

14 Zilhicce

Meb‘ûs ‘Aṭâ Bey Sinason tarîḳiyle ‘avdet etti. Meb‘ûs İsmâ‘îl Ḥaḳḳî Paşa da Ürgüb’e geldi. Faḳîrḥâneye geldi görüştüm.

Na‘îm Efendi’nin ḥânesine bugün naklettim. //XXIV-238//

20 Sabato

15 Zilhicce

Na‘îm Efendi’nin ḥânesi fenâ değıldir. Ürgüb’e göre mazbûṭ bir evdir. //XXIV-239//

21 Domenica

Niğde Mutaşarrıfı Kemâl Bey vâsıtasıyla Malta'da Sâbit Bey'e bir mektûb gönderdim.

Dün gece pâzâr gecesi yine böbrek sancısı şiddetle geldi çok zahmet çektim. Dört sâ'at kadar devâm etti. Kazan içinde banyo yaptım.

Cenâb-ı Hâk müsä'ade ederse Su'âd ile Münîb yarın Samsun tarîkiyle İstanbul'a 'avdet ediyorlar. Bizim Ürgübağasıoğlu 'Ākif'in 'arabası ile gidecekler. 'Ākif 'araba ücreti olarak kırk lirâdan fazla almadı.

Çocuklarıma altmış lira verdim. Şadr-ı Esbağ 'İzzet Paşa'ya Münîr ve Ebül'ulâ Beylere birer mektûb yazdım. Münîr Beyle Ebül'ulâ Bey'e birer teneke peynîr Ebül'ulâ Bey'e bir teneke de sâde yağ gönderdim. Şıhhiyye* [*صحينه yazılmış] İdâresi Müdürü Emîn Bey'e Erkân-ı Harb Kâ'im-i Mağâmı Hüsni Bey'e Habîb Bey'e mektûblar yazdım. Çocuklarım götürecekler. //XXIV-240//

22 Lunedi

1339

17 Zilhicce

Sevgili evlâdım Su'âd ile Münîb bugün öğleden sonra ezânî sâ'at dokuzda hareket ettiler. Bu aḥşâm Avanos'ta kalacaklar yarın erken hareketle Kırşehir'i'ne yetişmeye gayret edecekler. Belki Kırşehir'i'nde büyük vâlideleri ve dayıları yanında birkaç ka gün kalırlar oradan Mecîdiyye, Yozgad, Alaca, Çorum, Merzifon, Havza, Kavak, Samsun'a gidecekler oradan bahren İstanbul'a mekteblerine Galata Sultânîsi'ne gidecekler. Kapı önünde ka Na'im Efendiyle Kâ'im-i Mağâm Nedîm Bey, Kâdi Sa'dî Efendi Müftî Muştafâ Efendi Hâcî Kuṭb Efendi, bizim Kâsım Efendi Tahîrîrât Kâtibi Hasan ve sâ'ir zevât toplandılar. Müftî Efendi bir du'â okudu. Rabbim selâmet ihsân buyursun vücûdlarına şıhhat versin dîn ve 'akıllarını muḥâfaza ve müzdâd eylesin ayrılır iken metânet gösterdiler ağlamadılar. Ben te'essürümü ketmettim onlara metin

göründüm faķaķ onlar gittikten sonra biraz ağladım ıattā bu saķırları yazar iken iki damla yaŗ yanaklarıma yuvarlandı. //XXIV-241//

23 Martedi

Sađ kulağımın altında çene kemiğine yakın bezlerden biri kesb-i iltihāb etti. Bugün deŗildi. Doktor İbrāhīm Bey geldi pansuman yaptı. Bundan beŗ altı sene muķaddem meŗīhatten isti‘fāmı müte‘ākıb ‘aynı mağalde bir bez daha iltihāb kesbetmiŗ Doktor Mađmūd ‘Aķā Bey’in bizim Rā’if ile berāber ‘ameliyyāt icrāsiyle kesb-i iltiyām eylemiŗ idi. Bu def‘a ehil doktor olmadığı için korkuyorum. Cenāb-ı Őāfi‘-i Haķīķatin ‘ināyetine kalmıŗtır. //XXIV-242//

24 Mercoledì

1339

19 Zīlhicce

Mübāya‘acıoğlu Yovakim Efendi geldi İstanbul’dan aldığı Şu telgrafı irā’e etti.

“Ürgüb’de Mübāya‘acı Yovakim

Őeyhülislām Hayrī Efendi Hażretlerine seksenaltı lira veriniz nūmero beŗ.

Teodoraki.”

Aldım Yovakim Efendi getirdikten sonra saydım seksen beŗ buçuk lirādır.

10 Temmūz 921 ta’rīhli muđtırada muđarrer olduđu üzere gine Yovakim Efendi vāsıtasıyla yüz lira gelmiŗ idi.

Bu seksen altı lirayı muđaŗŗeŗātımdan Münir Beyefendi göndermiŗ olacaktır. //XXIV-243//

25 Giovedì

20 Zilhicce

Bizim Hâcîsüleymanağazâde Aḥmed Ağa'nın oğlu İsmâ'îl Avanoslu Ḥasan'ın hafîdi 'Alî Efendi'nin kerîmesiyle ve Ürgüb Re'îsi Şemseddîn Bey de Kâsım Efendi'nin baldızı Zârîf ile evlendiler düğünleri oldu. //XXIV-244//

26 Venerdi

Eskişehir* [*اشكيشهر yazılmış] görüştüğüm Doktor Kâ'im-i Maḳâm Ürgüblü Kemâl Müdâfa'a-i Milliyye Vekâleti'nden şihhiyye müfettişi ta'yîn olunarak Ürgüb'de beş yüz yataklı bir ḥastaḥâne açmak* [*أجماق yazılmış] üzere evvelsi gün gelmiş. Bugün geldi görüştüm. Yâremi de mu'âyene etti.

Ḳayseriyye Şulḥ Hâkimi Faḥrî Bey'den mektûb aldım. 'Alî Münîf Bey'in orada olduğunu ve bugünlerde Niğde veyâ Silifke'ye gitmek üzere bulunduğunu yazıyor. Ürgüb'e gelmesini yazdım. Ürgüb'de oturamaz ise Nevşehir'i ihtiyâr etmesini bildirdim. //XXIV-245//

27 Sabato

Na'im Efendi yarın Niğde'ye 'avdet edecektir. Yeni dâmâdı İhtiyât Zâbîti Muştafâ Tevfik Efendi için Konya Vâlîsi Gâlib Paşa'ya tavsiyye verdim. 1 ma'iyetinde istihdâmını 2 münâsib müddetle Niğde'ye velîmelerinin icrâsı için î'zâmını ricâ ettim.

Müdâfa'a-i Milliyye Vekîli Re'fet Paşa'dan 26 Ağustos Sene 37 ta'rîhli bir telgraf aldım. 12 Ağustos Sene 37'de yazdığım ~~telg~~ tebrîk mektûbuna cevâbdır. Metn-i telgraf

“Ürgüb'de Şeyḫülislâm-ı Esbaḳ Ḥayrî Efendi Ḥazretlerine

Teveccühât-ı sâmilere 'arz-ı şükrânla taḳdîm-i ta'zîmât eylerim Efendim.

Re'fet.”

Doktor Qâ'im-i Maqâm Kemâl Bey İbrâhîm Beyle berâber geldi. Yâremi biraz yardı ve temizledi. Epeyce zağmet çektim. //XXIV-246//

28 Domenica

1339

23 Zîlhicce

Bu şabâh Na'im Efendi Niğde'ye gitti.

Nevşehir Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Efendi geldi. Bilhâşşa ziyâret için geldiğini söyledi. Bandırmalı Çerkes imiş. İsmi Hâyardar Bey. //XXIV-247//

29 Lunedi

Zirâ'at Bank Müfettişi Kırşehirli Hâlîl Nâcî Efendi Ürgüb Zirâ'at Bank Me'mûru Memdûh Efendiyle geldi görüştüm. Niğde'ye gidiyor ~~xxx~~ Kırşehri'den geliyor. Bekir Ağa'dan selâm getirdi.

Bugün de doktorlar yâremi temizlediler. Öğleden sonra Malta'daki Bahriyyeli Ra'uf Bey'in eniştesi 'Azîz Beyle Lazistân Meb'ûşu Doktor 'Âbidîn Bey geldiler. "Kırşehri'nden Qayşeri'ye gidiyoruz bilhâşşa seni ziyârete geldik." dediler. Bu ağışam misâfir ettim. Yarın gidecekler. Benim Afgân sefâretine intihâbım için Ankara'da meb'ûşân meyânında haylî mesâ'î mevcûd imiş. Ez en cümle İzmir Meb'ûşu Mağmûd* [*محمو yazılmış] Es'ad Efendi çok çalışıyor imiş. Qayşeriyye'de birkaç gün kaldıktan sonra Ankara'ya 'avdet edeceklerini söylüyorlar. //XXIV-248//

30 Martedi

1339

25 Zilhicce

‘Aziz Beyle ‘Abidin Bey Kayseriyye’ye şabâh sâ‘at on ikide hareket ettiler. Bugün İncesu’da kalacaklar.

Bizim Cebecizâdelerin evrâkıını bugün tedkîk ettim. Ehemmiyyetli bir şey yoktur. Pederim ‘Avnî Efendi’nin İstanbul’dan 13 Muharrem Sene 74 ta’rîhli bir mektûbu var. Benim velâdetimden on sene evvel yazılmıştır. Cebecizâde İsmâ‘il Efendi’ye yazılmıştır. Mektûbun nihâyetinde “Birâderim İslâmbol’u ‘ömründe bir kerre görmek farz imiş. Bu kadar yetiştir.” demesine nazaran pederin İstanbul’a ilk def‘a seyâhâti olacaktır. Mektûbun bâlâsında – “Şavb-ı ‘âlinizden müfâreketle on yedi gün de Beşiktaş’ta Fünûnlu* [* فنونلو yazılmış] Hâcî Muştafâ Ağa’nın konağında soluk aldık.” demesine göre ilk mektûbudur. Evkâf Müşiri Hâsib Paşa’nın ‘azliyle ‘Alî Gâlib Paşa’nın ta’yini üzerine yeniden tahliş edildiğini henüz irâde çıkmadığını yazıyor me’mûriyyetine müte‘allıktır. [devâmı 31 Mercoledì’nin altında çizgiyle ayrılmış] //XXIV-249//

31 Mercoledì

1339

26 Zilhicce

‘Abdullâh ‘Azmi Efendiyle Hâriciyye Vekâleti Müsteşârı Su‘âd Bey ve Hâriciyye Hukûk Müşâviri Münir Bey Kayseriyye’ye gelmişler. Kendilerinden müşterek bir mektûb aldım.

Mezkûr evrâk arasında Cebecizâde Muştafâ Efendi’nin büyük birâderi İsmâ‘il Efendi’ye 17 CA Sene 65 ta’rîhli bir mektûbu vardır. İstanbul’dan yazıyor. Pederim ‘Avnî Efendi’ye ve ‘emim Münib Efendi’ye ve vâlideleri kadınlara selâm yazıyor. Demek ki o ta’rîhte pederin vâlidesi Emîne ve ‘amûcam Münib Efendi’nin vâlidesi Raḥîme Hanımlar ḥayâtta imişler. Cebecizâde İsmâ‘il Efendi Münib Efendi’nin hemşiresi ‘Ā’işe* [* عائشه yazılmış] Hanım’ın zevcidir.

Pederim sālifüzzıkr mektübunda “Reşâdetlu Hâcî Şeyh Efendi’den su’âl olunur ise artık hakkında olan taltîf ve hürmeti tahrîr ile ifâde edelim. Sarâyda üst kattan bir oda verip tabla ta’yîn eyledi yüz cild kadar kitâb //XXIV-250//

Note

almak çok a’lâ olur. Size ve Hâcî Aḥmed’e selâm-ı ‘aşk niyâz eder.” fıkrası Temenni’de Kılinc Arslan Ġâzî Türbesi’ni inşâ ettiren Hâcî Dervîş’ten bâḥiştir. Zamânımızda vefât eden Nâ’il Efendi’nin pederidir. Bu Hâcî Dervîş bizim Cebecizâdelerden ḥaylî pâra almış te’diyye edememiştir.

Mümâileyh İsmâ’il Efendi’ye bir de 29 CA Sene 71 ta’rîhli Yeşil Ağa’nın mektûbu vardır. Birâderi Yesârî Efendi’den şikâyet ediyor. Kendinden mâ’adâ kimsenin ‘aqlını beğenmediğini ile ithâm ediyor. Yesârî Efendi kayınpederimdir.

İsmâ’il Efendi’nin memleketce muḥterem ve emîn bir zât olduğu mektûbların tarz-ı tahrîrinden anlaşılıyor. //XXIV-251//

Settembre

1 Giovedì

Ürgüb evḳâf me’mûrluğuna ta’yîn olunan Mucur Me’mûru Ḥasan Efendi dün Ürgüb’e gelmiş. Bugün geldi görüştüm.

Bizim ‘Ākif bir batmân bal aldı. Oḳḳası elli gurūşa. Bir kaç gün muḳaddem de Hâcî Aḥmed Ağa da oḳḳası elli yedi buçuk gurūştan üç oḳḳa bal almış idi. Faḳat Hâcî Aḥmed Ağa’nın aldığı pek beyâz ve iyidir* [*ای در* yazılmış].

نستعید بالله. یا ایها الذین آمنوا
لا تدخلوا بیوتا غیرَ بیوتکم حتی تستأینوا
وئسألوا علی اهلها ذلکم خیر لکم لعلکم تذكرون _ الایه _
سوره نور

2 Venerdi

1339

28 Zilhicce

Fethi Bey'den Ankara'dan bir mektub aldım. Mektubunun vuşulu sıralarında harbin neticesine da'ir bir haber alabileceğimizi iş'ar ediyor. Evkâf Nezâreti Sâbık Levâzım Müdiri Hâşim Bey'den daħi bir mektub aldım. //XXIV-253//

3 Sabato

1339

29 Zilhicce

Kırşehri'nden oğlum Münib'den 'amucası Kâsım Efendi'ye bir mektub geldi. Ağustos'un yirmi yedisinde yazılmıştır. Bir gün sonra hareket edeceklerini yazıyor.

Hâcîsüleymânağazâde bizim Aħmed Ağa'nın oğlu İsmâ'il te'ehhül etmiş idi. Bugün "ilk geliş" ta'bir ettikleri kız 'â'ilesine verilen ziyâfet için gittim. //XXIV-254//

4 Domenica

1340

Re's-i Sene-i Hicriyye-i Kâmeriyye

1 Muħarrem Elħaram

Malta seyâhatini bir deftere yazmak istiyorum. Bu huşušta lâzım olan evrâkı ħâvî bağulu pederin ħânesine gönderdim. Bir mâni' zühür etmez ise inşâ'allâh yazacağım. //XXIV-255//

5 Lunedi

Bugün öğleden ikindi ezânını müte‘âkıb Kâdî Sa‘îd Efendi ve Kâsım Efendi ile berâber pederin bağçesine gittik.

Bizim Mühendis Gâlib’e cevâb yazdım Kırşehir postasıyla gönderdim. //XXIV-256//

6 Martedi

1340

3 Muharrem

Bugün gelen ajans feraḥbaḥş idi. Yünânlıların bîtâb ve ta‘arruzlarının ‘aḳîm kaldığını ve inşâ’allâh yakında tebşîratta bulunmak muḥtemel idüğünü yazıyor. //XXIV-257//

7 Mercoledì

Aşçı Şerîf kadın bugün ḥidmetimize geldi. Merķûme Mü’ezzin merḥûm Aḥmed Efendi’nin refîkasıdır.

Aylığını bir buçuk liraya bizim Aḥmed Ağa kesmiştir. //XXIV-258//

8 Giovedì

1340

5 Muharrem

Ankara Vekâlet-i Şer‘iyyesi’nin Medâris Müdiriyyet-i ‘Umûmîsi × Nevşehirli Ḥasan Efendi geldi görüştüm. Eskişehir’den Nevşehir’e hicret eden Tatar Ḥacî Efendi de berâberdir. Yarın Kaşşeriyye’ye gidiyorlar.

Ürgüb Dīvān-ı ‘Umūmiyye Me’muru’nun hānesinde misāfirdir. Gece Ürgüb Re’isi Şemseddīn Beyle gittim i‘āde-i ziyāret ettim. //XXIV-259//

9 Venerdi

Dānesi otuzar pāraya iki yüz yumurta aldırdım.

Cum‘a namāzını dayım merhūm Hācī Muşţafā Efendi’nin cāmi‘-i şerīfinde edā ettim. ‘Avdette Sucuzāde’nin dükkānında biraz oturdum. //XXIV-260//

10 Sabato

1340

7 Muḥarrem

Bugün İstanbul’dan İqdām gazeteleri geldi. En son nüshası 12 Ağustos Sene 37 ta’rīhlidir. //XXIV-261//

11 Domenica

Es‘adağazāde Hācī Ḥasan Efendi dāmādı Karaman Mālmüdiri Nūrī Efendiyle geldiler. Nūrī Efendi Baltacızāde Ḥasan Efendi merhūmun oğludur.

Bir iki günden beri derece-i ḥarāret onu irā’e ediyor. ‘Ādetā soğuktur. //XXIV-262//

12 Lunedi

1340

9 Muḥarrem

Bugün Erciyas Dağı’na kar yağdı. Oturduğum odadan görünüyor. //XXIV-263//

13 Martedi

Ürgüb Reji Me'mûru geldi Niğde Müdiri'nden aldığı tegrâfı irâ'e etti. Kendisi (Hasîb Efendi) Sivas vilâyetinde Koyulhişâr kazâsı reji me'mûrluğuna dokuz yüz gurüş ma'âş ile ta'yîn edildiğinden yerine Ürgüb Muḥâsebe-i Huşûşiyye Me'mûru Kâsım Efendi sekiz yüz gurüş ma'âş ile ta'yîn edilmiştir.

(12-9-37 ta'rîhli teblîğ-i resmîde 23 Ağustos 37 ta'rîhinden beri bilâ fâşıla yirmi bir gün devâm eden Sakarya Meydân Muḥârebesi'nin ordumuzun tâm bir zaferiyle netîcelendiği tebşîr olunuyor.)

Çok şükür Allâh'a. Son fıkradır.

Gece de oğlum Su'âd'dan Samsun'dan şu telgrâfı aldım.

“9 Eylül 37

Şimdi Dersa'âdet'e hareket ettik.

Su'âd.” //XXIV-264//

14 Mercoledì

1340

11 Muḥarrem

“Büyük Millet Meclisi Re'isi Başkumandan Muştafâ Kemâl Paşa Hazretlerine

Cenâb-ı Hakkın 'inâyeti ve qahramân ordumuzun himmet ve besâleti ile kazanılan muzafferiyyeti tebcîl ve tebrîk ederim. Qarîben gaye-i millînin iktitâfına da muvaffakiyyet-i faḥîmânelerini bütün şamîmiyyât-ı qalbimle bârgâh-ı giryâdan tazarru' ve temennî etmekteyim Efendim.

Şeyhülislâm-ı Esbak

Hayrî.”

“Ġarb Cebhesi Kumandanı ‘İşmet Paşa Hâzretlerine

(2) Birinci fıkrâ ‘aynen ikinci

Zât-ı Sâmilileriyle berâber muhterem erkân ve bütün efrâdın kemâl-i ‘âfiyyet ve mütevâlî muvaffâkıyyetlerini bârgâh-ı giryâdan tazarru‘ ve temennî etmekteyim Efendim.

Şeyhülislâm-ı Esbak

Hayrî.” //XXIV-265//

15 Giovedì

Bugün öğleden sonra Hâkim Sa‘dî Efendiyle Mimeson kıyâyesine gittik. Sertaħarrî-i Sâbık ‘Osmân Bey’e misâfir olduk. Köylüler çok memnûn oldular geceyi orada geçirdik.

Mimeson kıyâyesine kırib yerlerde bâğlardan ba‘zılarını soğuk yaktığını gördük. Faķat üzümlere te’sîr etmemiş. Ba‘zı çubukların yapraklarını yakmış kurutmuş. Ba‘zı sebzeleri de soğuk almış. Henüz eylül içinde soğğun te’sîrini düşünmeli. Bu köy Ürgüb’e nisbetle daha yüksektir* [* يوكسك در]. Bâğlarında üzümleri Ürgüb ve Ortaħişâr kadar pişmiyor. Hattâ üzümlerini kurutmaya vâkıtları kalmıyor kış bastırıyor. Faķat meyveleri ve bilhâşşa elma ve armüdları ġâyet mebzûl ve pek laħiftir. Kayadan kesilmiş anbârları meyve muħâfazasında bînazîrdir.

Üç sene elmanın muħâfaza edildiğini köylüler söylüyorlar. İki senelik bir misket elmasını bana getirdiler pek güzel muħâfaza edilmiştir. //XXIV-266//

16 Venerdì

1340

13 Muḥarrem

Cum'a namâzını köyde kıldım. Sâ'at ~~sekiz-xxx~~ dokuzda çıktım. Qā'im-i Maḳām Doktor Kemâl Beyle Ürgüb Qā'im-i Maḳâmı Nedîm Bey gelmişler idi. Onlar ile berâber köyden hareket ettik. Onlar Sinason'a gittiler biz de Ortaḫişâr'a gittik. Gece sâ'at birde hareket ikide Ürgüb'e hareket ettim. Pek güzel mehtâb var idi.

Mimeson'un anbârları ruḫbetli kaya içine oyulmuş çok ruḫbetlidir. Ba'zılarının içinden su sızıntıları hârice çıkıyor. Havâ almak için yüksekte bir penceresi bulunmak lâzım imiş. Elmaların yârelenmemiş olanlarını anbârın tabanına kayanın üzerine buğday gibi yığıyorlar. Pek mu'teber ve kıymetli olanlarını (Tavşanbaşı) elmasını anbârın bir dîvârından dîger dîvârına üç dört ağaç uzatıyorlar ağaçların üzerine kaplamada* [*فيلامادا] – çubuk dalları – vaz'ediyorlar 'âdetâ bir sal yapıyorlar. Bu sal zemînden iki karış yüksektir. Salın üzerine elmayı birbiri üzerine * döküyorlar; ayvalar da böyle yalnız armûdları asıyorlar. Armûd ile ayva birer sene elma üç sene kalıyor. //XXIV-267//

17 Sabato

Müdür-i 'Umûmî Şabrî Bey'den telgraf aldım metni şöyle:

“Ürgüb'de Şeyhülislâm Ḥayrî Efendi Ḥazretlerine

'Alî Su'âd ve Tâhir Münîb Beyler 31 Ağustos Sene 37 ta'rîhinde Çorum'a muvâşalat ettiler ve bir Eylûl'de Merzifon'a hareket etmişlerdir. Şimdi Merzifon'dan da taḫkîk edip 'arzedeceğim. İnşâ'allâh 'âfiyyet ve şihḫatleri berkemâldir. Tebliğ-i resmîleri günü gününe taḳdîm ediyorlar mı Efendim?

Müdür-i 'Umûmî Şabrî.” //XXIV-268//

18 Domenica

736

1340

15 Muḥarrem

Şabrî Bey'den bugün de şu telgrafi aldım:

“Ankara

Ürgüb Şeyhülislâm Ḥayrî Efendi Ḥazretlerine

Maḥdüm-ı ‘âlileri beyler selâmetle Samsun’a muvâşalat ve 5 Eylül ta’rîhinde İstanbul’a hareket etmişlerdir Efendim.

17 Eylül 37 Müdür-i ‘Umûmî

Meḥmed Şabrî.” //XXIV-269//

19 Lunedi

Yarın Kırşehri’ne gidecek Böcekoğlu Ḥasan Ḥüseyin ile bizim Ğâlib’e mektûb yazdım. Bizim Ürgübağasıoğlu ‘Ākif’in bir oğlu doğdu. //XXIV-270//

20 Martedi

1340

17 Muḥarrem

Otuz kile zaḥîre yıkattırdım kurudu. Yarın yâḥûd öbürgün Ḥacî Aḥmed Ağa öğütecektir.

Ledettekiyl yirmi dört kile olduğu anlaşıldı. //XXIV-271//

21 Mercoledì

Bu şabâh oda içinde mizânülhavâ ondur.

Şabrî Bey'den bugün vâşıl olan telgraf

“Ankara

Kemâl Bey on altı arkadaşı taḥliyye edilmiştir. Bütün vâliler ile iki kumandan bunlar meyânında dâhildir* [*داخلدر* yazılmış]. ‘Arz-ı ihtirâm Efendim.

Müdîr-i ‘Umûmî

Meḥmed Şabrî.”

بنس مصر قد خلت من حاكم
جور سلطان ولا عدل العوام

Şâm Müftîsi Meḥmed Ḥamza Efendi'nindir. ⁹⁴ //XXIV-272//

22 Giovedì

1340

19 Muḥarrem

Kemâh'ta Ḥâlet Beyefendi'ye telgraf

“Sâbit Bey kurtuldu tebrik ederim.

Ḥayrî.”

Ankara'dan Aksarâylı Vehbî Bey'den telgraf aldım. İstanbul'dan ‘amûcazâdesi Meḥmed Efendi'ye tevdi‘ olunan seksen liranın Zirâ‘at Bankası'na ḥavâle verildiğini

yazıyor. Bu pāra refiḳam İstanbul'da iken Münir Bey tarafından Meḫmed Efendi'ye verilmiştir. 18 Mayıs 921 muḫtiraya bak. //XXIV-273//

23 Venerdi

Yirmi dört kile buğday taḫnedildi. Bugün Na'im Efendi'nin ḫānesindeki şandūka vaz' edildi.

Şabāḫleyin ezānī birde Sarıbaşzāde Ḥāce Süleymān Efendi'nin ḫānesine gittim bir ḳahve içtim.

Bağçeye gittim yemeği refiḳamla orada a yedim. Yağmur yağdı soğuklar başladı. Derece ondur. //XXIV-274//

24 Sabato

1340

21 Muḫarrem

Bugün aldığım telgraf

“Ürgüb'de* [*arkob ده yazılmış] Şeyḫülislām-ı Esbak Ḥayrī Efendi Ḥazretlerine

Tebrikātınıza teşekkürler ederim Efendim

23 Eylöl 37

Türkiyā Büyük Millet Meclisi Re'isi Başkumandan
Muştafā Kemāl.”

Antalya Müftisi Sābıḳ Aḫmed Ḥamdī Efendi'den de bir mektüb aldım.

Manyasizâde merhûm Refîk Bey'in hâremi Müveddet Hanım'dan refîkama gelen 3 Eylül 337 ta'rîhli mektûbda Tâl'at Paşa merhûmun hâremi Hâyriyye Hanım'ın Almanya'dan İstanbul'a geldiğini ve şehîd zevcine karşı ümmîd olunan te'essürü hanımda görmediklerini hanımın İstanbul'u beğenmediğini yine Almanya'ya gideceğini ve orada iktâmet edeceğini yazıyor.

Posta Müdür-i 'Umûmîsi Şabrî Bey'e bir servis yazdım. Ürgüb Muhabere Me'mûru Maḥmûd Efendi'nin birâderiyle birâderzâdelerinin Trabzon Samsun Erzurûm'dan bittahkîk nerede bulduklarının iş'ârını ricâ ettim. //XXIV-275//

25 Domenica

Bu şabâh hâricde derece-i harâret altıdır. İkinci namâzını câmi'-i kebîrde edâ ettikten sonra Kâdî Sa'dî Müftî Muşafâ Meclis-i İdâre a'zâsından Sucuzâde Hüseyn Efendiler ile dâ'ire-i 'askeriyyeye gittik.

Ürgüb'de küşâdı muḥarrer beş yüz yataklık 'askerî hastahânesinin serḫabîbi Binbaşî 'Abdullâh Efendi Şihhiyye Müfettişi Kâ'im-i Maḫâm Kemâl Bey ile geldiler görüştük. Yüz yirmi mecrûhun iki gün evvel geldiğini ve istirahatleri te'mîn edildiğini söylediler.

Bugün vârid olan bir 'umûmî telgrafnâmede hâkim-i münferid uşûlünün ta'mîm kılındığı ve kâdîların re'îslere mu'âvin ta'yîn edildiği ve tafşîlât-ı vezâ'ifin derdest-i irsâl olan kânûnda muşarreh bulunduğuyazılıdır. //XXIV-276//

26 Lunedi

1340

23 Muḫarrem

Bu şabâh harâret hâricde biraz terakḫî etti. Ona taḫarrüb ediyor idi. Çok şükür havâ açıldı. Yağmur kesildi. Serilen üzümün kuruması me'mûldür.

Hâcî Hasan Efendi'nin maḥdūmu Es'ad Bey için Niğde Mutaşarrıfı Muhtâr Bey'e bir tavsiye yazdım. Ürgüb'ün münhal bulunan nümüne mektebine ta'yinini ricâ ettim.

Sertaḥarrî 'Osmân Beyle Cemilḳaryeli Hâcî 'Alî Ağa geldiler. Cemil'e ve Suveşe'ye da'vet ettiler. Pençsenbih günü gitmeğe söz verdim. //XXIV-277//

27 Martedi

Bugün şabâhleyin sâ'at ikide Akçaşar ḳaryesine gittim bizim Ḳâsım da berâber Sa'îd Efendi'ye misâfir oldum. Vâlidenin bağçesini gördüm. Sa'îd Efendi'nin birâderi ḳarye imâmı Tâhir Efendi'ye sipariş ettim ba'demâ o bakacaktır.

Ḳaryede müceddeden inşâ olunan câmi'-i şerîfi ziyâret ettim pek güzeldir. Bu ḥavâlîde hemân yok gibidir. Evḳâf nezâretinde bulunduğum zamân meşârifini evḳâftan tesviye ederek inşâ ettirmiş idim. Sa'îd Efendi inşââtı der'uhde etmiş idi. Doğrusu iyi inşâ ettirmiştir. //XXIV-278//

28 Mercoledì

1340

25 Muḫarrem

Bu şabâh dörtte Akçaşar'dan Ürgüb'e 'avdet ettim. Ḳayşeriye yolunda delikler önünde bindiğim at kapandı ḳafâsının üzerinden aştım yere düştüm sol elim serçe parmağım biraz incindi. //XXIV-279//

29 Giovedì

Bu şabâh ikide Es'adağazâde Hâcî Hasan Efendi Doktor İbrâhîm Bey Sertaḥarrî 'Osmân Bey Mimesonlu Meḫmed Ağa birlikte doğru Suveşe ḳaryesine gittim. Beşte vâşıl oldum. Öğle ta'amını at uşağı İbrâhîm Ağa merḫûmun ḥafidi Ḥüsnî Efendi'nin ḥânesinde yedim. Damsalı Ḥâcîsa'îdoğlu İbrâhîm Ağa ile Damsa'ya sâ'at sekizde geldim. Ḳarye kenârında Selçukî eşer-i mi'mâri üzerine yapılmış eṫrâfi açık maḫrûṫı

ķubbeli bir tűrbe ziyāret ettim. İbrāhīm Aķa'nın sűzű ve dīger kűylűlerin de taŗdīķine nazaran tűrbede evvelce ķabir gűrűnmez imiŗ. Bir rű'yā netīcesi olarak ĥafretmiŗler bir ceviz ŗandűķa iķinde baŗı yok bir erkek cesedi zuhűr etmiŗ. Ćűrűmemiŗ tekrār defnederek űzerine taŗ dikmiŗler. Bir mezār vűcűda getirdikleri ve bunu on űç sene evvel yaptıkları benimle berāber ziyāret eden İbrāhīm Aķa sűyledi. Ķaryedeki ĥalk da bunu taŗdīķ ettiler. Sonra Taŗkın* [*طاشقون yazılmıŗ] Paŗa Cāmi'i'ni ziyāret ettim. Ķāyet sert bir aķaķtan ma'műl olan pek muŗanna' miŗrābıyla minberi ŗāyān-ı ĥayrettir. Nazīrini ŗimdiye ķadar hiķ bir yerde gűrmedim. Bu cāmi'in ķible cihetinde evvelce űç ufak penceresinden mā'adā menfezi bulunmamasına ve mināre eŗeri gűrűlmemesine bakılırsa burası cāmi' olarak yapılmamıŗtır. Cāmi'in cenbinde űzerleri aķık iki tűrbe vardır. Biri Taŗkın* [*طاشقون yazılmıŗ] Paŗa'nın dīgeri oęlu Zāhīreddīn Bey'in olduęu kűylűler rivāyet ediyor. Taŗkın* [*طاشقون yazılmıŗ] Paŗa Tűrbesi'nin (30) //XXIV-280//

30 Venerdi

1340

27 Muŗarrem

Dűn aĥŗām ta'amını İbrāhīm Aķa'nın ĥānesinde yedikten sonra Cemīl ķaryesine geldik. Geceyi Ĥāci 'Alī Aķa'nın ĥānesinde geķirdik. Cum'a namāzını ķaryede ba'deledā Ŭrgűb'e 'avdet ettik.

(30) ĥāricinde bir kuyudan zemīne indim. Kayadan kesilmiŗ bir oda yukarıdaki tűrbenin altında bulunuyor. Burada medfűn olduęunda ŗűbhe yoktur. Ammā ķabir taŗı sonradan vaz' edilmiŗtir. İstanbul'da Sultān 'Azīz Ĥān merĥűmun vālidesinin tűrbesi de bűyledir. Taĥtezzemīn ķabirler ĥafredilerek defnedilmiŗ űzerlerine kemerler inŗā edildikten sonra ķubbe kemerlerin űstűnde yapılmıŗ ķubbe iķine ķabrin űzerine teŗādűf eden iki ādam boyu maĥalline ŗandűķa vaz' edilmiŗtir. Bu da űyle olacaktır. Tűrbenin ŗimālinde karŗısında dīger bir tűrbe vardır. Bunun iķinde iki ķabir vardır. Ŭzerlerindeki mermer taŗlara yazılanlara bir takım dikenli ķalıllardan yanaŗıp okumak ķābil olmadı. Cāmi'in kırk seneden beri imāmı bulunan seksen yaŗında bir iĥtiyārda bir vaķfiyye gűrdűm. Yedi yűz kırk sekiz ta'rīĥinde yazılmıŗtır. Kāęıdları pāŗçalanmıŗ

sonradan ğayrimuntażam yapıştırılmış. Me'ali tamamiyle anlaşilamıyor ise de Taşkın* [*طاشقون yazılmış] Pařa ismi vardır. şuhudun esami tamamiyle okunuyor* [*اوقيور yazılmış]. Birçokları Kayseriyelidir. O ta'rihte bu havali Memalik-i 'Osmāniyye dāhilinde olmadığından bu Taşkın* [*طاشقون yazılmış] Pařa'nın Selçuki veyā Karaman ümerāsından biri olduğunda şübhe yoktur. //XXIV-281// [sayfa XXIV-282 boş]

Ottobre

1 Sabato

1340

29 Muharrem

Bugün Ğalib Kırşehri'den geldi. Avanos Köprüsü'nün ta'miri için gelmiş Ürgüb'den uştalar alıp gidecektir.

Vehbi Bey Ankara'dan gönderdiđi seksen lirayı bugün Düyün-ı 'Umūmiyye Me'muru getirdi teslim etti. //XXIV-283//

2 Domenica

1 şefer 1340

Maliyye Müsteşarı Zekā'i ve 'Adliyye Müsteşarı Tevfik Fikret Beylere mektüb yazdım. Her ikisi de Kayseriyye'de bulunuyorlar.

Öğleden sonra ezāni sā'at dokuzda Doktor şişhiyye Müfettiři Kā'im-i Maķām Kemāl ve Kaza Kā'im-i Maķāmı Nedim Beyler ile Ürgüb'de küřād edilen ve elyevm yüz altmış kadar hastası bulunan hastahāneyideki bil'umüm mecrūh-in-i 'askeriyyeyi ziyāret ettim. Üç hāneye yerleştirilmış istirahatleri te'min edilmiştir. Lehulhamd cümlesinin yāresi hafiftir. Serřabib Binbaşı Aħmed ve şabib Binbaşı 'Abdullāh Beyler delālet ettiler. Hastalara münāsib bir řey alınıp verilmek üzere yirmi beř lira

Sertabîb'e verdim. On buçukta hey'et-i şihhiyyeye teşekkür ederek ayrıldım. //XXIV-284//

3 Lunedi

Ğâlib Avanos'a 'avdet etti. //XXIV-285//

4 Martedi

Na'im Efendi Niğde'den geldi.

Fahrî Efendi'ye mektûb yazdım. 'Adliyye Müsteşarı Tevfik Fikret Beyle Mâliyye Müsteşarı Zekâ'î Bey'e de birer mektûb yazdım Fahrî Efendi'nin mektûbuna leffettim Akçaşarlı Tahir Efendi'ye verdim. Köylüler ile gönderecektir.

Tevfik Fikret Bey Sâbık Başkâtib Kaşşâbzâde Mehmed Efendi hakkında mü'tâla'amı soruyor. Hüsn-i şehâdet ettim. "Yegâne kuşuru aşhâb-ı meşâlihe şiddetli mu'amele eder imiş. O da ihtâr ile geçer." dedim.

Na'im Efendi Niğde'den 'Alî Münîf Bey'den 26 Eylül 337 ta'rîhli bir mektûb getirdi. Malta'dan gemiler ile hareket ettiklerini ve şüret-i tahtîşlerini tafşil ediyor. //XXIV-286//

5 Mercoledì

Qâ'im-i Maqâm Nedîm Bey Qâdî Sa'dî Efendiyle geldi Niğde Jandarma Kumandanı Nâcî Bey'in geldiğini haber verdi. "Jandarma Göynüklü Muştafa Çavuş'un firârî 'â'ilesidir." diyerek Başköylü kadını Ürgüb'e getirdiği ve diğerlerinden bittefrîk mezbûreyi bir hân odasına hâbsettiğine dâ'ir Belediye Re'îsi Halîl Efendi vâsıtasıyla icrâ ettirdiği tahtîkâtın şâbit ve mütehaqqık olduğunu söyledi. //XXIV-287//

6 Giovedì

Bugüne yazılacak hâıırayı yarından sonraki cum‘a ertesı şahıfesine sehven yazdım.
//XXIV-288//

7 Venerdi

Cum‘a namâzından sonra pederin hânesine gittim. Avanos Qâdıısı ‘Alî Rızâ Efendi geldi. Avanos’a ‘Adliyye Müfettişi Reşid Bey gelmiş gitmiş (bugün Gâlib ile Kırşehri’ye gitmiş). Onu müte‘âkıb Meb‘ûş İsmâ‘il Hakkî Paşa ile Mu‘allim Süleymân Efendi geldiler. Onlardan sonra Bahriyye Nâzırı Esbak Ra‘uf Bey’in eniştesi ‘Azîz Bey Qayşeriyye’den geldi Avanos’a gitti. Ankara’ya ‘avdet etti.
//XXIV-289//

8 Sabato

Niğde Jandarma Kumandanı Çerkes Nâcî Bey Na‘im Efendi ve Ürgüb Jandarma Yüzbaşısı ile geldiler. Başköylü İbrâhîm Ağa’nın dâmâdı Jandarma Süvârîsi Hasan’ın Niğde’den Ürgüb’e naklini söyledim. Kumandan “Emredersiniz.” dedi. Bilmem yapacak mı? Ba‘zıları yalan söylüyor. Sonra İbrâhîm Ağa geldi. Kumandanın muvâfaqatini söyledim. Gözleri doldu. ‘Aynen şu sözleri söyledi. “Ölünceye kadar eğer bu iyiliğini unuttur isem nâmerd olayım.”

Bu hâııra 6 Pençsenbih gününe ‘â’iddir.

Bu şabâh ya‘nî cum‘a ertesı derece-i harâret dörde tenezzül etti.

Bağçeyi soğuk aldı. Ekşer bāğlar da soğuk aldı. //XXIV-290//

9 Domenica

‘Akıllızâde Hâcî Yûsuf Efendi Qayşeri’den geldi. Na‘im Efendi benim ile Qayşeri’ye geleceğinden bahişle telgraf keşide etmiş idi. Hâcîlarlızâde Muşafâ Bey bir payton göndermiş olduğunu haber verdi. Allâh kısmet ederse yarın Qayşeriyye’ye gideceğiz.
//XXIV-291//

10 Lunedi

1340

8 Sefer

ayseriyye'ye 'Azimet

abāhleyin sā'at bire çaryek kala Ürgüb'den hareket ettik. Dört buçukta İncesu'ya vāşıl olduk. Memlekete ke yarım sā'at mesāfede bilcümle me'mürin ve eşrāf ve mekteb talebesi istibāl ettiler. Ögle ta'āmını Makeme-i Şer'iyye Başkātibi Hācī Beyefendi'nin hānesinde ba'dettenāvül altı buçukta hareket ettik. Boğazköprü'de Fahrī ile Hācīlarlızāde ve Yedekçizāde Hüseyn Beyler ile ba'zı zevāt ve Yozgad Meb'ūsu Feyyāz ve Bitlis meb'ūsları geldiler. ayseriyye'ye bir sā'at Anbār kıyesinde Mutaşarrıf ādī ve Müftī Efendiler ile üstādım Hācī asım Efendi Hāzretleri hemān bilcümle me'mürin ve eşrāf ve ayseriyye'de bulunan 'Adliyye ve Māliyye Müsteşārları Tevfīk ve Zekā'ī Beyler Erzurūm Meb'ūsu Şālih Efendi ve Kozan Meb'ūsu Fikret Bey daha pek çok 'ulemā ve zevāt hāzır idi. Memleket kenārında Dārülhilāfe Medresesi* [*مدسهسى yazılmış] talebeleriyle Dārüleytām Külliyyesi müzīkalarıyla bir şaff-ı ihtirām teşkīl etmişler idi. Anbar'da bir landona bindim. Üstādı sağıma aldım. Mutaşarrıf Kemāl Bey muvācehemizde oturdu. Pek ziyāde hürmet ve ikram ettiler. Belediye Dā'iresi'ne geldik. Sā'at dokuz var idi. On bire kadar mütemādiyyen ziyāret abül ettim. Oradan iki sā'at mesāfede Hışārcık'ta beş 'arabalık mesāfe ile Muştāfā Bey'in şayfiyyesine geldik. //XXIV-292//

11 Martedi

Gece sā'at sekizde uyandım. Şabāh namāzını cemā'atle edā ettik. Dün med'ūan gelen Mutaşarrıf 'Adliyye Müfettişi Tevfīk Yozgad Meb'ūsu Feyyāz ve ayseriyyeli 'Ömer Muhtār ve Nüreddīn Beyler bizim Fahrī ve madümü sā'at iki rāddelerinde vedā ederek şehre gittiler.

Aşām üzeri mihmāndārimız Hācīlarlızāde Muştāfā Bey'in bacanakları Yedekçizāde Hüseyn Beyle Taşçizāde 'Ömer Efendi geldiler. Üçü de ayseriyye'nin zengin

tüccârıdır. Muştafâ Bey'in 'amûcazâdesi hem de eniştesi Hâcî 'Alî Efendi de berâber idi. //XXIV-293//

12 Mercoledì

340

10 Sefer

Bugün de Hışârcık'da kaldım. Bu köy Kayşeriyye'nin cenûbunda iki sâ'at mesâfededir. Erciyas Dağı'nın dizlerine tırmanıyor gibi yüksek bir mevki'dedir. Havâsı suyu laîftir. Muştafâ Bey'in köşkü muntazamdır. Muştafâ Bey'in şeriki Hâfîz Hayreddîn Bey yarın İstanbul'a gidiyor. Ebül'ulâ Beyle Münîr Bey'e birer mektûb verdim.

Ahşâm ta'âmına Taşlarçızâdeler Mehmed ve 'Ömer Efendi birâderlere med'û idik. Mutaşarrıf Kemâl ve Meb'ûş Fikret ve Feyyâz Beyler mevcûd idi. Fikret Bey Kozan Meb'ûşu ve Müşîr Fu'âd Paşa'nın dâmâdıdır.

Muştafâ Bey'in şeriki Hâfîz Hayreddîn Beyle Ebül'ulâ ve Münîr Beylere ve Su'âd ile Münîb'e birer mektûb gönderdim. Kayşeriyye bağlarını da soğuk yakmıştır. //XXIV-294//

13 Giovedì

Sâ'at yedide Kayşeriyye'ye şehre indim. Me'mûrîn ve 'askerlere ve Dârülhilâfe Medresesiyle Mekteb-i Sultânî'ye i'âde-i ziyâret ettim. Üstâd-ı muhterem Hâcî Kâsım Efendi Hazretlerini hânelerinde ziyâret ettim.

Belediyye Dâ'iresi'nde Re'îs Nakîbzâde Ahmed Efendi'ye i'âde-i ziyâretle Kayşeriyye ahâlîsine teşekkür ettim. İki gazete muhbirinin belediyye re'îsine mürâca'atla haqqımda yayılan şu istikbâlin Ankara Hükûmeti'nin emriyle mi veyâhüd ahâlînin arzûsuyla mı olduğunu sormuşlar. O da "Ahâlînin arzûsuyladır daha arzümüz dâ'iresinde yapılamadı az yapıldı." demiş. Öğüt gazetesinin (Konya'da çıkıyor)

muḥbiri de eṣrāftan Nūreddīn Bey'e 'aynı su'ālī sormuş 'aynı cevābı almıştır. Sular donmuştur. //XXIV-295//

14 Venerdi

12 Sefer

Üstād Hācī Kāsım Efendi Hāzretlerine med'ū idik. Öğle yemeğinden sonra birlikte cāmi'-i kebīrde cum'a namāzını ba'deledā kütübhāneye 'ulemā ile berāber gittik. Oradan Germirli* [*کرمیلی yazılmış] 'Alī Efendi ve Nūḥ Nācī Efendi ve Yedekçizāde Hüseyn Bey gibi ba'zı tüccārı mağazalarında ziyāret ettim. Sā'at on buçukta Hieā Hışārcık'a 'avdet eyledim. Akçakayalızāde Rıf'at Bey'i muntazır buldum. Birkaç gün için de kendi hānesine da'vet etti ve hiç olmazsa bir gece misāfir olmamızı ricā etti. "Yarın Na'im Efendi size kararımızı teblīğ eder." dedim gitti.

Evḳāf nezāretinde iken gözlerini berāy-ı tedāvī İstanbul'a gelmiş ben de telefon ile i'tinā etmelerini eṭibbāya tavsiyye etmişim. Fevḳel'āde hürmet ve diḳḳat ile bakmışlar. Ümmīdi ḳat'ettiği hālde şifāyāb olmuş. Bu hiç benim hātırımda değildi. Aşıl ādam. Bu kadar bir fi'ilimden dolayı minnetdār olduğunu söylüyor. Bizim Hācī Aḫmed Ṭāhir'den telgraf aldım – Suvārī* [*سوی yazılmış] Fırḳa 3 Alay 27 Kāf 3 Takım 2 Kāf Aḫmed Ṭāhir – maḥrec Bolvadin 11 Teşrīn-i Evvel 37. //XXIV-296//

15 Sabato

Hışārcık ḳaryesinin üstünden Erciyas'a doğru çıktık. Köylülerin ḳal'e dedikleri bir tırhāzı* [*طير هازی veyā طبر هازی yazılmış; sözlüklerde yok, طيرخانه tayrḥāne'den galat olabilir mi?] tepeden seyrettim. Refāḳatimde bulunanlar içine girdiler. Bir dağın içini oymuşlar ṭabaḳa ṭabaḳa dereye kadar suya iniyor ve bin kişiden ziyādeyi isti'āb edecek kadar vāsi' imiş. Delālet eden Hışārcıklı* [*حصار چيلى yazılmış] Mehmed Efendi gördüğüm gibi tanıdım. Otuz üç sene evvel Hācī Kāsım Efendi'den Fenārī'de bize müşāreket etmiş idi. Mu'ammer Bey ḳayşeriyye mutaşarrıfı iken Erciyas'a çıkmışlar her taraftan görülen kar ile mestür tepenin altına kadar varmışlar. Orada bir fetḥe dağın altına gidiyor imiş. İçindeki taşlar aşu gibi kırmızı ve çürük imiş. El ile bir tarafa yapışılınca kayar ve yıkılır imiş. Vāḳtın 'adem-i müsā'ade mebnī zirveye kadar

çıkamamışlar. Vaķit müsâ'id olursa en nihâyet zirveye kadar çıkmak* [جیقماق* yazılmış] kâbil imiş. Hattâ köylerinden çıkanlar var imiş. Ba'zılarına da damlar ve şun'î oda ve delikler olduğu söylerler aslı yoktur. En doğrusu Meħmed Efendi'nin rivâyetidir. Vâşıl oldukları zirvenin altına dört buçuk sâ'atte Hışârcık'tan varmışlar. //XXIV-297//

16 Domenica

14 Sefer

Bugün ba'deżzuhr Hışârcık'tan müfâreketle Yedekçizâde Hüseyn Bey'in Kayseriye'deki hânesine naklettik.

Ahşâm ta'amında 'Adliyye Müsteşârı Tevfik Bey Mutaşarrıf Kemâl Bey ve Kayseri'nin birçok eşraf tüccârı var idi.

Posta Müdîr-i 'Umûmîsi Şabrî Bey vâsıtasıyla 'Alî İhsân Paşa'ya tebrîk mektûbu gönderdim. //XXIV-298//

17 Lunedi

Şabâhleyin Bolvadin'de Beşinci Kolordu Kumandanı Faħrî Paşa'ya "Rütbe-i 'âliyyelerini tebrîk ve temennî-i muvaffâkıyyet eylerim Efendim." telgrafını yazdım.

Öğle yemeğini Akçakayalızâde Rıf'at Bey'in hânesinde Mutaşarrıf ve Muħâsebeci Niğdeli Muħyîeddînefendizâde Fâ'ik Beyle berâber yedik.

Ahşâm ta'amını Taşçızâde Meħmed Efendi'nin hânesinde yine mûmâileyhimâ ve daha tüccâr ve eşraftan birçok zevât ile ettim. Geceyi orada geçirdim. Ertesi günü öğle yemeğini de orada yedikten sonra Huvend* [خواند* yazılmış] Câmî'-i Şerîfi'ne gittim. Hâce Emîn Efendi'yi ve üstâdı Hâcî Torun Efendi'yi ve onun üstâdı Kâsım Efendi'yi ziyâret ettim. Huvend* [خواند* yazılmış] Hatun Türbesi'ni de ziyâret ettim. //XXIV-299//

18 Martedi

1340

16 Sefer

Ahşâm yemeğini Derâzzâde Nûrullâh Bey'in hânesinde yedik. Mutaşarrıf Kemâl 'Adliyye Müsteşârı Tefîk Meb'ûs Fikret ve Feyyâz Beyler ile eşrâftan Nâfiz Ağa, İbrâhîm Şafâ Bey, Hüseyin Bey, Taşçızâde Mehmed Efendi daha birçok zevât hazır idi. Geceyi orada geçirdik. Nûrullâh Bey Şabûr Bey'in küçük birâderidir. Bir de Râşid Bey nâmında büyük birâderi vardır. Pederleri Sâmi Efendi de birlikte idi.

Bugün dâhiliyye vekâletine ta'yîn ve intihâb olunduğunu Mutaşarrıf Kemâl Bey'in haber verdiği Fethî Bey'e mektûb yazdım tebrik ettim. ~~Fahr~~ Fahrî'nin Avanos kâ'im-i makâmılgına ta'yînini tavsiyye ve ricâ ettim. //XXIV-300//

19 Mercoledì

Ürgüb'e 'avdet

Şabâhleyin iki buçukta Kayseriyye'den hareket ettik. Beş altı 'araba ile ba'zı zevât şehrin hâricine kadar teşyî' ettiler. Beşte – iki buçuk sâ'atte – otuz beş kilometro mesâfede bulunan İncesu'ya geldik. Hükümet Dâ'iresi'nde yarım sâ'at kadar kaldım. Eşrâftan Mahkeme-i Şer'iyye Başkâtibi Bekir Efendi'nin hânesinde öğle ta'âmını ettim. Sekizde hareketle sâ'at on birde Ürgüb'e muvâşalat ettik.

Kayseriyye'den Ürgüb'e beş buçuk sâ'atte geldik. Şose muntazam olsa daha çabuk gelinecektir.

Ürgüb'de şırayı kaynatmışlar bağçeden şehre 'avdet etmişler. //XXIV-301//

20 Giovedì

18 Sefer

Bugün evden çıkmadım.

Sa'îd Hâlim Paşa'dan 10 Eylül 1921 ta'rîhli mektûbunu aldım. Roma'da – Otel Palas'ta – imiş.

Birâderi 'Abbâs Paşa'nın İsviçre'de olduğunu yazıyor.

Hüseyn Bedreddîn Bey'den de bir mektûb aldım.

Sa'îd Paşa “Dünkü gün Malta'dan on altı arkadaş daha firâr ederek buraya (Roma'ya) vâşıl oldular. Bunlar meyânında bütün vâliler ki ‘adedi yedidir Maḥmūd Kâmil ve İḥsân Paşalar Kemâl, Feyzî Muhâcir Müdiri Şükrî, Mâcid Beyler bulunuyor.” diye* [*دی‌یہ yazılmış] yazıyor. //XXIV-302//

21 Venerdi

Ürgüb Müdde'î-i 'Umûmîliği'ne Ankara'da 'Adliyye Vekâleti'nden bugün şu telgraf geldi.

“Millî mücâhedemizin meşkûr şemeresinden olmak üzere Fransızlar ile epeyi bir zamândan beri devâm eden müzâkerât-ı mütemâdiyye netîcesinde ḥâkimiyet ve istiklâlimizin* [*استقلال مزك yazılmış] muḥâfazasını te'mîn eden i'tilâfnâme* [*نامه ابنتلاف yazılmış] fi 19/20 Teşrîn-i Evvel 337 ta'rîhinde imzâ edilmiştir. Çoktanberi işgâl altında bulunan kıymetdâr bir kıt'amızın oradaki kardeşlerimize yakın bir zamânda kavuşacağımızı tebşîr ederim.” //XXIV-303//

22 Sabato

1340

20 Sefer

Havâ kesb-i keşâyîş etti soğuklar kırıldı. Derece-i harâret oda içinde ondan aşığı düşmüyor. Ürgüb İncesu ve Kayşeri bağlarını soğuk kâmilen yaktı. Halk ‘alelâ’acele üzümleri toplamaya ve pekmez yapmağa mecbûr kaldı. Kayşeriyye’ye muvâşalatımın ikinci ve üçüncü günü şiddetli soğuk olmasa idi bağlar sâlim kalacak kar yağıncaya kadar üzümler kütüklerinde bulunacak bāğcılar haylî pāra kazanacaklar idi. //XXIV-304//

23 Domenica

Ürgüb’de yarın Meclis-i ‘Umūmī-i Livā intihābını icrâ olunacaktır. Na‘īm Efendi’nin iħrâz-ı ekşeriyyet etmesi kaviiyyen muhtemeldir.

Bugün öğleden sonra Hâkim Sa‘dî Efendiyle merkebler ile Ürgüb’ün ğarbında vâkı‘ bāğlar arasında gezdik. Aktepe’de Erzenoğlu’nun bir derebāğı vardır. Vâlidelerimiz ile berâber bu bāğa kırk sene evvel çocuk iken gitmiş idik. Ben bāğı buldum çünkü yollarında eşer-i tahavvül ve teraqqî yoktur. Eski hâlinde duruyor. //XXIV-305//

24 Lunedi

Meclis-i ‘Umūmī-i Livā intihābında Na‘īm Efendi kazandı. Münteħib-i sâniler ile belediyye a‘zâsı bilictimâ‘ Belediye Dâ’iresi’nde * icrâ kılındı. Mecmū‘-ı ārâ on sekiz idi. Cümlesini Na‘īm Efendi iħrâz eyledi. Münteħiblerden ba‘zıları üç ve hattâ dört zâtın isimlerini yazmışlar. Bu şüretle Na‘īm Efendi 18 Belediye Re’isi Hâlîl Efendi 5 Tahrîrât Kâtibi Hasan Efendi 3 İlya ve İftad ve Todoraki Efendiler birer re’y almışlardır. Faķať bu yanlıştır. Çünkü bir ādam intihāb olunacağından her varaķaya bir isim yazılmak icāb eder fazla isim yazılamaz. //XXIV-306//

25 Martedi

Dünkü intihāb mazbaťasını bugün taşhîh etmişler. “Her varaķaya birer isim yazılmak icāb ederken ba‘zılarının üçer dörder isim yazmaları yanlıř ve faķať Na‘īm Efendi mecmū‘-ı ārâyı iħrâz eylemesine nazaran diđerleri haķķındaki re’yler lağvıdır.” denilerek mazbaťa taşhîh edilmiş olduğunu Kađî Sa‘dî Efendi söyledi. //XXIV-307//

قال الشاعر
و لَقَدْ خَشِيتُ بَأَنَا مِنْ تَبِعِ الْهُدَى
سَكَنَ الْجَنَانَ مَعَ النَّبِيِّ مُحَمَّدَ

مختار الصحاح - باب الواو و الياء - فصل الخاء - خشا

95//XXIV-308//

26 Mercoledì

Eyyüb Şabrî Beyle Vehbî Bey'e bir mektüb yazdım. İstanbul'da Hâşim Bey'e Hakkâri Meb'ûşu Sâbıkı* [*مبعوثى سابقى] Âşaf Bey'e birer mektüb yazdım.

Tıraş oldum.

Babayan İmâmı Hâcî Hüseyin Efendi geldi köylerine da'vet etti.

Emîn Efendi'nin kerîmesi Fâtıma Hanım geldi. Yetmiş beş yaşlarındadır. Hâcî Kara Efendi merhûm bunların ceddidir. Silsileyi şöyle beyân etti. Pederi Emîn Efendi kuzâttan olup Karapınar kazâsında iken vefât etmiş. Onun birâderi Müdür Hasan Efendi dîger birâderleri de İstanbul'da tavattun ederek vefât etmiş. Aḥmed Efendi bu üç birâderin pederi Hâcî 'Abdurrahmân Efendi bunun pederi de Hâcî Kara Efendidir. Bugün hiç erkek evlâdı yoktur. Mevcûd olan aḥfâd kızlardandır.

Hâcî Kara Efendi mazinneden bir zât olup ismi Ḥasandır. Yahyâ Efendi Medresesi'nde medfûndur. //XXIV-309//

27 Giovedì

17 Me ta'rîhinde Bolvadin'de Beşinci Kolordu Kumandanı Faḥreddîn Paşa'ya keşide ettiğim – Kayseriyye'den – telgrafa bugün gelen cevâbî telgraftır:

“Kayseriyye'ye Şeyḫülislâm-ı Sâbık Ḥayrî Efendi Ḥazretlerine

Tebrîk ve iltifâtname-i sāmîlerine ‘arz-ı teşekkür ile mübârek ellerinizi öpmekle şerefyâbım Efendim.

22 Teşrîn-i Evvel 337

Ḳâf He Ḳâf

Mîrlivâ Fahreddîn.”

Maḥall-i keşîde Dinardır

صُمُّ إِذَا سَمِعُوا خَيْرًا ذُكِرَتْ بِشَرِّ عِنْدَهُمْ أَذِنُوا

فی مختار الصحاح _ اذن _

96

//XXIV-310//

28 Venerdi

Ḳayşeri’den 16 Me ta’rîhinde gönderdiğim vaṭan-ı mukaddesimize muvâşalatı tebrîkine dâ’ir olan mektûbuma ‘Alî İhsân Paşa’nın cevâbî telgrafnâmesidir:

“Ürgüb’de Esbak Şeyhülislâm Ḥayrî Efendi Ḥazretlerine

Cîm İbzâl buyurulan ‘âlî ḥüsn-i temennîlerinize teşekkür eder ve ‘arz-ı ḥürmetle selâmet temennî eylerim Efendim.

Birinci Ordu Ḳ

‘Alî İhsân

Maḥreci

Ordu Bir

Nümerosu

Bilâ.” //XXIV-311//

29 Sabato

Sâbık Ürgüb Jandarma Mülâzımı Diyârbekir jandarma zâbiṭânından Nûrî Efendi “Sâlimen Diyârbekir’e muvâşalat ettik. Ürgüb ahâlî-i muḥteremesine ‘arz-ı ḥürmet eder muḳaddes ellerinizden öperim. Fî 28 Teşrîn-i Evvel 337.” telgrafını yazıyor.

//XXIV-312//

30 Domenica

Na‘îm Efendi bugün Niğde’ye gitti.

Mübâya‘acıoğlu Yovakim geldi. İstanbul’da bulunan şerîkinden nâmıma kırk lira geldiğini ve bu pārayı Müsteşâr-ı Esbak Mûnîr Bey’in verdiğini söyledi. Kırk lirayı verdi.

Bu aḥşâm ta‘âmını Sucuoğlu Hâcî Yûsuf’un ḥânesinde ettik. //XXIV-313//

31 Lunedi

1921

1337

1340

29 Sefer

İki gündür fırtına devâm etti. Bugün ḥaylî yağmur yağdı.

نستعيز بالله. يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ الْاِيه

Yahûdîler ḥaḳḳında nâzil olmuştur. //XXIV-314//

Note

نستعِذُ بالله.

يا ايها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأبؤوا و تُسلموا على اهلها ذلكم خير لكم لعلكم تذكرون
(الايه)

Ey mü'minler kendi hānenizden gayri kimsenin hānesine girmeyin tā ki ol hānenin ehlinden izin alıp ve selām verip giresiz bu izin ve selāmla girmek size hayırlıdır ki ehl-i hāne setr-i 'avrāt ve def'-i mekrūhāt edeler. Şāyed bunları mülāhaza ile mütte'az olasız.

نستعِذُ بالله.

ان الله لا يغفر ان يشرك به و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء الاية (سورة النساء)

نستعِذُ به.

ان الذين كفروا من اهل الكتاب و المشركين فى نار جهنم خالدين فيها اولئك هم شرّ البرية (الايه)

97//XXIV-315//

Novembre

1 Martedi

1921

1337

1340

30 Sefer

Şabāhleyin ezānī bir ki henūz güneş tūlū' etmemiştir kar yağıyor idi ilk def'a olarak kaçabaya kar düşüyor. Derece-i harāret fevķeşşifr beştir. Kar sā'at beşe kadar devām etti. Dört parmaktan ziyāde sıhan peydā etti. Öğleden sonra harāret fevķeşşifr ikidir.

Bugün sobaları yaktık. //XXIV-316//

2 Mercoledì

1 Rebī'ülevvel

Bugün şabâh hâricde derece-i harâret şıfıra indi.

'Aşkî Bey'e (Antalya İstihbârât Müdüri) cevâb yazdım Sa'îd Halîm Paşa Hâzretlerine yazdığım mektûbu leffettim. Roma'da Otel Palas'a göndermesini ricâ ettim.

Ankara'da Eskişehir Meb'ûsu 'Abdullâh 'Azmî Bey'e de bir mektûb yazdım. Muķâvelelerin birer nüshasını istedim. Hiçbir şeyden haberdâr olmadığımdan müte'essir bulunduğumu ve biraz da sıkılmaya başladığıımı becerebileceğim bir iş olsa fenâ olmayacağını söyledim. Afđānistān* [*افغانستا yazılmış] sefâretine ta'yinim için mevcûd şāyi'anın menba'ını sordum. //XXIV-317//

3 Giovedì

Bugün havâ açıldı. Soğuk da dünkü kadar değildir. Pederin hânesinin piyizliğinde gömülü ~~dokuz~~ yedi çömlük piyiz var idi. Bugün biri açıldı altı çömlük kaldı.

Sokaklarda ve damlardaki karlar eridi. Civâr dağlar üzerinde karlar duruyor. //XXIV-318//

4 Venerdì

Bugün gelen Ankara telgrafında Mâliyye Vekîl-i Sâbıkı İstanbul Meb'ûsu Ferîd Bey'in Ankara'nın Paris mümessilliğine ve İstihbârât Müdüri-i 'Umümîsi Rodoslu Hüseyn Râğıb Bey'in de başkitâbetine ve K ve Hâriciyye Vekîl-i Esbakı Muhtâr Bey'in Tiflis sefâretine ve sâbık me'mürin-i hâriciyyeden Nebîl Bey'in de başkitâbetine ta'yîn olundukları i'lân olunuyor.

Aşçı Şerif Kadın'ın iki aylığına bugün verdim. //XXIV-319//

5 Sabato

4 Rebî'ülevvel

Marttan beri müstahakîn-i 'ilmiyyeye Ürgüb'de ma'âş vermediklerinden emirlerini ricâ ettiğimi telgrafla Ankara'da Mâliyye Vekîli Hasan Bey'e yazdım. //XXIV-320//

6 Domenica

Dâhiliyye Müsteşârı Hamîd Bey'e mektûb yazdım. Sertağarrî 'Osman Bey'i, Fağrî'yi, Yüzbaşı 'İzzet Efendi'yi tavsiyye ettim.

Sertağarrî 'Osman Bey'e de cevâb yazdım. //XXIV-321//

7 Lunedi

6 Rebî'ülevvel

Bugün Ürgüb hammâmına gittim. İçerideki kurnalar kırk beş sene evvel vâlidemle gittiğim* [*كيتدم yazılmış] zamânın 'aynıdır. Musluklar bir bez pârçasıyla tıkanmış* [*طينانمش yazılmış] iğ ile açılır. 'Ale'âde bir burma* [*بورما yazılmış] musluk bile takmamışlar.

Dâhiliyye Vekâleti'nin 31 Teşrîn-i Evvel 337 ta'rîhli telgrafnâmesiyle Niğde Mutaşarrıflığı'na gelen ve 4 Teşrîn-i Sâni 337 ta'rîhinde mer'î olan Fransızlar ile 'ağdolunan i'tilâfnâmenin şüreti bugün Qâ'im-i Maqâmlık'tan gönderilmiştir. Okudum uzundur buraya kaydedemedim. Bir şüretini Qâ'im-i Maqâm'dan istedim.

Dâhiliyye Vekîli Fetîh Bey'den 25 Teşrîn-i Evvel 921 ta'rîhli mektûb aldım. 'Osman Bey'i Ankara'da bir yere yerleştireceğini ve fağat Fağrî Bey'in Avanos qâ'im-i maqâmlığına ta'yîni olamayacağını yazıyor. //XXIV-322//

8 Martedi

Rüz-ı Kāsım

Havālar kesb-i i'tidāl etti. Oda içinde derece on ikidir.

Bugün ikindi vaḳti baḡçeye gittim. Kaṭ'ı icāb eden ba'zı eşcārı kestirdim.

نستعید بالله.

و لقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر أن الأرض يرثها عبادي الصالحون. الآية.

⁹⁸//XXIV-323//

9 Mercoledì

8 Rebī'ülevvel

Şabāhleyin ezānī sā'at üçte Arpacızāde'nin medresesine gittim. Emr-i aḥīr mücebince tedişāta başlanmıştır. Müderris Helliżāde* [چیللی زاده* Çillizāde yazılıp ç ve y ی'nin noktaları çizilmiş] Aḥmed Efendi bu gece rü'yāsında Kılınç Arslan Ğāzī Türbesi civārında bir cemā'at-ı keşireye benim imāmet edip namāz kıldırduğımı faḳaṭ kendisinin yetişemediğini gördüğünü söyledi. “Ḥayırdır inşā'allāh memleket için bir ḥayır temennī edelim.” dedim. Bugünlerde ba'zı zevātın muḫtelif şüretlerle beni rü'yāda gördüklerini ḥikāye ediyorlar. Ez en cümle Şekerzāde Hācī 'Osmān Efendi talebe-i 'ulūma Çelebi tediş etmekte iken görmüş. Bizim dayızāde Hācī 'Osmān bir kırat üzerinde yüksek bir cebelin zirvesine şu'ūd ettiğimi görmüş. Akrabādan ba'zı kadınlar da buna yakın rü'yālar görmüşler. Cenāb-ı Ḥaḳ ḥayırlısını iḥsān buyursun. Medreseden Kayakapı'da Es'adaḡazāde Hācī Ḥasan Efendi'nin ḥānesine gittim. Orada iken Ankara'dan gelmekte olan tabur Ürgüb'e muvāşalat etti. ✕ Zābiṭlerinden Yüzbaşı Şevket Bey geldi beni orada buldu. Merḥūm Muştafā Necīb'in akrabāsından imiş. Depo Alayı üç taburdan müteşekkil olup iki taburu Nevşehir'e biri de ~~xxx~~ yedi yüz seksen mevcūdu Sinason'a geldiğini söyledi. Aḥşām* [اخشام* yazılmış] ṭa'amına Sucuoḡlu Hācī Ḥüseyn Efendi'ye med'ū idim. //XXIV-324//

10 Giovedì

Bugün Samsun'dan Ferîk Fahrî Paşa'nın 30 Teşrîn-i Evvel 337 ta'rîhli bir mektûbunu aldım "Berlin'de eţibbāya mu'āyene ettirdikten sonra memleketimize en ucuz ve tehlikesiz tarîhin Rusya'dan geçmekte olduğu işitilmekle Petersburg, Moskova, Bakū, Tiflis üzerinden 38 günde Batum'a muvāşalat ve 2 Ağustos 337'de Artvin civārında mübārek vaţana kavuşuldu ve Artvin ve Ardanuç ve Ardahan Kars* [*قارص yazılmış], Sarıkamış, Erzurüm, Erzincan, Sivas ve Ankara'yı ziyāret edip 12 Teşrîn-i Evvel'de sālimen Samsun'a inildi. ✕✕✕ (Kars'tan* [*قارصدن yazılmış] Ankara'ya bir fırça ile hareket etmiş idim. Sakarya Muhārebesi'ne mezkūr fıkra ile iştirāk etmek ahaşş-ı āmālim idi. Faķaţ düşman muvāşalatımızdan evvel münhezim oldu. Fırça Ankara civārında istirahatē geçti. Bendeniz de 'ā'ilemi görmek üzere Samsun'a indim.) Samsun'a muvāşalatımdan sonra hîç bir işe ķarār veremeyerek karı koca karşı karşıya oturmakta idik. Birkaç gün evvel Afġānistān* [*افغانستان yazılmış] sefāreti cevābıma intizār edilmeyerek 'uhde-i 'ācizāneme tefvîz edilivermiş. Teklîfātım ķabûl olunursa hāzırlanmak üzere Ankara'ya gideceġim. Elhāmdülillāh şihhatim iyidir. Karnımdaki şişin habîs māhiyyette olmadığı taķaķķuk eylemiştir. Bākî." Bir de fotoġrafı melfûftur.

Mektûbun muķaddimesinde Berlin'den bir mektûb gönderdiğini yazıyor. O mektûbu almadım. //XXIV-325//

11 Venerdi

10 Rebî'ülevvel

Bu şabāh oda hāricinde derece-i harāret dokuzdur. Birkaç gün evvel şifira ķadar inmiş idi. Ürgüb'de havā çok mütehavvildir.

Ankara'da Posta Mūdîr-i 'Umūmîsi Şabrî Bey'e bir mektûb yazdım Fahrî Paşa'ya yazdığım cevābnāmeyi leffettim.

Ürgüb Müftîsi Kumruzāde Muşţafā Efendi'nin birāderzādesi Belediyeye a'zāsından Aġmed Efendi bugün vefāt etti. Taġtatlı Cāmi'-i Şerîfi muşallāsında namāzı kılındı. Namāzında hāzır bulundum Mevlā rahmet eyleye. //XXIV-326//

12 Sabato

Doktor İbrâhîm Beyle berâber merkebeler ile Karaözü'ne doğru biraz tenezzühe çıktık. Gider iken Müftî Muşafâ Efendi'ye uğradık. Yeğenin vefâtından ta'ziyye ettik. Gece kum – böbrek sancısı kemâl-ı şiddetle sâ'atlerce beni ta'zîb etti. ✕ Kazan içinde banyo ettim fâ'idesi olmadı. Doktor İbrâhîm Bey geldi. Geç vakit biraz uyumuşum. Ağrı kesb-i hîffet etmiştir. //XXIV-327//

13 Domenica

12 Rebî'ülevvel

Şabâhleyin kalktığımda böbrekte cüz'î bir ağrı kalmış. Tebevül eşnâsında mecrâ-yı bevldeki şiddetli sızı da taḥaffûf etmiş idi. İbrâhîm Bey yine geldi. Çok şükür râhatım.

Bugün aḥşâma kadar hîç bir şey ~~yemeyd~~ yemedim. /328//

14 Lunedi

Çok şükür ıztırâb kesb-i sükûnet etti.

Uluborlu Kâ'im-i Maḳâmı Sa'îd Bey Adana'da Bağçe kaçâsı kâ'im-i maḳâmlığına birinci sınıf ma'âş ile ta'yîn olunmuştur. //XXIV-329//

15 Martedi

14 Rebî'ülevvel

Ankara'da neşrolunan Hâkimiyyet-i Milliyye gazetesinin 4 Teşrin-i Sâni 37 ta'rîhli nüshasında "Malta Yolcularının Minnet ve Şükrânı" serlevhasıyla bir maḳâle vardır. Bunda İnebolu'dan Meclis Riyâseti'nden çekilen Ra'uf Beyle Kara Vâşif Bey'in Miralay Şevket ve Diyârbekir Meb'ûsu Zülfî, Muşafâ 'Abdülhâlik Beylerin Doktor Süleymân Nu'mân Paşa Re'fet Paşa ve Muşafâ Reşâd Bey'in 'Ayıntab Meb'ûsu 'Alî

Cenānī Bey'in telgrafları vardır. A'yāndan Seyyid Bey Muḥarrir Celāl Nūrī Bey Meb'ūs Nu'mān Usta* [اوسطه* yazılmış] 'ā'ilelerini görmek üzere İstanbul'a geldiklerini yazıyorlar.⁹⁹ //XXIV-330//

16 Mercoledì

Ankara'ya Ra'uf Bey'e Süleymān Nu'mān Paşa'ya yazdığım mektübları Şabrī Bey vāsıtasıyla gönderdim.

A'yāndan Seyyid Bey'e İstanbul'a yazdım.

Trabzon Vālisi Hāzım Bey'e

Beşinci Kolordu Kumandanı Faḥrī Paşa'ya Dinar'a yazdım. Hācī Aḥmed'i tavşiyeye ettim. //XXIV-331//

17 Giovedì

16 Rebī'ülevvel

Oğlum Su'ād'dan mektüb aldım. Bir sınıf daha atlamış. 'Ālī beşinci seneye geçmiş. Mektübunda izhār ettiği süruru sorma.

Galata Sulṭānisi Müdüri Şāliḥ 'Ārif Bey'den de 17 Teşrīn-i Evvel 37 ta'rīḥli bir mektüb aldım. O da Su'ād'ın sa'y ve ğayretini medḥediyor ve bir sınıf daha geçtiğini tenşīr ediyor.

Hācī Hüseyin Bedreddīn Bey'den de iki kıt'a mektüb aldım. //XXIV-332//

18 Venerdì

Bugün bir teneke mevcüd gazımız var idi. Açtık bakalım ne kadar devām edecektir.

Ḍurüb-ı Emşāl

Alaçığımlı yaktım ki sıçanlar kırılınsın.

Hızır ekmeğini rûzgâr tütününü görmez.

Akrabân olmadansa il olsun aşlâsın olmadan al olsun. //XXIV-333//

19 Sabato

18 Rebî'ülevvel

Cezâ Re'îsi ile Müdde'î-i 'Umûmî geldiler. İstiklâl Mahkemesi Re'îsi Muhyîeddîn Bahâ Bey'den Müdde'î-i 'Umûmîliğe gelen telgrafta iki üç güne kadar hey'etin Ürgüb'e geleceği bildiriliyor. Niğde Mutaşarrıfı'ndan Kâ'im-i Maqâm'a gelen şifre ile de Mutaşarrıf'ın hey'etle birlikte geleceği ve iki gün kalacakları münâsib bir yer izhârını taleb ediyor.

Hüseyin Bedreddîn Beyle oğlum Su'âd'a birer mektûb yazdım yarın gelecek posta ile göndereceğim.

Ahşâm üzeri Fahrî Kayseriyye'den geldi. //XXIV-334//

20 Domenica

Bu şabâh Fahrî Nevşehir'e gitti.

'Akıllıoğlu Hâcî Yûsuf Kayseriyye'den Fahrî ile gelmiş gece bize geldi.

Havâlar biraz bulandı ise de soğuklar mu'tedil olarak devâm ediyor. Derece sekiz ile on arasındadır. //XXIV-335//

21 Lunedi

20 Rebî'ülevvel

Bu şabâh yağ tenekesini açtılar. Na'îm Efendi'nin hânesine geleli üç ay oldu. Birinci teneke üç mâh devâm etti. Bu ikincidir* [* ايکنجی در]. //XXIV-336//

22 Martedi

Üç çepîş* [* چپیش yazılmış] bir koyun bedeli olarak Qâsım Efendi'ye on altı lira verilmiştir. Etlik yapıldı. //XXIV-337//

23 Mercoledì

22 Rebî'ülevvel

Bizim erenler köyüne gidiyor. Yarın şabâhleyin çıkacaklar imiş. Mucur'a iki sâ'at mesâfede (Burunağıl) nâm kıyenin ağası Tokmakoğlu 'Abdullâh Ağa ile berâber geldiler. Benimle görüşmek arzû etmiş. Hâliş bir köylüdür. Görüştüğümden memnûn oldum.

Gece Reji Müfettişi 'Azîz Bey geldi. Evvelce müddet-i medîde Edirne merkez telgraf müdürlüğünde bulunmuştur.

İstiklâl Mağkemesi Hey'eti Ürgüb'e vâşıl oldular. Yarın sâ'at ezânî üçte bize geleceklerini jandarma erenleri göndererek bildirdiler. //XXIV-338//

24 Giovedì

Bu şabâh ezânî sâ'at dörtte İstiklâl Mağkemesi Hey'eti Muhyîeddîn Bahâ (Bursa) ve Hâcîm (Karesi) ve Yûsuf (Denizli) Beyler fakîrhâneye geldiler. Üçü de meb'ûstur. Mutaşarrıf Muhtâr Bey de birlikte idi. Mağkeme'nin Başkâtibi dahî onlardan sonra geldi. Manastır'dan beri bizi tanıyor. On kadar evrâk var imiş. Bugün bitirdiler. İçlerinde lehulhamd i'dâma mağkûm kimse yoktur.

Ahşâm* [* اخشا yazılmış] ta'âmına Sucuzâde Hâcî Hüseyin Efendi'ye med'û idik. Ba'detta'âm Mûsâ Efendi mahallesindeki* [* محلهسندکه] câmi'-i şerifte Hâcî

Ꞑuṭb Efendi Mevlid-i Nebevî kıra'at etti. Ba'dehu hilye-i* [*لحيه yazılmış] sa'adet ziyâretiyle de müşerref olduk. Ꞑuṭb Efendi'nin pederi Câmi'-i Kebîr İmâmı İsmâ'îl Efendi merhûmun ta'rîh-i tevellüdü (1230) olduğunu Ꞑuṭb Hâce Efendi söyledi.

Oğlum Su'ad'dan iki mektûbu birden aldım. //XXIV-339//

25 Venerdi

24 Rebî'ülevvel

İstiklâl Maḥkemesi Hey'eti'ne* [*هيئتي نه yazılmış] Belediye Dâ'iresi'nde i'âde-i ziyâret ettim. Yarım sâ'at kadar görüştük. Sinason'da bir komitenin vücûdu ihbâr edildiğini İstanbul'dan bir kâtib gelip tevķîf olunduğunu ve taḥķikâtı Mutaşarrıf'a havâle ettiklerinden Mutaşarrıf'ın dün aḥşâm Sinason'a gittiğini söylediler.

Muhyeddîn Bahâ Bey "Muştafa Kemâl Paşa bana dedi ki 'Ḥayrî Efendi'ye meb'ûsluk teklîf ettim kabûl etmedi.' Kabûl etseniz iyi olurdu." dedi. Biraz daha görüşüldükten sonra bindiler Nevşehir'e gittiler.

Muhyeddîn Bahâ Bey Koçhişâr'dan Ankara'ya gidecektir. Muştafa Kemâl Paşa'ya selâm yolladım. //XXIV-340//

26 Sabato

Faḥrî ile berâber Göreme'ye gittim. Ürgüb'e bir sâ'at mesâfede (Midyan) kıyeyine yakın bir dere içinde kayalar naḥtedilerek vücûda getirilmiş bir kışaba ḥarâbesi vardır. Buraya Göreme* [*كورمه şeklinde ve harekeli yazılmış] denir. Bir kaç kilisa da mevcüddür. Bunlar da tamâmen kayalar içinde oyulup kesilmiştir. Ez en cümle ikisi şâyân-ı temâşâdır. Şüretleri yeniliği ḥâlâ muḥâfaza etmektedir.

Niğde Mutaşarrıfı dün Sinason'dan gelmiş Nevşehir'e gitmiş. Rizo'nun ḥânesinin ḥin-i taḥarrisinde otuz okķa rākî zühür etmiş ise de Mutaşarrıf mevķi'-i resme koymamış. Yine kendisine teslim etmiş – bu ḥuşuşta Kâ'im-i Maķâm Nedîm Bey'in sözü "Otuz okķa rākî bin beş yüz lira cezâ-yı naḥdî edecek idi. Çok yalvarmış bereket

versin rākīsını kurtarmış.” Hānesinden bir çuval evrāk getirmişler. Tedkik edilecekmiş. Benim ‘aleyhimde birkaç mektüb var imiş. //XXIV-341//

27 Domenica

26 Rebī‘ülevvel

Bu şabāh Ürgüb’e ikinci def’a olarak kar yağdı. Derece fevkeşşıfr beştir. //XXIV-342//

28 Lunedi

Ankara’dan ‘Osmān Bey’den mektüb aldım. Uzakta bulunanlar ile uyuşmak için ādamlar gönderildiğini Enver Paşa’nın birāderi Nūrī ile Hilmī’nin* [*حلمى نك* yazılmış] gittiklerini yazıyor.

Manyasizāde’nin hāremi Müveddet Hanım’a mektüb gönderdim.

Doktor Kemāl Bey’in ‘ā’ilesi Konya’ya gittiler. ‘Akıllıoğlu Hācī Yūsuf Çayseriyye’ye ‘avdet etti. //XXIV-343//

29 Martedi

28 Rebī‘ülevvel

Ra’uf Bey nāfi’a ve Karesi Meb’ūsu Vehbī Bey ma’ārif vekili olmuşlar. Telgrafla ikisine de tebrīk yazdım.

Ḳā’im-i Maḳām Nedīm Bey bizim Nāzlı Hanım’ın hānesini temizlettiriyor. Oraya nakledecektir. Anāhtār teslim olundu. //XXIV-344//

30 Mercoledì

1337

1340

29 Rebī‘ülevvel

Niğde Mutaşarrıfı Muhtâr Bey Nevşehir’den ‘avdet etti.

İstiklâl Maḥkemesi Nevşehir’de Tosunoğlu ile berâber diğeri bir Hıristiyanı Ma’mûretül‘azîz’e nefye ve dört beş Hıristiyanı da beşer sene küreğe maḥkûm etmiştir. //XXIV-345//

Note

نستعيز بالله. يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ الْآيَةَ

Meclis-i A‘yân a‘zāsından Yahūdî Boḥör Efendi esnâ-yı müzâkerede Re’îs’e “Efendim kâtib efendiler iyi zabtletmiyorlar hattâ ba‘zı kelimeleri taḥrîf ediyorlar.” der. Re’îs Sa‘îd Paşa merḥûm cevâben “Efendim taḥrîf-i kelime pek ağırdır değil mi?” diyerek eṭrâfa bakındıktan sonra Yahūdîler hakkında nâzil olan bâlâdaki âyet-i kerîmeyi okur. Boḥör Efendi bunun farkında olmaz zanneder. Hâlbuki Boḥör Efendi zekî çok okumuş müṭâla‘alı bir âdamdır. Paşa’nın kendi hakkında bu ta‘rîzinin farkında olur. Ba‘delmüzâkere Başkâtib Müştâk Bey’i çağırır “Paşana söyle ben okuduğu taḥrîf-i kadîmden bahsetmiyorum taḥrîf-i cedîdi söylüyorum” der ~~Müşâk Bey~~ ~~halîmen~~ ve âyet-i celîlenin Yahūdîler hakkında nâzil olduğunu ve kendisine ta‘rîz için okuduğunu bildiğini bildirir. Müştâk ḥâlî Paşa’ya hikâye eder. Paşa mutahayyır olarak “Çok şey bu âdam onu da mı biliyor?” diyerek Boḥör Efendi’nin zekâsını takdîr eder.

Meclis-i A‘yân’da bu kışşayı Boḥör Efendi bana kendi hikâye etti.¹⁰⁰ //XXIV-346//

Dicembre

1 Giovedì

1340

1 Rebī‘ülâhir

Niğde Mutaşarrıfı Muhtâr Bey bu şabâh geldi. Görüşüldü. Kâ'im-i Maqâm Nedim hakkında taḥkîkât evrâkı var imiş. Şikâyatı sordu. “Kâ'im-i Maqâm müstaķimdir. Hüsn-i niyyeti vardır. Ma'zûr edilecek kâ'im-i maqâmlardan değildir. Ancak mütereddiddir. Su'izannı ğâlibdir. Rûfekâsıyla geçinemiyor. Biraz naşihat etmelidir.” dedim.

Necmeddîn Mollâ Beyefendi'den 7 Teşrîn-i Evvel 921 ta'rîḥli Münih'ten yazdığı mektûbunu bugün aldım.

Ra'uf Bey'e yazdığım telgraf tebrîkine şu cevâbı aldım.

“Ürgüb'de Şeyhülislâm-ı Esbak Hayrî Efendi Hazretlerine

'Arz-ı şükran eder mübarek ellerinizden öperek ta'zîmât-ı maḥşûşamın kabûlünü niyâz eylerim Efendim.

Ra'uf

30 Teşrîn-i Sâni 337.” //XXIV-347//

2 Venerdi

Bu şabâh Belediye Dâ'iresi'nde Mutaşarrıf Muhtâr Bey'e i'âde-i ziyâret ettim.
//XXIV-348//

3 Sabato

Niğde Mutaşarrıfı Muhtâr Bey Sâbık Mülkiyye Müfettişi Kemâl Beyle beraber Niğde'ye 'avdet ettiler. //XXIV-349//

4 Domenica

4 Rebî'ülâhir

Oğlum Su'âd'ın bir mektûbunu aldım. Bunda evvelki mektûbunda olduğu gibi mektebden pençsenbih günleri çıkamadıkları için şikâyet yoktur.

Jandarma Kumandanı 'İzzet Bey'e bizim 'Osman Bey'den gelen telgrafnâmede Ankara polis müdürlüğüne ta'yîn olunduğunu bana ve 'â'ilesine haber vermesini bildiriyor.

Fahrî Efendiyle Sarihân'a gittik. Şâyân-ı temâsâdır. İç kapısının üzerinde "Eşşükrü lillâh" yazılıdır. Ta'rîh-i inşâsı olacaktır.

Selçukîler zamânına 'â'iddir. //XXIV-350//

5 Lunedi

Burdur 'ulemâsından Hâtîbzâde Mehmed Efendi'den 8 Teşrîn-i Sâni 337 ta'rîhli mektûbunu aldım. Fransa ile Hükümet-i Milliyye arasındaki i'tilâfi tebrik ediyor ve Burdur'a bizi da'vet ediyor. //XXIV-351//

6 Martedi

6 Rebî'ülâhir

Fahrî ile merkebler ile gezmeğe çıktık* [*kâf ك üzeri kâf ق olarak düzeltilmiş] Köselerxxxçalısı yanından ve Aktepe civârından geçip Çatalkaya'dan Esbelli civârındaki kabristânda medfûn peder ve büyükpeder ve akrabâyı ve hemşiremi ziyâret ettikten sonra Fahrî Efendi'nin hânesine geldik. Aşşâm ta'âminı orada ettik.

Kağı Sa'dı Müftı Muştafa Efendiler Sucuzade Hüseyin ve Meğmed Efendiler var idi.
//XXIV-352//

7 Mercoledì

Ahşama kadar bir yere çıkmadım. Fağrı ile hemşireleri arasındaki mırāř münāza'asını hallettik. Sa'dı ve Fağrı ve hālazādeleri Ekmekçi Sucuoğlu Hācī Meğmed Efendi hāzır idiler. //XXIV-353//

8 Giovedì

8 Rebī'ülevvel

Fađrı Kayřeriyye'ye 'avdet etti. Nāfi' 'Atūf Bey'e – Kayřeriyye Sultānisi müdiri – cevāb yazdım bir de Kayřeriyye Meb'ūřu Rıf'at Bey'e mektūb verdim.

Ankara'da çıkan Yenigün gazetesinin 24 Teřrīn-i Šānī 337 ta'rīhli nüşhasında Dāmād Ferīd Pařa ile İngiliz Fraster Nilan ve Çörçil arasında 'ağdedilmiş olan mu'āhede-i hafiyenin metnini Paris'de çıkan (Maten) gazetesinden naklen neşrolunmuştur.¹⁰¹

“Mādde 1 İngiltere Hükümeti kendi mandası altında Türkiyye'nin istiqlāl ve tamāmiyyetini ta'ahhüd eder.

“ 2 İstanbul hilāfet ve imparatorluğun merkezi kalacaktır. Boğazlar İngiliz kontrolüne tābi' kılınacaktır.

“ 3 Buna muķābil Türkiyye de İngiltere'nin 'Irāk ve Süriyye'de yerleřmesi için mu'āvenet-i māddiyyesini ve sā'ir İslāmlar ile meskūn yerlerde mu'āvenet ve nüfūz-ı ma'nevīsini bezletmeyi ta'ahhüd eyler.

“ 4 Türkiyye'de te'sīs olunacak nīm meřrūfī bir hükümete muķālefet gösterecek olan bütün millī kuvvetlerle mücadele etmek üzere İngiltere müsellađ dāhili bir kuvvet teřkil edebilecektir.

- “ 5 Türkiyye Mıŝır ve Kıbrıs üzerindeki bütün hıķūķundan ferāġat edecektir.
- “ 6 Bu i'tilāf nīm resmī ve maħrem olduġu iķin İngiltere Hıķūmeti Türk muraħħaŝlarının bālādaki ŝaleblerini konferans nezdinde müdāfa'a ederek bunları ķabūl ettirmeyi ta'ahhüd eyler.
- “ 7 Ŗerā'iķ-i ŝulħiyyenin taķarrüründen sonra Zāt-ı Hāzret-i Pādiŝāhī üçüncü mādde aħķāmına vüs'at vermek iķin İngiltere ile bir mu'āhede imzālayacaktır. Bu mu'āhede ķat'iyyen maħrem ve ħuŝūŝī bulunacaktır.
- İŝbu mu'āhede iki nüŝha olarak İstanbul'da tanzīm edilmiŝ ve ŝarafeynce ķabūl olunarak te'āfi olunmuŝtur.”

//354//

9 Venerdi

Nūrī Hāce'nin küķük maħdūmu Hācī Receb Aġa'nın torunu ile evlendi. Dün gece güveyi yemeġine gittim.

Cum'a namāzını müte'ākib cāmi'-i kebīrde kırā'at olunan Mevlid-i Nebevī'yi istimā' ettik. //XXIV-355//

10 Sabato

10 Rebī'ülāħir

Ürgüb'de Jandarma Kumandanı Yüzbaşı 'İzzet Bey'in Ürgüb'ün bölük merkezi ittihāzı ħasebiyle Ürgüb'de kaldıġı Niġde Jandarma* [*ژاندارامه] Binbaşısı Cāvid Bey tarafından kendisine teblīġ olunuyor. //XXIV-356//

11 Domenica

Sertaḥarrī ‘Oṣmān Bey’e Ankara’ya mektūb yazdım. Kırşehirli Sermühendisi Ğālīb’e bir mektūb yazdım. Hem de bir şandūḡ içinde fasulye dut kurusu ve Niğde elması posta ile gönderdim.

Şiddetli rüzgār ile karakış fırtınasını yaptı.

Ḳāsım ibtidāsından beri havālar mu‘tedil gidiyor idi. //XXIV-357//

12 Lunedi

1340

12 Rebī‘ülâḥir

Bugün yağmur ile karışık kar yağıyor. Aḥşām üzeri* [*اخشام اورزی yazılmış] havā açıldı. Yine kesb-i i‘tidāl etti. Gece Ḳādī ve Ḥākīm ve Müdde‘ī-i ‘Umūmī olduḡu ḥâlde Jandarma Yüzbaşısı ‘İzzet Bey’in ḥānesine gittim.

Ḳā’im-i Maḡām Nedīm Bey Nāzlı Hanım’ın ḥānesine bugün nakletti. 29 Teşrīn-i Sānī muḥtirasına bak.

Ajans Anadolu

9 Kānūn-i Evvel 37 (Antalya) Şadr-ı Esbaḡ Sa‘īd Ḥalīm Paşa’nın Roma’da bir şahş-ı mechūl tarafından ḡatledildiḡi mevşūḡan müstaḥberdir. İstanbul 9 Me Roma’dan gelen bir telgrafnāmede Sa‘īd Ḥalīm Paşa’nın ḡatledildiḡi bildiriliyor. İzmit 8 mte dūnkü ve bugünkü İstanbul gazeteleri Sa‘īd Ḥalīm Paşa’nın Roma’da bir gezinti eṣnāsında mechūl bir şahş tarafından revolverle ḡatledildiḡi ve ḡatilin firāra muvaffaḡ olduḡu yazılıyor. Raḡmetullāhu ‘aleyhi. //XXIV-358//

13 Martedi

Ḥ Burdur’da ‘ulemādan Ḥaṡībzāde Meḡmed Efendi’ye cevāb yazdım.

Ankara'da Niğde Meb'ûşu Hakkî Paşa'ya ve Ma'ârif Vekîli Vehbî Bey'e ve Rûsûmât Müdür-i 'Umûmîsi İhşân Bey'e Samsun Rûsûmât Müdür-i Sâbıkı Hakkî Bey'e mektûblar yazdım gönderdim.

Bu ahşâm Şerîf Kadın'a bir buçuk lira bir aylığı verdim. //XXIV-359//

14 Mercoledì

14 Rebî'ülâhîr

Ma'ârif Vekîli Vehbî Bey'in telgrafı:

“Ürgüb'de Esbak Şeyhülislâm Hayrî Efendi Hâzretlerine

Ellerinizi öper 'arz-ı hürmet istibkâ-yı teveccühât eylerim Efendim.

Meḥmed Vehbî

12 Kânûn-i Evvel 37.”

29 Teşrîn-i Sâni muḥtîrasıyla 1 Kânûn-Evvel'e bak.

Dün ahşâm üzeri* [*اخشام اورزی yazılmış] Müftî Kumruzâde Efendi'nin büyük kerîmesi vefât etti. Bugün (Altıkapılı) denilen türbe içine defnetmişler. Bu türbede Selçukîlerden veyâ Karamanîlerden bir hatun medfûn idi. Bundan tahmînen kırk beş sene muḥaddem kayınpederim Yesârî Efendi kayınvâlidesi Müdür Ḥasan Efendi'nin zevcesini defnettirmekle nâmünâsib bir harekette bulunmuş idi. Müftî Muştafâ Efendi de kerîmesini defnettirmekle ikinci nâmuvâfîk hareketi irtikâb eyledi. Şimdi orada üç kabir mevcûddur. //XXIV-360//

15 Giovedì

Kemâh'da Saḡıroḡluḡâhirpaşazâde Ḥâlet Bey'den gelen 9 Kânûn-i Evvel 337 ta'rîhli telgraf

“Ürgüb’de Şeyhülislâm-ı Sâbık Hayrî Efendi Hazretlerine

Şâbit Bey İstanbul’a sâlimen muvâşalat ve hareket eylediğini ‘arz ve tebşîr eder ellerinizden öperim Efendim.

Hâlet.” //XXIV-361//

16 Venerdi

16 Rebî‘ülâhîr

Bu şabâh kar yağıyor. Bu def’a şiddetli yağıyor. Evvelkiler gibi bir müddet sonra kalkacağa benzemiyor. //XXIV-362//

17 Sabato

Ankara’da Yenigün Şâhibi ve Sermuḥarriri Yûnus Nâdî Bey’e mektûb yazdım Sa‘îd Hâlîm Paşa’nın şehâdeti hakkında tafşîlât istedim. Bir de Vaqit Şâhibi ve Sermuḥarriri Aḥmed Emîn Bey’e yazdım. Esâretten ḥalâşını tebrik ve Ürgüb’e da‘vet ettim.

Hâcî Hüseyin Bey’e Su‘âd’a mektûblar yazdım. //XXIV-363//

18 Domenica

1340

18 Rebî‘ülâhîr

Mübāya‘acıoğlu Yovakim Efendi’ye telgraf

“Hayrî Efendi Hazretlerine yüzyetmişbeş lira veriniz número on bir. Der-i ‘Aliyye* [*ذرعليه yazılmış] Fî 3 Kânûn-i Evvel 37 Kostaki.”

Mübāya‘acıoğlu Yovakim geldi yüz yetmiş beş lirayı teslim etti. A‘yān muhaşşeşâtımdan bunu Evkâf Müsteşarı Esbak Münir Bey gönderiyor. Ba‘demā Mübāya‘acıoğlu’nu tavsîf etmemesini yazdım. Çünkü bu ādam aldıkları ‘ilmühaberleri dīn senedi gibi isti‘māl ederek evlādlarından da‘vā ettiği vāki‘ imiş. Ba‘demā İstanbul’da Balıkpāzārı’nda Hācī* [*هاجی yazılmış] Yūsuf ve Makrançolos* [*ماقرنچولوس yazılmış] vāsıtasıyla Ürgüb’de İsaklar’a göndermesini bildirdim. //XXIV-364//

19 Lunedi

Bizim refıkanın ‘amūcazādeleri Rābī‘a ve Zeyneb Hanımlar Nevşehir’den geldiler.

Nevşehir’de olduğu gibi Ürgüb’de de Hıristiyanlara karşı boykot başladı. Fağat pek çirkīn hareket ediyorlar. Hıristiyandan bir şey alan Müslümānın elinden mālını alıp ayaklarının altında çiğniyorlar imiş. Memlekette terzi tenekeci ve sobacı gibi kendilerine ihtiyāc-ı küllī olan eşnāf-ı müslime mevcūd değil iken boykot yapmak* [*يايماق yazılmış] mantıķı değildir. Huşūşiyle böyle cebrī bir şürette boykotun hīç fā’idesi olmadığı mükerreren İstanbul’da ve sār maħallerde tecrūbe ile şābit oldu. Manifatura ve baqqāliyye eşyāsını da Müslümānlardan Hıristiyanlardan aşıağı satmıyorlar. Şu hālde bu boykot birkaç Müslümān tācirlerin şırf menfa‘atine hādım fuķarā-yı müslimeye muzırdır. Niğde Mutaşarrıfı Muhtār Bey’in yanlış bir fikridir. Tulumbacı maķūle ādamlar ile boykot yapıyorlar. Hālbuki Müslümān tüccāra ucuz māl alıp ucuz satmalarını teşvīķ ve te‘mīn etseler hattā Hıristiyan ile müsāvī satsalar Hıristiyandan satın alacak hīç bir Müslümān mutaşavver değildir. //XXIV-365//

20 Martedi

20 Rebī‘ülāħır

Malta’dan Ankara’ya gelenlerden Esbak Dersa‘adet Merkez Kumandanı Mīralay Cevād Bey’den Ankara Polis Müdiri ‘Oşmān Bey’den mektūblar aldım.

Telgraf ve Posta Müdür-i ‘Umūmī Şabrī Bey’den de bir mektūb aldım. “Enver Paşa ile Doktor Nāzım, Küçük Tāl‘at ve ba‘zı rüfekāsı Batum’da bir kongre ‘ağdederek Adana i’tilāfından vesā’ireden bahişle Ankara’yı protesto etmişler. Daha ba‘zı karar ittihāz etmişler. Ben henüz tamāmen bu kararları göremedim lākin gören arkadaşlarımızın ifādelerine göre pek fenā biçimsiz ma’nāsız memleketteki vahdeti huzūru emniyyet-i müteķābileyi bozacak şeyler imiş. Evet Küçük Tāl‘at bundan dört beş ay muķaddem de Trabzon sāhilllerinde teşkilāt yapmak gibi cinnetlerde bulunmuş idi.” fıkrasını ‘aynen muhtevīdir. Çok müte’essir oldum. Fetḥī Bey’e bir mektūb yazdım. “Ricāl-i hükümetin ‘ağdedip milletvekīllerinin taşdıķ ve ķabūl ettiği bir i’tilāfı protesto etmek ḥadd-ı nāşināsıktır.” dedim. Onları çok mu’āḫeze ettim. //XXIV-366//

21 Mercoledì

Müdür-i ‘Umūmī Şabrī Bey’e de mektūb yazdım. Enver ve Nāzım’ın hareketlerini taķbīḥ ettim. “Bunları bu fikirden vazgeçirmek için mektūb yazabilir* [*يازابيلر yazılmış] isem de fā’ide yoktur hele hükümetin haberi olmadan yazmam.” dedim.

Cevād Paşa Diyārbekir ciheti kumandanı olmuş ona da tebrīk yazdım.

Mīralay Cevād Bey’e de cevāb yazdım. //XXIV-367//

22 Giovedì

22 Rebī‘ülāḫir

Bizim ‘Ākif ile Sekmānođlu* [*سکمان اوغلی yazılmış, *Seğmenoğlu/Seymenoğlu* olacak] Aḫmed Efendi ticāret için yarından sonra Adana’ya gidiyorlar.

Ebūl‘ulā Bey’den telgraf aldım. İstanbul’dan üç günde gelmiş.

“Mektūblarımıza cevāb alamıyoruz. ‘Āfiyyetinizin iş‘arı müsterḫemdir.” diyor. Ben de cevāb alamadığımı ve ‘āfiyyette olduğumu yazdım mektūblarını beklediğimi söyledim. //XXIV-368//

23 Venerdi

Bizim Taklızâde ‘Abdullâh Viyana’ya gelmiş. Bir kartını aldım 15 Teşrîn-i Şânî 921 ta’rîhli. Zirâ‘at mekteb-i ‘âliyyesine girmiş.

Terzilik de öğreniyor imiş. //XXIV-369//

24 Sabato

Konya defterdarlığına ta’yîn olunan Kırşehir muhâsebeci Mûşullu bir zât geldi. Konya Vâlisi Ğâlib Paşa’ya bir mektûb gönderdim. Gece misâfir bulunduğu Jandarma Yüzbaşı ‘İzzet Bey’in hânesine Maḥkeme-i Şer‘iyye Başkâtibi ‘Ârif ve ‘Akıllızâde Hâcî Meḥmed Efendileri göndererek i‘âde-i ~~xxx~~ ziyâret ettim. //XXIV-370//

25 Domenica

Bu şabâh soğğun derecesi taḥtesşifr beştir. Oğlum Münîb’den ilk mektûbunu aldım.

Hâcî Hüseyin Bedreddîn Bey’den mektûb aldım. Bir de muḥtıra defteri göndermiş vâşıl oldu.

Naḳîbüleşrâf Muḥtâr Bey de ikinci bir mektûb göndermiş faḳat adresini yine yazmıyor. //XXIV-371//

26 Lunedi

İki mâhdanberi ḥasta bulunan Ḳâ’im-i Maḳâm Nedîm Bey’e ‘iyâdet ettim.

Oradan bizim Cebecizâde kerîmelerine gittim aḥşâm ta‘âmını orada ettim. //XXIV-372//

27 Martedi

Doktor İbrâhîm Bey geldi Kayseriyye'de eṭibbâdan ba'zılarıyla bir müşâvere-i tıbbiyyeye Qâ'im-i Maḳâm Nedîm Bey için lüzûm olduğunu söyledi. Mutaşarrıf Kemâl Bey'e bir telgraf yazdım. Tensîb edeceği eṭibbâ ile telefon ile müşâvere etmelerinin te'mînini ricâ ettim. //XXIV-373//

28 Mercoledì

28 Rebî'ülâhîr

Bu şabâh dördüncü veyâ beşinci def'a olmak üzere Ürgüb'e epeyce kar yağmıştır. Bununla berâber o kadar soğuk yoktur. Derece tahtesşıfr ikidir.

Sa'id Hâlim Paşa merhûmun cenâzesi oğlu Hâlim Bey tarafından İstanbul'a nakl olunacağı ve merhûm için Mısır sarâyında on beş gün ma'tem icrâsını Mısır Sultânı'nın emrettiğini gazeteler yazıyor. //XXIV-374//

29 Giovedì

Öğleden sonra havâ biraz soğuk olmakla berâber güzel ve açık idi. İkinci namâzına câmi'-i kebîre çıktım.

Ankara'dan gelen gazetelerde Bekir Sâmi Bey'in Kemâhlı Sâbit Bey'in Ankara'ya muvâşalatları muharrerdir. //XXIV-375//

30 Venerdì

1340

30 Rebî'ülâhîr

Galata Mekteb-i Sultânîsi'nden oğlum Münîb'e ve Naḳîbüleşrâf Çerkeşşeyhizâde* [*چرکش شیخی راده] İstanbul pâyelülerinden Muhtâr Beyefendi'ye birer mektûb yazdım. Cum'a namâzını câmi'-i kebîrde edâ ettim. Cum'adan sonra Qâdî Sa'dî Efendi ve Baltacızâde Hâsan Efendi merhûmun maḳdûmu Kemâl Efendiyle

berāber Müftī Kumruzāde Muşţafā Efendi'yi ziyāret ettik. Zavāllı ādam zātürre'den muztaribdir.

Ḳā'im-i Maḳām Nedīm Bey'in de keyifsizliği kesb-i iştidād eylemiştir. Cenāb-ı Hāḳ her ikisine de 'āfiyyet iḥsān buyursun. //XXIV-376//

31 Sabato

1921

1337

1340

1 Cum'adaülula

Bugün ezānī sā'at yedi buçukta tām ögle ezānı okunacak zamānda yemeği yedim. Ḳahvemi içer bir taraftan da okuyor idim. Birdenbire sağ gözüm görmez oldu. Sıcak* [*صيچاق yazılmış] su ile yıkadım. Okumayı bıraktım Doktor İbrāhīm Bey'i çağirttim. "Fele zannediyorum." dedim doktor "Değildir." dedi. 'Amā bir sā'at devām etti sekiz buçukta yavaş yavaş görmeğe başladı. Dokuzda eskisi gibi gördüm. Doktor müṭāla'a ile gözü yorduğundan olduğunu a söyledi. Cenāb-ı Hāḳḳa çok şükür yeniden ni'met-i başra nā'il oldum. //XXIV-377//

Note

Ürgüb'deki pederin ḥānesinin ḥarem cihetindeki iki odanın meşref-i ḥarāb olmakla üzerlerini açtırdım Ḥazīrān 337.

Lira

5

'ameliyye

2

Avanos'tan celbedilen yirmi batmān kireç

5

taşçıya

- 20 hīzetler* [*هيزمتلر yazılmış; sözlüklerde
yok] kırk dāne yarımşar liradan
- 32 Sekmānoğlu* [*سکمان اوغلی yazılmış]
Aḫmed Efendi'ye

//XXIV-378//

Note

Nevşehir'den Fehmī Efendi vāsiyasıyla alınan peynīr bedeli ve yağ eṣmānı

5483.30 yağ	x*	[*bu işaret 121 oḫḫası okunamamıştır]	
	45		
1112.20 çömlek peynīri	45		151 batmānı
55 “			
590 salamur peynīri	18		200 “
30.-- teneke			
7271.10			
945.00 aḫīren alınan peynīr	x*	[*bu işaret iki teneke okunamamıştır] 19	
8216.10			
6000 evvelce ‘Alī Bey ile naḫden* [*بفدا yazılmış] gönderilen			
2216 Başkātib Meḫmed Bey ile Fehmī Efendi'ye bugün gönderilen			
2216.10			
0000.0 Fī 29 Temmūz 337 Cum'a			

//XXIV-379//

Note

Ürgüb'e geldikten sonra Nīsān 337 ta'rīhinden sonra İstanbul'dan gönderilen mebālīğın ta'rīh-i vuşūlları

Lira		
Mübāya'acı Yovakim vāsıtasıyla Hāşim Bey tarafından	100	15 Temmüz 37
..... Yovakim vāsıtasıyla Mūnīr Bey tarafından	80	24 Ağustos 337
Vehbī Bey vāsıtasıyla Mūnīr Bey'den	80	1 Teşrīn-i Evvel 37
	40	30 Teşrīn-i Evvel 37
	200	

//XXIV-380// [sayfa XXIV-381-382 boş]

Note

Borçlarım

Lira

- 300 Ebūl'ulā Bey'den İstanbul'da Bekirağa'da aldım.
- 200 Refiqa İstanbul'dan Ürgüb'e gelir iken refiçası vermiş.
- 500 Lazistān Meb'ūs-ı Esbakı Sūdī Bey'den Roma'da iken aldım. Dört bin İtalya frangıdır* [*فرانغی در]. Antalya'da bizim pāraya tebdil ettim on sekiz * frank bizim bir liralık kāğid etti.
- 100 Ben Antalya'da iken Mūnīr ve Evliyā Beyefendiler göndermiş* [*کوندر] yazılmış idiler. Elhazaf Bankası'ndan aldım. İkisinden ellışer lira.
- 229.5 Bizim 'Abdullāh'tan iki yüz yetmiş dokuz buçuk lira aldım. Ben Bekirağa'da mevķūf iken 'Abdullāh'a yüz lira vermiş idim. Malta'ya sevķolunurken 'Abdullāh bana vapurda elli lira verdi. Şu hālde 'Abdullāh'a olan borcum iki yüz yirmi dokuz buçuk lirādır.

//XXIV-383//

Note

Mütârekenin ‘aḳdi ya‘nî ‘İzzet Paşa kabinesinde ‘adliyye nâzırı bulunduğum zamândan beri oğlum Ḥaḳḳî’yı Münih’te Necmeddîn Mollâ Beyefendi Ḥazretleri idâre etmektedir. Ona olan borcumu müşârünileyh bilir. 7 Teşrîn-i Evvel 921 ta’rîhinde Münih’ten gönderdiği mektûbda Ḥaḳḳî’nin ayda altı yüz mark meşârifî olduğunu yazıyor ve “Ḥâl-i hâzırda hîç çok değildir.” diyor. //XXIV-384//

Note

اذا لم تكن حاجتنا في نفوسكم
فليس بمفن عكك عقد الرنايم
مختار الصحاح _ رم _ الرتيمة خيف بشد في الاصبع لئسئذكر بها الحاجة

¹⁰²//XXIV-385//

[sondan ikinci varak]

Roma’da Meḥmed Ğâlib Bey’in adresi

Meḥmed Ğâlib Bey

Juge en rétraite

Rodi (Egeo)

[son varak]

Oğlum Ḥaḳḳî’nin adresi

Herrn

Hacki Hairi

Munchen

Kratzerstr. 21/0

Nedjmeddîn Mollâ Bey

Pinzenauerstrasse 10
Munchen

Necmeddîn Mollâ Beyefendi'nin adresi

(flyleaf)

Antalya'da Hilâl-ı Aḥmer Ṭabîbi Reşîd Sâmi Bey'e
Denizli'ye taḥvîl-i me'mûriyyet etti Ḥazîrân 37 //XXIV-xx//

[Defterin iç kısmındaki mahsus cepte Doktor Reşîd Sâmi tarafından yazılmış bir reçete, yazarı belli olmayan bir başka reçete ve bir ecnebi doktor tarafından Fransızca yazılmış başka bir reçete ile iki adet 'Osmanlı pulu bulunmaktadır.]

Defter XXV

Sene-i resmiyye:	1338
Sene-i hicriyye-i kameriyye:	1340/1341
Sene-i mâliyye:	1337/1338
Sene-i milâdiyye:	1922

1 Kânûn-i Şânî Pâzâr 1338 2 Cemâziyyülevvel 1340

Lehulḥamd 'amâ geçti. Şiddetli baş ağrısı ile mi'de bulantısı geldi. Yatağa düştüm.
Nevşehir'den Yeşil Ağa geldi vâlidesini almaya.

2 Kânûn-i Şânî Pâzâr ertesi 3 Cemâziyyülevvel

Yeşil Ağa vâlidesi Râbi'a ve ḥâlası Zeyneb Hanımları alıp Nevşehir'e 'avdet ettiler.
Ürgüb'de on beş gün kaldılar. //XXV-01//

3 Kânûn-i Şânî Salı 4 Cemâziyyülevvel

Haştalığım devâm ediyor. Hâlâ cum'a ertesindenberi bir lokma yemedim. Mi'dem de almıyor.

Ahşâm üzeri yalnız bir patates yedim. Aşçı Şerîf kadın hastalandı gitti.

4 Kânûn-i Şânî Cehârşenbih 5 Cemâziyyülevvel

Çok şükür bugün iyiliğe döndüm. Biraz yemeğe de başladım.

Trabzon Meb'ûsu Hâfîz Mehmed Bey'den mektûb aldım. //XXV-02//

5 Kânûn-i Şânî Pençşenbih 6 Cemâziyyülevvel

Aşçı Şerîf kadın ahşâmdan sonra geldi. Haştalığı tezâyüd etmiş. Bugüne kadar civârımızda akrabâsından birinin hânesinde imiş. Şimdi vedâ' etti hânesine gitti. Bir aylık haqqı vardır. 13 Kânûn-i Evvel ve 4 Teşrin-i Şânî muhtıralarına bak.

6 Kânûn-i Şânî Cum'a 7 Cemâziyyülevvel

Tamâmiyle kesb-i 'âfiyyet edemediğimden yataktan çıkamadım ve kimseyi kabûl etmedim. //XXV-03//

7 Kânûn-i Şânî Cum'a ertesi 8 Cemâziyyülevvel

Dünkü ta'rîhiyle 'Arabsun'dan Edirne Meb'ûsu Şerîf Bey'den bir telgraf aldım. Üç güne kadar Ürgüb'e geleceğini yazıyor. Muntazır bulunduğumu telgrafla cevâben yazdım.

8 Kânûn-i Şânî Pâzâr 9 Cemâziyyülevvel

Nâfi'a Vekîli Ra'uf Bey'e mektûb yazdım. Kızılırmak* [*قيريل ايرماق yazılmış] üzerinde menba'ından manşıbına kadar keklele Sivas Vilâyeti Sermühendisi Macar Selîm Efendi'nin 305 ta'rîhinde icrâ eylediği keşfiyyâtı mübeyyin bir harîta ile

ta'rifnâmesini gönderdim. Ankara Kumandanı Fu'âd Bey'in şöförü Ürgüblü Sa'dî ile gönderdim.

Aksarâyılı Vehbî Bey'e ve Karahişâr-ı Şâhib Meb'ûsu Muştafâ Hülûşî Efendi'ye mektûblar yazdım. //XXV-04//

9 Kânûn-i Şânî Pâzâr ertesi 10 Cemâziyyülevvel

Samsun Rüsûmât Müdîr-i Sâbıkı Hâkkî Bey'i Ankara Rüsûmât Müdîr-i 'Umûmîsi İhsân Bey'e tavsiye etmiş idim. İhsân Bey'den 27 Kânûn-i Evvel 337 ta'rîhli cevâb aldım melfûfan Hâkkî Bey'e gönderdim.

Fethî Bey'den mektûb aldım. 20 Kânûn-i Evvel 921 ta'rîhli muhtıradaki mektûbuma cevâbdır. Fikir ve mü'tâlâ'ama tamâmiyle müşâreket ettiğini ve mektûbumu Muştafâ Kemâl Paşa da kırâ'at edip o da benim fikrimde bulunduğunu ve müşârünileyhin selâm ettiğini yazıyor.

10 Kânûn-i Şânî Salı 11 Cemâziyyülevvel

Edirne Meb'ûsu Şeref Bey bugün Nevşehir'den gelecek idi. Bir karıştan ziyâde kar yağdı gelemediler.

Aşçı Şerîf kadınının bir ma'âşî var idi. Cebecilerin Hikmet ile gönderdim. Hesâbı kesilmiştir. //XXV-05//

11 Kânûn-i Şânî Cehârşenbih 12 Cemâziyyülevvel

Şeref Bey geldi. Aşşâm ta'âmını fakîrhânedede ettikten sonra belediyyeye gitti orada yattı. Ürgüb'den Kayseriyye'ye gideceğini ve oradan Ankara'ya 'avdet edeceğini söylüyor. Ayın yirmi dördünde Ankara'da bulunmak mecbûriyyetinde olduğunu zîrâ Ankara'dan Malta'dan gelen Miralay Cevâd Beyle birlikte Bulgaristân ve Sırbistân'a gideceklerini beyân ediyor. Şeref Beyle gelen Keskin Mitropolid Vekîli Papa Eftim hemmezheblerinin yanına gitmiş yemekte hazır bulunmadı.

12 Kânûn-i S̄anî Pençsenbih 13 Cemâziyyülevvel

Bu aḥşâm İsaklardan İlya Şeref Bey'i da'vet etti yemeği orada yedik. //XXV-06//

13 Kânûn-i S̄anî Cum'a 14 Cemâziyyülevvel

Şeref Bey bugün Kayseriyye'ye gitti.

14 Kânûn-i S̄anî Cum'a ertesi 15 Cemâziyyülevvel

Trabzon Meb'ûsu Hâfîz Mehmed Bey'e mektûb yazdım. Şer'iyye Kâtibi 'Ârif Efendi'yi bir istinâf a'zâ mülâzımlığına tavsiyye ettim. //XXV-07//

15 Kânûn-i S̄anî Pâzâr 16 Cemâziyyülevvel

Şirketten bir teneke gaz aldırđım (altı liraya). 18 Teşrîn-i S̄anî 337'de açılan teneke bitmek üzeredir. Sâde yağ tenekesi de 21 Teşrîn-i S̄anî M' ta'rîhinde açılmış idi. Bakalım ne kadar devâm edecektir.

Bugün gelen Anadolu Ajansı'nda Müdâfa'a-i Milliyye Vekîli Re'fet Paşa ile Nâfi'a Vekîli Ra'uf Bey'in aḥvâl-ı şıḥhiyyelerinden dolayı isti'fâ ettikleri muḥarrerdir.

16 Kânûn-i S̄anî Pâzâr ertesi 17 Cemâziyyülevvel

Şeref Bey'den Kayseriyye'den telgraf aldım. Teşekkür ediyor cevâb yazdım. //XXV-08//

17 Kânûn-i S̄anî Salı 18 Cemâziyyülevvel

Kemâhlı Sâbit Bey memleketine gitmek üzere Kayseriyye'ye gelmiş. Şitâ mâni' olduğundan Ürgüb'e gelememiş. Üç mâh sonra 'avdetinde berây-ı ziyâret geleceğini telgrafla yazıyor. Cevâb yazdım teşekkür ederek "Teşrîfinize muntazırım." dedim.

Celâleddîn ‘Ârif Bey Hükümet-i Milliye’nin ~~Ankara~~ Roma mümessilliğine ta’yîn olunmuş telgrafla tebrik ettim.

18 Kânûn-i Şânî Cehârşenbih 19 Cemâziyyülevvel

Ankara’nın Roma Mümessili Câmi‘ Bey geriye çağrılmıştır. Sebebi Câmi‘ Bey’in hem ‘adem-i kifâyeti ve hem de evvelce İtalyanlar tarafından bir me’mûriyyet-i maşşûşa der’uhde etmiş olmasını Edirne Meb’ûsu Şeref Bey söyledi. //XXV-09//

19 Kânûn-i Şânî Pençsenbih 20 Cemâziyyülevvel

İsaklardan İlya geldi. İstanbul’dan Hâcî Yûsuf’tan telgraf almış. İki yüz liranın bana verilmesini yazıyorlar aldım. Bu pârânın de Münîr Bey tarafından gönderildiğinde şübhem yoktur faķať mübârek zât bir mektûb bile yazmıyor.

20 Kânûn-i Şânî Cum’a 21 Cemâziyyülevvel

Celâleddîn ‘Ârif Bey’den şu cevâbî telgrafi aldım.

Ürgüb’de Şeyhülislâm-ı Esbak Hâyri Efendi Hâzretlerine

Ankara Meclis-i Millî 19 Kânûn-i Şânî 38

‘Arz-ı teşekürle mübârek ellerinizi öperim.

Celâleddîn ‘Ârif //XXV-10//

21 Kânûn-i Şânî Cum’a ertesini 22 Cemâziyyülevvel

Sa’id Halîm Paşa’nın Roma’da şehâdetine mebnî birâderi ‘Abbâs Halîm Paşa’ya bir ta’ziyye mektûbu yazdım. Bâb-ı ‘Âlî’nin Roma Mümessili ‘Osmân Nizâmî Paşa’ya gönderilmek üzere Antalya’da İstihbârât Müdiri ‘Aşkî Nâ’ilî Bey’e posta ile gönderdim.

Dāhiliyye Nāzırı ‘Abdülhâlik Beyefendi’ye mektûb yazdım. Sâbık Tahrîrât Kâtibi Çopurzâde Hasan Efendi’yi bir tahrîrat müdürliğine veyâ Aksarây’daki Hüsrev nâhiyyesi müdürliğine tavsiyye ettim.

Ankara Telgraf ve Posta Müdür-i ‘Umûmîsi Şabrî Bey’e de Muhabere Me’mûru Maḥmûd Efendi’nin Ürgüb Telgraf müdürliğine ta’yinini tavsiyye ettim. Oğlum Su’âd’a ve Münîr Bey’e Şabrî Bey vâsıtasıyla birer mektûb gönderdim. Diyârbekir Meb’ûsu Feyzî Bey’e de Malta’dan ḥalâş olarak vaṭana muvâşalatını tebrik ettim.

22 Kânûn-i Şânî Pâzâr 23 Cemâziyyülevvel

Dāhiliyye Vekîli Fetḥî Beyefendi’ye mektûb yazdım. “Münih’te üç buçuk seneden beri taḥşilde bulunan büyük oğlum Ḥaḳḳî’nın şehrî altı yüz mark meşârifinin Hükümet-i Milliyyece îfâsına ḥâl ve imkân müsâ’id ise teşebbüs etmeleri değilse muvâfık ve münâsib değilse hiç bir ferde açmamalarını pek ziyâde ricâ ederim.” dedim. Çünkü tevķîfim ve Malta’ya sevķim ḥasebiyle işlerim bütün bütün bozuldu. İki bin lira borca girdim. Dört beş ayda anca bir def’a alınabilen a’yân taḥşîşâtıyla* [*نخصصاتیله yazılmış] değil borçlarımı te’diyye çocuklarımı ve ‘â’ilemi idâre kıabil olmadığını yazmağa mecbûr bulundum.

“Buḥârâ’dan gelen hey’et-i muvaḳḳate-i sefârete muḳâbil bir hey’et-i muvaḳḳate-i sefâret gönderilecek ise beni gönderiniz.” dedim. //XXV-11//

23 Kânûn-i Şânî Pâzâr ertesı 24 Cemâziyyülevvel

Niğde Mutaşarrıfı Muḥtâr Bey’e telgraf yazmış buradaki Hükümet Ṭabîbi’nin ḥasta Kı’im-i Maḳâm’ı mu’âyene etmek üzere î’zâmını taleb etmiş idim. Telgrafla derdest-i î’zâm idüğü cevâbını veriyor.

24 Kânûn-i Şânî Salı 25 Cemâziyyülevvel

Şiḥhiyye Müfettişı Kemâl Bey’e (Konya’ya) bir mektûb yazdım. Ereğli’de eczâcı Sinason’lu ?bir âdamın/Nerderm’in* [*نردرمك yazılmış] Sinason’a naḳlini tavsiyye ettim. //XXV-12//

25 Kânûn-i Şânî Cehârşenbih 26 Cemâziyyülevvel

Bugün Hıristiyan mu‘teberânından İlya, Mübāya‘acıoğlu Yovakim Hâcî Eftim, Eftim, İftad Efendiler geldiler. Hıristiyan çocuklarını bugün İslâm Nümüne Mektebi’ne teslîm ettiklerini haber verdiler. Yirmi yedi çocuk imiş. Muhtelif sınıflara verilmiştir. Bu da Papa Eftim’in teşebbüslerindedir. Bu devâm ederse mühim bir iştir. Bilhâşşa mektebe gideceğim Hıristiyan çocuklara hüs-n-i mu‘âmele ile ısındırmalarını icâb edenlere tavsiye edeceğim.

26 Kânûn-i Şânî Pençşenbih 27 Cemâziyyülevvel

Şabâhleyin ezânî altında Ürgüb Nümüne Mektebi’ne gittim. Müdür Süleymân Efendiyle mu‘allimlerden ba‘zıları birlikte bütün sınıfları gezdim. İslâm ve Hıristiyan çocukların kırâ‘at ve sâ‘ir derslerini tecrübe ettim. Sonra Müdür Odası’nda hey‘et-i idâreye Hıristiyan çocuklarına bizim İslâm çocuklar tarafından su‘imu‘âmele edilmemesine pek ziyâde diğğat etmek lâzım idüğünü bildirdim. //XXV-13//

27 Kânûn-i Şânî Cum‘a 28 Cemâziyyülevvel

Ankara Polis Müdürü ‘Osmân Bey’e bir mektûb yazdım – İstanbul’da Ermenilerin bir komite teşkiliyle Anadolu’ya ba‘zı zevâtı katl için fedâî a sevketmek teşebbüsünde bulduklarına dâ‘ir Kâ‘im-i Mağâmlığa gelen şifreden bahşettim. “Tal‘at Paşa’dan sonra Sa‘îd Hâlim Paşa’yı katletmeleri şâyân-ı diğğattir. İhtimâ O kabinde bulunduğumdan ve Sa‘îd Mollâ gibi erâzil-i* [*ارازل yazılmış] eşhâşın gazetelerinde benim güyâ Ermenilerin katl-i ‘âmına fetvâ vermiş olduğumdan bahşetmelerinden bana da bir su‘iğışd vukû‘u pek muhtemeldir.” dedim ve refâkatime bir ‘asker neferi istedim. Fağat benim tarafımdan yazıldığığının bildirilmemesini tenbîh ve te’kîd cyledim.

28 Kânûn-i Şânî Cum‘a ertesi 29 Cemâziyyülevvel

Adana İstînâf Müdde‘î-i ‘Umûmîsi Tevfîğ Fikret Bey’den aldığım mektûba cevâb yazdım.

Ürgüb Müstantıķı Adana dāhiline Yumurtalık kızasına taḥvīl edilmiş idi. Bugün vedā'a geldi. Yerine Kırşehirli Bidāyet Başkātib-i Sābıkı Kırşehirli bir efendi iki gün evvel gelmiş idi. Giden müstantıķ Selāniklidir. Yarın hareket ediyor. Aḥlākı şāyān-ı i'timād değildir. //XXV-14//

29 Kānūn-i Şānī Pāzār 30 Cemāziyyülevvel

Üç aydır esir-i firāş olan Ürgüb Qā'im-i Maḳāmı Nedīm Bey'in dört māh müddetle İstanbul ḥastaḥānelerinden birinde tedāvī edilmek üzere me'ẗzūniyyetine müsā'ade edilmesini Dāhiliyye Vekili Fethī Bey'den telgrafla ricā ettim.

Qayşeri'den* [*قيصرى دن yazılmış] İstiklāl Maḳkemesi hey'eti bugün Ürgüb'e geldiler. Ürgüb Niğde ve ḥavālisi evvelce Konya Ḥavālisi İstiklāl Maḳkemesi mıntıķasında idi. Aḥiren Qayşeriyye mıntıķasına idḥāl edilmiştir.

Bu aḥşām hilāl-ı cemāziyyülührāyı oturduğum Na'im Efendi'nin ḥānesinden gördüm. Ayın ibtidāsı yarın değil bugün olmasını zannederim.

30 Kānūn-i Şānī Pāzār ertesi 1 Cemāziyyülāḥir

Şabāḥ ezānī altıda İstiklāl Maḳkemesi hey'eti faḳirḥāneye geldiler. Konya Meb'ūsu Refiḳ, ve Mazhar Müfid, ve Menteşe Meb'ūsu Edhem ve Mardin Meb'ūsu Beylerden 'ibārettir.

Mazhar Müfid Bey Qayşeriyye Sulṫānisi Müdiri Nāfi' 'Atūf Bey'in aḳrabāsından imiş. Kastamonu'ya Nāfi''in taḥvili için Ma'ārif Vekili Vehbī Bey'e bir mektüb yazmaklığımı ṫaleb etti. Ben de "Peka'lā." dedim. //XXV-15//

31 Kānūn-i Şānī Salı 2 Cemāziyyülāḥir

İstiklāl Maḳkemesi hey'etine bu şabāḥ Belediyye Dā'iresi'nde i'āde-i ziyāret ettim.

Edirne Meb'ûşu Şeref Bey'den Ankara'dan telgraf aldım. Ürgüb'ün ve civārının menâzırına 'â'id resimler istiyor.

İstiklâl Maḥkemesi hey'eti bugün Avanos'a gittiler.

Not

21 Kânûn-i S̄anî'de 38 bir teneke gazın şarfına başlandı.

'Avnî'nin adresi: Ortaköy'de İskele Sokağı'nda (34) numarolu ḥānede Evḳāf Nezāreti Me'mūrın Kontrolörü Maḥmūd 'Avnî. //XXV-16// [sayfa XXV-17 boş; sayfa XXV-18'de basılı Şubat takvimi var]

1 Şubâṭ Cehârşenbih 3 Cemāziyyülâḥir

1338

1340

134#

Sinason Hıristiyanları geldiler. Onlar da mekâtibin tevḥîdinden ve Türk Ortodoks Patrikliği te'sisi taşavvurundan memnûn olduklarını izhâr ediyorlar.

2 Şubâṭ Pençşenbih 4 Cemāziyyülâḥir

Ankara Polis Müdüri 'Osmân Bey'den mektûb aldım. Dāḥiliyye Vekîli Fetḥî Bey'in 'Umûm Jandarma Kumandanı Gâlib Beyle 28 Kânûn-i S̄anî 38 ta'rîhinde Samsun'a ḥareket ettiğini ve Pontuşçuları tenkîle me'mûr olduğunu yazıyor. //XXV-19//

3 Şubâṭ Cum'a 5 Cemāziyyülâḥir

Ürgüb Müftîsi Kumruzâde Muştafâ Efendi dün gece sâ'at beşte vefât etmiş. Cenâzesi bugün Altıkapılı civārına defnedildi (rahîmehullâh).

4 Şubâṭ Cum'a ertesi 6 Cemāziyyülâḥir

Dāhiliyye Vekīli ‘Alī Fethī Bey imzāsıyla 23 Kānūn-i Sānī 338 ta’rīhli ve 320 ‘adedli mektübunda – müsta’cel ve gāyet mahremdir işāretli – mektübunda (Müstakbelde İngiltere’nin yedimizdeki İngiliz üserāsına mezālīm yapıldığından şikāyet ile ‘aleyhimizde cereyān ihdāsına çalıştığı veyāhūd Malta’dan tahliş olunan garnizon kumandanlarımızın tecziyyesini taleb eylediği taqdīrde cevāb verilebilmek için Hārb-ı ‘Umūmī esnāsında esīr edilip (trahom) hastalığının en ziyāde müstevlī bulunduğu mahallerde kaşden iskān edilen ve bu şūretle ni‘met-i başardan mahrūm bırakılan veyāhūd şuver-i sā’ire ile işkencelere ma’rūz kalan üserāmıza yapılan binlerce mezālīmın Müdāfa‘a-i Milliyye Vekāletince bir dosyası tanzīm edileceğinden Zāt-ı ‘Ālīlerinin de bu şūretle kavā’id-i beynelmilel ve insāniyyet hīlāfında ma’rūz kalmaklığınız pek muhtemel bulunan gayrivicdānī mu‘āmelelerin vekālet-i müşārünileyhāya bildirilmek üzere ber tafşil iş‘arını ma‘elihtirām ricā ederim Efendim.) – Malta’da ma’rūz kaldığım ahvālin iş‘arını istiyorlar yazacağım.¹⁰³
//XXV-20//

5 Şubāt Pāzār 7 Cemāziyyülāhir

Ürgüb eşrāf ve tüccārānı Büyük Millet Meclisi’ne, Dāhiliyye Vekāleti’ne Meb‘ūs Vehbī Bey’e Edirne Meb‘ūsu Şeref Bey’e telgraflar keşide etmişler Uçışār kıyresinin Nevşehir’e ilhākını protesto ediyorlar. İstīnāf Maḥkemesi’nin Nevşehir’de değil Ürgüb’de teşkilini istiyorlar. Bunlar olmaz ise Kayseri’ye irtibāt taleb ediyorlar. Vehbī Bey’e mektüb yazdım nasıl ta’kīb edilmek lāzım olduğunu bildirdim.

‘Osmān Bey’e mektüb yazdım. Hācī Ḥasan Efendi’nin terfī‘i* [*ترفيعی terfīni yazılmış] mes’elesini sordum.

Aḥmed Agayef Bey’e tebrīk yazdım.

6 Şubāt Pāzār ertesi 8 Cemāziyyülāhir

Ḳā’im-i Maḳām Nedīm Bey bir mektüb yazmış. Ürgüb müftisi intihāb edilinceye kadar bir vekīl ta’yīn olunmak lāzım geleceğinden münāsibinin ifādesini taleb etmiş. Ben de “Hācī Ḳuṭb Efendi’ye teklīf etsin qabūl etmez ise Hācī ‘Abdullāh Efendi münāsibdir.” dedim.

Hâcî Kûtb Efendiye dâmâdı Sucuzâde Hüseyn Efendi vâsıtasıyla teklîf etmiş kabûl etmemiş. Hâcî ‘Abdullâh Efendi’ye vekâlet için tezkeresini göndermiştir. //XXV-21//

7 Şubât Salı 9 Cemâziyyülâhir

Hâcî ‘Abdullâh Efendi faķırhâneye geldi. Vekâlet için tezkere aldığını söyledi. Hâcî Kûtb Efendi’nin müftülüğe daha münâsib idüğünü söyledi.

8 Şubât Cehârşenbih 10 Cemâziyyülâhir

Ürgübağasıoğlu bizim ‘Âkif yarın Adana’ya gidiyor. Karınılı* [*قرین لی yazılmış] Emîn Ağa’nın oğlu da Mersin’e kadar birlikte gidecek oradan İstanbul’a geçecektir.

Su‘âd ile Münîb’e bir ufak gaz şandükuyla bal, pekmez, sucuk, ceviz ve bâdem içleri ve sâ’ire gönderdik. Emîn Ağa’nın oğlu götürüp teslim edecektir. Bunun götürebileceğini pek de ümmîd etmiyorum ammâ her ne ise teslim ettik. Bakalım.

Posta Müdür-i ‘Umûmîsi Şabrî Bey’den 7/8 Şubât 338 ta’rîhli servis aldım “İzmit-İstanbul tārîkiyle Almanya’ya gidiyorum. Bir emirleri var ise telgrafla İzmit’e yazınız mektûblarını aldım evâmir-i ‘aliyelerini yaptım.” diyor. 21 Kânûn-i Sâni 38 muhtıraya bak. //XXV-22//

9 Şubât Pençşenbih 11 Cemâziyyülâhir

İstanbul’da tedâvî olunmak üzere Ürgüb Kâ’im-i Maķâmı Nedîm Bey’e üç mâh me’zûniyyetin vekâletçe i’tâ olunduğu Niğde Mutaşarrıflığı’nın 7 Şubât 38 ta’rîhli şifreli telgrafnâmesiyle teblîğ kılındı.

10 Şubât Cum’a 12 Cemâziyyülâhir

Yenigün gazetesinin 31 Kânûn-i Sâni 338 ta’rîhli nüshasında münderic İstanbul muhâbir-i maşşusunun 30 M’ ta’rîhli telgrafnâmesinde “Sa’îd Hâlim Paşa’nın cenâzesi Sultân Maķmûd Türbesi’ne defnedilmiştir. Bir ‘aşırndanberi böyle mu‘azzam

ve muhteşem bir cenāze alayı görülmemiştir.” Tahmīnen yüz bin kişiyi mütecāviz imiş.

Ma‘ārif Vekīli Vehbī Bey’e mektūb yazdım. Nāfi‘ ‘Aṭūf Bey’i tavsiyye ettim.

Nāfi‘a Vekīli Feyzī Bey’den 2 Şubāt 338 ta’rīhli nīm resmī bir mektūb aldım. Evvelce Ra’uf Bey’e gönderdiğim Kızılırmak istikşāf harītası Ra’uf Bey tarafından vekālete tevdi‘ kılınmış olduğu beyānıyla teşekkür olunuyor. //XXV-23//

11 Şubāt Cum‘a ertesi 13 Cemāziyyülāhır

Havā pek güzel ‘ādetā bahār. Öğleden sonra çıktım. Ni‘metefendizāde Muştafā Efendi’nin Sivritaş nām maħaldeki bağçesine gittim. Sā‘at on birde ‘avdet ettim.

Ürgübağasıoğlu ‘Ākif Ağa bugün Adana’ya hareket etti. Çocuklar için gönderdiğim şandūk bugün gitti. Su Ṭarsūs’ta fabrika şāhibi Rāsım Bey’e bir mektūb ile ‘Ākif’i tavsiyye ettim. ‘Alī Münif Bey’e mektūb yazdım. //XXV-24//

13 Şubāt Pāzār ertesi 15 Cemāziyyülāhır

Sa‘īd Ḥalīm Paşa merḥūmun maḥdūmu Prens Sa‘īd Bey’e pederinin şehādetinden ta‘ziyyetnāme*

[*تعزیت نامه] yazdım İstanbul’da Yeniköy’deki yalılarına gönderdim.

14 Şubāt Salı 16 Cemāziyyülāhır

Nāfi‘a Vekīli Feyzī Bey’e cevāb yazdım. Ürgüb-Ḳayşeriyye şosesinin ta‘mīrini taleb ve Ğālib’i tavsiyye ettim.

Su‘ād ile Münib’e de bir mektūb yazdım. ‘Ākif ile gönderilen me’külātı bildirdim.

Mekteb-i Sultānī Müdiri Şālih ‘Ārif Bey’e de cevāb yazdım. //XXV-25//

15 Şubāt Cehārşenbih 17 Cemāziyyülāhır

Faḥrî'den mektûb aldım. Mu'ammer Bey Ḳayşeriyye'ye gelmiş. Ḳayşeriyye'de bulunan Todoraki İlyadi'nin Ürgüb'e gönderilmesi için Ḳayşeriyye Mutaşarrıfı Kemâl Bey'e bir mektûb yazmış idim. Onu da göndermişler.

16 Şubâṭ Pençşenbih 18 Cemâziyyülâḥir

Ḥâcî Ḥüseyin Bedreddîn Bey'den üç mektûb aldım. Cevâb yazdım. Sivas'tan Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından Baḥrî Efendi'den mektûb aldım. Bu sene Ürgüb gibi Sivas'ta da havâlar pek müsâ'id gitmekte imiş. //XXV-26//

17 Şubâṭ Cum'a 19 Cemâziyyülâḥir

'Aṭâ Bey'den Nevşehir'den bir mektûb aldım. Ankara'dan 'Abdullâh 'Azmî Bey'den getirdiği mektûbu leffederek göndermiştir.

18 Şubâṭ Cum'a ertesi 20 Cemâziyyülâḥir

Niğde Mutaşarrıfı Muḥtâr Bey Ḳâ'im-i Maḳâmlığa gelen evrâḳ-ı resmiyye meyânında bir mektûb göndermiş Ankara'dan gelen evrâḳ-ı resmiyye arasında nâmıma bir mektûb zühûr ettiğinden gönderdiğini yazıyor. Mektûb-ı mezkûr İstanbul'da Ḥâcî Nürî Bey merḥûmun maḥdûmu Ḥasan Bey'dendir. Ta'rîḫi 9 Kânûn-i Sâni 338'dir. İstanbul'dan müştekidir. Anadolu'ya gelmek arzûsundadır. //XXV-27//

19 Şubâṭ Pâzâr 21 Cemâziyyülâḥir

'Abdullâh 'Azmî Bey'e mektûb yazdım.

20 Şubâṭ Pâzâr ertesi 22 Cemâziyyülâḥir

Ġâlib'den Ankara Polis Müdüri 'Osḡmân Bey'den 15 Şubâṭ 38 mektûblar aldım.

Çopurzâde Hasan Efendi'nin Hüsrev nâhiyyesi müdürlüğüne dâ'ir Dâhiliyye Vekâleti'nden Aksarây Mutaşarrıflığı'na 20 Kânûn-i Şânî 38 ve 409 nümerolu telgıraf yazılmıştır.

Hâriciyye Vekîli Yûsuf Kemâl Bey'in Avrupa'ya berây-ı tenvîr 'azîmeti Ankara gazeteleri tarafından yazılmış ise de bu 'azîmetin vuķû'bulan da'vet üzerine olduğunu 'Osmân Bey yazıyor.

Şadr-ı A'zam'ın maĥdûmu Dâmâd-ı Pâdişâhî Yâver-i Şehriyârî Hüsni Beyle Ankara'ya gelmişler Paşa ile görüşüyorlar imiş. //XXV-28//

21 Şubâ't Salı 23 Cemâziyyülâhir

Ürgüb'ün Esbelli kayasının üzerine çıktım. Beldenin cihât-ı erba'asına nâzırdır. Faķat ta'rîhî bir şey göremedim.

22 Şubâ't Cehârşenbih 24 Cemâziyyülâhir

Bugün de Sivritaş kayasının önüne kadar bir gezinti yaptım.

Dâhiliyye Vekîli Fetĥî Beyefendi'den 16 Şubâ't 38 ta'rîhli bir telgraf aldım. "Ķâ'im-i Maķâm Nedîm Bey'e iş'ârınız vechile me'zûniyyet verilmesini Ankara'ya yazdım." diyor. //XXV-29//

23 Şubâ't Pençşenbih 25 Cemâziyyülâhir

~~Aksarây~~ Aksarây'da 'Alîbuçukzâde* [*على بحق زاده] yazılmış; okuma kesin deĝil] Edhem Bey'e altı lira göndermiş yün ve tiftik istemiş idim. Beş buçuk kıyye beyâz tiftik ile dört kıyye kuzu yünü göndermiştir geldi.

Sinason Hıristiyanlarından ba'zıları geldi. Eczâcî idrâr taĥlîlini muĥtevî raporunu getirdi.

Tavşiyem üzerine Sinason'dan Ürgüb'e gelen yolu inşāya başlayacaklarını söylediler. "Yarın başlarız." dediler.

24 Şubāt Cum'a 26 Cemāziyyülâhir

Malta'dan hālâş olup Ankara'ya 'avdeti esnâsında Cevād Paşa'ya vâţana muvâşalatını tebrik eder bir mektüb yazmış idim. Müşārünileyh İstanbul'a gitti tekrâr Mersin târikiyle Anadolu'ya geldi. Diyârbekir Kumandanı olmuş ve Diyârbekir'e muvâşalat eylemiştir. Bugün şu telgrafını aldım.

Diyârbekir

Ürgüb'de Şeyhülislâm-ı Esbak Hâyri Efendi Hâzretlerine

İltifâtnâmelerine 'arz-ı teşekkür eder hürmetle ellerinizi öper ve du'âlar ederim Efendim.

Ferîk Cevād

22 Şubāt 1338 //XXV-30//

25 Şubāt Cum'a ertesini 27 Cemāziyyülâhir

Aşçı Ümmühân Kadın bugün işine başladı. Kahveci Şâlih'in kerimesi bizim Evliyâ'nın hemşiresidir.

Geceyi pek râhatsız geçirdim mi'dem bozuktur. Nefes darlığı tezâyüd* [*تزايد] yazılmış] ediyor uyuyamadım.

İstanbul'dan 22 Şubāt 338 ta'rîhli bir telgraf aldım. "Mektûblarımız cevâbsız kalıyor şihhatinizin iş'arı." diyorlar. İmzâ Hasan Niyâzi. Zannederim Hüsnî – Niyâzi olacaktır. Hâcî Nürî Bey'in mahdûmu Hüsnî Beyle dâmâdı Darbhâne Müdürü Niyâzi Bey'dir. Telgrafhânenen* [*تلغرافنندن] taşhîhini taleb ettim.

26 Şubâţ Pâzâr 28 Cemâziyyülâhîr

Bugün aḥşâma kadar dün geceki râḥatsızlık devâm etti. Çorbadan başka hiç bir şey yemedim.

Münḥal bulunan Ürgüb müftîliğine üç gün evvel pençşenbih günü Meclis-i İdâre ve Belediyeye'nin a'zâ-yı müslime-i münteḥabesi ile câmi'-i kebîrin imâm ve ḥaṭîbi ve bilfi'il tadrîs ile meşgûl olan 'ulemâ Meclis-i İdâre Odası'nda bilictimâ' üç zâtı intihâb ettiler. Na'îm Efendi on iki Kâdî Sa'dî Efendi on bir Hâcî 'Abdullâh Efendi dokuz re'y ekseriyyet aldılar. Kâdî Efendi müftîliği kabûl etmiyor. Diğer ikisi kabûl ederler. //XXV-31//

27 Şubâţ Pâzâr ertesi 29 Cemâziyyülâhîr

Ankara'dan 'Osmânzâde Ḥamdî Bey'den tarafından 10 Şubâţ 338 ta'rîhli Vaḳit gazetesi gönderilmiştir. Dîvân-ı Harb vükelâ ḥaḳkındaki da'vânın Dîvân-ı 'Âlî'ye 'â'id olduğuna karar vermiştir.

Edirne Meb'ûşu Şeref Bey'den mektûb aldım. 16 Şubâţ 338 ta'rîhli Uçışâr'ın Ürgüb'den 'adem-i irtibâtına 2* [*ʻ okunuyor ancak okuma kesin değil] istînâf mahkemesinin Ürgüb'de teşkiline ve bir ispirto fabrikası teşkiline çalıştığını yazıyor.

Aḥmed Agayef Bey'den de 15 Şubâţ 1922 ta'rîhli bir mektûb aldım. Ḥaḳkımda pek mübâlağalı medâyiḥde bulunuyor.

28 Şubâţ Salı 1 Recebülferd

Sarafım geldi. Kardeşi Rizo için Niğde'de Muḥyieddîn Efendi'ye bir tavsiye aldı. Yarın berây-ı mahkeme Niğde'ye sevkolunuyor imiş.

Bu sene Meclis-i İdâre-i Kazâ intihâbı neticesinde Akçaşarlı bizim Sa'id Efendi birinci Ürgüb'den Terzizâde Ḥüseyyin Efendi ikinci derecede iḥrâz-ı ekseriyyet ettiler.

//XXV-32//

Vāridāt: Şubāt Meşārifāt:
Pāra* [*ءج yazılmış] Ğurūş Beyānı Pāra Ğurūş Beyānı //XXV-33// [sayfa
XXV-34'te basılı Mart takvimi var]

Ürgüb'ün Nevşehir'den ayrıldığı sene 1259

1 Mart Cehārşenbih 2 Recebülferd

1238

1340

~~134*~~

'Ākif Adana'dan 'avdet etti. Țarsūs'taki iplik fabrikasının şāhibi Rāsım Bey'den cevāb aldım. 24 Cemāziyülhrā 340 ta'rīhlidir. 11 Şubāt 338 muhtırasına bak.

2 Mart Pençşenbih 3 Recebülferd

Münih'te taşşilde bulunan oğlum Hākkī'dan mektüb aldım. Bir hastahāneye girmiş burnunda küçüklüğünden beri mevcūd olan ve teneffüsüne māni' bulunan māddeyi almak için 'ameliyyāt yaptırmış ve leylī bir mektebe girmesini Necmeddīn Mollā Bey'in muvāfiķ bulmuş olmasını yazıyor. Su'ād'ın da bir mektübunu aldım.

Yeğenim Rızā Bey'in iki aydanberi esīr-i firāş olduğunu ve zāhrında şırpençe çıkardıktan sonra huşyelerinin şiştiğini ve bilāhere göğsünde de bir çıban çıktığını Nejād yazıyor. Hemān bugün Rızā'ya bir mektüb yazdım. //XXV-35//

3 Mart Cum'a 4 Recebülferd

Cum'a namāzını Karamanoğlu İbrāhīm Bey Cāmi'-i Şerīfi'nde edā ettim. Hācī Kuţb ve Es'adağazāde Hācī Hāsan Efendiyle biraz Kemālī Efendi'nin medrese odasında oturduk. Oradan Belediyye Dā'iresi'ne gittik. Sā'at dokuzda buçukta eve 'avdet ettim.

Doktor İbrāhīm Bey ağır hasta olduğundan birāderi Anbār Me'mūru Hüseyin Efendi'nin münāsib müddetle me'zūnen ī'zāmını telgrafla 'Alī İhsān Paşa'dan ricā ettim.

4 Mart Cum'a ertesı 5 Recebülferd

Baltacızâde Karaman Kazâsı Sâbık Mal Müdiri Nürî Efendi geldi. Van Meb'ûsu Haydar Bey'e bir mektûb verdim. Yarın gidiyor Konya dâhilinde Kadınhanı kazâsına mâlmüdiri olmuştur* [* اولمش در].

Ebül'ulâ Bey'e bir telgraf yazdım. "Mollâ Beyefendi'nin teşrîfi muhakkağ mıdır?" dedim. //XXV-36//

5 Mart Pâzâr 6 Recebülferd

Bu geceyi yine pek râhatsız geçirdim. Ahşâm yemeklerini hazfetmek lâzım gelecek.

6 Mart Pâzâr ertesı 7 Recebülferd

Su'âd'a Nejad'a birer mektûb yazdım. Edirne Meb'ûsu Şeref Bey'e Ankara bir mektûb yazdım. Isparta'da Ürgüblü Doktor Reşid Sâmi Bey'e de mektûb gönderdim. Sivas'ta Mağkeme-i Temyiz-i Hukûk Dâ'iresi a'zâsından Bahrî Efendi'ye de mektûb cevâbı yazdım. //XXV-37//

7 Mart Salı 8 Recebülferd

Bor Belediye Re'îsi Hâlid Hâmî Bey'den bir mektûb almış idim. Bor ahâlisi nâmına da'vet ediyor. Müftî Hâmî Şerîf Efendi'nin hafidi ve Müfid Bey'in kayınbirâderidir.

Bugün cevâb yazdım. "Vağt-ı münâsibde inşâ'allâh Bor'u da ziyâret ederim." dedim.

8 Mart Cehârşenbih 9 Recebülferd

Niğde Şihhiye Müdiri Doktor Hayrî Bey öğleden sonra Hâkim-i Münferid Şemseddin Beyle geldi görüştük. Ürgüb Hükümet Tabîbi İbrâhim Bey'i tedâvî için geldi. //XXV-38//

9 Mart Pençşenbih 10 Recebülferd

Eyyüb Şabrî Bey'e mektûb yazdım. Şu'be Re'îsi 'Azîz Efendi'nin Avanos Şu'be Re'îsiyle becâyîşini taleb ettim çünkü Ürgüb ahâlîsini müşkilâta ma'rûz bırakıyor.

10 Mart Cum'a 11 Recebülferd

Bağçeye gittim* [*بغجه كيتدم yazılmış] sulattım.

Gece İbrâhîm Bey'i sordurdum. Şiḥḥiyye Müdüri Ḥayrî Bey bir pusula ile iyiliğe döndüğünü tebşîr ediyor. //XXV-39//

11 Mart Cum'a ertesi 12 Recebülferd

Kayseriyye'den Faḥrî Efendi'den mektûb aldım. Kendisine iki mâh me'zûniyyet verilmiş.

Ḥacîlarlızâde Muştafâ Bey hasta olmuş İsviçre'ye gitmek üzere imiş. İstanbul tarîkiyle gideceğinden gerek İsviçre ve Almanya'da bildiklerime ve gerek İstanbul'da mu'ârefem olan doktorlara tavsiyye istemiş. Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin İsviçre Sefiri Cevâd Bey'e, İsviçre'de Prens 'Abbâs Ḥalîm Paşa'ya, Berlin'de kayınbirâderim Doktor Râ'if Yesârî Bey'e, İstanbul'da Doktor 'Âḳil Muḥtâr Bey'e mektûblar yazdım Akçaşarlı Sa'îd Efendi'ye tevdi' ettim.

12 Mart Pâzâr 13 Recebülferd

'Avnî'den* [*عونی دن yazılmış] İstanbul'dan bir mektûb aldım. 16 Şubâṭ 338 ta'rîḥlidir. Pederi birâderzâdem Rızâ'nın çok hasta olduğunu yazıyor. Cenâb-ı Kâdir-i Muṭlak şifâlar ihsân buyursun. Bugün 'Avnî'ye cevâb yazdım. Ḥâl-i neḳâhate geldiği gibi hastayı Ürgüb'e göndermelerini bildirdim. //XXV-40//

13 Mart Pâzâr ertesi 14 Recebülferd

Ankara'da Aksarây Meb'ûsu Vehbî Bey'e mektûb yazdım. Hasan Efendi'yi Hüsrev nahiyyesi müdürlüğüne tavsiye ettim. Hâcelerin ma'âşî için Niğde Muhâsebeciliği'ne Mâliyye Vekâleti'nden bir emir telgrafi istedim. Gümüşhâne Meb'ûsu Hasan Fehmî Bey'in birinci re'îs vekâletini tebrik ettim. Edirne Meb'ûsu Şeref Bey'in birâderinin vefâtından dolayı ta'ziye ettim.

14 Mart Salı 15 Recebülferd

Merhûm Müftî Muştâfâ Efendi'nin dâmâdı Yüzbaşı Necâtî Efendi Ürgüb'e geldi.
//XXV-41//

15 Mart Cehârşenbih 16 Recebülferd

Ertuğrul Meb'ûsu 'Osmânzâde Hamdî Bey'den mektûb almış idim. Bugün cevâb yazdım. Dîvân-ı Harb'in hâkımımızdaki da'vânın Dîvân-ı 'Âlî'ye 'â'id olduğuna dâ'ir bu kerre verdiği karârdan bahişle da'vânın aldığı eşkâl-ı muhtelif-i selâseyi izâh ettim. (1) Küçük zâbiitlerden mürekkebe müte'addid mevki' dîvân-ı harbleri teşkil ederek cümlemizi i'dâm edivermek (2) Benimle Mûsâ Kâzım Efendi'yi memleketlerimize teb'id Ahmed Emîn ve Celâl Nürî Beyleri idâre-i 'örfiyye hâricine ihrâc diğer vükelâ ve zevât-ı sâ'ireyi dîvân-ı harbe tevdi' (3) Biz de berâber cümlemizin dîvân-ı harbe tevdi' – benim şeyhülislâm bulunmaktığı hasebiyle i'dâm cezâsının tahfîfi bu sırada Velî'ahd Hâzretleri işe karışıyor nezd-i şâhânedede teşebbüste bulunarak benimle Mûsâ Kâzım Efendi Sa'id Halîm Paşa ve İbrâhîm Bey hâklarında verilecek i'dâm karârının tahfîfi va'adini aldığını şâ'ir 'Âkîf Beyle bana haber gönderiyor. Bunları yazdım.

16 Mart Pençşenbih 17 Recebülferd

⚡ Bugün ba'dezzuhr ezânî sâ'at sekiz buçukta Ürgüb'de Na'im Efendi'nin hânesinde garb tarafındaki odanın kapısından çıkar iken bir felc 'alâ'imi hissettim. Sağ bacağı büküldü tutmaz oldu kapıya yıkıldım. On dakîka sonra kendime geldim. Kuvvetim yerine geldi. Kendi kendime kalktım. Oda içinde gezindim. Hiç bir şeyim yoktur. Fağat bunu başka bir hâdisî ta'kîb etmeyeceğinden emîn değilim. Cenâb-ı Hâk

‘āfiyyetle ḥayātı berāber versin. Şıḥḥat olmaz ise selāmet-i imān müyesser eylesin
 Āmīn. //XXV-42//

17 Mart Cum‘a 18 Recebülferd

Bugün çıkmadım. Doktor Meonelos geldi. Dünkü verdiği ‘ilāclara devām etmeliğimi
 söyledi.

Nāfi‘a Vekili Feyzī Bey’den 11 Mart 38 ta’rīhli mektüb aldım. 14 Şubāt
 muḥtırasındaki mektübuma cevābdır. Ürgüb-Çayseri şosesi için Çayseriyye ve Niğde
 Mutaşarrıflarına emir vermiş.

Ġālib’i de 338 bütçesinin taşdıķında terfi‘ edecekmiş.

Ürgüb-Çayseriyye tarīķi için ~~***~~ Çayseri Mutaşarrıfı Kemāl Bey’e yazdım.

18 Mart Cum‘a ertesini 19 Recebülferd

İçağasızādelerden Yüzbaşı ‘Alī Efendi’nin birāderi sâbık Ürgüb maḥkeme a‘zāsından
 Meḥmed Efendi Ankara’dan geldi. ‘Abdullāh ‘Azmī Efendi’den mektüb getirdi.
 “Ankara’ya bir müddet sonra gel.” diyor. //XXV-43//

19 Mart Pāzār 20 Recebülferd

İstanbul Esbak Merkez Kumandanı Mīralay Cevād Bey’e Ankara’ya mektüb yazdım.
 Bizim Yüzbaşı ‘Alī Efendi’yi tavsiyye ettim.

20 Mart Pāzār ertesini 21 Recebülferd

İstanbul’dan ‘Avnī’den bugün şabāḥleyin gelen 2 Mart 338 ta’rīhli mektübda pederi
 birāderzādem Rızā Bey’in Şubāt’ın yirmi altıncı Pāzār günü şabāḥ sâ‘at ona çaryek
 kalarak vefāt ettiğini cenāzesi pāzār günü Erenköy Çabristānı’na defnolunduğunu
 sūzişli bir şüretle yazıyor. Çok müte’essir oldum. Mevlā ğarīk-i raḥmet eyleye Āmīn.
 Rabbim Mütte‘āl evlādı Reşīd, ‘Avnī, Vaşşāf, Nejād’ın ‘aķıllarını dīnlerini ḥüsn-i

ahlâkını müzdâd rızıklarını vâsi' istikbâllerini açık ve parlak etsin. Merhûm benden iki yaş küçüktür. Liebeveyn birâderim Hakkî Bey merhûmun yegâne oğludur. //XXV-44//

21 Mart Salı 22 Recebülferd

Bugün çok müte'essirim kimseyi kabûl edemedim.

22 Mart Cehârşenbih 23 Recebülferd

Bugün öğleden sonra bağçeye gittim. Kâdî Re'îs Müdde'î-i 'Umûmî Evkâf Me'mûru Düyûn-ı 'Umûmiyye Me'mûru Müstantık ve Kâtibi ve bizim Kâsım Efendi geldiler. //XXV-45//

23 Mart Pençşenbih 24 Recebülferd

Refîkam bugün Nevşehir'de bulunan akrabâsına i'âde-i ziyârete gitti. Jandarma Mülâzımı Lütfî Bey'in haremîyle sâ'at yedide hareket ettiler.

13 ekmek.

24 Mart Cum'a 25 Recebülferd

Cum'a namâzını Câmî'-i Kebîr'de edâ ettim sonra Belediyye'ye gittim. //XXV-46//

25 Mart Cum'a ertesi 26 Recebülferd

Nar eşrâfindan Velîbeyzâde Tevfik Bey Defterdâr Mütekkâ'idi Hâcî Hasan Efendi ile geldiler. Nevşehir Maḥkeme-i Şer'iyyesi'nden lehlerine şâdır olan bir i'lâm-ı şer'î Evkâf Dâ'iresi'nden temyîz edilmiş olduğundan bir tavşiyeye istedim. Şer'iyye Re'îsi Kâmil Efendi'ye tesrî' için bir mektûb verdim.

26 Mart Pâzâr 27 Recebülferd

İstanbul'da Ayasofya civārında Yerebatan'da muķīm Necmeddīn Mollā Beyefendi'ye bir mektūb yazdım. Hakkī'nın üzerinde benden ziyāde taḥṣīlī hakkı bulunduğundan veche-i taḥṣīlī ḥuṣūşunda şalāhiyyetdār olduğunu bildirdim ve mādđi dūyūnumu inşā'allāh te'diyye edeceğimi söyledim.

'Avnī'ye de cevāb yazdım. Pederlerinin vefātından ta'ziyye ettim. Kardeşleriyle berāber ḥüsn-i ḥāl ve imtizācın muḥāfazasını tavsiyye ettim.

Bugün gelen ajansta Asyā-yı Şuğrā'nın taḥliyyesi üzerine şulḥ için tavassuṭ-ı düvelī vuķū'bulmuştur. //XXV-47// [sayfa XXV-48 boş]

29 Mart Cehārşenbih 30 Recebülferd

Ağaoğlu Aḥmed Bey'e Ankara'ya mektūb yazdım. Bizim 'Āşım Faḥrī'nin Rusya'ya* [*روسیه yazılmış] taḥṣīl için gönderilmesine delāletini ricā ettim. //XXV-49//

31 Mart Cum'a 2 Şa'bānūlmu'azzam

Avanos Müftisi Ḥāfız Aḥmed Efendi geldi. Maḥdūmu Zekeriyā Efendi Kırşehir Encümen-i 'İlmīsi'nde bilimtiḥān Avanos müderrisliğine ta'yīn kılınmış ve evrāķı Şer'iyye Vekāleti'ne gitmiş olduğundan vekālet-i müşārünileyhāya taşdıķ-i me'mūriyyeti için bir tavsiyye ricā etti. Vekīl Fehmī Efendi'ye bir mektūb yazdım.

Na'im Efendi'nin dāmādı Niğdeli Vecdī* [*وحدی yazılmış] Efendiyle 'ā'ilesi ve kerīmesi bugün Niğde'den geldiler. //XXV-50//

Vāridāt:	Mart	Meşārifāt:	
Pāra Ğurūş Beyānı		Pāra Ğurūş Beyānı	
		Bağçe için Ḥācī Aḥmed Ağa'ya	lira 5
		Mart beşte verilmiştir.	
		Karayazı'daki kirizme için	
		Ḥalīl Efendi'ye altı lira	lira 6

Gübre için ‘Ākif Ağa’ya	
verilmek üzere Aḥmed Ağa’ya	<u>12</u>
25	23
bir teneke gaz	<u>5</u>
	28
Nevşehir’e giderken refiḳaya	<u>7</u>
Karayazı için	35
tekrār Ḥalīl Efendi’ye	1 //XXV-

51// [sayfa XXV-52-54 faşl-1 şitâ sâ’at cedvelleri ile muḥtırası, XXV-55’de nīsân taḳvîmi basılı]

1 Nīsân Cum’a ertesi 3 Şa’bânülmü’azzam

Râḥatsızım.

2 Nīsân Pâzâr 4 Şa’bânülmü’azzam

Ḥastalığım devâm ediyor. //XXV-56//

3 Nīsân Pâzâr ertesi 5 Şa’bânülmü’azzam

Ḥastalığım devâm ediyor.

4 Nīsân Salı 6 Şa’bânülmü’azzam

Ḳayseriyye’den Faḥrî iki mâh müddetle me’zûniyyetle geldi. //XXV-57//

5 Nīsân Cehârşenbih 7 Şa’bânülmü’azzam

Eyyüb Şabrî Bey’den cevâb aldım. Şu’be Re’îsi’nin tebdîlini × Müdâfa’a-i Milliyye Vekâleti Müsteşârı ḳaṭ’iyyen va’ad etmiştir.

6 Nīsân Pençşenbih 8 Şa’bânülmü’azzam

Bağçeyi Hâcî Ahmed Ağa buduyor. //XXV-58//

7 Nîsân Cum'a 9 Şa'bânülmü'azzam

Ürgüb'ün yeni Şu'be Re'isi ziyârete geldi. Vaqtinden evvel ihtiyâr olduğu sözlerinden anlaşılıyor.

Kayseriyye'den Yedekçizâde Hüseyin Bey'den bugün aldığım 6 Nîsân 38 ta'rîhli telgrafnâmede Hâcîlarlızâde Muştafâ Efendi'nin Mersin tarîkiyle hareket ettiği iş'âr olunuyor.

8 Nîsân Cum'a ertesi 10 Şa'bânülmü'azzam

Şabâhleyin Kâdî Efendi'nin hânesine gittim. Oraya Nevşehir Başkâtibi Meşmed Bey geldi. Yarın refîkamın Nevşehir'den 'avdet edeceğini söyledi. //XXV-59//

9 Nîsân Pâzâr 11 Şa'bânülmü'azzam

Refîkam bugün 'avdet edemedi.

10 Nîsân Pâzâr ertesi 12 Şa'bânülmü'azzam

Refîkam Nevşehir'den bugün 'avdet etti. //XXV-60//

11 Nîsân Salı 13 Şa'bânülmü'azzam

Râhatsızlığım tezâyüd ediyor.

12 Nîsân Cehârşenbih 14 Şa'bânülmü'azzam

Bugün de râhatsızım. //XXV-61//

13 Nîsân Pençşenbih 15 Şa'bânülmü'azzam

Hastalığım devām ediyor.

14 Nīsān Cum'a 16 Şa'bānūlmu'azzām

Nevşehir'den Doktor Danāil ve Doktor Māhir Efendiler geldiler. Ürgüb'de Menelaos ile birlikte konsültü ettiler. Verdikleri 'ilāclar Ürgüb'de bulunamadı. Faḥrī aḥşām üzeri Nevşehir'e gitti. //XXV-62//

15 Nīsān Cum'a ertesi 17 Şa'bānūlmu'azzām

Faḥrī Nevşehir'den 'avdet etti. 'İlācları getirdi.

16 Nīsān Pāzār 18 Şa'bānūlmu'azzām

Biraz iyiliğe döndüm. //XXV-63//

17 Nīsān Pāzār ertesi 19 Şa'bānūlmu'azzām

Süt ile yoğurttan mā'adā hīç bir şey yiyemiyorum.

18 Nīsān Salı 20 Şa'bānūlmu'azzām

Pek ḥālsizim yataktan çıkamıyorum. //XXV-64//

19 Nīsān Cehārşenbih 21 Şa'bānūlmu'azzām

Dersa'adet'te Münir Bey'den Ürgüb'de İlya Efendi vāsıtasıyla muḥaşşeşātımdan iki yüz lira gönderilmiştir.

Doktor Menelaos'un Ürgüb'de kalmasını Dāḥiliyye Vekīli Fetḥī Bey'den ricā ettim.

20 Nīsān Pençşenbih 22 Şa'bānūlmu'azzām

Ebegümecci ḥōşāb gibi ba'zı ḥafif şeyleri yiyorum. Faḫaḫ ḥālā yataktayım. //XXV-65//

21 Nisân Cum'a 23 Şa'bânülmü'azzam

Sivas'ta Maḥkeme-i Temyiz Ḥuḳûḳ Dâ'iresi Re'isi 'Abdullâh Efendi'den mektûb aldım. İşin keşretinden * mektûb yazamadığından şikâyet ediyor.

22 Nisân Cum'a ertesi 24 Şa'bânülmü'azzam

Doktor İbrâhîm Bey evinden çıkmaya başladı.

Doktor Menelaos dişlerinden muḫtarıdır. Şüreti şişti Sinason'da yatıyor. Üçgündenberi* [*اوچکوندنبری yazılmış] gele gelemiyor. //XXV-66//

23 Nisân Pâzâr 25 Şa'bânülmü'azzam

Hânece derûnunda geziniyorum faḳat ḫâlsizlik bâkîdir. İnşâ'allâh ramazân-ı şerîfi kolaylıkla tutarım.

24 Nisân Pâzâr ertesi 26 Şa'bânülmü'azzam

Bugün vârid olan ajansta* [*اژانس ده yazılmış] 21 Nisân 338 ta'rîhli bir İstanbul telgrafında Berlin'de Doktor Bahâ'eddîn Şâkir ile Cemâl 'Azmi Beylere bir su'îḳaşd icrâ edilmiş ise de hangisinin vefât ettiği ḫaḳḳında tafşîlât yok imiş. Kâtiller firâr etmiş. Ermeni oldukları şâyi' imiş.

Sa'id Ḥalîm Paşa'nın şehâdetinden dolayı birâderi 'Abbâs Paşa'ya yazdığım ta'ziyyenâmeyi Roma'nın Bâb-ı 'Âlî Mümessili 'Osmân Nizâmî Paşa'ya göndermiş idim. 22 Mart 922 ta'rîhli cevâbı Ankara Ḥükümeti vâsiḫasıyla geldi. //XXV-67//

25 Nisân Salı 27 Şa'bânülmü'azzam

Aşçı Ümmühân kadın bugün gitti. 25 Şubât 38 muḫtıraya bak.

26 Nisân Cehârşenbih 28 Şa'bânülmü'azzam

Necmeddîn Mollâ Beyefendi'ye cevâb yazdım. Hâkî'ya yazdığım mektûbu da leffen gönderdim. //XXV-68//

27 Nîsân Pençsenbih 29 Şa'bânülmü'azzam

Bugün gelen ajansta Doktor Bahâ'eddîn Şâkir'in vefât ettiğini Cemâl 'Azmi Bey'in ağır mecrûh bulunduğu muharrerdir.

28 Nîsân Cum'a 1 Ramazânülmübârek

Bugün ramazân-ı şerîftir. Hâlâ yatakta yatıyor isem de lehulhamd oruc tutuyorum. //XXV-69//

29 Nîsân Cum'a ertesini 2 Ramazânülmübârek

Râhatsızım faqat Allâhıma çok şükür şıyâmdan hiç müşteki değilim.

Fethî Bey'den telgraf aldım “Tâbîb Minelaos Efendi'nin Ürgüb'de ibkâsı Niğde Mutaşarrıflığı'na yazılmıştır Efendim.”

27 Nîsân 38

Dâhiliyye Vekili

Fethî.”

30 Nîsân Pâzâr 3 Ramazânülmübârek

Hâlimde tebeddül yoktur. //XXV-70// [sayfa XXV-71'de basılı nisan varidat cetveli, XXV-72'de de mayıs takvimi var]

1 Mayıs Pâzâr ertesini 4 Ramazânülmübârek

Doktor geldi “Havâ iyi olursa yarın biraz çık.” dedi.

Mâliyye vekâletine intihâb olunan Gümüşhâne Meb'ûsu Hasan Fehmî Bey'e telgrafla tebrik yazdım.

2 Mayıs Salı 5 Ramazânülmübârek

Bugün sâ'at sekizde merkeb ile bağçeye kadar gittim. Fahrî ve Sa'dî Efendiler birlikte idiler. Sâ'at on bir buçukta 'avdet ettim. //XXV-73//

3 Mayıs Cehârşenbih 6 Ramazânülmübârek

Antalya'da Behcet Bey'den ve Antalya Müftî-i Sâbıkı Ahmed Hamdî Efendi'den Mersin'de Doktor Reşid Bey'den Ramazân tebrikini müstemil telgraflar aldım.

Midhat Şükrî Bey'den Ankara'dan mektûb aldım cevâbını yazdım. Nâfi'a Vekîli Feyzî Bey'e yazdığım mektûb ile gönderdim.

4 Mayıs Pençşenbih 7 Ramazânülmübârek

Çalbden râhatsızım. //XXV-74//

5 Mayıs Cum'a 8 Ramazânülmübârek

Berlin'den Râ'if'ten mufaşsal mektûb aldım. Hakkî Münih'te tahşiline devâm etmiyor. Berlin'e gönderilmiş. Râ'if Bey'in mektûbu mündericâtı şâyân-ı ese eseftir* [*اسف در yazılmış]. Dayılık şi'ârına hiç yakışmaz. Fağat ne yapacaksın mâddî mecbûriyeti yoktur. Mektûbu ta'rîhi 3 Nisân'dır 922. Antalya tarîkiyle göndermiş melfûflarıyla berâber mahfûzdur.

6 Mayıs Cum'a ertesi 9 Ramazânülmübârek

Ankara'dan 'Abdullâh 'Azmî Efendi'den mektûb aldım. Evkâf Bankası'yla müstesnâ evkâf hakkında mü'tâla'amı soruyor. Ta'rîhi 2 Ramazândır 340. //XXV-75//

7 Mayıs Pazar 10 Ramazanülmübârek

Antalya'da Behcet Bey ile Müftî-i Sâbık Hamdî Efendi'ye telgrafla cevâb yazdım.

8 Mayıs Pazar ertesi 11 Ramazanülmübârek

“İstanbul'da Necmeddîn Mollâ Beyefendi Hazretlerine

Haqqî Berlin'de imiş. Ürgüb'e ~~gel~~ gönderilmek üzere İstanbul'a celbi müsterhemdir. Takdîm buyuracağınız masrafı ilk verilecek muhâşşesâtımdan Münîr Bey kardeşimizin vermesi mercüdür.

Berlin – Mersin daha ~~da~~ ucuz ise doğru Mersin'e göndersinler. Râ'if'in tavsîti edilmesi her hâlde mütemennâdır kardeşim Efendim.

Hayrî.”

Telgraf yazıldı //XXV-76//

9 Mayıs Salı 12 Ramazanülmübârek

Ürgüb'e bu gece yağmur yağdı faķaķ ğayrıkâfidir.

10 Mayıs Cehârşenbih 13 Ramazanülmübârek

Ankara'dan İzmir Meb'ûsu Tahsîn Bey'den mektûb aldım. Karaşîşâr-ı Şâhib Meb'ûsu Muştafâ Hülûşî Efendi'den de bir mektûb aldım. //XXV-77//

11 Mayıs Pençşenbih 14 Ramazanülmübârek

Midhat Şükrî Bey'in Ankara'dan İstanbul'a gittiğini Yenigün yazıyor. //XXV-78//

13 Mayıs Cum'a ertesi 16 Ramazanülmübârek

Necmeddîn Mollâ Beyefendi'den aldığım cevâb telgrafi

“Ürgüb’de Şeyhülislâm-ı Esbak Hıyırî Efendi Hâzretlerine

Hâkkî için Münih’te bulunan bacanağım Kemâl Bey’e pâra ve ta’lîmât gönderdim.
Merâk buyurmayınız. Mektûbum da postadadır.

Necmeddîn

11 Mayıs 338.”

14 Mayıs Pâzâr 17 Ramazânülmübârek

Münîr Bey’e mektûb yazdım. Hâkkî ile berâber Su’âd ile Münîb’in de Mersin
tarîkiyle Ürgüb’e gönderilmelerini yazdım.

‘Ömer Bey’in dâmâdı ‘Âdil Bey’e de bir mektûb yazdım – Refîkanın mağâza
hışşesiyle Çakmakçılar’da bulunan odaların satılması muvâfîk olduğunu ve kendisine
vekâletnâme göndereceğini bildirdim. //XXV-79//

15 Mayıs Pâzâr ertesi 18 Ramazânülmübârek

Bugün öğleden sonra Fahrî Doktor Minelaos ile merkebler ile Sinason’a gittim. Üç
sâ’at kadar Panko Vasil’in hânesinde oturdum. Sâ’at on birde Ürgüb’e ‘avdet ettik.
Lehulhamd havâ iyi te’sîr yaptı. //XXV-80//

17 Mayıs Cehârşenbih 20 Ramazânülmübârek

Necmeddîn Mollâ Beyefendi’nin iki kıt’a mektûbunu aldım. Biri 1 Ramazân
ta’rîhlidir.

18 Mayıs Pençşenbih 21 Ramazânülmübârek

Bugünkü ta'rîhle Necmeddîn Mollâ Bey'e cevâb yazdım. Şirket-i Hayriyye hissesine dârânının ictimâ'ında tarafımdan vekîl olduğuna dâ'ir vekâletnâme-yi de gönderdim. //XXV-81//

19 Mayıs Cum'a 22 Ramazânülmübârek

İki gündenberi râhatsızlığım teşeddüd etti. Geceleri uyuyamıyorum.

20 Mayıs Cum'a ertesi 23 Ramazânülmübârek

Ürgüblü İlya Efendi vâsıtasıyla Münîr Bey'den iki yüz kırk lira geldi. Pârayı Hâkim Sa'dî Efendi getirdi. //XXV-82//¹⁰⁴

ANMERKUNGEN

¹ Sayfa 4: İttihâd ve Terakkî'ye en çok çatan gazetelerden Serbestî gazetesinin başyazarı Hasan Fehmî Bey, 6-7 Nisan 1909 gecesi Galata Köprüsü üzerinde öldürülür ve katili bulunamaz. Katilin daha sonra Mustafâ Kemâl'e karşı hazırlanan İzmir suikası üzerine idam hükmü giyen İttihâdcılardan Abdülkâdir olduğu sözü o zaman dolaşmıştı. Derhal Hasan Fehmî'nin İttihâd ve Terakkî'ce öldürülmüş olduğu ve hükümetin de Cemiyet'e bağımlı olduğu için öldüreni yakalattıramadığı sözü yayılır ve havayı büsbütün zehirler. (Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I.2., sayfa 183).

² Sayfa 6: Adana Kıtali: İstanbul'daki bu kargaşalıklar [31 Mart Vakası] sırasında Adana havalisinde de Ermenilerle bir çok çarpışmalar olur, epey kann dökülür ve oraya asker göndermek lâzım gelir. Keza bazı yabancı savaş gemileri de olay dolayısıyla Adana kıyılarına gelir.

Bu olayı doğuran ana sebep Meşrutiyetten sonra o haveli Ermenilerinin kapılmış oldukları bazı hayallerdir. Arap ve Selçuk istilaları üzerine Kafkas'dan Kilikya'ya hicret eden Ermenilerle, Haçlılar savaşları sırasında, orada, onların himayesi altında kurulmuş olan "Küçük Ermenistan" devletini, Ermenilerin orada azlık olmalarına rağmen, yeniden canlandırmak sevdasına düşen komiteler, Meşrutiyetten sonra orada bir düziye bu propagandayı yapmışlar, Ermeni armalariyle gösteriler tertip etmişler, boyuna silâhlanmaya koyulmuşlar ve ora Türklerinin de vaktiyle Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'daki Türklerin âkıbetlerine uğruyabilecekleri endişesini uyandırmışlardır.

Durum bu merkezde iken İstanbul'daki 31 Mart olayı haberi gelince önce Adana'da Türklerle Ermeniler birbirine girerler ve bu hal gitgide oldukça büyük bir haveliye yayılır. Oradaki vali ve komutanın beceriksizliği yüzünden, hâdisenin önüne geçmek ve yayılmasına mâni olmak kabil olmaz. (Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I.2., sayfa 196).

³ Sayfa 22: Kānūn-i Esāsī'nin 40. Māddesi: Her me'mūriyyetin vezā'ifi nizām-ı maḥşūş ile ta'yin olunacağından her me'mūr kendi vazīfesi dā'iresinde mes'uldür.

Midḥat Paşa Kānūnu'nun 35. Māddesi: Vūkelā ile Hey'et-i Meb'ūsān arasında ihtilāf olunan māddeleden birinin qabūlünde vūkelā tarafından ısrār olunup da meb'ūsān cānibinden ekşeriyyet-i ārā ile tafşilen esbāb-ı mūcibe beyānıyla qat'iiyyen ve mükerreren reddedildiği hālde vūkelānın tebdili veyāḥūd müddet-i kānūniyyesinde intiḥāb olunmak üzere Hey'et-i Meb'ūsān'ın feshi münḥaşıran yed-i iktidār-ı Ḥazret-i Pādişāhī'dedir. (Midḥat Paşa Kānūnū'ndan maksat 1876 Kānūn-i Esāsīsidir).

⁴ Sayfa 29: Malisorlar: Hıristiyan Arnavudlar.

⁵ Sayfa 39: Kānūn-i Esāsī'nin 35. Māddesi: Vūkelā ile Hey'et-i Meb'ūsān arasında ihtilāf vūkū'unda vūkelā re'yinde ısrār edip de meb'ūsān cānibinden qat'iiyyen ve mükerreren reddedildiği hālde vūkelā yā Meb'ūsānın qarārını qabūle veyā isti'fāya mecbūrdur. İsti'fā taqdīrinde yeni gelen Hey'et-i Vūkelā hey'et-i sābıkanın fikrinde ısrār eder ve Meclis esbāb-ı mūcibe beyānıyla yine reddederse yedinci mādde mūcebince intiḥābāta başlanılmak üzere Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī meclisi feshedebilir faqat Hey'et-i Cedīde-i Meb'ūsān evvelki hey'etin re'yinde şebāt ve ısrār ederse Meclis-i Meb'ūsān'ın re'y ve qarārının qabūlü mecbūrī olacaktır.

⁶ Sayfa 40: Bu defter iki cilt halinde Muşṭafā Ḥayrī Efendi'nin evrakı arasında mevcuttur. Birinci cildinin başlığı “‘Abdülḥamīd’e Jurnal Verenlerin Esāmisi” olup elif-fe harfleriyle başlayan adları ihtiva etmektedir. İkinci cilt başlıksız olup qāf-ye harfleriyle başlayan adları ihtiva etmektedir. İki ciltteki toplam künye adedi 1500 civarında olup bunların bazılarının mükerrer künyeler olduğuna dair malumat vardır. Adların bazılarının karşısında faaliyetlerine dair tafsilat vardır.

⁷ Sayfa 42: Taşnaksutyun Cem'iiyeti: Ermeni Sosyalist Partisi. İttihād ve Teraqqī ile beraber Sulṭān 'Abdülḥamīd II'nin hal'ini mūteakip meclise girmiştir.

-
- ⁸ Sayfa 46: Muştafâ Hıyırî Efendi'nin de Mason olduğu mukayyettir.
- ⁹ Sayfa 47: Kānūn-i Esāsī'nin 25. Māddesi: Bir kānūna müstenid olmadıkça vergi ve rüsümāt nāmıyla ve nām-ı āhırle hıç kimseden bir akçe alınamaz.
- ¹⁰ Sayfa 48: Merdita Ormanı: Arnavutluk'ta bir bölge.
- ¹¹ Sayfa 53: Kānūn-i Esāsī'nin 121. Māddesi (mu'addel yüz yirmi birinci mādde): Hey'et-i A'yān müzākerātı 'alenīdir faķaķ bir mādde-i mühimmeden dolayı müzākerāt hıfı tutulmak vükelā cānibinden veya Hey'et-i A'yān a'zāsından beş zāt tarafından teklif olundukta hey'etin ictimā' ettiği maħall a'zānın mā'adāsından taħliyye edilerek teklifi red veya ķabül için ekşeriyet-i ārāya mürāca'at olunur.
- ¹² Sayfa 67: Kāmil Paşa'nın bu mektubunun başındaki ihtiram cümlesi haricinde tam metni Hilmi Kāmil Bayur'un *Sadrazam Kāmil Paşa – Siyasī Hayatı* adlı eserinden (Sayfa 308-312) aynen aktarılmıştır (transkripsiyonu Osmanlıca metnin geri kalanına uydurularak):
- “ ... Şu bulunduđumuz tehlikeli hālin te'siri taħtında olanlarımızın cidden muztarib ve dilhūn olmamaları ķābil deđildir. Aħvāl-i idāre-i mülkiyye ve siyāsiyyede bīvuķūf olan İttihād-Teraķķi Cem'iyyeti'nin nüfūz ve taħakkümüne taba'an, hūkūmetin sālİK olduđu saķım mesleđin intāc etmekte bulunduđu tehlike ve zorlukların sebepleri taħlil ve tedķik olundukça Memālik-i Devlet-i 'Aliyye'nin inķisāma ma'rūz bir hālde ve hilāfet-i seniyyenin tehlikede olduđu nümāyān olur. Zamānınızda sā'ir düvel-i mu'azzama, yalnız kendi kuvvetlerine istinād ile hūķūķ ve menāfi'-i maħşūşalarını te'min edemeyeceklerini idrāk ederek menfa'atte müştereke müste'id ve ķarafdār diđer devletlerle 'aķd-i ittifāķ ve bu şüretle muvāzene-i düveliyyede mevķi'lerini taħķim eyledikleri hālde Devlet-i 'Aliyye'nin buna muvaffaķ olamaması, yalnızlıkla diđer devlet ve milletlerin ihtirāşāt ve ta'arruzātına ma'rūz bir vādī-i infirādda kalmasına bādī olmuştur.

Şimdi, menâfi‘-i ticâriyye ve iktisâdiyyesi olan devletlerden, meslek-i siyâsîlerine en ziyâde i‘timâd edebileceğimiz İngiltere ve Fransa olduğundan, devr-i sâbıkta İngiltere’nin müzâharatına nâ’iliyyetimiz için ittifâkına, Hâkân-ı Sâbık’ı imâleye ne derece çalıştığımız hâtırât-ı ‘âcizânemde mübeyyen ve Bâb-ı ‘Âlî kıyûdu ile müberhendir. Ne çâre ki Sultân ‘Abdülhamîd, Rusya mağlûbiyyetinin te’siri tahtında, incizâb-ı havf ile selâmet-i nefsi Rusya’nın ittifâkına aramakta ve devlet-i müşârünileyhâ dahî vesâ’it-i maḥşûşası ile Sultân ‘Abdülhamîd’in döstluğunu kendi tarafına ḥaşretmek için bilcümle mesâ’isini ibzâl ve bâḥuşuş Rusya’nın o vakit rakîbi olan İngiltere’yi nazâr-ı şahâneye en büyük düşman gibi göstermiş olduğundan ma‘rûzât-ı ‘âcizânemle Hünkâr’ın taḥvîl-i fikr-i şâbiti kıâbil olamayıp, binâ’en‘aleyh Devlet-i ‘Aliyye, beyneddüvel mu‘însiz kalmakla ba‘zı devletlerin ihtirâşâtına ma‘rûz kalarak, Rusya ve Avusturya politikası arasında ‘inâyetiyle inḫilâb-ı mes‘ûdun vukû‘u ve Kânûn-i Esâsî’nin i‘lânı üzerine, vilâyât-ı şelâşe, bu devletlerin muzır teşebbüslerinden kurtulup, ma‘mâfih ‘umûm taşavvurâtından olan Bulgaristân’ın istiklâli i‘lân ve binnetice Bosna-Hersek dahî Avusturya memâlikine ilḥâk olunmuştur.

Cümlelerin ma‘lûmu olduğu üzere, te’sis olunan hükümet-i meşrûtanın ittiḥâz ve ta’kıb eylediği meslek-i sâlim, dâhilen ve ḥâricen ‘umûma emniyyetbaḥş olmasıyla, idâre-i devlet, taht-ı intizâmda deverâna başlayıp derḥâl Memâlik-i ‘Osmâniyye’nin şervet-i ḫabî‘iyyesini mevki‘-i intifâ‘a vaz‘ ile ma‘mûriyet ve terakkiyyâtına ḫidmet ve mu‘âvenet maḫşadıyla bilcümle Avrupa sermâyedârlarının kasalarını açmış olduklarını müşâhede eden İttiḥâd ve Terakki Cem‘iyyeti’nin menfa‘atperestânı, işbu şervet kapılarının açılmasını da‘vet eden ḥâl, ricâl-i hükümetin ḥâ’iz-i ehemmiyyet olmalarından münba‘iş olmayıp ḫabî‘î bir şey olduğunu ve binâ’en‘aleyh kendileri dahî idâre-i hükümeti ele almış olsalar hem kendileri, hem de memleket istifâde edeceği zanniyle münasîb bir vesîle ittiḥâz ederek inḫisâl-i ‘âcizânemi vukû‘a getirmişler ve kendi mensûblarından mürekkeb bir hey‘et-i hükümet teşkîli ile idâreyi ele almışlardı. Bu şüretle zimâm-ı hükümetin erbâb-ı ihtilâlin ellerine geçtiğini görmüş olan sermâyedârân, derḥâl çekilip umûr-ı nâfi‘a teşebbüsâtının geri kaldığı ve ba‘dehu ihdâş olunan ihtilâllerde nasıl kanlar

döküldüğü müstagnî-i ‘arz olup elhâsıl “Jön Türk” nâmıyla teşekkül eden Cem‘iyyet hükümeti, çünkü hükümet-i meşrûta kı‘idesi üzerine infâz-ı ahkâm edemediğinden idâre-i ‘örfiyye i‘lânıyla uşûl-i idâre-i müstebiddeyi i‘âde ederek gerek merkezde ve gerek vilâyetlerde iş bilen me’mûrlar açığa çıkarılıp yerlerine Cem‘iyyet’e mensûb âdamlar nasbedilmesiyle bunlar, tecrübeli ve iş bilen kimseler olmadığından Cemiyet’in ta‘lîmâtına tıba‘an ittihâz eyledikleri meslek-i saķimde, ahâlîyi dilgîr ederek, Arnavudluk, ‘Arabistân ve Yemen’de, vukû‘bulan ihtilâllerde gerek ‘asâkir-i şâhânedan ve gerek ahâlîden beyhûde bunca kanlar dökülmüş, milyonlarca lira şarf ve heder olup Cem‘iyyet hakkında nefret-i ‘umûmiyyeyi da‘vet etmekten başka bir netîce hâşıl olmamıştır.

Ba‘dehu Cem‘iyyetçe ‘âleme meydân okurcasına izhâr olunan tavır-ı hareket, düvel-i müteħâbbeyi dahî dilgîr ederek bu hâle karşı mücâvir hükümetler, tedâbir-i lâzime ittihâzına müsâra‘at ve dîger devletler netîce-i hâle medd-i nazar-ı dikkat eyledikleri sırada İtalya Devleti, sefâretin birinci notasında mübeyyen olduğu üzere Devlet-i Aliyye’ye değil, Cem‘iyyet ‘aleyhinde olarak i‘lân-ı harb ile Trâblusğarb ve Bingâzi’yi zabt ve istilâya kıyâm eylemiştir.

Muħill-i ‘ahd olan bu ta‘arruza karşı İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin bîtaraf bulunmaları ma’nîdârdır. Bu ‘ibret dersi bize kâfi olmazsa dîger tecâvüzlere de intizâr olunmalıdır. Bu revîş-i hâlin sonu (Allâh esirgesin), pâylaşılmadır. Bugünkü gün Girit ile Rumeli kıt‘ası muķâsemeye ma‘rûzdur. Bu bâbdaki hissiyyât-ı ‘âcizânemin müstenid olduğu ma‘lûmatı taħrîren taķdîm edemem.

Cem‘iyyet erbâbı, haķâ’ik-i ahvâle vâķıf olsalar, hem devletin, hem de kendi nefislerinin selâmeti için hükümet idâresi işlerine müdâħeleden el çekerek hayır işleri ile iştiğâl eylemeleri iķtizâ eder. ‘Aksi taķdîrde Hâķân-ı Sâbık zamanında istibdâdı ortadan kaldırmak için zühûra gelen veķâyî‘-i hayriyye mişillü gene Ordu-yı Hümâyün’un iştirâkiyle qarîben vukû‘u taķbî‘î olan ihtilâl, şimdiki istibdâdı dahî mahvedeceği şübhesizdir.

Efkâr-ı ‘umûmiyye, Avrupa’da dahî İtalya’nın tecävüzât-ı ğayri muhikkesi ‘aleyhinde ise de hükümetler için tebdil-i kararâ bu kâfi deĝildir. Almanya, kendi müttefikleri olan İtalya ve Avusturya’nın menâfi’ine müzâharattan ayrılamaz. İngiliz hükümetinin bulunduğu bîtarafılık hâlerinden çıkıp Devlet-i ‘Aliyye’nin hukuğunu muhâfaza edebilmesi esbâbını bizim istihzâr eylememiz lâzımdır. İngiltere ile tarîk-i i’tilâfa girmek için şu sırada buraca iyi bir zemîn-i sâlim hâzırlanmış ise de, bu tarîke girmek, ortada hâ’il olan cem’iyyet-i hafıyyenin def’i ile ve Memâlik-i ‘Osmâniyye’de hükümete tarafdar veyâ hilâfgir fırkaların gerek vaz’-ı kavâninde ve gerek vükelânın icrâatını murâkebede hiçbir tarafın nüfuzu tahtında olmayarak müzâkere-i mevâdd ve i’tâ-yı re’ye serbest olmalarından ‘ibârettir.

İngiltere ile meyânedede hâşıl olacak i’tilâfa Fransa ile Rusya’nın ittibâ edecekleri derkârdır. Eğer Cem’iyyet erbâbı bu izâhâta kâni’ olmazlarsa kendileriyle bilistişâre fikir te’âtisi mümkündür.

Görelim: Evvelâ, dâhilen ahâlîce Cem’iyyet ‘aleyhinde peydâ olan nefret-i ‘umûmiyyenin izâlesi kâbil midir? Şâniyyen, Cem’iyyet’ten dilgir olan devlet ve milletlerin teveccühâtını Cem’iyyet lehine çevirmek mümkün midir? Eğer kâbil ve mümkün ise bu bâbda Cem’iyyetçe düşünülen çâre nedir? Memâlik-i ‘Osmâniyye’yi mukâsemeye mebde’ olmak üzere İtalya’nın bize açtığı muhârebenin önünü almak, kan dökülmesini men’ ile Trâblus ve Bingâzi’yi istilâdan kurtarmak için hangi kuvvete istinâd olunmaktadır?

Her ne şık ile olursa olsun bu vilâyetin tahlişi ümmîdi za’îf olup buraları elden gider ise, Girit mes’elesini zâten beyneddüvel mevzû’-ı bahş olmasıyla, bunun dahî ‘aleyhimizde hâllolunması, Balkan hükümetlerinin hırşını tahrik edeceğinden açılacak bir çok ğâ’ilelere mu’însiz, yalnız Ordu-yı Hümâyûn ile nasıl mukâbele olunabilecek ve bu ğâ’ilelerle uzun müddet uğraşmak milyonlarca liralara şarfına muhtâc olduğundan nereden ve ne vechile istikrâz ‘akdi mümkün olacak?

Ma‘azallāh revîş-i hāl buralara kadar varırsa ve Rumeli kıt‘ası elden giderse, çünkü Cem‘iyyet tarafından MıŖır‘da Hizbülvaṭanî tahrik edilmesinden dolayı Hıdîviyyet-i MıŖriyye, Cem‘iyyet’ten münfa‘il ve İngiltere daḫî ‘aynı hâlden dilgîr olduklarından böyle bir muḫâseme hâlinde MıŖırlılarda Devlet-i ‘Aliyye’nin MıŖır‘ı ḫimâyeye iktidârı kalmadığı i‘tikâdiyle Hıdîv’in salṭanat-ı seniyyelerine olan şadâkatlerine rağmen Bulgaristân gibi MıŖır‘ın istiḫlâlîni i‘lân ve İngiltere’nin MıŖır‘da ve Sûdân‘da olan ḫuḫûḫ ve menâfi‘ini te‘mîn için aralarında mu‘âhede ‘aḫdine kıyâm edecek oldukları taḫdîrde Cem‘iyyetçe bunun men‘i naşıl mümkün olacak? Ve bu hâlde Yemen, Memâlik-i ‘Osmâniyye’ye olan irtibâtını fekkedeceği şübhesiz olduğundan Hıcaz ile ḫilâfet-i seniyyenin hâl ve mevḫi‘i ne şekil alacak? Rusya şimdiden Boğaz mes‘elesini meydâna koymuş olmakla Anadolu cihetinde bizimle ne rol oynayacak?

Buraları şâyân-ı tefekkür müṭâla‘âttan olduğundan Cem‘iyyet’in aḫvâl-i ma‘rûza ḫaḫkında ‘umûma ḫanâ‘atbaḫş olacak cevâbları her ne ise beyân etmeleri ve çünkü bundan maḫşad-ı aşlî kan dökülmesinin men‘i mâddesi olup veḫâmet-i câriyyenin ḫazırlamakta olduğu ihtilâlin ilk hücumuna Cem‘iyyet erbâbı hedef olarak ṭarafdârânı daḫî ta‘ḫîbden yakayı kurtaramayacakları revîş-i hâlden istidlâl edilmekte olması ile hem vaṭanın, hem de Cem‘iyyet’in böyle bir korkulu hâlden viḫâyesi için Cem‘iyyet-i İttiḫâdiyye, ḫükümet-i icrâ‘iyyenin mes‘ûliyyetini kendi ‘uhdesinde ibḫâ ederek helâke ma‘rûz kalmaktan ise umûr-ı ḫükûmete câhilâne müdâḫelelerden ferâgat ve cümleye i‘lân-ı keyfiyyetle ba‘demâ ḫükümetin ḫimâyesi taḫtında ḫayır işleri ile iştiḫâl etmeleri evlâ olacağı cihetle Meclis-i Meb‘ûşân Cem‘iyyet mensûbîniyle ḫilâfgîrândan mürekkeb bir komisyonda müzâkerât-ı maşlaḫatla ḫarârın ḫuzûr-ı şehriyârîlerine ‘arz olunması ve elyevm emârât-ı zâhireye göre muḫâsemeye ma‘rûz olan vaṭanın selâmeti ile beraber ḫilâfet-i Seniyyelerinin daḫî ḫalelden şiyâneti emr-i ehemminin vaḫt ḫaybetmeksizin taḫt-ı te‘mîne alınması ḫuşûşuna irâde ve fermân buyurulması bâbında ...”

¹³ Sayfa 67: Bundan birkaç ay sonra Maḫmûd Şevket Paşa’nın da buna benzer bir düşüncesi olduğu Y.H. Bayur’un *Türk İnkılâbı Tarihi* adlı eserinden anlaşılmaktadır: “...

Mahmud Şevket Paşa'nın düşüncesi Trablus'un Çebel Garian'la birlikte İtalya'ya bırakılması ve Trablus'un kalan kısmıyla Bingazi'nin Osmanlıda kalmasıdır.“ (Y. H. Bayur *Türk İnkılâbı Tarihi* Cilt II Kısım I Sayfa 130).

- ¹⁴ Sayfa 83: Kânûn-i Esâsî'nin 36. Mâddesi (mu'addel otuz altıncı mâdde): Meclis-i 'Umûmî mün'akid olduğu zamânlarda devleti bir muhâzaradan veyâhüd emniyyet-i 'umûmiyyeyi hâlelden viķâyeye için bir zararret-i mübreme zühür ettiği ve bu bâbda vaz'ına lüzûm görünecek kânûnun müzâkeresi için Meclis'in celb ve cem'ine vaķt müsâ'id olmadığı hâlde Kânûn-i Esâsî aḥkâmına muğâyir olmamak üzere Hey'et-i Vükelâ tarafından verilen kararlar Hey'et-i Meb'ûşân'ın ictimâ'ıyla verilecek karâra kadar bâ irâde-i seniyye muvaķķaten kânûn hükm ve kuvvetinde olup ilk ictimâ'da Hey'et-i Meb'ûşân'a tevdi' edilmek lâzımdır.
- ¹⁵ Sayfa 89: Ayastefanos Mu'âhedenâmesi'nin Yirmidördüncü (yirmiüçüncü değil) Mâddesi: Kâl'a-i Sulṭâniyye ile Hâlîc-i Dersa'âdet hâl-i sefer ve hâzarda Rusya limânlarından gelen veyâhüd Rusya limânlarına giden bîtaraf devletler sefâ'in-i ticâriyyesine açık kalacaktır binâ'en'aleyh Devlet-i 'Aliyye bin sekiz yüz elli altı aḥkâmı hilâfına olarak ba'demâ Karadeniz ve Azak Denizi limânları önünde i'tibârî bir abluka vaz'etmemeği ta'ahhüd eder.
- ¹⁶ Sayfa 90: Londra Mu'âhedenâmesi'nin İkinci Mâddesi: Kâl'a-i Sulṭâniyye ve Baḥr-ı Siyâh boğazlarının bin sekiz yüz elli altı senesi martının otuzu ta'rîhiyle muķâvelenâme-i maḥşûş ile vaz' ve te'sîs kılınmış olan mesdüdiyyeti kâ'idesi 'ahdnâme-i mezkûrun aḥkâmını muḥâfazatan Bâb-ı 'Âlî'ce lüzûmu görüldüğü hâlde Zât-ı Şevketsimât-ı Hâzret-i Pâdişâhi'nin mezkûr boğazları vaķt-i hâzarda düvel-i müteḥâbbe ve müttefikası sefâ'in-i ḥarbiyyesine fetḥ ve küşâd etmek ḥaķ ve şalâhiyyeti ile muḥâfaza ve ibķâ olunmuştur.
- ¹⁷ Sayfa 94: Kânûn-i Esâsî'nin 7. Mâddesi: Hıṭbelerde nâminin zikri ve meskûkât darbı, kânûn-i maḥşûşasına tevfiķan rüteb ve manâşıb tevcîhi, nişân i'tâsı, şadr-ı a'zam ve şeyḥülislâmın intihâb ve ta'yîniyle şadr-ı a'zâmın teşkil ve 'arzedeceği vükelânın taşdik-i me'mûriyyetleri, icâbında vükelânın 'aleluşül

‘azl ve tebdili, kavânin-i ‘umûmiyyenin taşdıkiyle i‘lân-ı mer‘iyyeti, devâ‘ir-i hükümetin mu‘âmelâtına ve kavâninin şuver-i icrâ‘iyyesine müte‘allik nizâmnâmeler tanzîmi, her nevi‘ kavânin teklîfi, aḥkâm-ı şer‘iyye ve kânûniyyenin muḥâfaẓa ve icrâsı, eyâlât-ı mümtâzenin şerâ‘it-i imtiyâziyyelerine tevfiḳan icrâ-yı tevcihâtı, kuvâ-yı berriyye ve bahriyyenin kumandası, ḥarb i‘lânı, muşâlaḥa ‘aḳdi, mücâzât-ı kânûniyyenin taḥfif veyâ ‘afvı, Meclis-i ‘Umûmî’nin taşvîbiyle ‘afv-ı ‘umûmî i‘lânı, Meclis-i ‘Umûmî’nin mî‘âdında küşâd ve ta‘tili, Meclis-i ‘Umûmî’nin aḥvâl-i fevkel‘âdede vaḳtinden evvel ictimâ‘a da‘veti, otuz beşinci mâdde mücebince Meclis-i Meb‘ûşân’ın üç ay zarfında intihâb olunup ictimâ‘ etmek şartıyla ve Hey‘et-i A‘yân’ın muvâfaḳatiyle ledelikṭizâ feshi, ‘alel‘umûm mu‘âhedât ‘aḳdi, ḥuḳûḳ-ı muḳaddese-i pâdişâhîdendir. Ancak şulḥa ve ticârete ve terk ve ilḥâk-ı arâziye ve teba‘a-i ‘osmâniyyenin ḥuḳûḳ-ı aşliyye ve şahşiiyyesine ta‘alluḳ eden ve devletçe meşârifî mûcib olan mu‘âhedâtın ‘aḳdinde Meclis-i ‘Umûmî’nin taşdıki şarttır. Meclis-i ‘Umûmî’nin mün‘aḳid olmadığı zamânda Hey‘et-i Vûkelâ’nın tebeddülü vuḳû‘unda keyfiyyet-i tebeddûlden mütevellid mes‘ûliyyet hey‘et-i lâḥikaya ‘â‘id olacaktır.

¹⁸ Sayfa 99: Kânûn-i Esâsî’nin 38. Mâddesi: Mu‘addel Otuz Sekizinci Mâdde. İstizâḥ-ı mâdde için vûkelâdan birinin ḥuzûruna Meclis-i Meb‘ûşân’da ekşeriyyetle ḳarâr verilerek da‘vet olundukta ya bizzât bulunarak yâḥûd ma‘iyyetindeki rü‘esâ-yı me‘mürinden birini göndererek irâd olunacak su‘âllere cevâb verecek yâḥûd lüzûm görürse mes‘ûliyyeti üzerine alarak cevâbının te‘ḥîrini ṭaleb etmek ḥaḳḳını ḥâ‘iz olacaktır. Netice-i istizâḥta Hey‘et-i Meb‘ûşân’ın ekşeriyyet-i ârâsıyla ḥaḳḳında ‘adem-i i‘timâd beyân olunan nâzır sâḳıṭ olur. Re‘îs-i Vûkelâ ḥaḳḳında ‘adem-i i‘timâd beyân olunduḡu ḥâlde Hey‘et-i Vûkelâ hep birden suḳûṭ eder.

¹⁹ Sayfa 107: Bu suikast 29 Mayıs 1908’de Selânik’de vukubulmuştur.

²⁰ Sayfa 119: Bu yemek listesi Muştafâ Ḥayrî Efendi’nin evrakı arasında mevcuttur.

- ²¹ Sayfa 134: Bu söz bu haliyle (*eṭ-ṭarīk ṣümme'r-refīk*) “önce yol sonra yol arkadaşı” manasına gelir. Doğrusu ise *er-refīk ṣümme't-ṭarīk* yani “önce yol arkadaşı sonra yol”dur.
- ²² Sayfa 142: *Takvīm-i Vekāyi'* gazetesinin 19 Temmuz 1328 Perşembe tarihli nüshasında müzakere zabıtlarına ulaşılamamıştır.
- ²³ Sayfa 160: *Şabāh* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.
- ²⁴ Sayfa 177: *Ḳānūn-i Esāsī'nin* 25. Māddesi: Bir *ḳānūna* müstenid olmadıkça vergi ve rüsümāt nāmıyla ve nām-ı āḫirle hīç kimseden bir akçe alınamaz.
- ²⁵ Sayfa 190: “Sorumluluk söyleyene aittir.” mealinde Arapça söz.
- ²⁶ Sayfa 193: 93 Harbi'nde (1878 Osmanlı-Rus Harbi) kumandan değiştirilmesi vakası: Rumeli cephesinde Tuna Ordusu umum kumandanı bulunan serdar-ı ekrem ünvanlı Çırpanlı 'Abdülkerīm Nādir Paşa'nın Rusların Tuna'yı geçmesine mukavemet etmemesi yüzünden İstanbul'a çağrılarak azli ve yerine Yenipāzār'daki ordu kumandanı Meḫmed 'Alī Paşa'nın (mühtedi Karl Petroit) tayini. Bu azil ve tayin, Osmanlı ordusunda zaten pek olmayan müşterek harp planı ile sevḳ-i idare birliğini büsbütün bozmuş ve Rumeli cephesindeki hezimetin başlıca müsebbiblerinden olmuştur.
- ²⁷ Sayfa 211: Bu hadise Ḥalīl Menteşe'nin yayınlanmış hatıratının [Birgit, Orhan; Edgü, Ferit; Kaynardağ, Arslan; Mardin, Prof. Dr. Şerif; Yücel, Prof. Dr. Tahsin; Hızlan, Doğan (yay.) *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986] İsmail Arar tarafından hazırlanan giriş kısmında şöyle nakledilmektedir: “Ekim sonları veya Kasım başında bir gün, Halil Bey eski Evkaf Nāzırı Ürgüplü Hayri Efendi'nin Erenköy'deki köşkünde misafir olarak bulunduğu sırada, İstanbul Polis Müdürlüğü siyasi kısmından gelen memurlar Hayri Efendi'yi alıp götürürler. Halil Bey'in de orada olduğunu bilseler, şüphesiz onu da tutuklayıp götüreceklerdir. Bu olay üzerine Halil Bey de saklanmak ve kaçmak ihtiyacını

duyar. Önce İstanbul meb'usu Zohrab Efendi'nin Ayazpaşa'daki evinde saklanır.

Birkaç gün sonra, bir gece, Alman Sefarethanesine iltica eder. Oradan, Dolmabahçe önünde demirli bulunan Goeben zırhlısına götürülür ve gene bir Alman gemisiyle Köstence'ye, oradan da Bükreş ve Viyana üzerinden Paris'e gider. [Sayfa 35]"

Hatıratın giriş kısmı İsmail Arar tarafından hazırlanmış olup, aynı sayfadaki dipnotta bu ayrıntıların Hâlîl Mentеше'nin oğlu Nahid Mentеше'nin *Babam Halil Mentеше'nin Hayatından Kısa Notlar*. Milâs 1950 adlı eserinden alındığı açıklaması vardır. Sayfa numarası verilmemiştir. Bu esere ulaşamadık. Hâlîl Mentеше'nin yayınlanmış hatıralarında bu vakaya dair kayıt yoktur.

²⁸ Sayfa 219: İmâm-ı A'zam Hâzretleri: Hânefî mezhebinin kurucusu Ebû Hânîfe.

²⁹ Sayfa 226: Muştafâ Hâyri Efendi'nin mufassal bir hatırat kaleme almak niyeti ilk defa bu pasajda dile getiriliyor.

³⁰ Sayfa 226: Sa'îd Paşa'nın istifası 16 Temmuz 1912 tarihinde vukubulmuştur.

³¹ Sayfa 355: On ikinci defterin son sayfalarında bahsedilen Velî'ahd Yūsuf 'İzzeddîn'in elinden çıkma vesikalardan biri bu sayfalar arasındadır. Dörde katlanmış olan vesikanın arka sayfasında sol üst tarafta "Veliahd" mührü ve sağ tarafta "PALAIS DU PRINCE HERITIER" ibaresi, bunların altında da kurşunkalemle şu not yer almaktadır:

"Velî'ahd Yūsuf Efendi'nin kendi hatt-ı destidir. Tafşîli hâtırâtım meyânında muqayyedir.

Hâyri"

Vesikanın arka yüzünde

“Hü

Velî‘ahd-ı Salţanat Yūsuf ‘İzzeddīn Efendi Hāzretlerinin velāyet-i ‘ahddan suķūtu hāķķında bugüne kadar fetvā-yı Őerīf verilmediđi gibi ~~bundan böyle~~ meŐrūtiyyete ve ~~ahķām-i Őer‘iyyeye ri‘āyet ettiđi müdd ri‘āyet ettikçe~~ Őadık kaldıkça velî‘ahdlıktan ıŐķāt olunmayacađına Cenāb-ı Hakk’ı iŐhād ederek ~~yemīn ederim~~ Nām-ı Celīl-i Kibriyā’ya yemīn ederim.”

ibaresi mevcuttur. Vesika buruŐuktur.

³² Sayfa 365: Bu fetvanın tam metni ‘İlmiyye Sālnāmesi’nde basılı olup aşağıdadır:

Dā’ire-i MeŐĥat-ı İslāmiyye

Hü

Minhuttevfiķ

Bu mes’ele beyānında e’imme-i hānefiyyeden cevāb bu cihettedir ki

Hālıfe-i Resūl-i Rabbi’l’ibād hāladallāh Ta‘ālā hīlāfetehu ilā yevmittenād Sultān Meĥemmed ReŐād Hān-ı Hāmis Efendimiz Hāzretlerinin bu def‘a Őer‘an vuķū‘bulan sefer-i hūmāyūn-ı nuŐretmaķrūn-ı meserretmeŐĥūnlarında biĥulūŐilbāl techīz ve irsāl buyurdıkları ‘asākir-i islām naŐarahumullāh melikūl‘allām dūŐman-ı dīn ve millet olan ķavm ile cihād fī sebīlillāh Ta‘ālā ‘azze Őānuhu niyyet-i hāliŐesiyle muĥārebe ve muķātele etmeleriyle (men cehheze ğāziyyen fī sebīlillāh feķad ğazā) Hādīs-i Őerīfi mantūķ-ı mūnīfi ūzre Hālıfe-i MūŐārūnileyh Efendimiz Hāzretlerinin ğāzī oldukları Őer‘an* [* yazılmış] mūteĥāķķıķ olmađıla cemī‘-i evāmir ve meĥāfil ve menābirde ĥuŐuŐan ĥuĥbelerde ğāzī ‘unvāniyle nām-ı nāmī-i Őāhāneleri tavŐīf ve tilāvet olunmak meŐrū‘ ve mūstaĥsen olur mu

El cevâb beyân buyurula Allâhu Ta‘âlâ A‘lem

Olur

Ketebehü'l-faķır ileyhi Ta‘âlâ

Ĥayrî bin ‘Avnî El-Ürgübî ‘ufiya ‘anhümâ

³³Sayfa 370: Bu ameliyat esnasında vukubulan bir hadiseyi Muştafâ Ĥayrî Efendi kaydetmemiş; ancak Başkâtib ‘Alî Fu‘âd Bey [Türkgeldi] *Görüp İştiklerim* adlı eserinde kaydetmiş: “... Operasyon esnasında vükelâ Sarayda toplanarak Çit köşkündeki büyük salonda intizar ediyorlardı.

Bu esnada Şeyh-ulislâm Hayri Efendi ile Enver Paşa arasında hafif bir münakaşa cereyan etti. Enver Paşa makam-ı meşihatın kazaî işlerle iştigalden sarf-ı nazar ederek islâmiyeti i‘lâ edecek hususâta hasr-ı eşgal eylemesi daha faydeli olacağını söylemesi ile Hayri Efendi’nin canı sıkıldı. Müşarünileyh “Bu fikir hep Türkçülerin eser-i ilkaâtıdır” diye Enver Paşa’ya münfeilane mukabelede bulundu. ...” [Ali Fuad Türkgeldi. *Görüp İştiklerim* 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, Sayfa 118-9.]

Muştafâ Ĥayrî Efendi’nin günlüklerinde bu hususta bir not olmadığı gibi günlük metninin sözkonusu kısmının herhangi bir şekilde sansüre uğradığına dair bir emare de yoktur.

³⁴ Sayfa 371: 30 Cemâziyyülâhîr 1334 Çehârşenbih diye bir tarih yok, doğrusu 1 Receb 1334 Çehârşenbih [3.5.1916 Çarşamba] olacak.

³⁵ Sayfa 379: Bahsi geçen nizamname ve talimatın tam metni (*‘İlmiyye Sâlnâmesi*, sayfa 652-87) (Yer darlığından dolayı sayfa 688-736’daki personel listesi verilememiştir):

Medârisin ıslâhı ve terakkiyyâtı hakkında fî 10 Zîlka‘de Sene 1332 ve fî 18 Eylûl Sene 330 ta‘rîhinde kaleme alınan esbâb-ı mûcibe lâyihasında tafşîlât-ı mükemmele mevcûd olduğundan buraya ‘aynen dercolundu:

İslâh-ı Medâris Nizâmnamesinin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası

„Merkez Kısmı“

Tâc-ı me‘âlî-i Saltanat-ı Seniyye-i ‘Osmâniyye cevher-i bî nazîr-i Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyye ile şa‘şa‘pâş-ı* [*شعشعپاش yazılmış] kemâl olduğuna ve Zât-ı Şevketsimât-ı Hazret-i Pâdişâhî hilâfet-i mübecceleleri hasebiyle dîn-i mübîn-i İslâmın hâmi-i ‘âlül‘âli bulunduğuna nazaran ‘ulûm-ı şer‘iyyenin müfeyyiz-i kemâlâtı olan medâris-i islâmiyyenin kalemrû ve Devlet-i ‘Osmâniyye’de her dürlü tekemmülâta mazhar ve memâlik-i sâ‘ire mü’essesât-ı ‘ilmiyyesine min küllilvücûh ğıbtaâver olması lâzimededen iken medâris-i mezkûrenin ma‘ette’essüf bir aralık dūçâr olduğu ihmâl ve lâkaydî ihtiyâcât-ı hâl ve zamâna göre terakķilerini te‘mînden kaç‘-ı nazâr hîn-i te’sislerindeki intizâmın bile peyderpey zıyâ‘ını intâc eylediği ğayri kâbil-i inkâr haķâ‘ik-i elîmedendir. Bihasbilhilâfe Hükümet-i Seniyye’nin dâ‘imâ perverde-i himmet ve ‘âtıfeti olmak lâzım gelen medâris-i islâmiyye yetiştirdiği erbâb-ı fazîletin tehzîb-i ahlâķ ve tenvîr-i efkâr-ı millet mu‘âmelât-ı ‘umûmiyye ve ve aḫvâl-ı ictimâ‘iyye-i memlekete ettikleri ve edecekleri ḫidmet i‘tibâriyle de nazâr-ı dikkat ve ehemmiyyetten bir laḫza ayrılmamak muḫtezâ-yı ḫikmet-i hükümet olup filḫaķîka dört senedenberi medârisin ıslâhı ve talebe-i ‘ulûmun terfîh-i aḫvâlî zımnında hükümet ve milletçe ba‘zı tedâbîr ittiḫâz ve mahmâ emkene fedâkârlık ibrâz olunmuş ise de mevzû’un vüs‘at ve ‘ulviyyeti pîş-i im‘âna alınınca daha bir ḫaylî çalışmak ihtiyâcî rûnümâ olmaktadır.

Binā'en'aleyh medāris-i 'ilmiyyenin elṭāf-ı celīle-i şamedāniyyeden müsted'ā bulunan teraḳḳıyyāt ve tekemmülātına medār olabilecek ba'zı esāsātı muḥtevi ve müṭāla'āt ve mülāḥazāt-ı ātiyyeye mübtenī olmak üzere melfūf nizāmnāme lāyihası ḳaleme alınmıştır.

Selāṭin-i 'uẓẓām ve sā'ir vāḳıfın-i kirām taraflarından İstanbul'un maḥāll-ı muḥtelifesinde vücūda getirilmiş medrese bināları içinde ḳıymet-i ta'rīhiyye ve mi'māriyyeyi ve evşāf-ı maṭlūbe ve şerā'iṭ-i muḳteziyyeyi ḥā'iz olanlar bulunduğu gibi ta'dilāt ve ta'mirāt-ı cüz'iyeye neticesinde ṭalebenin refāh ve ḥuẓūr ile iḳāmetlerine müsā'id bulunanlar da olduğundan bunların tefrīḳi ve vaḥdet-i idārenin mücerreb olan menāfi'-i 'adīdesi ḥasebiyle kāffesi 'aynı uşūl ve ḳavā'idin feyz-i idāresinden şüret-i mütesāviyyede müstefid olabilmek üzere hey'et-i mecmū'asının bir medrese 'add ve i'tibārı ve şu şüretle vücūd bulan ṭalebenin ḥāmī-i dīn-i mübīn ve ḥāzin-i 'ilm-i yakīn olan ḥilāfet-i mu'azzama-i islāmiyyenin maḳarr-ı mes'ūdunda bulunması ḥaysiyyetiyle "Dārülhilāfetil'aliyye Medresesi" nām-ı yümnāveriyle tevsimi tensīb edilmiş ve 'ulūm-ı āliyye ve 'āliyyenin oniki senede biḥaḳḳın taḥşili ḳābil olabileceği tecrübeten şābit olmasına binā'en medrese-i mezkūre için müddet-i taḥşil on iki sene olarak ḳabūl edilip hem 'ulūm ve fūnūnun envā' ve derecātı i'tibārıyla taḳsimine medār olmak hem de müddet-i kāmileyi itmām eylemeden medreseden müfāreḳet edeceklerin derece-i taḥşillerini ta'yīne ve müktesebāt-ı 'ilmiyyeleri mertebesinde nā'il-i füyūzāt olmalarını te'mīne esās olabilmek üzere bu müddetin üç devreye ve binā'en'aleyh medresenin üç kısma tefrīḳi ve bunlara "tālī kısım-ı evvel" "tālī kısım-ı s̄ānī" ve "ālī" isimlerinin i'tāsı ve vaḥdet-i idāre ile berāber bir kat daha intizāmı te'mīn için de her kısmın bir müdür-i 'umūmī idāresine tevdī'i münāsib görülmüştür.

Bir mü'essese-i 'ilmiyyenin idāre-i ḥāliyye ve ātiyyesini biḥaḳḳın tanzīm ve te'mīn edebilmek için zīr-i cenāḥ-ı taḥşilinde bulunduracağı ṭalebe miḳdārının ta'yīn ve taḥdīdi vācibeden ve Dārülhilāfetil'aliyye Medresesi 'aded-i ṭālibinini taḳdīr ḥuşūşunda elyevm İstanbul'daki medāriste muḳayyed ṭalebe-i 'ulūm miḳdārının naẓar-ı diḳḳatten dūr tutulmaması lāzimedden olmasıyla medreseye ḳabūl edilecek ṭalebenin miḳdār-ı 'azīmesi ona göre ta'yīn ve bu miḳdārda

münāsibi vechile şunūfa taḫsīm edilmiş ve taḫsīm-i mezkūre nazaran tālī şınıfları ikiyüzaltmışar ve ‘ālī şınıfları ikişer yüz talebeden teşekkül edeceği cihetle hem tadrīsātın haḫḫıyla icrā edilebilmesi hem de tertībātın mebānī ile mütēnāsib olabilmesi için şınıflar da dörder şu‘beye tefrīḫ olunmuş ve her sınıf ve şu‘benin idāre-i fer‘iyyesi daḫī bir me‘mūr-ı maḫşūşa tevdi‘ edilmek ve idāre ile muvazẓaf bulunanlar ‘aledderecāt yekdiğere merbūḫ ve münferiden ve müştereken mükellef ve mes’ul bulunmak ve muḫaşşala-i idāre ders vekāletinde tecellī eylemek muvāfiḫ görülerek her kısmın sınıf ve şu‘belerinde birer müdür bulunacağı ve şu‘be müdürleri sınıf müdürlerine ve sınıf müdürleri müdür-i ‘umūmīlere ve müdür-i ‘umūmīler ders vekāletine merbūḫ olacağı gösterilmiştir.

‘Ulūm ve fūnūnun kāffesinde iḫrāz-ı kemāl muḫāl olarak zülāl-ı feyzden sīrāb-ı nişāb olmak istenilen her hangi bir ‘ilm ve fenne ḫaşr-ı mesā‘ī vücūbu derkār ve her biri bir fezā’-i lāyūtenāhī olan ‘ulūm-ı şer‘iyye haḫḫında bu vücūb daha ḫaḫ‘ī bir şūrette pedīdār olduğuna ve dārülḫadīs ve dārülḫīrā’a gibi ‘unvānlar eslāf-ı ‘uẓẓāmın ḫıymet-i iḫtişāşı biḫaḫḫın taḫdīr eylediklerinin burhān-ı* [*پرهان yazılmış] belīgūlbeyānı olup Dārülḫilāfetil‘aliyye Medresesi’nde ikmāl-ı taḫşīl eden veyā bu derecede ḫudret-i ‘ilmiyyeye mālīk bulunduğu bilimtiḫān şābit olanlardan ‘ulūm-ı şer‘iyyenin şu‘bātında kesb-i iḫtişāş ümniyyesinde bulunacaklara menşe’ olmak ve icāb eden şu‘beleri muḫtevī bulunmak üzere “Medresetūlmüteḫaşşīşīn” nāmıyla Dārülḫilāfetil‘aliyye Medresesi’nin bir kısm-ı maḫşūşu bulunması ve bunun da diğēr kısımlar gibi bir müdür-i ‘umūmī idāresine tevdi‘ olunması ve ancak ḫuşūşıyyeti i‘tibāriyle teferru‘āt-ı idāriyyesinin ta‘līmātnāme-i maḫşūş ile ta‘yīn ve medrese-i mezkūre talebesine Sultān Selīm Cāmi‘-i Şerīfī ḫarīmindeki medrese-i cedīde bināsının taḫşīş edilmesi tensīb olunmuştur.

Dārülḫilāfetil‘aliyye Medresesi’nin bi‘ināyetillāḫ Ta‘ālā yetiştireceği erbāb-ı faẓīlet ‘ulūm-ı şer‘iyyeyi taḫşīl etmiş olmağıla berāber millet ve memleket için kendilerinden beklenen ḫidemātın şāha-i şūmūlüne ve iḫrāz eyleyecekleri mevḫi‘-i ictimā‘iyyenin icābātına göre fūnūn-ı lāzimedēn behredār bulunmalarındaki ehemmiyyet derkār ve tadrīsātın bir ḫudret-i iḫtişāş ile

icrāsından mu‘allimîn ve müte‘allimîn için huşûle gelecek hazz-ı rûhî ve nef‘-i ma‘nevî vâreste-i tezkârdır. Binâ‘en‘aleyh dürûs-ı mevcûdeye fûnûn-ı lâzime ‘ilâve edilmiş ve derslerin tevdî‘ ve tevzî‘inde müderrisîn ve mu‘allimîn-i hâzıranın ehliyyet ve ihtisâşları nazâr-ı diğkate alınıp ba‘zı dersler de diğ ererbâb-ı vuğûf ve ihtisâşın ‘uhdelerine tefvîz olunmuş ve sınıf ve şube müdürliklerine de müderrisînden evşâf-ı lâzimeyi hâ‘iz görülenler intihâb ve ta‘yîn kılınmıştır.

Muhaşşesâtı olan ve ‘uhdelerine Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nde vazîfe tevdî‘ edilen müderrisînin muhaşşesât-ı hâliyyesine medrese-i mezkûre teşkilâtı hâricinde kalan müderrisîn tahşîşâtından vuğû‘bulacak münhalâtan zamâ‘im icrâ kılınacak ve vazîfe-i mevdû‘ayı ifâdan istinkâf edenlerin muhaşşesâtı bizzarûre kaç‘edilecektir.

Senelerce neşr-i füyûzât ile sinleri resîde-i kemâl olan müderrisîn-i kirâmın külfet-i tadrîsi halka-i tadrîslerinde yetiştirdikleri erbâb-ı fażîlete tevdî‘ ile mesâ‘î-i cemîle-i sâlifelerinin mükâfât-ı ma‘neviyyesi cemîlesinden olarak onların muvaffakiyyâtını müşâhede ile mesrûr ve mübâhî olmaları mülâhazasına ve sinîn-i vefîreden beri devâm eden metâ‘ib-i tadrîsin îcâbât-ı tabî‘iyyesinden olarak muhtâc buldukları huşûr ve râhatın te‘mîni maqşadına binâ‘en muhaşşesât-ı hâliyyeleri kemâ fîssâbıç i‘tâ olunmak üzere külfet-i tadrîsten vâreste tutulmaları ciheti ihtiyâr olunduğı gibi teşkilât-ı mezbûre hâricinde kalan ve sinleri müsâ‘id bulunan müderrisîn-i sâ‘ire de inşâ‘allâh Ta‘âlâ ehliyyet ve kifâyetleriyle mütenâsib şürette peyderpey tavzîf olunacak ve o zamâna kadar arzûları vechile icrâ-yı tadrîsâtta me‘zûn olmağıla berâber muhaşşesât-ı hâzıraları kemâkân tesviyye edilecektir.

Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi müdür-i ‘umûmîlerinin idârelerine müte‘allik huşûşâtta muhtâc-ı müzâkere görecekları mevâddı tedkîk etmek ve muqarrerât-ı lâzimeyi ittiğâz eylemek üzere bir hey‘ete ihtiyâc bedîhî olup hey‘et-i mezkûre meyânında bizzât müdür-i ‘umûmîlerin de bulunması tenvîr-i mesâ‘ile haylî hidmet edeceğıne ve müdür-i ‘umûmîler ders vekâletine merbûğ olduğı gibi bil‘umûm medârisin mu‘âmelât-ı idâriyye ve umûr-ı tadrîsiyyesine nezâret

de vekâlet-i müşârünileyhâya ‘â’id bulunduğuna ve mü’essesât-ı islâmiyyenin te’mîn-i idâre ve terakkiyyâtı emrinde vezâ’if-i maḥşûşa ile mükellef olan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’nin medârise müte‘allik ḥuşûşatta ders vekâleti ile teşrik-i mesâ’î eylemesi ve bunun için de nezâret-i müşârünileyhâ mü’essesât-ı ‘ilmiyye müdürinin ders vekâleti mu‘âvinliğini ḥâ’iz bulunması vücûh-ı ‘adîde ile mücib-i muḥsinât olacağına binâ’en ders vekâletinin riyâseti taḥtında Dârülhilâfetil‘aliyye müdür-i ‘umûmîleri ile ders vekîli şıfatını ḥâ’iz olarak Evkâf Nezâreti mü’essesât-ı ‘ilmiyye müdürinden mürekkeben bir hey’et teşkil edilmesi ve şu şüretle vücûd bulacak ve medârise ‘â’id ḥuşûşatta mu‘âmelât-ı maḥşûşaya mâlik bulunacak olan hey’etin bil‘umûm medârise ve talebe-i ‘ulûma müte‘allik umûrun tedvîrinde şalâhiyyet-i lâzimeyi ḥâ’iz bulunması münâsib görülmüş ve binâ’en ‘aleyh meclis-i meşâlih-i talebenin şekli-ḥâzırından istignâ ḥâşıl olduğu gibi ders vekâletine merbûṭ teşkilâtın hey’et-i taḥrîriyyeden ma‘dâsını idâmeye maḥal kalmamıştır.

Bâlâda daḥî işâret olduğu üzere Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin talebesini teşkil ḥuşûşunda elyevm İstanbul’daki medâriste muḥayyed talebe-i ‘ulûm esâs ittiḥâz olunmuş ve talebe-i mûmâileyhimin kaṭ’iyyen maḡdûriyyetlerine maḥal kalmamak ve Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nde seviyye-i ‘irfânlarına mûtenâsib şunûfa dâḥil olarak tadrîsât-ı âtiyyeyi kemâl-i muvaffâkiyyetle ta’kîb edebilmelerini te’mîn eylemek üzere geçen seneki imtiḥânda ibrâz eyledikleri ehliyyeti mutazammın veşâ’ik-i resmîyye şüret-i maḥşûşada tedkîk ettirilerek tebeyyün eden derece-i iktidârlarına göre sınıflara tevzî’ edilmiş ve geçen sene imtiḥâna giremeyenler de maḥrûm edilmemek üzere teshîlât-ı maḥşûşa irâ’e olunmuştur.

Ṭarîḳ-i taḥşilde bulunanların bütün mevcûdiyyetleri ile derslerine ḥaşr-ı mesâ’î edebilmeleri kayd-ı ma’îşetten vâreste bulunmalarıyla kâbil olabileceği müstagnî-i izâḥ olup ḥâlbuki talebe-i ‘ulûm ma’ette’essüf endîşe-i ma’îşetten hemân hîç bir zamân tamâmiyle kurtulamamış ve aḥîren verilen ve yetmiş gurûştan ‘ibâret bulunan taḥşîşât-ı şehriyye-i cüz’iyyenin daḥî terfîhlerine ḡayrikâfî olduğu ve her ḥâlde yiyip içeceklerini ve giyeceklerini tedârik kaygısından taḥlîşleri lâzimededen bulunduğu tebeyyün etmiş olmasına mebnî

her dürlü ihtiyâcdan âzâde kalarak selâmet-i fikr ve kalb ile derslerine şarf-i mesâ'î eylemelerini te'mîn zımında it'âm ve iksâları ve medâris-i mürettebeye mücâveret i'tibâriyle Üsküdar, Nür-ı 'Osmâniyye, Şehzâde, Fâtih'te ta'âmhâneler ihzârı tensîb edilmiş ve it'âmın şüret-i icrâsıyla verilecek elbise ve çamaşırın miqdâr ve eşkâlini mübeyyin bir nizâmname tertîbi muqarrer kılınmıştır.

Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi talebesine ber vech-i muharrer i'tâ edilecek ta'âm ve elbise için karşılığa ihtiyâc derkâr olup medrese-i mezkûre talebesinin İstanbul'daki medârise muqayyed talebe-i 'ulûmdan teşkîl olunacağına nazaran Dersa'âdet talebe-i 'ulûmuna verilen taḥşîsâtın şüret-i şarfını taḥvîl ile sâlifüzzikr it'âm ve iksâ maşraflarına karşılık ittiḥâzı zarûrî ve medrese-i mezkûre talebesi hâricinde kalanlara bir şey' verilemeyeceği tabî'dir.

Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi'nin taḫsîmâtında ta'kîb edilen esâslardan biri bâlâda daḫî beyân olunduğu üzere müddet-i kâmileyi itmâm eylemeden medreseden ayrılacakların müktesebât-ı 'ilmiyyelerine göre mazhar-ı füyûzât edilebilmeleri olduğuna ve filḥaḫîka medrese-i mezkûre kısım-ı tâlisinin devre-i ulâsını ikmâl edenlerin vaḫan ve millete az çok ḫidmet edebilecek bir bezâ'a-i 'ilmiyyeyi iktisâb eyleyecekleri derkâr bulunduğu gibi devre-i sâniyyeyi de itmâm eyleyenlerin seviyye-i 'ilmiyyeleri daha başka ḫidemât ifâsına müsâ'id bulunacağına göre kısım-ı tâlînin devrelerinde taḫşîllerini bitirenlere bu devreler için şehâdetnâme ve kısım-ı 'âlîyi de ikmâl eyleyenlere başkaca icâzetnâme i'tâsı ve icâzetnâme aḫzedenler müderris 'üvnânını ḫâ'iz ve İstanbul rü'ûs-ı hümâyûnuna nâ'il olmaları ve bundan başka her birine 'â'id füyûzâtın bir ta'lîmâtname ile ta'yîn ve tavzîḫi tensîb edilmiş ve ma'lûm olduğu üzere icâzetnâmelere i'tâ-yı icâzet eyleyen müderrisînin esâmîsi ile onların aḫz-ı icâzet eylediği müderrislerin ber vech-i teselsül derci mu'tâd olup şâhrâh-ı taḫşilde ifnâ-yı vücûd edenler için vesîle-i rahmet ve icâzetnâme şâhibleri için de mûcib-i mefḫaret olan bu uşûl-i mergûbun idâmesi müstelzim-i muḫsinât olacağı ve Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi talebesi tarz-ı tedrîsâta göre mûte'addid müderristen istifâze eyleyeceği cihetle medrese-i mezkûre kısım-ı alîsinden neş'et edecek icâzetnâmelerde kısım-ı tâlî ve 'âlîde

tederrüs ettikleri müderrisinin ve onların müderrislerinin ber vech-i teselsül dercolunması ve icâzetnâmeler ders vekâletince ba‘dettedkîk maḳâm-ı meşîhatten taşdıḳ edilmesi muvâfıḳ görülmüştür.

Bir mü’essese ne ḳadar iyi esâslara ibtinâ edilirse edilsin murâḳebe ve teftîşten maḫrûm kalacak olursa maḫlûb olan intizâmı kemâliyle irâ’e edemeyeceḳi ve netîce-i teftîşatta teveccüh edecek tenḳîdin pek büyük bir intibâhı te’mîn eyleyeceḳi derḳâr bulunmasıyla Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin de gerek mu‘âmelât-ı idâriyyesi gerek umûr-ı tedrîsiyyesi şüret-i dâ’imede taḫt-ı teftîşte bulundurulmak ve netâyicine göre tedâbîr-i lâzime ittiḫâz olunmak ciheti iltizâm edilmiş ve hey’et-i teftîşiyye-i ḫâzıra bu ḡâyeye vuşûl için ḡayrikâfi görülmesiyle yeniden esâslı bir şürette hey’et-i teftîşiyye vücûda getirilmek üzere hey’et-i sâbıḳa ilḡâ olunmuş ve levâyiḫ-i teftîşiyyenin mündericâtıyla ‘alâḳadâr olan devâ’ire uğramaksızın merci‘-i icrâya vuşûlüne medâr olmak üzere doğrudan doğruya maḳâm-ı meşîhate i’tâsı münâsib olacağı müḫtâla‘a kılınmış ve hem müfettişlerin ḳudret-i teftîşiyyesine bir mi‘yâr vücûda getirmek hem de icâb eden ḫuşûşatta isti‘mâl edilmek vesâ’iḫ-i mü’temine ile başkaca icrâ-yı teftîş şalâḫiyyeti daḫî dermeyân edilmiştir. Biminnihilkerîm işbu nizâmnâme ile İstanbul’da bulunan medârisin işlâḫ ve tensîḳi emrinde oldukça mühim bir ḫatve atılmış olup bilâd-ı sâ’ire-i ‘osmâniyyedeki medârisin de peyderpey işlâḫ ve tensîḳine ve medâris-i mezkûrenin Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin vahdet-i şâmilesi şâhasına işâline muvaffaḳiyyet ‘inâyet-i celile-i rabbâniyyeden mütemennâ bulunmuştur.

Islâḫ-ı Medâris Nizâmnâmesi

“Merkeze ‘Â’id Ḳısım”

Mâdde: 1 Merkez-i salḫanat-ı seniyyedeki medâris-i ‘ilmiyyeden merbûḫ bir nümerolu cedvelde muḫarrer bulunanlar “Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi” nâmıyla bir medrese i’tibâr edilmiştir. Şu ḳadar ki işbu cedvelde icâbına göre medârisin vüs‘at ve ma‘mûriyyeti ve merâkiz-i tedrîsiyyeye civâr ve ḳurbiyyeti nazara alınmak suretiyle ḫaraf-ı meşîhatten ta’dilât-ı muḫteziyye icrâ olunabilir.

Mâdde: 2 Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi, tâlî kısım-ı evvel, tâlî kısım-ı şânî ve ‘âlî olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın müddet-i tadrîsiyyesi dört senedir. Her kısım dörder şınıfı ve her şınıf dörder şu‘beyi muhtevîdir.

Mâdde: 3 Tâlî kısımlara iki bin seksen tâlib kabûl olunur. Şınıflar iki yüz altmışar, şu‘beler altmış beşer tâlibden teşekkül eder.

Mâdde: 4 Kısım-ı ‘âlîye sekiz yüz tâlib kabûl olunur. Şınıflar ikişer yüz şu‘beler ellışer tâlibden teşekkül eder.

Mâdde: 5 Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin her kısmında birer müdür-i ‘umûmî ve şınıf ve şu‘belerde birer müdür bulunur. Şu‘be müdürleri şınıf müdürlerine şınıf müdürleri müdür-i ‘umûmîlere müdür-i ‘umûmîler ders vekâletine merbûttur.

Mâdde: 6 Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nde okunacak dersler işbu nizâmnâmeye müzeyyel cedvelde muharrerdir.

Mâdde: 7 İşbu cedvelde tevsî‘an veyâ tebdîlen icrâsına lüzûm görülecek ta‘dîlât ders vekîlinin taht-ı riyâsetinde a‘zâsı medrese müdür ve mu‘allimlerinden olarak cânib-i meşîhatten tefrîk ve ta‘yîn olunacak lâağall otuz zâttan mürekkeb bir encümen-i maşşûş tarafından îfâ olunur.

Müderrişîn

Mâdde: 8 Müderrişîn-i mevcûdeden işbu medresenin umûr-ı ta‘lîmiyye ve idâresine me‘mûr olan müderrişlerle fûnûn dersleri için hâricden alınan mu‘allimînin esâmîsi işbu nizâmnâmenin merbûâtından olan iki nümerolu cedvelde muharrerdir. ‘Uhdelerine tevdi‘ olunan vezâ‘ifi îfâdan istinkâf eden müderrişîn müsta‘fî ‘addolunarak taşşîşâtları kaç‘olunur ve ders vekâletince yerlerine münâsibleri ta‘yîn olunur.

Mâdde: 9 Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nde bilfi‘il tadrîs ve idâreye me‘mûr müderrisîn şimdilik ma‘âş-ı hâlileriyle îfâ-yı vazîfe edecekler ve işbu teşkilât hâricinde vuķû‘ bulacak münhalâttan maķâm-ı meşîhatçe kıdem ve ehliyyetlerine göre ma‘âşlarına zamâ‘im icrâ olunacaktır. Müderrisîn-i sâ‘irenin hâlen almakta oldukları muhaşşeşât maķâm-ı meşîhatçe teklîf olunacak hîdemâtı îfâdan imtinâ‘ etmedikçe kemākân i‘tâ edilecektir. Müderrislik taķşîşâtı olmayan mu‘allimîne her sâ‘at-ı tadrîsiyye için münâsib miķdâr taķşîşât verilir.

Ṭalebe

Mâdde: 10 Dersa‘âdet’teki medâriste muķayyed olup taķşîşât almakta olan ṭalebe-i ‘ulûm son imtiḥânlarında iktisâb eyledikleri nümerolar esâs ittiḥâz olunarak merbûṭ üç nümerolu cedveldeki işâret vechile Dârülhilâfe Medresesi’ne ḳabûl olunmuşlardır.

Sene-i âtiyye-i tadrîsiyyeden i‘tibâren medresenin tâlî kısm-ı evveli birinci sınıfına alınacak ṭalebe ders vekîlinin taḥt-ı riyâsetinde olmak üzere a‘zâsı maķâm-ı meşîhatçe intiḥâb olunacak bir encümen tarafından altı senelik taķşîl-i ibtidâ‘îyi görmüş ṭâlibîn meyânından tefrîḳ edilir. Şınıflar için mu‘ayyen ‘adedden fazla ṭâlib zühûrunda işbu hey‘etçe icrâ kılınacak müsâbaka imtiḥânında iktisâb-ı muvaffaķiyyet edenler ḳabûl olunur. Tâliyyenin birinciden ma‘dâ her iki kısmının her hangi bir sınıfına ve kezâ ‘âliyye şınıflarından birine dâḥil olmak isteyenler girecekleri sınıftan evvelki şınıfların her biri için o sınıfa ‘â‘id terfi‘ imtiḥânını vermekle mükelleftirler. İşbu nizâmnamenin neşrinden muḳaddem imtiḥânlarını birer şüretle ikmâle bırakmış olan ṭalebe-i ‘ulûm uşûlü dâ‘iresinde verecekleri imtiḥânlarda iḥrâz edecekleri nümerolara göre emşâlinin dâḥil olduğu sınıfa ḳayd ve ḳabûl olunacaklardır.

Mâdde: 11 Dârülhilâfetil‘aliyye Medresesi’ne dâḥil olmayanlar medâris-i mu‘ayyenede iķâmet edemez. Ve muhaşşeşât alamaz.

Mâdde: 12 Muhaşşesât; talebeye nakden verilmez, i'âşe ve elbâslarına şarfolunur.

Mâdde: 13 Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi'nin tâliyye talebesine dörder senelik kısımlar için şehâdetnâme, 'âliyye talebesine icâzetnâme verilir. Bunlardan her birinin füyûzâtı ayrıca bir nizâmnâme ile ta'yîn olunacaktır. İcâzetnâme talebenin tâlî ve 'âlî medreselerde tederrüs ettikleri zevât ile bunların ber vech-i teselsül müderrislerinin esâmisini ihtivâ eder ve ders vekâletince ba'dettedkîk maqâm-ı meşîhatçe taşdîk edilir. İcâzetnâme alanlar müderrislik 'ünvânını ihraz ederek İstanbul rü'ûs-ı hümâyûnuna nâ'il olurlar.

Şûret-i İdâre

Mâdde: 14 Talebe-i 'ulûmun umûr-ı meşâlih-i 'umûmiyyesi ders vekîlinin taht-ı riyâsetinde Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi'nin müdür-i 'umûmîleri ile vekâlet-i müşârünileyhâya mu'âvenetle mükellef Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti mü'essesât-ı 'ilmiyye müdürinden teşekkül eden meclis-i meşâlih-i talebe tarafından tedvîr edilir. Haftada lâağall iki def'a ictimâ' edecek olan bu mecliste medârisin idâresine, tadrîsâtına müte'allik hûşûsât ve müdür-i 'umûmîler tarafından idârelerine 'â'id olarak muhtâc-ı müzâkere görülüp hey'ete 'arzolunacak mevâdd hakkında muqarrerât-ı muqteziyye ittihâz olunur.

Mâdde: 15 Hey'et-i tahrîriyyesinden mâ'dâ ders vekâletine merbûte teşkilât ve meclis-i meşâlih-i talebenin şekl-i hâzırı mülgâdır.

Mâdde: 16 Medresenin idâresine müte'allik hûşûsât ile tarz-ı tadrîsâtı tedkîk ve teftîş edilmek üzere lüzûmu kadar müfettiş ta'yîn olunacaktır. Müfettişler lâyiğalarını doğrudan doğruya maqâm-ı meşîhate i'tâ eyleyeceklerdir. İşbu lâyiğalar üzerine iktizâ-yı hâl maqâm-ı meşîhatçe ta'yîn ve icrâ olunacak ve 'indelicâb şûret-i maşşûsada vesâ'it-i mü'temine-i sâ'ire ile de teftîşât icrâ edilecektir.

Mâdde: 17 Medresenin şüret-i idâresi ve tarz-ı tadrîsâtı ve talebenin keyfiyyet-i it'âm ve iksâsı ve elbiselerinin tarz-ı şekli ta'lîmâtnâme ile mu'ayyendir.

Mâdde: 18 Medâris-i mürettebe hâricinde kalan medreselerin şüret-i idâresi ayrıca tanzîm edilecek ta'lîmâtnâme ahkâmına tâbi'dir.

Mâdde: 19 Dârülhilâfetil'aliyye Medresesi'nin 'ulûm ve fûnûnda mütehaşşîş yetiştirmek ve müddet-i tadrîsiyyesi iki seneden 'ibâret olmak üzere medresenin kısm-ı 'âlîsi fevķinde "Medresetülmütehaşşîşîn" nâmıyla bir kısm-ı maşşûş vardır. Bu kısım mevzû'ât-ı 'ulûma göre şu'bât-ı 'adîdeyi ihtivâ edecek ve maķâm-ı meşîhatçe lüzûm görülen şu'beler peyderpey küşâd olunacaktır.

Mâdde: 20 Şınıfları kırkar talebeden teşekkül edecek olan Medresetülmütehaşşîşîn'in bir müdür-i 'umûmîsi vardır. Şüret-i idâresi ta'lîmâtnâme ile mu'ayyendir.

Mâdde: 21 Medresetülmütehaşşîşîn'e Medrese-i 'Âliyye'den mücâz olan veyâ medresenin bütün şınıflarına 'â'id imtiyhânları mâdde-i sâbıkada mu'ayyen tarzda vererek Medrese-i 'Âliyye Me'zûnu derecesini ihraz eyleyen zevât kabûl olunur. 'Aded-i mu'ayyenden fazla zühûr eden tâlibîn ayrıca müsâbaķa imtiyhânına tâbi' olur. Müsâbaķa imtiyhânı taħrîri ve şifâhî olarak ders vekîlinin taht-ı riyâsetinde maķâm-ı meşîhatçe intiyhâb olunacak hey'et-i maşşûsa-i imtiyhâniyye huzûrunda icrâ kılınır.

Mâdde: 22 İşbu nizâmnâmede mu'ayyen esâslara muhâlif olan ahkâm ve muķarrerât-ı nizâmiyye mefsûhtur.

Mâdde: 23 İşbu nizâmnâme ta'rîh-i neşrinden i'tibâren mer'îdir.

Mâdde: 24 İşbu nizâmnâmenin icrâ-yı ahkâmına maķâm-ı meşîhat ve evķâf nâzırı me'mûrdur.

**Dārülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin Kısm-ı ‘Âlisinde Tadrîs Olunacak
‘Ulûm ve Fünûnu Hâvî Cedveldir**

Tefsîr-i Şerîf;	
Hadîs-i Şerîf;	Uşûl-i Hadîs ile berâber
‘İlm-i Fıkhî;	Ta’rîh-i ‘İlm-i Fıkhî ile berâber
Uşûl-i Fıkhî;	
Hilâfiyyât;	
‘İlm-i Kelâm;	Ta’rîh-i ‘İlm-i Kelâm ile berâber
Felsefe,	Rûh, Ahlâk, Mâba‘dettabî‘a, Ta’rîh-i Felsefe, Felsefe-i İslâmiyye
Edebiyyât-ı ‘Arabiyye,	
Hukûk ve Kavânîn.	

**Dārülhilâfetil‘aliyye Medresesi’nin Aksâm-ı Tâliyyesinde Tadrîs Olunacak
‘Ulûm ve Fünûnu Hâvî Cedvel**

Qur‘ân-ı Kerîm;	Tecvîd Taṭbîkâtı ve ba‘zı suverin hıfzıyla berâber
Tefsîr-i Şerîf;	
Hadîs-i Şerîf;	
‘İlm-i Fıkhî;	
Uşûl-i Fıkhî;	
‘İlm-i Kelâm;	
Şarf ve Luğat;	
Naḥv;	
Mantık;	
Belâgat-ı ‘Arabiyye,	
Vaz‘,	
Âdâb,	
Mükâleme ve Taṭbîkât ve Kitâbet-i ‘Arabiyye;	
Siyer-i Nebî,	
Ta’rîh-i Enbiyâ ve Hulefâ, Ta’rîh-i İslâm ve Edyân, Ta’rîh-i ‘Umûmî ve ‘Osmânî,	

Felsefe,
 Türkçe; Kıra'at, İmlâ, Kavâ'id-i Kitâbet, Edebiyyât
 Fârisî,
 'Umûmî ve 'Osmânî Coğrafiyâ,
 Riyâziyyât; Hesâb-ı 'Amelî ve Nazârî, Hendese, Cebir, Müsellesât, Mîhânîk,
 Hey'et, Uşûl-i Defterî
 Tabî'iyât; Mevâlîd-i Selâse, Ma'lûmât-ı Zirâ'iyye, Hikmet, Kîmyâ,
 Ma'lûmât-ı Fenniyye, ve Ahlâkiyye ve İctimâ'iyye ve Kânûniyye;
 Hıfzıshâhha,
 'İlm-i İctimâ' ve Terbiyye,
 'İlm-i İktisâd ve Mâl,
 Hitâbet ve Mev'îza,
 Hutûd,
 Elsine,
 Terbiyye-i Bedeniyye.

İşbu nizâmnamenin mevki'-i mer'iiyyete vaz'ını ve nizâmât-ı devlete 'ilâvesini
 irâde eyledim.

Fî 10 Zîlka'de 1332 ve Fî 18 Eylûl 1330

Meḥmed Reşâd

Dâhiliyye Nâzırı Tal'at	Ḥarbiyye Nâzırı Enver	Şeyḥülislâm ve Evkâf Nâzırı Ḥayrî	Şadr-ı A'zam ve Ḥâriciyye Nâzırı Meḥmed Sa'id
Nâfi'a Nâzırı	Mâliyye Nâzırı	Baḥriyye Nâzırı	'Adliyye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Vekîli
Maḥmûd	Câvid Bey [*]	Cemâl Paşa [*]	İbrâhîm

Posta ve Telgraf
ve Telefon Nâzırı
Oskan

Ma'ârif Nâzırı
Aḥmed Şükri

Ticâret ve Zirâ'at
Nâzırı
Süleymân El-
Bostânî

[*] Bulunamadı

Dârülhilâfetil'aliyye Medârisi Tedrîsât Cedvelleri	
Üsküdar İhżârî Şınıfı	
	Haftalık Sâ'ât-ı Dürüs
Tertîl-i Qur'ân-ı Kerîm	6
Ma'lûmât-ı Dîniyye	4
Şarf-ı 'Arabî	3
Türkçe	5
Ta'rîh	3
Coğrafyâ	3
Ḥesâb	4
Ḥüsn-i Ḥatt	2

Ḳısm-ı Tâlî								
Haftalık Sâ'ât-ı Dürüs								
Dürüs	Birinci Şınıf	İkinci Şınıf	Üçüncü Şınıf	Dördüncü Şınıf	Beşinci Şınıf	Altıncı Şınıf	Yedinci Şınıf	Sekizinci Şınıf
Tertîl-i Qur'ân-ı Kerîm [*]								
Ma'anî-i Qur'ân	0	0	0	0	0	3	3	4
Ḥadîs-i Şerîf	0	0	0	0	0	0	2	2
Fıkh [ve Ferâ'iz]	0	0	4	4	3	3	3	3
Uşûl-i Fıkh	0	0	0	0	0	0	2	2
'İlm-i Tevhîd	0	0	0	0	0	2	2	2

<i>Felsefe</i>	Mantık-ı Şürî ve Âdâb	0	0	0	0	0	2	2	0			
	‘İlm-i Rûh	0	0	0	0	0	0	0	2			
	‘İlm-i Terbiyye	0	0	0	0	0	0	0	1			
<i>Lisân-ı ‘Arabî</i>	Şarf ve Nahv ve Mükâleme	6	5	5	5	5	0	0	0			
	Belâgat ve Vaz‘	0	0	0	0	0	5	3	3			
<i>Türkçe</i>	Şarf ve Nahv ve Tatbîkâtı	5	4	3	0	0	0	0	0			
	İnşâ ve Edebiyyât	0	0	0	2	2	2	2	2			
Lisân-ı Fârisî		2	2	0	0	0	0	0	0			
<i>Elsine-i Ecnebiyye</i>	Alman, Fransız, Rus lisânları	2	2	2	2	2	2	2	2			
	(Bunlardan biri ihtiyâr olup başlandıktan sonra mecbûrîdir.)											
İslâm Ta’rîhi					2	1	1	1	2	0	0	0
Ta’rîh-i ‘Umûmî [ve Türk Ta’rîhi]					0	0	0	2	3	0	0	0
‘Osmanlı Ta’rîhi					0	0	0	0	0	2	1	0
Coğrafiyâ [‘Umûmî]					2	2	0	0	0	0	0	0
Coğrafiyâ [‘Osmanî ve İslâmî]					0	0	2	0	0	0	0	0
<i>‘Ulûm-ı Riyâziyye</i>	Ḥesâb	4	3	0	0	0	0	0	0			
	Hendese	0	2	2	0	0	0	0	0			
	Cebir ve Müselleşât	0	0	2	1	0	0	0	0			
	Mîhânîk	0	0	0	0	1	0	0	0			
	Hey’et	0	0	0	0	0	2	0	0			
	Fizik (Ḥikmet-i Ṭabî’iyye)	0	0	2	2	1	0	0	0			
	Kîmyâ	0	0	1	2	1	0	0	0			
	Ḥayvânât	0	0	0	2	1	0	0	0			

	Nebâtât	0	0	0	1	1	0	0	0
	Ma'âdin ve Tabaqât	0	0	0	0	2	0	0	0
	Hıfzıŝŝıhha ve Tedâvî-i İbtidâ'î	0	0	0	0	0	2	0	0
	Ma'lûmât-ı İktisâdiyye ve Mâliyye	0	0	0	0	0	0	1	1
	Hüsni Hatt (Bilhâşşa hatt-ı ta'lîk)	1	1	0	0	0	0	0	0
	Resim Hattı	1	1	0	0	0	0	0	0
	Terbiyye-i Bedeniyye (Her gün münâsib zamânlarda gösterilecektir.)								

[*] Her sınıfta her gün münâsib zamânlarda [şabâh ve öğle ve ikinci namâzlarından sonra] ta'lîm edilecek ve vücûh-ı kırâ'at dağî gösterilecektir.

Kısm-ı 'Âlî				
Haftalık Sâ'ât-ı Dürûs				
Dürûs	Birinci Şımf	İkinci Şımf	Üçüncü Şımf	Dördüncü Şımf
Tefsîr-i Şerîf	3	3	3	3
Hadîs-i Şerîf	3	3	3	3
Uşûl-i Hadîs	2	0	0	0
Fıkıh	4	4	4	4
Ferâ'iz	0	2	0	0
Uşûl-i Fıkıh	4	4	4	4
'İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Felsefe (Mantık, Nefs, Ahlâk, Felsefe-i Ülâ)	2	2	2	2
'İlm-i Terbiyye	2	0	0	0
Hikmet-i Teşrî'	0	0	2	2
Hukûk ve Kavânin	0	0	2	2
Edebiyyât-ı 'Arabiyye	2	2	2	2

Ƙısm-ı Mütעהıŝŝın		
Dürüs	Haftalık Sâ'ât	
	Birinci Őımıf	İkinci Őımıf
TefsİR ve ĤadıĖ Şu'besi	1	1
'İlm-i Nâsiĥ ve Mensûĥ	1	0
“ Esbâb-ı Tenzil	1	1
Uşul-i TefsİR	6	6
TefsİR ['Umûmî]	2	3
Ťabaĥât-ı Ƙırâ'a ve Müfessirîn	2	3
Naĥd-ı Ricâl	2	2
ĤadıĖ	6	6
Mevzû'ât	2	2
<i>Fıĥıĥ Şu'besi:</i>		
Uşul-i Fıĥıĥ	6	6
Fıĥ-ı Ĥanefî	4	4
Fıĥ-ı Mâlikî	2	2
Fıĥ-ı Şâfi'î	2	2
Fıĥ-ı Ĥanbelî	2	2
Ĥilâf ve Cedel	4	4
Ta'rîĥ-ı Fıĥıĥ	2	2
Muĥâyese-i Aĥkâm	2	2
<i>Kelâm ve Taşavvuf ve Felsefe Şu'besi:</i>		
'İlm-i Kelâm	5	5
“ Taşavvuf	2	2
“ Nefs	4	0
Felsefe-i Ūlâ	0	4
Mantıĥ	2	2
Felsefe-i İslâmiyye Ta'rîĥi	3	3
“ 'Umûmiyye “	3	3
Ta'rîĥ-ı Edyân ve Mezâhib [Muĥâyeseli]	3	3
'İlm-i İctimâ'	2	2

Beş Senelik Taşra Medârisi Tedrîsât Cedveli					
Dürûs	Şınıf 1	Şınıf 2	Şınıf 3	Şınıf 4	Şınıf 5
[Kur'an-ı Kerim [*]]					
Ahlâk-ı Kur'âniyye	1	1	1	1	0
Tefsîr-i Şerîf	0	0	0	2	2
Hadîs-i Şerîf	0	0	0	2	2
Fıkıh	2	2	3	3	2
'İlm-i Tevhîd	2	0	0	0	0
'Arabî Şarf ve Luğat	5	5	0	0	0
'Arabî Nahv ve Mükâleme	0	0	5	4	2
Türkçe Şarf ve Nahv ve Taḥbîkât ve Kitâbet	5	5	4	3	2
Ta'rîh-i İslâm	1	1	1	1	1
Muhtaşar Ta'rîh-i 'Umûmî ve 'Osmânî ve Türk Ta'rîhi	1	1	2	2	1
Coğrafyâ-yı 'Umûmî ve 'Osmânî	1	1	2	0	0
Hesâb	4	3	0	0	0
Hendese	0	1	1	1	0
Cebir	0	0	1	0	0
Muhtaşar 'İlm-i Hey'et	0	0	0	0	1
'Ulûm-ı Ṭabî'iyye [Fîzîk, Kîmyâ, Ḥayvânât, Nebâtât, Ma'âdin ve Ṭabaḳât]	0	0	3	3	2
Hıfzıṣṣıhha ve Tedâvî-i İbtidâ'î	0	0	0	0	2
Zirâ'at	1	1	1	0	0
Ma'lûmât-ı Kânûniyye ve İktisâdiyye ve Mâliyye	0	0	0	0	3
Uşûl-i Terbiyye ve Ta'lîm	0	0	0	2	2
El İşleri	1	1	0	0	0
Huṭûṭ	1	1	0	0	0

Resim Hattı	1	1	0	0	0
Terbiyye-i Bedeniyye (Haftada üç gün veyâ her gün yarımşar sâ'at 'umûm şınıflara gösterilecektir.)					
İlâhî (“ “ “ “ “ “ “ “ “ “ “ “)					
[*] Şalât-ı şubhu müte'âkıb veyâ bundan başka tensîb olunacak zamânlarda bir sâ'atten aşağı olmamak şartıyla her gün ta'lîm edilecektir.					

Şalâheddîn-i Eyyübî Külliyye-i İslâmiyyesi						
Haftada Mecmû' Dürüs	Esâmî-i Dürüs	Birinci Şınıf	İkinci Şınıf	Üçüncü Şınıf	Dördüncü Şınıf	Beşinci Şınıf
20	Tefsîr-i Şerîf	00	00	00	2	2
15	Hadîs-i Şerîf	00	00	00	2 Muştalah 1 Hadîs	2
28	'İlm-i Fıkh	2 'İbādât	2 'İbādât	2 'İbādât	2 Nikâh ve Talak	2 Nikâh ve Talak 2 Ferâ'iz
14	Uşûl-i Fıkh	00	00	00	00	00
13	'İlm-i Kelâm	00	00	00	00	00
4	'İlm-i Taşavvuf	00	00	00		

15	'Ulüm- 1 Felse- fiyye	oo	oo	oo	oo	oo
22	'Ulüm-1 Hukûkiyye	oo	oo	oo	oo	oo
4	'İlm-i İktisād ve Mālī	oo	oo	oo	oo	oo
27	Lisân-1 'Arabī	4 Şarf ve Naḥv Luğat ve Ḳırā'at	4 Şarf ve Naḥv Luğat ve Ḳırā'at	4 Şarf ve Naḥv Ḳırā'at ve İnşād	2 Şarf ve Naḥv 2 Mantıḳ	4 Belāğāt ve İnşād
17	Lisân-1 Türkī	4 Şarf ve Naḥv ve Ḳırā'at	4 Şarf ve Naḥv Ḳırā'at ve İnşād	3 Ḳırā'at ve İnşād Kitābet	2 Kitābet	2 Edebiy- yāt
21	Ta'rīḥ	2 Siyer-i Nebī 2 'Umū- mī Ta'rīḥ	2 Siyer-i Nebī 2 'Umū- mī Ta'rīḥ	2 'Umūmī Ta'rīḥ	2 İslām ve 'Arab Ta'rīḥi	1 İslām ve 'Arab Ta'rīḥi 2 Türk 'Os- mānlı Ta'rīḥi

9	Coğraf- yā ve Fele- kiyyāt	2 ‘Umūm ī Coğraf- yā	2 ‘Umūm ī Coğraf- yā	3 İslām ve ‘Osmānlı Coğraf- yāsı	oo	oo
22	‘Ulūm- ı Riyā- ziyye	4 ‘Amelī Ḥesāb	3 ‘Amelī Ḥesāb 1 Hende- se	2 Hendese 2 Cebir 1 Uşūl-i Defterī	1 Hendese 2 Cebir	2 Nazarī Ḥesāb 2 Müsel- leşāt
19	‘Ulūm- ı Tabī’- iyye	1 ‘Amelī Zirā‘at	1 ‘Amelī Zirā‘at	2 Ḥikmet-i Tabī‘iyye 1 Kīmyā 1 ‘Amelī Zirā‘at	2 Ḥikmet-i Tabī‘iyye 1 Kīmyā 1 Ḥayvānāt 1 ‘Amelī Zirā‘at	1 Ḥikmet -i Tabī‘iy -ye 1 Ḥayvān āt 1 Nebātāt
4	Ḥaṭṭ ve Resim	1 Ḥaṭṭ 1 Resim	1 Ḥaṭṭ 1 Resim	oo		
12	Elsine-i Şarkiy- ye	2	2	2	2	2

16	Elsine-i Ėarbiy- ye: Alman- ca, Fran- sızca, İngiliz- ce, Rusça	3	3	3	3	2
----	--	---	---	---	---	---

Şalāheddīn-i Eyyūbī Külliyye-i İslāmiyyesi						
Haftada Mecmū‘ Dürūs	Esāmī- i Dürūs	Altıncı Şınıf	Yedinci Şınıf	Sekizinci Şınıf	Doku- zuncu Şınıf	Onun- cu Şınıf
20	Tefsīr-i Şerīf	2	2	4	4	4
15	Ėadīs-i Şerīf	2	2	2	2	2
28	‘İlm-i Fıķıh	3 Mu‘ā- melāt	4 Mu‘āme- lāt	3 Mu‘āme- lāt 1 Ta’rīh-i ‘İlm-i Fıķıh	2‘Uķūbāt	3 ‘İlm-i Ėilāf
14	Uşūl-i Fıķıh	00	3	3	3	3
13	‘İlm-i Kelām	00	3	3 ‘İlm-i Kelām 1 Ta’rīh-i ‘İlm-i Kelām	3	3

4	'İlm-i Taşav- vuf	oo	oo	oo	2	2
15	'Ulüm- 1 Felse- fiyye	2 'İlm-i Terbiy- ye 1 'İlm-i İctimā'	3 'İlm-i Rūḥ	2 'İlm-i Mantıḳ 1 'İlm-i Aḥlāk	2 'İlm-i Aḥlāk 1 Ta'rīḥ-i Felsefe	'İlm-i Māba'd - eṭṭabī'- iyye 1 Ta'rīḥ-i Felsefe

22	‘Ulüm-i Hukûkiyye	00	00	2 Hukûk- 1 Esâsiyye ve İdâriyye 2 Hukûk- 1 Düvel 2 Cezâ Kânûnu 1 Uşul-i Cezâ’iy- ye	1 Mecelle-i Ahkâm-ı ‘Adliyye 1 Ahkâm-ı Evkâf 1 Hukûk- 1 Esâsiyye ve İdâriyye 2 Uşul-i Cezâ’iy- ye 2 Uşul-i Hukûkiy- ye 1 Ticâret- i Berriyye	1 Mecel- le-i Ahkâm -ı ‘Adliy- ye 1 Arâzî Kânûnu 1 Uşul- i Hukû- kiyye 1 Ticâret- i Berriy- ye 1 Cezâ Kânûnu 1 Şakk- 1 Şer‘î ve ‘Adlî
4		‘İlm-i İktisâd ve Mâlî	İktisâd	Mâlîyye	00	00

27	Lisân-1 'Arabî	2 Belâgat 2 Edebiy- yât	3 Edebiy- yât	oo	oo	oo
17	Lisân-1 Türkî	2 Edebiy- yât	oo	oo	oo	oo
21	Ta'rîh	1 Türk ve 'Os- mânlı Ta'rîhi	2 'Aşr-1 Hâzır Ta'rîh-i Siyâsîsi	1 Ta'rîh-i Edyân [Edyân-1 Sâlife]	1 Ta'rîh-i Edyân [Edyân-1 Sâlife]	1 Ta'rîh-i Edyân [Dîn-i İslâm]
9	Coğrâf yâ ve Fele- kiyyât	2 Fele- kiyyât	oo	oo	oo	oo
22	'Ulûm- 1 Riyâ- ziyye	2 Mîhâ- nîk	oo	oo	oo	oo
19	'Ulûm- 1 Tabî'- iyye	1 Hayvâ- nât 2 Ma'â- din ve Ṭabaḳâ t	2 Hıfzı- şihha ve Tedâvî-i İbtidâ'î	oo	oo	oo
4	Ḥatt ve Resim	oo	oo	oo	oo	oo

12	Elsine-i Şarkiy- ye	1	1	oo	oo	oo
16	Elsine-i Ġarbiy- ye: Alman- ca, Fran- sızca, İngiliz- ce, Rusça	1	1	oo	oo	oo
<p>İhtâr:</p> <p>1 – Tecvîd ve tertîlde ihtişâşî olan imâm-ı külliyye veyâ mu'allim-i maḥşûş tarafından şabâḥ ve yatsı namâzlarını müte'âkib 'umûm-ı talebeye Qur'ân-ı Kerîm ta'lim edilecektir.</p> <p>2 – Her gün şabâḥ ve akşam yarımşar sâ'at terbiyye-i bedeniyeye yaptırılacaktır.</p> <p>3 – Yevmî beş ve yalnız pençşenbih günleri üç ders verilir. Ba'dezzuhr pençşenbih ta'tîllerinde tenezzüh ve arâzî üzerinde ders verilir.</p> <p>4 – Bir 'ilme maḥşûş sâ'ât-ı tedrîsin mecmû'una ḥalel gelmemek ve idâreye ma'lûmât verilmek üzere mebâhiş ve aḫsâm-ı 'ilme göre tevzî'inde müderrîsinin ḥaḫḫ-ı taşarrufu vardır. Meşelâ 'ilm-i fîḫihtan nikâḫ ve ḫalâk kısmına müretteb dört sâ'at ġayrikâfî ve 'ibâdât kısmına müretteb altı veyâ mu'âmelât kısmındaki dokuz sâ'at fazla geldiği taḫdîrde üçüncü sınıfta 'ibâdâta veyâ altıncı sınıfta mu'amelâta maḥşûş sâ'âten lüzûmu ḫadarının nikâḫ ve ḫalâka tefrîḫ ve taḫşîşi câ'izdir.</p> <p>5 – Elsine-i şarkiyeye ve ġarbiyyenin taḫşîli ihtiyârîdir.</p>						

**Şeyḫülislâm-ı Esbak Meşreb Efendi Ḥafîdi Meḫmed 'Ârif Efendi
Merḫûmun Zamân-ı Meşîhatinde ve 1270 Ta'rîhinde Mu'allimḫâne-i
Nüvvâb Nâmıyla Te'sîs Olunan Medresetülkuzât**

Medresetülkuzât Nizâmnâmesi

Birinci Faşıl

Umûr-ı İdâre

Mâdde: 1 Maķâm-ı meşîhat-ı islâmiyyeye merbûṭ ve hûkkâm-ı şer‘e menşe’ ve talebe-i müslimeye maḥşûş olan Medresetülkuzât bâ irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî manşûb bir müdir ile idâre olunur.

Müdirin ma‘iyyetinde bir mu‘âvin ve bir kâtib ve lüzûmu ḳadar mubşır ve odacı bulunur.

Mâdde: 2 Müdirin vezâ‘ifi medresenin inṣibâṭ ve intizâm-ı dâḫiliyyesine ve talebenin ḫüsn-i ḫâl ve atvârına diḳḳat ve derslerine nezâret etmek ve üçüncü faşılta beyân olunacağı vechile medreseye alınacak talebenin olbâbda tanzîm kılınacak ta‘lîmât dâ‘iresinde imtiḫân mu‘âmelâtını îfâ ve ikmâl etmektir.

Mâdde: 3 Talebenin evḳât-ı mu‘ayyenede medresede mevcûd olmasını te‘mîn için her aya maḥşûş olmak üzere yevmiyye devâm cedvelleri tanzîm ve mubşırlar vâsıtasıyla yoklama edilerek talebenin mevcûd ve nâmevcûdları işâret olunduktan sonra on birinci mâddeye tevfiḳ mu‘âmele edilir.

İkinci Faşıl

Hey‘et-i Ta‘lîmiyye

Mâdde: 4 Mu‘allimler me‘mûrîn-i ‘ilmiyye intiḫâb encümeninin tensîbiyle maķâm-ı meşîhat-ı islâmiyyece ta‘yîn olunacaktır.

Mâdde: 5 Mu'allimler müdiriyyet tarafından tertib olunacak ders cedvellerinde gösterilen evkâta medresede hazır olup icrâ-yı tadrîsât ve esnâ-yı tadrîste hilâf-ı nizâm ve âdâb hareketinde bulunan talebeye naşihat ve müstahak-ı tekdîr ve tevbîh olanlar hakkında müdiriyyete mürâca'at ve onuncu ve ondördüncü maddelerde muharrer olduğu üzere duhûl ve sınıf imtihanlarını icrâ ile mükelleftirler.

Mâdde: 6 Bilâ 'özür devâm etmeyen mu'allimlerin ma'âşlarından müdiriyyetçe kâstülyevm icrâ olunacağı gibi bir ayda iki kerre kâstülyevme dūçâr olanlar müsta'fî 'adedilerek yerlerine encümen-i intiḥâbca diğere mu'allimler ta'yîn olunur.

Üçüncü Faşıl

Medreseye Kabûl Edilecek Talebinin Şerâ'it ve Evşâf ve Veżâ'ifi

Mâdde: 7 Medreseye dâhil olanların sinni yirmiden dūn ve otuzbeşten efvn bulunmamak ve onuncu maddede muharrer fenlerden işbât-ı ehliyyet etmek ve hüsn-i hâl eşḥâbından olup cinâyet veyâ muḥill-i nâmûs cünḥa ile maḥkûm 'aleyh olmamak şarttır.

Mâdde: 8 Medreseye girmek isteyenler müdiriyyete bilmürâca'a nüfûs tezkerelerini veyâ hüviyyet varaçalarını ve aşî şehâdetnâmelerini ibrâz ve mâdde-i ânifede muharrer olan evşâf ve şerâ'iti ḥâ'iz olduklarını işbât eyledikleri hâlde mu'âmele-i kaydiyyeleri ifâ edilir ve bunlardan onuncu maddede muharrer duhûl imtihanında tamâm nümeronun nişfindan ziyâdesini iḥrâz edenler medreseye kabûl olunurlar. Yedinci maddede muharrer şurûtu ḥâ'iz olmadıkları bilâḥere tebeyyün edenlerin kaydları terkîn edilir.

Mâdde-i Muvakḳate

Hükkâm-ı şer' kânûn-ı cedîdinin onyedinci maddesini ta'ḳîb eden fıkra-i muvakḳate mücebince şunûf-ı ḥamse müstahdemîninden olup henüz

imtiḥānları icrā kılınmış olmayan nüvvāb medreseye devām için duḥūl imtiḥānından mu‘afvdırlar. Bunlar medresede okunan derslerin ‘umūmundan bir def‘aya maḥşūş olmak üzere me’zūniyyet imtiḥānı esnāsında talebe ile berāber imtiḥāna girebilirler. İsbāt-ı ehliyyet eyledikleri taḫdīrde derece-i imtiḥānlarına göre medrese-i mezkūre me’zūnları ḥūkmünde tutulurlar.

Mādde: 9 Medrese her sene şevvāl-ı şerīfin onbeşinde küşād edilerek derslere mübāşeret ve Cemādīülāhire ğurresinde dersler ta‘ṭil edilerek duḥūl ve sınıf ve me’zūniyyet imtiḥānlarına bed’ olunacak ve nihāyet Şa‘bān onbeşinde cümlesi ikmāl edilecektir.

Mādde: 10 Duḥūl imtiḥānının zamān-ı icrāsı gazetelerle i‘lān edilecek ve ders vekīlinin riyāsetinde hey‘et-i ta‘līmiyyeden intihāb olunacak zevāt tarafından olbābda tanzīm kılınacak ta‘līmāt dā‘iresinde Şarf ve Naḥv ve Vaz‘ ve Mantık ve Belāgat ve Uşūl-i Fıkh ve ‘Aḳā’id ve Kelām fenleriyle Ḥüsni-Ḥaṭṭ ve Kitābet ve Ta’rīḥ-i İslām ve ‘Osmānī ve Coğrāfyā-yı Osmānī ve Ḥesāb derslerinden taḫrīrī olarak icrā olunacaktır.

Mādde: 11 Müddet-i tadrīsiyyede talebeden biri bir ay zārfında ma‘zeret-i meşrū‘aya müstenid olmaksızın derste üç def‘a bulunmaz ise birinci ayda müdür tarafından tenbīh, ikinci ayda tevbīḥ, üçüncü ayda o sene imtiḥāna ḳabūl edilmeyip bulunduğu sınıfta ibḳā olunacaktır. Medrese dāḥilinde ādāba ve nizāmnāme mūndericātına muġāyir ve ḥāricde muḥill-i veḳār ve ḥayṣiyyet ḥālāta cūr‘et eden talebeye kezā birinci def‘asında müdür tarafından iḥṭārāt ve neşāyiḥ-i muḳteziyye icrā ve tekerrürü ḥālinde tevbīḥ ve üçüncü def‘a tekerrür ederse müdür tarafından i‘ṭā olunacak taḫrīr üzerine bā işāret-i meşīḥatpenāḥi ḳaydı terḳīn olunacaktır.

Dördüncü Faşıl

Derslerin Envā‘ı ve İmtihānların Şüret-i İcrāsı

Mâdde: 12 Medresetülkuzât'ın müddet-i tadrîsiyyesi dört seneden 'ibâret olup okunacak dürûs-ı şer'iyye ve kânûniyye ta'limât-ı maḥşûşasına tâbi olacaktır.

Mâdde: 13 Sene-i tadrîsiyye nihâyetinde her sınıfın talebesi buldukları sınıflarda okudukları dürûstan imtiḥân edilecektir.

Mâdde: 14 İmtiḥânlar 'alenî olarak her dersin mu'allimi ve müdür tarafından intihâb olunacak erbâb-ı ihtişâştan iki mümeyyiz tarafından ta'limât-ı maḥşûşasında muḥarrer olduğu vechile şifâhen ve taḥrîren icrâ olunur.

Mâdde: 15 İmtiḥânlar da her ders için beşer su'âl tertîb ve fevren talebeye irâd edilecektir. Her dersin tamâm nûmerosu ondur.

Mâdde: 16 İmtiḥân vermekle mükellef olduğu derslerden aldığı nûmeroların vasaḥisi altı nûmeroya bâliḡ olmayan veyâ vasaḥisi altı nûmeroya bâliḡ olup da birden ziyâde dersten aṣaḡı nûmero alan tâlib terfî-i sınıf edemez.

Mâdde: 17 İmtiḥânlarda kitâba veya deftere bakmak veyâ üzerinde derse müte'allik evrâk bulundurmamak veyâ yekdiğerinden istinsâh etmek veyâ birbiriyle müzâkere ve mükâleme eylemek memnû'dur. Bu gibi harekette bulunanlar derḥâl imtiḥân maḥallinden iḥrâc edilecekleri gibi eyyâm-ı mu'ayyenesinde bilâ 'özür ve zarûretin imtiḥâna girmeyenler daḡı sınıflarında ibkâ olunacaklardır.

Mâdde: 18 Mecmû'-ı dürûs i'tibâriyle birbiri üzerine altışar nûmero iḥrâz edip de yalnız bir dersten dörtten aṣaḡı nûmero alanlar ile ma'zeret-i meşrû'a-i şahsiyyesine ve yed-i ihtiyârında olmayan esbâb-ı mücbire-i zarûriyyeye mebnî imtiḥâna giremeyenler ikmâl imtiḥânına girebilirler.

Mâdde: 19 İkmâl imtiḥânı sene-i âtiyye-i tadrîsiyyenin ilk ayına ve bir def'aya münḥaşır olmak ve ma'zeret-i şahsiyye ve esbâb-ı mücbire kabul edilmemek üzere müdür tarafından ta'yîn ve i'lân olunacak eyyâmda icrâ

olunur. İşbu eyyām-ı mu‘ayyenede ikmāl imtiḥânına girmeyenler sınıflarında ibkâ olunurlar.

Mâdde: 20 Son sınıf talebesi son senede okudukları derslerden imtiḥân olunduktan sonra işbu derslerde kazandıkları nümerolar ile dördüncü senede okunmayıp birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde okunmuş olan derslerin son imtiḥânında kazanmış oldukları nümerolar ile birleştirilerek Dürer ve Mecelle ve Ferâ’iz ve Şakk-ı Şer‘î derslerinden dokuz ve diğer derslerden üst üste dokuz nümero iḥrâz edenlere ‘aliyyülâ‘lâ ve Dürer ve Mecelle ve Ferâ’iz ve Şakk-ı Şer‘î derslerinden sekizer ve diğer derslerden üst üste sekizer nümero iḥrâz edenlere â‘lâ ve Dürer ve Mecelle ve Ferâ’iz ve Şakk-ı Şer‘î derslerinden altışar ve diğer derslerden üst üste altışar nümero iḥrâz edenlere qarīb-i â‘lâ derecede me’zûniyyet rü’usu i’tâ olunur. Me’zûniyyet imtiḥânına giren talebeden Dürer ve Mecelle ve Ferâ’iz ve Şakk-ı Şer‘î derslerinin yalnız birinden altıdan aşağı veyâḥūd diğer derslerin yalnız birinden dörtten aşağı nümero alanlar ikmāl imtiḥânına giremezler.

Mâdde: 21 Medresetülkuzât’a üst üste iki sene devâm etmeyen veyâḥūd bir sınıfta birbiri üstüne iki sene kalan veyâ birinci def’a me’zûniyyet imtiḥânında ve ikmâlinde muvaffâk olamamalarından dolayı sene-i âtiyye-i me’zûniyyet imtiḥân ve ikmâline girip yine muvaffâk olamayan talebenin kaydları terkîn olunur.

Mâdde: 22 Me’zûniyyet rü’üsuna müstahâk olanların derecelerini mübeyyin tanzîm olunacak rü’uslar müdür ve hey’et-i ta‘lîmiyye tarafından taḥtîm ve encümen-i intiḥâb-ı me’mûrîn-i ‘ilmiyyece kayd ve taşdıḳ ve taraf-ı şeyḫülislâmîden bilḳabûl taḥlîfleri icrâ kılındıktan sonra şâhiblerine i’tâ olunur.

Mâdde: 23 İşbu nizâmname neşri ta’rîhinden i’tibâren mu‘teber olup icrâ-yı aḥkâmı maḳâm-ı meşîḥat-ı ‘ulyâya müfevvezdir.

İşbu lâyiḥa-i nizâmiyyenin mevḳi‘-i mer‘iyyete vaz‘ını ve nizâmât-ı devlete ‘ilâvesini irâde ederim.

Fî 5 Şefer 1332

Fî 21 Kânûn-i Evvel 1329

Meḥmed Reşād

Şūrā-yı Devlet Re'îsi Ḥalîl	Ḥarbiyye Nâzırı Aḥmed 'İzzet	Şeyḫülislâm Es'ad	Şadr-ı A'zam ve Ḥâriciyye Nâzırı Sa'id Ḥalîm
Baḫriyye Nâzırı Maḥmûd	Dâḫiliyye Nâzırı ve Mâliyye Nâzırı Vekîli Ṭal'at	'Adliyye Nâzırı İbrâhîm	
Ma'ârif Nâzırı Aḥmed Şükri	Ticâret ve Zira'at Nâzırı	Nâfi'a Nâzırı Vekîli Aḥmed Cemâl	
Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı Oskan	Evḳâf-ı Hümâyûn Nâzırı Ḥayrî		

5 Şefer Sene 1332 Ta'rihli Medresetülkuzât Nizâmnâmesi'ne Zeyldir

Birinci Mâdde Meḥâkim-i şer'iiyenin ḥuşûşât-ı taḫrîriyye ve idâriyyesinde istiḥdâm olunacak me'mûrîne menşe' olmak ve müddet-i tadrîsiyyesi şimdilik bir seneden 'ibâret olup lüzûm görüldüğünde iki seneye iblâğ edilmek üzere Dersa'âdet'te Medresetülkuzât'ta nehâri bir sınıf-ı maḫşûş küşâd olunmuştur.

İkinci Mâdde Her sene işbu sınıf-ı maḫşûşa nevâhî ve kazâ niyâbetlerinde ḥidmetleri mesbûḳ zevât ve buldukları dâ'irelerin mu'âmelâtı ḥaleldâr olmamak üzere maḳâm-ı meşîḫat müsteşârlığıyla her ṫalibin mensûb olduğu dâ'ire müdîriyyetince müştereken tensîb ve tefrîḳ olunacak devâ'ir-i

‘ilmiyye müstaḥdemîn-i ḥāzırası ve mekâtib-i i‘dâdiyye veyâ mekâtib-i i‘dâdiyye derecesinde bulunan mekteblerin sinleri yirmiden dūn ve otuzdan efvūn olmayan me’zūnları bilâ imtiḥān alınır. Ve diġer t̄aliblerin sinleri yirmi ile yirmibeş arasında olmak şartıyla mādde-i ātiyyede mu‘ayyen derslerden müsābaġa imtiḥānında iḥrāz-ı muvaffāqiyyet edenleri ḡabūl olunur.

Üçüncü Mādde Duġūl imtiḥānı maġām-ı meşīḡatçe imtiḥāna tābi‘ olmayan t̄aliblerin miġdārı nazara alınarak ta’yīn olunacak ‘adede göre müsābaġa şūretiyle [‘Arabī Şarf, Naḡv, Mantıġ] Ta’rīḡ, Coġrāfyā, Ḥesāb Kitāb ve Ḥüsn-i Ḥaḡḡ’tan icrā olunur.

Dördüncü Mādde Şınıf-ı maḡşūşa tedriśāt işbu nizāmnāmeye müzeyyel cedvele tābi‘dir.

Beşinci Mādde Şınıf-ı maḡşūşun umūr-ı idāresi Medresetülkuzāt müdiriyyetine muḡavvel ve umūr-ı ta‘līmiyyesi cānib-i meşīḡatten ta’yīn olunacak mu‘allimīne müfevvezdir.

Altıncı Mādde Şınıf-ı maḡşūş talebesi dersler için mu‘ayyen zamāndan ma‘dā sā‘āt-ı taḡşīliyyelerinde Bāb-ı Fetvā Sicill Müdiriyyetince irā’e olunacak meḡākim-i şer‘iyye ve devā’ir-i ‘ilmiyyede bilfi‘il ifā-yı vazīfe ile taḡbīġatta ḡā’iz-i meleke ve rūsūḡ

olmaġa ḡalışacaklar ve her gün müdāvim buldukları meḡākim ve devā’irin devām cedvellerini imzā ederek taḡbīġāt imtiḥānı için taġdīr olunacak nūmeroya esās olmak üzere derece-i mūmāreşeleri ḡaġġında rü’esā-yı devā’irin taḡdīġlerini muḡtevī sene nihāyetinde veśā’iġ-i maḡşūşa ibrāz eyleyeceklerdir.

Yedinci Mādde Tedriśāt ve devām ve imtiḥānlar ḡaġġındaki aḡkām-ı müteferri‘a ta‘līmātnāme ile mu‘ayyendir.

Sekizinci Mādde Şınıf-ı maḡşūş me’zūnları imtiḥānlarda iḥrāz eyledikleri derecāt aralarında esās-ı terciḡ olmak üzere meḡākim-i şer‘iyye kitābetleriyle emvāl-ı eytām müdir ve me’mūriyyetlerine ve sā’ir t̄aliblere terciḡan bilâ

imtiḥān dā'ire-i 'ilmiyye aqlāmına kabūl olunur. Meḥākim-i şer'iiye aqlāmında inḥilāl edecek me'mūriyyetlere şınıf-ı maḥşūş me'zūnlarından ḫālib var iken ḫāricden kimse ta'yīn olunamaz.

Dokuzuncu Mādde İşbu nizāmnāme ta'rīḫ-i neşrinden i'tibāren mer'īdir.

Onuncu Mādde İşbu nizāmnāmenin icrā-yı aḫkāmına maḫām-ı meşīḫat me'mūrdur.

Şınıf-ı Maḥşūş Tedrīsāt Cedveli

Ferā'iz ve Veşāyā
 Şakk-ı Şer'ī
 Nikāḫ, Ṭalāk, Hızāne, Nafaqa
 Aḫkām-ı Evḳāf
 Defter-i Ḳassām
 Uşūl-i Muḫākeme-i Şer'iiye
 (taṭbīkī bir şürette)
 Ma'lūmāt-ı Ḳānūniyye
 Ḥarc ve Damga Ḳānūnları
 Kitābet
 Ḥesāb
 Uşūl-i Defterī
 Ḥüsn-i Ḥaṭṭ-ı Ta'līk

İşbu nizāmnāmenin mevḫi'-i mer'iiyete vaż'ını ve nizāmāt-ı devlete 'ilāvesini irāde eyledim.

Fī 12 Şevvāl Sene 1332 ve Fī 21 Ağustos Sene 1330

Meḫmed Reşād

Harbiyye Nâzırı Enver	Şeyhülislâm ve Evkâf- ı Hümayûn Nâzırı Hayrî	Şadr-ı A'zam ve Hâriciyye Nâzırı Meḥmed Sa'îd
Mâliyye Nâzırı ve Dâhiliyye Nâzırı Vekîli Câvid	Baḥriyye Nâzırı Aḥmed Cemâl	'Adliyye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Re'îs Vekîli İbrâhîm
Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı	Ma'ârif Nâzırı Aḥmed Şükrî	Ticâret ve Zira'at Nâzırı Süleymân El- Bostânî
		Nâfi'a Nâzırı Maḥmûd

5 Şefer Sene 1332 Ta'rîhli Medresetülkuzât Nizâmnâmesi'nin Yirminci Mâddesini Mu'addil Mevâdd-ı Nizâmiyye

Birinci Mâdde Medresetülkuzât Nizâmnâmesi'nin yirminci mâddesi maḳâmına ḳâ'im olmak üzere mâdde-i âtiyye ḳaleme alınmıştır.

Mâdde: 20 Son sınıf talebesi son senede okudukları derslerden imtiḥân olduktan sonra işbu derslerde kazandıkları nümerolar dördüncü senede okunmayıp birinci ve ikinci ve üçüncü senelerde okunmuş olan derslerin son imtiḥânında kazanmış oldukları nümerolar ile birleştirilerek Dürer ve Mecelle ve Ferâ'iz ve Şakk-ı Şer'î derslerinden üst üste dokuz ve diğere derslerden kezâ üst üste dokuz nümero ihrâz edenlere şâliḥ ve Dürer ve Mecelle ve Ferâ'iz ve Şakk-ı Şer'î derslerinden üst üste sekizer ve diğere derslerden kezâ üst üste sekizer nümero ihrâz edenlere râbi' ve Dürer ve Mecelle ve Ferâ'iz ve Şakk-ı Şer'î derslerinden üst üste yedişer nümero ihrâz edenlere ḥâmis derecede me'zûniyyet rü'usu i'tâ olunur. Zikrolunan yedişer nümeroyu ihrâz edemeyenler veyâ son sınıftaki derslerin yalnız birinden bile dörtten aşağı nümero alanlar sınıflarında ibḳâ olunurlar. İhrâz ettikleri nümerolara göre

ağzedeabilecekleri me'zūniyyet rü'usunun derecesini i'lâ etmek isteyenlerden hadd-ı vasaṭiye esās olan Dürer Mecelle Şakk-ı Şer'î Ferâ'iz derslerinin yalnız birinden altıdan aşağı número almış olanların yalnız bu dersten tekrâr imtiḥânı câ'iz olup sâlifüzzikr derslerin birden fazlasından veyâ yine vasaṭiyi teşkil eden diğer derslerin yalnız birinden altıdan aşağı número almış bulunanlar mezkûr rü'üstan fâriğ olmak şartıyla kendilerinden sonraki sınıf talebesiyle birlikte dördüncü sınıf derslerinin kâffesinden imtiḥân vermeğe mecbûrdur. İmtiḥân-ı ahîr nümerolarına karşı evvelki imtiḥân nümerolarının bir günâ hüküm ve te'siri kalmaz.

İkinci Mâdde İşbu mādde-i nizāmiyye ta'rîḥ-i neşrinden mu'teberdir.

Üçüncü Mâdde İşbu mādde-i nizāmiyyenin icrāsına maḳām-ı meşîḥat me'mûrdur.

İşbu nizāmnâmenin mevki'-i mer'iiyyete vaz'ını ve nizāmât-ı devlete 'ilâvesini irâde eyledim.

4 Cumādâülâḥire Sene 1333 6 Nisân Sene 1331

Meḥmed Reşād

Ḥarbiyye Nâzırı ve Baḥriyye Nâzırı Vekîli Enver	Şeyḫülislâm ve Evḳâf-ı Hümâyûn Nâzırı Ḥayrî	Şadr-ı A'zam ve Ḥâriciyye Nâzırı Meḥmed Sa'id
Nâfi'a Nâzırı 'Abbās	'Adliyye Nâzırı ve Şūrâ- yı Devlet Re'is Vekîli İbrâhîm	Dâhiliyye Nâzırı ve Mâliyye Nâzır Vekîli Ṭal'at

Ticâret ve Zira'at Nâzırı

Ma'ârif Nâzırı ve Posta ve
Telgraf ve Telefon Nâzır Vekîli

Ahmed Nesîmî

Ahmed Şükrî

Medresetülkuzât Ta'lîmât-ı Dâhiliyyesidir

Birinci Faşıl

Duğûl İmtihânı Hakkındadır

Birinci Mâdde Medresetülkuzât Nizâmnâmesi'nin onuncu maddesi mücebince duğûl imtihânının zamân-ı icrâsı ve kayd mu'amelesine mübâşeret eyyâm ve sâ'âtı gazetelerle i'lân edilecektir.

İkinci Mâdde Medreseye dâhil olmak isteyenler maddede-i sâbıka mücebince ta'yîn edilen eyyâm ve sâ'atte müdiriyyete bizzât mürâca'atla mezkûr nizâmnâmenin yedinci maddesinde beyân edildiği vechile nüfus tezkerelerini veyâ hüviyyet varâkalarını ve cinâyet veyâ muhill-i nâmûs cünha ile maḥkûm olmadıklarına ve ḥüsn-i ḥâl eşḥâbından bulduklarına dâ'ir mensûb oldukları medrese müderrisleri veyâ maḥalleleri imâm ve muḥtârânı taraflarından veyâ ma'rûf iki zât cânibinden maḥtûm-ı ḥüsn-i ḥâl 'ilm ü ḥaberile aşi şehâdetnâmelerini ibrâz ile defter-i maḥşûşuna isimlerini kaydettireceklerdir. Eyyâm-ı mu'ayyene mürûrundan sonra mürâca'at edenlerin kaydları icrâ edilmeyecektir.

Üçüncü Mâdde İmtihânları icrâ olunacak talebe ta'yîn olunan günleri ḥavî tanzîm ve i'lân maḥalline ta'lîk edilecek kayd nûmerosuna nazaran ta'yîn olunan gün ve sâ'atte ḥâzır bulunmaya mecbûrdur. Eyyâm-ı mu'ayyenede imtihâna gelmeyenler veyâ girdiği postada imtihânı ikmâl etmeksizin çıkarlar o seneye maḥşûş olmak üzere imtihâna qabûl edilmeyeceklerdir.

Dördüncü Mâdde İmtihānlar taḥrīrī olarak icrā edileceğinden ve tebyīz ve tesvīd için damgalı kâğıd cānib-i idāreden i'tā olunacağından talebenin nezdinde ḥoḳḳa ve kalemde başka bir şey bulunmayacaktır.

Beşinci Mâdde Eṣnā-yı imtiḥānda kitāb ve risāle bulundurmamaları veyā yekdiğeriyle mükāleme ve evrāḳ te'aṭī etmemeleri ve 'aksi taḳdīrde imtihan maḥallinden çıkarılıp o sene imtiḥānından maḥrūm edilecekleri ve nezdlerinde kitāb veyā risāle var ise idāreye teslim etmeleri lüzūmu talebeye tefhīm edilecek ve tefhīm-i vāḳi'e rağmen ḥilāfī ḥarekette bulunanlar o sene imtiḥāna ḳabūl edilmemek üzere imtiḥān maḥallinden iḥrāc edileceklerdir.

Altıncı Mâdde Taḳayyudāt ve taraṣṣudāt-ı lāzime icrāsıyla berāber ders kaçırdıkları hey'et-i imtiḥāniyyece eṣnā-yı tedḳīḳte taḥaḳḳuḳ edenlerin muvāfiḳ cevāb vermiş olsalar bile imtiḥānları keenlemyekün 'addedilecektir.

Yedinci Mâdde Es'ile talebeye yazdırıldıktan nihāyet sekiz sā'at zarfında varaḳa-i imtiḥāniyyenin hey'et-i idāreye teslim olunması lāzımdır. Müddet-i mezkūre mürürundan sonra evrāḳ ḳabūl edilmeyecektir.

Sekizinci Mâdde Eṣnā-yı imtiḥānda ḥāricden ekmek vesā'ire alınmak memnū'dur.

Dokuzuncu Mâdde Ders tebyīz olunduktan sonra imzā kâğıdın arkası yazısız olan maḥalline vaz' olunacaktır.

Onuncu Mâdde Müsvedde kâğıdının da asıl ders kâğıdıyla berāber i'tāsı mecbūrīdir. İmtinā' edenlerin varaḳa-i imtiḥāniyyesi ḳabūl edilmeyecektir.

Onbirinci Mâdde Nizāmnāmenin sekizinci mādresi mücebince niṣf-i nūmero üss-i mīzān ḳabūl edilecektir.

İkinci Faşıl

Tedrīsāt Hakkındadır

Onikinci Mâdde Medresetülkuzât'ta okunacak derslerin 'aded ve sâ'ât-ı tedrîsi merbûṭ cedvelde muḥarrer olduğu vechiledir. Īcâb-ı ḥâle göre maḳâm-ı meşîḥatçe mezkûr dersler ṭayy ve tebdîl ve 'ilâve ve sâ'âtı tezyîd ve tenkîş olunabilecektir.

Onüçüncü Mâdde Dürer Kitâbünnikâḥ'tan bili'tibâr tedrîs ve her sene rub' miḳdârı ikmâl olunacak ve ikmâline imkân görülemediği taḳdîrde mesâ'ili-nâdireye müte'alliḳ mebâhiş ṭayyedilecektir. Mu'allim tedrîs eylediği mesâ'ili mürâfa'a şeklinde taşvîr ve uşûl-i faşl ve ḥasmı ta'rîf ve mecelleye muvâfiḳ olup olmayan mesâ'ili ve ḥilâfiyyâtı ve müftâ bih aḳvâli beyân edecektir.

Ondördüncü Mâdde Mecelle birinci mâddeden bed' ile tedrîs edilecek ve "Dürer" de olduğu gibi mu'allim mevâdd ve mesâ'ili mürâfa'a şeklinde taşvîr ve uşûl-i faşl ve ḥasmı ta'rîf ve iḥtilâf-ı mezâhibi ve sebep-i terciḥi beyân edecektir.

Onbeşinci Mâdde Dürer ve Mecelle mu'allimleri ṭalebenin medreseden rü'ûs aḳzına ḳadar şımfırları ta'ḳîb ve Dürer'i ve Mecelle'yi ikmâl edeceklerdir.

Onaltıncı Mâdde Ferâ'iz mu'allimi bilcümle mezâhibi beyân ve 'ameliyyâtı şûret-i mesâ'il ile îzâḥ ve ve veşâyâya 'â'id mes'eleleri ta'lîm ve müftâ bih aḳvâli beyân edecek ve aḳvâl-ı erba'îne mübâşeretten bili'tibâr her hafta ṭalebeye yazdıracağı mes'elelerin ḥaṭâsını bittaşḥîḥ eşḫâbına i'âde edecektir.

Onyedinci Mâdde Şakk-ı Şer'î mu'allimi uşûl ve ḳavâ'id ve işlâḥât-ı şakkı ta'rîf ve tedrîs eylediği şımfın "Dürer" dersini bitta'ḳîb ta'lîm edecek ve onbeş günde bir def'a bir mes'eleyi muḥâkeme şeklinde ya'nî ṭalebeden müdde'î ve müdde'â aleyh ve kâtib ve ḳâdî ta'yîn ederek temşîl ettirip uşûl-i mer'iyyesi dâ'iresinde zabt-ı da'vâ şûretinde ḳaleme aldıracaktır. Ve her şımfı lâaḳall ayda bir def'a bir mes'ele-i şer'iyye taşvîr ve uşûlü dâ'iresinde sened-i şer'isini

talebeye tahrîr ettirecek ve talebenin tanzîm ettikleri müsevvedâtı bittaşhîh on gün zarfında i'âde edecektir.

Onsekizinci Mâdde Defter-i Qassâm'ın uşûl-i tedrîsi Şakk-ı Şer'î gibi olacaktır.

Ondokuzuncu Mâdde Hukûk-ı Düvel mu'allimi imtiyâzât-ı ecnebiyyenin şüret-i zühûrunu ve bunlardan neş'et eden zararların derecesini talebeye tefhîm edecek ve hukûk-ı huşûsiyye-i düvel mesâ'ilini mezcetmek şüretiyle tedrîs eyleyecektir.

Yirminci Mâdde Tanzîm-i İ'lâmât-ı Hukûkiyye ve Cezâ'iyeye mu'allimleri uşûl ve kavâ'id-i şakk-ı nizâmiyyeyi beyân ve mesâ'il-i kânûniyyeyi muhâkeme şeklinde temşîl ve derecât-ı mehâkim i'tibâriyle bidâyeten ve istînâfen ve temyîzen tanzîm olunacak i'lâmât ve veşâ'ik-i kânûniyyenin şüret-i tanzîmini ta'lîm eyleyeceklerdir. Ve lâakall ayda bir kere talebeye bir mes'ele-i kânûniyye taşvîr ederek tanzîm edecekleri müsevvedâtı ba'dettaşhîh onbeş gün zarfında i'âde edeceklerdir.

Yirmibirinci Mâdde Kitâb-ı Resmîyye mu'allimi elkâb ve teşrîfât-ı resmîyyeyi ve mebâdî'-i kitâbeti ta'rîf ve bittedrîc mu'âmelât-ı resmîyye merâtibine 'â'id uşûl-i tahrîri ta'lîm edecek ve lâakall ayda bir def'a talebeye gösterilecek mevzû' üzerine yazılan müsevvedeleri mümkün olduğu kadar vâzıhan hatâları beyân edilmek şüretiyle bittaşhîh bir hafta zarfında eşhâbına i'âde edecektir.

Yirmiikinci Mâdde Hatt-ı Ta'lîk mu'allimi evvelâ celî ve ikinci derecede hurde olarak ta'lîm edecek ve talebenin yazmış oldukları meşklere uşûl-i hatt dâ'iresinde taşhîh ve tefhîm ve yazacakları onar satırlık karalamaları ibtâl edeceklerdir.

Yirmiüçüncü Mâdde Eşnâ-yı tedrîste talebeden biri fennin iktizâsınca teklîf edilen vazîfeyi kabûlden imtinâ' edecek olursa Mu'allim Nizâmnâmesi'nin

beşinci maddesi mücebince evvelâ naşihat ve müstahaqq-ı tekdîr olanlar haklarında müdiriyyet müraca'at edecek ve müdiriyyet cānibinden de Medrese Nizāmnāmesi'nin onbirinci maddesi aḥkāmı taḥbîk edilecektir.

Yirmidördüncü Mādde Medresetülkuzāt ders müddeti bir sâ'attir. Günde üç veyâ dört sâ'at tadrîs olunur. Vaqt-ı mu'ayyenden çāryek sâ'atten fazla te'eḥḥürle dersḥāneye giren mu'allimîn ve ṭalebeye o derste bulunmamış nazarıyla mu'āmele olunur.

Hâtime

Şımf İmtihānları Hakkindadır

Yirmibeşinci Mādde Şımf imtiḥānlarında beşer gün fāşıla verilecektir.

Yirmialtıncı Mādde Dürer, Mecelle, Uşûl-i Muḥākemāt-ı Cezā'ıyye ve Şulḥ, Uşûl-i Muḥākemāt-ı Huḳûkiyye, Kānûn-ı Arāzî, Huḳûk-ı Düvel, Medḥal-ı 'İlm-i Huḳûk-ı Kānûn-ı İcrā, Kānûn-ı Cezā, İktisād, Ticāret-i Berriyye ve Bahriyye, Aḥkāmülevkâf, Taḥbîkāt-ı Şer'ıyye ve Huḳûkiyye ilḥ, Huḳûk-ı İdāre imtiḥānları şifāhî diğerklerinin taḥrîrî olarak imtiḥānları birinci fāşıl aḥkāmına tâbi' olacaktır.

Yirmiyedinci Mādde Eşnā-yı imtiḥānda veyâ nümeroların tefhîminde veyâ ikmāle kalmış olanların ḥîn-i teblîğinde gerek hey'et-i idāre ve gerek hey'et-i mu'allimîn ve mümeyyizlere karşı ḥāric-i nizām ve ḥilāf-ı edeb ḥāle cür'et edenler ḥareketinin derecesine göre tevbîḥ veyâ şımfıta ibkâ veyâ maḳām-ı meşihatten bilistizān kaydı tekrîn edilecektir.

Medresetülkuzāt'ta Tadrîs Olunacak Ders Cedvelidir					
Beher Hafta Sâ'at-i Tadrîs					
Esāmî-i Dürûs	Birinci Şımf	İkinci Şımf	Üçüncü Şımf	Dördüncü Şımf	Mülāḥa-zāt

	Sā'at	Sā'at	Sā'at	Sā'at	
Dürer	5	5	5	5	
Mecelle	3	3	3	3	
Ferā'iz	2	1	0	0	
Taṭbīkāt-1 Şer'iyeye	0	0	0	1	
Şakk-1 Şer'î	1	1	1	2	
Defter-i Kāssām	0	0	1	0	
Aḥkām ve Nizāmāt-1 Evkāf	0	0	0	2	
Arāzî Kānūnu	0	1	1	0	
Ticāret-i Berriyye Kānūnu	0	0	2	0	
Ticāret-i Baḥriyye “	0	0	0	1	
İcrā “	0	0	0	1	
Cezā “	2	0	0	0	
Uşul-i Muḥākeme-i Ḥuḳūkiyye	0	2	1	0	
Taṭbīkāt-1 Ḥuḳūkiyye ve Cezā'iyeye ve Ticāriyye	0	0	0	1	
Tanzīm-i İ'lāmāt-1 Ḥuḳūkiyye	0	0	1	0	

Uşul-i Muhakemat-ı Cezâ' iyye ve Şulh	0	1	1	0	
Tanzim-i İ'lâmât-ı Cezâ' iyye	0	0	1	0	
Medhal-ı 'İlm-i Hukuk	1	0	0	0	
Hukuk-ı Düvel	1	1	1	0	
Hukuk-ı İdâre	0	0	0	2	
İktisâd	1	1	0	0	
Kitâbet-i Resmiyye	1	1	0	0	
Hüsn-i Hat-ı Ta'lik	1	1	0	0	
	18	18	18	18	

³⁶ Sayfa 381: 17 Receb 1335 8 Mayıs 1333/1917 Salı'ya tesadüf ediyor.

³⁷ Sayfa 390: *Şabâh* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

³⁸ Sayfa 390: *Âtî* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

³⁹ Sayfa 392: Muşafâ Hayrî Efendi'nin hatıratında bu konu hakkında yazmayı ümid ettiği bu mufassal izahatın izine tesadüf edilememiştir.

⁴⁰ Sayfa 411: Sözkonusu olan *Takvîm-i Veķāyi* nüshası tespit edilememiştir.

⁴¹ Sayfa 429: Burada herhalde Sayfa 492-5'teki 25 Mart 1920 tarihli kayıttan bahsediliyor.

⁴² Sayfa 432: Metinden anlaşıldığı kadarıyla bu kısımlar Malta'dan döndükten sonra yazılmış olacak.

-
- ⁴³ Sayfa 432: Bu vesika söylendiği gibi zirde münderic değildir.
- ⁴⁴ Sayfa 447: ‘*Alemdār* gazetesinin sözkonusu nüshası tespit edilememiştir.
- ⁴⁵ Sayfa 450: *Hammer Ta’rīhi*’nde sözkonusu pasaj: “... Nihāyet ‘Azrā’nın yevm-i velādetinden bir gün evvel Siçilya Hıdīvi’nin – biddefā’āt i’lān olunup tā o vakte kadar te’ehhür eden – kuvve-i imdādiyyesi cezāre muvaffakiyyetle çıkmış olduğu cihetle Muştafā ve Piyāle – maḥşūrlara beşbin kişiye, muḥāşırlara ise bunun dört mislinden ziyādeye mālolan – muḥāsarāyı ref’ettiler (11 Eylül 1565). (*Hammer Ta’rīhi*, Cilt 6, Sayfa 130)”.
- ⁴⁶ Sayfa 475: Bu mektubun Rūmī tarihi olan 3 Kānūn-i Şānī 1335 [3 Ocak 1919] yanlış olmalı; çünkü sürgünler o tarihte henüz Malta’ya gönderilmemişlerdi. Büyük bir ihtimalle 1335 değil 1336 olacak.
- ⁴⁷ Sayfa 475: *Times* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.
- ⁴⁸ Sayfa 478: Muştafā Ḥayrī Efendi’nin günümüze intikal eden günlüklerinde böyle bir fıkra yoktur.
- ⁴⁹ Sayfa 490: Bu vesikanın aslı Muştafā Ḥayrī Efendi’nin evrakı arasında mevcuttur.
- ⁵⁰ Sayfa 494: Arapça metnin tercümesi: “Allahım senden bana mağfiret ve rahmet etmeni ve beni yerden çıkan ve gökten inen bütün belalardan korumanı dilerim. Sen her şeye kadirsin.”
- ⁵¹ Sayfa 504: *Manchester Guardian*’ın 6 Nisan 1920 tarihli ve 22979 numaralı nüshasındaki fıkranın metinde Türkçe tercümesi verilen kısmının İngilizce aslı (fıkranın metni bu kısımdan sonra da devam etmektedir). Bu metin Muştafā Ḥayrī Efendi’nin evrakı arasında kupür olarak mevcuttur:

Arrest of the Sheik-ul-Islam.

The news that the Allies have arrested and deported to Malta the Sheik-ul-Islam has moved the Indian Khalifate Delegation to address a strong remonstrance to the Prime Minister, the Secretary for India, and the King. The Delegation expresses its horror that « the highest religious dignitary after the Khalif has been arrested. »

It is pointed out, however, in other quarters that this dignitary is also one of the most important political Ministers in the Turkish Government. The Minister of Religion, which in effect is his rôle, has no doubt been arrested as one of the political leaders of the Turkish Nationalists, and as the Allies have announced their intention to take steps to stop the recurrent massacres in Armenia the Sheik has probably been arrested in this connection.

⁵² Sayfa 506: *Times* gazetesinin 15 Nisan 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁵³ Sayfa 507: *Peyām-ı Şabāh* gazetesinin 25 Nīsān 1920 ta’rīhli nüshasında çıkan *Qıvā-yı İnzibātiyye Qarārname*’nin tam metni (bazı kısımları okunamamıştır):

Qıvā-yı İnzibātiyye Qarārname

Qıvā-yı İnzibātiyye’nin vezā’if ve hidemātı – taḥlīf şūreti – müddet-i hidmet ve efrādın şūret-i qabūlü – kadro ve techizāt

Qıvā-yı İnzibātiyyenin Vezā’if ve Hidemātı

Mādde 1 Qıvā-yı inzibātiyye, qavānīn ve nizāmāt-ı mevzū‘a-ı devletin icrā-yı aḥkāmını infāz vazīfesiyle mükellef me’mūrīn-i ḥükümeti cebr ve tehdid ederek mer’iyyetine mümāna‘at etmekle emniyyet-i ‘āmmeyi ihlāle cür’et eden (Qıvā-yı Milliyye) nāmı taḥtında qurā ve qaşabāta müstevlī olarak ahālīnin emvāl ve nuḳūdunu cebren aḥz ve ḡaşb ve qatleden erbāb-ı şaḳāveti te’dīb ve teşkīl için te’sīs olunmuş seyyār bir hey’et-i inzibātiyyedir. Qıvā-yı İnzibātiyye’nin vazīfe-i esāsisi, Qıvā-yı Milliyye nāmı taḥtında şaḳāvete sülūk eden eşirräyi derdest ve tenkilden ‘ibārettir.

Bunun başlıca hizmeti, bil‘umūm kuvā-yı zābiṭa ile me‘mūrīne kavānīn-i mevzū‘a-ı devletin icrā-yı aḥkāmını tamāmiyle tatbīk ḥuṣūṣunda kuvve-i zāhr olmak ve buldukları maḥallerde ‘āmmenin emniyyet-i māl ve ḥayātını muḥāfaza etmek vazīfesiyle mükelleftir.

Mādde 2 Kuvā-yı İnzibāṭiyye, Hükümet-i ‘Osmāniyye’nin kuvve-i müsellaḥa-i seyyāresi aḫsāmındandır. Binā’en‘aleyh, zabṭ ve rabṭ ve i‘āşe ḥuṣūṣatı jandarma nizāmātına tābi‘ olup vezā’if-i maḥṣūṣasının icrāsı i‘tibariyle doğrudan doğruya Harbiyye ve Dāḥiliyye Nezāretlerine merbūttur.

Taḥlīf Şüreti

Mādde 3 ‘Alel‘umūm Kuvā-yı İnzibāṭiyye ümerā ve zābiṭāniyla neferātı işbu sınıf-ı maḥṣūṣ silkine girmezden evvel ber vech-i ātī yemīn ederler.

“Velīni‘met-i bīminnetimiz, Pādişāhımız, Ḥalīfe-i Müslimīn Ḥazretleri’ne fermān ve irāde-i hümāyūnları dā’iresinde şadākatle, istiḳāmetle ḥidmet eyleyeceğime ve muḥill-ı nāmūs her türlü aḥvāl ve ḥarekattan ictināb eyleyeceğime, bil‘umūm sekene-i ahālīnin mal, ‘ırz, nāmūs ve ḥayātlarını muḥāfaza eyleyeceğime ve uğur-ı hümāyūnlarında ḥayātımı seve seve fedā eyleyeceğime (vallāhī, billāhī).”

Yemīn edenlerin esāmīsini ve yemīn ettiklerini ḥāvī evrāk, taḥlīf hey’eti tarafından bittaşdıḳ kıṭ‘anın en büyük rütbeli āmiri nezdinde ḥıfzolunur.

Kuvā-yı İnzibāṭiyye’nin Tertībātı

Mādde 4 Kuvā-yı İnzibāṭiyye’de bir bölük mevcūdu, ma‘ zābiṭ iki yüz elli neferden ‘ibāret olup, dört bölük bir tabur, dört tabur bir alay i‘tibār olunmuştur. Bölükler tabur, taburlar alay dāḥilinde, .āklar* [* bu kelime okunamamıştır] bölükleri dāḥilinde nūmero alırlar. Çift nūmerolu bölüklerin, çift nūmerolu bölükleri sūvārī efrādından müteşekkildir.

Mâdde 5 Her bölüğe yüzbaşı veyâ mülâzım-ı evvel kumanda eder ve ma'iyetinde iki mülâzım-ı evvel, iki mülâzım-ı şânî rütbesinde zâbiğ bulunur.

Taburlara binbaşı veyâ kıdemli yüzbaşı, alaya ümerâ rütbesinde birer zât kumanda eder ve refâkatlerine kadrolarında mu'ayyen zâbiğân, eṭibbâ ve ḥesâb me'mûrları terfîğ olunur.

Ḳuvâ-yı İnzibâtiyye zâbiğânına bil'umûm muvâzzaf, müteḳâ'id ve ihtiyât zâbiğânıyla gönüllü zâbiğân ta'yîn olunur.

Mâdde 6 Ḳuvâ-yı İnzibâtiyye kıtâ'âtına hafif seyyâr ḥastahâne levâzımı i'tâ kılınır. Şiḥḥiyye efrâdı bölükler mevcûdundan tefrîğ ve tertîb olunur.

Ḥidmet Müddeti ve Şüret-i Ḳabûl

Mâdde 7 Ḳuvâ-yı İnzibâtiyye'ye gönüllü efrâd ve küçük zâbiğân kaydolunur. Ve menâbi'-i muḥtelifeden alınacak efrâd ve küçük zâbiğân gönüllü i'tibâr olunur.

Mâdde 8 Ḳuvâ-yı inzibâtiyye'ye kayd ve ḳabûl olunacak efrâd, devletçe terḥîş olunmadığı taḳdîrde, lieḳall altı ay ifâ-yı ḥidmete mecbûrdur. Ancak eşnâ-yı ḥidmette şâyân-ı ḳabûl ma'zeret-i meşrû'ası zühûr edenlerle 'indelmü'âyene ma'lûliyyeti tebeyyün edenler, ḥidmetlerinin ḥitâmına bakılmaksızın terḥîş olunurlar.

Mâdde 9 Ḳuvâ-yı İnzibâtiyye'ye alınacak efrâdın şerâ'it-i kayd ve ḳabûlü ber vech-i âtidir:

Elif 'Avârız ve nevâḳış-ı bedeniyyeden berî ve ḳaviyyülbünye olacaktır.

Cim Müstebdel efrâd ve küçük zâbiğânla okur, yazar olanlarla ma' techizât ve ḥayvânâtı olanlar terciḥan ḳabûl edilir.

Dal Çuvā-yı İnzibātiyye'ye kayd ve qabūl olunacak efrād ve küçük zābiṭānın hizmet eşnāsında muḥill-ı nāmūs ve istikāmet ḥāl ve hareketleri görülenler veyāḥūd yemīninde ḥāzif* [*okuma kesin değil] olanlar derḥāl tardedilerek Dīvān-ı Ḥarb'e tevdi' olunurlar.

Mādde 10 İfā-yı hizmet maqşadıyla ve evāmir-i ḥükümetin infāzı eşnāsında ma'lūl olan veyāḥūd vefāt edenlerin zāt ve 'ā'ilelerine ber vech-i ātī mükāfāt-ı naqdiyye ile yigirmi sene hizmet etmiş ...ile* [*bu kısım okunamamıştır] ayrıca tekā'üd ve eytām ma'āşı taḥşış olunur:

Elif Ma'lūl olan efrād ve küçük zābiṭānın derece-i ma'lūliyyetlerine göre on liradan üç yüz liraya kadar ve vefāt edenlerin eytāmına dört yüz lira mükāfāt-ı naqdiyye derḥāl tesviyye olunur ve ma'lūliyyetleri neticesi muḥtāc olacıklara i'fā-yı* [*okuma kesin değil] şinā'iyeye vesā'ire ṭaraf-ı ḥükümetten te'mīn ve bilcümle ḥükümet ḥastahānelerinde meccānen tedāvileri icrā olunur.

Be Ümerā ve zābiṭāndan ma'lūl olanların derece-i ma'lūliyyetlerine göre zābiṭāna iki yüz liradan beş yüz liraya, zābiṭāna beş yüz liradan bin liraya kadar mükāfāt-ı naqdiyye verilir ve vefāt edenlerin eytām ve erāmiline* [*okuma kesin değil] bālāda muḥarrer ikrāmiyyenin ḥadd-ı a'zāmı mükāfāt-ı naqdiyye def'aten i'tā kılınır.

Mādde 11 Onuncu mādde muḥarrer mükāfāt-ı naqdiyye ve tazmīnāt-ı şahşiyenin yirmi lira kadarı alay kumandanının emriyle ve işbu miqdārdan fazlası alayın inhāsı üzerine Ḥarbiyye Nezāreti'nin taḥdīkiyle taḥşışāt-ı maḥşūşasından i'tā kılınır.

Ma'āşāt ve İ'āne

Mādde 12 Çuvā-yı İnzibātiyye'ye ta'yīn olunacak ümerā ve zābiṭān ve küçük zābiṭāna şehri ber vech-i ātī muḥaşşesātları her ay bidāyetinde i'tā kılınır.

Alay kumandanlarına 150, tabur kumandan ve mu‘ādillerine 100 (Mu‘ādilden maqşad, taburda ‘aynı rütbede bulunan tabīb ve baytardır.) kıdemli yüzbaşı ve mu‘ādillerine 90, yüzbaşılara, tabur hesāb me’mūru 75, ve mu‘āvinlerine tabur imāmı 75, mülāzım-ı evvellere 80, mülāzım-ı şānilere 60, hesāb me’mūru mu‘āvinlerine 50, başçavuş 40, çavuş 35, onbaşı 32, efrād 20 lira verilir.

Mādde 13 Ümerā ve zābiṭān ve efrādın i‘āşeleri kıṭā‘āt-ı nizāmiyye mişillū te’mīn edildiği taqdīrde eşmān-ı bāligası ma‘āşlarından maḥsūb olunur.

Mādde 14 Ümerā ve zābiṭān ve efrād binek ve mukārī ḥayvānātının yem ta’yīnleri rāyic-i maḥallīye göre bilḥesāb nakden verilir. ‘Aynen verildiği taqdīrde yem bedelātından maḥsūbu icrā kılınır.

Eşnā-yı ḥidmette bir işe yaramayacak derecede saḳaṭ veyā mürd olan ḥayvān taraf-ı ḥükümetten verilmiş ise kaydı terkīn, değil ise eşmānı müseccel kıymet-i aşliyyesi üzerinden eşḥābına derḥāl tesviyye olunur.

Kadro ve Techizāt

Mādde 15 Ḳuvā-yı İnṣibāṭiyye’de cüz’ü tām bölüklerdir. Beher bölük kadrosu ber vech-i ātīdir:

Mülāzım-ı Evvel, Yüzbaşı

veyā Kıdemli Yüzbaşı	1	Bölük kumandanıdır
Mülāzım-ı Evvel	2	Takım kumandanıdır
Mülāzım-ı Şānī	2	“ “
Başçavuş	1	
Çavuş	8	
Onbaşı	22	
Neferāt	214	
Yekūn	250	

Şād Tabur Erkānı

Yüzbaşı veyâ Binbaşı	1	Tabur kumandanıdır
Mülâzım-ı Evvel	1	Tabur yâveri
Ĥesâb Me'mûru	1	Tabur kâtibidir
Ĥesâb Me'mûru Mu'âvini	1	Mu'âvindir
Binbaşı veyâ Yüzbaşı Tabîb	1	Tabîbdir
Yüzbaşı	1	Eczâcıdır
İmâm	1	
Yekûn	7	

Mâdde 16 Ĥuvâ-yı İnżibâtiyye alay kumandanları, ma'iyyet zâbitânıyla emirber efrâdını kıtâ'ât dâhilinden intiĥâb ve aĥz ve istiĥdâm ederler.

Mâdde 17 Techizât ve melbûsât ve levâzım ve sâ'ire, ĥarbiyye, bahriyye ve jandarma anbârlarından i'tâ kılınır.

Mâdde 18 İşbu ĥarârñâmenin icrâ-yı aĥkâmına hey'et-i vûkelâ me'mûrdur.

Ĥuvâ-yı İnżibâtiyye Tahşîşâtı

Ĥuvâ-yı İnżibâtiyye için 1,250,836 lira tahşîşât-ı fevĥel'âde i'tâsı ĥaĥķında dün âtidedeki ĥarârñâme intişâr etmiştir:

Mâdde 1 Ĥuvâ-yı İnżibâtiyye için bir milyon iki yüz elli bin sekiz yüz otuz altı lira tahşîşât-ı fevĥel'âde i'tâ edilmiştir.

Mâdde 2 İşbu ĥarârñâmenin birinci mâddesinde muĥarrer olan tahşîşât-ı fevĥel'âde Ĥarbiyye Neżâreti'nin bin üç yüz otuz altı sene-i mâliyyesi tahşîşâtına faşl-ı maĥşûş olarak 'ilâve ve şarfolunacaktır.

Mâdde 3 Ĥuvâ-yı İnżibâtiyye'de müstaĥdem olanlara ayrıca 13 Kânûn-i Evvel 1335 ta'rîhli ĥarârñâme ile i'tâ edilmekte olan tahşîşât-ı fevĥel'âde verilecektir.

Mâdde 4 Ta'rîh-i neşrinden i'tibâren mer'iyülicrâ olacak işbu qarârnamenin icrâsına hey'et-i [vükelâ] me'mûrdur.

⁵⁴ Sayfa 512: *Manchester Guardian* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

⁵⁵ Sayfa 516: *Peyâm-ı Şabâh* gazetesinin 11 Mayıs 1336 tarihli nüshasındaki yazının tam metni (bazı kısımları okunamamıştır):

“Peyâm-ı Eyyâm

Ocağın bağıyetüssüyûf körükçüleri muttaşıl ğarîb ğarîb şâyi'alar çıkarıyorlar. Durmuyorlar, çünkü yalan, dölâb, dalavere öteden beri hizb-i meş'ûmun en keskin silâhlarıdır, günde otuz yalan söylenir, yine o kadar dölâb döndürülür, öyle dalavere çevrilirse elbette bütün bu şaklabanlıklardan bir iz kalır ki o da şahhelbâkî şöyle böyle bir kârdır.

Güyâ Şehbender-i Mersûm, Alfred Rüstem, Atina Sefir-i Esbakı Muhtâr Kuvâ-yı Milliyye'nin murahhâş-ı maşşûşları olarak, devletlerin talebiyle, evet devletlerin talebiyle, Paris'e gidiyorlarmış, ne tâli! Bu yâdigârlar İstanbul'da bir müddetcik evvel yakayı ele vereydiler, maḥfûzan Malta'yı boylayacaklardı, şimdi o şehr-i şetîmedâra* [*okuma kesin değil] revân oluyorlar.

İkinci şâyi'a daha parlaktır: Ankara'da Hâlîde Edîb Hanım'ın taht-ı riyâset-i 'âcizesinde toplanan o ḥârîkul'âde, o ta'rîhte emsâli bulunmayan meclis-i millîde – zavâllı millet nelere işâ'a edilmedi? Şeyḥ Sünûsî, Çelebi Efendi, Şeyḥülislâm Ḥayrî Efendi, Şeyḥülislâm Mûsâ Kâzım Efendi hep nâzır ve ḥâzır bulunuyorlarmış!

Kerâmet gösterip ḥalka suya seccâde salmışsın derler. Bu şeyḥülislâmlar da hiç şübhe yok menfâdan, ğurbetten, maḥzâ kerâmetle Ankara'ya sıçramış olsalar gerek.

Çelebi Efendi'ye gelince, o zavâllı muṭlaḳ oradadır. Ḥarb-ı 'Umûmî eşnâsında ...* [*bu kısım okunamamıştır] Çelebi'nin bir çok fuḳarâ-yı mevleviyyân ile yalnız Anadolu değil, bütûn Sûriyye'yi, Filistîn'i döne döne başı dönmedi mi?

...* [*bu kısım okunamamıştır] etmeğe çile doldu şimdi

Evlâd ve aḥfâd-ı Mevlânâ Şâm'ın 'âşık-ı ezeliîleri değildirler o vaḳtiyle Veled Çelebi gibi şimdi de 'Abdülhalîm Çelebi o zorbarların diledikleri gibi der...lerde* [*bu kısım okunamamıştır] ne yaparlar âh. Sûriye'de şerîfleri, seyyidleri Ḥallâc Manşûr gibi enelḥaḳḳ diye feryâd eden o pervâsızlar eytâmî-i Mevlânâ'dan mı çekinirler? Çelebi Efendi'nin topu, ya tüfekleri mi, 'askerleri mi var.

Ancak bir nüfûz-ı rûḥânîsi, ma'neviyyâtı var ki öylesız* [*bu kısım okunamamıştır] maḥlûkların hîç korkuları olmadığı tâ 31 Mart mes'elesinden beri kaç tecrübe ile görüldü."

⁵⁶ Sayfa 522: *Corriere della Sera* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

⁵⁷ Sayfa 529: 5 Hazîrân 1920 tarihli *Peyâm-ı Şabâḥ* gazetesinin okunaklı bir nüshasına ulaşılamamıştır.

⁵⁸ Sayfa 529: *Corriere della Sera* gazetesinin 20 Haziran 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁵⁹ Sayfa 530: *Times* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

⁶⁰ Sayfa 531: *Politika* mecmuasının bu nüshası tespit edilememiştir.

⁶¹ Sayfa 531: *Peyâm-ı Şabâḥ* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

⁶² Sayfa 532: *İleri* gazetesinin 13 Hazîrân 1920 tarihli nüshasındaki haberin tam metni:

Mūsā Kāzım Efendi'nin İrtihāli

Edirne vilāyetinden vārid olan bir telgrafnāmede Şeyhülislām-ı Esbağ Mūsā Kāzım Efendi'nin maħall-i menfāsında irtihāl-i dār-i beķā eylediği bildirilmiştir.

⁶³ Sayfa 534: Bu gazete tespit edilememiştir.

⁶⁴ Sayfa 536: *The Morning Post* gazetesinin bu nüshası tespit edilememiştir.

⁶⁵ Sayfa 539: *Times* gazetesinin 15 Haziran 1920 tarihli nüshasındaki haberin asıl metni Not 66'da verilmiştir.

⁶⁶ Sayfa 540: *Manchester Guardian* gazetesinin 14 Haziran 1919 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁶⁷ Sayfa 542: *Le Petit Parisien* gazetesinin 9 Temmuz 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁶⁸ Sayfa 545: *Times* gazetesinin 15 Haziran 1920 tarihli nüshasında ıkan haberin İngilizce tam metni:

“Cairo through Arabian Eyes.

Emir Abdullah's Comments.

(From our Jeddah Correspondent)

The Emir Abdullah arrived at Jeddah on May 15, on the conclusion of his visit to Cairo as the guest of his Majesty's Government. On his journeys to and from Constantinople the Emir had previously paid four visits to Cairo. In 1914, just after the outbreak of war, he stayed a few days at one of the Khedive's palaces while waiting for a boat to the Hedjaz. In 1913 he had an interview at Cairo with Lord Kitchener, when the foundations were laid for the Arabian revolt in the event of a war with Turkey. The Emir spent the first 25 years of his life at

Constantinople and is well acquainted with modern European politics. He is also a gifted student of history and an authority on Arabian literature, as befits a descendant of the Prophet.

The Emir's impressions of Cairo after his recent visit were interesting, for he is a keen observer. He considered that British authority and power in Egypt had greatly increased, that their influence and control were marked, and that the vast majority of the people welcomed British guidance and assistance. The *fellaheen*, he added, would be mad to throw away or shake off the control which guaranteed them a life of comparative affluence free from injustice and tyranny, while equally the great landowners secured their positions by the same control.

The broad streets of the European quarters of Cairo were greatly admired, but the narrow lanes and dreadful odours of the native quarters elicited the comment that Mecca and Jeddah had not so much to learn in sanitation as the metropolis of Egypt. The numerous gardens, the profusion of flowers, delighted him, while the broad fields of wheat and barley and lucerne, stretching as far as one could see on each side of the railway line, brought forth the laments of the Bedouin escort. Accustomed to sandy deserts, rugged hills bare of shrubs or grass, the wealth of water and the richness of the crops just ready to harvest amazed them. These Bedouin (derived from the Arabic *Badi*, which means those who live in a desert or wild country) had never previously left their own country around Mecca, and they cried out bitterly to know what was their offence their lot should be in so poor a country as compared with Egypt. The Emir was exceedingly gratified at his reception by Sultan Fuad, and was greatly struck with the appearance of the troops of the Egyptian Army. Their magnificent physique and bearing, their level standard and faultless turnout, created a very deep impression, as well as the regal state maintained at Abdin Palace.

To turn to lighter issues, Emir 'Abdullāh was literally scandalized at the appearance of the female sex; the Moslem women, he said, wore a transparent

veil which was useless, and it would be better for them to discard it altogether if they wished to transgress against Mahomedan law, as they were now doing, rather than employ such a pretence of veiling their faces. The European women, he added, wore in many cases clothes which were an offence against delicacy. The great increase in motor traffic surprised and bewildered him, for he remarked that the streets were never still, and wondered how people could support the continuous noise and movement. The luxury and the vastly increased cost of living and of the necessities of life were duly noticed, and the Emir repeatedly asked where was the evidence of world bankruptcy which he had been told was one of the results of the war.”

Bu metin Muştafâ Hıyırî Efendi'nin evrakı arasında kupür olarak mevcuttur.

⁶⁹ Sayfa 547: Muştafâ Hıyırî Efendi'nin elimizde mevcut olan hatıratında bu hususa dair tafsilat yoktur.

⁷⁰ Sayfa 549: *Times* gazetesinin 1 Temmuz 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁷¹ Sayfa 557: *Manchester Guardian* gazetesinin 20 Temmuz 1920 tarihli nüshasına ulaşılamamıştır.

⁷² Sayfa 559: Bu gazeteler ve metinleri tespit edilememiştir.

⁷³ Sayfa 562: Bu İtalyan gazetesi tespit edilememiştir .

⁷⁴ Sayfa 564: Sözkonusu metin *Dersa'âdet* gazetesinin 10 Ağustos 1920 tarihli nüshasında çıkmış olup aşağıdadır:

Birinci Dîvân-ı Harb-i 'Örfinin Qarârı

Birinci Dîvân-ı Harb-i 'Örfî Riyâsetinden:

uvā-yı Milliyye ‘unvānı tahtında ıkarılan fitne ve fesādın mürettib ve müşevviklerinden olduğu ve 31 Mart 335 h dişat-ı m ’ellimesi ‘aabinde Yıldız h m y nunda vuk ’a gelen yağma ve fec yi’de z medħal bulunduğu bey nıyla mazn nen mev f bulunan Eren Köyü’nde K z ’asker’de bir nümerolu köşkte s kin D hiliyye N z r-ı S b k  elli altı yaşındaki Niğdeli H zım Bey bin H san Efendi hağında icr  kılınan muħ keme ve tedik t-ı ‘um miyye neticesinde: m m ileyh H zım Bey ‘indelmuħ keme Brusa v liliğinde bulunduğu eşnada uv -yı Milliyye’nin 11 şubat 336 ta’r hine adar h k mete m d heleleri olmadığını ve ah liye de m d helatta bulduklarından haberi bulunmadığını ve Brusa Meclis-i  d re a’z sından Hüseyin Beyle bir iki kişinin kendisine m r ca’atla uv -yı Milliyye tarafından p ra taleb edildiğini bilbey n verip vermemelerini istifs r etmelerine karşı (ben  stanbul’a gideceğim vermeyiniz) dediğini ve  stanbul’a v r dunda şadr-ı A’zam Paşa ile H rbiyye N z r  Cem l Paşa’ya keyfiyyeti hik ye eylediğini ve m m ileyh Cem l Paşa’ya (bunu yaptırmayınız) dediğini serd ile ink r-ı töhmet eylemekte ise de ba’zı eşh ş-ı b Ğiyye-i ma’lumenin ittiħ d ve ittifağ ederek günü gün cedvel-i tezv rat ile iğfal ve ızl l eyledikleri teba’a-i s d ka-i şah neden bir kısımlı ş fdil ndan ve senelerdenberi ş k vetle me’l f bir ok eşirradan ve habşh nelerden tağliyye edilmiş c nilerden ve teh ir vesilesiyle müslim ve ġayrim slim binlerce biğun hları atl ve imħ  ve m llarını nehb ve yağma etmelerinden dolayı h k mete ta’tb edilmiş ve edilmekte bulunmuş oldukları h lde ele geçirilemeyen ve z ten ötedenberi şerik-i  m l ve ihtir şları bulunmuş olan  ttiħ d ve Terağı cem’iyyet-i m nfesihesi m ntesiblerinden mürekkeb olmak üzere v c da getirdikleri fi’e-i b Ğiyye v s tasıyla bir günü emr-i ‘ liye muğ rın olmayarak ve  n n-i Es si aħk mı hil fına ah liden cebren ‘asker ve p ra cem’ine ve dürlü dürlü isimlerle bir ok vergiler ve cer meler tarħ ve tevzi’ine ve hil fında hareket ve muğ vemet edebilenlere env ’-i işkence ve z lm ve ez y  ve bunların emv l ve eşy sını ġasb ve ġ rete ve bu b bdaki mez bıt-ı h kmiyyede m dellelen tafşil edilmiş olan s ’ir cin y t-ı feci’aya c r’etleri m teħaĐık olduğu ve Brusa’da elli altıncı fira kumandanı olup cer ’im-i  n fadandan dolayı D v n-ı H rbce i’d ma maħk m edilen Bekir S mi’nin uv -yı merĐumenin en h nh r r ’es sından bulunduğu h lde m m ileyh H zım Bey’in uv -yı b Ğiyyenin

hükümete ve ahâlîye müdâheleleri olmadığını ve Brusa'da Kuvâ-yı Milliyye'nin lakırdısı mevcûd bulunmadığını ve Bekir Sâmi'nin Kuvâ-yı Milliyye'nin re'îsi olmadığını ve orada Dâ'ud nâmında bir eşkiyâ bulunup fakat onun da Kuvâ-yı Milliyye'nin re'îsi olduğundan ma'lûmâtı olmadığını beyân ettikten sonra bilâhère tebdîl-i lisân ile Brusa'da Kuvâ-yı Milliyye kumandanının Mehmed 'Alî Bey nâmında birisi olduğunu ve merķûm Mehmed 'Alî Bey'in kendisinin nezdinde geldiğini tahtaṭtur etmeyip kumandanlık dâ'iresinde teşâdüf ettiğini serd ile yekdigerine mübâyin ve ikrâra karîn ifâdâtta bulunmak ve içlerinde hayli zamân evvel bâ irâde-i seniyye-i mülûkâne silk-i celîl-i 'askerîden ihrâc ve hâ'iz olduğu nişânları nez' ve 'uhdesindeki fahri yâverlik rütbesi ref' edilmiş ve maķâm-ı mu'allâ-yı hilâfet ve saltanata ve hükümet-i meşrû'asına 'işyân ve tuġyânı zâhir ve bâhir bulunmuş olan Muştafâ Kemâl'in dahî dâhil bulunduğu (Ankara'da Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyyeti Hey'et-i Muhtereme-i Temşîliyyesine) sernâmesiyle 3 Kânûn-i Sâni ta'rîhinde keşide etmiş olup evrâķ-ı da'vâ meyânında mevcûd bulunan bir kıt'a tebrîk beyännâmesinde (tes'îd-i istiklâl-i yevm-i mes'ûdunun şeref-i hulûlü münâsebetiyle gerek merkez-i vilâyette ve gerek mülhâķatta emsâli nâmesbûķ tezâhürât-ı vaṭanperverâne icrâ ve istiklâl-i millîmizin kemâl-i şân ve şerefle mażhar-ı ebediyyet olması temenniyyât-ı maḥşûşası tekrâr kılınmış olduğu tebrîkât-ı maḥşûşama terdifen 'arzeylerim Efendim) ve Ankara vilâyetine keşide eylemiş olduğu 4 Mart 336 ta'rîhli şifre telgrafında (bugün) Urfa'dan alınan 29 Şubât 336 336 ta'rîhli telgrafnâmeğe göre Kuvâ-yı Milliyye ile Fransız 'askeri arasında müşâdemeler vâķi' olmakta bulunduğu anlaşılıyor. Düşmânlarımızın dürlü dürlü tesvîlât ve müfteriyyât ile menâfi'-i vaṭaniyyemizi ihlâl e çalıştıkları şu günlerde bizim taraftan ta'aruz şüretiyle o havâlîde yeniden hâdişât-ı mü'essife zuhûru pek ziyâde te'sîrât-ı muzırrayı mücib olacağından o taraflardaki kumandanlara tebligât-ı mü'eşşire ve serî'a icrâsı vücûbunun Muştafâ Kemâl Paşa Hazretlerine tebliġi ve Hüdâvendigâr vilâyetine çekmiş olduğu 6 Mart 336 ta'rîhli şifre telgrafnâmede (Dramalı Rızâ Bey'in Biga havâlîsinde bulunması oraldaki hâdişât-ı mü'essifenin men'-i tekerrürü için ittihâz olunan ve olunmakta bulunan tedâbîri işkâl edeceġi mutaşarrıflığın iş'ârâtından anlaşıldığından mümâileyh haķîķaten oralara girecekse men'-i 'azîmeti vücûbunun fırķa kumandanı beyefendiye – ki Bekir

Sāmī bāğısıdır – teblīği) ve yine Hüdāvendigār vilāyetine yazmış olduğu 6 Mart Sene 336 ta’rīhli şifre telgrafında dahī (Ertuğrul ve Millet Yolu gazetelerinin tehyīc-i ezhān edecek yolda neşriyyāt ve taḥrīkātından dāḥil-i vilāyetteki Ermenilerin pek ziyāde korkmakta oldukları Ermenī murahḥaşası şūret-i ḥuşūşiycede yazıyor. Bu gazetelerin bilhāssa şu sırada te’sīrāt-ı muzırrayı mūcib şeyler yazamayacaklarına emniyyetim berkemāl olmakla berāber Muḥyieddīn ve Ziyā Beyleri celbederek tavşiyeye-i i’tidāl ve murahḥāşa efendiye de oraca mūcib-i endīşe bir şey olmadığı ve olamayacağı tarzında idāre-i kelām etmek şūretleriyle kuvā-yı bāğıyyeye şiddet-i mensūbiyyet ve merbūtiyyetini izhār ve ötedenberi merkez-i ḥükūmete ‘arzı mu’tād olan bu mişillü eyyām-ı maḥşūşaya mūte’allik merāsimi hey’et-i bāğıyye-i merķūmeye karşı ve umūr-ı idāreyi erbāb-ı ‘iştānın ellerine tevdi’ ederek kendisine kânūnen bahşolunmuş olan ḥuķūķ ve şelāḥiyyeti ihmāl etmek şūretiyle de merķūmūnun takınmış oldukları ṭavr-ı ‘iştānkārāneyi terğīb ve teşvīķ ve hey’et-i merķūmenin meşrū’iyyet-i teşekkülünü ve ḥükūmet-i seniyyeye karşı takaddüm ve rüçḥānını taşdıķ eylemiş ve binnetice buğātın bu gibi aḥvālden büsbütün şımararak ‘iştān ve tuğyānı ḥaddülgāyesine iştāl etmelerinden dolayı İstanbul’un işgāl-i muvaķķatle başlayan vaz’iyyet-i elīme-i aḥiresinin ḥudūşuna sebebiyyet vermiş olmasına ve mūmāileyh Hāzım Bey’in bundan başka yerlerle dahī telgrafla ba’zı muḥāberāt-ı maḥremānede bulunmuş ise de o gibi telgrafnāmelerin Muhācirīn Mūdīriyyet-i ‘Umūmiyyesi müfettişlerinden ve mūmāileyhin akrabāsından Ma’rūf Bey tarafından ḥalli ve şifre edilmekte ve aşılları ve maḥlūlleri nezdinde alıkonulmakta bulunduğu Dāḥiliyye Nezāret-i Celīlesi’nden iş’ār olunmasına ve yine Brusa vilāyetinde bulunduğu ešnāda şākī-i merķūm Bekir Sāmī ile birlikte mülḥakāt-ı vilāyeti devr ve teftīş eylediğini mu’terif bulunmasına ve mūmāileyh Hāzım Bey’in Dāḥiliyye Nāzırı olduğu sırada kendisi tarafından şādır olduğu muḥākemeten i’tirāf eylediği İkdām gazetesinin 26 Şubāt 336 ta’rīhli ve 8277 nümerolu ve Akşām gazetesinin 29 Şubāt 336 ta’rīhli ve 519 nümerolu nüshalarında münteşir beyānātı yekdiğeriyle mezcedilerek ḥadde-i tedķīkten imrār olundukta: devletin vaz’iyyet-i siyāsiyyesinin ne merkezde olduğuna dā’ir vāķi’ olan su’āle karşı: (Devletçe vaz’iyyet-i ‘umūmiyye-i siyāsiyyemiz iyidir ve günden güne iyileşmektedir. Avrupa maḥbū’ātı ḥaķlarımızı mūdāfa’aya başlamıştır ki bu da

billâssa şâyân-ı memnûniyyettir. Her hâlde ittihâz edilecek muşâlahâ şerâ'itinin müsellemler olan hûkûkumuzu ihlâl edecek bir mâhiyette olmayacağını kavîyyen ümmîd ediyorum.) diye cevâb vererek milletin refâh ve selâmetinin düvel-i gâlibe ile münâsebât-ı hasene te'sîs ve idâmesinde olabileceğini göstermek istediği hâlde beyânât-ı sâ'iresinde ifâdât-ı ânifesi hilâfına olarak (Taḥakküm devirleri çoktan geçmiştir. İnsâniyyet, kavâ'id-i insâniyyete muğâyir hârekatı bundan böyle ve doğrudan doğruya kendisi müdâfa'a edecektir. Binâ'en 'aleyh bizim telâş ve heyecânımıza hiç bir lüzüm ve ma'nâ yoktur. Zâten 'adl ve ḥaqq gibi kavâ'id-i insâniyyete muğâyir muḳarrerât da pâyidâr olamaz.) diyerek mukadderât-ı milletin mevzû'-ı bahs olduğu ve ḥall-i ḳat'îye iḳtirân etmekte bulunduğu bir hengâmde lisân-ı resmî ile 'âdetâ meydân okurcasına beyânâtta bulunması vaz'iyet-i dâhiliyyemiz ḥaqqında sebḳeden istizâha cevâben (vaz'iyet-i dâhiliyyemizde belli başlı mühim bir taḥavvül yoktur. Her tarafta sükûn ve âsâyiş devâm ediyor. Geçenlerde Biga ḥâdişesi şimdi ḥitâma ermiş ve netâyici de hüsn-i şürette ḥalledilmek üzeredir.) diyerek Biga ve civârında vuḳû'a gelen ḥâdişât-ı elîmeden efrâd-ı milletin yekdigerini kemirdiği halde ḳuvâ-yı bâğîyyenin hârekat-ı şaḳâvetkârânelerini setr ve te'vîl edecek şürette idâre-i kelâm etmesi ve (Hükümetle ḳuvâ-yı Milliyye arasındaki münâsebât naşıldır?) su'âlîne (Neşredilen bütün iş'ât hilâfına olarak hükümetle ḳuvâ-yı Milliyye arasındaki münâsebât pek iyidir. Zâten arada ihtilâfa hiç bir sebep yoktur.) ve (Ferîd Paşa zamânında hükümetin evâmiri taşraca infâz edilmemekte idi. Bu i'tibârla şimdiki vaz'iyet naşıldır?) su'âlîne (Hükümetin meşrû' ve ma'ḳûl evâmirinin hepsi taşrada infâz edilmektedir.) ve vilâyâta ğayrimes'ül ḳuvvetleri dağıtmak için bir ta'mîm gönderilip gönderilmediği ḥaqqında irâd olunan su'âle dahî (Böyle bir ta'mîmden haberim yoktur. Rivâyetin ötede beride deverân ettiğine diḳḳat ettim. Bu şây'i'âtı kim neşrediyor. Anadolu ḳuvvetlerini kim dağıtabilir. Ne ben ve ne de Sadr-ı A'zam Paşa buna muḳtedir değiliz. Ḥattâ Muştafâ Kemâl Paşa da buna muvaffaḳ olamaz. Anadolu ḳuvâ-yı Milliyyesi zarûret ile doğmuştur. Her dürlü taz'yîḳ ve istibdâdı ve ḥayâtının taḥt-ı tehdîdde olduğunu görmüş olan Anadolu ahâlîsi hûḳûḳ-ı meşrû'asını muḥâfaza için tedâfü'î bir tavır ve hareket ittihâz etmiştir.) diye cevâb vererek maḥabbe-i âmâlî 'işyân-i vâḳi'î teskîn ve ḥâricen ve dâhilen devletin asâyiş ve emniyyetini ve binnetice ğüştî-i

devletin sâhil-i selâmete çıkmasını te'mîn etmekten 'ibâret olduğunu derkâr ve işâbeti hâdisât-i ahîre-i elîme ile âşikâr olan Ferîd Paşa Hâzretlerinin hükümeti siyâsetinin meşrû' ve ma'kûl olmadığını îmâ ve telmîh ile eşkiyâ-yı merkûmeyi enzâr-i yâr ve ağıyârda teşcî' ve tahrik eylemesi ve Brusa'dan me'zûnan Dersa'âdet'e bilâhère 'avdette kendisi bir vâlî-i vilâyet olduğu hâlde Hârbîyye Nezâret-i Celîlesi Şihhiyye Dâ'iresi Re'îsi 'Îsâ Rûhî Paşa'dan bâgî-i merkûm Bekir Sâmi için tavsiyenâme almak gibi 'uşâta meclûbiyyetini mü'eyyid harekâta ve İstanbul'un işgâl-i muvakkâti günü vapurla Haydarpaşa'ya giderken ba'zı zevât huzûrunda Sarâyburnu önünde lenger endâz olan kuvâ-yı i'tilâfiyye donanmasına karşı (Bu zırhlının topları İstanbul'a ne yapabilir?) diyerek devletin siyâsetini tedvîre me'mûr olanlara kat'iiyen yakışmayacak şûrette bir lisân-i istiḥfâf isti'mâline kıyâm etmesi ve muḥâkemeten vâkî' olan isticvâbâtında da 'işyânın vâkî' olmadığını ve kuvâ-yı milliyye rü'esâsının kimlerden 'ibâret olduğunu bilmediğini söylemesi ve cümle-i işhâdattan olduğu üzere Brusa kuvâ-yı milliyyecileri tarafından vermedikleri taḫdîrde bomba arabası* [*اربابسى yazılmış] üzerine bilirkâb Nâzilli cebhesine gönderilecekleri tehdîdiyle talep olunan beşyüz ve yediyüzelli lirayı vermek iktidârında olmadıklarından bahişle Brusa'da zâhîreci Sâdık Efendi ve sâ'ire taraflarından berây-ı şikâyet telefonla vâkî' olan mürâca'atlarına Hâzım Bey'in (Kuvâ-yı Milliyye'nin sözünü dinlemek lâzımdır. Ben bile bizzât emirlerine müheyyâyım.) diyerek abvâb-ı mürâca'at ve şikâyatı sedd ile ahâlî nazarında Kuvâ-yı Milliyye meṭalibâtının muṭâ' olduğunu ifhâm etmesi delâil ve beyyinât-i ânıfeyi te'yîd ve taḫviyye eylemesine binâ'en mûmâileyh Hâzım Bey'in hatt-ı hümâyûn-ı ahîrde muḥarrer bulunduğu üzere 'işyân ve i'tişâş-ı vâkî'e karşı ittiḫâzına çalışılan tedâbîr-i muşliḫânenin 'aḫîm kalmasını mücib harekâta cür'et edenlerden ve erbâb-ı fesâd ve kıyâmın muḥarrik ve müşevviklerinden olduğuna ḫanâ'at-ı vicdâniyye ḫâşıl olmuş ve Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu'nda vuḫû'a getirilen yağma mâddesine gelince: kendisi Hâḫân-ı Esbak merḫûm ve maḡfûr 'Abdülhamîd Hân Hâzretlerinin zamân-ı saltanatında Dârüssa'âdetüşşerîfe Ağası 'Abdülḡanî Aḡa merḫûmun dâ'iresinde müdâvim bulunmuş ve o vaḫit Mekteb-i Sulṫânî'de taḫşîl ile meşḡûl bulunan maḫdûmuna da aḡa-yı müşârünileyhi velî ittiḫâz etmiş olduğu ve hattâ muntazır bulunduğu şadâret mesnedine maḫşûş elbiseyi de orada ḫâzır bulundurduğu ve bu şûretle

sarāyın nān ve ni‘met-i ‘uzmāsıyla perverşiyāb olmuş bulunduğu hâlde şühūd-ı müstemi‘adan İkinci Muşāhib Cevher Ağa’nın cümle-i ihbārından istidlāl olduğu vechile sarāyda beytütet eden maḥdūmu vāsıtasıyla ḥaberdār olduğu sarāyın aḥvālını Hareket Ordusu müteḡallibesine ifşā etmek şüretiyle onlara ḥulūş* [okuma kesin değil; حلون *ḥulūn* okunacak şekilde yazılmış (sözlüklerde böyle bir kelime yok); ن ve خ noktasız] birle bu sâyede ḥādise-i mü’ellime-i ḥal‘i müte‘ākib başlayan ve tafşilātı zabt-nāmede muşarreh olup taḥliyye için teşekkül etmiş olan komisyon riyāsetini der‘uhde ederek Hareket Ordusu nāmıyla Dersa‘ādet’e bilvürūd ma‘ette’essüf içlerinde meşhūr Bulgar komitası rü’esāsından Sandaniki ve Pança ve Keçe Külāhlı Agvani ile Enver ve Niyāzī ve hempālarından mürekkeb gürūh-ı eşkiyā bulunanların Sarāy-i Hümāyūn’u ve bilcümle ehl-i İslām ve erbāb-ı nāmūsa ebediyyen dāḡ-ı derūn olacak bir tarz-ı mel‘ünānede ümmühātülmü’minin maḡāmında olan ḥarem-i hümāyūn dā’irelerini bile muḡāşara ve sarāyın havāgazı ve elektrik ve su yollarını ve erzākını kāmilen kat‘ ve bilāḡere Sarāy-ı Hümāyūn’a duḡūl ile her tarafını kırarak otuz senelik zīvekār ve pür ihtişām bir maḡarr-ı saltanat olan Sarāy-ı Hümāyūn-ı mezkūrde mevcūd milyarlar kıymetindeki nuḡūd ve mücevherāt ve esliḡa-i nādire ve yirmibeşinci sene-i devriyye-i cülūs münāsebetiyle ḡükümdārān-ı ‘użzām tarafından taḡdīm edilmiş olan hedāyā-yı girānbahā ve yalnız on dört bin pārcası Topkapı Sarāy-ı Hümāyūnu’ndan celb ve Yıldız Müzesi’ne vaz‘ edilmiş bulunan āşār-ı ‘atīka ve eşyā-yı sā’ireyi nehb-i ḡāret eyledikleri kendisi men‘ ve zecri ḡaḡkında tedābir-i mü’eşşire ittihāz edeceḡi yerde bil‘akis o eşnāda korkularından firār etmiş olan sarāyın çilingirlerini süngülülerle celbettirerek mevcūd kapı ve kasaları kırdırmak ve sarāya misāfir olan ḡükümdārān-ı ‘użzāmın iḡāmetine maḡşūş fevḡel‘āde kıymetdār eşyā ile mefrūş ve müzeyyen olup otuz beş kırk odayı ihtivā eden Merāsim Dā’iresi’nin perdelerine varıncaya ḡadar kāmilen yağma ettirmekle meşḡūl olmuş ve bütün ‘Ālem-i İslām nazarında muḡterem ve mu‘azzez olan Sarāy-ı Hümāyūn’a karşı her ‘Osmānlı’nın ifāsına mecbūr olduğu ihtirām ve tekrīm yerine şāyān-ı veleh ve ḡayret ihtirāşāta teb‘an bir çok senelerdenberi sarāyda ḡidmeti mesbūḡ ve ḡattā ba‘zılarının saçları ağarmış sinleri kemāli bulmuş muḡadderātın her tarafını bir Hıristiyan kadını ma‘rifetiyle ve bilāḡere de mezbūre* [*مذبوره *mezbūre* yazılmış] kadının gördüḡü mu‘āmele-i zālīmāneden ve meşelā bir

çoğunun koltuklarında kelâm-ı kadîm ve delâ'il-i hayrâtta mâ'adâ hiç bir şey bulunamayan bu muhadderâna karşı revâ görülen mu'âmelât-ı i'tisâfkârânenen tehâşî ederek (la'net olsun böyle me'mûriyyet istemem) diye terk-i vazîfe etmesi üzerine tedârik olunan iki muhâcir kadını vâsıtasıyla taharriyyât ve tazîyikâta devâm ve bunların üzerlerinde zühûr eden her şey'i alarak yalnız birer baş örtüsü ile ve baş örtüsü bulamayan ba'zı bîçâreleri kendi hırkalarıyla tesettüre mecbûren âh ve figân içinde çıkarttırmış ve cümle-i şehâdattan olduğu üzere kendi âdamlarına taşıttığı büyükçe bir çanta ile sarâya girip çıkmak şüretiyle ancak menâfi'-i şahşiiyesine ve tarz-ı harekâtıyla da komitenin tahşîl ve rızâsına hizmet etmiş ve ezcümle Hâkân-ı Mağfûr Hazretlerinin nezd-i hümâyûnlarında Selânik'e giden en küçük şehzâdeleri 'Âbid Efendi Hazretlerinin bir hafta sonra kendi talebi üzerine Selânik'e gönderilen (Mâh-ı Enver) Kalfalarının Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu'ndan müfâreket ederken şehzâde-i müşârünileyhe 'â'id olmak üzere berâberinde getirmek istediği iki şandûkun götürülmesine mûmâileyh Hâzım Bey ile taht-ı riyâsetindeki komisyon a'zâsı tarafından mûmâna'at olunarak zabt ve müşâdere olunmuş ve mûmâileyhâ Mâh-ı Enver Kalfa'nın sebkededen ricâ ve istirhâmı üzerine ancak eline miqdâr-ı mu'ayyeni ihtivâ etmeyen baştan savma 22 Nisân 335 ta'rîhli bir kıt'a mazbağa verilmiş ve mezkûr komisyon tarafından tevârîh-i muhtelifede tanzîm edilmiş olan mazbağalar mündericâtından müstebân olduğu üzere sarâyın hemân her tarafında mevcûd bulunan ve kırdırılıp açılan şandûk ve dölâb ve kasalarda zühûr eden ve miqdâr-ı sahihi bugün ancak nezd-i ilâhîde ma'lûm olan 'azîm miqdârdaki nuqud ve mücevherâtı teşbît ederken hemân hepsinde bu vechile miqdârı ta'yîn ve taşrih edilmeyerek mechûl bırakılmış ve bu şüretle Sarây-ı Hümâyûn'un yağmakerânına fi'ilen iştirâk eylemiş olduğu istimâ' olunan şühûdun şehâdeti ve bu bâbdaki evrâk-ı tahkîkiyye ve veşâ'îk-i mevcûde mündericâtı ile mertebe-i şübûta vâşıl olmuş olduğundan mûmâileyh Hâzım Bey'in olvechile Anadolu'da Kuvâ-yı Milliyye nâmıyla müteşekkil cem'iyet-i bâğıyyenin muharrik ve müşevviklerinden ve Yıldız yağmakerânının ön ayak olanlarından olmak üzere mücrimiyyetine ve hareketi mülkiyye cezâ kânûnunun kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delâletiyle kânûn-i mezkûrun elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrasına ve elli altıncı ve 'Askerî Cezâ Kânûnnâme-i Hümâyûnu'nun yüz yetmiş birinci ve yüz yetmiş

üçüncü maddelerine muvafık ve mezkûr fıkralarla maddeler dahî (eşhâş-ı müte‘addide bir cinâyet veyâ cünhâyı müttehididen ikâ‘ eder veyâhüd ef‘âl-ı müte‘addideden mürekkebi olan bir cinâyet veyâ cünhada bir takım eşhâşdan her biri cürmün huşulü maqşadıyla ef‘âl-ı mezbûreden birini veyâ bir kaçını icrâ eylerse eşhâş-ı mezkûreye hem fi‘il denilir ve cümlesi fâ‘il-i müstaķil gibi mücâzât olunur.) ve (Her kim bizzât veyâ bilvâsıta teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye ve sekene-i Memâlik-i Maħrûsayı Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî veyâhüd Hükümet-i ‘Osmâniyye ‘aleyhine müsellaħan ‘işyân ettirmek üzere taħrîk edip de maqşadı olan kaźiyye-i ‘işyân fi‘ile çıkar ise i‘dâm ve mādde-i ‘işyânın icrâsına başlanmış olur ise ol kimse on seneden eķall olmamak üzere ķal‘ebendlik cezâsıyla mücâzât olunur.) ve (Her kim Memâlik-i Maħrûsa ahâlîsini ahâlîsini [iki kere yazılmış] yekdiğeri ‘aleyhinde silâhlandırarak muķâteleye taħrîk ve iğrâba veyâhüd ba‘zı maħallerde ğaşb ve ğâret ve taħrîb-i memleket ve ķatl-i nüfus ef‘âlîni ikâ‘a mütecâsir olup da kaźiyye-i fesâd tamâmiyle fi‘ile çıkar veyâhüd mādde-i fesâdın icrâsına başlanmış ... olur ise ol kimse kezâlik i‘dâm olunur.) ve (Gerek müsellaħ ve gerek ğayrimüsellaħ ‘alenen tehâcüm ile ve gerek kesr-i sūr ve ebvâb ile ve gerek eşhâş üzerine icrâ-yı tazyîķ ile müctemi‘an zaħîre ve erzâķ ve emti‘a veyâ eşyâyı yağma ve taħrîb etmek i‘dâm) ve (Yüz yetmiş birinci maddede gösterilen yağma ve taħrîb cinâyeti vuķû‘unda cem‘iyyet içinde bir veyâ bir kaç ön ayak veyâ bir kaç rütbeli efrâd-ı ‘askeriyye bulunur ise i‘dâm cezâsı ön ayak olanlarla en büyük rütbeliler haķlarında hükmolunur.) ‘ibârâtını nâtiķ olduğundan işbu fıķarât ve mevâdd-ı ķânûniyye hükümüne tevfiķan i‘dâmına ve rüfekâ-yı töhmeti haķķında da muħâkemeye devâm edilmesine vicâhen ve müttefiķan ķarâr verildi.

⁷⁵ Sayfa 569: *İleri* gazetesinin 2 Eylül 1920 tarihli nüshasındaki haberin tam metni:

İdâre-i ‘Örfiyye

Büyük Rütbeli Zevâtın İsticvâbı Haķķında Ķarârnamenin Taṭbîķâtı

Maṭbū‘āt-ı ‘Umūmiyye Müdiriyyetinden: İdāre-i ‘örfiyyenin ḥasbelicāb imtidādına ve mu‘āmelece intizām ve iṭrād lüzümüne mebnī idāre-i ‘örfiyye qarār-nāmesinin taṭbīkātınca:

1. Cihet-i ‘askeriyyede mīralaydan müşīrāna, cihet-i ‘ilmiyyede ḥaremeyn pāyelülerinde kāzī‘askerlere, cihet-i mülkiyyede daḥī nezāret müdirlerinden nuzzār-ı kirāma kadar lāḥıḳ ve sābıḳ me‘mūrīnin dīvān-ı ḥarblerce ḥāl-i serbestīde istievāb edilip bunlardan tevḳīfi iḳtizā edenler olduğu ḥālde idāre-i ‘askeriyyenin re’isi bulunan Ḥarbiyye Nāzırı tarafından maḳām-ı şadārete iş‘ār olunarak bilistīzān şerefta‘alluḳ buyurulacak irāde-i seniyye-i cenāb-ı Pādişāhī üzerine tevḳīfi,
2. Vükelālık ḥidmetinde bulunmuş olan zevāt ile vüzerā ve müşīrān ve ferīḳān ve livā paşaların taḥrīren cevāb vermekte muḥtār bulunmaları,
3. Taşrada ‘aynı derecāt-ı me‘mūriyyette bulunanların da mülkiyye veyā ‘ilmiyyeden iseler vāliden, ‘askeriyyeden iseler kumandandan ba‘delistīzān tevḳīfleri Meclis-i Vükelāca taḳarrūr etmiş ve keyfiyyet ledel’arḫ mücebince mu‘āmele ifāsına irāde-i seniyye-i ḥilāfetpenāhī şerefta‘alluḳ buyurulmuş olduğundan maḳām-ı şadāretten devā’ir-i müte‘alliḳesine icrā-yı teblīgāt olunmuştur.

⁷⁶ Sayfa 570: *Times* gazetesinin 14-15 Eylül 1920 tarihli nüshasına ulaşılammıştır.

⁷⁷ Sayfa 580: *Peyām-ı Şabāḥ* gazetesinin 9 Teşrīn-i Evvel 1920 tarihli nüshasındaki “Peyām-ı Eyyām” serlevhalı yazının tam metni (bazı kısımları okunammıştır):

“Peyām-ı Eyyām

Söylesek söz olur, söylemesek derd olur: ma‘hūd Kara Kemāl gibi bir “kara cāhil” evḳāfin başını derdden derde soktu, nedir o bankalar, nedir o şirketler? Değil ḥükümetimiz cihānda hangi ḥükümet vardır ki böyle ticāretle, şarrāflıkla müşemmer ve nāfi‘ bir şürette meşğül olabilsin? Ḥālbuki bu nezāret böyle

vazife, şelâhiyyet ve hattâ kudret hâricinde işlerle meşgûl olmak dâ'iyyesiyle kendi işlerini unuttu, hiç değilse ihmâle mecbûr oldu. Meşelâ bütün o zavâllı vakıf mektepleri ne hâle girdi? Kısmen nasıl kapandı? Hattâ kısmen ne şüretle ortadan kalktı? Ne vaqfullâha ri'âyet edildi, ne de şart-ı vâkıf nazâr-ı i'tibâra alındı. İstanbul ise 'adetâ yazın susuzluktan, kışın kömürsüzlükten olduğu gibi mektebsizlikten dâ'imâ kırılmaktadır. Binâ varken, hâce varken, ve ...* [*bu kısım okunamamıştır] ve odâtı* [*okuma kesin değil] varken (Evkâf Nezâreti) bütün mektepleri böyle söndürdü, şimdi bu yoksulluk içinde Ma'ârif Nezâreti binâ, hâce, bütçede nasıl pâra bulsun da yeniden mekteb-i ibtidâ'î te'sisine çalışsın, zehî hayâl-i muhâl!

Evkâf-ı İslâmiyye hüsni taşarruf edilse o günâ gün emvâl ve emlak ile bu memleketin ma'ârifi de ihyâ kılınır. Fakat 'alelhuşuş bizde hükümet böyle işlerin adı değildir, biz bir cemâ'at-ı islâmiyyeye muhtâcız, bir cemâ'at ki bilfarz bütün vakıf mekteplerini yed-i idâresine alsın, şerâ'it-i vakfiyyeyi tedkîk etsin, ve cihet cihet mevki'-i ta'biğe vaz' eylesin. Emîiniz ki şırf bu sâyede bu mekteplerden çoğunun 'imrân ve ikbâli resmî ve gayriresmî başka bir müzâharata hâcet kalmadan te'mîn edilir.

Siyâseten büyük hatâları olabilir, maqâm-ı meşihatte iken şübhe yok büyük günâhlar işlemiştir, fakat haqqelinsâf söylemek lâzımsa, Evkâf-ı İslâmiyye Hayrî Efendi gibi bir nâzır görmedi. O vakıf hânları, o Dârülhilâfetil'aliyye medreseleri, bütün o muhteşem binâlar o âdamın hasenâtını seyyi'âtime gâlib kılmak için 'adetâ birer âbidedir. Bir kaç Hayrî Efendi daha görmüş olaydı, Evkâf Nezâreti bugün bilhâşşa İstanbul'u öyle ma'mûr bir hâle sokardı ki milletce 'adetâ bir yandan yüzümüzü ağartırdı, bir yandan da bir dereceye kadar refâhiyyetimizi te'mîn eyleydi, çünkü vakıflarımız henüz keşfolunmamış defînelerdir.

⁷⁸ Sayfa 609: İsviçre'de çıkan *La Feuille* gazetesi hakkında malumata ulaşlamamıştır.

⁷⁹ Sayfa 612: Bu defter Muştafâ Hayrî Efendi'nin bugüne intikal eden evrakı arasında mevcut değildir.

⁸⁰ Sayfa 639: Bu defter Muştafâ Hıyırî Efendi'nin bugüne intikal eden evrakı arasında mevcut değildir.

⁸¹ Sayfa 647: Bu metin sayfa 594-595'te geçen metne biraz benziyor.

⁸² Sayfa 648: Bu mektubun aslı Muştafâ Hıyırî Efendi'nin evrakı arasında mevcuttur.

⁸³ Sayfa 651: 'Alî Su'âvî Vakası: 20 Mayıs 1878 tarihinde mahlu' Sultan Murad V.'yi ikamete mecbur edildiği Çırağan Sarayı'ndan kurtarıp tekrar tahta geçirmek amacıyla saraya saldıran 'Alî Su'âvî'nin adamlarının bir kısmıyla beraber Beşiktaş Karakolu'ndan kuvvetleriyle gelip duruma müdahale eden Hasan Ağa (geleceğin Yedi-Sekiz Hasan Paşa'sı) tarafından öldürülmesi. Böylelikle başarısızlığa uğrayan bu teşebbüs sonrasında Murâd V. 29 Ağustos 1904'deki vefatına kadar Çırağan Sarayı'nda ikamete mecbur kalmış; vakaya katılanlar ise çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (ancak idam edilen olmamıştır). Sultan 'Abdülhamîd II.'nin rejiminin müstebit bir karakter kazanmasına bu hadisenin sebep olduğu kabul edilmektedir.

⁸⁴ Sayfa 659: Bu nüsha hakkında malumata ulaşılamamıştır.

⁸⁵ Sayfa 664: Bu nüsha hakkında malumata ulaşılamamıştır.

⁸⁶ Sayfa 674: Arapça metnin tercümesi: "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur." (Nisa Suresi 4:48)

"(Ey müminler!) Ehl-i Kitaptan kafirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." (Bakara Suresi 2:105).

"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farkettiler (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde bunu düşünüp anlarsınız." (Nur Suresi 24:27).

“İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.” (Ankebut Suresi 29:46).

⁸⁷ Sayfa 675: Arapça metnin tercümesi: “Ey iman edenler! Oruç sizden öne gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha iyidir. Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir. (Bakara Suresi 2:183-185).

⁸⁸ Sayfa 675: Arapça metnin tercümesi: “Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harab olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azab vardır.” (Bakara Suresi 2:114).

⁸⁹ Sayfa 700: Arapça metnin tercümesi: “Hepsi bir değildir, ehl-i kitab içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okurlar. Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır.” (Âl-i İmrân Sûresi 3:113).

- ⁹⁰ Sayfa 702: ‘İzzî: 18. yüzyıl Osmanlı tarihçisi ‘İzzî’nin 1744-52 yılları vukuatını kaydeden ve 1784 yılında İstanbul’da basılan eseri.
- ⁹¹ Sayfa 716: 31 Mayıs 1921 tarihli *Peyām-ı Şabāh* gazetesinin okunaklı bir nüshasına ulaşılamamıştır.
- ⁹² Sayfa 720: *Hākimiyyet-i Milliyye* gazetesinin 22 Temmuz 1337 tarihli nüshasındaki metin:

Büyük Millet Meclisinde

5inci ictimâ‘

Türkiyâ-Rusya Muḥâdenet Mukâvelesi ve Afġân Mu‘âhedesi Müzâkerâtı

İki mu‘âhede de dünki ictimâ‘da alkışlarla 207 mevcüddan 201 re’y ile kabûl edildi ve Hâriciyye Vekîli Yûsuf Kemâl Bey Efendi tarafından izâhât verildi.

Büyük Millet Meclisi dün Re’îs-i Şânî ‘Adnân Bey Efendi’nin riyâseti altında ictimâ‘ ederek iki buçukta celse küşâd edildi.

ġayrimüslimlere ‘â’id bedel-i naḡdî kânûnu ḡaḡkında geçen celsedeki ârâ taḡdîk olundu ve (189) zât re’ye iştirâk, (11) redde karşı (178) re’y ile kânûnun kabûl edildiği taraf-ı riyâsetten tefhîm kılındı.

Sonra me’mûrîn muḡâkemâtı için teşekkül eden hey’et-i ‘umûmiyye eşḡâbı tekrâr intihâb olunan zevâtta Saruhan Meb‘ûşu İbrâhîm Şüreyyâ ve Ertuġrul Meb‘ûşu ḡalîl, Brusa Meb‘ûşu Muḡyieddîn Bahâ, Biga Meb‘ûşu Ahmed Beylerin iḡrâz-ı keşret eyledikleri beyân olundu. Ba‘dehu Hâriciyye Vekîli Yûsuf Kemâl Bey, Afġânistân ḡükümeti ve Rusya Şûrâlar Cumḡuriyyeti ile ayrı ayrı ‘aḡdedilen iki kıḡ‘a mu‘âhedenâmenin rûznâmede dâḡil olduğunu ve tercîhan müzâkerelerini teklîf eylemiş ve hey’et-i ‘umûmiyyece kabûl olunmuştur.

Bunun üzerine Kâtib Haydar Bey tarafından Afğânistân ile Türkiyâ Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında mün'aqid mu'âhedenâme ile bunun taşdığine dâ'ir olan lâyiha-i kânûniyye kıra'at ve bundan sonra Hâriciyye Vekili Yûsuf Kemâl Bey izâhât i'tâ eyledi ve [d]edi ki:

Mu'âhedenâmenin muhteviyyâtı hakkında tafşilâta girişmeyeceğim. Ne şüretle 'ağdolunduğuna dâ'ir tafşilât vereceğim. Moskova'ya Bekir Sâmi Beyle gittiğimiz vakit Afğân Muraħħaşı Muħammed Velî Hân'ı orada görmüşük. Kardaş Afğânlılar Moskova'da bizi gözyaşlarıyla karşıladılar. Muħammed Velî Hân Afğân Hükümeti tarafından mu'âhede 'ağdine şelâhiyyetdâr idi. Bu telâki Rusya Şürâlar Cumhûriyyeti ile 'ağdolunan mu'âhedenâmenin imzâ edileceği bir sıraya teşâdüf etmişti. Bu fırsatı kaçırmadık. Muħammed Velî Hân'a mu'âhede 'ağdine tarafdâr olduğumuzu söyledik. Mu'âhedenâme müsveddesini tanzîm ettik. Besmele ile başlayan mu'âhedenâme bilâ [i]'tirâz, 'aynen kabûl olunarak imzâ olundu ve Fâtihâ ile hitâma erdi. (Biz de bilâ münâkaşa kabûl edelim sesleri).

Bu sırada teberrüken bir du'â yapılması hakkında müte'addid sesler işidildiğinden Meclisce taşvib olunarak Erzurüm Meb'ûsu Hâce Nuşret Efendi kürsîye gelerek pek şamîmî ve mü'eşşir bir du'âda bulundu.

Bu du'â Meclis üzerinde pek derin bir te'sîr bıraktı. Sonra mâddelere geçilmesi karârlaştırılmış olduğundan mâddeler okundu. Ve 'aynen bilâ münâkaşa kabûl olundu. Nizâmnâme mücebince ta'yîn-i esâmî şüretiyle hey'et-i 'umûmiyyesi ârâya vaz' edildiğinden re'ylar atılmağa başlandı.

Re'ylar toplanmakta iken taraf-ı riyâsetten Rusya Şürâlar Cumhûriyyeti ile Türkiyâ Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında mün'aqid muħâdenet ve uħuvvet mu'âhedenâmesinin müzâkere olunacağı edildiğinden Kâtib Haydar Bey mu'âhedenâmenin mâddelerini okumağa başladı. Rızâ Nür Bey, Hâriciyye'den gelen tercümeyi okuduğunu, tercümenin ba'zı kelimelerinin tamâmı tamâmına muķâbili yazılmamış olduğundan harfi harfine tercüme teklifinde bulundu. Buna muķâbil Hâriciyye Vekili Yûsuf Kemâl Bey iki zevât

arasında imzâ edilen mu‘âhedenâme metninin Fransızca olmasına ihtilâf hâşıl olursa bu Fransızca metne mürâca‘at olunacağını, maqşad mazâ* [*?imzâ] olduğundan müte‘addid şekilde ma‘naları olan kelimelerin o kadar ehemmiyeti olmadığını söyledi. Bu sırada Erzurüm Meb‘ûşu ‘Avnî Bey tercümede haţâ olup olmadığını daha şarih şüretle söylenmesini teklîf etmesi üzerine Yûsuf Kemâl Bey kat‘î bir lisânla hâyır haţâ yoktur, cevâbında bulundu.

Bu huşûşta müte‘addid zevât söz söyledi. Yûsuf Kemâl Bey eğer tercümede memleketi mutazarrır edecek bir şey varsa Hâriciyye Vekâleti’ni mes’ul etmek lâzım geldiğini böyle bir şeyin olmadığına muşırır olduğunu beyân etti, Necâti Bey (Saruhan) Meclisce mu‘teber olan Hâriciyye Vekâleti’nin sözü olduğunu ve ortada bir mes’ele olmadığını beyân eyledi. Müzâkere kâfi görülerek mâdelere geçildi.

Yûsuf Kemâl Bey, Rusya Sovyet Cumhûriyyetiyle Türkiyâ arasındaki münâsebâtın evvelce izâh olunduğu vechile devâm etmekte ve gittikçe daha ziyâde iyileşmekte olduğunu, Rusya ile bizim uğraştığımız maqşad arasında müşâbehet ve müşâreket bulunduğundan Moskova’ya giden hey’etimizin (9) mâdelik mu‘âhedenâmeye şulh çektiğini ve bilâhere vukû‘bulan bir tekâlifi hey’et-i muraşşamızın Meclis’in icrâ kuvvetini nazâr-ı diqqate alarak reddettiğini, tekrâr Rusya’ya hey’et göndermek icâb eylediğini, arkadaşları Rızâ Nûr Bey ve Fu’ad Paşaların himmetiyle mu‘âhedenin meydâna geldiğini, bu mu‘âhedeği aşıl meydâna getiren sebebin tarafeynin menfa‘atindeki iştirâk olduğunu izâh eyledi.

Bunun üzerine Erzurüm Meb‘ûşu Şâlih Efendi, Rusya Sovyet Hükûmetiyle aramızdaki müşâbehet ve müşâreket mes’elesinin ne olduğunu sordu. Yûsuf Kemâl Bey, iştirâkin siyâsi nokta-i nazardan olduğunu, müstevli devletler haqq-ı hürriyetimizi elimizden almak, bizi pârçalamak istediğini, hâlbuki Sovyet Cumhûriyyetinin milletlerin haqq ve istiklâlini kabûl etmekte olduğu için bu noktadan iştirâk bulunduğunu, yoksa Rusya’nın mesleği komünistliktir, bizimki de komünistliktir demek istemediğini şarâhatle beyân eyledi. Ve sırada

mu'âhedenâmenin Meclis'e gelmesindeki te'hîrin sebebi nedir? diye bir ses yükselmesi üzerine Yûsuf Kemâl Bey, mu'âhedenin Meclis'e sevkinin maqşad-ı maşşûş altında te'hîr edilmediğini kat'î bir lisânla Hâriciyye Vekâleti ve Hükümet nâmına beyân etti ve müzâkere kâfidir sesleri şiddetle iştilmeğe başladı.

'Abdullâh 'Azmî Bey (Eskişehir) ğarb devletlerinin medeniyyet perdesi altında bizim hûkûkumuzu çiğnedikleri bir sırada şarktan bize bir el uzanması âti için berât-ı istihlâldir dedi ve alkışlandı.

Re'îs-i Şânî 'Adnân Bey, mu'âhedenâmenin Batumlular için muzır olmasına binâ'en reddi için Batum meb'ûşlarının vermiş olduğu taqrîr reddedildiğini teblîğ etti.

İzmit Meb'ûşu Sırrî Bey, Batum meb'ûşlarının bu protestosunun kendileri nâmına olacağını, Meclis nâmına söz söyleyemeyeceklerini dermeyân etti.

Sonra müzâkere kâfi görülerek bu hûşûştaki lâyiha-i kânûniyye maddelerinin müzâkeresine geçildi ve maddeler 'aynen kabûl edildikten sonra kânûnun hey'et-i 'umûmiyyesi uşûlen ta'yîn-i esâmî şüretiyle re'ye vaz' edildi. Bilâhère Re'îs-i Şânî 'Adnân Bey, Türkiyâ Büyük Millet Meclisiyle Afgânistân arasında mu'âhedenâme için re'yelerin taşnîf olunduğunu ve (207) zât re'ye iştirâkle cümlesinin mu'âhedenâmeyi kabûl ettiğini tefhîm ve şiddetle alkışlandı.

Sovyet Cumhûriyyeti mu'âhedenâmesi de ta'yîn-i esâmî şüretiyle re'ye konarak re'yeler taşnîfe kadar on beş dakika teneffüs edileceği maqâm-ı riyâsetten tefhîm edildi.

İkinci Celse

Sâ'at dört buçukta ikinci celse açılmıştır. Sovyet Cumhûriyyeti ile mün'aqid muhâdenet ve uşuvvet mu'âhedenâmesi için re'yeler taşnîf edilerek (207) zât

iştirâkle (1) müstenkif ve (5) re'ye karşı (201) re'y ile qabûl olunduğu maqâm-ı riyâsetten bildirildi ve şiddetle alkışlandı.

Bilâhère İstanbul Hanımlar Esirgeme Derneği tarafından gönderilen sırma ile işlenmiş yeşil sancak Meclis'e irâ'e ile taraf-ı riyâsetten teşekkürnâme yazılması taşvib edildi.

Bundan sonra Rusya ile hükümetimiz arasındaki üserâ mübâdelesi müzâkere olunarak mâddeler 'aynen bir redd, bir müstenkife karşı (176) re'y ile qabûl olunarak ve cuma' ertesi günü 'iyd-i millî olmasından dolayı pâzâr ertesi günü sâ'at ikide ictimâ' edilmek üzere sâ'at beş buçukta celse ta'til olundu.

⁹³ Sayfa 728: Arapça metnin tercümesi: "Ey îmân edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhâlde (bunu) düşünüp anlarsınız." (Nûr Sûresi 24:27).

⁹⁴ Sayfa 736: Arapça metnin tercümesi: "Mısır'da artık hakim olmaması ne kötü! Sultanın cevri halkın adaletinden iyi."

⁹⁵ Sayfa 750: Arapça metnin tercümesi: Doğru yolu takip edenin Muhammed ile cennette bulunduğunu düşününce irkildim.

⁹⁶ Sayfa 751: Arapça metnin tercümesi: Hayırla anıldığım zaman sağırlar, şerle anıldığım zaman işitiyorlar.

⁹⁷ Sayfa 753: Arapça metnin tercümesi: "Allah, kendisine ortak koşanı bağışlamaz, bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar." (Nîsâ Sûresi 4:48).

Sayfa 757: Arapça metnin tercümesi: "Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır' diye yazmıştık." (Enbiyâ Sûresi 21:105).

⁹⁹ Sayfa 759: 4 Teşrîn-i Şânî 337 tarihli *Hâkimiyet-i Milliyye* gazetesinin nüshasına ulaşılammamıştır.

¹⁰⁰ Sayfa 765: Arapça metnin tercümesi: Bu metin, Nîsâ Sûresi'nin 46. ayetinde geçmektedir ve “kelimeleri yerlerinden değiştirirler” manasına gelmektedir. (Nîsâ Sûresi 4:46).

¹⁰¹ Sayfa 768: *Yenigün* ve *Le Matin* gazetelerinin gazetesinin nüshalarına ulaşılamamıştır.

¹⁰² Sayfa 779: Arapça metnin tercümesi:

“Eğer bizim hacetimiz sizi alakadar etmiyorsa, parmağınıza retîme (bir şeyi hatırlamak için parmağa bağlanan iplik) bağladığınıza değmez.

Muhtârüşşihâh – reteme – er-retîme ... fî uşbû‘a litutazakkira bihâ el muhâca.”

¹⁰³ Sayfa 789: Bu mektubun aslı Muştafâ Ğayrî Efendi'nin evrakı arasında mevcuttur. Mektubun tam metni:

Türkiyâ Büyük Millet Meclisi Ğükümeti
Dâhiliyye Vekâleti
Emniyyet-i ‘Umûmiyye Müdiriyyeti

Hû

Müsta‘cel ve ğâyet mahremdir

320

Esbâķ Şeyhülislâm Ğayrî Efendi Ğazretlerine

Muhterem Efendim!

Müstaķbeldeki İngiltere'nin yedimizdeki İngiliz üserâsına mezâlim yapıldığından şikâyet ile ‘aleyhimizde cereyan ihdâsına çalıştığı veyâhüd Malta'dan taħliř olunan garnizon kumandanlarımızın tecziyyesini taleb eylediği taķdîrde cevâb verilebilmek için Ğarb-ı ‘Umûmi eşnâsında esîr edilip

(trahom) hastalığının en ziyâde müstevlî bulunduğu mahallerde kaçden iskân edilen ve bu şüretle ni‘met-i başardan mahrûm bırakılan veyâhüd şuver-i sâ’ire ile işkencelere ma‘rûz kalan üserâmıza yapılan binlerce mezâlimin Müdâfa‘a-i Milliyye Vekâlet-i Celîlesi’nce bir dosyası tanzîm edileceğinden Zât-ı ‘Âlîlerinin de bu şüretle kavâ‘id-i beynelmilel ve insâniyyet hîlâfına ma‘rûz kalmaklığınız pek muhtemel bulunan ğayri vicdânî mu‘âmelelerin vekâlet-i müşârünileyhâya bildirilmek üzere ber tafşîl iş‘arını ma‘elihtirâm ricâ ederim Efendim.

Huşûşî

Fî 23 Kânûn-i Sanî Sene
338

Dâhiliyye Vekîli

‘Alî Fethî

[imzâ]

¹⁰⁴ Sayfa 813: Defterdeki son kayıt budur. Şeyhülislâm Muştafâ Hayrî Ürgüblü 8 Ağustos 1922 tarihinde Ürgüb’de vefat etmiştir.

PERSONENREGISTER

‘Abbās Hālīm Paşa	379, 405, 408-10, 429, 454, 456-9, 461, 463, 469, 476-7, 483, 491, 501, 518, 528, 612, 678, 776, 790
‘Abbās Hilmī Paşa (Hidiv-i Mışır)	66
‘Abdül‘azīz (Sultān ‘Abdül‘azīz)	92, 101, 182, 226, 356, 445, 640
‘Abdül‘azīz Çavuş	236
‘Abdül‘azīz Çavuş (Mışır ‘ulemā ve üdebāsından)	283
‘Abdülbākī Bey (Kastamonu'da Hācī‘alīzāde, Fāzıl Berķī'nin birāderi)	658
‘Abdülhālīk Bey (Dāhiliyye Müsteşār ve bilāḥere Nāzırı Muştafā ‘Abdülhālīk [Renda])	512, 516, 520, 751
‘Abdülhālīm Efendi (Şehzāde)	560
‘Abdülḥamīd II. (Sultān)	13, 37, 40, 73, 93, 102, 107, 134, 151, 170, 178, 185-7, 189, [190], 197, [205], 207, 212, 218, [234-5], 246, 256, [289], 363, [364], 367, [369], 508, 587, 599-600-1
‘Abdülḥamīd Rāfi‘ī (Trābluṣşāmlı)	79
‘Abdülḥamīd-i Evvel	99
‘Abdülkādīr Efendi (Kudüslü)	620
‘Abdülkādīr Efendi (Kürd)	398
‘Abdülkādīr Efendi (Seyyid)	196
‘Abdülkādīr Hilmī Bey (Binbaşı)	524
‘Abdülkādīr Kemālī Bey (Meb‘ūs)	714
‘Abdullāh (ḥidmetçi)	405-8, 410, 434, 779
‘Abdullāh (Boşnak ḥidmetçi)	458, 460-1
‘Abdullāh (Taklīzāde)	774
‘Abdullāh (Ulaşlı karyesinden merḥūm)	712

‘Abdullāh Ağa (Tokmakoğlu)	761
‘Abdullāh ‘Avnī Efendi (Muştafā Hıyırī Efendi'nin pederi)	[347, 669], 726-7
‘Abdullāh ‘Azmi Efendi [Torun] (Kütahya Meb‘ūsu, Eskişehir Meb‘usu, Umūr-ı Şer‘iyye Vekīli)	142, 147, 165, 197, 207, 239- 40, 244-5, 292, 404, 618, 633- 4, 638, 640, 643-4, 654-5, 679, 691, 697, 703, 727, 754, 792- 3, 800, 809
‘Abdullāh Bey (Emīr-i Mekke Şerīf Hüseyn'in oğlu)	539, 544-5
‘Abdullāh Bey (Maḥkeme-i Temyiz a‘zāsından)	268, 269, 352-3, 410
‘Abdullāh Bey (Ṭabīb Binbaşı, ‘Abdullāh Efendi adıyla da geçiyor)	737, 741
‘Abdullāh Cevdet Bey	220, 496-7
‘Abdullāh Efendi	8
‘Abdullāh Efendi (Malta’daki)	439, 448-9, 518, 524, 526, 580, 595
‘Abdullāh Efendi (büyük büyük peder naḫībüleşraf)	347
‘Abdullāh Efendi (Gelenbevī ‘İdādīsi Mubşırı)	317
‘Abdullāh Efendi (Hācī)	395-6, 398
‘Abdullāh Efendi (Maḥkeme-i Temyiz a‘zāsından, daha sonra Maḥkeme-i Temyiz-i Hıḫūḫ Re’īsi Ünyeli)	233, 268-9, 352-3, 410, 666, 673, 688, 702, 717, 806
‘Abdullāh Efendi (Nevşehir Evḫāf Me’mūru Ḳayşeriyeli Emīnefendizāde)	721
‘Abdullāh Efendi (sābık Aydın Meb‘ūsu)	220, 224, 246
‘Abdullāh Efendi (Ürgüb’de Hācī)	790, 795
‘Abdullāh Paşa (Kumandan)	191
‘Abdullāh Paşa (İzmir Kumandanı)	125, 127
‘Abdullāh Şabrī Bey	82, 97, 114, 120, 180
‘Abdullāh Şabrī Bey (Hāzım Bey’in dāmādı)	236
‘Abdülḳādir Efendi (āyan a‘zāsından Ferīd Paşa Kabinesi’nde Şūrā-yı Devlet Re’īsi Kürd Seyyid ‘Abdülḳādir Efendi)	196, 398
‘Abdülḳādir Efendi (Ḳudüslü)	620
‘Abdülḳādir Hilmī (Binbaşı)→ ?Hilmī Bey (erkān-ı ḫarb zābiḫānından)	524

‘Abdullaṭīf Efendi (Merzifon Kā’im-i Maḳāmı Fā’iḳ Bey’in pederi)	565
	92, 102, 185-7, 341, 344, 363,
‘Abdūlmecīd (Sultān)	368-9
‘Abdūlmecīd Efendi (Şehzāde ‘Abdūlmecīd)	[264, 324, 495, 567-8], 570,
	[620], 645-[-6-7]-8
‘Abdūlmecīd Sābit Efendi (Muḥāsebeci)	236
‘Abdürrahīm Efendi (Yanya İkinci Mustarzıḳı)	10
‘Abdurrahmān Bey (Māliyye Nāzırı, ‘Abdurrahmān Efendi adıyla da geçiyor)	260-1, 392
‘Abdurrahmān Bey Yūsuf	338
‘Abdurrahmān Efendi	140
‘Abdurrahmān Efendi (Hācī, bu üç birāderin pederi)	751
‘Abdurrahmān Nesīb Efendi (Şeyḫülislam, Nesīb Efendi adıyla da geçiyor)	[4], 43, 45, [47, 54-6, 61, 67, 74, 78, 92, 107, 118, 134, 420]
‘Abdurrahmān Paşa (‘Abdurrahmān Nüreddīn Paşa, Başvekīl,	151-2, [206], 236, [319], 600-
‘Adliyye Nāzırı, ‘Ārif Hikmet Paşa’nın pederi)	1
‘Abdurrahmān Şeref Bey (Ma‘ārif Nāzırı, Vaḳ‘anüvis)	39, 77, 176-7, 238, 262, 267,
	271, 291, 390-1, 417, 461, 519
‘Ābidīn Bey (Lazistān Meb‘ūşu Doktor)	726
‘Ābidīn Efendi (Niğde'den)	636
‘Abūḳ Ahmed Paşa	115, 493
‘Acūz (ḫidmetçi ‘Acūzoğlu Kamilyo)	562
‘Acūz (ḫidmetçinin pederi)	562
Ādem Ağa	615
‘Ādil Bey (Şadāret Müsteşārı)	12, 17, 77, 120, 131, 291
‘Ādil Bey (Dersaadet İstināf Müdde‘i-i ‘Umūmīlerinden, ‘Ārif Bey’in çocuklarının vaşisi)	402-3
‘Ādil Bey→ Hācī ‘Ādil Bey (Hācī ‘Ādil [Arda], ‘Ādil Bey adıyla da geçiyor)	
‘Ādil Bey (‘Ömer Bey’in dāmādı)	810
‘Ādilefendizādeler	679
‘Adnān Bey (Tıb Fakültesi Müdürü, Şiḫhiyye ve Dāḫiliyye	213, 220, 228, 633-4, 637,

Vekîli)	639-40, 642-3, 660
Āgāh Bey (Zühdi Paşa dāmādı Sirozlu Mīralay)	541, 567, 577-9, 649
Āhî Evrān Velî	656
Ahmed (Hâcî 'Osmân'ın oğlu)	644
Ahmed (Mü'ezzîn Hâfîz)	665
Ahmed (müteveffâ MıŖırlı Hâfîz Ahmed bin Maħmūd)	468
Ahmed (müteveffâ MıŖırlının arkadaŖı)	468
Ahmed (Sultān Ahmed Hān bin Meħmed Hān)	107
Ahmed 'Abūk PaŖa → 'Abūk Ahmed PaŖa	
Ahmed Ađa (Avanoslu Hâcî Mevlūd Ađa'nın 'amūcası)	668
Ahmed Ağa (Hâcî)	668, 691, 709, 724, 727-30, 735, 803-4
Ahmed Ağa (Hâcîsüleymānađazāde ađrabādan)	669, 702, 711-2, 724, 729
Ahmed Ağa (Kalinın)	677-8
Ahmed Ağa (Rikābdār)	[613]
Ahmed Ađayef Bey (KaraŖiŖār-ı Ŗāhib Meb'ūsu muħarririnden; sayfa 802'de Ađaođlu Ahmed adıyla da geđiyor)	409, 435, 437, 473, 505-6, 523, 533 539, 578, 790, 796, 802
Ahmed Bey (Belediyye Re'isi)	652
Ahmed Bey (BinbaŖı Serđabīb)	741
Ahmed Bey (Enver PaŖa'nın pederi, Ahmed PaŖa adıyla da geçiyor)	78, 383, 388, 447, 503, 524, 570, 573, 577, 578
Ahmed Bey (İsmā'il Bey'in oğlu)	681
Ahmed Bey (Kīmyāđer)	629, 655
Ahmed Bey (Polis Mūdīr-i 'Umūmīsi, ?Esbak Sivas Vālisi)	482, 526, 580
Ahmed Bey (Nūrī 'Azīz Bey'in Rodos'taki Ŗeriki)	605
Ahmed Bey (Sivas Vālisi, esbak polis mūdīri)	437, 522
Ahmed Ālebi('ĀŖıķpaŖazāde Ta'rīhi'nin Ŗāhibi)	656
Ahmed Cevdet Bey (İkdāmcı)	157
Ahmed Efendi (Avanos Mūdīsi Zekeriyāefendizāde Hâfîz)	679, 713, 802
Ahmed Efendi (Evķāf Me'mūru Antalya)	615
Ahmed Efendi (Hâcî, MuŖafā Hāyri Efendi'nin dayısı)	660, 664, 702
Ahmed Efendi (Kumruzāde MuŖafā Efendi'nin birāderzādesi)	758

belediyye a'zāsından)	
Ahmed Efendi (Müderriş Helliżāde/Çillizāde)	756-7
Ahmed Efendi (Mü'ezzin merhūm)	730
Ahmed Efendi (Nevşehir'de Mekteb-i 'İdādī Müdürī)	683
Ahmed Efendi (Re'is Nakībzāde)	745
Ahmed Efendi (Re'isülmüsevidīn, Tikveşli Yūsuf Efendi maḥdūmu)	357
Ahmed Efendi (Aksarāy Belediye Re'isi)	652
Ahmed Efendi(Fāṭıma Hanım'ın ceddī)	751
Ahmed Efendi (Seğmenoglu; Sekbānoglu ve Sekmānoglu adıyla da geçiyor)	704, 709, 774, 777
Ahmed Efendi (Sivaslı tācir, Hācī Ahmed Efendi adıyla da geçiyor)	515-6, 526, 565, 574-5
Ahmed Emīn Bey [Yalman] (Vaḳit gazetesi şāhibi ve sermuḥarriri, Emīn Bey adıyla da geçiyor)	398, 496-7, 511, 519, 524, 533, 578-81, 583-4, 772, 799
Ahmed Fevzī Paşa (Ḥarbiyye Nāzırı)	212
Ahmed Ḥaḳḳī (oğul)	184, 217, 223, 236, 247, 259, 286, 514, 558, 579, 582, 592, 603, 779-80, 785, 796, 802, 807-809-10
Ahmed Ḥalīm Bey (tüccār Ḥalīm Bey Antalya'da)	619, 644, 680
Ahmed Ḥamdī Efendi (Antalya Müftīsī)	616-7, 636, 666, 691, 737, 808
Ahmed 'İzzet Paşa (Yemen Kumandanı, Erkān-ı Ḥarbiyye Re'isi, Ḥarbiyye Nāzırı ve Nāzırı Vekīli, Başkumandan, Şadr-ı A'zam, Dāḫiliyye Nāzırı Ahmed 'İzzet Furgaç, 'İzzet Paşa adıyla da geçiyor)	35, 122, 124, 270, 313, 322-3, 329, 333, 389-92, 416, 476-7, 479-80, 507, 577, 579, 589, 599, 635-639-42, 646, 649-50, 654, 701, 722, 779
Ahmed Māhir Efendi (Kastamonu Meb'ūsu)	47, 79, 163, 341
Ahmed Nesīmī Bey (Ticāret Nāzırı, Ḥāriciyye Nāzırı Ahmed Nesīmī [Sayman]; Nesīmī Bey adıyla da geçiyor)	56, 82, 97, 99, 110-1, 114, 120, 153-4, 156, 168, 180, 341, 385, 409, 417, 425-6, 434, 438, 440-1, 449, 501, 525, 533, 571, 574, 584

Ahmed Paşa (Çürüksulu, Lazistân Meb'ûs-ı Sâbıkı)	232-3
Ahmed Râsim Efendi (Trâblusgarblı bir genç)	586
Ahmed Rızâ Bey (Rızâ Bey adıyla da geçiyor)	8, 21, 31, 33, 48-50, 56, 59-60, 65, 81, 83, 85, 155-7, 163-4, 175-6, 222, 341-2, 390-1, 447
Ahmed Şerâ'î Paşa	3
Ahmed Şevket Bey (Galatalı Miralay)	525
Ahmed Şükrî Bey (Ma'ârif Nâzır-ı Esbakı)	539
Ahmed Tâhir (Hâcî)	746, 759
Ahmed Tâhir	645
Ahmed Tâhir (Hâcî, MHE'nin dayısı ?Ahmed Tâhir Efendi)	664
Ahmed Tâhir Efendi (Muşafâ Hayrî Efendi'nin dayısı)	630, 660
Ahmed Tevfik Bey (Kırşehirli Jandarma Kumandanı)	711
Akâ Gündüz (Enîs 'Avnî)	502
'Âkif (dâmâd-ı Ahmed Ağa Ürgübağasızâde)	711-2, 722, 728, 735, 774, 790-2, 796, 803
'Âkif Bey (Gâlib Bey'in refîki)	213
'Âkif Bey (Mefrûşât Müdüri) (?Hereke Fabrikası Müdüri Hâcî)	299-300, 304
'Âkif Bey)	
'Âkif Bey (şâ'ir-i şehîr-i müselleme Mehmed 'Âkif Ersoy)	494, 637, 705, 800
'Âkil Muhtâr Bey (Doktor)	71, 709
'Akıllızâdeler	668-70, 694, 696
'Alâeddîn Bey (Mi'mâr)	78
'Alâeddîn Efendi	400-2
Alâ'iyye Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini Dinarlı	624
Alfred (İngilizce Sansör Maltız)	571, 585
Alfred Rüstem	515
'Alî (Rodoslu, Kayıkçı)	608
'Alî Ağa (Cemîlkaryeli Hâcî)	667, 738
'Alî Bey	354
'Alî Bey ('Abdülhamîd II. (Sultân)'nin Tütüncübaşısı, 'Alî Efendi adıyla da geçiyor)	185, 189-90
'Alî Bey (Habsşâne Müdüri Kâ'im-i Maqâm)	409, 414, [416], 425, 428

‘Alī Bey (Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından Hüseynzāde, Hüseynbeyzāde)	82, 111, 120, 153-4, 559
‘Alī Bey (İsmā‘īl Bey oğlu)	682
‘Alī Bey (İsmā‘īl Bey'in büyük birāderi)	681
‘Alī Bey (Karahişār-ı Şāhib Meb‘ūsu)	524
‘Alī Bey (Kör)	640
‘Alī Bey (Nevşehirli)	672
‘Alī Bey (Ürgüb Bidāyet Maḥkemesi Başkātibi)	707
‘Alī Çavuş (Çavuşinli)	716
‘Alī Cenānī Bey (‘Ayıntab Meb‘ūsu)	30, 154-5, 541, 759
‘Alī Efendi	644, 649
‘Alī Efendi (‘Ādilefendizāde)	679
‘Alī Efendi (Avanoslu Ḥasan'ın ḥafīdi)	724
‘Alī Efendi (Germirli)	745
‘Alī Efendi (Ḥācī, Muştafā Bey'in eniştesi)	744
‘Alī Efendi (Isparta Reji Müdürü Bahrī Efendi'nin? hemşirezādesi)	630
‘Alī Efendi (İçağasızādelerden Yüzbaşı)	800-1
‘Alī Efendi (Kayseriyeli)	653
‘Alī Fetḥī Bey→ Fetḥī Bey (Sofya Sefiri, Sābıķ İstanbul Meb‘ūsu, Dāḥiliyye Nāzırı (‘İzzet Paşa kabinesinde) Dāḥiliyye Vekīli (TBMM) ‘Alī Fetḥī [Okyar])	
‘Alī Fıtrī Bey (Miralay)	461
‘Alī Fu‘ād Bey (Mābeyn Başkātibi ‘Alī Fu‘ād [Türkgeldi])	263, 289, 309, 314, 327, 336, 338-40, 342, 344, 346, 350, 360, 370
‘Alī Fu‘ād Paşa	650, 720
‘Alī Gālib Paşa (Muştafā Ḥayrī Efendi'nin pederinin İstanbul'a ilk gittiğinde evkāf müşīrligine ta‘yīn olunan)	726
‘Alī Ḥaydar (Hz. ‘Alī)	626
‘Alī Ḥaydar Bey (Meclis-i A‘yān A‘zāsı, Evkāf Nāzırı, Mekke Şerīfi ‘Alī Ḥaydar Bey, Şerīf ‘Alī Ḥaydar Bey adıyla da geçiyor)	12, 287, 289-92

‘Alī Hāydar Efendi (Maḥkeme-i Temyīz-i Hūkūḥ Re’īs-i Evveli, Fetvā Emīni, üstād-ı muḥterem, Hāydar Efendi adıyla da geçiyor)	142, 206, 218-9, 230, 234-6, 238, 246, 357, 378
‘Alī Hāydar Efendi (‘Adliyye Nāzırı ‘Alī Hāydar Efendi [Arsebük])	480
‘Alī Hāydar Bey (Midḥatpaşazāde ‘Alī Hāydar Midḥat)	28
‘Alī Himmət Efendi (Amasya Kādīsı)	638
‘Alī İḥsān Paşa (Livā, Birinci Ordu Kumandanı ‘Alī İḥsān Sābis)	522, 562, 746, 748, 752, 797
‘Alī Ḳabūlī Bey (Baḥriyyeli)	189-90
‘Alī Kaptan (Küçük Arslan refīḳi)	708
‘Alī Kemāl Bey (Peyām-ı Şabāḥ Sermuḥarriri, Dāḫiliyye Nāzırı)	4, 236, 390, 392, 418, 493, 497, 515-6, 529, 531, 580, 636, 714
‘Alī Kemālī Bey (Mülkiye Müfettişi)	653
‘Alī Münif Bey (Manastır Vālī-i Sābıḳı, Ankara Vālisi, Haleb Vālisi, Nāfi‘a Nāzırı ‘Alī Münif Yeğenağa)	180, 234, 237-8, 247, 261, 341, 409, 431, 435, 445, 463, 482, 515, 524, 576-9, 693, 710, 724, 742, 791
‘Alī Nizāmī Paşa (Nāfi‘a Nāzırı)	329
‘Alī ‘Oşmān Bey (Trabzon Meb‘ūsu, ? Çorum Meb‘ūsu)	162, 165, ?169-70
‘Alī Paşa	123
‘Ālī Paşa	459
‘Ālī Paşa (Şadr-ı A‘zam)	102
‘Alī Refīḳ Paşa (Teşrīfāt-ı ‘Askeriyye Nāzırı Ferīḳ)	203, 339
‘Alī Rızā Bey (Isparta Müdde‘ī-i ‘Umūmīsi, Rızā Bey adıyla da geçiyor)	622, 696
‘Alī Rızā Efendi (Aksaraylı Nisārīefendizāde)	708
‘Alī Rızā Efendi (Avanos Kādīsı)	742
‘Alī Rızā Efendi (Kırşehir Meb‘ūsu; ‘Alī Rızā Bey adıyla da geçiyor)	80, 148
‘Alī Rızā Efendi (Koçişār Müftisi)	158
‘Alī Rızā Paşa (Baḥriyye Nāzır-ı Sābıḳı Birinci Ferīḳ a‘yāndan	400, 598

âhîren Şadr-ı A‘zam)	
‘Alî Rızâ Paşa (Ġarb Ordusu Kumandanı a‘yândan Ġarbiyye Nâzır-ı Esbakı)	191-3
‘Alî Su‘âd (oġul; Su‘âd adıyla da geçiyor)	184, 217, 223, 238, 247, 259, 286, 445, 506, 512, 532, 541, 563, 576, 579, 589, 615, 621, 654, 679, 681, 690, 693, 698-701, 705, 709, 712, 720, 722-3, 731-2, 734, 745, 760-2, 766, 772, 785, 790, 792, 796-7, 810
‘Alî Su‘âvî	651
‘Alî Vehbî Efendi (Selânik Ticâret Re’îs-i Sâbıkı)	613
‘Alî Zülfiķâr Efendi (Antalya Telgraf Müdiri)	636
‘Alî ‘Ulvî (Varto Kâ’im-i Maķâmlıġından müsta‘fî)	609
Almanya İmparatoru	116
Almanya Sefri	278
Amerikalıların Filipin Vâlî-i Sâbıkı	298
‘Âmil Çelebi (Konya'dan)	637, 687
Amiral Kaltrop (Amiral Calthorpe)	480
Ananyas Efendi	166
Andon Dimizof Efendi (Manastır İstînâf A‘zâsından)	10
Antalya İtalya Konsolosu	618
Appa (Maltız, İngiliz askeri müte‘ahhidlerinden, Apa adıyla da geçiyor)	483
A‘râbî	508
‘Arabsun Müftîsi	683
‘Ârif (hîdmetçi)	208
‘Ârif Aġa (Jandarma mülâzımlıġından mütekâ‘id Hamidli)	651
‘Ârif Bey (büyük kayınbirâder, Maķkeme-i Temyîz a‘zâlıġından mütekâ‘id)	154, 207-8, 216, 403, 425
‘Ârif Bey (Mardinî)	136
‘Ârif Efendi (Binbaşı)	527, 566
‘Ârif Efendi (Maķkeme-i Şer‘iyye Başkâtibi)	707, 774, 783

‘Ārif Fāzıl Efendi (Amasya Meb‘ūsu)	29
‘Ārif Hı̄kmet Paşa (‘Abdurrahmānpaşaazāde, Dāmād, āhiren Kāmıl Paşa kabinesinde ‘Adliyye Nāzırı)	152, 206, 219, 225, 234, 236, 240, 246, 260, 319, 389, 392
‘Ārif ‘İşmet (Biga Meb‘ūsu)	16
‘Ārif Paşa (Dīvān-ı Harb Re’isi Mırlivā)	214, 216, 221-2, 224
‘Ārif Paşa (Ürgüblü, Aḥmed Fevzī Paşa’nın pederi,	212
‘Abdülhamīd II. zamānında İstanbul Merkez Kumandanı)	
Aristidi Paşa (Zirā‘at ve Ticāret Nāzırı)	42-4, 50, 73, 95-6, 118, 134-5, 250
Arpacızāde Hāce merḥūm	693, 756
Arslan Ġāzī→ Kılınç Arslan Ġāzī	668, 716, 727, 757
Artin Musdabcıyan Efendi	282
Āşaf Bey (Hakkāri Meb‘ūs-ı Sābıķı)	750
Āşaf Tal‘at Bey (Kars Mutaşarrıfı)	697
‘Āşık Paşa	656, 658-60, 662
‘Āşım Bey (Hāriciyye Nāzırı)	42-3, 48, 50-[1], 53-4, [56], 63-[4], [66], 68[-70], 74-[6]-7, 80, [84], 90, [95-6], 101, 103-5, 109, 116-8, 127, 130, 133-5, 167, 179
‘Āşım Bey (Harḫūḫ Kā’im-i Maķāmı)	468
‘Āşım Bey (Konya İstınāf Müdde‘i-i ‘Umūmī-i Sābıķı)	270
‘Āşım Bey (Meclis-i Meb‘ūsan Kātibi, Meb‘ūsan Başkātibi)	54, 215
‘Āşım Bey (Mülkiyye Kā’im-i Maķāmı)	472
‘Āşım Efendi (Merkez Mu‘āvini)	11
‘Āşım Faḫrī	802
‘Āşım Paşa (bundan otuz sene muķaddem Hāriciyye ve ‘Adliyye Nāzırı)	293
‘Āşır Bey (Antalya Mutaşarrıf ve Kumandanı, Teke Mutaşarrıf ve Kumandanı adıyla da geçiyor)	616, 618, 623, 625-6, 628, 666-7
‘Aşķī Nā’ilī Bey (Antalya’da İstiḫbārāt Müdiri, ‘Aşķī Bey ve Şeyḫnā’iliefendizāde adıyla da geçiyor)	611, 616-7, 620, 622, 636, 666, 680, 686, 693, 697, 710,

	754, 785
‘Aṭā Bey (Niğde Meb‘ūsu Sābık Şihhiyye ve Dāhiliyye Vekīli)	640, 644, 680, 683, 721-2, 792
‘Aṭā Efendi	611
‘Āṭıf Bey	29, 385
‘Āṭıf Bey (Ankara Meb‘ūsu)	453-6, 523, 693
‘Āṭıf Bey (Kāal‘a-i Sultāniyye Meb‘ūsu)	319
‘Āṭıf Bey (Makriköyü’nde dişçi, Zeytün Kumandanı Es‘ad Bey’in oğlu)	564
‘Āṭıf Bey (merhūm)	200
‘Āṭıf Efendi (Ankara ‘ulemāsından Meb‘ūs Hācī)	638-9
‘Atiyye Sultān	592-4, 596
‘Avnī (birāderzāde Rızā’nın oğlu Maḥmūd ‘Avnī)	107, 162, 217, 249, 299, 591, 788, 799, 801-2
‘Avnī Efendi (Muştafā Ḥayrī Efendi'nin pederi)	[347, 665], 669, [688], [720], 726-7, [729, 742, 755, 767, 777]
Avusturya Sefiri	74, 284
‘Ā’işe ‘ämme	669
‘Ā’işe Hanım (Münīb Efendi'nin hemşiresi, Cebecizāde İsmā‘īl Efendi'nin zevcesi)	727
‘Azīz	641
‘Azīz (Çankırü, Karslı İbrāhīm Bey'in birāderi)	525
‘Azīz Bey (Manastır Nāfi‘a Müdirliğinden müteḳā‘id)	243
‘Azīz Bey (Ra‘uf Bey'in eniştesi)	634, 726, 742
‘Azīz Bey (Reji Müfettişi)	762
‘Azīz Efendi (Şu‘be Re‘isi)	798
‘Azīz Efendi (Hindli Şeyḥ’in telāmizinden Şeyḥ)	469, 484
‘Azmī Bey (‘Adliyye Müsteşarı)	339
‘Azmī Bey (Beyrüt Vālisi Sābık)	388
‘Azmī Bey (Giridli)	609
‘Azmī Bey (Kırkkilisa Mutaşarrıfı Sābık)	237
‘Azmī Bey (Polis Müdiri)	317

Bāb-ı ‘Ālī Kumandanı (?Ḥasan Ḥāce)	381
Bahā Bey (‘Adliyye Müsteşārī Çerkesşeyḫizāde)	638
Bahā Bey (Mülāzım)	224
Bahā’eddīn Bey (Mülāzım)	216
Bahā’eddīn Şākır Bey (Doktor)	151, 385, 806-7
Baḫrī Efendi (Dā’ire-i Meşīḫat Me’mūrīn Ḳalemi Müdürī Sābık)	197, 637
Baḫrī Efendi (Isparta Reji Müdürī)	630
Baḫrī Efendi (Maḫkeme-i Temyiz-i Ḥuḳūḳ Dā’iresi a’zāsından Sivas’ta)	674, 792, 797
Basarya Efendi (Nāfi’a Nāzırı)	177, 270
Başımām Efendi	368
Başrī Bey (Debre Meb’üşu)	14
Başrī Bey (Erkân-ı Ḥarbiyye Ḳā’im-i Maḳāmı, Esbak Ḥarbiyye Nāzırı mevḳūf bulunan rüfekādan Cevād Paşa’nın dāmādı)	519, 527, 548, 566, 572
Başrī Bey (Ma’ārif Nāzırı Reşīd Paşa’nın oğlu)	603
Bayram Fehmī Bey (Ḳayşeri Mutaşarrıfı)	653, 668
Bedreddīn Bey	542
Bedrī Bey (Diyārbekir Vālisi)	470, 513, 533, 542, 577
Bedrī Bey (Ḥaleb Vālī-i Sābıkı)	388
Bedrī Bey (Polis Müdür-i ‘Umūmīsi)	346
Behcet Bey	611, 618, 624, 629, 633, 636, 644, 670, 808-9
Behcet Bey (Ardahan Mutaşarrıfı)	687
Behcet Bey (Isparta Mutaşarrıfı)	147, 284
Behcet Bey (Kengürü Meb’üşu)	9
Behcet Bey (Mülkiyye Müfettişi)	633
Behic Bey (Şimendüferler Kumandanı Mīralay)	632-4
Bekir Ağa (eşrāftan, Kırşehir Meb’üşu Müfīd Efendi’nin birāderinin kayınpederi)	651, 654, 659-60, 697, 726
Bekir Efendi (Maḫkeme-i Şer’iyye Başkātibi)	748
Bekir Sāmī Bey	631, 641, 676, 687, 692, 776

Benet (Kaptan Bent nām İngiliz Yüzbaşısı John Godolphin Bennett)	570
birâder (Sivas'taki)(MHE'nin büyük birâderi Hakkî Bey)	688
Bohor Efendi (Meclis-i A'yân a'zâsından)	765
Boşo Efendi (Sâbık Serfiçe Meb'ûşu Georgios Bousios)	240-2
Bostânî Efendi (a'yândan)	148
Bostânî Efendi (Zirâ'at Nâzırı)	329, 336
Bulgar Murahhâşı	306
Bulgar Zâbiği	571
Bunarlav (Mister) (Bonar Law)	550-2, 554, 556
Burhâneddîn Bey (Kırşehir Jandarma Kumandanı)	569
Burhâneddîn Efendi ('Abdülhamîd Hân maḥdümü)	93, 189, 207
Ca'fer Çelebi (Bursalı)	692
Ca'fer Efendi	154
Ca'fer İlhamî Bey (Başmüdde'î-i 'Umûmî Başmu'âvini)	260
Câhid Bey (Hüseyn Câhid Yalçın)	30, 173, 180-1, 251, 280, 282, 288, 385, 439, 443-4, 447, 449, 464, 510, 518-9, 523, 531, 536, 561-2, 567, 574, 576, 578, 580, 584
Câmi' Bey (Ankara'nın Roma Mümeşşili)	593, 597, 784
Camızof	510
Çarıkof (Rusya Sefiri)	76
Câvid Bey (Mâliyye Nâzırı, Nâfi'a Nâzırı)	11-2, 21, 24, 30, 34, 42, 54, 56, 61, 64, 69-70, 72, 81-2, 87, 97-9, 102, 106, 108-11, 114-8, 120-1, 123-4, 140, 148, 151, 158, 173, 175, 179-81, 184, 251, 280, 282, 293, 297, 315, 318-20, 390, 392, 510, 561, 574, 597, 600, 603-4, 661, 669, 689, 769

Câvid Bey (Nevşehir Kâ'im-i Mağâmı)	669, 681
Câvid Bey (Niğde Jandarma Binbaşısı)	769
Câvid Efendi (Evkâf Me'mûru)	689
Cebecizâdeler	669, 726-7
Celâl (Doktor)	396, 400, 402, 670
Celâl (Niğdeli Hâzım Bey'in mağdûmu)	634
Celâl Bey (Aydın Vâlî-i Sâbıkı, Esbak Dâhiliyye Nazırı)	206, 213, 221, 224-5, 239
Celâl Bey (Doktor, Ta'rîh Mu'allimi Niyâzî'nin birâderi, Burdur Hilâl-ı Aḥmer Hastahânesi'nin Serṭabîbi)	626
Celâl Bey (İkṭişâd Vekîli)	635, 699, 714
Celâl Bey (Mîralay, Samatya Garnizon Kumandanı)	527, 541, 543
Celâl Bey (Zirâ'at ve Ticâret Nâzırı)	248, 251, 253, 267, 289, 298, 305, 310, 313, ?696
Celâl İsmâ'îl Paşa (Muşafâ Hayrî Efendi'nin ṭabîb-i müdâvimi, Celâl Paşa adıyla da geçiyor)	396, 400, 402, 598
Celâl Korkmazof (Sovyet)	720
Celâl Nürî Bey (Âtî ve İleri gazeteleri sermuḥarriri Celâl Nürî İleri Bey)	390, 392, 398, 495, 525, 569, 759, 799
Celâleddîn 'Ârif Bey (Meclis Re'îsi, Celâl 'Ârif Bey adıyla da geçiyor)	634, 643, 649-50, 784-5
Celâleddîn 'Ârif Bey (Sa'id Ḥalîm Paşa'nın vekîli)	413
Çelebi Efendi → Veled Çelebi Efendi	304, 388, 515, 661
Celîl (İbrâhîmağazâde)	667
Celîl Bey	463
Cemâl 'Azmî Bey	806-7
Cemâl Bey (Başmüdde'î-i 'Umûmî)	605
Cemâl Bey (Dâhiliyye Nâzırı)	405-8, 421
Cemâl Bey (İstanbul Muḥâfızı)	310, 319-20, 331, 344
Cemâl Bey (Maṭbû'ât-ı Hâriciyye Kâlemi ketebesinden)	223
Cemâl Bey (Teşrifâtçı)	338
Cemâl Efendi (Niğde'den)	640
Cemâl Efendi (Yüzbaşı)	527
Cemâl Oğuz Bey	572, 580

Cemâl Paşa (Adana Vâlisi Vekîli, Bağdâd Vâlisi, Bahriyye Nâzırı Büyük Cemâl Paşa, Cemâl Bey adıyla da geçiyor)	37-8, 57, 59, 66, 251, 316, 320, 360, 388, 590-1, 645
Cemâl Paşa (Küçük, âhîren Hârbiyye Nâzırı, Mersinli Mehmed Cemâl Paşa)	491, 523-4, 666
Cemâleddîn Efendi (Hâcîbektaş-ı Velî Çelebisi)	652, 661
Cemâleddîn Efendi (Şehzâde)	506
Cemâleddîn Efendi (Şeyhülislâm-ı Esbak, Cemâleddîn Mollâ adıyla da geçiyor)	46, 133-4, 140, 170-1, 194, 204-6, 234, 256-8, 269, 337, 348
Cemîl Bey (Halebli)	387-8
Cemîl Bey (Mektûbcu)	131, 271
Cemîl Efendi	692
Cemîl Mollâ ('Üryanîzâde)	174-5, 333
Cemîl Paşa (Topuzlu Tabîb Şehremîni Nâfi'a Nâzırı, Şeyhülislâm Cemâleddîn Efendi'nin dâmâdı)	85, 268-9, 275, 317, 337-8, 507
Cemîle Sultân	93
Cenâb Şahâbeddîn Bey	567
Cevâd ('Ârif Bey'in çocuğu)	403
Cevâd Bey	646
Cevâd Bey (Ankara Düyün-ı 'Umûmîye Müdür-i 'Umûmîsi)	644, 646
Cevâd Bey (Başkâtib)	256
Cevâd Bey (Bern Sefiri)	635, 798
Cevâd Bey (Bolu Meb'ûşu)	610
Cevâd Bey (Esbak Dersa'âdet Merkez Kumandanı Mîralay)	523, 557, 575, 773-4, 783, 801
Cevâd Bey (Müdde'î-i 'Umûmî)	420
Cevâd Bey (Müstantık, Hasan Cevâd adıyla da geçiyor)	426-7, 430
Cevâd Paşa (Esbak Hârbiyye Nâzırı Erkân-ı Hârb-ı 'Umûmîye Re'îsi, âhîren Diyârbekir Ciheti Kumandanı)	491-3, 519, 523-4, 527, 548, 566, 572, 577, 612, 773, 794
Cevâd Paşa (Şadr-ı Esbak merhûm)	218
Cevdet Bey (Ankara Vâlisi? Van Vâlisi?)	439, 463, 482, 522-3, 592
Cevdet Bey (Âmedci)	98
Cevdet Bey (Ankara Vâlisi)	443
Cevdet Bey (Van Vâlisi)	437, 599

Cevdet Paşa (Sultân ‘Abdülhamîd devri ‘Adliyye Nâzırı)	151
Çivioğlu	624
Ciyoliti (İtalya Başvekîli Giovanni Giolitti)	568
Cumâlî Efendi (Konya Evkâf Müdürlüğinden ma‘zûl)	623
Çar (Rus Çarı)	116
Çiçerin (Jorj)	720
Çörçil (Winston Churchill)	768
Danail (Nevşehir'den Doktor)	805
Dâniş Bey (Dâhiliyye Nâzırı)	172
David (Bidâyet a‘zâsından)	11
Da‘ûd Ağa'nın Paşa Muştafâ Efendi	665, 699
Dervîş Ağa (Elhâc)	665
Dervîş Bey (Siroz Meb‘ûsu)	27
Dervîş Efendi (Karşlı, Mersin Cezâ Re‘îsi)	10
Dibi Zuvini (Umûr-ı Siyâsiyye Müdürî İtalyan Mîralay)	612
Dilârâ	369-70
Dilâver Efendi (Niğde'den)	640
Dilberzâde Efendi (a‘yândan)	148
Dimistokli Efendi	308
Dinari	592
Doço (Râhib)	48
Ebûlğayr Efendi ‘Âbidîn (Müftî)	590
Ebûl‘ulâ Bey (Meşîhat Mektubcusu Ebûl‘ulâ [Mardin])	275, 349, 354, 356-7, 373, 472, 566, 589, 592, 601, 604, 607, 611, 639-40, 686-7, 689, 695, 701, 722, 744-5, 774, 779, 797
Ebûzziyâ Tevfîk Bey	8-9, 237
Ebûzziyâzâde Velîd Bey	495
Edhem Bey (‘Alîbuçukzâde)	794

Edhem Bey (Menteşe Meb'ûsu)	788
Edhem Bey (Mutaşarrıf)	632-3
Edhem Bey (Zirâ'at Nâzırı)	516
Edhem Efendi	357
Edhem Efendi (eşrâftan)	652
Edhem Paşa (Harbiyye Nâzırı)	4
Edhem Paşa (Müşîr)	208
Edîb Bey	592
Edîb Bey (İstanbul Polis Müdür-i 'Umûmîsi)	73, 140
Edîb Efendi (Merkez Me'mûru)	405-9
Edîb Servet Bey	589, 597
Edirne Mevlevî Şeyhi	289
Edward Grey (Sir, İngiltere Hâriciyye Nâzırı)	298, 302-3, 306, 312
Eflâklının Hâfız	668
Eftim (Keskin Mitropolid Vekîli Papa)	783, 786
Eftim Efendi (Hâcî)	786
Ekmekçi (?=Sucuoğlu/Sucuzâde Hâcî Mehmed Efendi)	707, 767
Emîn Ağa (Karın'dan)	667, 790
Emîn Bey (Gazeteci)→ Aḥmed Emîn Bey [Yalman]	398
Emîn Bey (Üçüncü Şu'be Müdürü Hüsnî Bey'in kayınpederi)	701
Emîn Bey (Dârülfünûn mu'allimlerinden, Niğdeli, Sâbık Niğde Meb'ûsu)	716
Emîn Bey (Doktor)	634
Emîn Bey (Erzurûm Vâlisi)	76
Emîn Bey (Kâ'im-i Maḳâm müteḳâ'idlerinden komşu)	398-9, 408
Emîn Bey (Levâzım Müdürü)	312-3
Emîn Bey (Şadâret Müsteşârı)	346
Emîn Bey (Seccâdecibaşı)	36, 44, 46, 78, 344
Emîn Bey (Şiḫhiyye İdâresi Müdürü)	722
Emîn Efendi (Fâṭıma Hanım'ın pederi kızâttan)	750
Emîn Efendi (Hâce)	747
Emîn Efendi (İçel Meb'ûsu)	162
Emîn Efendi (Polis Mektebi Kavânîn Mu'allimi)	17

Emîn Paşa (Nevşehirli Doktor)	605
Emîn Usta (Aşçızâde Muştafâ'nın dâmâdı na'iband)	709
Emîne Hanım	695
Emîne Hanım (Cebecizâde)	669
Emîne Hanım (pederin vâlidesi)	727
Emîr-i Mekke (Şerîf Hüseyn, Hüseyn Paşa adıyla da geçiyor)	381, 460, 539, 545-6, 697
Emrullâh (Kayşeri Ahz-ı 'Asker Kâlemi Re'îsi)	626
Emrullâh Efendi (Ferseklîb Meb'ûşu Ma'ârif Nâzırı)	8, 23, 25, 42-4, 56, 69, 74-5, 80, 82-3, 97, 99, 104-5, 110, 114, 118, 135, 180, 220, 224, 231, 338
Enîs 'Avnî Bey (muḥarrirînden, Akâ Gündüz adıyla da geçiyor)	524
Enver Paşa (Ḥarbiyye Nâzırı, Enver Bey adıyla da geçiyor)	78, 107, 239-40, 251, 334, 349-50, 361-2, 374, 381-5, 447, 464, 481, 503, 521, 524, 536, 538, 570, 573, 577-8, 591, 602, 605, 763, 773
Ermeni Patriği	567
Es'ad Ağa (eşrâftan)	651, 655, 660
Es'ad Bey → Maḥmûd Es'ad Efendi (Defter-i Ḥâkânî Nâzırı)	
Es'ad Bey (Ḥâcî Ḥasan Efendi'nin maḥdûmu)	738
Es'ad Bey (Yaḥyâ Bey'in birâderi)	650
Es'ad Bey (Zeytûn Kumandanı, 'Âṭîf Bey'in pederi)	564
Es'ad Efendi (Fetvâ Emîni)	105
Es'ad Efendi (Şeyḫülislâm)	261, 305, 313, 322, 329, 345, 356
Es'ad Ḥaydar Bey (Ḥalîl Bey'in vekîli)	585
Es'ad Paşa (Draç Meb'ûşu)	40-1
Es'ad Paşa (Göz Ṭabîbi, Meḥmed Es'ad Işık)	503, 505-6, 513, 523, 525, ?566, 696
Es'ad Paşa (Çanakkal'e Kumandanı Kemâl Es'ad Paşa)	491
Es'ad Paşa (Kumandan, Atina'da esîr)	325

Es'ad Paşa Toptānī	529
Eşref Edīb (şair 'Ākif'in refiği Eşref Edīb [Fergan])	637
Evliyā (aşçı Ümmühān Kādīn'ın birāderi Kahveci Şālih'in oğlu)	795
Evliyā Efendi (Beyoğlu Bidāyet Maḥkemesi Re'isi, Dersa'ādet İstīnāf-ı Hukūk Re'isi, Şūrā-yı Evkāf Re'isi, Evkāf Nezāreti Mu'āvini, Müsteşār Hācī)	16-7, 109, 128, 174, 188-9, 206-7, 216, 218-9, 225, 236, 259, 275, 282-5, 288, 300, 312, 332, 354, 358, 599, 603, 605, 622, 779
Eyyüb (Mürsel Paşa'nın neferi)	548
Eyyüb Efendi (MHE'nin dayısı Aḥmed Tāhir Efendi merḥūmun mücāzlarından)	660
Eyyüb Şabrī Bey (Batumlu Mülāzım)	454
Eyyüb Şabrī Bey (Ohrili, Kahramān-ı Hürriyyet Eyyüb Şabrī [Akgöl])	15-6, 23, 30, 49, 56, 59, 61, 82, 85, 111, 151, 153-4, 180, 201, 280, 310, 319, 341, 456, 617, 619, 639-40, 642-3, 651, 654, 697, 750, 798, 804
Fāhir Bey (Fevzī Bey maḥdūmu, 'Abdülḥamīd II. (Sultān)'nin kerimesi Şādiyye Sultān'ın zevci Midḥat'ın birāderzādesi)	170, 272
Faḥreddīn Ağa (Burdur Belediyye Re'isi Çilzāde Faḥreddīn Bey)	624, 630
Faḥreddīn Ağa (Dārüssa'āde Ağası)	18
Faḥreddīn Bey	612
Faḥreddīn Bey (Konya Vilāyeti 'Adliyye Müfettişi)	701, 710
Faḥreddīn Bey (Kumandan, ?Beşinci Kolordu Kumandanı Faḥreddīn Paşa)	632-3, 694
Faḥreddīn Bey (Ma'ārif Nāzırı)	507
Faḥreddīn Paşa (Beşinci Kolordu Kumandanı, Faḥrī Paşa adıyla da geçiyor)	747, 751, 759
Faḥrī Bey ('Adliyye Müfettişi)	703
Faḥrī Bey/Efendi (Nevşehir Cezā Re'isi, Kayseriyye Şulḥ	617, 632, 656, 661, 665-6,

Hâkimi)	671-2, 677, 681, 684-5, 696, 699-700, 707-8, 724, 741, 743-4, 747, 755-6, 761, 763, 766-7, 798
Faḥrî Bey (On İkinci Kolordu Kumandanı)	632, 677
Faḥrî Paşa→ (Beşinci Kolordu Kumandanı Faḥreddîn Paşa)	
Faḥrî Paşa (Medîne-i Münevvere Kumandanı Ferîḫ Faḥreddîn [Türkkan] Paşa)	461, 486, 499, 521-2, 558, 561-2, 564, 572, 575, 578, 580, 757-8
Fâ'îḫ Bey (Doktor)	577-81
Fâ'îḫ Bey (Edirne Meb'ûsu Aḥmed Fâ'îḫ Bey [Kaltakkıran])	491, 499, 524
Fâ'îḫ Bey (Hâḫân-ı Sâbıḫ'ın kurenâsından)	289
Fâ'îḫ Bey (Merzifon Kâ'im-i Maḫâmı)	523, 533, 558, 565-6, 569, 571, 576
Fâ'îḫ Bey (Mûsîka Kumandanı)	340
Fâ'îḫ Bey (Muḥâsebeci Niğdeli Muḥyîeddînefendizâde)	747
Fâ'îḫ Bey (Üsküdar Mutaşarrıfı)	58-9, 66
Fâ'îḫ Kemâl (Karçova Mu'âvini)	11
Farflato (Alman üserâsından İngilizce hocası, Filato adıyla da geçiyor)	444, 447, 451, 454
Faṭîn Efendi	635, 646
Fâṭıma Hanım (Cebecizâde)	669
Fâṭıma Hanım (Emîn Efendi'nin kerîmesi)	750
Fayşal (Emîr)	551, 554-5, 590-1
Fâzıl Berḫî Bey (Doktor)	513, 523, 548, 577, 579, 582- 3, 666
Fâzıl Efendi (Maḥmûd Mâhir Efendi'nin pederi Hâcî)	669
Fazlî bin Meḥmed Câye (Ülkünlü Kapudân)	452
Fehmî Efendi	777-8
Fehmî Efendi (Umûr-ı Şer'îyye ve Evḫâf Vekîli)	634, 638, 667, 689, 802
Ferîd Bey (Antalya'da Şiḫhiyye Müdîri Ḥasan Ferîd Bey)	611, 671
Ferîd Bey (İttihâd ve Teraḫḫî Cem'îyyeti muraḥḫaşlarından, Konya Muraḥḫaşı)	442, 496, 505, 533, 538

Ferīd Bey (Mâliyye Vekîli, İstanbul Meb‘ûsu)	608, 654, 690, 755
Ferīd Bey (Yüzbaşı)	606, 609
Ferīd Efendi (Kâdî)	610-1, 613
Ferīd Paşa (Arnavud)	157
Ferīd Paşa (Dâmâd, Şadr-ı A‘zâm, A‘yân Re‘îsi, Hâriciyye Nâzırı)	51, 134, 138-9, 149, 156, 178-9, 196, 218, 391-2, 398, 418, 422, 426, 476-8, 493, 495, 498, 500, 503, 531-2, 542, 548-9, 563, 577, 598, 602, 636, 650, 768
Ferīd Paşa (Müteveffâ)	594
Ferīd Paşa (Sultân ‘Abdülhamîd II. devrinde Şadr-ı A‘zam Avlonyalı Meḥmed Ferīd Paşa)	600
Ferīdün (Manyasîzâde Refîk Bey'in oğlu)	603
Fethî Bey (Manastır Kumandanı, Trâblusgarb Erkân-ı Hâriciyye Re‘îsi, Sofya Sefiri, Sâbık İstanbul Meb‘ûsu, Dâhiliyye Nâzırı (‘İzzet Paşa kabinesinde) Dâhiliyye Vekîli (TBMM) ‘Alî Fethî Okyar, Fethî Paşa adıyla da geçiyor)	113-4, 120, 166, 316, ?320, 391, 409-11, 417, 436-7, 439, 443, 452, 459-60, 463, 482, 499, 504, 510, 522-4, 533, 542, 548, 560-1, 576-7, 583, 591, 601-2, 608, 633, 641, 719, 728, 747, 756, 773, 782, 785, 787, 789, 794, 806-808
Fethî Bey (Merkez-i ‘Umûmî Kâtib-i ‘Umûmîsi ?) Alî Fethî Okyar)	343-4
Fevzî Bey (Ġâlib Paşa dâmâdı)	170
Fevzî Paşa (Müdâfa‘a-i Milliye Vekîli Kavaklı)	531, 640, 645
Feyyâz Bey (Yozgad Meb‘ûsu)	743-4, 747
Feyzî Baba (Atacı, Hâcîbektaş babalarından)	651
Feyzî Bey (Diyârbekirli, Diyârbekir Meb‘ûsu)	454, 473, 503, 523, 527, 533, 566, 676, 748, 785
Feyzî Bey (Nâfi‘a Vekîli)	791-2, 800, 808
Fikret Bey (Kozan Meb‘ûsu ve Müşîr Fu‘âd Paşa'nın dâmâdı)	743-4, 747
Filato (Alman üserâsından tercüman) => Farflato (Alman	

üserâsından İngilizce hocası, Filato adıyla da geçiyor)

Filip (kahve şahibi)	294
Fransa Sefiri	298
Fransızca Direktörü (La Föy Gazetesinin İsviçre'deki)	609
Fraster Nilan (İngiliz)	768
Frenk kadını	364
Fu'ad Bey (Ankara Kumandanı)	782
Fu'ad Bey ('Askerî Teķâ'üd Sandığı Muķāsebecisi)	17, 287
Fu'ad Bey (Da'vā Vekili)	629
Fu'ad Bey (Finike- Kā'im-i Maķāmı, Rusçuklu Rızā Bey'in oğlu)	614
Fu'ad Bey (Kā'im-i Maķām)	326
Fu'ad Bey (Posta ve Telgraf Nezāreti Telgraf Umuru Müdiri)	213-4, 245
Fu'ad Paŗa (Müşir)	156, 174, 417, 744
Fu'ad Paŗa (Kavalalı Mehmed 'Alī Paŗa'nın oğlu Sa'id Paŗa Mıŗır Vālisi iken İstanbul'da Şadr-ı A'zam)	459
Ġālib (Kayınbirāder, Burdur Meb'ūsu Mühendis, Niđde Kısım ve Kırşehir Sermühendisi, bizim Ġālib adıyla da geçiyor)	142, 207-9, 213, 215, 217, 617, 636, 640, 651-2, 660, 666, 673, 686, 689-90, 692, 699-700-1, 704, 729, 735, 740-2, 769, 792-3, 800
Ġālib Bahtiyār Bey	610
Ġālib Bey	1, 80
Ġālib Bey (Esbak Haleb Vālisi)	256
Ġālib Bey (Kaysəriyye Meb'ūsu ?Karesi Meb'ūsu yerine sehven)	174
	8, 155, 163, 185, 236-7, 261,
Ġālib Bey (Niğdeli, a'yāndan)	270
Ġālib Bey (Niğdeli, Selānik'te 'Adliyye Müfettiŗi)	166
Ġālib Bey ('Umūm Jandarma Kumandanı)	707, 789
Ġālib Efendi (Karesi Meb'ūsu)	30, 45-6, 169, 221-2, 225, 228, 246, 414, 416

Ġalib Kemālī Bey	599, 602-5
Ġalib Pařa (Evķāf Nāzır-ı Esbaķı merhūm, ?‘Alī Ġalib Pařa)	170, ?726
Ġalib Paşa (Konya Vālisi)	725, 774
Ġanī Bey (Denizli Meb‘ūs-ı Sābıķı Frařerli)	197-8, 207, 239, 292
Ġanī Bey (Sivas Muraķķařı)	523, , 565, 569, 571
Gavro (General)	554, 590
Ġāzī Aķmed Muķtār Pařa (Re‘īs-i A‘yān, Maķmūd Muķtār Pařa’nın pederi; Ġāzī Pařa, Ġāzī Muķtār Pařa adıyla da geķiyor)	8, 53, 133-5, 167-8, 171, 174, 196-7, 205, 242, 264, 289
Göziye? (Hizmetķi)	399
Ĥabīb Bey (Bolu Meb‘ūsı)	5-7, 16, 37-8, 54, 57-60, 106, 140-1, 157-8, 170, 221, 224, 226, 231, 233, 261, 288, 409-10, 434, 440-1, 452, 456, 458-60, 462-3, 466, 471, 482, 487, 490, 505, 507, 510, 513, 520-2, 530, 533, 541-3, 547-9, 560-1, 563-4, 567, 571, 573, 583, 585, 691, 603, 605, 620, 722
Ĥāce Bey (Ĥāce Bey Cāmi‘-i řerīfi)	656
Ĥācī ‘Ādil Bey (Ĥācī ‘Ādil [Arda], ‘Ādil Bey adıyla da geķiyor)	15-6, 23, 30-1, 36, 44-5, 47, 49-50, 54, 56, 59-60-1, 63-4, 66, 80-1, 91, 105-6, 110-1, 113-5, 118, 120-3, 125, 127, 129-31, 134-6, 151, 153-4, 158, 166, 170, 175, 180, 200, 202, 215, 220, 223-4, 228, 231, 239, 248, 250-1, 253-4, 267, 274-8, 280-4, 288, 291, 295-6, 299, 305, 310, 314, 318-23, 341, 411, 435, 451, 456-7, 462, 464, 485-6, 500,

	522, 525, 574, 576, 578, 581- 2, 584, 623, 689
Hâcî Aḥmed→ ?Aḥmed (Hâcî)	526, 678
Hâcî Aḥmed Efendi (Muştafâ Ḥayrî Efendi'nin dayısı)	664, 702, ?727
Hâcî Aḥmed Efendi (Sivaslı tâcir)→ Aḥmed Efendi	
Hâcî 'Âkif Bey (Hereke Fabrikası Müdürü, ?→ Mefrûşât Müdürü 'Âkif Bey)	299-300, 304
Hâcî 'Alî (Pehlivānoğlu)	679
Hâcî 'Alî Ağa (Cemîl kıaryesinden)	667, 738, 740
Hâcî 'Alî Bey (Yaḥyâ Bey'in pederü)	651
Hâcî 'Alî Efendi (Muştafâ Bey'in 'amûcazâdesi hem de eniştesi)	744
Hâcî Bektaş-ı Velî	659-60
Hâcî Bektaş-ı Velî Çelebisi Efendi	652
Hâcî Bey→ Hâcî 'Âdil Bey	
Hâcî Bey	631
Hâcî Bey (Fetvâ Emîni Mu'âvini)	105
Hâcî Bey (Maḥkeme-i Şer'iyeye Başkâtibi)	743
Hâcî Bey (Yaḥyâ Bey'in 'amûcazâdesi)	650
Hâcî Dervîş (Nâ'il Efendi merḥûmun pederü, Temenni'deki Kılınc Arslan Ğâzî Türbesi'nin kubbelerini inşâ ettiren)	668, 727
Hâcî Efendi (Belediyye Başkâtibi)	630
Hâcî Efendi (Ekmekçi Sucuzâde)	707
Hâcî Efendi (Tatar)	730
Hâcî Ḥamdî Bey (Selânik Telgraf Başmüdüri-i Sâbıķı)	224
Hâcî Ḥamdî Efendi	661
Hâcî Ḥüseyin Bey(?Ḥüseyin Bedreddîn Bey)	772
Hâcî Ḥüseyin Bey (Üsküdarlı)	673, 693
Hâcî Ḥüseyin Efendi (Sucuzâde)→ Ḥüseyin Efendi (Hâcî Kıuḫ Efendi dâmâdı Sucuzâde Hâcî)	
Hâcî Ḥüseyin Efendi (Terzizâde)→ Ḥüseyin Efendi (Terzizâde Hâcî Ürgüb'den)	
Hâcî İlyâs Efendi	694

Ḥācī Kara Efendi→ Ḥasan (Ḥācī ‘Abdurrahmān Efendi’nin pederi mazinneden Ḥācī Kara Efendi)	
Ḥācī Muştafā Ağa (Beşiktaş’ta Fünūnlı)	726
Ḥācī Muştafā Bey (Beykozlu)	79-80
Ḥācī Muştafā bin Kadrī (Ürgüblü Çavuş, Beşiktaş Dā’ire-i ‘Adliyyesi’nde müstaḥdem)	9
Ḥācī Muştafā Efendi (Ankara Meb‘ūsu)	47, 107, 143, 635, 638
Ḥācī Muştafā Efendi (Muştafā Ḥayrī Efendi’nin dayısı)	102, 703, 730
Ḥācī ‘Ömer Efendi (Dinar Belediye Re’isi)	630
Ḥācī ‘Osmān	644
Ḥācī ‘Osmān (Dayızāde)	757
Ḥācī ‘Osmān Efendi (Şekerzāde)	757
Ḥācī Yūsuf Efendi (‘Akıllıoğlu, ‘Akıllızāde adıyla da geçiyor)	678, 690, 701, 743, 761, 764, 784
Ḥācī Yūsuf (Sucuoğlu)	752
Hācım Bey (Karesi)	762
Hādī Bey (Şeyḫ Sünūsī Yāveri)	622
Hādī Paşa (Sevr Sulhunu imzalamaya giden)	559
Hādī Paşa (Erkân-ı Harbiyye Re’isi Vekīli)	131, 146
Ḥāfız Aḥmed bin Maḥmūd (müteveffā Mısrılı Müslūman)	468
Ḥāfız Bey (‘Adliyye Vekīli)	666
Ḥāfız Bey (Paşa) (Çiftlik adı)	623-4
Ḥāfız Ḥaḳḳī Bey	35
Ḥāfız Ḥaḳḳī Bey (Dāmād-ı Şehriyārī, Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından, Erkân-ı Harbiyye Re’is-i Sānisi)	85, 195-6, 239, 275, 289, 291, 362
Ḥāfız Ḥüseyn Efendi (Babayan ḳaryesinin imāmı; Ḥācī Ḥüseyn Efendi adıyla da geçiyor)	666, 668, 669, 750
Ḥāfız Lütfullāh Efendi (Maltepe’de mandıra sahibi)	708
Ḥāfız Meḥmed Bey (‘Adliyye Vekīli)	634, 654, 689, 702
Ḥāfız Meḥmed Bey (Trabzon Meb‘ūsu)	781, 783
Ḥāfız Meḥmed Efendi (Antalya’da cāmi‘-i ‘atīḳin imām ve ḫaṭıbi Tunkalızāde)	616
Ḥāfız Murād Efendi	616

Hâfîz Paşa→ Hâfîz Bey (Paşa)	
Hakḳî (Sapançalı)	381-3
Hakḳî Bey (? Babanzâde ?Hâfîz Hakḳî)	319
Hakḳî Bey (Cîb-i Hümâyün Kâtibi)	362
Hakḳî Bey (Darbhâne Müdîri)	8
Hakḳî Bey (Evḳâf Müsteşârı)	177, 271
Hakḳî Bey (Evḳâf Tahîrîrât Müdîri)	17
Hakḳî Bey (Isparta Meb'ûs-ı Sâbıkı)	270
Hakḳî Bey (Babanzâde)→ İsmâ'îl Hakḳî Bey (Babanzâde)	
Hakḳî Bey (Muştafâ Hayrî Efendi'nin liebeveyn birâderi merhûm, Rızâ Bey'in babası, Selânik'te Bidâyet Hukûk Re'îsi)	199, 212, 259, 423, 801
Hakḳî Bey (Samsun Rûsûmât Müdîr-i Sâbıkı)	770, 782
Hakḳî Bey (Sandıklı Belediyye Re'îsi İbrâhîm Hakḳî)	631
Hakḳî Cemâl (Büyük Millet Meclisi Hâriciyye Vekâleti me'mûrlarından)	597, 603, 607, 610, 616, 619, 683
Hakḳî Efendi (Müfîd Efendi'nin dayısı Kırşehir Meclis-i İdâre a'zâsından eşrâftan)	653-4, 656-7, 659
Hakḳî Paşa (Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası Re'îsi Amasya Meb'ûsu İsmâ'îl Hakḳî Paşa)	40
Hakḳî Paşa (Niğde Meb'ûsu)→ İsmâ'îl Hakḳî Paşa (Niğde Meb'ûsu, Hakḳî Paşa adıyla da geçiyor)	
Hakḳî Paşa (Şadr-ı A'zam İbrâhîm Hakḳî Paşa)	12, 14, 21, 24, 29, 31, 36, 46, 62, 69, 92, 97, 137, 176, 195, 226-7, 243, 250-1, 253-5, 266, 278, 280-1, 296, 306, 316, 319, 321, 362, 489
Hâlet Bey (Kemah'ta Sağıroğluṭâhirpaşazâde, Erzincan Meb'ûsu)	147, 389, 629, 687, 691, 736, 771
Hâlid (Hâzret-i Hâlid)	362, 369-70
Hâlid (Maḥmûd Şevket Paşa'nın birâderi)	198
Hâlid Ağa (Demirtaş'tan)	667
Hâlid Bey (Avanos Kâ'im-i Maḳâmı)	675, 710
Hâlid Bey (Nâzîma Sultân zevci)	362

Ḥālid Bey Ğurķānī (Trāblusġarblı)	592, 596
Ḥālid Efendi (Āsitāneli, ‘Avrathıŝār Cezā Re’ısi)	11
Ḥālid Ḥāmī Bey (Bor Belediiyye Re’ısi)	798
Ḥālid Ḥūrŝid Bey (Baŝmābeyinci)	263, 289, 300, 325-6, 336, 339
Ḥālid Ziyā Bey (Mābeyn-i Hümāyūn Baŝkātibi ‘Uŝŝākizāde	8, 18, 46, 52, 62, 68, 74, 91,
Ḥālid Ziyā [Uŝaklıgil])	119, 130, 132, 138-9, 159-60,
	264
Ḥālīde Edīb Hanım	515, 640
Ḥālīl (Ulaŝlılı ‘Abdullāh merḥūmun oĝlu)	712
Ḥālīl Bey (Doktor Yüzbaŝı Ḥarpūtlu)	443, 519-20, 543, 559
Ḥālīl Bey (İbrāhīm Paŝa’nın ‘amūcası)→ Ḥālīl Paŝa	682
(Nevşehirli Dāmād İbrāhīm Paşa’nın birāderi)	
Ḥālīl Bey (İttiḥād ve Teraķķī Fırķası Re’ısi, Meclis-i Meb’ūsan	16, 24-6, 30, 33-5, 54, 59, 91,
Re’ısi, Ŝūrā-yı Devlet Re’ısi, Esbaķ ‘Adliyye, Ḥāriciyye ve	94, 97, 112, 130, 134-8, 140,
Dāḥiliyye Nāzırı, Menteŝe Meb’ūsu) [Menteŝe]	147, 149-50, 151, 153-6, 158-
	61, 166-8, 170, 175-7, 206-9,
	256, 280, 299-300, 310, 321-4,
	327, 329, 335, 340, 344, 353,
	356, 370-1, 373-4, 381, 385,
	386, 395, 409, 413, 435, 460,
	500-1, 515, 521, 524, 530,
	562, 571, 580, 584-5, 597, 680
Ḥālīl Bey (merkez kumandanı)	346
Ḥālīl Bey (mütevelli ķā’im-i maķāmı)	682
Ḥālīl Bey (polis müdür-i ‘umūmīsi mīralay)	395
Ḥālīl Çavuş	623
Ḥālīl Efendi	803
Ḥālīl Efendi (Cemā’at-ı İslāmiyye Re’ıs-i Sānīsi)	613
Ḥālīl Efendi (Ürgüb Belediiyye Re’ısi Dervīŝaġazāde)	672, 675-6, 685, 721, 742, 750
Ḥālīl Efendi (Ḥācī)	665
Ḥālīl Ḥālid Bey (Ankara Meb’ūsu Ḥālīl Ḥālid	148, 162
[Çerkesŝeyḫizāde])	
Ḥālīl Ḥilmī Efendi (Sivas Maḥkeme-i Temyiz-i Şer’iyye	673

Dâ'iresi a'zâsından)	
Ḥalîl Ḥilmî Efendi (Karaḥiṣâr Meb'ûṣu)	632
Ḥalîl Ḥâce (Eneki Ḳaryesi imâmı)	674
Ḥalîl İbrâhîm (Ürgüblü ḥademedden)	312
Ḥalîl Nâcî Efendi (Zirâ'at Bank Müfettiṣi Kırşehirli)	726
Ḥalîl Paṣa (Ergirili, Beyrut Vâlî-i Esbaḳı)	164
Ḥalîl Paṣa (Nevşehirli Dâmâd İbrâhîm Paṣa'nın birâderi)	682
Ḥalîl Reṣâd Bey (Paris'te Şadâ-yı İslâm gazetesi nâṣiri)	598
Ḥalîm Bey (Sa'îd Ḥalîm Paṣa'nın oḒlu)	775
Ḥalîm Bey (Sâmîpaṣazâde, Sezâ'î Bey'in birâderi a'yândan 'Adliyye Nâzırı)	81, 83-6, 101, 164, 169-72, 174, 205-6
Ḥalîm Bey (Tüccâr)→ Aḥmed Ḥalîm Bey (Antalya'da tüccâr)	
Ḥalîm Paṣa (Sa'îd Ḥalîm ve 'Abbâs Ḥalîm Paṣaların pederi)	459, 508
Hallacyan Efendi (Nâfi'a Nâzırı, Posta Nâzırı)	21, 25-6, 34, 143-4, 170, 180, 184, 213, 220, 224
Ḥamdî (Müsevvid Ḥâceefendi)	659
Ḥamdî Bey (ErtuḒrul Meb'ûṣu 'Oṣmânzâde)	795, 799
Ḥamdî Efendi (Ḥâcî)	661, 681
Ḥamdî Efendi (Küçük, Antalya Meb'ûṣu, Mekteb-i Ḳuzât mu'allimlerinden)	9, 41, 56, 80-1, 325, 333, 341, 357
Ḥamdî Efendi (Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından Ḳayseriyyeli)	75, 142, 276
Ḥamdî Efendi (Mekteb-i Ḳuzât kâtibi)→ ?Ḥamdî Efendi (Maḥkeme-i Temyîz a'zâsından Ḳayseriyyeli)	237
Ḥamdullâh Şubḥî Bey (Ma'ârif Vekîli)	642
Ḥâmî Bey ('Aṭiyye Sulṫân'ın zevci Dâmâd-ı Şehriyârî, Aḥmed Rızâ Bey'in hemşirezâdesi)	155, 397, 399, 589-90, 592, 594, 596, 604-5
Ḥâmî Şerîf Efendi (Müftî) (Bor Belediye Başkanı Ḥalîd Ḥâmî Bey'in pederi)	798
Ḥâmid Bey (Cemâlpaṣazâde)→ Ḥâmid Cemîl Bey	590-2
Ḥâmid Bey (Ḥaleb Meb'ûṣu)	167
Ḥâmid Cemîl Bey	589-94, 597, 602
Hamîd Bey (Dâḥiliyye Müsteṣârî)	755
Hamîd Bey (Polis Müdür-i 'Umûmîsi)	562

Hammer (ta'rîhçi)	450, 560
Hârûn Efendi	703
Hasan (Avanoslu)	724
Hasan (Hâcî 'Abdurrahmân Efendi'nin pederi mazinneden Hâcî Kara Efendi)	751
Hasan (Başköylü İbrâhîm Ağa'nın dâmâdı Jandarma Süvarisi)	742
Hasan (Tahrîrât Kâtibi Çopurzâde)	675, 750, 785, 790, 793, 799
Hasan Başrî Hazretleri	474
Hasan Bey (Ankara'da Meclis-i Meb'ûsan Re'îsi Vekîli)	634, 644
Hasan Bey (Arnavud)	153
Hasan Bey (Hâcî Nûrî Bey'in maḥdûmu)	793
Hasan Bey (Mâliyye Vekîli)	755
Hasan Cevâd Bey (Müstantık)→ Cevâd Bey (Müstantık)	
Hasan Efendi (Baltacızâde, Nûrî Efendi'nin babası)	731, 776
Hasan Efendi (Defterdâr Müttekâ'idi Hâcî)	802
Hasan Efendi (Es'adağazâde Hâcî)	676, 731, 738-9, 757, 797
Hasan Efendi (Hâcîbektaş-ı Velî Naḥşî Şeyḥi) (?Hasan Efendi (Yahşi Şeyḥi))	684-5
Hasan Efendi (Medâris Müdür-i 'Umûmîsi Nevşehirli)	730
Hasan Efendi (Müdür, Emîn Efendi'nin birâderi)	751
Hasan Efendi (Müdür, Yesârî Efendi'nin kayınpederi)→ ?Hasan Efendi (Müdür, Emîn Efendi'nin birâderi)	771
Hasan Efendi (Nevşehirli)	644
Hasan Efendi (Ürgüb Evkâf me'murluğuna ta'yîn olunan Mucur me'muru)	703, 728
Hasan Efendi (Yahşi Şeyḥi)	661
Hasan Esîr Efendi (Meḥmed Paşa maḥdûmu doktor)	338
Hasan Fehmî (Serbestî gazetesini muḥarrir-i maḥtûlü)	4
Hasan Fehmî Bey (Gümüştâne Meb'ûsu)	643, 799, 808
Hasan Fehmî Bey (Sinob Meb'ûsu ve Müftîsi)	14, [271], 409, 454, 467-8, 470, 486, 520, 525
Hasan Fehmî Efendi (Kâdîzâde Mar'aş'tan)	635
Hasan Fehmî Efendi (Sürre Emîni)	274, 332

Hasan Fehmî Efendi (Trabzon Merkez Ceza Re'isi)	684
Hasan Ferîd Bey (Antalya Şihhiyye Müdürî)→ Ferîd Bey (Antalya Şihhiyye Müdürî)	
Hasan Hüseyin (Böcckoğlu)	735
Hasan 'İzzet Paşa (tüccâr Arnavud Mâlik Bey'in kayınpederi)	589-90, 593, 599, 604, 640
Hasan 'İzzet Paşa (Ordu Kumandanı)	362
Hasan Niyâzî (metindeki nota göre Hüsni-Niyâzî şeklinde iki farklı kişi de olabilir)	795
Hasan Nûrî Bey	684
Hasan Paşa (Beşiktaş Muhâfızı Yedi Sekiz Hasan Paşa)	651
Hasan Rızâ Paşa (Hâdîde Meb'ûsu Ferîk)	416, 572
Hasan Şabrî Efendi (On Birinci Fırka Müşâvir-i 'Adlîsi)	619
Hasan Zekî (Üsküb İstînâf A'zâsı Mülâzımı)	10
Hasan Ziyâ Paşa	519
Hasîb Efendi (Ürgüb Reji Me'mûru)	731
Hasîb Paşa (Evkâf Müşîri)	726
Hâşim (Çorum Meb'ûsu)	650
Hâşim (Râmiz Mollâ'nın oğlu)	171
Hâşim Bey(?Evkâf Nezâreti Sâbık Levâzım Müdürî olup ahiren ticâretle iştigâl eden Hâşim Râ'if Bey)	666, 750, 778
Hâşim Bey (Evkâf Nezâreti Sâbık Levâzım Müdürî)	728
Hâşim Bey (Mersinli Cemâl Paşa'nın dâmâdı Eskişehir Merkez Hastahânesi Serṭabîbi)	666
Hâşim Efendi (Isparta Cezâ Re'isi)	11
Hâşim Paşa	234
Hâşim Râ'if Bey (evvelce Beyoğlu evkaf müdürî olup ahiren ticâretle iştigâl eden Hâşim Bey)	698
Haṭîb	677
Hayâtî (Türkiyâ Büyük Millet Meclisi ve İcrâ Vekîlleri Hey'eti Riyâsetleri Kalem-i Maḥşûş Müdürî)	646-7
Haydar (Hz. 'Alî) => 'Alî Haydar	
Haydar Bey (Bektâşî)	507
Haydar Bey (Binbaşî)	527, 577

Ḥaydar Bey (garnizoncu)	693
Ḥaydar Bey (Konya Vālisi Arnavud)	618, 620, 644
Ḥaydar Bey (Midḥatpaşazāde ‘Alī Ḥaydar)→ ‘Alī Ḥaydar Midḥat	
Ḥaydar Bey (Mühendis)	137
Ḥaydar Bey (Nevşehir Jandarma Kumandanı Bandırmalı Çerkes)	725
Ḥaydar Bey (Van Meb‘ūsu)	797
Ḥaydar Beyefendi (müsta‘fī Evḳāf Nāzırı)→ ‘Alī Ḥaydar Bey (Meclis-i A‘yān A‘zāsı, Evḳāf Nāzırı, Mekke Şerīfī ‘Alī Ḥaydar Bey, Şerīf ‘Alī Ḥaydar Bey adıyla da geçiyor)	
Ḥaydar Efendi→ ‘Alī Ḥaydar Efendi (Maḥkeme-i Temyīz-i Ḥuḳūḳ Re’īs-i Evveli, Fetvā Emīni, üstād-ı muḥterem, Ḥaydar Efendi adıyla da geçiyor)	
Ḥaydar Mollā Efendi (‘Adliyye Nāzırı)→ ‘Alī Ḥaydar Efendi (‘Adliyye Nāzırı ‘Alī Ḥaydar Efendi [Arsebük])	
Ḥaydar Rıf‘at Bey (Da‘vā Vekīli)	412, 422
Ḥayreddīnpaşazādeler	272
Ḥayrī (Nevşehirli)	172
Ḥayrī Bey (Evkaf Nāzırı, Şeyḫülislām, ‘Adliyye Nāzırı, Dāḥiliyye Nāzır Vekīli, Meclis-i Meb‘ūsan Re’īs-i Şānīsi, İttihād ve Teraḳḳī Cem‘iyyeti Re’īs-i Şānīsi, Niğde Meb‘ūsu Muştafā Ḥayrī Efendi)	4, 7, 11, 13, 16, 22-3, 32-3, 40, 42, 45, 52, 55, 83-5, 88-9, 101-3, 105, 108-11, 117, 123, 128, 135, 142-3, 145, 148, 150, 157, 165, 169-70, 172, 174, 186, 188, 196, 207, 223, 227, 232-3, 239-40, 254, 256, 259, 261, 264, 286-9, 297-8, 301, 306, 310-1, 320-1, 324-5, 332, 334, 352-3, 356, 361, 365-7, 375, 381, 383, 385-6, 393, 398, 406
Ḥayrī Bey (muḳaddemā ‘asker şimdi ticāretle meşgūl)	604
Ḥayrī Bey (Niğde Şihḫiyye Mūdīri Doktor)	798

Ḥayrī Bey (Sivas Fırkası Kumandanı Erkân-ı Harbiyye Mîralayı)	703
Ḥayrī Paşa (Sertabîb)	371
Ḥayriyye Hanım (Ṭal‘at Paşa’nın hanımı)	737
Ḥâzım Bey (Ḥicâz Vâlisi)	29
Ḥâzım Bey (Beyrût Vâlisi Niğdeli)	236, 250, 296, 519, 564, 634, 636
Ḥâzım Bey (Selânikli Binbaşı)	519, 526, 543
Ḥâzım Bey (Sivas Vâlisi)	717
Ḥâzım Bey (Trabzon Vâlisi)	759
Herbert (Mister A. Herbert)	557
Ḥikmet (Cebecilerin)	783
Ḥikmet Bey	228
Ḥilmî (Ḥalîm yerine sehven Ḥilmî yazılıp sonradan üstü çizilmiş)	?206
Ḥilmî (Ḥalîm yerine sehven Ḥilmî yazılmış; notla açıklanmıştır)	435
Ḥilmî (Enver Paşa’nın birâderi Nürî ile giden)	763
Ḥilmî Bey (Arâzî-i Vaqfiyye Müdiri)	97
Ḥilmî Bey (Çayırızâde Ankara Meb‘ûsu)	414
Ḥilmî Bey (Erkân-ı Harb zâbitânından)	499, 578
Ḥilmî Bey (Kırkkilisa Mutaşarrıfı)	522-3, 582
Ḥilmî Bey (Kuşçubaşızâde Binbaşı)	232
Ḥilmî Bey (Muḥâfız Yâveri Amasyalı Yüzbaşı)	318
Ḥilmî Efendi	640
Ḥilmî Efendi (Tabur Kâtibi Zağferânbolulu)	467
Ḥilmî Paşa (Viyana Sefîri)→ Ḥüseyin Ḥilmî Paşa	
Hindistân Nâzırı (İngilizlerin)	504
Hırakyadi (Kafkasyalı)	519
Honeos Efendi	308-9
Ḥulûşî Bey (Nâfi‘a Nâzırı)	35, 137, 142, 156, 239, 273, 288, 291
Ḥulûşî Efendi (Muştafâ Ḥayrî Efendi'nin mekteb refîki istinâf)	615

a'zāsından)

Ḥürşid Paşa (Baḥriyye Nāzırı, Ḥarbiyye Nāzırı Vekīli)	43, 50-1, 54-5, 57, 63, 67, 69, 112, 118-9, 123-7, 129, 131-2, 135, 145-7, 159, 161-2, 236
Ḥürşid Paşa (Seryāver)	18
Ḥüseyin (Ḥācīsmā'īlağazāde Ürgüb'de)	637
Ḥüseyin (Ulaşlı kıyresinden Ḥalīl'in dāmādı)	712
Ḥüseyin Ağa (Ḥalīl Bey'in ādamı)	136, [166]
Ḥüseyin Ağa (Sultān Reşād'ın 'arabacısı)	364
Ḥüseyin Bedreddīn Bey (Ḥācī)	673, 681, 693, 748, 760-1, 772, 775, 792
Ḥüseyin Bey	608
Ḥüseyin Bey (Antalya'dan Rızābeyzāde)	691
Ḥüseyin Bey (Reşid Bey'in birāderi Burdur Meb'ūsu Bākībeyzāde)	628, 630
Ḥüseyin Bey (Üsküdarlı Ḥācī)	673, 772
Ḥüseyin Bey (Ḥācīlarlı Muştafāefendizāde Muştafā Efendi'nin bacanağı)	668-70
Ḥüseyin Bey (Kırzāde)	591
Ḥüseyin Bey (Kırşehir'den Yedekçizāde)	743-7, 804
Ḥüseyin Cāhid Bey (Cāhid Bey adıyla da geçiyor)→ Cāhid Bey (Ḥüseyin Cāhid Yalçın)	
Ḥüseyin Efendi (anbār me'mūru, Doktor İbrāhīm Bey'in birāderi)	797
Ḥüseyin Efendi (Ankaralı, Başkurşunlu Medresesi'nde ḥāce)	669
Ḥüseyin Efendi→ Ḥāfız Ḥüseyin Efendi (Babayan kıyresinin imamı)	
Ḥüseyin Efendi (Ḥācī Kuṭb Efendi dāmādı Sucuzāde Ḥācī)	637, 678, 703, 713, 737, 757, 762, 790
Ḥüseyin Efendi (Hindli Şeyḥ)	467, 469
Ḥüseyin Efendi (A'zā Mülāzımı Kürd)	423
Ḥüseyin Efendi (Muştafā Ḥayrī Efendi'nin eniştesi)	26
Ḥüseyin Efendi (Terzizāde Ḥācī Ürgüb'den)	713, 796

Ḥüseyin Fehmî Efendi (Sinob Meb'ûşu)→ Ḥasan Fehmî Efendi (Sinob Meb'ûşu)	
Ḥüseyin Ğâlib Bey	609
Ḥüseyin Ḥilmî Paşa (Şadr-ı Esbak, Viyana Sefiri, Ḥilmî Paşa, Ḥüseyin Ḥilmî adıyla da geçiyor)	36, 41, 46-8, 72, 92, 101, 124, 134, 136, 139, 141, 150, 153-7, 164, 167-8, 174-5, 193, 204, 253-4, 266, 296, 314, 316, 389
Ḥüseyin Ḥüsnî Efendi (Mederesetülmüteḥaşşisîn fiḫih şu'besinden me'zûn Aksekili)	621
Ḥüseyin 'İrfân Bey (Taḥrîrât Kâtibi 'Arabsun eşrafından Râşidbeyzâde)	652, 683
Ḥüseyin Ḳadrî Bey→ ? Ḥüseyin Kâzım Bey [Ḥüseyin Kâzım Ḳadrî] (Saruhan Meb'ûşu, Selânik Vâlîsi; Şeyḫ Muḥsin Fânî imzâsıyla yazıyor)	179
Ḥüseyin Ḳadrî Bey (Ḥarbiyye Nâzırı'nın Seryâveri)	31
Ḥüseyin Ḳadrî Bey (Karesi Meb'ûşu Erkân-ı Ḥarbiyye Binbaşısı)	15, 29, 122, 141, ?159, 170, 523-4, 565, 567
Ḥüseyin Kâmî	232-3
Ḥüseyin Kâzım Bey→ ? Ḥüseyin Kâzım Bey [Ḥüseyin Kâzım Ḳadrî] (Saruhan Meb'ûşu, Selânik Vâlîsi; Şeyḫ Muḥsin Fânî imzasıyla yazıyor)	91, 97, 179-80, 184, 213-4, 220, 224-5, 635, 646
Ḥüseyin Paşa→ Emîr-i Mekke (Şerîf Ḥüseyin)	597, 602, 607-8, 610-12, 614,
Ḥüseyin Râĝıb Bey (İstiḥbârât Müdür-i 'Umûmîsi Rodoslu; Râĝıb Bey adıyla da geçiyor)	755
Ḥüseyin Ra'uf Bey [Orbay] (Baḫriyye Nâzırı; Nâfi'a Vekîli, Sivas Meb'ûşu, Heyet-i Vekîle reisi; Ra'uf Bey adıyla da geçiyor)	391, 417, 476-8, 491, 510, 523-4, 592, 622, 634, 641, 726, 742, 759, 764, 766, 782, 784, 791
Ḥüseyin Su'âd Bey (Meclis-i Şiḫḫiyye a'zâsından)	220
Ḥüseyin Tosun Bey (Türkiyâ Ajansı Müdürü)	435, 437, 475, 481, 524, 583
Ḥüsnî Bey (Bursa Vâlîsi)→ Ḥüsnî Bey (Ḥüdâvendigâr Vâlîsi)	296, 333
Ḥüsnî Bey (Erkân-ı Ḥarb Ḳâ'im-i Maḳâmı)	722

Ḥüsni Bey (Erkân-ı Harbiyye-i ‘Umûmiye Üçüncü Şube Müdiri)	701
Ḥüsni Bey (Ḥacı Nûri Bey'in maḥdûmu)	795
Ḥüsni Bey (Konya Vâlî-i Esbaḳı)	616
Ḥüsni Bey (Yâver-i Şehriyârî)	793
Ḥüsni Efendi (At Uşağı İbrâhîm Ağa'nın ḥafîdi)	739
Ḥüsni Efendi (Esbaḳ Şeyhülislâm)	79
Ḥüsni Niyâzî? → Ḥasan Niyâzî (metindeki nota göre Ḥüsni - Niyâzî şeklinde iki farklı kişi de olabilir)	
Ḥüsni Paşa (a'yândan İzmir Vâlîsi Raḥmî Bey'in kayınpederi Ferîḳ)	351, 572, 637-8, 654
Ḥüsrev Bey	631
Ḥuvend Hatun (Ḥuvend Hatun Câmî'-i Şerîfi ve Türbesi)	747
İbrâhîm (Debreli, meczûb)	78
İbrâhîm (Ḥidmetçi)	397, 404
İbrâhîm Ağa (At uşağı)	739
İbrâhîm Ağa (Damsalı Ḥâcîsa'îdoğlu)	739, 740
İbrâhîm Ağa (Seyyidî köyünde)	624, 629
İbrâhîm Ağa (Başköylü)	742
İbrâhîm Ağa (Ḥâcî)	718-9
İbrâhîm Âyât	594
İbrâhîm Bey	695
İbrâhîm Bey (Ürgüb Ḥükümet Tabîbi Doktor)	696, 705, 723, 725, 739, 758, 775, 777, 797-8, 806
İbrâhîm Bey (eşrâftan)	683
İbrâhîm Bey (İstanbul Vâlîsi ‘Adliyye Nâzır-ı Esbaḳı, Evḳâf Nâzır-ı Vekîli Şâhibmollâzâde İbrâhîm Ḥayrullâh Bey)	79-80, 119, 140, 163, 175, 248, 252-3, 259, 266, 271-2, 274-5, 278, 285, 287, 304-5, 310, 313-4, 316, 318-321, 323, 325-30, 335, 349-51, 353-5, 357, 362, 371, 373, 391, 395, 409-10, 437, 440-1, 447, 449,

	460, 463, 469, 473, 479, 483, 486, 492, 494, 497, 524, 530, 535, 566, 569, 572, 575, 577, 600, 800
İbrāhīm Bey (Kafkasyalı)	510, 543
İbrāhīm Bey (Karamanoğlu)	668, 683, 688, 797
İbrāhīm Bey (Karslı Edirne Hükümet-i Muvakkate Re'isi)	525-6, 578
İbrāhīm Bey (Kumandan)	334
İbrāhīm Bey (Tāhirbeyzāde müftī merhūm)	683
İbrāhīm bin Meḥmed (Ülgünlü)	452
İbrāhīm Dāhim Efendi (Naşūhizāde)	357
İbrāhīm Efendi	2
İbrāhīm Efendi (Yüzbaşı Kayseriyeli Ziyā Bey ve Topçu Sālīm'in arkadaşı)	29
İbrāhīm Efendi (Ḥabşhāne idāresine me'mūr Yüzbaşı)	210-4, 216, 220-1, 223, 232
İbrāhīm Efendi (Aksaray Müftisi)	652
İbrāhīm Efendi (Karaḥişārılı Mollāzāde)	633
İbrāhīm Efendi (Maḥmūd-ı Sānī devrinde Ürgüb Kādīsı Muştafā Ḥayrī Efendi'nin büyükpederi)	347
İbrāhīm Efendi (ma'zül Müdde'ī-i 'Umūmī)	706
İbrāhīm Efendi (Niğde Mutaşarrıfı)	671, 685-6, 697
İbrāhīm Ḥaqqī (Sandıklı Belediye Re'isi)	631
İbrāhīm Ḥaqqī (Şadr-ı A'zam)→ Ḥaqqī Paşa (Şadr-ı A'zam İbrāhīm Ḥaqqī Paşa)	
İbrāhīm Ḥaqqī Bey (Binbaşı)	527, 579
İbrāhīm Paşa (İbrāhīm Paşa Ḥammāmı)	[5]
İbrāhīm Paşa (Cidde Mutaşarrıfı)	457
İbrāhīm Paşa (Mışırlı)	1
İbrāhīm Paşa (Nevşehirli Dāmād)	665, 681-2
İbrāhīm Şafā Bey	747
İbrāhīm Şāhib Bey ('Adliyye Nāzırı)→ İbrāhīm Ḥayrullāh Bey (Şāhibmollāzāde)	
İbrāhīm Şūsa Efendi (Telgraf Nāzırı)	44, 60, 64

İbrāhīm Vaşfi Efendi (Mekteb-i Tıbbiyye talebesinden)	223
İdris Ağa (Elmalılı)	615
İftad	670, 750, 786
İhşān Bey (Ankara Vālisi)	634, 636
İhşān Bey (Rüsümāt Müdür-i ‘Umūmīsi)	770, 787
İhşān Bey (Yüzbaşı)	31
İhşān Paşa→ ‘Alī İhşān Paşa (Livā, Birinci Ordu Kumandanı ‘Alī İhşān [Sābis])	
İlya (İsaklardan)	670, 750, 783-4, 786, 806, 811
İlyās Çelebi (İlyās Çelebi Cāmi‘i, Topḥāne, İstanbul)	271
İlyās Efendi (Kırşehir Müdde‘ī-i ‘Umūmīsi)	655, 696
İlyās Efendi (Muş Meb‘ūsu)→ İlyas Sāmī Efendi	
İlyās Sāmī Efendi (Muş Meb‘ūsu; İlyās Efendi, Ḥācī İlyās Efendi adıyla da geçiyor)	564, 576, 693-4
İmām Yahyā (Yemenli)	120, 122
İmām-ı A‘zam (Ebū Ḥanīfe)	219
İmdādullāh Efendi (Şeyḥ)	464, 474
İngiliz binbaşı (mevkūfīni Malta'ya i‘zāma me’mūr)	434
İngiliz ṭabīb (kampın İngiliz ṭabībi)	442, 444, 446-7, 449, 453, 456, 503, 512, 519, 520, 575, 577
İngiltere Kırallı (Beşinci Jorj, George V)	68-70, 106, 504, 564, 590
İngiltere Sefīri	279, 328
İrān Şāhı	518
‘İsā (Bahreyn Şeyḥi)	71
‘İsā (Ḥz. ‘İsā)	462, 518, 606
İsak	670, 703
İsaklar	772, 783-4
İslām (Sa‘īd Paşa’nın kölesi)	525
İsmā‘īl (Aḥmed Ağa’nın oğlu)	724, 729
İsmā‘īl Bey (Miralay)→ İsmā‘īl Kāmī Paşa	
İsmā‘īl Bey (Gümülcine Meb‘ūsu)	23, 39-41, 56, 156, 173
İsmā‘īl Bey (İbrāhīm Bey birāderi)	175

İsmâ'îl Bey (Aḥmed Bey ve Yeşil Ağa'nın pederi, 'Alî Bey'in birâderi müteveffâ)	681
İsmâ'îl Bey (İbrâhîm Paşa'nın aḳreb-i aḳrabâsından, İbrâhîm Memiş ve 'Alî Beylerin pederi)	682
İsmâ'îl Bey (Şâhibmollâzâde)	50
İsmâ'îl Câhid Efendi (meb'ûşandan)	27
İsmâ'îl Canbolat Bey (İsmâ'îl Bey adıyla da geçiyor)	85, 107, 151, 168-70, 175-6, 260, 440, 443, 462, 464, 467, 473, 481, 483, 492, 524-5, 531, 580, 590, 676
İsmâ'îl Cenânî Bey (Teşrîfât-ı 'Umûmiyye Müdîri)	336
İsmâ'îl Efendi (Cebecizâde)	726-7
İsmâ'îl Efendi (Erzurûm Hukûk Re'îsi)→ ?İsmâ'îl Efendi (Selânik 'Adliyye Müdîri, Dîvân-ı Harb Müdde'î-i 'Umûmîsi, Mar'aş Ceza Re'îs-i Sâbıkı, Erzurûm Bidayet Re'îs-i Sâbıkı Tatar İsmâ'îl Efendi)	10
İsmâ'îl Efendi (Fetvâhâne İ'lâmât Müdîri Kayseriyyeli)	105
İsmâ'îl Efendi (Kıtuḅ Efendi'nin pederi Câmî'-i Kebîr İmâmı)	762
İsmâ'îl Efendi (polis me'mûru)	401
İsmâ'îl Efendi (Selânik 'Adliyye Müdîri, Dîvân-ı Harb Müdde'î-i 'Umûmîsi , Mar'aş Cezâ Re'îs-i Sâbıkı, Erzurûm Bidâyet Re'îs-i Sâbıkı Tatar İsmâ'îl Efendi)	228-31, 259-61, 282-5, 288
İsmâ'îl Fâzıl Paşa	638
İsmâ'îl Hâḳḳî Bey (Manastırlı Hâce) (İsmâ'îl Efendi adıyla da geçiyor)	202
İsmâ'îl Hâḳḳî (Manastır İstînâf A'zâ Mülâzımı)	11
İsmâ'îl Hâḳḳî (Muştafâ Necîb'in birâderi maḳâmında tuttuğu bir âdam, âhîren Doḫûk Mâlmüdîri, âhîren Niğde Evḳâf Me'mûru)	108
İsmâ'îl Hâḳḳî Bey (?Dârülfünûn mu'allimlerinden ?Niğde Meb'ûşu İsmâ'îl Hâḳḳî Bey)	716
İsmâ'îl Hâḳḳî Bey (Babanzâde; Hâḳḳî Bey (Babanzâde) adıyla da geçiyor)	26, 36, 42, 85, 153-4, 156, 166, 170, 180, 251, 270, 279,

	282, 288, 310
İsmâ'îl Hakkî Bey (Diyârbekir Vâlîsi)	341
İsmâ'îl Hakkî Paşa	597
İsmâ'îl Hakkî Paşa (Amasya Meb'ûsu, İ'tilâf Fırkası'nın Re'îsi)	40-1
İsmâ'îl Hakkî Paşa (Levâzım Re'îsi)→ İsmâ'îl Paşa (Levâzım-ı 'Umûmiyye Re'îsi Mirlivâ)	261
İsmâ'îl Hakkî Paşa (Niğde Meb'ûsu, Hakkî Paşa adıyla da geçiyor)	665, 667, 716-7, 722, 742, 770
İsmâ'îl Kâmî Paşa (Müşîr Süleymân Paşa'nın dâmâdı, Dîvân-ı Harb-i 'Örfî Re'îsi; İsmâ'îl Paşa, İsmâ'îl Bey adıyla da geçiyor)	223, 228-9, 231
İsmâ'îl Kemâl Bey (Arnavud)	5, 27
İsmâ'îl Kemâlî Bey	56
İsmâ'îl Münîr Bey	270
İsmâ'îl Müştâk Bey (A'yân Başkâtibi)	150, 409, 411, 414, 765
İsmâ'îl Paşa (Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası Re'îsi)→ İsmâ'îl Hakkî Paşa (Amasya Meb'ûsu, İ'tilâf Fırkası'nın Re'îsi)	
İsmâ'îl Paşa (Debre Meb'ûsu merhûm)	58
İsmâ'îl Paşa (Hidîv)	459, 508
İsmâ'îl Paşa (Levâzım-ı 'Umûmiyye Re'îsi Mirlivâ)	221, 223, 226-7, 288
'İşmet Bey	381
'İşmet Paşa ([İnönü] Erkân-ı Harbiyye-i 'Umûmiyye Re'îsi Kumandan)	632-4, 669, 672, 717, 732
İsrail (Avusturyalı tabîb)	370
İstron (Kamplar Kumandanı) (Strong)	461, 468, 474, 483
İsveç Konsolosu	444, 586
İsviçre Sefiri	609
İtalya Hâriciyye Nâzırı	534
İtalya Kıralı	588
İtalya Konsolosu (Antalya)	617-8, 620
İtalya Kumandanı	616, 619
İtalya Mîralayı (Dersa'âdet'te)	619

‘İzzet Bey (Ürgüb Jandarma Kumandanı Yüzbaşı)	712, 714, 755, 766, 769, 774
‘İzzet Efendi (Aksarây kıādısı)	694, 721
‘İzzet Efendi (Nevşehir Belediyye Re’îsi)	652, 661, 683
‘İzzet Efendi (Tabur Kâtibi)	520, 543
‘İzzet Hölö	187
‘İzzet Mollâ (şâ’ir)	627
‘İzzet Paşa → Aḥmed ‘İzzet Paşa	
‘İzzî (kitâb adı olarak geçiyor, Tâ’rîḥ-i ‘İzzî muḥarriri)	702
Jorj (İngiltere Kıralı)→ İngiltere Kıralı (Beşinci Jorj, George V)	
Jorj (Maltalı Yemişçi)	450
Jorj (Sen Jorj (Saint George, Sen Jorj Limanı)	483
Kabril Efendi (Maḥkeme-i Temyîz a‘zâsından)	35, 276-7, 281-2
Kabtin (Polverista Doktoru'nun ismi)	581
Ḳadîr Efendi (‘Aravânlı Ḥâfîz)	720
Kâmil Bey (Enver Paşa'nın Berlin'deki birâderi)	570, 573
Kâmil Bey (Merkez Me’mûru)	209-10
Kâmil Efendi (Arnavud, Polis Merkez me’mûrlarından)	223
Kâmil Efendi (Esbaḳ Meşîḥat Müsteşârı, Sivas'ta Maḥkeme-i Temyîz-i Şer‘iyye Dâ’iresi Re’îsi, Şer‘iyye Re’îsi adıyla da geçiyor)	637, 673-4, 802
Kâmil Efendi (Şer‘iyye Re’îsi)→ Kâmil (Sivas'ta Maḥkeme-i Temyîz-i Şer‘iyye Dâ’iresi Re’îsi)	
Kâmil Paşa	36, 46, 62, 67-8, 74, 79, 101, 131, 134-5, 139-40, 153, 164, 167-9, 171, 178, 189-91, 195-7, 200-1, 204-6, 234, 242-4, 246, 248, 256-9, 261, 264, 266, 269, 295, 317, 335, 347-9
Kâmil Paşa'nın oğlu (hangisi olduğu belli değil)	178
Kamilyo (baba oğul ḥidmetçiler, en az iki kişi)	548, 560, 562

Kamilyo→ ‘Acüz	
Kamilyo (ikinci)	539, 573
Kamilyo (küçük, aşçının oğlu)	502
Kamilyo (Uzun)	561, 562, 569
Kaptan Kat (Gat adıyla da geçiyor)	439, 442, 467-8, 471, 473, 483-4, 487, 490, 499, 502, 507, 520-2, 530, 533, 539, 542, 547-8, 560, 563, 567, 574, 576, 578, 582-6
Karasu Efendi (Selânik Meb‘ûsu Emmanuel Karasu, Manol Karasu adıyla da geçiyor)	117, 220, 231
Karekin Pastırmacıyan Efendi (Erzurüm Meb‘ûsu)	42-3
Karnak (Mösyö, Berlin'de Tâ'rîh-i Edyân Mu'allimi)	387
Kaşşâboğlu (Sâbık Başkâtib)	708
Kâsım (‘amûcazâde, Ürgüb Muḥâsebe-i Ḥuşûşiyye Me'mûru; Ürgüb Reji Me'mûru)	619, 656, 669, 672, 675-6, 688, 691, 696, 703, 705, 712, 720, 731, 738
Kâsım-ı Sâni (Kaṭar Kâ'im-i Maḳâmı)	71
Kâsım Efendi	673, 684, 709-?10, 721, 723-4, 729, 761, 801
Kâsım Efendi (oğul Münib'in 'amûcası, Muştafâ Ḥayrî Efendi'nin birâderi)	666, 729
Kâsım Efendi (Ḥâcî Torun Efendi'nin üstâdı)	747
Kâsım Efendi (Ḥâcî, Muştafâ Ḥayrî Efendi'nin üstâdı)	743, 745-6
Kâsım Efendi (Ḥâce)	668
Kâsım Efendi Ḥâce (Kayseriyye'de)	674, 677
Kâzım Bey (Nevşehirli, Karaḥişâr Bidâyet a'zâsından)	632
Kâzım Bey→ Ḥüseyn Kâzım Bey [Ḥüseyn Kâzım Qadrî] (Saruhan Meb‘ûsu, Selânik Vâlisi; Şeyḫ Muḥsin Fânî imzâsıyla yazıyor)	
Kemâl Bey (Doktor Şiḫhiyye Müfettişi Kâ'im-i Maḳâm Ürgüblü)	724-5, 733, 737, 741, 764, 786
Kemâl Bey (Kara; İstanbul Murahḫaşı, İstanbul Hey'et-i	82, 97, 111, 114, 120, 165,

Merkeziyyesi ve Merkez-i ‘Umūmī a‘zāsından İ‘āşe Nâzırı Kara Kemāl Bey)	168, 197, 280, 310, 341, 343, 382, 385, 436, 521, 525, 574, 584, 640, 676, 735, 748
Kemāl Bey (borç hesābı görülen, bizim arkadaşı)→ ?Ġālib Kemālī Bey	606-7, 611
Kemāl Bey (Kaysəriyye Mutaşarrıfı)	744, 746-7, 775, 792, 800
Kemāl Bey (Necmeddīn Mollā Bey’in bacanağı)	810
Kemāl Bey (Niğde Mutaşarrıfı)	707, 710, 722
Kemāl Bey (Sābık Mülkiyye Müfettişi)	766
Kemāl Bey (şā‘ir)	448, 627
Kemāl Bey (Tevkīfhāne Tabībi Bursalı)	410
Kemāl Efendi (Baltacızāde Hasan Efendi'nin maḥdūmu)	776
Kemāl Efendi (Trābluslu)	621
Kemāl Es‘ad Paşa (Çanakkal‘e Kumandanı)	491
Kemāl Midḥat Bey (Midḥat Paşa ḥafīdi)	172
Kemaleddīn Bey (Mi‘mār, Evkāf Nezāreti Mūdīr-i ‘Umūmīsi, Kemāl Bey adıyla da geçiyor)	78, 177, 268-9, 297
Kemaleddīn Bey (Şūrā-yı Devlet a‘zāsından)	197, 203
Kemaleddīn bin ‘Abdūlmecīd Ḥān (Şehzāde)	102, 178, 368
Kemālī Bey→ Ġālib Kemālī Bey	
Kemālī Efendi	797
Kiçener (Lord Kitchener)	539, 545, 553
Kılınc Arslan Ġāzī (Kılınc Arslan, Arslan Ġāzī adıyla da geçiyor)	668, 716, 727, 757
Kostantin Yūsuf (Lāzkiyyeli Türkçe Sansörü)	499
Korkmazof (Celāl)	720
Kostaki	708, 772
Kozmidi (Niğdeli, İstanbul Meb‘ūsu)	8
Kris (Mösyö, Rusya Sefir-i Cedīdi)	97
Küçük Arslan	708
Ḳuddūsī Bey	234, 238, 697
Kuşçubaşı merḥūm	216
Ḳuṭb Efendi (Ḥācī)	661, 665, 668, 678, 710, 723,

	762, 790, 797
Küzüni (İtalya'nın Lozan Konsolosu Mösyö)	603
KYEES (şifre)	282
Lâbçift Efendi (Selânik fevkel'âde a'zâsından)	10
Leşki Piskoposu	74
Loḳmân Efendi (İstanbul Meb'ûşu)	525
Loyd Corc (Lloyd George, İngiltere Başvekîli)	479
Lütfî Ağa	188
Lütfî Bey (Jandarma Mülâzımı)	801
Lütfî Efendi (Ġaffârzâde)	660, 666
Lütfî Fikrî (Dersîm Meb'ûşu)	28, 56, 156, 173, 338
Lütfî Paşa (Gümüştâne Meb'ûşu)	14
Lütfî Simâvî Bey (Başmâbeyinci, Lütfî Bey adıyla geçiyor)	14-5, 17, 32, 52, 62, 90, 100, 103, 119, 130, 134, 138-9, 160, 226, 264, 579
Mâcid Bey (Dîvân-ı Muḫâsebât mümeyyizlerinden)	526, 540, 560, 579, 604, 748
Mafsûd (Malta'da Mülâzım)	458, 463-4, 466, 468-9, 471-4, 481, 483-4, 496, 506, 510-2, 514, 519, 522, 532-3, 543, 547, 561, 567
Magnus (Sir)	552
Maḫbûb Efendi (Kırşehir Belediye Re'îsi)	653
Mâhir Efendi (Nevşehir'den Doktor)	805
Mâhir Sa'îd Bey	173
Maḫmûd (Ḥaṭîb'in oğlu)	677
Maḫmûd 'Aṭâ Bey (Doktor)	723
Maḫmûd 'Avnî Bey (Evḳâf Nezâreti Me'mûrîn Kontrolörü)→ 'Avnî (Birâderzâde Rızâ'nın oğlu Maḫmûd 'Avnî)	
Maḫmûd Bey	683
Maḫmûd Bey (Burdur eşrâfindan)	629
Maḫmûd Efendi (Rodos Cemâ'at-ı İslâmiyye a'zâsından)	611

Maḥmūd Efendi (şā‘ir, Kemāl Bey ile muşā‘eresi olan)	448
Maḥmūd Efendi (Seyyidiköylüler ile ḥaşım olan Çivioğlu şerīki)	624, 629, 697
Maḥmūd Efendi (Ürgüb Muḥābere Me‘mūru)	687, 737, 785
Maḥmūd Es‘ad Bey/Efendi (Defter-i Ḥākānī Nāzırı Maḥmūd Es‘ad Seydişehrī)	85, 124, 164, 272
Maḥmūd Es‘ad Efendi (İzmir Meb‘ūsu)	726
Maḥmūd Ḥāmid Efendi (Törekoplu)	448
Maḥmūd Ḥān (İrān Sefiri)	518
Maḥmūd Ḥasan Şāhib Efendi (Hindli Şeyḥ)	464, 469, 472-4, 484-5, 507, 557
Maḥmūd II. (Sultān Maḥmūd)	347, 367
Maḥmūd Kāmil Paşa (Ḥarbiyye Müsteşārı)	436, 482
Maḥmūd Māhir Efendi (Da‘vā Vekīli)→ ?Maḥmūd Māhir Efendi (Kırşehir Meb‘ūsu)	255, 271, 292, 413, 418-9, 669
Maḥmūd Māhir Efendi (Kırşehir Meb‘ūsu)	58, 79, 148
Maḥmūd Muḥtār Bey (Baḥriyye Nāzırı)→ Maḥmūd Muḥtār Paşa [Katırcıoğlu]	
Maḥmūd Muḥtār Paşa ([Katırcıoğlu] Baḥriyye Nāzırı, Ğāzī Aḥmed Muḥtār Paşa’nın oğlu, Baḥriyye Nāzırı, baba-oğul kabinesinde şāniyyen Ḥarbiyye Nāzırı, Maḥmūd Paşa ve Muḥtār Paşa adlarıyla da geçiyor)	19-21, 92, 120, 128-9, 133, 135, 145, 167-8, 171, 190, 195, 248, 305, 313, 331, 335, 340, 507, 597
Maḥmūd Muḥtār Paşa’nın pederi→ (Ğāzī Aḥmed Muḥtār Paşa)	
Maḥmūd Paşa (Erkān-ı Ḥarbiyye Re’īs-i Sānisi Çürüksulu a’yāndan Ferīk)	146, 311, 314-5, 327-9, 429, 491-2, 494, 497, 517, 523, 525, 532-3, 571
Maḥmūd Refiḳ Bey (Da‘vā Vekīli)	161
Maḥmūd Şevket Paşa	6-7, 9, 14, 18-21, 29-32, 35, 38, 40, 42-3, 50-4, 62-4, 67, 92, 96, 103, 107, 113, 115, 117-20, 122-4, 141, 144-5, 156, 158, 160-1, 190, 194,

	196, 198-9, 201-2, 204, 226-7, 243, 245, 248, 250-3, 255, 262, 266, 278, 284, 288, 292- 3, 305, 311-2, 315, 317-8, 324, 326-7, 329, 344, 401, 489, 546
Maklin (Sir)	556
Makrançolos	772
Mâlik Bey (Hasan 'İzzet Paşa'nın dâmâdı tüccâr Arnavud)	640
Manşûr Efendi (Antalya'nın yeni Kâdîsı Elmalılı)	615
Manşûr Paşa (Bingâzî Meb'ûsu)	532
Manukoğlu (Şarrâf)	102
Markiya Famira (İtalyan doktor)	597
Marko (Müte'ahhid)	75
Mavrokordato Efendi (Zirâ'at Nâzırı)	23, 227
Mayisna (Rodos Vâlîsi Felice Maissa)	612-3
Mazhar Bey (Küçük, Haleb Vâlî-i Esbağı)	236
Mazhar Bey (Kumandan)	625
Mazhar Müfîd Bey (Konya Meb'ûsu)	788
Mazlûm Bey (Binbaşı)	535, 538, 576
Mecîd Efendi (Halîfe 'Abdülmeçîd)	79, 264, 324, 495, 567-8, 570, 620, 645-7
Mecîd Efendi (Bağdâd Vâlî-i Esbağı)	199-200, 255-7
Mecîd Şâbit Bey	404
Medîha Hanım (Enver Paşa'nın hemsîresi)	536, 538
Medîha Sultân	362, 364
Meḥmed (Deremaḥalleli)	671
Meḥmed (Kâsım Efendi'nin kayını)	673
Meḥmed ('Osman Ağa'nın oğlu)	398, 404
Meḥmed (Tunkalızâde Hâfîz)	616
Meḥmed 'Aclânî Efendi (Şâm Meb'ûsu)	16
Meḥmed Ağa	217, 233
Meḥmed Ağa (Mimesonlu)	739
Meḥmed 'Alî (Kavalalı Meḥmed 'Alî Paşa)	201, 459, 509

Meḥmed ‘Alī Bey (Hindli)	513, 598
Meḥmed ‘Alī Bey (Trabzon tehcīrinden dolayı maḥkūm)	572
Meḥmed ‘Alī Bey (Velī’ahd’ın yāverānından)	346, 351-2
Meḥmed ‘Alī Efendi (Niğde Kāḏīsı)	637, 707
Meḥmed ‘Alī Paşa (Galata’da Meḥmed ‘Alī Paşa Hānı)	[73]
Meḥmed ‘Alī Paşa (Prens, Mıṣırlımuştafāfāzılpaşazāde)	163, 175
Meḥmed ‘Ārif Bey (Gümülcine Meb’ūsu)	8
Meḥmed ‘Avnī (Es’adağazāde ‘Ömer Ağa’nın maḥdūmu)	707
Meḥmed Bahā Bey (Bursalı, elyevm Burdur’da muḫīm)	628
Meḥmed Bey (Karslı İbrāhīm Bey’in birāderi)	525, 579
Meḥmed Bey (Nevşehir Bidāyet Maḥkemesi Başkātibi)	696
Meḥmed Bey (Nevşehirli Dervişbeyzāde)	681
Meḥmed bin Elḥāc Ādem (Ülgünlü)	452
Meḥmed Cemāl Paşa (Ḥarbiyye Nāzırı)	525
Meḥmed Efendi	
Meḥmed Efendi (‘Akıllızāde Hācī, ‘Akıllıoğlu adıyla da geçiyor)	637, 774
Meḥmed Efendi (Aksarāylı ‘Alībuçukzāde)	609
Meḥmed Efendi (Aksarāylı Vehbī Bey’in birāderi/‘amūcazādesi, Aksarāylı Meḥmed Efendi adıyla da geçiyor)	625, 652, 685, 679, 685, 690 704, 736
Meḥmed Efendi (Berberzāde Hāce)	703, 708
Meḥmed Efendi (Eczācı)	558, 565
Meḥmed Efendi (Şeyḫülislām ‘Abdurrahmān Nesīb Efendi’nin ḥācesi Erzurūmlu, Hāce Meḥmed Efendi adıyla da geçiyor)	61
Meḥmed Efendi (Ḥalluvazāde)	687
Meḥmed Efendi (Burdur ‘ulemāsından Ḥaṭībzāde Hācī)	629, 630, 697, 767, 770
Meḥmed Efendi (Hişārcıklı)	746
Meḥmed Efendi (Ürgüb jandarma kumandanlığından İncesulu)	704
Meḥmed Efendi (Müderris)	652
Meḥmed Efendi (Naḫībüleşrāf)	65
Meḥmed Efendi (Nevşehir Başkātibi, Ürgüb Zirā‘at Bankası me’muriyyetine ta’yin olunan Sābıḫ Başkātib Kaşşābzāde)	696, 699, 708, 743, 778, 804

adıyla da geçiyor)	
Meḥmed Efendi (Sābık Ürgüb Maḥkeme a'zāsından, İçağasızāde Yüzbaşı 'Alī Efendi'nin birāderi)	800
Meḥmed Efendi (Sucuzāde Ḥācī)	767
Meḥmed Efendi (Taşçızāde)	744, 746-7
Meḥmed Efendi (Tırnovalı)	357-8
Meḥmed Efendi (Yozgadlı)	541
Meḥmed Emīn Efendi (Konya Meb'ūsı)	158
Meḥmed Emīn Efendi ('Ulemādan)	631
Meḥmed Fevzī Efendi (Çopuroğlu Mülāzım)→ ?Meḥmed Fevzī Efendi (Isparta Jandarma Mülāzımı; Kīmyāger Aḥmed Bey'in birāderi)	660
Meḥmed Fevzī Efendi (Isparta Jandarma Mülāzımı; Kīmyāger Aḥmed Bey'in birāderi)	629, 655
Meḥmed Ġālib Bey (Rodos'ta eşrāftan bidāyet riyāsetinden mütekā'id)	609, 779
Meḥmed Ġālib Efendi (Yozgad Telefon Müdürü 'Arabsunlu)	698
Meḥmed Ḥamza Efendi (Şām Müftisi)	736
Meḥmed Ḥasan Bey	525
Meḥmed Ḥilmī Efendi (Kırşehirli ḥācelerinden Pehlivānzāde)	659
Meḥmed Kemāl Bey (Rodos'ta)	639
Meḥmed Necīb Paşa (Cedīde Mutaşarrıfı)	3
Meḥmed Necmī Efendi (Preşova Ceza Re'isi)	10
Meḥmed Paşa ('Azemzāde, Şām-ı Şerīf eşrāfından, Doktor Ḥasan Esīr'in pederi; evkāf nezāretine Muştafā Ḥayrī Efendi'den sonra ta'yīn olunan)	135, 338
Meḥmed Şabrī Bey→ (Ankara'da Posta Müdür-i 'Umūmisi Şabrī Bey)	
Meḥmed Sa'id Bey (Şadr-ı A'zam)→ Sa'id Ḥalīm Paşa	486
Meḥmed Şa'im (Konya'da Karaman nüfus me'murluğundan müsta'fī Ürgüblü)	3
Meḥmed Şerīf Bey (Edirne Meb'ūsı)	525
Meḥmed Şevket Bey (İzmirli bir zāt)	640

Meḥmed IV (Sultān Aḥmed'in babası)	107
Meḥmed V. (Sultān Meḥmed Reşād; Zāt-ı Şāhāne, Zāt-ı Ḥazret-i Pādişāhī, Hilāfetpenāhī, Pādişāh, Pādişāh-ı Cedīd, Efendimiz adlarıyla da geçiyor)	9, 14-5, 18, 21, 32-7, 45-7, 51- 2, 55, 62-3, 67-8, 70, 73-4, 78, 83, 85, 88, 91, 93-4, 97, 100-2, 106-7, 110, 112, 127, 129, 131-4, 136, 138-9, 141, 144-5, 147, 149, 151, 153, 159-60, 181-3, 186, 195-7, 202-3, 226, 235, 263-7, 289-90, 292-5, 300-2, 306, 309, 314-5, 317-8, 323-4, 326, 331-2, 335-42, 344, 347-50, 353-4, 356, 360- 5, 367-70
Meḥmed Vehbī Efendi (Konya Meb'ūsu, Ma'ārif Vekīli)	638,770
Meliran (Fransa Başvekīli?)	568
Memdūḥ Bey ('Adliyye Nāzırı, vekāleten Dāḥiliyye Nāzırı)	43, 54-5, 63, 82, 104, 110, 118, 130, 132, 134-5, 142, 145, 155, 167, 203, 230, 255- 6, 289, 292, 339
Memdūḥ Bey (Başmüdde'ī-i 'Umūmī)	389
Memdūḥ Bey (Mısır gençlerinden)	612
Memdūḥ Bey (Müşul Vālisi)	443, 522-3, 533
Memdūḥ Bey (Ürgüb Zirā'at Bankası me'mūru, Memdūḥ Efendi adıyla da geçiyor)	686, 699, 714, 726
Memdūḥ Efendi (Dāḥiliyye Nāzır-ı Sābıķı)	178
Memdūḥ Paşa (İstanbul Muḥāfızı)	232-3
Memiş Bey (İsmā'ıl Bey oğlu, Ṭāhir Bey'in pederi)	682
Memiş Bey (Nevşehir Tahırāt Kātibi)	682
Menelaos (Ürgüb'de Doktor)	805-6
Mercān (Faḥrī Paşa'nın ādamı siyāhī)	461, 469, 500-1
Mevlūd Ađa (Avanoslu Ḥācī)	668
Miçi	530
Midḥat Bey→ ?Midḥat Şükrī Bey (Merkez-i 'Umūmī)	579, 720

a'zāsından Kâtib-i 'Umûmî Siroz Meb'ûsu Midhat Şükrî [Bleda]);→ ?Midhat Bey (Sâbık Bolu Kâtib-i Mes'ülû)	
Midhat Bey (Bolu İttihād ve Teraqqî Muraḥḥaşı)	543, 559, 568, ?579, 595, 676
Midhat Bey (Dīvāniyye Mutaşarrıf-ı Sâbıkı, elyevm Emniyyet- i 'Umûmiyye Müdiri)	244
Midhat Bey (Mekteb-i Hukûk Müdiri)	4
Midhat Bey (Reji Müdür-i 'Umûmîsi Ankara'da)	696
Midhat Bey (Sivas Muraḥḥaşı)	520, 524
Midhat Bey (Üsküb Bidâyet a'zāsından)	11
Midhat Şükrî Bey (Merkez-i 'Umûmî a'zāsından İttihād ve Teraqqî Kâtib-i 'Umûmîsi Siroz Meb'ûsu Midhat Şükrî [Bleda], birâderzâdesi Fâhir Bey Şâdiyye Sulţân'ın zevci)	15-6, 19, 24-5, 31, 87, 111, 239, 246, 271-2, 280, 287, 584, 310, 319-22, 331, 337, 366, 371-4, 376, 381-2, 384, 419, 436, 457, 464, 470, 526, 584, 676, 680, 808, 810
Mihal (Şarrâfoğlu Ürgüblü) ('Osmânlı ordusunda mülâzım, tercümân)	447, 510, 543
Mîr Şekîb Arslan	338
Mısır Sulţanı	775
Mollâ Bey→ Necmeddîn Mollâ Bey (Kastamonu Meb'ûsu, 'Adliyye Nâzırı, Bağdâd Vâlîsi Şadr-ı A'zam Vekîli Turşucuzâde Necmeddîn Mollâ Bey [Meḥmed Muḥtâr Kocataş])	
Mollâ Câmî'	692
Mösyö Piyar (Düyün-ı 'Umûmiyye'deki)	297
Mu'ammer Bey (Mekteb-i Mülkiyye mezunu, Vodina Kâ'im-i Maḳâmı, Mutaşarrıf, Adana Vâlîsi, Konya Vâlîsi, vekâleten Merkez-i 'Umûmî A'zâsı Aḥmed Mu'ammer Bey)	82, 120, 166, 219, 234
Mu'ammer Bey (Müdde'î-i 'Umûmî)	422-5, 428
Mu'ammer Bey (Sâbıkan Kayşeriyye Mutaşarrıfı)→ ?	746, 792
Mu'ammer Bey (Mekteb-i Mülkiyye me'zûnu, Vodina Kâ'im-i Maḳâmı, Mutaşarrıf, Adana Vâlîsi, Konya Vâlîsi, vekâleten Merkez-i 'Umûmî A'zâsı Aḥmed Mu'ammer Bey)	

Mu‘ammer Bey (komşu Doktor Muştafâ Paşa’nın maḥdūmu)	389
Mu‘ammer Meḥmed Bey (İstanbul Polis İdāre-i ‘Umūmiyyesi Kısm-ı Siyāsī Mūdīri; Mu‘ammer Bey adıyla da geçiyor)	496-7, 522-3, 525, 533
Mübāreküşşabāḥ (Kuveyt)	71
Müfid Bey (Bor Belediyye Başkanı Hālīd Hāmī Bey’in eniştesi) ?→ Müfid Efendi (Kırşehir Meb’usu, eşrāftan ve Meclis-i İdāre a’zāsından Hāḫḫī Bey’in yeğeni)	798
Müfid Bey (Ergüri Meb’usu)	157
Müfid Bey (İzmit Meb’usu)	163
Müfid Bey (Niğde’den)	637
Müfid Efendi (Kırşehir Meb’usu, eşrāftan ve Meclis-i İdāre a’zāsından Hāḫḫī Bey’in yeğeni)	638, 653-4
Muḥammad Aş-Şukrī bin el-Hāc Yūsuf (MHE’nin Ürgüb’de Müstantıḫ Kātibi Tayyārefendizāde Nūrī Efendi’de gördüğü yazma Kuloğlu Dīvānı’nın Arapça ketebesinde geçen muḥarrir adı, Kuloğlu Meḥmed Şukrī bin Hācī Yūsuf)	644
Muḥammed (Hz. Muḥammed Muştafā)	448, 474, 511, 658
Muḥammed Nūr Efendi	474
Muḥarrem Efendi (Şiḫḫiyye Müfettişi)	653
Muḥliş Bey (?Karslı)	526
Muḥsin Bey (Müntefiḫ Meb’usu)	404
Muḫtār (Atina Sefīr-i Sābıḫı)	515
Muḫtār (Cemāleddīn Efendi’nin oğlu)	[134], 204, 235-6
Muḫtār Bey	608
Muḫtār Bey (Giritli)	449
Muḫtār Bey (Hāriciyye Nāzır Vekīli)	248
Muḫtār Bey (Hāriciyye Vekīli)	635, 755
Muḫtār Bey (Cemīl Paşa’nın [Topuzlu] kayınbirāderi)	338
Muḫtār Bey (Mutaşarrıf)→ ?Muḫtār Bey (Niğde Mutaşarrıfı)	762
Muḫtār Bey (Naḫībüleşrāf Çerkesşeyḫizāde İstanbul pāyelülerinden)	775-6
Muḫtār Bey (Niğde Mutaşarrıfı)	738, [760], [763]-6, 773, 786, 792

Muhtâr Paşa (Ġâzî Paşa'nın oğlu)→ Maĥmûd Muhtâr Paşa ([Katırcıoğlu] Baĥriyye Nâzırı, Ġâzî Aĥmed Muhtâr Paşa'nın oğlu, Baĥriyye Nâzırı, baba-oğul kabinesinde şâniyyen Ĥarbiyye Nâzırı	
Muĥyîeddîn Bahâ Bey (İstiklâl Maĥkemesi Re'îsi)	760, 762-3
Muĥyîeddîn Bey (İstiĥbârât Müdür-i 'Umûmîsi)	645
Muĥyîeddîn Efendi (Niğde Meb'ûsu)	142
Muĥyîeddîn Efendi (Niğde'de)	636, 683, [747], 796
Muĥyîeddîn Paşa (Ankara Vâlisi)	650
Mü'min bin Zeynel (Ülgünlü)	452
Mümtâz Bey (Ĥuĥûĥ Müşaviri)	281
Mümtâz Bey (İzmitli Mîralay Ĥâ'im-i Maĥâm müteĥâ'idi, sehven Mîralay müteĥâ'idi adıyla da geçiyor)	443, 523-4, 526, 531, 693
Münîb (oğul Tâhir Münîb [Ürgüplü])	223, 507, 514, 520, 530, 541, 563, 576, 579, 591, 666, 671, 674, 681, 684, 693, 698-702, 705, 712, 720, 722-3, 729, 734, 745, 774, 776, 790, 792, 810
Münîb Efendi (Ĥâcî, Muştafâ Ĥayrî Efendi'nin 'amûcası)	688, 727
Münîr Bey→ ? (Çorum Meb'ûsu 'Alî Münîr [Çağıl]) ? (Evĥâf Müsteşârî Esbak Münîr Bey)	532, 549, 433, 701, 710, 722, 724, 736, 744-5
Münîr Bey (Çorum Meb'ûsu 'Alî Münîr [Çağıl])	2, 4-5, 8, 11-2, 30-1, 40, 54-5, 80, 83, 94, 99-100, 128, 136-8, 140, 143, 148, 153, 158, 162- 3, 166, 170, 174, 181, 234, 237-8, 244-7, 255, 261, 269, 274, 282-5, 292, 315, 333, 354
Münîr Bey (Evĥâf Müsteşârî Esbak)→ ?Münîr Bey (Çorum Meb'ûsu 'Alî Münîr [Çağıl])	433, 752, 772, 778-9, 784-5, 806, 809-11
Münîr Bey (Ĥâriciyye Ĥuĥûĥ Müşaviri)	631, 727
Münîr Bey (İstanbul'da Sirkeci'de Da'vâ Vekîli, 'Abdullâh Bey'in dâmâdı, bizim Münîr Bey adıyla geçiyor, ? → Çorum	688

Meb'ûsu 'Alî Münîr [Çağıl])

Münîr Bey (Kolağası)	5
Münîr Bey (Mülâzım)	294
Münîr İbrâhîm Bey	8, 684
Münîre Sultân	178, 317, 326-7
Murâd (Manastır İstînâf Mülâzımı)	11
Murâd Bey (Malta'ya dritnavtla getirilen)	541
Murâd Efendi (Hâfîz, Antalya'da Câmi'-i 'Atîk'in imâm ve haîbi)	616, 691
Murâd Efendi→ Murâd V (Sultân Murâd)	
Murâd V (Sultân Murâd)	102, 185-6, 361, 363, 366-7
Mürsel Bey (Mîralay, Kafkas Cebhesi'ndeki kumandanlardan)	481-2, 523, 527, 548, 566, 578
Mûsâ Bey (?Karslı İbrâhîm Bey'in birâderi)	525
Mûsâ Efendi (Mûsâ Efendi Câmi'-i Şerîfi)	675
Mûsâ Efendi (Mûsâ Efendi maħallesi)	762
Mûsâ Kâzım Efendi (Şeyhülislâm)	17, 21, 26, 28-9, 35-6, 45-6, 77, 163, 180, 202-3, 280, 288, 291, 342-3, 345, 356-7, 359, 388, 395, 398-9, 409, 413, 494, 515, 532, 799-800
Muştafâ Efendi (Müftî)→ Muştafâ Efendi (Ürgüb Müftîsi Kumruzâde)	
Muştafâ (Aşçızâde)	709
Muştafâ (işçi)	2, 11
Muştafâ (Sübhânlı, Faħrî Paşa'nın hizmetçisi)	473
Muştafâ (Sultân Muştafâ)	682
Muştafâ 'Abdülhâlik Bey (Esbak Dâhiliyye Müsteşârı, Dâhiliyye Nâzırı)	519, 522, 526, 759, 785
Muştafâ Ağa (Fünûnlu Hâcî)	726
Muştafâ 'Âşım Efendi (Naşûhizâde, İstanbul Meb'ûşu Muğarrir)	61, 78, 358-9
Muştafâ Bey	591
Muştafâ Bey→ Muştafâ Bey/Efendi (Hâcîlarlı)	

Muṣṭafāefendizāde, Hācīlarlı, Muṣṭafā Bey adlarıyla da geçiyor)	
Muṣṭafā Çavuş (Jandarma Göynüklü)	742
Muṣṭafā Efendi	281
Muṣṭafā Efendi (Cebecizāde)	727
Muṣṭafā Efendi (Da'ūd Ağa'nın Paşa, Ürgüb tapu kitābetine ta'yin kılınan)	665, 699-700
Muṣṭafā Efendi (Evkâf Kādîsı)	332
Muṣṭafā Efendi (Göksun Müftîsi)	672
Muṣṭafā Bey/Efendi (Hācīlarlı Muṣṭafāefendizāde, Hācīlarlı adıyla da geçiyor)	668-71, 690, 743-4, 798, 804
Muṣṭafā Efendi (Haleb Meb'ûsu)	6
Muṣṭafā Efendi (Halebli)→ ?Muṣṭafā Efendi (Haleb Meb'ûsu)	105
Muṣṭafā Efendi (Ankara Meb'ûsu Hâce/Hācî)	11, 47, 107, 143, 635, 638
Muṣṭafā Efendi (İstanbul Kādîsı)	358
Muṣṭafā Efendi (Muṣṭafā Hayrî Efendi'nin dayısı Hācî)	102, 703, 730
Muṣṭafā Efendi (Ni'metefendizāde)	791
Muṣṭafā Efendi (Saruhan Meb'ûsu)	148, 333
Muṣṭafā Efendi (Trabzonlu Acente)	524, 526, 599
Muṣṭafā Efendi (Ürgüb Müftîsi Kumruzāde)	640, 675, 694, 721, 723, 737, 758, 767, 771, 776, 799
Muṣṭafā Fehmî Efendi (Umûr-ı Şer'iyeye ve Evkâf Vekîli, Fehmî Efendi adıyla da geçiyor)	634, 638, 667, 689, 802
Muṣṭafā Fevzî Efendi (Da'vâ Vekîli)	276-7, 281, 283
Muṣṭafā Fevzî Efendi (Saruhan Meb'ûs-ı Sâbıkı)	291
Muṣṭafā Hülûşî Efendi (Karaşişâr-ı Şâhib Meb'ûsu Çal Müftizādesi)	630, 782, 810
Muṣṭafā Kâzım Efendi(? Mûsâ Kâzım Efendi yerine sehven)	358
Muṣṭafā Kemâl (Yüzbaşı)	393, 395
Muṣṭafā Kemâl Paşa	417, 481, 506, 511, 522, 534, 553, 558, 562, 566, 568, 598, 608, 615, 618, 624, 627, 631, 633-4, 639, 641, 643, 645-7,

	669, 671, 679, 685, 693, 695, 708, 718-9, 721, 732, 737, 763, 782
Muṣṭafā Naẓmī Bey (Dersa‘ādet İkinci Cezā Dā‘iresi Re‘īsi Sirozī)	420, 422, 425
Muṣṭafā Necīb (merhūm)→ ?Muṣṭafā Necīb Bey (İttihād ve Terakķī Cem‘iyyeti Merkez-i ‘Umūmīsi’nin Sivas müfettiṣi Amasyalı)	757
Muṣṭafā Necīb Bey (İttihād ve Terakķī Cemiyeti Merkez-i ‘Umūmīsi’nin Sivas Müfettiṣi Amasyalı)	107-8, 249
Muṣṭafā Nedīm Bey (Adana Vālisi Sābık)	333
Muṣṭafā Paṣa (Dīvān-ı Hārb Re‘īsi)	572
Muṣṭafā Paṣa (Doktor, komṣu)	389, 400
Muṣṭafā Paṣa (Kürd)?→ Muṣṭafā Paṣa (Dīvān-ı Hārb Re‘īsi)	569
Muṣṭafā Reṣād Bey (Polis Müdüriyyet-i ‘Umūmīsi Kısm-ı Siyāsī Müdiri Kā‘im-i Maķām, Mutaṣarrıf Muṣṭafā Reṣād Bey; Reṣād Bey adıyla da geçiyor)	515, 517, 759
Muṣṭafā Şabri Efendi (Şeyhülislām)	417, 493, 516, 676
Muṣṭafā Şıdkī Efendi (Sersākizāde)	709
Muṣṭafā Tevfık Efendi (Na‘ım Efendi’nin dāmādı İhtiyāt Zābiṭi)	725
Müşṭāk Bey (Başkātib)→ İsmā‘ıl Müştāk Bey (A‘yān Başkātibi)	
Muvaffak Bey	631
Müveddet Hanım (Manyasizāde Refik Bey'in Hanımı)	681, 737, 764
Muzurus Bey (Posta ve Telgraf Nāzırı)	257-8
Nābī Bey (Hāriciyye Nāzırı)	390
Nābī Bey (Roma Sefiri)	304
Nācī Bey (?‘Ömer Nācī)	120
Nācī (?Mu‘allim Nācī)	627
Nācī Bey (Şadr-ı Esbak ‘İzzet Paṣa’nın yāveri)	416, 635, 654, 710
Nācī Bey (Niğde Jandarma Kumandanı Çerkes)	742

Nācī Bey (Şalāheddīn merhūmun birāderi)	425
Nāfī ‘Aṭūf Bey (Kaysəriyye Sulṭānisi Mūdīri)	767, 788, 791
Nāfız Ağa (eşrāftan)	747
Nāfız Bey (Evkāf Mektubcusu Mu‘āvini)	283, 354, 357, 373-4
Nāfız Bey (Şadāret Yāveri, Bāb-ı ‘Ālī baskınında şehīd düşen)	249
Nā’il Bey (Māliyye Nāzırı)	44, 51-2, 54, 56, 67, 69, 73, 81, 86, 90, 95, 98-9, 102, 227
Nā’il Bey (Nevşehirli ‘Alī Bey’in küçük maḥdūmu ‘Alībeyzāde eşrāftan)	672, 681-2
Nā’il Bey (Sābık Müdde‘ī-i ‘Umūmī Mu‘āvini Borlu)	654
Nā’il Efendi (Hācī Dervīş’in oğlu merhūm)	668, 727
Nā’il Reşīd Bey	354
Na‘īm Efendi (Niğde'den)	635, 671-2, 675, 677, 698-9, 710, 712, 721-3, 725, 736, 741-3, 745, 749-50, 752, 761, 787, 795, 800, 803
Nazīf Paşa (Mīrliva)	222-3
Nazīf Paşa (Süvārī Re’isi Livā) ?→ Nazīf Paşa (Mīrliva)	131, 145-6
Nāzım Bey ?→ (Doktor Nāzım Bey)	6
Nāzım Bey (Doktor Nāzım Bey)	111, 180, 184, 373-4
Nāzım Bey (İstanbul Murahḥaşı)	153, 155
Nāzım Bey (Selānik Merkez Kumandanı Kā’im-i Maḥām, Enver Paşa’nın eniştesi)	107, 384
Nāzım Bey (Samsun Ahz-ı ‘Asker Hey’eti Re’isi Binbaşı)	564
Nāzım Paşa (‘Alī Paşa Dāmādı Şūrā-yı ‘Askerī Re’isi Ḥarbiyye Nāzırı Birinci Ferīk Hüseyn Nāzım Paşa)	120-1, 123, 125-7, 129, 131, 135, 137, 144, 146, 148, 158, 168, 170-1, 173, 194-5, 201, 204, 229, 231, 243, 249, 265, 324, 348
Nāzım Paşa (İzmir Vālisi Hüseyn Nāzım Paşa)	300
Nāzım Paşa (Dīvān-ı Ḥarb Re’isi)	418, 420, 422
Nāzıma Sulṭān	362
Nāzlı Hanım	764, 770

Nazmî Bey (Dîvân-ı Harb Müdde'î-i 'Umûmîsi)→ Muştafâ	
Nazmî Bey (Dersa'âdet İkinci Cezâ Dâ'iresi Re'îsi Sirozî)	
Nazmî Bey (Kırşehir Müdde'î-i 'Umûmîsi)	559, 577
Nebîl Bey (Sâbık me'mûrîn-i hâriciyyeden)	755
Necâtî (Mağnisa Meb'ûsu)	650
Necâtî Efendi (Kâmil Paşa'ya mektûb yazan da'vâ vekîli)	259-60
Necâtî Efendi (Müftî Muştafâ Efendi'nin dâmâdı Yüzbaşı)	799
Necâtî (evvelce Ankara murahhâşî şimdi meb'ûs)	650
Necîb Efendi (Enekili)	671
Necmeddîn Mollâ Bey (Kastamonu Meb'ûsu, 'Adliyye Nâzırı,	17, 19-21, 24, 27, 31, 50, 79,
Bağdâd Vâlisi Şadr-ı A'zam Vekîli Turşucuzâde Necmeddîn	81, 91, 98-9, 104, 109, 124,
Mollâ Bey [Meḥmed Muhtâr Kocataş], Necmeddîn Bey adıyla	136-7, 148, 157, 165, 172,
da geçiyor)	174, 188-90, 213, 236, 238,
	242, 247, 250, 254-5, 258,
	272-4, 278, 286, 292, 296,
	325, 333, 345, 349, 514, 532,
	558, 579, 586, 589-90, 592,
	601, 603, 608, 611, 617, 619,
	677, 679, 686, 710, 765, 779-
	80, 796, 802, 807, 809-11
Necmî Bey (Samsun)	170
Nedîm Bey (Ürgüb Kâ'im-i Maḳâmı)	638, 665, 670, 675, 678, 685-
	6, 699, 723, 733, 741-2, 763-5,
	770, 775-6, 787, 790-1, 794
Nefî Bey	1
Nejâd (Birâderzâde Rızâ'nın oğlu)	797, 801
Nerderm? (Sinasonlu Eczâcı Ereğli'de)	786
Neş'et Bey (Trâblusgarb Kumandanı)	114
Nesîb Bey (Re'îs)	703, 706
Nesîm (Hâcî 'Âdil Bey'in âdamı)	239
Nesîmî Bey→ Aḫmed Nesîmî Bey (Hâriciyye Nâzırı)	
Nevres	665
Nihâd Bey (Samsun Belediyye Re'îsi)	713, 716, 720

Nilson (İngiltere Hâriciyye Nezâreti Erkân-ı mühimmesinden)	449
Ni‘met (Hidmetçi)	2
Niyâzî (Adanalı Ta‘rîh Mu‘allimi)	626
Niyâzî (Trabzonlu)	636
Niyâzî Baba (Dergâh-ı Şerîf Türbedârı)→ ?Niyâzî Şâlih Baba	651, 660-1
Niyâzî Bey→ ? Niyâzî Bey (Resneli)	155
Niyâzî Bey (Müşâvir)	631
Niyâzî Bey (Darbhâne Müdürü, Hâcî Nürî Bey’in mağdumu Hüsni Bey’in dâmâdı)	795
Niyâzî Bey (Resneli)	58
Niyâzî Efendi (Kâdî)	630
Niyâzî Şâlih Baba	661
Noradunkyan Efendi	194, 225
Nûh Efendi	679
Nûh Nâcî Efendi (Kâşeriyîye’de tüccârdan)	745
Nu‘mân Efendi→ Nu‘mân Usta (İstanbul Meb‘ûsu; Nu‘mân Efendi adıyla da geçiyor)	
Nu‘mân Usta (İstanbul Meb‘ûsu; Nu‘mân Efendi adıyla da geçiyor)	491, 759
Nüreddîn (müteveffâ Ferîd Paşa’nın oğlu)	594
Nüreddîn Bey	744
Nüreddîn Bey (eşrâftan)	745
Nüreddîn Ferah Bey (‘Osmanlı Maşlahatgüzârı)	602-3
Nürî ‘Azîz Bey	605
Nürî Bey (Emlâk-ı Vaqfiyye Müdürü)	177, 297
Nürî Bey (Hâcî; Hasan?/Hüsni? Bey’in pederi)	793, 795
Nürî Bey (A‘yândan Kâtib)	392
Nürî Bey (Şadr-ı Sâbık Sa‘îd Paşa’nın dâmâdı)	178-9
Nürî Bey (Taḥrîrât Müdürü)	654
Nürî Efendi (Evḳâf Kâdîsı)	17
Nürî Efendi (Fetva Emîni)	9
Nürî Efendi (Baltacızâde Hasan Efendi’nin oğlu Karaman Mâlmüdürü)	731, 797

Nürî Efendi (Meb'ûs)	569
Nürî Efendi (Müstantıķ Kâtibi Tayyârefendizâde)	662
Nürî Efendi (Ürgüb Jandarına Mülâzımı, Nürî Bey adıyla da geçiyor)	703, 707, 752
Nürî Hâce	769
Nürî Mollâ (Fetvâhâne Mühürdârı)	365
Nürî Onbaşı (Çorumlu)	211, 214
Nürî Paşa (Enver Paşa'nın birâderi)	481, 763
Nürî Paşa (Serķarın)	256
Nürîyye Hanım (İsmâ'îl Bey'in hâremi)	590, 593, 596
Nürullâh Bey (Şabûr Bey'in küçük birâderi Derâzzâde)	747
Nuşret Bey (i'dâm olunan)	572
Ormuz Baygor	550-2
Oskan Efendi (Posta ve Telgraf Nâzırı)	248, 276-7, 281-2, 303, 305, 311, 313, 322, 329
'Osmân (Şeyh Hâzretlerinin âdamı)	623
'Osmân Ağa (işçi)	397-8, 404
'Osmân Bey (âhîren Başmâbeyinci o zamân 'Abdülhamîd'in lalası)	186-7
'Osmân Bey (Gürcü, Evķâf Nezâreti 'Aķârât-ı Vakfiyye Müdürî)	416, 420-1, 644
'Osmân Bey (Ankara'dan)	763
'Osmân Bey (Başmüdde'î-i 'Umûmî)	689
'Osmân Bey (İbrâhîm Bey birâderi)	175
'Osmân Bey (İttihâd ve Teraķķî Kulübü'nün Re'îsi)	107
'Osmân Bey (Maħkeme-i Temyîz Re'îsi)	389
'Osmân Bey (Sertaħarrî-i Sâbık, Ankara Polis Müdürî, bizim geçiyor)	680, 733, 738-9, 755-6, 766, 769, 773, 787, 789-?90, 793
'Osmân Efendi (Antalya'da)	621
'Osmân Efendi (Polis Me'muru)	401-2, 406
'Osmân Efendi (Ürgüblü, Dârül'aceze Serħademe Mu'âvini)	10
'Osmân Fehmî Bey (Resneli Niyâzî Bey'in kardeşi)	58

‘Osmān Fu’ād Efendi (Şehzāde; Fu’ād Efendi adıyla da geçiyor)	589-92, 594, 596, 604-5
‘Osmān Kādri Bey (Muş Meb’ûsu)	693-4
‘Osmān Nizāmī Paşa (Londra Konferansı'nda Birinci Murahhâşımız, Bâb-1 ‘Âlî’nin Roma Mümessili)	306-7, 312, 333, 336, 343, 785, 807
‘Osmān Nürî Efendi (Bâdemağacı Jandarma Kumandanı)	623
‘Osmān Paşa (Birinci Kolordu Kumandanı Vekili)	131
‘Osmān Paşa (Tatar)	201
‘Osmān Paşa	146
‘Osmānlı Konsolosu	586
Öjen Pir (Eugene Pierre?)	53
‘Ömer ‘Abdülkâdir Bey (Tâl‘at Paşa’nın yâveri, ‘Ömer Bey adıyla da geçiyor)	698-9
‘Ömer ‘Âbid (‘Ömer ‘Âbid Hânı)	234
‘Ömer Ağa (Es‘adağazāde)	707
‘Ömer Bey (kayınbirâder)	403, 810
‘Ömer Bey→ ‘Ömer ‘Abdülkâdir Bey (Tâl‘at Paşa’nın yâveri)	
‘Ömer Efendi (‘Âdilefendizāde)	679
‘Ömer Efendi (Tedkîkât-ı Şer‘iyye a‘zāsından Dağıstānî)	17
‘Ömer Efendi (Konya Meb’ûsu Yalvaçlı Hâce)	142, 635, 638, 643, 645
‘Ömer Efendi (Sulţān Reşād ve Sulţān Murād'ın hâceleri)	361
‘Ömer Efendi (Taşçızāde)	744
‘Ömer Efendi (Dinar Belediyye Re’îsi Hâcî)	630
‘Ömer Fârûk Efendi (‘Abdülmeçîd Efendi’nin (Hâlîfe ‘Abdülmeçîd) oğlu şehzāde)	646
‘Ömer Hilmî Efendi (Şehzāde)	294, 315, 347, 349, 370
‘Ömer Hülûşî Efendi	79
‘Ömer Kâşif Efendi	716
‘Ömer Lütfi Bey (Nâfi‘a Vekili)	635, 645
‘Ömer Muhtâr Bey (Kayseriyyeli)	744
‘Ömer Nâcî Bey (İttiğâdcı, Nâcî Bey adıyla da geçiyor)	82, 256-7

‘Ömer Paşa (‘Ömer Paşa Sokağı)	609
‘Ömer Semerci (Hâceefendi)	659
Panko Vasil	811
Papa	513, 604
Papa Apostol Efendi (Metropolid Vekili)	65
Parnis Efendi (Sultân ‘Abdül‘azîz zamânında Bâb-ı ‘Âli Hukûk Müşâviri)	578
Parnis (Mösyö Parnis, Parnis Efendi'nin oğlu)	578
Pişon (Fransa Hâriciyye Nâzırı)	296
Plümer (Malta Vâlîsi Mareşal)	444-5, 452, 454-5, 458, 461, 465-71, 486-7, 499, 502, 511- 2, 514, 519, 534, 539, 548, 564-5, 576-8, 594
Pol (Bulgar üserâsından İhtiyâţ Zâbiţi)	453-4
Prefe (Binbaşı; Bireffe adıyla da geçiyor)	439, 463-4
Prens Şabâheddîn	172-3, 317
Râbi‘a Hanım (refiķanın ‘amûcazâdesi, Yeşil Ağa'nın vâlidesi)	772, 781
Râğîb Bey (Sultân ‘Abdülhamîd devrinde ķurenâdan)	187
Raķîme Hanım (‘amûca Münîb Efendi'nin vâlidesi)	727
Raķmetullâh Efendi (‘ulemâdan meşhûr)	464, 474
Raķmî Bey (Selânik Meb‘ûşu, İzmir Vâlîsi Evranosoğlu Raķmî Bey [Arslan])	15-6, 19, 29-30, 36, 58-9, 66, 106, 130, 140-1, 286, 321-2, 386, 416, 425, 437, 439-40, 451, 454, 462, 464, 470, 504, 506, 510, 514, 526, 533, 563- 5, 574, 637, 676
Râ‘if Yesârî Bey (Muştafâ Hâyri Efendi'nin kayınbirâderi Doktor; Râ‘if adıyla da geçiyor)	247, 396, 433, 621, 684, 699, 723, 799, 809
Râmiz Ağa (muşâhiblerden)	370
Râmiz Mollâ	171
Ranceski Katroy (Kars Şûrâsı Rus Üyesi Radjinski Matroi)	526

Rāşid (esmer polis)	209-10
Rāşid Bey (Nurullāh ve Şabūr Beylerin büyük birāderi, Sāmī Efendi'nin oğlu)	747
Rāsih Efendi (Antalya Meb'ûşu)	643
Rāsih Efendi (Niğde Belediyye Re'isi)	65, 636, 697
Rāsım Bey (Kolağası)?→ Rāsım Efendi (Yüzbaşı)	111
Rāsım Bey (Tarsus'taki iplik fabrikasının şāhibi)	791, 796
Rāsım Efendi (Yüzbaşı)→ ?Rāsım Bey (Kolağası)	15-6, 23
Ra'uf Aḥmed Bey	608,
Ra'uf Bey→ Ḥüseyin Ra'uf Bey [Orbay] (Nāfia Vekīli, Baḥriyye Nāzırı)	
Recā'ī Bey (Mabeyn-i Hümāyūn Müdürü)	100, 345
Receb Ağa (Ḥacī)	769
Re'fet Paşa (Livā)	525
Re'fet Paşa (Dāḥiliyye Vekīli Müdāfa'a-i Milliyye Vekīli, Re'fet Bey adıyla da geçiyor)	612, 633-4, 719, 725, 759, 784
Re'fet Bey	589, 604
Ref'ī Cevād Bey [Ulunay]	447
Refik Bey (Baḥriyye Nezāreti muḥāsebeciliğinden müsta'fī)	145, 147
Refik Bey (elyevm Defter-i Ḥākānī Nezāreti Mu'āvini ve a'yāndan merḥūm Müşir Edhem Paşa'nın dāmādı)	208
Refik Bey (Ḥazīne Kethüdāsı)	304
Refik Bey (Konya Meb'ûşu)	788
Refik Bey (Manyasizāde)	602, 737, 764
Refik Bey→ (Da'vā Vekīli Maḥmūd Refik Bey)	
Refik Efendi (Şeyḥülislām-ı Esbak)	689
Remzī Efendi (Muğla mu'āvinliğinden tahvīl-i me'mūriyyet eden)	10
Reşād→ Meḥmed V. (Sultān Meḥmed V. Reşād)	
Reşād Bey→ Muştafā Reşād Bey (Polis Müdiriyyet-i 'Umūmisi Kısm-ı Siyāsī Müdiri Kā'im-i Maḥām, Mutaşarrıf Muştafā Reşād Bey)	
Reşād Bey (Bolu Mutaşarrıfı)→ ?Muştafā Reşād Bey (Polis	526

Müdüriyyet-i 'Umûmîsi Kısm-ı Siyâsî Müdüri Kâ'im-i Makâm,

Mutaşarrıf Muştafâ Reşâd Bey)

Reşâd Hikmet Bey (Hâriciyye Müsteşârı) 476, 478

Reşîd (Birâderzâde Rızâ'nın oğlu) 289, 299, 801

Reşîd (Hüseyn Kâmî'nin refîki mevķûf) 232-3

Reşîd 'Âkif Paşa (Şûrâ-yı Devlet Re'îsi) 389, 391-2, 477

Reşîd Bey ('Adliyye Müfettişi) 742

Reşîd Bey (Bâķibeyzâde, Burdur Meb'ûsu Hüseyn Bey'in ağabeyi) 628

Reşîd Bey (Kudüs-i Şerîf Mutaşarrıfı, İkinci Mâbeyinci, Dâhiliyye Nâzırı) 206, 219, 225, 227, 246-7, 258, 261, 264-5

Reşîd Bey (Hilâl-ı Aħmer Tabîbi Ürgüblü)→ Reşîd Sâmi Bey (Isparta ve Antalya'da Hilâl-ı Aħmer Tabîbi Ürgüblü Doktor;

Reşîd Bey adıyla da geçiyor)

Reşîd Bey (Reji Muħasebe-i 'Umûmiye Müdüri) 660

Reşîd Bey (Sultân 'Abdülhamîd'in Kâtib-i Huşûşisi) 508

Reşîd Bey (Telgraf Müdüri) 633

Reşîd Paşa (Hâriciyye Nâzırı) 392

Reşîd Paşa (Ma'ârif Nâzırı) 603

Reşîd Paşa (Viyana Sefîri) 104

Reşîd Sa'dî Bey (Hâmid Cemîl Bey'in hâlazâdesi) 597-8, 604

Reşîd Sâmi Bey (Isparta ve Antalya'da Hilâl-ı Aħmer Tabîbi Ürgüblü Doktor; Reşîd Bey adıyla da geçiyor) 622, 629, 635-6, 683, 695, 780, 797, 808

Restin (Muştafâ Hayrî Efendi'ye bakan sister) 577

Rıf'at Bey (Mi'mâr) 99

Rıf'at Bey (Akçakayalızâde) 745, 747

Rıf'at Bey (Ayan Re'îsi) 353, 356, 391, 398-9, 409, 416

Rıf'at Bey (Beyoğlu Muķâvelât Muħarriri) 99-100, 136-7, 172-4

Rıf'at Bey (Kayşeriyye Meb'ûsu) 767

Rıf'at Bey (Mâliyye Nâzırı) 248, 251, 305, 311, 313-4, 335

Rıf'at Efendi (Anbar Me'mûru) 323

Rıf'at Efendi (Ankara Müftîsi) 637

Rıf'at Efendi (eşrâftan)	669
Rıf'at Efendi (İzmitli Hoca)	443-4, 523
Rıf'at Efendi (Nevşehir Re'îsi)	683
Rıf'at Efendi (Selânikli Doktor)	153, 155-7
Rıf'at Efendi (Sivas Polis Müdürü)	569
Rıf'at Efendi (Taşköprülü, Kesriyye Mu'âvini)	10
Rıf'at Efendi (tütüncübaşının arkadaşı)	185
Rıf'at Hüsameddîn Paşa (Doktor)	203
Rıf'at Paşa (Paris Sefîri, Hâriciyye Nâzırı)	24, 54, 227, 307
Rızâ Bey (sevkiyyâta me'mûr binbaşı)	643
Rızâ Bey (Bursa Meb'ûsu)	162, 197
Rızâ Bey (Yahyâ ve Hâcî Beylerin akrabası Hâmidli Meb'ûs)	650
Rızâ Bey (Isparta Müdde'î-i 'Umûmîsi)	696
Rızâ Bey (Fu'âd Bey'in babası Rusçuklu)	614
Rızâ Bey (Trabzonlu Binbaşı; Merkez-i 'Umûmî a'zâsından)	500, 526, 676
Rızâ Bey (yeğen)	4, 7, 107, 147, 155, 162, 166, 184, 217, 233-4, 239-40, 246, 249, 291, 294, 347, 577, 579, 717, 797, 799, 801
Rızâ Efendi (eşrâftan)	652
Rızâ Efendi (Kâtib-i 'Adl Antalya)	615
Rızâ Efendi (Müftî-yi Belde (Niğde))	65
Rızâ Efendi (Telgraf Nezâreti Me'mûrîn Kâlemi Müdürü)	213
Rızâ Efendi (Vilâyet Tercümânı Giridli)	614
Rızâ Hâmid Bey (Bursa Meb'ûsu) ?→ Rızâ Bey (Bursa Meb'ûsu)	525
Rızâ Nûr Bey (Sinobî)	39, 720
Rızâ Paşa (Ser'asker-i Sâbık, Rızâ Efendi adıyla da geçiyor)	37, 57, 66
Rızâ Paşa (Topçu Ferîki a'yândan)	497, 507, 693
Rızâ Tevfik Bey (Feylesof Doktor)	240, 243, 497, 559, 705
Rizo (Sarafim'in kardeşi)	763, 796
Roçild	336
Rüşen Ağa	243

Rüşen Eşref Bey	516
Rüstem (Es'ad Paşa Toptânî'nin kâtili Arnavud)	529
Rusya Roma Sefiri	76
Şabâheddîn (?Şabâheddîn Paşa ? Prens Şabâheddîn)	317
Şâbit Bey (?Eşvâbcıbaşı Şâbit Bey)	389
Şâbit Bey (Erzurüm Sivas ve Harpüt Vâlî-i Sâbıkı Kemâhlı Mehmed Şâbit Bey)	440-1, 454, 464, 482, 499, 522-3, 533, 542, 566, 572, 575, 629, 639, 669, 687, 691, 722, 736, 771, 776, 784
Şâbit Bey (Eşvâbcıbaşı)	44, 100, 103, 181-3, 295, 300-2, 336, 348, 362, 369
Şâbit Bey (Hey'et-i İstintâkiyye a'zâsından 'asker)	431
Şâbit İhsân Bey (Polis Müdüriyet-i 'Umûmiyyesi etibbâsından)	396, 406
Şabrî Bey (Niğdeli)	25
Şabrî Bey (Posta Müdürü Mehmed Şabrî Bey Ankara)	615, 633, 635-6, 639, 654, 666, 673, 676-7, 686-7, 689, 693, 703, 710-1, 719, 734-5, 737, 746, 758-9, 773, 785, 790
Şabrî Bey (Saruhan Meb'ûs-ı Sâbıkı)	499, 520, 526, 530, 543
Şabrî Bey (Tütün tâciri Selânikli)	607-8
Şabrî Efendi→ ?Muştafâ Şabrî Efendi (Şeyhülislâm)	56
Şabrî Efendi (Şeyhülislâm)→ Muştafâ Şabrî Efendi (Şeyhülislâm)	417, 493
Şabrî Efendi (Tokadlı) (?Muştafâ Şabrî Efendi (Şeyhülislâm))	156
Şabrî Efendi	623
Şabûr Bey (Nûrullâh Bey'in ağabeyi)	747
Sa'deddîn Paşa (Sa'deddîn Paşa Köşkü)	393
Sa'deddîn (Nevşehirli Dervîşbeyzâde Mehmed Bey'in oğlu)	681
Sa'dî (Kumandan Fu'ad Bey'in şöförü Ürgüblü)	782
Sa'dî Efendi (Ürgüb'de Hâkim) (?Kâdî Sa'dî Efendi)	716, 733, 749, 811
Sa'dî Efendi (Ürgüb'de Muştafâ Hayrî Efendi'nin dayızâdesi Kâdî)	622, ?626, 631, 661, 664-5, 670, 675, 678, 689, 694, 712,

	723, 737, 742, 750, 767, 776, 795, 808
Şâdık Bey	683
Şâdık Bey (İ'tilâf Fırkası Re'îs-i Şânisi Mîralay)	29-33, 156, 172-3, 199, 225-7, 233
Şadîk Bey (Hâcî, Kemâh'ta)	639
Şadreddîn Bey (Dersa'âdet İstînâf Müdde'î-i 'Umûmîsi)	224-5, 228
Şafvet Bey (Mühendis)	655
Şafvet Efendi (Tedkîk-i Mü'elleft-ı Şer'îyye Meclisi Re'îsi Urfalı Şeyh)	713
Şâhib Mollâ Bey (İbrâhîm Bey'in pederi)	8, 59, 272
Şâhib-i Şakâyık	692
Sa'îd (Cemâleddîn Efendi'nin yeğeni)	235-6
Sa'îd (Kâmil Paşa'nın oğlu)	189-90
Sa'îd Bey (Kırşehir Mutasarrıfı)	651, 654-5, 660, 677, 697, 702, 704
Sa'îd Bey (Ma'ârif Re'îsi, Ma'ârif Nâzırı)	8, 169, 193-4
Sa'îd Bey (Manşürizâde Saruhan Meb'ûsu) ?→ (İzmir Meb'ûsu Esbak Manşürizâde)	155
Sa'îd Bey (Manşürizâde) ?→ (İzmir Meb'ûsu Esbak Manşürizâde)	559
Sa'îd Bey (İzmir Meb'ûsu Esbak Manşürizâde)	610-1, 613, 614
Sa'îd Bey (Mühendis)	301
Sa'îd Bey (Sa'îd Hâlim Paşa'nın mahdûmu Prens)	792
Sa'îd Bey (Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Re'îsi)	197
Sa'îd Bey (Uluborlu Kâ'im-i Maqâmı)	609, 625, 674, 759
Sa'îd Efendi (Akçaşarlı) ?→ Sa'îd Efendi (Kâdî)	667, 735, 738, 796, 799
Sa'îd Efendi (Kâdî)	705-6, 729
Sa'îd Efendi (Kâzî'asker)	681
Sa'îd Efendi (Meşîhat Müsteşarı)	238, 271, 297
Sa'îd Mollâ	496-7, 787
Sa'îd Paşa (A'yân Re'îsi, Şûrâ-yı Devlet Re'îsi, Re'îs-i Meclis-i Millî, Şadr-ı A'zam Küçük Sa'îd Paşa)	6-9, 21, 32, 36-40, 42-44, 47, 49-50, 52-4, 62, 68, 70, 72, 74,

	77, 92, 94, 97, 101, 103-4, 117-8, 125, 127, 129-33, 136, 138-41, 145, 158, 161, 167, 175, 178-9, 226, 251, 266, 276, 286, 295, 305, 311-[2], 336, 489, 765
Sa'îd Paşa (İstanbul Muḥâfızı Mîrlivâ)	495, 524- ?5
Sa'îd Paşa (Kâtib-i 'Umûmî)→ Sa'îd Ḥalîm Paşa (Ḥâriciyye Nâzırı, Şûrâ-yı Devlet Re'îsi, Şadr-ı A'zam Prens, Prens Sa'îd Paşa adıyla da geçiyor)	
Sa'îd Paşa (Meḥmed 'Alî Paşa'nın oğlu Sa'îd Ḥalîm ve 'Abbâs Ḥalîm Paşaların 'amûcaları)	459
Sa'îd Ḥalîm Paşa (Ḥâriciyye Nâzırı, Şûrâ-yı Devlet Re'îsi, Şadr-ı A'zam Prens, Prens Sa'îd Paşa adıyla da geçiyor)	59-60, 97, 104-5, 110, 114-5, 117-9, 163-5, 175, 180, 232, 239, 248, 251, 288, 295, 298, 305, 307, 309, 311, 313-4, 316, 318-[-19-20]-21, 328, 342-[3], 345, 349, 367, 380-1, 384, 395, 409-10, 412, 415, 435-6, 452, 457-9, 463, 465-6, 469, 473, 475, 480, 484, 486, 490, 492, 494, 497, 502, 509, 518, 525, 533, 535, 539, 546, 549, 577, 585, 676, 710, 748, 754, 770, 772, 775, 785, 787, 791-2, 800, 807
Şalâḥ Cimcoz Bey (Kâlem gazetesi şâḥibi)	220, 395, 441, 443, 464, 483, 501, 560, 579, 676
Şalâḥeddîn (merḥûm)	425
Şalâḥeddîn Bey (Dâmâd)	416
Şalâḥeddîn Bey (Nâfi'a Kâlem-i Maḥşûş Müdîr Mu'âvini)	224
Şalâḥeddîn Efendi (Sultân Murâd'ın şehzâdesi)	366-8
Şalâḥeddîn-i Eyyübî (Şalâḥeddîn-i Eyyübî Medresesi)	388

Şâlih (Erenlerin Hâfîz)	686
Şâlih (Kahveci, aşçı Ümmühân Kadın'ın birâderi Evliyâ'nın hemşiresi)	795
Şâlih 'Ârif Bey (Galata Mekteb-i Sultânîsi Müdiri; Şâlih Bey adıyla da geçiyor)	710, 760, 792
Şâlih Bey (Şeyh Sünûsî yâveri)	622
Şâlih Efendi (Erzurüm Meb'ûsu)	743
Şâlih Paşa (a'yândan)	289
Şâlih Paşa (Bahriyye Nâzırı, Şadr-ı A'zam Şâlih Hülûşî Paşa [Kezrak])	500, 577, 635, 642, 646, 649, 654
Şâlih Paşa (Dâmâd, Tâhir Hayreddin'in kardeşi, Münire Sultân'ın zevci)	156, 178, 247, 317, 325-7
Şâlih Paşa (Seryâver)	119, 138, 336, 344
Şâliha Sultân	300
Sâlim	28
Sâlim (Mülâzım)	211
Sâlim Bey (Tayyâre Binbaşı)	699
Sâlim Efendi (Topçu)	29
Salamon Elhazaf Mağdûmları (Rodostaki Banka)	[622]
Sâmî Bey	148
Sâmî Bey (Miralay)	527, 693
Sâmî Efendi (Nûrullâh, Şabûr ve Râşid Beylerin babaları)	747
Sâmih Bey	638
Samuel Efendi (merkez me'mûrlarından)	210
Sârâ	670
Sarafim	796
Sason Efendi	148-9
Şâtî' Bey	589-90
Sazanof (Rusya Hâriciyye Nâzırı)	76, 116-7, 279
Sedâd → ?Sedâd (Behcet Bey'in mağdumu)	623, 629
Sedâd ('Ârif Bey'in çocuğu)	403
Sedâd (Behcet Bey'in mağdumu)	618, 670
Şafâ Bey (Mutaşarrıf)	625

Şefer Bey (Yüzbaşı, Amasya Mutaşarrıf-ı Sâbıkı Sırrî Bey'in birâderi)	568
Selîm Baz Efendi	10
Selîm Efendi (Şehzâde)	567
Selîm Efendi (Sivas Vilâyeti Sermühendisi Macar)	782
Selîm I (Yavuz Sultân Selîm)	368-9
Selli (Mirlivâ J. B. Selli)	553
Senyeddîn Bey (Hukûk Müşâviri Mu'âvini)	105
Serferâz Kadın (Süleymân Efendi'nin vâlidesi)	187
Serkiz Kalfa (Serkis Balyan; Serkis adıyla da geçiyor)	369-70
<u>S</u> ervet Bey (Taşlıca Mutaşarrıf-ı Sâbıkı)	333
<u>S</u> ervetsezâ Kadın (Sultân 'Abdülmeçîd'in Başkadını)	363
Sesil (Lord Rober Sesil)	551-2, 556
Seyyid → ?Seyyid Bey (Fırka Re'îsi İzmir Meb'ûsu)	30
Seyyid 'Abdülkâdir Efendi (a'yândan)	196
Seyyid Bey (a'yândan)	506, 525, 580, 608, 759
Seyyid Bey (Fırka Re'îsi İzmir Meb'ûsu)	47, 59, 122-3, 147, 153-6, 166-7, 170
Seyyid Bişr (İskenderiye'den)	507
Seyyid Paşa (İstanbul Muḥâfızı)	416, 432, 492-3
Seyyid Paşa (Selânik Kumandanı)	154
Seyyidî Efendi (Kâdî)	714
Sezâ'î Bey (Sâmîpaşazâde; a'yândan Ḥalîm Bey'in birâderi)	163-4
Sezâ'î Bey (Samsun Mutaşarrıfı)	670, 678, 691, 698, 712, 716
Şiddîk Bey (Kemâh eşrafından)	629
Sinabyan Efendi (Nâfi'a Nâzırı)	42, 44, 52, 54, 64
Sini (İstanbul'da İtalyan Doktor)	598
Sir Barkley	94-5
Sırb Murahḥaşı	306
Sîret Bey → ?Sîret Bey (yeni Maṭbû'ât Müdüri)	156
Sîret Bey (yeni Maṭbû'ât Müdüri)	172
Sırrî Bey (Gürcü, Amasya Mutaşarrıf-ı Sâbıkı, Esbakı)	565, 640
Sırrî Bey (İzmit Meb'ûsu)	637-8

Sırrî Bey (Rüsûmât Müdîr-i Esbağı)	587
Sırrî Paşa (merhûm)	1
Soghomon Tehlirian	[653]
Su'âd Bey (Hâriciyye Vekâleti Müsteşarı)	642, 724
Şubhî Bey (Âmedci)	364, 641
Şubhî Bey (Şehremîni)	18
Şubhî Paşa (Şûrâ-yı Devlet a'zâsından)	148
Suczâde	727
Suczâdeler	665, 691
Sûdî Bey→ Süleymân Sûdî Bey (Lazistân Meb'ûşu; Sûdî Bey adıyla da geçiyor)	
Süleymân (Kânûnî Sultân Süleymân)	560, 613, 692
Süleymân Afşar Efendi (Müftî)	637
Süleymân Bey ('Alî Bey'in büyük maḥdûmu, Nevşehir Maḥkemesi'nde a'zâ)	662, 665, 681
Süleymân Bey (Şadâret yâveranından)	49, 249
Süleymân Bey (Tulcalı)	589, 597
Süleymân Dede (Mevlid-i Şerîf sahibi)	659
Süleymân Dede (Mi'râciyye şâhibi)	503
Süleymân Efendi	703
Süleymân Efendi ('Abdûlmecîd'in şehzâdesi)	187
Süleymân Efendi (Enderûn'daki zât)	301
Süleymân Efendi (Endifli Posta Müdîri Ürgüblü)	687, 693
Süleymân Efendi (Hâce)	666
Süleymân Efendi (Sarıbaşzâde Mu'allim)	719, 736, 742
Süleymân Efendi (Ürgüb Nümüne Mektebi Müdîri Hâce)	652, 702, 786
Süleymân Paşa (Dîvân-ı Harb Re'îsi Kazak)	230-2
Süleymân Fâ'îk Paşa	541
Süleymân Nazîf Bey	215, 220, 495, 525, 566-7
Süleymân Necmî Bey (Trabzon Vâlîsi)	564, 580
Süleymân Nu'mân Paşa (Doktor)	427, 439-441, 460, 513, 523, 548, 561, 569, 576, 580, 586, 759

Süleymân Paşa	562
Süleymân Paşa ((1293) Rusya Muḥârebese'nde kumandan olan ve ondan muḳaddem 'Abdül'azîz Ḥân-ı Merḥûm'un ḥal'inde Mekteb-i Ḥarbiyye Nâzırı bulunan Müşîr Süleymân Paşa)	222,229
Süleymân Sûdî Bey (Lazistân Meb'ûsu; Sûdî Bey adıyla da geçiyor)	443, 520, 524, 530, 543, 559, 569, 575-6, 595-6, 599, 611, 620, 693, 779
Süreyyâ Bey (Arnavud Ferîd Paşa'nın kardeşi)	156
Süreyyâ Bey (Berât Meb'ûsu)	143-4
Şa'bân Efendi (Mülâzım, Ḳayşeriyeli, jurnallerin tedkîkine me'mûr komisyon a'zâsından)	40-1, 174, 227
Şâdî Bey (Yüzbaşı)	432, 632
Şâdiyye Sultân	170, 271-2
Şafaḳzâde (Ispartalı ḥattât)	473
Şahâb Efendi (Niğde'den)	640
Şahbâz Efendi (Mekteb-i Ḥuḳûḳ'ta Muştafâ Ḥayrî Efendi'nin mu'allimi)	578
Şâkir Bey (Sâbıḳ Emniyet-i 'Umûmîye Müdürî Yozgad Meb'ûsu)	73, 214-5, 219, 234, 237-8, 247, 270
Şâkir Efendi (eşrâftan)	652
Şâkir Efendi (Müşul İstînâf Başkâtibi)	11
Şâkir Paşa (Ḥarbiyye Nâzırı)	493
Şâkire Hanım (Ḥalîl Paşa'nın kerîmesi)	682
Şemseddîn Ağa	369-70
Şemseddîn Bey (Erkân-ı Ḥarbiyye binbaşılardan Menzil Kumandanı)	631
Şemseddîn Bey (Ḥâkim-i Münferid)	798
Şemseddîn Efendi (Niğde Bidâyet Maḥkemesi a'zâsından, bilâḥere Ürgüb Bidayet Re'îsi)	689, 703, 716, 721, 724, 730
Şemseddîn Efendi (Şeyḫ Ṭayyib Efendi'nin maḥdûmu Ḥacî Bayram-ı Velî aḥfâdından Ankara Meb'ûsu)	634-5, 638, 641

Şeref Bey (Edirne Meb'ûsu)	491, 532, 589, 783-4, 788-9, 795, 797, 799
Şeref Bey (Muķāvelāt Muķarriri)	509
Şefik Efendi (Ṭabīb Binbaşı)	410, 427
Şefik Elmü'eyyed (Şāmlı)	157
Şerif Bey (Edirne Meb'ûsu Meķmed Şerif Bey)	525, 566, 782
Şerif Bey (Mekteb-i Huķuķlu Mülāzım)	228
Şerif Ca'fer Paşa (Şerif 'Alī Haydar Bey'in birāderi)	180, 190, 236, 280, 291, 319
Şerif Hayrī (Bādemāğacı nāhiyyesi müdürü)	623
Şerif Hüseyin (Emir-i Mekke)	388, 539, 545-6
Şerif Kadın (mü'ezzin merķum Aķmed Efendi'nin refiķası aşçı)	730, 755, 770, 781, 783
Şerif Paşa (Dāmād, Şūrā-yı Devlet Re'isi)	197, 392
Şevket Bey (Rodos'ta eķrāftan Bandırma Kā'im-i Maķām-ı Sābıķı)	620, 622, 639
Şevket Bey (Çanakķal'e Kumandanı Mīralay)	491, 759
Şevket Bey (Debre Meb'ûsu)	169
Şevket Bey (Fahri Paşa'nın yāveri)	472
Şevket Bey (Mīralay)→ Şevket Bey (Çanakķal'e Kumandanı Mīralay)	
Şevket Bey (Rodos'ta Müderriszāde)	689
Şevket Bey (Yüzbaşı)	757
Şevket Efendi (eķrāftan)	683
Şevket Efendi (Fetvāhāne-i 'Alī mūmeyyizlerinden)	368
Şevķi Bey (Dārülfünün idāre me'muru)	220, 223
Şevķi Bey (Hāriciyyeden bir kātib)	319
Şevķi Bey (mühendis)	637
Şeyh 'Alī (mütevelli)	657
Şeyh 'Aziz Efendi (Hindli Şeyh Maķmūd Hasan Şāhib'in telāmizinden)	469, 484
Şeyh Efendi (Reşādetlu Hācī Şeyh Efendi)	727
Şeyh Es'ad Şakir	338
Şeyh Hāzretleri	623

Şeyh Hüseyn Efendi (Hindli)→ Hüseyn Efendi (Hindli Şeyh)	
Şeyh İmdādullāh Efendi→ İmdādullāh Efendi (Şeyh)	
Şeyh Maḥmūd Ḥasan Şāhib Efendi→ Maḥmūd Ḥasan Şāhib Efendi (Hindli Şeyh)	
Şeyh Sünūsī Seyyid İdrīsī (Şeyh Sünūsī Seyyid Aḥmedüşşerīf'in birāderi)	592-3, 603
Şeyh Sünūsī Seyyid Aḥmedüşşerīf	388-9, 506, 515, 592, 622
Şükrī ('Osḡmān Fu'ād Efendi'nin Alman ḥidmetçisi)	596
Şükrī (Rızā Bey yetiştirmesi)	717
Şükrī Bey (Dāḥiliyye Mektubcusu)	97
Şükrī Bey (Ġurebā Ḥastaḥānesi Serṭabībi)	632
Şükrī Bey (Ma'ārif Nāzırı Aḥmed Şükrī Bey)	248, 251, 253, 259, 267, 271, 305, 310, 313, 315, 322-5, 329, 371, 373, 377, 387-8, 409, 436, 464, 525, 539, 545, 584
Şükrī Bey (Muhacirīn Müdüri; Muhācir Şükrī adıyla da geçiyor)	443, 473, 500-1, 523, 565, 580, 748
Şükrī Efendi (Esbak 'Adliyye Nāzırı)	79
Şükrī Efendi Hoca ('Adliyye Müsteşār-ı Esbakı şudürdan)	170, 357
Şükrī Paşa (Ser'asker Rızā Efendi'nin oğlu)	37-8, 57-9
Ṭāhir Bey (beylerin meşhūr dedeleri Nevşehirli)	682
Ṭāhir Bey (Bursa Meb'üşu)	29
Ṭāhir Efendi (Akçaşarlı)	741
Ṭāhir Efendi (Aksarāylı)	695
Ṭāhir Efendi (Sivas'ta Maḥkeme-i Temyīz a'zāsından)	673, 677
Ṭāhir Efendi (eşrāftan)	652
Ṭāhir Efendi (Sa'īd Efendi'nin birāderi ḡarye imāmı)	738
Ṭāhir Efendi (Yüzbaşı)	527
Ṭāhir Ḥayreddīn (Dāmād Şālih Paşa'nın kardeşi)	156
Taḥsīn (Polis Müdüri)	708
Taḥsīn Bey (Erzurūm Vālisi)	491, 522-3

Taḥsîn Bey (Erzurûm-Van-Bitlis Müfettişi)	388
Taḥsîn Bey (İzmir Meb‘ûsu)	810
Taḥsîn Bey (‘Ömer Bey’in maḥdûmu)	403
Taḥsîn Bey (şimdiki Van Vâlisi kā’im-i makâm)	347
Taḥsîn Bey (Sûriyye Vâlisi)	526, 531
Taḥsîn Bey (Vâlî (?Sûriyye Vâlisi ?Erzurûm Vâlisi))	567
Taḥsîn Bey (Yâver, a’yândan Ferîk Hüsni Paşa’nın maḥdûmu İzmir Vâlisi Raḥmî Bey’in kayınbirâderi)	351-2
Ṭal‘at Bey (Küçük)	773
Ṭal‘at Bey (Mi‘mâr)	268-9
Ṭal‘at Paşa	4-6, 11, 14-6, 19-21, 23-5, 28- 31, 33, 42, 44, 47, 50, 54, 56, 59-61, 63-4, 70, 72, 74, 80-2, 84-6, 91-2, 94, 96-9, 103-4, 106, 108-11, 113-115, 118, 120-6, 128-131, 134-5, 137-8, 140-1, 144, 151, 158, 165-9, 175, 180, 184, 188-9, 199-202, 238-9, 249-51, 254, 275, 278- 82, 286-9, 291, 297, 299, 309- 10, 316, 318-30, 335, 340, 342-3, 348, 361, 365-6, 371, 373-7, 379, 381-5, 387-8, 390, 521, 535, 546, 597, 602, 605, 650, 656, 666, 680, 699, 737, 787
Taşkın Paşa	739-40
Tavşanikin Mamleyeti (Kars Emniyet Müdürü Tauchitgin Memlejeff)	525
Ṭayyib Efendi (Şeyḥ)	634
Teodora (Rum ḥidmetçi kız)	393
Teodoraki	724
Tevfik (Kolordu İstihbârât Zâbiṭi)	694

Tevfîk Bey (‘Abdurrahmân Bey'in kayınbirâderi)	260
Tevfîk Bey (‘Adliyye Müfettişi, ‘Adliyye Vekâleti Müsteşârı)→ Tevfîk Fikret Bey (Antalya ‘Adliyye Müfettişi)	
Tevfîk Bey (Kırşehirî şîhhiyye seyyâr me’mûrlarından ‘Arabsunlu)	660
Tevfîk Bey (Hûkûktan me’zûn da’vâ vekîli-a’zâ mülâzımı)	10
Tevfîk Bey (İkinci Mâbeyinci, Başmâbeyinci, Serçurenâ adıyla da geçiyor)	18, 47, 88-9, 101, 132, 139, 262-4, 266-7, 289, 314-5, 336, 345, 361, 371
Tevfîk Bey (İktîşâd Vekâleti'nde Mümeyyiz Avanoslu)	635
Tevfîk Bey (Jandarma Tabur Kumandanı)	702
Tevfîk Bey (Kâ'im-i Mağâm)	507, 527
Tevfîk Bey (komşu kilarci merhûm)	392
Tevfîk Bey (Mâliyye Nâzırı)	417
Tevfîk Bey (Mîralay)	527
Tevfîk Bey (Nar eşrâfindan Velîbeyzâde)	802
Tevfîk Bey (Şhremîni)	119
Tevfîk Bey (Ürgüblü, Harbiyye Nezâreti ketebesinden)	232-3
Tevfîk Efendi	154
Tevfîk Fikret Bey (Adana İstînâf Müdde'î-i ‘Umûmîsi)	787
Tevfîk Fikret Bey (Antalya ‘Adliyye Müfettişi, ‘Adliyye Vekâleti Müsteşârı, Tevfîk Bey adıyla da geçiyor)	617, 620, 655, 696-7, 710, 741, 743-4, 746-7
Tevfîk Hâdî Bey	523, 570
Tevfîk Hâdî Mümtâz (Tevfîk Hâdî Bey?)	693
Tevfîk Paşa (Hâriciyye Nâzırı)	601
Tevfîk Paşa (Hîdiv)	508
Tevfîk Paşa (Londra Sefiri, Şadr-ı A‘zam Aḥmed Tevfîk [Okday])	41, 69-70, 72, 77, 90, 94-5, 101, 116-7, 130, 132-3, 179, 251, 253-4, 266, 297-8, 302-3, 316, 392, 479, 507, 577, 586, 640, 649
Todoraki Efendi	750
Todoraki İlyadi	792

Torun Efendi (Hâcî)	747
Tosun Bey (Ajans Müdürü)→ Hüseyin Tosun Bey (Türkiye Ajansı Müdürü)	
Tosunoğlu (Hıristiyan tüccâr)	669, 764
Tripâni (Prens ‘Abbâs Hâlim Paşa’nın Müdür-i Umûru)	583
Turgud Re’îs (Trâblusgarb Vâlîsi, Kânûnî Süleymân zamânında Malta’nın fetihine gelen)	560
Ṭurhân Paşa (‘Abdülhamîd-i Sâni zamânında vekil, kudemâ-yı süferâdan Arnavud, daha sonra Arnavudluk’a kaçan (?Petersburg Sefîri Ṭurhân Paşa))	599
Ṭurhân Paşa (Petersburg Sefîri)	76, 116, 279 58, 137
‘Ubeydullâh Efendi (İzmir meb‘ûslarından)	357
Ümmühân Kadın (Aşçı)	795, 807
Vafiyadis İstefan (Kars Şûrâsı Rum Sosyal Yardım Bakanı Vafiades Stefani)	510, 525
Vâhid (Şeyh Hüseyin Efendi'nin yeğeni)	467, 469, 484
Vahîd Ahmed Efendi (Hindli Şeyhin yanında bulunan)	557
Vahîdeddîn Efendi (Sultân Mehmed VI. Vahîdeddîn, Zât-ı Hâzret-i Pâdişâhî adıyla da geçiyor)	68, 79, 89, 93-4 196, 264, 324, 344, 390-1, 476, 478, 494, 498, 515, 532, 642, 768
Vâmîk Efendi (Doktor, Selânikli)	396-7, 401, 403
Vartkes Efendi	43
Vaşfî (İstînâf Mu‘âvin-i Sâni)	11
Vaşfî Bey (Karesili)→ ?Vaşfî Efendi (Karesi Meb‘ûsu)	418
Vaşfî Bey (Siroz Ticaret Re’îsi)	10
Vaşfî Efendi (Karesi Meb‘ûsu)	56
Vaşfî Efendi/Hâce (evvelce Kartal kâzâsı kâdîlığında bulunmuş olan Vaşfî Efendi, ‘Adliyye Nâzırı)	492-3, 516, 540
Vâşîf (Enderûnî)	626
Vâşîf Bey (Mîralay Kara Vâşîf)	491, 523-4, 580, 759

Vaşşâf (Birâderzâde Rızâ'nın oğlu)	299, 801
Vecdî Efendi (Na'ım Efendi'nin dâmâdı Niğdeli)	803
Vedâd (Behcet Bey'in maħdūmu)	611
Vedâd (Giridli 'Azmî Bey'in köşkünde)	609
Vedgvon (Mister) (Wedgwon)	557
Vehbî Bey (Karesi Meb'ûsu, Ma'ârif Vekîli Meħmed Vehbî)	750, 770, 788, 791
Vehbî Bey (Ma'ârif Vekîli)→ Vehbî Bey (Karesi Meb'ûsu, Konya Meb'ûsu, Ma'ârif Vekîli Meħmed Vehbî)	
Vehbî Bey/Efendi (Niğde Meb'ûsu Aksarâylı)	617, 625, 638-40, 647, 649, 660, 685, 695-7, 704, 736, 740, 750, 778, 782, 789-90, 799
Vehbî Efendi (Konya Meb'ûsu)	638
Vehbî Efendi (Meclis Re'îslerinden)	634
Vehîb Bey (Es'ad Paşa'nın birâderi Binbaşı)	325
Vehîb Paşa (Hicâz Vâlisi)	546, 589, 599
Veled Çelebi Efendi (Konya Mevlevî Dergâhı Pöstnişini)	304, 388
Velî Necdet Bey	443, 585
Venizelos	534
Veysel Bey (= Mürsel Bey?)	481
Vildân Efendi (Debreli Muğarrir)	358-9
Vinterton (Binbaşı Kont) (Winterton)	551, 553
Volter (Voltaire)	627
Yaħyâ (İmâm Yaħyâ)	120, 122
Yaħyâ Bey (Keskinli)	643-4, 649-50
Yaħyâ Efendi (Yaħyâ Efendi Türbesi ve Dergâhı)	27, 367-8
Yaħyâ Efendi (Defterdâr Yaħyâ Efendi Câmî'î ve Medresesi)	694, 751
Yaħyâ Reşîd Efendi (Kâzî'asker)	357
Yaħyâ Reşîd Efendi (Mısır Kâğî-yı Sâbıkı)	46
Ya'kûb Bey	567
Ya'kûb Cemîl	319, 381-3, 384
Ya'kûb Şevkî Paşa	541

Yani (Yani'nin biraḥānesi)	29
Yāver Paşa	204
Yektā Bey (eski bendegān-ı şāhāneden)	323
Yesārī Efendi (Nāfi'a Nāzırı)	248
Yesārī Efendi (Muştafā Ḥayrī Efendi'nin kayınpederi; Yeşil Ağa'nın birāderi)	664, 712, 727, 771
Yeşil Ağa (Muştafā Ḥayrī Efendi'nin kayınbirāderi Yesārī Efendi'nin birāderi)	727
Yeşil Ağa (İsmā'ıl Bey'in oğlu; Aksaray'a tābi' Koçhisar'da şu'be-i 'askeriyyede 'asker)	681, 781
Yovakim Efendi (Mübāya'acı)	686, 708, 724, 752, 772, 778, 786
Yūnān Murahḥaşı	306-7
Yūnus Nādī (Aydın Meb'ūsu; Yenigün Şāhibi ve Sermuḥarriri)	162, 245, 772
Yūsuf (?Karslı Edirne Ḥükümet-i Muvakḳate Re'isi)	526
Yūsuf (İstanbul'da Balıkpāzārı'nda Ḥācī)	772, 784
Yūsuf (Sucuoğlu Ḥācī)	752
Yūsuf Bey ('Abdülḥamīd'i şehzāde iken düştüğü ḥavuzdan kurtaran)	187
Yūsuf Bey (Denizli)	762
Yūsuf Bols (Lazḳıyye'de Da'vā Vekīli)	423-4
Yūsuf Efendi ('Aḳıllızāde Ḥācī)	678, 690, 701, 743, 761, 764
Yūsuf Efendi (Mülāzım)	527, 566
Yūsuf Efendi (Kazī'asker Tikveşli)	357
Yūsuf Ḥikmet Bey (Ḳāḍıköy Emrāz-ı Sāriyye Müfettişi Ṭabīb)	397
Yūsuf 'İzzeddīn Efendi (Velī'ahd, Yūsuf Efendi adıyla da geçiyor)	[61], 181, 264, 294, 335, 350, 353, 355, 361, 364
Yūsuf Kemāl Bey	720
Yūsuf Kemāl Bey (Ḥāriciyye Vekīli)	793
Yūsuf Nūrī Bey	10
Yūsuf Ṭal'at Efendi	691
Zāhide Hanım (Arpacızāde Ḥāce merḥūmun kerimesi)	693

Žahireddin Bey (Tařkın Pařa'nın ođlu)	739
Žarif (Kasım Efendi'nin baldızı)	721, 724
Žekā'i Bey (Maliyye Müsteřarı)	710, 74, 743
Žekeriya Bey (Edirne Vālisi Çerkes)	451, 522, 525, 581
Žekeriya Bey (İkinci Seccādecı)	338
Žekeriya Efendi (Avanos Müftisi Hāfiz Aĥmed Efendi'nin maĥdumu)	802
Žekeriya Efendi (Hāce merĥum Hācī)	664
Žekī Bey (merĥum)	259
Žekī Bey ('Arabsun Kā'im-i Maĥāmı)	669
Žekī Pařa (Sulĥān 'Abdülĥamīd devrinde vükelādan)	234
Žekī Pařa (Halākārzābitān Grubu'nun varakasını getirenlerden Mirlivā)	131, 145-6
Žekī Pařa (Selānik'te Ordu Müfettiři)	113-4
Zeyneb Hanım (refiĥanın 'amūcazādesi; Yeřil Ađa'nın hālası)	772, 781
Zeynel'ābidin (Konyalı) ?→ Zeynel'ābidin Efendi	156
Zeynel'ābidin Efendi	56
Žihnī Bey (Çumra Usefā Muĥāsib-i Mes'ülü)	671
Žihnī Pařa (Žihnī Pařa Cāmi'i)	170, 207
Žiyā Bey (Dīvān-ı Harb Müdde'i-i 'Umūmisi)	405-6, 418-9
Žiyā Bey (Merkez-i 'Umūmī a'zāsından Diyārbekirli Žiyā Gökālĥ)	111, 180, 239, 280, 310, 320, 341, 343, 366, 371-4, 377, 379, 385, 387, 436, 501, 523, 693
Žiyā Bey (Roma'da İzmīd Meb'ūsı)	589, 591, 593, 611, 622, 645, 710
Žiyā Bey (Yüzbaři Kayřeriyeli)	29
Žiyā Bey (Mu'āvin)	703
Žiyā Bey (Müdde'i-i 'Umūmī)	706
Žiyā Bey (Muĥāsebeci)	109, 177, 271, 332
Žiyā Bey (Mühendis)	704
Žiyā Bey (Şūrā-yı Devlet Bařkātibi)	282-3
Žiyā Bey (Yāverlerden)	313

Ziyā Efendi (Aksarāylı Kādī)	271
Ziyā Efendi (Evkāf Maḥkemesi Kādīsı)	74
Ziyā Emīn (Nevşehirli Doktor Emīn Paşa'nın oğlu)	605
Ziyā Mollā Bey (Lazistān Meb'ūsı)	190-1, 221
Ziyā Paşa (Māliyye Nāzırı)	134
Ziyā Paşa (Ḥarbiyye Nāzırı)	589
Ziyā Paşa (Nāfi'a Nāzırı 'Osmānpaşazāde)	391-2
Ziyā Paşa (Ḥarābāt şāhibi)	220
Ziyā'eddīn Efendi (Pādişāhın büyük maḥdūmu)	68, 183, 315, 370
Ziyā'eddīn Efendi (Şeyhülislām)	9, 356
Zohrab Efendi (İstanbul Meb'ūsı Krikor Zohrab)	4, 8, 42-3, 148
Zühdī Efendi (Keçiborlu Nāhiyyesi Müdiri)	625
Zühdī Paşa	577
Zülfī Bey (Diyārbekir Meb'ūsı)	473, 523, 527, 533, 566, 759
Zülfī Hanım	259
Zürih Konsolosu	532

ORTSNAMENREGISTER

Abanos Sokağı (Beyoğlu, İstanbul)	568
‘Abdülhamîd-i Evvel Vakıf Mektebi (Bostâncı, İstanbul)	99
Acernali İstasyonu (İtalya)	587
Ada (?Büyükada, İstanbul)	34, 109, 124, 136, 147, 149, 161, 181, 183, 239
Adalar (Onikiada, Ege Adaları)	116, 306
Adana	6, [37], 57, [141, 166], 277, 281, [333, 626], 759, [773]-4, 787, 790-1, 796
Âdem Ağa’nın Oteli (Antalya)	615
‘Adliyye Dâ’iresi (Ayasofya, İstanbul)	9, 17, 157, 271, 274
‘Adliyye Nezâreti	151, 170, 233, 259, 284, 318, 368
‘Adliyye Vekâleti (Ankara Hükümeti)	671, [696]
Adresan Limânı	614
Afgân/Afgânistân	646, [676, 720-1, 726, 754, 757]
Afyon/Afyonkarağışarı	624, 631-2, 677, 699
Ağçaşar (?Akçaşar)	705
Âhî Evrân Velî (?Kırşehir)	656
Akbaş	481
Akçakaya	[745, 747]
Akçakoyunlu (?Kayşeri)	[630]
Akçaşar (Ürgüb civârında kırye)	640, 667, [689], 705, 738-9, [741, 796, 799]
Akçaşar Câmî’-i Şerîfi (Akçaşar, Ürgüb civârı)	667, 689
Akdeniz	435
Aksarây (İstanbul)	7, 77
Aksarây	[271, 609, 617, 625, 638-9, 647, 652, 660]-1, [679], 681, 685, [690], 694]-5], 697-8, [704, 708, [721, 736, 782], 785, [793]-4, [799]
Akseki	[621]
Aktepe (Ürgüb civârı)	749, 767
Alaca (Yozgad civârı)	714, 723

‘Alāiyye (Alanya)	[624]
Alasonya	190
‘Alemdağ/‘Alemdağı (İstanbul)	58, 293, 295-6, 298, 367
‘Alemdār Cāddesi (Sarāyburnu-Sultānahmed, İstanbul)	368
‘Ālī Paşa Yalısı (Bebek, İstanbul)	459
Almanya	116-[7], 268, [278-9, 337], 359, 461, 510, [604], 621, 644, 737, 790, 798
Almanya Hastahānesi (Beyoğlu, İstanbul)	337
Altıkapılı Türbesi (Ürgüb)	771, 789
Altıncı Dā’ire-i Belediyye (Beyoğlu, İstanbul)	92
Altūnizāde (İstanbul)	155
Amalfi (İtalya)	588
Amasya	[29, 40, 108], 166, [249, 318, 567, 638, 643]
Amerika	161, [297-8], 475-6, [625], 642, [656]
Anadolu	3, 66, 75, 80-2, 84-5, 88, 166, 291, 295, 298, 481, 498, 506, 511, 519, 530, [534], 536, 538, [549], 562, [568], 570, 573, 592-3, 595, 597- 9, 613, 635, [640], 676, 680, [690], 701, 713, [770, 784], 787, 793-4
Anbār kıyresi (Kıyşeriye civārı)	743
Ankara	[11, 47, 107, 148, 162, 414, 443, 453], 515-6, [531], 562, 597, [609], 615-7, 619, 625, [631], 633-7-[8]-9, [641], 642, 644, 647, 649-50, 652, 654-6, 658, 666-7, 669, 676-7, 680, 686, 688, 690, 692-9, 702-3, 708, 711, 713, 717-9, 721, 726, 728, [730], 734-6, 740, 742, [745], 748, 754-9, 763, [766], 768-70, 772-3, 776, [782]-5, [787]-8-[9], 792-5, 797, 799-802, [807]-10
Antalya	[9, 41, 56, 325, 333, 357], 610-1, 614-5, [616], 618-23, [625-6, 628]-9, 635-6, 639, [643]-6, [655], 666, 670-[1], 680, 683, 686-7, 691, 693, 695, 697-8, [737,754], 770, 779-80,

	785, 808-9
Antalya Telgrafhânesi (Antalya)	616
Apollo (şüfehâ mecma‘-i telâkîsi; gece kulübü olacak) (Roma, İtalya)	594
‘Arabyan Hânı (Topḥâne, Rîḥtim, İstanbul)	432, 496-7, 515, 559, 564
‘Arabsun (Ürgüb civârında ḳarye)	652, [660, 669], 683, 698, 782
Aravân (Ürgüb civârında ḳarye)	[720]
Ardahan	[687], 757
Ardanuç	757
‘Ârifî Paşa Konağı (Nûr-ı ‘Osmâniyye, İstanbul)	384
Arnavudköyü (İstanbul)	15, 239
Arnavudluk	95, 116-7, 121, 126, 304-5, 529, 599-600, 607
Arpacızâde’nin Medresesi (?Ürgüb)	756
Artvin	757
‘Arz Odası (Topkapı Sarâyi, İstanbul)	346, 354, 358
‘Âsım Paşa Konağı (Çemberlitaş, İstanbul)	293
(Muştafa Hâyri Efendi’nin satın alarak Evḳâf Dâ’iresi’ne tebdil ettiği konak)	
Asya-yı Şuḡrâ (Anadolu)	551, 802
‘Âşık Paşa-yı Velî Türbesi (Kırşehir)	656
Atina	308-9, 325, [515], 607
Avanos	[635, 639, 652], 661-2, [668], 670-1, [675, 677, 679, 685], 700, 702, [710]-1, [713], 716, 723-[4, 740]-2, [747, 756], 777, 788, [798, 802]
Avanos Köprüsü (Avanos)	740
‘Avrathîşârı (‘Avrathîşâr adıyla da geçiyor)	1, [11]
Avrupa	58, 115-7, 164, 181-2, [201], 258, 268, 295, 299, [316], 341, 364, 370, 387, 392, 438, 455, 529-30, 535, 551, 583, 595, 598-9, 646, 699, 793
Avusturya	[74, 279, 284], 305, [328], 359, [604]
Avusturya Sefârethânesi	279

A'yân Riyâseti	[398]
Ayasaranda (Arnavudluk)	607
Ayasofya (İstanbul)	9, 41, 315, 318, 339, [367-8], 802
Ayasofya Câmi'-i Şerîfi (Ayasofya, İstanbul)	367
Ayasofya Meydânı (Ayasofya, İstanbul)	368
Ayaspaşa (İstanbul)	84
Ayastefanos (Yeşilköy)	6-8, 83, [89]
Aydın	[162, 213, 220-1, 239]
'Ayıntab	759
Aynaroz (Rumeli)	186
Âzerbâycân	[574], 579
Babayan kıyâyesi (Ürgüb civârı)	668, [750]
Bâb-1 'Âlî (İstanbul)	11-2, 15-7, 19, 23-6, 28-30, 34-5, 38, 42, 48, 55, 64, 69-70, 75-7, 83, 89, 91-2, 94, 96, 98, 114, 117, 120, 122-3, 125-7, 131-3, 135, 178, 200-2, 219, 245, 247-9, 256, [265, 278, 285], 286, [289], 293-4, 297-[8], 302-4, 312, 314-6, 318, 320-3, 325, 327, 331, 333-6, 340-1, 346, [348-9], 350, 354, 363, 366, 373-4, [381], 382, 449, 476, 478, [578, 785, 807]
Bâb-1 'Âlî Câddesi (İstanbul)	123
Bâb-1 'Âlî Yokuşu (İstanbul)	54, 128
Bâb-1 Fetvâ	346-7, 352, 356, 365, 368
Bâb-1 Hümâyûn (Topkapı Sarâyi, Sultânağmed, İstanbul)	368
Bâb-1 Meşîhat	545
Bâb-1 Ser'askeriyye (İstanbul)	9
Baçanara/Banyara (İtalya'da köy)	588
Bâdemağacı (Kızılkaya, Antalya)	623
Bâğ (belirtilmemiş, İstanbul)	184
Bağdâd	2, 11, [57, 72,], 124, [199], [209], 222, 225, [255]
Bağdâd Şimendüferi	72

Bağdād Cāddesi (İstanbul)	209
Bağçe (Adana'nın kazası)	759
Bağçe Adası (Kuşadası)	608
Bağçekapısı (İstanbul)	128, 210, 529
Bağr-ı Baltık	116
Bağr-ı Sefid→ Akdeniz	[77, 89, 95], 198, 311, [329]
Bağr-ı Sefid Adaları (Cezā'ir-i Bağr-ı Sefid adıyla da geçiyor)	95, 311, 329
Bağr-ı Sefid Boğazı (Çanakçal'e Boğazı)→	77, 89
Boğazlar	
Bağr-ı Sefid Medresesi (Fātiḥ, İstanbul)	669, 709
Bağr-ı Siyāh→ (Karadeniz)	198
Bağreyn adası	71
Bakū	511, 570, 573, 757
Balat (İstanbul)	185
Balıkpazarı (İstanbul)	772
Balkan, Balkanlar	[77, 307, 392, 599]
Balmumcu (İstanbul)	[63, 79]
Balmumcu Çiftliği (İstanbul)	63, 79
Bandırma	[620, 725]
Bank-ı 'Osmānī/'Osmānlı Bankası (Galata, İstanbul)	254, 322, 337
Barbaros Ḥayreddīn Paşa Türbesi (Beşiktaş, İstanbul)	18, 107
Bari (İtalya)	592, 606
Barita (İtalya)	[606]
Barita İstasyonu (Barita, İtalya)	606
Başra	72, 81
Başra Körfezi	70-1
Başköy (Ürgüb civarı)	[742]
Başkurşunlu Medresesi (Fātiḥ, İstanbul)	669, 709
Batum	[454], 481, 499, 543, 757, 773
Bavyara (Bavyera, Almanya)	514
Bāyezīd (İstanbul)	163, 223, 239, [312, 408, 429]

Bāyezīd Kapısı (Harbiyye Nezāreti, Bāyezīd, İstanbul)	408
Bāyezīd Meydānı (Bayezīd, İstanbul)	312, 429
Bāyezīd (Doğubeyazıt)	566
Bebek (İstanbul)	459
Bekirağa Bölüğü (Bāyezīd, İstanbul)	407, 409, 429, 432, 492, 494, 509, 515, 519, 632, 640, 779
Belçika	553
Bella Vista Oteli→ Otel Bella Vista	610, 613, 619-21
Berāt (Arnavudluk)	[143]
Berdān Nehri (Ṭarsūs)	1
Berlin	[89], 387-8, 503, 570, 573, 597, 604-5, 656, 680, 684, 699, 757-8, 798, 806, 809
Bern (İsviçre)	[635]
Beşiktaş (İstanbul)	4-5, 7, 9, 18, 30, 50, 65, 78, 82-3, 87-8, 107, 130, 132, 140, 157, 163, 165, 184, 200, 206, 233-4, 236, 238-40, 242, 246-7, 249, 259, 261-2, 286, 289, 291, 339, 344, 347, 355, 367, [651], 726
Beşiktaş Cāmi'i (İstanbul)	34
Beşiktaş Dā'ire-i Belediyyesi	9
Beşiktaş'ta Dā'ire-i Vakfiyye	[18]
Beşiktaş İskelesi (Beşiktaş, İstanbul)	339
Beşiktaş Kulübü (İttihād ve Terakķī Cem'iyeti Beşiktaş Kulübü)	78
Beşiktaş Sarāyı (İstanbul)	17, 21, 33, 35, 62, 90, 191, 262, 289, 293, 301, 344-5, 350-1, 354, 356, 367, 380
Beşiktaş'taki Velī'ahd Sarāyı→ Beşiktaş Sarāyı (İstanbul)	355
Beylerbeyi (İstanbul)	35
Beylerbeyi Cāmi'-i Şerīfi (Beylerbeyi, İstanbul)	118
Beyoğlu (İstanbul)	7, 29, 87, 92, 94, [99], 107, [136], 148, [172], 185, 188, 190, 239-40, 254, 318, 337-8, 348,

	568, [698]
Beyoğlu Bidāyet Maḥkemesi	[16]
Beyoğlu İttihād ve Teraḳḳī Kulübü (Beyoğlu, İstanbul)	107, [148, 190]
Beyrūt	2, 69, [164, 236, 250], 277, 281, [296]
Beykoz (İstanbul)	79-80, [339], 347, 538
Biga	[16]
Binbirdirek (İstanbul)	156
Bingāzī	67, 78, 94-5, 107, 239, [388, 532]
Bir Ziburçe/Bir Ziburce (Malta)	483
Bir Ziyunce (Malta)	474
Birinci Vaqıf Hānı (Sultānhammāmı, İstanbul)	75, 283
Bitlis	11, 276, 286, 296, [388, 743]
Boğaziçi (İstanbul)	58, 119
Boğazköprü (Ürgüb civarı)	743
Boğazlar	76, 89, 279, 768
Bolşevik Rus Hükümeti'nin Sefārethānesi (Ankara)	641
Bolu	[7, 37, 54, 57, 106, 140, 170, 221, 261, 409, 433, 440, 526, 543, 568, 610, 676]
Bolvadin	746-7, 751
Bombay (Hindistān)	557
Bor (Bor ma' Kaya adıyla da geçiyor) (Niğde)	682, 798
Bostān Çiftliği (Sūriyye)	336
Bostāncı (İstanbul)	99, 149, 207-8
Bostāncı İskelesi (İstanbul)	207
Boston Oteli (Roma, İtalya)	586, 589, 593, 596, 599, 602-3, 606, 638
Bozdoğan Kemerı (İstanbul)	7, 9
Brindizi (Brindisi, İtalya)	597, 604-606, 646
Buḥārā	[571], 786
Bulgar Dağı	1
Bulgaristān	172, 193, [308], 328-9, 783
Burdur	82, [142, 215], 611, 622, 624-31, 653, 665,

	670, 697, 767, 770
Bursa	[29], [162, 197, 281, 288, 333, 410], 522, [525], 541, [628, 692], 707, [762]
Burunağıl (Mucur'a yakın kıyaye)	761
Büyükada (İstanbul)	99, 136, 349
[Büyükada] Kulübü	68
Büyükdere (İstanbul)	121, 158, 178
Büyük Britanya→ İngiltere	528, 552, 554
Büyük Vardala Kışlası (Verdala, Malta)	462
Cağaloğlu (İstanbul)	34
Câmi'-i 'Atîk (Antalya)	616
Câmi'-i Kebîr (?Kayseri)	745
Câmi'-i Kebîr (Ürgüp)	664, 668, 672, 696, 702, 721, 737, [762], 769, 776, 795, 802
Cebel-i Bistân	[60]
Cedîde (?Hadîde)	[3]
Cemîl kıyyesi (Ürgüb)	667, 738, 740
Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye	[340-2]
Cenevre (İsviçre)	299, 609
Cenûb Cebhesi Kumandanlığı	636
Cerâblus (Süriyye)	551
Cerrâhpaşa (İstanbul)	45, 77
Cezâ'ir-i Baħr-ı Sefîd→ Baħr-ı Sefîd Adaları	95, 311, 329
Cezîretül'arab	530
Cidde	[457, 539, 544]
Cihângîr (İstanbul)	176, 262
Cino (Galata'da meyhâne/kulüp)	154, 157
Cisr-i Leşfûr (Süriyye)	551
Çadır Köşkü (İstanbul)	183
Çakıllı (Ürgüb)	712
Çakmakçılar (İstanbul)	810
Çal (?Afyon)	[630]

Çamlıca (İstanbul)	295, 349
Çanakçal'e	132, 372, [435], 447, [481, 491], 499, 618, [680]
Çanakçal'e Boğazı	132, 435, 481
Çankırı/Çankirü	[525]
Çarşamba (?Çehârşenbih) (İstanbul)	78
Çatalca	198, 231, [313], 322, 328, 348
Çatalca Kârârgâhı (Çatalca)	313
Çatalkaya (Ürgüb)	767
Çavuşin (Ürgüb civarı)	[666], 689, [716]
Çavuşin Câmî'i (Çavuşin, Ürgüb civarı)	666-7
Çeltikçi (Antalya)	624
Çenberlitaş/Çemberlitaş (İstanbul)	15, 293
Çırâgân Sarâyı	[28]
Çiftlik (?Balmumcu Çiftliği)	88
Çit Kaşrı (Yıldız, İstanbul)	336, 370
Çit Köşkü (İstanbul)	181
Çongra	198
Çorum	[4, 11, 30-1, 40, 54, 80, 83, 94, 99, 128, 136, 138, 140, 158, 162-3, 169-70, 174, 181, 211, 214, 255, 261, 274, 282, 292, 315,, 333, 650, 723, 734]
Çubuk Boğazı (Antalya)	623
Çumra (Konya)	669
Çürüksu (İstanbul)	[146, 232, 311, 314-5, 327-9, 429, 491-2, 497, 517, 523, 525, 532, 571]
Çürüktepe (Ürgüb)	661, 714
Dağıştân	[17, 670]
Dağıştânlı Câmî'-i Şerîfi (Ürgüb)	670
Dâhiliyye Nezâreti	65, 82, 105, 250, 274, 276-7, 281, 284
Damlalı Boğaz (Afyon)	632
Damsa (Ürgüb)	739
Damsa'da türbe	739

Darbĥāne (İstanbul)	[8, 795]
Dārülfünūn	88, [220, 223], 242, [271, 716]
Dārüleytām Külliyyesi (?Kaşseri)	743
Dārülĥilāfe (İstanbul)	372
Dārülĥilāfe Medresesi (?Kaşseri)	743, 745
Dārülĥilāfetil‘aliyye→ (İstanbul)	360
Dārülĥilāfetil‘aliyye Medresesi (İstanbul)	378, 580
Dārüşşafağa Mektebi (İstanbul)	341
Debre	[14, 58, 78], 113, [169, 358]
Defterdār Yahyā Efendi Cāmi‘i (Ürgüb)	694
Defterĥāne	272
Defter-i Ĥākānī Nezāreti	273, [286]
Dehli/Delhi (Hindistān)	464, 557
Denizli	[197, 207, 762], 780
Der-i ‘Aliyye (İstanbul)	772
Derbend Kaşvesi (Afyon)	632
Derebāğ (Ürgüb)	688, 712
Deremaĥalle (Ürgüb)	[671]
Derince	519
Dersa‘ādet→ İstanbul	[207, 224], 325, 378, [403, 420, 537, 564], 619, 709, 732, [773], 806
Dersa‘ādet Merkez Kumandanlığı (İstanbul)	537
Dersa‘ādet İkinci Cezā Dā‘iresi (İstanbul)	[420]
Dersīm	[28]
Devellü (?Karaĥişār‘da yer adı)	679
Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Oşmāniyye/Devlet-i ‘Oşmāniyye/Devlet-i ‘Aliyye	67, 71-2, 76-7, 116, 129, 190, 242, 279, 298, 307, 311, 380, 449, 486, 503, 509, 590, 599, 613, 798
Dil (Dil Burnu, Büyükada, İstanbul)	136
Dinar (Afyon)	[624], 630-1, 751, 759
Direklerarası (İstanbul)	4
Dīvān-ı Riyāset Odası (Meclis-i Meb‘ūsān Dā‘iresi)	14, 123
Dīvāniyye	[244]

Diyārbekir	1, 11, [111, 120, 180, 230, 280], 286, 296, [320, 341, 343, [366, 470, 473, 503, 523, 533, 542, 566, 577, 676], 752, [759], 773, [785], 794
Dizdāriyye (İstanbul)	269, 288, 315
Doḥūk (Müşul, ‘Irāk)	108
Dolmabağçe (İstanbul)	28, 45
Dolmabağçe Cāmi‘-i Şerīfi (İstanbul)	29, 62, 67, 73, 262, 294-5, 300, 345, 356
Dolmabağçe Sarāyı (İstanbul)	36, [44], 46, 233, 338-9
Doyçe Oryant Bank (Deutsche Orient Bank, İstanbul)	28
Dördüncü Vakıf Hān (Bağçekapısı, İstanbul)	128
Draç	[40-1, 113]
Düyün-ı ‘Umūmiyye Dā’iresi	297, [644, 740, 801]
Edirne	[47, 54, 63], 115, 158, 188-9, [199, 201], 258, [289], 329, 331, 334, [341], 348, [451, 491, 499, 522], [524-6], 532, [581, 762, 782-4, 788-9, 795, 797, 799]
Edirnekapısı (İstanbul)	129, 680
Ekşisu kıyasesi (Rumeli)	347
Elḥazaf Bankası→ Salomon Elḥazaf Maḥdümları Bankası (Rodos)	
Elmalı (Antalya)	[615]
Emīnönü (İstanbul)	83
Enderün (İstanbul)	301, 338
Endif	[687, 693]
Eneki	[671, 674]
Enoz	328-330
Erciyas Dağı	731, 744, 746
Ereğli Şirketi	73
Ereğli (Konya Ereğlisi)	637, 786
Erenköy/Erenköyü (İstanbul)	92, 94, 99-100, 109, 130, 135-7, 140, 142, 145, 147, 154, 157-8, 161, 166, 170, 177-8,

	181, 183, 185, 189, 197-9, 203, 206-[7]-8, 212, 236, 238-40, 245, 247, 249, 255, 258-9, 267, 270, 274, 284, 287, 289, 291-3, 300, 310, 344-5, 356, 371, 388-9, 393, 406, 618, 622, 687, [801]
Erenköy Dâ'ire-i Zabtıyyesi (Erenköyü, İstanbul)	245
Erenköyü İstasyonu (Erenköyü, İstanbul)	161, 207, 236
Erenköy Kabristanı (Erenköy, İstanbul)	801
Ergene	330
Ergüri, Ergiri	[157, 164]
Ermenistân	505
Ertuğrul	[799]
Erzurüm	[10, 42, 61, 76, 230], 276, 286, 296, 329, 362, [388], 454, [491, 522, 542], 737, [743], 757
Erzincan	[147], 629, [644], 757
Erzincan Debbâgât Fabrikası	644
Esbelli (Ürgüb)	767, 793
Eskişehir	[404], 618-9, 621, 633, [643], [666], 669, 717, 724, 730, [754]
Eskişehir Merkez Hastahânesi (Eskişehir)	666
Etfâl Hastahânesi (İstanbul)	28
Etna Dağı (Sicilya, İtalya)	587
Evkâf Bankası	[105, 109, 809]
Evkâf Mektebi	[70]
Evkâf Dâ'iresi (?Nezâreti)	17, 802
Evkâf Nezâreti/Vekâleti	15, 24, 30, 34, 48, 54, 64-5, 75, 77-[8], 83, 87, 106, 120, 125, 128, 131, 138, [268-9, 273-4], 283, [286]-7, 293-4, 300, 304, 319, 331, 333, 354, [420, 529, 644, 680, 728, 788]
Eyyüb (İstanbul)	87, 189, 369, 416, 425
Eyyüb Sultân (?Eyyüb (İstanbul))	666
Fasano (İtalya)	606

Fâtih (İstanbul)	4, 299, 352-3, 669, 709
Fâtih Cāmi‘-i Şerîfi (Fâtih, İstanbul)	152, 298-300, 304, 352-3, 356
Fenâryolu (İstanbul)	134, 203, 239
Fethiyye Medresesi (Çarşamba)	78
Fetvâhâne (Bâb-ı Fetvâ)	[2, 105, 365, 368]
Fındıklı	300
Fındıklı Sarâyı (İstanbul)	30, ?300
Fındıklı’daki sarây (?Fındıklı Sarâyı)	300
Fırat	551
Filip’in Kâhvesi (Galata, İstanbul)	294
Filipin	297-8
Filistin	554
Filorina kâzâsı (Rumeli)	347
Filoryana Bağçesi (Malta)	514
Finike	614-5
Floransa (İtalya)	603
Forsalvator (Fort Salvator)→ Salvator Kâl‘esi (Malta)	
Fransa	53, [278-9, 296, 298], 337, 542, 550-7, [568, 605], 631, 767
Fraşer (Arnavudluk)	[207]
Galata (İstanbul)	28, 54, 73, 92, 154, 157, 165, 172, [188], 234, 238, 240, 242, 254, 292, 294, [525, 723, 760, 776]
Galata Köprüsü (İstanbul) (köprü, Yenicâmi‘ Köprüsü adıyla da geçiyor)	7, 41, 79, 82, 87, 92, 97, 104, 107, 130, 154, 156-8, 167, 170, 181, 188-9, 195, 203, 210, 234, 239, 247, 267-8, 270, 278, 284, 289, 291, 296, 316-7, 407-8
Galata Sultânisi (İstanbul)	723, [760], 776
Galatyatıyano İstasyonu (Sicilya, İtalya)	587
Galiçya	620
Gelenbe	[317]
Gelenbevî ‘İdādîsi (İstanbul)	[317]

Gelibolu	[209]
Genezin karyesi (Ürgüb)	679
Germir	[745]
Girid/Girit	[449, 609, 614]
Gozo, Malta (Koza adası olarak geçiyor)	464
Göksu (İstanbul)	[35, 118]
Göksu Kaşr-ı Hümâyūnu (Göksu, İstanbul)	118
Göksu Köşkü (Göksu, İstanbul)	35
Göksun (Ürgüb)	[672]
Gölbaşı Köyü (Burdur)	630
Göreme	763
Göynük (Ürgüb civarı)	[679, 742]
Göztepe (İstanbul)	112, 135-6, 145, 147, 149, 154-5, 158, 167, 203, 255, 289, 292, 609
Göztepe İstasyonu	147, 167
Ğurebā Hastahānesi (Afyon)	[632]
Gümülcine	[5, 8, 23, 39-41, 56, 61, 156, 170, 173]
Gümüşhāne	[14, 643, 799, 808]
Gümüşsuyu	[416, 425]
Gümüşsuyu Hastahānesi (Gümüşsuyu, İstanbul)	416, 425
Gürcü Sefārethānesi (Ankara)	641
Gürün (Sivas)	162
Ḥabshāne-i ‘Umūmī (İstanbul)	181
Ḥacī Bayram-ı Velī Dergāhı (Ankara)	[635, 641]
Ḥacī Bayram-ı Velī Cāmi‘-i Şerīfi (Ankara)	637
Ḥacībektaş (Niğde)	651, 660, [685], 700, 713
Ḥacī Bektaş-ı Velī Dergāhı (Ḥacībektaş)	[652, 659]
Ḥacī Hüseyin Bāğı (İstanbul)	185
Ḥacīlar	[668-71, 690, 743-4, 798, 804]
Ḥacī Muştāfā Efendi Cāmi‘i (Ürgüb)	703
Ḥadımköyü (İstanbul)	5-6
Ḥafız Bey (Paşa) Çiftliği (Çubuk Boğazı,	623-4

Antalya)

Hâfîz Paşa Kahvesi (Çubuk Boğazı, Antalya)	623
Hâhâmhâne	[299]
Hakkâri	[750]
Haleb	1, [6, 105], 155, [167, 236, 256, 261], 277, 281, [388], 550, 591
Hâlîl Çavuş Odası (Hâfîz Paşa Çiftliği, Çubuk Boğazı, Antalya)	623
hammâm (Bâyezîd-Süleymâniyye arası, İstanbul)	223
Hamîd karyesi (Keskin-Kırşehir arası)	637, 650-1
Hamîdiyye Câmî'i (Yıldız, İstanbul)	112, 126, 132, 317, 323, 329, 335, 338-40
Hamîdiyye 'İmâreti (Bağçekapısı, İstanbul)	128
Harbiyye Nezâreti (İstanbul)	4, 115, 216, 223, 293, 312-3, 315, 322, 407-8, 429
Harbiyye Nezâreti Meydânı	4, 216
Hâriciyye Vekâleti (Ankara Hükümeti)	[597, 727]
Harem-i Hümayûn	100, 139, 370
Harem kapı	370
Hâriciyye Nezâreti	54, 116, 252, 298, 340
Harpût	11, [468, 519-20, 543]
Hasandede karyesi	650
Hastaḥâne (belirtilmemiş, Malta, İmtarfa olacak)	282
Havza	723
Haydarpaşa (İstanbul)	92, 112, 124, 134, 142, 148, 154-5, 161, 165- 6, 176, 181, 185, [189], 198, 236, 267, 269, 278, 284, 289, 294, 360, 364, 367, [404]
Haydarpaşa Hastaḥânesi (Haydarpaşa, İstanbul)	404
Haydarpaşa İskelesi (Haydarpaşa, İstanbul)	189
Hayreddîn (Beşiktaş, İstanbul)	87
Hazîne-i Hâşşa	332
Hazret-i Hâlid [Türbesi] (Eyyüb, İstanbul)	362, 369-70

Hereke	[299-300, 304]
Hereke [Halı] Fabrikası (Hereke)	[299]-300, 304
Hırka-i Şerif/e (Topkapı Sarayı, İstanbul)	149, 172, 301, 352, 363, 368
Hiçâz	[29, 65], 474, 546, [557]
Hiğiv'in sarayı (Kâhire, Mısır)	544
Hilâl-ı Aḡmer Cem'iyeti	[92]
Hilâl-ı Aḡmer Hastahânesi (Burdur)	626
Hind, Hindistân	69, 71, 161, 464, [467], 469, 472, 474, [481], 484-5, [504], 507, 513, [515, 521, 530], 557, [598]
Hişârcık (Kayseriye civârı)	744-6
Hotel Palas→ Palas Oteli	589-90, 593
Huvend Câmi'i (Kayseri)	747
Huvend Hatun Türbesi (Kayseri)	747
Hürriyyet-i Ebediyye Tepesi (Şişli, İstanbul)	107, 315, 680
Hüsrev (Aksarây'ın nâhiyyesi)	[785, 793, 799]
Iḡlâmûr Kaşrı (Iḡlâmûr, İstanbul)	344
'Irâk	521, 768
Isparta	[11, 147, 270, 284, 473, 622, 629-30, 655, 696], 797
Istabl-ı Âmire /Topkapı Sarayı, İstanbul)	[332], 346, 368
İbn-i Cebbâre Hânı (Galata, İstanbul)	271
İbrâhîm Paşa Hammâmı (İstanbul)	5
İçel	[162]
İlyâs Çelebi Câmi'-i Şerifi (Topḡâne, İstanbul)	271
İmdine→ Medîne (Malta)	581
İmtarfa Hastahânesi (Malta)	569, 574, 581, 594
İncesu	[704], 726, 743, 748-9
İnebolu	640, 654, 676, 687, 693, 712-3, 759
İngiliz Kulübü (Ayastefanos, İstanbul)	6
İngiltere	[68-70]-2, 77, 90, 94, [106], 115, 117-8, 264,

	[279], 296, 298, 302-3, [312], 325, [328], 442, [447, 449], 451, 459, 467, 470, 475-6, [479], 487-9, [500, 504], 513, 530, [534], 540, [550, 555, 557], 570, 573, 768, 789
İnönü	[615]
İnönü Cebhesi	615
İplikhâne Hıstaḥānesi (Eyyüb, İstanbul)	416, 425
İrān	[232, 518], 521
İran Sefārethanesi	232
‘İsāḥāceli/‘İsāḥocalı ḳaryesi (Ḥamīd-Kırşehir arası)	651
İskele Sokağı 34 (Ortaköy, İstanbul)	788
İslāmbol→ İstanbul	726
İsprata (İtalya)	[606]
İsprata İstasyonu (İsprata, İtalya)	606
İstanbul	1, 3, 6-9, 30, 54, [61, 73], 76, [78-9], 81, 107, [119], 130, 131, [140], 150-6, 158, 161-4, 167, [170, 175-6], 186, 189-90, [196], 199- 200-1, 209-10, [212], 230. [232], 236, 238-9, 243-4, 246-7, 254, 257, 259, 261, 270, 273, 282, 287-9, 291, 293, 300, [310], 313, 325, [331], 337, [341-2, 344]-5, 352, 356, [358-9], 367, 372, 378, 382, [388]-9, [408-9, 432], 441, 446-8, 452, 461, 464, 467, [469], 472-3, 478-[9], 488-93, 495-6, 498-503, 506-8, 513, 515-21-[2, 524-5]-7, 529, 530-1-[2], 534-6, 541-5, 547-8, [557-8]-61, 563-4, 567-8, 570- 3, 576, 578, 580, 582-3-[4], 592-3, 595, 598- 9, 607-8, 611-3, 617-21, 625, 639-40, 643-4, 646, 649, 654, 665, 668, 673-4, 676-7, 680, 684, 686-8, 690, 693, 695, 701, 704, 708, 710-1, 713-4, 722-4, 726-7, 731, 734, 736-7, 740, 744-5, 750-2, [755], 759, 762, 768, 770- 6, 778-9, 784, 787, 790-5, 798-9, [801]-2,

	806, 809, 810
İstanbul Evkâf Müdürlüğü	342
İstanbul Muḥâfızlığı Dâ'iresi (Ḥarbiyye Nezâreti, Bâyezîd, İstanbul)	408
İstanköy	608, 610
İstasyon (belirtilmemiş, Anadolu yakası)	97, 133
İstiqlâl Maḥkemesi/Ankara İstiqlâl Maḥkemesi (Ankara)	634
İstrada Miskato (Malta'da cadde)	576
İsveç	[444, 586]
İsviçre	115, 299, 303, 449, 514, 586, 592, 597, 609, 748, 798
İşkodra (Arnavudluk)	113, 329
İtalya	[67-9], 76, [79, 89, 92], 94-6, [101], 115-7, [118-9], 164, 305, [410], 450, 457, 460-1, 522, 534, 557, 566-8, 582-[5]-90, 595, 597-9, 603-4, 611, 613, 615-[20, 622], 631, [779]
İtalya Ḥastahânesi (İstanbul)	410
İtalya Konsulatosu (Malta)	585
İzmir	2, [123], 125, [127, 170]-1, 299, [351, 357], 425-6, 428-9, 478, 516, [526], 534, 549, 607- 8, [610]-1, 618, [640, 726, 810]
İzmit	[107, 163, 170, 443-4, 526], 529-30-[1, 640], 770, 790
Japonya	161
Ḳâḍîköy/Ḳâḍîköyü (İstanbul)	100, [209]-10, 245, 339, 367, [397], 407-8
Ḳâḍîköyü'ndeki Fudbol Kulübü	100
Ḳâḍîköyü Polis Merkezi (Ḳâḍîköyü, İstanbul)	209
Kadınḥânı (Konya'nın ḳazâsı)	797
Kafkasya	76, 481, [510, 519, 543-4], 562
Ḳâhire	539, 544-5
Ḳal'a-i Sulṫâniyye	113, [319]

Kalabriya (Calabria, İtalya)	588
Kalamış (İstanbul)	[197], 339
Kapıcı Cāmi‘-i Şerīfi (?Kırşehir)	655
Kara Muştafâ Paşa Köşkü (İstanbul)	368
Karadeniz	10, [77], 166
Karadeniz Boğazı (İstanbul Boğazı)→ Boğazlar	77
Karadağ	[29, 35, 190, 193]
Karahişār/Karahişār-ı Şāhib	[409, 524, 630]-1-[2]-3, 672, 679, [782, 810]
Karaman	[3, 731, 797]
Karamanoğlu İbrāhīm Bey Cāmi‘i (Ürgüb)→ Ürgüb Cāmi‘-i Kebiri	668, 688, 797
Karamanoğlu İbrāhīm Bey’in cāmi‘i (Uçhişār)	683
Karaözü	758
Karapınar	750
Karçova	[11]
Karesi	[30, 45, 56, 122, 141, 169-70, 221, 228, 246, 414-5, 418, 762, 764]
Karın (Ürgüb)	667, [790]
Kars	[10, 525-6, 561, 578-9, 697], 757
Kartal (İstanbul)	176-7, 294, [540]
Kasarna (İtalya)	[588]
Kasarna İstasyonu (Kasarna, İtalya)	588
Kastamonu	[47, 91, 163, 341], 666, 788
Katanya (Catania, İtalya)	587-8
Çağar	71
Kavak	[531, 645], 723
Kavrolos (Ürgüb)	672, 709
Kaya (Bor ma‘ Kaya, Bor, Niğde)	682
Kayakapı/Kayakapısı (Ürgüb)	672, 721, 757
Çayseri/Çayseriyye	[29, 40, 75, 105, 142, 166, 174, 276], 622, [625, 630], 653, 668-9, 671, 674, 677, 681, 685, 687-8, 690, 693, 699-701, 713, [721,

	724], 726-7, 730, 739-46, 748-9, 751-2, 761, 764, 767, 775, 783-4, 787-[8], 790, 792, 798, 800, 804
Kayseriyye Sultānisi→ Mekteb-i Sultānī	788
(Kayseri)	
Keçiborlu	[625]
Kemāh	[440, 499, 572], 629, 639, 687, 681, 736, 771, [776, 784]
Kengürü	[9]
Keskin (Ankara-Kayseri arası)	637-[8, 643]-4, 649-50, [783]
Kesriyye	[10]
Ketenci Hammāmı (Beşiktaş, İstanbul)	186, 240
Kıbrıs	768
Kılıçlı (Ankara-Keskin arası kırye)	649-50
Kılınç Arslan Ğāzī Türbesi (Temenni, Ürgüb)	716, 757
Kırkgöz (Antalya)	623
Kırkkilisa	80, 190, [237], 334, [522-3, 582]
Kırşehir/Kırşehir	[58, 79, 148, 559, 569, 577], 636-7-[8], 651-4, 656, 658-60, 666, [668], 673, 677, 679, 694, 696-[7]-700, 702, 704, 711, 713, 716-7, 723, 726, 729, 735, 740, 742, [769, 774, 787, 802]
Kırşehir Mutaşarrıflığı (Kırşehir)	677
Kısıklı (Çamlıca, İstanbul)	295
Kızılırmak	649, 782, 791
Kızılkaya (Antalya)	623, [625, 667]
Kızıltoprak (İstanbul)	[208]-9, [402]
Kızıltoprak [Polis] Merkezi (Kızıltoprak, İstanbul)	208
Kilikya	553
Kilisaşişār	[619]
Kocamanoğlu Ufak Hānı (Sirkeci, İstanbul)	609
Koçana	172
Koçşişār	[158], 681, 763
Kohenka ‘İmāret Bankası (İstanbul)	3

Kolordu Kumandanlığı (İstanbul)	232
Konya	3, [9, 82, 120, 142, 156, 158], 166, 219, 270, 304, 309, 533], 612, [616, 618, 620, 623], 633, [635], 637-[8], 644, 687, [693, 703, 710], 714, [725], 745, 764, [774], 786-[8], 797
Kordiyamanko (İtalya)	587
Korfu (Yūnānistān)	607
Korint Kanalı (Yūnānistān)	607
Kotonera Hıstaḥānesi (Malta)	453, 460, 467, 470, 505, 519, 531, 538, 569, 574
Koyulḥiṣār (Sivas vilayetinde ḳazā)	731
Koyuncu Derbendi (Tarsus)	1
Koza adası→ Gozo, Malta	
Kozan	[743-4]
Kozyatağı (İstanbul)	147, 155, 162, 197, 212, 364, 389
Kozyatağı'nda Sultān 'Abdūlmecīd Hān'ın başkadını <u>Servetsezā Kadın</u> 'ın bāğı (bilāhere Medīḥa Sultān'ın)	364
Köselerçalısı (Ürgüb)	767
Kratzerstr. 21/0 (Münih) (oğul Hāḳḳī'nın adresi)	780
Kroker Oteli (Beyoğlu, İstanbul)	148
Ḳudūs/Ḳudūs-i Şerīf	2, 235, [246, 388, 620]
Kulüb (belirtilmemiş)	
Kuruçeşme (İstanbul)	157, 163, 234, 240, 341, 381
Kuşadası	608-10
Kuveyt	71
Küçükçiftlik (İstanbul)	185
Küçük Vardala→ Vardala (Malta)	563
Kütahya	[142, 147, 163, 197], 201, [207]
kütübḥāne (?Ḳayseri)	668
Kürdistān	66, 286-7, 329
Lazistān	[190, 221, 232, 543, 726, 779]

Lāzkiyye	423-4, [499]
Lehistān	548
Leşki	74
Limni	435-6, 499
Limni Limānı (Limni)	435-6
Londra	[69]-70, [72, 90, 101], 115-[6], 130, [179], 255, [266], 278, [297, 302], 306-7, [312], 319, 445, 489, 513, 522, 530, 543, 560, 563-[5]-6, 568, [578], 582, 590, [595], 631, 640-2
Londra H̄arbiyye Neżāreti	565, 578, 595
Lozan	117, 164, [603]
Löbon (Le Bon, Beyoğlu'nda şekerçi, İstanbul)	348
Lüleburgaz	198-[9]
Ma'ārif Neżāreti	74, 271, 299, 360
Ma'ārif Vekāleti (Ankara)	658
Mābeyn-i Hümāyūn	44, [46], 124, 132, 325-6, 335, [342, 345, 350], 476, [478]
Maḥkeme-i Şer'iiyye	[188, 352, 371, 373, 387]
Maḥkeme-i Temyīz-i H̄uḳūḳ Dā'iresi (İstanbul)	233-4
Maḥkeme-i Temyīz-i Cezā Dā'iresi	365
Maḥkeme-i Temyīz-i H̄uḳūḳ Dā'iresi (Sivas)	688, [702, 717, 797, 806]
Maḥkeme-i Temyīz Şer'iiyye Dā'iresi (Sivas)	637, [673-4]
Makriköyü (Bakırköy, İstanbul)	8, 119, 564
Mala (İtalya)	[606]
Mala İstasyonu (Mala, İtalya)	606
Māliyye Vekāleti (Ankara H̄ükümeti)	608, 610, [710], 799
Malta	413, 429, 432-6, 438, 441-7, 449-53-[4], 457- 8, 460-[1], 464-5, 468, [470], 475, 481-3, 485-7, 490-2, 495, 497, 501, 504, 506, 511- [4]-5, 517-9, 521, 523, 529-[30]-1, 534, 536, 538-40, 560, 563-[5], 570, 573-4, 578, 581,

	585-6, 589-90, 594-7, 599, 601-2, 605-6, 608, 617, 619-20, 622-3, 629, 633, 636, 639-41, 645, 649, 654-5, 666, 676, 680, 686-7, 689, 693, 696, 722, 726, 729, 742, 748, 759, 773, 779, 783, 785, 789, 794
Malta Limānı	529
Malta vālīsının yazlık sarāyı (Malta)	452,
Malta'da Müslümān mezārıhı (Malta)	451-2
Malta'nın 'umūmī bağçesi (Malta)	452
Maltepe (İstanbul)	99, 136-[7], 147, 181, 183, 708
Ma'müretül'aziz	276, 286, 296, 468, 764
Manastır	[10-1], 49, 113-4, [202, 234, 243, 309], 329 347, 762
Mañçester [Manchester Guardian]	[504, 540, 550]
Manisa	[650]
Manyas	[602, 737, 764]
Mar'aş	151-2, 230, [289, 564], 589, 635
Mardin	[136, 788]
Marsilya	468
Matapan Burnu [metinde <i>Matayan</i> şeklinde geçiyor]	437
Maṭba'a-i Āmire (İstanbul)	109
Maṭbū'āt-ı Hāriciyye Kalemī (İstanbul)	[223]
Meb'ūsān Qavānīn-i Mālīyye Encümeni	123
Mecīdiyye (Yozgad-Kırşehir arası)	698, 723
Mecīdiyye Cāmi'i (Çırağan karşıısı, İstanbul)	28, 367
Mecīdiyye Qaşrı (Topkapı Sarāy-ı Hümāyūnu)	304
Mecīdiyye Tābyası (Çanakkal'e)	481
Meclis-i 'Ālī (İngiltere)	550-2
Meclis-i A'yān [A'yān, A'yān Dā'iresi, Hey'et-i A'yān, A'yān Riyāseti adıyla da geçiyor]	9, 26, 37-8, 43, 47, 53-5, 114, 116-7, 123, 131, 147, 150, 157, 164, 176-7, 391, 398-9, 497, 765
Meclis-i Meb'ūsān (Meb'ūsān Dā'iresi adıyla)	4-5, 11, 16, 19, 24, 27-8, 31-3, 37-8, 40, 42-4,

da geçiyor)	47, 49-50, 58, 93, 95, 98-100-108-10, 112, 114, 116, 120, 123, 128, 138, 140-3, 148-51, 192, 354, 359, 390
Meclis-i ‘Umūmī-i İslām	[372]
Meclis-i Vükelā	17, 26, 28, 30-1, 38, 64, 66, 68, 70, 72, 75, 81, 86, 90, 93, 98, 103, 106, 109-10, 113-6, 122, 125, 130, 138, 144, 153, 178, 193, 206, 219, 225-7, 234, 254, 277, 294-5, 297-8, 302, 304, 306, 324, 327, 331, 336, 344, 363, 371, 374, 399, 417, 492
Medīne (Malta)	476, 482, 581
Medīne-i Münevvere	287, 295, 332, [461, 486, 521]
Medrese-i Külliyye (Medīne’de inşā edilecek olan)	295
Medresetülkuzāt/Medrese-i Kuzāt	322, [346, 357], 378-9, 652
Medresetülmüteḥaṣṣiṣīn	621
Medresetülvā‘izīn	341-2, 360
Mehmed ‘Alī Paşa Hānı (Galata, İstanbul)	73
Mekke-i Mükerreme	332, [381], 460, 474, [539, 545], 697
Mekteb-i Harbiyye	82-3, [229]
Mekteb-i Hukūk	4, 12, 87, 151, [228], 230, 299, 420, 423, 578, 609, 632
Mekteb-i Mülkiyye	4, 166, 423
Mekteb-i Kuzāt	26, 30, 40, 60, 75, 80, 112, 181, 196, 235, 237-8, 247, 254, 259, 261, 268, 271, 274, 283-5, 291, 315, [333], 378
Mekteb-i Sultānī/Kayseriyye Sultānisi (Kayseri)	710, 745
Mekteb-i Tıbbiyye	[223]
Memālik-i ‘Osmāniyye/Devlet-i ‘Osmāniyye	8, 71, 74, 289, 304-5, 310, 378, 524, 566, 740 [Devlet-], 71-2, 76-7, 116, 190, 242, 298, 307, 311, 380, 449, 503, 509, 590, [599]
Menteşe	[54, 158, 170, 206, 788]
Mercān (İstanbul)	210

Mersin	[10, 491, 666], 790, 794, 804, 808-10
Merzifon	[523, 533, 558, 565], 723, 734
Mes'adet Hânı (Sirkeci, İstanbul)	688
Meserret Oteli (İstanbul)	381-2
Messina	587-8
Messina İstasyonu	587
Meşihat	[197, 238, 271, 297, 346, 349]-50, 357, 371, 373, [377, 386], 421, 545, [637], 715
Metropolidhâne	309
Mezopotamya/Mezepotamya	530, 554-7
Mısır	[1, 46,], 67-9, [79, 163, 287], 360, 459, [468], 483, 508-9, 539, 553, 563, 612, 768, [775]
Mısır sarayı (Kâhire, Mısır)	775
Midilli	37, 311
Midyan (Ürgüb'e yakın kıyıda)	763
Midye	279, 328, 330
Midye ve Ma'ariz Hudûdu (?Midye)	279
Milano	[620]
Mimeson kıyısı (Ürgüb)	733, [739]
Mocan (?Kayseri/Niğde)	717
Molfata (İtalya)	606
Molfata İstasyonu (Molfata, İtalya)	606
Mondros/Mondoros	451-2, 478
Montokasino (İtalya)	588
Montokasino İstasyonu (Montokasino, İtalya)	588
Moskato Bağçesi (Malta) (?Buskett Forest)	460
Moskova	578, 720, 757
Moste= Vusta kıyısı (Malta)→ Vosota	481
Mucur (Kırşehir)	[652], 660, [728], 761
Muğla	[10]
Merdita Ormanı	48
Müsâ Efendi Mahallesi (Ürgüb)	762
Müsâ Efendi Câmî'-i Şerîfi (Ürgüb)	675, 762
Müşul	11, 108, [774]

Muş	[564, 576, 693-4]
Muvāzene Encümeni (İstanbul)	123
Müdāfa‘a-i Milliyye Vekāleti (Ankara Hükümeti)	724, 789, [804]
Münih (Almanya)	558, 561, 579, 586, 592, 602, 619, 677, 686, 710, 765, 779, 785, 796, 809-10
Müntefik	[404]
Nāfi‘a Nezāreti	1, 35, 140, 270
Napoli	583, 588-90, 592
Napoli Körfezi	588
Nar (Ürgüb civarı)	[802]
Nevşehir	[172], 403, [605], 615, 617, [632, 644, 652], 661-[2], 664-5, [668-9], 671-2, 677, 681-4-[5, 687, 696], 703, [710, 721], 725, 730, 757, 761, 763-4, 772, 777, 781, 783, 789, 792, 796, 801-[2]-5
Nevşehir Bidāyet Maḥkemesi (Nevşehir)	[696]
Nevşehir ‘İdādī Mektebi (Nevşehir)	683
Nevşehir İsti’nāf Maḥkemesi	[789]
Nevşehir Maḥkemesi (Nevşehir)	681
Nevşehir Maḥkeme-i Şer‘iyyesi (Nevşehir)	403, 802
Nevşehir’de Mekteb-i İ‘dādī (Nevşehir)	683
Nevşehir Postaḥānesi (Nevşehir)	683
Niğde	[8, 21, 25], 64-5, 82, [108, 147, 152, 155, 166, 170, 185, 212, 236, 261, 424, 564, 634], 636-7-[-9]-40, 647, [665], 671, 677, 680, [682, 685]-6, [689, 696]-9, [703]-4, [707], 710, 712, 714-[5]-6-[-7]-9, 721-[2], 724-6, [731, 738], 741]-2, [747], 752, [756, 760, [763-5]-6, [769-70, 773, 786]-7, [791-2], 796, [798-800], 803, [807]
Niğde Bidāyet Maḥkemesi (Niğde)	[689]
Nişantaşı (İstanbul)	14, 24, 37, 92, 130, 139-40, 158, 178, 184,

	218, 246-7, 286, 385
Nişantaşı İngiliz Mektebi (High School) (Nişantaşı, İstanbul)	184, 286
Novo Vardala→ Yeni Vardala	470
Nūr-ı ‘Ořmāniyye (İstanbul)	[61, 154], 162, [165, 169, 200, 340, 342, 381], 384
Nūr-ı ‘Ořmāniyye Kulübü	61, 154, 162, 165, 169, 384
Nūr-ı ‘Ořmāniyye Cāddesi (İstanbul)	200
Nūr-ı ‘Ořmāniyye Maħfil-i Hümāyūnu	340, 342, 381
Ohri	49
Ortaħiřār (Ürgüb civārında ҡarye)	640, 709, 733
Ortaköy (İstanbul)	85, 275, 291, 367, 788
‘Ořmānlı Sefārethānesi (Roma, İtalya)	602
Otel Bella Vista (Rodos)	610, 613, 619-21
Otel Boston→ Boston Oteli	599, 602
Otel Enternasyonal (Brindisi, İtalya)	606
Otel Oban (Salima, Malta)	482, 514
Otel Palas→ Palas Oteli	593, 645, 748, 754
Otel Savo (Salima, Malta)	492
‘Ömer ‘Ābid Hānı (Galata, İstanbul)	234
‘Ömer Paşa Sokağı (Göztepe, İstanbul)	609
Palas Oteli/Otel Palas (Roma, İtalya)	589-90, 593
Palermo (İtalya)	586
Paris	[54], 115, 222, [227], 297, 299, [307], 503, 507, 515, 529, 598, 604, [755], 768
Paris Hıķūķ Mektebi	299
Paşa Cāmi‘i (Antalya) (?= Cāmi‘-i ‘Atıķ)	616
Paşabağçesi (İstanbul)	80, 175, 189
Patras (Yūnānistān)	607
Pendik (İstanbul)	185
Penni Hānı (Sulřānhammāmı, İstanbul)	3

Pera Palas (Beyoğlu, İstanbul)	28, 338
Pençşenbihpazarı (İstanbul)	157, 190, 236, 337
Petersburg	[75, 116]-7, 757
Pinzenauerstrasse 10 (Münih)	780
Pire	607-8
Pirlepe (Prilep)	113
Polis Müdüriyyet-i ‘Umūmiyesi	[396-7], 421
Polverista/Polvarista Kışlası (Malta)	462, 471-2, 475, 481, 486-7, 490, 492, 495, 499, 503, 512, 521, 539, 558, 560, 564, 568, 575, 577, 579, 581
Pontus	[789]
Postahâne [İstanbul]	60
Preşova	10
Priştine	190
Rabak (Süriyye)	551-2
Rabak-Haleb Hattı	551
Reji İdâresi (İstanbul)	178
Resne	[58]
Rihtım Hânı (Galata Köprübaşı, İstanbul)	270
Rikâbdâr Ahmed Ağa Kütübhânesi (Rodos)	613
Rodi (Egeo)= (Rodos (Ege))	780
Rodos	96, 311, 562, 592-3, 605, 607-11-[2], 614, 618-22, 639, 680, 689, [755]
Rodos Mahkeme-i Şer‘iyyesi (Rodos)	611
Roma	[76, 94, 304], 533, 584, 586, 589-90, 592-7, 599, 602-7, 609, 620-2, 638, 639, 645-6, 649, 699, 710, 748, 754, 770, 779, [784]-5, 807
Romanya	[29], 330, 381
Rumeli	1, [3], 5, 33-5, 81-2, 121, 129, 166, 198, 241, 311, 600, 680
Ruşuk	614
Rusya	76-7, 79, 89-90, 95, 97, 116-7, 201, [229], 232, 278-9, 303, [328]-30, 449, 489-90, 609,

Sa‘deddīn Paşa Köşkü (Erenköyü)	388, 393
Sā‘at Kulesi (Dolmabağçe, İstanbul)	267, 346
Şadāret/ Şadāret Dā’iresi, Dā’ire-i Sadāret	252, 284-5, 291-2, 321, 342
Sadāret Konağı [‘İzzet Paşa] (İstanbul)	389
Şadr-ı A‘zam Konağı (İstanbul)	14, 24, 30, 43, 48-50, 125, 391
Şadr-ı A‘zam Yalısı (Yeniköy, İstanbul)	328
Safrānbolu→ Zağferānbolu	[467]
Sa‘īd Hālīm Paşa Yalısı (İstanbul)	328
Sakarya	[731, 757]
Sakız	311
Salacak (İstanbul)	7-8
Şalāheddīn-i Eyyübī Medresesi (Kudüs)	388
Salamon Elhazaf Maḥdūmları Bankası (Rodos)	623, 780
Salerno	[588]
Salerno İstasyonu	588
Salima (Malta)	468, 473, 476, 481-3, 492, 500, 514
Salur (Ürgüb civārında kıyıda)	640
Salvator Kalesi/For Salvator (Malta)	439, 441, 444, 446-7, 450-8, 501, 507, 534
Samatya (İstanbul)	[5], 7, [541, 543]
Samatya İstasyonu (İstanbul)	5
Samsun	166, [170, 564, 670], 676, [678, 691], 693, [698], 702, 712-3, [716], 720, 722-3, 731, 734, 737, 757, [770, 782], 789
San Çovana (San Giovanna, İtalya)	587
Sandıklı (?Afyon)	631-2
San Remo (İtalya)	503, [524]
Sapanca	[381-3]
Sarāy, sarāy-ı hümāyūn (belirtilmemiş)	15, 18, 20-1, 28, 31, 33-4, 37, 40-1, 46, 51-2, 74, 79, 100, 103, 110, 119, 129-36, 149, 151, 153, 159-60, 178, 181-2, 204, 233, 265, 267, 293, 314, 316, 322, 327, 331-2, 345-6, 349,

	357, 360-1, 385, 390-1, 477, 535, 727
Sarāyburnu (İstanbul)	368
Sarāyburnu Parkı (İstanbul)	368
Sarihān (Ürgüb)	766
Sarikamiş	757
Saruhan	[91, 148, 155, 291, 333, 499, 520, 526, 543]
Selānik	1, [10], 24, [28], 58, [94], 97, 107, 113, [117, 130], 150-1, 153-[5]-6, 158, 162-3, 165-7, [179], 185-6, 193, 197, [213, 220, [224], 226-8], 230, [240, 259, 282, 288], 309, 329, [337], 347, [396], 423, [519, 526, 543]-4, [607-8, 613, 787]
Selānik Bankası	28, 240, 603
Sen Jorj Limānı (Malta)	483
Sen Paolo/Sen Pavlo (Malta)	500
Sent Antoniyo/Sen Antonyo Bağçesi (Malta)	482, 492, 500
Sent Karanta (=Ayasaranda, Arnavudluk)	607
Serfiçe	190, 240
Sevr (Sèvres, Fransa)	560, [599, 631, 642]
Seyyidī Köyü/Seyyidköyü (Antalya)	624, 629, 697
Sırbistān	308, 783
Sibirya	161
Sicilya	450, 460, 468, 587, 589
Sīd Sa'īd (Libya)	115
Silifke	724
Simtore (İtalya)	584
Sinān Paşa Cāmi'i (Beşiktaş, İstanbul)	18, 78, 88, 339
Sinason (Sinasos, Ürgüb)	661, 696, 722, 733, 757, 762-3, 786, 788, 794, 806, 811
Sinob	[14, 39, 271, 409, 467, 486, 520, 525, 543]
Siraküza	584-6, 595, 646
Sirkeci (İstanbul)	7, 119, 123-4, 315-6, 339, 346, 609, 688
Siroz (Serez)	[10, 15, 27, 239, 420, 541, 567]
Sivas	[107], 162, 276, 286, 296, [437, 440, [515-6,

	520, 522-4, 526, 565, 569, 574-5], 637, 650, 673-4, 676-7, [688], 702-[3], 717, 731, 757, [782], 792, 797, 806
Sivritaş kayası (Ürgüb)	665, 791, 793
Sofya	54, [179, 409]
Soğukçeşme Kapısı (Sarâyburnu, İstanbul)	368
Sömbeki	311
Spa	[542], 552
Su‘âdiyye (İstanbul)	[197]
Su‘âdiyye Câmi‘-i Şerîfi (Suadiye, İstanbul)	197
[Sultân ‘Abdülmecîd] Türbesi (İstanbul)	[369]
Sultânahmed Meydânı (İstanbul)	184, 429
Sultân ‘Azîz Hân’ın vâlikesinin türbesi (İstanbul)	740
Sultânhammâmı (İstanbul)	3, 75
Sultân Maḥmûd Türbesi (İstanbul)	16, 791
Sultânmeydânı→ (Sultânahmed Meydânı)	232
Sûriyye	[229], 277, 281, 336, 338, 381, 460, [526, 531], 550-5, 587, 589-91, 768
Suveşe (Ürgüb civârında karye)	738-9
Şübḥân	[473]
Süleymâniyye (İstanbul)	223, 268-9, 399, 410
Süleymâniyye Câmi‘-i Şerîfi (Rodos)	611
Şâm-ı ‘Arab Hükümeti (Suriye)	550
Şâm, Şâm-ı Şerîf	1, 16, 135, 157, 222, 229, 556, 590, 736
Şarḳ-ı Vasaṫı	552, 555
Şarlonburg (Charlottenburg, Berlin)	656
Şattül‘arab	151
Şhremâneti (İstanbul)	268, 507
Şer‘iyye Vekâleti/Vekâlet-i Şer‘iyye (Ankara)	617, 802
Şişli	42, 242, 344
Şürâ-yı Devlet, Şürâ-yı Devlet Dâ’iresi	66, 74, 82, 105, 109, [264, 318, 320-1], 323-4, 335, [379]

Şūrā-yı ‘Ālī-yi İslām/Şūrā-yı İslām	[372]
Şūrā-yı Salṭanat	642
Tağtatlı Cāmi‘-i Şerīfi (Ürgüb)	758
?Tak (Taklızāde)	[774]
Tarsus	1, 791, 796
Taşkın Paşa Cāmi‘i (Damsa)	739
Taşlıca	[333]
Taşmerdiven (Ortaköy, İstanbul)	85
Tedkīk-i Mü’ellefāt-ı Şer‘iyye Meclisi (İstanbul)	[713]
Tedkīkāt-i Şer‘iyye Meclisi	[17], 365
Teke	[618, 667]
Teke Mutaşarrıflığı	618, [667]
Telgraf Nezāreti	113, [213]
Temenni (Ürgüb)	668, 716, 727
Temyiz-i Hukūk Dā’iresi	212-3, 365, [688, 797]
Terme (Kırşehir yakınında ılıca)	653
Teşrīfāt-ı ‘Umūmiyye Dā’iresi	340
Teşvīkiyye (İstanbul)	[92]
Teşvīkiyye Cāmi‘-i Şerīfi (İstanbul)	92
tevķīfhāne (belirtilmemiş, İstanbul)	205-6, 211, 407, 417, 428, 509
Tevķīfhāne Mūdīrlīđi (İstanbul)	414-5
Tırnova	[357-8]
Tiflis	[755], 757
Tikveş	[357]
Tilkideresi (Ürgüb)	711
Tirol	[618, 621]
Tokad	[156], 166
Tokatlıyan (Beyoğlu, İstanbul)	25, 29, 87, 240
Topḥāne (İstanbul)	7, 176, 271, 432-4, 559
Topḥāne Sā‘at Kulesi (Topḥāne, İstanbul)	433
Topkapı (İstanbul)	163, [304, 356, 368, 388]
Topkapı Sarāy-ı Hümāyūnu	304, 356, 368, 388

Torredinkriko kıyeyesi (Napoli, İtalya)	588
?Törekop	[448]
Trāblusğarb/Trāblus	67, [76, 78], 94-5, [114]-6, 120, 165-[6, 177, 388, 560, 586, 592, 596, 621]
Trāblusşām	[79, 209]
Trabzon	[162, 165, 169-70], 296, [500, 524, 526, 564], 568, 572, [599, 636, 684], 687, 737, [759], 773, [781, 783]
Tramvay Merkezi (Galata, İstanbul)	188
Tulca	[281, 589, 597]
?Tunka	[616]
Tūnus	450
Tuz kıazāsı (Arnavudluk)	29
Tūnel (İstanbul)	29, 92
Türkiyā	560, [643, 647, 671, 720, 737]
Türkiyā Büyük Millet Meclisi//Büyük Millet Meclisi/Millet Meclisi/Meclis-i Millī (Ankara)	515, 531, [597], 616-[8, 627, 635]-6, 638, 641, [643, 647, 671, 690, 718, 720, 732, 737], 785, 789
Uçhişār	640, 661, 683-4, 789, 795
Ulağa Dağı (Ürgüb)	673
Ulaşlı kıyeyesi (Ürgüb civārı)	712
Uluborlu	[609, 625, 674, 759]
Ulukışla	624, 677
‘umūmī bağıçe (belirtilmemiş, Malta)	452, 481-2 [?Sent Antoniyo Bahçesi]
Urfa	713
Ustuni (İtalya)	606
‘Uşşāk	674
Ülgün (Adriyatik kıyısında)	[452]
Ünye	[233]
Ürgüb	[3, 9-10], 82, [212, 232. 271, 312, 347, 447, 510, 543], 576, 589, 595, 619, 622, 624, 630, 633, 637-[8, 640], 644-6, 652, [655], 661-2,

	664-8, 670-3, [675], 677, 679, 681-5, 687-[9]-91, [694]-6, 699-704, 707-8, [710]-[2]-3, 715-[716], 721-2, 724-5, [726], 728, [730-1], 733-[5], 737-43, 747-9, 752, 755-8, 760, 762-3, 766, 769-72, 775, 777-9, 781-[5-7]-9-[91]-6-[8]-800, 804-7, 809-11
Ürgüb ‘Adliyyesi (Ürgüb)	703
Ürgüb ‘Askerî Hastahânesi (Ürgüb)	725, 737, 741
Ürgüb Belediye Dâ’iresi (Ürgüb)	671, 685, 750, 762, 766, 788, 797
Ürgüb Bidâyet Maḥkemesi	[707-8]
Ürgüb Cāmi‘-i Kebîri (Karamanoğlu İbrâhîm Bey Cāmi‘i) (Ürgüb)	668
Ürgüb Dâ’ire-i ‘Askeriyyesi (Ürgüb)	737
Ürgüb Eczâhânesi (Ürgüb)	696
Ürgüb Ḥammâmı	756
Ürgüb-Ḳayşeriyye Şosesi (Ürgüb)	792, 800
Ürgüb Müdde‘i-i ‘Umûmîliği (Ürgüb)	748
Ürgüb Nümüne Mektebi (Ürgüb)	652, 738, 786
Ürgüb Rüşdiyye Mektebi (Ürgüb)	271
Ürgüb Tapu Kitâbeti (Ürgüb)	700
Ürgüb Telgrafhânesi (Ürgüb)	795
Ürgüb Zirâ‘at Bankası (Ürgüb)	[699, 726]
Ürgüb’de pederin ḥânesi (Ürgüb)	777
Üserâ Hastahânesi (Malta)	446
Üserâ Ḳarârgâhı (malta)	436
Üserâ Kumandanlığı (Malta)	449
Üsküb	[10-1], 190
Üsküdar (İstanbul)	7, [58], 100, 107, 119, 158, 176, 190, 165, 198, 209, 244-6, 293, 295-7, 401, [673]
Üsküdar-‘Alemdağı Tramvay Hattı (Üsküdar, İstanbul)	293, 295-6
Üsküdar İskelesi (Üsküdar, İstanbul)	195, 246, 297
Üsküdar Polis Dâ’iresi/Müdürlüğü/Müdüriyyeti (Üsküdar, İstanbul)	244-5]

Vaķıf Hānlar (İstanbul)	529, 580, 714
Vālidebāġı (İstanbul)	100, 107
Vālide Cāmi‘i (Dolmabaġçe, İstanbul)	28, 45, 267
Vālide Cāmi‘i (Yeni Cāmi‘-i Şerif, Üsküdar, İstanbul)	107
Vālide Kırā’athānesi (Köprübaşı, İstanbul)	234
Valetta/Valetta/Vallita/Valita (Malta)	451, 462, 468, 470, 520, 532, 542, 574
Van	276, 286, 296, 329, [347, 388, 437, 599, 797]
Vanī Medresesi (Sultānhammāmı, İstanbul)	75
Vaniköyü (İstanbul)	176
Vardala/Verdala (Malta)	457-8, 461-5, 468, 470-1, 475, 563, 566, 569, 582, 584
[Eski] Vardala Kışlası (Verdala, Malta)	457, 461-2, 464
[Yeni] Vardala Kışlası (Novo Verdala, Küçük Vardala adıyla da geçiyor, Verdala, Malta)	462-3, 465, 468, 470-1, 563, 566, 569, 582, 584
Varto	[609]
Velī‘ahd Dā’iresi (Beşiktaş Sarāyı, Beşiktaş, İstanbul)	350-1
Velī‘ahd Sarāyı (Beşiktaş, İstanbul)	339, 355
Venedik (İtalya)	597, 602, [606]
Venedik Denizi	606
Versay (Versailles, Fransa)	[551]
Vezüv Daġı (İtalya)	588
Vilāyāt-ı Müsteħleşe (Erzurüm, Van, Bitlis)	[388]
Vilāyāt-ı Şarkıyye	66, 276, 281, 284-6, 288, 323
Viyana	[104], 255, [314], 609, 774
Vize	199
Vodina	[166]
Vosota ķaryesi (Malta)	463
?Yahşi	[661]
YahŐihān (Ankara-Keskin arasında)	637, 649
Yahyā Efendi Cāmi‘-i Şerifi (Ürgüb)	694

Yaḥyā Efendi Dergāhı (İstanbul)	367
Yaḥyā Efendi Medresesi (?İstanbul)	751
Yaḥyā Efendi Türbesi (İstanbul)	27
Yakacık (İstanbul)	137, 176
Yalvaç	[142, 635, 638, 643, 645]
Yangın Kulesi (Bāyezīd, İstanbul)	429
Yani'nin biraḥānesi (Beyoğlu, İstanbul)	29
Yanya	5, [10, 34], 329
[Yavuz Sulṭān Selīm] Türbesi (İstanbul)	369
Yemen	95, 116, [122]
Yenicāmi' (Eminönü, İstanbul)	83, 269, 367
Yenicāmi' Köprüsü (Eminönü, İstanbul)	234
Yenice Kāl'e (Mar'aş)	589
Yenikapı (İstanbul)	[388]
Yenikapı Mevlevīhānesi (Yenikapı, İstanbul)	388
Yeniköy (İstanbul)	119, 239, 328, 340, 792
Yerebatan (Sulṭānahmed, İstanbul)	120, 140, 163, 802
Yıldız (İstanbul)	[16, 54], 112, 126, 132, 138, 186, 187, 317, 323, 325, 328, 338, 340, [559, 570, 572]
Yıldız Ḥastaḥānesi (Yıldız, İstanbul)	416, 425
Yıldız Kaşrı (Yıldız, İstanbul)	187, 301-2, 363
Yıldız Sarāyı	32, 110, 112, 187, 189, 310, 333-4, 336, 349, 353, 363, 370
Yozgad	[214, 270, 541], 698, 714, 717, 723, [743-4]
Yumurtalık (Adana'nın kaḫāsi)	787
Yūnānistān	306, 308, 534,
Yūnān Konsoloşhānesi (Manastır)	309
Zağfarola (İtalya)	[589]
Zağfarola İstasyonu (Zağfarola, İtalya)	589
Zağferānbolu (Safranbolu)	[467]
Zeytūn	152, [564]
Zihni Paşa Cāmi'-i Şerīfi (Erenköyü, İstanbul)	170, 207
Zincirlikuyu (İstanbul)	[364]

Zincirlikuyu iftlięi (Zincirlikuyu, İstanbul, bilāhere Velī‘ahd Yūsuf Efendi’nin köşkü)	364
Zirā‘at Bankası	736
Zirā‘at Mekteb-i ‘Aliyyesi (Viyana)	774
Zirā‘at Nezāreti	[48], 289
Zūlvecheyn Salonu (Sarāy-ı Hümāyūn)	100, 103, 263, 301
Zürih	[532]